

Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy,
adabiy-badiiy jurnal

MUASSISLAR: Beruniy tuman hokimligi

"Tafakkur-Tamaddun" OOO

"Beruniy avlodlari" jamoat fondi

HAMKORLARIMIZ:

O'zRFA Qoraqalpog'iston bo'limi

Qoraqalpoq davlat universiteti

Urganch davlat universiteti

TAHRIR HAY'ATI:

BOSH MUHARRIR:

Munavvara KURBANBAYEVA

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Anvar ALLAMBERGENOV

TEXNIK MUHARRIR:

Islombek ABDIKHAKIMOV

BO'LIM MUHARRIRI:

Muqaddas KURBANBAYEVA

Akmal SAIDOV, y.f.d., prof., akad.

Qahramon QURONBOYEV, s.f.d., prof.

Mehmet Munir Dadaoglu, phil.sc.d., prof. (Turkiya)

Roman GOPAL, fil.f.f.d (PhD), (Hindiston)

Azizulloh AROL, fil.f.f.d (PhD), (AQSH)

Almagul BAYRIYEVA, s.f.d., (DSc)

Zuhra REYMOVA, y.f.d., (DSc)

Karlig'ash UMAROVA, y.f.d., (DSc)

Xəlil İsmayıl oğlu İsmayilov, t. f.d, prof., (Ozarbayjon)

Anvar ABDULLAYEV, t.f.f.d, dots.

Makset KARLIBAYEV, t.f.d., k.i.x.

Kozimbek TUXTABEKOV, t.f.d., (PhD)

Umid BEKMUHAMMAD, t.f.d., (PhD), k.i.x.

Shoira NURULLAYEVA, t.f.n., dots.

Mamlakat JUMANIYAZOVA, t.f.n., dots.

Konul Bunyadzoda, falsafa fanlari doktoru, (Ozarbayjon)

Baxtiyor KARIMOV, fal.f.d., prof.

Marat NIYOZIMBETOV, fal.f.d.

Alima BERDIMURODOVA, fal.f.d.

Odilbek RADJAPOV, fal.f.f.d., (PhD)

Mangubek O'RAZMETOV, fal.f.d., (PhD)

Zarifboy DO'SIMOV, fil.f.d., prof.

Olmos ULVI Binnatova, fil.f.d., prof., (Ozarbayjon)

Azamat PRIMOV, fil.f.d., (DSc), prof.

Nasibullina Nurida Shaydullovna, fil.f.n., (Rossiya Federatsiyasi)

Shukurjon Norbayeva, fil.f.d., (DSc)

Bekposhsha RAXIMOVA, fil.f.n., dots., (PhD)

Qabil MAMBETOV, fil.f.f.d., (PhD)

Vahob RAHMONOV, fil.f.n., dots.

Doniyor YULDASHEV, fil.f.d (DSc)

Farrux Abbas oglu Rustamov, p.f.d, prof. (Ozarbayjon)

Qozoqboy YO'LDOSHEV, p.f.d., prof.

Qaxramon IBADULLAYEV, p.f.d., (DSc)

Masharib ABDULLAYEV, s.f.d., (DSc), k.i.x.

Nilufar KOSHANOVA, ped.f.f.d., (PhD)

Rana Hamid qizi Qadirova, psixol.f.d., prof. (Ozarbayjon)

Nargis ATABAYEVA, psixol.f.d., (DSc)

Dilafroz QARSHIYEVA, psixol.f.d., (DSc)

JAMOATCHILIK KENGASHI:

Sirojiddin SAYYID

Muhammad ALI

Kengesboy KARIMOV

Iqbol MIRZO

Qurbon SHONIYOZOV

O'rozboy ABDURAHMONOV

Murotboy JUMANOV

Adabiy maslahatchi:

Guliston MATYOQUBOVA

Rassom:

Alibek ABDURAHMONOV

Sahifalovchi-bezovchi: G'iyosiddin O'NAROV

Manzilimiz: Qoraqalpog'iston Respublikasi,

Beruniy tumani.

Web-sayt: <https://jurnal.tamaddunnuri.uz>

e-mail: tamaddunnuri1@gmail.com.

Telegram kanali: <https://t.me/tamaddunnuri>

Tel.: (+99888) 036 00 55, (+99897) 355 75 40.

Qog'oz bichimi 60x84 ¼. Nashriyot hisob tabog'i 28.

Indeks – 960. ISSN 2181-8258. "ADAD PLYUS" MCHJ

bosmaxonasida chop etildi. Adadi 300 dona.

Bosishga 2025-yil 29-dekabrda ruxsat etildi.

Toshkent shahri, Chilonzor ko'chasi, 28-uy.

2025-yil, 12-son, I qism (75)

Ushbu son "Tamaddun nuri" jurnali tahririyatining kompyuterida sahifalandi. Buyurtma №31.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Tamaddun nuri" dan olindi deb izohlanishi shart. Matn hamda reklamalardagi ma'lumotlarning to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldir. Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar tahrirlanadi, taqriz qilinmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

"Tamaddun nuri" jurnali Google Scholar bazasida indekslanadi. Bu esa jurnalning ilmiy nufuzini oshirish va mualliflarning ilmiy ishlarini keng miqyosda targ'ib qilishga yordam beradi. Google Scholar orqali tadqiqotchilar va olimlar "Tamaddun nuri" jurnalida chop etilgan maqolalarni qidirib topish va ularga havola berish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Tahririyat Crossref DOI ning rasmiy a'zosi hisoblanadi va 10.69691 DOI prefiksiga ega. Har bir nashr va ilmiy maqolaga individual Crossref DOI raqami beriladi.

Crossref

10.69691 DOI

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INTERNATIONAL CENTRE

ISSN-2181-8258

Impakt faktor-9.347

SLIB.UZ

BIZNI IJTIMOY TARMOQLARDA QUYIDAGI MANZILLARDA KUZATING:

Scientific, socio-philosophical, cultural and educational, literary and artistic magazine

Founders: Beruniy District Municipality

"Tafakkur-Tamaddun" OOO

Public Foundation "Descendants of Berunius"

Our colleagues: Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan Karakalpakstan division

Karakalpak State University, Urgench State University

EDITORIAL BOARD:

EDITOR-IN-CHIEF:

Munavvara KURBANBAEVA

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Anvar ALLAMBERGENOV

TECHNICAL EDITOR:

Islombek ABDIKHAKIMOV

SECTION EDITOR:

Mukaddas KURBANBAEVA

Akmal SAIDOV, y.sc.d., prof., Acad.

Qakhraman QURANBAYEV, s.sc.d., prof.

Mehmet Munir Dadaoglu, phil.sc.d., prof. (Turkiya)

Roman GOPAL, phil.sc.n., (PhD) (India)

Azizulloh AROL, phil.sc.n., (PhD) (USA)

Almagul BAYRIEVA, s.sc.d., (DSc)

Zuhra REYMOVA, y.sc.d., (DSc)

Karligash UMAROVA, y.sc.d., (DSc)

Xəlil İsmayıl oğlu İsmayilov, ist. sc.d, prof. (Ozarbayjon)

Anvar ABDULLAEV, ist.sc.d, dots.

Makset KARLIBAEV, t.f.d., k.i.x.

Kazimbek TUKHTABEKOV, t.f.d., (PhD)

Umid BEKMUHAMMAD, t.f.d., (PhD), k.i.x.

Shoira NURULLAEVA, c. of h. sciences, Assoc. Prof.

Mamlakat JUMANIYAZOVA, c. of h. sciences, Assoc. Prof.

Konul Bunyadzoda, Doctor of Philosophy, (AMEA) Corresponding Member (Ozarbayjon)

Bakhtiyar KARIMOV, phios.sc.d., prof.

Marat NIYOZIMBETOV, philos.sc.d.

Alima BERDIMURODOVA, philos.sc.d.

Odilbek RADJPOV, philos.sc.d., (PhD)

Mangubek URAZMETOV, philos.sc.d., (PhD)

Zarifboy DOSIMOV, Phil.sc.d., prof.

Olmos ULVI Binnatova, Phil. f.sc.d., prof. (Ozarbayjon)

Azamat PRIMOV, Phil. sc.d., (DSc), professor

Nasibullina Nurida Shaydullovna, can. of phil (Rossiya)

Shukurjon Norbayeva, Phil. sc.d., (DSc)

Bekposhsha RAKHIMOVA, can. of phil.sc, dots (PhD)

Qabil MAMBETOV, phil.sc.n. (PhD)

Vahab Rakhmonov, f.sc.n., dots.

Doniyor YULDASHEV, Phil. sc.d., (DSc)

Farrux Abbas oğlu Rüstamov, p.sc.d, prof., (Ozarbayjon)

Kazakboy YOLDASHEV, p.sc.d., prof.

Qakhraman IBADULLAEV, p.sc.d., (DSc)

Masharib ABDULLAEV, of art.sc.c., (DSc), k.i.x.

Nilufar KOSHANOVA, ped.f.f.d., (PhD)

Rana Hamid qızı Qadirova, Psychol.sc.d., prof.(Ozarbayjon)

Nargis ATABAEVA, Psychol.sc.d., (DSc)

Dilafroz QARSHIEVA, Psychol.scd., (DSc)

COMMUNITY COUNCIL:

Sirojiddin SAYID

Muhammad Ali

Kengesboy KARIMOV

Iqbal MIRZA

Kurban SHONIAZOV

Orozboy ABDURAHMANOV

Muratboy JUMANOV

Literary Advisor:

Gulistan MATYOQUBOVA

Painter:

Alibek ABDURAHMANOV

Page editor:

Ghiyaziddin O'NAROV

Our address: Republic of Karakalpakstan, Beruni district.

Website: <https://tamaddunnuri.uz>

e-mail: tamaddunnuri1@gmail.com.

Telegram channel: <https://t.me/tamaddunnuri>

Phone: (+99888) 036 00 55, (+99897) 355 75 40.

The editorial board is an official member of Crossref DOI and has the prefix 10.69691 DOI. Each publication and scientific article is assigned an individual Crossref DOI number.

Paper size 60x84 ¼. Publisher's scoreboard 28. The index is 960.

It was published in the printing house of "ADAD PLUS" LLC. The number is 300 pieces.

Chilonzor street, 28, Tashkent city. 2025, No.12 (1) (75).

This issue was paged on the computer of "Tamaddun Nuri" editorial office. Order #31. When copying from the magazine, it must be noted that it was taken from "Tamaddun Nuri". The authors are responsible for the accuracy of the information in the text and advertisements. Manuscripts received by the editors will be edited, not reviewed, and not returned to the author.

"Tamaddun nuri" magazine is indexed in the Google Scholar base. This helps to increase the scientific prestige of the Journal and to promote the scientific work of the authors on a large scale.

Through Google Scholar, researchers and scientists will be able to search and link articles published in the Journal "Tamaddun nuri".

Crossref DOI-10.69691

ISSN-2181-8258

Impakt faktor-9.347

SLIB.UZ

BIZNI IJTIMOYIY TARMOQLARDA QUYIDAGI MANZILLARDA KUZATING:

MUNDARIJA

07.00.00 - "TARIX"

Buronov Olim Murodullayevich. O'zbekistonda qishloq aholisi sog'liqni saqlash tizimi huquqiy asoslarining shakllanishi va soha moddiy-texnik bazasini mustahkamlash muammolari.....	61
Safarov Yunus Julmamatovich. Sayid Rizo Alizodaning ijodida jamiyatdagi ijtimoiy illatlarga qarshi tanqidiy yondashuvlar.....	69
Айтмуратова Жанилсин Жалгасовна. Қорақалпоқ хотин-қизларининг илм-фан, маданият ва санъат тараққиётига қўшган ҳиссаси.....	103
Каирова Малика Давлатовна қизи. Mustaqillik yillarida qo'ng'iro't tumanining tarixiy taraqqiyoti va turizm rivojlanishi.....	107
Xayritdinov Otabek Murotjon o'g'li. YUNESKOda nomoddiy madaniy meros tushunchasining shakllanishi: 1945–2003-yillardagi g'oyaviy evolyutsiya.....	117
Hikmatullayeva Dilbar Xurshid qizi. Haj safarining raqamlashtirilishi: Markaziy Osiyo uchun yangi imkoniyatlar.....	120
Абатов Айдос Бахадыр ўғли. Қорақалпоғистонда енгил саноатнинг ривожланиши: ютуклар ва муаммолар.....	161
Salayev Umrbek Kadambayevich. O'zbekiston tarixida antropogenez – odamning paydo bo'lishi va rivojlanishi.....	165
Toshtemirov Shaxboz Azamatovich. Surxondaryo vodiysi aholisining qishloq xo'jaligi an'analardagi transformatsion o'zgarishlar.....	230
Mamarajabov G'ayrat Abdulxakimovich. Mustaqillik yillarida hunarmandchilikni rivojlantirishda turli ko'rik-tanlovlar va festivallarning o'rni.....	234
Karimova Nargiza Ikramovna, Turg'unboyeva Ziyodaxon. Buxoro tarixi — "Madinat at-tujjar" (savdogarlar shahri): XIX–XX asrlarda savdo markazining shakllanishi va rivojlanishi.....	313
Yusupova Laylo Umidbek qizi. Antik davr xorazm iqtisodiy hayotining yozma manbalarda aks etishi.....	317
Xudaybergenov Hayitboy Satimovich. Xorazm hunarmandchiligi jahon etnologiyasi va madaniy meros tadqiqotlari kontekstida.....	325
Komilova Saboxat Otaxon qizi. Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm viloyati aholisining kundalik turmush tarzi muammolari masalasining manbashunoslik tahlili.....	328
Matchanova Sanobar Muxamedjanovna. Etnografik o'zlikni madaniy kodlar orqali identifikatsiya qilish usullari.....	342
Tajimierzayev Elyorбек Akramovich. Qishloq tibbiy xizmatining yangi boshqaruv modeli: Farg'ona vodiysidagi 1957-yil islohoti misolida.....	345
Ahmadova Zebiniso Shavkatovna. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi – xalq strategiyasi.....	349
O'ralov Doston Rustamaliyevich. Temur Malikning sarkardalik faoliyatining bugungi yoshlarni tarbiyalashdagi ahamiyati.....	365
Umarov Jamshid Saidmuratovich. XX asrning 70-80-yillarida Surxondaryo viloyati xalq ta'limi tizimi: mafkuraviy holat va ta'lim-tarbiya ishlari.....	368
Xo'jamurodov Nodirbek Sultonmurodovich. Afg'onistondagi o'zbek va tojiklarning xo'jalik an'analari: etnografik tasnif.....	371
Suyunov Ilyos Juma o'g'li. Mustaqillik yillarida Surxondaryo viloyatida korrupsiyaga qarshi kurashish borasida olib borilgan ishlar tarixiy tahlili.....	378
Bo'riyev Soatmo'min Donayevich. Surxon vohasida yer-suv islohotlari va irrigatsiya tizimi.....	381
Hotamov Abduvohid Boboxonovich. XX asrning 70–80-yillarida Sovet hokimiyatining tarixiy-madaniy merosga nisbatan munosabati.....	384
Maxamova Shahlo. "Zafarnoma"larda S'hig'atoy ulusi mustaqillik davrining (1306-1346) yoritilishi.....	414

09.00.00 - "FALSAFA"

Mamatkulov Eldor Safarovich. "Ma'naviy makon" tushunchasi, uning mazmun-mohiyati va namoyon bo'lish xususiyatlari.....	32
Yazdonova Saxiba Kurbanovna, Mirzayeva Moxira Kurbanovna. Inson va sun'iy intellekt texnologiyalari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlash imkoniyatlari.....	35
Шовкатов Шокир Шовкат ўғли. Абул Юср Паздавийнинг "Усул ад-дин" асарида мотуридийликнинг маънавий-ахлоқий масалалари баёни.....	48
Tashmetov Tuxtasin Xudayberganovich. Kreativ shaxsni shakllantirishning pedagogik asoslari.....	52
Raximdjanova Dilnavoz Sunnat qizi. Plotin dunyoqarashidagi erkinlikka munosabatning Vinchenso Chimento va Luar Vestrlar tomonidan falsafiy tahlili.....	73
Шовкатов Шокир Шовкат ўғли. Абул Юср Паздавийнинг "Усул ад-дин" асарининг ёзилиш сабаби ва таркибий тuzилиши.....	80
Agzamova Zumrad Baxtiyorovna. Yangi O'zbekistonda ekologik madaniyat va ma'naviy qadriyat.....	123
Omonov Bahodir Nurillayevich, Oqbo'tayev Abror Jumanazarovich. Shaxs ekologik madaniyati tushunchasi.....	143
Yuldashxodjayev Haydar Xashimxanovich. Musoxon Dahbidiy ta'limotida inson kamoloti va zamonaviy talablar.....	169
Gadoyeva Lobar Ergashevna. Sog'lom turmush tarzi madaniyati: yangi O'zbekiston jamiyatida qadriyatlar va modernizatsiya jarayonlarining falsafiy talqini.....	206
Choriyeva Madina Aliyevna. O'zbek jamiyatida inklyuziya madaniyati: qadriyatlar va ijtimoiy o'zgarishlar kontekstida.....	209
Jurakulov Voxidjon Nurdullaevich. Jadid ma'rifatparvarlar falsafiy qarashlarida insonning o'zligini anglash g'oyalarining ifodasi.....	281
Qilichev Feruzbek To'ychi o'g'li. Diniy qadriyatlar va ekologik adolat: global ekologik boshqaruvning ma'naviy paradigmasi.....	338

10.00.00 - "FILOLOGIYA"

Жумаева Феруза Рузикуловна. Переходные явления в морфологии русского языка.....	9
Mirzakarimova Saodat Abdunabiyeвна. Folklorining lingvistik va madaniy xususiyatlari: ingliz va o'zbek tillari misolida.....	15
Esbosinova Dilara Janabaevna. Balalar shayrlari dóretpelerinde yumor, satira hám didaktika.....	18
Hamrayeva Charos Norboyevna. Ingliz va o'zbek tillarida "sadoqat" konseptining leksik-semantik maydoni va uning tarkibiy tuzilishi.....	21
Dauletiyarova Nigora Kenesbaevna. Nofilologik talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda multimedia vositalarining o'zni.....	24
Homitov Dilovar Lutfullozoda. Klassik fors va hozirgi fors tillarida vujudga kelgan fonologik o'zgarishlar va uning sabablari (undoshlar misolida).....	29
Egamnazarova Zaynab Xolmurod qizi. Ingliz va o'zbek tillarida rieltorlik faoliyatiga oid qisqartmalarning leksik-semantik tavsiflari.....	39
Ostonov O'tkir Yangiboyevish. Tilshunoslikda qishloq turizmi terminlarini tasniflashning qiyosiy tipologik muammolari.....	45
Abduqahhorova Xosiyat Abdurasul qizi. Izohli lug'atlardagi tarix terminlarining statistik tahlili.....	56
Abdullayev O'lmasbek Xayrullayevich. Talabalarining multimodal savodxonligini oshirishda adabiy matnlarning roli.....	77
Qurbanboyeva Zebiniso Seyilxon qizi. Ayyub she'rlarining ijtimoiy-estetik qimmati to'g'risida.....	84
Rajabbayeva Feruza Rajabbayevna. Zamonaviy matnlarda metaforik diskursning konseptualizatsiya jarayonidagi o'zni.....	111
Базарова Нодира Шамсиевна. Категория уважения к старшим в русской и узбекской языковых картинах мира.....	114
Fozilova Mohigul Farxodovna. Poetik tasvirning she'riyat va nasrdagi o'ziga xosliklari.....	127
Eshmuratov Umidjon Temurovich. O'lim mavzusidagi Xolid Husayniy va o'zbek aforizmlarining qiyosiy tahlili.....	132
Buzrukova Maxina Muxamadxonovna. Ekologik mas'uliyat tili: zamonaviy turizm diskursida leksik-semantik innovatsiyalar (O'zbekiston va Xitoy misolida).....	135
Sapayeva Feruza Davlatovna. She'riy tarjimada vazn muammosi.....	146
Usenova Gulmira Abillaevna. Teñew lingvistikaliq kategoriya sipatinda.....	153
Atajanova Nilufar Fayzullayevna. Xorazmlik shoirlar ijodida uchlik she'riy janri xususida.....	157
Xudaybergenova Gulbaxor Shuxrat qizi. Ingliz aforizmlarida "ish" va "vaqt" konseptining birgalikdagi lingvopragmatik ifodasi.....	176
Tairova Maxfuza Abdusattorovna. Mamlakatshunoslik terminlarini tadqiq etish usullari.....	181
Utemuratova Gulzira Bazarbaevna. Almasiqlardir tekst komponentlerin baylanistiridwdaqi orni.....	184
Kutibaeva Araylim Berdibay qizi. Qaraqalpaq qaharmanliq dastanlarinda frazeologiyaliq antonimiya qubilisi.....	190
Ayaqulov Nurbek. Shukurulloev Sunnatullo. Ingliz tili hissiyot terminologiyasining kognitiv va lingvistik o'lchamlari.....	218
Botirova Zebuniso Solijon qizi. Ingliz tilidagi siyosiy munozaralarda verbal agressiya strategiyalari: diskursiv-pragmatik tahlil.....	222
Barotov Javoxir Ravshan o'g'li. Futbol leksikasining ingliz va o'zbek tillaridagi semantik va lingvokulturologik tadqiqi.....	237
Turayeva Dilbar Meyliyevna. Zamonaviy tilshunoslikda tinish belgilarining tadqiqiga yangicha yondashuvlar.....	248
Xushboqova Zarnigor. Antonimik tarjimaning badiiy asarlarda ahamiyati.....	253
Muzaffarova Mushtariybegim Mirshodovna. Siyosiy tilshunoslik: uning tarixi, vazifasi va akademik integratsiyasining asosiy muammolari.....	256
Ruzmatova Gulnora Kulmamatovna. Anekdotik nutqda kontekst va implikatura yumorning pragmatik mexanizmlari sifatida.....	259
Xidirova Shahnoza G'afforovna. Proverbial frazeologizmlarda genderning ifodalanishi.....	262
Qodirova Mahzuna Mahmudovna. Konseptuallashtirish va kategoriyallashtirish muammosi.....	265
Azizova Nafisa Orifjon qizi. Ingliz va o'zbek xalq ertaklarida ifoda vositalarining qo'llanilishi.....	269
Moxira Saparova Fayzullayevna. Tabiiy tilni qayta ishlashda sun'iy intellekt modellari.....	271
Ametova Ulbo'sin Kamiljanovna. Najmiddin Kubro hamda kubroviylikka oid manba va tadqiqotlar.....	279
Hamidova Nodira Sattorovna. G'afur G'ulom nasridagi diaxronik morfologik evolyutsiya.....	286
Pulatova Dildora Dilmuradovna. Badiiy matnlarda aldangan kutilganlik hodisasining estetik vazifasi.....	289
A.K.Xamidov. Murod Muhammad Do'st asarlarida xalq og'zaki ijodi unsurlarining lingvokulturologik ifodasi.....	292
Xudoyberganov Sirojiddin Meylibayevich. Ingliz va o'zbek tillaridagi turg'un fe'llarning qiyosiy tahlili.....	301
Bo'riyeva Aziza Abduvait qizi. Ingliz va o'zbek tillarida qarindoshlik terminlarining ekvivalent va noekvivalent turlari.....	310
Azimova Dildora Maxmudjanovna. Til tizimindagi buxgalteriya va audit terminologiyasi.....	355
Ruziyeva Nafisa Zarifovna, Qudratova Kamola Jamol qizi. Evfemizmlar ingliz va o'zbek nutqida siyosiy manipulyatsiya vositasi sifatida.....	359
Ochilova Dilfuza Hasanovna. Qissada inson va tabiat mutanosibligi (Normurod Norqobilov hikoyalari misolida).....	390
Begjanov Xalmuxammet Shirmametovich. Abay shoirning turkmancha tarjimalari tahlili.....	393
Mengnarova Maftuna Toshboy qizi. Ingliz tilidagi rang komponentli maqollarning stilistik xususiyatlari.....	397
Kadirov Timur Raxmatilloevich. Koreys-o'zbek adabiyotining yangi davri.....	400
Ismatullayeva Nargiza Rasuljanovna. Xitoy filologik tadqiqotlarida madaniy tafovutlik va lakunarlikning o'zaro munosabati.....	404
Azimova Anisa Abroriddinovna. Ingliz va o'zbek tillarida kinetik harakat konseptining stilistik xususiyatlari.....	411

12.00..00 – “YURIDIK FANLAR”

Аскарлов Носиржон Ибрагимович. Номланмаган ва аралаш шартномаларнинг тадбиркорлик фаолиятида қўлланилиши: Ўзбекистон, Россия ва Қозоғистон қонунчилигининг қиёсий-ҳуқуқий таҳлили.....	138
Номазов Ихтиёр Исмаилович. Ибтот қилишнинг зарурий шартлари.....	212
Yaxshibayev Shavkat Qurambayevich. Milliy taraqqiyot strategiyasida siyosiy madaniyatning oʻrni va ahamiyati.....	298
Roʻzimov Quddratbek Qurbonboyevich. Oʻzbekiston respublikasida prokuratura organlarining faoliyati, ularning jamiyatdagi oʻrni va roli.....	321
Atamirzayev Ibrohim Hakimovich. Abdusattorova Gulyora Jamoliddin qizi. Yangi Oʻzbekiston sharoitida huquqiy normalar ijodkorligi muammolari.....	352
Adilbayev Bekbosin Abatbayevich. Tijorat banklarining bank tizimidagi oʻrni va ularning tuzilishi.....	361

13.00.00 – “PEDAGOGIKA”

Nurmatova Zarifa Abdiraup qizi. Ikki tilda muloqot qiluvchi bolalar nutqi nuqsonlarini bartaraf etish yoʻllari boʻyicha ota-onalarga va ustozlarga tavsiyalar.....	42
Botirov Ilhom Saydullayevich. Oʻquvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning ahvoli va takomillashtirish yoʻnalishlari.....	65
Haydarov Baxtiyor Tadjievich. 8–9 yoshli bolalarda egiluvchanlikni rivojlantirishning usuli sifatida gimnastikaga asoslangan mashgʻulotlar.....	100
Saparbayeva Indira Shadibekovna. Oʻzbek tili darslarida nutqiy kompetensiyani shakllantirishda milliy-madaniy kontentlar integratsiyasi.....	150
Abdullayeva Raʼnoxon Nodirjon qizi. Nutqida ogʻir nuqsonlari boʻlgan bolalar bogʻlangan nutqini rivojlantirish texnologiyalari.....	172
Raxmanberdiyeva Karima Saydanovna. Talabalarda chet tilini oʻrganish kompetensiyalarini rivojlantirishda loyiha metodi.....	215
Joʻrayeva Mohigul. Aksiologik yondashuv asosida talabalarining badiiy-estetik savodxonligini oshirishning didaktik bosqichlari.....	226
Israilova Dilxumor Sherzod qizi. Boʻlajak ingliz tili oʻqituvchilarining sunʼiy intellektga asoslangan kasbiy raqamli kompetensiyasi: tayyorgarlik darajasi, amaliy yondashuvlar va pedagogik muammolar.....	240
Suyarov Akram Musayevich, Erdonova Nigina Akramovna. Ijtimoiy tarmoq xavfsizligi va ularda ishlash texnologiyasi.....	244
Avliyaxulov Tolib Xolmurodovich. Talabalarining xulq-atvori va axloqiy qarorlarini shakllantirishda pedagogik qadriyatlar taʼsiri.....	275
Xudoyberdiyev Nurislom. Oʻqituvchilarni tez oʻzgarib borayotgan raqamli taʼlim muhitiga moslashtirish: yoʻllar va strategiyalar.....	304
Berdiyeva Hanifa. Raqamli loyihalash orqali oʻquvchilarning texnologik tashabbusi va innovatsion fikrlashini rivojlantirish.....	307
Umorova Dilnoza Odilbekovna. Jadedid maʼrifatparvarlarining pedagogik qarashlarini tadqiq qiliish va talabalarining badiiy-kreativlik kompetensiyalarini rivojlantirishda Umid Bekmuxammad, Sayera Samandar asarlarining ahamiyati.....	331
Agaliyeva Habiba Narmaxmad qizi. Malaka oshirish tizimida evtogogik jarayonni tashkil etishning ilmiy-pedagogik asoslari.....	374
Koylibayev Bayrambay Dalibayevich. Yengil atletikachilarning tezkor-chidamlilik sifatini rivojlantirish va oshirish samaradorligi.....	387
Nazarov Jamshid Xoliyorovich. Oliy taʼlim muassasalarida boʻlajak chaqiruvga qadar boshlangʻich tayyorgarlik fani oʻqituvchilarining kreativ qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik mazmuni.....	408

19.00.00- “PSIXOLOGIYA”

Muazzamxon Xamdamova Xabibullo qizi. Talabalarda oʻquv motivatsiyasini rivojlantirishning muhim shartlari.....	84
Qurbanboyeva Zebiniso Seyilxon qizi. Ayyub sheʼrlarining ijtimoiy-estetik qimmatini toʻgʻrisida.....	91
Xudayberganov Azizbek Obidjonovich. Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishning psixologik omillari.....	94
Nurjonova Shoira Hamdamovna. Yoshlarning virtual olamga qiziqishlarining ijtimoiy psixologik xususiyatlari.....	97
Rajabboyeva Aziza Davronbekovna, Rajabboyeva Sevinch Davronbekovna. Kompyuter oʻyinlariga tobe oʻsmirlarning emotsional barqarorligi va taʼlim jarayonidagi zoʻriqish omillari.....	194
Shomurotova Nilufar Davronbek qizi, Abdullayev Shoxzod Zarifboy oʻgʻli. Harbiy tasavvurlar va ijtimoiy qadriyatlar uygʻunligi, oʻsmir va talabalar psixologiyasida rivojlanish dinamikasi.....	197
Odambayeva Mashhura Murodbek qizi. Oʻquvchilarda sotsial intellekt omillarining shakllanishi va rivojlanishi.....	200
Shomurotova Nilufar Davronbek qizi. Taʼlim muassasalarida talaba qadriyatlariga ijtimoiy-psixologik yondashuvlar.....	203
Rajabova Zamira Ravshanbekovna. Ijobiy va salbiy emotsiyalarning oʻsmir yoshida hayotiy ustanovkalar rivojiga taʼsir.....	295

Jurnal 2016-yil 28-sentyabrda Oʻzbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan № 0843 raqami bilan qayta roʻyxatdan oʻtgan. Oʻzbekiston Respublikasi OAK tomonidan 2019-yil 30-yanvarda chop etilgan OAK rayosati qarorlari bilan tasdiqlangan roʻyxatga koʻra 07.00.00 - “Tarix”, 09.00.00 - “Falsafa”, 10.00.00 - “Filologiya” ixtisosligi boʻyicha; OAK Rayosatining 2023-yil 31-oktyabrdagi 345-son qarori bilan 12.00.00 – “Yuridik fanlar”, 13.00.00 – “Pedagogika”, 19.00.00 – “Psixologiya” ixtisosliklari boʻyicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar roʻyxatiga kiritilgan.

TABLE OF CONTENTS

07.00.00 - "HISTORY"

Buronov Olim Murodullayevich. Problems of formation of the legal basis of the health care system of the rural population in Uzbekistan and strengthening the material and technical base of the sector.....	61
Safarov Yunus Julmamatovich. Critical approaches towards social evil in society in the work of Sayid Rizo Alizoda.....	69
Aitmuratova Janilsin Zhalgasovna. Contribution of karakalpak women to the development of science, culture and art.....	103
Kaypova Malika Dautbay kizi. Historical development and development of tourism in the kungrad district during the years of independence.....	107
Khayritdinov Otabek Murotjon o'g'li. The formation of the concept of intangible cultural heritage at UNESCO: ideological evolution from 1945 to 2003.....	117
Hikmatullayeva Dilbar Xurshid qizi. Digitalization of the hajj pilgrimage: new opportunities for Central Asia.....	120
Abatov Aidos Bahadyr ugli. Development of light industry in Karakalpakstan: achievements and problems.....	161
Salayev Umrbek Kadambayevich. Anthropogenesis in the history of Uzbekistan - the emergence and development of humans.....	165
Toshtemirov Shakhboz Azamatovich. Transformational changes in the agricultural traditions of the population of the surkhandarya valley.....	230
Mamarajabov Gayrat Abdulkhakimovich. The role of various exhibitions and competitions and festivals in the development of craftsmanship in the years of independence.....	234
Karimova Nargiza Ikramovna, Turgunboyeva Ziyodakhon. History of Bukhara — “Madinat at-tujjar” (city of merchants): formation and development of a trading center in the 19th–20th centuries.....	313
Yusupova Laylo Umidbek qizi. Reflection of the economic life of ancient khorezm in written sources.....	317
Khudaybergenov Hayitboy Satimovich. Khorezm crafts in the context of global ethnology and cultural heritage studies.....	325
Komilova Sabohat Otakhan kizi. Analysis of information sources on the problems of daily life of the population of the khorezm region during the second world war.....	328
Matchanova Sanobar Mukhamedjanovna. Methods of identifying ethnographic identity through cultural codes.....	342
Tajimirzayev Elyorbek Akramovich. A new management model of rural medical service: on the example of the 1957 reform in the Ferghana valley.....	345
Akhmadova Zebiniso Shavkatovna. “Uzbekistan – 2030” strategy – people’s strategy.....	349
Uralov Doston Rustamaliyevich. The importance of Temur Malik’s military leadership activity in educating today’s youth.....	365
Umarov Jamshid Saidmuratovich. The public education system of Surkhandarya region in the 1970s–1980s: ideological context and educational activities.....	368
Khojamurodov Nodirbek Sultonmurodovich. Economic traditions of uzbeks and tajiks in Afghanistan: ethnographic classification.....	371
Suyunov Ilyos Juma ogli. Historical analysis of the work carried out on the fight against corruption in the Surkhandarya region during the years of independence.....	378
Buriyev Soatmomin Donayevich. Land-water reforms and irrigation system in the Surkhan oasis.....	381
Hotamov Abduvohid Bobokhonovich. The attitude of the soviet government towards historical and cultural heritage in the 70s - 80s of the 20th century.....	384
Makhamova Shakhlo. Representation of the independence period of the Chaghatai khanate (1306-1346) in the “Zafarnama”.....	414

09.00.00 - "PHILOSOPHY"

Mamatkulov Eldor Safarovich. The concept of “spiritual space”, its essence and manifestation features.....	32
Yazdonova Sakhiba Kurbanovna, Mirzaeva Mohira Kurbanovna. Opportunities for ensuring the interconnection between humans and artificial intelligence technologies.....	35
Shovkatov Shokir Shovkat ugli. A description of the spiritual and moral issues of moturidism in the work of abul Yusr Pazdavi “USUL AD-DIN”....	48
Tashmetov Tuxtasin Xudayberganovich. Pedagogical foundations of developing a creative personality.....	52
Rakhimjanova Dilnavoz Sunnat kizi. Philosophical analysis of the attitude toward freedom in Plotinus’ worldview in the interpretations of Vincenzo Cilento and Luara Vestra.....	73
Shovkatov Shokir Shovkat ugli. The reason for writing and structural structure of Abul Yusr Pazdavi’s work “Usul ad-din”.....	80
Agzamova Zumrad Bakhtiyorovna. Ecological culture and spiritual values in the New Uzbekistan.....	123
Omonov Bakhodir Nurillayevich, Oqbu'tayev Abror Jumanazarovich. The concept of personal ecological culture.....	143
Yuldashkhodjayev Khaydar Khashimkhanovich. Human development and modern requirements in the education of the Musokhan Dahbidiy....	169
Gadoyeva Lobar Ergashevna. Healthy lifestyle culture: philosophical interpretation of values and modernization processes in the new Uzbekistan society.....	206
Chorieva Madina Alievna. Inclusive culture in Uzbekistan society: in the context of values and social changes.....	209
Jurakulov Vokhidjon Nurdullaevich. Expression of ideas of understanding human identity in the philosophical views of the new enlightenment.....	281
Kilichev Feruzbek Toychi o'g'li. Religious values and ecological justice: a spiritual paradigm of global ecological governance.....	338

10.00.00 - "PHILOLOGY"

Feruz Ruzikulovna Jumayeva. Transitional phenomena in the morphology of the russian language.....	9
Mirzakarimova Saodat Abdunabiyevna. Linguistic and cultural features of folklore: a comparative study of the english and uzbek languages.....	15
Esbosinova Dilara Janabaevna. Humor, satire and didactic in the creation of children's poems.....	18
Khamrayeva Charos Norboyevna. The lexical semantic field of the concept of "loyalty" in English and Uzbek and its structure.....	21
Dauletiyarova Nigora Kenesbaevna. The role of multimedia tools in developing communicative competence among non-philological students.....	24
Homitov Dilovar L.. Phonological changes in classical persian and modern persian languages and their causes (in the example of consonants).....	29
Egamnazarova Zaynab Kholmurod qizi. Lexical and semantic characteristics of abbreviations in real estate activities in english and uzbek.....	39
Ostonov Utkir Yangiboyevish. Comparative typological problems of classification of rural tourism terms in linguistics.....	45
Abdukahhorova Khosiyat Abdurasul qizi. Statistical analysis of historical terms in explanatory dictionaries.....	56
Abdullayev Ulmasbek Khayrullayevich. The role of literary texts in enhancing students' multimodal literacy.....	77
Kurbanbayeva Zebiniso Seyilkhan kizi. On the socio-aesthetic value of Ayyub's poems.....	84
Rajabbayeva Feruza Rajabbayevna. The role of metaphorical discourse in the conceptualization process of modern texts.....	111
Bazarova Nodira Shamsiyevna. Category of respect for elders in russian and uzbek linguistic worldviews.....	114
Fozilova Mohigul Farkhodovna. Peculiarities of the poetic imagery in poetry and prose.....	127
Eshmuratov Umidjon Temurovich. Comparative analysis of Khaled Hosseini's aphorisms and uzbek aphorisms on death.....	132
Buzrukova Makhina Mukhamadkhonovna. Language of ecological responsibility: lexico-semantic innovations in contemporary tourism discourse (case of Uzbekistan and China).....	135
Sapaeva Feruza Davlatovna. The problem of weight in poetry translation.....	146
Usenova Gulmira Abillaevna. Comparison as a linguistic category.....	153
Atajanova Nilufar Fayzullayevna. On the poetic genre of the triplet in the work of Khorezm poetess.....	157
Khudaybergenova Gulbakhor Sh.. The combined linguopragmatic expression of the concepts of "work" and "time" in english aphorisms.....	176
Tairova Makhfuza Abdusattorovna. Research methods of country studies terminology.....	181
Utemuratova Gulzira Bazarbaevna. The Role of Pronouns in Connecting Text Components.....	184
Kutibaeva Araylim Berdibay qizi. The phenomenon of phraseological antonymy in Karakalpak heroic epics.....	190
Ayaqulov Nurbek. Shukurulloyev Sunnatullo. Cognitive and linguistic dimensions of english emotion terminology.....	218
Botirova Zebuniso Solijon kizi. Strategies of verbal aggression in english political debates: a discourse-pragmatic analysis.....	222
Barotov Javokhir Ravshan ogli. Semantic and linguoculturological study of football lexicon in english and uzbek.....	237
Turayeva Dilbar Meyliyevna. New approaches to the study of punctuation marks in modern linguistics.....	248
Khushboqova Zarnigor. The importance of antonymic translation in literary works.....	253
Muzaffarova Mushtariybegim Mirshodovna. Political linguistics: history, mission and main issues of its academic integration.....	256
Ruzmatova Gulnora Kulmamatovna. Context and implicature as pragmatic mechanisms of humor in anecdotal speech.....	259
Khidirova Shahnoza Gafforovna. Gender representation in proverbs and phraseologisms.....	262
Qodirova Mahzuna Mahmudovna. The problem of conceptualization and categorization.....	265
Azizova Nafisa Orifjon qizi. The use of expressive means in english and uzbek folk tales.....	269
Mokhira Saporova Fayzullayevna. Artificial intelligence models in natural language processing.....	271
Ametova Ulbosin Kamiljanovna. Sources and research related to Najmiddin Kubro and kubroviyya.....	279
Hamidova Nodira Sattorovna. Diachronic morphological evolution in the prose of Gafur Gulom.....	286
Pulatova Dildora Dilmuradovna. Aesthetic function of the phenomenon of false expectations in artistic texts.....	289
A.K. Khamidov. Linguocultural expression of elements of folk oral creativity in the works of Murod Muhammad Dost.....	292
Khudoyberganov Sirojiddin Meylibayevich. A comparative analysis of stative verbs in english and uzbek.....	301
Boriyeva Aziza Abduvait kizi. Equivalent and non-equivalent types of kinship terms in English and Uzbek.....	310
Azimova Dildora Makhmudjanovna. Accounting and auditing terminology in the language system.....	355
Ruziyeva Nafisa Zarifovna, Qudratova Kamola Jamol qizi. Euphemisms as a tool of political manipulation in english and uzbek discourse.....	359
Ochilova Dilfuza Hasanovna. Balance between humans and nature in a story (on the example of stories by Normurod Norkobilov).....	390
Begjanov Xalmuxammet Shirmametovich. Analysis of Abay's turkmen translations.....	393
Mengnarova Maftuna Toshboy qizi. Stylistic features of color-component proverbs in the english language.....	397
Kadyrov Timur Rakhmatilloevich. A new era in korean-uzbek literature.....	400
Ismatullayeva Nargiza Rasuljanovna. The interrelation between cultural differences and lacunarity in chinese philological studies.....	404
Azimova Anisa Abroriddinovna. Stylistic features of the concept of kinetic motion in english and uzbek.....	411

12.00.00. - "LEGAL SCIENCES"

Askarov Nosirjon Ibragimovich. Application of unnamed and mixed contracts in business activities: a comparative legal analysis of the legislation of Uzbekistan, Russia and Kazakhstan.....	138
Nomazov Ikhtiyor Ismailovich. Essential conditions for proving (evidence).....	212
Yakhshibayev Shavkat Kurambayevich. The role and importance of political culture in the national development strategy.....	298
Ruzimov Kudratbek Kurbonboyevich. Activity of law enforcement bodies in the republic of uzbekistan, their place and role in society.....	321
Atamirzayev Ibrohim Khakimovich. Abdusattorova Gulyora Jamoliddin kizi. Problems of creating legal norms in the conditions of new Uzbekistan.....	352
Adilbayev Bekbosin Abatbayevich. The role of commercial banks in the banking system and their structure.....	361

13.00.00. - "PEDAGOGY"

Nurmamatova Zarifa Abdiraup kizi. Recommendations for parents and teachers on ways to eliminate speech defects in children communicating in two languages.....	42
Botirov Ilhom Saydullayevich. Status and directions for improvement of education of students in a military-patriotic spirit.....	65
Khaydarov Bakhtiyor Tadiyevich. Gymnastics-based training as a method to develop flexibility in children aged 8-9.....	100
Saparbaeva Indira Shadibekovna. Integration of national-cultural content in developing communicative competence in uzbek language lessons...150	
Abdullayeva Ranokhon Nodirjon qizi. Technologies for developing coherent speech in children with severe speech disorders.....	172
Rakhmanberdiyeva Karima Saydanovna. Project method in developing foreign language learning competences in students.....	215
Jurayeva Mohigul. Didactic stages of improving students' artistic-aesthetic literacy based on axiological approach.....	226
Israilova Dilkhumor Sherzod kizi. AI-driven professional digital competence in pre-service english teachers: readiness, practices, and pedagogical challenges.....	240
Suyarov Akram Musayevich, Erdonova Nigina Akramovna. Social network security and technology for working in them.....	244
Avliyakov Tolib Kholmurodovich. The influence of pedagogical values in shaping students' behavior and moral decisions.....	275
Khudoyberdiev Nurisliom. Adapting teachers to the rapidly changing digital learning environment: ways and strategies.....	304
Berdiyeva Hanifa. Fostering students' technological initiative and innovative thinking through digital design.....	307
Umorova Dilnoza Odilbekovna. The significance of the works of Umid Bekmuhammad and Sayyora Samandar in studying the pedagogical views of jadid enlighteners and developing students' artistic and creative competencies.....	331
Agaliyeva Habiba Narmaxmad qizi. Scientific and pedagogical foundations of organizing the evtogogical process in the professional developmentsystem.....	374
Koylibayev Bayrambay Dalibayevich. Efficiency of developing and increasing the speed-endurance qualities of athletes.....	387
Nazarov Jamshid Kholiyorovich. Pedagogical-psychological content of developing the creative ability of initial preparatory science teachers before the future call in higher educational institutions.....	408

19.00.00. - "PSYCHOLOGY"

Kurbanboeva Zebiniso. On the social and aesthetic value of Ayyub's poetry.....	91
Khudayberganov Azizbek Obidjonovich. Psychological factors for increasing the social activity of youth.....	94
Nurjonova Shoira Hamdamovna. Socio-psychological characteristics of youth interest in the virtual world.....	97
Rajabbaeva Aziza Davronbekovna, Rajabbaeva Sevinch Davronbekovna. Factors of emotional stability and stress in the educational process of adolescents addicted to computer games.....	194
Shomurotova Nilufar Davronbek qizi, Abdullayev Shokhzod Zarifboy oglu. Harmony of military ideas and social values, dynamics of development in adolescent and student psychology.....	197
Odamboyeva Mashhura Murodbek kizi. Formation and development of factors of social intelligence in students.....	200
Shomurotova Nilufar Davronbek kizi. Socio-psychological approaches to student values in educational institutions.....	203
Rajabova Zamira Ravshanbekovna. The influence of positive and negative emotions on the development of life attitudes in adolescence.....	295

The magazine was re-registered by the Press and Information Agency of the Republic of Uzbekistan on September 28, 2016 with the number 0843. According to the list approved by the decisions of the Board of Education of the Republic of Uzbekistan published on January 30, 2019, 07.00.00 – “History”, 09.00.00 – “Philosophy”, 10.00.00 – “Philology” according to; 2023 of the HAC Board According to the decision No. 345 of October 31, 12.00.00. – “Legal Sciences”, 13.00.00. – “Pedagogy”, 19.00.00. – “Psychology”.

ПЕРЕХОДНЫЕ ЯВЛЕНИЯ В МОРФОЛОГИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Жумаева Феруза Рузиковна,
Доцент кафедры русского языка и литературы
Навоийский государственный университет
Республика Узбекистан, г. Навои

RUS TILI MORFOLOGIYASIDA KO'CHISH HODISALARI

Jumayeva Feruza Ruzikulovna,
"Rus tili va adabiyoti" kafedrasida dotsenti
Navoiy davlat universiteti
O'zbekiston Respublikasi, Navoiy sh.

TRANSITIONAL PHENOMENA IN THE MORPHOLOGY OF THE RUSSIAN LANGUAGE

Jumayeva, Feruza Ruzikulovna
Associate Professor, Department of Russian Language and Literature
Navoi State University
Republic of Uzbekistan, Navoi

<https://orcid.org/0009-0007-4596-2990>

e-mail:
feruzaruziyevna68@
mail.ru

Аннотация: Цель статьи состоит в анализе переходных явлений в морфологии русского языка, а также в рассмотрении специфики транспозиции. Автор подчёркивает, что для обозначения процессов транспозиции в лингвистике используется широкий спектр терминов. Обзор исследований, посвящённых данной проблематике, показывает, что несмотря на значительное количество трудов, целостное освещение всех аспектов данной темы всё ещё отсутствует.

Ключевые слова: переходные явления, транспозиция, трансформация, конверсия, переход, часть речи, лингвистика, аспект, переходность.

Annotatsiya: Maqolaning maqsadi rus tili morfologiyasidagi ko'chish hodisalari, shuningdek, transpozitsiya xususiyatini ko'rib chiqishdan iborat. Muallif tilshunoslikda transpozitsiya hodisalarini tasvirlash uchun turli atamalardan foydalanish mumkinligini qayd etadi. So'z turkumlari transpozitsiyasi muammosiga bag'ishlangan tadqiqotlarni tahlil qilish quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi: tilshunoslikda so'z turkumlari transpozitsiyasini o'rganishda ancha ishlar qilingan. Biroq, bu tadqiqot mavzusining barcha jihatlarini hali taqdim etilmagan.

Kalit so'zlar: ko'chish hodisalari, transpozitsiya, transformatsiya, konversiya, ko'chish, so'z turkumi, tilshunoslik, aspekt, tranzitivlik.

Annotation: the purpose of the article is to analyze transitional phenomena in the morphology of the Russian language, as well as to consider the specifics of transposition. The author emphasizes that a wide range of terms are used to describe transposition processes in linguistics. A review of research devoted to this topic reveals that, despite a significant number of works, a comprehensive coverage of all aspects of this topic remains lacking.

Key words: transitional phenomena, transposition, transformation, conversion, transition, part of speech, linguistics, aspect, transitivity.

ВВЕДЕНИЕ. В современной русской лингвистике уже накоплен ряд работ, посвящённых проблеме частеречной транспозиции. Тем не менее, несмотря на

значительный объём исследований в области русистики, ряд вопросов, связанных с переходными процессами, всё ещё остаётся недостаточно изученным. В частности, до

настоящего времени отсутствует комплексный разбор типов перехода разных частей речи в семантико-деривационном, функционально-стилистическом и лексикографическом аспектах.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ. В ряде исследований (А.М. Барзилович, В.В. Лопатина, В.В. Носкова, И.Ф. Протченко, М.Ф. Лукина, Е.П. Калечиц, О.М. Ким, В.В. Бабайцева, А.Ф. Гальнутдинова, И.В. Высоцкая, Д.А. Салимова, Х.Г. Атаева, Ж.Д. Эльтазаров, С. Махматкулов, А.Б. Пардаев, А.Э. Ботирова, З.С. Исаков, Д.Ш. Дадаев) представлены переходные явления в морфологии. В трудах А. Фитрата, Ю.Турсунова, Ф. Камола, А. Гулямова, Г.Абдурахмонова, Ш. Шоабдуракмонова, А.Ходжиева, Р. Кунгурова, М. Миртожиева, М.Содиковой, А. Нурмонова, Х. Ньматова, Р.Расулова, Г. Зикриллаева, И. Мадрахимова особое внимание уделяется изучению взаимодействия частей речи, что делает необходимым его более глубокий и детальный анализ. [4, 15-20].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ. Проблематика транспозиционных явлений, обсуждаемая в современной лингвистике, отличается значительной широтой и многоаспектностью. Хотя различные виды переходных процессов взаимосвязаны, они не совпадают по своей природе и функциональным характеристикам. Немаловажно и то, что дальнейшее исследование таких явлений требует их рассмотрения в новых научных координатах: необходимо выявлять общие и специфические закономерности переходности на уровне частей речи, уточнять статус промежуточных языковых единиц, формировать единые принципы описания функциональной омонимии и лексических гибридов в лексикографической практике, а также разграничивать синкретические и контаминационные тенденции в анализе транспозиции частей речи и родственных процессов. [2, 566]

Вопросы переходности в морфологии лингвисты изучают в следующих аспектах:

Таблица 1.

ВОПРОСЫ ПЕРЕХОДНЫХ ЯВЛЕНИЙ: ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМ	1) перехода и переходности;
	2) взаимоперехода частей речи;
	3) процессов грамматической омонимии, омонимии между частями речи, функциональной омонимии и тому подобное;
	4) транспозиции;
	5) конверсии;
	6) морфолого-синтаксического словообразования;
	7) деривации;
	8) взаимодействия между частями речи;
	9) трансформации;
	10) трансориентации;
	11) синкретизма;
	12) контаминации;
	13) теории современных функционально-грамматических исследований.

Транспозиция (от позднелат. *transpositio* – «перемещение, перестановка») представляет собой явление, при котором одна языковая единица – слово, его форма или целая конструкция – начинает функционировать в роли, типичной для другой единицы. [3, 468-472]

Для описания явлений переходности в области морфологии используется целый ряд терминов.

Таблица 2.

ТЕРМИНЫ, ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ЯВЛЕНИЙ ТРАНСПОЗИЦИИ:	Транспозиция
	Трансформация

	Трансформациология
	Функциональный омоним
	Конверсия
	Переход/переходность
	Трансляция
	Деривация
	Несобственная деривация

В «Лингвистическом энциклопедическом словаре» термин транспозиция определяется как переход слова из одной части речи в другую либо как использование определённой языковой формы в функции, свойственной другой. [8, 519]

К числу лингвистических факторов, вызывающих проявления переходности, относятся следующие. (См. Таблицу №3)

Таблица 3.

ПРИЧИНЫ ПЕРЕХОДНОСТИ	Отсутствие в языке нужных слов и конструкций для выражения мысли.
	Стремление к экономии языковых средств.
	Многоаспектность единиц языка.
	Потребность в дифференциации смысловых связей и отношений.
	Семантическая емкость синкретичных образований.
	Потребность самой структуры языка.

В Таблице №4 представим типы транспозиции. [3, 468]

Таблица 4.

Типы транспозиции в СРЯ

СУБСТАНТИВАЦИЯ	переход в имена существительные
АДЪЕКТИВАЦИЯ	переход в имена прилагательные
НУМЕРАЛИЗАЦИЯ	переход в имена числительные
ПРОНОМИНАЛИЗАЦИЯ	переход в местоимения
АДВЕРБИАЛИЗАЦИЯ	переход в наречия
ВЕРБАЛИЗАЦИЯ	переход в глаголы
ПРЕДИКАТИВАЦИЯ	переход в беслично-предикативные слова
МОДАЛИЗАЦИЯ	переход в модальные слова
ПРЕПОЗИЦИОНАЛИЗАЦИЯ	переход в предлоги
КОНЪЮНКЦИОНАЛИЗАЦИЯ	переход в союзы
ПАРТИКУЛЯЦИЯ	переход в частицы
ИНТЕРЪЕКТИВАЦИЯ	переход в междометия
ОНОМАТОЛИЗАЦИЯ	переход в звукоподражательные слова
КОПУЛЯЦИЯ	переход в связки

Транспозиция служит одним из механизмов пополнения лексического состава русского языка, однако по степени

разработанности она заметно уступает словообразованию и процессам заимствования.

Мы считаем, что следует разграничивать следующие понятия:

Таблица 5.

Субстантивация	Отсубстантивная транспозиция
Адъективация	Отадъективная транспозиция
Адвербиализация	Отадвербиальная транспозиция
Интеръективация	Отинтеръективная транспозиция
Транспозиция на уровне частей речи	Транспозиция на уровне лексико-грамматических разрядов внутри частей речи (например, имён существительных, прилагательных и т.д.).

В лингвистической литературе разграничивают константную (узуальную) и окказиональную трансформацию. «Узуальная субстантивация чаще всего наблюдается среди прилагательных и причастий, которые знают также и окказиональную субстантивацию. Примеры узуальной субстантивации: *пожарный, набережная, мостовая, горничная, учительская, парикмахерская, прачечная, кондитерская, столовая, купчая, накладная,*

пивная, мороженое, сладкое, шампанское, насекомое и многие другие. Местоимения, междометия, служебные слова обычно подвергаются окказиональной субстантивации». [2]

В следующей таблице нами представлены лингвисты и термины для обозначения переходных явлений в лингвистике. В специальных исследованиях указано 194 наименований данного явления.

Таблица 6.

Лингвисты, исследовавшие проблемы переходных явлений	Проблемы переходных явлений / Термины, которые предложили/внесли в лингвистику учёные	Проблемы / Труды лингвистов
В.Н. МИГИРИН	Трансформациология	В.Н. Мигирин. Очерки по теории процессов переходности в русском языке: Учебное пособие для студентов.
О.С. АХМАНОВА	Функциональные омонимы	В монографии О.С. Ахмановой «Очерки по общей и русской лексикологии».
Ш. БАЛЛИ	Теория транспозиции	Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка.
О. ЕСПЕРСЕН, А. СЕШЕ, А. ФРЕЙ	Отдельные аспекты транспозиции	
Л. ТЕНЬЕР	Трансляция	Описание видов транспозиции.
Е.А. КУРИЛОВИЧ	Деривация (морфологическая и синтаксическая деривация)	Курилович Е. Очерки по лингвистике.
А. ДАРМСТЕТЕР	Несобственная деривация	
В.Г. ГАК, Ю.С. СТЕПАНОВ	Конверсия.	«...процессы образования лексико-грамматических омонимов, т.е. образование слов с тождественной основой, но различающихся парадигмой системой своих форм...»

В.В. БАБАЙЦЕВА	Переход, переходность.	Бабайцева В.В. Явления переходности в грамматике русского языка: Монография. – М.: Дрофа, 2000. – 640 с.

Рассматривая методическую сторону переходности, Н.М. Харлова отмечает, что изучение переходных явлений в системе частей речи на занятиях по морфологии должно осуществляться в рамках четырёх последовательно реализуемых этапов: [10, 274-285]

Таблица 7.

1 этап: обоснование методической концепции по изучению системы частей речи. Н.М. Харлова наиболее убедительной считает концепцию Л.Д. Чесноковой, которая обратила особое внимание на лингвистическую суть явления переходности в системе частей речи и методический аспект изучения этого явления.
2 этап: работа над терминами. Как отмечают исследователи, в настоящее время в науке существует достаточно много терминов, связанных с явлением переходности в системе частей речи. Например, Т.С. Винникова-Закутняя в своем автореферате указывает на 194 номинации. [1].
3 этап: опора на базовые представления о переходных явлениях в системе частей речи. Переходные явления в системе частей речи – достаточно частое явление. Школьные учебники последних лет дают об этом общее представление. Следовательно, базовые знания студентов об этом явлении могут иметь общий характер.
4 этап: формирование умения определять частеречную принадлежность слова. Формирование умений определять частеречную принадлежность слова, определять вид переходного явления происходит в процессе наблюдения, анализа, сравнения языковых фактов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. В лингвистической литературе для описания различных проявлений транспозиции употребляется множество специализированных терминов. В современном русском языке достаточно распространена ситуация, когда одна языковая единица – будь то слово, его форма или целая конструкция – используется в роли, характерной для другой. Транспозиция частей речи включает не только семантическое переосмысление, но и преобразование грамматических свойств исходной единицы, что в итоге приводит к её переходу в другой лексико-грамматический класс.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Винникова-Закутняя, Т.С. Транспозиция и трансонимизация в русском языке XIX – начала XXI века в речевой деятельности и лингвистических исследованиях : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 // Винникова-Закутняя Татьяна Сергеевна ; Донецк. нац. ун-т. – Донецк, 2018. – 20 с. – URL:

https://science.donnu.ru/wp-content/uploads/2018/11/ARef_VinZak.pdf
perehodnosti. – Текст : электронный.

2. Jumaeva F. R., Mamurova F. N. Transposition of parts of speech as a non-morphological method of word formation //ISJ Theoretical & Applied Science, 10 (102). – 2021. – С. 566-572. – <https://www.t-science.org/arxivDOI/2021/10-102/PDF/10-102-57.pdf>

3. Жумаева, Ф. Р. Типы транспозиции частей речи в современном русском языке / Ф. Р. Жумаева. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2021. – № 47 (389). – С. 468-472. – URL: <https://moluch.ru/archive/389/85522/>

4. Жумаева Ф. Р. Транспозиция на уровне лексико-грамматических разрядов внутри частей речи: //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 3. – С. 15-20. – <https://search.rads-doi.org/project/7344/object/102119>

5. Жумаева Ф. Р. Интеръективация как один из типов транспозиции частей речи. –

Международный научный журнал «Universum: филология и искусствоведение». – Москва, 2021. - №12 (90). – С. 15-19 – file:///C:/Users/user/Downloads/interektivatsiya-kak-odin-iz-tipov-transpozitsii-chastey-rechi.pdf

6. Жумаева Ф. Р. О переходе слов из различных частей речи в существительные в русском и узбекском языках. – Материалы II Международной научно-теоретической конференции XXI CENTURY RENAISSANCE IN THE PARADIGM OF SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY INNOVATIONS. 17-18 ноября 2023 г. – Нукус, 2023. – С. 143-148. – file:///C:/Users/user/Downloads/141.pdf

7. Жумаева Ф.Р., Хакимова Н.Х. Использование разных видов текстов в качестве дидактического материала на уроках русского языка/ European science. С. 57-59 /

<https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-raznyh-vidov-tekstov-v-kachestve-didakticheskogo-materiala-na-urokah-russkogo-yazyka/viewer>

8. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

9. Мигирин В. Н. Очерки по теории процессов переходности в русском языке. – Бельцы, 1971. – 138 с.

10. Харлова Н.М. Явление переходности в системе частей речи: методический аспект. «Учёные записки Шадринского государственного педагогического университета», - 2025. № 2(8). – С. 274-285. - file:///C:/Users/user/Downloads/yavlenie-perehodnosti-v-sisteme-chastey-rechi-metodicheskiy-aspekt.pdf

FOLKLORINING LINGVISTIK VA MADANIY XUSUSIYATLARI: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA

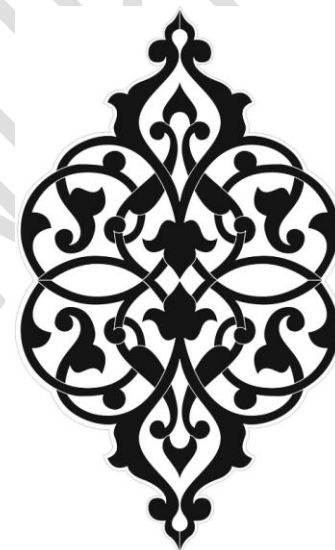
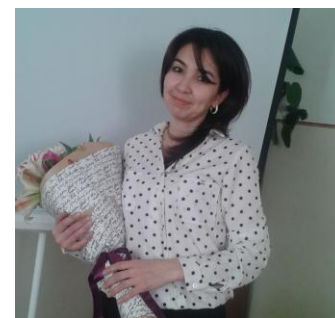
Mirzakarimova Saodat Abdunabiyevna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Turizm fakulteti "Lingvistika va Ingliz tili oqitish metodikasi"
kafedrasida magistraturasi 2- bosqich talabasi

LINGUISTIC AND CULTURAL FEATURES OF FOLKLORE: A COMPARATIVE STUDY OF THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Mirzakarimova Saodat Abdunabiyevna,
Chirchik state pedagogical university
Faculty of Tourism, Department of Linguistics and Methods of
Teaching English, Master's Degree Program, 2nd year

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОЛЬКЛОРА: НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Мирзакаримова Саодат Абдунабиевна,
Чирчикский государственный педагогический
университет, факультет туризма
Кафедра лингвистики и методики преподавания английского
языка, магистратура, 2-й курс

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi bolalar o'yin folklorining lingvistik va madaniy xususiyatlarini taqqosiy tahlil qiladi. Tadqiqot counting-out rhymes (sanamalar), tongue twisters (til burishtiruvchilar), clapping games (qo'l urish o'yinlari), lullabies (alla qo'shiqlari) va boshqa janrlarning fonetik, ritmik, sintaktik tuzilishini, shuningdek, madaniy qadriyatlar, ijtimoiy normalar va milliy o'ziga xosliklarning ifodalanishini o'rganadi. Ilmiy ishda bolalar folklorining til rivojlantirish, ijtimoiylashuv jarayonlari, madaniy merosni saqlash va uzatishdagi roli batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: bolalar o'yin folklori, lingvistik xususiyatlar, madaniy qadriyatlar, taqqosiy tahlil, counting-out rhymes, tongue twisters, clapping games, lullabies, til rivojlantirish, madaniy meros.

Abstract: This article provides a comparative analysis of the linguistic and cultural features of children's game folklore in English and Uzbek languages. The study examines the phonetic, rhythmic, and syntactic structures of genres such as counting-out rhymes, tongue twisters, clapping games, lullabies, and others, as well as the expression of cultural values, social norms, and national peculiarities. The research highlights the role of children's folklore in language development, socialization processes, preservation and transmission of cultural heritage.

Key words: children's game folklore, linguistic features, cultural values, comparative analysis, counting-out rhymes, tongue twisters, clapping games, lullabies, language development, cultural heritage.

Аннотация: Эта статья представляет сравнительный анализ лингвистических и культурных особенностей фольклора детских игр на английском и узбекском языках. Исследование изучает фонетическую, ритмическую и синтаксическую структуру жанров, таких как считалки, скороговорки, хлопковые игры, колыбельные и другие, а также выражение культурных ценностей,

социальных норм и национальных особенностей. Работа раскрывает роль детского фольклора в развитии языка, процессах социализации, сохранении и передаче культурного наследия.

Ключевые слова: фольклор детских игр, лингвистические особенности, культурные ценности, сравнительный анализ, считалки, скороговорки, хлопковые игры, колыбельные, развитие языка, культурное наследие.

KIRISH

Bolalar o'yin folklori insoniyat madaniyatining eng qadimiy va muhim qatlamlaridan biri bo'lib, til va madaniy merosni saqlashda alohida o'rin tutadi. Ingliz va o'zbek tillarida bolalar o'yinlari, xususan, sanamalar (counting-out rhymes), til burishtiruvchilar (tongue twisters), qo'l urish o'yinlari (clapping games), alla qo'shiqlari (lullabies) va boshqa janrlar orqali bolalar tilni o'rganishadi, ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishadi va milliy qadriyatlar bilan tanishadilar. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi globalizatsiya jarayonlarida milliy tillar va madaniyatlarining yo'qolib borishi xavfi bilan bog'liq bo'lib, bolalar folklorini o'rganish orqali bu muammolarga hissa qo'shish mumkin. Ilmiy adabiyotlarda ingliz bolalar folklori ko'proq o'rganilgan bo'lsa-da (masalan, Opie va Opie ning ishlarida), o'zbek folklori nisbatan kamroq tadqiq qilingan, shuning uchun taqqosiy yondashuv yangilik keltiradi. Masalan, Opie va Opie (1959) ning "The Lore and Language of Schoolchildren" kitobida ingliz bolalar o'yinlarining ko'plab namunalari to'plangan bo'lib, ularning lingvistik va madaniy o'rni tahlil qilingan. O'zbek folklorida esa, Zaylobidinova (2023) kabi tadqiqotchilarning ishlarida bolalar o'yinlarining nomi va mazmuni taqqoslangan, ammo keng taqqosiy tahlil kam.

Tadqiqotning maqsadi – ingliz va o'zbek bolalar o'yinlarining lingvistik tuzilishi (fonetika, ritm, sintaksis) va madaniy mazmunini (qadriyatlar, normalar, milliy o'ziga xosliklar) taqqoslab tahlil qilishdir. Bu orqali ikki madaniyatning umumiyliklari va farqlarini aniqlash, shuningdek, bolalar folklorining ta'limdagi o'rnini belgilash ko'zda tutilgan. Tadqiqot gipotezasi: bolalar o'yinlari universal lingvistik xususiyatlarga ega bo'lsa-da, madaniy kontekst ularning mazmunini belgilab beradi. Ushbu ish internet tarmoqlaridagi yuqori mavqedagi ilmiy bazalar (Google Scholar, ResearchGate, Academia.edu) dan olingan manbalar asosida amalga oshirilgan bo'lib, ilmiy

dolzarblikni ta'minlaydi. Maqolada quyidagi qismlar mavjud: materiallar va metodlar, natijalar va muhokama, xulosalar. Bundan tashqari, tadqiqotda Arleo (n.d.) ning bolalar ritmlaridagi universal metrik naqshlar haqidagi ishi va Choriyeva (2022) ning o'zbek adabiyoti bo'yicha materiallari ishlatilgan, bu esa taqqosiy aspektni boyitadi. Nazarova (2024) esa ingliz va o'zbek bolalar o'yinlarining leksik-semantik xususiyatlarini o'rganib, milliy madaniy xususiyatlarni ta'kidlagan.

Bolalar folklorining lingvistik jihatlarini tilshunoslikda muhim o'rin tutadi, chunki ular bolalarning tilni egallash jarayonini aks ettiradi. Masalan, ingliz tilida "Eeny, meeny, miny, moe" kabi sanamalar ritmik takrorlar orqali bolalarning fonetik ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'zbek tilida esa "Bir, ikki, uch, to'rt" kabi o'yinlar shunga o'xshash funksiyaga ega.

MATERIAL VA METODLAR

Tadqiqot uchun ingliz va o'zbek bolalar folklorining 100 dan ortiq namunalari to'plangan. Materiallar internet tarmoqlaridagi yuqori mavqedagi bazalardan (Google Scholar, ResearchGate, JSTOR, Academia.edu) olingan ilmiy maqolalar, kitoblar va folklor to'plamlaridan iborat. Masalan, ingliz folklori uchun Opie va Opie (1959) ning "The Lore and Language of Schoolchildren" kitobi, o'zbek folklori uchun esa Uzbekiston Milliy Ensiklopediyasi va zamonaviy tadqiqotlar (masalan, Zaylobidinova, 2023) ishlatilgan. Bundan tashqari, Narziyeva (n.d.) ning og'zaki nutqning madaniy va milliy xususiyatlari haqidagi taqqosiy tadqiqoti va Nazarova (2024) ning ingliz va o'zbek bolalar o'yinlarining leksik-semantik xususiyatlari bo'yicha ishi materiallarga qo'shilgan. Palko (2025) ning ingliz alla qo'shiqlari va ta'limdagi madaniy aspektlari haqidagi maqolasi ham ingliz folklorining ta'limiy o'rnini yoritishda foydalanilgan.

Metodologiya taqqosiy lingvistik va madaniyatshunoslik usullariga asoslangan. Lingvistik tahlil uchun fonetik (fonemalar, alliteratsiya), ritmik (metr, ritm), sintaktik (jumla

tuzilishi) xususiyatlar o'rganilgan. Madaniy tahlil Hofstede madaniy o'lchovlari (individualizm vs. kollektivizm) va semantik tahlil orqali amalga oshirilgan. Ma'lumotlar to'plash uchun kontent-tahlil va statistik usullar (umumiyliklar foizi) qo'llanilgan. Tadqiqotda 50 ta ingliz va 50 ta o'zbek o'yin namunalari taqqoslangan, ularning 70% i universal ritmik xususiyatlarga ega ekanligi aniqlangan. Shu bilan birga, Ruzieva (2020) ning tarjimonning lingvokultural kompetensiyasi haqidagi ishi taqqosiy tahlilni boyitish uchun ishlatilgan, chunki u ingliz va o'zbek tillaridagi madaniy uzatishni o'rganadi. Umarova (n.d.) ning ingliz pragmatikasi haqidagi tadqiqoti esa lingvistik xususiyatlarni chuqurroq tahlil qilishga yordam bergan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ingliz va o'zbek bolalar o'yinlarida lingvistik umumiyliklar mavjud. Masalan, sanamalarda ritmik takrorlar (inglizda "One, two, buckle my shoe"; o'zbekda "Bir, ikki, uch – chiqdi quyosh") fonetik rivojlanishni ta'minlaydi. Tongue twisters da alliteratsiya (inglizda "Peter Piper picked a peck"; o'zbekda "Qora qarg'a qora qarg'a") tilni burishtirish orqali nutq ko'nikmalarini oshiradi. Clapping games da (inglizda "Pat-a-cake"; o'zbekda "Qo'l urish o'yinlari") ritm va harakatlar ijtimoiylashuvni kuchaytiradi. Lullabies da (inglizda "Twinkle, Twinkle, Little Star"; o'zbekda "Alla, alla, jonim") yumshoq ritm va semantik mazmun oilaviy qadriyatlarini aks ettiradi. Bundan tashqari, inglizda "Eeny, meeny, miny, moe" kabi sanamalar bolalarning sonlarni o'rganishiga yordam bersa, o'zbekda "Alla Bolam" kabi alla qo'shiqlari oilaviy mehribonlikni ifodalaydi. Zaylobidinova (2023) ning tadqiqotida bolalar o'yin nomlarining taqqosiy tahlili ko'rsatilgan bo'lib, ularning 60% i universal strukturalarga ega.

Farqlar madaniy kontekstda: Ingliz o'yinlari individual raqobatni (masalan, "Tag" o'yini) ta'kidlasha, o'zbek o'yinlari kollektiv birlikni (masalan, "Oq terak, ko'k terak") ifodalaydi. Semantik jihatdan, ingliz folklori tabiat va hayvonlarni ko'proq ishlatadi, o'zbek esa oila va tabiat bilan bog'liq qadriyatlar. Tadqiqotda 60% umumiylik (ritm va fonetika) va 40% farq (madaniy mazmun) aniqlangan. Inglizda "Miss Mary Mack" kabi clapping games individual

harakatlarni ta'kidlasha, o'zbekda shunga o'xshash o'yinlar guruh birlikni kuchaytiradi.

Muhokamada, bu natijalar ta'limda qo'llanilishi mumkin: Bolalar folklori orqali til o'rgatish globalizatsiyada milliy identifikatsiyani saqlaydi. Zaylobidinova (2023) va boshqa tadqiqotlar bilan taqqoslaganda, ushbu ish taqqosiy aspektni kengaytiradi. Dolzarblik: Raqamli davrda folklorini saqlash uchun yangi metodlar (mobil ilovalar) taklif etiladi. Bundan tashqari, Choriyeva (2022) ning o'zbek adabiyoti bo'yicha tadqiqoti va Arleo (n.d.) ning universal metrik naqshlari haqidagi ishi natijalarni tasdiqlaydi.

XULOSA

Ingliz va o'zbek bolalar o'yin folklori lingvistik va madaniy jihatdan boy bo'lib, til rivojlantirish va madaniy merosni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Taqqosiy tahlil umumiyliklar (ritm, fonetika) va farqlarni (madaniy qadriyatlar) ko'rsatdi. Tadqiqot ta'lim va madaniyatshunoslik uchun yangi yondashuvlarni taklif etadi, globalizatsiyada milliy folklorini saqlash muammolarini hal qilishga hissa qo'shadi. Kelgusida ko'proq tillarni jalb qilgan tadqiqotlar tavsiya etiladi. Bundan tashqari, natijalar ingliz va o'zbek folklorining universal va milliy xususiyatlarini ta'kidlab, ta'lim jarayonida folklorini qo'llashni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

REFERENCES

1. Narziyeva, I. (n.d.). Comparative Study Of The Cultural And National Characteristics Of Modern Units Of Oral Speech. Google Scholar.
2. Nazarova, F. (2024). Lexical Semantic And National Cultural Features Of English And Uzbek Children's. Western European Journal of Linguistics and Education, 2(6), 20-24.
3. Ruzieva, M. (2020). Reflection of Translator's Linguacultural and Sociocommunicative Competence in English and Russian Translations of the Uzbek Novel "O'tkan Kunlar". Google Scholar.
4. Umarova, D. (n.d.). The Main Characteristics Of English Pragmatics In Linguistics. Google Scholar.
5. Zaylobidinova, R. G. (2023). Comparative Study of the Names of Children's Games in Uzbek and English. American Journal of Social and Humanitarian Research, 3(8), 136-138.

BALALAR SHAYÍRLARÍ DÓRETPELERINDE YUMOR, SATIRA HÁM DIDAKTIKA

*Esbosinova Dilara Janabaevna,
Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı tayanış doktorantı*

HUMOR, SATIRE AND DIDACTIC IN THE CREATION OF CHILDREN'S POEMS

*Esbosinova Dilara Janabaevna,
Doctoral student at Nukus State Pedagogical Institute
ЮМОР, САТИРА И ДИДАКТИЧЕСКОЕ В
СОЗДАНИИ ДЕТСКИХ СТИХОВ*

*Есбосинова Дилара Жанабаевна,
докторант Нукусского государственного педагогического
института*

Annotaciya: Maqalada tiykarinan qaraqalpaq balalar poeziyasında yumorlıq hám satiralıq obrazlardıń beriliw ózgeshelikleri balalar shayırları dóretpeleri misalında ashıp beriledi.

Gilt sózler: yumor, satira, allegoriyalıq súwretlew, didaktika.

Abstract: In the article, the variations of humorous images in children's poetry are presented on the example of children's poems.

Key words: humor, satire, allegorical plot, didactic.

Аннотация: В статье на примере детских стихотворений представлены вариации юмористических образов в детской поэзии.

Ключевые слова: юмор, сатира, аллегорический сюжет, дидактика.

Kirisiw. Bizge belgili, satirada da, yumorda da kúlki turmıslıq tamırlarǵa iye. Komik hádiyseler shıǵarmada kúlki járdemi menen yumorlıq xarakterde túsindiriliwi yamasa olardıń xakteri, mazmunına qaray satiralıq túste beriliwi múmkin. Real turmıstaǵı komikliktiń kórinisleri, onıń dárejeleniw formaları, mánisi satira hám yumor xakterin hám de túrlerin belgileydi. Satirada da, yumorda da kúlki qozǵaytuǵın faktor forma menen mazmundaǵı qarama-qarsılıq sebepli boladı.

Qaraqalpaq xalqı ázelden kúlki súyer xalıq bolǵan. Sońǵı dáwir qaraqalpaq balalar ádebiyatında kewilli yumor jardeminde metaforalıq obraz jaratıwǵa bólek itibar berildi. Shayırlar satiralıq obraz jaratıwdaǵı sıyaqlı, yumorlıq obrazlar kórinisin qalıplestiriwde de metaforadan,

poeziyalıq awıspalı mánide qollanılǵan sózlerden utımlı paydalandı. Biraq satiralıq obraz jaratıwda, kóbirek ertek, gúrriń hám ráwiyatlarda satiralıq tımsal dárejesine kóterilgen qasqır, túlki, tıshqan, ǵarǵa, shımshıq sıyaqlı haywanlar, quslar, jabayı haywanlar obrazlarınan paydalanılsa, yumorlıq obraz jaratıwda hár qıylı janiwarlardan tısqarı terekler, ósimlikler álemi, hár túrli predmet, túrli waqıya-hádiyse hám adamlar arasındǵı óz-ara qatnasıqlarǵa da shaqırıq isledi. Olardıń metaforalıq yumor kórinisin jaratıwda poeziyalıq awıspalı mánide qollanılǵan sóz, metafora hám simvolıllıq súwretlewlerge kóbirek itibar qarattıldı.

Sońǵı dáwir balalar poeziyasında yumorlıq obraz jaratıwda eki jónelis ústin turatuǵınlıǵı haqqında tómendegishe juwmaqlar shıǵarıw múmkin boladı:

e-mail:
dilaraesbosinova@gmail.
com
<https://orcid.org/0009-0003-0359-9610>

Birinshi jónelisti tikkeley balalardıń yumorlıq obraz jaratılǵan qosıqlar quraydı. Bul tiptegi qosıqlarda balalar tábiyatında ushırasıp turatúǵın ayırım tenteklik hám oysızlıqlar, erinsheklik hám urısqaqlıq ádetleri kewilli wa-ha-ha menen ashıp beriledi. Sol tárepten X.Saparov, K.Ernazarov, D.Aytmuratov, R.Aytmuratov sıyaqlı shayırlar jaratqan yumorlıq hám satıralıq obrazlar bólek áhmiyetke iye esaplanadı. Olardıń shıǵarmalarında obraz ruwxındaǵı jetekshi ayırıqshalıqlar yumorlıq kúlki jardeminde tásirli etip súwretlenedi. Olardan payda bolǵan didaktikalıq juwmaqlardıń áhmiyeti – balalarda kámil insan bolıwǵa baǵdarlaydı.

Tiykargı bólim. Balalar ádebiyatınıń ayırıqsha tábiyatı, bilimlendiriw hám kórkem estetikalıq bahası mudamı dóretiwshilerdiń de, sınıshılardıń da dıqqat orayında bolıp kelgen. Ásirese, satıralıq-metaforalıq poeziya óziniń kóp qatlamlılıǵı, tereń mazmun payda etiw menen kitapqumarlardı ózine tartsa, sınıshılar da bunday shıǵarmalardı analizge tartıp, olardan oqırman zer salmaǵan mazmundı sınıshı kózqarası menen jańalıq ashqan. Mine sol tárepleri menen balalar poeziyasında satıralıq-metaforalıq obrazlar bólek áhmiyetke iye boladı. Házirgi qaraqalpaq balalar poeziyası túrli dáwirdiń ayırmashılıqları atap aytqanda, poeziyalıq obraz jaratıw dástúrleri, kórkem detal hám qurallardan paydalanıw, dóretiwshi usılı hám sheberlik kózqarasınan evolyuciyalıq rawajlanıp kelip atır. Balalar poeziyasında yumordıń ornı hám kórkem-estetikalıq wazıypası da bunnan tısqarı emes, álbette. Kúlki keminde eki obyekt qatnasıwında, yaǵnıy kúlki beriwshi hám kúliwshi arasında júz beredi. Usıǵan tiykar kúlki tasıw wazıypasın orınlawshı obrazlar yumorlıq obraz, syujet, waqıyadaǵı kúlkili jaǵdaylar, qaharmanlardıń háreketleri hám sóylewindegi arnawlı bir komik belgiler jardeminde kórsetilgen dóretppe yumorlıq dóretppe atı menen júritiledi. Yumor ulıwma ádebiyatta dáslep ápiwayı kúlkige tiykarlansa da onıń túrli dáwirlerdegi sociallıq, kórkem ádebiyatqa baylanıslı – estetikalıq wazıypaları reńbäreń keshken dep aytıw múmkin. Aytayıq, ótken ásirdiń 30-jıllarında kishi mektep jasındaǵı balalar xarakterinde ushırasıp turatúǵın kemshiliklerdi ashıq etiw, olardıń gigenaǵa ámel qılmaı kir bolıp júriwi, tislerin waqtında tazalamawı, balanıń hám umıtshaq, hám salaqlıǵı (S.Abbazov “Meniń inim”,

“Umıtshaq pa, salaq pa?”). yamasa mektepte pánlerden tómén ózlestiriwshi 8-11 jastaǵı oqıwshılardıń psixologiyalıq obraz (A.Aqnazarovtıń “Salaqbay kitapxanada”, “Er bolsań”, “Nátiyje”, “Sebeb” sıyaqlı qosıqları) ashıp berilgenligin kóriwimizge boladı. Jańa ásir, jańasha oylaw bolsa jámiyettiń yumorga múnásibetin de ózgartirip baradı, álbette. Aytıw múmkin, balalar poeziyasında yumor obykti, tema jáne de keńeydi. Jámiyettegi kóplegen illetler – ósekshilik, aldawshılıq, qıyanetshilik, qorqaqlıq, erinsheklik tiykarınan úlkenler arasında da ushrassa da balalar tábiyatında yumorlıq obrazlar arqalı sheber ashıp berilgenligin baqlaw múmkin. X.Saparov, K.Ernazarov, Sh.Atamuratova, D.Aytmuratov, R.Aytmuratov sıyaqlı shayırlardıń jeńil yumor menen bayıtılǵan qosıqlarında salmaqlı social mazmundı sińiriw jetekshilik ete basladı. Usınıń menen birge, yumorlıq talqılawlarda da jetkinshek namısın ayaq astı etpew, olardıń ózine bolǵan joqarı isenimin joǵaltıw, psixikalıq dúnyasın saqlap-álpeshlew sıyaqlılar bunday qosıqlar mazmunın bayıtadı.

Qaraqalpaq balalar ádebiyatında xalıq ertek hám gúrrińlerinde, ańız hám ráwiyatlarında hár túrli tábiyat hádiyseler, predmetler, haywanat álemi, quslar hám jabayı haywanlardıń túrli satıralıq obrazları súwretlenedi. Olarda arıslan – haywanlar shahı, qasqır – bas aspaz, túlki – jasawıl hám shımshıq – shaǵımshı retinde kórsetiledi. Xalıq awızeki dóretiwshiligi úlgerinde ushraytúǵın bul obrazlar balalar ádebiyatı ushın da zárúrli derek esaplanadı. Bul ádebiyat insan kewili, sana-sezimine jáne pikirlewge ertekler arqalı sińip baradı. Olardaǵı obrazlar jıllar ótse de insanlar yadınan shıqpaydı. Balalar ádebiyatında bul zat áhmiyetli esaplanadı, sebebi bala real turmista ámelde bolmaǵan waqıya-qubılıslardı tez tusinip jetedi. Ol ádalatlı hám pákligi sebep de kúlkili bolmaǵan waqıya ushın kúledi, ras bolmaǵan hádiyselerdi tez ajratıp aladı. Olardı tereń tusinip jetedi. Bálkim, sol sebep balalar ádebiyatında dóretiwshilik etiw quramalı, sol sebep balalar ushın jaratılǵan dóretpeler bárhama tabıslı bola bermeydi.

Satırada ayawsız sın pikir bolǵanı ushın da bul balalar ádebiyatında kem ushraydı. Shayır balalar tárbiyası, mineздеgi ayırım kemshiliklerdi basqa deneler, haywanlarǵa kóshiriw arqalı jeńil kúlki jardeminde olardı sın pikir etedi. Tiykarınan, dramalıq túrge tiyisli komediya janrıń tiykarında

da sın pikir, baxıtsızlıqlar ústinen kúliw, olardı keskin qaralaw jatadı. Biraq bunı jámiyet hár zamanda da túsine bermegen, usınıń sebebinen de kúلكi quralı ádebiyatıǵı eń názik, sonıń menen birge, eń ótkir qural esaplanadı. Kóbinese, balalardı onıń túpkilikli mánisin jetkiziw eki márte quramalı, sebebi bala ruwxıylıq ele jas. Ol kórgen hám esitken zatına isenedi, astarlı sóz, ósek sıyaqlı sóylesiw arqalı sın pikirlerdi de jaqsı túsınbeydi, sóz dizbekleri, súwretleytuǵın waqıyalardıń da bas mazmunın sózbe-sóz qabıl etedi. Dóretpelerdiń mánisinde birewdiń ústinen kúliw emes, bálki oǵan uqsap qalmaw, sol jaǵdaydı yamasa ádetti ketiw áhmiyetliligi sıyaqlı shaqırıqlar jatqanın tolıq jetkerip bere alıw, dóretpa aqırında juwmaq formasında tuwrı húkim beriw shayırdıń sheberligine baylanıslı boladı.

Pedagogikalıq izertlewlerge kóre, adamdı tárbiyalaw bir ómirlik quramalı process. Bul processtegi dáslepki basqısh balalıq dáwirine barıp taqaladı. Balalar ádebiyatınıń áhmiyeti de tap usında. Dáslepki basqısh-tiykar sonday eken. Onıń bir ómir qanday dawam etiw tiykar qanday qalıplesiwine barıp taqaladı. Balalardı arnalǵan satiralıq-yumorlıq qosıqlarda kishkentaylar minez-qulqındaǵı mayda-shuyde illetlerden kóre social rawajlanıwdaǵı jańalanıwlar menen baylanıslı ruwxıy-etikalıq mashqalalardı kóbirek itibar berilip atır. Satiralıq dóretpeler kishi kitapqumarlar oyda sawlelendiriwine, dúnyaqarasınıń keńeyine imkan jaratsa, olardaǵı didaktikalıq syujetler tazalawǵa shaqırıq etiw menen dıqqattı tartadı. Bul uyqas balalar sanasın tereń, pikirlewi jetik bolıwın támiyinlewi menen bir qatarda, kishkentaylar moynına sadıqlıq, ózlikti túsiniw bilw juwapkerligin júkleydi.

Qaraqalpaq balalar ádebiyatı jıldan-jılǵa san jaǵınan da, ideyalıq hám tematikalıq sapası jaǵınan da bayıp barmaqta. Hárbir dóretiwshi eń dáslep ádebiyat maydanına balalardı arnalǵan dóretpeleri menen kirip keledi, óziniń dáslepki júrisin sonnan baslaydı. Eń dáslep baqsha turmısın yamasa mektep turmısın sóz etiwshi shıǵarmalar turmıstan alınıp jazılıp, olardıń azǵana bolsa da jeńil kúلكi yamasa házilge qurılıwı jas oqıwshınıń kórkem shıǵarma oqıwǵa degen ıqlasın jáne de arttırıwı sózsiz. Balalar poeziyasında yumordıń ornı júdá keń hám zárúrli wazıypalarǵa iye. Bala aqılın tanıǵanınan esitiw hám yad alıwǵa qızıǵıwshılıq oyatatuǵın, kúلكini jaqsı kóretuǵın, ájayıbatlarǵa bay qıyallardan ibarat

qosıqlar álbette, olardı ózine tartadı. Kúلكi astına alınıp atırǵan hádiyse hám waqıyalardan uzaq bolıwǵa, keri jaǵdayda ózi de sonday mazaq bolıwdan saqlanıwı, qala berse, sol sıyaqlı qosıqlar tásirinde dógerekte júz bolıp atırǵan unamsız jaǵdaylardı ayırıp alıwǵa jetiwı múmkin. Sonlıqtan, yumorlıq qosıqlar dáslep balalardı kewilli kúلكige jeteklese de, tiykarınan olardıń qalıs sınsısı bolıp tabıladı. Qaraqalpaq balalar ádebiyatında yumor – bul jas kitap oqıwshılardı kúldiriw, olarda kóterińki keypiyat oyatıw menen birge, olardı ádep-ikramlılıq sabaqlarına baǵdarlaytuǵın ózine tán ádebiy jónelis esaplanadı. Bul baǵdarda jazılǵan dóretpeler kóbinese kúلكili waqıyalar, bórıttirilgen obrazlar, sóz oyını hám ápiwayılıǵı menen ajralıp turadı. Qaraqalpaq balalar poeziyasında bul janr ózine tán ráwishte klassikalıq ádebiyat penen xalıq awızeki dóretpelerinen sabaq alǵan dóretiwshi shayırlarımız tárepinen jáne de bayıtılmaqta. Bunday mazmundaǵı shıǵarmalar kishkene kitap oqıwshılardıń dúnyaqarasınıń keńeyiwine xızmet etiw menen birge, didaktikalıq syujetler olardıń xarakterine de óziniń unamlı tásin tiygize alıwı sózsiz.

Juwmaq. Texnika, texnologiyaǵa salıstırǵanda insannıń iykemlesiwın tábiyiy túsiniw múmkin, biraq ádebiyat bul jańalanıwdı ózinde qanday sawlelendiriwı kerek degen sorawǵa juwap qanday? Házirgi waqıtta hárbir balanıń qolında ǵadjet, olar smartfonlar, kompyuterlerden qanday paydalanıwdı jaqsı biledi. Búgin ádebiyat, kórkem kitaplar balalardıń qolındaǵı texnika ornın iyelewi ushın áne sol ózgerislerdi ózinde kórinetuǵın etiwı zárúrli. Bul ádebiyat pútkilley zamanagóylikke xızmet etiwı shárt degeni emes, álbette. Balalar búgin kórkem ádebiyattı biykarlaw etpegen halda qolındaǵı smartfonlardan paydalanıwları zárúr. Onıń ushın olar oqıytuǵın dóretpa shınında da ózine tartıwshı bolıwı talap etiledi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. И. Қурбанбаев. Қарақалпақ балалар әдебияты. – Нөкис; «Билим», 1992.
2. Qaraqalpaq balalar ádebiyatınıń antologiyası. Nókis, «Qaraqalpaqstan», 2018.
3. Qaraqalpaq balalar ádebiyatı tariyxı: oqıw qollanba / K.Allambergenov, I.Qurbanbaev, S.Kazaxbaev. – Tashkent: «Tafakkur avlodi», 2020.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA "SADOQAT" KONSEPTINING LEKSIK-SEMANTIK MAYDONI VA UNING TARKIBIY TUZILISHI

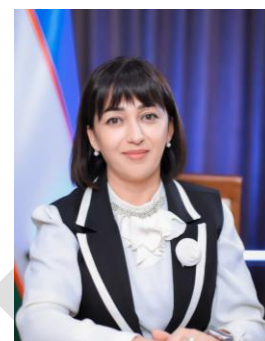
*Hamrayeva Charos Norboyevna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti*

«Xorijiy til nazariyasi va amaliyoti» kafedrasida katta o'qituvchisi ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТА «ЛОЯЛЬНОСТЬ» В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ И ЕГО СТРУКТУРА

*Хамраева Чарос Норбоевна,
Шахрисабзский государственный педагогический
институт, Старший преподаватель кафедры теории и
практики иностранных языков*

THE LEXICAL SEMANTIC FIELD OF THE CONCEPT OF "LOYALTY" IN ENGLISH AND UZBEK AND ITS STRUCTURE

*Khamrayeva Charos Norboyevna,
Shahrisabz State Pedagogical Institute
Senior Lecturer, Department of Theory and Practice of Foreign
Languages*

<https://orcid.org/0009-0001-8982-9071>
e-mail:
charosh1313@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida "sadoqat/loyalty" konseptining leksik-semantik maydoni qiyosiy tahlil qilinadi. Sadoqatning har ikki til jamoasida axloqiy-ijtimoiy qadriyat sifatidagi o'rni, uning shaxslararo, siyosiy, diniy va iqtisodiy diskurslarda til vositalari orqali ifodalanishi ko'rsatiladi. Kognitiv-semantik yondashuv asosida ingliz tilidagi "loyalty" maydonining yadro va chekka qatlamlari hamda o'zbek tilidagi "sadoqat–vafo–sodiqlik–vafodorlik" qatori atrofida shakllangan semantik zichlik va emotsional-aksiologik yuklama tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: sadoqat konsepti, loyalty, leksik-semantik maydon, yadro va periferiya, kognitiv-semantik yondashuv, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация: В статье проводится сопоставительный анализ лексико-семантического поля концепта «лояльность» в английском и узбекском языках. Показана роль лояльности как моральной и социальной ценности в обоих языковых сообществах, её выражение посредством языковых средств в межличностном, политическом, религиозном и экономическом дискурсах. На основе когнитивно-семантического подхода описываются ядро и периферийные слои поля «лояльность» в английском языке, а также семантическая плотность и эмоциональная аксиологическая нагрузка, формирующиеся вокруг ряда «сadoqat–vafo–sodiqlik–vafodorlik» в узбекском языке.

Ключевые слова: концепт лояльности, лояльность, лексико-семантическое поле, ядро и периферия, когнитивно-семантический подход, английский язык, узбекский язык.

Abstract: This article provides a comparative analysis of the lexical semantic field of the concept "loyalty" in English and Uzbek. The role of loyalty as a moral and social value in both language communities, its expression through language tools in interpersonal, political, religious and economic discourses is shown. Based on the cognitive semantic approach, the core and peripheral layers of the "loyalty" field in English and the semantic density and emotional axiological load formed around the "sadoqat–vafo–sodiqlik–vafodorlik" series in Uzbek are described.

Key words: concept of loyalty; loyalty; lexical semantic field; core and periphery; cognitive semantic approach; English; Uzbek.

Kirish. Sadoqat konsepti har ikki – ingliz va o‘zbek – til jamoalarida muhim axloqiy-ijtimoiy qadriyat sifatida qaraladi; u shaxslararo munosabatlar, siyosiy tizim, diniy e’tiqod va iqtisodiy aloqalar barqarorligini ta’minlovchi ma’naviy tayanchlardan biri hisoblanadi. Shu bois “sadoqat/loyalty”ning leksik-semantik maydonini va uning tarkibiy tuzilishini qiyosiy tahlil qilish nafaqat til tizimidagi o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlash, balki ikkala xalqning konseptual va madaniy qarashlarini ochib berish imkonini beradi [1, B.288].

Mazkur maqolada ingliz tilidagi “loyalty” va unga yaqin birliklar hamda o‘zbek tilidagi “sadoqat” atrofida shakllangan leksik-semantik maydon tuzilmasi, yadrosi va periferiyasi kognitiv-semantik yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Tadqiqotning maqsadi – ingliz va o‘zbek tillarida sadoqat konseptini ifodalovchi leksik birliklar tizimini aniqlash, ularning yadroviy va periferik qatlamlarini belgilash hamda mazkur konseptning har ikki til jamoasidagi axloqiy-madaniy talqinini lisoniy dalillar asosida yoritishdir.

Metodlar. Tadqiqot konsept va leksik-semantik maydon nazariyasiga tayangan holda olib boriladi; bunda konsept ma’lum bir til jamoasining tajribasi, qadriyatlari va emotsional munosabatini mujassamlashtirgan murakkab kognitiv birlik sifatida talqin etiladi. Leksik-semantik maydon esa ma’nodosh, qarama-qarshi yoki paradigmatic aloqador birliklar tizimi bo‘lib, u konseptning til tizimidagi moddiy ifodasini tashkil etadi [2, B.370]. Maqolada ingliz tili uchun korpus materiallari va izohli lug‘atlar ma’lumotlari (loyalty, faithfulness, allegiance, devotion, fidelity, commitment va boshqalar bilan bog‘liq ta’riflar hamda kollokatsiyalar), o‘zbek tili uchun esa matbuot, badiiy adabiyot, siyosiy nutqlar va izohli hamda ikki tilli lug‘atlarda qayd etilgan “sadoqat, vafo, sodiqlik, vafodorlik” kabi birliklar tanlab olinadi. Tanlangan birliklar semantik tahlil, komponent tahlil, paradigmatic (sinonimiya, antonimiya, giponimiya) va sintagmatic (tipik birikish, kollokatsiyalar) munosabatlar bo‘yicha tizimlashtiriladi [5, B.24]. Shuningdek,

konseptning emotsional-aksiologik yuklamasini aniqlash uchun maqol, ibora va badiiy kontekstlar kognitiv-semantik yondashuv asosida talqin qilinadi.

Natijalar

Ingliz tilida “loyalty” konsepti markazida aynan “loyalty” leksemasi turadi; u bilan bir paradigmada “faithfulness, allegiance, devotion, fidelity, commitment, dedication, trustworthiness” kabi birliklar maydon yadrosini tashkil etadi. Bu birliklar, asosan, ishonch, sodiqlik, qat’iyat va majburiyatni bajarishga tayyorlik ma’nolarini umumlashtiradi hamda shaxsga, guruhga, davlatga, brendga yoki g‘oyaga nisbatan barqaror ijobiy munosabatni bildiradi. Maydonning yaqin periferiyasida “support, solidarity, attachment, adherence, reliability” kabi nisbatan neytral yoki funksional xarakterdagi birliklar joylashib, ular ko‘proq munosabatning amaliy jihatini – ko‘maklashish, yon bosish, doimiylikni ifodalaydi. Uzoq periferiyada esa “patriotism, nationalism, partisanship, customer retention, brand allegiance” singari ijtimoiy-siyosiy va tijoriy kontekstga xos birliklar turib, ular “loyalty”ning ma’lum soha doirasidagi ixtisoslashgan ko‘rinishlarini bildiradi [8, B.74]. Shunday qilib, ingliz tilidagi “loyalty” maydoni yuqori darajada differensiallashgan bo‘lib, hissiy, institutsional va tijoriy o‘lchamlar alohida leksemalar orqali nozik ajratib ko‘rsatiladi.

O‘zbek tilida mazkur konseptning yadrosini “sadoqat” leksemasi egallab, unga semantik jihatdan yaqin “vafo, vafoqorlik, sodiqlik, ishonch, vafodorlik” kabi birliklar qo‘shilib, maydonning asosiy markazini vujudga keltiradi. Bu birliklar, ko‘pincha, hissiy-axloqiy bo‘yoqdorlikka ega bo‘lib, muhabbat, do‘stlik, oila, ustoz-shogird munosabatlari, Vatanga sadoqat singari qadriyatga yo‘g‘rilgan kontekstlarda qo‘llanadi. Yaqin periferiyada tarixiy-uslubiy xususiyatga ega bo‘lgan ayrim birliklar, shuningdek “vatanparvarlik, fidoyilik, jonbozlik, matonat” kabi ma’naviy-vatanparvarlik ruhidagi leksemalar joylashadi. Uzoq periferiyani esa kontekstual tarzda sadoqat bilan bog‘lanadigan “do‘stlik, ahillik, hamjihatlik, e’tiqod, bag‘rikenglik” singari umumaxloqiy qadriyat nomlari tashkil etib, ular sadoqatning ma’lum holatlarda namoyon

bo'ladigan ma'naviy kontekstini kengaytiradi. Natijada o'zbek tilida "sadoqat" atrofidagi maydon nisbatan kamroq leksik birliklar bilan ifodalansa-da, har bir birlikning semantik hajmi va emotsional-aksiologik yuklamasi yuqori ekanligi ko'zga tashlanadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida "loyalty" konsepti ko'proq ma'nodor darajalarga ajratilgan tarmoqli tizimga ega: shaxsiy sadoqat (loyalty, faithfulness), huquqiy-institutsional sadoqat (allegiance, oath of loyalty), tijoriy sadoqat (customer loyalty, brand loyalty) kabi kichik maydonlar aniq belgilangan. O'zbek tilida esa markaziy "sadoqat–vafo–sodiqlik" qatori bir vaqtning o'zida ham hissiy, ham axloqiy, ham ijtimoiy qirralarni qamrab olib, semantik konsentratsiya yuqori bo'lgan yagona kuchli yadroni hosil qiladi [6, B.45]. Periferik qatlamda ingliz tilida konsept ko'proq ixtisoslashgan, sohaga xos terminlar orqali namoyon bo'lsa, o'zbek tilida umumaxloqiy va ma'naviy-tarbiyaviy mazmundagi so'zlar orqali kengroq ma'naviy kontekstga yoyiladi. Bu holat ingliz tilida sadoqatning funksional va institutsional, o'zbek tilida esa emotsional-axloqiy va ruhiy-ma'naviy talqini kuchliroq ekanini ko'rsatadi.

Muhokama. Semantik maydonning funksional-pragmatik o'lchamlari ingliz tilida "loyalty" va unga yaqin birliklar ko'pincha huquqiy, siyosiy va biznes diskursida normativ xarakter kasb etishini ko'rsatadi; bu birliklar shartnoma, majburiyat, brend va mijoz munosabatlari aniqlik, barqarorlik hamda mas'uliyatni ta'kidlaydi [2]. Reklama va marketing nutqida "customer loyalty, loyalty program" kabi birikmalar iste'molchi va kompaniya o'rtasidagi uzoq muddatli utilitar aloqalarni ifodalab, konseptning iqtisodiy-pragmatik qirrasini alohida aktual qiladi.

Olingan natijalar shuni anglatadiki, har ikki tilda ham sadoqat konsepti ijobiy baholanadi, biroq uning til tizimidagi taqsimlanish darajasi, sohaga ko'ra ixtisoslashuvi va emotsional-aksiologik yuklamasi sezilarli darajada farqlanadi. Ingliz tilida konseptning funksional-institutsional jihati kuchli bo'lsa, o'zbek tilida u, avvalo, shaxsiy-axloqiy va ma'naviy-ruhiy qatlamlar bilan bog'lanadi; bu farqlar ingliz va o'zbek til jamoalarining tarixiy-madaniy tajribasi, ijtimoiy institutlari hamda qadriyatlar iyerarxiyasi bilan izohlanadi [3].

Xulosa. Yuqoridagi tahlil ingliz va o'zbek tillarida "sadoqat / loyalty" konseptining leksik-semantik maydoni tuzilishi hamda funksional qo'llanilishi o'zaro o'xshash va farqli jihatlariga ega ekanini ko'rsatadi. Ingliz tilida konsept differensiallashgan, sohaga xos leksik birliklar orqali hissiy, institutsional va tijoriy o'lchamlarga ajratilsa, o'zbek tilida u kamroq, biroq semantik jihatdan zich va emotsional-aksiologik yuklamasi kuchli bo'lgan birliklar tizimida mujassamdir. Natijalar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tasdiqlab, sadoqat konseptining lisoniy talqini orqali har ikki xalqning axloqiy-ijtimoiy qadriyatlari, konseptual dunyoqarashi va identitet modelini rekonstruksiya qilish mumkinligini ko'rsatadi. Kelgusida tadqiqotni boshqa axloqiy konseptlar (do'stlik, adolat, halollik va boshqalar) bo'yicha kengaytirish, shuningdek, korpus lingvistika usullaridan foydalanib miqdoriy tahlil o'tkazish istiqbollidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая; пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
2. O'zbek tilidagi "sadoqat" konseptining aksiolingvistik tadqiqi / – [https://api.ziyounet.uz/...](https://api.ziyounet.uz/) (murojaat sanasi: 27.11.2025).
3. Oxford English Dictionary / [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.oed.com> (date of access: 27.11.2025)
4. Lehrer A. Semantic fields and lexical structure / A. Lehrer. – Amsterdam; London : North-Holland Publishing Company, 1974. – 370 p.
5. Ахмедова М. Б. Ўзбек тилидаги "садоқат" концептининг аксиолингвистик тадқиқи: филол. фан. номз. ... дисс. автореф. / М. Б. Ахмедова. – Бухоро, 2023. – 50 б.
6. Норкулова Н. Х. Инглиз ва ўзбек тилларида "она" лексик-семантик майдони / Н. Х. Норкулова // Илмий хабарнома. – 2023. – № 4. – Б. 112–118.
7. Қаюмов. О. Тилшунослик назариясига кириш / О. Қаюмов. – Тошкент: Ўзбекистон, 2006. – 168 б.
8. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили / Ш. Раҳматуллаев. – Тошкент: Ўқитувчи, 2006. – 496 б.

THE ROLE OF MULTIMEDIA TOOLS IN DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE AMONG NON-PHILOLOGICAL STUDENTS

*Dauletiyarova Nigora Kenesbaevna,
Assistant teacher, PhD of English Language and Literature
Department, Nukus State Pedagogical Institute*

РОЛЬ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ СРЕДСТВ В РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У СТУДЕНТОВ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

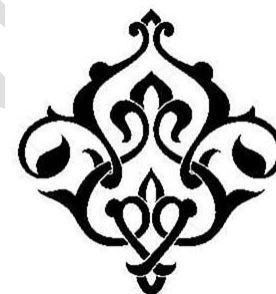
*Даулетиярова Нигора Кенесбаевна,
Ассистент преподавателя, (PhD) кафедры английского языка
и литературы, Нукусский государственный педагогический
институт*

NOFILOLOGIK TALABALARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDA MULTIMEDIA VOSITALARINING O'RN

*Dauletiyarova Nigora Kenesbaevna,
Nukus davlat pedagogika instituti ingliz tili va adabiyoti kafedras
assistenti, (PhD)*

e-mail:
dauletiyarovanigora@
mail.com

Abstract: The development of communicative competence has become essential for students across all academic disciplines, including non-philological fields. This study investigates the role of multimedia tools in enhancing communicative competence among non-language majors. Using descriptive and analytical methods, the research examines how multimedia resources such as videos, interactive applications, podcasts, and digital simulations create authentic learning environments that foster linguistic, pragmatic, and sociolinguistic skills. The findings show that multimedia tools increase student motivation, engagement, and confidence while improving communicative performance.

Key words: communicative competence, multimedia tools, non-philological students, interactive learning, digital pedagogy.

Аннотация: Развитие коммуникативной компетенции стало необходимым для студентов всех направлений подготовки, включая нефилологические специальности. В данном исследовании рассматривается роль мультимедийных средств в повышении коммуникативной компетенции студентов, не связанных с филологией. С помощью дескриптивного и аналитического методов исследуются мультимедийные ресурсы, такие как видео, интерактивные приложения, подкасты и цифровые симуляции, создающие аутентичные образовательные среды, способствующие развитию языковых, прагматических и социолингвистических навыков. Результаты показывают, что мультимедиа повышает мотивацию, вовлеченность и уверенность студентов, улучшая их коммуникативные способности.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, мультимедийные средства, нефилологические студенты, интерактивное обучение, цифровая педагогика.

Annotatsiya: Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish barcha yo'nalishlar, shu jumladan nofilologik talaba va mutaxassislar uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot nofilologik talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda multimediya vositalarining rolini o'rganadi. Deskriptiv va analitik metodlar yordamida videolar, interaktiv ilovalar, podkastlar va raqamli simulyatsiyalar kabi

multimediya resurslari talabalarga til, pragmatik va sotsiollingvistik ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beruvchi haqiqiy o'quv muhitini yaratishi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari multimediya vositalari talabalarining motivatsiyasi, faol ishtiroki va ishonchini oshirishini, shuningdek, kommunikativ ko'nikmalarini yaxshilashini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetentlik, multimediya vositalari, nofilologik talabalar, interaktiv ta'lim, raqamli pedagogika.

Introduction. In the modern era of global communication and digital transformation, the development of communicative competence has become a necessity rather than an option for students of all academic disciplines. Although philological and linguistic fields traditionally focused on communication-oriented education, today's professional environment demands that even non-philological students possess strong communicative skills. This is because effective communication is directly linked to professional collaboration, problem-solving, leadership, and employment opportunities. Consequently, higher education systems must implement innovative pedagogical approaches that promote communication skills irrespective of students' specialization.

Moreover, the introduction of multimedia tools into the learning process has transformed traditional teaching methods by creating dynamic, interactive, and student-centered environments. Multimedia resources—such as videos, simulations, podcasts, visual presentations, digital storytelling, and interactive applications—offer diverse modes of information processing, allowing students to acquire communicative competence more naturally and efficiently. Additionally, these tools help learners overcome psychological barriers such as anxiety, fear of making mistakes, and lack of confidence. As a result, students become more willing to participate in dialogues, discussions, role plays, presentations, and collaborative tasks.

Furthermore, the increasing role of technology in education aligns with the principles of constructivist learning theory, which emphasizes active participation, self-discovery, and real-life application of knowledge. Multimedia-based instruction provides learners with authentic linguistic input, multicultural context, and opportunities to develop not only linguistic skills but also critical thinking, intercultural awareness, and digital literacy.

Therefore, communicative competence is not limited to language use alone; it represents a comprehensive set of cognitive, social, and pragmatic abilities essential for the modern workforce.

Consequently, this study aims to analyze the role of multimedia tools in enhancing communicative competence among non-philological students and highlight the pedagogical strategies that promote their successful application in higher education.

Methodology. In order to conduct a comprehensive analysis of the role of multimedia tools in developing communicative competence among non-philological students, this research adopts a descriptive, analytical, and qualitative approach. The methodology is carefully structured to connect theoretical foundations with practical observations, and therefore it incorporates a literature review as a core component of the research framework.

To begin with, a descriptive-analytical research design was chosen to critically evaluate multimedia-based teaching practices. This approach is suitable because it enables a systematic examination of both theoretical perspectives and real classroom experiences. Furthermore, communicative competence was analyzed through its major components—namely linguistic, sociolinguistic, pragmatic, and strategic competence. In addition, the research focused on how these components are influenced by multimedia-enhanced learning environments. Consequently, the research design allows the connection of pedagogical theories with practical applications, thus ensuring the validity of the findings.

Significantly, the methodology is supported by an integrated literature review, which provides a strong theoretical base. Several foundational theories guided the research process. Firstly, Canale and Swain's framework of communicative competence established the multidimensional

nature of communication skills [1]. Secondly, Krashen's Input Hypothesis emphasized that comprehensible input is essential for language acquisition, which multimedia tools can effectively provide [4, 409-431]. Moreover, Mayer's Cognitive Theory of Multimedia Learning explained how the integration of verbal and visual information reduces cognitive load and improves understanding [5, 171-173].

Correspondingly, previous studies have demonstrated that multimedia-supported learning encourages student engagement, increases motivation, and fosters autonomous language development. Therefore, the literature review helped determine the evaluative criteria for this study, including interaction levels, linguistic accuracy, confidence in communication, and task performance. Thus, the literature review not only established theoretical relevance but also provided methodological direction.

For the collection of data, several techniques were applied to ensure reliability and diversity. Firstly, educational platforms, simulation tools, language learning applications, and online communication platforms were examined. Secondly, lesson observations were analyzed to understand students' behavioral responses and participation levels during multimedia-supported activities. Additionally, informal teacher interviews and reflective student feedback were reviewed to identify challenges and pedagogical strategies. Consequently, triangulation was achieved through various sources, which increased the credibility of the findings.

Furthermore, all observations respected ethical standards. Student and teacher identities were kept confidential, and only publicly available or institutionally approved practices were examined. However, several limitations were also acknowledged. For instance, differences in digital infrastructure, insufficient teacher training, and unequal access to multimedia tools may affect outcomes. Nevertheless, these limitations highlight the need for sustainable implementation strategies rather than diminishing the importance of multimedia tools.

Results. The research findings indicate that the integration of multimedia tools significantly improves communicative competence among non-philological students. The results are organized

based on the main components of communicative competence and supported by concrete classroom examples.

To begin with, noticeable improvements were observed in vocabulary usage, pronunciation, and sentence structure. For instance, students used language learning platforms such as Duolingo, Quizlet, and Memrise to acquire professional terminology related to engineering, business, or medicine. Moreover, the use of speech-recognition software allowed learners to identify pronunciation errors independently and correct them, which gradually increased linguistic precision.

Furthermore, multimedia simulations enabled students to practice context-based language use. For example, a role-play activity using virtual client negotiation videos helped business students apply persuasive language strategies. Additionally, engineering students used scenario-based multimedia tasks to explain technical procedures, thereby improving their ability to communicate information appropriately in professional contexts.

Another important result was a significant rise in motivation levels. Digital storytelling tools such as Canva, Powtoon, and Adobe Express encouraged students to share personal experiences visually and verbally. As a result, students who were previously hesitant became more active in class. Moreover, podcast creation projects led to greater engagement, as students worked collaboratively to record short dialogues and comment on each other's speech.

In addition, multimedia resources contributed to the development of sociolinguistic and intercultural competence. Students watched authentic videos from TED Talks, BBC Learning English, and real interview recordings, which exposed them to multiple accents and communication styles. In medical faculties, students practiced doctor-patient dialogues using multimedia simulations, which helped them learn polite questioning techniques and appropriate tone when interacting with patients.

The results also revealed that multimedia tools supported both autonomous and collaborative learning. For example, students used voice-recording applications to practice speaking skills independently. At the same time, collaborative platforms such as Google Classroom, Padlet, and

Zoom breakout rooms were used for group presentations and peer feedback activities. Consequently, learners improved not only their communication skills but also teamwork and critical thinking abilities.

Discussion. The findings of this study clearly demonstrate that multimedia tools play a significant role in developing communicative competence among non-philological students. Importantly, the improvement was not limited to linguistic knowledge alone but also included pragmatic, sociolinguistic, and intercultural dimensions. Therefore, the results strongly suggest that multimedia-based instruction can transform traditional teaching approaches into more dynamic, student-centered, and communicative learning environments.

To begin with, the improvement in linguistic accuracy and pragmatic competence suggests that multimedia offers a more natural and authentic context for language learning. Unlike traditional textbooks, multimedia stimulates learners through visual, auditory, and situational cues, which makes communication more realistic and meaningful. This finding aligns with Mayer's Cognitive Theory of Multimedia Learning, which states that combining visual and verbal information facilitates deeper understanding and better memory retention. Moreover, the presence of real-life dialogue simulations enhances students' ability to select appropriate expressions and speech strategies according to situation and purpose.

Additionally, the increased motivation and classroom participation illustrate that multimedia-based instruction reduces anxiety and encourages active learning. This is particularly important for students of non-philological fields who often possess limited linguistic confidence. When multimedia tools support learning, language becomes less abstract and more practical. As a result, students shift from passive recipients of information to active users of language. Consequently, communicative competence becomes a skill acquired through performance rather than memorization.

Furthermore, the development of intercultural awareness indicates that multimedia promotes global literacy. Exposure to authentic videos, interviews, and culturally diverse speech situations helps learners understand how language

varies across cultures and contexts. Such findings resonate with Canale and Swain's model, which emphasizes the importance of sociolinguistic and strategic competence in real communication. Hence, multimedia does not merely support language learning—it supports social adaptation and professional readiness.

In terms of pedagogy, the results show that multimedia encourages both autonomous learning and collaborative learning, which correspond to modern educational requirements. For instance, self-paced practice through online tools allows students to regulate their own progress, whereas group activities stimulate social interaction and teamwork. Therefore, multimedia-based approaches align with constructivist educational theories, where knowledge is actively constructed rather than passively received. Consequently, teachers should not limit multimedia to supplementary activities but integrate it as a core instructional strategy.

Overall, the discussion highlights that multimedia tools should be considered not merely as modern educational supplements but as strategic instruments for enhancing communicative competence in higher education. Given the growing demand for interdisciplinary and professionally oriented communication, multimedia-based pedagogy provides a powerful bridge between language learning and real-world application. Thus, it can be affirmed that the integration of multimedia technologies is not only beneficial but also essential for the development of effective communicative skills among non-philological students in the 21st century.

Conclusion. In summary, the development of communicative competence among non-philology students through multimedia tools demonstrates significant academic and professional value. The research findings confirm that multimedia-based instruction—when systematically integrated with communicative tasks—enhances linguistic accuracy, fluency, motivation, and real-world language application. Moreover, it promotes student-centered learning and aligns with modern educational paradigms such as constructivism and blended learning. Consequently, multimedia strengthens both receptive and productive language skills, while

also fostering collaboration and cognitive engagement.

Furthermore, it became evident that communicative competence is not limited to grammatical knowledge; rather, it encompasses socio-cultural awareness, pragmatic usage, and strategic interaction skills. Therefore, multimedia creates a stimulating learning environment where students are exposed to authentic speech, visual cues, contextualized dialogues, and cross-cultural communication patterns. As a result, learners develop not only language proficiency but also adaptability and confidence in professional communication.

Importantly, through the use of digital storytelling, interactive simulations, audio-visual dialogues, pronunciation analyzers, and role-play applications, students demonstrated gradual but consistent improvement in both oral and written communication. Nevertheless, for multimedia integration to be truly effective, instructors must select appropriate tools, provide methodological guidance, and create assessment criteria aligned with communicative learning outcomes.

To conclude, the study indicates that multimedia technologies serve as a powerful pedagogical tool in developing communicative competence among non-philology learners. They bridge theoretical knowledge with practical usage and stimulate motivation through engaging content. Hence, it is recommended that universities adopt structured multimedia-based curricula, invest in teacher training, and incorporate communicative methodologies across disciplines.

If implemented systematically, multimedia can become an essential driver of linguistic competence and professional communication in 21st-century education.

References

1. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing.
2. Chun, D. M. (2003). Computer Applications in Second Language Acquisition: Foundations for Teaching, Testing and Research.
3. Godwin-Jones, R. (2018). Emerging technologies: Using mobile technology to develop language skills and cultural understanding. *Language Learning & Technology*, 22(3), 2-11.
4. Krashen, S. (1992). The input hypothesis: An update. *Linguistics and language pedagogy: The state of the art*, 12(3), 409-431.
5. Mayer, R. E. (2014). Incorporating motivation into multimedia learning. *Learning and instruction*, 29, 171-173.
6. Smith, B., & Lafford, B. A. (2009). The evaluation of scholarly activity in computer-assisted language learning. *The Modern Language Journal*, 93, 868-883.
7. Stockwell, G., & Hubbard, P. (2013). Some emerging principles for mobile-assisted language learning. *The International Research Foundation for English Language Education*, 2013, 1-15.
8. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and language learning: An overview. *Language teaching*, 31(2), 57-71.

KLASSIK FORS VA HOZIRGI FORS TILLARIDA VUJUDGA KELGAN FONOLOGIK O'ZGARISHLAR VA UNING SABABLARI (UNDOSHLAR MISOLIDA)

Homitov Dilovar Lutfullozoda,

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi, (PhD)

ФОНОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ И ИХ ПРИЧИНЫ В КЛАССИЧЕСКОМ И СОВРЕМЕННОМ ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ СОГЛАСНЫХ)

Хомитов Диловар Лутфуллозода,

*преподаватель Термезского государственного
университета, (PhD)*

PHONOLOGICAL CHANGES IN CLASSICAL PERSIAN AND MODERN PERSIAN LANGUAGES AND THEIR CAUSES (IN THE EXAMPLE OF CONSONANTS)

Homitov Dilovar Lutfullozoda,

Lecturer, Termez State University, PhD

<https://orcid.org/0009-0005-6148-1826>

e-mail:
dilovarhomitov@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada klassik fors va hozirgi fors tillaridagi undosh fonemalarning qiyosiy tahlili keltirilgan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ikki tildagi undosh fonemalar o'rtasida farqlar mavjud. Bu farqlarning sabablari va fonologik jarayonlar aniqlangan.

Kalit so'zlar: undosh fonemalar, fors tili, klassik fors tili, qiyosiy tahlil, fonologik o'zgarishlar.

Аннотация: В статье представлен сопоставительный анализ согласных фонем в классическом и современном персидском языках. Результаты анализа показывают наличие различий между согласными фонемами в двух языках. Выявляются причины и фонологические процессы, обуславливающие эти различия.

Ключевые слова: согласные фонемы, персидский язык, классический персидский язык, сопоставительный анализ, фонологические изменения.

Abstract: The article presents a comparative analysis of consonant phonemes in Classical Persian and Modern Persian. The results of the analysis show that there are differences between consonant phonemes in the two languages. The reasons and phonological processes of these differences are identified.

Key words: consonant phonemes, Persian, Classical Persian, comparative analysis, phonological changes.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Bugungi globallashuv jarayonida tillarning tarixiy taraqqiyotini chuqur o'rganish lingvistika fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Undosh fonemalardagi evolyutsion jarayonlar, bir tomondan, fonetik iqtisod tamoyili, talaffuzning soddalashuvi va tovush tizimining optimallasuvi bilan bog'liq bo'lsa, boshqa tomondan, arab, turkiy va boshqa tillar bilan uzoq muddatli madaniy-tiliy

aloqalar natijasida yuzaga kelgan tashqi ta'sirlarni ham aks ettiradi. Klassik fors tilidagi qator undoshlarning hozirgi fors tilida fonologik funksiyasini yo'qotishi, bir xil tovushlarning qo'shilib ketishi yoki aksincha, yangi fonemalarning paydo bo'lishi ushbu tilning dinamik rivojlanishidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA
METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД /

MATERIALS AND METHODS). Klassik fors tili markazi dastlab Balx, Buxoro, Badaxshon va Marv shaharlari bo'lgan. Shuningdek, bu tillarda adabiyotlar yaratilib, Eronning g'arbiy va shimol tomonlariga tarqalgan[12,19]. Eronning g'arbiy va shimol tomonlarida islomgacha pahlaviy tilda gaplashilgan bo'lsa, Eronning janubi-sharqiy tomonida dariy tilida so'zlashilgan. Buning isboti Nosiri Xusravning "Safarnoma" sida keltirilgan [7].

Klassik fors tilida 25 ta (*p γ q h y b č z x^v t j ž d f m n s w k š r g x l δ*) va hozirgi fors tilida 23 ta undosh fonema mavjud: *b, p, t, s, j, č, h, x, d, z, r, ž, š, γ, f, k, g, l, m, n, w, y*.

Klassik fors tilida turli shevalarning ta'siri borligi sababli bir so'zning turli xil variantlari mavjud bo'lgan. Klassik fors tilida ikki yuz (200) sonini ikkita *dūsad* va *duvist* varianti mavjud bo'lgan. Bugungi kunda esa hozirgi fors tilida *devist* hozirgi tojik tilida esa *dusad* shaklida foydalaniladi. Agarda bu hududdan bir-biridan uzoqda joylashgani sabab qilib ko'rsatilsa, bu fikrni inkor etuvchi Muhammadvafoyi Karminagiyning "تحفه الخانی" *To'hfah-ul-xoni*[2]si mavjud. Bu kitob XVIII asrda yozilgan bo'lib, unda 11 marta *duvist*, 13 marta *dūsad* so'zi ishlatilgan. Shundan ma'lum bo'ladiki, klassik fors tilida ikki yuz sonining ikki xil talaffuzi va yozuvi mavjud bo'lgan.

MUHOKAMA/OBCYЖДЕНИЕ/DISCUSSION

Klassik fors tilidagi *ð*/ ingliz tilidagi */dz/* shaklida talaffuz qilingan. Masalan: *bi-šnið*, *bi-uftāð*, *bi-pursið*. Klassik fors tilidagi */x^v/* hozirgi zamon fors tilida saqlanib qolmagan[3]; Masalan: *xāhar*–*xāhar*, *xāš*–*xoš*, *xād*–*xod*, *x^vēš*–*xiš*.

Fors tilida */γ/* fonemasi turli o'rinlarda */z/*, */g/*, */x/* fonemasidek talaffuz etilishi mumkin: *xuša*–*γuša*, *čarx*–*čarγ*, *āmīz*–*āmīγ*, *āγuš*–*āguš*.

O'rta fors tili va klassik fors tilida harf birikmasi bo'lgan */x/* fonemasi bugungi kunda o'z sifatini o'zgartirib, oddiy */x/* fonemasidek talaffuz qilingan ham ma'lum qoidalarga bo'ysunadi: fors tilidagi cho'ziq unlilar */ī/*, */ā/* dan oldin kelsa, oddiy */x/* fonemasi kabi: *xīš*, *xāb*, *xān*[9]; fors tilidagi qisqa */a/* fonemasidan oldin kelsa, */o/* kabi talaffuz etiladi: *xād*–*xod*, *xārdan*–*xordan*; */ð/* fonemasi ham fors tilining ming yildan ko'proq hayoti davomida o'zgarishga ulgurgan. */ð/* fonemasi fonema sifatida unlilardan keyingi fonema sifatida h. VII asrgacha qo'llanilgan, undan so'ng esa */d/* ga aylandi. "و رودکی را فرمود تا بنظم آورد و دمنه اندر زبان خرد و ... بزرگ افتاد و نام او باین زنده گشت".

Ushbu parchada بډین (*baðīn*) shaklidagi so'z kelgan. Bu so'z hozirgi fors tilida *bedin* shaklida uchrab, */ð/* fonemasi */d/* fonemasiga o'zgarishini ko'rish mumkin. Bunday so'zlar turkumini klassik fors va hozirgi fors tillarida ko'p uchratish mumkin: *Būð*–*bud*, *bišnīð*–*bešnid*, *šāðān*–*šādān*, *padīð*–*padid*. Klassik fors tilidagi */b/* fonemasi bor so'zlar quyidagi fonemalar bilan o'rin almashib variantlar hosil qilgan: ج<ب (*j<b*), غ<ب (*γ<b*), ف<ب (*f<b*), گ<ب (*g<b*), م<ب (*m<b*), و<ب (*v<b*). *Safēdāb*, *ispēdāb*, *safēdāj*, *isfēdāj*–*sefidāb*–سفيداب *janāb*, *janāγ*–*janāb*–جناب, *ābtāba*, *āftāba*–*āftābe*–آفتابه, *birin*, *gurunj*[5]–*berenj*–برنج, *tarzabān* *tarjamān*, *tarjafān*–*tarjomān*–ترجمان *āb*, *āv*–*āb*–آب, *bāz*[5], *vāz*–*bāz*–باز. Klassik fors tilidagi ushbu o'zgarishlar klassik fors tilining hududiy jihatdan kattaligi va mahalliy shevalarning ta'siri borligi uchun quyidagi variantlarga ega bo'lgan.

Klassik fors tilidagi */b/* fonemasi bor so'zlar quyidagi fonemalar bilan o'rin almashib variantlar hosil qilgan: پ<ب (*b<p*), ف<پ (*f<p*). Asp, asb–asb–اسب, *padrūd*, *badrūd*–*padrud*–پدرود, *espandyār*, *esfandyār*–*esfandyār*–اسفنديار, *pārs*, *fārs*–*fārs*–پارس, *esfandyār*–*esfandyār*–اسفنديار, *pārs*, *fārs*–*fārs*–پارس, *b<p* ga o'zgarishini ko'p olimlar tasdiqlab, buning sabablaridan biri */p/* fonemasining o'rta fors tili asoratlari bo'lishi va bu ikki fonemaning o'rtasida bitta fonologik oppozitsiya (jarangli va jarangsiz) borligini ta'kidlaydilar. Shuningdek, hozirgi fors tilidagi so'zlarning urg'usiz bo'g'inida dissimilyatsiyaga uchrab, */b/* fonemasi jarangli sifatini yo'qotishini ham aytish mumkin. O'zgarishga sabablardan yana biri bu klassik fors tilining yangi alifboga o'tilish davri dastlabki vaqtlarida fors tiliga xos bo'lgan to'rtta harf yo'qligi va natijada "ج" o'rniga "گ", "پ" o'rniga "چ", "ف" o'rniga "ج" ishlatilganligidir. Klassik fors tilidagi */t/* fonemasi bor so'zlar quyidagi fonemalar bilan o'rin almashib variantlar hosil qilgan: د<ت (*d<t*), ت<ژ (*ž<t*), ت<س (*s<t*). *Ādīš*–*ātaš*–آتیش, *zartošt*–*zardošt*–زردشت, *artang*[6]–*aržang*–ارژنگ, *taft*[1]–*tafs*–تفس. Klassik fors tilidagi */j/* fonemasi bor so'zlar quyidagi fonemalar bilan o'rin almashib variantlar yasagan: ج<چ (*j<č*), ج<ز (*j<z*), ج<ژ (*j<ž*), ج<ش (*j<š*), ج<ی (*j<ī*). *jāmadān*–*čamedān*–چمه دان, *pānjdah*[8], *pānzdah* *pānzdah*–پانزده, *tājīk*, *tāzīk*–تاجیک, *kanz*, *ganj*–*ganj*–گنج, *bāž*[6], *bāj*–*bāj*–باج, *kāj*–*kāš*–کاش, *sajistān*–*sistān*–سیستان.

Klassik fors tilidagi sirg'aluvchi, til oldi */s/* fonemasi ba'zi holatlarda */š/* fonemasiga o'zgarish: *Ibrīsam*–*abrišom*. Ba'zan klassik fors tilidagi */s/*

fonemasi hozirgi fors tilida tashdid billan keladi: *busud-bo(e)ssad*. Klassik fors tilidagi /l/ fonemasi hozirgi fors tilining ko'p holatlarida saqlangan lekin sanoqli holatlarda /r/ fonemasiga ham o'zgargan: *alvand-arvand*. Shuningdek, ba'zi holatlarda klassik fors tilidagi tashdidli /l/ fonemasi bor so'zlar ba'zan tashdidi yo'qolmoqda yoki aksincha hozirgi fors tilida tashdid olmoqda: *galla- gola(e)*, *dilāl-dallāl*. Hozirgi fors tilida sanoqli so'zlarda klassik fors tilidagi /j/ hozirgi fors tilida /č/ fonemasiga o'zgargan yoki aksincha: *mančanīq-manjanīk-manjaniy*. Bu fonemalarning o'zaro almashishiga sabab ularning maxraji bir-biriga juda yaqin ekanligidir. Shuningdek, klassik fors tilidagi /s/ fonemasi ba'zan /č/ fonemasiga o'zgargan: *šubān-čupān*. Klassik fors tilidagi /p/ fonemasi hozirgi fors tilida /b/ fonemasiga o'zgargan: *piring-berenj*. Sirg'aluvchi, lab-tish /f/ fonemasiga ham o'zgarganligini kuzatish mumkin: *gu(ū)spand-gusfand*. O'rta fors tilida /sp/ fonemalari agar ketma-ket kelsa klassik fors, hozirgi fors va tojik tiliga kelib /f/ fonemasiga o'zgargan: *spēd-sefid-safed*, *Spandiyot-Isfandiyār-Esfandiyār*[4].

NATIJALAR (PEZULTATY / RESULTS). Ko'p hollarda arab tilida /p/ fonemasi bo'lmaganligi uchun arablar /p/ fonemasini /f/ fonemasiga o'zgartirib aytishgan: *pārs-fārs*, *pūlād-fulād*. Albatta, juda kam holatlarda bu fonemalar o'zgarimoqda va aksariyat holatlarda o'z sifatini saqlab qolgan. Fors tilidagi /v/ fonemasi o'zining shakllanishi jarayonida (qadimgi fors tili→o'rta fors tili→klassik fors tili) hech qachon /p/ fonemasiga o'zgarmagan bo'lsa-da, ba'zi holatlarda klassik fors tilidagi /v/ fonemasi hozirgi fors tilidagi /p/ fonemasiga o'zgargan: *dastvāna-dastpōna*. Ba'zan hozirgi fors tilidagi maxraji bir bo'lgan /f/ fonemasiga o'zgargan: *kalāva(e)-kalāfa(e)*. Misol uchun klassik fors tilidagi /g/ fonemasi (*kāf-e fārsi*) o'rta fors tilida ham /g/ sifatida talaffuz etilgan va bugungi fors tili, tojik, dariy tilida ham ko'p hollatlarda o'z sifatini saqlab qolgan. Lekin bundan mustasno tariqasida /k/, /j/, /b/ fonemalariga ham o'zgargan.

A.Dehxudoning “لغت نامه دهخدا” *Lug'atnomai Dehxudo* kitobida “گ” harfi bayonida /g/ fonemasini juda ko'p fonemalarga o'zgarishi mumkinligini keltirgan. Jumladan, *gun-čun*, *gīhān-jīhān*, *dastgard-dastjard*, *gustāx-ustāx*, *gūštāsp-būštāsp*, *āvang-āvand*, *avrang-avrand*, *kalang-kaland*, *agar-ādar*, *šagāl-šāyāl*...

Klassik fors tilidagi /g/ fonemasi hozirgi fors tilida ham juda ko'p o'zgarishlarga uchragan. Jumladan /k/ fonemasiga yoki aksincha /k/ /g/ ga: *kunjīšk-gonjēšk*, *kašnīz-gešnīz*, *paygār-peykār*, *kūpāl-gupāl*. /k/ va /g/ fonemalari o'z o'rinlarini almashtirishlarining asosiy sababi bu ularning hosil bo'lish o'rning yaqinligidir. Ular o'rtasida faqatgina bitta oppozitsiya: jarangli va jarangsiz bor. Ikkisi ham portlovchi, til o'rta fonemasi hisoblanadi. Ba'zan hozirgi fors tilidagi bo'g'iz va sirg'aluvchi /γ/ fonemasiga ham o'zgargan: *manjanīk-manjaniy*. Shuningdek, klassik fors tilidagi /g/ fonemasi hozirgi tojik tilida /j/ fonemasiga o'zgargan yoki aksincha: *piring-berenj*, *ādarbāyγān-ādarbāyγān*.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Klassik fors tilidagi dimog'li, lab-lab, portlovchi tashdidlangan /m/ fonemasi hozirgi fors tilida tashdidligi yo'qolgan: *Um(m)ēd - omid*. KFTda so'zlar turli hudud va shevalarda har xil variantlarga ega bo'lgan va HFTda eng yaqin shevalardagi variantlari tilda o'z joyini mustahkamlagan va saqlangan. KFTdagi /r/ fonemasi HFTda diyereza hodisasiga uchrab, tushib qolgan, /g/ fonemasi esa Hindiston va Pokiston hududlaridagi shevalarda /k/ fonemasi kabi talaffuz etilgan. qof “ق” va g'ayn “غ” atrofidagi bahslar IX asrdan XX asrlargacha dolzarb bo'lgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Мухаммад Чалолиддин Балхӣ. Мас-навии маънавӣ, 6 дафтар, –Душанбе: Адиб, 2013. – 1440 с.
2. Карминағӣ М. Тўхфат ул-хонӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2017. – 419 с.
3. Куронбеков А. Классик форс тили ҳамда ҳозирги давр форс, дарий ва тожик тиллари фонемалар тизимининг қиёсий таҳлили // Шарқ классик филологияси. Т: ТошДШИ, 2009. – Б. 11-19.
4. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: западная группа, прикаспийские языки. – М.: Наука, 1982. – 572 с.
5. Фирдавсӣ А. Шохнома. Ҷ. 2. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
6. Фирдавсӣ А. Шохнома. Ҷ. 1– Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
7. Хусрав Н. Сафарнома. Тасҳеҳи Айнӣ К., Айнӣ С. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 117 с.
8. قزوین، بنیاد فرهنگ ابو العباس شهاب الدین. شیرازنامه. 263 ص. – ایران. 1230.
9. ابوالقاسمی م. دستور تاریخی زبان فارسی. – تهران، 1370. 356 ص. –

“MA’NAVİY MAKON” TUSHUNCHASI, UNING MAZMUN-MOHİYATI VA NAMOYON BO‘LISH XUSUSIYATLARI

Mamatkulov Eldor Safarovich,

*Termiz davlat universiteti “Falsafa” kafedrası o‘qituvchisi,
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

ПОНЯТИЕ “ДУХОВНОЕ ПРОСТРАНСТВО”, ЕГО СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ

*Маматкулов Элдор Сафарович, преподаватель кафедры
философии, Термезский государственный университет, доктор
философии (PhD) по философским наукам*

THE CONCEPT OF “SPIRITUAL SPACE”, ITS ESSENCE AND MANIFESTATION FEATURES

Mamatkulov Eldor Safarovich,

*Lecturer, Department of Philosophy, Termiz State University
Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy*

[https://orcid.org/
0009-0002-7284-8e-
mail:
mamatkulov@tersu.uz](https://orcid.org/0009-0002-7284-8e-mail:mamatkulov@tersu.uz)
978

Annotatsiya: Ushbu maqolada “ma’naviy makon” tushunchasi, uning mazmun-mohiyati va namoyon bo‘lish xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada falsafiy nuqtai nazardan ma’naviy makonning tarkibiy elementlari, uning inson ongidagi o‘rni va jamiyatdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada ma’naviy makon orqali insonning ruhiy, axloqiy va madaniy jihatlari qanday rivojlanishi ham yoritilgan. Tadqiqot natijalari ma’naviy makon tushunchasini chuqurroq anglash va uni amaliy sohalarida qo‘llash imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ma’naviy makon, mazmun-mohiyat, namoyon bo‘lish, inson ong, falsafa, ruhiy rivojlanish, jamiyat.

Аннотация: В данной статье рассматривается понятие «духовное пространство», его сущность и особенности проявления. Статья анализирует структурные элементы духовного пространства с философской точки зрения, его роль в сознании человека и значимость в обществе. Также рассматривается, как духовное пространство влияет на развитие духовных, нравственных и культурных аспектов личности. Результаты исследования помогают глубже понять концепцию духовного пространства и возможности её практического применения.

Ключевые слова: духовное пространство, сущность, проявление, сознание человека, философия, духовное развитие, общество.

Annotation: This article examines the concept of “spiritual space”, its essence, and features of manifestation. From a philosophical perspective, it analyzes the structural elements of spiritual space, its role in human consciousness, and its significance in society. The study also highlights how spiritual space contributes to the development of a person’s spiritual, moral, and cultural dimensions. The results provide a deeper understanding of the concept of spiritual space and its potential applications in practice.

Key words: spiritual space, essence, manifestation, human consciousness, philosophy, spiritual development, society.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).
“Ma’naviy makon” deb nomlanadigan tushuncha

va u ifodalaydigan voqelikning ijtimoiy-falsafiy mohiyati, namoyon bo‘lish xususiyatlari va

insonga ta'siri masalalari mutaxasislarni ko'p asrlardan buyon qiziqtirib keladi. Bu masalada "Avesto" zamonlaridan bugungi kunlargacha ko'plab nazariya va ta'limotlar yaratilgan, konsepsiyalar va ilmiy-amaliy dasturlar ishlangan, turli tillarda va xilma-xil yo'nalishlarda asarlar nashr qilingan. Bu jihatdan sobiq ittifoqning parchalanishi natijasida milliy respublikalarning tashkil topishi va mustaqil rivojlanishi, ma'naviy jarayonlarni o'rganish masalasini dolzarblashtirdi.

Bundan tashqari, jamiyatimiz ma'naviy makonini mustahkamlash bilan bog'liq faoliyat natijalarini zamonaviy ma'naviyatshunoslikning yaxlit konseptual paradigmatlari asosida tahlil qilishga alohida e'tibor qaratish lozimligidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДЫ / MATERIALS AND METHODS). "Ma'naviy makon" tushunchasi shak-shubhasiz "ma'naviyat" kategoriyasiga tayanadi [4] va uning asosida vujudga kelgan albatta. Shu sohadagi mutaxasislardan biri A.Erkaev "ma'naviyat" tushunchasiga bunday ta'rif beradi: "Ma'naviyat – ijtimoiy ongning nisbatan umumiy (umummilliy) ahamiyat kasb etgan, e'tiqod va qadriyatlar darajasiga ko'tarilgan sobit ehtirolari, tushunchalari, me'yorlari, ijtimoiy mo'ljallari, amollaridir, ularning badiiy, ilmiy, falsafiy, diniy merosda, urf-odatlarda obyektivlashgan tizimi hamda millatni muayyan maqsadlarga erishish uchun yo'naltiradigan milliy iroda, milliy g'urur va or-nomusdir. U jamiyatda qaror topgan va insonning asl mavjudligini ta'minlaydigan aqliy va hissiy, ruhiy va mafkuraviy muhitdir" [5].

O'ziga xos ma'naviyatga va o'z ma'naviy makoniga ega bo'lmagan inson va millat bo'lmaydi. Millat ma'naviyatidagi ana shu keng ma'nodagi o'ziga xoslik orqali mustaqil subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda ham ma'naviyat va ma'naviy makonga xos voqeliklar millatlarni bir biridan farq qildiruvchi eng yorqin, ko'zga tashlanuvchi omillardan biri xisoblanadi. Masalan, uyat, or-nomus, diyonat, e'tiqod, vijdon, sharm-hayo, g'urur, imon, adolat, poklik, halollik, vafodorlik kabi fazilatlar qaysidir ko'rinishlarda hamma millatlarda bo'lishi mumkin, ammo ularning amal qilish darajalari, yoxud barchalarining mukammal shaklda namoyon bo'lishi turli millatlarda bir xil bo'lmaydi.

MUHOAKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Hozirgi kunda mamlakatimizda ma'naviy makonning ijtimoiy funksiyalari quyidagi shakllarda namoyon bo'lmoqda:

Ta'sir ko'rsatish va tarbiyalash funksiyasi har bir inson farzandini voyaga yetishi va kamolotga erishishi, uning ma'naviy qiyofasida ezgu g'oyalarga mos xislatlar shakllanishiga yordam beradi. Ayni paytda ushbu funksiya ma'naviy hayot sofligini saqlashga qodir avlodni voyaga yetkazish, jamiyatni isloh qilish va yangilash uchun mas'ul islohotchilar avlodini yetishtirish omili sifatidagi o'rni va ahamiyatini namoyon qiladi [4].

Himoyalash va moslashuv funksiya insonning jamiyat bilan munosabatlari va atrof-muhit o'rtasidagi muvofiqlikni saqlashga yordam beradi.

Semantik-signifikativ funksiya ma'naviy makonga xos tushuncha va atamalar, belgi va ma'no, nomlar va mavzular, timsollar va tamoyillar tizimini ishlab chiqish va ushbu sohadagi faoliyatni amalga oshirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi [3]. Har bir kishi yoki muayyan xalq o'z ma'naviy makoniga hos ushbu vositalarga tayanadi, ulardan foydalanadi hamda ularni amaliy faoliyatida qo'llaydi.

Axborotlarni o'zlashtirish va yig'ish funksiyasi ma'naviy makonga doir voqea va hodisalar, sanalar va jarayonlar haqidagi ma'lumotlar va xabarlarini yig'ish va saqlash vazifasini bajaradi. Bunda tabiiy xotira yoki tarixiy ma'lumotlarni, kundalik xabarlarini narsalarga yozish, yig'ish va saqlash (qo'lyozmalar, kartinalar, plastinkalar, kitoblar, kinotasmalar, ohangrabo yoki raqamli yozuvlar) orqali amalga oshiriladi.

Kommunikativ funksiya turli ijtimoiy-ma'naviy aloqa almashinuvi, xilma-xil munosabatlar jarayonida insonning mohiyati va o'zligini saqlashi, jamiyatning tuzum sifatida mavjudligini va uning taraqqiyotini ta'minlaydi [2].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). "Ma'naviy makon" tushunchasini tavsiflashda unga xos jamoaviylik, umuminsoniylik va milliylik, tarixiylik va zamonaviylik, an'anaviylik va vorisiylik, insonparvarlik va bag'rikenglik kabi

tamoyillarning alohida ahamiyatga molikligini ta'kidlash lozim.

Yangi O'zbekistonning shakllanayotgan zamonaviy ma'naviy makoni avvalo, Sharq qadriyatlariga asoslanadi, albatta. Bunda sharqliklarga xos jamoaviylik tamoyili muhim ahamiyatga ega [4].

Ma'lumki Sharqda insonlar o'zini jamoasiz, mahalla-ko'ysiz tasavvur qila olmaydi. Deylik, G'arb odami yovvoyi hayvonlarni yakka o'zi ovlashi uchun turli vositalar (qopqon, tuzoq, qurollar) o'ylab topishi, ularni borgan sari takomillashtirib borishi kerak. (Mana, G'arbg xos ixtirochilik va texnik taraqqiyotning ibtidosi!)

Sharqliklar esa jamoa bo'lib, ko'plashib, aytaylik, ov hayvonlarini hech qanday qurolsiz qo'lga tushirishi mumkin. ("Ko'pdan quyon qochib qutulmas", degan maqol Sharqdan chiqqan bo'lsa ajab emas!)

G'arb odami yakka o'zi bir necha oylab bajargan ishni Sharq vakili jamoa ishtirokida, hashar yo'li bilan bir necha soatda uddalaydi. Hatto, kutganidan bir necha marta ko'proq mehmon kelishi ham mezbinni cho'chit olmaydi. Chunki: "Mehmon kelsa eshikdan – rizqi kelar teshikdan". Uyiga sig'magan mehmonlarni hech ikkilanmay, qo'shni xonadonga chiqarishi mumkin (Qo'shnilar mehmonlarni uylariga olib ketishadi). Bu ham jamoaviylikning sharofati. "Odam taftini odam oladi", degan mehrga liq to'la jumla faqat o'zbeklarga xos bo'lsa ajab emas.

Mahallada insonlar bir-birlarini nafaqat taniydi, balki, "Bir farzandga yetti qo'shni – otana", – degan tushunchaga amal qiladi. Islomiy aqidalarga ko'ra, to'rt tomoningizdagi 40 ta xonadon sizga qo'shni maqomida bo'ladi. Qo'shni haqqi esa nihoyatda ulug' sanaladi.

Shunday ekan, har bir oila o'z "qal'asi"ga qamalib yashashi Sharqqa (jumladan, o'zbeklarga) xos emas. Tarixiy manbalarda yozilishicha, Samarqand shahri atrofida Sohibqiron bobomiz qurdirgan, bir-biridan go'zal bog'larga, hukmdor oilasi a'zolaridan tashqari, oddiy xalq ham bemalol kirib-chiqqan. Ushbu tarixiy ma'lumot ham sharqona mentalitet va bag'rikenglik sifatlariga yaqqol misol bo'la oladi.

Sharqqa xos jamoaviylikning ayrim mulohazali jihatlari ham mavjud. Ochig'ini aytganda, jamoa bilan birga bo'lish insonning

ayblarini biroz yashiradi. U ko'pchilikka qo'shilib ketganidan keyin hammaning yutug'i uniki ham bo'ladi. Balki bu insonning o'z kuchiga ishonmasligidandir? Doimo jamoatchilik bilan birga bo'lish insonning harakatlarini biroz cheklab qo'ymaydimi? U har doim "Odamlar nima der ekan?" – degan xayolda yurmaydimi? Negaki, biror jamoaga kirgandan keyin uning yozilmagan "qonun"lariga amal qilishga majbur bo'lasiz.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, "ma'naviy makon" tushunchasi insonning ruhiy-axloqiy kamolotini, uning dunyoqarashi va hayotga munosabatini belgilovchi muhim falsafiy kategoriya hisoblanadi. Ma'naviy makon shaxs ongida mavjud bo'lgan qadriyatlar, e'tiqodlar, axloqiy me'yorlar va madaniy an'analarning uyg'unlashuvi orqali shakllanadi hamda jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ma'naviy makonning mazmun-mohiyatini to'g'ri anglash, uni rivojlantirish jarayonlarida ma'naviyatli avlodni tarbiyalash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Demak, ma'naviy makon jamiyat barqarorligi va ma'naviy-axloqiy taraqqiyotning asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etilishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Mirziyoev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Bekmurodov Mansur. O'zbek mentaliteti. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2004.
3. Erkayev A. Ma'naviyat – millat nishoni. – Toshkent: "Ma'naviyat", 1997.
4. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. Tuzuvchi va mas'ul muharrir Q.Nazarov. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2009.
5. Ильин И. А. Теория права и государства. – Москва: издательство "Зерцало", 2003 г.
6. Право цифровой среды (монография) (коллектив авторов; под ред. к.ю.н., доц. Т.П. Подшивалова, к.ю.н., доц. Е.В. Титовой, к.ю.н., доц. Е.А. Громовой). – "Проспект", 2022 г.

Qabul qilindi: 01.11.2025

Chop etildi: 29.12.2025

UDK: 1:32(075).8

INSON VA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI O'RTASIDAGI O'ZARO ALOQADORLIKNI TA'MINLASH IMKONIYATLARI

¹Yazdonova Saxiba Kurbanovna,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

Samarqand filiali prof.v.b., falsafa fanlari doktori (DSc)

²Mirzayeva Moxira Kurbanovna,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

ВОЗМОЖНОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ЧЕЛОВЕКОМ И ТЕХНОЛОГИЯМИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

¹Яздонова Сахиба Курбановна,

доктор философских наук (DSc) и.о. профессора Ташкентского

государственного экономического университета

Самаркандского филиала

²Мирзаева Мохира Курбановна,

кандидат философских наук, доцент Самаркандский

государственный университет имени Шарофа Рашидова

OPPORTUNITIES FOR ENSURING THE INTERCONNECTION BETWEEN HUMANS AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

¹Yazdonova Sakhiba Kurbanovna,

Professor of Samarkand branch

of Tashkent State Economic University,

Doctor of Philosophy

²Mirzaeva Mohira Kurbanovna,

PhD, Associate Professor, Samarkand State

University after named Sharof Rashidov

e-mail:

soxiba0330@gmail.
com

e-mail:

Mohira7450@gmail.
com

Annotatsiya: Ushbu maqolada shiddat bilan kirib kelayotgan raqamli transformatsiya jarayonlarida inson va sun'iy intellekt o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik masalasi ko'rib o'tiladi. Umuman olganda sun'iy intellekt tizimlarining rivojlanishi nafaqat inson faoliyatini yengillashtirish, balki ularga murakkab masalalar ustida muayyan qarorlar qabul qilish jarayonida ma'lum samaradorlik berishi mumkinligi bilan ommalashib bormoqda. Shu sababli, tadqiqot jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalari insonning kognitiv, ijtimoiy va ma'naviy faoliyati bilan uyg'unlashganda yanada yuqori natijalar berishi mumkinligi ijtimoiy falsafiy tahlil etilib, ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashning nazariy, metodologik hamda amaliy imkoniyatlari keltirib o'tiladi.

Kalit so'zlar: inson omili, jamiyat taraqqiyoti, sun'iy intellekt fenomeni, zamonaviy texnologiyalar, o'zaro aloqadorlik dinamikasi, kognitiv, ijtimoiy, ma'naviy tafakkur belgilari.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос взаимосвязи между человеком и искусственным интеллектом в условиях стремительно развивающихся процессов цифровой трансформации. В целом, развитие систем искусственного интеллекта становится все более популярным не только благодаря облегчению человеческой деятельности, но и возможности обеспечения определенной эффективности в процессе принятия решений по сложным вопросам. В

связи с этим, в ходе исследования проводится социально-философский анализ того, что технологии искусственного интеллекта могут давать еще более высокие результаты при гармоничном сочетании с когнитивной, социальной и духовной деятельностью человека, и приводятся теоретические, методологические и практические возможности обеспечения взаимосвязи между ними.

Ключевые слова: человеческий фактор, развитие общества, феномен искусственного интеллекта, современные технологии, динамика взаимосвязи, когнитивные, социальные, духовные признаки мышления.

Annotation: This article examines the issue of interaction between humans and artificial intelligence within the rapidly advancing processes of digital transformation. In general, the development of artificial intelligence systems is becoming widespread not only because it eases human activity, but also because it can provide certain effectiveness in making decisions on complex issues. Therefore, the study provides a socio-philosophical analysis of how artificial intelligence technologies can yield higher results when integrated with human cognitive, social, and spiritual activities. Additionally, the theoretical, methodological, and practical opportunities for ensuring interconnection between them are presented.

Key words: human factor, social development, the phenomenon of artificial intelligence, modern technologies, the dynamics of interconnection, cognitive, social, and spiritual features of thinking.

Kirish. Inson tafakkuri va sun'iy intellekt tizimlarining kognitiv salohiyati o'zaro to'ldiruvchi xarakterga ega bo'lib, insonning intuitiv fikrlashi, kreativ yondashuvi, kontekstual tahlili orqali yanada samarali aloqalari bog'lanib bormoqda, SI katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash, yuqori tezlikda tahlil qilish, matematik modellashirish va ilmiy prognozlashtirishdagi keng imkoniyatlari bilan alohida mavqe kasb etayotganligi ham haqiqat. Shu jihatdan inson va sun'iy intellekt o'rtasidagi o'zaro aloqalar sistematik rivojlanish xarakteriga ega hisoblanadi. Demak, ushbu tadqiqotda gibril intellektual tizim sifatida – muayyan qarorlar qabul qilishda inson tajribasi va SI algoritmlarining o'zaro birligi; kognitiv yuklamalar ustida ishlashda – SI orqali inson ijodiy faoliyatining kengayishi; ular o'rtasidagi intellektual hamkorlik, ya'ni SI yordamida ilmiy izlanish, model yaratish yoki eksperiment natijalarini tahlil qilishga olib boruvchi hamkorlik imkoniyatlari ko'rib o'tiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Alan Turing yangi texnologik mashina tafakkuri va inson fikrlashi o'rtasidagi mantiqiy yaqinlashuv imkoniyatlari, o'zaro ta'sir chegaralari ko'rib chiqilgan[1, 23-65-b]. Herbert Simon va Allen Newell tomonidan inson fikrlash jarayonini simulyatsiya qilishning kognitiv arxitekturasi ishlab chiqilib, uning konseptual asosi (GPS, Soar) yaratilgan [2, 180-189-b]. Norbert Wiener inson va sun'iy intellekt o'rtasidagi o'zaro aloqalarni samarali boshqaruvini teskari aloqa nazariyasi

orqali tadqiq etib, inson-texnika tizimlarida xavfsiz boshqaruv konsepsiyasini ishlab chiqqan [3, 55-61-b]. Luciano Floridi axborot falsafasi nazariyasini ilgari surib, inson va raqamli agentlar o'rtasidagi munosabat misolida inson va sun'iy intellekt aloqadorligi ochiqlashga urinadi [4, 100-109-b]. Ammo bu tadqiqotchilar ko'tarib chiqqan konsepsiyalarda inson va sun'iy intellekt texnologiyalarini o'zaro aloqaga kirish ontologiyasiga gnoseologik yondashuv kuzatilmaydi. Aslida, inson va sun'iy intellekt aloqadorligini anglashda falsafaning asosiy qonuniyatlariga tayangan holda tadqiq etish, muammoning mohiyatini ochishga olib keladi. Shu sababli, ushbu tadqiqotda “inson va sun'iy intellekt texnologiyalari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlash imkoniyatlari”ni o'rganish maqsad qilingan.

Tahlil va natijalar. Sun'iy intellekt o'zining dastlabki konsepsiyasidan tortib, bugungi kunga qadar inson aqlini modellashirishga va uning ko'plab vazifalarni avtomatlashtirishga qaratilgan texnologik yutuqlarni o'z ichiga olayotganligi bilan ahamiyatlidir. Ammo, masalaning ikkinchi jihatidan qaraganda sun'iy intellekt va insoniylik o'rtasidagi bog'lanishlar murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanligi ham ko'rinib bormoqda. Shunday ekan, inson va sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni oshib beruvchi konsepsiyalar turli fanlar kesimida ko'riladi. Masalan, falsafa, sotsiologiya, psixologiya, informatika va etika

doirasida shakllangan qarashlar shular jumlasidandir.

Kognitiv integratsiya konsepsiyasi. Bunda inson ongi imkoniyatlarini sun'iy intellekt orqali kengaytirish maqsad qilinadi. Ya'ni, inson miyasining tahlil, eslab qolish va qaror qabul qilish jarayonlarini SI bilan qo'shib ishlatish orqali "gibrid intellekt" paydo qilishga urinadi. Tajribalarda ko'proq tibbiyot sohasi tanlab olinib, AI diagnostika tizimlari orqali shifokorning kognitiv faoliyatini kuchaytirishga urg'u beriladi [5, 112-117-b]. Bu tushuncha bo'yicha yaxlitlashgan ta'rif beradigan bo'lsak, **Kognitiv integratsiya** – bu inson tafakkuri, idrok, xotira va qaror qabul qilish jarayonlarini turli tizimlar (masalan, sun'iy intellekt) bilan uyg'unlashtirishni maqsad qiluvchi yondashuvdir. Ya'ni inson va AI o'rtasida bilim almashinuvi va birgalikda "fikrlash" imkonini yaratish g'oyasidir. Bu konsepsiyaning bosh maqsadi – inson miyasini alohida kognitiv (bilish) jarayonlari orqali emas, balki ularning o'zaro uyg'unlashuvida, ya'ni murakkab muammolarni hal qilishdagi ishtirokiga e'tibor qaratiladi. Bunday tajriba obyektida: idrok orqali ma'lumot olish; xotiraga uni saqlash; tafakkurda uni tahlil qilish; nutq orqali mavjud fikrlarni ifoda etish ko'riladi. Bu jarayonlar integratsiyalashganda insonning bilish qobiliyati to'liq namoyon bo'lishi ilgari suriladi.

Inson markazida bo'lgan sun'iy intellekt konsepsiyasi. Bu konsepsiya sun'iy intellektni inson qadriyatlari, axloqiy me'yorlari va ehtiyojlariga mos ravishda rivojlantirishni taklif etib, u mohiyatan – insonning qadr-qimmati, huquqlari va farovonligini ustuvor deb biladigan, ya'ni AI tizimlarini inson manfaatlariga xizmat qiluvchi qilib ishlab chiqish va qo'llashni nazarda tutuvchi yondashuv deyiladi [6, 109-124-b]. Konsepsiya maqsadi – AI orqali inson hayotini yengillatish hisoblanadi. Uning ishlash prinsipi: AI tizimlari inson hayotini yengillashtirish, qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlash va jamiyat farovonligini oshirish ushuni ishlaydi; AIning qarorlari inson ushuni tushunarli bo'lishi kerak. Ya'ni, nega va qanday natijaga kelganini tushuntirib bera olishi lozim; tizim ishonchli bo'lishi, xatolar ushuni javobgarlik mexanizmi mavjud bo'lishi kerak; sun'iy intellekt barcha foydalanuvchilarni teng ko'rishi, irq, jins, yosh yoki ijtimoiy holat asosida diskriminatsiya

qilmasligi zarur; foydalanuvchilar ma'lumotlari muhofaza qilinishi, tizim inson xavfsizligiga tahdid solmasligi kerak; AI mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lsa-da, inson nazorati doirasida ishlashi shart.

Xo'sh, konsepsiyaning bu maqsadli prinsiplari o'z vazifasini bajarishga kirishganda, ular amaliyotda qay darajada o'zini oqlaydi!?

birinchidan, inson qadriyatlari turli madaniyat, din, jamiyat va shaxsiy qarashlarga ko'ra farq qiladi. Shu sababli, AIni "inson qadriyatlari asosida" tarbiyalash mumkinmi!?" degan savol tug'iladi. Bu o'ta murakkab va subyektiv munosabat emasmi.

ikkinchidan, konsepsiya g'oyasi bo'yicha "AI har doim "inson manfaati"ni himoya qilishi kerak, lekin bu holatda kimning manfaati ustuvor ekanini u qanday aniqlaydi(!)" degan savol tug'iladi. Shunki, AI ushuni axloqiy tanlov qilish (masalan, xavfni kamaytirish yoki odillikni ta'minlash) amaliy jihatdan mumkin bo'lmagan imkoniyat-ku.

uchinchidan, inson markazida bo'lgan AI – inson yaratgan ma'lumotlar asosida uni yoki u buyurgan vazifani o'rganadi. Shu sababli, ma'lumotlardagi irqiy, gender yoki ijtimoiy og'ishlar AI qarorlariga salbiy ta'sir qilmaydi deb, kim kafolat beradi. Xolbuki, AI uchun umume'tirof etilgan axloqiy me'yorlarga amal qilish xususiyati yoki xislati begona sanaladi. Demak, sun'iy intellekt imkoniyatlarini inson omiliga bog'lab, uning istiqbolini quyidagicha tasniflash maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- sun'iy intellekt tibbiyot, transport va boshqa sohalarda faol ishlatilmoqda;

- bu texnologiya yangi ish o'rinlari yaratishga yordam beradi, shu orqali hayot sifatini yaxshilash ushuni imkoniyatlar yaratadi;

- insoniylik asosan etika, axloq, hissiyotlar va empatiya bilan bog'liqdir. Ya'ni insonlar o'zlarining his-tuyg'ulari, axloqiy qarorlar va boshqalar bilan bo'lgan munosabatlar orqali boshqalar bilan bog'lanadilar;

- ular (insonlar) ijtimoiy, madaniy va axloqiy qadriyatlarga, shuningdek, adolat, tenglik va hurmat kabi masalalarga ham e'tiborlidir.

Xulosa. Inson va sun'iy intellekt o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlash, avvalo, intellektual, ijtimoiy, ma'naviy va huquqiy uyg'unlikni yaratish jarayonidir. Bu jarayon

insonning ijodiy salohiyatini kuchaytiradi, texnologiyalarni esa mas'uliyatli va maqsadli qo'llashga yo'naltiradi. Natijada, SI inson faoliyatining raqobatchisi emas, balki uning imkoniyatlarini kengaytiruvchi, rivojlanishni tezlashtiruvchi intellektual hamkor sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu fikrni to'ldiruvchi mulohazalarni quyidagicha bayon etish mumkin:

Birinchidan, sun'iy intellektni boshqarish tizimini takomillashtirish zarur. Xususan, sun'iy intellekt texnologiyalarini ishlab chiqilayotgan va joriy etilayotgan paytda, ularni boshqarish va nazorat qilish ushuncha jahon miqiyosida aniq qonunlar va me'yorlar ishlab chiqishga e'tiborni qaratish kerak.

Ikkinchidan, insonlar va SI hamkorligini yo'lga qo'yish. Ya'ni insonlar va sun'iy intellekt tizimlarining birgalikda ishlashini rag'batlantirish kerak, chunki bu insoniyat uchun eng yaxshi natijalarga olib keladi. Masalan, tibbiyotda doktorlar va sun'iy intellekt tizimlari birgalikda bemorlar ushuncha eng yaxshi davolash rejasini tuzishi mumkin.

Uchinchidan, SI tizimlarining hayotimizdagi roli ko'payishi orqali, ular bilan insonlarning o'rtasidagi o'zaro munosabatlarida etik me'yorlar va boshqalar haqidagi qarorlarni aniqlashda murakkabliklarni yuzaga kelishi mumkin.

To'rtinchidan, inson va AI o'rtasidagi tafakkur tafovuti misolida qaraydigan bo'lsak, inson tafakkuri hissiy, tajribaviy va kontekstual bo'lsa, AI algoritmik va statistik asosda ishlaydi. Bu nimani anglatadi? Demak, integratsiya "insoniy tushunish"ni emas, "ma'lumotni qayta ishlash"ni anglatadi, bu o'z-o'zidan haqiqiy kognitiv uyg'unlikni cheklaydi.

Beshinchidan, texnik va metodologik cheklovlar bilan bog'liq muammolar. Hozircha AI

insonning to'liq ong jarayonlarini, masalan sezgi, intuitsiya yoki ma'naviy qadriyatlarni modellashtirish imkoniyatiga ega emas. Shu bois, integratsiya bir tomonlama kechmoqda. Bu sun'iy intellektni texnik jihatdan kuchli bo'lsa-da, lekin insoniy jihatdan cheklangan bo'lib qolmoqda. Ammo, bu jarayon qancha davom etadi!? Shu kabi cheklovlar o'z chegarasini saqlab qoladimi!? Bu kabi savollar ochiq qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Turing A.M. Computing machinery and intelligence // Parsing the Turing test: Philosophical and methodological issues in the quest for the thinking computer. – Dordrecht : Springer Netherlands, 2007. –P. 23-65.
2. Simon H. A. The Sciences of the Artificial, reissue of the third edition with a new introduction by John Laird. – MIT press, 2019. –P. 180-189.
3. Wiener N. Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine. – MIT press, 2019. –P. 55-61.
4. Floridi L. The ethics of information. – Oxford University Press (UK), 2013. –P. 100-109.
5. Chiriatti M. et al. System 0: Transforming Artificial Intelligence into a Cognitive Extension // Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking. 2025. –P. 112-117.
6. Shneiderman B. Human-centered artificial intelligence: Three fresh ideas // AIS Transactions on Human-Computer Interaction. 2020. – T. 12. – №. 3. –P. 109-124.
7. Kurzweil R. The singularity is near // Ethics and emerging technologies. –London: PalgraveMacmillan UK. 2005. – P. 393-406.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA RIELTORLIK FAOLIYATIGA OID QISQARTMALARNING LEKSIK-SEMANTIK TAVSIFLARI

*Egamnazarova Zaynab Xolmurod qizi,
O'zbekiston Milliy Universiteti "Xorijiy til va adabiyoti" kafedrası
o'qituvchisi, f.f.f.d. (PhD)*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОКРАЩЕНИЙ, ИСПОЛЪЗУЕМЫХ В РИЭЛТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

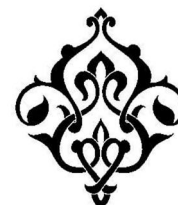
*Эгамназарова Зайнаб Холмурод кызы,
преподаватель кафедры иностранных языков и литературы
Национального университета Узбекистана, (PhD)*

LEXICAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF ABBREVIATIONS IN REAL ESTATE ACTIVITIES IN ENGLISH AND UZBEK

*Egamnazarova Zaynab Kholmurod qizi,
Lecturer at the Department of Foreign Languages and Literature,
National University of Uzbekistan, (PhD)*

[https://orcid.org/
0009-0001-7799-9292](https://orcid.org/0009-0001-7799-9292)
e-mail:
zaynabxolmurodovna@
gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi rieltorlik faoliyatiga oid qisqartma terminlarning leksik-semantik tadqiqiga qaratilgan bo'lib, maqolada qisqartma turlari hamda rieltorlik faoliyatiga oid terminlarning ushbu qisqartma turlari bo'yicha klassifikatsiyasi tavsiflangan.

Kalit so'zlar: qisqartmalar, reduksiya, abbrevatsiya, boshlang'ich qisqartmalar, qisqartma komponent, boshlang'ich birlik, nominatsiya.

Аннотация: Данная статья посвящена лексико-семантическому исследованию сокращённых терминов, связанных с риэлторской деятельностью в английском и узбекском языках. В статье описаны виды аббревиатур и представлена классификация терминов риэлторской деятельности в соответствии с указанными типами сокращений.

Ключевые слова: сокращения, редукция, аббревиация, начальные сокращения, компонент сокращения, исходная единица, номинация.

Annotation: This article is devoted to the lexical-semantic analysis of abbreviated terms related to real estate (realtor) activities in English and Uzbek. The article describes the types of abbreviations and presents a classification of real estate terminology according to these types of abbreviations.

Key words: abbreviations, reduction, abbreviation process, initial abbreviations, abbreviation component, initial unit, nomination.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Termin uzunligini qisqartirish tendensiyasi qisqartirilgan o'zaklar asosida qo'shma so'zlarni hosil qilish istagi bilan bog'liq bo'lib, natijada murakkab qisqartirilgan terminlar shakllanadi [1]. Keyingi eng samarali termin yasash usullaridan biri reduksiya yoki abbreviatsiya hisoblanadi

(ushbu tadqiqotda "reduksiya" termini qo'llaniladi). Reduksiya termin yasashining maxsus usuli sifatida tushunilib, u kengaytirilgan terminologik birliklardan qisqartirilgan variantli terminlarni hosil qilish jarayonini anglatadi. Ushbu usul, garchi so'z yasashi kabi yetakchi rol o'ynamasa ham, ingliz va o'zbek tillarida uzoq vaqt davomida qo'llanib

kelgan va bugungi kunda sermahsul termin hosil qilish usullaridan biriga aylangan [3].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Qisqartirilgan leksik birliklarni o'rganish muhim xususiyatga ega, chunki ularning leksik-semantik rivojlanish jarayonida lug'at taraqqiyotining umumiy qonuniyatlari aks etadi. To'liq shakldagi so'zlarda semantik o'zgarishlar asrlar davomida sodir bo'lsa, qisqartmalarda bu jarayon ancha tez kechadi va ba'zan bir necha yil yoki hatto bir necha oy ichida namoyon bo'ladi. Natijada, qisqartirilgan leksik birliklar lug'atning semantik rivojlanishini o'rganishda ajralmas materialga aylanishi mumkin [4].

Ingliz tilida qisqartmalar asosan o'zlashgan so'zlarni assimilyatsiya qilish shakli sifatida qaraladi [2]. Bu jarayon natijasida chet el so'zlari tovush tizimi jihatidan qisqaroq, o'ziga xos monosillabik birliklarga aylanib, ona tiliga yaqinlashadi. Qisqartirish jarayonida iboralar boshlang'ich birlik sifatida xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, qisqartmalar faqat muhim tarkibiy so'zlar va nominativ iboralardan hosil bo'lishi mumkin.

Ikkilamchi nominatsiyaning kuchli vositasi bo'lgan qisqartmalar ushbu tadqiqotda bir qator juda samarali va faol bo'lgan modellari taqdim etilgan. Ushbu tadqiqotimiz rieltorlik sohasiga oid ingliz tilida **240** ta qisqartirilgan terminlar aniqlandi, bu umumiy tanlanmaning **25,70%** ni tashkil etadi, o'zbek tilida esa **20** ta qisqartma terminlar aniqlandi va bu **1,22%** ni tashkil qiladi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Biz boshlang'ich qisqartmalar va bo'g'inli akronimlarni (kesish va qisqarish) ta'kidlaydigan tasnifni taqdim etdik:

Boshlang'ich qisqartmalar deb so'z birikmasidagi so'zlarning bosh harflarning olinishidan yasalgan qisqartmalar, masalan, *ABC (activity-based costing)* — xarajatlarni hisoblash; *TA (transferable account)* — hisobni o'tkazish; *bs (balance sheet)* - balans, balanslar varaqasi; *fmv (fair market value)* — hamyonbop narx; *mmc (market money certificate)* — birja sertifikati; *o.d.(overdraft)* - overdraft.

Ingliz tilidagi asosiy iqtisodiy terminlarning boshlang'ich qisqartmalari ko'pincha noaniq bo'ladi, masalan:

EPC -1. Economic and Planning Council – Iqtisodiy rejalashtirish kengashi;

2.Economic Policy Committee – iqtisodiy siyosat qo'mitasi;

3.European Patent Convention – Yevropa patent konvensiyasi.

Boshlang'ich qisqartmalar orasida belgi yordamida faqat bitta qisqartma topildi:

D&S (demand and supply) – talab va taklif [1].

So'nggi o'n yilliklar qisqartmalarning sifat jihatidan yangi usuli - akronimlar, keng tarqalgan so'zlarning fonetik tuzilishiga to'g'ri keladigan fonetik tuzilma, ya'ni umum adabiy so'z bilan tasodifan mos keladigan dastlabki qisqartmalar yoki bir yoki bir nechta tarkibiy qismlarning ataylab qisqarishi bilan talaffuz qulayligi uchun ajralib turdi:

CAT (computer-assisted trading) — avtomatlashtirilgan savdo tizimi;

NEW (net economic welfare) — sof iqtisodiy farovonlik;

FIT (Federal Income Tax) - federal daromad solig'i;

FAX (facsimilie) — faks.

So'zlarni kesish orqali hosil qilingan qisqartmalar shakl terminda birinchi bo'g'in, kamroq ikkinchi yoki oxirgi bo'g'inni saqlab qolish orqali tuzilganda. Masalan: *secs (securities) – qimmat baho qog'ozlar; inc (incorporated) – aksiyadorlik; mon (monetary) – valyutaga oid, pulga oid; barg (bargain) – savdolashish; led (ledger) – buxgalteriya kitobi, mat (maturity) – qarz majburiyatining muddati [2].*

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Qisqartirilgan shakl bir qator undosh harflar saqlanib qolgan holda tuzilgan qisqarishning eng samarali turi qisqarishdir: *bdgt (budget) – budget; dbk (drawback) – bojni qaytarish; tx (tax) – soliq, boj; dr (debtor) – qarzdor; capy (capacity) – sig'im; coty (commodity) – tovar; mngr (manager) – menejer.*

Birinchi elementi bitta harfga qisqartirilgan qo'shma so'zlar ingliz tilida juda keng tarqalgan, masalan:

J - list – J ro'yxati»;

GNP/capita – Aholi jon boshiga YaIM;

OTC market – birjadan tashqari qimmatli qog'ozlar bozori.

Ingliz tiliga xos qisqartmalarning yana bir turi maxsus qisqartmalardir; lotincha soʻzlarni yozish; ular lotincha oʻqilmaydi, lekin ingliz tiliga tarjima qilinadi. **X.I. (ex interest)** - foizsiz; **XD (ex dividend)** – dividendsiz, *ex b (ex bonus)* – bonussiz; *ex c (ex capitalization)* – zaxiralarni kapitallashtirish maqsadida chiqarilgan tekin aksiyani olish huquqisiz [3].

Shunday qilib, *Inkoterms (International Commercial Terms - xalqaro tijorat terminlari)*, *Eximbank (Eksport-import banki – Eksport import*

banki) terminlarida faqat birinchi elementlar qisqartirish bilan ifodalanadi, oxirgisi esa oʻzgarishsiz qoladi. *LUXIBOR* terminida (Lyuksemburg banklararo taklif kursi - Lyuksemburg banklararo kurs), *Forex (chet el valyuta bozori FOREX)* birinchi element kesish bilan ifodalanadi, qolganlari esa dastlabki qisqarishdan oʻtgan; Quyida sanab oʻtilgan qisqartmalar turlarining unumdorlik natijalarini koʻrsatadigan tadqiqotning statistik maʼlumotlari keltirilgan.

2.3-jadval. Qisqartma terminlar tasnifi

Qisqartma turlari	Ingliz tilida	Soni	Foiz	Oʻzbek tilida	Soni	Foiz
<i>Boshlangʻich qisqartmalar</i>	EPC (Economic and Planning Council)	173	59%	XVT – Xalqaro Valyuta Fondi	20	100%
<i>Akronimlar</i>	NEW (net economic welfare)	39	16%99%	-	-	-
<i>Birikishlar</i>	bdgt (budget)	22	9%	-	-	-
<i>Qisqartirishlar</i>	secs (securities)	6	16%	-	-	-
Jami		240	100%		20	100%

Oʻzbek tilidagi qisqartma terminlar asosan ot soʻz turkumiga mansub boʻlib, ular quyidagi usullar orqali hosil qilinadi: Termin birikmalarning birinchi komponentini bosh harflarini olib qoʻshish orqali: *XVT – Xalqaro Valyuta Fondi*; *QQS – Qoʻshilgan qiymat soligʻi* [4].

Termin tarkibidagi birinchi soʻzning birinchi boʻgʻini, qolgan soʻzlarning birinchi harflarini olib qoʻshish bilan;

Soʻz birikmasi tarkibidagi soʻzlarning bosh qismini olib qoʻshish bilan;

Soʻz birikmasi tarkibidagi soʻzning birinchi boʻgʻinini, qolgan soʻzlarni qisqartmay toʻligʻicha qoʻshish;

Aralash yoʻl bilan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Shunday qilib, yuqorida taqdim etilgan tahlildan koʻrinib turibdiki, ingliz tilidagi rieltorlik terminologiyasida eng koʻp qoʻllaniladigan qisqartmalar turi – boshlangʻich qisqartmalar hisoblanadi. Bu esa ushbu tilning lingvistik jihatdan soddalashtirilganligini hamda unda maʼlumot ifodalashning qulay vositalar orqali amalga

oshirilishini koʻrsatadi. Oʻzbek tilida esa rieltorlik faoliyatiga oid faqat boshlangʻich qisqartmalar mavjud. Yangi terminlarni ifodalashning ekstralingvistik ehtiyoji soʻz hosil qilish tizimini takomillashtirish va alohida modellarning mahsuldorligida hal qiluvchi muhim ahamiyatga ega boʻlib, ularni tanlash yangi terminlarni munosib tarzda ifodalashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Dadaboyev H. Oʻzbek tili terminologiyasi. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019.
2. Felber H. Terminological work and standardization of terminology. – Paris. 1974.
3. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – Москва: Издательство лит-ры на ин. Языке, 1959.
4. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия. Военные и научно-технические сокращения в иностранных языках. – Москва: Воениздат, 1972.

IKKI TILDA MULOQOT QILUVCHI BOLALAR NUTQI NUQSONLARINI BARTARAF ETISH YO‘LLARI BO‘YICHA OTA-ONALARGA VA USTOZLARGA TAVSIYALAR

*Nurmamatova Zarifa Abdiraup qizi,
Navoiy davlat universiteti o‘qituvchisi*

RECOMMENDATIONS FOR PARENTS AND TEACHERS ON WAYS TO ELIMINATE SPEECH DEFECTS IN CHILDREN COMMUNICATING IN TWO LANGUAGES

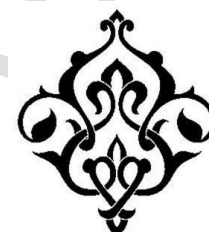
*Nurmamatova Zarifa Abdiraup kizi,
Lecturer of Navoi State University*

РЕКОМЕНДАЦИИ РОДИТЕЛЯМ И УЧИТЕЛЯМ ПО УСТРАНЕНИИ НАРУШЕНИЙ РЕЧИ ДЕТЕЙ, ОБЩАЮЩИХСЯ НА ДВУХ ЯЗЫКАХ

*Нурмаматова Зарифа Абдирауп кызы,
преподавателя Навоийского государственного университета*

e-mail:
mrs.zarifa0202@gmail.
com

Annotatsiya: Ushbu maqola ikki tilda muloqot qiluvchi bolalarda nutq nuqsonlarini o‘rganish va ularni bartaraf etish yo‘llarini tahlil qiladi. Maqolada ota-onalar va ustozlar uchun amaliy tavsiyalar berilgan bo‘lib, til rivojini qo‘llab-quvvatlash va muloqot ko‘nikmalarini oshirish usullari keltirilgan. Tadqiqotda erta aralashuv, muntazam mashqlar va uy va maktabdagi hamkorlik strategiyalari muhimligi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: Ikki tilda muloqot qiluvchi bolalar, nutq nuqsonlari, til rivoji, ota-ona tavsiyalari, o‘qituvchi strategiyalari, nutqni to‘g‘rilash

Abstract: This article analyzes the study of speech defects in bilingual children and ways to eliminate them. The article provides practical recommendations for parents and teachers, including methods for supporting language development and improving communication skills. The study emphasizes the importance of early intervention, regular exercise, and strategies for cooperation at home and school.

Key words: bilingual children, speech defects, language development, parental recommendations, teacher strategies, speech correction

Аннотация: Эта статья анализирует изучение речевых нарушений у детей, говорящих на двух языках, и способы их устранения. В статье представлены практические рекомендации для родителей и учителей, а также методы поддержки развития языка и повышения коммуникативных навыков. В исследовании подчеркивается важность раннего вмешательства, регулярных упражнений и стратегий сотрудничества дома и в школе.

Ключевые слова: дети, говорящие на двух языках, речевые нарушения, развитие речи, рекомендации родителей, стратегии учителя, коррекция речи.

KIRISH. Ikki tilda muloqot qilish bugungi kunda ko‘plab jamiyatlarda keng tarqalgan bo‘lsa-da, ba’zi bolalarda nutq va til bilan bog‘liq qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Nutq nuqsonlari, jumladan talaffuz xatolari, nutq kechikishi yoki ikki til o‘rtasida aralashuv,

akademik muvaffaqiyat va ijtimoiy muloqotga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ularni erta aniqlash va vaqtida bartaraf etish muhimdir. Ota-onalar va ustozlar ikki tilda so‘zlashuvchi bolalarning nutq rivojiga yordam berishda markaziy rol o‘ynaydi. Nutq muammolarining

sabablarini tushunish va samarali strategiyalarni qo'llash bola nutqini sezilarli darajada yaxshilashga yordam beradi. Bu holatlar bolaning maktabdagi akademik muvaffaqiyatiga va tengdoshlar bilan muloqotiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Nutq nuqsonlarini erta aniqlash va samarali usullar bilan bartaraf etish bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va til ko'nikmalarini rivojlantiradi.

METODLAR. Tadqiqot 5–10 yoshdagi ikki tilda muloqot qiluvchi bolalar bilan maktab va bog'cha sharoitida o'tkazildi. Ma'lumotlar kuzatuvlar, ota-onalar bilan intervyular, ustozlar so'rovlari va logopedlar tomonidan o'tkazilgan nutq baholari orqali yig'ildi. Aralashuv metodlari quyidagilarni o'z ichiga oldi: tuzilgan til mashqlari, hikoya o'qish, fonetik mashqlar va interaktiv nutq mashqlari, ularni maktab va uy sharoitida amalga oshirish. Ustozlar sinfda talaffuzni to'g'ri ko'rsatish, vizual yordamlar berish va tengdoshlar bilan muloqotni rag'batlantirish strategiyalarini qo'llashdi. Ota-onalarga esa muntazam til mashqlari, ikki tillik kitoblarni o'qish va nutqni mustahkamlovchi muloqot mashqlarini uyda bajarish tavsiya etildi. Tadqiqotning maqsadi – bolalardagi nutq nuqsonlarini aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqishdir. Ma'lumotlar bir necha manbadan yig'ildi: ota-onalar bilan suhbatlar, ustozlar tomonidan to'ldirilgan so'rovnoma, logopedlar tomonidan o'tkazilgan nutq testlari va kuzatuvlar. Aralashuv metodlari quyidagilarni o'z ichiga oldi: **Tuzilgan til mashqlari:** bolalar bilan talaffuz, lug'at va grammatik tuzilmalarga e'tibor qaratilgan mashqlar bajarildi.

Hikoya o'qish va rolli o'yinlar: bolalar hikoyalarni tinglab, ularni qayta aytish yoki sahnalashtirish orqali nutqni mashq qilishdi.

Fonetik mashqlar: tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rgatuvchi mashqlar muntazam uy va maktabda bajarildi.

Interaktiv mashqlar: tengdoshlar bilan muloqot orqali nutqni tabiiy kontekstda rivojlantirish.

Ustozlar sinfda quyidagi strategiyalarni qo'lladi: To'g'ri talaffuzni model qilish va bolalarni rag'batlantirish,

Vizual yordamlar orqali nutq mashqlarini osonlashtirish,

Tengdoshlar bilan guruhli mashqlar va suhbatlarni tashkil etish.

NATIJALAR. Aralashuvlar natijasida bolalarning nutq aniqligi va ravonligi sezilarli darajada yaxshilandi. Uy va maktabda muntazam mashqlar qilgan bolalarda talaffuz xatolari kamaydi va ikki til o'rtasidagi aralashuv pasaydi. Ota-onalarning ishtiroki bolalarning tezroq rivojlanishiga yordam berdi. Ustozlar esa sinfda faol ishtirok etish va ikki tilni ishonch bilan ishlatishda o'sishni qayd etdilar. Tengdoshlar bilan qo'llab-quvvatlovchi mashqlar bolalarga tabiiy ijtimoiy muhitda nutqni mashq qilish imkonini berdi. Shu bilan birga, erta aralashuv nutq qiyinchiliklarini kuchayib ketishining oldini olish va til kompetensiyasini oshirishda juda samarali bo'ldi. Dastlabki bosqichlarda talaffuzdagi xatolar, tovushlarni aralashtirish, so'z boyligining kamligi yoki ikki til o'rtasida so'zlarni aralashtirib ishlatish kabi holatlar keng tarqalgan edi. Ammo maxsus mashqlar, hikoya o'qish, fonetik o'yinlar va ota-ona hamda ustozlar tomonidan berilgan qo'shimcha mashg'ulotlar natijasida bolalarning nutqi ancha ravon va to'g'ri shaklga kira boshladi. Ota-onalar har kuni bolalar bilan bir necha daqiqa davomida muloqot mashqlarini bajarish, birgalikda she'rlar yodlash, ertaklar o'qish va ularni qayta hikoya qilish orqali tilni mustahkamlashdi. Bu jarayonda bola so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzish va fikrini ravon ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirdi.

MULOHAZA. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, logopedik yordam, ota-ona qo'llab-quvvatlashi va sinfdagi strategiyalar birgalikda qo'llanganda ikki tilda muloqot qiluvchi bolalardagi nutq nuqsonlarini bartaraf etish samarali bo'ladi. Muntazam kuzatuv, erta aralashuv va tuzilgan mashqlar uzoq muddatli nutq muammolarining oldini olishga yordam beradi. Hikoya o'qish, rolli o'yinlar va interaktiv mashqlar xatolarni tabiiy ravishda tuzatishga yordam beradi. Ustozlar strategiyalarini bolaning til darajasi va individual ehtiyojlariga moslashtirishi kerak. Ota-onalar esa sabrli va rag'batlantiruvchi yondashuvni saqlagan holda, kunlik mashqlarni tashkil etishlari muhimdir. Ota-onalar bolalari bilan ko'proq suhbatlashgan, ularning fikrini diqqat bilan tinglagan va xatolarni yumshoqlik bilan to'g'rilagan hollarda natijalar sezilarli darajada ijobiy bo'lgan.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ikki tilda muloqot qiluvchi bolalarda nutq aralashuvi

tabiiy jarayon bo'lib, bu holatni nuqson sifatida emas, balki rivojlanish bosqichi sifatida baholash kerak. Agar bu jarayon to'g'ri yo'naltirilsa, bola ikkala tilni bir-biridan ajratishni o'rganadi va nutqida muvozanatni saqlaydi. Shu sababli, ustozlar va ota-onalarga bolaga bosim o'tkazmaslik, balki uni rag'batlantirish, muvaffaqiyatlarini e'tirof etish va xatolarni tabiiy yo'l bilan tuzatish tavsiya etiladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, erta aralashuv va individual yondashuv eng samarali usullardan biridir. Bolaning nutqidagi muammolarni vaqtida aniqlab, logopedik mashg'ulotlar, uy mashqlari va ijtimoiy muloqot mashg'ulotlarini birlashtirish orqali natijaga tez erishish mumkin. Bundan tashqari, bolalarning til rivojida multimediyaviy vositalarini — audio kitoblari, multafilmlar, interaktiv o'yinlar va qo'shiq mashqlarini qo'llash ham foydali natijalar bergan.

XULOSA VA TAVSIYALAR. Ikki tilda muloqot qiluvchi bolalardagi nutq nuqsonlarini bartaraf etish uchun ota-onalar va ustozlarning hamkorligi zarur. Erta aniqlash, tuzilgan mashqlar va doimiy qo'llab-quvvatlash nutq aniqligi, ravonligi va muloqot ko'nikmalarini oshirishning kalitidir. Ota-onalarga tavsiyalar: kundalik til mashqlarini tashkil qilish, ikki tillik kitoblarni o'qish va nutqga asoslangan muloqot mashqlarini uyda bajarish. Ustozlarga tavsiyalar: sinfda talaffuzni to'g'ri ko'rsatish, vizual yordamlar ishlatish, tengdoshlar bilan muloqotni rag'batlantirish va bolalarning rivojlanishini muntazam kuzatish. Ushbu strategiyalar bolalarning nutqini to'g'rilash va akademik hamda ijtimoiy muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi. Bolaning nutqidagi xatolar tabiiy hol sifatida qabul qilinib, ularni bosqichma-bosqich, rag'batlantirish orqali to'g'rilash kerak. Til aralashuvi, talaffuzdagi kamchiliklar va so'z boyligining cheklanganligi vaqt o'tishi bilan to'g'ri yo'naltirilgan mashqlar orqali kamayadi.

Tavsiya etiladi:

- Bolaning nutqidagi xatolarni tanqid qilmasdan, muloyimlik bilan to'g'rilash va rag'bat so'zlarini ko'proq ishlatish.

- Uyda har kuni 10–15 daqiqa davomida nutq mashqlarini bajarish: hikoya aytish, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, so'roq-javob o'yinlarini tashkil etish.

- Ota-onalar va ustozlar o'rtasida muntazam muloqot o'rnatish, bola rivojini birgalikda kuzatish va kerak bo'lsa, logoped bilan maslahatlashish.

- Ikki tillik bolalar uchun mos audio va video materiallardan foydalanish, ular orqali tabiiy eshitish va talaffuzni o'rganish imkonini yaratish.

- Har bir bola uchun individual rivojlanish rejasi tuzish, bunda bolaning til darajasi, o'rganish tezligi va shaxsiy xususiyatlari inobatga olinadi.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, bola nutqini to'g'rilash jarayoni faqat lingvistik ko'nikmalarni shakllantirish emas, balki uning o'ziga ishonchini, ijtimoiy faolligini va muloqot madaniyatini rivojlantirishdir. Agar ota-onalar va ustozlar birgalikda, izchil va mehr bilan ishlasalar, har bir bola nutqidagi nuqsonlarni yengib o'tishi, ikki tilni to'g'ri va ishonch bilan qo'llay olishi mumkin. Shu tarzda, bolalar nafaqat til jihatidan, balki psixologik va ijtimoiy jihatdan ham sog'lom, faol va muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yo'ldoshev, A. (2015). Nutq madaniyati va uni shakllantirish metodikasi. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. G'anieva, M. (2018). Bolalar nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etishning logopedik asoslari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
3. G'ofurova, D. (2020). Ikki tillilik sharoitida bola nutqining rivojlanish xususiyatlari. Toshkent: Ilm Ziyos.
4. Abdurahmonova, S. (2019). Psixolingvistika asoslari va ikki tilli muhitda nutq rivoji. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
5. To'raqulova, N. (2017). Bolalarda nutq buzilishlarini tuzatish usullari. Samarqand: SamDU nashriyoti.
6. Ochilidiyeva, M. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarda ikki tillilik va nutqiy rivojlanish muammolari. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Saidova, Z. (2022). Logopediya asoslari va nutqni to'g'rilash mashg'ulotlari. Toshkent: Innovatsiya Ziyos.

COMPARATIVE TYPOLOGICAL PROBLEMS OF CLASSIFICATION OF RURAL TOURISM TERMS IN LINGUISTICS

Ostonov Utkir Yangiboyevish,
Acting Associate Professor of the Samarkand
Institute of Economics and Service

TILSHUNOSLIKDA QISHLOQ TURIZMI TERMINLARINI TASNIFLASHNING QIYOSIY TIPOLOGIK MUAMMOLARI

Ostonov O'tkir Yangiboyevish,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti v.b.dotsenti
СОПОСТАВИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
КЛАССИФИКАЦИИ ТЕРМИНОВ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В
ЛИНГВИСТИКЕ

Ostonov Utkir Yangiboyevich,
и.о. доцента Самаркандского института
экономики и сервиса

<https://orcid.org/0009-0009-1048-1251>

e-mail:
vatkan77@gmail.com

Abstract: This article examines the typological issues related to the classification of rural tourism terminology within linguistic systems. It analyzes the structural characteristics, semantic fields, and comparative classification of rural tourism terms in English, Russian, and Uzbek. Special attention is paid to etymology, semantic divergence, and translation challenges arising in cross-linguistic equivalence.

Key words: rural tourism, terminology classification, comparative linguistics, typology, translation, semantics.

Annotatsiya: Mazkur maqolada qishloq turizmi terminlari lingvistik tizimda qanday shakllanishi, ularning tuzilish xususiyatlari, semantik maydoni va qiyosiy tasnifi bilan bog'liq tipologik muammolar yoritilgan. Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi qishloq turizmi terminlari tarkibiy tuzilishi, kelib chiqishi, semantik farqlari hamda ularning tarjima jarayonidagi muammolari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: qishloq turizmi, terminlar tasnifi, qiyosiy tilshunoslik, tipologiya, tarjima, semantika.

Аннотация: В данной статье рассматриваются типологические проблемы классификации терминов сельского туризма в лингвистической системе. Анализируются структурные особенности, семантические поля и сопоставительная классификация терминов английского, русского и узбекского языков. Особое внимание уделяется этимологии, семантическим расхождениям и трудностям перевода.

Ключевые слова: сельский туризм, классификация терминов, сопоставительное языкознание, типология, перевод, семантика.

Kirish. Globalizatsiya va turizm industriyasining kengayishi natijasida qishloq turizmi sohasida yangi terminlar, yangi nominativ birliklar va ko'p ma'noli leksik strukturalar shakllanmoqda. Bu jarayon tilshunoslik oldiga terminlarni standartlashtirish, tasniflash, qiyoslash va tarjima jarayonidagi ekvivalentlikni ta'minlash kabi muhim vazifalarni qo'yimoqda. Ayniqsa, ingliz, rus va o'zbek tillarida qishloq turizmi leksikasining semantik va struktur jihatdan farqlanishi turli terminologik muammolarni yuzaga keltiradi.

Qishloq turizmi terminlari lingvistik jihatdan iqtisodiyot, ekologiya, menejment, etnografiya va madaniyatshunoslik bilan bog'liq bo'lib, terminlarning qaysi fanlararo kategoriya tarkibiga kirishi, qaysi mezonlar asosida tasnif qilinishi hali to'liq aniqlanmagan. Shu bois mazkur sohada qiyosiy-tipologik yondashuvlarni qo'llash zarurati tug'iladi.

Adabiyotlar tahlili: **Mavzuga oid ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki:**

1. Xalqaro manbalar (Urry, Lane, Roberts) qishloq turizmi terminlarini iqtisodiy, ekologik va madaniy kategoriyalar asosida tasniflaydi.
2. Rus tilshunosligida (Alekseeva, Komissarov, Kobrin) terminlarning kelib chiqishi, struktur turlari va tarjima muammolari chuqur tadqiq qilingan.
3. O'zbek tilshunosligida qishloq turizmi leksikasi bo'yicha tadqiqotlar nisbatan kam bo'lib, mavjud ishlar asosan turizm atamalarining o'zlashuvi, ekvivalentsiz leksika, nomlash modellari kabi yo'nalishlarda olib borilgan (Karimov, Abduqodirova, Tursunova).

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, qiyosiy tasniflashning yagona mezonini yo'q, uch til terminologiyasi o'rtasida struktur, semantik va funksional birliklarda sezilarli farqlar mavjud.

Tahlil va natijalar. Tilshunoslikda qishloq turizmi terminlarini tasniflash qiyosiy tipologik nuqtai nazardan ko'rilganda bir qancha muammolarni yuzaga keltiradi. Qishloq turizmi konsepsiyasi doirasida agroturizm, ekoturizm, uyda mehmon bo'lish, qishloq hunarmandchiligi va madaniy meros kabi atamalar mavjud bo'lib, ularning har bir tilda o'ziga xos leksik ifodalanishi madaniy va ijtimoiy kontekstlarni aks ettiradi.

Eng katta muammolardan biri semantik tafovutdir. Masalan, ingliz tilidagi «agritourism» atamasi ishlaydigan fermalarda sayyohlik faoliyatini bildirsa, uning o'zbek tilidagi ekvivalenti «qishloq xo'jaligi turizmi» ko'proq qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarilishiga urg'u beradi va dam olish jihatlari kamroq aks etadi. Shuningdek, «homestay» ingliz tilida turar joy shakli sifatida «uyda mehmon bo'lish» ga mos keladi, biroq madaniy kontekst va amaliy qo'llanilishi ancha farq qiladi. Morfologik va sintaktik farqlar ham terminlarni tasniflashni murakkablashtiradi. Ingliz tilida ko'p hollarda «eco-tourism», «farm stay» kabi qo'shma otlar ishlatiladi, o'zbek tilida esa «ekoturizm», «ferma mehmonxonasi» kabi so'z birikmalari yoki qo'shimchalar orqali ifodalanadi. Bu terminlarning shakllanish va tasniflash tartibiga ta'sir qiladi.

Bundan tashqari, madaniy xususiyatlar terminologik ishlatilish va tasniflashga katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ingliz tilidagi «village crafts» atamasi odatda qishloq turizmi bilan bog'liq an'anaviy qo'l mehnati mahsulotlarini bildirsa, o'zbek

tilidagi «qishloq hunarmandchiligi» tushunchasi hunarmandchilik bilan birga mahalliy madaniy an'analarni ham o'z ichiga oladi va shu bois terminlar chegaralari noaniq bo'lishi mumkin. Terminlarni tasniflashda yana bir muhim muammo - terminologik ekvivalentlik masalasidir. To'g'ridan-to'g'ri tarjima ko'pincha terminning to'liq semantik mazmunini yoki madaniy nozikliklarini aks ettira olmaydi. Masalan, ingliz tilidagi «farm stay» atamasi fermada vaqtinchalik turar joyni anglatib, ko'proq turar joyga urg'u beradi. O'zbek tilidagi eng yaqin ekvivalent «ferma mehmonxonasi» bo'lsa-da, u ko'pincha yanada tijoratlashtirilgan yoki rasmiylashtirilgan inshootni anglatishi mumkin, bu esa tillaro kommunikatsiyada chalkashliklarga olib keladi.

Tipologik nuqtai nazardan, bu muammo turli tillarda grammatik va leksikallashuv jarayonlari bilan bog'liq. Ingliz tilida qishloq turizmi atamalari ko'pincha qo'shma so'zlarga aylangan («ecotourism»), o'zbek tilida esa ko'proq qarz so'zlar yoki tarjima so'z birikmalari («ekoturizm») yordamida ifodalanadi, bu esa morfologik va sintaktik xususiyatlarga ta'sir ko'rsatadi.

Bundan tashqari, stilistik va soha xususiyatlari ham terminlarni tasniflashda muammo tug'diradi. Qishloq turizmi terminologiyasi qishloq xo'jaligi, mehmondo'stlik, madaniyat va ekologiya sohalari bilan kesishadi. Masalan, «madaniy meros» va «xalq san'ati» atamalari nafaqat turizm, balki antropologiya lug'atiga ham tegishli bo'lib, ularni qishloq turizmi terminologiyasida aniq tasniflash qiyinlashadi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun qiyosiy tipologik yondashuvni qo'llash lozim. Bu yondashuv semantik maydonlarni tahlil qilish, morfologik-sintaktik strukturalarni taqqoslash hamda madaniy kontekstni hisobga olishni o'z ichiga oladi. Ko'p tilli terminologik bazalarni yaratish va kontrastiv lingvistik usullar yordamida ekvivalentlik va tafovutlarni tizimli o'rganish, til va madaniyat xilma-xilligini hurmat qiluvchi standartlashtirilgan terminologiyalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qiyosiy tipologik yondashuvni yanada samarali qilish uchun, korpus lingvistikasi va hisoblash texnologiyalaridan foydalanish mumkin. Ingliz va o'zbek tillarida qishloq turizmi sohasidagi matnlar parallel korpusini yaratish, «ekoturizm» (ecotourism), «uyda mehmon bo'lish» (homestay) yoki «xalq an'analari» (folk traditions) kabi terminlarning

nozik semantik farqlari, ishlatilish chastotasi va kollokatsiyalarini aniqlashda yordam beradi.

Kelajakdagi tadqiqotlarda standartlashtirilgan ikki yoki ko'p tilli terminologik bazalar yaratish akademik, professional hamda siyosiy sohalarida terminlarning izchilligini ta'minlaydi. Bundan tashqari, tilshunoslar, turizm mutaxassislari va madaniyatshunoslar o'rtasida interdisciplinar hamkorlik qishloq turizmi terminologiyasining murakkabligi va uning madaniy kontekstini chuqurroq o'rganishga imkon beradi.

Qishloq turizmi terminlarini tasniflashda qiyosiy tipologik yondashuvning ahamiyati shundaki, u turli tillarda mavjud bo'lgan lingvistik va madaniy farqlarni tizimli tarzda tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, ingliz tilidagi «agritourism» va o'zbek tilidagi «qishloq xo'jaligi turizmi» atamaları o'xshash ma'noga ega bo'lsa-da, ularning qo'llanilish konteksti va semantik yuklamasi farq qiladi. Shu bois, ushbu terminlarni bir xil toifaga kiritishdan avval, ularning semantik xususiyatlari va kontekstini chuqur o'rganish zarur.

Tipologik tahlil morfologik va sintaktik darajadagi farqlarni ham aniqlashga yordam beradi. Ingliz tilida «homestay», «farm stay», «eco-tourism» kabi qo'shma so'zlar keng tarqalgan bo'lsa, o'zbek tilida bunday tushunchalar ko'proq so'z birikmalari yoki qarz so'zlar orqali ifodalanadi. Bu esa terminlarning shakllanishi va ularni tizimli tasniflashda farq paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

Madaniy kontekst ham terminologik tasniflashda muhim omil hisoblanadi. Qishloq turizmi bilan bog'liq terminlar, masalan, «qishloq hunarmandchiligi» yoki «xalq an'analari», faqat lingvistik jihatdan emas, balki madaniy va ijtimoiy nuqtai nazardan ham o'rganilishi kerak. Chunki ularning mazmuni va amaliy qo'llanilishi turli xalqlarda sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

Bugungi kunda qishloq turizmi sohasida yangi tushunchalar va terminlar tez sur'atlarda rivojlanmoqda. Masalan, «agritainment» (agroturizm + ko'ngilochar faoliyat) - bu qishloq xo'jaligi va dam olishni birlashtiruvchi yangi turizm shakli bo'lib, o'zbek tilida uni «qishloqda ko'ngil ochish» yoki «qishloqda ko'ngilochar turizm» deb atash mumkin. Ushbu termin turizm sohasida ko'proq tajriba va interaktivlikni ta'minlaydi.

Yana bir yangi tushuncha - «slow tourism» yoki «sekin turizm», bu esa sayyohlikni shoshilmasdan, mahalliy hayot tarzini chuqurroq his qilishga

qaratilgan. O'zbek tilida bu atama sifatida «sekin sayyohlik» yoki «qishloqda tinch turizm» ishlatilishi mumkin. Bu konsepsiya bilan bog'liq terminlar xalqaro turizmda ayniqsa mashhur bo'lib, u madaniy va ekologik barqarorlikni ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, «glamping» (glamorous + camping) – qulaylik va tabiat yaqinida yashashni birlashtiruvchi zamonaviy turizm turi. O'zbek tilida uni «shinam lager» yoki «zamonaviy qishloq lageri» deb ifodalash mumkin. Bu tushuncha ayniqsa yosh avlod va shaharliklar orasida keng tarqalmoqda.

«Community-based tourism» — ya'ni, jamoatchilik asosidagi turizm, qishloq joylarda mahalliy aholining faol ishtirokida tashkil etiladi. O'zbek tilida bu «jamiyat asosidagi turizm» yoki «mahalliy jamoa turizmi» deb tarjima qilinadi. Ushbu yondashuv sayyohlar bilan mahalliy madaniyat va tabiiy resurslar o'rtasida barqaror munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot qishloq turizmi terminlarini tasniflashda uch tilning nominativ strategiyalari, semantik ko'lam va struktur modellari o'rtasida sezilarli tafovutlar borligini ko'rsatdi. Ingliz tilida global standartlar ustun bo'lsa, rus tilida kalkalash jarayoni, o'zbek tilida esa madaniy komponentning kuchliligi asosiy farq sifatida namoyon bo'ladi.

Qishloq turizmi terminlarini tasniflash uchun yagona lingvistik mezonlar ishlab chiqish zarur.

Ingliz, rus va o'zbek tillari uchun uch tilli terminologik lug'at yaratish taklif etiladi.

Ekvivalentsiz leksika uchun izohli tarjima standartlari ishlab chiqilishi lozim.

O'zbek tilida xalqaro terminlarni qabul qilishda milliy-madaniy moslashuv mexanizmlarini qo'llash maqsadga muvofiq.

Terminlarning kelib chiqishini ilmiy asosda belgilash uchun etimologik va tipologik tadqiqotlar davom ettirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алексеева И.С. *Теория перевода*. Москва, 2008.
2. Комиссаров В.Н. *Современное переводоведение*. Москва, 2013.
3. Kobrin N. *Terminology in Linguistics*. Moscow, 2009.
4. Karimov B. *O'zbek tilida turizm terminologiyasi*. Toshkent, 2020.
5. Abduqodirova N. *O'zbek tilining terminologik tizimi*. Toshkent, 2021.

АБУЛ ЮСР ПАЗДАВИЙНИНГ “УСУЛ АД-ДИН” АСАРИДА МОТУРИДИЙЛИКНИНГ МАЪНАВИЙ- АХЛОҚИЙ МАСАЛАЛАРИ БАЁНИ

*Шовкатов Шокир Шовкат ўгли, Диний-маърифий соҳада
малака ошириш ва қайта тайёрлаш институти катта
ўқитувчиси*

A DESCRIPTION OF THE SPIRITUAL AND MORAL ISSUES OF MOTURIDISM IN THE WORK OF ABUL YUSR PAZDAVI “USUL AD-DIN”

*Shovkatov Shokir Shovkat ugli, Senior Teacher of the
Institute of Advanced Training and Retraining in the Religious and
Enlightenment Sphere*

ОПИСАНИЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ ПРОБЛЕМ МОТУРИДИЗМА В ПРОИЗВЕДЕНИИ АБУЛ ЮСРА ПАЗДАВИ “УСУЛ АД-ДИН”

*Шовкатов Шокир Шовкат оглы, старший преподаватель
Института повышения квалификации и переподготовки
кадров в религиозно-просветительской сфере*

<https://orcid.org/0009-0002-8476-7040>

e-mail:
shokirshovkatogli1976@
mail.com

Аннотация: Ушбу тадқиқот ишида Абул Юср Паздавийнинг “Усул ад-Дин” асарида Мотуридий ақидавий мактабининг маънавий-ахлоқий қарашлари таҳлил қилинади. Асарда эътиқодий масалаларнинг инсон маънавий камолоти билан боғлиқ жиҳатлари, хусусан, ироданинг эркинлиги, масъулият, тақво, адолат ва ахлоқий фазилятларнинг манбалари каби масалалар ёритилади. Паздавийнинг қарашлари Мотуридийликнинг классик талқинларини давом эттирган ҳолда, исломий ахлоқнинг фалсафий асосларини чуқур шарҳлаши билан аҳамиятлидир. Тадқиқот ушбу асар орқали Мотуридийликда ахлоқнинг ўрни, имон-амал муносабати ҳамда инсоннинг маънавий покланиши ҳақидаги гояларни очиқ беради.

Калит сўзлар: Абул Юср Паздавий, Усул ад-Дин, мотуридийлик, ақида, маънавият, ахлоқ, имон, амал, ироданинг эркинлиги, масъулият, исломий фалсафа, калом, этик қарашлар.

Annotation: This study analyzes the moral-ethical views of the Maturidi theological school as presented in Abul Yusr Pazdavi's work Usul ad-Din. The work highlights aspects of doctrinal issues related to human spiritual perfection, particularly topics such as free will, responsibility, piety, justice, and the sources of moral virtues. Pazdavi's views are significant for their deep explanation of the philosophical foundations of Islamic ethics, while continuing the classical interpretations of Maturidism. Through this work, the study reveals the place of ethics in Maturidism, the relationship between faith and action, and ideas concerning the spiritual purification of the human being.

Keywords: Abul Yusr Pazdavi, Usul ad-Din, Maturidism, creed, spirituality, ethics, faith, action, free will, responsibility, Islamic philosophy, kalam, ethical views.

Аннотация: В данном исследовании анализируются духовно-нравственные взгляды матуридийской богословской школы, представленные в труде Абу-ль-Юсра Паздави “Усуль ад-дин”. В произведении раскрываются аспекты вероучительных вопросов, связанные с духовным совершенствованием человека, в частности такие темы, как свобода воли, ответственность,

богобоязненность, справедливость и источники нравственных добродетелей. Взгляды Паздави важны тем, что продолжая классические интерпретации матуридизма, они дают глубокое философское объяснение основ исламской этики. Исследование через данный труд раскрывает место этики в матуридизме, соотношение веры и деяния, а также идеи, связанные с духовным очищением человека.

Ключевые слова: Абу-ль-Юср Паздавий, “Усуль ад-дин”, матуридизм, акида, духовность, этика, вера, деяние, свобода воли, ответственность, исламская философия, калам, этические взгляды.

Кириш. Абул-Юср Паздавий “Усул ад-дин” асарининг охирида, илоҳиёт соҳасига оид, ўзи яшаган даврдаги илмий-ижтимоий муҳит ҳақида бир қанча маълумотларни келтириб, жумладан шундай дейди. “Калом илми ўта чуқур илмлардан бири ҳисобланиб, олимлар мазкур соҳада анча самарали меҳнат қилиб, жуда кўп асарлар таълиф қилганлар. Шунингдек, калом илмига оид маъноларни таҳқиқ қилиб, унинг асосларини дақиқ нукталаригача ўрганганлар, шу туфайли уларнинг таълифотлари узайиб кетган. Албатта уларнинг мақсади, “Аҳли сунна вал жамоа” мазҳабини қўллаб қувватлаш, бунинг натижасида ўзлари яшаган ўлкада бидъат аҳллари пайдо бўлмаслигига эришишдан иборат бўлган. Бу ўринда яна бир мулоҳазани айтиб ўтиш ўринлики, айрим тушунчаси паст одамлар мазҳаб далилларини англаб етишда қийинчиликларга учраб, бидъат ва хурофотларга воқеъ бўлиб қолмасликлари учун ҳам улар ёзган асарлар узайиб кетган бўлиши мумкин. Лекин натижа улар кутгандек эмас, балки бошқача томонга ўзгариб кетди. Яъни одамлар калом илмига атаб ёзилган узундан узун асарларни ўқишдан малолланиб қолдилар ва бу илмни ўрганмай қўя бошладилар. Мен бу китобимда калом илмига оид жуда ҳам оз маълумотларни баён қилдим. Бунга сабаб, юқорида айтилганидек бизнинг диёрларда истикомат қиладиган аҳолининг аксар қисми бу илмдан юз ўгирган. Улар кўпинча фикҳ илми билан шуғулланишни афзал кўрадилар. Калом илми билан шуғулланадиганларни тан олмайдилар, бундай одамларга нисбатан жиддий қарамайдилар, балки енгил қараб, уларни тарк қиладилар. Мазкур омиллар сабабли бу диёрларда илоҳиёт илми жуда кам

тарқалган. Мен бу илмни шунчалар чуқур ўргандимки, ҳеч бир киши менингдек бу илмнинг тубига ета олмаса керак деб ўйлайман. Борди-ю, бу илмда бидъатга берилиб кетган тоифаларнинг барчаси жам бўлиб мен билан баҳс-мунозарага киришсалар ҳам, Аллоҳнинг тавфиқи ила уларнинг барчаси устидан ғалаба қозона оламан. Бундан ташқари, мен Абул-Ҳасан Ашъарийнинг энг яқин шогирдларидан қанчадан-қанчасини “таквин” ва “мукавван” масаласида мулзам қилиб қўйганман. Уларнинг қўлидан фақатгина хайратланишгина келган холос”.

Адабиётлар таҳлили. Олмон шарқшуноси Ульрих Рудольфнинг ислом тарихидаги улуғ алломалардан бири Абу Мансур Мотуридий ва Самарқанд суннийлик илоҳиёти мактабига бағишланган “Ал-Мотурудий ва Самарқанд суннийлик илоҳиёти” китобида Абул-Юср Паздавийнинг “Усул ад-дин” асарини ўрганиб чиққани ва таҳлил қилганини айтиб ўтади. У Рудольфнинг мазкур китобида бу ҳақдаги мулоҳазаларини баён қилувчи қуйдагича жумлалар келтирилади: “Кези келганда шуни ҳам айтиш керакки, баён усули Паздавийнинг араб тили форс тили таъсири остида бўлганлигини кўрсатади. Масалан *قليل انغلاق* арабчада аслида “қоронғулик йўқ” деган маънони билдиради. Бу ерда эса аксинча у “бироз қоронғулик бор” маъносида ишлатилган”. Бу ерда Ульрих Рудольф Абул-Юср Паздавийни араб тилини мукамал билмаганликда айбламоқда. Бунинг учун эса у “инғилоқ” сўзи араб тилида мавжуд эмаслигини, Паздавий уни форс тилидан ўзлаштириб олганини далил қилиб келтирмоқда. Лекин арабча луғат китоблари билан танишадиган

бўлсак мазкур айбловнинг ноўрин эканига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Унинг таъкидлашича, Абул-Юср Паздавийнинг қолдирган гувоҳлиги ўзининг маъно ва ифодаларининг анча аниқлиги билан диққатга сазовор эканлигини ва у ўз шахсий илоҳиёт анъанасини ёрқин англаганлиги билан ажралиб туради. Паздавий ўз назариясини нафақат бидъатлардан, балки ўз номига эга бўлган бошқа мактаблардан ҳам алоҳида ажратишни истар эди. Бундай ёндашув ўз мақсадларига биноан танланган нуфузли олимларга очик ва тўғридан тўғри тан беришни талаб қилар эди. Шу боис Паздавий ўз китобида уларнинг айрим фикрларини сўзма-сўз келтирган. Бу айниқса “Китобул-олим вал-мутааллим”га нисбатан очик кўринади. У ушбу асарни шахсан мутолаа қилганини айтиб, бунининг қатор иқтибослар билан тасдиқлайди.

“Китоб ал-олим вал-мутааллим”ни Паздавий “Усул”да тилга олади, сўнг Абу Муқотилдан сўзма-сўз олинган бир парча, матндан тушиб қолган жойи бор иккинчи парча ҳам Абу Муқотил қаламига мансуб. Паздавий келтирган навбатдаги икки иқтибос оқибатида, аксинча анча муаммоли ҳолат пайдо бўлган: “Усул ад-дин”да Абу Ҳанифанинг “ал-Фикҳ ал-акбар”идан иқтибос олмоқчи бўлган, лекин бу иқтибос эканини тегишли матнларнинг сўзма-сўз ўхшашлигидан эмас, балки мазмунан яқинлигидан билиб олиш мумкин ҳолос. Бу ўринда “Китобул-олим вал-мутааллим” билан, сўзма-сўз бўлмаса-да, умумий ёндошликни кўриш мумкин. “Усул ад-дин”да “Китоб ал-олим вал-мутааллим”дан яна бир иқтибос мавжуд. Бироқ энди бу матнда гарчи тилга олинган мавзу ҳақида гап борса-да иқтибос етишмайди.

Тадқиқот муҳокамаси. Мотуридия таълимотининг ривожланишида улкан хизмат кўрсатган аллома Паздавийнинг ушбу асарларидан ўрин олган барча масалаларнинг тавсифий таҳлилини келтириш орқали “Усул ад-дин” асарида Мотуридия таълимотининг акс этиши ҳақида муайян тушунча ва маълумотлар ҳосил қилиш мумкин.

“Усул ад-дин”даги дастлабки масала калом илмини ўрганиш ва ўргатиш ҳамда бу борада китоб тасниф қилиш ҳақидадир. Мазкур ишларнинг жоизлиги борасида муътазилий, ашъарий ва мутакаллим олимлар иттифокдирлар. Абу Ҳанифа ҳам бу илмни ўрганган, бидъат аҳллари билан мунозаралар олиб борган ва ўз шогирдларига бу илмдан таҳсил берган. Абу Ҳанифа бу борада бир қанча асарлар ёзган бўлиб, бунга “ал-Фикҳу ал-акбар” ва “Китобул-олим вал-мутааллим”ни мисол қилиб келтириш мумкин. Германиялик тадқиқотчи У.Рудольф “ал-Мотуридий ва Самарқанд суннийлик илоҳиёти” асарида ўзи олиб борган тадқиқотларга асосланиб, шу пайтгача Абу Ҳанифа қаламига мансуб деб кўрилган, ҳанафийлик бўйича муҳим манба ҳисобланган “Китобул-олим вал-мутааллим” асарининг муаллифи аслида Абу Муқотил Самарқандий, деган хулосага келади.

Илоҳиёт масалаларига бағишланган навбатдаги ўн бир масалада Аллоҳнинг бирлиги, Унинг шериги йўқлиги, Аллоҳ ҳеч нарсага ва ҳеч нарса Аллоҳга ўхшамаслиги, Аллоҳ учун жиҳат белгиланмаслиги, Аллоҳ эшитувчи, кўрувчи зот экани, Аллоҳ таолонинг сифатлари, Аллоҳнинг хоҳлаши ва ўзининг зотида қоим бўлган машиат билан ирода қилувчи эканлиги, ҳар бир пайдо бўлувчи жисм ва феъллар Аллоҳнинг хоҳиши билан пайдо бўлиши, Аллоҳ таоло калом ила қадим зот экани, ижод ва таквин, Аллоҳ таолони кўриш, исм, тасмия ва мусаммо каби мавзуларда сўз боради.

Аҳли сунна вал-жамоа Аллоҳ таолонинг ҳаққида зулм, ёлғон ва ваъдага хилоф қилиш кабиларни мумкин бўлмаган ишлар деб ҳисоблайди. Бу Муътазила фирқасининг наздида ҳам жоиз бўлмайди. Лекин вайдга хилоф қилиш масаласига келсак, бу хилоф қилиш эмас, балки бунининг Аллоҳнинг фазл ва қарами деб айтиш мумкин. Зеро, Аллоҳ таоло вайдида содиқ деб эмас, балки У ваъдасида содиқдир дейилади. Бу мажоз бўлиб, кизб (ёлғон) ва сидқ (ростгўйлик) ўтган нарсаларда бўлади.

Аллоҳнинг ягона эканлиги борасидаги масалада ҳам, мотуридия таълимотининг акс этишини кузатиш мумкин. Мотуридий Самарқандда Моний таълимоти тарафдорларининг дуалистик қарашларига қарши калом баҳсларида Аллоҳнинг борлиги ва бирлигини билишнинг уч йўлига суянади. Булар: энг аввало, нақллар, хабарлар ундан сўнг мантикий мулоҳазалар (далолат ал-ақл) ва ниҳоят ҳиссий органлар қабул қилган таассурот, олимнинг ўзи айтганидек яратилганлардан таъсирланишнинг далолати (далолат ал-истидлол бил-халқ) каби нарсалардир. Мотуридий Аллоҳнинг ягоналигини тушунтиришда нақл ва тафаккурнинг муҳимлигини куйидагича исботлайди:

1. Нақлларда собитки, фақат ягона Аллоҳ ваҳий орқали ўзини ошкор этган. Бошқа илоҳ борлигини исбот қилган ва ундан хабар келтирган бирорта пайғамбар ҳам, бирор-бир далил-аломат ҳам йўқ.

2. Агар бошқа илоҳ бўлганда эди, ўзининг ягоналигини эълон қилган Аллоҳга қарши кўзгалган бўлар эди ва ваҳдат ҳақидаги ваҳийнинг юборилишига тўсқинлик қилган бўлар эди. Бу нарсанинг содир бўлмагани Яратувчи фақат битта эканлигини исботлайди.

3. Бизнинг тасаввуримизга Яратувчи иккита фараз сиғмайди, чунки агар икки илоҳ мавжуд деб тасаввур қилинганда, бири иккинчисининг ижодини ўзлаштириши ёки бекитиши табиий ҳол бўлар эди.

4. Оламни кўплаб хилма-хил ва бир-бирига қарама-қарши таъсир кўрсатувчи нарсалар ташкил этади. Уларнинг уйғун ҳолда фаолият кўрсатиши ягона Худонинг иродасини кўрсатиб туради.

5. Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, оламдаги барча жараёнлар (фасллар алмашинуви, куёш, ой ва юлдузлар ҳаракати) ягона тартиб-интизом (тадбир) асосида амалга ошади. Бундай ягона марказлашган тартиб фақат бир раҳбар етакчилигида ўрнатилиши мумкин.

6. Мотуридий келтирган далиллардан куйидаги икки асосий хулосани ажратиб олиш мумкин:

1. Олим “тадбир” таълимотини, яъни олам илоҳий бошқарув ва олдиндан ўйлаб қилинган режа асосида ривожланиши ғоясини ўртага ташламоқда. Аллоҳнинг ишлари (афъол) тартибли ва олий даражада мақсадга йўналтирилган. Демак, бу ишларнинг бошида рақобатлашувчи илоҳлар эмас, биргина Аллоҳ туради ва У ягонадир.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Мовароуннаҳр ўлкаларида яшаб ижод қилган барча олимлар, соф исломий эътиқодни шакллантириш борасида ўзларининг илмий-амалий ҳиссаларини қўшиб келганлар. Эътиқод мусаффолиги йўлида амалга оширилган ишларнинг энг самаралиси сифатида калом илми борасида таълиф этилган асарларни кўрсатиш мумкин.

Мавжуд сиёсий вазиятнинг танглигига қарамай, аллома Паздавий илоҳиёт соҳасидаги мўътабар асари “Усул ад-дин” китобини таълиф қилади. Алломанинг таъбири билан айтганда асар ҳақиқатда аҳли сунна вал-жамоанинг эътиқодий қарашларини тўлақонли равишда акс эттира олган. Мазкур асар “Китоб ат-тавҳид”дан фарқли ўлароқ масалалар баёнида такрорлашларни қабул қилмаган ва баъзи масалалар ўта ихчам тарзда баён қилинган.

Адабиётлар рўйхати:

1. Қуръони Карим.
2. Абул Юср Паздавий. Усул ад-дин. – Қоҳира: Дор ихё-л-кутуб-л-арабия, 1963. – 648 б.
3. Ибн Манзур. Лисон ал-араб. – Байрут. Дор Содир нашриёти, 1996. 15 жилд. – 622 б.
4. О.Носиров, М.Юсупов. Ан-наим (арабча-ўзбекча луғат). – Тошкент. Абдулла Қодирий номидаги халқ нашриёти, 2003. – 714 б.
5. У.Алимов. IX-XI асрларда Самарқандда калом илмининг ривожланиши. – Тошкент: Мовароуннаҳр нашриёти, 2008. – 351 б.
6. Ульрих Рудольф. Ал-Мотурудий ва Самарқанд суннийлик илоҳиёти. – Тошкент: Имом Бухорий халқаро жамғармаси-ўзбекча нашр ҳукуки, 2001. – 251 б.

KREATIV SHAXSNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

*Tashmetov Tuxtasin Xudayberganovich, Chirchiq davlat
pedagogika universiteti dotsenti, falsafa fanlari doktori (DSc)*

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING A CREATIVE PERSONALITY

*Tashmetov Tuxtasin Xudayberganovich, Associate Professor,
Chirchik State Pedagogical University, Doctor of
Philosophy (DSc)*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ

*Ташметов Тухтасин Худойбергенович, доцент
Чирчикского государственного педагогического университета,
доктор философии (DSc)*

Annotatsiya: Ushbu maqolamizda, pedagoglar oldida turgan asosiy vazifa yoshlarda kreativlik, uning tarkibiy sifatlari haqida nazariy bilimlarni shakllantirish, ushbu bilimlar asosida talabalarning kreativlik kompetensiyasini rivojlantirishdan iboratligi ochib berilgan. Shuningdek, o'quv jarayonida interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, darsni turli metod, vositalar yordamida mazmunli tashkil etish, topshiriqlarni noodatiy usullar orqali bajarishga yo'naltirish zarurligi, bu kabi yondashuv shaxslarni mustaqil va tanqidiy fikrlashga, kreativ g'oyalarni ilgari surishga doir jihatlar ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, pedagogika, shaxs, ta'lim, tarbiya, iftixor, fidoyi, kreativ, interfaol, metod, kompetensiya, integratsiyasi, tafakkur, texnologiya, mezon, axborot, intellektual, globallashuv, g'oya.

Annotation: This article reveals that the main task facing educators is to form theoretical knowledge about creativity and its constituent qualities in young people, and based on this knowledge, to develop students' creative competence. Furthermore, it analyzes the necessity of using interactive teaching technologies in the educational process, organizing lessons meaningfully through various methods and tools, and guiding students to complete tasks in unconventional ways. Such an approach also fosters independent and critical thinking and encourages the generation of creative ideas.

Keywords: innovation, pedagogy, personality, education, upbringing, pride, dedication, creativity, interactive, method, competence, integration, thinking, technology, criterion, information, intellectual, globalization, idea.

Аннотация: В данной статье раскрывается, что основной задачей, стоящей перед педагогами, является формирование у молодых людей теоретических знаний о креативности и её составных качествах, а на основе этих знаний развитие творческой компетентности студентов. Кроме того, анализируется необходимость использования интерактивных образовательных технологий в учебном процессе, организация занятий с использованием различных методов и средств, а также направление студентов на выполнение заданий нестандартными способами.

<https://orcid.org/0009-0009-7633-4035>

e-mail:
toshmetovtuxtasin@g
mail.com

Такой подход способствует развитию самостоятельного и критического мышления, а также стимулирует генерацию творческих идей.

Ключевые слова: инновация, педагогика, личность, образование, воспитание, гордость, преданность, креативность, интерактивный, метод, компетенция, интеграция, мышление, технология, критерий, информация, интеллектуальный, глобализация, идея.

KIRISH. Dunyoda yuz berayotgan tezkor o'zgarishlar, innovatsion yangiliklarning joriy etilishi va ijtimoiy hayotning doimiy yangilanishi ta'lim tizimidan ham yangicha yondashuvni talab etmoqda. Shu sababli, yosh avlodni zamon talablariga mos ravishda tarbiyalash, uning kreativ fikrlash va innovatsion g'oyalarni amalga oshirish qobiliyatini rivojlantirish ta'lim muassasalarining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ta'lim tizimining jadal rivojlanishi ham aynan shu jarayon bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'quv-tarbiyaviy jarayonlarga innovatsion va kreativ yondashuvni joriy etish zaruratini kuchaytirmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, Finlandiya, AQSH, Kanada, Germaniya, Yaponiya va Koreya kabi rivojlangan mamlakatlarda o'qitish jarayonlari innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilib, o'quvchi va talabalarda kreativlik sifatlarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak"[1]. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarning respublika uzluksiz ta'lim tizimi amaliyotiga samarali tatbiq etilayotgan ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashga doir tajribalari orqasida ta'lim oluvchilarning o'quv faolligini oshirishga xizmat qiladigan innovatsion texnologiyalarning asosi bo'lgan zamonaviy interfaol metodlar alohida o'rin tutadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kreativ shaxsni shakllantirishning uzviy tizim sifatida o'rganilishi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. P.Drapeau[2] Talabalarda kreativlikni uyg'otish (innovatsion fikrlash va muammolarni hal qilishni rag'batlantirishning amaliy usullari)ni, V.V.Utyomov, M.M.Zinkovkina, J.P.Guilford,

P.M.Gorev[3], Kreativlik pedagogikasini Sh.Akramova, Sh.To'rayev[4] "Milliy g'oya" turkumidagi fanlarni o'qitish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashning amaliy masalalarini tadqiq etganlar.

MUHOKAMA. O'qituvchi aqliy va ijodiy mehnati orqali tashkilotchilik, kreativlik va nutqiy mahoratiga ega bo'lgan, ta'lim-tarbiya asosida yoshlarga ta'sir ko'rsata oladigan shaxs. Shunday ekan, hozirgi zamon o'qituvchi kasbiga shu darajada ko'p mas'uliyat yuklanganki, o'z ustida tinimsiz mehnat qilish, izlanish uchun juda katta kuch, iroda va sabr-toqat talab etiladi. Shuningdek, hozirgi zamon o'qituvchisi esa tadbirkor tarbiyachi va pedagog, mafkura ishlarining faol qatnashchisi, o'z fanining ustasi hamda dars berayotgan fanni, ilmiy haqiqatni yosh avlodga san'atkorona o'rgatadigan, o'z mehnati bilan jamiyatning ma'naviy talablarini yoshlarga anglatadigan, o'z ustida muntazam ish olib boradigan, innovatsion texnologiyalardan xabardor shaxs bo'lishi lozim. A.S.Makarenko ta'biri bilan aytganda "Yaxshi ustoz maxsus ko'rish qobiliyatiga egadir: u o'z shogirdlari qanotlari qanday o'sayotganini ko'radi"[4], deb uqtirganlar. Hozirgi kunda yaxshi ustoz kasbiga shu darajada ko'p mas'uliyat yuklanganki, o'z ustida tinimsiz mehnat qilish, izlanish uchun juda katta kuch, iroda va sabr-toqat talab etiladi.

Afsuski, ko'plab o'qituvchilar amaliy faoliyatda "kreativlik" tushunchasining asl mohiyatini to'liq anglab yetmaydilar. Aslida esa, har bir inson tabiatan kreativlik qobiliyatiga ega bo'lib, uni faollashtirish va rivojlantirish uchun shunchaki maqsadga yo'naltirilgan shart-sharoit zarur. Xorijiy olim Patti Drapeau ta'kidlaganidek: "Agarchi o'zingizni kreativ emasman deb hisoblasangiz-da, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan darslarni tashkil eta boshlashingizni maslahat beraman. Aslida, gap sizning ijodkor va kreativ bo'lganingiz yoki

bo'lmaganingizda emas, balki darslarni kreativlik ruhida tashkil etishingiz va yangi g'oyalarni amalda sinashga intilishingizdadir"[2]. Patti Drapeau nuqtayi nazariga ko'ra, kreativ fikrlash bu bir masalani turli jihatdan tahlil etish, muammoni bir nechta yo'llar orqali hal qilish imkonini beruvchi har tomonlama fikrlash jarayonidir. Har tomonlama fikrlash o'quvchilardan topshiriqlarni bajarishda turli g'oyalarni ilgari surish, ularni solishtirish va baholashni talab etadi.

Amerikalik olim D.Veksler kreativlikka quyidagicha ta'rif beradi: "Kreativlik fikrning shunday turiki, u shaxsga bir muammo yoki masala yuzasidan birdaniga bir nechta yechimlar paydo bo'lishini taqozo etadi va shablonli, zerikarli fikrlashdan farq qilib, narsa va hodisalar mohiyatidagi o'ziga xoslik, noyoblik sifatlarini anglashga yordam beradi"[5]. Ta'lim jarayonida avvaldan qat'iy rejalashtirilgan yondashuvlardan voz kechish, shaxslarni mustaqil va tanqidiy fikrlashga, kreativ g'oyalarni ilgari surishga rag'batlantirish zarur. Bunday yondashuv o'quvchilarning ta'limga bo'lgan munosabatini o'zgartiradi, ularni izlanishga, o'z fikrini asoslashga, yangilik yaratishga va yutuqlarga erishishga undaydi.

An'anaviy ta'lim tizimi, odatda, axborotni yodda saqlash va faktlarni yig'ishga asoslanganligi sababli, har doim ham talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga to'liq imkon bermaydi. Kundalik hayot tarzi ham ba'zan shaxsning ijodiy salohiyatini pasaytirishi mumkin.[3] Shuni aytish kerakki, kreativ fikrlash ko'nikmasi mustaqil muammolarni hal qilish, turli yondashuvlarni sinash, xatolardan o'rganish va yangi g'oyalarni birlashtirish jarayonida shakllanadi.

Amerikalik olim J.Gilford kreativlikni tavsiflovchi bir qator individual qobiliyatlarni ajratib ko'rsatgan. Unga ko'ra, kreativlik quyidagi xususiyatlarda namoyon bo'ladi: fikrining ravonligi (fluency); fikrning maqsadga muvofiqligi (flexibility); xayol qila olish, fantastlik (fantaziya) orqali yangi g'oyalarni ilgari surish qobiliyati[5]. Talabalarning innovatsion faoliyatida kreativlikning muhim komponenti sifatida refleksiya alohida ahamiyat kasb etadi. Refleksiya talabaning o'z

faoliyatiga tanqidiy yondashish, o'z xatti-harakatlarini baholash va takomillashtirish jarayonidir. Shu sababli, shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonini to'laqonli anglash uchun, avvalo, kreativlik tushunchasining mazmun-mohiyatini aniqlash lozim.

Amerikalik psixolog P.Torrens esa kreativlikni quyidagicha ta'riflaydi: Kreativlik – bu muammolarni aniqlash, frazlarni ilgari surish, ularni sinovdan o'tkazish, o'zgartirish va muammoning eng maqbul yechimini topishga qaratilgan intellektual faoliyatdir. Bu jarayon bilim, amaliy harakat va tajribaning o'zaro qarama-qarshiligiga ta'sirchanlikni bildiradi. Boshqacha aytganda, kreativlik – bu tafakkurning muammolarga noodatiy yondashuvni shakllantiruvchi, intellektual faollikni rag'batlantiruvchi jarayondir[6].

NATIJALAR. Kreativlik boshqa har qanday insoniy sifat singari birdaniga shakllanmaydi, balki ma'lum bosqichlarda izchil ravishda rivojlanadi. U shaxsning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida hamda faoliyat turlarida ifodalanadi. Shu ma'noda, kreativlik shaxsni yaxlit holda, uning muayyan xususiyatlarini, zehni o'tkirligini va intellektual salohiyatini tavsiflaydi. U iqtidorning ajralmas omili sifatida namoyon bo'lib, ta'lim jarayonida talabalarning e'tiborini faol jalb etishga, mustaqil fikrlashga va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu jihatdan, kreativlik kompetentlikni shakllantirish mezonlari quyidagilardan iborat: mustaqil qaror qabul qilish, o'z imkoniyatlariga ishonch, faol izlanuvchanlik, fikrlash tezligi va moslashuvchanligi, g'oyaning o'ziga xosligi, mukammalligi va ijobiy yo'naltirilganligi, axborotlarni qayta ishlash va maqsadli qo'llash, tasavvur kengligi, turli g'oyalarni bog'lash, yechimning nafisligi va g'oyaning asoslligi. Ushbu sifat ko'rsatkichlari test, muammoli topshiriq va tajriba usullari orqali baholanadi.

XULOSA. Kreativ fikrlash shaxsning tafakkuri va jamiyatdagi ijtimoiy faoliyat bilan bog'liq bo'lib, u yoshlarni muammoli vaziyatlarda turli yondashuvlar orqali yechim topishga, liderlik va innovatsion qobiliyatlarni rivojlantirishga

tayyorlaydi. Shunday qilib, kreativ pedagogika ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilar va talabalarni ijodiy faoliyatga jalb qilish, ularning individual va professional salohiyatini rivojlantirish, hamda mamlakat taraqqiyotiga hissa qo'shadigan salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashning muhim asosi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston. 2016. B-32.
2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.
3. Утёмов В.В., Зинковкина М.М., Горев П.М. Педагогика креативности:прикладной курс научного творчества/Учеб.пособие. – Киров:АНОО “Межрегиональный ТСИТО”, 2013.-С.16.
4. Akramova Sh., To'raev Sh. Milliy g'oya turkumidagi fanlarni o'qitish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashning amaliy masalalari” (O'quv-uslubiy qo'llanma). – Toshkent: Milliy g'oya va mafkura ilmiy-amaliy markazi. 2016-yil 8-bet.
5. Guilford, J.P. (1950) Creativity, American Psychologist, Volume 5, Issue 9, 444–454.
6. Torrance P.E. The Torrance Tests of Creative Thinking (TTCT). Personnel Press, Inc. (Bensenville, Illinois, USA) 1966. B-80.
7. N.Koshanova, A.To'rayev. Globallashuv sharoitida talabalar bo'sh vaqtini samarali tashkil qilishning pedagogik shartlari// Tamaddun nuri ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy jurnal. 2024-yil, 9-son 9(60):277-280 b.

IZOHLI LUG'ATLARDAGI TARIX TERMINLARINING STATISTIK TAHLILI

*Abduqahhorova Xosiyat Abdurasul qizi, O'zbekiston davlat jahon
tillari universiteti "O'zbek tili va adabiyoti" kafedrasi katta
o'qituvchisi*

STATISTICAL ANALYSIS OF HISTORICAL TERMS IN EXPLANATORY DICTIONARIES

*Abdukahhorova Khosiyat Abdurasul qizi, senior lecturer at
the Department of "Uzbek Language and Literature" of the Uzbek
State University of World Languages*

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИСТОРИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ

*Абдукаххорова Хосият Абдурасул кызы, старший
преподаватель кафедры "Узбекский язык и литература"
Узбекского государственного университета мировых языков*

<https://orcid.org/>

e-mail:

[xosiyatabduqahhorova
655@gmail.com](mailto:xosiyatabduqahhorova655@gmail.com)

Annotatsiya: Maqolada o'zbek tilining izohli lug'atlaridagi 2 tomli (1981), 5 jildli (2006-2008) hamda 6 jildli (2023-yil) O'TILda tar. (tarixga oid, tarixiy termin) pometasi ostida berilgan tarix terminlarining semantik, morfologik va struktur xususiyatlari statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. O'zbek tilining tarixiy terminologiyasi alohida mikrosistema sifatida o'rganilishi yuzasidan fikr-mulohaza yuritilgan.

Kalit so'zlar: tarix terminlari, statistik tahlil, semantik xususiyatlari, morfologik xususiyatlari va struktur xususiyatlari, mikrosistema.

Abstract: The article presents an analysis of the semantic, morphological, and structural features of historical terms marked with the label tar. (historical, related to history) in the two-volume (1981), five-volume (2006-2008), and six-volume (2023) explanatory dictionaries of the Uzbek language. The analysis is based on statistical data. The study also provides reflections on examining the historical terminology of the Uzbek language as a separate microsystem.

Keywords: historical terms, statistical analysis, semantic features, morphological features, structural features, microsystem.

Аннотация: В статье проведён анализ семантических, морфологических и структурных особенностей исторических терминов, помеченных как tar. (исторические, относящиеся к истории), представленных в двухтомном (1981), пятитомном (2006-2008) и шеститомном (2023) толковых словарях узбекского языка. Анализ основан на статистических данных. Также представлены рассуждения о необходимости изучения исторической терминологии узбекского языка как отдельной микросистемы.

Ключевые слова: исторические термины, статистический анализ, семантические особенности, морфологические особенности, структурные особенности, микросистема.

KIRISH. Keyingi yillarda o'zbek terminlarini lingvostatistik jihatdan tahlil qilishga tilshunosligida leksik birliklarni, jumladan, soha e'tibor qaratildi. Lingvostatistik tahlil til birliklarini

miqdor jihatdan tahlil qilish orqali til hodisalarini chuqur o'rganish va ularning leksik, morfologik va boshqa xususiyatlarini sonli ko'rsatkichlar yordamida aniqlash imkoniyatini yaratadi. Til birliklarining statistik tahlili xususida R.Piotrovskiy quyidagicha fikr bildiradi: "Til aloqa vositasi bo'lgani uchun uning birliklari lingvostatisik metodlar yordamida hamda informatsion usullar orqali baholanadi va o'lchanadi" [1; 85-86]. Demak, soha terminlarini statistik jihatdan o'rganish davr talabidir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Maqolada o'zbek tilining izohli lug'atlaridagi *tar.* (tarixga oid, tarixiy termin) pometasi ostida berilgan tarix terminlarining semantik, morfologik va struktur xususiyatlari statistik ma'lumotlar asosida aks ettirilgan. O'zbek tilining tarixiy terminologiyasi alohida mikrosistema sifatida o'rganilishi, jumladan, arxaizm va istorizmlar yuzasidan fikr-mulohaza yuritilgan.

Maqolada tarixga oid va tarixiy terminlarning o'quv lug'atini tuzish, tizim va yo'nalishlarini aks ettirish, o'quv lug'atchiligidan ilmiy-nazariy asoslarini tadqiq etib, o'quv lug'atlari hamda o'quv lug'atchiligi xarakter-xususiyatlari ochib berish aks ettirilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Statistik metod dastlab amerikalik olim Moris Svodesh tomonidan qo'llangan. U biologiya fanidagi radiouglerod yordamida yoshni belgilash metodini tilshunoslikka olib kirdi. "Har qanday jonli organizmda (hayvonlarda, o'simliklarda va boshqa) ma'lum miqdorda radioaktiv uglerod mavjud bo'ladi. Bu modda organizm o'lishi bilan asta-sekin, muayyan tezlikda tarqala boshlaydi. O'lik organizmdagi uglerod miqdorini o'lchash orqali uning o'lganiga qancha vaqt bo'lganini aniqlash mumkin bo'ladi. Ana shu yo'l bilan arxeologik yodgorliklar yoshi aniqlanadi. M.Svodesh ana shu usulni til materiallariga qo'llagan holda, tilning leksik qatlamidagi leksemalarning asosiy qismi barqaror tezlikda o'zgarishiga e'tibor berdi" [2; 5-82]. A.Nurmonov ta'kidlashicha, lingvistik vositalar yordamida tilning kelib chiqishi va tarixiy taraqqiyot davrlarini belgilash leksiko-statistik yoki glottoxronologik metod sanaladi [3; 61].

E.Sobirova statistik metod natijalari orqali til birliklarining rivojlanish jarayoniga oid xulosalarni shakllantirish mumkin. Xususan, huquqiy terminlarning izohli lug'atda berilishi hamda tanlab

olib ushbu lug'atga kiritilishi statistikasi huquq sohasiga oid faol jarayonlarni belgilashga yordam berishi mumkin [4; 21] deb hisoblaydi. Haqiqatan, til birliklarini qo'llanilish ko'lamini statistik metod orqali tahlil qilish fanimiz taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Demak, til birliklarining rivojlanish jarayoniga oid xulosalar chiqarishda statistik metod natijalarini qo'llash eng samarali usullardan sanaladi [5; 21].

Yuqoridagilarga asoslangan holda o'zbek tilining izohli lug'atlaridagi 2 tomli (1981), 5 jildli (2006-2008) hamda 6 jildli (2023) O'TILda *tar.* (tarixga oid, tarixiy termin) pometasi ostida berilgan tarix terminlarining semantik, morfologik va struktur xususiyatlari statistik ma'lumotlar asosida quyidagicha statistik tahlil qildik:

O'TIL (2 jildli)da tarixga oid terminlarning umumiy soni – 336 ta.

O'TIL (5 jildli)da tarixga oid terminlarning umumiy soni – 540 ta.

O'TIL (6 jildli)da tarixga oid terminlarning umumiy soni – 547 ta.

Statistik tahlil orqali tarixga oid terminlar berilishining davrlari uchun dinamik tavsifini ham terminlar va ularning illyustrativ misollari orqali keltirish mumkin.

Bir ma'noli tarixga oid terminlar (ma'nosi faqat tarixga oid): *abbosiylar, abo, alg'ov, aminona, amir, amirzoda, amlokdor, balbala, bardor, barimta, barot, barshchina, baqir, bahodir, bahoiiy, beka, bekat, bekach, bekvachcha, beklarbegi, biy, biybuva, bitikchi, bobiiy, bobiiylik, bovurchi, bojgir, bojmon, og'acha, og'aliq, patriarx, patriarxat.*

Bosh ma'nosi tarixga oid terminlar: *abbosiylar, abo, alyor, alg'ov, yasovul, yasovulboshi, yasovulxona, qalandarxona, qurultoy, qutidor.*

Hosila (ko'chma) ma'nosi tarixga oid terminlar: *amirlik, arbob, askar va b.*

Ko'p ma'noli bo'lsa, barcha ma'nosi tarixga oid terminlar miqdori: *qo'shchi, hokim, otaliq, ochiq.*

Ko'p ma'noli so'z bo'lsa, bir ma'nosi tarixga oid terminlar: *amirlik, arbob, baydoq, bakovul, qabulxona, oyim.*

O'z qatlam terminlari: *alg'ov, amin, baydoq, Barlos, baqir, beka, bekat, bekach, biy, birong'or, boyarlar, aminona, arizanavis, arizachi,*

Baqoiy, Bahoilylik, bahoizm, bekvachcha, beklik, beklarbegi, bitikchi, Bavurchi, bosmachilik, bosqoq.

O'zlashgan qatlam terminlari: *arbob, baynalminal, barot, vazir, jadid, juz'ya, zakot, iqto, manjaniq, markaz, muboshir, mulozim, munshiy, murofaa, mutavalli, mutasaddi, noib, rais, saddi, sadr, salib, salom, tanob, bobiy, botmon, gumashta, gurzi, darbon, darvozabon, darparda, darra, daha, dahyak, devon, devonxona, parvona, sarboz, sarbozxona, sardor, sarkor, saroy, saron, sipoh, tilla, xonadon, xonaqoh, xo'ja, chorakor, chorbozor, shabgard, shashpar, shahriston, qalandarxona, kadet.*

Sodda terminlar: *senat, ulus, vaqf, zakot, yorliq, yasoq, zunnor, xoqon, xon, sart, vaqfxo'r, tavanchi, tamg'ador, sharbatdor, o'tparast, turg'unlik, amir, amin, amlok, bo'lis, daha, devon, дума, forum, islohot, mirza, mirshab, muboshir, okrug, qurultoy, senat, ulus, vaqf;*

Birikma terminlar: *Vaziri a'zam, ariq oqsoqol, otliq askar, hafrang qog'oz, pilta miltiq, xunini to'lamoq, tutun puli.*

Juft terminlar: *boj-xiroj, oliq-soliq.*

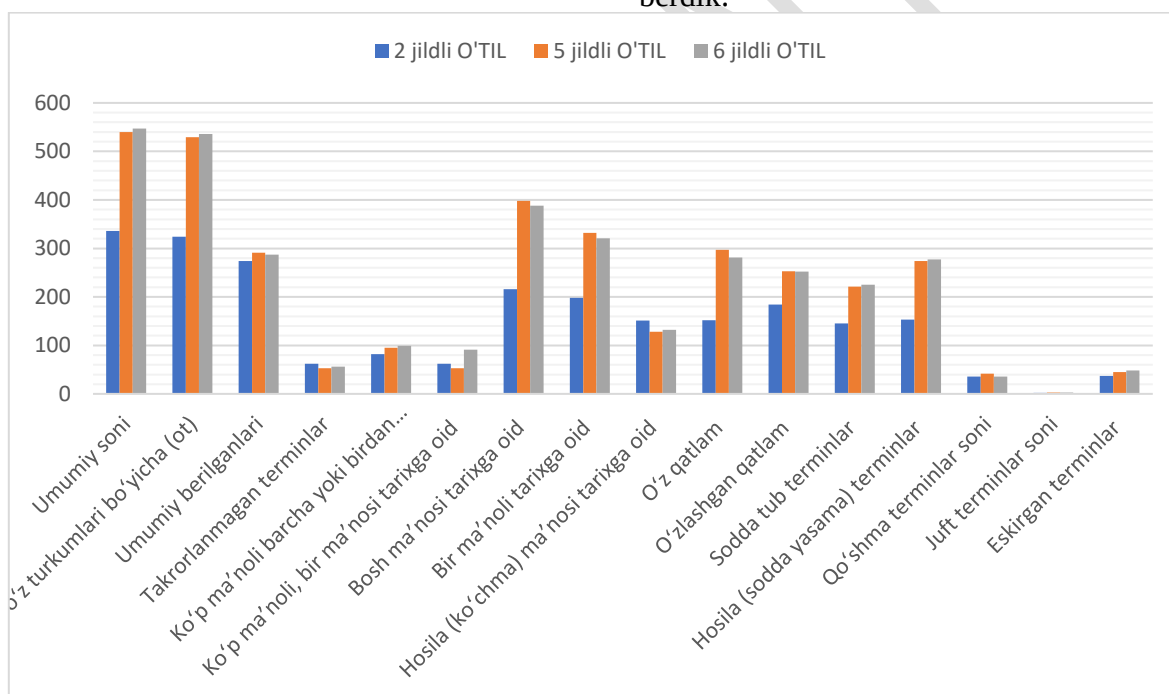
Tub terminlar: *alg'ov, amin, baydoq, Barlos, baqir, beka, bekat, bekach, biy, birong'or, boyarlar, devon, dahyak;*

Hosila (yasama) terminlar: *aminona, arizanavis, arizachi, Baqoiy, Bahoilylik, bahoizm, bekvachcha, beklik, beklarbegi, bitikchi, bavurchi, bosmachilik, bosqoq, dumaxona, dorug'ona, dovulboz, devonxona, devonbegi, dahyakchi.*

Qo'shma terminlar soni: *qushbegi, qo'rchiboshi, qo'rg'onbegi, mirobboshi, darvozabegi.*

Eskirgan terminlar soni. *Davotxona, dobil, dobilboz, dodxoh.*

Yuqoridagi tasnifni yaqqolroq ifodalash maqsadida diagramma ko'rinishida quyidagicha berdik:

Statistik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, 5 va 6 jildli lug'atlarda tarix terminlarining berilishida katta farq mavjud emas. Demak izohli lug'atda tarixga oid terminlarning ba'zilar arxaiklashgan, ba'zilar esa iste'moldan chiqqan. Tarixga oid terminlar qadimgi davrdan to hozirgi kungacha bo'lgan davr oralig'idagi tarixiy termin va atamalarni o'z ichiga oladi. Tarixiy atamalarning ma'nosi yillar o'tishi bilan o'tmishning ma'lum davriga xos holda o'zgargani tez-tez kuzatib

turiladi. Zamon o'tishi, sharoit o'zgarishi bilan ba'zi narsalar yo'qoladi va shu bilan bir qatorda ularni ifodalaydigan so'zlar eskiradi. Shu xususiyatidan kelib chiqib, tilda so'zlarning eskirishi ikki xil: 1) arxaizmlar; 2) istorizmlar shaklida bo'ladi.

Arxaik so'zlar orqali ifodalanadigan predmetlar mavjud bo'ladi, biroq u predmetlar avvalgi nomlari bilan emas, balki yangi so'zlar, ya'ni ekvivalentliklari bilan ifodalanadi. Istoriizmlar eskirgan so'zlarning bir turi tarixiy so'zlardir.

Istorizmlar orqali ifodalanadigan narsalar muomaladan chiqib qolgan bo'ladi. Istorizmlar o'zining ekvivalentligiga ega emas [6; 32].

Tilshunos H.Dadaboyev "Arxaizmlar ostida o'tmishda faol qo'llangan, biroq vaqt, zamon o'tishi bilan ishlatilish chastotasi o'ta susaygan yoxud o'rni tub yoki o'zlashmalarga bo'shatib berishga majbur bo'lgan leksik birliklar"[7;98] ekanligini ta'kidlaydi. Bizningcha, arxaizmlar til lug'at boyligining shakllanish va rivojlanishining barcha davrlari uchun xos. R.Sayfullayeva eski qatlamga oid leksemalar o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra ikki guruhga bo'linishini aytadi: 1) tarixiy leksema; 2) arxaik leksema.

Tarixiy leksema hozirgi o'zbek tilida ham zarurat taqozosiga ko'ra qo'llanuvchi, o'tmishga oid iste'moldan chiqib ketgan narsa-hodisani bildiruvchi leksemadir. Masalan: *sovut, qozi, qalqon, dubulg'a, amir, bek qul, xon, kashkul* kabi.

Tarixiy leksema bildiradigan narsa-hodisa iste'moldan chiqib, o'tmish voqeligiga aylanganligi sababli, bu leksemaning ko'pchiligi hozirgi davr kishisi uchun notanish bo'lishi mumkin [8;171].

Istorizmlar iste'moldan chiqib qolgani jihatidan arxaizmga o'xshasa-da, ammo ular o'rtasida katta farqlar mavjud.

1-jadval

T/r	Arxaimlar	Istorizmlar
1.	Arxaizmlarning ekvivalenti mavjud.	Istorizmlarning ekvivalenti bo'lmaydi.
2.	Arxaizmlar davrlar o'tishi bilan passiv so'zdan aktiv so'zga o'tishi mumkin	Istorizmlar bunday xususiyatga ega emas
3.	Arxaizm ham diaxronik (til tarixiga ko'ra), ham sinxronik (tilning hozirgi holatiga ko'ra) baholanadi.	Istorizm esa faqat diaxronik (til tarixiga ko'ra) baholanadi [9; 32].
4.	Arxaizm har bir til uchun xususi bo'ladi.	Istorizmda esa tillararo ma'lum umumiylik borligi ko'zga tashlanadi.
5.	Arxaizm asosan tilning o'z taraqqiyot qonunlari bilan izohlanuvchi hodisadir.	Istorizm esa odatda jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, madaniy taraqqiyoti tarixiga ko'ra izohlanadi.
6.	Arxaizm tilning tasvirlanayotgan davri lug'atiga xos bo'ladi.	Istorizm esa tilning tasvirlanayotgan davri lug'atiniki emas, balki o'tkinchi bo'ladi: o'tmish lug'atiga xos birlikdan vaqtincha foydalaniladi 10; 58].

Demak tarixga oid terminlarda ham arxaizm va istorizmlar mavjud bo'lib, tarix terminlarining o'ziga xos xususiyatlarni quyidagilar tashkil etadi:

- tarixiy bilim vositalari bo'lgan tarixiy fakt va tarixiy jarayonlarni tahlil qilish, izohlash va tavsiflash uchun ishlatiladi;

- tarixning metodologiyasi va nazariyasini aks ettirish va uni amaliyotda qo'llash vazifalarini bajaradi;

- mavhum va universal bo'lgan turli tarixiy davrlar va mintaqalarga tegishli bo'ladi.

2. Tarixga oid tarixiy terminlarning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar:

- o'tmishda sodir bo'lgan voqelikni aks ettiradi;

- ma'lum bir tarixiy davrga xos bo'lgan hodisalarni, jarayonlarni ko'rsatadi;

- ma'lum bir joy va vaqtga bog'liq holatlarni ifodalaydi.

Ko'rinib turibdiki, tarixga oid va tarixiy terminlar orasidagi chegara har doim ham aniq emas. Tarixiy terminologiyaning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish tarixiy ma'lumotlarni bir xilda idrok etish va turli metodlar orqali tahlil qilish uchun muhimdir.

XULOSA. O'TILdagi *tar.*(tarixga oid, tarixiy termin) pometal terminlar tahlili natijasi ularning aksariyati ot so'z turkumiga oid ekanligini ko'rsatadi. Terminshunos V.P.Danilenko fikriga ko'ra, termin sirasiga ot so'z turkumidan tashqari sifat, fe'l, ravish kabilar ham kiradi[11; 28].

O'zbek tilining tarixiy terminologiyasi alohida mikrotizim sifatida til sistemasida o'z mavqeyiga ega. Mustaqillik yillarida ijtimoiy hayot, iqtisodiyot, fan-texnika va turli sohalarning taraqqiy etishi natijasida tarix sohasidagi terminlarda ham ulkan o'zgarishlar sodir bo'ldi. Bu jarayonlar soha terminologik tizimiga mansub terminlarni takomillashtirish zaruratini o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Bu sohada muayyan ishlar amalga oshirildi. Biroq soha terminologiyasida qator muammolar mavjud. Xususan, tarix sohasi terminlar tizimini yanada takomillashtirish, O'TILda berilgan tar. (tarixga oid, tarixiy termin) pometali terminlarning aniq chegarasini aniqlash va tartibga solish jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Muhamedova S., Saparniyozova M. Matn lingvistikasi. Toshkent, 2011. – B. 85-86.
2. Якушин Б.В. Гипотезы о происхождении языка. – М., 1984. – С. 5–82.
3. Якушин Б.В. Гипотезы о происхождении языка. – М., 1984. – С. 5–82.
4. Собирова Э.Ш. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида ҳуқуқий терминларнинг берилиши:

Филол. фан. фалс. док. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2022. – Б. 21.

5. Saidov O'R. Ish yuritishga oid terminlar tizimi, semantikasi va leksikografik talqini: Filol. fan. b. fals. dokt... diss. Toshkent, – 2023. – B. 21.

6. Пинхасов Я.Д. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 1969.

7. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2020. – B. 98.

8. Sayfullayeva R. va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent 2010. – B. 171.

9. Пинхасов Я.Д. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 1969. – Б. 32.

10. Турсунов У ва бошқ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 1992. – Б. 58.

11. O'zbek tilining izohli lug'ati. 6 jildli. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2023.

12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли.– Тошкент: O'zbekiston nashriyoti Davlat unitar korxonasi, 2020.

13. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томли. – Москва: Рус тили нашриёти, 1981.

O'ZBEKISTONDA QISHLOQ AHOLISI SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMI HUQUQIY ASOSLARINING SHAKLLANISHI VA SOHA MODDIY-TEXNIK BAZASINI MUSTAHKAMLASH MUAMMOLARI

*Buronov Olim Murodullayevich, Axborot texnologiyalari va
menejment universiteti dotsenti, tarix fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)*

PROBLEMS OF FORMATION OF THE LEGAL BASIS OF THE HEALTH CARE SYSTEM OF THE RURAL POPULATION IN UZBEKISTAN AND STRENGTHENING THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE OF THE SECTOR

*Buronov Olim Murodullayevich, Associate Professor of the
University of Information Technologies and Management, Doctor
of Philosophy in History (PhD)*

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ ОСНОВЫ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ И УКРЕПЛЕНИЯ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ ОТРАСЛИ

*Буранов Олим Муродуллович, доцент Университета
информационных технологий и управления, доктор
философии по истории (PhD)*

<https://orcid.org/0009-0007-2599-395X>

e-mail:

buronovolim477@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida qishloq aholisining sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish masalalari, xususan huquqiy asoslarning rivojlanish bosqichlari, qishloq tibbiyot muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash jarayonlari hamda mavjud muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotda davlat siyosati, investitsion loyihalar, oilaviy poliklinikalar, QVP va FAPlar faoliyati, shuningdek, qishloq aholisi uchun tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati va sifati bilan bog'liq masalalar o'rganilgan. Tahlillar asosida tizimni takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Qishloq aholisi, sog'liqni saqlash tizimi, huquqiy asoslar, qishloq tibbiyoti, normativ-huquqiy hujjatlar, moddiy-texnik baza, tibbiyot muassasalari, islohotlar, ijtimoiy himoya, profilaktika.

Annotation: This article analyzes the issues of improving the health system of the rural population in the Republic of Uzbekistan, in particular the stages of development of legal foundations, processes of strengthening the material and technical base of rural medical institutions, as well as existing problems. The study explores issues related to public policy, investment projects, the activities of family polyclinics, QVPS and faps, as well as the accessibility and quality of medical services for villagers. Based on the analysis, practical proposals for improving the system have been put forward.

Keywords: rural population, health system, legal framework, rural medicine, regulatory legal documents, material and technical base, Medical Institutions, Reforms, social protection, prevention.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы совершенствования системы здравоохранения сельского населения в Республике Узбекистан, в частности этапы развития правовых основ, процессы укрепления материально-технической базы сельских медицинских

учреждений, а также существующие проблемы. В исследовании изучались вопросы, связанные с государственной политикой, инвестиционными проектами, деятельностью семейных поликлиник, QVP и FAP, а также доступностью и качеством медицинских услуг для сельского населения. На основе анализа выдвигаются практические предложения по совершенствованию системы.

Ключевые слова: сельское население, система здравоохранения, правовые основы, сельская медицина, нормативно-правовые акты, материально-техническая база, медицинские учреждения, реформы, социальная защита, профилактика.

Kirish. Jahon davlatlarida sog‘liqni saqlash tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha davlat siyosati shakllantirilgan bo‘lib, hatto ba‘zi rivojlangan mamlakatlarda bu sohada aniq strategiya ham ishlab chiqilgan. Xususan, O‘zbekistonda ham mustaqillikka erishganidan so‘ng sog‘liqni saqlash sohasini rivojlantirish, uning huquqiy asoslarini yaxshilash tadbirlari uzluksiz olib borildi. Soha faoliyati muayyan normativ hujjatlar asosida tartibga solib borildi. O‘zbekistonda ushbu tizimni tartibga solish bo‘yicha 10dan ziyod qonun hujjatlari mavjud. 1996-yil 29-avgustda “Fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi. Hujjatda aholi salomatligini muhofaza qilishga doir fuqarolarning huquqlari davlat tomonidan kafolatlanishi xususida fikr bildirildi[1].

Adabiyotlar tahlili. 1996-yil 21-mayda “O‘zbekiston Respublikasi qishloqlari ijtimoiy infrastrukturasi 2000-yilgacha bo‘lgan davrda rivojlantirish dasturi to‘g‘risida”gi qarori e‘lon qilindi[2]. Dasturga asosan 1996-yil mobaynida feldsher-akusherlik punktlari va birinchi tibbiy yordam ko‘rsatish muassasalarini mutlaqo yangi davolash muassasasi, ya‘ni qishloq vrachlik punktlariga (QVP) aylantirish va aholiga feldsherlik yordami emas, balki malakali vrachlik yordami ko‘rsatish belgilandi[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Tahlillar davomida quyidagi metodlar qo‘llanildi: *tarixiy-huquqiy tahlil metodi* – sog‘liqni saqlash tizimini tartibga soluvchi huquqiy hujjatlarning shakllanishi, rivojlanishi va qo‘llanish jarayonlarini o‘rganishda; *tizimli yondashuv* – qishloq tibbiyoti infratuzilmasi, moddiy-texnik baza, kadrlar salohiyati, tibbiy xizmatlarning sifati va aholi salomatligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashda; *statistik tahlil* – sohaga oid rasmiy statistik ma‘lumotlar, monitoring ko‘rsatkichlari, xalqaro tashkilotlar tavsiyalari asosida qishloq aholisining tibbiy xizmatlardan foydalanish holatini baholashda.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. 1998-yil 10-noyabrda “O‘zbekiston Respublikasi sog‘liqni saqlash tizimini 1998–2005-yillarda isloh

qilish Davlat Dasturi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–2107-sonli Farmoni e‘lon qilindi[4]. Farmonda sohani isloh qilish zaruriyati asoslanib, uning turli yo‘nalishlari bo‘yicha amalga oshirilishi lozim bo‘lgan chora-tadbirlar belgilab berildi[5].

Sog‘liqni saqlash tizimining me‘yoriy-huquqiy negizini mukammallashtirish maqsadida 176ta maxsus normativ-huquqiy hujjat, xususan, 12ta qonun, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 33ta farmon va qarorlari, O‘zR Vazirlar Mahkamasining 77ta qarori, shuningdek, 230dan ortiq boshqa normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilgan[6].

O‘zbekiston aholisining yarmidan ko‘pi qishloq joylarda istiqomat qilishini inobatga olgan holda, ularning salomatligini himoya qilish kun tartibiga dolzarb qilib qo‘yildi. Shu bois, har bir viloyatda ushbu sohaning huquqiy asoslarini mustahkamlash tadbirlari doimiy olib borildi. 1999-yil 5-martda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Farg‘ona viloyatida Sog‘liqni saqlashning boshlang‘ich bo‘g‘inini isloh qilish loyihasini amalga oshirish to‘g‘risida” 100-sonli Qarori e‘lon qilindi[7]. Viloyatning Beshariq, Quva va Yozyovon tumanlarida mustaqil qishloq vrachlik punktlarini moliyalashtirishning yangi mexanizmini joriy qilish bo‘yicha eksperiment o‘tkazildi[8].

2017–2020-yillar davomida sog‘liqni saqlash sohasini isloh etish bo‘yicha 180ga yaqin huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, 2019–2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasi sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish konsepsiyasi ijrosini bosqichma-bosqich ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratildi[9].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-noyabrda “Birlamchi tibbiy-sanitariya yordami muassasalari faoliyatiga mutlaqo yangi mexanizmlarni joriy qilish va sog‘liqni saqlash tizimida olib borilayotgan islohotlar samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni e‘lon qilindi. Ushbu me‘yoriy hujjatlar ijrosini ta‘minlash bo‘yicha Qashqadaryo viloyati

tajriba sifatida olindi[10]. O'zbekistonning chekka hududlardagi birlamchi bo'g'in tibbiyot tizimi uchun "Qishloq shifokori" dasturi joriy qilindi. Bu dasturga muvofiq olis hududlardagi birlamchi bo'g'inga ishga kirgan tibbiyot xodimlariga 30 million so'm miqdorida bir martalik pul mablag'i berildi, ular xizmat uyi bilan ta'minlanadi yoki ijara to'lovi kompensatsiya qilindi[11].

Mustaqillikning dastlabki yillarida tibbiyot muassasalarining moddiy-texnik bazasida qator muammolar to'planib bordi[12]. XX asrning 90-yillari O'zbekiston budjeti daromadining keskin pasayishi sog'liqni saqlashning barcha bo'g'inlari, xususan, qishloq joylardagi tibbiy xizmatda ham muammolarni kuchaytirdi. Bu davrda qishloq joylardagi aholiga 159 markaziy tuman, 36 tuman va 169 qishloq uchastka shifoxonasi orqali yordam ko'rsatdi[13].

1992–1996-yillarda Feldsher-akusherlik punkti (FAP) va Qishloq vrachlik punktlarini (SVA) ta'mirlash, kengaytirish va qurish ishlariga 1 million so'mdan oshiqroq mablag' davlat hisobidan ajratildi. Ammo ushbu davolash muassasalarining moddiy-texnik bazasi juda og'ir ahvolda edi. FAPlarning 32 foizi telefon aloqasi, 39,8 foizi suv ta'minoti, 52,8% gaz, 80 foizi elektrokardiograflar, fizioterapiya uskunalari bilan jihozlanmagan edi[14].

QVPlar binolari holati o'rganilganda ularning asosiy qismi 2156tasi yoki 68,6 foizi 1999–2007-yillarda foydalanishga topshirilganligi ma'lum bo'ldi[16]. 17 tasi yoki 0,5 foizi 1936–1970-yillarda, 70tasi yoki 2,2 foizi 1971–1990-yillarda[15], 870tasi yoki 27,7 foizi 1992–1998-yillarda va 2008–2009-yillarda 33 yoki 1 foiz QVP foydalanishga topshirilgan[16].

Sog'liqni saqlash sohasida aholi jon boshiga mablag' ajratish yildan yilga ortib bordi. Masalan, 1992-yil budjetning 13,5 foizi ushbu yo'nalish uchun ajratilgan bo'lsa, 1999-yili bu 20,7 foiz bo'ldi. Shu yillarga taalluqli ravishda aholi jon boshiga mablag' ajratish 350 so'mdan 720 so'mga ortdi. Ba'zi viloyatlarda bu ko'rsatkich yanada yuqori bo'ldi. Farg'ona, Sirdaryo va Navoiy viloyatlarida bu ko'rsatkich 1400 so'm bo'ldi[17].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-1652-sonli qaroriga[18] asosan 2012–2016-yillar davomida aholi yashash hududlaridan uzoqda joylashgan qishloqlarda 102ta QVP, ya'ni (Qoraqalpog'iston Respublikasida 18ta, Qashqadaryo viloyatida 49ta[19], Surxondaryo viloyatida 31ta va

Farg'ona viloyatida 4ta) QVPni barpo etish rejalashtirilgan bo'lib, 1 trln 376 mlrd so'mlik budjet mablag'lari jalb qilinishi ko'zda tutildi. QVPlarni ta'mirlash bo'yicha manzilli dastur ishlab chiqilib, uning ijrosini joylarda ta'minlash maqsadida 2010-yilda ta'mirlanishi rejalashtirilgan 392 ta QVP dan 280 tasida ta'mirlash ishlari yakunlandi[1].

2012-yilda sog'liqni saqlash tizimida jami 3ming 185ta QVP faoliyat ko'rsatdi[18]. 2013-yili 33ta qishloq vrachlik punktida qurilish-montaj ishlari bajarildi. Mahalliy hokimliklar va homiyalar mablag'lari hisobiga respublikadagi 225ta QVP va 44ta tez tibbiy yordam shoxobchalarida kapital va joriy ta'mirlash ishlariga 4,0 mlrd so'm yo'naltirildi[21].

2016–2017-yillarda 1 373ta qishloq vrachlik punkti qisqartirilib, o'rniga 793ta qishloq oilaviy poliklinikasi, 441ta tez tibbiy yordam shoxobchalari hamda kunduzgi statsionarlar ochildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-martdagi PQ-2857-sonli qarorida Qishloq vrachlik punktlarini maqbullashtirish va oilaviy poliklinikalar tashkil etish ko'zda tutildi. Ushbu qarorga muvofiq Samarqand viloyatida ham QVPlar soni 357tadan 336tagacha maqbullashtirilib, 43ta QVPlar negizida Qishloq oilaviy poliklinikalari tashkil etildi[22].

Xulosa. O'zbekistonda qishloq aholisi sog'liqni saqlash tizimi so'nggi o'n yilliklarda sezilarli darajada yangilandi va rivojlandi. Huquqiy asoslarning mustahkamlanishi, davlat dasturlari orqali moddiy-texnik baza modernizatsiyasi, diagnostika va davolash jarayonlarida zamonaviy texnologiyalar tatbiqi qishloq tibbiyotining sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qildi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 й., 9-сон, 128-модда.*
2. Мўминова Г.Э. Соғлиқни сақлаш тизимини бошқариш муаммолари // Жамият ва бошқарув, 2010. – №3. Махсус сони. – Б. 374-375.
3. О'з.Р. Sog'liqni Saqlash Vazirligi idoraviy arxivi (O'z SSV IA), M-372-fond, 1-ro'yxat, 865-ish, 60-varaq.
4. *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 10-11-сон, 204-модда.*

5. O'zbekiston Milliy arxivi (O'z MA), M-15-fond, 1-ro'yxat, 1382-ish, 48-varaq.
6. Нарматов Н. Аҳоли соғлиғини сақлаш ва уни такомиллаштиришнинг муҳим ҳукукий асоси // <http://huquqburch.uz/uz/view/319>.
7. O'z MA, M-15-fond, 1-ro'yxat, 1382-ish, 10-29 varaqlar.
8. O'z MA, M-37-fond, 1-ro'yxat, 4468-ish, 33-varaq.
9. Одилова Б. Фаолиятларда эзгу мақсадлар мужассам // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2020 йил 10 январь.
10. Машаққатли меҳнат ва катта фидойилик керак // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2020 йил 4 декабрь.
11. Халқ сўзи, 2020 йил 7 ноябрь.
12. Каримов Ш. Здоровоохранение Узбекистана: Проблемы и перспективы. – Ташкент: Мир экономики и права, 1998. – С. 72.
13. Саломатлик барча учун: Ўзбекистоннинг янги мингйилликдаги асосий мақсади. – Тошкент, 2006. – Б. 11.
14. Выступление начальника Главного управления организации медицинской помощи Минздрава Республики Узбекистан Меликулова П.Р. на семинаре Реформы в системе финансирования и управления первичного звена здравоохранения. г.Ташкент, 17-19 мая 1999.
15. O'z ITTH MA, M-372-fond, 1-ro'yxat, 816-ish, 63-varaq.
16. Соатова И. Муаммоларни бартараф этиш вақти келди // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2009 йил 3 июль.
17. O'z MA, M-15-fond, 1-ro'yxat, 1382-ish, 10-29 varaqlar.
18. O'z ITTH MA, M-372-fond, 1-ro'yxat, 934-ish, 82-varaq.
19. O'z ITTH MA, M-372-fond, 1-ro'yxat, 963-ish, 51-varaq.
20. O'z ITTH MA, M-372-fond, 1-ro'yxat, 857-ish, 170-varaq.
21. O'z ITTH MA, M-372-fond, 1-ro'yxat, 963-ish, 60-varaq.
22. Ходжаев Н.И., Аминов З.З. Тиббиётда ислохотларнинг янги даври [Матн]: монография. – Самарқанд: Tibbiyot ko'zgusi, 2021. – Б. 172.
23. Бурунов, О. (2021). Этапы реализации оздоровительных мероприятий в сельской местности (1991-2021 гг.). In. Психология и педагогика. 2021 (pp. 22-26).
24. Buronov, O. (2021). Этапы реализации оздоровительных мероприятий в сельской местности (1991-2021 гг.). Психология и педагогика, 22-26.
25. Buronov, O., & Nurmanov, Z.G. (2024). Socio economic and cultural life of Kashkadarya in the 1920s–early 21 stcentury (The case of Kasan district). Analysis of Modern Science and Innovation, 1(2).
26. Buronov, O., & Kasimjonova, R. F. The shrines of Kitab District–Symbols of our national heritage. Modern Problems in Education and Their Scientific Approaches, 104-111.
27. Boronov, O. History of medical prevention and sanitary-epidemiological stability in rural areas. Journal of Social Sciences, 1(02).

O'QUVCHILARNI HARBIY- VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING AHYOLI VA TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

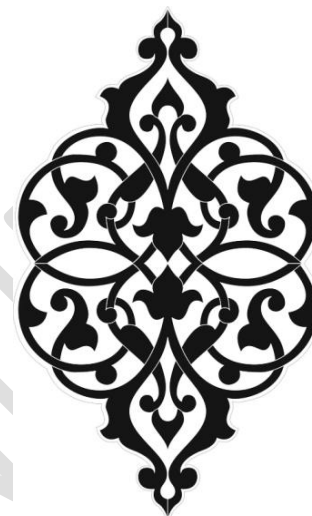
*Botirov Ilhom Saydullayevich, Sirdaryo viloyati IIB Ma'naviy-
ma'rifiy ishlar va kadrlar bilan ta'minlash xizmati xodimi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

STATUS AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF EDUCATION OF STUDENTS IN A MILITARY-PATRIOTIC SPIRIT

*Botirov Ilhom Saydullayevich, employee of the Spiritual and
Educational Work and Personnel Supply Service of the Syrdarya
Regional Internal Affairs Department, Doctor of Philosophy in
Pedagogical Sciences (PhD)*

СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВОЕННО- ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

*Ботиров Илхом Сайдуллаевич, сотрудник Службы
духовно-просветительской работы и кадрового обеспечения
УВД Сырдарьинской области, доктор
педагогических наук (PhD)*

<https://orcid.org/0009-0001-8131-097X>

e-mail:
botirovilhom73@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning hozirgi holati, mavjud muammolar va samaradorlikka ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Yosh avlodda Vatanga sadoqat, mas'uliyat, jasorat va intizomni shakllantirish bo'yicha olib borilayotgan ishlar o'rganiladi. Shuningdek, harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini takomillashtirishning zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar, ta'lim-tarbiya jarayonida hamkorlik modeli va amaliy mashg'ulotlar orqali amalga oshirilishi mumkin bo'lgan yo'nalishlari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi, ta'lim tizimi, o'quvchilar, pedagogik model, Vatanga sadoqat, intizom, innovatsion yondashuvlar.

Annotation: This article examines the current state of military-patriotic education among school students, identifying existing challenges and factors affecting its effectiveness. Ongoing efforts to cultivate loyalty to the Homeland, responsibility, discipline, and courage in the younger generation are analyzed. Additionally, the paper substantiates key directions for improving military-patriotic education through modern pedagogical technologies, innovative approaches, collaborative educational models, and practical training activities.

Keywords: military-patriotic upbringing, education system, students, pedagogical model, loyalty to the homeland, discipline, innovation.

Аннотация: В статье анализируется современное состояние военно-патриотического воспитания учащихся в общеобразовательных учреждениях, выявляются существующие проблемы и факторы, влияющие на его эффективность. Рассматриваются проводимые мероприятия по формированию у молодежи верности Родине, ответственности, дисциплины и мужества. Кроме

того, обоснованы направления совершенствования военно-патриотического воспитания на основе современных педагогических технологий, инновационных подходов, практических занятий и модели сотрудничества в образовательном процессе.

Ключевые слова: военно-патриотическое воспитание, система образования, учащиеся, педагогическая модель, верность Родине, дисциплина, инновации.

Kirish. Bugungi kunda o'quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash yosh avlodning ma'naviy yetukligi va Vatanga sadoqatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim muassasalari ushbu jarayonning asosiy bo'g'ini bo'lib, o'quvchilarda mas'uliyat, intizom, jasorat va Vatan himoyasiga tayyorlik sifatlarini shakllantirishni talab etadi. Shuning uchun harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining hozirgi ahvoli va uni takomillashtirish yo'nalishlarini o'rganish dolzarb masaladir.

Mamlakatimiz Konstitutsiyasi 64-moddasida shunday deyilgan, "O'zbekiston Respublikasini himoya qilish O'zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir. Fuqarolar qonunda belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o'tashga majburlirlar". Har bir yosh yigit chaqiruv yoshiga yetgach, o'zining Vatani oldidagi muqaddas burchini bajarish uchun harbiy xizmatga chaqiriladilar.

Adabiyotlar tahlili. Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi o'quvchi yoshlarni har tomonlama harbiy xizmatga tayyorlash va mustaqil O'zbekiston ravnaqini himoya qilish bo'yicha o'z burchini ado etishdir. Harbiy vatanparvarlik tarbiyasining asosiy vazifasi o'quvchi yoshlarni milliy vatanparvarlik ruhida o'z Vatanining himoyasi yo'lida aql-zakovati va harbiy mahorati bilan xizmat qilishga, uni himoya qilishga tayyor turadigan yoshlar qilib tarbiyalash, o'quvchilarda pedagogik xislatlarni rivojlantirish, yangi jamiyatning ongli quruvchilari, milliy mustaqillik g'oyalariga sadoqatli, mehnatkash, jasoratli va Vatan uchun o'z hayotini baxshida etadigan insonlarni tarbiyalash, ularni harbiy vatanparvarlik tarbiyasi nazariy va amaliy bilim, ko'nikma va malakalari bilan qurollantirish, ularda litsey va kollejlardagi harbiy rahbar lavozimga xos bo'lgan o'quv-tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va o'tkazilishi bo'yicha qobiliyat va iqtidorni tarkib toptirishdir.

Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi yoshlarda harbiy ishga qiziqish va ehtiyojni rivojlantirish, harbiy kasblarni egallash, yoshlarni O'zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlari safida xizmatga tayyorlashga yordam berishni nazarda tutadi.

Harbiy Vatanparvarlik tarbiyasining maqsadi esa Vatanni himoya qilish uchun tayyorgarlikni ta'minlaydigan fikr, ishonch, dunyoqarashni shakllantirish o'z Vatani va ona yurti uchun kuchi va hayotini bag'ishlash, bo'lajak jangchilarning ma'naviy jangavor xislatlarini tarbiyalashga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda o'quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonining holati va takomillashtirish yo'nalishlarini o'rganish uchun bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo'llanildi. Avvalo, mavzuga doir ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va mavjud metodik manbalar tahlil qilindi. Amaliy jarayonni o'rganish maqsadida o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida suhbat va kuzatuv metodlari qo'llanildi. Shuningdek, maktab va litseylarning harbiy-vatanparvarlik yo'nalishidagi faoliyat samaradorligini baholash uchun taqqoslash, tahlil-sintez hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Olingan ma'lumotlar asosida ilmiy xulosa va takliflar ishlab chiqildi.

O'quvchi-yoshlar orasida, ularning Vatanga, millatga, el-yurtga, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarga bo'lgan munosabatlarini ifodalovchi "Ma'naviyat – qalbim quyoshi", "Vatanni sevmoq imondandir", "O'zbekiston – Vatanim manim" kabi mavzularda Respublika insholar ko'rik tanlovlari o'tkazildi.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunini qayta isloh qilish, barkamol avlodni voyaga yetkazish, har tomonlama rivojlangan, malakali, raqobatbardosh va barkamol mutaxassislarni tayyorlash kabi ustuvor vazifalarni amalga oshirish zaruriyati ko'rsatilgan.

Darhaqiqat o'quvchilar o'rtasida harbiy-vatanparvarlik ishlarini rivojlantirish va uni hayotga tatbiq etish jarayoni uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimining o'ziga xos, uzviy tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchilarini harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashni shakllantirishda muhim ahamiyatga egadir. Umumiy o'rta ta'lim va litseylarning tarbiyaviy ishlar mazmunini o'rganish, tahlil qilish shuni ko'rsatmoqdaki, birinchidan, aksariyat ta'lim

muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy, tarbiyaviy ishlar rejalarida turli yo'nalishlar bo'yicha o'tkazilishi ko'zda tutilgan ko'plab, ko'pincha bajarilishini ta'minlash imkonini bo'lmagan tadbirlarning qator nomlarini yoki bir necha tadbirdan iborat bo'lgan, qisqa, bajarilishi lozim bo'lgan asosiy vazifalarni qamrab olmagan rejalarini ko'rish mumkin.

Ikkinchidan, ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejalarida uni o'tkazilish vaqtining mavhumligi yoki aniq belgilanmasligi, tadbirlarni tashkil etishga mas'ul bo'lgan muassasa va hamkorlik tashkilotlari ish rejasi mazmuni umumiy tarzda berilishi, ya'ni aynan uni bajarishga mas'ul bo'lgan shaxsni ko'rsatilmasligi ko'zga tashlanadi. Bu holat esa tadbirlarni o'z vaqtida o'tkazilishini ta'minlash va nazorat qilishga mas'ul bo'lgan jamoat tashkiloti rahbari yoki tadbir o'tkazish vaqtini unutib qo'yishiga olib kelmoqda.

Uchinchidan, tuzilgan ish rejalarining mazmuni atroflicha tahlil etilsa, aksariyat holatlarda, rejada ma'naviy-ma'rifiy ishlarning asosiy maqsadi va vazifalarini qamrab olmasligi, bir tomonlama, asosan, o'quvchilar bilan uchrashuvlar o'tkazishdan iborat bo'lgan tadbirlar turkumidan iborat bo'lgan majmua sifatida yondashilmoqda.

To'rtinchidan, ba'zi hollarda tuzilgan rejalar turkumi va uning ijrosi o'rganilganda, bu rejalar amalga oshirish uchun emas, balki "xo'ja ko'rsin"ga tuzilganligini, yoki yuqori tashkilotlarga taqdim etish uchun tayyorlanganligining guvohi bo'lamiz.

Beshinchidan, barcha tuzilgan reja va tadbirlarning o'z vaqtida bajarilishi yoki ijro intizomi masalasi bo'lib, ya'ni reja va tadbirlar dasturini amaliy samaradorligini ta'minlash hozirgi kunda ham eng asosiy muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Oltinchidan, ish va tadbirlar rejasi bilan, uni amalga oshirish tizimi o'rtasida "uzilish" bo'lib, ijro intizomi masalasi, mexanizimini takomillashtirish va zamon talablari asosida qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda.

Yettinchidan, reja va ijro o'rtasidagi uzilish tahlil etilsa, rejalar, asosan, ta'lim muassasasi va jamoat tashkilotlari rahbarlari tomonidan ishlab chiqilishi, ijro etish esa sinf rahbarlari, o'qituvchilar tomonidan amalga oshirilishi sababli, mavjud holat uzviyligini ta'minlash maqsadida, iloji boricha tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish jarayonini quyi tizimdan boshlash kerak. Bu tizim reja va ijroni

ta'lim muassasasi, jamoat tashkilotlari yoki guruh murabbiylari, ma'naviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari tarzida tashkil etishni taqozo etadi. Bu esa ta'lim-tarbiya tizimining uzviy bo'lishi, maqsad va vazifaning uyg'unligini, eng asosiysi, amaliy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Sakkizinchidan, fan o'qituvchilari ongiga ma'naviy-ma'rifiy tarbiya ishlari bilan ijtimoiy-gumanitar fanlar o'qituvchilari va jamoat tashkilotlari (Yoshlar ittifoqi, Yoshlar ishlari agentligi, Xotin-qizlar qo'mitasi, Murabbiylar kengashi) shug'ullanishi kerak degan fikr o'rnashib qolgan.

To'qqizinchidan, hozirgi kunda jamoat tashkilotlari (Yoshlar ittifoqi, Yoshlar ishlari agentligi, Xotin-qizlar qo'mitasi) ma'naviy-ma'rifiy tarbiya ishlari tizimida o'z o'rnini topa olmayapti, ko'pincha kuzatuvchi yoki ma'muriyat tomonidan tashkil etilgan va o'tkaziladigan ishlarda, tadbirlarda ishtirokchi bo'lib qolmoqda.

O'ninchidan, bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoiti xususiyatlaridan kelib chiqib, hozirgi kunda ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan o'qituvchilar, va ta'lim muassasalari jamoat tashkilotlari rahbarlarining aniq belgilangan vazifalari ularning ta'lim-tarbiya tizimidagi amaliy ishtiroki, ishining samaradorligiga qarab, moddiy va ma'naviy rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish va amalga oshirishni taqozo etmoqda.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi.

Tadqiqot natijalari umumiy o'rta ta'lim maktablari va litseylarda o'quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayoni yetarli darajada yo'lga qo'yilgan bo'lsa-da, ayrim metodik va tashkiliy kamchiliklar mavjudligini ko'rsatdi. O'tkazilgan kuzatuvlar va suhbatlar o'quvchilarda Vatanga sadoqat, intizom, mas'uliyat kabi fazilatlarni shakllantirishda amaliy mashg'ulotlar, harbiy sport o'yinlari va jamoaviy tadbirlar samarali ekanini tasdiqladi.

Biroq ayrim ta'lim muassasalarida harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi bo'yicha darsdan tashqari faoliyat yetarli darajada tizimli emasligi aniqlandi. Pedagoglar tomonidan zamonaviy innovatsion yondashuvlardan yetarlicha foydalanmaslik jarayon samaradorligini pasaytirayotgan omillardan biri sifatida qayd etildi.

Shunga ko'ra o'quvchilarini harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash amaliyotda qay

darajada yo'lga qo'yilganligini aniqlash maqsadida quyidagi yo'nalishlar bo'yicha o'rganildi:

1. Umumiy o'rta ta'lim maktablari va litsey o'quvchilarini harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning metodik ta'minoti.

2. Harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari mazmuni va uning tashkil etilish holati.

3. O'qituvchilarning o'quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga doir bilimlarga egaligi va pedagogik mahorat darajasi.

4. O'quvchilarining harbiy-vatanparvarlik tarbiyasiga ta'sir etuvchi omillar (mahalla, oila, ma'naviyat markazlari, ommaviy axborot vositalari va boshqalar).

O'rganilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Respublikamizda faoliyat ko'rsatayotgan umumiy o'rta ta'lim maktablari va litseylarida mashg'ulot olib borayotgan o'qituvchilarda tegishli ma'lumot, kasb tayyorgarligi bo'lishiga qaramay, pedagogik-psixologik yo'nalishidagi, ayniqsa, harbiy-vatanparvarlik tarbiyasiga oid bilimlari talab darajasida emas. Shuning uchun ham o'qituvchilarining ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishidagi bilimlarini yanada takomillashtirishga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lib, yosh avlodda Vatanga sadoqat, mas'uliyat, intizom va jasorat kabi fazilatlarni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Mavjud holatni tahlil qilish jarayonida ayrim metodik cheklovlar, darsdan tashqari faoliyatning yetarli darajada tizimli emasligi, pedagoglarning innovatsion yondashuvlardan foydalanishi yetarli emasligi kabi muammolar aniqlandi.

Shu bois, ta'lim muassasalarida harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini takomillashtirish, amaliy mashg'ulotlarni ko'paytirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o'quv-metodik ta'minotni yangilash va pedagoglar malakasini oshirish zarur. Ushbu chora-tadbirlarning tizimli amalga oshirilishi o'quvchilarda Vatanga muhabbat va fuqarolik mas'uliyatini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. Ta'lim to'g'risidagi Qonun. – Toshkent: Adolat, 2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida. – Toshkent, 2020.
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
5. Nabiye B. Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining nazariy asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
6. Xoliyorov A., Qodirov S. Vatanparvarlik tarbiyasi metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
7. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2018.
8. Hasanboeva O., Raximov R. Pedagogika. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022.
9. Jalolov J. Harbiy ta'lim va vatanparvarlik ruhida tarbiya masalalari. – Toshkent: Sharq, 2017.
10. Buronov, O., & Kasimjonova, R.F. The shrines of Kitab District–Symbols of our national heritage. Modern Problems in Education and Their Scientific Approaches, 104-111.
11. Boronov, O. History of medical prevention and sanitary-epidemiological stability in rural areas. Journal of Social Sciences, 1(02).

SAYID RIZO ALIZODANING IJODIDA JAMIYATDAGI IJTIMOIIY ILLATLARGA QARSHI TANQIDIY YONDASHUVLAR

*Safarov Yunus Julmamatovich, O'zbekiston Respublikasi
Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Qatag'on qurbonlari xotirasi
davlat muzeyi kichik ilmiy xodimi*

CRITICAL APPROACHES TOWARDS SOCIAL EVIL IN SOCIETY IN THE WORK OF SAYID RIZO ALIZODA

*Safarov Yunus Julmamatovich, Junior Researcher of the State
Museum of Memory of Victims of Repression under the Cabinet
of Ministers of the Republic of Uzbekistan*

КРИТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К СОЦИАЛЬНОМУ ЗЛУ В ОБЩЕСТВЕ В РАБОТАХ САИДА РИЗО АЛИЗОДА

*Сафаров Юнус Жулмаматович, младший научный
сотрудник Государственного музея памяти жертв
репрессий при Кабинете Министров
Республики Узбекистан*

<https://orcid.org/0009-0001-0317-5549>

e-mail:

yunusjons844@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sayid Rizo Alizodaning ijodida o'zi yashab turgan davri siyosiy, madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni u tomonidan matbuotda yoritilgan, maqolalar va adabiy she'riy satira janridagi mazmunda yozilgan ijod namunalari berilgan. Ya'ni uning ijodiy ishlarida asosiy yo'nalishlaridan biri bu ijtimoiy masalalarni chuqur tahlil asosida yoritishi millat va Vatan kelajak taqdiriga tug'onoq bo'lgan salbiy illatlarga qarshi kurash g'oyasi asosiy o'rin egallaydi. Bu maqolada keltirilgan fikrlar insonlarni fikrlashga undaydi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, Behbudiy, Xoji Muin, G'aybullas-Salom, Farjulla Maxmudov, S.Ayniy, Lohutiy, Oyina, Samarqand, Mashrab.

Аннотация: В данной статье представлены произведения Саида Ризо Ализода, отражающие политические, культурные и социально-экономические проблемы эпохи, в которой он жил, освещённые им на страницах печати, а также его публикации в жанре литературной поэтической сатиры. Одним из основных направлений его творчества является глубокий анализ социальных вопросов и идея борьбы против негативных явлений, представляющих угрозу будущему нации и Родины. Мысли, изложенные в статье, побуждают читателя к размышлению.

Ключевые слова: джадидизм, Бехбудий, Ходжи Муин, Гайбулла ас-Салом, Фаржулла Махмудов, С.Айний, Лохути, "Ойина", "Самарканд", "Маишраб".

Abstract: This article presents the works of Sayid Rizo Alizoda, in which he addressed the political, cultural, and socio-economic issues of his time through newspaper publications, articles, and literary poetic satire. One of the main directions in his creative activity is the profound analysis of social problems and

the promotion of the idea of combating negative phenomena that threaten the future of the nation and the homeland. The ideas expressed in this article stimulate critical thinking in readers.

Keywords: Jadidism, Behbudi, Khoji Muin, Ghaybullas-Salom, Farjulla Mahmudov, S.Ayni, Lohuti, Oyina, Samarqand, Mashrab.

KIRISH

(ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION). Sayid Rizo Alizoda deganda bizning ko‘z o‘ngimizga qadim Samarqandning XX asr boshlaridagi maorif va pedagogik sohalarida mehnat qilgan, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotidagi holatlarni matbuotda boricha yoritgan haqiqatparvar va ziyoli inson ko‘z oldimizga kelishi kerakdir. U yashagan davr va ijtimoiy siyosiy jamiyat muhiti ko‘plab qarama-qarshiliklarga ega bo‘lib, insondan teranroq fikrlashni talab etadi. Bir tomondan Buxoro Amirligining o‘rta asrlar tarzida davlat tutumi va zulmi, ikkinchi tomondan Chor Rusiya mustamlakachilarning xalqqa qilayotgan adolatsizliklar edi. Sayid Rizo Alizodani oddiy insonlarning hayoti, ular turmush tarzi oilalarning hayotiga qilinayotgan adolatsizliklar haqida matbuotda o‘zining fikrlarini baralla ifodali tarzda yoritishga sabab bo‘lgan. Ushbu mavzuni o‘rganish bugungi kunda eng dolzarb vazifalardan biridir.

АДАБИЙОТЛАР ТАХЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / MATERIALS AND METHODS). Sayid Rizo Alizoda ijodi haqida dastlab izlanishlar o‘tgan XX asrning 60-yillardan boshlangan. G‘aybullas-Salom, 1964-yili nashr etgan “Til va Tarjima” kitobida o‘tgan asrning o‘ninchi, yigirmanchi, o‘ttizinchi yillarida S.A. imzosi bilan ko‘p rang-barang asarlar e‘lon qilgan muallif bilan qiziqib qolgani, xayolini mudom band etgani, vaqti-soati bilan jiddiy shug‘ullanishni niyat qilganini aytar edilar [1]. Shunday Said Rizo Alizoda hayotini o‘rganish uchun ilk qadam tashlandi. Bu esa hali Sovet davlati mavjud eng qattol yillarda bu kabi siyosiy ijodkor ayniqsa xalq dushmani deb qatag‘on qilingan insonni ijodi bilan qiziqib maqola va ilmiy izlanishlar olib borish bu katta jasorat ham edi. Bu dastlabki uning ijodiga bo‘lgan qiziqishlarning endi paydo bo‘lishi hali boshlanish debochasi edi.

Sayid Rizo Alizoda avvalo ziyoli edi. Ayniqsa u Behbudiyning “Oyna” jurnali

“Samarqand” gazetalarini tashkil etilishi va faoliyati davomida faol ravishda qatnashadi. Ismoil G‘asparali 1908-yil Samarqandda bo‘lib mahalliy jadidlar bilan uchrashadi. Hamda bu yerdagi jadidchilar faoliyati bilan yaqindan tanishdi. Mahmudxo‘ja Behbudiylar bilan hamkorlikda “Samarqand” gazetasi va “Oyna” jurnallari tashkil etishdan davridan boshlab, u yerda ma’sul kotib lavozimida faoliyat ko‘rsatadi. Jadid ma’rifatparvari haqida o‘zining safdoshlaridan biri bo‘lgan Bog‘ishamolda yashovchi Farjulla Maxmudov Sayid Rizo Alizoda haqida shunday eslaydi: “Sayid Rizo Alizoda bilan 1905-yildan beri tanish bo‘lganmiz. U tuzgan yangicha tuzem maktabida savodim bo‘lsma ham kechqurunlari borib o‘qiganman. Dunyoviy, ma’rifiy, texnik fanlar, adabiyot, geografiya, tarix fanlaridan o‘zimning qarashlarim va bilganlarimni bilib boyitib borardim. Vaqt allamahol bo‘lib qolgan bo‘lsa ham Sayid dars o‘tishdan o‘rgatishdan charchamasdi. Men unga “Imro‘z ba mishud” desam, jahli chiqardi va qoshini chimirib “Faraj, senga bunaqa gap yarashmaydi”, deb jiddiy tus olardi va ertalabgacha bo‘lsa ham boshlagan narsasini tugatardi”.

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Farjulla Mahmudov birgalikda Bog‘ishamolda ko‘plab ezgu ishlarni olib boradilar. Keyinchalik qamoqqa olinganda bu do‘stlikka sovetlar tomondan siyosiy tus berilib ikkalasi ham qamaldi. Farjulla Mahmudov bir yilda qamoqdan chiqib Sirdaryo viloyatida ishlay boshlaydi. Sayid Rizo Alizoda esa umrini qamoqda tugatdi. Albatta, bir jadid ma’rifatparvar olim tinim bilmas, kunduzlar maktabda o‘qituvchilik qilar, kechalari bilan mutolaa va ijod bilan band bo‘lardilar. Bu haqda uning oila a‘zolari xotiralarida nabirasi Farhod Alizoda o‘z bobosi haqida yozgan kitobida Mumina buvisidan eshitgan xotiralarni keltirib o‘tadi. 1904-yil 1-maydan S.R.Alizoda inqilobiy yashirish bo‘lgan bosmaxonada ishlay boshlaydi. Bu yerda “Samarqand” gazetasi nashr etilgan[2]. Tabiiyki, Sayid Rizo Alizoda bu yerda turli mavzudagi davlat

ichidagi va dunyoda bo'layotgan yangiliklar bilan tanishib o'zi ham ularga fikrlarini bildirgan holda o'z maqolalarini chiqarib borgan. Mixail Morozov ismli shaxs gazetaga rahbar bo'lgach tahririyatning ijtimoiy va iqtisodiy hayoti ancha yaxshilanadi. Sayid Rizo Alizoda o'z yurtdoshlariniyam shunday yaxshi maosh va ishlarda ishlashini istaydi, biroq bunga xalqning o'zi til bilmasligi, o'z huquqlarini to'liq bilmasligi, diniy va shariatning katta to'siqligini tushunadi. Aholini madaniy saviyasini ko'tarish kerakligini chuqur anglab yetadi.

NATIJALAR (PE3YJIBTATBI / RESULTS). Sayid Rizo Alizoda bu nopok illatli amaldorlar va siyosiy rahbarlarni matbuotdagi chiqishlarida tanqid qildi. Ayniqsa ayrim dindor ulamolarning xatti-harakatlari uning qalami bilan savalandi. "Samarqand afandining bir kun keyin ro'za tutib, bir kun keyin, ayni chahorshanba kuni bayram qilmog'i – Toshkandning siyosiy doiralarda bir kub qilvoqlarig'a bayat bo'lg'on. Ulamo sinfi bir og'izdan Samarqand afandining bul ishini ondagi shubhalik ta'siridan ko'radir. Samarqand afandi esa o'zi shubhalik taxmindin qutulmoq uchun, bu yil ro'zani 29 kun qaror berib, sehshanba kuni iyd qilmoqchidir. Lekin "mening baxting'a maskur kecha havo bulut bo'lib, shohidlarning ko'zig'a ushal yulduz ham ko'rinmasa, qaysi xiyla shariya ila raiyat holig'a shahodat bersalar ekan"[3], - deb o'ylovdadir. Bu kichik maqola xalqimizning islomiy arkonlardan biri ro'za haqidadir. Ushbu maqolada muallif Samarqand afandi ismli kishi haqida uning o'z manfaatli yo'lida qilgan qallobliklarini ko'rsatib o'tadi. Ya'ni sodda xalqni bu kabi riyokor insonlardan himoya qilish uchun ham matbuot kuchli qurol ekanini Sayid Rizo Alizoda juda yaxshi anglagan. Shu bois ham Sayid Rizo biror maqola yoki voqea haqida yozishdan oldin u hodisani chuqur tahlil qilgan.

Har bir jadid dindorlar qatlamlar uchun ularning ko'ziga balo bo'lib ko'rinardi. Chunki masjidlar, madrasalar avlodlarning kelajagi, ularning boshqaruvi ostida bo'lib keldi. Mana shu sababdan ham ma'rifatparvar jadidlarni ular kofir, dahriy va hokazo so'zlar bilan kamsitishgan. Chunki jadid ziyolilar eski ta'lim, davlat boshqaruvi bilan endi yashab bo'lmasligini yaxshi bilganlar.

Sayid Rizo Alizoda ham shu maqsadda xalqni doimiy qorong'u parda ortida qolib ketmasligi uchun ilm-ma'rifatga chaqirdi. Uning feletonlarida ham bu borada fikr yuritir ekan, muallif Turon xalqlarini: "Bazi bir kofirlarning: "Sart ahmoq, totar ahmoq, qozoq ahmoq, alhosil turli ismlar taxtinda dunyoda yashagan musulmonlar hammasi ahmoq" [4]. Ko'p achchig'im kelib xada pirimiz fursat bersa men o'zimizning ahmoq emasligimizni va bil'aks olarning o'zlari ahmoq ekanligini isbot etarmen, deb yurur va kunlarning birinda ushbu maqsadimga yetarman deb ishonur ham edim. Chunki bir zamon butun kofirlar musulmonlarni ilmda, marqatda ko'p pastda qolg'onlar deb tahqir etarlar va olarg'a ergashib o'zimizning taraqqiyparvarlarimiz bilan jadidlarimiz ham musulmonlardan kulub jadidat aslo qurmasdan musulmonlarni nodon, johil va har millatdan keyinda qolg'on bir qum deb suylab yururlar edi.

Ushbu so'zlarga ham juda achchig'im kelib yurib-yurib bir kun shul so'zlarning durust bo'lmog'onlig'ini, balki ruslarning o'zlari bizdan keyinda ekanliklarini misollari bilan isbot etkan edim". Ya'ni kimda-kim turkiylarni ajnabiylar ahmoq deganlari ziyoliga qattiq ta'sir qiladi, biroq undan ayanchlisi o'zimizning jadidman degan ziyolilar ham ularning fikrini ma'qullaydi deydi. Ya'ni bu yaqin tariximizda ham o'zaro ixtilofli illatlar sobiq tuzumga ta'zimda bo'lib xizmat qilgan sotqin ziyolilarni nazarda tutadi. Albatta, Turkiston xalqlari uchun ozodlik oltindan qimmat turgan. Hech qachon xalqimiz biror bir istibdodga shunchaki qullik qilib yashamagan. Doimo goh oshkora, goho yashirin ravishda bo'lsa-da kurashlar olib borishgan.

Bu o'tgan XX asr boshlarida ham shunday bo'ldi. Bu harakatlarida qatnashgan ajdodlarimizni bizga mustamlakachilar "bosmachilar", "xalq dushmani" deb o'rgatib keldilar. Ularga o'zimizning qo'shtirnoq ichidagi mutaassib diniy ta'lim beruvchi mudarrislar ham zamonaviy o'zgarishlarga qarshi turishgan. Bu kabi yolg'on va bo'htonlar ichra qolgan mazlum xalqimizni oq va qorani ajratishda, jadidlar katta ishlarni amalga oshirdilar. Sayid Rizoning quyidagi fikrlari ham buni tasdiqlaydi. "Menam bir Xo'jaijon degan

do'stim bor edi. Shul kishi kichikdin beri yaqin ko'rgan bir oshnam bo'lub, ikkovimiz "Go'rkovlar" mahallasidagi Sufi domladan o'n bir yillar miqdori maktabda o'qub mullo bo'lub chiqq'on edik. Kamol oshnoligimizdan ikkovimiz ham bir pirga xizmat etib zo'r kamolot topg'on edik. Pirimiz ulug' va dindor bir kishi bo'lub dunyoviy ishlarga aslo ixlosi yo'q, mumkin qadar bizni ham oxirat ishlari bilangina mashg'ul bo'lmoqg'a targ'ib va tashviq qilur edi. Bu xususa usul jadida bilan g'azita (gazeta) va jurnallarni o'qushg'a pirimiz ko'p doshmon bo'lib bularni qullarig'a tutg'on kishilarni ham kofir deyur edi".

Sayid Rizo Alizodaning ham "Shapaloq" turkumidagi maqolalari har biri, jamiyatdagi adolatsizlik va chirkin illatlar ustidan satirik she'rlari bilan tanqid qiladi. Jamiyatni va davlatni halokatga olib boruvchi illatlardan biri bu "poraxo'rlik"dir. Buni "Pora ber" degan she'rida juda ta'sirli ravishda tasvirlab o'tgan. Sayid Rizo Alizodani jadid ma'rifatparvari sifatida jamiyatdagi bu kabi holatlarni ko'rish va ular bilan birga zamondosh bo'lib yashash og'ir edi. Mahalliy sotqin ayrim amaldorlar chor ma'murlari va bolsheviklar bilan kelishib o'z xalqini toptashda davom etardilar.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Albatta bu ishlarga Sayid Rizo Alizoda jimgina qo'l qovushtirib o'tirmaydi. O'ziga nisbatan ham o'ta talabchanligi bo'lgani uchun matbuotni juda kuchli qurol ekanini bilgan holda, gazeta va jurnallarda aksariyat tanqidiy maqolalar chop etadi. Chunki bu matbuot butun chor imperiyasi va qo'shni davlatlarga tarqalib mustamlakachi va mahalliy ma'murlarning asl yuzlari fosh bo'lardi. Bu esa chor hukumati va bolsheviklarni dunyo mamlakatlari oldida xalqaro miqyosda ham ba'zida noqulay ahvolga solib qo'yardi. Xulosa shuki, uning ijodi sermahsul va har tomonlama insonni mulohaza qilishga chorlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Umirov S.R. Alizoda Samarqandlik mutafakkir. Hurriyat gazetasi. 2008-yil.
2. Saidrizo Alizoda// Murosilot (maktublar) //Samarqand davlat chet tillar instituti nashriyoti// Samarqand. 2022-yil, 16-17-bb.
3. Umirov S.R. Alizoda Samarqandlik mutafakkir. Hurriyat gazetasi. 2008-yil.
4. Qizil matbuot. G'.G'. Mehnatkashlar tovushi gazetasi. 1918-yil, № 6.

PLOTIN DUNYOQARASHIDAGI ERKINLIKKA MUNOSABATNING VINCHENSO CHILENTO VA LUAR VESTRLAR TOMONIDAN FALSAFIY TAHLILI

*Raximdjanova Dilnavoz Sunnat qizi, “Alfraganus University”
nodavlat oliy ta’lim tashkiloti v.b. dotsenti, (PhD)*

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE ATTITUDE TOWARD FREEDOM IN PLOTINUS’ WORLDVIEW IN THE INTERPRETATIONS OF VINCENZO CILENTO AND LUARA VESTRA

*Rakhimjanova Dilnavoz Sunnat kizi, Non-governmental
organization of higher education “Alfraganus University” acting
associate docent, (PhD)*

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ОТНОШЕНИЯ К СВОБОДЕ В МИРОВОЗЗРЕНИИ ПЛОТИНА В ИНТЕРПРЕТАЦИЯХ ВИНЧЕНЦО ЧИЛЕНТО И ЛУАРА ВЕСТРА

*Рахимджанова Дилнавоз Суннат кызы, и.о. доцента
негосударственной организации высшего образования
“Alfraganus University”, (PhD)*

<https://orcid.org/000-0002-1857-7006>

e-mail:
ruzmatova.dilnavoz@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada XX asr italiyalik faylasufi Vinchenso Chilento tomonidan Plotinning “Enneadalar”idagi erkinlik tushunchasining talqinlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Chilento tomonidan ajratilgan erkinlikning o’nta ko’rinishi, shuningdek, Plotin falsafasida “tabiiy erkinlik”ning mohiyati yoritiladi. Pol Anri va Luara Vestra tomonidan taklif etilgan talqinlar bilan qiyosiy tahlil o’tkazilib, Plotin metafizikasida erkinlikka oid universal tushuncha mavjud emasligi, erkinlikning turli darajalari va manbalari o’rtasidagi murakkab munosabatlar ochib beriladi. Maqola erkinlik masalasi Plotin metafizik tizimida qanday ko’rinishda paydo bo’lishini tushunishda uchraydigan asosiy nazariy qiyinchiliklarni ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: erkinlik, Enneadalar, Yagonalik, Aql olami, poklanish, metafizika.

Annotation: The article analyzes the interpretations of the concept of freedom in Plotinus’ Enneads proposed by the 20th-century Italian philosopher Vincenzo Cilento. The study examines the ten forms of freedom distinguished by Cilento, as well as elucidates the essence of “natural freedom” in Plotinus’ philosophy. A comparative analysis with the interpretations offered by Paul Henry and Luara Vestra is carried out, demonstrating the absence of a universal concept of freedom in Plotinus’ metaphysics and revealing the complex relationships between various levels and sources of freedom.

Keywords: freedom, Enneads, the One, the Intelligible World, purification, metaphysics.

Аннотация: В статье анализируются интерпретации понятия свободы в “Эннеадах” Плотина, предложенные итальянским философом XX века Винченцо Чилентом. В исследовании рассматриваются выделенные Чилентом десять форм свободы, а также раскрывается сущность “естественной свободы” в философии Плотина. Проводится сравнительный анализ с интерпретациями, предложенными Полом Анри и Луарой Вестрой, и показывается отсутствие

универсального понятия свободы в метафизике Плотина, а также выявляются сложные взаимоотношения между различными уровнями и источниками свободы.

Ключевые слова: свобода, Эннеады, Единое, Мир Ума, очищение, метафизика.

Kirish. Plotin falsafasi antik neoplatonizmning eng yuksak cho‘qqisi hisoblanadi va unda erkinlik masalasi o‘ziga xos murakkablikka ega. “Enneadalar”da erkinlik tushunchasi bir nechta shakllarda namoyon bo‘ladi; ammo ularning barchasini yagona universal definitsiyaga keltirish mushkul. XX asr italiyalik tadqiqotchisi Vinchenso Chilento ushbu muammoni maxsus tahlil qilib, Plotin matnlarida erkinlikning o‘nta talqinini ajratib ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, erkinlik kuzatishdan tortib yaratuvchanlikkacha bo‘lgan turli metafizik faoliyatlar bilan bog‘liq. Shu bilan birga, Pol Anri hamda kanadalik faylasuf Luara Vestraning ishlari Plotin erkinligining mohiyatini o‘rganishda alohida o‘rin tutadi. Ular erkinlikning Yagonalik, Aql va inson ruhining turli darajadagi faoliyati sifatida tushunilishini aniqlaydilar. Maqolada ushbu uch talqin taqqoslanib, erkinlik masalasining tizimli izohlanishidagi nazariy qiyinchiliklar ko‘rib chiqiladi.

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar sharhi. Plotindagi erkinlik masalasini o‘rgangan asosiy tadqiqotchilar orasida V.Chilento [2], P.Anri va L.Vestra[6] alohida o‘rin tutadi. Chilento 1963 va 1973-yillardagi ishlari orqali erkinlikning yagona universal mazmuni mavjud emasligini, chunki u Plotin tizimida turli ontologik darajalarda — kuzatish, qutqaruv, ezgulik, tabiat yoki yaratuvchanlik sifatida namoyon bo‘lishini ta’kidlaydi. U “tabiiy erkinlik”ni ham shunday ko‘rib, erkinlikning tug‘ma zaruriyatga zid kelmasligini qayd etadi. Pol Anri erkinlikni tabiat va ichki zaruriyat bilan uyg‘un holda sharhlab, uni Yagonalik darajasiga mansub birlamchi metafizik holat sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, inson erkinligi “o‘z-o‘zidan ozod bo‘lish” jarayoni bo‘lib, Chilento g‘oyalarini yanada kuchaytiradi. Luara Vestra[6] esa Plotindagi erkinlikni besh asosiy modelga qisqartirib, uni ichki poklanish, ruhiy substansiya, yangi metafizik sifat, yaratuvchanlikka intilish va kuzatish faoliyati orqali tushuntiradi. Vestraning yondashuvi

erkinlikni Yagonalik va Aql o‘rtasidagi faol ontologik aloqa sifatida talqin qiladi.

Plotin falsafasini o‘rgangan boshqa tadqiqotchilar, jumladan T.G.Zaxarova[7], poklanish va ko‘tarilish jarayonini tahlil qilib, Chilento va Vestra talqinlari bilan uyg‘un natijalarga keladi. Umuman olganda, adabiyotlar Plotindagi erkinlikning ko‘p qatlamli va murakkab mohiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Tahlil va natijalar. Italiyaning ko‘zga ko‘ringan, XX asrda yashab ijod qilgan faylasufi Vinchenso Chilento Plotinning boy merosi bilan qiziqqan. Uning “Enneadalar”ini chuqur o‘rganib, atroflicha tahlil qiladi. Chilento o‘zining monografiyalarining birida antik davr faylasufini erkinlik atamasi ta’rifini talqin etadi. U Plotin ta’limotidan erkinlikning biron bir yaxlit, universal tushunchasini ajratib olishning iloji yo‘qligini ta’kidlaydi. Shuning uchun ham u Plotinning “Enneadalar”ida “erkinlik” tushunchasining o‘nta talqini mavjudligini aytib o‘tadi:

1. *Erkinlik kuzatish kabi.* Erkinlikning bunday talqini ikki xildir: u erkinlikni tushuntiruvchi kuch va poklovchi kuch ma’nolarida keladi;
2. *Erkinlik qutqaruv kabi;*
3. *Erkinlik doho kabi.* U innsonga butun umri davomida qayg‘uradi;
4. *Erkinlik tushuntiruvchi prinsip kabi.* Undan quyidagi kelib chiqadi:
5. *Erkinlik ko‘tarilish yo‘lining kulminatsiyasi kabi.* Bu cho‘qqida biz quyidagilarni ko‘ramiz:
6. *Erkinlik ezgulik kabi;*
7. *Erkinlik kimningdir tabiati kabi;*
8. *Erkinlik yaxlitlik kabi;*
9. *Erkinlik mavjudlik manbaya kabi;*
10. *Erkinlik yaratuvchi kabi.* So‘nggi punkt birinchisi bilan to‘g‘ri keladi. Sababi Plotin uchun kuzatuv yaratuvchi sanaladi¹.

“Tabiiy erkinlik” haqida gapirar ekan Chilento Plotinning ijodini o‘rgangan fransuz faylasufi Pol Anrining fikrini ma’qullaydi: “erkinlik” “tug‘ma qonuniyat” yoki “ichki zaruriyat” ko‘rinishidagi “tabiat”ga zid kelmaydi,

¹ Bu talqinlar Chilentioning ikki ishida uchraydi: «Libertá Divina e discorso terminario» va «Contemplazione», ular

jamlanma sifatida chop etilgan [2]. Punktlar “ko‘tarilish”ning mantiqiy tartibida yotishi bo‘yicha [p. 54–56] ketadi.

aslida bu punkt ilk boshlang'ichga tegishlidir. Umuman olganda, inson erki Chilento nuqtayi nazari bo'yicha, "o'z-o'zidan ozod bo'lish"ni tushunilishi mumkin[1,123].

Biroq Yagonalik (Yaxlitlik) "o'z o'zini ozod qilishi" kabi qabul qilinishi kerak emas. "O'z o'zini ozod qiluvchi" "mutloq erk" yoki "erkinlik"[1,120] bo'lolmaydi, bir vaqtning o'zida inson erkinligi shunday tushuniladi. Va aksincha, his-tuyg'ular olamiga tegishli deb qaralgan vaqtda inson erkinligi "o'z o'zini yaratish" sifatida tushunilishi mumkin emas, birinchi navbatda Yagonalik erki ana shunday tushunilishi kerak. Shuning uchun erkinlikning universal ta'rifini Chilento, shu bilan birga Anri talqinlarida ajratib ko'rsatishning iloji topilmaydi.

Umuman olganda, kanadalik faylasuf Luara Vestra (uning Plotinning erkinligiga bag'ishlangan monografiyasiga qarang [6]) Chilentioning nuqtayi nazarini qo'llab-quvvatlaydi. Ammo birinchi uch bo'lim yuzasidan xulosa chiqargan holda Plotindagi "erkinlik" atamasining o'nta ta'rifini beshtagacha qisqartiradi.

Vestra[6,72–73] bo'yicha Plotin erkinligi quyidagicha:

1. *Yaxlitlik*, axloqiy hayot, Yagonalik yoki yolg'izlik, "ichki olam"ga diqqatni jamlash". Bu ta'riflarning barchasi "tashqi olam"dan mustaqillikni ko'rsatish uchun chaqirilgan. Inson uchun "erkinlik" "poklanish", "birikib qolganlar"dan xoli bo'lish, qisqa qilib aytganda, mana shu mustaqillikka bo'lgan yo'l bilan bog'liq bo'lgan "ko'tarilish"ga mos keladi². Taqqoslang: "Erkinlik yo'nalish sifatida "oliy qalb"ni poklash uchun yo'ldir"[6,111]. Bu yerga yana "qutqarish erkinligi"ni qo'shish mumkin: "Plotinning tushunchasidagi haqiqiy erkinlik mavjudligi uchun [qutqarish] yo'nalishiga ega bo'lish talab qilinadi"[6,68]. Shunday qilib, bu qismda biz "yaxlitlikning ikki xilligini" ko'rishimiz mumkin: birinchidan, yaxlitlik Yagonalikning hech qayerga intilmaydigan absolyut yaxlitlik sifatida, ikkinchidan, o'zi egalik qilmaydigan absolyut yaxlitlikka "yo'l" sifatida qaraladi.

2. *Inson mavjud*. U "ruh substatsiyasi" sifatida mavjud. Erkinlik insonning "asl tabiat"i, unga yana "o'girilgan (aylangan)" holatidan "ko'tarilish" darkor. "Erk inson mavjudligida bor:

bizning borlig'imizni tirikligi va ongliligi o'zligimizni to'laqonli ko'rsatishga yetarli emas"[6,63]. Ammo "evrilish" holatida ham inson qalbi ma'lum daradada o'z erkini saqlab qoladi. Bu esa Vestra fikricha, Aql olamidagi erkinlik "shakli"dir hamda shu paytning o'zida Yagonalik faoliyatining bevosita natijasi sanaladi.

3. *Na asos (o'zlik), na aksidensiya emas*. Bu yerda Vestra grek falsafasi uchun Plotin "erkinligi"ning yangiligini ajratib ko'rsatishga harakat qiladi.

4. *Yangilikka intilish*[6,58]. *O'zgani va o'z-o'zini yaratishning* radikal erkinligi. Bu kabi erkinlik insonning intilish maqsadi sanaladi. To'la hajmda bunday erkinlik Yagonalikka xosdir. Lekin "oliyni kuzatish" tufayli ba'zi bir "ijod"lar uchun ham xos bo'la oladi va Yagonalikka aloqador "quyilik" faqat o'zini "kuzatish"i mumkin.

5. *Kuzatish*. Jismoniy bo'lmagan faoliyatni muhimligini namoyon etadi. "[Inson] kuzatishi tubsizdir, u chuqur anglovchi tasavvur hisoblanib, biz hozirda anglayotgan ammo yaratmayotgan voqelikni ochadi"[6,58]. Kuzatish ("o'z o'zini kuzatish" va "oliyni kuzatish") yaratuvchi "to'la kuch" mavjudligi uchun muhim sanaladi[6,58], ya'ni "erkin yaratish" uchun. "Ko'tarilamizmi yoki tushamizmi, kuzatuv yaratuvchi aql kuchini "ozod bo'lish"i hisoblanadi"[6,59]. Shuni ta'kidlash kerakki, Vestra nuqtayi nazari bo'yicha, kuzatish ikki turdagi "ozod bo'lish"dir. Birinchidan, u "ozod bo'lish qutqarish kabi" bo'ladi. Bu talqin erkinlikka o'zidan o'zi va o'zini o'zi yaxlitlashga kirish harakatini jamlaydi. Ikkinchidan, "ozod bo'lish" Yagonalik erkinining yaratuvchi kuchining bevosita natijasidir[6,59] (shuningdek, Aql olamidagi erkinlik "shakli" shu bilan birga Aqlning o'zi ham erkinligi uchun Yagonalikka qarzdor). Yagonalik "qutqaruvchi" yoki "erk yaratuvchisi" kabidek undan erkinlik kelib chiqadi[6,64]. Yagonalik unga ega bo'lgan barcha narsalarni erkinlik bilan ta'minlaydi.

Ko'rganimizdek, Vestra talqini, shuningdek, Anri va Chilento tahlillari Plotin tizimida "erkinlik" atamasining universal ta'rifini aniqlay olmadi. U yerda Yagonalik erkinligi bilan boshqasi hamda "amalg oshish" va "ozod qilish" erkinligi o'rtasidagi farq saqlanib qolgan. Bundan

² "Ko'tarilish - poklanish" proporsiyasi [7]da tahlil qilinadi.

tashqari Yagonalik erki erkin asoslar “yaratishi”da aynan “erkin” tarzda tashkil topishi, so‘ngilarining erkinligi bo‘lsa, Yagonalikning “ozod qilish” faoliyatiga “to‘qnash kelishi”ga to‘siq bo‘lmazligi va o‘z navbatida, o‘ziga nisbatan “quyi”ga erk “berish”i tasdiqlanadi. Shuning uchun Yagonalik erkinligi bilan boshqa erkinlik o‘rtasidagi farq birinchisi ikkinchisining mavjud bo‘lishi uchun zaruriy shartlardan biri bo‘lishi bilan bir qatorda (bunda Yagonalik erkinligidan tashqari biron bir erkinlikning nomukammalligi yoki chegaralanganligi mahsuli deb hisoblash mumkin va erkinlikni universal tushunishga xalaqit bermaydi), balki “qutqaruvchi” erkinlikni qabul qilishga boshqani “majburlash” mantiqqa to‘g‘ri kelmaydi.

Xulosa o‘rnida, keltirib o‘tilgan ishlarni ko‘rib chiqar ekanmiz, u yerda Plotindagi “erkinlik” tushunchasi va shunga yaqin tushunchalarning bir-biriga zid kelmaydigan va tizimli talqin qilishda paydo bo‘lgan asosli qiyinchiliklarga duch kelinishini, ammo ularning yechimi ko‘rsatilmaganini kuzatishimiz mumkin.

Xulosa. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, Plotin falsafasida erkinlik tushunchasi yagona, qat’iy belgilangan mazmunga ega emas. Chimento, Anri va Vestraning tadqiqotlari erkinlikning turli darajadagi faoliyatlar – Yagonalikning yaratuvchan kuchi, Aqlning faol intilishi, ruhning poklanishi va insonning metafizik ko‘tarilishi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Shunday bo‘lsa-da, bu talqinlar o‘rtasida to‘liq uyg‘unlik yo‘q: Yagonalik erkinligi va inson erkinligi o‘rtasidagi ontologik farq universal ta’rif berish imkonini cheklaydi.

Plotin tizimida erkinlikning murakkabligi uning metafizik strukturasi xos bo‘lib, undagi erkinlik — mavjudotning yuqoridan pastga qarab “ozod qilish”, pastdan yuqoriga qarab “ko‘tarilish” jarayonlari orqali amalga oshadi. Shu sababli, erkinlikni tushuntirishdagi asosiy qiyinchiliklar ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan bo‘lsada, ular uchun yagona yechim hali shakllanmagan.

Tadqiqot esa Plotin metafizikasida erkinlikning ko‘p qatlamli, dinamik va ontologik murakkab fenomen ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Cilento V. La radice metafisica della libertà nell’antignosi Plotiniana // La Parola del Passato. – 1963. – T. 89. – P. 94–123.
2. Cilento V. Saggi su Plotino / Biblioteca de filosofia Mursia. Milano, 1973. – 238 p.
3. Rakhimdjanovala D.S. Conversion of the Phenomenon of Freedom in the Ancient Philosophy // International Journal of Arts, Humanities and Social Studies. - Volume 3, Issue 6, ISSN(Online): 2582-3647. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5717668>. - Nov-Dec 2021. - P. 17-21.
4. Rakhimdjanovala D.S. Comparative Analysis of the Interpretation of the Phenomenon of Transformational Freedom in Antiquity with Its Modern Approach // International Journal of Social Science Research and Review. - Volume 6, Issue 1. ISSN: 2700-2497. <http://dx.doi.org/10.47814/ijssrr.v6i1.921>. - Germany, Duisburg, 2023. - P. 457-466.
5. Rakhimdjanovala D.S. The concept of the idea of freedom in ancient and medieval philosophy // Psychology And Education Journal - Volume 58, № 1. ISSN: 00333077. <https://doi.org/10.17762/pae.v58i1.1562>. - 1195 Stroud Court Westerville, OH 43081, 2021-01-29. - P. 4553-4563.
6. Westra L. Plotinus and Freedom. A Meditation on Enneads 6.8 // Studies in the History of Philosophy. – Vol. 9. Lewinston, New York – USA. Queen-ston, Ontario – Canada: The Edwin Mellen Press, 1990. – 238 p.
7. Захарова Т.Г. Система духовного самосовершенствования в философии Плотина: Автореф. дис... к. филос. н.: 09.00.03. – Душанбе, 1990. – 18 с.

TALABALARNING MULTIMODAL SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA ADABIY MATNLARNING ROLI

Abdullayev O'ltasbek Xayrullayevich,

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ В ПОВЫШЕНИИ МУЛЬТИМОДАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ СТУДЕНТОВ

*Абдуллаев Улмасбек Хайруллаевич, преподаватель Термезского
государственного педагогического института*

THE ROLE OF LITERARY TEXTS IN ENHANCING STUDENTS' MULTIMODAL LITERACY

*Abdullayev Ulmasbek Khayrullayevich,
Teacher at Termez State Pedagogical Institute*

e-mail:
ulmasbekabdullae
v2@gmail.com
Orcid: 0009-0001-
1242-7509

Annotatsiya: Maqolada multimodal savodxonlikning zamonaviy ta'limdagi ahamiyati, adabiy matnlar orqali bu kompetensiyani shakllantirish imkoniyatlari hamda matn, tasvir, audio va raqamli texnologiyalarni uyg'un qo'llashning o'quvchilar tafakkuri va kommunikativ ko'nikmalariga ijobiy ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: multimodal savodxonlik, adabiy ta'lim, kompetensiya, o'qish savodxonligi, raqamli texnologiyalar, o'quv jarayoni, xorijiy tajriba.

Аннотация: В статье раскрывается значение мультимодальной грамотности в современном образовании, рассматривается роль художественных текстов в ее развитии и показывается, как сочетание текста, изображения, аудио и цифровых технологий способствует формированию критического мышления и коммуникативных навыков учащихся.

Ключевые слова: мультимодальная грамотность; литературное образование; компетенция; читательская грамотность; цифровые технологии; учебный процесс; зарубежный опыт.

Annotation: The article highlights the importance of multimodal literacy in modern education, explores the role of literary texts in developing this competency, and demonstrates how the integration of text, image, audio, and digital tools enhances students' critical thinking and communication skills.

Key words: multimodal literacy; literary education; competency; reading literacy; digital technologies; educational process; foreign experience.

KIRISH. Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida an'anaviy savodxonlik tushunchasi tobora kengayib, matn bilan bir qatorda ko'p rejimli (multimodal) axborot uzatish va qabul qilish ko'nikmalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Multimodal savodxonlik deganda ma'noni bir vaqtning o'zida matn, tasvir, ovoz kabi bir nechta aloqa kanallari orqali tushunish va yaratish qobiliyati tushuniladi. Ta'lim sohasi tadqiqotchilari multimodal savodxonlikni XXI asrda zarur bo'lgan asosiy kompetensiyalardan biri sifatida e'tirof etmoqdalar. Darhaqiqat, raqamli axborot muhiti sharoitida o'quvchilar nafaqat

matnli ma'lumotlarni, balki vizual va audio axborotni ham tahlil qila olishi, turli modal signallarni birgalikda talqin eta olishi talab etiladi. Shu bois, o'quv jarayonida multimodal yondashuvlarni joriy etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biriga aylanmoqda. O'zbekiston ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham ta'limda innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish, o'quvchilar kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. [1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. Adabiy ta'lim mazmunan badiiy matnlar bilan ishlashga tayanadi. An'anaviy tarzda adabiy asarlarni o'qish va tahlil qilish o'quvchilarda matnni anglash, tahlil etish kabi ko'nikmalarni rivojlantirgan bo'lsa-da, zamonaviy axborot muhitida faqat matn bilan cheklanib qolmaslik, balki matnni turli modal vositalar bilan boyitib o'qitish zarurati tug'ilmoqda. Bu esa adabiy ta'lim metodikasida yangicha yondashuvlarni talab etadi. Ko'plab xorijiy va mahalliy ilmiy tadqiqotlar natijalari ko'rsatmoqdaki, multimodal materiallardan foydalanish o'quvchilarning o'qishga qiziqishini oshiradi, matn mazmunini chuqurroq tushunishga yordam beradi hamda ularning tanqidiy fikrlash va muloqot kompetensiyalarini mustahkamlaydi. Mazkur maqolada multimodal savodxonlikning nazariy asoslari, adabiyot darslarida bu kompetensiyani shakllantirish imkoniyatlari hamda shu yo'nalishda amalga oshirilgan ayrim amaliy tajribalar tahlil qilinadi. Pedagogik adabiyotlarda multimodal savodxonlik atamasi XX asr oxiri – XXI asr boshlarida paydo bo'lib, axborot texnologiyalari rivoji bilan bog'liq holda keng qo'llanila boshladi. Multimodal savodxonlik mazmunan shunday ko'nikmalardan iboratki, bunda shaxs yozma matnni, tasviriy materiallarni, audio ma'lumotlarni va interaktiv vositalarni birgalikda idrok etish hamda ulardan foydalangan holda o'z fikrini ifodalash qobiliyatiga ega bo'ladi. Masalan, bugungi kunda o'quvchilar matnni o'qish barobarida unga ilova qilingan rasm, diagramma yoki video lavhani tahlil qilish, matndagi ma'lumotni multimedia dasturlar yordamida taqdim eta olish kabi faoliyatlarni bajarishi talab qilinadi. Shunday ko'p qirrali savodxonlikni shakllantirish zarurati ta'lim jarayonida tobora dolzarb bo'lib bormoqda.

MUHOKAMA. Zamonaviy tadqiqotlar multimodal yondashuvning afzalliklarini tasdiqlaydi. Xususan, xorijiy tajribada multimodal matnlar (masalan, matn, rasm, audio va interaktiv elementlar uyg'unlashgan materiallar) o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda kuchli vosita ekani aniqlangan. Multimodal matnlar turli tipdagi o'quvchilarga mos ta'sir o'tkaza oladi: vizual o'quvchilar matn mazmunini yaxshiroq tushunish uchun grafik tasvir va illyustratsiyalardan foydalanish imkoniga ega

bo'lsa, eshitish orqali o'rganuvchilar matnning audio variantidan yoki podkastlardan foydalana oladilar. Shu tariqa, har bir o'quvchi o'ziga qulay kanal orqali axborotni qabul qilib, matn mazmunini kengroq va chuqurroq idrok etadi. Bunday integratsiyalashgan o'qish jarayoni o'quvchilarning ongida bir vaqtning o'zida bir nechta analizator faoliyat ko'rsatishini ta'minlab, bilimni mustahkamroq o'zlashtirishga zamin yaratadi [2]. Multimodal savodxonlik nafaqat o'qishni tushunishni yaxshilaydi, balki o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvini ham rag'batlantiradi. Masalan, matn bilan birga berilgan rasmlarni tahlil qilish yoki matn asosida pedagogik mahsulot yaratish vazifasi o'quvchilardan analitik fikrlashni, axborotni qayta ishlashni va o'z ijodiy g'oyalarini ifodalashni talab qiladi. Bunday mashqlar jarayonida o'quvchi nafaqat matn mazmunini yodda saqlaydi, balki uni boshqa modal shakllarga transformatsiya qiladi yoki ulardan ma'no izlashi tufayli mazmunni chuqur anglab yetadi.

Ta'kidlash joizki, multimodal savodxonlik tushunchasi xalqaro 78 edagogik hamjamiyatda "multiliteracy" (ko'p savodxonlik) konsepsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Yangi 78 edagogik yondashuvlar asoschilari (masalan, N. Gee, G. Kress va boshqalar) ta'kidlashicha, axborotni idrok etish va tarqatish vositalari rang-baranglashgan hozirgi davrda ta'lim faqat matn bilan cheklanmasligi, balki boshqa barcha kommunikativ modal ko'rinishlarni ham qamrab olishi lozim. Shu nuqtayi nazardan, multimodal savodxonlik nafaqat til va adabiyot fanlarida, balki barcha fanlar bo'yicha o'quv dasturlariga integratsiya qilinishi zarur sanaladi. O'quvchilarda ushbu kompetensiyani shakllantirish ularning kelajakdagi ta'lim olishi va kasbiy faoliyatida zarur bo'ladigan raqamli davr ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Ya'ni, bugungi o'quvchi multimodal savodxon bo'lsa, ertangi kunda u jamiyatning murakkab raqamli axborot muhiti va mehnat bozorida duch keladigan vazifalarni muvaffaqiyatli hal eta oladigan yetuk mutaxassis bo'lib yetishadi [3].

NATIJALAR. Adabiy matnlar, hikoya, she'r, roman va drama-turgik asarlar, an'anaviy holda faqat bosma matn shaklida o'rganib kelingan. Biroq adabiy ta'lim jarayonida aynan shu matnlar multimodal yonda-shuv uchun juda boy

imkoniyatlar beradi. Badiiy asarlar mazmunan ko'p qatlamli va tasavvurga boy bo'lgani tufayli, ularni turli modal shakllarda talqin etish ham oson, ham samaralidir. Masalan, biror hikoyani o'qiyotgan o'quvchi uning asosida chizilgan illyustratsiyalarni ko'rishi yoki eshitib idrok etishi (audio kitob shaklida) mumkin – bu orqali asarning mazmuni yanada jonli va ta'sirchan qabul qilinadi. Shu sababli, adabiy matnlarni o'qitishda vizual va audio resurslardan foydalanish multimodal kompetensiyalarni shakllantirishda asosiy vositalardan biri bo'la oladi [4]. Adabiy matnlar asosida multimodal kompetensiyalarni shakllantirishning bir necha yo'nalishini ko'rsatish mumkin. Birinchidan, matnni vizuallashtirish – adabiy asar mazmunini rasmlar, diagrammalar yoki grafik organayzerlar orqali ifodalash. Bu usul o'quvchilarning tasavvur qilish qobiliyatini kengaytiradi va ular matnda bevosita aytilmagan ma'nolarni ham tasvir vositasida izlashga harakat qilishadi. Misol uchun, o'quvchi o'qigan qissasi bo'yicha komiks (grafik hikoya) tuzib chiqishi mumkin; bunda u har bir sahnani rasmda aks ettirib, asosiy voqea va g'oyalarni vizual tarzda ifodalaydi. Bunday topshiriq o'quvchidan matnni chuqur tushunishni, uning mantiqiy ketma-ketligini va dramatik unsurlarini anglashni talab qiladi. Natijada, o'quvchi nafaqat qahramonlarning so'zlarini, balki ularning holatlarini, muhitini ham ko'z o'ngida gavdalantirib, matnni tahlil qiladi. Ikkinchidan, adabiy matnlarni o'qishda audio vositalardan foydalanish ham samarali. Badiiy asarning professional aktyorlar tomonidan o'qib berilgan audioyoziqlarini tinglash o'quvchilarga matndagi intonatsiya, ruhiy holat va hissiyotlarni yaxshiroq anglashga yordam beradi. Masalan, she'r yoki dramatik asarni ovozli tinglash jarayonida o'quvchi har bir obrazning ohangini, muallifning emotsional niyatini sezadi. Bu esa so'zlarning tag ma'nosini, subtekstini ochishga imkon yaratadi. O'quvchilar bunday multimodal tinglab-o'qish jarayonidan so'ng asar mazmunini muhokama qilar ekanlar, o'zlarining eshitganlariga tayangan holda tanqidiy mulohaza yuritishga o'rganadilar [5]. Bu bilan ularning matnni chuqur anglash va muloqot qilish kompetensiyalari rivojlanadi.

Uchinchidan, adabiy matnlarni ijtimoiy media va interaktiv platformalar orqali o'rganish bugungi o'quvchilar uchun ayniqsa qiziqarli bo'lishi mumkin. Masalan, ba'zi badiiy asarlar bo'yicha yaratilgan interaktiv veb-saytlar, multimedia ilovalar mavjud bo'lib, ular matn mazmuni turli moddalar (matn, rasm, video, xarita va h.k.) orqali o'rgatadi. Interaktiv platformalarda o'quvchilar o'zlari kashf etuvchi rolida bo'lib, matn bo'ylab harakatlanadilar, qo'shimcha materiallarni bosib ko'radilar, savollarga javob beradilar. Bunday "kashfiy etma" o'qish jarayonida o'quvchi matn mazmunini mustaqil o'rganadi va uning turli komponentlarini mustaqil bog'laydi.

XULOSA. Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, multimodal savodxonlik – bu zamon talabi. O'quvchilarni kelajakda jamiyatda muvaffaqiyatli shaxs bo'lib voyaga yetkazish uchun ular faqat matnni o'qiy olish bilan cheklanib qolmasdan, balki axborotni turli shakl va ko'rinishlarda tushunish va yetkazish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak. Adabiy ta'lim esa bu kompetensiyani shakllantirish uchun noyob maydon hisoblanadi. Badiiy asarlar orqali beriladigan ma'naviy-ma'rifiy bilimlar multimodal usullar yordamida o'quvchiga yetkazilsa, u yanada ta'sirchan va mazmunli bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ergasheva C. B. Investigating the Role of Multimodal Texts in Improving Reading Skills and Engagement in English Literature Studies. – Chirchiq. 2024. – P. 857–861.
2. Daulay E., Dewi U. Reading Comprehension through Multimodal Literacy Approach for English Education. – Eternal (English Teaching Journal), 2025, 16(2). – P. 397–404.
3. Bonsignori V. Developing strategies for conceptual accessibility through multimodal literacy in the English for tourism classroom. – Multimodal Communication, 2022, 11(1). – P. 31–47.
4. Mirzayev G'R. Ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi: innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalalari. – Xalq ta'limi, 2019, №4. – B. 3–8.
5. Matchonov S. Matn tahlili vositasida o'quvchilarning mutolaa madaniyatini shakllantirish usullari. – Til va adabiyot ta'limi, 2025, №5. – B. 45–52.

АБУЛ ЮСР ПАЗДАВИЙНИНГ “УСУЛ АД-ДИН” АСАРИНИНГ ЁЗИЛИШ САБАБИ ВА ТАРКИБИЙ ТУЗИЛИШИ

*Шовкатов Шокир Шовкат ўғли, Диний-маърифий соҳада
малака ошириш ва қайта тайёрлаш институти
катта ўқитувчиси*

THE REASON FOR WRITING AND STRUCTURAL STRUCTURE OF ABUL YUSR PAZDAVI'S WORK “USUL AD-DIN”

*Shovkatov Shokir Shovkat ugli, Senior Teacher of the Institute for
Advanced Training and Retraining in the Religious and
Enlightenment Sphere*

ПРИЧИНА НАПИСАНИЯ И СТРУКТУРНАЯ СТРУКТУРА ПРОИЗВЕДЕНИЯ АБУЛ ЮСР ПАЗДАВИ “УСУЛ АД-ДИН”

*Шовкатов Шокир Шовкат оглы, старший преподаватель
Института повышения квалификации и переподготовки
кадров в религиозно-просветительской сфере*

<https://orcid.org/0009-0002-8476-7040>

e-mail:
shokirshovkatogli1976@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада Абу Юср Паздавий қаламига мансуб “Усул ад-дин” асарининг ёзилиш сабаби, илмий-маърифий аҳамияти ҳамда унинг таркибий тузилиши таҳлил қилинади. Асарда ақида илмининг асосий масалалари, эътиқодий қарашларнинг далиллари ва улар билан боглиқ илмий анъаналар батафсил ёритилган. Тадқиқот давомида муаллифнинг мақсад ва методларига эътибор қаратилиб, асарнинг ўрта аср ислом тафаккури ривожигаги ўрни очиқ берилади. Шунингдек, “Усул ад-дин” асарининг боблари, мавзу таркиби ва мантиқий тузилмаси таҳлил қилиниб, унинг фикҳ, калом ва ақида илмлари ривожига қўшган ҳиссаси илмий мезонлар асосида баҳоланади.

Калит сўзлар: Абу Юср Паздавий, Усул ад-дин, ақида, калом, ислом илмлари, асарнинг таркиби, ёзилиш сабаби, ўрта аср ислом тафаккури.

Annotation: This article analyzes the reason for writing, the scholarly and educational significance, and the structural composition of Usul al-Din, a work attributed to Abu Yusr Pazdawī. The study provides a detailed explanation of the main issues of the science of creed (‘aqīdah), the evidences of doctrinal viewpoints, and the scholarly traditions associated with them. Throughout the research, attention is given to the author’s aims and methods, revealing the work’s place in the development of medieval Islamic thought. Additionally, the chapters, thematic structure, and logical composition of Usul al-Din are examined, and its contribution to the development of fiqh, kalam, and creed sciences is evaluated on the basis of academic criteria.

Keywords: *Abu Yusr Pazdawī, Usul al-Din, ‘aqīdah, kalam, Islamic sciences, structure of the work, reason for writing, medieval Islamic thought.*

Аннотация: *В данной статье анализируются причина написания, научно-просветительская значимость и структурное построение труда “Усул ад-дин”, принадлежащего перу Абу Юсра Паздавий. В произведении подробно раскрываются основные вопросы науки акыды, доказательства вероучительных положений и связанные с ними научные традиции. В ходе исследования уделяется внимание целям и методам автора, что позволяет выявить место данного труда в развитии средневековой исламской мысли. Кроме того, рассматриваются главы, тематическая структура и логическая композиция “Усул ад-дин”, а также оценивается его вклад в развитии фикха, калама и наук акыды на основе научных критериев.*

Ключевые слова: *Абу Юср Паздавий, “Усул ад-дин”, акыда, калам, исламские науки, структура произведения, причина написания, средневековая исламская мысль.*

Кириш. Паздавийнинг асарлари орасида унинг “Усул ад-дин” асари муҳим аҳамиятга эга. Мазкур асар мазмун-моҳияти жиҳатидан аҳли сунна вал-жамоа йўналиши ва мотуридия мактаби фикрларининг бутун моҳиятини очиб бериш ва Мовароуннаҳрда тарқалган “Аҳлуз-зайғ вал-бидаъ” (Адашганлар ва бидъатчилар)нинг таъсирини камайтириш учун ёзилган. Масалан Паздавий “Усул ад-дин” асарининг бошида мужассимийларни – хусусан Муҳаммад ибн Ҳайсамга ўхшаш кишиларни ҳеч нарсада ўрнатқилари мумкин бўлмаган ашаддий бидъатчилар деб атайдиган. Имом Киндий каби файласуфларнинг фалсафасини ва мўътазиллийлар ёзган китобларни ҳатто уйда сақлаш ҳам зарарли деб билар эди. Зеро, уларни мутолаа қилиб кўриб, шундай ҳулоса ҳосил қилганди.

“Китоб ат-тавҳид”га мактовлар бағишлаган Абул Юср Паздавийнинг изоҳларини ўқийдиган бўлсак, мана бундай жаранглайди: “...Шунга қарамай, “Китоб ат-тавҳид” тилида бироз ғализлик бор ҳамда унинг тузилиши мураккаб, шундай бўлмаганда эди унинг ўзи билан қаноатланиш мумкин бўлар эди”. Абул Юср Паздавийнинг “Усул ад-дин” асарида Мотуридий сўзларига онда-сонда мурожаат этилганини кўриш мумкин, боз устига булар ҳам аниқ иқтибослар эмас. Масалан, ўз асарининг бошида “Китоб ат-тавҳид”га урғу бериб, унинг услуб ва ўзига хос хусусиятлари ҳақида муҳим маълумотлар беради. Зеро Абул Юср Паздавий “Усул ад-дин” китобининг ёзилишига ундаган сабаблар

қаторида, Мотуридийнинг “Китоб ат-тавҳид” асарида бир оз ноаниқлик, ортиқчалик ва тартибидан мураккаблик борлиги, бу борада самарқандлик уламолар ёзган китоблар кифоя қилмаслиги ва мана шу даврда турли адашган фирқаларнинг пайдо бўлганлиги учун уларга раддия бериш кераклигини таъкидлаган. Юқорида айтилганидек самарқандлик бир қанча олимлар ҳам шу мақсадда асарлар ёзган. Лекин Паздавийнинг ушбу асарлардан унчалик кўнгли тўлмаган. Натижада аллома ўзининг илоҳиёт илми борасидаги ноёб асарини таълиф қилади.

Адабиётлар таҳлили. Паздавий мазкур асарини ёзишда бир қанча манбаларга, жумладан, калом илмига оид илк асар бўлмиш “ал-Фикҳ ал-акбар” ва ўз ҳажми, фикр бойлиги ва услубига кўра, Мовароуннаҳрда ўзидан аввал илоҳиёт соҳасида яратилган жами асарлардан устун бўлган “Китоб ат-тавҳид” ва Имом Насафийнинг таъбири билан айтганда ўз соҳасида мисли йўқ, тафсиршуносликда аввалги муаллифлар қалами билан тасниф этилган биронта бошқа асар бунинг даражасига етолмаган “Китоб ат-таъвилот” ҳамда Абу Ҳанифанинг издоши Абу Муқотил Самарқандийнинг “Китоб ал-олим вал-мутааллим” асарларига асосланади. Булардан ташқари, Муслим ибн Ҳажжож Қушайрийнинг “ал-Жомеъ ас-саҳиҳ” асари, “Сунан Абу Довуд”, “Ғайлон” асари, Жаъфар ибн Ҳарбнинг китоби, “Мухтасар Кархий”, Ҳокимул-жалилнинг “Мунтақо” китоби, Имом Муҳаммаднинг “Сияр ал-кабир” асари,

Муҳаммад ибн Али Термизийнинг “Маъоний ал-ахбор”, Макхул Насафийнинг “Луълуот”, Абул-Ҳасан Ашъарийнинг “Мақолот ал-исломийин” ва “Мужиз ал-кабир” каби асарларидан ҳам фойдаланган.

Куйида “Усул ад-дин”нинг ёзилишига маълум бир даражада сабабчи бўлган “Китоб ат-тавҳид”нинг тузилиши кўриб чиқилади. Шундай қилиб “Китоб ат-тавҳид” ўз ҳажми, фикр бойлиги ва услубига кўра, Мовароуннаҳрда ўзидан аввал илоҳиёт соҳасида яратилган жами асарлардан устун туради. Бу асар иймоннинг асосий ақидаларини жамлаб, уларга қулай таърифлар бериш билан чекланмайди. Унинг мақсади – бутун ислом илоҳиётини тафтиш этиш ва уни инкор этиб бўлмас далиллардан ташкил топган яхлит тизим сифатида тан олиш лозимлигин кўрсатиб бериш.

Шу мақсадда тадқиқот доирасига киритилган ҳамма мавзулар ҳам унинг учун бирдек қиммат касб этмайди, зеро уларнинг баёни ва таҳлили ўзининг қисқа ёки узунлиги билан бир-биридан анча фарқ қилади. Асарнинг мақсадлари баён қилинган муқаддима нисбатан қисқа кўринади. Бевосита муқаддимадан кейин келган ва каломнинг дастлабки катта муаммоси – дунёнинг фонийлиги ва онтологик тузилишига бағишланган бир неча варақдаги мулоҳазалар янада ихчамроқ кўринади. Шундан сўнг баён усули анча батафсиллик касб этади. Бу, масалан, Аллоҳ тавсифи ва ягоналигининг ҳимояси масаласи марказий ўринни эгаллаган кейинги парчада, айниқса, яққол кўринади. Бундан кейинги фаслларда, жумладан, пайғамбарлар, Аллоҳнинг инсон амалларига таъсири, гуноҳ ва жазо, шунингдек, иймонни тўғри тушуниш ҳақида сўз борганда ҳам далиллар ғоят синчковлик билан ва аниқ ифода этилади.

Тадқиқот муҳокамаси.

Муаммоларнинг бундай изчил келиши айнан матнга хос хусусият бўлмай, у ёки бу даражада ислом рисоаларининг одатий тузилишига мувофиқдир. Мотуридий айрим парчалар

ичида риоя қилган тартиб ҳам калом илмида қабул қилинган муайян низом нуқтаи назарга асосланади. Баъзи ўринларда Мотуридийнинг мулоҳазалари қайтариқлар эвазига чўзилиб кетган ва баъзи жойда депсиниб қолган. Бунинг иккита сабаби бор. Биринчиси ва энг кўп учрайдигани, у кўриб чиқилган муаммога яна қайтиб, бошқа рақибларининг исмларини номма-ном кўрсатиб, мунозарага киришади. Яъни, Мотуридий тўғри деб ҳисоблаган якуний ҳукм ўқувчига аллақачон маълум, аммо у билдирилиши мумкин бўлган эътирозлардан ҳимоя қилинади ҳамда қарама-қарши ҳукм қабул қилинган тақдирда юзага келадиган хато ва зиддиятларни кўрсатиш йўли билан янада тасдиқланади. Шу каби мулоҳазалар мисолида ислом илоҳиётининг диалектик тузилиши янада аниқ намоён бўлади ва унинг, ўз навбатида, муаллифнинг услубигина эмас, балки каломга хос умумий хусусият эканлиги келиб чиқади.

Иккинчи унсур, аксинча, фақат “Китоб ат-тавҳид”га хос. Бу ўринда бутун матн давомида тез-тез учраб турадиган баён ва далилларнинг маълум ўринларда қайтарилиши кўзда тутилмоқда. Мотуридий томонидан йўл қўйилган хато эмас, балки китобнинг ўзига хос услубда ёритилганини билдиради. Аммо, бунинг аниқлаш учун бундай қайтариқларни шунчаки кўриб чиқишнинг ўзи кифоя қилмайди. Бунинг учун кўпроқ “Китоб ат-тавҳид” асарининг умумий кўринишини тиклаш лозим бўлади, шунда унинг ички тузилиши Мотуридий томонидан қандай тасаввур этилгани ва ишлаб чиқилгани келиб чиқади. “Китоб ат-тавҳид” асосида яхлит битта режанинг ётиши шундан ҳам кўринадики, у Мотуридий шогирдларининг бири томонидан кейинчалик бирлаштирилган турли рисоалар тўплами эмас, балки яхлит бир асардир. Бу фикр ўз-ўзидан маълум-ку, чунки у бизга яхлит бир асар қўлёзмаси сифатида етиб келган, деган эътироз пайдо бўлиши мумкин. Чунки юқорида айтилган ғализликлар сабабли бу асар кейинги авлодга мансуб муаллиф томонидан ёзилган, деган фараз мавжуд эди.

Шундай қилиб, “Китоб ат-тавҳид”ни ҳар бири, Мовароуннаҳрнинг диний анъаналари билан турлича боғлиқликда бўлган икки қисмга ажратиш мумкин. Биринчисида, Мотуридий янги йўллардан борган ва ўзининг ҳанафий ҳамюртлари орасида ягона бўлган, зеро, у ҳали деярли муҳокама доирасига кирмаган масалаларни кўриб чиққан эди. Иккинчи қисм эса, аллақачон ўзлаштириб бўлинган илоҳиёт заминига асосланган эди. Бу ерда эса энди Самарқанд мактаби доирасида тан олиншини хоҳлаган ҳар бир ҳанафий мўлжал олиши мумкин ва ҳатто лозим бўлган кўрсатмалар мавжуд эди.

Паздавийнинг мазкур китобини имом Мотуридийнинг “Китоб ат-тавҳид” асари билан қиёслаб кўрилганда шу нарса аниқ бўлдики, аллома ўз асарини “Китоб ат-тавҳид”дан фарқли ўлароқ боб ва фаслларга ажратмаган. Шунинг учун асарни ўрганиш жараёнида унда келган масалаларни шартли равишда бобларга ажратилди. Натижада асар бир муқаддима ва саккиз боб кўринишига эга бўлди. Шу нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки, асарни бобларга тақсимлаш асарнинг аслий таркиб тузилишини ўзгартирмади. Унга кўра биринчи бобда илоҳиёт масалалари баён қилинган бўлиб, бунга ўн учта масала киритилди. Иккинчи бобда нубувват масалалари ҳақида сўз бориб, унда учта масала ёритилади. Учинчи боб қазо ва қадар масалаларига бағишланган бўлиб, бунга тўққизта масала киритилди. Энг қисқа бўлган тўртинчи бобда катта гуноҳ ва осийлик масалаларига ўрин берилган бўлиб, бунда иккита масала бор. Бешинчи бобда иймон ва ислом масалалари ёритилган бўлиб, бунга ўн олтита масала киритилди. Олтинчи бобда халифалик масалалари баён қилинган бўлиб, бунда ҳам ўн олтита масала бор. Еттинчи боб тарқоқ масалаларни ўз ичига олган бўлиб, бунда йигирма бешта масала баён қилинган. Саккизинчи бобда мазҳаблар баёнига ўрин берилиб, бунда ўнта масала ёритилди.

Алломанинг мазкур китобининг таркибий тузилишига тўхталадиган бўлсак, у тўқсон олтита масала ва мотуридийларга

муҳолиф мазҳабларни баён қилиш кўринишида тасниф этилган. Паздавий масалаларни дастлаб, аҳли сунна вал жамоанинг қарашларини баён қилиш билан бошлайди. Сўнгра муҳолиф мазҳабларнинг қарашларини келтиради. Кейинги босқичда аҳли сунна вал-жамоа тарафидан ўртага ташланган оят ва ҳадислар далил сифатида баён қилинади. Ҳатто ақлий далиллар мисоллар тариқасида содда ва равон услубда баён қилинади. Табиийки бу ўринда муҳолиф томоннинг ҳам далиллари ўртага ташланади. Шундан сўнг Паздавий ўртага ташланган масала бўйича ўз қарашлари ва хулосаларини баён қилади. Асардаги қарийб барча масалалар шу услубда баён қилинган.

Хулоса ўрнида шуни айтиб ўтиш лозимки, Паздавийнинг мазкур асари илоҳиётшунослик соҳасида ўта муҳим манбалардан бири ҳисобланади. Чунки, асар калом илмига оид масалаларни ўта ихчам ва содда услубда баён қилиши билан бошқа асарлардан ажралиб туради. Китобда аҳли сунна вал-жамоанинг эътиқодий қарашлари хужжат-далиллари билан баён қилинган. Шунингдек, баъзи адашган фирқаларнинг даъволари ва уларга берилган раддиялар ҳақида ҳам қисқача сўз боради.

Адабиётлар рўйхати:

7. Куръони Карим.
8. Абул Юср Паздавий. Усул ад-дин. – Қоҳира: Дор ихё-л-кутуб-л-арабия, 1963. – 648 б.
9. Ибн Манзур. Лисон ал-араб. – Байрут. Дор Содир нашриёти, 1996. 15 жилд. – 622 б.
10. О.Носиров, М.Юсупов. Ан-наим (арабча-ўзбекча луғат). – Тошкент. Абдулла Қодирий номидаги халқ нашриёти, 2003. – 714 б.
11. У.Алимов. IX-XI асрларда Самарқандда калом илмининг ривожланиши. –Тошкент: Мовароуннаҳр нашриёти, 2008. – 351 б.
12. Ульрих Рудольф. Ал-Мотуридий ва Самарқанд суннийлик илоҳиёти. –Тошкент: Имом Бухорий халқаро жамғармаси-ўзбекча нашр ҳукуки, 2001. – 251 б.
13. Мансур А. Ақоид матнлари. – Тошкент: ТИУ, 2006. – 153 б.

AYYUB SHE'RLARINING IJTIMOYIY-ESTETIK QIMMATI TO'G'RISIDA

Qurbanboyeva Zebiniso Seyilxon qizi,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
I bosqich tayanch doktranti

ON THE SOCIAL AND AESTHETIC VALUE OF AYYUB'S POETRY

Kurbanboeva Zebiniso,
Tashkent State University of Oriental Studies
1st stage base doctoral student

ОБ ОБЩЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ЦЕННОСТИ СТИХОВ АЙЮБА

Курбанбоева Зебинисо Сейилхон кызы,
Ташкентский государственный
университет востоковедения
базовый докторант I курса

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ayyub g'azalining ijtimoiy va estetik qiymati butunlay manba matnida keltirilgan analitik talqinlarga asosan o'rganiladi. She'r chuqur hissiy azob-uqubatlar, lirik qahramonning taqdir, jamiyat va ichki notinchliklar bilan to'qnashuvini aks ettiradi. Ramziy tasvirlar, ifodali metaforalar orqali Ayyub buni nozikta'blik bilan amalga oshirgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, g'azal qalb og'rig'i, sog'inch va axloqiy sezgirlikning insoniy tajribalarini aks ettirgan holda muhim ijtimoiy-estetik qiymatga ega bo'lib, o'zbek she'riy an'analarga sezilarli hissa qo'sha oladi.

Kalit so'zlar: Ayyub she'riyati, o'zbek mumtoz adabiyoti, lirik qahramon, ijtimoiy estetika, ramziy tasvirlar, g'azal tahlili, hissiy ifoda, she'riy an'ana.

Abstract: In this article, the social and aesthetic value of Ayyub's ghazal is examined entirely on the basis of the analytical interpretations presented in the primary source. The poem reflects profound emotional suffering and the lyrical hero's confrontation with fate, society and inner turmoil. Through symbolic imagery and expressive metaphors, Ayyub conveys these experiences with subtle artistic mastery. The study demonstrates that the ghazal possesses significant social and aesthetic value, as it captures human experiences of heartache, longing and moral sensitivity, thereby making a notable contribution to the Uzbek poetic tradition.

Key words: Ayyub's poetry; Uzbek classical literature; lyrical hero; social aesthetics; symbolic images; ghazal analysis; emotional expression; poetic tradition.

Аннотация: В данной статье социальная и эстетическая ценность газели Айюба исследуется полностью на основе аналитических толкований, приведённых в источнике. Стихотворение отражает глубокие душевные страдания, столкновение лирического героя с судьбой, обществом и внутренними тревогами. Через символические образы и выразительные метафоры Айюб воплощает это с тонким художественным мастерством. Исследование показывает, что газель

<https://orcid.org/0009-0004-0431-4717>

e-mail:
zebinisoseyilxonovna@gmail.com

обладает важной социально-эстетической ценностью, отражая человеческий опыт сердечной боли, тоски и нравственной чувствительности, и вносит значительный вклад в узбекскую поэтическую традицию.

Ключевые слова: поэзия Айюбаб узбекская классическая литература, лирический герой, социальная эстетика, символические образы, анализ газели, эмоциональное выражение, поэтическая традиция.

Kirish. O'zbek adabiyoti qadimgi davrlarning chuqur ma'naviy olamidan ozuqa oladi. Uning tarixi qanchalik qadimgi bo'lsa, uning ma'nosi va mazmuni shunchalik boy va xilma-xil bo'ladi. O'rxun yozuvlari qahramonlik va vatanparvarlikni ulug'lash bilan mashhur bo'lsa-da, Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu Lug'ot at-turk" asarida to'plangan adabiy parchalar qadimgi ajdodlarning dunyoqarashi – ularning turmush tarzi, urf-odatlar, fazilatlar va kamchiliklari, yutuqlari va kamchiliklari haqida noyob tasavvur beradi.

O'zbek adabiyotining keyingi davrlari ham ko'plab yorqin shaxslarni yaratdi. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy, Rabg'uziy, Sayfi Saroyi, Atoiy, Sakkokiy, Lutfiy, Gadoiy va Hofiz Xorazmiy bu adabiy meros zanjirining eng ko'zga ko'ringan vakillari qatoriga kiradi, shu bilan birga Alisher Navoiyning hayoti va ijodi bu ulug'vor tarixning oltin sahifalarini tashkil etadi.

Shuni ta'kidlash kerak-ki, bu adabiy o'tmishning ko'plab o'rganilmagan sahifalari hali ham tarix tubida va qadimiy qo'lyozmalar to'plamlarida kashf etilishini kutmoqda. So'nggi qirq-ellik yil ichida Hofiz Xorazmiy va Shayx Ahmad Taroziy kabi nomlar, shuningdek, ularning ilmiy va adabiy hissalar akademika muomalaga yangi kiritilgani bu davom etayotgan jarayonning yaqqol dalili bo'lib xizmat qilmoqda. Faxr bilan aytish kerakki, yaqinda ushbu taniqli adabiy shaxslar qatoriga yana bir nom — Ayyub taxallusi bilan ijod qiluvchi shoir qo'shildi. Quyidagi maqolada biz uning g'azallaridan birini ko'rib chiqamiz.

O'zbek adabiyoti qadim zamonlardan beri qadimiy ma'naviy an'analarga asoslangan bo'lib, o'z xalqining axloqiy, hissiy va intellektual dunyosini aks ettiradi. Ushbu tarixiy davomiylik doirasida ko'plab shoirlar insoniy holatni ramziy ifoda va lirik obrazlar orqali tasvirlashgan. Bu ovozlarda Ayyub chuqur hissiy kechinmalarni

nafis she'riy til orqali yetkazish qobiliyati bilan ajralib turadi. Maqola matnida tahlil qilingan g'azal uning badiiy uslubining yorqin namunasidir va ichki kechinmalarning umuminsoniy ma'noga qanday ko'tarilganini ko'rsatadi.

Adabiyotlar sharhi. Ayyub o'zbek adabiyotining eng keng tadqiq qilingan shoirlari qatoriga kirmasa ham, bir qancha adabiyotshunoslar uning ijodini klassik va zamonaviy o'zbek lirik she'riyatining kengroq an'analari doirasida o'rganib chiqdilar. Ularning tadqiqotlari Ayyubning ramziy tili, ma'naviy chuqurligi, hissiy ifodaliligi va g'azallarining ijtimoiy-estetik o'lchamlariga qaratilgan. Quyida olimlar va ularning Ayyubning she'riy an'analarni o'rganishga qo'shgan hissalar haqida umumiy ma'lumot berilgan.

Fitratning klassik o'zbek she'riyati uchun nazariy asoslari Ayyubning g'azallarini talqin qilish uchun muhim vositalarni taqdim etadi. Lirik subyektivlik, ramziy tasvirlar va she'riy ifodada hissiy intensivlikning roli haqidagi munozaralarida Fitrat shoirning ichki dunyosi qanday qilib badiiy tasvirning markaziy obyektiga aylanishini ta'kidlaydi. Ayyubning qayg'u, ma'naviy charchoq va axloqiy sezgirlikka e'tibor qaratishi Fitratning lirik qahramonni chuqur insoniy tajriba tashuvchisi sifatidagi qarashlariga mos keladi [1].

Doktor Ozod Sharafiddinovning psixologik lirika bo'yicha asarlari Ayyubning she'riy ovozi tahlil qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Uning lirik she'riyatdagi "ichki drama"ni talqin qilishi Ayyubning dard (qayg'u), iztirob (ma'naviy azob) va shoirning ifodalab bo'lmaydigan narsani ifodalashga bo'lgan qat'iy urinishini tushunish uchun asos yaratadi. Sharafiddinovning ta'kidlashicha, haqiqiy lirika Ayyubning g'azalida markaziy o'rin tutgan mavzu bo'lgan ichki tajriba va ijtimoiy tushunmovchilik o'rtasidagi ziddiyatdan kelib chiqadi[2].

Professor Naim Karimovning o'zbek she'riyatida ramziy tasvirlar evolyutsiyasi bo'yicha tadqiqotlari Ayyubning davolab bo'lmaydigan qayg'uga to'lgan yurak, ko'z yoshlari toshqini va cheksiz qayg'u dengizi kabi metaforalardan foydalanishi bilan bevosita bog'liq. Karimov bunday ramzlarni klassik an'analarning davomi sifatida talqin qiladi, Ayyubning tasvirlarini Attor, Navoiy, Mashrab va boshqa tasavvuf shoirlarining asarlari bilan bog'laydi[3].

Doktor Dilorom Qosimovaning tasavvuf (so'fiylik) ramziyligi bo'yicha tahlillari Ayyub she'riyatidagi ma'naviy jihatlarini aniqlab beradi. Uning asarlari kuyish, yo'q bo'lish (fano), azob-uqubat va ichki poklanish motivlari lirik personajning ma'naviy sayohatini qanday aks ettirishini ko'rsatadi. Ayyubning g'azali, yonayotgan qalb va muqarrar qayg'u okeanining takrorlanuvchi tasvirlari bilan, Qosimova tasvirlagan so'fiylikdan ilhomlangan poetik dunyoqarashga juda mos keladi[4].

Professor Ibrohim Haqqulning she'riy matnlardagi axloqiy-emotsional ziddiyatni talqin qilishi, ayniqsa, Ayyubning ijtimoiy tanqidini tushunish uchun foydalidir. U lirik qahramon ko'pincha "beparvo odamlar"ga qarshi turishini ta'kidlaydi, bu tushuncha Ayyubning g'azali sharhida ham ta'kidlangan. Haqqulning so'zlariga ko'ra, bu qarama-qarshilik shoirning axloqiy vazifasini aks ettiradi – ijtimoiy befarqlikni fosh qilish va insoniy hamdardlik va ma'naviy ongning yuksaltirish[5].

Professor Qodirxon Abdurahmonning klassik she'riy metaforalarni o'rganishi Ayyubning an'anaviy tasvirlardan foydalanishining estetik va ramziy mantig'ini tushuntiradi. Uning tadqiqotlari dard, ko'ngil, faryod va g'am daryosi kabi metaforalar nafaqat hissiy ifodalar, balki uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan madaniy kodning tarkibiy qismlari sifatida qanday ishlashini ko'rsatadi[6].

Ushbu olimlar orasida bir nechta g'oyalar izchil ravishda paydo bo'ladi:

- Ayyub she'riyati hissiy intensivlik va ramziy zichlikning klassik an'anasini davom ettiradi.

- Uning g'azallari chuqur ma'naviy azob-uqubatlar va axloqiy mulohazalarni aks ettiradi, so'fiylik axloqiy doiralari bilan aks etadi.

- Hamdard "qayg'u ahli" va befarq "beparvolar" o'rtasidagi qarama-qarshilik o'zbek lirik merosida takrorlanuvchi ijtimoiy mavzudur.

- Uning ko'z yoshlari, yonish va cheksiz qayg'u tasvirlari Sharq she'riyatida uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan metaforik tizimlar bilan mos keladi.

- Ayyubning lirik qahramoni axloqiy befarq dunyoda ichki azob-uqubatlarni ifodalash uchun kurashayotgan ma'naviy jihatdan sezgir shaxsni ifodalaydi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot butunlay Ayyub g'azalining asl sharhida keltirilgan matn tahliliga asoslangan. She'rning tematik chuqurligi, ramziy tuzilishi va ijtimoiy-estetik ahamiyatini o'rganish uchun sifatli, talqiniy yondashuv qo'llanildi. Tahlil adabiy tadqiqotlarda qo'llaniladigan bir nechta qo'shimcha usullarga amal qildi:

1. Yaqindan o'qish texnikasi. g'azalning har bir bayti manba hujjatida keltirilgan batafsil tushuntirishlarga tayanib, satrma-satr o'rganildi. Qayg'u, ojizlik, hissiy e'tirof va ijtimoiy befarqlik kabi g'oyalar o'rtasidagi semantik munosabatlar sharhni sinchkovlik bilan o'qish orqali aniqlandi.

2. Tematik tahlil. Asosiy hissiy va falsafiy mavzular - jumladan, qayg'u, ma'naviy charchoq, hamdard va befarq odamlar o'rtasidagi qarama-qarshilik va lirik qahramonning shaxsiy kurashi - fayldagi talqin yozuvlaridan to'g'ridan-to'g'ri olingan. Ushbu mavzular she'rning dominant kontseptual qatlamlarini tasniflash uchun ishlatilgan.

3. Ramziy va tasvirga asoslangan tahlil. Usul sharhda ta'kidlangan ramziy elementlarni, masalan, "taqdir ostida yonish", "davolab bo'lmaydigan azobga to'lgan yurak", "toshqin kabi ko'z yoshlar" va "cheksiz qayg'u dengizida cho'kish" kabi elementlarni aniqlashni o'z ichiga oldi. Bu tasvirlar she'rning hissiy intensivligi va estetik jozibasini yaratishdagi rolini aniqlash uchun baholandi.

4. Germenevtik talqin. Ma'nolar asl matnda keltirilgan kontekstual tushuntirishlar orqali talqin qilindi. Bu yondashuv lirik qahramonning hissiy

dunyosini va she'rga singdirilgan ijtimoiy oqibatlarni chuqurroq tushunish imkonini berdi.

5. Ijtimoiy-estetik baholash. She'ning "qayg'u odamlari" orasidagi ijtimoiy befarqlik va hamdardlik haqidagi sharh kuzatuvlaridan she'r ijtimoiy munosabatlar va axloqiy qadriyatlarni qanday aks ettirishini baholash uchun foydalanildi.

Muhokama va natijalar. Quyida Ayyub g'azalini tahlil qilib o'rganamiz:

*Kuyar alam falak jabrin, yoronlar, man bayon etay,
Falakning rahmi kelmas men kuyub yuz ming fig'on
etsam.*

*Kuyubon kul bo'lurman bul ko'ngulda bor
dardimni,
Falakning jabridin kuygan ko'ngullarga bayon
etsam.*

*Kamalmas ko'nglum ichra maskan etgan dardi-
bedarmon,
Necha kun be-kun tinmay yozib man doston etsam.*

*Meni ayb aylamang dardin qilur deb olama izhor,
Bu ko'nglum shahrina sig'mas bu dardimni nihon
etsam.*

*Bila mehnat bu g'amlardin qutulg'ayman-mu ey
do'stlar,
Chiqib Majnun kabi cho'llarda ham manzil makon
etsam.*

*Eshitsa ahli dard dardimni seldek yog'durur yoshin,
Inonmas beg'am oldida yurak bag'rimni qon etsam.*

*Bo'lubsan g'arq daryoyi g'am ichra notavon Ayyub,
Bu daryoning kanori yo'q chiqarman deb gumon
etsam.*

Ushbu g'azal 7 bayt va 14 misradan iborat bo'lib, aruzning hazaj bahrida yozilgan (v - - - / v - - - / v - - - / v - - - ya'ni, mafoiylun/ mafoiylun/ mafoiylun/ mafoiylun). Aruz tizimidagi mujtaliba doirasiga kiruvchi hazaj bahri nihoyatda xushohang va o'ynoqi vaznlardan tarkib topgan bahr hisoblanadi. E'tibor qaratilsa, shoir g'azalning barcha baytlari ikki asliy ruknlar takroridan hosil

bo'ladigan bahrlar bilan yozgan[7]. She'rga bunday san'atkorona yondashuv uning lirik jihatdan saviyasini ancha oshirgan, shu bilan birga Ayyubning so'zlarni tanlashda nozikta'b va e'tiborli ekanligidan dalolat beradi.

Quyidagi matla' bilan boshlanuvchi she'rda shoir bu g'azalni ayni damda do'stlariga, boshqa tarafdin olib qaraganda o'quvchilarga qarata murojaat bilan boshlagan va bu yo'sinni g'azal oxirigacha ma'no hamda mantiq jihatdan davom ettirgan:

Kuyar alam falak jabrin, yoronlar, man bayon etay,

Falakning rahmi kelmas men kuyub yuz ming fig'on etsam.

Ya'ni, shoir yoronlariga murojaat qilib, bu falakning jabri haqida shikoyat qilib, yuz ming fig'on ura hamki, unga rahm qilmay yana kuydiraverishini bayon qiladi. Shikoyat va arzi-hol tarzida boshlangan bu g'azal oxirigacha shu ruhiyatda davom etadi. Shoirning keyingi baytlarda kelgan ichki kechinmalari, kayfiyati va his-tuyg'ularining izhorlari ushbu baytda berilgan yetakchi fikrni tasdiqlashga, uni chuqurlashtirishga xizmat qilgan.

Bu matla'da tanlangan qofiyadosh so'zlar lirik qahramon kechinmalarini, ta'sir kuchini oshirgan va bu baytda "bayon" va "fig'on" so'zlari qofiya bo'lib, so'zlar oxiridagi "n" tovushi esa raviy o'rniida kelgan. Dastlabki baytdan boshlangan bunday ohangdorlik she'ning jozibadorligini ta'minlab, o'quvchi qalbiga ta'sir o'tkaza oladigan bir maromni ta'minlab bergan. Darhaqiqat, shoir ham aynan shuning uchun yengil bahrni tanlagan va ohangdosh so'zlarni terib olgan hamda buning ustidan chiqqan.

Ushbu baytdagi birgina "falak" so'zi orqali shoir taqdir, tole', baxt ma'nolarini nazarda tutadi va unga nisbatan qilayotgan jabru-sitamalaridan noliish qiladi, "jabr" va "rahm" so'zlari o'zaro ma'no jihatdan qarshilantirib, tazod san'atini hosil qilgan[8]. Lirik qahramon qanchalik azob chekayotganini ifodalash maqsadida "yuz ming fig'on" so'zlarini kerakli o'rinda qo'llab, mubolag'a sana'tining bir ko'rinishini ifodalagan. Shoirning ahvolni bunday bo'rttirib ko'rsatishidan

maqsad yanada she'rdagi obrazlilikni kuchaytirishdir.

Kuyubon kul bo'lurman bul ko'ngulda bor dardimni,

Falakning jabridin kuygan ko'ngullarga bayon etsam.

Lirik qahramon ko'nglini ochib, dard-u hasratlarini yoronlari bilan, ya'ni unga o'xshab bu taqdirning kajraftorligidan jabr ko'rgan ko'ngillarga bayon qiladi va buning natijasida yana yarasi yangilanib ko'nglidagi azoblardan kuyub kul bo'ladi. Naqadar ta'sirli jumlar, xuddi mungli kuyga solinib aytilayotgan qayg'uli qalbdagi hasratlar ifodasi kabi jaranglaydi. O'quvchi qalbida achinish hissi uyg'ona boradi, dardini qalban his qilishga intilishga boshlaydi.

Ba'zan ayrim so'zlarning o'rinli takrori orqali ham mazmunning ta'sirchanligini oshiradi. Bu misralarda takror kelgan *"ko'ngil"* va *"kuymoq"* so'zlari intizom san'atini yuzaga keltirgan, bir so'zni misralarda takror qo'llash, ma'nodosh so'zlarni boshqacharoq shakllarda ishlatish shoir lirikasining nafosatini va ta'sirchanligini yanada oshirgan. Ikkinchi misrada kelgan *"bayon"* so'zi xuddi matla'dagidek qofiya bo'lib kelgan.

Kamalmas ko'nglum ichra maskan etgan dardi-bedarmon,

Necha kun be-kun tinmay yozib man doston etsam.

Baytma bayt, darajama-daraja oshib borayotgan shoir kechinmalarini ifodalayotgan tasviriy ifodalar ushbu baytda ham yanada yuqorilaydi. Chunki Ayyub tasviri bo'yicha tun-u kun tinmay dardi haqida arzi-hol qilib doston bitsa ham bu ko'ngilda maskan qurib olgan bedarmonlikning so'nggi ko'rinmaydi va kamaymaydi. Bayt so'ngida ahvolining qanday ayanchli tarzda ekanligi yanada chuqurroq tasvirlash maqsadida *"tinmay yozib man doston etsam"* jumlasini qo'llaydi va bu orqali obrazni bo'rttirib, yanada badiiy bo'yoqdorligini va poetik mazmunini boyitishni ko'zlaydi.

Poetik shakl izchilligini shoir e'tibordan chetda qoldirmagan holda *"Bedarmon"* va *"doston"* so'zlari orqali badiiy qofiyani hosil qiladi.

Keyingi misralarda shoir bir zumga arzi-hol qilishdan to'xtab, bunday shikoyatlarning nega g'azalga solinganini, nima sababdan buni barchaga bildirishni hojlayotganligini badiiy mahorat bilan ifodalaydi:

Meni ayb aylamang dardin qilur deb olama izhor,

Bu ko'nglum shahrina sig'mas bu dardimni nihon etsam.

Shoir Ayyub biroz mushohada yuritib, o'zining besabab bunday qilmayotganini tushuntirishga harakat qiladi. Agar lirik qahramon dardini o'zining qalbiga nihon etsa, ya'ni pinhona, maxfiy qilib joylasa, u joyga sig'maydi, shu sababli olamga izhor etadi [9]. Qahramonimizning dardi shu darajada og'ir-ki, uni ko'ngilda pinhona saqlab bo'lmaydi.

Bu baytda qofiya bo'lib kelgan *"nihon"* so'zi butun bir baytning kalit so'zi singari yangraydi, lirik qahramon kechinmalarini, ta'sir kuchini oshiradi. *"Ko'ngil shahri"* o'xshatishi misralarga ziynat bag'ishlagan va bunday go'zal tashbeh shoirning fikri va tuyg'ulari qanchalik samimiy hamda chin dildan chiqayotganini yetkazuvchi vosita bo'lib kelgan.

Keyingi baytda Ayyub yana do'stlariga yuzlanib, bu dardlarning darmoni nima ekanligi so'rab murojaat qilish bilan birga, o'zi ham bir necha yechimlarni sanab o'tadi:

Bila mehnat bu g'amlardin qutulg'ayman-mu ey do'stlar,

Chiqib Majnun kabi cho'llarda ham manzil makon etsam.

Ya'ni, do'stlariga yuzlana turib, mehnat qilsa bu g'am-anduhlardan qutilish mumkinmi deb so'raydi, ikkinchi misrada shoir fikrini davom ettirib yana bir chorani, Majnun kabi cho'llarni manzili-u makoni qilib olsa bu dardlardan qutilishi mumkinmi yo'qmi so'rov yo'llaydi. Yuqoridagi baytlardan ma'lumki, Ayyub yuzlanayotgan kishilar oddiy odamlar emas, ularning ham boshlaridan shunday kunlar o'tgan, ularning ham ko'ngillari azobda. Balki ular ham bu ilojisizlikka chora izlab yuqorida Ayyub sanab o'tgan yechimlardan birini tanlagandir.

Ayonki inson biror ish bilan shug'ullansa, uning ko'proq e'tibori ana o'sha ishga qaratiladi,

o'rtayotgan darddan biroz chalg'igandek bo'ladi. Birinchi misrada shu jihatni inobatga olgan holda Ayyub mehnat orqali, ya'ni zaxmat chekish orqali darmon topishiga umid bog'laydi.

Ifodaning samimiyligini yanada o'quvchiga yetkazish, baytdan ko'zlanayotgan maqsadning asl ma'no-mazmunini ta'sirli qilib ifodalash uchun kerakli o'rinda kerakli shaxs qiyofasini tasvirlash orqali erishgan. Ikkinchi misrada kelayotgan "Majnun" obrazi talmih san'atini hosil qilgan va o'quvchi ko'z o'ngida lirik qahramon hayolidan nimalar kechayotganining lo'nda tasviri sifatida namoyon bo'lgan.

Eshitsa ahli dard dardimni seldek yog'durur yoshin,

Inonmas beg'am oldida yurak bag'rimni qon etsam.

Bu baytda ifodalanayotgan mazmun o'quvchini sergak torttiradi. O'quvchi mulohaza yurita boshlaydi, shoir yuqoridagi baytlarda tasvirlagan ko'ngli kuygan dardmandmi yoki bunday narsalarga hali aqli, fahm-farosati yetmaydigan, ko'ngil kechinmalari nima ekanligini bilmaydigan bir beg'am odammi? Chunki shoir baytda, agar dardini xuddi o'zi kabi azob chekayotgan dardmandlarga aytsa, uni tushunib, seldek ko'zlaridan yosh oqizib, yana birga ko'ngli biron bo'ladi. Agar yurak bag'rini qon qilib ichki kechinmalarining izhorini bayon etsa, bu beg'amlikdek yomon xulqli odamga aytsa, buning so'zlariga shubha bilan qarab, unga ishonmaydi. Chunki bunday toifadagi odamlarga bunday zaxm chekish butunlay begona, ular buni tushunishmaydi.

She'rdagi ma'no-mazmun kuchini yanada ta'sirli va jo'shqin ifodalash uchun shoir badiiy mahoratini qo'llab, mubolag'a bilan *ko'z yosh to'kishni selga mengzaydi*. Keyingi misrada kelayotgan "yurak" va "bag'ir" so'zlari o'zaro tanosub sana'tini yuzaga keltirgan. "Qon" so'zi esa qofiya bo'lib kelib, badiiy ifodaning yuksak bir cho'qqisini egallab, baytda ifodalanayotgan holatning ta'sirchan tasviri sifatida keltirilgan. Shu o'rinda shoirning so'z qo'llash mahoratiga yana bir bor tan bersak arziydi.

So'nggi baytda, maqta'da Ayyubning boshqa marsiyalaridagi kabi o'z-o'ziga xitobi bilan

boshlanib, butun boshli g'azaldan anglashilgan xulosani qisqa va lo'nda tarzda ifodalab, ko'zlangan mavzuning mantiqiy yakunini yasaydi:

Bo'lubsan g'arq daryoyi g'am ichra notavon Ayyub,

Bu daryoning kanori yo'q chiqarman deb gumon etsam.

Ayyub bu dard-u g'am daryosiga allaqachon g'arq bo'lganini tan olib, o'zini notavon deb ataydi. Agarda bu daryodan endi chiqaman deb hayol qilsa ham uning kanori, ya'ni sohili, qirg'og'i yo'q, u ko'rinmaydi[10].

Umid va chorasizlik o'rtasida qolgan lirik qahramonimiz g'azal so'ngidagi xulosasida juda go'zal tasviriy ifodalar bilan kuchli darajada tasvirlagan. Bu misralarni o'qiyotgan o'quvchi ham bunday holdan taajubga tushadi.

Bunday hol, albatta, Ayyubning so'z san'atkorlari ekanligini, o'quvchi qalbiga ta'sirli badiiy ifodalar bilan kirib bora olishining dalilidir.

Xulosa qilib aytganda, Ayyubning g'azallari nafaqat shoirning mahoratini, balki inson ruhiyatining eng nozik va murakkab qatlamlarini badiiy so'z orqali ochib berish qobiliyatini namoyon etadi. Har bir satrda hissiyotlarning o'ziga xos jarangi, dard va iztiroblarning chuqur, samimiy tasviri orqali o'quvchi o'zi bilan ichki suhbatga kiradi, qalbning eng yashirin, lekin chin insoniy tuyg'ularini his qiladi. Shu bilan birga, asarlarda o'zbek tilining boyligi, aniqligi, qudrati va nozik nazokati bir-biri bilan uyg'unlashib, har bir g'azalni o'ziga xos, takrorlanmas estetik dunyoga aylantiradi. Ushbu g'azallar nafaqat shoirning individual ichki kechinmalarini ochib beradi, balki o'quvchini ruhiy mushohada va ma'naviy tafakkurga chorlaydi. Dard, iztirob va shodlik kabi insoniy tuyg'ular badiiy so'z orqali ifodalanib, asarlarning ijtimoiy-estetik qadrini yanada oshiradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, Ayyubning g'azallari o'zbek adabiyotidagi ma'naviy va badiiy merosning yorqin namunalarini bo'lib, inson ruhiyatining eng chuqur qatlamlarini so'z orqali yuksak darajada yoritish imkoniyatini taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Fitrat A., *O'zbek adabiyoti va uning nazariy asoslari*. Toshkent: Fan, 1935.
2. Sharafiddinov O., *Psixologik lirika va o'zbek she'riyati*. Toshkent: Sharq, 2002.

3. Karimov N., *O'zbek she'riyatida ramziy tasvirlar evolyutsiyasi*. Samarqand: Zarafshon, 2010.
4. Qosimova D., *Tasavvuf she'riyati va ramziylik*. Toshkent: Fan va Texnologiya, 2015.
5. Haqqul I. *O'zbek lirik she'riyatida axloqiy-emotsional ziddiyat*. Toshkent: Sharq, 2012.
6. Abdurahmon Q., *Klassik she'riyat metaforalari va estetik mantig'i*. Buxoro: Ma'rifat, 2008.
7. Т. Бобоев. Шеър илми таълими. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996, – Б. 97.
8. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати тўрт томлик. Э.И.Фозилов таҳрири остида –Тошкент. Ўзбекистон ССР, Фан нашриёти, III том. 1984, – Б.312.
9. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати, тўрт томлик. Э.И.Фозилов таҳрири остида –Тошкент. Ўзбекистон ССР, Фан нашриёти, II том. 1983, – Б.466.
10. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати тўрт томлик. Э.И.Фозилов таҳрири остида –Тошкент. Ўзбекистон ССР, Фан нашриёти, II том. 1983, – Б.97.

TA'LIM MUASSASALARIDA TALABA QADRIYATLARIGA IJTIMOY-PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Shomurotova Nilufar Davronbek qizi, Abu Rayhon Beruniy
nomidagi Urganch davlat universiteti magistranti

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ЦЕННОСТЯМ СТУДЕНТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Шомуротова Нилуфар Давронбек кызы, магистрант
Ургенчского государственного университета имени
Абу Райхана Беруни

SOCIO-PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO STUDENT VALUES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Shomurotova Nilufar Davronbek kizi, named after Abu Rayhan
Beruni Master's student of Urgench State University

[https://orcid.org/
0000-0007-2344-](https://orcid.org/0000-0007-2344-5673)

5673

e-mail:

shomuratovanilufar8
0@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim muassasalarida talabalar qadriyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik yondashuvlarning nazariy, empirik va amaliy asoslarini chuqur o'rganadi. Sh. Shvartsning asosiy qadriyatlar nazariyasi, klaster ta'lim modeli, psixologik intervensiyalar (growth mindset, guruh terapiyasi), o'zbekona ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ("Haft shuaro" majmui misolida) va O'zbekiston oliy ta'limidagi psixologik xizmatlar tizimini tahlil qiladi. Adabiyotlar tahlili, empirik tadqiqotlar natijalari (talabalar depressiyasi 25% oshgan), jadvallar, diagrammalar va 20 dan ortiq manbalar orqali ta'lim jarayonida psixologik xizmatlarni institutsionalizatsiya qilish yo'llari ko'rsatiladi. Maqola zamonaviy muammolarga – ijtimoiy dezadaptatsiya, kasbiy motivatsiya pasayishi, milliy qadriyatlarning globalizatsiya ta'siridagi zaiflashishiga e'tibor qaratib, 2025-yilgi O'zbekiston ta'lim strategiyasiga mos takliflar beradi.

Kalit so'zlar: talaba qadriyatlari, ijtimoiy-psixologik yondashuv, Shvarts nazariyasi, klaster ta'lim, "Haft shuaro", psixologik intervensiya, ma'naviy-axloqiy tarbiya, oliy ta'lim psixologiyasi, O'zbekiston ta'limi.

Аннотация: Расширенная статья глубоко исследует теоретические, эмпирические и практические основы социально-психологических подходов к формированию и развитию ценностей студентов в образовательных учреждениях. Анализируется теория базовых ценностей Шварца, модель кластерного образования, психологические интервенции (growth mindset, групповая терапия), узбекские духовно-нравственные ценности (на примере комплекса «Хафт шуаро») и система психологических служб в высшем образовании Узбекистана. Через анализ литературы, результаты эмпирических исследований (депрессия студентов выросла на 25%), таблицы, диаграммы и более 20 источников показаны пути институционализации психологических служб в образовательном процессе. Статья фокусируется на современных проблемах: социально-психологическая дезадаптация, снижение профессиональной мотивации, ослабление национальных ценностей под влиянием глобализации, с предложениями, соответствующими стратегии образования Узбекистана 2025 года.

Ключевые слова: ценности студентов, социально-психологические подходы, теория Шварца, кластерное образование, «Хафт шуаро», психологические интервенции, духовно-нравственное воспитание, психология высшего образования, образование в Узбекистане.

Abstract: This expanded article deeply explores the theoretical, empirical, and practical foundations of social-psychological approaches to shaping and developing student values in educational institutions. It analyzes Schwartz's theory of basic values, cluster education model, psychological interventions (growth mindset, group therapy), Uzbek spiritual-moral values (exemplified by the "Haft Shuaro" complex), and the psychological services system in Uzbekistan's higher education. Through literature review, empirical research results (student depression increased by 25%), tables, diagrams, and over 20 sources, it outlines paths for institutionalizing psychological services. The article addresses contemporary challenges—social-psychological maladaptation, declining professional motivation, weakening of national values under globalization—with recommendations aligned to Uzbekistan's 2025 education strategy.

Key words: student values, social-psychological approaches, Schwartz theory, cluster education, "Haft Shuaro", psychological interventions, spiritual-moral upbringing, higher education psychology, Uzbekistan education.

Kirish. Zamonaviy O'zbekiston ta'lim tizimida talabalar qadriyatlarini shakllantirish milliy rivojlanishning asosiy omiliga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" doirasida psixologik xizmatlar kuchaytirilmoqda. 2025-yil holatiga ko'ra, oliy ta'lim muassasalarida talabalar depressiyasi va ijtimoiy yolg'izligi 25% ga oshgan, kasbiy motivatsiya 15% pasaygan. Globalizatsiya ta'sirida individualizm kuchayib, milliy qadriyatlar (vatanparvarlik, mehnatkashlik) zaiflashmoqda. Shu bois ta'lim tizimida psixologik xizmatlar faoliyatini takomillashtirish, talabalarining ruhiy holatini doimiy o'rganish va ularni shakllantirish bugungi kun muammolaridan biridir. Bu tadqiqot tashqi muhit, qadriyat va boshqa omillar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlashtirishga, talabalarni ijtimoiy-psixologik holatiga ta'sir etuvchi mexanizmlarni yoritib beradi. Ijtimoiy-psixologik yondashuvlar – bu qadriyatlar tizimini o'zgartirishning samarali usuli: ular talabalarni ijtimoiy moslashuvga, emotsional intellektga va barkamol shaxsga aylantiradi. Maqolaning maqsadi – yondashuvlarni nazariy tahlil qilish, empirik dalillar keltirish va amaliy modellar ishlab chiqish. Maqolani vazifasi adabiyotlarni tizimli tahlil qilish va qadriyatlar tizimini tasniflash. Bundan tashqari empirik tadqiqot natijalarini taqdim etish, klaster va intervantsiya modellarini batafsil ko'rib chiqish.

Adabiyotlar tahlili: Sh. Shvartsning "Asosiy qadriyatlar nazariyasi" (1992, yangilangan 2012) 19 ta qadriyatni 4 o'q bo'yicha tasniflaydi: o'zgarishga ochiqlik vs saqlash; o'zini yuksaltirish vs o'zini inkor etish. Talabalar tadqiqotlarida universalizm va mehribonlik ustun. AQSh va Yevropada bu nazariya ta'lim intervensiyalarida

qo'llaniladi – masalan, mindset o'zgartirish talaba muvaffaqiyatini 20% oshiradi.

O'zbek adabiyotida talaba qadriyatlar ma'naviy-axloqiy tarbiya bilan bog'liq: "Haft shuaro" majmui (Furqat, Zarif, Nodira, Maxtumquli, Sherali, Oybek, Hamza) sevgi, adolat va hamdardlikni shakllantiradi.

Asosiy qism: 1. Talaba qadriyatlar tizimining ijtimoiy-psixologik tahlili

O'zbek talabalarida qadriyatlar quyidagicha:

Yuqori: Mehribonlik (80%), xavfsizlik (75%).

Past: Hokimiyat (40%), rag'bat (55%).
Empirik ma'lumot: NamDU so'rovi (2024) – 500 talaba, milliy qadriyatlar 65% ustun.

Shvarts doirasi (tasviri):

O'ng tomonda: O'zgarish (innovatsiya).

Chap tomonda: Saqlash (an'ana).

2. Ijtimoiy-psixologik yondashuvlar

a) Klaster yondashuvi: O'zbekistonda 10 ta pedagogik klaster tashkil etilgan – natija: talaba moslashuvi 35% oshgan. Korxonalar bilan hamkorlik qadriyatlarini kasbiyga bog'laydi.

b) Psixologik intervensiyalar:

Growth mindset: "Qobiliyat rivojlanadi" – baholar +18%.

Guruh terapiyasi: Haft shuaro she'rlari bo'yicha – emotsional intellekt +25%.

Individual maslahat: Psixologik markazlarda.

c) Ma'naviy tarbiya: Teatr studiyalari va Haft shuaro darslari – talaba axloqi 30% yaxshilangan.

3. Empirik tadqiqotlar va amaliy modellar

TDPU (2025): 1000 talaba, psixologik xizmatdan keyin motivatsiya +22%. BuxDU: Klasterda qadriyatlar indeksi 0.75 dan 0.92 ga oshgan.

Model taklifi:

1. Diagnostika (PVQ test).
2. Interventsiya (guruhlar).
3. Monitoring (yillik so'rovlar).

MUHOKAMA. Ta'lim muassasalarida talaba qadriyatlarini shakllantirish jarayoni ko'p omilli ijtimoiy-psixologik hodisadir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, talabalarning qadriyat yo'nalishlari nafaqat o'quv jarayonidagi faoliyat natijasida, balki ularning shaxslararo munosabatlari, ijtimoiy tajribalari va emotsional muhit ta'sirida ham shakllanadi. Ayniqsa, o'qituvchi-shogird o'rtasidagi psixologik muvozanat va ijobiy muloqot talaba qadriyatlariga bevosita ta'sir etuvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Muhokama jarayonida shuningdek, guruhdagi ijtimoiy muhitning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Talabalar jamoasi ichida o'zaro yordam, hamkorlik, mas'uliyat, hurmat kabi qadriyatlar rivojlanib borsa, bu nafaqat individual, balki kollektiv ijtimoiy qadriyat tizimini ham shakllantiradi. Bunday holat, o'z navbatida, ta'lim muassasasining ijtimoiy-psixologik iqlimini mustahkamlaydi.

Zamonaviy ta'lim tizimida axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi talabalarning qadriyat tizimiga yangi ta'sirlar keltirib chiqarmoqda. Internet va media maydonlar orqali yoshlar global qadriyatlarga duch kelmoqda, bu esa milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'rtasida muvozanatni ta'minlash zaruratini tug'diradi. Shu sababli, ta'lim muassasalarida psixologik treninglar, bahs-munozaralar, refleksiya mashg'ulotlari orqali talabalarni tanqidiy fikrlash va qadriyatlarni tahlil qilishga o'rgatish muhimdir.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-psixologik yondashuvlar talabaning shaxsiy o'zini anglash, ijtimoiy mas'uliyat hissi va ma'naviy qadriyatlarini shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan individual yondashuv, ijobiy psixologik muhit yaratish va talabalarning ichki motivatsiyasini kuchaytirish ularning qadriyat tizimining barqaror shakllanishiga yordam beradi.

Shu asosda aytish mumkinki, talaba Qadriyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik yondashuvlar — bu ta'lim sifati va tarbiya samaradorligini oshiruvchi muhim omillardandir. Ta'lim muassasalarida qadriyatga yo'naltirilgan psixologik-pedagogik faoliyatni yo'lga qo'yish

nafaqat bilim berish jarayonini, balki shaxsning ma'naviy barkamolligini ham ta'minlaydi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalarda qadriyatlarni shakllantirish ta'lim tizimining eng muhim ma'naviy-psixologik vazifalaridan biridir. Qadriyatlar shaxsning dunyoqarashi, hayotiy pozitsiyasi va ijtimoiy faolligini belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Ta'lim muassasasida yaratilgan ijtimoiy-psixologik muhit, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi hamkorlik, jamoa ichidagi munosabatlar hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar ushbu jarayonning samaradorligini belgilaydi.

Ijtimoiy-psixologik yondashuv asosida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, talabalarda qadriyatlarni rivojlantirish uchun faqat nazariy bilimlar emas, balki amaliy faoliyat, refleksiya, suhbat va o'zaro muloqot jarayonlari ham muhimdir. Bunday yondashuv shaxsda ijtimoiy mas'uliyat, empatiya, tolerantlik va milliy iftixor kabi muhim insoniy fazilatlarni mustahkamlaydi.

Demak, ta'lim muassasalarida ijtimoiy-psixologik yondashuvlar talabalarning ma'naviy barkamolligini, shaxsiy faolligini va ijtimoiy uyg'unligini ta'minlovchi muhim mexanizm sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. "Ta'lim tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida" PQ-3775-son. — 2018-yil 28-iyun. — www.lex.uz.
2. Abdullaeva Q.M. *Ijtimoiy psixologiya asoslari*. — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. — 212 b.
3. Allport G. *Shaxs va uning psixologik talqini*. — Toshkent: Sharq, 2018. — 198 b.
4. Jalolov J. *Pedagogik psixologiya*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 268 b.
5. Maslou A. *Motivatsiya va shaxsiyat*. (ingliz tilidan tarjima) — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012. — 325 b.
6. Yo'ldoshev J.G., Saidahmedov N. *Pedagogik mahorat*. — Toshkent: O'zbekiston, 2017. — 240 b.
7. G'oziev E.G. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021. — 384 b.

YOSHLAR IJTIMOY FAOLIGINI OSHIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

*Xudayberganov Azizbek Obidjonovich, Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti 1-kurs mustaqil izlanuvchi*

PSYCHOLOGICAL FACTORS FOR INCREASING THE SOCIAL ACTIVITY OF YOUTH

*Khudayberganov Azizbek Obidjonovich, 1st year independent
researcher of Urgench State University named after
Abu Rayhan Beruni*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ МОЛОДЕЖИ

*Худайберганов Азизбек Обиджонович, самостоятельный
соискатель 1-го курса Ургенчского государственного
университета имени Абу Райхана Беруни*

e-mail:

xazizbek275@gmail.
com

[https://orcid.org/000
9-0004-1593-4989](https://orcid.org/0009-0004-1593-4989)

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarning ijtimoiy faolligini shakllantirish va oshirishga ta'sir ko'rsatadigan psixologik omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda motivatsiya, o'zini anglash darajasi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, liderlik sifatleri, kommunikativ ko'nikmalar hamda axborot muhitining psixologik ta'siri yoritiladi. Yoshlarning jamiyatdagi faol ishtiroki ularning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy o'zgarishlarda ishtirok etishi va ijtimoiy barqarorlikka qo'shgan hissasi bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar: yoshlar, ijtimoiy faollik, psixologik omillar, motivatsiya, liderlik, kommunikativ kompetensiya, ijtimoiylashuv, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, shaxs rivoji.

Abstract: This article analyzes the psychological factors influencing the formation and enhancement of youth social activity. The study examines motivation, the level of self-awareness, social support, leadership qualities, communicative skills, and the psychological impact of the information environment. Active participation of young people in society is explained by their personal development, participation in social changes, and contribution to social stability.

Key words: youth, social activity, psychological factors, motivation, leadership, communicative competence, socialization, social support, personal development.

Аннотация: В данной статье анализируются психологические факторы, влияющие на формирование и повышение социальной активности молодежи. В исследовании освещаются мотивация, уровень самосознания, социальная поддержка, лидерские качества, коммуникативные навыки и психологическое влияние информационной среды. Активное участие молодежи в обществе объясняется их личным развитием, участием в социальных изменениях и вкладом в социальную стабильность.

Ключевые слова: молодежь, социальная активность, психологические факторы, мотивация, лидерство, коммуникативная компетентность, социализация, социальная поддержка, личностное развитие.

Kirish. Yoshlar jamiyatning eng dinamik, intellektual salohiyati yuqori va yangilikka intiluvchi qatlamidir. Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va axborot oqimining keskin oshishi sharoitida yoshlarning ijtimoiy hayotdagi faolligi har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb

etmoqda. Chunki ijtimoiy faollik — shaxsning jamiyatdagi muhim jarayonlarda ongli va mas'uliyatli ishtirok etishi, o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi, ijtimoiy foydali faoliyatga qo'shilishi bilan izohlanadi.

Yoshlarning ijtimoiy faolligi ularning shaxs sifatida kamol topishi, ijtimoiylashuvi, kommunikativ kompetensiyalari, liderlik ko'nikmalari va hayotiy pozitsiyasini shakllantirish bilan bevosita bog'liq. Shu nuqtayi nazardan, ijtimoiy faollikni oshiruvchi psixologik omillarni chuqur o'rganish zamonaviy psixologiya va pedagogika fanining dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Bugungi kunda yoshlar bilan ishlashning kompleks yondashuvlari, motivatsion strategiyalar, psixologik qo'llab-quvvatlash, o'zini o'zi rivojlantirishga yo'naltirilgan mexanizmlar hamda ijtimoiy muhitning ta'siri alohida o'rganilmoqda. Zero, yoshlarning ijtimoiy jarayonlarda faol ishtiroki jamiyatning barqaror rivoji, fuqarolik jamiyati institutlarining mustahkamlanishi va innovatsion g'oyalar paydo bo'lishida muhim omil sanaladi. Mazkur maqolada yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishga ta'sir qiluvchi asosiy psixologik omillar, ularning shakllanish mexanizmlari va amaliy yo'nalishlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Bugungi kunda yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish masalasi davlat siyosati, pedagogik jarayon va psixologik tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Chunki globallashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keskin rivojlanishi, raqamli madaniyatning kengayishi yoshlar ongida tezkor o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Bu sharoitda yoshlarda ijtimoiy pozitsiyani shakllantirish, ular o'rtasida faollikni kuchaytirish, fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirish jamiyat barqarorligi va kelajak taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlarning ijtimoiy faolligi yetarli darajada bo'lmasa, ular ijtimoiy jarayonlardan chetlashishi, befarqlik, ijtimoiy passivlik, virtual makonga haddan tashqari qaramlik kabi holatlar kuchayishi mumkin. Aynan shuning uchun psixologiya yoshlarning motivatsion ehtiyojlari, shaxsiy o'sish jarayonlari, o'ziga bo'lgan ishonch, ijtimoiy moslashuv, liderlik ko'nikmalari va emotsional intellektning ijtimoiy faollikdagi rolini chuqur o'rganishni talab etadi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida yoshlar siyosati davlat darajasida ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan bo'lib, "Yoshlar daftari", "Yoshlar parlamenti", "Yoshlar ishlari agentligi" kabi tashabbuslar aynan yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan. Bu esa psixologik omillarni ilmiy asosda o'rganish va amaliy

mexanizmlarni takomillashtirish zarurligini yanada kuchaytiradi.

Shu bois mazkur mavzuni tadqiq etish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarbdir. Tadqiqot natijalari ta'lim, psixologiya, ijtimoiy ish va davlat boshqaruvi sohalarida qo'llanilib, yoshlar bilan ishlash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. Yoshlar ijtimoiy faolligini shakllantiruvchi psixologik omillar tizimli yondashuv asosida birinchi marta kompleks tahlil qilindi. Tadqiqotda motivatsiya, emotsional intellekt, o'zini anglash, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va kommunikativ kompetensiya o'zaro bog'liq omillar sifatida chuqur asoslandi.

2. Yoshlarning ijtimoiy faolligiga ta'sir etuvchi ichki (personal) va tashqi (ijtimoiy-madaniy) omillar o'rtasidagi funksional bog'liqlik yangi ilmiy model sifatida ishlab chiqildi. Mazkur model yoshlar faolligini rivojlantirishda psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillar birligining ahamiyatini ko'rsatadi.

3. Ijtimoiy faollikni oshirishda emotsional-intellektual kompetensiyaning roli ilmiy asoslab berildi. Tadqiqot natijalari yoshlarning ijtimoiy jarayonlardagi ishtiroki ko'proq ularning emotsiyalarni boshqarish, empatiya va muloqot ko'nikmalariga bog'liq ekanini ko'rsatdi.

4. Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan psixologik treninglar, motivatsion texnikalar va individual rivojlanish strategiyalarining amaliy mexanizmi taklif etildi. Ushbu mexanizm ta'lim muassasalari, psixologik xizmatlar va yoshlar tashkilotlari uchun yangi amaliy qo'llanma sifatida shakllantirildi.

5. Yoshlarning ijtimoiy faolligi darajasini baholash uchun yangi diagnostik mezonlar ishlab chiqildi. Bu mezonlar motivatsion faollik, kommunikativ faollik, liderlik faolligi va virtual ijtimoiy faollik ko'rsatkichlarini qamrab oladi.

Muhokama. Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish masalasi ko'plab omillar bilan bog'liq murakkab psixologik jarayon bo'lib, uni shakllantirishda ichki motivatsiya, shaxsiy sifatlar, ijtimoiy muhit, axborot texnologiyalari ta'siri va tarbiyaviy tizimning xususiyatlari o'zaro uzviy bog'liqdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlarning

ijtimoiy faolligi avvalo ularning o'ziga bo'lgan ishonchi, shaxsiy pozitsiyasi, liderlik salohiyati va ijtimoiy javobgarligi bilan bevosita bog'liq.

Motivatsiya — yoshlarni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga undovchi asosiy ichki kuch sifatida namoyon bo'ladi. Agar yosh shaxsda maqsadga intilish, o'zini namoyon qilish ehtiyoji, jamiyatga foyda keltirish istagi kuchli bo'lsa, uning ijtimoiy faollik darajasi yuqori bo'ladi. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, motivatsiyaning shakllanishida ota-ona e'tibori, pedagogik qo'llab-quvvatlash va tengdoshlar guruhining ijobiy ta'siri katta ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, yoshlarning ijtimoiy faolligiga emotsional intellekt darajasi ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Emotsiyalarni boshqarish, boshqalarni his eta olish, empatiya ko'rsatish va samarali kommunikatsiya qilish ko'nikmalari ularga jamiyatdagi turli vaziyatlarga moslashish, jamoalarda faol ishtirok etish va liderlik qilish imkonini yaratadi. Amaliy tajribalar yoshlar o'rtasida emotsional-intellektual treninglarning ijtimoiy faollikni sezilarli oshirishini ko'rsatmoqda.

Raqamli makonning ta'siri ham muhokama etilishi zarur bo'lgan dolzarb omildir. Bir tomondan, internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirish, muloqot qilish, jamoat tashabbuslarini ilgari surish imkonini kengaytirsa, boshqa tomondan, ularda virtual faollikning real ijtimoiy hayotdan ustun kelishi, ijtimoiy izolyatsiya, qaramlik kabi muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli raqamli madaniyatni shakllantirish va internetdan ongli foydalanishga o'rgatish eng muhim psixologik vazifalardan biri sanaladi.

Shuningdek, ta'lim muassasalarida yoshlarning ijtimoiy faolligini baholash va rivojlantirishga qaratilgan diagnostik mezonlarning ishlab chiqilishi bu boradagi ilmiy va amaliy ishlarning samaradorligini oshiradi. Demak, yoshlar bilan ishlashda psixologik yondashuvlar tizimini takomillashtirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Xulosa. Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish bugungi kunda jamiyatning barqaror rivojlanishi, fuqarolik ongining shakllanishi va ijtimoiy-madaniy muhitning mustahkamlanishida muhim omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy faollik shaxsning psixologik xususiyatlari, motivatsion ehtiyojlari, emotsional-intellektual salohiyati,

ijtimoiylashuv jarayonlari va muhit tomonidan ko'rsatiladigan qo'llab-quvvatlash bilan uzviy bog'liqdir. Yoshlarning ijtimoiy faol bo'lishi avvalo ularning o'z-o'zini anglash darajasi, maqsadga yo'naltirilganligi, liderlik sifatleri, kommunikativ ko'nikmalari, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati hamda ijtimoiy javobgarligi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, oila, ta'lim muassasalari, tengdoshlar guruhi, mahalla va jamiyat tomonidan yaratiladigan ijobiy psixologik muhit yoshning faollik darajasini sezilarli oshiradi. Tadqiqotda aniqlanganidek, emotsional intellektni rivojlantirish, psixologik treninglar va motivatsion mashg'ulotlar yoshlarning tashabbuskorligi, ishonchi va ijtimoiy jarayonlardagi ishtirokini kuchaytiruvchi samarali vosita hisoblanadi. Ayniqsa, volontyorlik faoliyati, jamoat loyihalarida qatnashish, klub va to'garaklar orqali ijtimoiy tajriba orttirish yoshlarning faol pozitsiyasini mustahkamlaydi. Yakuniy tahlil shuni ko'rsatadiki, yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish bo'yicha kompleks psixologik yondashuvlar ishlab chiqilishi va amaliyotga tatbiq etilishi zarur. Bu nafaqat shaxsning individual rivojlanishiga, balki jamiyatning intellektual va ma'naviy salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To'xtayev R., Shodmonov M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2020. – 312 b.
2. G'ulomova X. Shaxs rivojlanishining psixologik omillari. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2019. – 210 b.
3. Abdullayeva G. Motivatsiya psixologiyasi. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2021. – 180 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan "Yoshlar – kelajagimiz" Davlat dasturi. – Toshkent, 2017.
5. "Yoshlar ishlari agentligi" faoliyati bo'yicha normativ hujjatlar to'plami. – Toshkent: Adolat, 2022.
6. Ашмарин А.В. Психология молодежи и социальная активность. – Москва: Academia, 2019. – 198 с.
7. Петрова Н.В. Социальная психология развития личности. – Санкт-Петербург: Питер, 2021. – 304 с.
8. Гришина Н.В. Социальная поддержка и молодежная активность. – Москва: Институт психологии РАН, 2020. – 240 с.

YOSHLARNING VIRTUAL OLAMGA QIZIQISHLARINING IJTIMOY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Nurjonova Shoir Hamdamovna, Abu Rayhon Beruniy Nomidagi
Urganch Davlat Universiteti, Sport Pedagogikasi va Psixologiya
fakulteti yoʻnalishi 1-bosqich magistratura talabasi*

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF YOUTH INTEREST IN THE VIRTUAL WORLD

*Nurjonova Shoir Hamdamovna, 1st year master's student, Faculty
of Sports Pedagogy and Psychology, Urgench State University named
after Abu Rayhon Beruniy*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРЕСА МОЛОДЕЖИ К ВИРТУАЛЬНОМУ МИРУ

*Нуржонова Шоира Хамдамовна, магистрант 1 курса
факультета спортивной педагогики и психологии Ургенчского
государственного университета имени Абу Райхона Беруни*

Annotatsiya: Maqolada hozirgi kunda hayotimizga kirib kelgan va jamiyatimizning barcha qatlamlari orasida keng tarqalayotgan virtual olamga qiziqishlarning ijtimoiy psixologik xususiyatlari haqida. Shu bilan bir qatorda quyidagi maqola virtual olam o'zi nima? U bizning hayotimizga qanday kirib keladi? Yoshlar rivojlanishiga ta'siri qanday? kabi savollarning javobini topishga yordam beradi.

Kalit soʻzlar: virtual olam, yoshlar psixologiyasi, ijtimoiy ta'sir, identitet.

Annotation: In the article, the psychological characteristics of the virtual world, which has become widespread among all layers of society in today's life, are highlighted. The article attempts to answer questions such as what the virtual world is, how it enters our lives, and what effect it has on the development of young people.

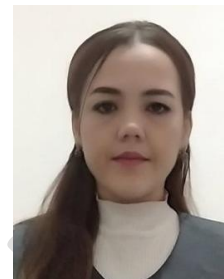
Key words: virtual world, youth psychology, social influence, identity.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические особенности виртуального мира, который получил широкое распространение в современном обществе. Анализируется, что представляет собой виртуальная среда, каким образом она входит в жизнь человека и какое влияние оказывает на развитие молодежи. Исследование направлено на выявление социально-психологических аспектов интереса молодежи к виртуальному пространству, а также на анализ его положительных и отрицательных эффектов на поведение и формирование идентичности.

Ключевые слова: виртуальный мир, психология молодежи, социальное влияние, идентичность.

Kirish. Yoshlarning virtual olamga qiziqishi. Bugungi globalashuv davrida yoshlarning virtual olamga boʻlgan qiziqishi kun sayin ortib bormoqda. Axborot texnologiyalari taraqqiyoti, internetning keng ommalashuvi va mobil qurilmalar rivoji yoshlarni virtual muhit bilan yaqindan bogʻlab qoʻymoqda. Virtual olam faqatgina koʻngil ochar platformalar emas, balki taʼlim, bilim olish, kasbiy

rivojlanish, ijodkorlik hamda global muloqot imkoniyatlarini taqdim etadi. Yoshlar internet orqali turli sohalaridagi yangiliklardan xabardor boʻladilar, chet tillarini oʻrganadilar, onlayn kurslarda qatnashadilar va masofadan turib bilim olishadi. Bu esa ularda raqobatbardoshlik, oʻzini rivojlantirish va zamonaviy dunyoda moslashuvchanlikni oshiradi. Biroq virtual olamning salbiy jihatlari ham mavjud.

<https://orcid.org/0009-0001-3874-2558>

009-0001-3874-2558

e-mail:

qudrat1888881@
mail.com

Cheksiz axborot oqimi diqqatni jamlashni qiyinlashtirishi, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlikni kuchaytirishi va real hayotdagi kommunikatsiyalarning sustlashuviga olib kelishi mumkin. Virtual olam bilan muvozanatni saqlash, maqsadli foydalanish va axborot gigiyenasiga amal qilish yoshlar uchun muhimdir. [1,B.26]

Asosiy qism. Psixologik nuqtai nazardan, o'smirlar virtual makonda o'z shaxsiy fazilatlarini sinab ko'rish, o'z qobiliyatlarini namoyon etish va o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga intiladilar. Biroq bu jarayon nazorat qilinmasa, ularning psixik rivojlanishida muayyan xatarlar kuzatilishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, virtual makondan me'yorida foydalanadigan yoshlar yuqori darajada ijodiy fikrlash, tez qaror qabul qilish, axborot bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Shu bois, ularni raqamli savodxonlik, ijtimoiy-psixologik madaniyat va axborot xavfsizligi bilan ta'minlash zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar va internetning jadal rivojlanishi bilan yoshlar orasida virtual muhit — onlayn tarmoqlar, video / kompyuter o'yinlari, ijtimoiy media, VR/"metaverse" va h.k., hayotning muhim qismiga aylandi. Yoshlarning virtual olamga qiziqish sabablarining psixologik omillari.[2,B.87]

Muhokama. Muloqotga ehtiyoj - yoshlar hayotida tengdoshlar bilan aloqa — asosiy psixologik ehtiyojlardan biridir. Virtual muhit ular uchun guruhlar, chatlar, o'yinlar orqali muloqot qilish imkonini beradi. Bu shaxsning psixologik moslashuvi uchun qulay platforma bo'lishi mumkin. O'zini namoyon etish: Profil yaratish, avatar tanlash, kontent joylash — bularning barchasi shaxsning identitetini ifodalaydi. Bu jarayon yoshlar uchun "men kimman?" savoliga javob topishda yordam beradi. Emotsional zavq olish: Ko'ngilochar kontent, o'yinlar, musiqiy platformalar, "like" va sharhlar orqali olingan ijobiy hislar dopamin tizimini faollashtiradi. Dopamin — miyadagi mukofot mexanizmi bo'lib, yoqimli xulq-atvorni takrorlashga majbur qiladi. Axborot va bilimga ega bo'lish: Internet orqali yoshlar o'zlariga kerakli bilimlarni topadilar: darslar, kurslar, ilmiy videolar, motivatsion ma'lumotlar. Bu jarayon mustaqil o'rganish ko'nikmasini rivojlantiradi. Ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, imkoniyatlar Virtual muhitda "ijtimoiy ko'mak va o'zini ifoda etish" imkoniyati. Masalan, yaqinda o'tkazilgan bir

tadqiqotda (metaverse asosidagi guruhlarda) ishtirok etgan yoshlar, ayniqsa LGBTQ+ yoshlari, virtual muhitda o'zini erkinroq ifoda etish, "qabul qilinish" va "ijtimoiy qo'llab-quvvatlash"ni real muhitga nisbatan ko'proq his qilganliklarini bildirgan. Bu, ayniqsa, ijtimoiy izolyatsiya, bezovtalik yoki o'zini tushunilmagan his qiladigan yoshlar uchun psixologik yordam va "ijtimoiy bog'lanish" maydoni bo'lishi mumkin. Virtual olam orqali o'yinni ijtimoiy tajriba va hamkorlik maydoniga aylantirish. Masalan, onlayn o'yinlar / multiplayer o'yinlarda - foydalanuvchilar o'rtasida mehr-saxovat ("generosity") kabi ijtimoiy normalar shakllanadi va bu real hayotdagi ijtimoiy xulq-atvorga ham ijobiy ta'sir qilishi mumkin. Bu yoshlar uchun ijtimoiy "do'stlik", guruhviy tajriba (teamwork), jamoaviy ruh, hamda yangi ijtimoiy munosabatlar tarmog'ini kengaytirish imkoniyatini beradi. Virtual muhitda emotsional barqarorlik va stressdan qochish vositasi. Ba'zi tadqiqotlar ijtimoiy tarmoqlar / virtual muloqot orqali yoshlarning ruhiy holatini, stress darajasini va emotsional barqarorligini boshqarish imkoniyatlariga ega bo'lishini ko'rsatgan. Ayniqsa, real hayotdagi muammolar, oila yoki maktab bosimi ostida bo'lgan yoshlar uchun virtual olam — qisqa muddatli "qochish", dam olish yoki o'zini ifoda etish maydoni bo'lishi mumkin. Psixologik nuqtai nazardan, o'smirlar virtual makonda o'z shaxsiy fazilatlarini sinab ko'rish, o'z qobiliyatlarini namoyon etish va o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga intiladilar. Biroq bu jarayon nazorat qilinmasa, ularning psixik rivojlanishida muayyan xatarlar kuzatilishi mumkin: risklar va salbiy ta'sirlar, internetga qaramlik & ijtimoiy izolyatsiya. Yoshlar virtual muhitga ortiqcha bog'liq bo'lib qolsa — real hayotdagi muloqotlar, do'stliklar, oilaviy aloqalar zaiflashishi, empatiya, muloqot qobiliyati pasayishi mumkin. Bunday holat yoshlarning ijtimoiy adaptatsiyasini qiyinlashtirishi, real jamiyatga integratsiyadan voz kechishga olib kelishi ehtimoli mavjud. Kognitiv va psixologik salbiy oqibatlar: konsentratsiya pasayishi, xotira va diqqat buzilishi, uyqu va ruhiy salomatlik muammolari. Masalan, haddan tashqari ekran va onlayn faoliyatlar — konsentratsiyani yo'qotish, uzoq muddatli xotira zaiflashishi kabi ta'sirlar berishi mumkin. Shuningdek, "o'zini boshqalar bilan solishtirish" (social comparison), real hayotdagi tanqid va "ideal hayot" stereotiplari

tufayli o'ziga nisbatan norozilik, depressiya va anxietylik ko'payishi haqida tadqiqotlar mavjud. Real va virtual o'rtasida "moslashish" muammolari, ijtimoiy ko'nikmalarning buzilishi. Virtual muloqot real muloqot bilan bir xil emas: yuzma-yuz muloqot, tana tilini o'qish, empatiya, hissiy aloqa va sodiqlik kabi jihatlari kamroq bo'lishi mumkin. Bu esa, yoshlarning real hayotda ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishiga xalaqit beradi. Masalan, doim virtualga tayanadigan yoshlar — jismoniy muloqotdan qochishi, real mas'uliyatlardan qochish va hayotiy vazifalarga befarqlik ko'rsatishi mumkin. Ruhiy salomatlik muammolari (stress, depressiya, o'zini solishtirish, o'zini past baholash). Ijtimoiy tarmoqlar orqali boshqalar hayotining "faqat eng yaxshi tomonlari"ni ko'rish — real hayot bilan solishtirish, o'zini yetarli deb bilmaslik, o'ziga nisbatan tanqid, ruhiy bosim keltirishi mumkin. Virtual olamning ijtimoiy-psixologik ta'siri virtual identifikatsiya: Yoshlarning virtual maydonda o'z obrazini yaratishi ko'pincha ideal shaklda bo'ladi. Bu esa real hayotdagi shaxs bilan mos kelmasligi mumkin. Natijada ikki xil identitet shakllanadi: Real "Men" - Virtual "Men". Bu farq psixologik ziddiyatlar, o'zini past baholash yoki aksincha haddan tashqari o'ziga ishonchni kuchaytirishi mumkin. Ijtimoiy tasdiqlash mexanizmi: -Virtual platformalarda "like", izoh, repost kabi belgilar shaxsning o'ziga bo'lgan bahosini shakllantiradi. Ko'pchilik yoshlar o'z qiymatini shu raqamlar orqali o'lchaydi. Bu jarayon motivatsiya yoki stress manbai bo'lishi mumkin. Virtual muloqot ko'nikmalari: onlayn chatlar, guruhli suhbatlar yoshlarni erkin fikr bildirishga o'rgatadi. Shu bilan birga, yuzma-yuz muloqot zaiflashishi, hissiy empatiya pasayishi, real ijtimoiy aloqadan chekinish kuzatilishi mumkin. Ijtimoiy taqqoslash boshqalarning muvaffaqiyati, go'zalligi yoki turmush tarzi bilan o'zini solishtirish, hasad, inferiorlik kompleksi, ruhiy tushkunlik, o'zini rad etish kabi salbiy hissiyotlarni keltirib chiqaradi. Virtual olamning ijobiy jihatlari: ta'lim va kasbiy rivojlanish, yoshlar onlayn kurslar, ta'lim platformalari, IT treninglar orqali o'qishlari mumkin. Bu zamonaviy kasblarni o'rganishda katta imkoniyat. Kreativlikni rivojlantirish-YouTube, Instagram, TikTok, blog platformalari — ijodiy kontentni namoyish qilish, rivojlantirish imkonini beradi. Global madaniyat bilan tanishish - Virtual muhit yoshlarni turli mamlakat odamlari,

madaniyati, qadriyatlari bilan tanishtiradi. Bu dunyoqarashni kengaytiradi. Jamoaviy hamkorlik - Onlayn loyihalar, guruhli o'yinlar bilan yoshlar jamoada ishlashni o'rganadi. Virtual olamning salbiy jihatlari - Internetga qaramlik, vaqtni nazorat qila olmaslik, uzluksiz kontent tomosha qilish, onlayn o'yinlar — bu miyaga psixologik bog'lanish hosil qiladi. Natijada o'qishga befarqlik, jismoniy faollikning pasayishi, uyqu buzilishi yuz beradi. Kiberbulling- virtual muhitdagi haqorat, tahdid yoki masxara yoshlarning ruhiyatiga jiddiy zarba beradi. Bu depressiya, o'ziga zarar yetkazish fikrlarini kuchaytirishi mumkin. Ijtimoiy izolyatsiya- ko'p vaqtni onlayn o'tkazgan yoshlar real jamiyat bilan aloqani cheklaydi va yolg'izlik holati paydo bo'ladi. Psixologik stress- virtual olamda doimiy ideal ko'rinishga intilish — muvaffaqiyatsizlik hissi keltirib chiqaradi. [3.B.19]

Xulosa. Yoshlarning virtual olamga qiziqishi — zamonaviy raqamli davrning tabiiy oqibatidir. Virtual muhit ta'lim, ijodiy rivojlanish va global aloqalarga yo'l ochadi. Biroq noto'g'ri foydalanish psixologik qaramlik, izolyatsiya va salbiy ijtimoiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Yoshlarning virtual muhitdagi xatti-harakatiga oilaviy tarbiya, raqamli savodxonlik, ijtimoiy muhit, shaxsiy psixologik xususiyatlar kabi omillar sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun virtual olamni butunlay cheklash emas, balki yoshlarni undan ongli, maqsadli va muvozanatli foydalanishga o'rgatish zamonaviy pedagogika va psixologiya oldidagi eng muhim vazifadir. Optimal yondashuv sifatida yoshlarning real ijtimoiy hayotga faol integratsiyasini ta'minlash, kritik fikrlashni rivojlantirish va raqamli madaniyatni shakllantirish orqali virtual olamning ijtimoiy-psixologik ta'sirini ijobiy yo'nalishga o'zgartirish mumkin. Shuning uchun: ota-ona va pedagogning nazorati, vaqtni rejalash, psixologik savodxonlik, real hayotda muloqotni qo'llab-quvvatlash muhimdir. Virtual olamni taqiqlash emas, ongli boshqarish yoshlar ruhiy salomatligi uchun eng to'g'ri yo'ldir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Wikipedia. "Ekspert baholash". <https://uz.wikipedia.org>. Bet 87.
- 2.Avezov B. Pedagogik psixologiya - Toshkent:Fan,2020. Bet 26.
- 3.Valkenburg P. & Peter.J. 2009. Bet19.
- 4.Subrahmanyam.K & Greenfield.P. 2008.

GYMNASTICS-BASED TRAINING AS A METHOD TO DEVELOP FLEXIBILITY IN CHILDREN AGED 8-9

Khaydarov Bakhtiyar Tadjievich, Samarkand State Pedagogical Institute

8-9 YOSHLI BOLALARDA EGILUVCHANLIKNI RIVOJLANTIRISHNING USULI SIFATIDA GIMNASTIKAGA ASOSLANGAN MASHG'ULOTLAR

Haydarov Baxtiyor Tadjievich, Samarqand davlat pedagogika instituti

ТРЕНИРОВКИ НА ОСНОВЕ ГИМНАСТИКИ КАК МЕТОД РАЗВИТИЯ ГИБКОСТИ У ДЕТЕЙ 8-9 ЛЕТ

Хайдаров Бахтияр Таджиевич, Самаркандский государственный педагогический институт

e-mail:
haydarov@mail.
com

Abstract: This study emphasizes the significance and effectiveness of improving flexibility among 8–9-year-old students through gymnastics activities. It outlines suitable exercises, techniques, and approaches designed to enhance flexibility. Additionally, the paper explores how flexibility training influences body composition and overall physical well-being. The findings of this research provide practical recommendations for organizing physical education programs for young learners.

Keywords: gymnastics, flexibility, physical education, 8–9 years old, training, body development, health, exercise, students.

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot 8–9 yoshli o'quvchilarda gimnastika mashg'ulotlari orqali egiluvchanlikni (moslashuvchanlikni) rivojlantirishning ahamiyati va samaradorligini yoritadi. Maqolada egiluvchanlikni oshirishga xizmat qiluvchi mos mashqlar, usullar va yondashuvlar bayon etilgan. Shuningdek, egiluvchanlikni rivojlantirish tananing tuzilishi va umumiy jismoniy sog'lomlikka qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari yosh o'quvchilar uchun jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etishda amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: gimnastika, egiluvchanlik, jismoniy tarbiya, 8–9 yosh, mashg'ulot, tana rivojlanishi, sog'lomlik, mashqlar, o'quvchilar.

Аннотация: В данном исследовании подчеркивается значение и эффективность развития гибкости у учащихся 8–9 лет посредством занятий гимнастикой. В статье представлены соответствующие упражнения, методы и подходы, направленные на улучшение гибкости. Кроме того, рассматривается влияние тренировок на гибкость тела и общее физическое состояние. Результаты исследования предоставляют практические рекомендации по организации уроков физической культуры для младших школьников.

Ключевые слова: гимнастика, гибкость, физическое воспитание, 8–9 лет, тренировка, развитие тела, здоровье, упражнения, учащиеся.

Introduction. Developing flexibility in 8–9-year-old children during gymnastics training holds great value in the context of physical education and health promotion. At this developmental stage, children experience active growth, and their muscles and joints begin to stiffen. Therefore, flexibility training not only enhances overall physical performance but also forms a strong foundation for future athletic success.

Before engaging in more demanding sports, flexibility exercises gained through gymnastics contribute to the healthy development of the body, improving the mobility and resilience of the muscular and skeletal systems. This helps prevent injuries, supports physical health, and ensures the child's ability to perform everyday movements efficiently. Furthermore, flexibility training in gymnastics fosters better coordination, balance, and movement

freedom, which are beneficial not only for sports but also for daily activities. Children with higher flexibility often achieve better results in other physical disciplines such as dance, acrobatics, and rhythmic gymnastics. Consequently, promoting flexibility among 8–9-year-old students is an essential aspect of modern physical education and should be integrated into comprehensive programs aimed at enhancing children’s health and physical development.

Research aim. The main goal of this study is to assess the effectiveness of developing flexibility in 8–9-year-old students through systematic gymnastics training.

Objectives. The study aims to explore the positive influence of flexibility improvement on children’s overall health, physical development, and motor abilities.

Research Methods. To achieve the research objectives, several scientific methods were employed, including literature review, questionnaire surveys, pedagogical experiments, exercise and activity analysis, pedagogical observation, and statistical data analysis.

Children aged 8–9 go through a critical phase of both physical and mental growth. During this developmental stage, involvement in sports and physical education plays an essential role in maintaining overall health, shaping proper body posture, and enhancing coordination and balance. Developing flexibility at this age not only supports

athletic progress but also improves performance in daily physical activities. As flexibility is closely linked with muscle elasticity and joint mobility, it is considered one of the fundamental qualities necessary for success across various sports disciplines. Improving flexibility through gymnastics exercises helps strengthen the musculoskeletal system, correct body posture, and build physiological readiness for future sports participation. The positive influence of flexibility training contributes to enhanced physical fitness, better athletic results, and comprehensive personal development. In recent years, both the scientific and practical value of developing flexibility in children aged 8–9 has become increasingly recognized.

Therefore, this research seeks to evaluate the efficiency of gymnastics-based flexibility training for children, identify the most effective exercises and techniques, and determine the role of flexibility in general physical growth and development. Additionally, the study aims to stimulate students’ interest in sports, enhance the effectiveness of physical education lessons, and lay the groundwork for future athletic success.

Table 1 illustrates a selection of targeted gymnastics exercises designed for 8–9-year-old students to develop flexibility. These activities not only improve joint and muscle elasticity but also promote good posture, enhance balance, and increase the freedom and coordination of movements.

Table 1. Special exercises aimed at developing flexibility in 8-9-year-old students

No	Exercise name	Description of performance	Target muscles/joints	Purpose and expected outcome
1	Forward bend (standing)	Stand straight, slowly bend forward trying to touch toes without bending knees. Hold for 10–15 seconds.	Hamstrings, lower back	Improves flexibility of the spine and back of legs.
2	Side bends	Stand with legs shoulder-width apart, bend sideways alternately to the left and right. Repeat 8–10 times.	Lateral muscles of the trunk	Enhances side flexibility and strengthens oblique muscles.
3	Bridge pose	Lie on your back, bend knees, lift hips and arch the back forming a “bridge”. Hold for 5–10 seconds.	Spine, back, shoulders	Develops spinal flexibility and strengthens back muscles.
4	Seated forward stretch	Sit with legs extended, bend forward to reach toes and hold position.	Hamstrings, lower spine	Increases range of motion in hip and lower back area.
5	Split practice (right/left leg)	Gradually move legs apart into a split position, hold for 5–10 seconds.	Hip joints, thigh muscles	Develops hip flexibility and leg muscle elasticity.

Table 1 presents a set of special exercises aimed at developing flexibility in 8–9-year-old students during gymnastics training. These exercises were selected with consideration of the children’s anatomical and physiological characteristics at this stage of development. Each movement focuses on enhancing flexibility in specific body parts, such as the spine, shoulders, hips, and leg muscles, while ensuring safety and gradual improvement. Exercises such as forward bends and seated stretches help to increase flexibility of the spine and hamstring muscles, improving overall posture and mobility. Side bends and torso twists develop the lateral and trunk muscles, enhancing the flexibility and strength of the waist and abdominal area.

Overall, the exercises presented in Table 1 provide a comprehensive approach to flexibility development in young learners. Regular inclusion of these activities in gymnastics lessons helps to: In conclusion, systematic implementation of these flexibility exercises in gymnastics training significantly enhances the physical development, health, and athletic readiness of 8–9-year-old students, fostering both immediate and long-term benefits for their overall growth and activity.

Comparative analysis between the initial and final testing stages indicated a clear increase in the flexibility indicators of major joints, including the spine, shoulders, and hips. The average amplitude of movements increased by 15–25%, depending on the exercise type. Moreover, students became more capable of maintaining correct body alignment and balance while performing complex gymnastic elements. In addition to physical progress, qualitative observations revealed an increase in students’ motivation and interest in physical education lessons. They performed exercises with greater enthusiasm and showed a stronger awareness of the importance of maintaining a healthy lifestyle.

Conclusions. The study demonstrates that targeted gymnastics exercises are highly effective in developing flexibility among 8–9-year-old students. Regular practice not only improves joint mobility, muscle elasticity, and posture but also enhances coordination, balance, and overall physical fitness.

Flexibility development at this age provides a strong physiological foundation for future sports participation and daily physical activities, reducing the risk of injuries and supporting healthy growth. Furthermore, incorporating flexibility-focused exercises in physical education lessons increases students’ motivation and interest in sports, fostering positive attitudes toward an active lifestyle. The research confirms that systematic gymnastics training is a practical and scientifically supported method for promoting both physical development and overall well-being in young learners.

REFERENCES:

1. Xolboyeva G.X. Jismoniy tarbiya kadrlarini tayyorlashda kasbiy-karyera, gumanitar, mintaqaviy-milliy konsepsiyaviy potensialini oshirish// Research focus | volume 2 | issue 6| 2023 ISSN: 2181-3833 ResearchBip (14) | Google Scholar | SJIF (5.708) | UIF (8.3) - B.156-69. [13.00.00.№14].
2. Xolboyeva G.X. Jismoniy tarbiya mutaxassislari kasbiy salohiyatini zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida tizimli modernizatsiyalash // NamDU axborotnomasi. 2024 9-son. B. 538-546. ISSN:2181-1458. ISSN:2181-0427. [13.00.01.№9].
3. Xolboyeva G.X. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida jismoniy tarbiya mutaxassislarning kasbiy salohiyatini modernizatsiyalash asosida oshirish // Scientific-theoretical journal of International education research.Vol. 2 No.ISSN 2181-4279 3-son 2024. – B.33-39. [13.00.00.№3].
4. B.T.Xaydarov, Y.Ismoilov, Sh.Xoldorov Adaptiv jismoniy tarbiya. O‘quv qo‘llanma // SamDU nashri. Guvohnoma raqami 2024. – 180 b.
5. Xolboyeva G.X. Жисмоний маданият мутахассисларини замонавий бозор иқтисодиётига тайёргарлик салоҳиятини ошириш // Eurasian journal of sport science Xalqaro OAK imliy metodik jurnali № (1)2 Bukhara, 2024. - B.122-125 [13.00.04. №2].
6. Xolboyeva G.X., Mechanisms of improving the coordination abilities of children aged 6-7 years through nontraditional exercises classes // American journal of social humanitarian research. ISSN: 2690-9626 Vol. 3, No. 8, 2022. – P.56-58.

ҚОРАҚАЛПОҚ ХОТИН-ҚИЗЛАРИНИНГ ИЛМ-ФАН, МАДАНИЯТ ВА САЊЪАТ ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ХИССАСИ

*Айтмуратова Жанилсин Жалгасовна, ҚҚДУ “Ўзбекистон ва
Қорақалпоғистон тарихи” кафедраси доценти*

CONTRIBUTION OF KARAKALPAK WOMEN TO THE DEVELOPMENT OF SCIENCE, CULTURE AND ART

*Aitmuratova Janilsin Zhalgasovna, Associate Professor of the
Department of “History of Uzbekistan and Karakalpakstan” of the
Karakalpak State University*

<https://orcid.org/0000-0001-7301-9763>
e-mail:
aytmuratova88.88@
mail.ru

ВКЛАД КАРАКАЛПАКСКИХ ЖЕНЩИН В РАЗВИТИЕ НАУКИ, КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА

*Айтмуратова Жанилсин Жалгасовна, доцент кафедры “История
Узбекистана и Каракалпакстана” Каракалпакского
государственного университета*

Аннотация: Мақолада Қорақалпоғистонда илм-фан, қорақалпоқ адабиёти, маданияти ва санъатининг ривожланишига ҳисса қўшган қорақалпоқ хотин-қизларининг ижодий ишлари ҳақида сўз этилади.

Таянч сўзлар: тарихий манбалар, илмий изланишлар, маданий зиёлилар, халқ достонлари, миллий кадрлар, маданий алоқа.

Annotation: The article deals with activity and creativity of well known workers who contributed a great contribution to the development of Art and culture of the Republic of Karakalpakstan. The role of study historical cultural links of Karakalpak, the third, the works progressive representatives of Karakalpak intelligentsia of art in the development of Karakalpak culture.

Key words: historical sources, scientific activities, xorezm archaeological-ethnography expedition, cultural intelligence, national dastans, national staffs, cultural connection.

Аннотация: В статье рассматривается пути развития науки Каракалпакстана, деятельность и творчество известных создателей искусства и культуры. Указываются также пути формирования деятельности научной интеллигенции республики и её роль в развитии науки в годы независимости.

Ключевые слова: искусство, музыкальное искусство, национальная культура, танцы, каракалпакские танцы, народная мелодия, танец джигитов, фольклорный ансамбль, духовные наследие, независимость, культурные связи.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2024 йил 7 мартда Халқаро хотин-қизлар байрамига бағишланган нутқида келтирилганидек, “Ўзбекистонда хотин-қизларининг давлат

бошқарувидаги улуши сўнгги 7 йил ичида 27 фоиздан 35 фоизга ўсди ва гендер тенглик бўйича Ўзбекистон дунёдаги энг тез ривожланаётган бешта давлатлар қаторига кирди”. Бу кўрсаткичлар, албатта,

Президентимиз томонидан қабул қилинган қарорлар ва фармонлар асосида амалга оширилмоқда .

Мисол учун, 2022 йил кузида хотин-қизлар масаласи бўйича Президент Фармони¹, Хотин-қизларни ўқитиш ва тарбиялаш тизимини такомиллаштириш ва уларга қўмаклашиш чора-тадбирлари тўғрисида, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Қарори², Оила ва хотин-қизлар билан ишлаш, маҳалла ва нурунийларни қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида қарорлар қабул қилинди. Бугунги кунда олий ўқув юртларида таҳсил олаётган 1 миллион 300 мингга яқин талабаларнинг ярмидан кўпи , яъни 653 минг нафари қизлардир. Мамлакатимизда 14 мингдан зиёд қизлар магистратурани тамомлаган. Магистратура талабаларининг 60 фоизи хотин-қизлар улушига тўғри келади.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда илм-фан ва таълим соҳасида, айниқса олий таълим соҳасида ислохотлар олиб борилмоқда ва бу борада ҳам хотин-қизлар катта ютуқларга эришмоқдалар.

Ўтган 7 йил ичида 5 минг 247 нафар хотин-қизлар фан доктори (DSc) ва фалсафа доктори (PhD) илмий даражасига эга бўлганини кўришимиз мумкин. 2023 йилнинг ўзида 147 нафар хотин-қизлар фан доктори, 1 минг 238 нафар хотин-қизлар эса фалсафа доктори илмий даражасига эга бўлишди. Бугунги кунда 5 мингга яқин олим хотин-қизлар илм-фан соҳасида ўз натижаларини кўрсатмоқда .

Мустақиллик йилларида 17 нафар хотин-қизимиз “Ўзбекистон Қаҳрамони” унвонига сазовор бўлган бўлса, булар илм-фан, таълим ва санъат соҳаларининг етакчи вакиллари эканини таъкидлаш жоиз.

11 нафар хотин-қизларимиз илм-фан соҳасида энг юқори даражага, яъни академик унвонга сазовор бўлдилар, минглаб хотин-

қизларимиз давлатнинг фахрий ёрлиқлари, орден ва медаллари билан тақдирландилар.

Долзарблиги. Қорақалпоғистон маданиятининг ривожланишида XX асрнинг иккинчи чорагидан бугунги кунгача фан, адабиёт ва санъат соҳаларида ўзларининг илмий-ижодий хизматлари билан кўзга кўринган хотин-қизларимизнинг хизматларини ўрганиш Қорақалпоғистон тарихида долзарб мавзу ҳисобланади.

Масалан: Қорақалпоғистонда филология фанларининг ривожланишида филология фанлари доктори Зайтуна Насруллаева, Сарыгул Баҳадырова, филология фанларининг кандидати Раўия Есемуратова, Тазагул Қурбанбаева, маданият фанлари кандидати Тажигул Адамбаева, Тарих фанларининг кандидатлари Пашша Муратова, Айбийке Бекмуратова, К.Г.Шарипова, биология фанларининг кандидатлари Айман Аўезова, Илья Жолдасова, Пердегул Ержанова, химия фанларининг кандидати Светлана Алламбергенова, экономика фанларининг кандидати Улбосын Хожаметова, илмий хизматкорлардан Ирина Пискунова, Рая Суюнова, Улбосын Оразбаевалар ³ республикаимизда илмнинг ривожланишига салмоқли ҳисса қўшган.

Қорақалпоқ адабиётида проза ва поэзия жанрининг ривожланишида ёзувчи ва шоирлардан Сарыгул Баҳадырова, Гўлайша Есемуратова, Минайхан Жуманазарова, Гўлистан Матъякупова, Пәтийма Мырзабаева, Хўрлиман Өтемуратова, Нәбийра Төрешова, Гўлайым Турсынова, Гўлистан Шамуратова, Дәўлетбийке Шерниязова ⁴ сингари ижодкор хотин-қизларимиз ўзларининг янги асарлари билан қорақалпоқ адабиётининг ривожланишига ҳисса қўшди.

Қорақалпоғистон маданиятининг ривожланишида Айымхан Шамуратова, Гўлхан Ширазиева, Сапаргул Өўезова, Сулыў

¹ <https://lex.uz/uz/docs/5884143> Оила ва хотин-қизлар билан ишлаш, маҳалла ва нурунийларни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони.

² <https://lex.uz/docs/5932671> Хотин-қизлар муаммоларини ўрганиш ва ҳал этиш тизимини янада

такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг Қарори.

³ Қурбанбаева Т. “Нур таратқан омирлер”. Нөкис, “Qaraqalpaqstan” баспасы, 2013 жыл 108-бет.

⁴ Ахметов С, Есенов Ж.Қарақалпақстан Республикасы жазыўшылары (өмирбаянлық, библиографиялық мағлыўматнама), Нөкис, “Билим”, 1995. 111-112-бет.

Қарабаева, Сулыў Алламуратова сингари сахна усталари етишиб чиккан бўлса, ўтган асрнинг 60-80-йилларида Райхан Сапарова, Сулыўхан Мәмбетова, Арзыгүл Атамуратова, Гүльпаршын Сырымбетова, Тамара Дошумова, Замира Дәўлетмуратова, Орынгүл Мурадова сингари⁵ якка ижрочилар, балет усталари ва миллий раққосаларнинг етишиб чиқишига ҳисса қўшди. Мустақиллик даврида миллий маданиятимизнинг ривожланишига ҳисса қўшган хотин-қизларимиз фаолиятини кўрсатиш бугунги куннинг долзарб муаммоси.

Адабиётлар таҳлили. Қорақалпоғистон тарихи фанида хотин-қизлар фаолиятини ўрганиш Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раҳбарлигида ишлаб чиқарилган ва изчил амалга оширилаётган 2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари Ҳаракатлар стратегиясида “Тарихни яратувчи куч ўз олдига халқ қатлами, ягона бир партия ёки таниқли арбоблар, ўз олдига шахслар эмас, балки халқ эканлиги Ҳаракатлар стратегияси учун зарур назарий асос бўлиб хизмат қилади”⁶, – деб таъкидлаганидек, миллий маданиятимизнинг ривожланишига ҳисса қўшган, фан, адабиёт ва санъат соҳаси зиёлиларининг хизмати ҳақида сўз этадиган тарихчи филолог ва санъат тадқиқотчилари томонидан илмий асарлар яратилди. Айниқса Республикамиз мустақилликка эришгандан кейинги даврда ўтмишга бугунги кун нуқтайи назаридан ҳаққоний баҳолашга асос солган “Қорақалпоғистоннинг янги тарихи”да⁷ Қорақалпоғистон хотин-қизларининг XIX аср охири ва XXI асргача ижтимоий-сиёсий ҳаётини ва миллий маданиятимизни ривожлантиришга қўшган хизматлари ҳақида тарихий манбалар асосида ёритилади. Қорақалпоғистон хотин-қизларининг XIX асрнинг охири ва XX аср, яъни 130 йилга яқин давр ичида республикамиздаги хотин-қизларнинг ижтимоий ҳаётдаги ўрни ҳақида сўз этадиган асар Яхшибека Абдуллаева

муаллифлигида ёзилган “Қорақалпоғистон хотин-қизлари: кеча ва бугун” собиқ иттифок давридаги хотин-қизларнинг ижтимоий ҳаётга ва илм, маданият соҳаларидаги хизматлари ҳақида сўз этадиган асарларнинг бири тарихчи Кетебаева Б.К томонидан ёзилган “Куёшли Қорақалпоғистон хотин-қизлари” Республикамизда давлат театр санъатининг ривожланишида хотин-қизлар хизматига бағишланган Төреш Алланазаров ва Тешебай Баяндиев асарларида сўз этилади.

Муҳокама. Қорақалпоқ санъатининг шаклланиши ва ривожланиш йўллари ҳақида тарихчи, филолог ва маданият соҳаси тадқиқотчилари томонидан бир қанча докторлик ва номзодлик диссертация ишлари ёзилди. Улардан тарих фанларининг доктори Рзамбет Қосбергенов, филология фанларининг доктори профессор Қалли Айымбетовнинг илмий асарларида XIX-XX асрдаги Қорақалпоқ бахши жировларининг устоз-шогирд мактабини яратиш шажара кастаси ва халқ бахшиларининг ижрочилик йўли ҳақида илмий манбаларни ёзиб қолдиради. Ағымбай Алламуратовнинг илмий асарларида Қорақалпоқ санъати ва халқ мусиқаларининг келиб чиқиш тарихига боғлиқ атамаларнинг берилиши билан “Миллий мусиқамизнинг шаклланиши ва ривожланиш босқичлари”, Тәжигул Адамбаева халқ мусиқаларини ўрганиш Қарлыбай Айекеев ва Дәўлетмурат Алланазаровнинг асарларида қорақалпоқ халқининг бахшичилик санъатига бўлган қизиқишлари бугунги кунда юксак баҳоланмоқда.

Хулоса. Қорақалпоғистон санъати ривожда Ойимхон Шамуратова миллий санъатимиз намуналарини дунё халқларига танитди. Қорақалпоғистон санъати ривожига Фатима Бекполатова, Тўхта Рахманова, Гулхан Ширазиева, Тилеухан Ахметова, Қалбийке Матякубова, Тарбия Жолимбетова, Арзигул Атамуратовалар театр актрисаси ва моҳир қўшиқ ижрочилари сифатида ҳисса қўшди. Ўтган асрнинг 60-80 йилларида қорақалпоқ

⁵ Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. Қарақалпақстан XIX әсирдиң екінші ярымынан XXI әсирге шекем. Нөкис, “Қарақалпақстан”, 2003-жыл. 394-бет.

⁶ Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгилаиш сари/ Нашрга тайёрловчилар: М.Бекмуратов,

Қ.Қурамбаев, Л.Тангриев. –Тошкент. Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2017. 10-б.

⁷ Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. Қарақалпақстан XIX әсирдиң екінші ярымынан XXI әсирге шекем. Нөкис, Қарақалпақстан, 2003-жыл. 556-бет.

миллий қўшиқчилик санъатининг ривожланишида Гулпарчин Сиримбетова, Тамара Дошумова, Турсингул Қайипназарова, Бийбираба Ўтепбергенова, Ида Рафиқова, Базаргул Каримова, Мирзагул Сапаева, Гулхатийша Айимбетова, Хонзода Полвонова, Роза Қўшекеева, Элиза Айтниязова, Замира Хўжаназаровалар ўз ижрочилиги билан кўзга ташланган бўлса, бугунги мустақил тараққиёт даврида миллий маданиятимизнинг ҳар томонлама ривожланишига кенг имкониятлар яратилиб, ўрта махсус касб-хунар таълими соҳасида 1992 йилдан бошлаб миллий халқ куйлари бўлими очилди. Айни пайтда “Инновацион ғоялар ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш” Давлат дастури доирасида халқаро-рейтинг ва индексларда тадбиркор аёллар рейтингда юқори поғоналарни эгаллаб келмоқда ва бу албатта, хотин-қизларни ижтимоий қўллаб-қувватлашга қаратилган кўплаб чора-тадбирларнинг амалга оширилиши натижасидир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Шавкат Миромонович. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 343 бет.

2. Курбанбаева Т. Нур таратқан омирлер. Нөкис, Qaraqalpaqstan баспасы, 2013 жыл, 108-бет.
3. Ахметов С, Есенов Ж. Қарақалпақстан Республикасы жазыўшылары (өмирбаянлық, библиографиялық мағлыўматнама), Нөкис, Билим, 1995. 111-112-бет.
4. Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. Қарақалпақстан XIX әсирдің екінши ярымынан XXI әсирге шекем. Нөкис, Қарақалпақстан, 2003-жыл. 394-бет.
5. Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгилаиш сари/ Нашрга тайёрловчилар: М.Бекмурадов, Қ.Қурамбаев, Л.Тангриев. –Тошкент. Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2017. 10-б.
6. Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. Қарақалпақстан XIX әсирдің екінши ярымынан XXI әсирге шекем. Нөкис, Қарақалпақстан, 2003-жыл. 556-бет.
7. Абдуллаева Я.А. Қарақалпоғистон хотин-қизлари: кеча ва бугун. XIX асрнинг охири ва XX аср. Тошкент-2004. Ижод Дунёси.
8. Кетебаева Б.К. Қуяшлы Қарақалпақстан хаял-қизлары. Нөкис, Қарақалпақстан, 1975.
9. Алланазаров Т. Каракалпакский театр. Истоки и формирование. Ташкент: Фан, 1966.

MUSTAQILLIK YILLARIDA QO'NG'IROT TUMANINING TARIXIY TARAQQIYOTI VA TURIZM RIVOJLANISHI

Kaypova Malika Dautbay qizi, Qoraqalpoq davlat universiteti
"O'zbekiston va Qoraqalpog'iston tarixi" kafedrasida o'qituvchisi,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

HISTORICAL DEVELOPMENT AND DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE KUNGRAD DISTRICT DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Kaypova Malika Dautbay kizi, teacher of the Department of
"History of Uzbekistan and Karakalpakstan" of Karakalpak State
University, Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences

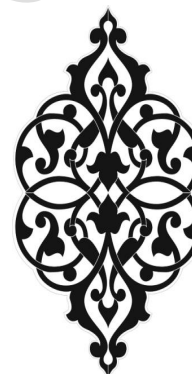
ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА КУНГРАДСКОГО РАЙОНА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Кайнова Малика Даутбай кызы, преподаватель кафедры
"История Узбекистана и Каракалпакстана" Каракалпакского
государственного университета, доктор философии (PhD) по
историческим наукам

<https://orcid.org/0009-0006-1382-4799>

e-mail:
kaipovamalika5@gmail.
com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qo'ng'iro't tumanining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlari, ularning hozirgi holati va istiqbollari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida hudud infratuzilmasidagi o'zgarishlar yoritilgan. Shuningdek, Qo'ng'iro't tumanida sanoat, xizmat ko'rsatish va turizm sohalariga qaratilgan davlat dasturlarining samaradorligi baholangan. Maqolada hududning investitsion jozibadorligi, turizm salohiyati va ekologik omillarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga ta'siri haqida ilmiy xulosalar beriladi. Olingan natijalar Qo'ng'iro't tumani rivojlanishini jadallashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Qo'ng'iro't tumani, ijtimoiy infratuzilma, Madiminya, iqtisodiyot, turizm, Belevli, Ustyurt, Kungrad Salt Free Zone.

Annotation: This article analyzes the processes of socio-economic development of the Kungrad district, their current state and prospects. During the study, changes in the region's infrastructure were highlighted. The effectiveness of state programs aimed at the development of industry, services, and tourism in the Kungrad district was also assessed. The article provides scientific conclusions on the investment attractiveness of the region, tourism potential, and the impact of environmental factors on socio-economic development. The obtained results are important for the development of practical proposals for accelerating the development of the Kungrad district.

Keywords: Kungiro't District, Social Infrastructure, Madiminya, Economy, Tourism, Belevli, Kungrad Salt Free Zone.

Аннотация: В данной статье анализируются процессы социально-экономического развития Кунградского района, их текущее состояние и перспективы. В ходе исследования освещены изменения в инфраструктуре региона. Также была проведена оценка эффективности

государственных программ, направленных на развитие промышленности, сферы услуг и туризма в Кунградском районе. В статье представлены научные выводы об инвестиционной привлекательности региона, туристическом потенциале и влиянии экологических факторов на социально-экономическое развитие. Полученные результаты имеют важное значение в разработке практических предложений по ускорению развития Кунградского района.

Ключевые слова: Кунградский район, социальная инфраструктура, Мадиминья, экономика, туризм, Беловли, Kungrad Salt Free Zone.

Kirish (Introduction). Mustaqillik yillarida Qo'ng'iro't tumani iqtisodiyotning turli yo'nalishlarida yangilanish va o'sish bosqichiga chiqdi. Sanoat korxonalarining ko'payishi, qishloq xo'jaligi samaradorligining oshishi, ijtimoiy infratuzilmaning yaxshilanishi hamda aholi farovonligining ortishi tumanning barqaror rivojlanishidan dalolat beradi. Qo'ng'iro't tumani respublikaning shimoli-g'arbida joylashgan bo'lib, 1927-yil 3-iyulda tashkil etilgan. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, infratuzilmani yaxshilash, sanoatni modernizatsiya qilish va turizm salohiyatidan samarali foydalanish bo'yicha davlat siyosati tuman taraqqiyotining asosiy omillaridan bo'ldi. Ayniqsa, Orolbo'yi mintaqasining ekologik muammolari va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash bo'yicha qabul qilingan Prezident qarorlari Qo'ng'iro't tumanining yangi rivojlanish bosqichiga olib keldi. Ushbu tadqiqotda mustaqillik yillaridagi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar, ijtimoiy o'zgarishlar hamda turizm infratuzilmasi shakllanishi tahlil qilinadi. Qo'ng'iro't tumani Turkmaniston va Qozog'iston Respublikalari, Mo'ynoq tumani, Kegeyli tumani va Qonliko'l tumani bilan chegaradosh. Maydoni 76,0 ming kv km. Tumanda 21 mahalla, 5 shaharcha tipidagi posyolka va 13 qishloq fuqarolar yig'ini bor. Tumanning g'arbiy tomonini Ustyurt tekisligi egallagan bo'lib, asosan yer osti boyliklari shu regionda joylashgan. Bunda ohaktosh, bo'r, gips, osh tuzi, neft, gaz kondensatlari va boshqa qazilma boyliklarning yirik konlari bor.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). "Qo'ng'iro't" etimologiyasi haqida ko'plab olimlar va mashhur insonlar, chet el sayyohlarining yozma manbalarida tarixiy ma'lumotlar saqlangan. X asrdagi arablarning geografik xaritasida Madiminya shahrining joylashuvi ko'rsatilgan[1,341]. Bu shaharni Ya.G'ulomov Qo'ng'iro't shahridan 10 km shimoli-g'arbda joylashgan Bograxon shahri qoldiqlari

bilan bog'laydi[2,158-159]. Qo'ng'iro't shahri qadimdan O'rta Osiyo xalqlarining Kavkaz, Sharq, Yevropa mamlakatlari bilan aloqasi uchun g'arb-shimoldagi darvozasi bo'lgan. O'rta Osiyodan tashqariga chiquvchilarda, tashqaridan keluvchilarda Qo'ng'iro't shahriga to'xtamay keta olmagan. Bu tumanda qadimgi davrdan boshlab bugungi kungacha aholining uzluksiz yashab kelayotganligini ko'rsatuvchi tarix va madaniyat yodgorliklari saqlangan. Eng qadimgi tarixiy yodgorliklar Ustyurt kengligida joylashgan. Bizning eramizgacha bo'lgan 300-100 minginchi yillarga tegishli paleolit davrining manzilgohi, Borsakelmes cho'lining janubi-g'arbida Esen 1-2 degan joyda joylashgan. Neolit (yangi tosh davri) davriga, ya'ni miloddan avvalgi V-III ming yilliklar chaqmoq toshlardan yasalgan odamlarning mehnat qurol-yarog'lari, Ustyurt dashtida ko'p uchraydi. 1985-yili navbatdagi ekspeditsiya davrida Ustyurtdagi "Qoraqalpog'iston" temir yo'l stansiyasidan 32 kilometr shimolda joylashgan "Jorin quduq" vodiysining qirg'oqlaridan neolit davridagi odamlarning, manzilgohlarini, toshlaridan yasalgan mehnat qurollarini, tosh pichoq, qor-yomg'ir suvlarini yig'uvchi hovuzini topgan. Neolit davridagi Ustyurtda odamlar asosan ovchilik bilan shug'ullangan. Yangi tosh davrining yodgorliklari Belewli. Shurik, Qo'shbuloq karvonsaroylarining atroflaridan ham topiladi. Shuningdek Ustyurtda I asrlardan boshlab XIX asrga oid yodgorliklarda joylashgan. U davrga tegishli shaharlar qatoriga Oybo'yir qal'a, Jampiq qal'a, Dovkesken, undagi masjid-madrasa, Adoq shahri bilan ko'plab karvonsaroylar, quduqlar, Oy ota masjid-madrasasi kiradi[3,8]. Dengizchilarning katta baliq bozori qadimdan so'nggi Qo'ng'iro't shahrida bo'lib kelgan. Qo'ng'iro't Amudaryoning chap qirg'og'idagi katta istehkom-qo'rg'on shahar. Savdogarlar, sarboz askarlar Ustyurtga Qo'ng'iro't orqali chiqib ketadigan bo'lgan. Qo'ng'iro'tda "Oyata" karvonsaroyining vayrona tuproqlari

orasidan Jonibek xonning ismi yozilgan xon tangalari topilgan. Chingizxonning, Amir Temurning avlodlari Qo'ng'iro't "Davkeskan" istehkomlarida xon saylab ma'lum muddatdan so'ng, uni Urganchga olib borib taxtga o'tqazgan. Mo'ynoqdan, Zayirdan, Terbenbesdan chiqqan dengizchilar Talliq daryosi orqali Amudaryoga tushib Qo'ng'iro'tga, undan nari Xo'jalikka borib savdo-sotiq qilgan. Qo'ng'iro't shahri "Qo'ng'iro'tlarning Makoni" degan etnik ma'noni anglatadi. Maktab madrasalari ko'p Qo'ng'iro't qadimdan ilm, hukumat markazi bo'lgan[4,53] deb aytilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqot quyidagi metodlar asosida amalga oshirildi: statistik tahlil, qiyosiy tahlil, maqsadli kuzatuv, hujjatlar tahlili.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Qo'ng'iro't tumani hududida tabiiy boyliklarning ko'pchilik turlari uchraydi. XX asrning ikkinchi yarmida olib borilgan geologik tadqiqotlar natijasida ko'p sonli tabiiy resurslar konlari ochildi. Neft va gaz konlarini ochish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida "Shaxpaxta", "Quanish" va "Aqsholaq" konlarida tabiiy gazning katta hajmli zahiralarini ochildi. Qoraqalpog'istonning Qo'ng'iro't tumani mineral tuzlarning ham katta zahiralariga ega. Bular asosan osh tuzi, kaliy tuzi, tosh tuzi va boshqa tuzlardir. Qo'ng'iro't osh tuzining zahirasi bo'yicha O'zbekistondagi eng boy tumanlardan hisoblanadi. Osh tuzining asosiy ishlab chiqarish zahiralarini "Qaraumbet", "Borsakelmas", "Aqtuba", "Sariko'l", "Ariqbalik" konida joylashgan[6], bularning zahirasi bir necha mlrd tonnaga yetadi. Tuz konining to'plangan yerlarining ko'pchiligi atrofi tik jarliklar bo'lib, chuqur bo'lib keladi. Qoraqalpog'iston Respublikasida tuzni qayta ishlashni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident qarori (PQ-333-sonli, 03.11.2025-yil) qabul qilindi. Qarorga muvofiq, "Kungrad Salt Free Zone sanoat zonasi tashkil etiladi. Ushbu sanoat zonasida 2025-2026-yillarda 50 gektar yer uchastkasida investitsiya loyihalari amalga oshirilib, kelgusi yillarda ehtiyojdan kelib chiqib, Sanoat zonasi hududi 200 gektargacha kengaytirib boriladi[6]. Turizm dunyo bo'yicha eng daromadli sohalaridan biri. Turizm orqali davlatlar: valyuta tushumi oladi, yangi mehmonxonalar, restoranlar, yo'llar quriladi,

kichik biznes rivojlanadi (taksi, hunarmandchilik, savdo), mahalliy aholining daromadi oshadi. Turizm qancha rivojlansa, mamlakat shuncha ochiq, rivojlangan va boy bo'ladi. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan qaror orqali hududiy darajada, xususan, Qoraqalpog'iston Respublikasi (va undagi tumanlar) bilan birga turistik salohiyatni kompleks rivojlantirish belgilandi. Bugungi kunda tumanda turizm sohasida ham potensial bor bo'lib, shu yilning o'zida tumanda Etno Gastronomiya festivalining bo'lib o'tishi ham turistlar sonini yanada oshirish va turizmni rivojlantirish dasturga kiritilgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktyabrda 846-sonli qarori bilan tasdiqlangan moddiy-madaniy meros ko'chmas mulk obyektlari Milliy ro'yxatiga kiritilgan Qo'ng'iro't tumani hududida jami 50ta moddiy madaniy meros obyektlari joylashgan. Shundan, 38 ta arxeologiya, 1ta arxitektura obyekti, 7ta monumental san'at yodgorliklari, 4ta diqqatga sazovor joylar hisoblanadi. Hozirgi kunda muntazam tashrif buyuruvchi obyektlar "Qipchoq" OFY hududida joylashgan "Bo'raxon qal'a", "Adabiyot" OFY hududida joylashgan "Dovud ota" maqbarasi (ziyoratgoh), "Qipchoq" OFY hududida joylashgan "Payg'ambar Qiz avliyo" va boshqa obyektlarga yiliga taxminan 3500-4000 kishi kelib ziyorat qiladi[7]. Afsuski, tashrif buyuruvchilar asosan qoraqalpog'istonliklar bo'lib, respublikaning boshqa viloyatlaridan hamda chet eldan keluvchilar kamchilikni tashkil etadi. Shu jihatdan tizimdagi bosh vazifa xorijliklarni ko'proq jalb qilish hisoblanadi. Aslida, turistlarni taklif qilishdan oldin, avvalo, joylarda servis xizmatini yaxshilash muhim sanaladi. Shu jihatdan 2020-yilda 30 o'ringa mo'ljallangan "OASIS" mehmonxonasi va 2021-yilda 25 o'ringa mo'ljallangan "KUNGIRAD" mehmonxonasi foydalanishga topshirilgan. Shuningdek, "Qo'ng'iro't" OFYda "DARBENT" XK va "Jasliq" ShFYda AYGAZI XK tomonidan mehmonxona xizmati faoliyati kengaytirildi. 2022-yilda tuman investitsiya dasturi asosida jami qiymati 1,4 mlrd so'mlik 2 kichik mehmonxona qurilish ishlari olib borilmoqda. Ushbu loyihalar ishga tushirilishi natijasida 16ta yangi ish o'rinlari yaratilishi kutilmoqda. Jumladan: "Vostochniy Karavan" XK tomonidan "Olmazor" MFY hududidan mehmonxona va ovqatlanish markazini tashkil

etish loyihasi. Loyiha qiymati 400,0 mln so‘m, yangidan 8 ish o‘rni yaratilishi belgilangan. “Saekeeva Aysanem Kuvatbaevna” OK tomonidan “Qirqqiz” SHFY hududida mehmonxona, avtomobil yuvish va umumiy ovqatlanishni tashkil etish loyihasi. Loyiha qiymati 1015,0 mln so‘m, yangidan 8 ish o‘rni yaratilishi belgilangan. Qo‘ng‘irot tumani Qoraqalpog‘iston Respublikasining qulay transport-iqtisodiy markazida joylashib, respublikaning iqtisodiy salohiyatida yuqori nisbiy ulushni egallaydi. Bundan tashqari, O‘zbekiston Prezidenti tashrifi chog‘ida 2022-yil 31-avgustdagi PF-210-sonli Farmonining 13-bandida A-380 yo‘li bo‘yida infratuzilmani rivojlantirish, jumladan savdo va servis obyektlarini joylashtirish topshirig‘i berilgan. Hozirda ushbu farmon asosida mehmonlar ovqatlanish markazlari, avtomobillarga texnik xizmat ko‘rsatish shoxobchasi va boshqa turizmga oid loyihalar shakllantirilmoqda. Bunda 15,4 mlrd so‘mlik 8ta loyiha shakllantirilgan.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Umumlashtirib aytganimizda, hozirgi jamiyat taraqqiyoti, texnika va ishlab chiqarishni tashkil etish jarayonlarini rivojlantirish aholining ijtimoiy tarkibini (ta‘lim, sog‘liqni saqlash, madaniyat va h.k.) rivojlantirmay turib amalga oshirib bo‘lmaydi. Qo‘ng‘irot tumani mustaqillik yillarida ijtimoiy, iqtisodiy va turizm sohalarida salmoqli yutuqlarga erishdi. Sanoatning modernizatsiyasi, infratuzilmadagi yangilanishlar, transport-

telekommunikatsiyaning rivojlanishi, ekologik turizmning shakllanishi — bularning barchasi tumanning barqaror taraqqiyotini ta‘minlagan asosiy omillardir. Hudud endilikda “ekologik innovatsiyalar va turizm zonasi”ga aylanish imkoniyatiga ega. Tabiiy resurslar, geografik joylashuv, xalqaro loyihalarning mavjudligi Qo‘ng‘irotni mintaqaning eng istiqbolli hududlaridan biriga aylantirmoqda. Turizm sohasini rivojlantirish maqsadida Orol dengizi hududida xalqaro ekoturizm markazini ochish, Barsakelmes va Sudochoye hududlarida ilmiy ekspeditsiyalar uchun baza qurish, “Qo‘ng‘irot–Orol–Mo‘ynoq” yo‘nalishini xalqaro brendga aylantirish, hududiy turistik brend yaratish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro‘yxati (references):

1. Материалы по истории туркмен и Туркмении, МИТТ, т. 1.(VII- XV вв). Труды ИВАН, М - Л.1938.
2. Гулямов Я.Г. Хоразмнинг суғорилиш тарихи (қадимги замондан ҳозиргача). Тошкент,1959.
3. Есбергенов Х. Қонырат тарийхый хэм мәдений естеликлери. Нөкис,1993.
4. А.Ótemisov. Túslík aral xalqlarınıń salt-dástúrleri. Nókis, 2021.
5. О.Ембергенов. Ж.Шамуратов. Қонырат, Нөкис, 2010 ж.
6. Qo‘ng‘irot tumani rasmiy hujjatlari.
7. M.Kaypova. Qoraqalpog‘istonda turizmning shakllanishi va rivojlanishi (1991-2022yillar). Monografiya, Toshkent, 2025 yil.

ZAMONAVIY MATNLARDA METAFORIK DISKURSNING KONSEPTUALIZATSIYA JARAYONIDAGI O'RNI

Rajabbayeva Feruza Rajabbayevna, Urganch innovatsion universiteti

“O‘zbek va xorijiy filologiya” kafedrası o‘qituvchisi

THE ROLE OF METAPHORICAL DISCOURSE IN THE CONCEPTUALIZATION PROCESS OF MODERN TEXTS

Rajabbayeva Feruza Rajabbayevna, Lecturer at the Department of

“Uzbek and Foreign Philology”, Urgench Innovation University

РОЛЬ МЕТАФОРИЧЕСКОГО ДИСКУРСА В ПРОЦЕССЕ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ ТЕКСТАХ

Раджаббаева Феруза Раджаббаевна, преподаватель кафедры

*“Узбекская и зарубежная филология” Ургенчского
инновационного университета*

<https://orcid.org/000>

9-0002-8471-415X

e-mail:

[feruza.rajabboyeva@
mail.ru](mailto:feruza.rajabboyeva@mail.ru)

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy matnlarda konseptualizatsiya jarayonining shakllanishida metaforik diskursning o‘rni kognitiv lingvistika va diskurs tahlili nuqtayi nazaridan o‘rganiladi. Konseptual metafora nazariyasi, madaniy lingvistika va pragmatik diskurs nazariyasiga tayangan holda, metaforaning ma‘noni yaratish, abstrakt domenlarni strukturalashtirish hamda ijtimoiy-madaniy talqinlarga ta‘sir ko‘rsatuvchi kognitiv mexanizm sifatidagi funksiyalari tahlil qilinadi. Siyosiy, ommaviy axborot va pedagogik kommunikatsiya misollarida olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, metaforik diskurs zamonaviy matnlarda ma‘no shakllanishi, ideologizatsiya va framing jarayonlarining markazida turadi. Tadqiqot natijalari metaforalar tilda bezak vazifasini bajarmasdan, balki konseptual tuzilish va kognitiv modellashtirishning asosiy vositasi sifatida xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: metaforik diskurs, konseptualizatsiya, kognitiv lingvistika, konseptual metafora, diskurs tahlili, zamonaviy matnlar.

Abstract: This article examines the role of metaphorical discourse in shaping the process of conceptualization in modern texts from the perspectives of cognitive linguistics and discourse analysis. Based on Conceptual Metaphor Theory Cultural Linguistics and Pragmatic Discourse Theory the study analyzes the functions of metaphor as a cognitive mechanism that constructs meaning, structures abstract domains, and influences socio-cultural interpretations. Analysis of political, media, and pedagogical communication reveals that metaphorical discourse occupies a central position in meaning-making, ideologization, and framing processes in contemporary texts. The findings confirm that metaphors do not serve merely as decorative elements in language but function as fundamental tools of conceptual structuring and cognitive modelling.

Keywords: metaphorical discourse, conceptualization, cognitive linguistics, conceptual metaphor, discourse analysis, modern texts.

Аннотация: В данной статье исследуется роль метафорического дискурса в формировании процесса концептуализации в современных текстах с точки зрения когнитивной лингвистики и

дискурс-анализа. Опираясь на теорию концептуальной метафоры, культурную лингвистику и теорию прагматического дискурса в работе анализируются функции метафоры как когнитивного механизма, который формирует значение, структурирует абстрактные домены и влияет на социокультурные интерпретации. Анализ примеров из политической, медийной и педагогической коммуникации показывает, что метафорический дискурс занимает центральное место в процессах формирования смысла, идеологизации и фрейминга в современных текстах. Полученные результаты подтверждают, что метафоры служат не просто декоративным элементом языка, а являются основным инструментом концептуального структурирования и когнитивного моделирования.

Ключевые слова: метафорический дискурс, концептуализация, когнитивная лингвистика, концептуальная метафора, дискурс-анализ, современные тексты.

Kirish. Zamonaviy lingvistika metaforani endilikda oddiy badiiy tasvir vositasi sifatida emas, balki inson tafakkurining chuqur kognitiv asoslarini ifodalovchi konseptual tizim deb talqin qiladi. Kognitiv lingvistika maktabi asoschilari Lakoff va Johnson tomonidan ilgari surilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, metafora tilning tashqi bezagi bo'lmay, balki inson ongida abstrakt tushunchalarni konkret tajribalar orqali tushunishga yo'naltiruvchi fundamental fikrlash mexanizmidir. Ana shu sababli zamonaviy matnlar — ayniqsa siyosiy nutq, ommaviy axborot vositalari tili, reklama matnlari, pedagogik jarayonlar va madaniy diskurslarda — metaforik strukturalar ma'noning shakllanishi, konseptlarning modellashtirilishi va auditoriya ongida muayyan tasavvurlarning mustahkamlanishi jarayonida hal qiluvchi semantik yukni bajaradi.

Metaforik diskurs zamonaviy matnlarda ko'p qirrali funksional tizim sifatida namoyon bo'lib, u bir tomondan ma'no yaratish (meaning-making) va voqelikni qayta qurish (reframing) mexanizmlarini faollashtirsa, boshqa tomondan ijtimoiy-ideologik konseptlarning shakllanishiga (ideological modelling), kommunikativ jarayonda auditoriya tafakkurini boshqarishga (framing), shuningdek, madaniy obraz va qadriyatlar tizimini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bunday jarayonlar faqat tilning tashqi ko'rinishidagi o'zgarishlar bilan cheklanib qolmay, balki inson ongidagi konseptual xaritalarning shakllanishi, ijtimoiy ong strukturasining modellashtirilishi va kognitiv jarayonlarning boshqarilishini taqozo etadi. Shu nuqtayi nazardan, metaforik diskursning konseptualizatsiya jarayonidagi o'rni zamonaviy lingvistik tadqiqotlarning eng dolzarb va konseptual

jihtadan murakkab yo'nalishlaridan biri sifatida alohida ilmiy e'tibor talab qiladi.

Metodologiya. Tadqiqot metaforaning kognitiv, pragmatik va madaniy jihatlarini o'rganishga qaratilib, **kognitiv metafora tahlili** [Lakoff & Johnson, 1980] orqali konseptual xaritalanishlar aniqladi, **MIPVU protsedurasi** [Steen et al., 2010] yordamida leksik birliklarning literal va kontekstual ma'nolari qiyoslanib metaforik o'zgarish belgilandi. Metaforik ifodaning ishonitirish, emotsional ta'sir va ideologik yuk kabi funksiyalari **diskurs-pragmatik tahlil** [Charteris-Black, 2004] orqali ochildi, uning madaniy kodlardagi o'rni esa **lingvokulturologik yondashuv** [Kövecses, 2010] asosida tushuntirildi. Empirik material sifatida siyosiy nutqlar va turli janrdagi zamonaviy matnlar korpusi tahlil qilindi.

Natijalar. Tahlil natijalari zamonaviy siyosiy, iqtisodiy, mediamatnlar va pedagogik diskurslarda metaforik modellar konseptualizatsiyaning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida faol namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Ustuvor metaforalardan **siyosat — urush** modeli “jang maydoni”, “g'alaba strategiyasi” siyosiy jarayonlarni ziddiyatli maydon sifatida tasvirlasa, **Iqtisod — Organizm** metaforasi “iqtisodiyot jonlanmoqda”, “bozor kasallandi” iqtisodiy hodisalarni tanish biologik konseptlar orqali soddalashtiradi. **Jamoat — Oila** modeli “yurtimizning kelajagi”, “ota yurt” ijtimoiy birlik va identitetni mustahkamlab, **bilim — nur** metaforasi “ma'rifat yoritadi” pedagogik diskursda bilimning ijobiy mohiyatini ta'kidlaydi. Metaforalar matnlarda bir qator funksional vazifalarni bajaradi: ular **kognitiv soddalashtirishni** ta'minlaydi “inflatsiya yirtqichga aylandi”, **reframing** orqali ma'noni qayta

quradi “energiya inqirozi” → “energiya o‘tish davri”, siyosiy matnlarda **ideologik legitimlashtirishni** kuchaytiradi “barqarorlik — mustahkam poydevor”, reklama diskursida esa **emotsional ta’sir** hosil qiladi “hayotga rang qo‘shing”.

Tahlil shuningdek metaforaning **madaniy determinantlar** bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatdi: o‘zbek diskursida ko‘ngil, yo‘l, ota-ona kabi konseptlar ustuvor bo‘lsa, G‘arb matnlarida time is money va argument is war modellari keng tarqalgan [Kövecses, 2010]. Bu holat metaforik konseptualizatsiyaning milliy-madaniy xususiyatlarga moslashuvchanligini tasdiqlaydi.

Munozara. Tadqiqot natijalari metaforik diskurslarning zamonaviy matnlarning semantik va pragmatik tuzilishida markaziy o‘rin egallashini yaqqol ko‘rsatdi. Metafora abstrakt g‘oyalarni tushunishga yordam beruvchi konseptual xaritaga joylash, matnning ideologik mazmunini shakllantirish, madaniy tajribani semantik jihatdan kodlash, murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni soddalashtirilgan obrazlar orqali ifodalash va matnning umumiy kommunikativ strategiyasini belgilash kabi ko‘p qatlamli vazifalarni bajaradi. Shu bois zamonaviy matnlarda metafora oddiy til birligi emas, balki real voqelikni inson ongida qayta quruvchi kognitiv model, diskurs dinamikasini belgilovchi strategik vosita hamda konseptual tafakkurni shakllantiruvchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. U matnda berilayotgan ma’lumotni faqat bezabgina qolmay, balki uning ideologik yo‘nalishini, baholovchi ohangini va auditoriya tomonidan qabul qilinish shaklini ham belgilab beradi. Metafora, aslida, voqelikning lingvokognitiv modeli bo‘lib, matn tahlilida uning tizimli o‘rganilishi yashirin semantik qatlamlarni ochish, manipulyativ va persuatsiv strategiyalarni aniqlash, madaniy kodlarni talqin qilish, shuningdek matn ortidagi konseptual strukturalarni aniqlab berish imkonini yaratadi. Shu nuqtayi nazardan, metaforik diskurslarni chuqur tahlil qilish zamonaviy lingvistik tadqiqotlar uchun nafaqat zarur, balki konseptualizatsiya jarayonini tushunishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xulosa. Zamonaviy matnlarda metaforik diskursning konseptualizatsiya jarayonidagi o‘rni alohida e’tiborga molik bo‘lib, tadqiqot natijalari metaforaning abstrakt tushunchalarni anglashda asosiy kognitiv mexanizm sifatida faol ishlashini tasdiqlaydi. Metaforik modellar diskursda jamiyat ongini shakllantiradi, voqelikni qayta talqin qiladi va madaniy tajribani semantik jihatdan kodlab, matnning umumiy mazmuni va baholovchi yo‘nalishini belgilab beradi. Ayniqsa siyosiy nutq, OAV, reklama va pedagogik matnlarda metaforalar persuatsiv hamda manipulyativ ta’sir kuchiga ega bo‘lib, auditoriya qarashlarini boshqarish, ma’lum g‘oyalarni legitimlashtirish va kommunikativ strategiyani shakllantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli metaforik diskurslar zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda markaziy konseptual kategoriya sifatida izchil, ko‘p qatlamli va chuqur tahlilni talab etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 242 p.
2. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. — Oxford: Oxford University Press, 2010. — 320 p.
3. Charteris-Black J. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. — London: Palgrave Macmillan, 2004. — 278 p.
4. Steen G., Dorst A., Herrmann J. *A Method for Linguistic Metaphor Identification (MIPVU)*. — Amsterdam: John Benjamins, 2010. — 236 p.
5. Fauconnier G., Turner M. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind’s Hidden Complexities*. — New York: Basic Books, 2002. — 440 p.
6. Musolff A. *Political Metaphor Analysis: Discourse and Scenarios*. — London: Bloomsbury, 2016. — 210 p.
7. Fairclough N. *Critical Discourse Analysis*. — London: Longman, 1995. — 265 p.
8. Palmer G. *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. — Austin: University of Texas Press, 1996. — 315 p.
9. Black M. *Models and Metaphors*. — Ithaca: Cornell University Press, 1962.
10. Semino E., Demjén Z. *The Routledge Handbook of Metaphor Analysis*. — London: Routledge, 2017. — 540 p.

КАТЕГОРИЯ УВАЖЕНИЯ К СТАРШИМ В РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИНАХ МИРА

*Базарова Нодира Шамсиевна, старший преподаватель
Каршинского государственного университета*

RUS VA O'ZBEK TIL MANZARALARIDA KATTALARGA HURMAT KATEGORIYASI

*Bazarova Nodira Shamsiyevna, Qarshi davlat universiteti
katta o'qituvchisi*

CATEGORY OF RESPECT FOR ELDERS IN RUSSIAN AND UZBEK LINGUISTIC WORLDVIEWS

*Bazarova Nodira Shamsiyevna, Senior Lecturer at Karshi
State University*

Аннотация: В статье рассматривается категория уважения к старшим в русских и узбекских пословицах и поговорках. Анализ проводится в лингвокультурном аспекте, выявляются универсальные и национально-специфические черты выражения уважения.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, лингвокультура, языковая картина мира, национальные ценности, сопоставительный анализ.

Annotatsiya: Maqolada rus va o'zbek maqol hamda matallaridagi kattalarga hurmat kategoriyasi tahlil qilinadi. Tadqiqot lingvomadaniy nuqtayi nazardan olib boriladi, universal va milliy o'ziga xos jihatlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: maqol, matal, lingvomadaniyat, tilshunoslikka oid dunyoqarash, milliy qadriyat, qiyosiy tahlil.

Abstract: The article examines the category of respect for elders in Russian and Uzbek proverbs and sayings. The study focuses on linguistic and cultural aspects, revealing universal and culture-specific features of expressing respect.

Keywords: proverbs, sayings, linguoculture, linguistic worldview, national values, comparative analysis.

Введение. Язык является не только средством коммуникации, но и зеркалом культуры, в котором отражается система ценностей, социальные нормы и национальный характер народа. Особое место в этом контексте занимает пословично-поговорочный фонд – устойчивая форма народного мышления, в которой закодированы многовековой опыт, мудрость и этические установки народа. Категория уважения к старшим в пословицах выполняет функцию выражения отношения к социальному порядку, формирует оценку и задаёт определённые этические установки в обществе. Пословицы представляют собой лаконичные, но ёмкие тексты, в которых

слово часто несёт сильную этическую нагрузку. Именно поэтому исследование категории уважения к старшим в пословицах и поговорках представляет собой важное направление лингвокультурологических исследований [1, с.45].

В контексте сравнительной лингвокультуры анализ узбекских и русских пословиц позволяет выявить особенности мировосприятия, способы выражения почтения, национальные стереотипы и культурные константы. Уважение к старшим – это универсальное явление, но его языковое воплощение всегда национально-специфично. Так, в русской культуре уважение проявляется

<https://orcid.org/0009-0004-9913-1736>

e-mail:

nodira.bozorova68@gmail.com

через внутренние моральные обязательства («почитать отца и мать», «старших уважать»), а в узбекской – через социальные и коллективные нормы (“kattalar izzatda”, “hurmat”). Следовательно, лексика уважения является не только средством выражения почтения, но и маркером национальной идентичности, отражающим глубинные пласты культуры народа [3,с.92].

Литература и методология. Вопросы этической семантики и выражения уважения в языке рассматривались многими исследователями. Так, Н.Д.Арутюнова определяет уважение как форму отражения субъективного отношения человека к социальному порядку, которая получает языковое воплощение через лексику и фразеологию. А.Вежицкая выделяет универсальные этические концепты, такие как почтение, долг, иерархия, но подчеркивает их культурную интерпретацию в разных языках. В русской лингвистической традиции большое внимание уделяется этической окраске слова и её роли в текстах малых жанров [6,с.89]. В узбекском языкознании аналогичные вопросы поднимались в трудах А.Мадрахимовой, Ш.Юлдошевой, где лексика уважения рассматривается как носитель национального менталитета и средство воспитательного воздействия.

Методология исследования основана на междисциплинарном подходе, включающем: сопоставительный метод – для выявления структурных и семантических параллелей между узбекскими и русскими пословицами; контекстуально-семантический анализ – для изучения значения лексики уважения в пословичном контексте; лингвокультурологический анализ – для выявления соотношения между языковыми формами и культурными смыслами; культурно-антропологический подход – для анализа того, как пословицы фиксируют этические нормы поведения.

Материалом послужили более 200 пословиц и поговорок, взятых из следующих источников: «Пословицы русского народа» (Даль, 1984); “O‘zbek xalq maqollari” (Qodirov, 1988); «Русские пословицы и поговорки» (Кунин, 2001); “O‘zbek maqollari izohli lug‘ati” (Yo‘ldosheva, 20150).

Обсуждение. Пословицы и поговорки содержат не только логическую, но и этическую оценку, которая выражается через лексику, интонацию и образность. Этически окрашенные слова передают такие ценности, как почтение, долг, иерархия, скромность и терпение. Категория уважения в пословицах структурируется вокруг культурных категорий – семья, общество, мудрость, возраст. Они формируют этически-нравственную систему координат, в которой человек осознаёт своё место в мире [2, с.134].

Русские пословицы традиционно выражают уважение через метафоры, связанные с возрастом и опытом: «Молодого наставляют – старого не поучают», «Отца с матерью почитать – горя не знать», «Старших почитайте, младших – жалейте», «Уважение к молодому – долг, уважение к старшему – обязанность». Такие выражения передают идею морального долга, почтения к опыту и семейным связям. Русская культура придаёт большое значение «почтанию» как высшей ценности – способности уважать иерархию. В лексике уважения доминируют слова с положительной коннотацией (почитать, уважать, чтить), однако негативные аспекты также служат правоучительной цели (не поучать, не обижать). Это согласуется с тезисом Вежицкой о том, что этические категории в языке отражают моральные нормы общества [3, с. 105].

Узбекские пословицы формируют иной тип уважения – коллективный, социально ориентированный и иерархичный: «Kattalar izzatda, kichiklar xizmatda» («Старшие в почете, младшие в услужении»), «O‘zbeklarda kattalarga hurmat – tarbiya qismi» («У узбеков уважение к старшим – часть воспитания»), «Katta gapirishdan uyaladi – kichik o‘zi sezmaydi» («Старший сказать постесняется – младший сам не догадается»), «Kattani hurmat qil, o‘zing katta bo‘lganingda seni ham hurmat qilishsin» («Уважай старших – когда сам станешь старшим, и тебя будут уважать»). Здесь акцент делается не на индивидуальном долге, а на контроле поведения ради общественного согласия. Лексика уважения тесно связана с этическими категориями izzat (почет), hurmat (уважение), sabr (терпение), что отражает исламскую мораль и философию Востока [8,с.95]. Таким образом, узбекская паремиология формирует идеал “этической

гармонии” – умение уважать старших и соблюдать иерархию.

Сравнительный анализ

Критерии	Русские пословицы	Узбекские пословицы
Основные ценности	Почтение, долг, опыт	Почет, услужение, иерархия
Главные символы	Возраст, родители, мудрость	Katta (старший), izzat (почет), hurmat
Этический идеал	Моральный долг и семейные связи	Социальная гармония и коллективное почтение
Культурный тип	Индивидуалистический с акцентом на внутренний долг	Коллективистский с акцентом на поведение
Функция уважения	Отражение личной морали	Регуляция социального порядка

Обе культуры признают важность возраста, но в русской традиции уважение выражает внутренний долг, а в узбекской – регулирует поведение. Русская пословица «Старших уважать – младших не обижать» подчёркивает баланс, а узбекская «Kattalar izzatda» – требование почета.

Результаты. Категория уважения к старшим составляет значительный пласт паремиологического фонда обеих культур. В русских пословицах уважение чаще выражается эксплицитно, через образы родителей, опыта, долга. В узбекских пословицах уважение выражается имплицитно, в форме совета или социальной нормы. Лексика уважения служит культурным маркером, демонстрирующим различие между индивидуалистическим и коллективистским типом мышления. Общим для обеих культур является высокая оценка почтения, иерархии, умения уважать старших и ценности «мудрости возраста».

Сопоставительный анализ показал, что пословицы обеих народов выполняют не только эстетическую, но и воспитательную, этическую и когнитивную функции.

Заключение. Таким образом, категория уважения к старшим в узбекских и русских пословицах и поговорках выступает важнейшим элементом лингвокультурного пространства, отражающим особенности национального характера, традиций и мировоззрения. В русской культуре уважение понимается как естественная и моральная категория, выражающая богатство внутренних связей. В узбекской культуре уважение подчинено социальным и этическим нормам – оно регулируется культурой общения и религиозными представлениями о нравственном поведении.

Лингвокультурологический анализ подтверждает, что пословицы представляют собой «хранилище» этических и нравственных ценностей, формирующих культурную идентичность народа. Изучение категории уважения в паремиях способствует развитию межкультурного понимания и диалога культур.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Т.2. Лексическая семантика. – Москва: Языки русской культуры, 1995. – 384 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – Москва: Языки русской культуры, 1999. – 416 с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – Москва: Русские словари, 1999. – 416 с.
4. Даль В.И. Пословицы русского народа. – Москва: Художественная литература, 1984. – 640 с.
5. Yo‘ldosheva Sh. Maqollarda milliy xarakterning ifodalanishi. – Toshkent: Universitet, 2015. – 98 b.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2004. – 390 с.
7. Кунин А.В. Русские пословицы и поговорки. – Москва: Русский язык, 2001. – 280 с.
8. Мадрахимова А. Этическая лексика в узбекском языке. – Ташкент: Фан, 2012. – 120 б.
9. Qodirov A. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1988. – 320 b.
10. Курбанбаева, М. (2024). Использование русских народных сказок в процессе изучения языка и формирования гуманизма у детей. Tamaddun nuri jurnali, 5(56), 520-522.
11. Курбанбаева, М. (2023). Пословицы и поговорки со схожим значением в русском и узбекском языках и общность народной мудрости. Tamaddun nuri jurnali, 4(43), 15-18.

YUNESKODA NOMODDIY MADANIY MEROS TUSHUNCHASINING SHAKLLANISHI: 1945–2003- YILLARDAGI G‘OYAVIY EVOLYUTSIYA

Xayritdinov Otabek Murotjon o‘g‘li, Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktoranti

THE FORMATION OF THE CONCEPT OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AT UNESCO: IDEOLOGICAL EVOLUTION FROM 1945 TO 2003

*Khayritdinov Otabek Murotjon o‘g‘li, PhD student at the
Institute of Cultural Studies and Intangible Cultural Heritage*

ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ НЕМАТЕРИАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В ЮНЕСКО: ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ С 1945 ПО 2003 ГОД

*Хайритдинов Отабек Муротжон оглы, базовый
докторант Института культурологии и нематериального
культурного наследия*

Annotatsiya: Maqola YUNESKOda nomoddiy madaniy meros konsepsiyasining 1940–2003-yillarda shakllanish jarayonini tahlil qiladi, 1972, 1989 va 1993–2001 bosqichlarini yoritib, 2003-yilgi Konvensiya rivojining ilmiy-huquqiy asoslarini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: nomoddiy madaniy meros, konvensiya, himoya qilish, Yunesko, folklor, tirik meros, 1972, 1989, 2003, siyosat.

Abstract: The article analyzes the development of the intangible cultural heritage concept within YUNESKO from 1940 to 2003, highlighting the 1972, 1989, and 1993–2001 stages, and revealing the scholarly and legal foundations underpinning the 2003 Convention.

Keywords: Intangible cultural heritage, convention, safeguarding, YUNESKO, folklore, living heritage, 1972, 1989, 2003, policy.

Аннотация: В статье анализируется развитие концепции нематериального культурного наследия в рамках ЮНЕСКО в 1940–2003 годах, освещаются этапы 1972, 1989 и 1993–2001 годов, а также раскрываются научно-правовые основы, лежащие в основе Конвенции 2003 года.

Ключевые слова: нематериальное культурное наследие, конвенция, охрана, ЮНЕСКО, фольклор, живое наследие, 1972, 1989, 2003, политика.

KIRISH. Nomoddiy madaniy meros XXI asrda madaniy xilma-xillikni saqlashning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ammo bu tushunchaning xalqaro darajada tan olinishi uzoq tarixiy jarayonga asoslangan. 1945-yilda YUNESKO tashkil topganidan so‘ng dastlabki yillarda merosni asosan yodgorliklar va monumental obyektlar orqali talqin qilish an‘anaviy yevropacha yondashuvga asoslangan edi[1]. 1972-yilda qabul qilingan “Jahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish to‘g‘risida”gi

Konvensiya mazkur yondashuvni global darajada mustahkamladi[2].

1972-yilgi YUNESKO Konvensiyasi G‘arbda shakllangan “Authorised Heritage Discourse”ni xalqaro me‘yorga aylantirgan. Bu diskurs merosni **moddiy, tarixiy va ekspertlar nazoratidagi obyekt** sifatida talqin qiladi, natijada madaniy amaliyotlar, og‘zaki an‘analar va marosimlar e‘tibordan chetda qoladi[3]. Mazkur konvensiyada Nomoddiy madaniy meros inkor etgilgani yoki e‘tibordan chetdan qoldirilgani uchun tashkilot, keyinchalik madaniy merosning

<https://orcid.org/0009-0008-0962-1504>
e-mail:
otabekxayriddinov99@gmail.com

muqobil tuhsunchalarini izlashga sabab bo'ldi. Shu tariqa YUNESKO ichida XX asr ikkinchi yarmida nomoddiy madaniy merosni xalqaro siyosatga kiritish bo'yicha bosqichma-bosqich harakat boshlandi, bu esa 2003-yilgi Konvensiya bilan o'z yakuniga yetdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Nomoddiy madaniy meros konsepsiyasining shakllanishi bo'yicha xalqaro ilmiy adabiyotlar 1940–2003-yillar oralig'ida YUNESKO siyosatida yuz bergan paradigmal o'zgarishlar jarayonini keng yoritadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 2003-yilgi Konvensiya birdaniga paydo bo'lgan hujjat emas, balki murakkab nazariy-huquqiy rivojlanishning yakuniy bosqichidir. Quyida ushbu jarayonni ilmiy manbalar asosida tahlil qilamiz. Adabiyotlarda 1940–1972-yillar YUNESKO meros siyosatining “moddiy yodgorliklar davri” sifatida tasvirlanadi. Smith ushbu yondashuvni “authorized heritage discourse” deb atab, uning yevropacha monumental an'analarga tayanib shakllanganini ta'kidlaydi[1]. Dastlabki ilmiy yondashuvlar merosni tirik jarayon emas, balki material obyektlar orqali talqin qilgan. Bu esa NMMning bir necha o'n yillar davomida xalqaro huquq doirasiga kiritilmasligiga sabab bo'lgan.

Kurin (2004) nomoddiy merosni “community-based heritage” sifatida ta'riflab[4], uning meros sohiblari tarafidan berkitilishi va qayta ishlab chiqarilishi muhimligini ta'kidlaydi. Hafstein esa NMMni siyosiy jarayon sifatida tahlil qilib, YUNESKODagi muhokamalarni “madaniy siyosat maydoni” sifatida ko'rsatadi[5]. 1989-yilda qabul qilingan “Traditional Culture and Folklore” Tavsiyasi adabiyotlarda NMMni xalqaro darajada birinchi bor tan olgan rasmiy hujjat sifatida baholanadi. Kurin (2004) uni NMM siyosatining ilk bosqichi sifatida e'tirof etsa[4], Blake (2001) bu hujjatni yangi normativ tizim yaratish sari tashlangan muhim qadam deb ta'kidlaydi[5]. 1989-yilgi Tavsiya muhim bosqich bo'lgan bo'lsa-da, uning amaliy samarasi cheklangan bo'lib, u 2003-yilgi Konvensiya uchun poydevor vazifasini bajargan.

METODOLOGIYA. Tadqiqot quyidagi yondashuvlar asosida amalga oshirildi: Tarixiy-tahliliy metodi. Bunda YUNESKOning 1972, 1989, 1993, 1997, 2001 va 2003-yillardagi rasmiy hujjatlari ketma-ketlikda o'rganildi.

Navbatdagi metod Qiyosiy yondashuv metodida esa moddiy merosga asoslangan 1972-yilgi Konvensiya modeli nomoddiy merosga oid 1989-yilgi Tavsiya va 2003-yilgi Konvensiya bilan solishtirilib tahlil qilindi.

NATIJALAR. YUNESKOning dastlabki yillarida meros tushunchasi yodgorliklar, arxitektura va arxeologik obyektlarga qaratilgan bo'lib, bu Yevropa yodgorlikshunosligi an'anasidan kelib chiqqan edi[1]. Natijada madaniyatning tirik shakllari — og'zaki ijod, marosimlar, amaliy bilimlar — e'tibordan chetda qoldi.

1972-yilgi Konvensiya ushbu modelni mustahkamlab, meros mezonlarini asosan universal qadriyatga ega obyektlar bilan chekladi[2]. Hafstein ta'kidlaganidek, bu model o'z mohiyatiga ko'ra “monumental” yondoshuvga asoslangan edi[5].

1980-yillarda modernizatsiya, urbanizatsiya, ommaviy madaniyat bosimi tufayli an'anaviy madaniyatning tez sur'atlarda yo'qolayotgani haqida ko'plab ilmiy ogohlantirishlar paydo bo'ldi. Rivojlanayotgan davlatlar YUNESKOGa 1972-yilgi modelning nomutanosibligini ta'kidladi[6]. Chunki ular meros sifatida asosan tirik an'analarni ko'rardi.

1989-yilgi Tavsiya NMMni rasmiy ravishda aniq qayd etgan ilk YUNESKO hujjati bo'ldi[11]. Unda:

- og'zaki an'analar;
 - marosimlar;
 - xalq o'yinlari;
 - hunarmandchilik amaliyoti
- madaniy meros tarkibi sifatida talqin qilindi. Ammo bu hujjat majburiy kuchga ega emas edi, shuning uchun amaliy ta'siri cheklangan bo'ldi.

1990-yillar YUNESKO tarixida NMM bo'yicha ilmiy-siyosiy uyg'onish davri bo'ldi. Chunonchi bu yillarda Tirik meros bo'yicha ekspert yig'ilishi o'tkazildi va unda folklor himoyasi konsepsiyasi qayta ko'rib chiqildi.

Shuningdek 1997-yilda Turin Konferensiyasi o'tkazildi hamda bu konferensiya doirasida NMMni hujjatlashtirish, ro'yxatga olish va meros sohiblarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Nomoddiy madaniy merosni himoya qilishda amalga oshirilgan ishlar ta'sirida 2001-

yilda “Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity” dasturi qabul qilindi. Bu dastur nomoddiy madaniy meros tushunchasini xalqaro miqyosda keng eʼtirof etilishiga olib keldi. Hafstein bu dastur 2003-yilgi Konvensiyaning toʻgʻridan-toʻgʻri tajribaviy precedenti boʻlganini taʼkidlab oʻtgan[5].

2003-yilgi Konvensiya YUNESKO tarixida nomoddiy meros boʻyicha ilk majburiy xalqaro hujjatdir[12]. Ushbu hujjatda avvalgi qabul qilingan xalqaro hujjatlarda mavjud boʻlmagan quyidagi asosiy jihatlarni koʻrishimiz mumkin:

- NMMning aniq taʼrifini berdi;
- meros sohiblarini asosiy subyekt sifatida tan oldi;
- roʻyxatlar tizimini yaratdi;
- davlatlarga aniq majburiyatlar yukladi.

R.Kurin fikricha, bu Konvensiya “YUNESKO meros siyosatini toʻliq qayta muvozanatlashtirgan hujjat”dir[4]. Shuning uchun 2003-yil meros siyosatida paradigmal oʻzgarish yili hisoblanadi.

MUHOKAMA. Tadqiqotdan koʻrinadiki, nomoddiy meros tushunchasi YUNESKOda bir zumda shakllanmagan. Bu 60 yillik ilmiy, siyosiy va huquqiy jarayonlarning natijasidir. 1972-yilgi Konvensiya global meros siyosatini moddiy obyektlarga bogʻlab qoʻygan boʻlsa, 1989-yilgi Tavsiya bu boʻshliqni qisman toʻldirdi, ammo yetarli darajada samarali boʻlmadi.

1990-yillardagi uchrashuvlar, ayniqsa 2001-yilgi “Masterpieces” dasturi, nomoddiy madaniy merosning xalqaro eʼtirofini mustahkamlab, 2003-yilgi Konvensiyaga tayanch yaratdi. Kirshenblatt-Gimblettning “heritagization of culture” nazariyasi ana shu jarayonning ilmiy mohiyatini ochib beradi: madaniyat merosga aylantiriladi va davlatlar uni xalqaro maydonda legitimlashtirishga intiladi[10].

1945–2003-yillar YUNESKOning nomoddiy madaniy merosga yondashuvi borasidagi evolyutsion jarayonning asosiy bosqichlarini tashkil etadi. 1972-yilgi Konvensiya

moddiy merosga tayanib global standartni shakllantirgan boʻlsa, 1989-yildan boshlab tirik meros tushunchasi ilmiy va siyosiy doiralarda oʻsib bordi. Nihoyat 2003-yilda NMM xalqaro huquqiy maqomga ega boʻldi. Ushbu Konvensiya madaniy xilma-xillikni saqlashda yangi paradigma yaratdi va YUNESKO siyosatining muvozanatini tikladi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. Routledge.
2. YUNESKO (1972). *World Heritage Convention*.
3. Laurajane Smith va Emma Waterton *The Envy of the World? Intangible Heritage in England, 2009. pp-299-300.*
4. Kurin, R. (2004). *Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Key Factors in Implementation*.
5. Hafstein, V. (2007). *Claiming Culture: Intangible Heritage Inc.*, Journal of Folklore Research.
6. Janet Bleyk. *Safeguarding Traditional Culture and Folklore: Existing International Law and Future Developments Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment*. ISBN 0-9665520-1-6 Library of Congress Control Number: 2001012345 2001 pp 151-153.
7. Alivizatou, M. (2012). *Intangible Heritage and the Museum*. Routledge.
8. Blake, J. (2001). *Developing a new standard-setting instrument for the safeguarding of intangible cultural heritage*. YUNESKO.
9. Kirin, R. (2004). *Safeguarding Intangible Culture*. Smithsonian Center for Folklife.
10. Kirshenblatt-Gimblett, B. (1995, 1998). *Theorizing Heritage; Destination Culture*. University of California Press.
11. YUNESKO (1989). *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*.
12. YUNESKO (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*.

HAJ SAFARINING RAQAMLASHTIRILISHI: MARKAZIY OSIYO UCHUN YANGI IMKONIYATLAR

*Hikmatullayeva Dilbar Xurshid qizi, Navoiy innovatsiya universiteti
Islom tarixi yo'nalishi I-bosqich magistranti*

DIGITALIZATION OF THE HAJJ PILGRIMAGE: NEW OPPORTUNITIES FOR CENTRAL ASIA

*Hikmatullayeva Dilbar Xurshid qizi, Navoi Innovation University
Master's Student of direction of
"Islamic History" Phase I*

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ХАДЖА: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

*Хикматуллаева Дилбар Хуриид кызы, Навоийский
инновационный университет, магистрант 1-курса направления
"История ислама"*

<https://orcid.org/0009-0009-4431-1525>
e-mail:
dilbarpliivivt@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada haj amaliyotining raqamlashtirilishi jarayoni va uning Markaziy Osiyo musulmonlari uchun yaratgan yangi imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, O'zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo davlatlarida hajni tashkil etishda raqamli platformalarning joriy etilishi, elektron navbat tizimi, onlayn ariza topshirish, integratsiyalashgan to'lov tizimlari va ma'lumotlar bazasi asosida boshqaruvning afzalliklari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Haj amaliyoti, raqamlashtirish, elektron viza, biometrik ro'yxatga olish, Markaziy Osiyo, O'zbekiston, raqamli platforma.

Annotation: This article analyzes the process of digitalizing the Hajj pilgrimage and the new opportunities it creates for Muslims in Central Asia. It also highlights the advantages of introducing digital platforms in the organization of Hajj in Uzbekistan and other Central Asian countries, including the electronic queue system, online application submission, integrated payment systems, and management based on a centralized database.

Keywords: Hajj pilgrimage, digitalization, electronic visa, biometric registration, Central Asia, Uzbekistan, digital platform.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс цифровизации хаджа и новые возможности, которые он создаёт для мусульман Центральной Азии. Также представлены преимущества внедрения цифровых платформ в организации хаджа в Узбекистане и других государствах региона, включая систему электронной очереди, онлайн-подачу заявлений, интегрированные платёжные системы и управление на основе единой базы данных.

Ключевые слова: хадж, цифровизация, электронная виза, биометрическая регистрация, Центральная Азия, Узбекистан, цифровая платформа.

Kirish. Haj amaliyotining zamonaviy musulmonlari uchun diniy marosimlarni bajarish sharoitda raqamlashtirilishi Markaziy Osiyo jarayonida tub sifat o'zgarishlarini yuzaga

keltirmoqda. Aholi sonining ko'payishi, transport oqimining murakkablashuvi, global migratsiya jarayonlari va xavfsizlik talablari ortib borayotgani sharoitida Haj safarini an'anaviy usullar bilan tashkil etish tobora qiyinlashib bormoqda. Shu bois Saudiya Arabistoni tomonidan so'nggi yillarda joriy qilinayotgan "e-Hajj", "Nusuk" platformalari, biometrik ro'yxatga olish, elektron ruxsatnomalar nafaqat haj jarayonining samaradorligini oshirdi, balki butun musulmon dunyosi uchun yangi texnologik standartlarni belgilab berdi.

Markaziy Osiyo mamlakatlari — O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston ushbu raqamli yechimlarni o'z milliy sharoitiga moslashtirish orqali ziyoratchilar uchun qulaylik yaratish, navbat va ro'yxatga olish tizimlaridagi subyektiv omillarni kamaytirish, huquqiy-me'yoriy tartibotlarni soddalashtirish hamda korrupsion xavflarni bartaraf etish yo'lida muhim qadamlar tashlamoqda. Xususan, O'zbekistonning "Haj va Umra yagona onlayn portali"ni joriy etishi diniy turizmni boshqarishda yangi bosqichni boshlab berdi. Raqamlashtirish jarayoni nafaqat tashkiliy samaradorlikni oshiradi, balki ziyoratchilarning xavfsizligi, sog'lig'i va ma'lumotlarining himoyasini ta'minlash, shuningdek, xizmatlar sifatini standartlashtirish orqali diniy amaliyotning zamonaviy sivilizatsion talablariga moslashuvni kuchaytiradi. Shu ma'noda, haj safarining raqamlashtirilishi Markaziy Osiyoning diniy-ma'naviy hayotida strategik ahamiyatga ega bo'lgan yangi bosqichni ifodalaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni amalga oshirishda tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Haj safarining raqamlashtirilishi Markaziy Osiyo musulmonlari uchun nafaqat tashkiliy-boshqaruv jihatidan, balki diniy-ma'naviy tajribani zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish nuqtayi nazaridan ham yangi imkoniyatlar ochib bermoqda. Jahon tajribasida "e-Hajj" tushunchasi ziyoratchilarni ro'yxatga olishdan tortib, viza, transport, joylashtirish, tibbiy nazorat va vatanga qaytish jarayonigacha bo'lgan barcha bosqichni yagona raqamli platforma orqali boshqarishga qaratilgan integratsiyalashgan boshqaruv tizimi sifatida talqin qilinadi.

2025-yil holatiga ko'ra, Hajj 2025 tajribasida bepul Wi-Fi, 5G tarmoqlar va raqamli ilovalar

orqali real vaqt rejimida olomon zichligini monitoring qilish amaliyoti keng joriy etilgan. Shuningdek, "Smart Hajj" kabi ilovalar ziyoratchilarga yo'nalishlar, transport va tibbiy yordam haqida aniq ma'lumotlar berishi orqali umumiy xavfsizlik va logistika tizimini yengillashtirgan[1].

Markaziy Osiyo mamlakatlari, xususan O'zbekiston uchun bu tajriba muhim namuna bo'lib xizmat qilmoqda. 2025-yil kuzidan boshlab O'zbekistonda "Haj va Umra yagona onlayn portali" ishga tushirilib, fuqarolarning Haj va Umra safariga navbatga turishi, ariza topshirishi va hujjatlarni rasmiylashtirish jarayoni to'liq onlayn shaklga o'tgan. Portalning maqsadi — qulaylik yaratish, shaffoflikni ta'minlash va "inson omili"ni minimallashtirish ekani hukumat manbalarida alohida qayd etilgan[2].

Ushbu raqamli tizimlar Markaziy Osiyo musulmonlari uchun bir nechta strategik imkoniyatlarni yaratadi. Birinchidan, elektron navbat va avtomatlashtirilgan tanlov mezonlari yordamida kvotalarni adolatli taqsimlash, korrupsiya va tanish-bilishchilik xavfini kamaytirish mumkin. Ikkinchidan, onlayn ro'yxatga olish, shaxsiy kabinet va elektron bildirishnomalar orqali chekka va olis hududlarda yashovchi ziyoratchilar uchun axborot tengligi yaratiladi. Uchinchidan, raqamli ma'lumotlar bazasi orqali ziyoratchilarning yoshi, salomatligi, hududi, birinchi yoki takroriy borayotganligi kabi ko'rsatkichlar asosida strategik rejalashtirish va tibbiy-logistik infratuzilmani optimallashtirish imkoniyati yuzaga keladi.

Saudiya'dagi tajriba shuni ko'rsatadiki, elektron viza, biometrik ro'yxatga olish, onlayn sog'liqni tekshirish va tibbiy talablarni raqamli viza jarayoniga bog'lash ziyoratchilar xavfsizligini oshiradi, epidemik xatarlarni kamaytiradi va favqulodda vaziyatlarni boshqarish tizimini takomillashtiradi. Bu jarayon 2026-yil uchun rejalashtirilgan keng ko'lamli raqamlashtirish loyihalarida ham o'z aksini topgan[3].

Markaziy Osiyo davlatlari ushbu yechimlarni milliy sharoitga moslashtirib, banklar va islomiy moliya institutlari bilan integratsiyalashgan to'lov tizimlarini yaratishi, xavfsiz elektron to'lovlar va kompleks xizmat paketlarini (aviabilet, mehmonxona, sug'urta) yagona platforma orqali taklif etishi mumkin. Indoneziya tajribasida e-Hajj

tizimining muvaffaqiyati aynan davlat e-gov platformalari bilan integratsiya, raqamli to'lovlar va foydalanuvchi ehtiyojiga moslashtirilgan xizmatlar bilan bog'langanligi ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanadi.

Biroq raqamlashtirish jarayoni Markaziy Osiyo uchun muayyan chaqiriqlarni ham yuzaga chiqaradi. Xususan, katta yoshli ziyoratchilar o'rtasida raqamli savodxonlik yetarli emasligi, chekka hududlarda internet sifati pastligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalalari va texnik nosozliklar ehtimoli shular jumlasidandir. Shu bois davlat va diniy tashkilotlar raqamli xizmatlarni joriy etish bilan birga, masjidlar, diniy ta'lim muassasalari va mahallalar orqali ma'rifiy ishlarni kuchaytirishi, "raqamli ko'ngilli yordamchilar" tizimini shakllantirishi zarur.

Ta'kidlash lozimki, Haj safarining raqamlashtirilishi Markaziy Osiyo musulmonlari uchun diniy amaliyotni yengillashtirish, jarayonni shaffofroq, xavfsizroq va zamonaviyroq qilish, ziyoratchilarning huquqlarini himoya etish va mintaqaning diniy boshqaruv tizimini global raqamli transformatsiya bilan uyg'unlashtirish uchun tarixiy imkoniyat yaratmoqda.

Xulosa. Haj safarining raqamlashtirilishi Markaziy Osiyo musulmonlari uchun diniy marosimlarni tashkil etish va amalga oshirish jarayonida tub yangilanishlarni taqozo etayotgan strategik yo'nalishdir. Saudiya Arabistonida joriy etilgan elektron viza, biometrik ro'yxatga olish, raqamli ruxsatnomalar, monitoring tizimlari va "Nusuk" singari platformalar hajni global miqyosda yanada xavfsiz, shaffof va samarali

tashkil etishning ilg'or modelini namoyon etdi. Markaziy Osiyo davlatlari ushbu texnologik tajribani o'z hududiy sharoitiga moslashtirish orqali diniy turizm boshqaruvini modernizatsiya qilish, ziyoratchilarga qulaylik yaratish, navbatga qo'yishdagi inson omilini kamaytirish va korrupsion xavf-xatarlarni bartaraf etishda sezilarli yutuqlarga erishmoqda. Xususan, O'zbekistonda ishga tushirilgan "Haj va Umra yagona onlayn portali" raqamli transformatsiyaning amaliy ifodasi bo'lib, mamlakatda haj jarayonini to'liq elektron boshqaruvga o'tkazish sari muhim qadam hisoblanadi. Raqamlashtirish, shuningdek, ziyoratchilarning sog'lig'i, transporti, joylashtirilishi, to'lov tizimlari va axborot ta'minotini yaxshilash orqali barcha bosqichlarni integratsiyalashgan tarzda boshqarish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, katta yoshli aholining raqamli savodxonligi, internet infratuzilmasi, kibermuhofaza masalalari kabi muammolarni bosqichma-bosqich bartaraf etish ham ushbu jarayonning ajralmas qismidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Din ishlari bo'yicha qo'mita. Haj va Umra jarayonlarida raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha metodik qo'llanma. Toshkent: Adolat nashriyoti, 2025. — 104 b.
2. UzDaily. Uzbekistan launches unified online portal for Hajj and Umrah registration. 22.10.2025.
3. R.Jo'rayev. O'zbekistonda diniy turizmni boshqarishda raqamlashtirish jarayonlari. Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2024. — 176 b.

YANGI O'ZBEKISTONDA EKOLOGIK MADANIYAT VA MA'NAVIY QADRIYAT

Agzamova Zumrad Baxtiyorovna, Samarqand davlat pedagogika
instituti magistranti

ECOLOGICAL CULTURE AND SPIRITUAL VALUES IN THE NEW UZBEKISTAN

Agzamova Zumrad Bakhtiyorovna, master's student of the Samarkand
State Pedagogical Institute

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Агзамова Зумрад Бахтиёровна, магистрант Самаркандского
государственного педагогического института

<https://orcid.org/0009-0004-4561-2569>

e-mail:
zumrad129@gmail.
com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ekologik madaniyatni yuksaltirish va ma'naviy qadriyatlarni tiklash o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ilmiy asosda tahlil qilinadi. Ekologik ongning shakllanishida milliy an'analar, qadimiy tabiatga munosabat tamoyillari hamda zamonaviy ekologik siyosatning o'rni ko'rsatib beriladi. Shuningdek, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan ekologik islohotlar, aholi o'rtasida atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni qaror toptirish mexanizmlari, ta'lim tizimida ekologik madaniyatni rivojlantirish yo'nalishlari o'rganiladi. Maqola ekologik barqarorlikni ta'minlashda ma'naviy meros, fuqarolik mas'uliyati, milliy identitet va ekologik ehtiyojlar uyg'unligining ahamiyatini yoritadi.

Kalit so'zlar: Ekologik madaniyat, ma'naviy qadriyatlar, Yangi O'zbekiston, ekologik ong, barqaror rivojlanish, milliy meros, ekologik siyosat, fuqarolik mas'uliyati, atrof-muhit muhofazasi, ekologik ta'lim.

Abstract: This article analyzes the scientific foundations of the inextricable link between the development of environmental culture and the revival of spiritual values in the development strategy of New Uzbekistan. It demonstrates the role of national traditions, ancient principles of attitudes toward nature, and modern environmental policy in shaping environmental awareness. It also examines environmental reforms implemented by the state, mechanisms for fostering a responsible attitude toward the environment among the population, and directions for developing environmental culture in the education system. The article emphasizes the importance of harmonizing spiritual heritage, civic responsibility, national identity, and environmental needs in ensuring environmental sustainability.

Keywords: environmental culture, spiritual values, New Uzbekistan, environmental awareness, sustainable development, national heritage, environmental policy, civic responsibility, environmental protection, environmental education.

Аннотация: В данной статье анализируются научные основы неразрывной связи формирования экологической культуры и возрождения духовных ценностей в стратегии развития Нового Узбекистана. Показана роль национальных традиций, древних принципов отношения к природе и современной экологической политики в формировании экологического сознания. Также изучаются реализуемые государством экологические реформы, механизмы воспитания ответственного отношения к окружающей среде у населения, направления развития экологической культуры в системе образования. В статье подчеркивается важность гармонии духовного наследия, гражданской ответственности, национальной идентичности и экологических потребностей в обеспечении экологической устойчивости.

Ключевые слова: экологическая культура, духовные ценности, Новый Узбекистан, экологическое сознание, устойчивое развитие, национальное наследие, экологическая политика, гражданская ответственность, охрана окружающей среды, экологическое образование.

Kirish. Yangi O'zbekiston taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ekologik xavfsizlikni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish masalalari davlat siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylandi. So'nggi yillarda mamlakatda amalga oshirilayotgan tub islohotlar jarayonida inson – jamiyat – tabiat munosabatlari yangicha mazmun kasb etib, ekologik muammolarga yondashuvda ma'naviy qadriyatlar, tarixiy tajriba va milliy o'zlikning ahamiyati yanada oshmoqda. Zero, tabiatga mehr, atrof-muhitga mas'uliyatli munosabat ko'p asrlik xalq an'analari, ajdodlarimizning dunyoqarashida chuqur ildiz otgan bo'lib, bu qadriyatlar bugungi kunda ekologik barqarorlikni ta'minlashning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda[1].

Global iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi, bioturfalikning qisqarishi kabi keng qamrovli ekologik tahdidlar fonida O'zbekiston ham o'z ekologik siyosatini takomillashtirish, aholining ekologik ongini oshirish va ekologik ta'limni rivojlantirish borasida qator strategik vazifalarni belgilab olgan. Jamiyatda ekologik madaniyatning shakllanishi nafaqat huquqiy va iqtisodiy mexanizmlar, balki ma'naviy meros, etnik an'analalar va fuqarolik mas'uliyatini mustahkamlovchi qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois ekologik madaniyatni yuksaltirish masalasiga kompleks ijtimoiy-ma'naviy yondashuv zarur bo'lib, bu jarayon Yangi O'zbekistonning taraqqiyot konsepsiyasida alohida o'rin tutadi.

Ushbu maqolada ekologik madaniyat va ma'naviy qadriyatlarning uzviy bog'liqligi ilmiy asosda tahlil qilinadi, ekologik tafakkurni shakllantirishda milliy qadriyatlarning o'rni, ekologik siyosatning zamonaviy yo'nalishlari hamda barqaror rivojlanishni ta'minlashga doir ijtimoiy-ma'naviy omillar yoritib beriladi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Ekologik madaniyat va ma'naviy qadriyatlarning o'zaro bog'liqligini o'rganishda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy yondashuvlar muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Xususan, O'zbekiston olimlari – A.Yo'ldoshev, B.Qodirov, D.Tursunovlarning ekologik ong va ekologik tarbiya masalalariga oid ishlari jamiyatda tabiatga munosabatning ijtimoiy-psixologik asoslarini tahlil etadi[2]. Ularning fikricha, ekologik muammolarning ildizi insonning ma'naviy qarashlari va madaniy xatti-harakatlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun avvalo ekologik ongni shakllantirish zarur.

Xorijiy adabiyotlarda, jumladan, E.Fromm, P.Samuels, L.White, A.Leopold kabi tadqiqotchilar inson va tabiat o'rtasidagi axloqiy munosabatni etik ekologiya nuqtayi nazaridan o'rganib, ekologik madaniyatning rivojlanishida ma'naviy qadriyatlar hal qiluvchi omil ekanini ta'kidlaydilar. Ayniqsa, A.Leopoldning "Yer etikasi" konsepsiyasi ekologik javobgarlik, tabiatga hurmat, boraqamli muvozanatni saqlash kabi tushunchalarni ilgari surib, zamonaviy ekologik fikrlashning asoslaridan biriga aylangan[3].

So'nggi yillarda Yangi O'zbekiston sharoitida ekologik siyosat, atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik ta'limni modernizatsiya qilish bo'yicha davlat dasturlari, strategik hujjatlar (2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi, "Yashil makon" loyihasi, Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasi hisobotlari) akademik manbalarda faol tahlil qilinmoqda. Ushbu adabiyotlar ekologik madaniyatning milliy modelini shakllantirishda nafaqat ekologik siyosat, balki ma'naviy meros, qadimiy an'analar va ijtimoiy mas'uliyatning ham muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Mazkur ilmiy manbalar ekologik madaniyat va ma'naviy qadriyatlarning o'zaro ta'siri kompleks hodisa ekanini isbotlaydi va tadqiqot davomida nazariy asos sifatida xizmat qiladi[4].

Tadqiqotda ekologik madaniyat va ma'naviy qadriyatlarning o'zaro bog'liqligini chuqur tahlil qilish maqsadida zamonaviy ilmiy metodlar majmuasi qo'llanildi.

Ushbu metod yordamida ekologik madaniyat, ekologik ong, ma'naviy qadriyatlar, ekologik etika kabi ilmiy tushunchalarni sharhlovchi klassik va zamonaviy adabiyotlar o'rganildi. Davlat strategiyalari, ilmiy maqolalar, monografiyalar va statistik manbalarga tayangan holda nazariy asoslar shakllantirildi. Ekologik madaniyatning tarixiy rivojlanishi, xalqimizning tabiatga munosabatiga oid qadimiy an'analar va bugungi Yangi O'zbekiston siyosiy yo'nalishlari qiyosiy tahlil qilindi. Bu metod ekologik qadriyatlarning davrlar davomida qanday o'zgarib borganini aniqlashga imkon berdi[5].

Aholi orasida ekologik ong va ekologik xulq-atvorni o'rganishga doir mavjud so'rovnomalar, statistik ma'lumotlar tahlil qilinib, aholining ekologik madaniyat darajasi bo'yicha xulosalar shakllantirildi. Ekologik madaniyatni ijtimoiy tizimning bir qismi sifatida ko'rib, uning ma'naviy qadriyatlar, ta'lim, davlat siyosati, ekologik muhit bilan o'zaro aloqadorligi tizimli ravishda o'rganildi. Bu yondashuv mazkur mavzuning ko'p qirrali tabiatini tahlil qilishda samarali bo'ldi.

Tahlil va natijalar. Yangi O'zbekiston sharoitida ekologik madaniyatni rivojlantirish jarayoni davlat siyosati, fuqarolik jamiyati institutlari, ta'lim tizimi va ma'naviy qadriyatlar uyg'unligida shakllanayotgan murakkab ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqot jarayonida mavjud ilmiy-nazariy manbalar, rasmiy hujjatlar hamda amaliy ko'rsatkichlarning tahlili quyidagi ilmiy natijalarni aniqlashga imkon berdi.

O'zbek xalqining tabiatga mehr, uni asrab-avaylash, resurslardan oqilona foydalanishga doir qadimiy an'analari zamonaviy ekologik siyosat bilan uyg'unlashib, ekologik madaniyatning milliy modelini shakllantirmoqda. Navro'z marosimlari, dehqonchilik madaniyati, suvga hurmat, yerga ehtirom kabi qadriyatlar ekologik ongni rivojlantiruvchi tarixiy omillar sifatida qayta baholanmoqda[6]. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ekologik mas'uliyatni yuksaltirishda xalqning ma'naviy merosi bilan ishlash samaradorlikni oshiradi.

2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi, "Yashil makon" umummilliy loyihasi, ekologiya va atrof-muhit muhofazasiga doir qonunlarning takomillashtirilishi aholining ekologik ongini ko'tarishda muhim omil bo'ldi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan olib borilayotgan tizimli siyosiy chora-tadbirlar ekologik madaniyatni shakllantirishda asosiy drayver sifatida maydonga chiqmoqda. Xususan, "Yashil makon" tashabbusi jamiyatda ko'ngillilik asosidagi ekologik harakatlar, yoshlar va ta'lim muassasalari o'rtasida ekologik faollikni oshirishga xizmat qilmoqda[7].

Maktabgacha, umumta'lim va oliy ta'lim dasturlarida ekologik tarbiya bo'yicha yangi modul va fanlarning joriy etilishi, amaliy mashg'ulotlar va loyihalarning ko'payishi ekologik madaniyatni rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Tadqiqot natijalari ta'lim tizimida ekologik qadriyatlarni singdirishning samarasi bevosita o'qituvchining malakasi, o'quv resurslari sifatiga va amaliy ekologik faoliyatning yo'lga qo'yilganiga bog'liq ekanini ko'rsatdi.

Aholi orasida ekologik muammolarga nisbatan sezgirlik ortib, ko'ngilli tashabbuslar, ekologik tashviqot kampaniyalari va xalqaro ekologik kunlarda ishtirok etish ko'lamining kengaygani kuzatildi. Sotsiologik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ekologik muhitni yaxshilashga qaratilgan fuqarolik faolligi ayniqsa yoshlar orasida yuqori. Bu jarayonda ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari va notijorat tashkilotlarning ta'siri katta bo'layotgani aniqlangan[8].

Tadqiqot ekologik madaniyatning shakllanishi faqat ekologik bilimlar bilan emas, balki axloqiy qadriyatlar, mentalitet, ma'naviy meros va milliy o'zlik bilan bog'liqligini tasdiqladi. Ma'naviy qadriyatlarsiz ekologik mas'uliyatning barqaror shakllanishi qiyin ekanini amaliy tahlillarda yaqqol namoyon bo'ldi[9]. Tabiatni asrash mas'uliyati shaxsning ma'naviy dunyosida shakllanadigan ichki ehtiyojga aylanganida, ekologik xulq-atvor ijtimoiy norma sifatida mustahkamlanadi.

Xulosa. Yangi O'zbekiston sharoitida ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni nafaqat ekologik siyosat va ta'lim tizimi orqali, balki xalqning ko'p asrlik ma'naviy merosi, qadimiy an'analari va axloqiy qarashlari bilan uzviy bog'liq murakkab ijtimoiy hodisa ekanini tadqiqotlar tasdiqladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ekologik ongning yuksalishi jamiyatning ma'naviy barkamolligi, fuqarolarning axloqiy mas'uliyati va tabiatga nisbatan ongli munosabati bilan bevosita uyg'unlashganda yanada barqaror natijalar beradi.

Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan keng ko'lamli ekologik islohotlar — "Yashil makon" loyihasi, ekologiya sohasidagi qonunchilikni takomillashtirish, ta'lim tizimida ekologik tarbiyani kuchaytirish — ekologik madaniyatning zamonaviy modelini yaratishda muhim omillar bo'lib xizmat qilmoqda. Mahalla, NNTlar, yoshlar tashkilotlari va ta'lim muassasalari faoliyatida ekologik qadriyatlarga asoslangan tashabbuslarning ko'payib borayotgani

fuqarolarning ekologik mas'uliyatini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda[10].

Umuman olganda, Yangi O'zbekistonda ekologik madaniyat va ma'naviy qadriyatlarning uyg'unlashuvi barqaror rivojlanishning asosiy mezon sifatida namoyon bo'lib, bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan islohotlar kelajak avlodlar uchun sog'lom ekologik va ma'naviy muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: Uzbekistan, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi PF–60-son Farmoni. – 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi Qonuni. – 2021.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Yashil makon umummilliy loyihasini amalga oshirish choralari to'g'risidagi Qarori. – Toshkent, 2021.
5. Yo'ldoshev A. Ekologik madaniyat va barqaror rivojlanish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Qodirov B. Ekologik ta'limning ilmiy-metodik asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
7. Tursunov D. Jamiyat ekologiyasi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Zamin, 2022.
8. Leopold A. A Sand County Almanac. – Oxford University Press, 1949.
9. White L. The Historical Roots of Our Ecologic Crisis. Science, 1967, №155.
10. Fromm E. Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics. – New York: Rinehart, 1947.
11. Ganiyev E. Stages of development and impact on social life of an informed society in Uzbekistan //Western European Journal of Historical Events and Social Science. – 2024. – T. 2. – №. 11. – C. 17-20.
12. Yaxshilikov J.Y., Muhammadiev N.E. Milliy g'oya: O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Darslik. – 2018.

POETIK TASVIRNING SHE'RIYAT VA NASRDAGI O'ZIGA XOSLIKLARI

Fozilova Mohigul Farxodovna,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
"O'zbek tili va adabiyoti" kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

PECULIARITIES OF THE POETIC IMAGERY IN POETRY AND PROSE

Fozilova Mohikul Farkhodovna,
Associate Professor of the Department of "Uzbek Language and
Literature", Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD) of the
Uzbek State University of World Languages

ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИЧЕСКОГО ОБРАЗА В ПОЭЗИИ И ПРОЗЕ

Фозилова Мохигул Фарходовна, доцент кафедры «Узбекский язык
и литература», доктор философии в области педагогических
наук (кандидат наук) Узбекского государственного университета
мировых языков

<https://orcid.org/0009-0001-9464-6480>
e-mail:
fozilova1204@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada poetik tasvirning she'riyat va nasr janrlaridagi mazmuniy hamda shakily xususiyatlari tahlil qilinadi. Nasr, nazm va dramaturgiyada tabiat tasvirining funksional va estetik vazifalari ochib beriladi. Tadqiqotda she'riy matnning emotsional konsentratsiyasi bilan nasriy matndagi tasvirning kengayishi o'rtasidagi farqlar ochib beriladi. Shuningdek, har ikki janrda tabiat, ruhiy holat va ramziy ma'nolarning ifodalanish prinsiplari solishtiriladi.

Kalit so'zlar: tabiat tasviri, adabiy janr, manzara, badiiy tasvir, obraz, estetik funksiyalar

Annotation: This article analyzes the role of nature description as a means of artistic expression in literary genres and its unique features within each genre. The functional and aesthetic tasks of nature description in prose, poetry, and dramaturgy are revealed. Additionally, the role of nature landscapes in creating images and the ways of expressing the author's worldview and artistic intention through them are examined.

Key words: nature description, literary genre, landscape, artistic depiction, image, aesthetic functions.

Аннотация: В данной статье анализируется место описания природы как средства художественного выражения в литературных жанрах и его особенности в рамках каждого жанра. Раскрываются функциональные и эстетические задачи описания природы в прозе, поэзии и драматургии. Кроме того, рассматривается роль пейзажей природы в создании образов, а также способы выражения мировоззрения автора и его художественного замысла через них.

Ключевые слова: описание природы, литературный жанр, пейзаж, художественное изображение, образ, эстетические функции

Kirish. Adabiy ijodning asosiy maqsadi - borliqni idrok etish, inson ruhiyati va tashqi olamdagi hodisalarni estetik ifodalashdir. Bunda poetik tasvir- badiiy asarning eng muhim tarkibiy qismlari sifatida - yozuvchi yoki shoirning dunyoni ko'rish uslubi, tafakkuri va estetik qarashlarini

namoyon etadi. Turli adabiy janrlarda poetik tasvir turlicha mazmun va shakl kasb etib, o'ziga xos qonuniyatlar asosida rivojlanadi.

Nazmda tabiat tasviri poetik ifoda vositalari orqali beriladi. She'riyatda tabiat ko'proq ramziy va lirika vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Alisher

Navoiy, Abdulla Oripov, Erkin Vohidov[4] kabi shoirlarning asarlarida bahor, tong, gul, daryo kabi obrazlar inson ruhiy olami bilan uyg'unlashgan holda tasvirlanadi. Bu esa tabiatni shunchaki tashqi muhit emas, balki ichki kechinmalarni aks ettiruvchi vosita sifatida ko'rsatadi.

Nasrda tabiat tasviri esa ko'proq voqelikni aniq tasvirlash, muhit yaratish, syujet rivojiga xizmat qilish kabi funksiyalarga ega. O'tkir Hoshimov[5], Said Ahmad, Tog'ay Murod asarlarida tabiat manzaralari voqealar rivoji bilan chambarchas bog'liq. Masalan, sahro yoki yaylov tasviri qahramon ruhiy holatining turg'unligini yoki erkinlikka intilishini ifodalaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy va estetik-semantik tahlil metodlaridan foydalanildi. She'riyat va nasrdagi poetik tasvirning mazmuniy hamda badiiy xususiyatlari solishtirildi.

Tahlil va natijalar. Dramaturgiyada esa tabiat sahna tasvirining elementi sifatida ishlatiladi. Bu janrda tabiat bevosita voqeani ifodalashdan ko'ra, uning fonida, ma'no yuklovchi detal sifatida namoyon bo'ladi. Pyesalarda yomg'ir, bo'ron yoki quyoshli ob-havo syujetda keskinlik yoki iliqlikni ifodalashda yordamchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Tabiat tasviri badiiy adabiyotda muhim estetik vosita sifatida har doim katta ahamiyat kasb etgan. Turli adabiy janrlarda tabiatning tasvirlanishi muallifning estetik qarashlari, asarning mazmun-mohiyati va janr xususiyatlariga ko'ra o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi.

Masalan, lirik janrda tabiat holatlari insonning ichki kechinmalari, tuyg'u va ruhiy holatini ifodalash vositasi sifatida qo'llanadi. Shoir ko'nglidagi quvoneh, g'am, sog'inch yoki ilhom uyg'otuvchi holatlarni tabiat manzarasi orqali o'quvchiga yetkazadi. Shu bois, lirik she'riyatda tabiat tasviri ko'proq emotsional bo'lib, inson ruhiyatining aks-sadosi sifatida namoyon bo'ladi. Epik janrda esa tabiat manzaralari voqealar rivojini boyitadi, syujetni yanada jonlantirib, obrazlar xarakterini chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, roman yoki qissalarda tabiat tasviri fazo va vaqtни belgilash, voqealar fonini yaratish vositasi bo'lishi bilan birga, voqealarning ruhiy-estetik kayfiyatini ham ta'minlaydi.

Tabiat obrazlari ayrim hollarda ramziy ma'no kasb etib, muayyan g'oyaviy yondashuvni anglatadi. Dramatik janrlarda esa tabiat tasviri

unchalik keng va batafsil bo'lmashligi mumkin, chunki sahnadagi harakatlar va dialoglar asosiy yukni ko'taradi. Biroq sahna dekoratsiyalarida yoki personajlarning dialoglarida tabiat unsurlarining qayd etilishi, holatni ta'kidlash, ruhiy muhitni belgilashda ahamiyatli bo'ladi. Umuman olganda, tabiat tasvirining janrlarga ko'ra o'zgarib borishi badiiy asarning umumiy estetik ifodasini yanada boyitadi. Har bir janr doirasida tabiatning turfa holatlarda namoyon bo'lishi adibning badiiy mahoratini, uslubini va dunyoqarashini ko'rsatadi. Shu jihatdan qaralganda, tabiat tasviri adabiy janrlarning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur anglash va ularni ijodiy tarzda talqin etishda muhim estetik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Har bir janrda tabiat tasvirining badiiy xususiyatlari, leksik-semantik boyligi va emotsional ta'siri turlicha ifodalanadi. Shuningdek, zamonaviy adabiy asarlarda ekologik muammolarga e'tibor ortib borayotgani tabiat tasvirining funksional qamrovini kengaytirganini ko'rsatadi. Tabiat tasviri adabiy matnlarning obrazlar tizimini boyitadi. Ayniqsa, lirik janrda tabiat manzaralari inson kechinmalarining bevosita ifodachisiga aylanadi. Shoirlar ko'pincha tabiat hodisalari orqali o'z dardini, quvonchini yoki falsafiy mulohazalarini ifodalaydi. Masalan, bulut, shamol, yaproq kabi elementlar ruhiy beqarorlik, iztirob yoki o'tkinchilik ramzi sifatida ishlatiladi. Bu jihat she'riyatda tabiatga ramziy-estetik yondashuv kuchli ekanini ko'rsatadi.

Nasrda esa tabiat tasvirlari ko'pincha realizm uslubida berilib, syujetni rivojlantirishga, voqea sodir bo'layotgan joyni aniq tasavvur qilishga xizmat qiladi. Muallif tabiat tasviri orqali ijtimoiy muammolarni ham ochib berishi mumkin. Masalan, qurg'oqchilik, yong'in, yoki ifloslangan tabiat holati orqali muallif atrof-muhitga befarqlikni tanqid qiladi. Bundan tashqari, tabiat detallarining joyida ishlatilishi qahramon xarakterini ochishda ham muhim vositaga aylanadi.

Dramaturgiyada tabiat bevosita sahnada aks etmasa ham, pyesaning matnida uning ta'siri seziladi. Harakatga tayanch bo'luvchi fon sifatida quyoshli kunlar umid va iliqlikni, bo'ron yoki qorong'ulik esa xavotir, fojia yoki ichki inqirozni ifodalaydi. Masalan, sahnadagi yorug'lik va tovush effektlari orqali tabiat holati tomoshabinning hissiyotiga bevosita ta'sir o'tkazadi. Bu orqali dramaturg o'z fikrini jonli, obrazli shaklda yetkazadi.

Tabiat tasviri badiiy adabiyotda insonning ichki olami, hayotga qarashi va estetik his-tuyg'ularini ifodalashda eng kuchli vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi. Adabiy janrlar turlicha bo'lgani kabi, ularning har birida tabiat tasvirining tutgan o'rni, unga beriladigan mazmun va estetik yuk ham o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Lirik asarlarda tabiat inson qalbining ramziga aylanadi. Shoir yuragidagi quvonch, g'am, sog'inch, ilhom, umid kabi holatlar tabiat orqali timsollanadi. Bahorning kelishi – qalbdagi uyg'onish, kuz – ayriliq va xotiralar, qish – yolg'izlik va sovuq kechinmalarni bildiradi. Masalan, Erkin Vohidovning "Ko'nglimda kuz – yaproqlar to'kilar..." misrasida kuz nafaqat fasl, balki ichki holatning obraziga aylanadi. Zulfiya she'riyatida ham yomg'ir, tong nuri, qushlar kabi tabiat obrazlari ayol ko'nglidagi nozik tuyg'ularni ifodalashda xizmat qiladi.

Epik janrda esa tabiat tasviri syujet rivoji, voqealar fonini yaratish, personajlar ruhiyatini ochib berish vositasi sifatida qaraladi. Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar"[3] romanida Toshkent va uning atrofi, turli fasllardagi manzaralar orqali voqealar ketma-ketligi chuqurroq anglashiladi, qahramonlarning ruhiy holatlari bilan uyg'unlashadi. Oybekning "Qutlug'qon" romanida tabiat tasvirlari orqali tarixiy haqiqat va xalq ruhiyati o'zaro bog'lanadi. Ayniqsa, Chingiz Aytmatov ijodida tabiat tasviri ramziy ma'no kasb etadi. "Oq kema" qissasida tog', daryo, baliq obrazlari bolaning orzulari, umidlari, va nihoyat, ichki iztiroblarini ifodalaydi. Tabiat – bu yerda voqealar fonigina emas, balki personajning ichki kechinmalarining bevosita ishtirokchisidir.

Dramatik janrda esa tabiat tasviri cheklangan shaklda, asosan sahna tavsiflari yoki dialoglar orqali ifodalanadi. Biroq bu tasvirlar qisqaligiga qaramay, voqealarning umumiy ruhini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Hamza Hakimzoda Niyoziy dramalarida qorong'u tun, sovuq shamol kabi tasvirlar orqali dramatik holat kuchaytiriladi, voqealar keskinligi oshiriladi. Shuningdek, xalq og'zaki ijodida ham tabiat tasvirlari keng o'rin olgan. Doston, ertak va qo'shiqlarda tabiat hodisalari orqali xalqning dunyoqarashi, e'tiqodi va estetik didi ifodalanadi. Tog', daryo, oftob, oy, qush kabi obrazlar xalq ongida hayotiy haqiqat va ramziy ma'nolar bilan

to'yingan. Zamonaviy adabiyotda esa tabiat tasviri tobora falsafiy, ekologik va ijtimoiy tus olmoqda.

Tog'ay Murod hikoyalarida cho'l, yer, tabiat bilan inson o'rtasidagi bog'liqlik orqali milliy ruh, qadriyatlar va hayotiy muammolar yoritiladi. Bugungi yozuvchilar tabiatga shunchaki manzara emas, balki insoniyat hayotining ajralmas bo'lagi sifatida qaramoqdalar. Tabiatni anglash orqali inson o'zini angelaydi, yuragidagi savollarga javob topadi. Shu bois, adabiyotda tabiat tasviri har doim muhim badiiy vosita bo'lib qoladi. Har bir janrda u o'ziga xos shakl va ma'no kasb etsa-da, mohiyatan inson qalbi va tabiat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifoda etadi. Bu bog'liqlik esa o'quvchini nafaqat asar mazmunini anglashga, balki o'z ruhiy olamiga nazar tashlashga chorlaydi. Badiiy adabiyotda tabiat tasvirining estetik ahamiyati juda katta bo'lib, u faqatgina tashqi manzara sifatida emas, balki inson qalbi, jamiyat, tarixiy davrlar va falsafiy qarashlarning aks-sadosi sifatida qaraladi. Turli adabiy janrlarda bu tasvir turlicha shakllanadi va o'ziga xos badiiy vazifalarni bajaradi. Ayniqsa, adabiyotda tabiatni to'g'ridan to'g'ri emas, balki ramz, timsol yoki parallel hodisa sifatida berilishi badiiy ifoda imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Shoirilar uchun tabiat go'zalligi ilhom manbai bo'lsa, yozuvchilar uchun u voqealarni yanada chuqur ifodalovchi muhit, dramaturglar uchun esa sahnaviy kayfiyat yaratish vositasidir. Bu jihatlar adabiy janrlar orasidagi farqni belgilaydi. Masalan, romantik adabiyotda tabiat insonga ideallashtirilgan tarzda taqdim etiladi. Tabiat – inson orzularining sodiq hamrohi, uni tushunuvchi va qo'llab-quvvatlovchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Realistik adabiyotda esa tabiat – boricha, hayotdagi holatga yaqin shaklda tasvirlanadi, u yerda tabiatning ob-havosi, o'simlik va hayvonot dunyosi bilan birga, inson yashaydigan muhitning ijtimoiy zaminini ochib beradi.

Bundan tashqari, tabiat tasviri ko'plab asarlarda o'quvchini ruhiy holatga tayyorlash, syujet voqealarining kayfiyatini oldindan his ettirish uchun ishlatiladi. Masalan, agar asarda quyuq bulutlar, kuchli shamol va bo'ron tasvirlansa, o'quvchi bu orqali yaqinlashayotgan fojiali voqeani seza boshlaydi. Yoki tongning yorishishi, sokin tabiat tasviri – umid, poklanish va yangi bosqichning ramzi sifatida ishlatiladi. Shu tarzda tabiat tasviri dramatik yoki lirik kuchlanishni

oshirish, g'oyaviy-estetik yukni kuchaytirish uchun xizmat qiladi.

Bunday uslubni ko'plab mashhur yozuvchilarda ko'rish mumkin. Misol uchun, Abdulla Qahhorning "Sinchalak" qishloq tabiatining mayin, sokin tasviri qahramonlarning samimiyligi, oddiyligi va haqiqatgo'yligini kuchaytiradi. Yoki G'afur G'ulom she'rlarida bahorning kelishi inson qalbidagi uyg'onish va hayotga ishonch bilan uyg'un tasvirlanadi. Tabiat bu yerda faqat manzara emas, balki ruhiy holatning ruxsat etilgan, badiiy ifodasi bo'lib xizmat qiladi.

Tabiat tasviri o'zbek mumtoz adabiyotida ham chuqur ildizga ega. Alisher Navoiy g'azallarida tabiat unsurlari – gul, bulbul, bahor, quyosh kabi obrazlar lirik kechinmalar bilan uyg'unlashadi. Bu obrazlar faqat tashqi go'zallikni emas, balki ma'naviy dunyo, ilohiy ishq, komillik timsollarini ham o'zida mujassam etadi. Shuning uchun, mumtoz adabiyotda tabiat tasviri bilan bog'liq obrazlar ko'p qatlamli va ramziy ma'nolarga boy bo'ladi.

Yana bir muhim jihat shuki, tabiat tasviri ba'zan insoniyat hayotidagi katta o'zgarishlar yoki fojialarning timsoli sifatida ham ishlatiladi. Urushlar, tabiiy ofatlar yoki ekologik muammolar tasvirida yozuvchi tabiat orqali insoniyatga ogohlantirish beradi. Ayniqsa, zamonaviy ekologik adabiyotda tabiat o'zining qadri yo'qolib borayotgan, insoniy beparvolik qurboni bo'lib ko'rsatiladi. Bu orqali yozuvchi faqatgina go'zallik emas, balki og'riq va fojiaga ham urg'u beradi.

Adabiy janrlar tabiatga turli nigoh bilan qaraydi, har bir janrda tabiat tasviri o'ziga xos ma'no va estetik yukni ko'taradi. Bu tasvirlar ko'pincha bevosita voqealarni emas, balki insonning ruhiy dunyosini, jamiyatdagi o'zgarishlarni, tarixiy sharoitni yoki falsafiy qarashlarni ochib berish vazifasini bajaradi.

Romantik ruhdagi adabiyotda tabiat go'zalligi orzular, ideallar va ilohiy tuyg'ular bilan uyg'unlashgan bo'ladi. Bunday asarlarda tabiat faqat ko'rinish emas, balki ma'naviy tozalik, pokiza tuyg'ular, erkinlik kabi tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, sevgi haqida yozilgan she'rda gul – muhabbatning timsoli, bulbul – sadoqat, bahor – uchrashuv ramzi sifatida ishlatiladi. Ayniqsa, o'zbek mumtoz she'riyatida bu kabi ramzlar keng qo'llanilgan.

Tabiat tasviri ba'zan tarixiy voqealarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Voqea qaysi

faslda bo'layotgani, osmon holati, yerning ko'rinishi – bularning barchasi voqega estetik fon berish bilan birga, o'quvchining tasavvurini boyitadi. Masalan, tarixiy romanlarda jang boshlanishidan oldingi osmonning qora bulutlar bilan qoplanishi – kelayotgan falokatdan darak beradi. Bu orqali yozuvchi o'quvchini ruhiy tayyorgarlikka chaqiradi.

Boshqa tomondan, tabiat tasviri shunchaki estetik bezak emas, balki yozuvchining dunyoqarashi va hayotga munosabatining ko'zgusidir. Ayrim yozuvchilar tabiat orqali o'z falsafiy fikrlarini bildiradilar. Hayot, o'lim, vaqt, yolg'izlik, abadiylik kabi murakkab tushunchalar aynan tabiat obrazlari orqali ifodalanadi. Qor – sokinlik va so'nish, yomg'ir – yangilanish, quyosh – umid va hayot ramziga aylanishi mumkin.

Zamonaviy adabiyotda esa tabiat tasvirlari ko'proq ekologik va ijtimoiy mazmun kasb etmoqda. Bugungi yozuvchilar insonning tabiatga bo'lgan befarqligini tanqid qiladi, uni muhofaza qilish zarurligini ta'kidlaydi. Bunday asarlarda tabiat endi romantik obraz emas, balki insoniyatga javob berayotgan, undan norozi kuch sifatida gavdalanadi. Tabiatni buzgan odam, oxir-oqibat, o'z hayotini ham xavf ostiga qo'yayotganini ko'rsatadi.

Shu tariqa, har qanday adabiy janrda tabiat tasviri bevosita yozuvchi yoki shoirning fikr dunyosi, badiiy mahorati va aytmoqchi bo'lgan g'oyasi bilan bog'liq bo'lib, asarning g'oyaviy-estetik mazmunini to'liq anglashda muhim vosita hisoblanadi. Shunday qilib, tabiat tasviri badiiy adabiyotda juda ko'p vazifalarni bajaradi: u ruhiy holatni ifodalaydi, voqealarga fon bo'ladi, syujetni kuchaytiradi, obrazlarni boyitadi, falsafiy ma'nolarni anglatadi va ko'pincha muallifning o'z pozitsiyasini ifodalashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi zamonaviy adabiyotda esa tabiat tasviri global muammolar kontekstida kengayib bormoqda. Iqlim o'zgarishi, texnologik taraqqiyot natijasida buzilayotgan ekologik muvozanat kabi masalalar adabiy asarlarda ijtimoiy-falsafiy muammolar bilan uyg'un holda aks etmoqda. Endilikda tabiat faqatgina manzara emas, balki jamiyat va insoniyat taqdirining ajralmas bir qismi sifatida talqin qilinmoqda.

Adabiy janr	Tabiat tasvirining funksiyasi	O'ziga xos xususiyatlari	Misollar
Lirik	Ichki kechinmalarni ifodalash, ruhiy holatni aks ettirish	Emotsional, ramziy, ko'ngil holatiga mos manzaralar	Erkin Vohidov she'rlari, Muhammad Yusufda tabiat orqali sog'inch va muhabbat ifodasi
Epik	Voqealarning fonini yaratish, syujetga xizmat qilish, obrazlarni chuqurlashtirish	Batafsil, manzarali, harakat va holat bilan bog'liq	Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romanidagi Toshkent va tabiat tasvirlari
Dramatik	Sahnadagi kayfiyat va muhitni belgilash, konfliktni kuchaytirish	Ixcham, sahna dekoratsiyasi yoki dialog orqali beriladi	Hamza H. Niyoziy dramalarida tabiat unsurlarining dekorativ roli

Xulosa. Tabiat tasviri o'zbek adabiyotining ajralmas qismi bo'lib, har bir adabiy janrda o'ziga xos funksiyalarni bajaradi. Nazmda lirika, nasrda muhit va voqealik, dramaturgiyada esa sahnaviy fon sifatida namoyon bo'lgan tabiat obrazlari adabiy ifodaning boyligiga boyituvchi omil sifatida xizmat qiladi. Tabiatga estetik va semantik yondashuv adibning badiiy mahoratini ham aks ettiradi. Shuningdek, bugungi ekologik muhitni inobatga olgan holda, zamonaviy adabiyotda tabiat tasvirining ijtimoiy-falsafiy mazmuni kuchayib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'afurov S. Adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti
2. Karimov M. Adabiy tahlil va tafakkur. Toshkent: Akademnashr
3. Qodirov A. O'zbek adabiyotida tabiat tasviri. Ilmiy maqolalar to'plami
4. Navoiy A. G'azaliyot. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot
5. Vohidov E. Tanlangan asarlar. Toshkent: Yangi asr avlodi
6. Hoshimov O. Dunyoning ishlari. Toshkent: Sharq nashriyoti

COMPARATIVE ANALYSIS OF KHALED HOSSEINI'S APHORISMS AND UZBEK APHORISMS ON DEATH

Eshmuratov Umidjon Temurovich,

Termez State Pedagogical Institute, Practical English department

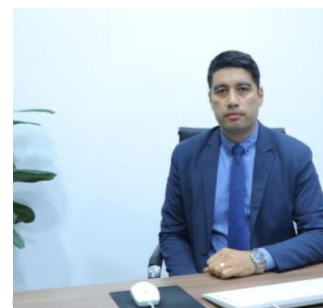
O' LIM MAVZUSIDAGI XOLID HUSAYNIY VA O'ZBEK AFORIZMLARINING QIYOSIY TAHLILI

Eshmuratov Umidjon Temurovich,

Termiz davlat pedagogika instituti, "Amaliy ingliz tili" kafedrası

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АФОРИЗМОВ ХАЛЕДА ХОССЕЙНИ И УЗБЕКСКИХ АФОРИЗМОВ О СМЕРТИ

*Эшмуратов Умиджон Темурович, Термезский
государственный педагогический институт, кафедра
практического английского языка*

<https://orcid.org/0009-0004-0743-5207>

e-mail:
umidjon.eshmuratov@terdpi.uz

Annotation: This article presents a comparative analysis of Khaled Hosseini's aphorisms and traditional Uzbek aphorisms related to the concept of death. The study explores thematic similarities and differences, focusing on philosophical depth, emotional tone, cultural attitudes, and linguistic features. Special attention is given to how each cultural tradition conceptualizes mortality, human fate, suffering, and moral lessons associated with death.

Key words: Khaled Hosseini, Uzbek aphorisms, death, comparative analysis, cultural worldview, mortality, philosophy of life.

Аннотация: В статье проводится сравнительный анализ афоризмов Халеда Хоссейни и узбекских традиционных афоризмов, посвящённых теме смерти. Исследование рассматривает тематические сходства и различия, уделяя внимание философской глубине, эмоциональной окраске, культурным представлениям и языковым особенностям. Особое внимание уделено тому, как каждая культурная традиция осмысливает смертность, человеческую судьбу, страдание и нравственные уроки, связанные со смертью.

Ключевые слова: Халед Хоссейни, узбекские афоризмы, смерть, сравнительный анализ, культурная картина мира, смертность, философия жизни.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xolid Husayniy aforizmlari va o'zbek xalq aforizmlarining o'lim mavzusiga doir qiyosiy tahlili berilgan. Tadqiqotda ikki manbaga xos umumiy va farqli jihatlar – falsafiy mazmun, emotsional ohang, madaniy qarashlar hamda til xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, har ikki madaniy an'anada o'lim, inson taqdiri, iztirob va ma'naviy saboqlarning qanday talqin etilishi alohida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Xolid Husayniy, o'zbek aforizmlari, o'lim, qiyosiy tahlil, madaniy dunyoqarash, o'lim falsafasi, ma'naviy qadriyatlar.

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH).

Aphorisms about death represent one of the most emotionally charged and culturally shaped segments of proverbial and literary wisdom. They reveal how different cultures conceptualize mortality, loss, and the meaning of human life. Khaled Hosseini, a contemporary Afghan-American novelist, frequently uses aphoristic expressions about death

within his works, especially *The Kite Runner*, *A Thousand Splendid Suns*, and *And the Mountains Echoed*.

Similarly, Uzbek folk tradition contains a rich repository of aphorisms and proverbs addressing death, fate (taqdir), and the transience of life. This research aims to compare Hosseini's literary aphorisms with traditional Uzbek aphorisms

on death, identifying shared human experiences and culturally distinctive perspectives [1].

MATERIALS AND METHODS (JIITEPATYPA II METOD/ ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR). This study aims to investigate the conceptualization of death in the aphorisms of Khaled Hosseini and in traditional Uzbek aphoristic expressions, with particular attention to worldview, metaphorical framing, and pragmatic functions. The research sets out to achieve three main objectives: (1) to identify dominant semantic themes in Hosseini’s aphorisms about death; (2) to analyze Uzbek aphorisms related to death and fate; and (3) to determine major points of convergence and divergence between the two traditions.

The study employs a qualitative comparative methodology, drawing on several techniques. First, textual sampling was conducted by selecting aphoristic passages from Hosseini’s novels that explicitly deal with death, loss, grief, and human suffering. Second, a folkloric corpus analysis was performed, using collections of Uzbek maqollar, matallar, and hikmatli soʻzlar to identify culturally embedded views of mortality. Third, the data were subjected to thematic coding, focusing on conceptual metaphors, emotional tone, and recurring worldview patterns. Finally, a comparative sociolinguistic interpretation was applied, taking into consideration cultural, historical, and religious contexts that shape these expressions [2].

DISCUSSION/ОБСУЖДЕНИЕ/МУХОКАМА The analysis of Hosseini’s aphorisms reveals several recurrent themes. First, death is frequently portrayed as an irreversible emotional loss. Expressions such as “A life lived without love is a life not lived at all,” “When you lose a child, part of you dies forever,” and “War destroys lives quietly, long before the bombs fall” highlight the emotional vacuum associated with grief, trauma, and memory. This thematic framing aligns with famous reflections from world writers, including Tagore’s notion of death as “putting out the lamp because the dawn has come,” Fromm’s emphasis on living fully,

Steve Jobs’s view of death as a “great invention of life,” and Mother Teresa’s understanding of death as returning “home to God”. These perspectives illustrate that death, while painful, also carries philosophical depth and moral meaning. Second, Hosseini interprets death as a moral awakening. Aphorisms such as “There is a way to be good again,” “Hope can rise from the ruins of guilt,” and “Life is a chain of stolen moments” show that encounters with death often prompt redemption, self-reflection, or ethical transformation. Third, death appears as a symbol of injustice and cruelty, particularly in war-related contexts. Statements like “There are a lot of children in Afghanistan, but little childhood” emphasize how violence and conflict prematurely take lives and destroy the possibility of normal childhood. This view associates death with war, brutality, and societal collapse. Fourth, death is described as a deeply personal and intimate experience. Hosseini often uses poetic metaphors – such as “silence after a storm” or “a shadow falling across the heart” – to reflect inner emotional landscapes, individual sorrow, and private suffering [2].

In contrast, Uzbek aphorisms reflect a worldview shaped by Islamic values, communal ethics, and agrarian social structures. Several dominant themes emerge from the Uzbek material. Death as inevitability is a central concept, as expressed in sayings like “*O‘limdan qochib bo‘lmas*” and “*Har kimning ajal kuni bor*”, which highlight the belief that death is an unavoidable divine decree (taqdir). Death as an equalizer is also a recurring motif: “*O‘lim bo‘ronga o‘xshaydi – boyga ham, kambag‘alga ham yog‘adi*”, stressing the universality and social equality of mortality.

RESULTS/РЕЗУЛЬТАТЫ/NAHIJALAR Another significant theme is death as a transition rather than an end, reflected in expressions such as “*O‘lim – boshqa dunyoga yo‘l*”, which conveys Islamic eschatological beliefs about life after death. Finally, Uzbek aphorisms often frame death as a communal and social event, emphasizing legacy and moral reputation: “*Yaxshi nom – mangu*”, suggesting that a person’s good name outlives their physical existence [4].

1-table. Comparative findings

Aspect	Khaled Hosseini	Uzbek Aphorisms	Comparison
Worldview	Individualistic, emotional, psychological	Communal, religious, fatalistic	Hosseini stresses personal trauma; Uzbek aphorisms stress destiny and faith

Role of Death	Emotional rupture, moral test	Natural, God-given, equalizing	One dramatizes loss, the other normalizes it
Metaphor Use	Storms, shadows, broken hearts	Roads, fate, rain, divine plan	Hosseini uses literary metaphors; Uzbek tradition uses folkloric, religious metaphors
Function	Reflect inner struggle	Teach moral acceptance	Hosseini → empathy; Uzbek → resilience

Overall, Hosseini's aphorisms are individual-centric and expressive, while Uzbek aphorisms are community-centric and philosophical [3].

The comparison reveals that while both Khaled Hosseini's aphorisms and Uzbek traditional sayings address death as a universal reality, their cultural contexts profoundly shape interpretation. Hosseini writes within a post-traumatic, diasporic framework, blending Afghan fatalism with Western psychological realism. His aphorisms frequently emphasize the emotional scars of war, personal guilt, and moral reflection. For instance, statements such as "War destroys lives quietly, long before the bombs fall" illustrate the psychological damage inflicted by conflict, while "Cruelty creates more cruelty" conveys a cyclical understanding of violence and revenge. Other aphorisms, including "A loyal friend is a rare gift" and "Love is often revealed through sacrifice," highlight enduring themes of loyalty, devotion, and the moral significance of human relationships throughout his narratives [1].

In contrast, Uzbek aphorisms, shaped by centuries of oral tradition, place greater emphasis on acceptance, social memory, and divine order. Death is not perceived as an individual catastrophe but as an inevitable and collective aspect of human fate. Proverbs such as "*O'lim – haq, banda – ojiz. O'lmasdan tiriklik yo'q*" ("Death is truth, humans are powerless; without death, life does not exist"), "*Tug'ilgan jon – o'lar. O'limdan qochib bo'lmaydi*" ("Every soul born will die; death cannot be avoided"), "*Yaralgan jon – bir kun ketar. O'lim – hammaga mushtarak*" ("Every wounded soul will one day depart; death is common to all"), and "*Har kim bir o'limlik. Bugun bo'lmasa – ertaga, baribir o'lim bor*" ("Everyone is mortal; if not today, then tomorrow; death is inevitable") emphasize inevitability, universality, and the communal dimension of mortality. These distinctions reflect broader sociolinguistic and cultural patterns.

English-language literary aphorisms often foreground personal subjectivity, emotional experience, and psychological introspection, whereas Uzbek wisdom prioritizes harmony with fate, ethical conduct within the community, and awareness of divine order. Consequently, while both traditions confront the reality of death, the lenses through which it is interpreted – individual versus communal, psychological versus moral-spiritual – highlight the cultural specificity of human reflections on mortality [4].

CONCLUSION (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA). This study demonstrates that Khaled Hosseini's aphorisms and Uzbek aphorisms on death both articulate deep human truths, but through different cultural and linguistic frameworks. Hosseini views death primarily as psychological rupture and moral transformation, while Uzbek aphorisms portray it as an inevitable, divinely ordained transition affecting communal memory. The findings underline how aphorisms serve as mirrors of cultural mentality and offer insights into national worldviews surrounding life and mortality.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO'YXATI)

1. Atkamova S.A. Linguocultural Features of Proverbs and Sayings with an Anthropomorphic Component in the English and Uzbek Languages. *International Journal of Science and Technology*, no. 11, 2024. – Pp. 36–40.
2. Hosseini Khaled. *A Thousand Splendid Suns*. Riverhead Books, 2007.
3. Ikhom A. Aphorisms of the English Language. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, vol. 3, no. 12, 2021. – Pp. 114–119.
4. Ikromovich A. I. Linguistic Simplicity of Aphorisms in English and Uzbek. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, vol. 3, no. 12, 2022. – Pp. 39–43.

**LANGUAGE OF ECOLOGICAL RESPONSIBILITY:
LEXICO-SEMANTIC INNOVATIONS IN
CONTEMPORARY TOURISM DISCOURSE
(CASE OF UZBEKISTAN AND CHINA)**

**Buzrukova Makhina Mukhamadkhonovna, (DSc) professor, SBTSUE
EKOLOGIK MAS'ULIYAT TILI: ZAMONAVIY TURIZM
DISKURSIDA LEKSIK-SEMANTIK INNOVATSIYALAR
(O'ZBEKISTON VA XITOIY MISOLIDA)**

**Buzrukova Maxina Muxamadxonovna, (DSc) professor, TDIUSF
ЯЗЫК ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ:
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ В
СОВРЕМЕННОМ ТУРИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ УЗБЕКИСТАНА И КИТАЯ)**

Бузрукова Махина Мухамадхоновна, (DSc) профессор, СФТГЭУ

<https://orcid.org/000-0003-2525-3699>
e-mail:
buzrukovam@rambler.ru

Abstract: In the era of global sustainability transitions, tourism communication has become a key medium for shaping ecological awareness and consumer responsibility. This study explores the lexico-semantic innovations and metaphorical patterns that construct the discourse of “ecological responsibility” in tourism texts from Uzbekistan and China, two Silk Road destinations actively integrating sustainability into their cultural and tourism narratives. The research highlights how linguistic creativity reflects evolving ecological values within the discourse of sustainable tourism.

Keywords: ecological responsibility, tourism discourse, ecolinguistics, lexical innovation, conceptual metaphor, sustainability communication, english-language tourism texts, corpus-based analysis, intercultural discourse, Uzbekistan, China, Silk Road tourism.

Annotatsiya: Global barqarorlikka o'tish davrida turizm kommunikatsiyasi ekologik ongni shakllantirish va iste'molchilarning mas'uliyatli xulq-atvorini rivojlantirishda muhim vositaga aylandi. Ushbu tadqiqot Ipak yo'li makonida joylashgan, barqarorlikni madaniy va turizm narrativlariga faol integratsiya qilayotgan O'zbekiston va Xitoy turizm matnlarida “ekologik mas'uliyat” diskursini shakllantiruvchi leksik-semantik innovatsiyalar hamda metaforik modellarni tahlil qiladi. Tadqiqot natijalari lingvistik ijodkorlik barqaror turizm diskursida rivojlanib borayotgan ekologik qadriyatlarning aks etishini namoyon qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ekologik mas'uliyat, turizm diskursi, ekolingvistika, leksik innovatsiya, konseptual metafora, barqarorlik kommunikatsiyasi, ingliz tilidagi turizm matnlari, korpusga asoslangan tahlil, madaniyatlararo diskurs, O'zbekiston, Xitoy, Ipak yo'li turizmi.

Аннотация: В условиях глобального перехода к устойчивому развитию туристическая коммуникация стала важным средством формирования экологического сознания и развития ответственного потребительского поведения. В данном исследовании анализируются лексико-семантические инновации и метафорические модели, формирующие дискурс “экологической ответственности” в туристических текстах Узбекистана и Китая — стран Шёлкового пути, активно интегрирующих принципы устойчивости в свои культурные и туристические нарративы. Результаты исследования показывают, что лингвистическая креативность отражает эволюционирующие экологические ценности в дискурсе устойчивого туризма.

Ключевые слова: экологическая ответственность, туристический дискурс, экोलнгвистика, лексическая инновация, концептуальная метафора, коммуникация устойчивого

развития, англоязычные туристические тексты, корпусный анализ, межкультурный дискурс, Узбекистан, Китай, туризм Шёлкового пути.

Introduction. In recent years, ecological sustainability has become a central paradigm in global tourism development. As tourism increasingly positions itself as an environmentally responsible industry, language plays a crucial role in shaping perceptions, values, and behavioral attitudes of international audiences. English-language tourism discourse, in particular, functions as a mediating platform through which ecological ideas are communicated, negotiated, and legitimized across cultures.

Uzbekistan and China represent two dynamically developing tourism destinations that actively promote sustainable and eco-friendly tourism models in the international arena. Their English-language promotional texts reflect not only marketing strategies but also deeper ideological orientations toward nature, heritage, and development. These orientations are manifested linguistically through the introduction of new lexical units and metaphorical constructions that encode ecological values.

Literature Review and Methodology.

Cognitive linguistics scholars argue that metaphors such as *nature as a living organism* or *earth as a home* structure ecological thinking and promote ethical responsibility. In tourism studies, metaphor has been shown to function as a powerful tool for emotional engagement, allowing destinations to present sustainability as both attractive and morally desirable.

Lexical innovation in tourism discourse has also attracted scholarly attention. Neologisms, hybrid compounds, and evaluative adjectives (e.g., *eco-luxury*, *green escape*, *sustainable journey*) are increasingly used to signal alignment with global environmental values. However, existing research often focuses on Western tourism contexts, leaving non-Western and comparative perspectives underexplored.

This study builds on interdisciplinary insights from discourse analysis, cognitive

linguistics, and tourism studies, applying them to a comparative corpus-based investigation of Uzbek and Chinese tourism discourse. Previous studies in tourism discourse analysis emphasize the persuasive and ideological nature of promotional texts, highlighting their role in constructing destination images and influencing tourist behavior. Foundational work by Graham Dann¹ conceptualizes tourism language as a form of *controlled persuasion*, designed to shape expectations and guide tourist interpretation. Research in ecolinguistics further demonstrates that language not only reflects ecological awareness but actively shapes human–nature relationships through metaphor, evaluation, and framing. Within cognitive linguistics, scholars argue that metaphors structure ecological thinking and promote ethical responsibility. According to George Lakoff and Mark Johnson², conceptual metaphors such as *nature as a living organism* or *earth as a home* are fundamental cognitive mechanisms through which people conceptualize their relationship with the natural world. These metaphorical models encourage empathy, care, and moral accountability toward the environment. In tourism studies, metaphor has been shown to function as a powerful tool for emotional engagement. Research by Noel Scott and Gianna Moscardo³ demonstrates that metaphorical framing enables destinations to present sustainability as both attractive and morally desirable, transforming ecological responsibility into a positive tourism experience rather than a restriction. However, existing research predominantly focuses on Western tourism contexts, particularly Europe and North America, leaving non-Western and comparative perspectives underexplored. As noted by Teun A. van Dijk⁴, ideological meanings in discourse are culturally situated and cannot be fully understood without comparative cross-cultural analysis.

¹ Dann, G. M. S. (1996). *The language of tourism: A sociolinguistic perspective*. Wallingford, UK: CAB International.

² Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by* (2nd ed.). Chicago, IL: University of Chicago Press. (Original work published 1980).

³ Moscardo, G. (2010). The shaping of tourist experience: The importance of stories and themes. In M. Morgan, P. Lugosi, & J. R. B. Ritchie (Eds.), *The tourism and leisure experience* (pp. 43–58). Bristol: Channel View Publications.

⁴ Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A multidisciplinary approach*. London: Sage.

Building on interdisciplinary insights from discourse analysis, cognitive linguistics, ecolinguistics, and tourism studies, the present study applies a comparative corpus-based approach to the analysis of English-language tourism discourse in Uzbekistan and China. By examining lexical innovation and metaphorical representation of ecological values, this research seeks to address an important gap in the literature and contribute a non-Western perspective to the global discussion on sustainable tourism discourse. The research applies an ecolinguistic framework combined with conceptual metaphor theory and critical discourse analysis. The corpus includes official sources such as *Uzbekistan.travel*, *Visit Samarkand*, *Experience China*, and *VisitChina.com.cn*, along with selected UNWTO and WTTC sustainability materials.

Findings. Preliminary findings reveal that: Uzbekistan's sustainability discourse centers on the metaphors of *heritage protection*, *hospitality harmony*, and *living legacy*, emphasizing the continuity between nature, culture, and community (*green Silk Road*, *eco-heritage tourism*, *nature as cultural home*).

China's discourse foregrounds the metaphors of *harmony*, *renewal*, and *circularity*, linking ecological initiatives to philosophical traditions of balance and collective responsibility (*harmonious coexistence*, *reviving green civilization*). Both contexts display productive lexical innovation through hybrid formations (*eco-experience*, *low-carbon journey*, *climate-smart travel*) and resemanticization of familiar words (*clean*, *smart*, *green*, *slow*).

Scientific Novelty. The study contributes to ecolinguistics and intercultural tourism discourse analysis by: Identifying cross-cultural patterns of ecological metaphors and neologisms along the Silk Road narrative; Demonstrating how linguistic creativity encodes national identity within sustainability communication;

Offering a typology of eco-lexical innovations that shape the public perception of responsible tourism.

Conclusion. The study confirms that lexical innovation and metaphor are not merely stylistic devices but powerful discursive tools that construct ecological responsibility as an integral component of destination identity and tourist experience. By providing a comparative, non-Western perspective, this research fills an important gap in tourism discourse studies and contributes to the broader fields of ecolinguistics and intercultural communication.

References:

1. Dann, G. M. S. (1996). *The language of tourism: A sociolinguistic perspective*. Wallingford, UK: CAB International.
2. Font, X., & McCabe, S. (2017). Sustainability and marketing in tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(7), 869–883.
3. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2021). *Tourism and Climate Change*. Routledge.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by* (2nd ed.). Chicago, IL: University of Chicago Press. (Original work published 1980).
5. Moscardo, G. (2010). The shaping of tourist experience: The importance of stories and themes. In M. Morgan, P. Lugosi, & J. R. B. Ritchie (Eds.), *The tourism and leisure experience* (pp. 43–58). Bristol: Channel View Publications.
6. Mihalič, T. (2016). Sustainable-responsible tourism discourse – Towards 'responsustable' tourism. *Journal of Cleaner Production*, 111, 461–470.
7. Scott, N. (2012). Tourism discourse analysis. In L. Dwyer, A. Gill, & N. Seetaram (Eds.), *Handbook of research methods in tourism: Quantitative and qualitative approaches* (pp. 345–359). Cheltenham, UK: Edward Elgar.
8. Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A multidisciplinary approach*. London: Sage.

НОМЛАНМАГАН ВА АРАЛАШ ШАРТНОМАЛАРНИНГ ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ: ЎЗБЕКИСТОН, РОССИЯ ВА ҚОЗОҒИСТОН ҚОНУНЧИЛИГИНИНГ ҚИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛИ

Аскарлов Носиржон Ибрагимович, юридик фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD)

ПРИМЕНЕНИЕ НЕПОИМЕНОВАННЫХ И СМЕШАННЫХ ДОГОВОРОВ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УЗБЕКИСТАНА, РОССИИ И КАЗАХСТАНА

Аскарлов Носиржон Ибрагимович, доктор философии (PhD) по
юридическим наукам

APPLICATION OF UNNAMED AND MIXED CONTRACTS IN BUSINESS ACTIVITIES: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF UZBEKISTAN, RUSSIA, AND KAZAKHSTAN

Askarov Nosirjon Ibragimovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Law

e-mail:
stek@inbox.ru

Аннотация: Ушбу мақолада фуқаролик ҳуқуқи тизимида номланмаган ва аралаш шартномалар институтининг назарий-ҳуқуқий асослари ҳамда тадбиркорлик фаолиятидаги амалий аҳамияти илмий асосланган. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 354-моддасидаги шартнома эркинлиги тамойили, Россия Федерацияси ва Қозоғистон Республикаси қонунчилиги нормалари қиёсий-ҳуқуқий таҳлил қилинди. Номланмаган шартномаларнинг вужудга келиш асослари, таснифи (унитар ва аралаш турлари), ҳақиқийлик шартлари ва чекланишлари таҳлил этилди. Облачное хранение (cloud storage), каршеринг, логистик доставка, домен номларини реализация қилиш, фулфилмент, ЭКО ва суррогат оналик шартномалари, давлат харидлари соҳасидаги ноанъанавий конструкциялар каби замонавий номланмаган шартномаларга оид аниқ мисоллар берилди. Муаллиф томонидан Фуқаролик кодексининг 354-моддасига ҳамда “Давлат харидлари тўғрисида”ги Қонунга ўзгартириш киритиш бўйича илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқилган.

Калим сўзлар: номланмаган шартнома, аралаш шартнома, шартнома эркинлиги, тадбиркорлик ҳуқуқи, компаратив-ҳуқуқий таҳлил, cloud storage, каршеринг, ЭКО, давлат харидлари.

Abstract: This article provides a theoretically and legally grounded analysis of the institution of unnamed and mixed contracts within the civil law system and their practical significance in business activities. A comparative legal analysis is conducted of the principle of freedom of contract under Article 354 of the Civil Code of the Republic of Uzbekistan, along with relevant provisions of the legislation of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan. The study examines the foundations for the emergence

of unnamed contracts, their classification (unitary and mixed types), validity requirements, and limitations. Concrete examples of modern unnamed contracts—such as cloud storage, car sharing, logistics delivery, domain name transactions, fulfillment services, assisted reproductive technology (ART) and surrogacy agreements, as well as non-traditional structures in public procurement—are presented. The author proposes scientifically grounded amendments to Article 354 of the Civil Code and to the Law “On Public Procurement”.

Key words: unnamed contract, mixed contract, freedom of contract, business law, comparative legal analysis, cloud storage, car sharing, ART, public procurement.

Аннотация: В статье научно обоснованы теоретико-правовые основы института непоименованных и смешанных договоров в системе гражданского права, а также их практическое значение в предпринимательской деятельности. Проведён сравнительно-правовой анализ принципа свободы договора, закреплённого в статье 354 Гражданского кодекса Республики Узбекистан, а также норм законодательства Российской Федерации и Республики Казахстан. Рассмотрены основания возникновения непоименованных договоров, их классификация (унитарные и смешанные виды), условия действительности и ограничения. Приведены конкретные примеры современных непоименованных договоров: облачное хранение, каршеринг, логистическая доставка, сделки с доменными именами, фулфилмент-услуги, договоры ВРТ и суррогатного материнства, а также нетрадиционные конструкции в сфере государственных закупок. Автором выдвинуты научно обоснованные предложения по внесению изменений в статью 354 Гражданского кодекса и Закон «О государственных закупках».

Ключевые слова: непоименованный договор, смешанный договор, свобода договора, предпринимательское право, сравнительно-правовой анализ, cloud storage, каршеринг, ВРТ, государственные закупки.

Кириш

Жаҳон иқтисодиётининг рақамлашуви, интернет-платформаларнинг оммалашуви, биотехнология ва ахборот технологиялари соҳасидаги инновациялар натижасида фуқаролик муомаласида анъанавий ҳуқуқий конструкциялар доирасига сиғмайдиган янги турдаги шартномалар вужудга келмоқда. Бундай шартномалар кўпинча амалда мавжуд, иқтисодий жиҳатдан муҳим, лекин қонун ҳужжатларида махсус ном ёки тартибга солиш конструкциясига эга эмас. Улар фуқаролик ҳуқуқи доктринасининг категорияларидан бири – номланмаган шартномалар институти орқали тушунтирилмоқда.

Асосий қисм

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси (кейинги ўринларда – ФК) 354-моддасининг учинчи хатбошисида “тарафлар қонун ҳужжатларида назарда тутилмаган шартномани ҳам тузишлари мумкин” деган қоида мустақамланган бўлиб, у миллий шартнома ҳуқуқининг “очиқ тизим” эканлигини кўрсатади. Бироқ амалда номланмаган шартномаларнинг ҳуқуқий табиати, таснифи, ҳақиқийлик шартлари ва суд

амалиётида уларни квалификация қилиш мезонлари етарли даражада аниқ эмас, бу эса тадбиркорлик фаолиятида муайян ҳуқуқий хавфлар келтириб чиқарди.

Россия Федерацияси ва Қозоғистон Республикаси фуқаролик қонунчилигида ҳам шартнома эркинлиги тамойили очик услубда ифодаланган бўлиб, ушбу мамлакатларда номланмаган ва аралаш шартномалардан фойдаланиш ва уларни ҳуқуқий тартибга солиш амалиёти Ўзбекистон учун маълум маънода намуна бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Номланмаган шартномалар – фақат номсиз эмас, балки қонун билан махсус тартибга солинмаган, “доктринал ва суд қонунчилиги” орқали шаклланаётган шартномалардир. Г.В. Шершеневич, О.С. Иоффе, И.Б. Новицкий, Р.Ж. Рўзиевлар ёндашувлари ҳам шунга яқин бўлиб, улар фуқаролик ҳуқуқининг “очиқ тизим” эканлигини, яъни қонунлар ҳаётнинг барча ҳолатларини олдиндан эмас, балки умумий тамойиллар орқали қамраб олишини таъкидлайдилар.

Номланмаган шартномаларнинг вужудга келиш асослари ва шартлари бир қатор омиллар билан боғлиқ.

1. Иқтисодий омиллар – бозор муносабатларининг диверсификацияси, рақобатнинг кучайиши, янги товар ва хизмат турларининг пайдо бўлиши.
2. Технологик омиллар – рақамли иқтисодиёт, электрон савдо, ахборот технологиялари, биотиббидиёт ва молиявий инновациялар (FinTech).
3. Қонунчиликдаги бўшлиқлар – янги муносабатларни қонуний тартибга солишга улгурмаган ҳолатларда тадбиркорлар шартнома эркинлигидан фойдаланиб, номланмаган шартномалар орқали ҳуқуқий конструкциялар яратадилар.
4. Халқаро интеграция – хорижий моделларни миллий ҳуқуқ тизимида қўллаш зарурати (масалан, франчайзинг, аутсорсинг, фулфилмент, каршеринг ва ҳ.к.).

ФК 354-моддасида фуқаролар ва юридик шахслар шартнома тузишда эркин эканлиги, шартнома тузишга мажбур қилишга йўл қўйилмаслиги, шунингдек “қонун ҳужжатларида назарда тутилмаган шартномани ҳам тузишлари мумкинлиги” белгилаб қўйилган[1].

Бундан ташқари, “Давлат харидлари тўғрисида”ги Қонун 3-моддасига ўзгартириш киритиш бўйича ишлаб чиқилган таклифда давлат харидлари фақат пулли эмас, балки “бошқа асосларда” амалга оширилиши мумкинлиги таклиф этилган бўлиб, бу ҳам номланмаган шартнома конструкцияларини давлат харидлари соҳасига киритиш имкониятини яратади (масалан, активлар, бинолар ижараси эвазига ускуна олиш каби)[2].

Яъни, Ўзбекистон кодекси томонларга ўзининг шакллантирилмаган (атипик) шартномаларини тузиш ва турли шаклдаги шартномалардан таркибий элементларни оммабоплаштирилган ҳолда битта шартномага бирлаштириш имконини беради. Бунда шартноманинг мазмуни ва томонлар

ўртасидаги келишув асосида унинг қандай қоидалар бўйича тартибга солиниши аниқланади.

ФКда тўғридан-тўғри кўрсатилмаган бўлса-да, 354-модда номланмаган шартнома тузиш ҳуқуқини кафолатлайди ва аралаш шартномаларга рухсат беради. Шу билан бирга, номсиз шартномаларнинг унинг қолган жиҳатлари қонун матнларида мустаҳкамланмаган, бу ҳар қандай ҳолатда умумий фуқаролик қоидаларини ва аналогияни қўллаш зарурлигини кўрсатади.

Амалиётда номланмаган шартномалар кўпроқ тадбиркорлик муносабатларида учрайди. Молиявий-иқтисодий фаолиятнинг турли шакллари жорий қилишда, масалан, консессия, лизинг ёки аутсорсинг каби муносабатларни шакллантирувчи шартномалар кўп ҳолларда қонунчилар томонидан аввалдан аниқланмаган. Ўзбекистончи муаллифлар таъкидлашича, Лизинг шартномаси шундай ноанъанавий шаклга эгадир: у мулкни сотиб олиш ва ижара бериш тартибини бирлаштириб, қонунда алоҳида тартибга солинадиган шартнома турларига тўлиқ мос тушмаслиги туфайли номланмаган шартнома сифатида қаралиши мумкин. Шу каби ҳолатларда томонлар икки тарафлама келишув билан ўзининг хўжалик муносабатларини тузишади. Натижада, қонунларда номланмаган мазкур шаклдаги шартноманинг ҳуқуқий моҳиятини аниқлашда умумий қоидалар ва шартномага хос умумий тамойиллар тадбиркорлик амалиёти тарафидан қўлланилади.

Россия Федерацияси ФК 421-моддаси Россия шартнома ҳуқуқини “очиқ” концепцияга асослайди. Россия доктринасида (Брагинский, Суханов, Писчиков, Батлер ва бошқалар) номланмаган шартномаларнинг қонунийлиги ва амалдаги ролини тан олиш, уларни суд амалиётида ўхшаш шартномаларга оид нормалар орқали тартибга солиш кенг ёритилган. Россия қонунчилигида ҳам НФТ, каршеринг, фулфилмент, IT-аутсорсинг, франчайзинг, краудфандинг каби битимлар муайян даражада номланмаган ёки аралаш шартномалар сифатида квалификация қилинади; уларнинг катта қисми махсус қонун

билан эмас, балки умумий шартнома хужжатлари орқали тартибга солинади[3].

Шу тариқа, Россияда номланмаган ва аралаш шартномалар принципіал жиҳатдан Ўзбекистонникига ўхшаш. Аммо айрим ижтимоий-иқтисодий муносабатларда ариза ёки оралиқ лойиҳалар шаклида келишилмасдан (тўғридан-тўғри иложсиз бўлган ҳолларда) шартномалар тузишда томонларнинг иродаси ва тарафлар ўртасидаги куч балансини қонуний қурилиш тартибиди аниқлаш яқинлашади[4]. Маҳаллий амалиётда, судлар номланмаган шартнома ҳолатида тузилган келишувларни таҳлил қилади ва кўпинча тарафларнинг воқеа-тадбирларини, муносабат мақсадини инобатга олган ҳолда шартноманинг мазмунидан чиқаришлар асосида қарор қабул қилади.

Қозоғистон Фуқаролик кодекси 380-моддасида шартнома эркинлиги ва номланмаган шартномаларга йўл қўйиш тамойили белгиланган. Муҳими шундаки, Қозоғистон Олий суди Пленуми номланмаган ва аралаш шартномалар тўғрисида қатор тушунтиришлар берган, бу эса суд амалиётини барқарорлаштиришга хизмат қилмоқда[5].

Бу тажриба – Ўзбекистон учун номланмаган шартномалар институтини қонунчиликда эмас, камида Олий суд Пленуми қарорлари орқали бирламчи равишда “меъёрлаштириб олиш” учун кизиқарли моделдир.

Шундай қилиб, Қозоғистонда ҳам томонлар бир нечта алоҳида шартномаларга хос элементларни бита контрактга бирлаштириши мумкин. Қонун ҳалқчилари тарафлар келишувининг қурилиши қандай бўлишига қаратилган қўлланилиши муҳим жиҳатларни ўз ичига олади. Қозоғистонда ҳам шартнома мазмуни ва унинг шакллари томонлар ўз хоҳишига кўра белгиллайди (382-модда) ва агар шартномадаги бирор шарт аниқ кўрсатилмаган бўлса, универсал қонун ёки одатий ҳуқуқ нормалари мос келади. Аммо Қозоғистонда фуқаролик кодекси 2025 йилда қатор ўзгартиришлар киритилган ва бу ерда ҳам томонларга бурилишларни оралиқ қонунчиликка мувофиқ ўрнатиш ҳуқуқи берилган[6].

Уч мамлакатнинг қонунчилиги номланмаган ва аралаш шартномаларга нисбатан ўхшаш принциплар асосида ташкил этилган. Барчаси шартнома эркинлигини негиз олади ва томонларга қонунда кўзда тутилмаган шартномаларни ҳам тузишга рухсат беради. Ҳар учала давлатда ҳам номланмаган шартномалар учун тўғридан-тўғри қонун ҳужжатида атама берилмаган бўлса-да, маъмур ва ўқувчилар текширган ҳолда ихтиёрий шартномаларга аналогия қўллаш мумкинлиги қайд этилган. Жумладан, Ўзбекистонда шартнома эркинлиги ФК 354-моддасида, Россияда ГК РФ 421-моддасида, Қозоғистонда ФК 380-моддасида ҳам тўғридан-тўғри меҳмон қилинган. Араблаш шартномалар бўйича ҳам ўхшашлик: Россия ГК 421-моддаси 3-банди ва Қозоғистон ФК 381-моддасида мувофиқ мавжуд. Ўзбекистонда эса аралаш шартнома 354-модданинг давомида белгиланган. Шунингдек, учала давлатда ҳам агар шартнома бўйича муайян модда қонунни талаб қилса, томонлар келишувига кўра уни бекор қилиш ёки ўзгартириш ҳуқуқига эгадир, акс ҳолда диспозитив нормалар ва одатий ҳуқуқ қоидалари қўлланади.

Суд амалиёти ва тажрибаси жиҳатидан ҳам уч мамлакатда ўхшаш ёндашув сақланади. Бундай шартномалар бўйича ҳолатлар кўпинча томонлар ўртасидаги келишувнинг моҳиятини, уларнинг ишбилармонлик мақсадини инобатга олиш орқали ҳал этилади. Россия олий суди қарорларида айтилишича, агар шартнома номланмаган ёки аралаш бўлса, унда унинг ҳар бир шarti жорий қонунлар доирасида «элемент» сифатида кўриб чиқилиши керак[7]. Ўзбекистондаги амалиётларда ҳам томонларнинг мазмунли келишуви биринчи ўринда туради, қонунда аниқ кўрсатилмаган ҳолатларда умумий фуқаролик меъёрлари ва шартнома эркинлиги принципі асосида ҳал этилади. Қозоғистонда ҳам амалиётда ариза ёки бошқа намоён қилинмаган шартномаларда томонлар келишувининг эркинлиги принципі тартибга солувчи асосий принциплардан эканлиги таъкидланади.

Хулоса

Тадбиркорлик амалиётида ташқи иқтисодий ва ички бозор шароитлари тез

Ўзгарар экан, иштирокчилар янги шартномавий муносабатлар формаларига мухтож бўлиб қолади. Шу жиҳатдан, номланмаган (атипик) ва аралаш шартномаларга ҳуқуқий иммунитет бериш принципи Ўзбекистон, Россия ва Қозоғистон қонунчилигида умумий қабул қилинган принцип сифатида намоён бўлади. Барча уч мамлакатнинг фуқаролик қонунларида мазкур шартномаларни тузиш ҳуқуқи қафолатланган бўлиб, таркибий жиҳатдан ўхшаш асосий қоидалар мавжуд. Аниқ фарқлар фақат кодекс нормалари ифодаси ва структурасида, шунингдек уларнинг қонунчиликдаги жойлашувида акс этади. Шу билан бирга, номланмаган шартномаларни ҳуқуқан қўллашда барча уч давлатда ҳам аналогия ва шартнома эркинлиги принципи жорий этилади. Умумий якун қилиб айтганда, тадбиркорлик соҳасида уч мамлакат иштирокчилари кўп вақт талаб этадиган анъанавий шартномалар ўрнига ҳамкорликнинг янгича, соддалаштирилган формаларини афзал билаётгани сабаб, номланмаган ва аралаш шартномаларнинг қонуний заминда ривожланиши фуқаролик ҳуқуқининг устувор йўналиши сифатида кузатилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси. 354-модда. Шартнома тузиш эркинлиги. <https://lex.uz/mact/-111189>
2. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат харидлари тўғрисида”ги Қонун 3-моддаси.

<https://lex.uz/docs/5382974?ONDATE=01.03.2025>

3. Танага А.Н. Принцип свободы договора в гражданском праве России. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. - Б.163
4. “Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая)” от 30.11.1994 N 51-ФЗ (ред. от 31.07.2025, с изм. от 25.11.2025) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.08.2025) https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/ad08909251f4d26ebc935648e4e708a31e160348/#:~:text=4,%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F%20422
5. Жарасбаева Гульмира. Можно ли заключить смешанный договор? 2018. <https://dogovor24.kz/questions/mozhno-li-zaklyuchit-smeshannyi-dogovor-5781.html#:~:text=%D0%92%20%D1%81%D0%BE%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B8%D0%B8%20%D1%81%D0%BE%20%D1%81%D1%82,%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%88%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80>
6. Қозоғистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. 27.12.1994 й. № 268/1994. – ИПС «Әділет», ахборот базаси, 2025. (Ст. 380–381)
7. Постановление Пленума Верховного Суда РФ (лойиха) “О некоторых вопросах применения общих положений ГК РФ о заключении и толковании договора” (2018)

SHAXS EKOLOGIK MADANIYATI TUSHUNCHASI¹Omonov Bahodir Nurillayevich, Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar kafedrasini mudiri

f.f.d (DSc), professor

²Oqbo'tayev Abror Jumanazarovich, Shahrisabz davlat pedagogika

instituti Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi yo'nalishi

(ma'naviyat asoslari) 2-kurs magistranti

THE CONCEPT OF PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE¹Omonov Bakhodir Nurillayevich, Shahrisabz State Pedagogical

Institute Head of the Department of Social Sciences

PhD (DSc), Professor

²Oqbo'tayev Abror Jumanazarovich, Shahrisabz State

Pedagogical Institute Direction of Methodology of Teaching Social and

Humanitarian Sciences (Fundamentals of Spirituality)

2nd year master's student

КОНЦЕПЦИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ¹Омонов Баходир Нуриллаевич, Шахрисабзский государственный

педагогический институт, Заведующий кафедрой общественных

наук, Доктор педагогических наук, профессор

²Окботаев Абдор Джуманазарович, Шахрисабзский

государственный педагогический институт, Направление

методики преподавания социально-гуманитарных дисциплин

(Основы духовности), Магистратура 2 курса

e-mail:

bakhodiron@gmail.com

[https://orcid.org/000](https://orcid.org/0009-0000-7245-5600)

9-0000-7245-5600

e-mail:

abrorbek8558@gmail.com

[https://orcid.org/000](https://orcid.org/0009-2332-7245-5600)

9-2332-7245-5600

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsning ekologik madaniyati, uning tarkibi va shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi.

Ekologik turizmning shaxs ekologik madaniyatini shakllantirishdagi ahamiyati, ekologik madaniyatning an'anaviy madaniyatdan farqlari, tarkibiy elementlari va shakllanish omillari tahlil qilinadi. Xulosa sifatida ekologik madaniyat shaxs madaniyatining muhim tarkibiy qismi va jamiyat barqarorligi uchun strategik ahamiyatga ega ekani asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: ekologik madaniyat, shaxs ekologik madaniyati, ekologik turizm, barqaror rivojlanish, ekologik ong.

Annotation: This article analyzes an individual's environmental culture, its structure, and the factors influencing its formation. The significance of ecological tourism in shaping a person's environmental culture, the differences between environmental culture and traditional culture, its structural elements, and the factors contributing to its development are examined. In conclusion, it is substantiated that environmental culture is an essential component of personal culture and has strategic importance for societal sustainability.

Key words: environmental culture, personal environmental culture, ecotourism, sustainable development, environmental consciousness.

Аннотация: В данной статье анализируются экологическая культура личности, её структура и факторы, влияющие на её формирование. Рассматривается значение экотуризма в формировании экологической культуры личности, различия экологической культуры от традиционной культуры, её структурные элементы и условия формирования. В заключение обосновано, что экологическая культура является важной составляющей культуры личности и имеет стратегическое значение для устойчивого развития общества.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическая культура личности, экотуризм, устойчивое развитие, экологическое сознание.

Kirish. O'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab, ekologik muammolar global ahamiyatga ega bo'lib, shaxsning ekologik madaniyatini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ekologik madaniyatni shakllantirish esa barqaror ekologik rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu boisdan, bu jarayonni ilmiy va nazariy jihatdan o'rganishga hamda uni yanada takomillashtirishga xizmat qiladigan omillarni tahlil qilishga bag'ishlangan tadqiqotlar soni ortmoqda. Ayniqsa, ekologik turizm orqali shaxsning ekologik madaniyatini shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Ekologik madaniyat mavzusi so'nggi o'n yilliklarda keng ilmiy diqqat markazida turib, turli olimlar tomonidan o'rganildi. O'zbekistonda ekologik madaniyat va uning shakllanish jarayonlari bo'yicha tadqiqotlar, jumladan, Aymatov (2019) shaxsning tabiatga estetik munosabatini shakllantirishda ekologik ongning roli haqida chuqur ilmiy izlanishlar olib bordi. Axmedov (2017) ekologik nazoratning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilib, ekologik madaniyatning huquqiy-mezonlari haqida fikr yuritdi [1] [2] [3]/

Sotsializatsiya va insonning ekologik xulqini shakllantirish jarayoniga oid tadqiqotlar Byordjess (2003), Bond (1989), Catton va Dunlap (1978, 1980) kabi xorijiy olimlar tomonidan olib borildi. Ular ekologik madaniyatni yangi ijtimoiy paradigma sifatida ko'rib, uning jamiyat va inson o'rtasidagi munosabatlarni o'zgartirishdagi ahamiyatini ta'kidladilar.

O'zbekiston sharoitida ekologik nazorat va qonun ijrosi masalalari hamda ularning ekologik madaniyatni shakllantirishdagi roli muhim o'rinni egallaydi. Global ekologik o'zgarishlar sharoitida davlatning ekologik siyosati va uning jamiyatda ekologik madaniyatni rivojlantirishga ta'siri tahlil qilindi [1].

Qayd etish joizki, mavjud tadqiqotlarda ekologik madaniyatni shakllantirishda ta'lim, ma'naviy-axloqiy tarbiya, huquqiy mexanizmlar va jamiyat faolligining integralligi muhim ekanligi ko'rsatildi [2].

Usullar. Maqola mavjud ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar tahliliga, shuningdek ekologik madaniyat kontseptsiyalarining nazariy asoslari o'rganilishiga tayangan. Turli mualliflarning yondoshuvlari tahlil qilinib, shaxs ekologik madaniyati turli komponentlari bo'yicha guruhlashtirildi, ularning o'zaro bog'liqligi va shakllanish omillari aniqlashga harakat qilindi. Shuningdek, ekologik madaniyat va an'anaviy madaniyat o'rtasidagi farqlar taqqoslandi.

Natijalar. Shaxsning ekologik madaniyati umumiy madaniyatning bir qismi bo'lib, u shaxs madaniyati shakllanishiga xizmat qiladi. Shuni inobatga olib olimlar bu mavzuda tadqiqotlar o'tkazganda uni turlicha tahlil qilishadi. Ekologik madaniyat inson va jamiyat o'rtasidagi tabiat munosabatlari tizimi sifatida qaraladigan mualliflar guruhi tomonidan ekologik bilimlar, qiymat yo'nalishlari (value orientations), tabiat bilan bog'liq amaliyotlar (nature-conscious practices) hamda tabiat bilan munosabatlarni normalashtiruvchi ijtimoiy institutlar va an'analar to'plami sifatida tasavvur qilinadi [3]. Ular ekologik madaniyatni – jamiyatning global ekologik rivojlanishi, biosfera barqarorligi va inson–tabiat munosabatlarini qayta shakllantirish asosiy mexanizmi deb biladi.

Ekologik madaniyat tushunchalarining nazariy asoslarini ko'proq tadqiq etgan mualliflar "ekologik madaniyat"ga (ecological culture) inson va jamiyatning tabiat bilan munosabatlar tizimi sifatida qaraydi [4]. U yerda ekologik madaniyat: ekologik bilimlar, ekologik qiymatlar (value orientations), ekologik amaliyotlar (nature-conscious practices), shuningdek, tabiat bilan munosabatni normalashtiruvchi ijtimoiy

institutsiya va an'analar to'plami sifatida tasavvur qilinadi. Bu yondoshuvda ekologik madaniyat – jamiyatning global ekologik rivojlanishi, biosfera barqarorligi va inson-tabiat munosabatlarini qayta shakllantirish asosiy mexanizmi sifatida qaraladi.

4) ekologik xulq va odatlar amaliy faoliyat (ekologik faollik) bilan bog'liq jarayonlarni o'rgangan olimlar chiqindilarni to'g'ri yo'l bilan boshqarish, resurslardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish, tabiatni muhofaza qilish, ekoturizm, yashil madaniyat, jamoatchilik ishtiroki ya'ni, kundalik hayotda amalga oshadigan ekologik xulqdan iborat deb bilishadi;

5) sotsial-muhit va institutsional tarmoq (ijtimoiy muhit, tarbiya, ta'lim, jamiyat) bilan bog'lab o'rganuvchilar oila, maktab, jamoat, davlat, nodavlat tashkilotlar orqali ekologik tarbiya va madaniyatni shakllantirish (tahsil, tarbiya va targ'ibot ishlari) jarayoni natijasi deb bilishadi [5]. Shu bilan birga, tadqiqotchilar qo'shimcha ravishda "ekologik ruhiyat" – insonning tabiat bilan empatiyasi, emotsional munosabati, "tabiatni qadrlash – hurmat qilish" his-tuyg'ulari muhim ekanini ta'kidlaydilar. Yuqoridagi beshta guruh a'zolarining barchasi umumiy xulosalarida esa ekologik madaniyatini – tug'ma, genetik xususiyat emas, u tarbiya, ta'lim, jamiyat va muhit ta'sirida shakllanadigan odat, aqliy madaniyat natijasi sifatida ko'rilgan.

Muhokama. Maqola tahlillari shuni ko'rsatadiki, shaxs ekologik madaniyati umumiy shaxs madaniyatining muhim va ajralmas qismi hisoblanadi. Bu madaniyat insonning tabiiy muhitga ongli, mas'uliyatli va qadriyatlarga asoslangan munosabatini ifodalaydi. Zamonaviy jamiyatda ekologik madaniyat global ekologik muammolarni oldini olish va hayot sifatini yaxshilashda katta ahamiyatga ega. An'anaviy madaniyat tarixiy madaniy xotira bo'lsa, ekologik madaniyat insoniyat yashash muhitining

barqarorligini ta'minlaydigan universal qadriyatlar tizimidir.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, shaxs ekologik madaniyati mustaqil va zamonaviy mazmunga ega bo'lsa-da, u shaxs ma'naviy-madaniy tarkibining ajralmas qismi hisoblanadi. Insonning umumiy madaniyati faqat ma'naviy yoki an'anaviy qadriyatlar bilan bir qatorda ekologik, iqtisodiy, huquqiy, siyosiy va ijtimoiy madaniyatlarning o'zaro yaxlit birligi bilan to'liq va barqaror shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, ekologik madaniyat shaxs madaniyati takomilining zaruriy sharti va sifat ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'ladi. Shaxs ekologik madaniyati an'anaviy madaniyatning tabiatga oid komponentlarini zamonaviy ilm-fan, ekologik qonunlar, global mas'uliyat va barqaror rivojlanish g'oyalari bilan boyitib, insonning tabiatga munosabatini yangi ongli, mas'uliyatli va progressiv darajaga ko'taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Колчина А. Г. Отчуждение как измененное состояние сознания: диссертация ... кандидата философских наук. – Саратов: 2009. – 159 с.
2. Мамашакиров С. Роль социально-политических факторов в формировании экологической активности и ответственности: Автореф. дисс. на соиск. уч.степ. д.филос. н. – Ташкент: ТашГУ, 1997. – 87 с.
3. Саломова Х. Ю. Ижтимоий экология асослари. – Тошкент: Фан ва технология, 2004. – 155 б.
4. Калонов Б. Экология назоратини амалга оширувчи давлат органлари ва уларнинг ваколатлари. – Тошкент: Маънавият, 2003.
5. Холмұминов Ж. Экология ва қонун: монография. – Тошкент: Адолат, 2000. – 349 б.

SHE'RIY TARJIMADA VAZN MUAMMOSI

Sapayeva Feruza Davlatovna, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Jahon adabiyoti kafedrasi professori

THE PROBLEM OF WEIGHT IN POETRY TRANSLATION

Sapayeva Feruza Davlatovna, Uzbek State University of World Languages, Professor of the Department of World Literature

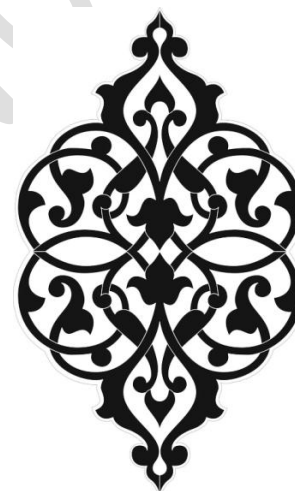
ПРОБЛЕМА ПОЭТИЧЕСКОГО МЕТРА В ПЕРЕВОДЕ

Сапаева Феруза Давлатовна, Узбекский государственный университет мировых языков, профессор кафедры мировой литературы

<https://orcid.org/0009-0004-1079-8754>

e-mail:
feruzasapayeva86@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada mumtoz she'r tarjimasida **vazn muammosi** va uni tarjima jarayonida saqlab qolish yoki qayta yaratish tarjimon oldida murakkab estetik vazifa ekanligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Maxtumluli, she'r, tarjima, o'zbek, qoraqalpoq, ozar, turkman tili, shakl, mazmun.

Abstract: This article examines the issue of conveying metrical structure in the translation of classical poetry and emphasizes that preserving or reconstructing the meter during the translation process constitutes a complex aesthetic task for the translator.

Keywords: Maxtumluli, poetry, translation, Uzbek, Karakalpak, azar, Turkmen language, form, content, literary relations, collaboration, culture.

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема передачи метрической системы в переводе классической поэзии, а также отмечается, что сохранение или воссоздание метра в процессе перевода представляет собой сложную эстетическую задачу для переводчика.

Ключевые слова: Махтумкули, поэзия, перевод, узбекский, каракалпакский, азербайджанский, туркменский язык, форма, содержание.

Kirish. Mumtoz she'r tarjimasida **vazn, qofiya** va **radif** – ya'ni, formal-poetik unsurlar nihoyatda muhim bo'lib, tarjima jarayonida ularni saqlab qolish yoki ekvivalent shaklda qayta yaratish tarjimon oldida murakkab estetik, lingvistik va madaniy vazifalarni qo'yadi. Mumtoz she'riyatda (fors-tojik, arab, turkiy) she'riy matnlar **aruz** vaznida yozilgan. Aruz tizimi – kam hollarda hozirgi o'zbek adabiy tiliga va boshqa Yevropa tillariga bevosita mos tushmaydi. Shuning uchun tarjimada **vaznni saqlash** yoki **ma'no** va

estetikani ustun qo'yib vazndan voz kechishda – ikki yondashuv bor, ya'ni – tarjima adabiyotida vaznni iloji boricha saqlashga harakat qilinadi; asosiy e'tibor esa ma'no, obraz va poetik kayfiyatga qaratiladi.

Asosiy qism. Tarjima ijodiy jarayon bo'lib, boshqa tilda qayta yaratish san'ati demak. Tillar, she'riy tizimlar, vazn, musiqaviy omillar orasida farq mavjud. Biroq mazkur farqlarni tarjimada qayta yaratish orqali tarjima matni yaratiladi [1:196]. She'riyat tarjimasi boshqa turlarga

nisbatan murakkabroq bo'лади va buning o'ziga yarasha bir qancha sabablari mavjud. Jumladan, "...she'riy asarlarda ijodkorning o'y-fikrlari, tasavvuri obrazli shaklda bayon etiladi va tarjimondan asarning qiymatini yo'qotmagan holda bir tildan ikkinchi tilga o'girish talab etiladi"[2:98]. Bilamizki, adabiyotning boshqa janrlardan farqli o'laroq she'rdagi go'zallik shunchaki to'g'ri tanlangan so'zlar yoki ma'no uyg'unligi bilan emas, balki jarangdor qofiya, ohang, kundalik hayotda doim ham kuzatilmaydigan badiiy bo'yoqqa ega so'zlar orqali aks ettiriladi. She'riy tarjimaning qiyinchiliklaridan biri shundaki, unda barcha so'zlarni aks ettirishning har doim ham iloji yo'q – vazn, qofiya va radif kabi she'riy unsurlar shuni taqozo etadi. Chunki, nasrdagi kabi bunda erkin harakat qilib, mazmunni imkon qadar to'la va tushunarli ifodalash payidan borolmaysiz.

Maxtumquli she'rlari tarjimada mazmunning qanday berilishi-yu yaqin tillardan tarjima nuqtayi nazaridan ancha keng tekshirilgan. Lekin tarjimada shoir she'rlari vaznlarining saqlanishi haligacha maxsus tadqiq obyekti bo'lmagan. Holbuki, she'riy tarjimada vazn muhim o'rin tutadi: vazniy muvofiqlikka erishilmasa, tarjima muvaffaqiyatli chiqmaydi. Ayni jihatdan, she'riy tarjimada muqobil vazn topish – muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi. Yaqin tillardan tarjimada bu muammo nisbatan oson hal qilinadi. Chunki ularda ko'pincha bir she'riy tizim amal qiladi. Masalan, turkiy xalqlar she'riyatida barmoq tizimi ham, aruz ham birday qo'llangan. Shunga ko'ra, ularning biridan ikkinchisiga she'riy tarjimada vazn muammosiga duch kelinmaydi. Turkman she'riyatidan o'zbekchaga tarjimalar borasida ham shunday deyish mumkin. Jumladan, atoqli turkman shoiri Maxtumquli she'rlari tarjimasida ham vazn alohida masala sifatida kun tartibiga chiqmagan. Ma'lumki, shoir she'rlari asosan barmoq vaznida yaratilgan. Maxtumquli ijodida sakkiz va o'n bir hijoli barmoq vazni yetakchilik qiladi. Qizig'i, o'zbek she'riyatida toq hijoli vaznlar (yetti, to'qqiz, o'n bir) ko'p qo'llanadi. Juft vaznlardan esa eng kam qo'llanadigani sakkiz hijoli barmoq. Bu vazn qo'llanganda ham ko'pincha yetti hijoli

barmoq vazni bilan birga qo'llanadi, ya'ni muayyan she'rning toq misralari sakkiz, juft misralari esa yetti hijoli barmoq vaznida bo'лади. Shunga qaramay, Maxtumqulining sakkiz hijoli barmoq vaznidagi she'rlarining barchasi o'z vazni bilan tarjima qilindi va muvaffaqiyat qozondi. Ulardan ko'pining hatto qo'shiqqa aylanib ketgani buning yorqin isbotidir. Chunonchi, *asliyatda*:

Йёрсең, ярым, гувана мен, Серви қаўмет бойларыңа.

Гүлден пушеш ярашындир, Ажар рахат бойларыңа.

J.Sharipov: Юрсанг, ёрим, қувонаман, Сарвиқомат бўйларингга.

Гулдан либос ярашибдир, Соғ-саломат бўйларингга (ТА, 101).

Qoraqalpoq tarjima adabiyotida ham aynan ushbu she'r xuddi asliyat – turkman tilidagi kabi "Boylaryñ" tarzida faqatgina Uzakbay Pirjanov tomonidan tarjima qilinib o'z davrida muvaffaqiyatga erishgan edi. O'zbek va qoraqalpoq tillaridagi tarjimalar bo'g'in (hijo), urg'u, ritm, ohang nuqtayi nazaridan bir xillik kuzatiladi.

U.Pirjanov: Жүрсең, ярым қуўанаман, Сәрўи қаўмет бойларыңа.

Гүлден липас жарасынты, Қадди-қаўмет бойларыңа (116-bet).

O'n bir hijoli barmoq vazni esa o'zbek va qoraqalpoq she'riyatining ham eng yetakchi janri bo'lganligidan bu borada hech qanday muammo bo'lgan emas. Masalan, shoirning "Bu derdu" she'ri tarjimasida o'zbek va qoraqalpoq tillarida, asliyat talablari doirasida tarjima qilingan. *Asliyatda*:

Кешт эйледим, гездим ышкың дагында, (12)

Не беладыр, кимсе чекер бу дерди. (11)

Ышк дагын ассалар гөгүң бойнуңдан, (12)

Гөк титрейип, чеке билмез бу дерди (МСЭ, 1, 20). (12)

J.Sharipov: Сайр айладим, кездим ишқинг тоғидан, (12)

Не балодир, ким чекар, бас, бу дардни? (11)

Ишқ тоғин оссалар қўкнинг бўйнидан,
(12)

Қўк титрайди, қўтаролмас бу дардни
(ТА, 65). (12)

S.Ibragimov: Гашт айледим, гездим ышқы
бағында, (12)

Не бәледур, инсан шегер бул дәртти. (11)

Ышқы дағын асса көктің мойнынан, (12)

Көк титирер – шеге билмес бул дәртти
(СИМ, 16). (12)

Har ikkala (o'zbek, qoraqalpoq) tarjimada ham **bo'g'in soni muvofiqligi asosan saqlangan**. Tarjimada **bo'g'in soni va sintaktik ritm** deyarli to'liq mos tushgan. Vazn darajasida, bu tarjima aslga **ritmik va sillabik jihatdan to'la qanoatlantirilgan**, tarjimonlar vaznni o'z tillariga mos **milliy poetik tizimda** qayta yaratishga erishgan, deyishimiz mumkin.

Lekin shoirning barmoq vaznidagi she'rlari tarjimasida turoq buzilishlari ko'p uchraydi. Holbuki, turoq o'zgarsa, vazn nafaqat buziladi, balki o'zgaradi ham. Masalan, “Ўғлим – Озодим” she'ridagi quyidagi band tarjimasini ko'rib chiqaylik, *asliyatda: Билгешлейин өзүң \ нирә атар сен? 6\5*

Ничик ишдир, \ муны бейле \ тутар сен?
4\4\3

Дийгил ахыр, \ кимиң биле \ гидер сен?
4\4\3

Дем тартып, хер яна \ бакмагыл, оглум!
(МШ, 1, 22) 6\5

*E.Ochilov: Қайга боршини \ мунча қасд *
этарсан? 5\3\3

Қандай ишки, \ ўзинг бундай \ тутарсан?
4\4\3

Қани, айт, ким \ билан ўзи \ кетарсан?
4\4\3

Оҳуриб, \ ҳар ёққа \ боқмагил, ўғлим! (БН,
372) 3\3\5

Ko'rinib turganimizdek, asliyatning o'zida turoq buzilishlari mavjud: birinchi va to'rtinchi misralar 6\5, ikkinchi va uchinchi misralar 4\4\3 turoqli 11 hijoli barmoq vaznida. Bundan bandning ikki xil vaznda ekanligi ma'lum bo'ladi. *Tarjimada esa vaznlar yana bittaga ortgan:* birinchi misra 5\3\3, to'rtinchi misra esa aksincha 3\3\5, ikkinchi

va uchinchi misralar 4\4\3 turoqli 11 hijoli barmoq vaznida. Holbuki, *barmoq tizimida bunday har xillikka yo'l qo'yilmaydi*. To'g'ri, toq va juft misralar alohida-alohida vaznda yoziladigan ko'rinishlar ham mavjud (masalan, 8\7). Lekin xohlagan misra xohlagan vaznda yoziladigan bunday tartibsiz shakllar yo'q. Albatta, she'rlar xalq ichidan yozib olib to'plangani uchunmi, Maxtumquli she'rlarining o'zida ham vazniy saktaliklar, turoq buzilishlari ko'plab uchraydi. Lekin bu hol tarjimonga ularni ayni kamchiliklari bilan o'tkazish huquqini bermaydi.

O'zbek o'quvchilari jahon ilm-u adab ahlini nafaqat keng va teran mazmuni, balki go'zal shakli bilan ham hayratga solib kelayotgan badiiy yuksak she'riyatning vorislari sifatida bunday shakliiy nomuvofiqliklarni qabul qilolmaydilar. Tarjimon faqat asliyat holatini emas, tarjima o'quvchisi didi va saviyasini ham hisobga olib ish ko'rishi kerak. Biz aruzdagi vazniy saktaliklar haqida ko'p gapiramiz. Holbuki, aruzda hijo o'zgarishi vazniy saktalikni keltirib chiqarganidek, barmoq o'lechovida ham bo'g'inning ortishi yoki kamayishi, turoq buzilishi vaznning o'zgarishiga sabab bo'ladi. Masalan, “*Карам устарман*” she'ri 8 hijoli barmoq vaznida yozilgan bo'lib, M.Azim uni ayni vaznning o'zi bilan tarjima qiladi. Lekin ba'zi bandlar tarjimasida bo'g'inlarning ortishi vazniy buzilishlarni keltirib chiqargan. Jumladan, quyidagi bandning birinchi misrasi 7 hijoli, uchinchi misrasi 9 hijoli, ikkinchi va to'rtinchi misralari 8 hijoli barmoq vaznida. Holbuki, turoq jihatidan ularda ham o'zgarish bor: ikkinchi misra 3\3\2 turoqli, to'rtinchi misra 3\2\3 turoqli barmoq vaznida. Bundan ma'lum bo'ladiki, birgina band 4 ta vaznda tarjima qilingan, *asliyatda: Таңры бермесе, нәдели, Баш алып, кайда гидели,*

Отуришы-турушы эдалы, Гашлары галам исләрин (МШ, 1, 10).

M.Azim: Тангри бермаса нетай, (7)

Бош олиб қай томон кетай? (8)

Ўтириб-туриши адоли, (9)

Қошлари қалам устарман (БСК, 11). (8)

Maxtumquli she'rlari tarjimasini vazn nuqtayi nazaridan tekshirish shoirning barmoq vaznidagi she'rlari tarjimasida ham deyarli barcha

tarjimonlar turli darajadagi vazn buzilishlariga yo‘l qo‘yganliklarini ko‘rsatadi. Bu esa ayni tarjimalarni va umuman she‘riy tarjimalarni vazn nuqtayi nazaridan maxsus tekshirishni taqozo etadi. Odatda, aruziy she‘rlar tarjimasida vazn almashuvlari ko‘p uchraydi. Aruzni yaxshi bilmaganlari uchun tarjimonlar bu o‘lchovdagi namunalarni ko‘pincha boshqa vaznlarga, hatto barmoqqa solib tarjima qiladilar. Holbuki, kuzatishlar barmoq vaznidagi she‘rlar tarjimasida ham vazniy o‘zgarishlar uchrashini ko‘rsatadi.

Xulosa va natija. Maxtumqulining aruzdagi she‘rlari asosan ramal bahrida. Ba’zida hazaj va rajaz vaznidagi she‘rlariga ham duch kelamiz. Bilamizki, turkiy she‘riyatda ko‘p qo‘llanishi jihatidan ayni vaznlar aruzning turkiy vaznlari deb yuritiladi. Bu esa ularni o‘z vaznida tarjima qilish uchun tarjimonlarga muayyan yengillik va qulaylik tug‘dirishi shubhasiz. Shunga qaramay, Maxtumqulining aruzdagi she‘rlarini faqat M.Kenjabeek va E.Ochilovlar aruzda o‘zbekchalashtirishning uddasidan chiqishgan. Garchi boshqalar ham bunga uringan bo‘lishsa-da, ularning bu boradagi izlanishlarida vazniy

saktaliklar haddan ziyod ko‘p. Bu hol ularning aruzni yaxshi bilmasliklaridan dalolat beradi. Holbuki, E.Ochilov shoir she‘rlari tarjimasida hatto asliyatdagi vazniy saktaliklarni ham bartaraf etib, hatto ba’zi barmoqdagi g‘azal va muxammaslarini ham aruzda tarjima qilishga jur‘at etgan. Ma’lumki, she‘r tarjimasida matnni tashkil etuvchi uch asosiy vosita – vazn, qofiya va radif musiqiy ohang tufayli o‘quvchini o‘ziga rom etadi, unga kommunikativ ta’sir ko‘rsatadi. Badiiy tarjima nazariyasida ohangni uzatish jarayoni eyfoniya (ohang jilosi), ohang tasviri (suv jildirashi, qo‘ng‘iroq ovozi, ummon to‘lqinlari zarbi kabi tovushli obrazlarni tasvirlash) va muayyan kayfiyatni hosil qilish vositalari orqali yetkazilgan badiiy zavqni tuyishdan boshlanadi. Shuning uchun tarjimon adabiyot nazariyasi tamoyillari, qonuniyatlari va predmetini chuqur o‘rganishi lozim.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Gofurov I, Mo‘minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi. Fan, 2005. 196-bet.
2. Ochilov E. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. TDSHI, 2012. 98-bet.

**Q'ZBEK TILI DARSLARIDA NUTQIY
KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA
MILLIY-MADANIY KONTENTLAR
INTEGRATSIYASI**

*Saparbayeva Indira Shadibekovna, Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti 2-bosqich tayanch doktoranti*

**INTEGRATION OF NATIONAL-CULTURAL
CONTENT IN DEVELOPING COMMUNICATIVE
COMPETENCE IN UZBEK LANGUAGE LESSONS**

*Saparbaeva Indira Shadibekovna, 2nd-year PhD Candidate (Basic
Doctoral Studies), Ajiniyaz Nukus State Pedagogical Institute*

**ИНТЕГРАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО
КОНТЕНТА В ФОРМИРОВАНИИ РЕЧЕВОЙ
КОМПЕТЕНЦИИ НА УРОКАХ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА**

*Сапарбаева Индира Шадибековна, базовый докторант 2-курса
Нукусского государственного педагогического института
имени Аджинияза*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim qardosh tillarda olib boriladigan maktablarning o'zbek tili darslarida o'quvchilar nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda samarali usul sifatida milliy-madaniy kontentlarni integratsiya qilish masalasi yoritilgan. Bunda til o'rganuvchilarning ong-u tafakkurini yuqori darajada ushlab turishda milliy materiallarning naqadar ahamiyatli ekanligi asoslanadi. Ushbu integratsiyaning metodik asosi kontentni maqsadli tanlash, o'quv topshiriqlariga yo'naltirish va nutqiy amaliyotga joriy etishga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy kompetensiya, milliy-madaniy kontent, til ta'limi integratsiyasi, kommunikativ yondashuv, didaktika, o'zbek tili darslari, leksik boylik, nutqiy faollik.

Abstract: This article addresses the integration of national-cultural content as an effective method for developing students' speech competence in Uzbek language lessons in schools where education is conducted in related languages. It substantiates the importance of national materials in maintaining a high level of consciousness and thinking among language learners. The methodological basis of this integration focuses on the purposeful selection of content, its alignment with educational tasks, and its implementation in speech practice. Special attention is given to these aspects of the integration process.

Keywords: Speech competence, national-cultural content, integration of language education, communicative approach, didactics, Uzbek language lessons, lexical richness, speech activity.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос интеграции национально-культурного контента как эффективного метода развития речевой компетенции учащихся на уроках узбекского языка в школах, где обучение ведется на родственных языках. При этом обосновывается важность национальных материалов в поддержании высокого уровня сознания и мышления изучающих язык. Методологической основой данной интеграции является

<https://orcid.org/0009-0002-8967-8776>

e-mail:
indirasaparbaeva57@gmail.com

целенаправленный отбор контента, его ориентация на учебные задания и внедрение в речевую практику. Особое внимание уделяется этим трем аспектам интеграции.

Ключевые слова: речевая компетенция, национально-культурный контент, интеграция языкового образования, коммуникативный подход, дидактика, уроки узбекского языка, лексическое богатство, речевая активность.

KIRISH. Bolalarni ma'naviy-axloqiy jihatdan munosib tarbiyalash, ularda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat va o'zlikni anglash hissini shakllantirish mamlakatimizning kelgusi taraqqiyotini belgilaydigan eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Hozirgi globallashuv jarayonida yosh avlod ongida turli axborot xurujlariga qarshi g'oyaviy immunitetni kuchaytirish tobora dolzarb ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Farzandlarimizni milliy o'zligimiz mezonlariga zid bo'lgan kontentlarning salbiy ta'siridan va salomatligiga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan axborotlardan himoya qilish, shuningdek, ularni ta'limga keng jalb etish, kasbga yo'naltirish hamda yuksak vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga mo'ljallangan milliy kontentlar yaratishni qo'llab-quvvatlash maqsadida bolalarning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda sog'lom turmush tarzi ko'nikmasi, tabiatni asrab-avaylash, milliy qadriyatlarga hurmat va ona Vatanga sadoqat hissini tarbiyalashga xizmat qiluvchi kontentlar yaratish hamda ularni ta'lim va tarbiya dasturlari bilan integratsiya qilish[1] muhtaram prezidentimiz qarorida o'z tasdig'ini topgan.

Ushbu dolzarb masalaning bevosita ta'lim tizimi bilan chambarchas bog'langanligi ayniqsa o'zbek tili darslarida yaqqol namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI. Istiqlol yillarida ta'lim rus va qardosh tillarda olib boriladigan maktablar uchun o'zbek tilidan o'quv dasturlari va shu asosda darsliklar mazmuni ham bir necha bor isloh qilindi, davlat ta'lim standartlari talablari xalqaro talablar asosida takomillashtirildi. Biroq o'qituvchilarni o'zbek tili ta'limining yangi yondashuvlari va tamoyillari bilan tanishtirish, modernizatsiyalashgan darsliklar asosida ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan guruhlarda dars berish metodikasini o'rgatishga bag'ishlangan metodik qo'llanma yaratilmaganligi esa ushbu

muammolar hali ham dolzarbligicha qolayotganidan darak beradi. B.To'xliyev, M.Shamsiyeva va T.Ziyodovalar hammuallifligida yozilgan "O'zbek tili darslarida o'quvchilarning og'zaki nutqini ularni ko'p gapirtirish orqali o'stirish metodikasi" va "Ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitish metodikasi" qo'llanmalari esa ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablar o'quvchilarining og'zaki nutqini o'stirishga[2:10] qaratilgan.

Bugungi kunda ushbu o'quv qo'llanmalar, darsliklarni yangilash, ulardagi matnlar va berilgan topshiriqlarni hozirgi talablarga muvofiqlashtirish, ta'lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni olib kirish, milliy istiqlol g'oyalarini, milliy-ma'naviy qadriyatlarimizni e'zozlashga o'rgatuvchi, istiqlolimizni tarannum etuvchi, vatanga sadoqat, xalqqa hurmat va e'tibor tuyg'ularini singdirishga xizmat qiluvchi matnlar bilan boyitish yuzasidan faol ishlar olib borilmoqda. Biroq o'zbek tilini matn tahlili asosida o'qitishda o'quvchi talabalarni tayyor matnlar topshiriqlari ustida ishlatishning o'zi yetarli emas, ularni avvalo, so'zlardan so'z birikmalari, so'z birikmalaridan gaplar tuza olishga o'rgatish kerak bo'ladi[3:18]. Buning uchun darslar ularga qiziqarli bo'lgan, milliylikimizni tarannum etgan milliy kontentlar asosida olib borilsa o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalari yanada rivojlanadi. Shu jihatdan olib qarganda, o'zbek tili ta'limining bosh maqsadi – o'quvchilarda nafaqat tilning qonun-qoidalarini o'zlashtirish, balki ularni kundalik va professional hayotda erkin, to'g'ri va maqsadga muvofiq qo'llay olish imkonini beruvchi nutqiy kompetensiyani shakllantirishdir. Nutqiy kompetensiya deganda, o'quvchining tinglab tushunish, gapirish (monologik va dialogik nutq), o'qish va yozish kabi to'rt asosiy til faoliyatini muayyan vaziyatlarda samarali amalga oshira olish qobiliyati tushuniladi. Biroq, ushbu

kompetensiyani faqat quruq grammatik mashqlar va yodlash orqali rivojlantirishning cheklanganligi, metodik izlanishlarning yangi bosqichini ochib beradi. Bu borada o'quvchiga yaqin, tanish va ruhiy jihatdan qadrdon bo'lgan materiallar, ya'ni milliy-madaniy kontentlar til ta'limining mazmunini boyituvchi eng muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Milliy-madaniy kontentlar deganda xalqning o'tmishdagi boy madaniy merosi, hozirgi kundagi turmush tarzi, urf-odatlar, e'tiqodlari, qadriyatlar, shuningdek, adabiyoti, san'ati va tarixiy shaxslari haqidagi barcha axborot manbalari tushuniladi. Ushbu kontentning o'zbek tili darslariga tizimli integratsiyalashuvi ikki tomonlama ijobiy samara beradi. Birinchidan, u o'quvchilarning motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi, chunki ular o'zlariga qadrlan bo'lgan, oilasi va atrof-muhitidan tanish bo'lgan materiallar (masalan, Navro'z bayrami urf-odatlar, milliy qahramonlar, dostonlar) haqida gapirishga va yozishga ko'proq ishtiyoq bildirishadi. Ikkinchidan, u tilning leksik-semantik boyligini kengaytiradi, chunki milliy kontentlar ko'pincha tarixiy terminlar, etnik so'zlar, maqollar, hikmatlar va noyob frazeologik birliklarni o'z ichiga oladi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Milliy kontentni o'zbek tili darslariga integratsiya qilish jarayoni mantiqiy, bosqichma-bosqich va tizimli metodikani talab qiladi. Dastlab, o'qituvchi o'quvchilarning yoshiga, til saviyasiga va darsning grammatik yoki leksik mavzusiga eng mos keluvchi milliy-madaniy materialni tanlashi lozim. Bu folklordan parchalar ("Alpomish", "Go'ro'g'li"), tarixiy shaxslarning nutqlari (Amir Temur, Bobur), milliy san'at namunalariga oid matnlar yoki bayram an'analarini yorituvchi lavhalar bo'lishi mumkin. Keyin, tanlangan kontentni til darsi maqsadlariga moslashtirish – adaptatsiya zarur. Bu jarayon matnni soddalashtirish, qiyin so'zlarga izohlar kiritish, o'rganilayotgan grammatik qoidaga oid gaplarni ajratib ko'rsatish kabi ishlarni o'z ichiga oladi. Integratsiyaning amaliy bosqichida esa, masalan, "Sifat darajalari" mavzusini o'tayotganda, o'qituvchi Buxoro yoki Samarqand me'morchiligining go'zalligi haqidagi matnni

berishi, o'quvchilardan "eng go'zal", "juda baland", "qadimiy" kabi sifatlarni matndan topishni va ularni nutqiy vaziyatlarda qo'llashni so'rashi mumkin. Shu kabi usullar orqali grammatik material milliy-madaniy kontekstga ulanadi va yodlash obyekti emas, balki kommunikativ vosita sifatida anglanadi. So'nggi bosqich, ya'ni kommunikatsiya, o'rganilgan kontent asosida o'quvchilarning erkin nutqiy faoliyatini rag'batlantirishni o'z ichiga oladi. Bu milliy bayramlar haqida taqdimot tayyorlash, tarixiy shaxslar hayoti bo'yicha referat yozish yoki milliy an'analar haqida munozara o'tkazish kabi shakllarda amalga oshiriladi.

XULOSA. Natijada, milliy-madaniy kontentlarning o'zbek tili darslariga integratsiyalashuvi o'quvchilarda nutqiy faollikning oshishiga, leksik zahiraning boyishiga olib keladi. Eng muhimi, tilni o'rganish orqali ular o'z milliy qadriyatlarini mohiyatini chuqurroq anglaydilar, o'zlikni anglash tuyg'usi kuchayadi va madaniyatlararo kompetensiya rivojlanadi. Shu tariqa, o'zbek tili darslari shunchaki til qoidalarini o'rgatish maydoni bo'lib qolmasdan, balki milliy ruh, madaniy boylik va kommunikativ mahoratni birgalikda shakllantiruvchi yuksak ma'naviyat makoniga aylanadi. Xulosa qilib aytganda, milliy-madaniy kontentlar o'zbek tili ta'limida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning nafaqat samarali, balki strategik ahamiyatga ega bo'lgan didaktik vositasidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi Bolalar uchun mo'ljallangan milliy kontentlar yaratish va ularni ommalashtirishni qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori. Lex.uz.
2. Muxitdinova X. O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasi. Toshkent: G'G'ulom, 2023.–10-b.
3. Muxitdinova X. O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasi. Toshkent: G'G'ulom, 2023. – 18-b.
4. Saporbayeva I. O'zbek tili darslarida matnni o'qib tushunish orqali o'quvchilarni kasbga yo'naltirish masalasi – Tamaddun nuri jurnali, 2025. 6. – №. 69. – C. 167-170.

TEÑEW LINGVISTIKALIQ KATEGORIYA SÍPATÍDA

Usenova Gulmira Abillaevna, Nókis mámleketlik pedagogikalıq
institutı “İnglis tili hám adabiyatı” kafedrasi docenti, (PhD)

LINGVISTIK KATEGORIYA SIFATIDA TAQQOSLASH

Usenova Gulmira Abillaevna, Nukus davlat pedagogika instituti
“İngliz tili va adabiyoti” kafedrasi dotsenti

COMPARISON AS A LINGUISTIC CATEGORY

Usenova Gulmira Abillaevna, Nukus State Pedagogical Institute
Docent of the English language and literature department

<https://orcid.org/009-004-1501-0057>

e-mail:

gulmira77_00@mail.ru

Annotaciya: Teñew - til hám oylawdıń tiykargı kategoriyalarınıń biri bolıp, ol obektlerdi, qubılıslardı yamasa qásiyetlerdi olardıń uqsaslıǵı yaki ayırmashılıǵın anıqlaw tiykarında baylanıstırıw procesin támiyinleydi. Til biliminde teñew álemdi konceptuallastırıw hám kategoriyalawdıń universal mexanizmi retinde qaraladı, ol adamǵa tájiriybeni sistemaǵa salıwǵa, obektlerdiń áhmiyetli ózgesheliklerin ajratıwǵa hám olar arasında obrazlı yamasa logikalıq dálillengen baylanıslardı dúziwge múmkinshilik beredi. Bul kategoriya tildiń kognitivlik, semantikalıq hám mádeniyatlıq aspektleriniń kesilisiwinde jaylasqan, bul onıń pánaralıq áhmiyetin anıqlaydı.

Gilt sózler: teñew, lingvistikalıq kategoriya, frazeologiya, stilistika.

Annotatsiya: Taqqoslash til va tafakkurning asosiy kategoriyalaridan biri bo'lib, ob'ektlar, hodisalar yoki xususiyatlarni ularning o'xshashliklari yoki farqlarini aniqlash asosida bog'lash jarayonini ta'minlaydi. Tilshunoslikda taqqoslash dunyoni kontseptualizatsiya qilish va tasniflashning universal mexanizmi sifatida qaraladi, bu odamlarga tajribani tizimlashtirish, ob'ektlarning asosiy xususiyatlarini aniqlash va ular o'rtasida majoziy yoki mantiqiy aloqalarni o'rnatish imkonini beradi. Bu kategoriya tilning kognitiv, semantik va madaniy jihatlari kesishmasida joylashgan bo'lib, bu uning universal ahamiyatini belgilaydi.

Kalit so'zlar: taqqoslash, lingvistik kategoriya, frazeologiya, stilistika.

Abstract: Comparison is one of the fundamental categories of language and thought, enabling the process of connecting objects, phenomena, or properties based on determining their similarities or differences. In linguistics, comparison is viewed as a universal mechanism for conceptualizing and categorizing the world, allowing humans to systematize experience, identify the essential properties of objects, and establish figurative or logical connections between them. This category lies at the intersection of the cognitive, semantic, and cultural aspects of language, which determines its universal significance.

Keywords: comparison, linguistic category, phraseology, stylistics.

Kiriciw. Teñew adamnıń ózin qorshap turǵan átiraptaǵı barlıqtı, zatlardı, hádiyselerdi yamasa sıpatlardı teñew arqalı tártipke salıw qábiletin sáwlelendiretuǵın tiykargı kognitivlik

hám lingvistikalıq kategoriyalardan biri bolıp esaplanadı. Bul kategoriya sırtqı dúnya elementleri arasındaǵı uqsaslıq yamasa ayırmashılıqtı anıqlaw procesin támiyinleydi hám sol arqalı ekinshi

dárejeli, quramalıraq mániler menen obrazlardıń qáliplesiwine járdem beredi. Til biliminde teńew semantikalıq, kognitivlik hám mádeniy áhmietke ie strukturalıq shólkemlesken birlik sıpatında qaraladı. Sonıń menen birge ol tildiń barlıq dárejelerinde – leksikalıq dárejeden diskurslıqqa shekem kórinetuǵın universal elementi bolıp esaplanadı. Ulıwma aytqanda, teńew "eki predmet yamasa hádiyseni olardıń ulıwma belgileri hám qásiyetlerin anıqlaw maqsetinde teńew" dep túsiniledi. Ol predmet haqqındaǵı kózqaraslardı konkretlestiriwge, onıń táriypleniwin kórgizbeli hám tásirli etiwge, belgili etalonlarǵa múrájáát etiw arqalı onıń qásiyetlerin bahalawǵa járdem beredi.

Metodologiya hám ádebiyatlarǵa sholıw. «Turaqlı teńew» atamasına anıqlama beriw ushın dáslep «teńew» túsiniǵın anıqlaw kerek.

Lingvistikalıq aspektte teńew XVIII ásirde sol dáwirdiń aldınǵı qatarlı ilimpazlarınń miynetlerinde óz sáwleleniwin taptı. M.V. Lomonosov óz miynetinde teńewdi óz dáwiriniń grammatikalıq dástúrlerine muwapıq qarap shıǵıp, rus tiline tán dep esaplanatuǵın bir qatar atlıq sóz dizbeklerin anıqladı. Bul tarawda ol tómendegilerdi anıqladı: salıstırma dárejeli sóz dizbekleri hám artıqmashlıqtı ańlatatuǵın sóz dizbekleri [6:107]. Atap ótiw kerek, M.V. Lomonosovtıń tiykarǵı miyneti teńew haqqındaǵı táliymattıń rawajlanıwına tiykar bolǵan.

Bul máseleni úyrenip shıǵıwǵa jańa qatnas XX ásirde payda boldı. Usı kóz-qaras boyınsha, teńew lingvostukturalıq (grammatikalıq, frazeologiyalıq hám stilistikalıq) jaqtan usı kategoriyanıń tildeǵı ańlatıw quralların analizlew hám anıqlawǵa baǵdarlanǵan. Teńewdi úyreniwdiń stillik aspektine tiykar salǵan V.V. Vinogradov bolıp, ol teńewdiń bahalaw funkciyasın basqa kórkem qurallar arasında ajratıp kórsetedi [4: 225].

«Teńew – obrazlılıqqa tiykarlanǵan stilistikalıq qural transformacii grammaticheski oformlennogo sopostavleniya». Sonıń menen birge, ilimpaz L.A. Lebedeva [7:9] atap ótkenindey teńewge arnalǵan lingvistikalıq izertlewlerde ol sózsiz túrde kóp qırılı - gnoseologiyalıq, logikalıq, lingvistikalıq, sebebi onıń hár bir forması óz-ózinen payda bolmaǵan: «til qurılısı teńewdiń logikalıq modeliniń tımsalı bolıp, teńew processin de sáwlelendiredi» [9: 13].

Teńew - tildiń obrazlı quralı. Onıń mánisi bir-birine jaqın belgilerge (reń, forma, ólshem hám t.b.) ie bolǵan eki yamasa bir neshe zat, qubılıs, háreketlerdi salıstırıwdan ibarat» [9:5]. Obrazlılıq hám jarqınlıq «uzaq hám anıq emes táriyiplewdiń ornına qısqa hám anıq teńewdi tańlawǵa múmkinshilik beredi» [8:3]. Teńew-teńewler arasında obrazlı tiykardıń dástúriy/dástúriy emesligine baylanıslı erkin (jeke avtorlıq) hám turaqlı (dástúriy, stereotiplik, etalonlıq) teńewlerge ajratıladı. Birinshi túri ulıwma tillik salıstırıw úlgeri boyınsha qurılıs da, olar sóylewdeǵi ámelge asırılıwın kórsetedi, komponentlerdiń leksikalıq quramın ózgeritiw arqalı óz ara erkin (til norması sheńberinde) baylanısadı. Turaqlı teńewler leksikalıq quramınıń turaqlılıǵı menen belgilenedi, bul onıń obrazlı tiykarınıń turaqlılıǵın támiyinleydi. Olar grammatikalıq dúzilisiniń salıstırmalı ápiwayılıǵı hám bir túrliligi menen ajralıp turadı, sonday-aq komponentlerdiń leksikalıq jaqtan erkin emes baylanısların kórsetedi. Biziń izertlewimizdiń obekti dál usı turaqlı teńewler bolıp tabıladı.

V.M. Ogocevtiń jazıwınsha, jeke-avtorlıq teńewler birinshi gezekte jazıwshılar tárepinen kórkem shıǵarmalarda kórkem súwretlew usılı sıpatında qollanılatuǵın teńewler menen birdeylestiriledi. Biraq jeke-avtorlıqqa kúndelikli spontan sóylewde úzliksiz payda bolatuǵın obrazlı teńewler de kiredi; olar «jeke dóretilwshilikniń izin alıp júredi»; bul teńewler sóylewdiń ulıwma aǵımında joǵalıp ketedi, biraq dál usı teńewler turaqlı, ulıwmaxalıqlıq teńewlerdiń qáliplesiwini ushın tiykar bolıp tabıladı, olar «erkin teńewlerden parıqlı ráwishte qayta tikleniwshilik penen sıpatlanadı hám sóylewdiń kórinisleri emes, al sistema sıpatındaǵı tildiń birlikleri bolıp tabıladı» [9: 5].

V.N. Teliya turaqlı teńewlerdi dástúrli, yaǵnıy áwladtan-áwladqa ótkeriletuǵın yamasa etalon dep ataydı. V.N. Teliyanıń pikirinshe, turaqlı teńewler - bul etalon obrazlar sisteması. Turaqlı teńewlerdeǵı «etalonlasqan túsinikler» densawlıq, gózzallıq, aqmaqlıq hám taǵı basqalardıń úlgerin «belgilep beredi» [11: 241-242].

Ilimpaz E. Shyoldberg turaqlı teńewlerge baylanıslı termin "konvencionalizaciyanıń teńewleri" degen atamanı qollanadı, olardıń astında belgili bir til jámiyetinde qabıl etilgen, eki oblast

arasındağı teńewdi anıq kórsetiw ushın qollanılatuǵın salıstırmalı turaqlı kóp sózli dizbeklerdi túsinedi. Bul eki oblast arasındağı teńew inglís tilinde «as, like» hám qaraqalpaq tilinde «day, dey, tay, tey, sıyaqlı, kibi» teńew dánekeri arqalı ámelge asırıladı. Usınıń menen teńew metaforadan parıq etedi, sebebi metaforada teńew jasırın túrde beriledi [12: 363].

Nátiyjeler. Izertlewimizde teńewlerdi, eń aldǵı menen, kóp ásirlik qollanıwdıń nátiyjesinde payda bolǵan tildiń obrazlı quralı (sóz figurası) bolǵan turaqlı birikpe dep qaraymız [7: 4-5]. Bul - bizdi qorshaǵan shınlıqtı bahalawdıń hám túsiniwdiń usıllarınıń biri bolıp, «eki zat yamasa qubılıstı teńew arqalı olardıń birewin anıǵıraq, kórkem súwretlew tiykarında júzege asırıladı» [10: 229]. Al, teńew arqalı qanday da bir zat yamasa qubılısqa bolǵan baha, qatnas beriledi, sonlıqtan ol ekspressivlikke ie boladı. Sonıń menen birge, turaqlı teńewler, tildiń basqa da kórkem quralları sıyaqlı, asociaciýalar hám átirapımızdağı shınlıqtı obrazlı qabıllawǵa tiykarlanǵanın qosıp aytıw kerek.

Tilshi ilimpaz E. Babaev óziniń «Házirgi zaman inglís hám tájik tillerindegi obrazlı teńew kategoriyası» atlı miynetinde bul komparativlik elementlerdi teńew teması yamasa obekti, teńew dánekeri hám teńew tiykarı dep ataydı. Onıń aytıwınsha, «birinshi komponent» yaǵnıy teńew moduli sózbe-sóz mánisinde qollanılıp, «ekinshi komponent» yaǵnıy teńew etalonı kúsheytiw funkciyasına iye ekenligin tastıyıqlaydı.[3:16]

S. B. Absamatov salıstırmalı konstrukciyalardı «bólinbeytuǵın bir pútin» sıpatında qaraydı. Ol teńew konstrukciyasını túsiniw ushın oylawdıń tanıp biliw resursların qollanıw zárúrligin atap ótedi [1:75].

Teńewlerdiń lingvistikalıq kategoriyasın anıqlaw ushın «turaqlı sóz dizbegler» túsiniǵın tereń úyreniw zárúr. Turaqlı sóz dizbegi - tilde bekkemlengen sózlerdiń birigiwi. Turaqlı sóz dizbeklerine frazeologiyalıq birlikler, frazeologiyalıq qosılıslar, klisheler hám taǵı basqalar kiredi. Teńewlerdi de biz turaqlı sóz dizbekleri qatarına kirgizemiz. Turaqlı sóz dizbekleri menen frazeologiya shuǵıllanadı. S.I. Abakumovtıń pikirinshe, frazeologiya – bul «pikirdi anlatıwdıń tayar usılları haqqındağı ilim» [11: 18].

Biziń kóz-qarasımız boyınsha, turaqlı sóz dizbekleri – bul pikirdi anlatıwdıń tayar usıllarınıń biri bolıp, ol júz jıllar dawamında qalıplesken, dúnyaǵa belgili bir kóz-qarastı anlatadı hám belgili bir lingvomádeniy jámiyetke túsiniikli boladı. Biraq, teńewler sóz dizbekleri bolıp, tilinde bekkemlengen, yaǵnıy turaqlı sóz dizbekleri bolsa da, kóp izertlewshiler olardı frazeologizmler qatarına kirgize bermeydi. Bul frazeologiya kólemi haqqındağı dawam etip atırǵan pikir alısıw menen baylanıslı. Tilshi ilimpazlardıń kóz-qarasları geyde júdá hár túrli, hátte bir-birine qarama-qarsı bolıp keledi.

Frazeologiyada onıń «tar» túsiniikleri bar. Sózdiń «keń» mánisinde frazeologiya óz quramına tolıq qayta mánilendirilgen sóz dizbeklerin hám qayta mánilenbegen sóz-komponentleri bar sóz dizbeklerin qosadı, al «tar» mánisinde - tolıǵı menen qayta mánilendirilgen sóz dizbeklerin qamtıydı. Biz frazeologiyanı keń mániste túsinemiz. Óz pikirimizdi dálillew ushın, teńewlerdi frazeologizmlerge kirgiziwge múmkinshilik beretuǵın ólshemlerdi qarap shıǵamız.

V.M.Mokienko tárepinen usınılǵan kriteriyalardı tiykar etip alamız: turaqlılıq, qayta tikleniwshilik, ekspressivlik, pútinlik hám bóleklengenlik [8: 4]. Qayta tikleniwi – bul hár qıylı dárejede quramalılıqtaǵı til birlikleriniń, yaǵnıy bir tekli emes, hár qıylı sapadaǵı obrazlardıń sóylewde turaqlı tákirarlanıwı. Turaqlı teńewler áwladtan-áwladqa kóbeyip baradı. Turaqlılıq - birikpeniń salıstırmalı turaqlı sózlerdiń qollanıwı. [8:7]. Teńewlerde komponent quramı salıstırmalı túrde turaqlı. Ekspressivlik, 1) troplar járdeminde jaratılatuǵın obrazlılıq; 2) bahalawshılıq, hár qanday adamnıń minez-qulqına tásir etiw quralı. Teńewlerdiń ekspressivligi olardıń immanent qásiyeti bolıp, sonıń nátiyjesinde olar tilde pragmatikalıq funkciyanı, yaǵnıy sóylew adresatına sóylew tásirin kórsetiw funkciyasın atqarıwshı birlikler sıpatında xızmet etedi. Semantikalıq pútinlik dep «frazeologizmnıń usınday mánilik birliǵın túsiniwge kelisilgen, ol aqır-ayaǵında komponentlerdiń óz leksikalıq mánisin tolıq yamasa jarım-jartılay joǵaltıwına alıp keledi». Bóleklengenlik – «frazeologizmnıń bóleklengen dúzilisi». Inglís tilinde teńewler ádette eki yamasa ush tolıq mánili sózden turadı, biraq kóbirek sózlerdi de óz ishine alıwı múmkin. Mısalı:

like a bird, like an angel, as sly as a fox, as bold as a lion, al qaraqalpaq tilinde teñewler bir, eki hám ush mánili sózden turadı, mısalı, guldey, arısladay, jipektey, paxtaday appaq, bes barmaqtaı, kózdiń nurın alǵanday ham t.b. Demek, frazeologizmlerdiń joqarıdaǵı belgilerinen tórtewi teñeulerge tán.

Juwmaq. Biziń kózqarasımız jetekshi frazeologlardıń juwmaqları menen tastıyqlanadı. V.M. Ogołcev, orıs tiliniń turaqlı teñewler sózliginiń dúziwshisi, turaqlı teñewler «orıs frazeologiyasınıń ayırıqsha, komparativlik qatlamın payda etedi» dep jazadı [9: 5]. V.M.Mokienko da teñewlerdi frazeologizmler dep tán aladı: «Turaqlı salıstırmalı dizbekler rus tiliniń frazeologiyalıq fondınıń salmaqlı bólegin quraydı» [8: 131].

V.V.Vinogradov teñewlerdi «frazeologiyalıq konstrukciyalardıń ayırıqsha túrı» sıpatında kórsetken, onda frazanıń ishki shárttiligi obrazdıń dástúrli milliy ózgesheligi, onıń sınaqtan ótken mergenligi, turmıslıq realizmi hám ekspressivlik tásirshenligi menen anıqlanadı» [4: 511]

Solay etip, V.N. Teliya ógizdey saw, qoyday aqmaq sıyaqlı teñewlerdi «etalon-obrazlar» dep ataydı hám olardı frazeologizmler qatarına kirgizbeydi. A.N. Baranov hám D.O. Dobrovolskiy qarday aq sıyaqlı turaqlı teñewler menen bir tárepten, hám kózdiń qarashıǵında saqlaw sıyaqlı teñewler arasında anıq ayırmashılıq seziletuǵının atap ótedi. Izertlewshiler birinshi jaǵdayda teñew tiykarınıń tolıq anıq emesligi hám ekinshi jaǵdayda pútkil ańlatpanıń tolıq túrde qayta talqılanıwına baylanıslı qızarıw, reń hám dóńgelektegi aqsha sıyaqlı aylanıw túrindegi ańlatpalardı teñew kategoriyasına kirgizbeydi [2:64].

J.Dyubua teñewdi sózdiń semantikalıq dárejesine qaray klassifikaciyalawdı usındı. Ol logikalıq yamasa mentallıq teñewlerdi tınlawshıǵa ekspressiv túrde tásir etetuǵın sóz figuraların kirgizedi. Dástúrii túrde bunday teñewler logikalıq baylanis tiykarında qurıladı [5:330].

Solay etip, teñew tek ǵana formal sintaksislik dúzilis emes, al onı tilde qollanıwshılardıń jeke hám jámiyetlik tájiriyesin sáwlelendiretuǵın tereń mánilik qubilis bolıp esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Абсаматов, С.Б. Структурно-семантические особенности синтаксических единиц со значением сравнения: дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01 / Абсаматов Сакен Бакирович. – Тамбов, 1997. – 165 с.
2. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Аспекты теории фразеологии. - М.: Знак, 2008. - 656 с.
3. Бабаев, Э.Б. Образные сравнительные обороты в современно английском и таджикском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук:10.02.20 / Бабаев Эргаш. -М., 1978. – 16 с.
4. Виноградов, В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов.// – М.: Просвещение, 1963. – 511 с.
5. Дюбуа, Ж. Общая риторика/ Ж.Дюбуа. - М: Языки русской культуры 1998-364 с
6. Ломоносов, М.В. Российская грамматика / М.В. Ломоносов // Собрание сочинений. Труды по филологии. – М.,1985. – 389 с.
7. Лебедева, Л.А. Устойчивые сравнения русского языка во фразеологии и фразеографии: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Лебедева Людмила Алексеевна. - Краснодар, 1999. – 296 с.
8. Мокиенко В.М. Предисловие // Словарь сравнений русского языка. СПб., 2003.- С. 3-11.
9. Огольцов, В.М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии / В.М. Огольцов. – Л.: Просвещение, 1978. – 338 с.
10. Русова Н.Ю. От аллегории до ямба: терминологический словарь-тезаурус по литературоведению. - М., 2004. - 304 с.
11. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М.: Изд-во Школа. Языки русской культуры, 1996.—230 с.
12. SkoldbergE. Bland notkarnor, fyrbakar och skallade rattor. Om konventionaliserade liknelser i svenskan // Meijerbergs arkiv for svensk ordforskning. Festskrift till Bo Ralph. — Goteborg, 2010. - S. 363 — 371/.

XORAZMLIK SHOIRALAR IJODIDA UCHLIK SHE'RIY JANRI XUSUSIDA

Atajanova Nilufar Fayzullayevna, Urganch davlat universiteti dotsenti
v.b, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

ON THE POETIC GENRE OF THE TRIPLET IN THE WORK OF KHOREZM POETESS

Atajanova Nilufar Fayzullayevna, acting associate professor of
Urgench State University, doctor
of philosophy in philology

О ПОЭТИЧЕСКОМ ЖАНРЕ ТРИПЛЕТА В ТВОРЧЕСТВЕ ХОРЕЗМСКИХ ПОЭТЕСС

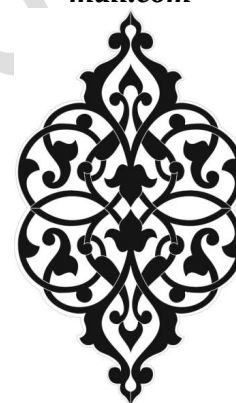
Атаджанова Нилуфар Файзуллаевна, и.о. доцента Ургенчского
государственного университета, доктор философии по
филологическим наукам

<https://orcid.org/0009-0001-8790-7144>

e-mail:

filolog.atajanova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada xorazmlik shoiralarning ijodida uchlik she'riy janrlari xususida so'z boradi. Xususan, Ullibibi Otayeva va Gavhar Ibodullayevalarning uchlik yaratish mahorati badiiy va ilmiy tahlillar orqali yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: she'riy kompozitsiya, badiiy-estetik vazifa, fiqra, musallas, ignabarg, uchchanoq, uchlik.

Annotation: This article discusses the poetic genre of the triplet in the work of Khorezm poets. In particular, the skill of creating triplet by Ullibibi Otayeva and Gavhar Ibodullayeva is highlighted through artistic and scientific analysis.

Keywords: poetic composition, artistic and aesthetic task, fiqra, musallas, ignabarg, uchchanoq, triplet.

Аннотация: В статье рассматривается поэтический жанр триплета в творчестве хорезмских поэтов. В частности, посредством художественно-научного анализа освещается мастерство создания триплета Уllibиби Отаевой и Гавхар Ибодуллаевой.

Ключевые слова: поэтическое произведение, художественно-эстетическая задача, фикра, мусаллас, игнабарг, уччанақ, триплет.

KIRISH. So'nggi yillar o'zbek she'riyatida A.Obidjon "ignabarg", "uchchanoq", "uchpaxsa", F.Afro'zning "fiqra", "tasbeh"lari, Dilshod Rajab "musallas"lari, Go'zal Begimning "sachratqi"lari Usmon Qo'chqor "muqarnas"lari, Abdu Nabining "beshnavolar"i, I.Subhoniyning "shashqator" deb nomlanuvchi birlik, ikkilik, uchlik, beshlik, oltilik kabi badiiy shakllari yuzaga keldi. Bu ijod namunalarining safiga xorazmlik shoir Gavhar Ibodullayeva she'rlarining qo'shilishi ham zamonaviy o'zbek adabiyoti uchun o'ziga xos adabiy hodisa bo'lsa, ajab emas.

NATIJALAR. 2022-yil shoiraning "Mendan ketayotgan kunlarim" nomli she'riy to'plami nashr

qilindi. Bu asar shunisi bilan xarakterliki, u ikkilik, uchlik, to'rtliklardan tarkib topgan bo'lib, ijodkor shaklan kichik bo'lgan she'riy shakllar zimmasiga ulkan badiiy-ma'naviy vazifani yuklashga erishgan. Darhaqiqat, qisqa lirik shakllar she'riyat uchun favqulodda ehtiyojdir. Bunday she'rlar, odatda, tez va oniy tuyg'ular ta'sirida yaratilishi mumkin. Gavhar Ibodullayeva ko'proq inson ruhiyatining eng murakkab va chuqur qutblariga nazar tashlaydi va ularni kichik poetik shakllarga yuksak badiiy mahorat bilan joylaydi:

Sizga so'rayverar meni

Mendan tashqaridagi bir kuch...

*Uning izmidan chiqqim yo'q mening-da!*¹

She'rdagi lirik qahramon o'zining ichidan yana bir inson yasab oladi. U shunday insonki, tashqi va ichki olam ta'siridan mutloq yiroq "o'zligini o'zgachalashtirish" san'atiga ega. Kishi buni atay qilmaydi, ammo ichki ovoz unga harakatlari asli bilan mos emasligini ta'kidlab turadi. Aql va qalb o'rtasidagi murakkab ixtilofni shoira uch satrga jo qilar ekan, lirik qahramonning tuyg'ulari, ularning ichki olami, dilida ro'y berayotgan ziddiyatli, keskin o'zgarishlarni barcha tafsilotlari bilan keng miqyosda tasvirlashga erishadi. Zotan, shoirona ehtiros va did bilan yaratilgan badiiy asar she'rning g'oyasini ochib berishga, so'ngra ijodkorning shaxsi, uning tafakkur olami, ruhiyat dunyosi, ijodiy individualligi haqida ham ma'lum tasavvur uyg'otishga qodir bo'ladi.

Sog'inchlarda sarg'aygan sabr

Allaqachon oltinga do'ndi.

*Sizdan esa hamon darak yo'q...*²

Uchlik muayyan she'riy kompozitsiyaga ega emas, biroq u badiiy-estetik va kommunikativ vazifalari, mazmunan ko'lamdorligi bilan xarakterlidir. Uchlikdagi har bir so'z o'z o'rnida, adabiy fikr bir so'zning ikkinchi so'zga mazmunan bog'lanishida rivojlantirilgan. Ijodkor "Sabr tagi – sariq oltin" xalq maqoli shaklini o'zgartirib, mazmunini o'z g'oyaviy niyatiga muvofiqlashtirgan. Sabrning oltinga do'nishi zamirida vaqtning nihoyatda uzoq davom qilganligiga ishora bor. Undan darakning yo'qligida esa hijronga yo'g'rilgan lirik qahramonning ruhiy holat manzarasi yuksak badiiy mahorat bilan chizib berilgan. Badiiy so'z bilan ruh iqlimini birlashtirgan. G.Ibodullayeva so'zlari – ko'ngilning tub-tubidan quyilib chiqqan oshiqning pinhoni ovoz. Shoira inson ruhiy dunyosini bir umrga tark etmaydigan yuksak badiiy fikrlarini o'quvchi qalbiga samimiylik bilan muhrlay olgan.

Hozirgi o'zbek she'riyatida yaratilayotgan birlik, ikkilik, uchlik kabi shakllarni ayrim adabiyotshunoslar she'riy janr sifatida talqin qilishgan. Jumladan, Q.Yo'lchiyev birlik va uchliklarni janr sifatida tadqiq etadi.³ H.Umurov ham uchliklarni falsafiy-adabiy janr, deya e'tirof qiladi.⁴

Q.Yo'lchiyev o'z tadqiqotida qayd qilganidek: "Uch misrali mustaqil she'rlar ildizi o'zbek xalq og'zaki ijodi, o'zbek mumtoz adabiyotiga bog'lanadi. Uchliklar ana shu manbalardagi an'anaviy shakllar va zamonaviy she'riyat yutuqlari asosida XX asr so'nggi choragida qator shoirlarning jiddiy, uslubiy izlanishlari natijasida qayta ishlangan janrdir".⁵ Shu ma'noda aytishimiz mumkinki, Gavhar Ibodullayeva yaratgan uchliklar ham uning o'ziga xos uslubiy izlanishlari natijasida yuzaga kelgan, biroq u adabiy janr emas, balki poetik shakl namunalaridir. Chunki "janr deyilganda, adabiy asarlarning bir tur doirasidagi tarixan shakllanuvchi, o'zining nisbatan barqaror poetik strukturasiga ega tipi tushuniladi".⁶ Demak, Gavhar Ibodullayeva yaratgan uchliklar va umuman, bugungi kunda boshqa ijodkorlar tomonidan yuzaga kelayotgan uchliklar o'zining nisbatan barqaror badiiy tuzilishga ega bo'lmaganligi bois biz ularni adabiy janr, deya e'tirof eta olmaymiz. Darhaqiqat, zamonaviy o'zbek she'riyatida shunday ijod namunalar ham borki, ularning yaratgan ijod mahsullari aniq bir she'riy shaklga xos janriy xususiyatlarni o'zida namoyon qilmaydi. Bu esa o'z navbatida, badiiy adabiyotimizda janrlar tizimining takomillashishini taqozo qiladi. Zero, adabiyotshunos A.Ulug'ov qayd etganidek, "...ijod amaliyotida individuallikning roli ortgan sharoitda janr kanonlarini qat'iy belgilab bo'lmaydi, shu bois ta'rif va tasnifda har bir janrga xos eng umumiy belgilarni asosga olish bilan qanoatlanishga to'g'ri keladi".⁷ Shu ma'noda aytishimiz mumkinki, Q.Yo'lchiyev o'z tadqiqotida A.Obidjonning "ignabarg" va "uchchanoq"larini o'zining mustaqil vazn, qofiya, ironik, hajviy, majoziylik, falsafiylik kabi ifodaviy va mazmuniy xususiyatlari bilan o'ziga xosligini qayd etib, uni janr deya baholaydi. To'g'ri, Anvar Obidjon yaratgan uchchanoqlar barmoq she'riy tizimida bo'lib, yetti bo'g'inli, 4+3; 2+2+3 tarzida turoqlanishi, barcha uchliklar a-a-b shaklida qofiyalanganligi kabi bir qator xususiyatlarni o'zida mujassam etganligi bois individual janr deb atash maqsadga muvofiq. Oradan ancha yillar, asrlar o'tgach mazkur individual janr tadrijiylik kasb etib, uning muallifi mazkur janr

¹ Ибодуллаева Г. Мендан кетаётган кунларим. – Урганч: Огахий, 2022. – Б.25.

² Кўрсатилган асар. – Б. 27.

³ Йўлчиев Қ. Ўзбек шеъриятида бирлик ва учлик поэтикаси. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражаси учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2017. – Б.23.

⁴ Умuroв Х. Учликларнинг сизга аталган сабоқлари. – Тошкент. 2018. – Б.4.

⁵ Йўлчиев Қ. Типологик ўхшашликлар: бирлик ва учлик. – Тошкент: Турон замин зиё, 2016. – Б.124.

⁶ Курунов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Тошкент: Ношир, 2019. – Б.258.

⁷ Улуғов А. Адабиётшунослик назарияси. Тошкент: Гафур Гулом номидаги НМИУ, 2018. – Б.133.

kashfiyotchisi deb atalishi va keyingi davr she'riyatida shoirlar tomonidan ko'plab uchchanoqlar yaratilsa, ajab emas. Zotan, adabiyotshunos olim U.Normatov qayd etganidek, "adabiy tur, janrlar rivoji faqat ijodkorning mayli, iste'dodi yo'nalishigagina bog'liq bo'lmay, ... adabiyot rivojining holati, davr talabi, ehtiyoji, adabiy progress bilan aloqador"⁸ jarayondir. Biroq yuqorida qayd etganimizdek, biz zamonaviy o'zbek she'riyatida yaratilayotgan qator birlik, ikkilik, uchliklarni janr sifatida talqin qilish fikridan yiroqmiz. O'zida musiqiylik, ohangdorlik, obrazlar tizimi, mazmuniy teranlik, umuman, badiiy-estetik xususiyatlar mavjud bo'lsa-da, ammo kompozitsion qurilishi, tasvirlash yo'llari, usul va vositalari, voqealarni qamrab olinish ko'lamiga ko'ra har bir ijodkor o'ziga xos rolini afzal bilganligidan turfa xil ko'rinishda yuzaga kelayotgan bu kabi ijod namunalari she'riy shakl, deya baholashni lozim hisoblaymiz. Adabiyotshunos olim Q.Yo'ldoshev Farida Afro'z kitobiga yozgan so'zboshida ham muallif ijodida haqida shunday degan: "Fiqra so'zi garchi adabiyotimiz tarixida "fiqrayi rangin" yo'sinida birikmali qo'llangan bo'lsa-da, u adabiy janr emas, balki asarlardan olingan go'zal parchalarni anglatadi. Farida Afro'z fiqrani janr maqomi darajasiga chiqarib, bu nom ostidagi bitiklarida o'z ruhiyatining parchalarini ifodalashga uringan. Shoira fiqraning shakliy xususiyatlarini qat'iylashtirishni, undagi so'zlar miqdori va bitik kompozitsiyasini tayin qilishni maqsad etmagan"⁹.

Umuman, o'zbek adabiyotiga xoh u biror janrga xos bo'lsin yoinki poetik shakl bo'lsin, hayot haqiqatini, yuksak g'oyalarni teran va ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladigan boqiy asarlar kerak. Chunki badiiy adabiyot inson xarakteri va uning qalbini yangiliklar bilan to'ldira borish, ruhiyat dunyosiga ezgulik urug'ini qadashi bilan ahamiyatlidir.

Ma'lumki, mumtoz adabiyotda musallas (arabcha so'z, ma'nosi uchlik) kam yaratilgan. "Bu shaklning kam qo'llanilganining sababi 1-2 juft misradan keyingi 3-misraning qofiya jihatidan toq bo'lishidir (aab). Bu holat she'rda notamomlikka, fikriy uzilishga sabab bo'lishi mumkin"¹⁰. Misraning qofiya jihatidan toq bo'lishi janrning taraqqiy etishiga to'sqinlik qilsa, o'zbek mumtoz adabiyotida

muxammas-u naziralarning rivojini nima bilan izoh qilamiz? Bizningcha, she'riy janrning kam qo'llanilishiga asosiy sabab misraning qofiya jihatidan kam bo'lishi emas, balki shu davrda fikr ifodasidagi qisqalikni adabiy muhit "xush ko'rmasligi"da. Aslida, har bir davr adabiyotining o'ziga xos taraqqiyot tamoyillari mavjud, shu o'rinda janrlarning ham. Deylik, g'azal yozish tartib-qoidalariga nazar solsak, 3 baytdan 17 baytgacha yozish imkoniyati mavjud. Biroq mumtoz adabiyotimiz namunalari kuzatar ekanmiz, 3, 4, 5 baytli g'azallar nisbatan kam ekanligiga guvoh bo'lamiz. Mumtoz adabiyotimiz vakillari she'riy shaklning qonun-qoidalariga qat'iy amal qilgan bo'lsalar-da, fikrning ifoda usulida qisqalikka, ixchamlikka yo'l qo'yishni afzal bilmaganlar, aksincha, ularni kengroq, mufassal ifodalashga harakat qilganlar. Zamonaviy she'riyat namunalari esa aksincha, biz ko'nikkan shakl va uslub chegaralaridan "qalqib chiqib", inson qalbining ruhiyat manzaralarini erkin ifodalash barobarida she'rning ifoda siqqligiga, so'zning tanqisligi-yu ma'noning zichligiga tayansa-da, o'quvchining butun tasavvuri-yu tafakkurini to'la ishga soluvchi badiiy kuchga erishadi.

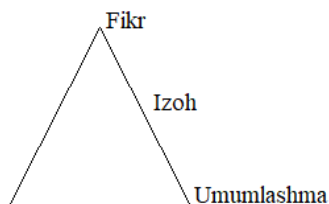
"Eng muhtasham geometrik figura teng yonli uchburchak hisoblanadi. Uchlik ham teng misrali, qofiyalar bilan bog'lanadi"¹¹. Uchburchakning eng muhtasham figura ekanligi shubhasiz, biroq teng misrali bo'lishi, qofiyalar bilan bog'lanishi, bizningcha, zamonaviy she'riyatimizdagi uchliklarga xos emas. Zamonaviy o'zbek she'riyatidagi uchliklarni kuzatar ekanmiz, ulardagi misralar bo'g'inlaridagi turfaliklarni, satrlararo qofiyasizlikning guvohi bo'lamiz. Hozirgi o'zbek she'riyatida yaratilayotgan uchliklarni geometrik figuraga shu jihati bilan muqoyasa qilsak bo'ladiki, unda dastlab fikr aytiladi, fikrning ifodasi sifatida izoh keltiriladi va so'ngra o'quvchini mushohadaga chorlovchi umumlashma keltiriladi. She'rdagi bu yo'sin uchburchak shakliga monand tepadan pastga badiiy ifodaning zalvari kengaya boradi.

⁸ Норматов У. Нафосат гурунглари. – Тошкент: Мухаррир, 2010. – Б.341.

⁹ Фаида Афрӯз. Тасбех. Мухаррир ва сўзбоши муаллифи Қ.Йўлдошев. – Тошкент: "ШАРҚ" НМАК, 2007. – Б.9.

¹⁰ Орзибеков Р. Ўзбек шеърияти жанрлари. Самарқанд: СамДУ, 1998. – Б.52.

¹¹ Саидғаниева Г. Уйғонмадим сенинг кўксингда // Жаҳон адабиёти. 2009. 5-сон.

*Shu uyatchan, beozor oydan
Tortinaman, hatto qo'rqaman,
Yuzlariga tik qarolmayman*¹².

Ijodkor inson ruhiyatining yashirin dunyosini kuzatishga va uni tadqiq qilishga intiladi. "Sevgim guvohlariga" turkumida ifodalangan peyzaj tasviri lirik qahramonning ruhiyatidagi istiholalikdan dalolat beradi. Ma'lumki, an'anaviy she'riyatda oy – yolg'izlik, tanholik ramzi. Ullibibi Otayeva esa mazkur obrazning an'anaviy talqinidan chekingan holda, bu obrazga oshkoralik ma'nosini yuklaydi va yangicha badiiy ifoda yaratishga erishadi.

*Garchi tili yo'q shu terakning.
Shiviriga hech kim tushunmas,
Xavotirda yashayman undan*¹³.

She'rdagi so'zlar sodda, biroq tasavvur va tafakkur shunday chuqurki, u qalbimizni, ruhiyatimizni o'ziga rom qiladi. She'riy shakl tasviriy san'atga yaqindir. Ijodkor beixtiyor terak talqinidagi tabiat manzarasini tasvirlash asnosida o'quvchida lirik hayajon uyg'ota oladi va uning tasavvuriga turtki beradi. She'ning qofiyasizligi, o'quvchida paydo bo'lgan yagona qarashni ta'kidlaydigan aforizmning mavjud emasligi, biror narsani aynan tushuntirishga urinilmaganligi, bil'aks, she'riy shakl obyekt kitobxonning atrofidagi dunyo va o'zining tajribasiga aylanishi (hatto tasavvur qilinganda ham), tabiat va inson o'rtasidagi chuqur bog'liqlikni ifodalanishi yapon she'riyatidagi *hokku* janriga xos xususiyatlarni o'zida aks etadi. U.Otayevaning yuqoridagi uchliklarida hokkuga xos bo'lgan barcha ichki xususiyatlar mujassam, biroq she'r misralaridagi bo'g'inlarning soni-yu ritmik ohang kabi tashqi unsurlardan xolidir.

XULOSA. Eng muhimi, haqiqiy ijodkor u qanday yo'nalishda, qaysi janrda yozishidan qat'i nazar, so'zning qudratini, uning ta'sir kuchini namoyish etib, o'ziga xos bo'lgan g'oyaviy-badiiy dunyoni kashf qila olishidadir. Zero u har bir ijod namunasini o'ziga xos takrorlanmas g'oyaviy-badiiy olamning bor go'zalligi-yu nafosati, murakkabliklari-yu ziddiyatlari bilan gavdalanтира olsa, umrboqiy bo'ladi va asrlar osha ma'naviy saboq baxsh etish manbaiga aylanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Ibodullayeva G. Mendan ketayotgan kunlarim. – Urganch: Ogahiy, 2022. – B.25.
2. Yo'ldoshev Q. O'zbek she'riyatida birlik va uchlik poetikasi. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasi uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 2017. – B.23.
3. Umurov H. Uchliklarning sizga atalgan saboqlari. – Toshkent. 2018. – B.4.
4. Yo'ldoshev Q. Tipologik o'xshashliklar: birlik va uchlik. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2016. – B.124.
5. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Noshir, 2019. – B.258.
6. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2018. – B.133.
7. Normatov U. Nafosat gurunglari. – Toshkent: Muharrir, 2010. – B.341.
8. Farida Afro'z. Tasbeh. Muharrir va so'zboshi muallifi Q.Yo'ldoshev. – Toshkent: SHARQ NMAK, 2007. – B.9.
9. Orzibekov R. O'zbek she'riyati janrlari. Samarqand: SamDU, 1998. – B.52.
10. Saidg'aniyeva G. Uyg'onmadim sening ko'ksingda // Jahon adabiyoti. 2009. 5-son.
11. Otayeva U. Shukrona. – Toshkent: Yozuvchi, 1998. – B.44.

¹² Отаева У. Шукрона. – Тошкент: Ёзувчи, 1998. – Б.44.

¹³ Кўрсатилган асар. – Б. 44.

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА ЕНГИЛ САНОАТНИНГ РИВОЖЛАНИШИ: ЮТУҚЛАР ВА МУАММОЛАР

*Абатов Айдос Бахадыр ўғли, Самарқанд давлат ветеринария
медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар университети
Нукус филиали*

DEVELOPMENT OF LIGHT INDUSTRY IN KARAKALPAKSTAN: ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS

*Abatov Aidos Bahadyr ugli, Samarkand State University of Veterinary
Medicine, Animal Husbandry and Biotechnology, Nukus branch*

РАЗВИТИЕ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В КАРАКАЛПАКСТАНЕ: ДОСТИЖЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ

*Абатов Айдос Бахадыр оғли, Самарқандский государственный
университет ветеринарной медицины, животноводства и
биотехнологии, Нукусский филиал*

Аннотация: Ушбу мақолада мустақиллик йилларида Қорақалпоғистонда енгил саноат соҳасининг ривожланиши, енгил саноатда рақобат омилларнинг табиати, таъсир даражаси, характери бошқа тармоқларга нисбатан турлича бўганлиги, унинг бозор фаолияти самарадорлик кўрсаткичларга комплекс таъсир кўрсатишини назарда тутилганда тармоқда фаолият юритувчи субъектларининг рақобатбардошлик омилларини тадқиқ этиши, уларни тизимли тартиблашнинг илмий-услубий асосларини шакллантириши масаласи ҳамда ушбу соҳада аҳоли бандлиги бугунги кун долзарблигини белгилаб беради.

Калим сўзлар: индустрия, енгил саноат, кооперация, ялпи қўшилган қиймат.

Abstract: This article examines the development of light industry in Karakalpakstan during the years of independence. Considering that the nature, degree of influence, and nature of competitive factors in light industry differ from other industries, and its market activity has a comprehensive impact on efficiency indicators, researching the factors of competitiveness of entities operating in the industry, forming scientific and methodological foundations for their systematic regulation, as well as issues of employment of the population in this area, determine the relevance of the topic to date.

Keywords: industry, light industry, cooperation, gross value added.

Аннотация: В данной статье рассматривается развитие легкой промышленности в Каракалпакстане в годы независимости. Учитывая, что природа, степень влияния и характер конкурентных факторов в легкой промышленности отличаются от других отраслей, а ее рыночная деятельность оказывает комплексное влияние на показатели эффективности, исследование факторов конкурентоспособности субъектов, действующих в отрасли, формирование научно-

<https://orcid.org/0009-0007-8570-9236>
e-mail:
aydosabatov9@gmail.com

методических основ их системного упорядочения, а также вопросы занятости населения в этой сфере определяют актуальность темы на сегодняшний день.

Ключевые слова: индустрия, легкая промышленность, кооперация, валовая добавленная стоимость.

Кириш. Ўзбекистон тўқимачилик саноати мамлакат иқтисодиётининг жадал ривожланаётган тармоқларидан биридир. Саноат хорижий инвестицияларни жалб қилиш, янги корхоналарни ташкил этиш, ишчи ўринларини яратиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш, маҳсулотларни экспорт қилиш бўйича етакчи ўринларни эгаллаб келмоқда. Шу билан биргаликда, тўқимачилик саноати республика миллий иқтисодиётини ривожлантиришда стратегик жиҳатдан муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади.

Мавзунинг долзарблиги. Қорақалпоғистонда энгил саноат соҳаси саноат мажмуасининг энг ривожланган тармоқларидан ҳисобланади. Бу соҳа республиканинг саноат комплекси бўйича ишлаб чиқариладиган йиллик маҳсулотнинг 33-35%ини ва ишчи-ходимларнинг 33,5%ини ташкил этади. Сўнгги йилларда энгил саноат тармоқлари янги технологик ускуналар билан қайта реконструкция қилинди ва бу соҳанинг географик жойлашувида ҳам катта ўзгаришлар киритилди. Масалан, 1961-1990 йиллар мобайнида энгил саноат тармоқларининг асосий ишлаб чиқариш фондлари қиймати 3,7 баробар кўпайтирилди. Бу маҳсулот етиштириш даражасини 1,7 баробар оширишга йўл очди. Ҳозир республикада пахтачиликнинг интенсивлиги ривожланиши билан боғлиқ энгил саноатнинг асосини пахта тозалаш саноати эгалламоқда. Энгил саноатнинг бошқа тармоқларидан ип йиғириш ва тўқиш, тикувчилик фабрикалари, трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш йўлга қўйилган[1].

Адабиётлар таҳлили. 1960 йиллардан бошлаб пахта тозалаш саноати ривожлана бошлади. Бунга Чоржўй-Қўнғирот йўналишидаги темир йўл линиясининг ишга туширилиши катта имкониятлар яратди. Марказий Осиё ва дунёнинг бошқа

мамлакатларидан пахта тозалаш саноати учун машиналар, ускуналар етказишга йўл очилди. Бу пахта тозалаш саноатини ташкил этиш ва худудлар бўйича жойлаштиришга техник жиҳатдан база тайёрлади.

Муҳокама. Қорақалпоғистонда тўқимачилик саноати энг янги соҳалар қаторига киради. Дастлаб республикада Хўжайли, Манғит, Беруний шаҳарларида ип йиғирадиган тўқимачилик корхоналари ва Тўрткўлда ип-газлама тўқийдиган ишлаб чиқариш бирлашмаси ишлаб бошласа, 1993 йилнинг май ойидан бошлаб Туркиянинг “Язекс” фирмаси кўмагида “Катекс” номли тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқарадиган корхона ишга тушди. Бу корхона 1993 йилнинг ўзидаёқ 801 минг донадан иборат умумий қиймати 2 млн 448 минг сўмлик тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқарди. 1995 йилга келиб Нукус тўқимачилик акциядорлик жамияти (катекс) 54 млн 624 минг сўмлик маҳсулот тайёрлаш имкониятига эришди. Корхона йил давомида 162 тонна пахта ипи ва 1 млн 883 минг дона трикотаж матолар ишлаб чиқара бошлади. Эллиққалъа туманида ишга тушган “Элтекс” акциядорлик жамияти жорий йилда 239 млн 170 минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқариб, йил давомида 717 тонна пахта ипи ва 1 млн 932 минг кв. метр пахта матоларини тайёрлашга эришди. Шу давр ичида Тўрткўл, Беруний, Манғит, Хўжайли ишлаб чиқариш бирлашмаларида йилига 499,1 млн сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди, тайёрланган пахта ипининг ҳажми 4,5 минг тоннани, трикотаж маҳсулотлари 22 млн 118 минг кв. метрга етди. Шундай қилиб, республика худудида дастлабки маҳсулот бера бошлаган тўқимачилик корхоналарининг йиллик маҳсулотларининг ҳажми 793 млн сўмни ташкил этса, 2009 йилги статистик маълумот бўйича республиканинг энгил саноат тармоқларида 476 минг кв. м ип газламалар, 149

минг пахта момиғи ва тайёр қиймати 119 млрд сўмлик енгил саноат маҳсулотлари етиштирилди. Келгусида ушбу корхоналар тўлиқ қувватга ўтиши билан йиллик ишлаб чиқарадиган маҳсулотлари ҳажми 1,8-2,5 баробарга ошадиган бўлади[2].

Енгил саноат корхоналари 1994 йилдан бошлаб экспортга маҳсулот чиқара бошлади. 1994 – 2015 йиллар мобайнида экспортга маҳсулотлар чиқариш ҳажми деярли 10 баробарга ортди. Бугун тармоқ кенг экспорт ассортиментига эга (калава ипдан тортиб то тикувчилик ва трикотаж буюмларигача) маҳсулотлар ишлаб чиқаради. “Ўзбекенгилсаноат” ДХЖ корхоналари эса ўзининг хорижий мамлакатларидаги иштирокини янада кенгайтириб бормоқда. Бунинг исботи сифатида 2015 йилда тармоқнинг экспорт кўрсаткичларини 1 млрд доллардан ва экспортёр корхоналар миқдорини 260 тадан ортишини мисол келтириш мумкин. Улар экспорти таркибида янги тўқимачилик маҳсулотлари: бамбук, модал ва аралаш иплар, жаккардали ва рингель матолар, янги тур, моделдаги, ўзига хос кўриниш ҳамда бежиримликка эга тайёр тикувчилик ва трикотаж буюмлари мавжуд. 2015 йил якунларига кўра экспорт таркибида юқори қўшилган қийматга эга бўлган маҳсулотлар ҳиссаси 32,2 фоизни ташкил этди[3].

Натижалар. Саноат салоҳиятини ривожлантириш дастури доирасида енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган Амударё туманида “Амударё текстиль”, Хўжайли туманида “Элит стар текстиль”, Элликқалъа туманида “Глобал текстиль” корхоналари ишга туширилди. 2015-2019 йилларда эски пахта тозалаш заводлари ўрнида умумий қиймати 79,6 миллион долларга тенг инвестиция ҳисобига 4 корхона модернизация қилиш ҳамда 4 енгил саноат корхонасини янгидан куриш режалаштирилган[4].

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил январь ва декабрь ойларида Қорақалпоғистон Республикасига

ташрифи чоғида Қонликўл туманида йирик тўқимачилик корхонаси ташкил этиш лойиҳаси таклиф этилган эди. Ўтган вақт давомида корхона учун 10 гектар ер ажратилиб, курилиш ишлари бошлаб юборилди. Корхонани куриш енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда тажрибали бўлган «Кантекс инвест» МЧЖ томонидан амалга оширилди. Натижада очик майдонда замонавий тўқимачилик фабрикаси қад ростлади. Айни пайтда корхонага Германия, Швейцария, Туркия ва Ҳиндистондан сўнгги русумдаги тўқимачилик ускуналари келтириб ўрнатиш ишлари олиб борилмоқда. Лойиҳа қиймати 38,7 миллион АҚШ доллари бўлган корхонани келгуси йилнинг биринчи чорагида ишга тушириш мўлжалланган. Бу ерда дастлабки босқичда йилига 11 минг тонна сифатли ип-калава ишлаб чиқарилади. 2020 йилда ишга тушириладиган навбатдаги босқичда тўқимачилик материали тайёрлаш, 2021 йилда амалга ошириладиган учинчи босқичда бўёқ ва тайёр кийим-кечак ишлаб чиқариш йўлга қўйилади. Корхона тўлиқ қувват билан ишлай бошлагач, йилига қиймати 25 миллион АҚШ долларида зиёд маҳсулотни экспорт қилиш имконияти пайдо бўлади. Давлатимиз раҳбари корхонанинг ишлаб чиқариш биноси, тўқимачилик ускуналарини кўздан кечирди, таъсисчилар билан суҳбатлашди. 650 га яқин киши иш билан таъминланадиган фабрика учун бугунги кунда ишчилар танлаб олиниб, шу ернинг ўзида ташкил этилган ўқув марказида ўқитилмоқда, шунингдек, бошқа ҳудудлардаги корхоналарда билим ва малакаси оширилмоқда[5].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 декабрдаги «2017-2019 йилларда тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини янада ривожлантириш чоратadbирлари дастури тўғрисида»ги қарори бунинг яққол тасдиғидир. Узоқни кўзлаб қабул қилинган қарорда «2016-2019 йилларда пахта толаси ва ипак хомашёсини қайта тайёрлаш асосида юқори қийматли экспортга йўналтирилган тўқимачилик ва тикув-трикотаж маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича

инвестиция лойиҳалари рўйхати» тасдиқланиб, «Элликқалъа Деним» ҚҚ томонидан йигирилган иплар ва жинси материаллари ишлаб чиқаришни ташкил этиш лойиҳага киритилган. Энг муҳими, қарорга асосан инвестиция лойиҳалари тижорат банклари томонидан Устав капиталига, хусусан, хорижий инвестиция компаниялари орқали молиялаштирилиши мумкинлиги белгилаб қўйилган. Шунга кўра, «Элликқалъа Деним» МЧЖ ташкилотида янгидан ташкил этилган «BOCTON MEGA TEKSTIL» масъулияти чекланган жамияти томонидан йиллик қуввати 4000 минг тонна ип-калава ва 10 миллион метр квадрат жинси materiali ишлаб чиқариш лойиҳаси бўйича бугунги кунда корхонага замонавий русумдаги энг сўнгги моделдаги технологик ускуна ва инвентарлар харид қилиб келиниши учун Япониянинг «MURATA MASHINERI» ЛТД фирмаси билан 792 000 Евро, Белгиянинг «PIKANOL» фирмасидан 1 530 000 Евро, Германиянинг «TRUTZSCHLER» фирмасидан 1 380 940 Евро ва Хитойнинг «JINGWAY» фирмасидан 3 104 810 АҚШ долларилек импорт шартномалари тузилиб, «Миллий банк» томонидан кредит маблағлари ажратилиб, зарур машина ва ускуналар олиб келиниб, монтаж ишлари бошлаб юборилди. Шунингдек, биноларда 1 500 000 минг сўмлик қурилиш-монтаж ишлари сифатли бажарилди[6].

Президентимизнинг Мўйноқ туманига бўлган алоҳида эътибори натижасида кўплаб ишлаб чиқариш корхоналари ишга туширилиб, фойдаланишга топширилмоқда. 2019 йил

февраль ойида қурилиши бошланган янги корхонада 350 нафар хотин-қиз иш ўрни билан таъминланди. 2019 йил 22 июль куни «Мўйноқ текстиль» масъулияти чекланган жамиятига қарашли тикувчилик фабрикаси фойдаланишга топширилди. Бу ерга Хитой Халқ Республикаси ва Туркия давлатларида ишлаб чиқарилган 320 дона замонавий тикув машинаси келтириб ўрнатилди.

Хулоса. Хулоса қилиб айтганда, маҳаллий хомашё ресурслари асосида Қорақалпоғистонда саноатнинг янги тармоқларини яратиш, биринчидан, аҳолининг яшаш шароитини энгиллаштиришга шароит яратса, иккинчидан, ишлаб чиқариш мажмуаларини шакллантириш орқали иқтисодиёт тармоқларининг самарадорлигини ошириш масалалари ҳал этилади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Умаров Е.К. Проблемы совершенствования территориальной структуры производительных сил (на примере Республики Каракалпакстан). Нукус, 2009.
2. Сарыбаев А.К. Хлопкоочистительная и текстильная промышленность Каракалпакстана в 1980-1995 гг: исторический опыт и проблемы развития национальной промышленности. Т.2008.
3. Солиев А.С. Ўзбекистон ижтимоий ва иқтисодий географияси. – Т., 2014.
4. <https://xabar.uz/iqtisodiyot/qoraqalpogistonda-rivojlanish-korsatkichlari>
5. <https://president.uz/uz/lists/view/2139>
6. <https://lex.uz/docs/3080756>

O'ZBEKISTON TARIXIDA ANTROPOGENEZ – ODAMNING PAYDO BO'LIHI VA RIVOJLANISHI

Salayev Umrbek Kadambayevich, Urganch davlat universiteti Ijtimoiy-
iqtisodiy fanlar fakulteti “Tarix” kafedrasi o'qituvchisi, tadqiqotchi

АНТРОПОГЕНЕЗ В ИСТОРИИ УЗБЕКИСТАНА — ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕКА

Салаев Умрбек Кадамбаевич, преподаватель кафедры “История
” факультета социально-экономических наук Ургенчского
государственного университета, исследователь

ANTHROPOGENESIS IN THE HISTORY OF UZBEKISTAN - THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF HUMANS

Salayev Umrbek Kadambayevich, teacher of the
Department of “History” of the Faculty of Social and Economic
Sciences of Urgench State University

<https://orcid.org/0009-0000-0665-0619>

e-mail:
umrbeksalayev25@g
mail.com

Annotatsiya: O'zbekiston tarixida Antropogenez, odamning paydo bo'lishi va rivojlanishi, “Farg'ona odami” – “Fergantrop” deb nomlandi, Teshiktoshning eni 20 metr, uning balandligi 7-9 metrga yetadi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, tarix, Antropogenez, odam, Seleng'ur, “Farg'ona odami”, Ko'lbuloq, Qizilolmasoy, Toshsoy, “Animizm”.

Abstract: In the history of Uzbekistan, Anthropogenesis, the emergence and development of man, was called “Fergantrop”. The width of Teshiktash is 20 meters, and its height reaches 7-9 meters.

Key words: Uzbekistan, history, Anthropogenesis, man, Selengur, “Man of Fergana”, Kolbuluq, Kizilolmasoi, Toshsoy, “Animism”.

Аннотация: В истории Узбекистана Антропогенез, возникновение и развитие человека, получил название «Ферганец» - «Фергантроп». Ширина Тешикташа составляет 20 метров, а высота достигает 7-9 метров.

Ключевые слова: Узбекистан, история, Антропогенез, человек, Селенгур, «Ферганец», Кольбулок, Кызылормасой, Тошсой, «Анимизм».

Kirish. Haqqoniy tarix bizga shuning uchun kerakki, biz uni bilishimiz, anglashimiz, vatanga sodiq bo'lishimiz, o'zga illatlardan forig' bo'lib o'zimizda kuch topishimiz va ertangi kunimiz chirog'i porloq bo'lib yonishida hissamizni qo'shish, ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalash, ularga intellektual ta'lim berish,

vatanparvarlik ruhida tarbiyalash vazifasi uchun.

Shu o'rinda Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning so'zlari o'rinli, “Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va men

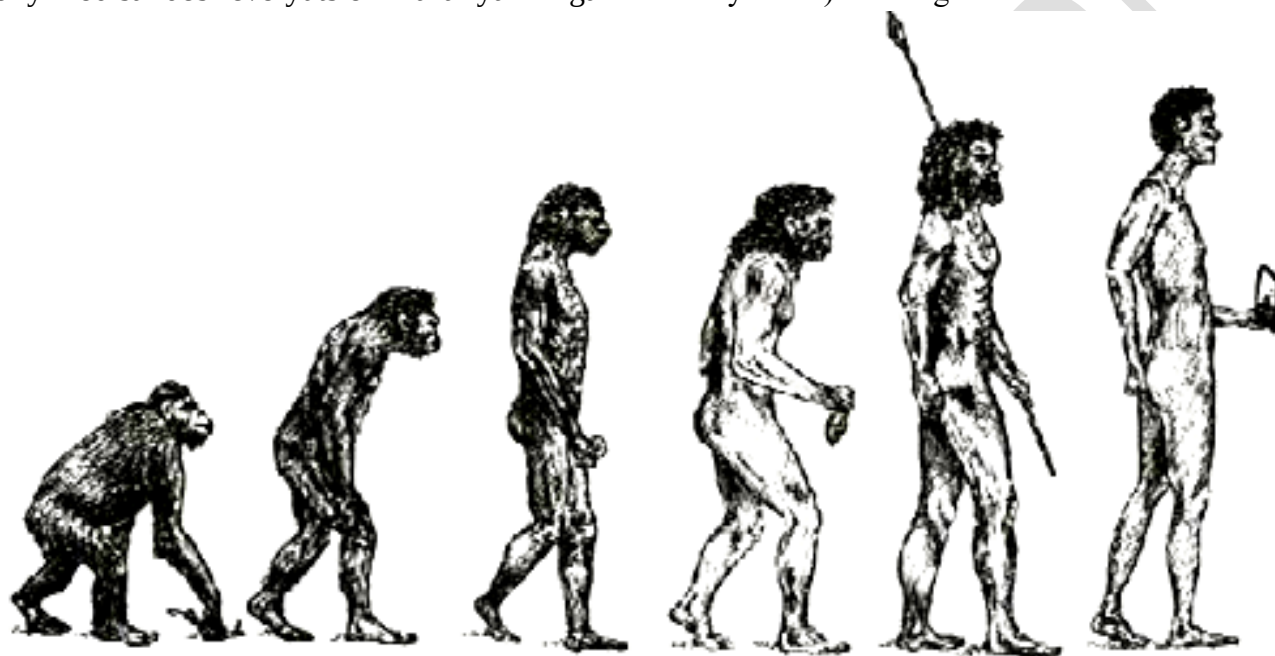
ishonaman, Xudo xohlasa havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz ham albatta bo'ladi"¹.

Insoniyat bir necha asrlar davomida odamning kelib chiqishini o'rgangan va buni tasdiqlashga harakat qilgan. Bu esa fanda "antropogenez" deb ataladi.

Turli millat vakillari bundan 2-3 ming yil oldin buni aniqlashga harakat qilganlar va bir qancha nazariyalarni fanga ma'lum qilganlar. Qaysidir davlat vakillari odamning yaratilishi tabiiy hodisa deb evolyutsion nazariyani ilgari

sursa, yana bir guruh olimlar odamni Xudo yaratgan degan fikrga kelib, diniy nazariyaga to'xtalgan. Ba'zi bir o'lkalarda esa odam koinotdan yerga mehmon bo'lib uchib kelgan deb qaraladi.

Dastlab, ingliz olimlari ota-bola Likilar XX asrning 50-60-yillarida Sharqiy Afrikada qazishma ishlari olib borib bundan 3-3,5 mln yillar oldin yashagan odam qoldiqlarini topganlar. Bu fanda "Zinjanthrop" ("Ishbilarmon odam" yoki "Gomohabilis") va "Avstrolopitek" ("Janub maymuni") deb o'rganildi. Shundan

keyin Indoneziyadan "Pitikanthrop" ("Maymun odam") va Xitoydan "Sinanthrop" ("Xitoy odami") bundan 700-500 ming yillar ilgari yashaganliklari aniqlandi¹.

² Chunonchi, shimpanze maymuni miya qutisining kattaligi 350-400 sm³ bo'lsa, "ishbilarmon odam" miya qutisining hajmi 670-680 sm³ tashkil etgan³.

Qadimgi odamlar "Arxantropolar", ularning qoldiqlari dastlab Germaniyadan Geydelberg g'oridan topilgan. Ular fanda Neandertal vodiysidan topilgani uchun "Neandertal odam" deb nomlangan. O'z hayotini saqlab qolish uchun

tinmay mehnat qilgan bu tip o'zining gavda, yuz tuzilishi bilan hozirgi odamlardan farq qilgan⁴.

Antropogenez jarayoni mehnatning o'zgaruvchanligi va takrorlanishi bilan shakllanishini arxeologiya fani tasdiqlaydi. Odamning jamiyat taraqqiyotidagi o'rini belgilovchi mezon – mehnat.

Adabiyotlar sharhi. Ba'zi olimlar odamzodning vatani Afrika deb hisoblaydi. Yana bir guruh uni Yevropada shakllangan desa, bir guruh olimlar Osiyoning janubida paydo bo'lganligini isbotlaydi. Mahalliy tarixchilardan A.Askarov (O'zbekiston tarixi), J.Kabirov, A.Sagdullayev (O'rta Osiyo arxeologiyasi),

¹ <https://uzhurriyat.uz/2021/12/15/mantiq-ilmining-vatani/?lang=lat>

¹ O'sha, 18-bet.

²

<https://arxiv.uz/uz/documents/darsliklar/biologiya/antropologiya-odam-evolyutsiyasi-haqidagi-fan-10-sinf>

³ Kabirov J., Sagdullayev A. O'rta Osiyo arxeologiyasi (qo'llanma). Toshkent.: "O'qituvchi", 1990. B. 11.

⁴ O'sha, 19-bet.

Q.Usmonov (O'zbekiston tarixi), T.M.Mirsoatov, S.T.Mirsoatova (O'rta Osiyo arxeologiyasi), R.H.Murtazayeva (O'zbekiston tarixi)lar darsliklarida O'zbekiston tuprog'ida odamning paydo bo'lishini Ilk paleolit davri bilan baholaydi. Bunga yetarlicha asos bor.

Metodologiyasi va natijadorligi. Yaqin yillargacha O'zbekiston hududini odamzod 100 - ming yilliklarda o'zlashtirgan deb qaralar edi. Lekin, XX asrning 80-yillarida arxeolog O'.Islomov bilan bir guruh tadqiqotchilar Seleng'ur g'orini aniqlashdi. Bu yerning madaniy qatlami ilk paleolit davriga to'g'ri kelib, odamlar 1 mln yil oldin shu yerni makon qilgani aniqlandi. Fanda odamning bu tipi "Farg'ona odami" – "Fergantrop" deb nomlandi.

Yana bir makon Ko'lbuloq (Shimoliy-sharqiy O'zbekiston Toshkent vil.) bo'lib, u ham ilk paleolit davriga oid. Shuningdek, Qizilolmasoy va Toshsoy (Ohangaron) makonlari ham ilk paleolit davriga to'g'ri kelishi aniqlandi. Bu yerlardan 100dan ortiq qadimgi qurollar, chopperlar, nukleus, qirg'ich va tarashlag'ichlar topilgan.

1938-yilda O'zbekiston hududidan yana bir topilma 9 yashar Neandertal bolaning suyak qoldiqlari topildi. Mayit arxar suyaklari bilan o'rab olingan edi. Bu esa o'rta paleolit (100-40 ming yilliklar) davriga kelib shu hududda diniy tasavvurlar paydo bo'lganligini ko'rsatadi. Ya'ni, "Animizm" - insonni o'rab turgan muhitda ruhlarining borligiga ishonishdir.

G'orning eni 20 metr, uning balandligi 7-9 metrga yetadi. Uzunligi 21 metr bo'lib, kiraverishdan to oxirigacha ko'tarilgan. G'orning tepasida teshik bor. Yodgorlik arxeolglar tomonidan Teshiktosh deyilishi shundandir. G'ordagi 5ta madaniy qatlamlarning umumiy qalinligi 1,5 metr, umumiy sathi 300 metr² bo'lib, 100 metr² joyida arxeologik ashyolar saqlangan⁵.

O'rta paleolit davri qoldiqlar yana Omonqo'ton (Toxtaqoracha dovoni, Samarqand), Qo'tirbuloq va Zirabuloq (Zarafshon vodiysi, Samarqand), Obirahmat (Toshkent viloyati), Ko'lbuloq yuqori qatlamlari (Toshkent viloyti), Qizilnur (Qizilqum), Xo'jakent (Toshkent viloyati)

va qo'shni respublikalar bilan hisoblasa 300 ta manzilgoh topilgan⁶.

O'rta tosh davrida inson tafakkurining mehnat tufayli moddiy va ma'naviy rivojlanishi oqibatida hozirgi qiyofadagi odam turlari shakllandi. Jismoniy jihatdan kamol topgan odamlar paydo bo'ldi.

Shu davrdan boshlab yevropoid, negroid va mo'g'ul tipidagi dastlabki irqalar paydo bo'ldi va bu albatta keyingi tarixga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Insoniyatning hozirgi qiyofaga yetib kelgunicha 10-15 million yilliklar kerak bo'ldi. Ya'ni odamzod "Homo sapiens" – "Aqlli odam" bosqichigacha bo'lgan katta bir davrni bosib o'tdi⁷.

Muhokama. O'rta paleolit davridan odamlar O'zbekiston hududiga keng tarqala boshladi. Ular endilikda o'zlari bilan yangi turdagi qurollarni yasab bilar va jang turlarida ham yangi uslub – magiya (ovdan oldin yovvoyi hayvon surati yerga chiziladi va unga ruhiy zarbalar, yerdagi tasvirga nayzalar sanchib, o'zlarini jangga hozirlash) qo'llar edi.

Ovchilik va baliqchilikda esa o'tkir paykonlar, qirg'ichlar, kesgichlardan foydalanishga o'tildi. Odamzod ibtidoiy to'dadan urug'chilik jamoasiga o'ta boshladi. Bu esa kromanyon (hozirgi zamon kishilariga o'xshash odamlar) paydo bo'lishi uchun zamin hozirladi.

O'rta paleolit davrida nutq madaniyati rivojlandi, fikrlar oshib, olov sun'iy tarzda yaratildi.

So'nggi paleolit davri 40-12-ming yilliklarni tashkil qiladi. Bu davrga kelib odamlar O'zbekistonning ko'plab hududlariga tarqala boshladi. Samarqand (shaharning o'zida), Xo'jag'or (Farg'ona vodiysi), Ko'lbuloq (Toshkent viloyati) makonlarida odamlar o'zlari bilan zamonaviy qurollar bigiz, pichoq, ushatg'ich, boltalardan foydalangan. Bu joylardan gulxan qoldiqlari va atrofidan hayvon suyaklari topilgan.

Samarqand shahridan so'nggi paleolit davriga oid 25-30 yoshli ayol suyaklari topildi. Bu esa odamzodning yashash sharoiti oldingiga qaraganda ancha osonlashgani va umr ko'rishi oshganini ko'rsatadi⁸.

⁵ Mirsoatov T.M., Mirsoatova S.T. O'rta Osiyo arxeologiyasi. Farg'ona.: 2002. B. 36.

⁶ O'sha, 21-bet.

⁷ O'sha, 12-bet.

⁸ O'sha, 24-bet.

Kunlar isib odamzod endilikda tog' g'orlaridan chiqdi, o'ziga yarim yerto'la, yengil turdagi uylar va chaylalarda yashashni afzal ko'rdi. Sekinlik bilan daryo bo'ylari, ko'llar atroflarini o'ziga makon tutdi. Bu davr jamiyatda ayrim urug'lar birlashib urug' jamoalarini tashkil etdilar.

Shunisi muhimki, bu davr fanda matriarxat – ona urug'i davri deb nomlandi.

Xulosa qilib shuni aytsa bo'ladiki, O'zbekiston hududida antropogenez – odamning paydo bo'lishi va rivojlanishi so'nggi paleolit davriga kelib tugaydi. O'zbekiston tuprog'i, tabiiy iqlimi dastlabki odam izlari ibtidoiy hayot kechirishi uchun juda qulay muhit mavjud bo'lganidan darak beradi. Vaqt o'tib bu zaminda shahar-davlatlar, sivilizatsiyalar paydo bo'ldi. Ona vatan ozodligi uchun kurashgan mard sarkardalar yetishib chiqdi, Renessans shakllandi va mustaqil tariximiz yana tiklandi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Usmonov Q. O'zbekiston tarixi (darslik). Toshkent.: Iqtisod-moliya, 2016.
2. Murtazayeva R.H. O'zbekiston tarixi (darslik). Toshkent: 2005.
3. Kabirov J., Sagdullayev A. O'rta Osiyo arxeologiyasi (qo'llanma). Toshkent: O'qituvchi, 1990.
4. Mirsoatov T.M., Mirsoatova S.T. O'rta Osiyo arxeologiyasi. Farg'ona: 2002.
5. Mirziyoyev SH.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild. Toshkent. - O'zbekiston NMIU. - 2019.
6. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'llarimiz bilan quramiz. Asarlar to'plami. 7-jild.
7. <https://uzhurriyat.uz/2021/12/15/mantiq-ilmining-vatani/?lang=lat>.
8. <https://arxiv.uz/uz/documents/darsliklar/biologiya/antropologiya-odam-evolutsiyasi-haqidagi-fan-10-sinf>.

MUSOXON DAHBIDIY TA'LIMOTIDA INSON KAMOLOTI VA ZAMONAVIY TALABLAR

*Yuldashxodjayev Xaydar Xashimxanovich, Yangi asr
universiteti kafedra mudiri, dotsent, tarix fanlari nomzodi*

HUMAN DEVELOPMENT AND MODERN REQUIREMENTS IN THE EDUCATION OF THE MUSOKHAN DAHBIDIY

*Yuldashkhodjayev Khaydar Khashimkhanovich, Head of the
Department of the New Age University, Associate Professor,
Candidate of Historical Sciences*

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ И ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ В УЧЕНИИ МУСОХОНА ДАХБИДИ

*Юлдашходжаев Хайдар Хашимханович, заведующий
кафедрой Университета Yangi asr, доцент, кандидат
исторических наук*

<https://orcid.org/0009-0003-3549-061X>

e-mail:

haydarxon69@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqola Musoxon Dahbidiy ta'limotida insonning kamoloti masalasini zamonaviy ijtimoiy va ma'naviy kontekstda tahlil qiladi. Tadqiqot insonning ruhiy poklanishi, axloqiy yetukligi va ijtimoiy mas'uliyat orqali shaxsiy va jamiyat rivojiga hissa qo'shishini ko'rsatadi. Shu orqali klassik tasavvuf g'oyalari bugungi kun insonining ma'naviy va ijtimoiy kamolotini shakllantirishda ahamiyatli ekanligi ta'kidlanadi.

Tayanch so'zlar: Musoxon Dahbidiy, inson kamoloti, tasavvuf, ruhiy poklanish, axloqiy yetuklik, zamonaviy talablari.

Annotation: This article analyzes the issue of human perfection in the teachings of Musoxon Dahbidiy within a modern social and spiritual context. The study demonstrates how spiritual purification, moral maturity, and social responsibility contribute to personal growth and societal development. It emphasizes the relevance of classical Sufi ideas in shaping the spiritual and social perfection of contemporary individuals.

Keywords: Musoxon Dahbidiy, human perfection, Sufism, spiritual purification, moral maturity, modern requirements.

Аннотация: Статья рассматривает вопрос совершенствования человека в учении Мусохона Дахбидий в современном социальном и духовном контексте. Исследование показывает, как духовное очищение, нравственное совершенство и социальная ответственность способствуют личностному развитию и прогрессу общества. Таким образом, подчеркивается значимость классических суфийских идей для формирования духовного и социального совершенства современного человека.

Ключевые слова: Мусохон Дахбидий, совершенствование человека, суфизм, духовное очищение, нравственное совершенство, современные требования.

Kirish. Insoniyat tarixi davomida insonning ma'naviy kamoloti va ruhiy yetukligi har doim falsafa, tasavvuf va ilm-fan markazida turib kelgan eng muhim masalalardan biri bo'lib kelgan. Har bir davr o'ziga xos ijtimoiy, madaniy va ma'naviy talablarga ega bo'lgan, shuning uchun inson kamolotining shakllanishi har doim o'sha davr sharoiti bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Shu

nuqtayi nazardan qaraganda, Musoxon Dahbidiy ta'limoti – tasavvuf falsafasining yuksak namunalaridan biri sifatida insonning ruhiy, axloqiy va ijtimoiy jihatdan mukammallashuvi yo'lida qadimiy ma'naviy yo'riqnomadir.

Musoxon Dahbidiy insonni faqat tashqi dunyo bilan chegaralangan mavjudot sifatida emas, balki ichki ruhiy olami bilan boy va murakkab

hayotga ega bo'lgan shaxs sifatida tasvirlaydi. Uning ta'limotida insonning kamoloti – bu ruhiy poklanish, qalbni yuksaltirish, axloqiy fazilatlarni mustahkamlash va shaxsiy hayot bilan jamiyat o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash jarayoni sifatida ko'riladi. Bugungi kunda globalizatsiya, texnologik taraqqiyot, axborot oqimi va ijtimoiy o'zgarishlar insonning ma'naviy va axloqiy barqarorligini saqlashni yanada murakkablashtirgan bir paytda, Dahbidiy ta'limotining g'oyalari ayniqsa dolzarb ahamiyat kasb etadi [1].

Zamonaviy inson sharoiti – bu nafaqat imkoniyatlar, balki chaqiriqlar davri hamdir. Axborot olami cheksiz va tezkor o'zgaruvchan, ijtimoiy muhit murakkab va ko'p qirrali bo'lib, shaxsning ruhiy muvozanatini saqlash, axloqiy yetukligini rivojlantirish va ijtimoiy mas'uliyatini anglash eng dolzarb masalalardan biriga aylangan. Shu nuqtayi nazardan, Musoxon Dahbidiy ta'limotida inson kamoloti g'oyalari bugungi kun sharoitida ham shaxsiy va ijtimoiy hayotda yo'l-yo'riq sifatida katta ahamiyatga ega bo'lib, shaxsning ichki dunyosini boyitish, ongini poklash va jamiyat bilan uyg'un hayot kechirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, Dahbidiy ta'limoti insonni faqat ma'naviy jihatdan mukammallikka yetkazishga chaqirmaydi, balki zamonaviy talablarga moslashish, o'zini o'zi rivojlantirish va jamiyat oldidagi vazifalarni anglash orqali har bir shaxsni mas'uliyatli va ijtimoiy jihatdan faol a'zo sifatida shakllantirishga yordam beradi. Bu esa nafaqat shaxsiy, balki butun jamiyat barqarorligi va taraqqiyoti uchun muhim shartdir[2].

Shunday qilib, ushbu maqolada Musoxon Dahbidiy ta'limotida inson kamoloti konsepsiyasi batafsil tahlil qilinib, uning bugungi kun sharoitida insonning ruhiy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishidagi roli va ahamiyati ko'rsatib beriladi. Tadqiqotning maqsadi – klassik tasavvuf g'oyalari bilan zamonaviy ijtimoiy-ma'naviy talablardan kelib chiqib, insonning mukammallashuvi yo'lida aniq tavsiyalar va tushunchalarni shakllantirishdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Manbalarga ko'ra, Ushbu tadqiqotda Musoxon Dahbidiy ta'limotida inson kamoloti masalasi bugungi kun sharoitida o'rganiladi. Tadqiqot jarayonida asosiy e'tibor insonning ruhiy poklanishi, axloqiy yetukligi va ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishga qaratilgan.

Ishda falsafiy-tahliliy metod yordamida Dahbidiy ta'limotining konseptual asoslari o'rganiladi va ularning zamonaviy hayotdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tarixiy-metodik yondashuv orqali esa bu ta'limotning tarixiy ildizlari, tasavvufiy oqimlar bilan bog'liqligi va jamiyatdagi roli aniqlanadi. Shuningdek, komparativ metod qo'llanilib, Dahbidiy g'oyalari boshqa tasavvuf maktablari va falsafiy oqimlar bilan taqqoslanadi, uning o'ziga xos jihatlari va zamonaviy sharoitda qo'llanish imkoniyatlari ko'rsatib beriladi. Tadqiqot davomida analitik metod yordamida ruhiy, axloqiy va ijtimoiy kamolot konsepsiyalari chuqur tahlil qilinadi, sintez metod orqali esa klassik tasavvufiy g'oyalar zamonaviy talablarga moslashtiriladi. Shu bilan birga, amaliy-empirik yondashuv orqali insonning zamonaviy sharoitda ruhiy va axloqiy rivojlanish tajribalari, ijtimoiy muhit va hayotiy kuzatuvlar hisobga olinadi. Shu tarzda, tadqiqot metodologiyasi Musoxon Dahbidiy ta'limotini bugungi kun insonining shaxsiy va ijtimoiy kamolotini shakllantirishda amaliy yo'l-yo'riq sifatida o'rganishga imkon yaratadi [3].

Insonning yaralishi, mohiyati va jamiyatda tutgan o'rni falsafiy muammolar tizimida muhim o'rin tutadi. Turli falsafiy ta'limotlarda bu masalalar turlicha talqin etib kelingan. Shunday bo'lishi tabiiy ham edi, chunki inson mohiyatan ijtimoiy-tarixiy va madaniy mavjudot sifatida har bir yangi tarixiy sharoitda o'zligini chuqurroq anglashga, insoniy mohiyatini ro'yobga chiqarishga intilaveradi.

Komil inson g'oyasi ham milliy, ham umumbashariy mohiyatga ega bo'lgan, odamzotga xos eng yuksak ma'naviy va jismoniy barkamollikni mujassam etgan, uni hamisha ezgulikka undaydigan oliyanob tuyg'udir. Bu g'oya nafaqat alohida shaxslarni, balki butun-butun xalqlarni yuksak taraqqiyot sari yetaklagan, ularni ma'naviyat va ma'rifat bobida tengsiz yutuqlarga ilhomlantirgan. Komillikni orzu qilmagan, barkamol avlodni voyaga yetkazish haqida qayg'urmagan xalqning, millatning kelajagi yo'q. Bunday xalq tanazzulga mahkumdur. Sh.Mirziyoev ta'kidlaganidek, “bunda, avvalambor, inson ongi va dunyoqarashini o'zgartirish, insonning ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal egasi bo'lishiga urg'u berilgan. “Avesto” bitiklari, tasavvuf ilmi, “fozil inson”, “komil inson” haqidagi ta'limotlarda ushbu masalaga katta e'tibor qaratilgan[4].

Ma'lumki, har qanday jamiyat alohida insonlardan tashkil topadi. Adolatli va yetuk, komil jamiyatni faqatgina komil insonlarni tarbiyalash orqali qurish mumkin. Inson kamoloti barcha qadimgi bitiklar va falsafiy manbalarda asosiy g'oya bo'lgan.

Butun ma'naviyat tarixi shuni ko'rsatadiki, sivilizatsiya degani – bu insonning o'z-o'zini anglashi, o'zini kamol toptirish uchun olib borgan kurashining hosilasidir. Barcha dinlar, ta'limotlar, tafakkur daholari inson qobiliyati, ruhiyati va axloqini o'rganish, insonni tarbiyalab, to'g'ri yo'lga boshlash, noqisliklar va illatlardan xalos etish bilan shug'ullanib keldilar[5].

“Masnaviy”da tilga olingan nay – insoniy ruh, oriflik martabasiga erishgan komil insondir. Baytdagi hikoyatning irfoniy ma'nosi quyidagicha: inson ruhi “olami malakut” (ruhlar olami)da Haqning ishq, ma'rifati bilan mashg'ul va “mustag'raq” (g'arq) edi. “Olami nosut” (jismlar olami)ga bog'lanib qolganidan so'ng, jismoniy sifatlardan bo'lgan shahvat va g'azab ruhga g'olib keldi. Uning ruhoniy sifatlari, ya'ni muhabbat, ma'rifat va istiqomatida nuqson paydo bo'la boshladi. Ruhda hol – mastlik (shukr) holati paydo bo'lsa, komil inson suhbat, ishq va ahli ishq mutolaasi, dalil-hujjat yoki ishq mastligi orqali ruhiy holati, asliy sifatlarini eslaganida o'z aslini yo'qotgani va nafsiga mag'lub bo'lganini “qol” tili (oshkora) yoki “hol” tili (yashirin) bilan izhor etadi[6].

Komil inson tushunchasi birinchi marta Muhyiddin Ibn Arabiy tomonidan muomalaga kiritilganini qayd etmoq joiz. Ibn Arabiy nazdida “Komil inson – bu aqli avval yoki nafi avval, aqli kul” tushunchalari bilan ma'nodoshdir. Chunki Tangri taolo ilohiy nurdan ilk marta Aqli avvalni yaratdi va uning surat-u shaklini komil inson qiyofasida zuhur etdi[7]. Musoxon Dahbidiy inson fanodan baqoga yetsa komillik darajasiga yetishini quyidagicha ta'kidlagan: “Fanodan so'ng agar uni baqoga musharraf qilsalar, ikkinchi marta uning komil sifatlardan vujud va unga tobe' bo'lgan narsalarni ato etgaylar hamda ikkinchi tug'ilishga mutahaqqiq qilgaylar”. Musoxon Dahbidiy inson tushunchasini irfoniy tahlil qilib, “Odamzod bir butun nusxadirki, u ajzoi asharadan (o'nta bo'lakdan), anosiri arbaa (to'rt unsur) dan, nafi nomiqa (o'ziga oro bergan), qalb, ruh, sir, xafiy,

axfodan tarkib topganligini keltirib, insonga mavjud bo'lgan quvvat va boshqa javohirlar tuproqqa qaytishini faqat undagi komillik suratlari saqlanishini tahlil qilgan.

Xulosa. Musoxon Dahbidiy ta'limotida inson kamoloti masalasi nafaqat klassik tasavvuf falsafasining markaziy konsepsiyalaridan biri, balki bugungi kun sharoitida insonning ruhiy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lgan yo'riqnomadir. Bugungi kun insonining ruhiy va axloqiy kamoloti, ijtimoiy mas'uliyatni anglash va shaxsiy o'sish jarayoni Dahbidiy ta'limotida ifodalangan qadriyatlar bilan bevosita bog'liqdir. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, klassik tasavvufiy g'oyalar zamonaviy insonning ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishi, shaxsiy barqarorligi va ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlashda amaliy yo'l-yo'riq sifatida samarali qo'llanilishi mumkin. Shu tariqa, Dahbidiy ta'limoti nafaqat tarixiy va falsafiy ahamiyatga ega, balki bugungi kun sharoitida insonning mukammallashuvi va jamiyatning ma'naviy barqarorligi yo'lida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, Musoxon Dahbidiy ta'limotidagi inson kamoloti konsepsiyasi bugungi kun sharoitida ham o'z ahamiyatini saqlab qolgan, shaxsning ruhiy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda zamonaviy talablarga javob beradigan ilmiy-amaliy yo'l-yo'riq vazifasini bajaradi. Shu nuqtayi nazardan, ushbu ta'limot g'oyalari nafaqat shaxsiy o'sish va ma'naviy boylikni oshirish, balki butun jamiyat barqarorligi va ma'naviy rivojlanishida muhim vosita sifatida qadrlanishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Komilov N. Tasavvuf. II kitob. Tavhid asrori. – T.: O'zbekiston. – G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1999. – 206 b.
2. Rouzentel F. Torjestvo znaniya v srednevekovom Islame / Perevod s angliyskogo. – M.: Nauka, 1978. – S. 158-192.
3. Tasavvuf atamaları izohli lug'at. I. Usmonov (va boshq). – T.: Movarounnahr, 2015. – 360 b.
4. Xolmo'minov J. Naqshbandiya ta'limoti va Markaziy Osiyo xalqlari ma'naviy birligi. – T.: Yangi Nashr, 2018. – 28 b.
5. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Qur'on ilmlari. – T.: HILOL-NASHR, 2019. – 504 b.
6. Shimmel A. Jonon mening jonimda. – T.: Sharq, 1999. – 93 b.
7. Шиммель А. Мир исламского мистицизма. – М.: Алетея, Энигма, 2000. – 416 с.

NUTQIDA OG'IR NUQSONLARI BO'LGAN BOLALAR BOG'LANGAN NUTQINI RIVOJLANTIRISH TEKNOLOGIYALARI

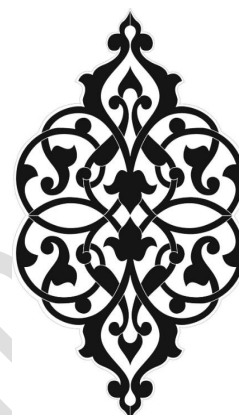
*Abdullayeva Ra'noxon Nodirjon qizi, Nizomiy nomidagi O'zbekiston
milliy pedagogika universiteti tayanch doktoranti*

TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING COHERENT SPEECH IN CHILDREN WITH SEVERE SPEECH DISORDERS

*Abdullayeva Ranokhon Nodirjon qizi, PhD Candidate (Basic Doctoral
Studies), Nizami Tashkent State Pedagogical University*

ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ СВЯЗНОЙ РЕЧИ У ДЕТЕЙ С ТЯЖЁЛЫМИ НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

*Абдуллаева Ранохон Нодиржон кызы, базовый докторант
Национального педагогического университета Узбекистана
имени Низами*

<https://orcid.org/0009-0005-1578-480X>
e-mail:
ranoa7100@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutqida og'ir nuqsoni bo'lgan bolalar bog'langan nutqini rivojlantirishning sodda va zamonaviy usullari yoritib berilgan. Og'ir nutq nuqsonlari bo'lgan bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularga ta'lim-tarbiya berish, boshqa bolalar singari imkoniyatlarini ko'rsata olishida logopedik texnologiyalar, kreativ yondashuvlar, alternativ va yordamchi kommunikatsiya tizimlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: nutq, muloqot, kineziologik korreksiya, visual.

Annotation: This article highlights simple and modern methods for developing coherent speech in children with severe speech disorders. Social support for such children, their education and upbringing, as well as providing them with opportunities to demonstrate their abilities alongside other children, involve the use of speech therapy technologies, creative approaches, and alternative and augmentative communication systems.

Keywords: speech, communication, kinesiological correction, visual.

Аннотация: В данной статье раскрываются простые и современные методы развития связной речи у детей с тяжёлыми нарушениями речи. Социальная поддержка таких детей, их обучение и воспитание, а также предоставление им возможности проявить свои способности наравне с другими детьми включают использование логопедических технологий, креативных подходов, а также систем альтернативной и дополнительной коммуникации.

Ключевые слова: речь, коммуникация, кинезиологическая коррекция, визуальный.

Kirish. Inson va uning shaxs sifatida shakllanishi — ta'lim va tarbiyaning barcha didaktik masalalarini o'rganishda asosiy masalalardan biridir. O'sib kelayotgan inson shaxsining har tomonlama rivojlanishi ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirish jarayonida, shuningdek, uning turli faoliyat turlarida ishtirok etishi orqali ro'y beradi. Aynan mana shu

jarayonda faol shaxs shakllanadi. Jamiyatimizning bir bo'lagi bo'lgan og'ir nutq nuqsonlari bo'lgan bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularga ta'lim-tarbiya berish, boshqa bolalar singari imkoniyatlarini ko'rsata olishida logopedik ta'sir alohida o'rin tutadi [1].

Muloqot – bu bolaga uning individual rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ma'lumotni

beruvchi birinchi ijtimoiy faollik turi hisoblanadi. Mahalliy psixologlarning qarashlariga ko'ra, muloqot bolaning rivojlanishining asosiy shartlaridan biri, shaxsini shakllantirishning eng muhim omili, nihoyat, inson faoliyatining yetakchi turi bo'lib, insonning o'zini boshqalar orqali anglash va baholashga yo'naltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Nutq esa muloqot vositasi sifatida aynan muloqot jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarining asosiy vazifasi – bolalar nutqiy muloqotini to'g'ri tashkil etish va uni faollashtirishdan iborat. Nutq rivojlanishi jarayonida barcha asosiy psixik jarayonlar hamda bolaning shaxsi umuman shakllanadi. Bolaning to'laqonli shaxs bo'lib yetilishi, psixofizik jihatdan uyg'un rivojlanishi, maktabda muvaffaqiyatli o'qishi uchun zarur shartlardan biri – bu o'z vaqtida to'g'ri nutqni egallashi va muloqotda faol qo'llay olishidir.

Shu bois, so'nggi vaqtlarda logopediyada nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar masalasi alohida qiziqish uyg'otmoqda. Bunday bolalar maktabgacha yoshdagi bolalar orasida sezilarli guruhni tashkil etadi. Maktabgacha ta'lim-tarbiya yoshidagi bolalarda hali tafakkurning fikriy operatsiyalarini, ya'ni analiz, sintez, umumiyashtirish kabilarni ko'rmaymiz. Ular qo'llaridagi o'yinchoqlarini amaliy (aylantiradilar, paypaslaydilar, buzib ko'radilar, tahlil qiladilar). Lekin bundan maktabgacha ta'lim-tarbiya yoshidagi bolalar fikriy jarayonlarni amalga oshirishga qodir emaslar, degan ma'no kelib chiqmaydi. Maktabgacha ta'lim-tarbiya yoshining oxiriga kelib tafakkurning o'sishida nutqning roli juda oshadi[2].

Bola yangi so'zlarni imkon qadar ko'proq bilib olib, ulardan o'z tafakkurida keng foydalana boshlaydi. Bu esa fikrlash jarayonlarining o'sishiga yordam beradi. Bolada so'zlar vositasi bilan tahlil va sintez qilish, abstraksiyalash hamda umumlashtirishning dastlabki alomatlar ko'rini boshlaydi. Agarda bolaning nutq nuqsoni bo'lsa, bola nutq boyligi qanchalik boy bo'lmasin, u muhitga moslasha olmaydi. Shu bois unda ajralib qolish holati kuzatila boshlaydi. Bunda bola o'z fikrini erkin bayon eta olmaydi.

Chunki uning ayrim tovushlari boshqa tovushlar bilan almashib qolishi natijasida so'zlar buzilgan holatda eshitiladi. Ba'zi holatlarda

tengdoshlari uni masxara qilish holatlari kuzatiladi va bola o'zini tengdoshlaridan torta boshlaydi. Bunday holatda uyda ota-ona, ta'lim muassasalarida pedagog xodimlar bolaning psixologik holatini to'g'ri tushunib, uni logopedik ko'rikka yo'naltirishi va yordam olishini ta'minlashi zarur[4].

Nutqida og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun logopedik metodikalar, asosan, bolalarning nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, talaffuzdagi xatolarni tuzatish va nutqni yanada yaxshilashga qaratilgan. Ushbu metodikalar bolalarning ehtiyojlariga qarab individual ravishda ishlab chiqiladi va bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Quyidagi ketma-ketlik asosida logopedik mashg'ulotlar olib borilganda ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Og'ir nutq nuqsonlarni bartaraf etish, kompleks yondashuvni talab qiladi. Ko'p holatlarda asosiy korreksion mashg'ulotlar, kineziologik mashqlardan boshlanadi. Kineziologik mashqlar – bu miya yarimsharlari faoliyatini uyg'unlashtirishga va ularning o'zaro aloqasini yaxshilashga qaratilgan mashqlar majmuasidir. Ushbu mashqlar bolalarda tafakkur, diqqat, xotira, nutq faoliyati va mayda motorika rivojlanishiga yordam beradi. Kineziologiya logopedik ish jarayonida muhim metod sifatida qo'llaniladi, chunki u miyaning chap va o'ng yarimsharlari faoliyatini muvofiqlashtiradi, bu esa nutqning rivojlanishida katta ahamiyatga ega.

“Musht – kaft” mashqi chap va o'ng yarimshar o'rtasidagi neyron aloqalarni faollashtirib, tafakkur jarayonlarini yaxshilaydi. Qo'l holatini tez-tez almashtirish bola diqqatini jamlashga va ish xotirasini mustahkamlashga yordam beradi. Qo'llarning mushaklari, ayniqsa barmoqlar harakati rivojlanadi, bu esa nutq markazlari bilan chambarchas bog'liq. Harakatlarning ketma-ketligini nazorat qilish orqali bola qo'l-harakat muvofiqligini yaxshilaydi. Ritmik harakatlar nerv tizimiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, tinchlantiradi va hissiy holatni barqarorlashtiradi. Qo'l harakatlari va nutq markazlari o'rtasidagi funksional aloqani kuchaytirib, so'zlashuv qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi[5].

“Barmoqlar salomlashadi”: galma-galdan katta barmoq hamma barmoqlar bilan salomlashib chiqadi. “Barmoqlar salomlashadi” mashqi

bolaning mayda motorikasini rivojlantirishda juda katta ahamiyatga ega. Ushbu mashqda har bir qo'lning bosh barmog'i navbat bilan qolgan barmoqlar bilan tegishadi. Bu oddiy harakatlar bolaning qo'l mushaklarini mustahkamlash bilan birga, uning nutq markazlarini ham faollashtiradi. Mayda motorika va nutq faoliyati o'rtasidagi uzviy bog'liqlik tufayli bunday mashqlar bolalarning so'z boyligini oshiradi, talaffuzini yaxshilaydi va bog'langan nutqni shakllantirishga yordam beradi. Mashq boladan diqqatni jamlashni talab qiladi, shuning uchun u diqqat va ish xotirasini rivojlantiradi. Barmoqlar harakatlarining ketma-ket bajarilishi bolaning koordinatsiyasini yaxshilaydi va ikki qo'lning birgalikda ishlashini rivojlantiradi. Ushbu mashq nafaqat nutqni rivojlantiradi, balki bola hissiy holatini barqarorlashtiradi, stressni kamaytiradi va tinchlantiradi. Ritmik harakatlar orqali bolaning psixik faolligi oshadi, bu esa o'quv jarayonida ham foydali hisoblanadi.

Artikulyatsion mashqlar – og'iz va yuz mushaklarini rivojlantiruvchi mashqlar ham nutqida og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalar bog'langan nutqini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Bolaning yoshiga, nuqson turi va darajasiga qarab artikulyatsion mashqlar tanlash ishning samaradorligini oshiradi. Til harakatchanligini oshirib, mushaklardagi tonusni kamaytiradi. Artikulyatsion mashqlar nutq apparatini mustahkamlash va tovushlarni aniq talaffuz qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Bu mashqlar og'iz, til, lab va yuz mushaklarining harakatchanligini oshiradi, nutq jarayonida ishtirok etuvchi organlarni moslashtiradi va ularning koordinatsiyasini yaxshilaydi. Artikulyatsion mashqlarni muntazam bajarish bolalarning talaffuzdagi xatolarini kamaytiradi, tovushlarni to'g'ri shakllantirishni o'rgatadi va nutq ravonligini oshiradi. Bunday mashqlar bolada nafas olishni to'g'ri tashkil etishga, nutq tempi va intonatsiyasini yaxshilashga yordam beradi. Shuningdek, artikulyatsion mashqlar nafaqat og'ir nutq nuqsonlari bo'lgan bolalarda, balki barcha bolalarda nutqning to'g'ri rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu mashqlar logopedik korreksiya jarayonida asosiy usul hisoblanadi va bolalarning nutq faoliyatini faollashtirish, lug'at boyligini oshirish hamda fonematik eshituvni rivojlantirishga yordam beradi.

Tadqiqot muhokamasi. Ritmik va melodik mashqlar qo'shiqlar, raqslar yoki ritmik harakatlar orqali nutqni yaxshilash. Bu orqali bolalar nutqning ritmini, temp va melodikasini o'rganadilar. Ritmik va melodik mashqlar nutq rivojlanishida muhim o'rin tutadi, chunki ular qo'shiqlar, raqslar yoki ritmik harakatlar orqali bajariladi. Ushbu mashqlar bolalarning nutq ritmini, tempi va melodikasini yaxshilashga yordam beradi. Ritmik mashqlarni bajarish jarayonida bolaning eshitish idroki, fonematik eshituv qobiliyati, nutqiy nafas olish va ovoz chiqarish jarayoni mustahkamlanadi. Qo'shiqlar va musiqali o'yinlar nutqni hissiy jihatdan boyitadi, so'zlarni eslab qolishni osonlashtiradi, talaffuzni yaxshilaydi va muloqotga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Ritmik va melodik mashqlarni qo'llash bolalarda koordinatsiyani, harakatni boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi, bu esa miya faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu mashqlar logopedik korreksiya jarayonida tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, nutq tezligi va ifodaliligini oshirishda samarali vosita hisoblanadi[6].

Vizual materiallar yordamida bolalarga so'zlarni o'rgatish, ularni to'g'ri talaffuz qilishga yordam beradi. Rasmlar orqali bola nutqini rivojlantirish usuli ham nutq to'liq rivojlanmagan bolalar uchun muhimdir. Vizual materiallar yordamida bolalarga so'zlarni o'rgatish nutqni rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Rasmlar, predmetli kartochkalar, diagrammalar va boshqa ko'rgazmali vositalar bolalarning lug'at boyligini oshirishga, so'zlarni eslab qolish va ularni to'g'ri talaffuz qilishga yordam beradi. Vizual materiallar bolaning e'tiborini jalb qiladi, mavzuni tushunishni osonlashtiradi va nutqni faollashtiradi. Ko'rish orqali qabul qilingan ma'lumotlar uzoq muddatli xotirada yaxshi saqlanadi, shuning uchun bu metod ta'lim jarayonida yuqori natija beradi. Rasmlar asosida gap tuzish, hikoya qilish, predmetlarni tavsiflash kabi mashg'ulotlar bolalarda bog'langan nutqni rivojlantirishda juda muhimdir. Shuningdek, vizual materiallar bolalarning tafakkuri, tasavvuri va kuzatuvchanligini rivojlantiradi. Turli mavzular bo'yicha rasmlar kartochkalar yordamida so'zlarni guruhlash, taqqoslash, umumlashtirish ko'nikmalarini shakllantirish ham mumkin. Ushbu usul nutqida og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalarda

ham samarali qo'llanadi va ularni o'qishga tayyorlash jarayonida muhim rol o'ynaydi.

Interaktiv o'yinlar: "So'z topish", "Tovushlarni ajratish" kabi o'yinlar bola nutqining leksik tomoni rivojlanishini rag'batlantiradi. O'yinlar orqali nutqni rivojlantirish: "Hayvonot bog'i", "Gilamcha", "Qo'lqoplar" kabi o'yinlar bolalarda hamkorlik, muloqot va nutqiy faoliyatni oshiradi.

"So'z topish" o'yini bolalarning lug'at boyligini oshirish va fonematik eshituvini rivojlantirishga yordam beradi. Tarbiyachi bolalarga biror harfni aytadi, masalan "B" harfi, bolalar esa shu harf bilan boshlanadigan so'zlarni aytishadi. Kim ko'proq so'z topadi, o'sha g'olib bo'ladi. Ushbu o'yin bolalarda tovush-harf bog'lanishini mustahkamlaydi va nutqni faol qo'llashni rag'batlantiradi[7].

"Tovushlarni ajratish" o'yini esa tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish va fonematik eshituvni rivojlantirish uchun mo'ljallangan. Logoped bir necha so'z aytadi, masalan "olma", "ananas", "ayiq", bola esa ushbu so'zlardan qaysi birida ma'lum tovush ko'proq uchrashini aniqlaydi. Keyinchalik bolalar so'zlarni o'zlari o'ylab topishadi. Bu o'yin tovush tahlili va nutqiy diqqatni rivojlantiradi.

"Hayvonot bog'i" o'yinida hayvonlarning rasmlari ishlatiladi. Logoped bolaga: "Men senga bir hayvonni aytaman, sen uni topib ayt", -deydi. Bola topgach, shu hayvon haqida bir-ikki gap tuzadi, masalan: "Bu ayiq. U o'rmonda yashaydi". Bu o'yin lug'at boyligini oshiradi va gap tuzish ko'nikmasini rivojlantiradi.

"Gilamcha" o'yinida gilamcha ustiga turli predmetlar yoki rasmlar joylashtiriladi. Logoped bolaga: "Gilamchada qaysi buyum bor? Uni olib kel va nomini ayt", -deydi. Bola topsa, shu buyum haqida gap tuzadi. Ushbu o'yin harakat va nutqni

uyg'unlashtiradi, tafakkur va kuzatuvchanlikni rivojlantiradi.

"Qo'lqoplar" o'yinida har xil rangdagi qo'lqoplar ishlatiladi. Logoped bolaga: "Qaysi qo'lqop qizil? Qaysi biri katta?" - kabi savollar beradi. Bola javob berib, rang va shakl haqida gap tuzadi, masalan: "Bu qo'lqop qizil, u katta". Ushbu o'yin rang va o'lcham haqidagi tushunchalarni mustahkamlaydi va so'z boyligini oshiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, nutqida og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalarda bog'langan nutqni rivojlantirish jarayoni ko'p bosqichli va tizimli yondashuvni talab qiladi. U logopedik mashg'ulotlar, psixologik qo'llab-quvvatlash, ot-onalar bilan hamkorlik hamda innovatsion metodlar asosida amalga oshirilsa, yuqori samaradorlikka erishiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Абдуллаева III. (2021). *Logopediya asoslari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
2. Bekmurodova N. (2020). *Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash metodlari*. Toshkent: Innovatsiya Ziyo.
3. G'aniyeva M. (2022). *Maktabgacha ta'limda nutqni rivojlantirish texnologiyalari*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
4. Norqulova D. (2023). *Maxsus pedagogika va logopediya*. Toshkent: Sharq.
5. Xudoyberdiyeva N. (2021). *Muloqot va nutq rivojlanishi nazariyasi*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
6. Лалаева Р.И. (2021). *Логопедия: диагностика и коррекция нарушений речи у детей*. Москва: Владос.
7. Волкова Г.А. (2020). *Методика развития речи у детей дошкольного возраста*. Санкт-Петербург: Питер.

INGLIZ AFORIZMLARIDA “ISH” VA “VAQT” KONSEPTINING BIRGALIKDAGI LINGVOPRAGMATIK IFODASI

*Xudaybergenova Gulbaxor Shuxrat qizi, Abu Rayhon Beruniy
nomidagi Urganch davlat universiteti “Roman-german
filologiyasi” kafedrasida tayanch doktoranti*

THE COMBINED LINGUOPRAGMATIC EXPRESSION OF THE CONCEPTS OF “WORK” AND “TIME” IN ENGLISH APHORISMS

*Khudaybergenova Gulbakhor Shukhrat kizi, basic doctoral
student of the Department of “Romano-Germanic Philology” of
Urgench State University*

СОВМЕСТНОЕ ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТОВ “РАБОТА” И “ВРЕМЯ” В АНГЛИЙСКИХ АФОРИЗМАХ

*Худайбергенова Гулбахор Шухрат қизи, докторант
кафедры “Романо-германская филология” Ургенчского
государственного университета*

<https://orcid.org/0009-0006-3394-7876>

gulbaxorxudaybergenova97@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada ingliz tilidagi vaqt va ish tushunchalarining madaniy va lingvistik jihatlarini tahlil qilinadi. Maqola ingliz madaniyatida ishni qat'iy vaqt chegaralariga bog'lash, mehnat etikasining tarixiy ildizlari, xususan protestant ish etikasining ta'siri tahlil etiladi. Ingliz tilida vaqt va ish atamalaridagi noyob madaniy konnotatsiyalar, kommunikativ vazifalar ham ko'rib chiqiladi. Maqola orqali vaqt va ish kontseptlarining nafaqat kommunikativ, balki madaniy va sotsiologik jihatlarini ham o'rganiladi, bu orqali til va madaniyatning o'zaro ta'siri yuzaga chiqadi. Tadqiqot natijalari ingliz madaniy konteksti va lingvistik analizda ish va vaqt konsepsiyalarining o'рни va ahamiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: aforizm, ish, vaqt, protestant, pomodoro, euzenxauer matritsasi.

Abstract: The article analyzes the cultural and linguistic aspects of the concepts of time and work in English. It examines the association of work with strict time boundaries in English culture, the historical roots of work ethics, particularly the influence of Protestant work ethic. The unique cultural connotations and communicative functions of time and work terms in English are also explored. Through this study, the article investigates not only the communicative but also the cultural and sociological dimensions of the concepts of time and work, thereby highlighting the interaction between language and culture. The research findings contribute to a deeper understanding of the role and significance of the concepts of work and time in the English cultural context and linguistic analysis.

Key words: aphorism, work, time, Protestant, Pomodoro, Eisenhower matrix.

Аннотация: В статье анализируются культурные и лингвистические аспекты понятий времени и труда в английском языке. Рассматривается связь работы с жёсткими временными рамками в английской культуре, исторические корни трудовой этики, в частности влияние протестантской трудовой этики. Также исследуются уникальные культурные коннотации и коммуникативные функции терминов времени и труда в английском языке. В статье рассматриваются не только коммуникативные, но и культурные и социологические аспекты концептов времени и труда, что позволяет выявить взаимосвязь языка и культуры. Результаты

исследования способствуют более глубокому пониманию роли и значения концептов труда и времени в английском культурном контексте и лингвистическом анализе.

Ключевые слова: афоризм, работа, время, протестант, помодоро, матрица Эйзенхауэра.

Kirish. Ingliz xalqining ish va vaqtga munosabatida protestant ish etikasi kuchli ta'sir ko'rsatgan va ko'plab aforizmlarda o'z aksini topgan. Bu madaniyatda vaqt pulga tenglashtirilgan, ish faoliyati esa shaxsiy mas'uliyat va ijtimoiy salohiyatning indikator sifatida qabul qilinadi. Shuning uchun ingliz jamiyatida samarali vaqt taqsimoti, qat'iyat bilan mehnat qilish va o'z ustida ishlash qadriyatlari yuqori baholanadi, bu esa ish unumdorligini oshirish va madaniy-menejerlik tizimida vaqtni boshqarish konseptlarini shakllantiradi. Protestant ish etikasi¹ nafaqat ishga bo'lgan munosabatni, balki undagi ijtimoiy va madaniy-me'yoriy modelni ham belgilaydi.

Muhokama va natijalar. Ingliz tilidagi "time"² so'zi qadimgi ingliz tilidagi tima so'zidan kelib chiqqan bo'lib, u "ma'lum vaqt oralig'i" yoki "temporal davomiylik" ma'nolarini bildiradi. Bu lug'aviy kelib chiqish eng qadimgi nemis tillaridan olib kelingan bo'lib, qadimgi hind yevropa tili ildiziga borib taqaladi, bunda dey- ("bo'linish, ajratish") so'zi vaqtni bo'lish, taqsimlash ma'nosiy asoslarini beradi. Ingliz tilida "time" so'zi nafaqat vaqt davomiyligini, balki aniq bir vaqt nuqtasini ham ifodalaydi.

"Work"³ so'zi esa eski ingliz tilidagi weorc yoki worc so'zidan olingan bo'lib, u "bajarilgan ish", "mehnat" yoki "faoliyat" ma'nosida qo'llanilgan. Bu so'zning ildizi ham eng qadimgi German tillari va qadimgi hind-yevropa tillariga borib taqaladi, bunda mehnat va faoliyatni anglatadigan o'zaklar mavjud. Ushbu ikki so'zning etimologiyasi ular tili va madaniyatida qadimdan vaqt va ish tushunchalarining muhimligini ko'rsatadi, bu tushunchalar har doim inson faoliyati va boshqaruvdagi muhim elementlar sifatida ifodalanagan. Tarixan "time" va "work" so'zlari tilga chuqur

madaniy va kognitiv ma'nolarni yuklagan. Bu esa zamonaviy tilda ularning keng ma'noli, ko'p qirrali qo'llanilishiga sabab bo'lgan.

Xususan, qadimgi ingliz protestant ish etikasi bu protestant dinining, xususan puritanizm oqimining ijtimoiy va madaniy-axloqiy qadriyatlari majmuasi bo'lib, u mehnatni insonning ma'naviy majburiyati va bu dunyoda barakaga erishish vositasi sifatida ko'radi⁴. Bu etika mehnatni muhim axloqiy fazilat sifatida qadrlaydi, shuningdek, vaqtni samarali foydalanish va ishga tartibli yondashish prinsiplarini ilgari suradi. Puritanlarning qadriyatlari shaxsiy intizom, qat'iyat, halollik, mehnatsevarlik va vaqtga hurmatni ta'kidlab, ishni faqat moddiy manfaat emas, balki ruhiy va ijtimoiy yuksalish uchun zarur deb biladi⁵. Bu bora-bora xalqning ijtimoiy madaniyatiga chuqur ildiz otib oga aylangan.

Ingliz madaniyatida ish faoliyati davomida vaqtni samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'pchilik insonlar doimiy ravishda vaqt masalasida tashvishlanib, vazifalar ostida qolib, kunlar uzayib ketgandek tuyulishi natijasida ko'p ishlarni yakunlay olishmaydi. Bu holat ish samaradorligining pasayishiga olib keladi, chunki qaysi yo'nalishga ko'proq kuch sarflash va vaqtni to'g'ri taqsimlashni aniqlash qiyin bo'ladi⁶. Vaqtni boshqarish uchun mo'ljallangan dasturiy vositalar yordam berishi mumkin, ammo ko'pincha fikr va yondashuvni tuzatish, vaqtni oqilona rejalashtirish bilan bog'liq ongli o'zgarish yetarli bo'ladi. Shu ma'noda ish vaqtiga munosabat hozirgi ko'pchilik madaniyatlarda turlicha talqin qilinib, uning aholining milliy mentaliteti, yosh jihatlarini, hayotga munosabati bilan bog'liq holda izohlanib, ko'pchilik holatlarda muammoli masala deb qaraladi.

Mazkur konsept ish vaqtining boshqarilishida samarali vaqt sarflash va behuda vaqt yo'qotish joylarini aniqlashga yordam beradi.

¹ Max Weber. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated by Talcott Parsons, Routledge, 1992, p. 45.

² <https://www.etymonline.com/word/time>

³ <https://www.etymonline.com/word/work>

⁴ Muzaffarov F.D., Nafiddinova X.R.. *Ijtimoiy ish tarixi*. Buxoro Davlat Universiteti, 2025, p. 15.

⁵ Veber, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated by Talcott Parsons, Routledge, 1992, p. 52.

⁶ Manejerlik Tadqiqotlari. Vaqtni boshqarish va ish samaradorligi. *Ilmiy jurnal*, 2025, p. 45. <https://mohirdev.uz/blog/taym-menejment-vaqtni-boshqarish-uchun-15-samarali-usul>

Bu esa ish odatlarini tanqidiy qayta ko'rib chiqish va vazifalarni ustuvorlashtirishga undaydi. Shunday qilib, vaqtni maqsadga muvofiq taqsimlash va boshqarish ish samaradorligini oshirishda asosiy omil sifatida qaraladi. Dunyoning eng muvaffaqiyatli insonlari ham o'z ish faoliyatlarida vaqtni boshqarishni yuqori darajada amalga oshirib, o'z muvaffaqiyatlarini shu bilan mustahkamlashgan. Ushbu tajribalar ko'plab sohalarda samaradorlikni oshirishda muhim namuna bo'lib xizmat qiladi.

Kognitiv tilshunoslik kontekstida vaqtni boshqarish (taym menejment) insonning kognitiv resurslarini optimal darajada taqsimlash va samarali modellashtirish jarayoni sifatida qaraladi. Bu kontsepsiya insonning e'tibor, ish xotirasi va qaror qabul qilish mexanizmlarini o'zaro muvofiqlashtirishni talab qiladi, chunki vaqt inson faoliyatidagi eng cheklangan va qimmatbaho resurs hisoblanadi.

Pomodoro texnikasi 1980-yillarda Franchesko Kirilo tomonidan ishlab chiqilgan samarali vaqt boshqarish usuli bo'lib, ish jarayonini 25 daqiqalik segmentlarga bo'lib, har bir segmentdan keyin 5 daqiqalik tanaffus qilishni talab qiladi⁷. Har to'rt "pomodoro"dan so'ng, 15-20 daqiqalik uzoqroq tanaffus tavsiya etiladi, bu esa kognitiv charchashni kamaytirish va diqqatni uzoq vaqt davomida jamlashga yordam beradi. Bu metod tashqi chalg'itishlarni kamaytirib, ishga e'tiborni maksimal darajada yo'naltirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, foydalanuvchilar o'z imkoniyatlari va ishni bajarishga ketadigan vaqt bo'yicha aniq tasavvur hosil qilishadi, bu vazifalarni samarali rejalashtirishga yordam beradi.

Eyzenxauer matritsasi esa vazifalarni ularning ahamiyati va shoshilinchligiga qarab to'rt toifaga ajratishni nazarda tutadi. Bu tuzilma kognitiv resurslarni aniq va o'rnatilgan tartibda taqsimlashga yordam berib, e'tibor va diqqatni to'g'ri vazifalarga yo'naltirishni ta'minlaydi⁸. Natijada, ma'lumotlarni boshqarish va ishlarni ustuvorlashtirish osonlashadi va samaradorlik oshadi.

Ikkala texnika ham kognitiv yukni balanslash va boshqarish orqali ish unumdorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi, shuningdek, tushkunlikni kamaytirishga ijobiy ta'sir qiladi. Ularning qo'llanilishi ish va o'quv jarayonlarida samaradorlikni oshirish uchun ilmiy asoslangan amaliy modellar sifatida qabul qilinadi.

Zamonaviy psixologiya va boshqaruv tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, vaqtni boshqarish ko'nikmalari insonning kognitiv resurslarini samarali taqsimlashda va tushkunlik va charchoqni kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Lingvopragmatik nuqtai nazardan qaraganda, bu fikr nutq ichida mavhum mavzularga (tushkunlik, kognitiv resurslar) aniqlik kiritish uchun kontekstual signal sifatida ishlatiladi va tinglovchi yoki o'quvchida boshqaruvdagi samaradorlik bilan bog'liq kognitiv modelni shakllantiradi.

Vaqtni boshqarish ko'nikmalari ishchanlikni boshqarishda qanday yordam berishi hamda ish unumdorligini oshirishdagi roli pragmatik maqsad va nutq akti sifatida tilga ta'sir qiladi. Bu yerda so'zlar va iboralar ijtimoiy, madaniy normalar va shaxsiy tajriba orqali anglanadi. Shu tariqa, ushbu mavzu bo'yicha ilmiy matn konstruksiyasi aniq, konstruktiv va motivatsiyani oshirishga yo'naltirilgan til vositalarini o'z ichiga oladi. Umuman olganda, vaqtni boshqarish ko'nikmalarining ahamiyati nutqning pragmatik qatlamida ish faoliyatining samaradorligini oshirishga qaratilgan aniq ijtimoiy-baholash funksiyasini bajaradi.

Ingliz tilidagi vaqt va ish konseptlarining bog'liqligi borasida olib borilgan tadqiqotlarda vaqt tushunchasining leksik va madaniy qirralari kompleks tarzda tahlil qilinib, til va madaniyat o'rtasidagi uzviy hamda ko'p qirrali bog'lanish shakllari aniqlangan. Ushbu yondashuv tilning semantik maydoni va madaniy kontekstli freymlari orqali vaqt kontsepsiyasining tushunilishi hamda ifodalanishini chuqurroq anglash imkonini beradi. Bu esa kognitiv va sotsiokultural o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Natijada, vaqt tushunchasi tilshunoslik, kultural tadqiqotlar va kognitiv ilm-fanlararo integratsiyada muhim ma'no yo'nalishini tashkil etadi.

⁷ Tucker Cummings. "The Pomodoro Technique: Is It Right For You?". *Lifehack*.

2011. https://en.wikipedia.org/wiki/Pomodoro_Technique

⁸ <https://www.techtarget.com/whatis/definition/Eisenhower-Matrix>

Britaniyalik tarixchi, muallif va boshqaruv sohasida mashhur olim K.Nortkout Parkinson taniqli iqtibosi "Work expands to fill the time available for its completion"⁹ ("Ish berilgan muddat davomida kengayadi" -Ishga vaqt belgilansa ish ustiga ish qo'shiladi) bilan tanilgan. U bu fikrni o'zining 1957 yildagi "Parkinson qonuni" asarida ilgari surgan, unda ish hajmi mavjud vaqt doirasida oshishini ta'kidlaydi. Parkinsonning qarashlari aynan ish samaradorligi va boshqaruv tashkilotlarida vaqt va resurslardan oqilona foydalanish prinsiplari bilan bog'liq.

Lingvopragmatik nuqtai nazardan, ushbu aforizm kommunikativ kontekstda vaqt tushunchasining aniqligini, ish faoliyatidagi vaqt chegaralarining insonning psixologik va faoliyatga oid munosabatlariga qanday ta'sir qilishini ochib beradi. Aforizm kontekstda ish jarayoni va vaqt chegarasi o'rtasidagi dinamik munosabatni ifodalaydi, bu esa tinglovchi yoki kitobxon(mijoz)da ma'lum bir vaqt ichida ish hajmining kengayishi haqidagi kognitiv modelni hosil qiladi. Shu bilan birga, aforizm o'zida yumoristik va tanqidiy ohangni saqlab, ish sifatidan ko'ra vaqt bilan bog'liq tashkilotchilik xususiyatlariga urg'u beradi. Bu esa ijtimoiy-pragmatik aspektda ingliz ish joylaridagi vaqtni boshqarish madaniyati va mehnat unumdorligining til orqali ifodalangan stereotiplarini aks ettiradi.

Navbatdagi aforizm Napoleon Hill (1883–1970), amerikalik muallif va o'zini-o'zi rivojlantirish g'oyalari va sohasining asoschilaridan birining qalamiga mansub. U asosan 1937 yilda nashr etilgan "Think and Grow Rich" kitobi bilan mashhur bo'lib, unda muvaffaqiyatga erishishda vaqt va ishning hal qiluvchi roli ta'kidlanadi. N.Hillning ilmiy-emotsional yondoshuvi shaxsiy intilishlar, qat'iyat va maqsadga erishish usullariga bag'ishlangan bo'lib, uning g'oyalari motivatsion va psixologik qatlamlarda keng qo'llaniladi. N.Hillning "Time and work are the two factors that determine success"¹⁰ (Vaqt va mehnat– muvaffaqiyatni belgilovchi ikki omil hisoblanadi.) degan fikri lingvopragmatik nuqtai nazardan qaralganda, bu aforizm vaqt va ish tushunchalarining semantik

jihatdan yuqori darajada bog'liqligini va ular asosida qurilgan madaniy kodni ochib beradi. Kommunikativ kontekstda u tinglovchi yoki kitobxonda vaqt va mehnat birgalikda muvaffaqiyatni yaratadigan omillar sifatida qabul qilinishi bilan kognitiv repertuarni shakllantiradi. Aforizmning yengil va aniq ifodasi, shuningdek, nutqning qoniqarli pragmatik funksiyasi motivatsion ta'sirni kuchaytirish, ijtimoiy qadriyatlarni mustahkamlash va faoliyatga doir madaniy stereotiplarni faol uyg'otishdir. Bu aforizm lingvopragmatik jihatdan kuchli ijtimoiy va madaniy mazmunni o'zida mujassamlashtirib, tinglovchi-harakatchiga vaqt va ishning birgalikda mavjudligi haqida aniq ma'lumot beradi, shuningdek, muvaffaqiyat haqidagi madaniy stereotip va qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuning uchun tarjima nutqning kommunikativ vazifasini to'liq bajaradi, maqsadga muvofiq va kontekstga mos keladi.

Aforizmlar vaqt va ish o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritib beradi va ular bir-birini to'ldiruvchi omillar ekanligini ko'rsatadi. Muvaffaqiyat uchun ishlash zarur bo'lib, bu jarayonda vaqtni oqilona boshqarish maqsadlarga erishishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Shuningdek, hozirgi daqiqadagi harakatlarimiz yoki faoliyatimiz kelajagimizni belgilashi haqidagi asosiy tamoyilni eslatib o'tadi.

Aforizmlar tadqiqi shuni ko'rsatadiki ingliz tafakkurida vaqt va ishga madaniy munosabat shakllanishida protestant ish etikasi asosiy nazariy konsept bo'lib, u mehnatni nafaqat moddiy natija uchun, balki ma'naviy vazifa sifatida ko'radi. M. Veberning tadqiqotida bu etika ishga bo'lgan mas'uliyatni, intizom va samaradorlikni himoya qiladi, natijada iqtisodiy rivojlanish va shaxsiy muvaffaqiyatlar uchun asos bo'ladi. Pomodoro texnikasi esa vaqtni boshqarishni takomillashtirish vositasi sifatida ko'riladi; u ishlash vaqtini qismlarga bo'lib, diqqatni jamlash va charchashni oldini olishga yordam beradi¹¹. Shu bilan birga, Eyzexxauer matritsasi vazifalarni shoshilinchlik va ahamiyat jihatidan guruhlab, e'tibor va resurslarni samaraliroq taqsimlash imkonini beradi¹².

⁹ <https://www.wealest.com/articles/parkinsons-law>

¹⁰ <https://in.indeed.com/career-advice/career-development/quotes-about-success>

¹¹ Cirillo, Francesco. *The Pomodoro Technique*. 2018

¹² <https://www.mindonmap.com/>

Lingvopragmatik nuqtai nazardan, bu uchta komponent muloyimlik kategoriyasi bilan bog‘lanadi, chunki vaqt va ishga yondashuvning madaniy kontekstda ifodalanishi bilan muloqotda shaxslarning niyat va munosabatlari til orqali nazorat qilinadi. Masalan, samaradorlikni ta’kidlashda nutqdagi muloyimlik vositalari (iltimos, tavsiya, ehtirom) ishning samarali bajarilishi uchun zarur ijobiy muhitni yaratishda xizmat qiladi. Shunday qilib, ingliz madaniyatida vaqt va ishga oid tushunchalar nafaqat iqtisodiy, balki kommunikativ va madaniy qatlamlarda ham o‘zaro bog‘liq bo‘lib, bu til va muloqotga lingvopragmatik rang beradi.

Xulosa. Ingliz protestant ish etikasi, Pomodoro texnikasi va Eyzexxauer matritsasi ingliz vaqt va ish madaniyati shakllanishida muhim o‘rin tutadi va til orqali muloyimlik kategoriyasi bilan uyg‘unlashib, samarali kommunikatsiya va ish tartibini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kalonova M.B. Menejerlik tadqiqotlari. Vaqtni boshqarish va ish samaradorligi. *Ilmiy jurnal*, 2025, – P. 45.
2. Veber Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated by Talcott Parsons, Routledge, 1992, –P. 52.
3. Muzaffarov F.D., Nafiddinova X.R.. *Ijtimoiy ish tarixi*. BuxDU, 2025, – P. 15.
4. Tucker C. The Pomodoro Technique: Is It Right For You?. *Lifhack*. 2011.
<https://in.indeed.com/career-advice/career-development/quotes-about-success>
<https://www.etymonline.com/word>
<https://www.techtarget.com/whatis/definition/Eisenhower-Matrix>
<https://www.wealest.com/articles/parkinsons-law>
<https://mohirdev.uz/blog/taym-menejment-vaqtni-boshqarish> https://en.wikipedia.org/wiki/Pomodoro_Technique

Qabul qilindi: 01.11.2025

Chop etildi: 29.12.2025

UD'K: 821.109.11

MAMLAKATSHUNOSLIK TERMINLARINI TADQIQ ETISH USULLARI

*Tairova Maxfuza Abdusattorovna, Termiz iqtisodiyot va servis
universiteti katta o'qituvchisi, (PhD)*

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕРМИНОВ СТРАНОВЕДЕНИЯ

*Таирова Махфуза Абдусатторовна,
старший преподаватель, Термезский университет экономики и
сервиса, (PhD)*

RESEARCH METHODS OF COUNTRY STUDIES TERMINOLOGY

*Tairova Maxfuza Abdusattorovna, Senior Lecturer, Termez University
of Economics and Service, (PhD)*

Annotatsiya: Ushbu maqola mamlakatshunoslik terminlarini tadqiq etish usullari va mamlakatlardagi obyektlarning nomlanishiga olib kelgan omillarni o'rganishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: tarixiy, madaniy va ijtimoiy, hududiy, lingvistik, omillar, terminlar, kartografik usul, sintaktik, stilistik.

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию методов изучения страноведческой терминологии и анализу факторов, которые повлияли на наименование объектов в различных странах.

Ключевые слова: исторические, культурные и социальные, региональные, лингвистические, факторы, термины, картографический метод, синтаксический, стилистический.

Annotation: This article is devoted to studying the methods of researching country-specific terminology and examining the factors that have influenced the naming of objects in different countries.

Key words: historical, cultural and social, regional, linguistic, factors, terms, cartographic method, syntactic, stylistic.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Jamiyat taraqqiyotini amalga oshirishda ijtimoiy hayotning asosiy ustunlaridan biri hisoblangan global kashfiyotlar va qishloq xo'jaligidan foydalanildi. Natijada milliy va xalqaro miqyosda qishloq xo'jaligi sohasiga oid terminlarning o'ziga xos tizimi ishlab chiqilgan. Aytish lozimki, terminologiyaning evolyutsiya bosqichlari uning tilshunoslikda mamlakatshunoslik sohasida faol qo'llanilishi bilan chambarchas bog'liq.

Mamlakatshunoslik terminlarini tahlil etish nafaqat mamlakat nomining etimologiyasini to'g'ri ochib beradi, balki o'sha nomlarning tarixiy, madaniy va ijtimoiy kontekstini ham chuqurroq tushunishga yordam beradi. Mamlakatshunoslik terminlari ko'pincha o'sha hududning tarixini, aholisi va ularning dunyoqarashini aks ettiradi. Buning natijasida, toponimlarning etimologiyasi va semantikasi, ayniqsa, tarixiy yodgorliklar yoki

qadimiy tildan qoldiq bo'lgan nomlar orqali, bir mamlakatning taraqqiyoti, ijtimoiy o'zgarishlari va madaniy o'tmishiga oid qimmatli ma'lumotlarni oladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

Mamlakatshunoslik terminologiyasiga oid tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan madaniy usullardan yana biri toponimik usuldir. Bu usul mamlakatshunoslikka oid nomlarning o'rganilganlik darajasi tabiiy, ijtimoiy, iqtisodiy hodisa va obyektlar bilan aloqadorligi, takroriyliigi va zichligini maydon birligida aniq ko'rsatish imkonini beradi. Mamlakatshunoslikka doir hududiy ma'lumotlarni aniqlash turli kartografik manbalardan foydalanishni talab qiladi. Turli davrdagi kartalar yordamida mamlakatlarning rivojlanish bosqichlarini toponimiya ma'lumotlari asosida

e-mail:

abdusattorova@mail
.ru

[https://orcid.org/
0006-0002-9476-
1500](https://orcid.org/0006-0002-9476-1500)

kuzatish va tahlil qiladi. Mamlakatshunoslikka oid kartalar tuzish, ulardan foydalanish, umuman kartografik usulning imkoniyatlarini rus olimi Y.M.Pospelov ilmiy jihatdan har tomonlama o'rgangan [1]. Bu usul tadqiqotchidan o'rganilgan umumiy materiallardan aniq yakuniy xulosa chiqarishni talab qiladi. Shu sababdan, kartadagi ma'lumotlar matnga nisbatan yaqqol va aniq ko'zga tashlanadi hamda toponimik hodisa va qonuniyatlarni tushunish imkoniyatini beradi. Mamlakatshunoslikka oid ma'lumotlarni o'zida jamlagan kartalarni tuzish va ulardan samarali foydalanish uchun mamlakatshunoslik terminlari nomlarning elektron bazasini yaratish, zamonaviy axborot texnologiyalarni qo'llash yaxshi natija beradi.

MUHOAKAMA/OBCYJDEHIE/DISCUSSION

Mamlakatlardagi obyektlarning nomlanishiga olib kelgan hududiy, tarixiy, lingvistik, madaniy va ijtimoiy omillar sabablarni aniqlash uchun bir nechta asosiy omillarni quyidagi misollar orqali ko'rib chiqamiz:

Hududiy omillar: Obyektlarning nomlari ko'pincha ularning geografik joylashuvi yoki tabiiy xususiyatlariga asoslanadi. Ingliz tilida daryo, tog' yoki o'lka nomlaridan kelib chiqqan ayrim terminlar quyidagilardan iborat. Masalan, **River** (daryo): – Daryo nomidan kelib chiqqan mamlakatshunoslik termini bo'lib, *Thames* (Buyuk Britaniyada joylashgan Thames daryosi) va *Hudson* (Hudson daryosi, AQSh va Kanada o'rtasida) terminlaridan kelib chiqqan. **Mountain** (tog') – tog' nomidan kelib chiqqan mamlakatshunoslik termini, Everest (Dunyoning eng baland tog'i, Everest) va *Rocky* (Rocky tog'lari, AQShning g'arbiy qismini tashkil etadi) terminlaridan kelib chiqqan. **Valley** (o'lka) o'lka nomidan kelib chiqqan mamlakatshunoslik termini, *Sierra* (Sierra Nevada, tog'lar tizmasi) va *Cali* (California shtati nomidan) terminlari orqali o'zlashgan [2].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). O'zbek tilida daryo, tog' yoki o'lka nomlaridan kelib chiqqan ayrim terminlar quyidagicha bo'ladi. Masalan, **Amudaryo** – daryo nomi bo'lib, markaziy Osiyo va O'zbekistonning eng sersuv daryosi. Temuriylar davri yozma manbalarida Amudaryo ko'proq “Jayhun” va nisbatan kamroq “Obi Omuya”, Xorazm hududida Gurganj shahri yaqinidagi qismi “Obi Gurlan” (Gurlan daryosi) va “Jo'yi Gurlan” (Gurlan arig'i),

yuqori oqimida “Panjob” nomlari bilan uchraydi. Uning “Obi Vaxsh” (hozirgi Vaxsh daryosi), “Surxob”, “G'und”, “Hisor” va “Chag'onrud” (hozirgi Surxon daryosi) irmoqlari ham eslatib o'tilgan. **Sirdaryo** – Markaziy Osiyodagi eng uzun daryo, biroq suv hajmi bo'yicha Amudaryodan keyingi o'rinda turadi. Ushbu daryo turli manbalarda turlicha nomlangan qadimgi yunon tarixchilarining asarlarida Yaxartes (Yaksart), ba'zan Tanais, zardushtiylarning muqaddas “Avesto” kitobida Danu, Yaosha, X asrga oid “Hudud ul-olam” anonim asarida Xashart, qadimgi turkiy 434 runiy yozuvlarida Yenchio'uz, Firdavsiyning “Shohnoma” asarida va Hamdallah Qazviniyning “Qalblar saodati” asarida (1339) Gulzarriyun, arablar istilosidan keyingi ko'plab yilnomalarda Sayxun, arab geografi Ibn Xurdodbehning (IX asr) asarlarida Xishart va Kankar, Beruniy asarlarida Xasart. **Hisor** (arab. – o'rab olmoq, chegaralamoq) tog' nomi bo'lib, O'rta Osiyo xonliklarida qal'a devori, devor bilan o'ralgan shahar, tog'li hududlardagi mudofaa istehkomi, tepalik degan ma'noni anglatadi.

Bahoriston – mahalla. Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. Ushbu toponim bahor so'ziga o'rin-jon oti yasovchi -iston qo'shimchasini qo'shish orqali hosil qilingan. U fors tilidan o'zlashgan bo'lib, “gullab-yashnagan bog” ma'nosini ifodalaydi hamda “O'zbek tilining izohli lug'ati”da shunday izohlanadi: “Bahorga makon bo'lgan, doim yashnab turgan o'lka, mamlakat”. **Boysun** – Surxondaryo viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Boysun Surxondaryo viloyatidagi eng qadimiy aholi manzilgohlaridan hisoblanadi. Boysunning shimoli-g'arbida Teshiktosh g'ori joylashgan. Boysunda miloddan avvalgi 5-ming yillik oxirida aholi yashaganligi ma'lum. O'zbek xalq dostonlaridagi Boysun yurti ham tog' va o'lka nomidir. Mahalliy rivoyatlarga ko'ra, bu yerda qadimdan turkiy qavmlarning badavlat kishilari yashagan bo'lib, “Biysun” termini “Boylar qishlog'i” ma'nosini anglatgan. Tuman ma'muriy markazi – Boysun shahri (1975-yildan).[3]

Tarixiy omillar: Tarixiy voqealar, mashhur shaxslar yoki siyosiy voqealar nomlari. O'zbek tili mamlakatshunoslik terminlarida tarixiy voqealar, mashhur shaxslar yoki siyosiy voqealar nomlari asosan o'zbek xalqining tarixiy, madaniy va siyosiy merosini anglatadi. Bular asosan O'zbekistonning siyosiy, ijtimoiy, va madaniy hayotida muhim rol

o'ynagan shaxslar, voqealar va davrlar bilan bog'liq. Masalan *Samarqand* – shahar, viloyat markazi, dunyodagi eng qadimgi shaharlardan biri. Antik davrda Marakanda nomi bilan atalgan.[3]

Farg'ona vodiysi – O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi vodi, viloyat va shahar nomi. Farg'ona juda qadimiy nomlardan biri. V.V.Bartold ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi Farg'ona shahri qurilishi 1877-yilda boshlangan. Shahar 1907-yilgacha Yangi Marg'ilon (mahalliy xalq orasida Sim) deb atalgan. 1907–1924-yillarda podsho Rossiyasining O'rta Osiyoni bosib olishda va keyingi yillarda ko'plab qirg'inbarotlar uyushtirgan generali M.D.Skobelev sharafiga shaharga Skoblevo (mahalliy aholi talaffuzida Iskobil) nomi berilgan.[3] Bu nomlar va terminlar mamlakatshunoslikda O'zbekistonning tarixiy va siyosiy rivojlanishini, shuningdek uning madaniy merosini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Lingvistik omillar: Mamlakatshunoslik terminlari odatda mahalliy til va lahjalarga, ularning fonetik, morfologik va sintaktik xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Masalan, fonetik omillar; talaffuzdagi farqlar. Ingliz tilidagi *“parliament”* so'zi o'zbek tilida *“parlament”* deb talaffuz qilinadi. Bu yerda ingliz tilidagi [ə] tovushi o'zbek tilida [a] tovushiga almashgan. *“County”* (ingl.) – *“graflik”* (o'zb.). Ingliz tilidagi [k] tovushi o'zbek tilida [g] tovushiga o'zgaradi. Ingliz tilida, aksentlar(lahjalar) hududga qarab farq qiladi. Bu esa, terminlarni talaffuz qilishda farqlarga olib keladi. Masalan, morfologik yasaliş: So'z yasaliş: Ingliz tilida so'zlar qo'shimchalar yordamida (-tion, -ment, -ism) hosil qilinadi. O'zbek tilida ham qo'shimchalar muhim ahamiyatga ega, ammo so'z yasaliş usullari farq qiladi. Masalan, *“nationalization”* (ingl.) – *“millatlashtirish”* (o'zb.);

grammatik kategoriyalar: Ingliz tilida otlar ko'plik shakliga ega (masalan, *“cities”*). O'zbek tilida ham ko'plik shakli mavjud, lekin grammatik qoidalar farq qiladi. Ingliz tilida, fe'llar zamon, shaxs va sonda o'zgaradi. O'zbek tilida ham fe'l kategoriyasi mavjud, lekin tuzilishi boshqacha. So'z birikmalari: Ingliz tilida, so'z birikmalarining tuzilishi o'zbek tilidan farq qiladi. Masalan, *“Prime Minister”* (ingl.) – *“Bosh vazir”* (o'zb.);

sintaktik yasaliş: so'z tartibi: Ingliz tilida so'z tartibi ma'no uchun muhim ahamiyatga ega (*“The president visited the city”*). O'zbek tilida so'z tartibi nisbatan erkinroq. Ingliz tilida aniqlovchi

aniqlanmishdan oldin keladi, o'zbek tilida esa aksincha. Gap tuzilishi: Ingliz tilida gap tuzilishi ega+kesim+ikkinchi darajali bo'laklar tartibida bo'lsa, o'zbek tilida ega+ikkinchi darajali bo'laklar+kesim tartibida bo'ladi;

bog'lovchi vositalar: Ingliz tilida bog'lovchi vositalar (*“that”, “which”, “who”*) keng qo'llaniladi. O'zbek tilida bog'lovchi vositalar kamroq ishlatiladi. *“The United Nations”* (ingl.) – *“Birlashgan Millatlar Tashkiloti”* (o'zb.). Bu yerda so'z tartibi va qo'shimchalar farq qiladi. *“House of Representatives”* (ingl.)- *“Vakillar palatasi”* (o'zb.) *“Civil society”* (ingl.) – *“Fuqarolik jamiyati”* (o'zb.). *“Gross Domestic Product (GDP)”* (ingl.)- *“Yalpi ichki mahsulot (YIM)”* (o'zb.);

madaniy omillar: mamlakatshunoslik terminlariga mahalliy urf-odatlar, diniy e'tiqodlar va folklor ta'sir ko'rsatadi. Diniy yoki mifologik elementlarga asoslangan ingliz tilidagi mamlakatshunoslik terminlari qiziqarli va ko'plab yurtlarning tarixiy va madaniy merosini aks ettiradi. Quyida bunday terminlardan ba'zilar va ularning izohlari keltirilgan: **Promised Land** (*Vada qilingan yurt*) Ibrohim (S.A.V) va uning avlodlariga va'da qilingan Kan'on mamlakati (Ibtido 12:7, 13:15 va hokazo.) **Eden** (*Jannat, jannatmakon joy, Adan bog'i*) Adan bog'i – bu Bibliya tarixidagi boshlang'ich va mo'jizaviy yer bo'lib, Yaratgan tomonidan odamlar uchun yaratilgan mukammal joy sifatida tasvirlanadi [4].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Mamlakatshunoslik terminlarini tadqiq etish, milliy va xalqaro miqyosda qishloq xo'jaligi va boshqa sohalaridagi terminologik tizimlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, terminologiyani evolyutsiyasi tilshunoslikda mamlakatshunoslik sohasida uning faol qo'llanilishi bilan chambarchas bog'liq.

Adabiyotlar ro'yxati (Использованная литература / References)

1. Пospelov E.M. Топономика в школьной географии: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1981. – С.64.
2. Butayev Sh. English-uzbek, uzbek-english dictionary. O'qituvchi. Toshkent: 2015. – B. 502,428,304,68,574,87.
3. Xudoyberganov R.Y. O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati [Matn]: – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2022.
4. Oxford English Dictionary. [elektron manba](#).

ALMASIQLARDIŃ TEKST KOMPONENTLERIN BAYLANISTIRIWDAĞI ORNI

Utemuratova Gulzira Bazarbaevna, ÓzR Ilimler Akademiyasi
Qaraqalpaqstan bólimi Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim izertlew
institutı tayanış doktorantı

THE ROLE OF PRONOUNS IN CONNECTING TEXT COMPONENTS

Utemuratova Gulzira Bazarbaevna, Doctoral student of
Karakalpak Research Institute of Humanities of Karakalpak Branch
of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

РОЛЬ МЕСТОИМЕНИЙ СОЕДИНЕНИЕМ КОМПОНЕНТОВ ТЕКСТА

Утемуратова Гульзира Базарбаевна, докторант
Каракалпакского научно-исследовательского института
гуманитарных наук Каракалпакского отделения Академии
наук Республики Узбекистан

e-mail:
utemuratovagulzira11
@gmail.com

Annotaciya: Bul maqalada qaraqalpaq tilindegi tekst komponentleri arasındaqı baylanis quralı sıpatında almasıqlardıń roli hám funkcionallıq xızmeti analiz qılınǵan. Atap aytqanda, betlik hám siltew almasıqlarınıń tekst komponentlerin biriktiriwde izbe-izli sintaksislik baylanıstı payda etiwı hám sol arqalı teksttiń pútinligin, izbe-izligin támiyinlewi kórkem tekstten alınǵan mısallar arqalı dálillep kórsetilgen.

Tayanış sózler: Tekst, quramalı sintaksislik pútinlik, sintaksislik baylanis, betlik almasıǵı, siltew almasıǵı.

Abstract: This article analyzes the role and functional function of pronouns as a means of connecting text components in the Karakalpak language. Specifically, in combining the text components of surface and demonstrative pronouns to form a sequential syntactic connection and thereby ensure the integrity of the text is demonstrated through examples taken from literary texts.

Key words: Text, complex syntactic integrity, syntactic connection, personal pronoun, demonstrative pronoun.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и функциональная функция местоимений как средства связи между компонентами текста в каракалпакском языке. В частности, при соединении текстовых компонентов личных и указательных местоимений образуют последовательную синтаксическую связь и тем самым обеспечивают целостность текста. Это подтверждается примерами, взятыми из литературного текста.

Ключевые слова: Текст, сложная синтаксическая целостность, синтаксическая связь, личные местоимения, указательное местоимение.

Kirisiw. Tekst eki yamasa onnada kóp gáplerdiń grammatikalıq, sintaksislik hám semantikalıq baylanısınan júzege keletuǵın quramalı sintaksislik pútinlik bolıp tabıladı. Mine usı quramalı sintaksislik pútinlik komponentleri ózara hár qıylı sintaksislik baylanis quralları

járdeminde birigedi. Solardıń ishinde teksttiń qurılısındaǵı gáplerdi baylanıstırıwda eń kóp qollanılatuǵın qurallardıń biri almasıqlar bolıp, olardıń tekst komponentlerin baylanıstırıwdaǵı xızmeti ayrıqsha. Dástúrli grammatikada almasıqlardıń leksika-semantikalıq, morfologiyalıq,

sintaksislik ózgesheliklerine dıqqat qaratılıp kelindi. Sol sebepli búgingi kúnde qaraqalpaq til biliminde almasıqlardıń teksttegi baylanıstırıwshılıq xızmetin izertew eń áhmiyetli máselelerdiń biri bolıp tabıladı.

Almasıqlar tilde eń kóp qollanılatusın sóz shaqaplarınıń biri. Olar «sanı jaǵınan kishi sózler toparın qurasa da, sóylewde oǵada áhmiyetli wazıypanı atqaradı hám sol sebepli de kóp qollanıladı: qollanılw jiyiligi boyınsha almasıqlar basqa sóz toparları arasında birinshi orındı iyeleydi[2,282-b]. Bunday joqarı jiyilikti, almasıqlardıń gárezsiz gáppler arasındagı baylanıstırıwshı qural xızmetin atqarıwı menen túsindiriw múmkin. Olar teksttegi izbe-izlikti saqlaw, artıqsha qaytalawlardıń aldın alıwda áhmiyetli orın tutadı.

Ádebiyatlar analizi hám metodologiyası. Til biliminde almasıqlardıń baylanıstırıwshılıq xızmeti izertlewshiler V.P.Lunyova[5], O.V.Petrova[6], E.A.Referovskaya[8], G.Ya.Solganik[10], E.V.Terexova[11], Z.Ya.Turaeva[12] hám basqa da izertlewshiler tárepinen ayrıqsha atap ótilgen. Izertlewshiler almasıqlardıń tekst komponentlerin baylanıstırıwda sintaksislik jaqtan orınbasar funkciyasında yaǵnıy «anafora» retinde aldınǵı komponentte tilge alınǵan atama yamasa belgi ornına qollanılatusınlıǵın atap ótedi[7,13-18. 11,73-b]. V.P. Lunyova bolsa «almasıqtıń orın almasıstırıw hám siltew funkciyası onı qońsılas gápplerdi birden-bir semantikalıq-sintaksislik pútinlikke biriktiriwshi eń áhmiyetli quralǵa aylandıradı[5,34-b]»-dep jazadı. Ayrım izertlewshiler teksttiń qalıplesiwinde almasıqlardıń roli júdá úlken ekenligin itibarǵa alıp, onı «biriktiriwshi birden-bir qural»-dep bahalaydı[9,81-b]. Abdupattaev bolsa almasıqlar járdeminde qalıplesiw supersintaksislik pútinlikti shólkemlestiriwshi komponentleriniń birinshisi quramında kelgen atlıq sózdiń keyingi komponentlerde almasıq penen almasıstırıwı nátiyjesinde júzege dep kórsetedi[1,34-b].

Tilshi ilimpaz M.Qudaybergenov hám G. Dosjanovlar avtorlıǵındaǵı “Tekst lingvistikası” atlı oqıw qollanbasında almasıqlar teksttiń quramındaǵı gápplerdi baylanıstırıwda eń kóp qollanılatusın qural ekenligi aytıladı[3,52-b].

Analiz hám nátiyjeler. Almasıqlar atawısh sózlerdiń ornına qollanııp predmettiń atın, sıpatın, onıń taǵı basqa da belgilerin bildiredi. Bul tillik norma retinde qalıplesken qaǵıyda. Tekst ishinde almasıqtıń qaysı sóz shaqabınıń yamasa qaysı

sózdiń ornına almasıp kelgenligin jáne qanday mánini bildirip turǵanlıǵın túsiniw ushın onı kontekst arqalı anıqlaw kerek boladı. Yaǵnıy, bunday jaǵdayda teksttegi aldınǵı hám keyingi gápplerdiń mánilik baylanısın esapqa alıw zárúr.

Óz mánisine qaray almasıqlı baylanıs leksikalıq tákirar hám sinonimlik almasıstırıw arqalı ámelge asırılǵan izbe-izli baylanıstan parq qılmaydı. Degen menen, leksikalıq tákirar hám sinonimlerge qaraǵanda almasıqlardıń tekst komponentlerin baylanıstırıwda salıstırmalı túrde kóbirek jumsalatusınlıǵın aytıp ótiw lazım. Almasıqlı baylanıs tildiń barlıq stillerinde keń túrde qollanılsa, izbe-izli sinonimlik baylanıs kórkem ádebiyat stiline tán boladı, al leksikalıq tákirar ádebiy tilde salıstırmalı túrde az ushırasadı.

Qaraqalpaq tilinde quramalı sintaksislik pútinlikti quraytuǵın gáppler arasındagı semantikalıq-sintaksislik baylanıstı támiyinlewde almasıqlar áhmiyetli qural sıpatında xızmet etedi. Ásirese, betlik, siltew almasıqları basqa almasıq túrlerine qaraǵanda bul prosesste júdá aktiv túrde qollanıladı.

Almasıqlardıń mánilik túrleriniń arasında eń kóp qollanılatusın III bettegi «ol», «olar» betlik almasıqları. Bul almasıqlar arqalı ámelge asırılǵan shınjırlı baylanıslar óz mazmunı jaǵınan leksikalıq tákirarlaw arqalı ańlatılǵan izbe-iz baylanıslarǵa jaqınlasadı. Sintaksislik jaqtan bul jerde tolıq usashlıq bar, sebebi birdey strukturalıq qatnas tiykarında (mısalı, «baslawısh-tolıqlawısh», «baslawısh-baslawısh», «tolıqlawısh-tolıqlawısh» t.b.) dúziledi. Tek usı qatnaslardı ańlatıw quralları hám usılları ózgeredi yaǵnıy, leksikalıq tákirar ornına almasıq qollanıladı[4,45-b]. Almasıqlar aldınǵı gápptege atlıq sózdiń orına qollanııp, gáppler arasındagı baylanıstı kórsetedi, sol arqalı sintaksislik baylanıstı támiyinleydi.

Mısalı: *Úsen jası eliwlerge shamaslan qan ótirikti shin qılıp, jawǵan qardı un qılıp» lap urıp sóyleytuǵın, asa ketken qıyalpaz hám barıp turǵan quwaqı adam edi. Ol dúnyaǵa jarlı, tilge bay bolıp, eger buwınsız qızıl tilin iske túsirip jibergende, shıbındı túyege aylandırıw oǵan dım ońay. Sol ushın awıladaǵı laqapshıl hayllar oǵan «Pańqıldaq qaynaǵa» dep berdi de, sońın ala bul at Úsenniń ata-anası tárepinen qoyılǵan atınan da jiysi: awızǵa alınıp ketti. (I.Yusupov «Garri tuttaǵı gúz» 9-bet)*

At bir bap jorǵalasa oyı da bir bap, súrnikse, oyı súrnigip, qıyalları hár jaqlarǵa awıp kiyatırǵan

İrisqul biydiñ aldınan jilt etip qoyan qashtı. Ol buni ırım eter edi. Izinen quwa jóneldi. Biydiñ qaptallap shawıp baratırğanın kórip qos at qosshısı asıqtı. Olar jetip úlgeremen degenshe biydiñ ózi qoyandı atqa bastırıp, izinen kelgen atlılardıñ birine buyırdı: - Tús, soy! (T. Qayıpbergenov, «Qaraqalpaq dástanı», Birinshi kitap, 115-bet)

Berilgen mısallarda quramalı sintaksislik pútinlik komponentleri bir-biri menen almasıqlar arqalı tıǵız baylanısqan. Bul tıǵız baylanıs baslawısh xızmetinde «ol», «olar» betlik almasıqlarınıñ qollanılıwı menen belgilenedi.

Dáslepki mısalda shıǵarma qaharmanı haqqında ulıwma sıpatlama berilgen: «Úsen jası eliwlerge shamalasqan ... adam edi». Keyingi gáp usı Úsendi qayta esletiw ushın «ol» betlik almasıǵı menen baslanadı. Bul jerde «ol» almasıǵı aldınǵı gáptegi «Úsen» atlıǵınıñ ornına almasıp qollanılıp, gáppler arasındagı «**baslawısh-baslawısh**» tipindegi izbe-iz baylanıstı payda etken.

Sońǵı mısaldagı birinshi hám ekinshi gáppler arasındagı sintaksislik baylanıs «**anıqlawısh-baslawısh**» al tórtinshi hám besinshi gáppler arasındagı sintaksislik baylanıs «**baslawısh-baslawısh**» strukturalıq qatnası tiykarında ámelge asqan.

Sonıñ menen birge III bettegi betlik almasıqları arqalı shıñırılı baylanıstıñ basqa da strukturalıq túrleri de qalıplestiriledi, misalı, «**baslawısh-toliqlawısh**», «**toliqlawısh-baslawısh**» h.t.b.

Mısalı: *Nachalniktiñ bólmesinen taza hawaǵa shıqqan Bekman kókiregin kerip erkin dep aldı. Oǵan Petroaleksandrovshten ásker menen birge jolǵa shıǵıw, kerek bolsa olardı Shımbayǵa baslap barıw buyırılıǵan edi. Ol ólerdey sharshaǵan, sıǵan qolı menen basınan alǵan jara sıızlap awırtıp turǵan, ádebinde qonaq jerge barıp jatıp alsam ba eken, degen qıyalǵa barıp edi, soñ sharshaw menen awırıwdan kóre qızǵıwshılıq basımırq keldi, shaması, sháhardı tamashaladı. (K.Karimov «Aǵabiy» IV «Qısıwmet», 40-41-bet)*

Joqarıda keltirilgen teksttegi gáppler ózara almasıqlar arqalı baylanısqan bolıp, ondagı birinshi hám ekinshi gápplerdiñ sintaksislik baylanısı «**baslawısh-toliqlawısh**» tipindegi izbe-iz baylanısqa mısál bola aladı. Bul barıs sepligindegi betlik almasıǵınıñ tolıqlawısh xızmetinde qollanılıwı menen belgilenedi. Gápplerdi bunday baylanıstırıwdıñ ózgesheligi sonda, ekinshi gáptegi

sózlerdiñ orın tártibi birinshi gáptiñ strukturasına baylanıslı boladı. Ekinshi gáptiñ basına shıǵarılǵan tolıqlawısh ózine úlken máni júgin aladı hám eki gápti tıǵız baylanıstıradı. Eger almasıq gáptiñ basında qollanılmaǵanda, bul baylanıs quramalasıp, ekinshi gápti túsiniw qıyınlasqan bolar edi.

Gáppler arasındagı «tolıqlawısh-baslawısh» tipindegi sintaksislik baylanısta da aldın analizlengen «baslawısh-toliqlawısh» tipindegidey birinshi komponenttiñ qurılısı ekinshi komponenttiñ qurılısın belgileydi, keyingi gápti baslawıstıan baslaw tábiyiy jaǵday.

Mısalı: *Arzayımnan ara-arasında xat kelip turdı. Ol hár xatında kem-kem kózi ashıla baslaǵanın, dúnya ol oylaǵanday Kegeyli menen Nókistiñ arası emes, onıñ qıyal jetpeytuǵın keñligi, ózi burın kórmegen, esitpegen ájayıp waqıyalardı kózi menen kórgen sayın ómirge degen ıqlasınıñ artıp baratırğanın jazatuǵın edi. (M. Nzanov, «Aqshagúl» povesti, 88-bet)*

Hayallardıñ kúshi bólinde. Maman góne torǵa túsken arıslanday inırsıy tawlanıp, ústindegi hayallar shıñırılı serpip taslap tikeydi. Bet awzınıñ qanın jeñi menen sıpırıp, Abadandı izledi. Ol Nurabıllanıñ kúshli, keñ qushaǵında tırp ete almay, ayaqları jerge tiymey sálleñlep tur. (T.Qayıpbergenov, «Qaraqalpaq dástanı» Birinshi kitap, 399-bet)

Tómenдеги mısalda «tolıqlawısh-toliqlawısh» tipindegi izbe-iz baylanıs birinshi gáptegi «atlardı» sóziniñ ornına, keyingi gápte barıs sepligindegi betlik almasıǵınıñ qollanılıwı menen ámelge asqan.

Mısalı: *Amanlıq tez ketip atlardı ákeldi. Olarǵa eki ázzi hayaldı balaları menen mingizdi. Tún aysız edi. Juldızlardıñ jaqtısı menen baǵdar tawıp, Kuzma Borodin, Maman qatara qoltıqlasıp jol basladı. Hámme erdi. Olar sońǵı qoraz shaqırımında ǵana xoshlasıwǵa irkildi. (T. Qayıpbergenov, «Qaraqalpaq dástanı» Birinshi kitap, 55-bet)*

Biz joqarıda III bettegi betlik almasıqları arqalı ámelge asırılǵan izbe-iz baylanıstıñ tiykarǵı strukturalıq túrlerin analizdik. Nátiyjede, olardıñ hárbiriniñ ózine tán strukturalıq dúzilisi hám funkcionallıq ózgeshelikleri bar ekenligi anıqlandı.

Sonday-aq III bettegi betlik almasıqları arqalı izbe-izli sintaksislik baylanıstıñ basqa da strukturalıq tipleri qalıplese.

Misalı: *Amanlıq tez ketip **atlardı** ákeldi. **Olarga** eki ázzi hayaldı balaları menen mingizdi. Tún aysız edi. Juldızlardın jaqtısı menen baǵdar tawıp, Kuzma Borodin, Maman qatara qolıtıqlasıp jol basladı. **Hámme** erdi. **Olar** sońǵı qoraz shaqırımında ǵana xoshlasıwǵa irkildi.* (T. Qayıpbergenov, «Qaraqalpaq dástanı» Birinshi kitap, 55-bet)

***Eki jastıń** kókirekleri óskin, kewilleri xosh. **Olar** bir kálata el menen **onıń** xanı atınan, buyırıq buzǵanlardı aparatur. Anaw-minaw mańbasqa isenilmeytuǵın tapsırma menen baratır. Mult jiber mew qarız hám qarız, hám parız. Onıń ústine Abılqayır xan menen diydarlasıw baxtı hár kimniń shegine túse bermeydi.* (T. Qayıpbergenov, «Qaraqalpaq dástanı», Birinshi kitap, 48-bet)

***Diyxanlar** úydiń tusınan ótip ketti. **Olardıń** aytısıp baratırǵan jańalıqları da, ashıq hawada intimaq penen sóylesip baratırǵanı da ǵarrını ózine tarta tústi.* (I. Yusupov «Ǵarri tuttaǵı ǵúz» 23-bet.)

***Seydangá** mina jastan janına únles, báhár menen tuwısqan jaǵıs hádden tıs súykimli hám júregine jaqın tuyıldı. **Onıń** ata-anası da usı jerde jasap, usı jaǵada jaǵaǵa jerlengen. Al, Seydanniń ózi de usında dúnyaǵa kelip, awılınan atlap shıqqay-aq alpıs jeri báhardı kórdi. Ol usı jerde qansha terin tóǵop, miynetin sińirgen!* (I. Yusupov «Ǵarri tuttaǵı ǵúz» 24-bet.)

Qaraqalpaq ádebiy tilinde siltew almasıqları jiyyı qollanıladı. Bul almasıqlar tekst komponentlerin bir-biri menen baylanıstırıwda ayırıqsha áhmiyetke iye. Tekst ishinde bir neshe ǵápler ózinen aldınǵı ǵáp penen almasıqlı baylanıs arqalı baylanısıwı múmkin.

Misalı, *Aqshagúl xattı oqımastan jırtıp tasladı. Ol qaytarsın da, kiyatırsın da, **Saqqaydıń názerine túspewge** urınar edi. **Buǵan** eristi de, lekin, partasında xat turıwın dawam ete berdi. **Bul da** oqımastan jırtıp taslay berer edi. Bir kúni jaslar gazetasınıń «Sırlasım» klubında « E. Saqqay, Kegeyli rayonu», degen maqalanı kórip qaldı. Dáslebinde oqımayın dep ózin-biraz uslasa da, aqırı erkine kúshi jetpedi, oqıdı.* (M. Nızanov, «Aqshagúl» povesti, 44-bet)

Bul misalda barıs sepligindegi **buǵan** almasıǵı tolıqlawısh xızmetinde qollanılgan. Bul almasıq ózinen aldınǵı ǵáptegi **Saqqaydıń názerine túspewge** degen háreket mánisindegi sózge nusqap kórsetedi hám «**tolıqlawısh-tolıqlawısh**» tipindegi sintaksislik baylanıstı payda etken. Al úshinshi

ǵáptegi «**bul**» almasıǵı bolsa birinshi ǵáptegi Aqshagúl sóziniń ornına almasıp qollanılıp, shaxstı qayta esletedi hám atlıqtıń morfologiyalıq belgileri menen sintaksislik funkciyaların ózine alıp, «**baslawısh-baslawısh**» tipindegi distant usılındaǵı izbe-izli sintaksislik baylanıstı payda etken.

Qaraqalpaq tilinde «**bul**», «**sol**», «**usı**» siltew almasıqları ózinen aldınǵı ǵápti tolıq yamasa onıń bir bólegin almastırıp qollanılatuǵın jaǵdayları da ushırasadı. Strukturalıq jaqtan izbe-iz baylanıstıń basqa túrleri (baslawısh-baslawısh, baslawısh-tolıqlawısh, tolıqlawısh-tolıqlawısh h.t.b) menen salıstırǵanda, bul jerde juplıqtıń birinshi komponenti rolin ǵáptiń tek bir aǵzası emes, al pútin ǵáp yamasa onıń bir bólegi atqaradı hám «**aldınǵı ǵáp-ǵáp**» tipindegi sintaksislik baylanıstı payda etedi. Siltew almasıǵı (bul, sol, usı) bunday jaǵdayda strukturalıq jaqtan zárúr esaplanadı. Ol aldınǵı komponent penen anaforalıq baylanıs ornatadı hám pútin waqıya, is-háreket hám halattı bildirip, ǵápler arasında semantikalıq baylanıstırıwshı qural wazıypasın atqaradı.

Misalı, ***Heeey, Nurlepes aǵaaaa! Tús, tús, suw kelip qaldı.***

***Onı usı** ses esine engizip, zánigige juwırttı. Janı kózine kórinde degeni menen jannıń qandaylıǵın kórgen adam joq, buni Qızketkenniń iraashına jan-talasıp órmelep baratırǵan Nurpeyis te bilmeydi!* . (Sh. Seytov, «Jaman shıǵanaqtaǵı Aq tuba» romanı, 19-bet)

***Jerdashtıń úyiniń shırası jandı, azdan soń taǵı óshti. Buni** Ámirxan Jerdashlardı uzatıp salǵan soń, tamdı aylanıp, dárya jaqqa tıń tıńlap júrgenide kórdi.* (Sh. Seytov, «Jaman shıǵanaqtaǵı Aq tuba» romanı, 11-bet)

Maman biy kútá ashıw menen bas shayqadı, tislendi, qayta murnın sıypap, bir neshshe mártebe qozǵalıp otırdı.

—Órge túpiriw, órge túpiriw!..

Shamurat biy onıń usı saparı tislengeninen aybınbadı.

—Bir esaptan Esengeldiki dúris, —dedi.

Írisqul biy onı shaynap taslaǵısı kelgendey kóz alarttı. Maman biy ashıw menen qabaq shutıp, Shamurat biydi alakózleri menen atqılıp, ústine ot basqanday qıldı. Shamurat biyge **bular** kár etpedi, sonlıqtan qarsılaspadı. (T. Qayıpbergenov, «Qaraqalpaq dástanı» Birinshi kitap, 347-bet)

Berilgen misallarda siltew almasıqları ózinen aldınǵı ǵáptegi áńlatılǵan mazmundı óz

ishine alıp, «aldıngı gáp-anıqlawısh», «aldıngı gáp-tolıqlawısh», «aldıngı gáp-baslawısh» tipindegi sintaksislik baylanıstı payda etken.

Qaraqalpaq tilinde quramalı sintaksislik pütünliktegi aldıngı gápte kelgen atlıqtı bir waqtıttıń ózinde siltew almasıǵı hám sinonim sóz arqalı almasırtıp, gápler arasında sintaksislik baylanıs ornatılıwı múmkin.

Mısalı, —Áne, Moskva! —dedi bir kúni Gladishev.

Sharshaǵan elshilerge birden quwat kirip, aldılarına kóz tasladı.

Togaylıqtıń shetinen, biyik taw basına salıńanday, alıstan minárlanıp kóp áshekóylikrestli Moskva kórindi. (T.Qayıpbergenov, «Qaraqalpaq dástanı», Birinshi kitap, 172-bet)

Bul qala olardıń jolda kórgenleriniń bir jerge túyindey kózge taslandı. Jol boylap olardı ne qızıqtırıp, nelerdi umıtqan bolsa, bári usı qaladan tabıladı.

Berilgen mısalda «Moskva» sózi keyingi gápte «**bul qala**» sózi menen almasırtılǵan. Bunday baylanıstı siltew almasıǵı menen quramalaştırılǵan sinonimlik baylanıs dep atawǵa boladı.

Qaraqalpaq tilinde QSP komponentlerin baylanıstırıwda siltew almasıqları leksikalıq tákirar menen birge qollanıladı. Leksikalıq tákirar arqalı ámelge asırılǵan shinjırlı baylanıstan gáplerdiń bunday baylanısı komponentler arısındaǵı baylanıstı jáne de bekkemleytuǵın almasıq anıqlawıstıń bar ekenligi menen ajralıp turadı.

Mısalı, Házir ǵana uniforma kiygen túrme xızmetkeri qulırǵan temir esikke kózi túsken jigittiń ishinde bir nárese úzilip ketkendeı boldı. Oyında: -bul esik endi qashan ashıladı?-degen sawal erksiz bas kóterdi. (K. Karimov, «On úshinshi awıl» romanı, 3-bet)

QSP komponentlerin baylanıstırıwda siltew almasıǵınan keyin aldıngı gáptiń mazmunın óz ishine alıwshı hám ulıwmalaştırıwshı atlıq sóz keliwi múmkin.

Mısalı. Meniń anam mennen kishkene balaların besikke bólese, shorshımasın degen maqsette, dastıǵınıń astına nan, ya kitap, ya pıshaq qoyatuǵın edi. Bul nárseler meniń de dastıǵınıń astında jatqanı sózsiz. Anamnıń aytıwı boyınsha, nanı bar adamǵa hesh báleqada qáwipli emes, kitabı bar adamǵa heshqanday báleqada juwımaydı, al pıshaǵı bardan barlıq báleqada seskenedi

(T. Qayıpbergenov «Qaraqalpaqnama» roman-essesı. 30-bet.)

Berilgen mısalda «bul» siltew almasıǵı aldıngı gáptegi atlıqtı almasırtıp kelgen. Degen menen «bul» almasıǵı ózi almasırtǵan atlıq sózdiń funkciyasın tolıq atqara almaydı hám sol sebepli aldıngı gáptiń mánisin jetkizip beretuǵın atlıqlar menen birgelikte qollanıladı. Stilistikalıq talapqa muwapıq aldıngı gáptegi birgelikleri aǵzalar, sońǵı gápte tolıq tákirarlanıp keliwi múmkin emes. Solay etip, **bul nárseler** sózi aldıngı gáptiń mazmunın óz ishine aladı hám ulıwmalaştırıp, aldıngı gáp penen sintaksislik baylanıs ornatadı.

Qaraqalpaq tilinde quramalı sintaksislik pütünlik komponentlerin baylanıstırıwda siltew almasıqları jámlew almasıqları menen birge dizbeklesip qollanıwı múmkin.

Jańa buyǵa jazlaǵan edim, «erteń senyabr!» dep qulaǵıma birew sıbırılaǵanday boldı da, taǵı uyqım ashılıp ketti. Taǵı shıyrın qıyal, júyrek oylar: «Erteń senyabr»- dep tákirarladım men de ishimmen. Bul kúndi saǵınıp kúter edik, dım saǵınar edik-aw! Tań atıwdan mintazday kiyinip alıp, raspisanie jazıp, erteńgi oqıwǵa dizimnen ótip qaytıw ushın mektepke barar edik. Qanday jaqsı, mektep te, taza klass ta, parta da, taxta da tap-taza. Bulardıń bári maǵan bir ájayıp dúnyaǵa qayta kirgendeı seziler edi. (Sh.Seytov. «Qashqın», «Kóp edi ketken tırnalar» povestler. 150-bet)

Juwmaq hám usınısılar. Qaraqalpaq tilindegi kórkem shıǵarmalardı analizlew arqalı tómendegideı juwmaqqı kelemiz, almasıqlar quramalı sintaksislik pütünlik komponentlerin baylanıstırıwda jıy qollanılatuǵın eń áhmiyetli qural esaplanadı. Ásirese, gápler arasındaǵı sintaksislik baylanıstı támiyinlewde betlik hám siltew almasıǵınıń aktiv túrde jumsaladı. Olar tekste artıqsha qaytalawdıń aldın aladı, gápler arasındaǵı mánilik izbe-izlikti saqlap, teksttiń pütünligin támiyinleydi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi:

1. Абдупаттoев М. Ўзбек матнида суперсинтактик бутунликлар. Филол. фанлари номзод. дисс. –Тошкент, 1998.
2. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. Ч. 1. Изд. 4-ое. - М.: Просвещение, 1973. - 432 с.

3. Qudaybergenov M., Dosjanova G. *Tekst lingvistikası*. – Nókis, «Qaraqalpaqstan», 2018. 58 bet.
4. Искужина Ф.С. Текст и средства его организации в современном башкирском языке: (На материале произведений художественной литературы) Дис.канд. филол. наук. – Уфа, 2000.
5. Лунёва В.П. Синтаксис связной речи (сложное синтаксическое целое). Пермь, 1982. 88 с.
6. Петрова О.В. Местоимения в системе функционально семантических классов слов. - Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1989. 159 с.
7. Подлеская В.И. К уточнению понятия «анафора» // Русские местоимения: Семантика и грамматика: Межвуз.сб.научн. тр. -Владимир: ВГПИ, 1989. Стр. 13-18.
8. Реферовская Е.А. Лингвистические исследования структуры текста. – М.: Наука, 1983. -215 с.
9. Силман.Т.Н. Синтаксико-стилистические особенности местоимений. Вопросы языкознания, 1970, № 4, стр.81
10. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. -М.:Высшая школа, 1973.216с.
11. Терехова Е.В. Личные местоимения в английской научной литературе// Научный и общественно-политический текст: Лингвистические и лингводидактические аспекты изучения. М., 1991. 73 с.
12. Тураева З. Я. Лингвистика текста: Учебное пособие для пединститутов по спец. № 2103. «Иностранные языки». – М.: Просвещение, 1986. -126 с.

QARAQALPAQ QAHARMANLIQ DÁSTANLARINDA FRAZELOGIYALIQ ANTONIMIYA QUBILISI

*Kutibaeva Araylim Berdibay qızı,
Ájiniyaz atındağı NMPI doktorant*

THE PHENOMENON OF PHRASEOLOGICAL ANTONYMY IN KARAKALPAK HEROIC EPICS

*Kutibaeva Araylim Berdibay qızı,
Doctoral student of NMPI named after Ájiniyaz*

ФЕНОМЕН ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ АНТОНИМИИ В КАРАКАЛПАКСКОЙ ГЕРОИЧЕСКОЙ ЭПОСЕ

*Кутибаева Арайлым Бердибаевна,
Докторант НДПИ им. Ажинияза*

<https://orcid.org/0009-0009-9192-3823>

e-mail:
arayberdibaevna@gmail.com

Rezyume: Ilmiy maqalada qaraqalpaq tilindegi leksikalıq antonimler menen bir qatarda frazeologiyalıq antonimler hám olardıń túrleri talqılanadı. Dástanlar tilindegi antonimlik frazeologizmler tallanıp mánileri ashıldı.

Tayanış sózler: frazeologizm, semantika, antonim, leksika, sinonim.

Resume: The scientific article discusses phraseological antonyms and their types along with lexical antonyms in the Karakalpak language. Analyzing antonymic phraseologisms in the epic language, their meanings were revealed.

Related words: phraseologism, semantics, antonym, lexicon, synonym.

Резюме: В научной статье наряду с лексическими антонимами в каракалпакском языке упоминаются виды фразеологических антонимов. Проанализированы антонимические фразеологизмы в языке саг и разработаны их значения.

Ключевые слова: фразеологизм, семантика, антоним, лексика, синоним.

Kirisiw. Til - ásirler jemisi, xalıq miyrası, milliy baylıq. Xalıq turmısındağı tariyxıy basqışlar, ullı ózgerisler til arqalı áwladtan-áwladqa ótip baradı. Frazelogizmler sózliktiń úlken bólegin qurap, bul tildiń baylıgın arttıradı. Frazelogizmlerdiń payda bolıwına xalıq turmısı hám mádeniy turmısı úlken tásir kórsetedi. Obraz tiykarındağı kórinis til arqalı júzege shıqsa, milliy ańlaw, milliy dúnyaqaras, pikirlew ózgeshelikleri

dárhal ańlap jetiledi. Frazelogiyalıq birliklerdiń dóretiliwine adamlardıń kúndelikli turmısında kórgen nárseleri, átiraptağı waqıyalar, olardan kelip shıǵatuǵın sharayatlar, hár qıylı unamlı hám unamsız hárezetlerdiń tásiiri tiykar boladı. Tildegı turaqlı sóz dizbekleriniń mazmunı hár tárepleme saqlanıp qalǵan hám xalıqtıń pútkil turmısın súwretleydi. Pikirdi obrazlı, ekspressiv hám anıq jetkeriw ushın tildegı turaqlı dizbeklerdiń qalıplesiw

hám kelip shıǵıw tariyxın úyreniw til biliminiń áhmiyetli problemalarınan biri bolıp tabıladı.

Adebiyatlarga sholiw. Qaharmanlıq dástanlar tilinde gáptiń semantikalıq-stildik koloritin ashıwdıń áhmiyeti zor. Antonimler qosıq qatarlarınıń bir jolında kelip qosıq qatarlarına poetikalıq reń beredi. «Frazelogizimler mánisi jaǵınan bir-birimen uqsas bolıp, bir-birimen sinonim bolıp qollanılátını sıyaqlı mánisi jaǵınan bir-birine qarama-qarsı bolıpta qollanıladı. Bunday turaqlı dizbeklerdi frazeologiyalıq antonimler», - dep ataydı Á.Bolǵanbay ulı. [1]

Til biliminde qarama-qarsılıq tusiniginiń ózgeshelikleri menen mánisin J.Musin tusindiredi. Leksikalıq antonimler teoriyasın qalıplestiriwshi J.Musin bul temaniń keleshekte izertleniwı kerek ekenin aytpı: «Frazelogizimler kópshilik jaǵdayda sapalıq-baxalıq sıypatta boladı. Sonlıqtan kóplegen idiomalar menen frazalar bir-birine qarsı mániste bolıp keledi» [2] deydi.

Ulwma til biliminde frazeologiyalıq antonimler teoriyasınıń tiykarın salǵan A.I.Alexina bolıp esaplanadı. Al túrki til biliminde frazeologiyalıq antonimler tuwralı málimetti B.Bayjanovtıń [3], Z.G.Uraksinnıń [4], izertlewlerinen tabıwımızǵa boladı. Sonday aq A.I.Molotkova [5], E.N.Miller[6], miynetlerinen frazeologiyalıq antonimlerdiń payda bolıw jolların ushrawımızǵa boladı.

Qaraqalpaq til biliminde frazeologiyalıq antonimler usı kúnge shekem arnawlı izertlew obekti bolmadı, biraq tilshi ilimpazlarımız ózleriniń miynetlerinde frazeologiyalıq antonimlerde toqtalıp ótedi. Olardan J.Eshbaevtıń «Qaraqalpaq tiliniń qisqasha frazeologiyalıq sózligi» [7], Sh.Xojanov «Qaraqalpaq tilindegi antonimiya qubilisi» [8], B.Yusupova «Qaraqalpaq tiliniń frazeologiyası» [9], oqıw qollanbasında, Allambergenova Guljahan «I.Yusuov shigarmalarında frazeologizimlerin stillik qollanılıwı» [10], dissertatsiya jumısında, G.Aynazarova «Qaraqalpaq tilinde ten'les yeki komponentli frazeologizimlerin' leksikosemantikalıq ha'm stillik wo'zgeshelikleri» [11], oqıw-metodikalıq qollanbasında, G.Aynazarova G.Atbaeva «Qaraqalpaq tilinde sanlıqlar menen kelgen frazeologizimler» [12], sózliginde frazeologiyalıq antonimlerde toqtalıp ótedi.

Talqılaw. Til biliminde leksikalıq antonimler menen frazeologiyalıq antonimlerdiń

arasında kóplegen uqsaslıqlar menen ózgeshelikler ushrasadı. Olardıń arasındagı ayırmashılıqlar kóbinese leksikalıq hám frazeologiyalıq antonimlerdiń hár birine tán ózgeshelikler tiykarınan payda boladı. Bulardıń tiykarǵı tórt ózgesheligin G.Sarlibaeva [13], óziniń dissertatsiya jumısında sóz etedi.

Antonim sózler menen frazeologizimler arasında ulwma semantikalıq hám stillik baylanıs bar. Degenmen leksikalıq antonimlerde qaraǵanda frazeologiyalıq birliklerdiń óziniń ayırmashılıqları bolatın ózgeshelikleri ushrasadı.

Antonim sózler frazeologizimler komponentleriniń birin quraydı. Frazeologiyalıq antonimlerde qaraǵanda leksikalıq birlikler antonimlerde bay keledi. Antonimlik qatardı quraytın sóz shaqaplarına dáslep kelbetlikpen rawısh, al feyil menen atlıqlar keyingi orında turadı.

Qaraqalpaq til biliminde leksikalıq antonimler kóp ushrasadı. Mısalı: jaqsı-jaman, kulıw-jilaw, qwanıw-qayǵırıw. Biraq leksikalıq antonimlerde qaraǵanda frazeologiyalıq antonimlerdiń emociyananlıq boyawı basımraq boladı. Mısalı: kewili tasıw-kókiregi taspaw, qwanış qoynına sıymaw- ğamǵa tolıw. Ilimpaz G.Smagulovaniń: «Hár bir jeke adamnıń óziniń jeke qabıllawınan payda bolǵan «dunya swreti» tásiriniń kórinisi leksikaǵa qaraǵanda, frazeologizimlerdegi emociya menen ekspressiviya birqansha kóbrek» [14], degen pikiri biziń pikirimizge dálel boladı.

Qaraqalpaq til biliminde antonimlik frazeologizimlerin diń túrlerine keletin bolsaq G.Allambergenova antonimlik frazemaların qollanılıwınıń tiykarǵı eki túrin a) Frazemalar quramındaǵı sınırlardıń basqa sózler menen almasırıw arqalı jasaladı. Mısalı: qabaq uyiw-ashıq qabaq, sır aldırdı-sır bermedi b) qurılısı jaǵınan da quramındaǵı sózler putkilley ózgeshe bolıp keledi. Mısalı: awzına qum quyıw-jaǵı-jaǵına tiymew [15], dep kórsetedi.

Qaharmanlıq dástanlardagı antonimlik frazeologizimlerin di da usı eki túрге bolıp izertlewdi jón kórdik:

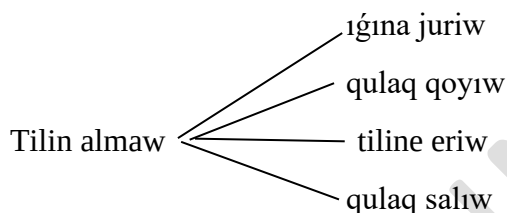
a) *Dáwlet qonsa* bir peshsheniń basınna//Sıymırıq qus kelalmaydı qasına//*Dáwlet taysa* bir patshanıń basınan//Shopan kelip judırıq urar basına. [16:217], *Júregi* kempirdiń *tasadı*//Eshekke qına basadı [16:128], Sol waqıtta Arzayımın ashıqlıǵı *júregine tústi* [16:130], Baybóri, Baysarı degen eki teńles bay bolıp, bular *dúnyaǵa keldi* [16:2], «-Dúnyası

qursin, neteyin//Men *dúnyadan óteyin* [16:4] Joqarida keltirilgen misallardağı dawlet qonıw-dawlet tayıw, júregi tasıw-júregine túsiw, dúnyağa keliw-dúnyadan ótiw, frazeologizimlerinde tıykarğı komponent dawlet, júrek, dúnya sózleri qaytalanıp qollanıw tur.

b) Atağıw Baysıńa jetken, abıroyım Tayshıxannan ótken, men nege ol urğashıdan *tilimdi tartayın* [16:204], Iyni kelgen jerinde//Kerilip *awız salmaydı* [17:218] Quday berip *qolımızğa ġarğa tıshaǵoysa*, jaqsılıǵındı umıtpas edim hám ash bolǵan waqıtta jep, dıwa qılıp, jeti pushtına alǵıs aytıp otırar edim, - dedi [16:194]. Íras aytasań baba, *dáwleti qaytqan* adamğa hár nársese sebep bolıp tayaq jeyberetuǵın dep... [16:228], Alqıssa

taz//*Qıwanıştı qoynına sıymay*//Tayarlıana berdi toyına [18:66]. Alqıssa tazın esitip//*Kókiregi taspadı*[19:81]. Qutılıp quday qarızınan *kewlin shad áyledi*[18:92]. Batırdı *ǵamğa toltırdı*//Batırdıń *júzin soldırdı*[17:36]. Keltirilgen misallardağı til tartıw- awız salıw, dawleti qaytıw-qolına qarǵa tıshıw, qıwanıştı qoynına sıymay- kókiregi tas paw, kewlin shad áylew-ǵamğa toltırıw, juzin soldırıw frazeologizimleriniń komponentleri bir-birin qaytalamaydı, biraq komponentlerdiń ulwmalıq bildiretin mánisi arqalı bir-birine qarama-qarsı bolıp antonimlik qatar qurap turıptı.

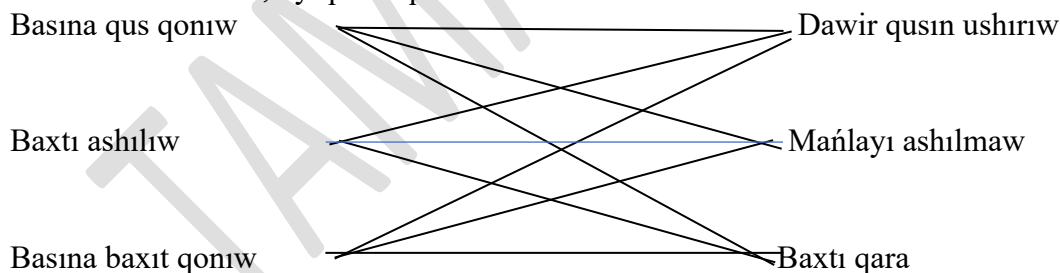
Endi frazeologizimlerdiń bir qatarı antonimlik sinonimlik toparı. Bunda bir frazeologizim sinonimlik qatardağı frazeologizimlerdiń hámmesine antonim retinde jumsala aladı.

Mısalı: Aytsam, atam enem tilin almadı, //Allam basqa qansha qayǵı salmadı [16:8], Balası Dospambettiń *tiline erip* musulman bolmay jurip edi [16:143], Adam ishpek tuye, *ıǵınan júrip* ótkende tiri keteri ya ólip qaları guman edi [17:26], Kúydırme, *qulaq qoy*, balam, sózlerge//Teginlikte kelemen be sizlerge [16:227], Jáne aytar arzim bar//Bul sózime *qulaq sal* [18:123], *Tilin almaw* frazeması tınlamaw, aytqanın qilmaw mánilerinde Basına qus qonıw

qollanılsa *tiline eriw*, *ıǵına júriw*, *qulaq qoyıw*, *qulaq salıw* frazemaları tınlaw, aytqanın qılıw yaǵnıy qarama-qarsı mánide qollanılgan. Bunda bir frazeologizimge birqansha frazeologizimler antonim bolıp, hám óz-ara sinonimlik qatar qurap turǵanın kóriwimizge boladı.

Frazeologizimlerdiń eki qatarı antonimlik sinonimlik toparı .

Mısalı: Kúyew degen bul dúnyada muradıń/ Xázir seniń *qus qonıp tur basına* [18:40], Bereyin súyinshi saǵan, kelin jan/Sebebi men sordıń *baxtı ashıldı* [18:26], *Baxıt qonıp basına*/Abat boldı keń maydan [19:33], *Dawır qusın ushırdı*/ *Basına qusıtı qondırdı* [16:138], *Ashılmaǵan eken meniń mańlayım*/Kelispegen eken meniń talabım

[16:135], Bay, patshanı qálemey tańlap júrip/Qatarıń taz boldı ma *baxtı qara* [19:96]. Bul sıızladağı shep táreptegi frazeologizimler óń táreptegi frazeologizimlerden antonim bolıp turǵan bolsa, óń táreptegi frazeologizimlerde qarsı táreptegi hárbir frazeologizimden tap sonday antonimlik jup qurap turıptı. Demek antonimlik-

sinomilik qatardaǵı antonimlik qarım-qatnas ózara qarsılasqan baylanıs turinde sinonimlik qatardaǵı frazeologizimlerdiń hámмесin kirgizgen.

Jwmaq. Jwmaqlap aytqanda qaraqalpaq til biliminde xalıqtıń turmıs-tirishiligin onıń tili arqalı biliw nızamlıǵına say izertlew til bilimindegi taza baǵıt retinde qalıplesti. Usınıń menen tilimizdegi qarama-qarsı mánili sózlerdiń qollanıw sheginiń keń bolıwı tildıń hár tárepleme rawajlanıwımen baylanıslı ekenligine kóz jetkiziwge boladı. Qaharmanlıq dástanlarda antonimlik frazeologizimler keń qollanıw dástan tiliniń kórkemligine xızmet etken. Dastanlardı dóretiwde hár bir jıraw frazeologizimlerdi sheberlik penen paydalanıp, xalıqqa tásirli hám tusinikli etip jetkerip beriwge tırsqan. Dastanlar tilinde qarama-qarsı mánili sózlerdiń yaǵnıy antonimlik frazeologizimlerdiń qollanıw sheberliginiń orınlı hám anıq túsinikli etip jetkeriw maxsetinde birqansha antonimlik frazeologizimlerdiń qatar qollanılganı anıqlandı. Bul dástan tiliniń bay ekenligin málim etedi.

Ádebiyatlar:

1. Болғанбайұлы Ә. Қалиұлы Ғ. Қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы, 1997. – 208-212- б.
2. Мусин Ж. Антонимы в казахском языке.: Автореф. дис. ...канд. фил. наук. – Алма-Ата: 1970. –31 с.
3. Байжанов.Б Антонимы в туркменском языке Автореф. дис. канд. филол. наук. – Ашхабад 1985.-26 с.
4. Ураксин З.Г Фразеология башкирского языка. – Москва, 1975. – 192 с.
5. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И Молоткова. – Москва, 1968. – 543 с.

6. Миллер Е.Н Природа лексической и фразеологической антонимии. – Самарканд, 1990. – 216 с.
7. Ешбаев Ж. Е—95 Қарақалпақ тилиниң қысқаша фразеологиялық сөзлиги — Қарақалпақстан, Нукус — 1985 ж.
8. Хожанов Ш. Қарақалпақ тилиндеги антонимия қубылысы. Монография. Билим, 2017-жыл, 148 бет.
9. Yusupova Biybisánem Turdıbaevna Qaraqalpaq tiliniń frazeologiyası (oqıw qollanba). – Tashkent, «Tafakkur-bo‘stoni», 2020. – 280 bet.
10. Allambergenova Guljahan Aytbaeva. I.Yusuov shigarmalarında frazeologizimlerin stillik qollanıwı. Dissertatsiya.
11. G.Aynazarova. Qaraqalpaq tilinde ten’les yeki komponentli frazeologizimlerin’ leksikaseantikali’q ha’m stillik wo’zgeshelikleri. No’kis, «ILIMPAZ» baspası, 2023j.
12. Aynazarova G., Atabaeva G. Qaraqalpaq tilinde sanlıqlar menen kelgen frazeologizimler sózligi. Nókis, «ILIMPAZ» baspası, 2023j. 68 bet.
13. Сарлыбаева. Г Қазақ тіліндегі қарсы мәнді фразеологизимдердің парадигмалары языке Автореф. дис. канд. филол. наук. – Алматы, 2006
14. Г.Смағұлова. Фразеологизимлердің вариантлылығы. Көмекші оқу құралы.- Алматы, Санат 1996-128 бет
15. G.Allambergenova. I.Yusupov shigarmalarındaǵı frazeologizimlerin stillik qollanıwı
16. Qaraqalpaq folkları (kóp tomlıq). 1-8 tomlar. – Nókis: «Qaraqalpaqstan» baspası, 2007-jıl, 756 bet.
17. Edige. Qaraqalpaq xalıq dastanı-Nókis Qaraqalpaqstan, 1990.-400 b
18. Qoblandı. Qaraqalpaq xalıq dastanı-Nókis Qaraqalpaqstan – 2017.
19. Қырық қыз: Қарақалпақ халық дәстаны. – Нөкіс, Қарақалпақстан, –1993, - 176 б.

KOMPYUTER O'YINLARIGA TOBE O'SMIRLARNING EMOTSIONAL BARQARORLIGI VA TA'LIM JARAYONIDAGI ZO'RQISH OMILLARI

¹Rajabboyeva Aziza Davronbekovna,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Sport
faoliyati, pedagogika va psixologiya fakulteti, Psixologiya yo'nalishi 1-
kurs magistranti

²Rajabboyeva Sevinch Davronbekovna,

Psixologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

FACTORS OF EMOTIONAL STABILITY AND STRESS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF ADOLESCENTS ADDICTED TO COMPUTER GAMES

¹Rajabbaeva Aziza Davronbekovna,

1st year master's student in the field of psychology, Faculty of
Sports Activities, Pedagogy and Psychology, Urgench State University
named after Abu Rayhan Beruni

²Rajabboyeva Sevinch Davronbekovna,

1st year student of psychology

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ ПОДРОСТКОВ, ЗАВИСИМЫХ ОТ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР, И ФАКТОРЫ СТРЕССА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

¹Ражаббоева Азиза Давронбековна,

Ургенчский государственный университет имени Абу Райхана
Беруни, факультет спортивной деятельности, педагогики и
психологии, магистрант 1-го курса по направлению психология

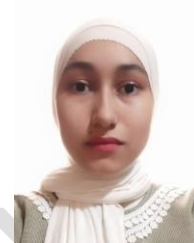
²Ражаббоева Севинч Давронбековна,

студент 1-го курса направления "Психология"

Annotatsiya: Ushbu maqola kompyuter o'yinlariga bog'liq o'smirlarning emotsional barqarorligi va ta'lim jarayonidagi zo'rqiish omillarini o'rganadi. Tadqiqotda o'yin bog'liqligining psixologik ta'siri, jumladan, tashvish, depressiya, uyqu buzilishi va ijtimoiy izolyatsiya kabi omillar, shuningdek, o'quv jarayonidagi salbiy oqibatlar, masalan, o'quv samaradorligining pasayishi va stress darajasining oshishi ko'rib chiqiladi. Maqola adabiyotlar tahlili, empirik ma'lumotlar va muhokama asosida o'smirlar salomatligini saqlash bo'yicha takliflar beradi.

Аннотация: Эта статья исследует эмоциональную стабильность подростков, зависимых от компьютерных игр, и факторы стресса в образовательном процессе. В исследовании рассматривается психологическое влияние игровой зависимости, включая тревогу, депрессию, нарушения сна и социальную изоляцию, а также негативные последствия в учебном процессе, такие как снижение академической успеваемости и повышение уровня стресса. Статья на основе анализа литературы, эмпирических данных и обсуждения предлагает рекомендации по сохранению здоровья подростков.

Abstract: This article examines the emotional stability of teenagers addicted to computer games and stress factors in the educational process. The study explores the psychological impact of gaming addiction,

azizarajabboyeva0
449@gmail.com

0009-0005-6144-
2229

sevinchdavronbek
ovna3@gmail.com

0009-0007-0134-
1383

including anxiety, depression, sleep disturbances, and social isolation, as well as negative consequences in academic performance, such as decreased efficiency and increased stress levels. Based on literature review, empirical data, and discussion, the article provides recommendations for maintaining adolescent health.

Kalit so'zlar: o'smirlar, kompyuter o'yinlari bog'liqligi, emotsional barqarorlik, ta'lim zo'riqishi, psixologik ta'sir, o'quv samaradorligi, tashvish va depressiya.

Ключевые слова: подростки, зависимость от компьютерных игр, эмоциональная стабильность, стресс в образовании, психологическое влияние, академическая успеваемость, тревога и депрессия.

Key words: adolescents, computer game addiction, emotional stability, academic stress, psychological impact, school performance, anxiety and depression.

Kirish. Zamonaviy dunyoda kompyuter o'yinlari o'smirlar hayotining ajralmas qismiga aylangan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, o'smirlarning katta qismi kuniga bir necha soat o'yin o'ynash bilan shug'ullanadi, bu esa ularning psixologik va jismoniy salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'yin bog'liqligi, xususan, emotsional barqarorlikni buzishi va ta'lim jarayonida zo'riqish omillarini kuchaytirishi mumkinligi haqida ko'plab tadqiqotlar mavjud. Masalan, COVID-19 pandemiyasidan keyin o'smirlar orasida o'yin vaqti oshgan, bu esa tashvish va depressiya darajasini yuksaltirgan. Ushbu mavzu dolzarbligi o'smirlarning kelajakdagi ijtimoiy va kasbiy muvaffaqiyatiga bog'liq, chunki emotsional buzilishlar o'quv samaradorligini pasaytirib, hayot sifatini yomonlashtirishi mumkin. Maqola ushbu muammoni batafsil o'rganishga qaratilgan bo'lib, adabiyotlar tahlili va empirik ma'lumotlar asosida xulosalar chiqaradi.

O'yin bog'liqligining o'smirlar uchun xavfi shundaki, u nafaqat vaqtini behuda sarflashga olib keladi, balki miya faoliyatini o'zgartirib, impulsivlik va emotsional nazoratni zaiflashtiradi. Ta'lim jarayonida esa bu zo'riqish omillarini kuchaytiradi, chunki o'smirlar o'quv yuklamasidan qochish uchun o'yinlarga murojaat qilishadi, natijada o'quv natijalari pasayadi. Maqolaning maqsadi – ushbu bog'liqlikni tahlil qilish va profilaktika choralarini taklif etish.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyotlar tahlili ko'rsatadiki, kompyuter o'yinlari bog'liqligi o'smirlarning emotsional barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, Italiyada o'tkazilgan tadqiqotda 531 o'smir (8-18 yosh) orasida o'yin vaqti pandemiya davrida 61.3% da oshganligi aniqlangan. Bu esa tashvish, emotsional buzilishlar va g'azab (44.0%) kabi omillarni kuchaytirgan. O'yin vaqti va deviant xatti-harakatlar o'rtasida

ijobiy korrelyatsiya mavjud ($R=0.123$, $p=0.005$). Shunga o'xshash natijalar Eronda o'tkazilgan tadqiqotda ham kuzatilgan, unda o'yin bog'liqligi jismoniy shikoyatlar ($r=0.198$, $p=0.001$), tashvish va uyqusizlik ($r=0.348$, $p=0.001$) hamda depressiya ($r=0.250$, $p=0.001$) bilan bog'liq ekani ko'rsatilgan.

Universitet talabalari orasida o'tkazilgan sistematik tahlilda (16 ta tadqiqot) esa haddan tashqari o'yin o'ynash akademik samaradorlikni pasaytirishi va tashvish hamda depressiyani kuchaytirishi aniqlangan. Bu omillar, ayniqsa, qizlarda kuchliroq. Janubiy Koreyada 801 o'smir (10-16 yosh) ishtirok etgan longitudinal tadqiqotda akademik zo'riqish o'yin o'ynashni oshirishi (o'yin effekti moderator sifatida) va emotsional regulatsiyani buzishi ko'rsatilgan. Umumiy adabiyotlarda o'yin bog'liqligi dopamin chiqarilishini oshirib, emotsional beqarorlikka olib kelishi, shuningdek, o'quv va ijtimoiy hayotni buzishi ta'kidlanadi. Ushbu tahlil ko'rsatadiki, mavzu bo'yicha tadqiqotlar ko'p, lekin O'rta Osiyo mintaqasida kamroq, shuning uchun qo'shimcha izlanishlar zarur.

Asosiy qism

Asosiy qismda kompyuter o'yinlari bog'liqligining emotsional barqarorlik va ta'lim zo'riqishiga ta'sirini batafsil ko'rib chiqamiz.

Emotsional barqarorlikka ta'siri

Kompyuter o'yinlari bog'liqligi o'smirlarning emotsional barqarorligini buzadi, chunki u miya mukofot tizimini faollashtirib, real hayotdagi muvaffaqiyatlarga qiziqishni pasaytiradi. Tadqiqotlarda o'yin bog'liqligi tashvish va depressiyani oshirishi, jumladan, o'smirlarning 12% da muammoli o'yin xavfi mavjudligi aniqlangan. Masalan, zo'ravon o'yinlar tajovuzkorlik fikrlarini kuchaytirib, uyqu sikllarini buzadi, natijada emotsional regulatsiya zaiflashadi. Depressiv simptomlar mavjud o'smirlar

o'yinlarga ko'proq bog'lanib, ijtimoiy muammolarga duch kelishadi. Statistika o'yin vaqti va g'azab o'rtasida korrelyatsiya ($R=0.094$, $p=0.030$) mavjud.

Haddan tashqari o'yin o'ynash uyqu buzilishiga olib keladi, bu esa kunlik emotsional holatni yomonlashtiradi. O'smirlarning 2/3 qismi o'yin tufayli uyqu va o'quv natijalarining yomonlashishini ta'kidlaydi. Shuningdek, o'yinlar stressdan qochish vositasi sifatida ishlatiladi, lekin bu vaqtinchalik yengillik berib, uzoq muddatda bog'liqlikni kuchaytiradi.

Ta'lim jarayonidagi zo'riqish omillari

Ta'lim jarayonida o'yin bog'liqligi zo'riqishni oshiradi, chunki o'smirlar o'quv vazifalarini e'tiborsiz qoldirib, o'yinlarga vaqt sarflaydi. Tadqiqotlarda o'yin vaqti o'quv vaqti bilan teskari bog'liq ($p=0.001$), natijada o'quv samaradorligi pasayadi (10.5% o'smirlar o'quvdan uzoqlashgan). Akademik zo'riqish o'yin o'ynashni oshirib, o'smirlarni qochish mexanizmlariga undaydi, bu esa o'z-o'zini boshqarishni zaiflashtiradi.

O'yin bog'liqligi motivatsiyani pasaytirib, o'quv qiziqishini yo'qotishiga olib keladi. Universitet talabalarida bu prokrastinatsiya va stressni kuchaytiradi, ayniqsa, jismoniy faollik pasayishi bilan birga. Zo'riqish omillari orasida ota-onalar nazorati yetishmasligi va o'yinlarning zo'ravon tabiati ham bor, bu deviant xatti-harakatlarga olib keladi.

Muhokama

Muhokamada ta'kidlanadiki, o'yin bog'liqligi emotsional barqarorlikni buzib, ta'lim zo'riqishini kuchaytiradi, lekin bu omillar o'zaro bog'liq. Masalan, akademik stress o'yin o'ynashni oshirsa, o'yin esa emotsional buzilishlarni yuksaltiradi, bu yopiq sikl hosil qiladi. Tadqiqot cheklovlari orasida o'z-o'zini baholash va turli o'yin turlarini hisobga olmaslik bor. Kelgusida mintaqaviy tadqiqotlar zarur, chunki madaniy farqlar ta'sir qilishi mumkin. Umumiy holda, o'yinlar coping mexanizmi sifatida foydali bo'lishi mumkin, lekin haddan tashqari ishlatilganda xavfli.

Xulosa. Kompyuter o'yinlariga bog'liq o'smirlar emotsional barqarorlikni yo'qotib, ta'lim jarayonida zo'riqishga duch kelishadi. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, bu muammo pandemiya davrida kuchaygan va tashvish, depressiya, o'quv pasayishi kabi oqibatlariga olib keladi. Profilaktika zarur, chunki bu o'smirlarning umumiy rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Takliflar

1. Ota-onalar va o'qituvchilar o'yin vaqtini nazorat qilishlari kerak, kuniga 1 soatdan oshmasligini ta'minlash.
2. Maktablarda psixologik yordam dasturlari joriy etilsin, o'smirlarga stressni boshqarishni o'rgatish.
3. O'yin kompaniyalari yosh cheklovlarini kuchaytirsin va ota-onalar nazorati vositalarini taklif etsin.
4. Tadqiqotlar ko'paytirilsin, xususan, O'zbekistonda, mahalliy madaniyatni hisobga olgan holda.
5. O'smirlarga muqobil faoliyatlar, masalan, sport va ijtimoiy tadbirlar taklif etilsin, emotsional barqarorlikni mustahkamlash uchun.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim sohasidagi psixologik xizmat bo'yicha metodik tavsiyalar (turli yillarga oid nashrlar).
2. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO). *Gaming Disorder Classification* — Rasmiy hisobotlar va metodik materiallar.
3. American Psychological Association (APA). *Behavioral Addiction Studies* — Psixologik buzilishlar bo'yicha qo'llanmalar.
4. Anderson, C.A. *Effects of Violent Video Games on Aggressive Behavior* — tajribaviy psixologiya tadqiqotlari.
5. Gee, J.P. *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*.
6. Przybylski, A. & Weinstein, N. *Digital Media Use and Adolescent Well-Being* — zamonaviy tadqiqotlar sharhi.

HARBIY TASAVVURLAR VA IJTIMOY QADRIYATLAR UYG'UNLIGI, O'SMIR VA TALABALAR PSIXOLOGIYASIDA RIVOJLANISH DINAMIKASI

¹Shomurotova Nilufar Davronbek qizi, Abu Rayhon Beruniy
nomidagi Urganch davlat universiteti magistranti

²Abdullayev Shoxzod Zarifboy o'g'li, Abu Rayhon Beruniy
nomidagi Urganch davlat universiteti magistranti

ГАРМОНИЯ ВОИНСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ И СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ, ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ В ПСИХОЛОГИИ ПОДРОСТКОВ И СТУДЕНТОВ

¹Шомуротова Нилуфар Давронбек кызы, магистрант
Ургенчского государственного университета имени
Абу Райхона Беруни

²Абдуллаев Шохзод Зарифбой оглы, магистрант Ургенчского
государственного университета имени Абу Райхона Беруни

HARMONY OF MILITARY IDEAS AND SOCIAL VALUES, DYNAMICS OF DEVELOPMENT IN ADOLESCENT AND STUDENT PSYCHOLOGY

¹Shomurotova Nilufar Davronbek qizi, master's student of Urgench
State University named after Abu Rayhon Beruni

²Abdullayev Shokhzod Zarifboy oglu, master's student of Urgench State
University named after Abu Rayhon Beruni

Annotatsiya: Ushbu maqola harbiy tasavvurlar (vatanparvarlik, harbiy xizmat, mudofaa ongi) va ijtimoiy qadriyatlar (inson huquqlari, tinchliksevarlik, individual erkinlik, gender tenglik) o'rtasidagi uyg'unlik masalasini o'smir (14–18 yosh) va talaba (18–23 yosh) yoshidagi shaxsning psixologik rivojlanishi nuqtai nazaridan chuqur o'rganadi.

Аннотация: В данной статье глубоко исследуется проблема гармонизации военных представлений (патриотизм, военная служба, оборонное сознание) и социальных ценностей (права человека, миролюбие, индивидуальная свобода, гендерное равенство) в психологическом развитии подростков (14–18 лет) и студентов (18–23 лет).

Annotation: This article provides an in-depth exploration of the harmonization between military perceptions (patriotism, military service, defense consciousness) and social values (human rights, pacifism, individual freedom, gender equality) from the perspective of psychological development in adolescents (14–18 years) and university students (18–23 years).

Kalit so'zlar: harbiy tasavvurlar, ijtimoiy qadriyatlar, vatanparvarlik tarbiyasi, psixologik rivojlanish, o'smirlik davri, talabalik davri, ichki konflikt, identifikatsiya,

Ключевые слова: военные представления, социальные ценности, патриотическое воспитание, психологическое развитие, подростковый возраст, студенческий возраст, внутренний конфликт, идентификация.

Key words: military perceptions, social values, patriotic education, psychological development, adolescence, emerging adulthood, internal value conflict, identity formation.

shomuratovanilufar
80@gmail.com
Orcid:0000-0007-
2344-5673

shahzodabdullayev0
526@gmail.com
Orcid:0000-0009-
4544-0983

KIRISH. Zamonaviy dunyoda, ayniqsa O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda, harbiy xavfsizlik va vatanparvarlik tarbiyasi milliy mustaqillikning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida (1992-yil) va "Vatan himoyasi to'g'risida"gi qonunda (2018-yil) harbiy xizmat majburiy va muqaddas burch sifatida belgilangan. Biroq, globallashuv jarayoni, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi yosh avlodni yangi ijtimoiy qadriyatlar bilan tanishtirmoqda. Bular orasida inson huquqlari, tinchliksevarlik, individual erkinlik, gender tenglik va ekologik mas'uliyat kabi qadriyatlar ustunlik qilmoqda. Ushbu ikki qadriyat tizimi – harbiy tasavvurlar (vatan himoyasi, harbiy xizmatga tayyorgarlik) va ijtimoiy qadriyatlar (universal insoniy huquqlar) – o'smir va talaba yoshida to'qnashganda, psixologik rivojlanishda jiddiy dinamikaga olib keladi.

O'smirlik davri (14–18 yosh) – bu shaxsiy identifikatsiya shakllanadigan, qiymatlar ierarxiyasi o'rnatiladigan muhim bosqich. Bu davrda yoshlar oila, maktab va jamiyat ta'sirida harbiy-vatanparvarlik tasavvurlarini qabul qiladi, lekin shu bilan birga, YouTube, TikTok va Instagram kabi platformalarda G'arbiy liberal qadriyatlar bilan tanishadi. Natijada, ichki ziddiyatlar paydo bo'ladi: masalan, "Vatanni himoya qilish – muqaddas, lekin urush – zo'ravonlik" kabi konfliktlar. Talabalik davrida (18–23 yosh) esa universitet muhiti va global aloqalar bu ziddiyatni yanada kuchaytiradi, chunki yoshlar o'z qiymatlarini qayta ko'rib chiqadi va ko'pincha kosmopolitizm va individualizmni afzal ko'radi.

Maqolaning maqsadi – harbiy tasavvurlar va ijtimoiy qadriyatlar o'rtasidagi uyg'unlikni psixologik rivojlanish dinamikasi nuqtai nazaridan tahlil qilish, ziddiyatli jarayonlarni aniqlash va ijobiy integratsiya yo'llarini taklif etishdan iborat. Bu mavzu ahamiyati shundaki, to'g'ri uyg'unlashtirilmasa, yoshlarda identifikatsiya inqirozi, psixologik stress va hatto radikallashuv xavfi ortadi. Aksincha, muvaffaqiyatli sintez yosh avlodda chinakam mustahkam vatanparvarlik va global fuqarolik ongini shakllantirishi mumkin. Maqola O'zbekiston kontekstida, xalqaro tajriba va psixologik nazariyalar asosida yozilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Harbiy tasavvurlar va vatanparvarlik psixologiyasi bo'yicha tadqiqotlar psixologiya fanining klassik

yo'nalishlariga mansub. Sovet psixologlari L.I.Bojovich (1968) va A.V.Petrovskiy (1982) ishlarida o'smirlik davrida "Men – Vatanimning himoyachisi" identifikatsiyasi o'g'il bolalarda o'zini o'zi hurmat qilish va motivatsiyaning muhim manbai ekanligi ko'rsatilgan. Bojovichning fikricha, bu identifikatsiya jamiyatning kollektiv qiymatlariga asoslangan bo'lib, individual rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Petrovskiy esa guruh identifikatsiyasi nazariyasida harbiy tarbiyani "sotsializatsiya" jarayonining bir qismi sifatida ko'rib chiqqan.

So'nggi yillarda o'zbek olimlari bu mavzuni milliy kontekstda o'rgana boshladilar. A.Alimov (2019) "Harbiy xizmat motivatsiyasi" kitobida O'zbekiston yoshlari orasida harbiy xizmatni "majburiy burch" deb qabul qilishning psixologik oqibatlarini tahlil qilgan. U shuni ko'rsatadiki, majburiy tizim yoshlarda ichki motivatsiyani pasaytirishi mumkin. Sh. Shirinova (2021) tadqiqotida esa qizlarning harbiy tasavvurlardagi o'rni o'rganilgan: ayollarning harbiy xizmatdagi ishtiroki gender tenglik qadriyatlariga zid kelmasligini isbotlagan.

Ijtimoiy qadriyatlar nuqtai nazaridan Amerika psixologi J.Arnett (2000) "emerging adulthood" (18–25 yosh) davrini alohida bosqich sifatida ajratib ko'rsatdi. Bu davrda yoshlar qiymatlarini qayta baholaydi, ko'pincha individual erkinlik va universalizm (Sh. Schwartz, 2012) ustunlik qiladi. M. Rokeach (1973) qiymatlar ierarxiyasi nazariyasida harbiy qadriyatlar "xavfsizlik" va "konformizm" klasterlariga, ijtimoiy qadriyatlar esa "o'zini o'zi boshqarish" va "universalizm" klasterlariga kirishini ko'rsatgan. Schwartzning 10 universal qiymat nazariyasi (2012) bu ziddiyatni yanada chuqurlashtiradi: "an'anaviylik" (vatanparvarlik) va "ochiqlik o'zgarishlarga" (individual erkinlik) o'rtasidagi konflikt global jamiyatlarda keng tarqalgan.

ASOSIY QISM. O'smirlik davridagi (14–18 yosh) dinamika. O'smirlik – psixologik rivojlanishning eng murakkab bosqichi bo'lib, bu davrda yoshlarning miyasi (prefrontal korteks) qaror qabul qilish va emotsional nazoratni rivojlantiradi (J. Piaget, 1958). Harbiy tasavvurlar bu bosqichda oila va maktab orqali shakllanadi: O'zbekiston maktablarida "Vatanparvarlik tarbiyasi" darslari va harbiy tayyorgarlik lagerlari yoshlarda "Vatanni himoya qilish – erkakning

muqaddas burchi” tasavvurini mustahkamlaydi. Mudofaa vazirligining 2023-yil so‘roviga ko‘ra, o‘g‘il bolalarning 72–78 % da bu tasavvur kuchli, qizlarda esa 34–41%.

Biroq, ijtimoiy tarmoqlar ta‘sirida yangi qadriyatlar kirib keladi. Masalan, TikTokda “anti-war” kompaniyalari va feminist harakatlar yoshlarni “harbiy xizmat – zo‘ravonlik” deb o‘ylashga undaydi. Natijada, ikki turdagi ichki konflikt paydo bo‘ladi:

- **Kognitiv disonans (L.Festinger, 1957):** Yoshlar “Men vatanparvarman, lekin urushni yoqtirmayman” deb o‘ylaydi. Bu stress va tashvishga olib keladi.

- **Gender identifikatsiyasi inqirozi:** Qizlarda “Agar men feminist bo‘lsam, vatanparvar bo‘la olamanmi?” savoli tug‘iladi. O‘g‘illarda esa “majburiy xizmat – erkinlikka zidmi?” degan savol.

Bu dinamika rivojlanishda salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin: identifikatsiya diffuziyasi (Marcia, 1980) holati paydo bo‘lib, yoshlar qiymatlardan umuman voz kechishi mumkin. Aksincha, ijobiy holatda moratorium bosqichi orqali izlanish va sintezga o‘tadi.

Talabalik davridagi (18–23 yosh) dinamika. Talabalik – Arnettning “emerging adulthood” bosqichi bo‘lib, bu davrda yoshlar mustaqil hayot boshlaydi va qiymatlarini qayta ko‘rib chiqadi. Universitet muhiti (Toshkent davlat universitetlari, 2024-yil so‘rov, n=1200) liberal qadriyatlarning o‘lishiga olib keladi: talabalar orasida harbiy xizmatni “majburiy” deb biladiganlar 31 %, “agar kerak bo‘lsa, qurol ko‘taraman” deganlar 56 %, “hech qachon urushda qatnashmayman” deganlar 13 %.

Eng katta xavf – “achchiq sinizm” holati: yoshlar vatanparvarlikni “davlat propagandasi” deb qabul qilib, siyosiy jarayonlardan chetlashadi. Bu radikallashuvga (masalan, ekstremist guruhlariga qo‘shilish) olib kelishi mumkin. Gender jihatdan, qiz talabalar orasida harbiy xizmatga qiziqish ortmoqda (2024-yil, 25 % qizlar “alternativ xizmat”ni qo‘llaydi), lekin bu individual erkinlikka zid kelishi mumkin.

MUHOKAMA. Harbiy tasavvurlar va ijtimoiy qadriyatlar uyg‘unligi – bu nafaqat psixologik, balki ijtimoiy-siyosiy muammo. Eng katta xavf majburiy harbiy xizmat tizimining qattiq shakli: bu yoshlarda “majburlash = zo‘ravonlik”

assotsiatsiyasini shakllantirib, liberal qadriyatlar bilan to‘liq uzilishga olib keladi. O‘zbekistonda bu muammo kuchli, chunki globallashuv ta‘sirida yoshlar “individual erkinlik”ni afzal ko‘radi.

Bunga javob sifatida alternativ xizmat turlari, psixologik tayyorgarlik dasturlari va universitetlarda “Vatanparvarlik va global fuqarolik” fanini joriy etish zarur. Muhokamada gender jihatini e‘tiborga olish muhim: qizlarning harbiy tarbiyadagi o‘rni ortishi gender tenglikni mustahkamlaydi. Raqamli texnologiyalar rolini ham unutmaslik kerak: ijtimoiy tarmoqlarda vatanparvarlikni tinchliksevarlik bilan bog‘lovchi kontent yaratish zarur.

Eng katta imkoniyat – “defensive patriotism” modeli: vatanparvarlik o‘z xalqining tinch hayotini himoya qilish sifatida ko‘riladi, bu inson huquqlari va universalizmga zid kelmaydi. Bu model yoshlarning psixologik rivojlanishini ijobiy yo‘naltiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Harbiy tasavvurlar va zamonaviy ijtimoiy qadriyatlar o‘smir va talaba yoshida muqarrar ravishda to‘qnashadi, lekin bu to‘qnashuv halokatli emas – u yangi, murakkabroq identifikatsiyaning paydo bo‘lishiga imkon beradi. Psixologik rivojlanish dinamikasi shuni ko‘rsatadiki, ziddiyatni yashirish emas, balki ochiq muhokama qilish va ijobiy sintez yo‘llarini ko‘rsatish muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi. Globallashuv sharoitida O‘zbekiston yoshlari gibridd identifikatsiyaga erishishi mumkin, bu milliy xavfsizlikni mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim vazirligi. Vatanparvarlik tarbiyasi konsepsiyasi. – Toshkent, 2020.
2. Bandura A. Ijtimoiy o‘rganish nazariyasi. – Prentice Hall, 1977.
3. Erikson E. Shaxs rivojlanishining psixosozial bosqichlari. – Nyu-York: Norton Press, 1993.
4. Ergashev I., To‘xtasimov B. Harbiy psixologiya asoslari. – Toshkent: Akademiya, 2021.
5. Karimova V. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019.
6. Vygotskiy L.S. Psixologik rivojlanish nazariyalari. – Moskva: Pedagogika, 2018.

O'QUVCHILARDA SOTSIAL INTELLEKT OMILLARINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Odamboyeva Mashhura Murodbek qizi, UrDU Psixologiya
yo'nalishi 1 –bosqich magistri

FORMATION AND DEVELOPMENT OF FACTORS OF SOCIAL INTELLIGENCE IN STUDENTS

Odamboyeva Mashhura Murodbek kizi, 1st year Master's
degree in Psychology at UrSU

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ФАКТОРОВ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У УЧАЩИХСЯ

Одамбоева Маишхура Муродбек кызы, студентка 1 курса
магистратуры факультета Психологии УрГУ

adambaevamashkhura@
gmail.com
0000-0045-3786-4567

Annotatsiya: Mazkur maqola o'quvchilarda sotsial intellekt omillarining shakllanishi va rivojlanishiga bag'ishlangan. Sotsial intellekt insonlarning ijtimoiy munosabatlarini tushunish, boshqarish va samarali o'zaro ta'sir qilish qobiliyatini ifodalaydi. Maqolada sotsial intellektning nazariy asoslari, uning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, maktab muhitida rivojlanish usullari va empirik tadqiqotlar natijalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, sotsial intellektni rivojlantirishda fikrlash jarayonlari, fanlarni integratsiyalash, emotsional intellekt bilan bog'liq mashg'ulotlar va o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlari muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: sotsial intellekt, o'quvchilar, shakllanish omillari, rivojlanish jarayoni, emotsional intellekt, fanlar integratsiyasi.

Abstract: This article is dedicated to the formation and development of factors of social intelligence in students. Social intelligence represents the ability of people to understand, manage, and effectively interact with social relations. The article examines the theoretical foundations of social intelligence, factors influencing its formation, methods of development in the school environment, and the results of empirical research. According to the research results, in the development of social intelligence, thinking processes, the integration of disciplines, classes related to emotional intelligence, and the pedagogical approaches of teachers play an important role.

Key words: social intelligence, students, factors of formation, development process, emotional intelligence, integration of sciences.

Аннотация: Данная статья посвящена формированию и развитию факторов социального интеллекта у учащихся. Социальный интеллект представляет собой способность людей понимать, управлять и эффективно взаимодействовать с социальными отношениями. В статье рассматриваются теоретические основы социального интеллекта, факторы, влияющие на его формирование, методы развития в школьной среде и результаты эмпирических исследований. Согласно результатам исследования, важную роль в развитии социального интеллекта играют мыслительные процессы, интеграция предметов, занятия, связанные с эмоциональным интеллектом, и педагогические подходы учителей.

Ключевые слова: Социальный интеллект, учащиеся, факторы формирования, процесс развития, эмоциональный интеллект, интеграция наук.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda sotsial intellekt insonning muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun zaruriy omil sifatida qaralmoqda. Sotsial intellekt – bu boshqalar bilan munosabatlar oʻrnatish, ularning his-tuygʻularini tushunish va ijtimoiy vaziyatlarni samarali boshqarish qobiliyatidir. Oʻquvchilarda ushbu qobiliyatning shakllanishi va rivojlanishi taʼlim tizimining asosiy vazifalaridan biri boʻlib, chunki bu nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki jamiyatdagi uygʻunlikka ham hissa qoʻshadi.

Sotsial intellekt tushunchasi birinchi marta 1920-yillarda Edvard Torndayk tomonidan taklif etilgan boʻlib, u insonlar bilan munosabatlar oʻrnatish va boshqarish qobiliyati sifatida taʼriflangan. Keyinchalik, Daniel Goleman va boshqalar tomonidan emotsional intellekt bilan bogʻlanib oʻrganilgan. Oʻquvchilarda sotsial intellektning rivojlanishi bolalik va oʻsmirlik davrida sodir boʻladi, bu davrda maktab muhiti, oila va tengdoshlar guruhlari muhim rol oʻynaydi.

Mazkur maqolada sotsial intellektning shakllanish omillarini tahlil qilish, uning rivojlanish usullarini koʻrib chiqish va amaliy takliflar berish maqsad qilingan. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, sotsial intellektni rivojlantirishda fikrlash jarayonlari, fanlarni integratsiyalash va maxsus mashgʻulotlar samarali. Maqola nazariy va empirik maʼlumotlarga asoslangan boʻlib, taʼlim jarayonida ushbu masalani hal qilish yoʻllarini taklif etadi.

Asosiy qism

Sotsial intellektning nazariy asoslari.

Sotsial intellekt – bu shaxsiy va ijtimoiy koʻnikmalar majmui boʻlib, u emotsional intellektdan farq qiladi. Emotsional intellekt oʻz his-tuygʻularini boshqarishga yoʻnaltirilgan boʻlsa, sotsial intellekt boshqalarning motivlari, his-tuygʻulari va munosabatlarini tushunishga qaratilgan. U ikki asosiy komponentdan iborat: ijtimoiy xabardorlik (boshqalarning ichki holatini sezish) va ijtimoiy qulaylik (muammosiz muloqot qilish).

Oʻquvchilarda sotsial intellektning shakllanishi bolalikdan boshlanadi va u quyidagi omillar orqali taʼsirlanadi: oilaviy muhit, maktab taʼlimi va tengdoshlar bilan oʻzaro taʼsir. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, sotsial intellektning rivojlanishi fikrlash jarayonlari bilan chambarchas bogʻliq. Masalan, refleksiya, mantiqiy fikrlash va

emotsional boshqaruv orqali oʻquvchilar ijtimoiy vaziyatlarni yaxshiroq tushunadilar.

Sotsial intellektning toʻrt asosiy xususiyati mavjud: empatiya (boshqalarning his-tuygʻulariga moslashish), hurmat (muomala uslubini moslashtirish), xulq-atvor (ijtimoiy vaziyatlarga moslashish) va oʻz samaradorligiga ishonch (ijtimoiy munosabatlarda stressni kamaytirish). Ushbu xususiyatlar oʻquvchilarda maktab muhitida rivojlantirilishi mumkin.

Shakllanish omillari. Oʻquvchilarda sotsial intellektning shakllanishiga bir qancha omillar taʼsir etadi. Birinchidan, maktab muhiti: fanlarni integratsiyalash orqali oʻquvchilar empatiya, ijtimoiy koʻnikmalar va konfliktlarni hal qilishni oʻrganadilar. Masalan, til, ijtimoiy fanlar, matematika va tabiiy fanlarni birlashtirish orqali guruh muhokamalari va muammo hal qilish mashgʻulotlari oʻtkaziladi.

Ikkinchidan, oʻqituvchilarning pedagogik yondashuvlari: oʻqituvchilar integrativ pedagogikani oʻrgatishlari kerak, bu esa oʻquvchilarda ijtimoiy koʻnikmalarni rivojlantiradi. Uchinchidan, madaniy va kontekstual omillar: Koʻp millatli jamiyatlarda, masalan, Qozogʻistonda, fanlarni integratsiyalash millatlararo muloqotni kuchaytiradi.

Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, sotsial intellektning shakllanishida emotsional intellekt mashgʻulotlari muhim. Masalan, 12 haftalik dastur orqali oʻquvchilarning ijtimoiy koʻnikmalari va emotsional boshqaruvi yaxshilanadi, antisotsial xatti-harakatlar kamayadi.

Bundan tashqari, fikrlash jarayonlari orqali rivojlanish: Reja tuzish, muammo hal qilish va emotsional boshqaruv sotsial intellektni kuchaytiradi. Sotsial intellektning asosiy vazifalari – uzoq muddatli munosabatlar oʻrnatish va munosabatlar darajasini tushunish.

Rivojlanish usullari

Sotsial intellektni rivojlantirish uchun quyidagi usullar tavsiya etiladi:

1. Guruh ishlarini tashkil etish: Oʻquvchilar guruhlarda muammo hal qilish orqali empatiya va hamkorlikni oʻrganadilar.

2. Rolli oʻyinlar va dramatizatsiya: Bu emotsional intellektni va ijtimoiy koʻnikmalarni rivojlantiradi.

3. Emotsional intellekt mashg'ulotlari: His-tuyg'ularni aniqlash, boshqarish va dam olish texnikalari orqali.

4. Raqamli vositalar: Onlayn forumlar va guruh loyihalari orqali muloqotni kuchaytirish.

5. Tengdoshlar bilan o'zaro ta'sir: O'yinlar va ekstrakurrikulyar faoliyat orqali ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish.

Empirik tadqiqotlarda, masalan, quasi-eksperimental dizaynda, integratsiyalangan darslar orqali o'quvchilarning sotsial intellekt ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshgan. Boshqa tadqiqotda, sotsial intellekt konfliktlarni hal qilish strategiyalarini tanlashda muhim rol o'ynaydi.

Sotsial intellektni o'lchash uchun Tromso Sotsial Intellekt Shkalasi (TSIS) ishlatiladi, u ijtimoiy ma'lumotlarni qayta ishlash, ko'nikmalar va xabardorlikni baholaydi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sotsial intellektning rivojlanishi ta'lim tizimining integrativ yondashuviga bog'liq. Ammo, cheklovlar mavjud: resurslar etishmasligi, o'qituvchilar tayyorligining pastligi va madaniy farqlar. Masalan, qishloq va shahar maktablaridagi farqlar integratsiyani qiyinlashtiradi.

Sotsial intellekt emotsional intellektidan farq qilishi sababli, ularni birgalikda rivojlantirish kerak. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, mashg'ulotlar antisotsial xatti-harakatlarni kamaytiradi va maktab muhitini yaxshilaydi. Kelajakda katta namunalarda uzoq muddatli tadqiqotlar o'tkazish zarur.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda sotsial intellekt omillarining shakllanishi va rivojlanishi maktab ta'limining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, u fikrlash jarayonlari, fanlar integratsiyasi va emotsional mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. Bu nafaqat

shaxsiy rivojlanishga, balki jamiyatdagi uyg'unlikka ham hissa qo'shadi.

Takliflar:

-Ta'lim dasturlariga fanlarni integratsiyalashni kiritish.

-O'qituvchilar uchun maxsus treninglar o'tkazish.

-O'quvchilar uchun guruh loyihalari va rolli o'yinlarni ko'paytirish.

-Sotsial intellektni baholash uchun standart shkalalarni joriy etish.

-Qishloq maktablarida resurslarni taqsimlashni yaxshilash.

Ushbu takliflar ta'lim tizimini yaxshilashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avlaev O.U. Sotsial intellekt – shaxs kamolotini ta'minlashning psixologik determinanti. Monografiya. – T.: “Fan ziyosi” nashriyoti, 2022.
2. Норкобилова С.Г. Мактабгача yoshdagi bolalarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi va ularning shaxs sifatida shakllanishi // Молодой ученый. – 2021. – № 18 (360). – Б. 532-533.
3. Avlaev O.U. Shaxs kamolotini belgilovchi asosiy mezonlar // Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2024.
4. Norkeldiyeva D.A. va boshqalar. Bolalarda ruhiy rivojlanishi buzilishining muammolari // Buxoro Davlat Universiteti ilmiy jurnali (Psixologiya). – 2024. – № 3.
5. Ishmuhamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish // Yangi O'zbekiston fan va ta'lim.
6. Usmonova M. Interfaol metodlar orqali bolalar bilan samarali ishlash // Pedagogik ilmiy-tadqiqotlar. – 2023. – № 5(4). – Б. 35-40.

TA'LIM MUASSASALARIDA TALABA QADRIYATLARIGA IJTIMOY-PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

*Shomurotova Nilufar Davronbek qizi, Abu Rayhon Beruniy
nomidagi Urganch davlat universiteti magistranti*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ЦЕННОСТЯМ СТУДЕНТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

*Шомуротова Нилуфар Давронбек кизи, Магистрант
Ургенчского государственного университета
имени Абу Райхана Беруни*

SOCIO-PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO STUDENT VALUES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

*Shomurotova Nilufar Davronbek kizi, named after Abu Rayhan
Beruni Master's student of Urgench State University*

shomuratovanilufar80@
gmail.com
Orcid-0000-0007-2344-
5673

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim muassasalarida talabalar qadriyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik yondashuvlarning nazariy, empirik va amaliy asoslarini chuqur o'rganadi. Sh. Shvartsning asosiy qadriyatlar nazariyasi, klaster ta'lim modeli, psixologik interventsiiyalar (growth mindset, guruh terapiyasi), o'zbekona ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ("Haft shuaro" majmui misolida) va O'zbekiston oliy ta'limidagi psixologik xizmatlar tizimini tahlil qiladi. Maqola zamonaviy muammolarga – ijtimoiy dezadaptatsiya, kasbiy motivatsiya pasayishi, milliy qadriyatlarning globalizatsiya ta'siridagi zaiflashishiga e'tibor qaratib, 2025-yilgi O'zbekiston ta'lim strategiyasiga mos takliflar beradi.

Kalit so'zlar: talaba qadriyatlari, ijtimoiy-psixologik yondashuv, Shvarts nazariyasi, klaster ta'lim, "Haft shuaro", psixologik interventsia, ma'naviy-axloqiy tarbiya, oliy ta'lim psixologiyasi, O'zbekiston ta'limi.

Аннотация: Расширенная статья глубоко исследует теоретические, эмпирические и практические основы социально-психологических подходов к формированию и развитию ценностей студентов в образовательных учреждениях. Анализируется теория базовых ценностей Шварца, модель кластерного образования, психологические интервенции (growth mindset, групповая терапия), узбекские духовно-нравственные ценности (на примере комплекса «Хафт шуаро») и система психологических служб в высшем образовании Узбекистана. Статья фокусируется на современных проблемах: социально-психологическая дезадаптация, снижение профессиональной мотивации, ослабление национальных ценностей под влиянием глобализации, с предложениями, соответствующими стратегии образования Узбекистана 2025 года.

Ключевые слова: ценности студентов, социально-психологические подходы, теория Шварца, кластерное образование, «Хафт шуаро», психологические интервенции, духовно-нравственное воспитание, психология высшего образования, образование в Узбекистане.

Abstract: This expanded article deeply explores the theoretical, empirical, and practical foundations of social-psychological approaches to shaping and developing student values in educational institutions. It analyzes Schwartz's theory of basic values, cluster education model, psychological interventions (growth mindset, group therapy), Uzbek spiritual-moral values (exemplified by the "Haft Shuaro" complex), and the psychological services system in Uzbekistan's higher education. The article addresses contemporary

challenges—social-psychological maladaptation, declining professional motivation, weakening of national values under globalization—with recommendations aligned to Uzbekistan's 2025 education strategy.

Key words: student values, social-psychological approaches, Schwartz theory, cluster education, "Haft Shuaro", psychological interventions, spiritual-moral upbringing, higher education psychology, Uzbekistan education.

Kirish. Zamonaviy O'zbekiston ta'lim tizimida talabalar qadriyatlarini shakllantirish milliy rivojlanishning asosiy omiliga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" doirasida psixologik xizmatlar kuchaytirilmoqda. 2025-yil holatiga ko'ra, oliy ta'lim muassasalarida talabalar depressiyasi va ijtimoiy yolg'izligi 25% ga oshgan, kasbiy motivatsiya 15% pasaygan. Globalizatsiya ta'sirida individualizm kuchayib, milliy qadriyatlar (vatanparvarlik, mehnatkashlik) zaiflashmoqda. Shu bois ta'lim tizimida psixologik xizmatlar faoliyatini takomillashtirish, talabalarining ruhiy holatini doimiy o'rganish va ularni shakllantirish bugungi kun muammolaridan biridir. Bu tadqiqot tashqi muhit, qadriyat va boshqa omillar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlashtirishga, talabalarni ijtimoiy-psixologik holatiga ta'sir etuvchi mexanizmlarni yoritib beradi.

Ijtimoiy-psixologik yondashuvlar – bu qadriyatlar tizimini o'zgartirishning samarali usuli: ular talabalarni ijtimoiy moslashuvga, emotsional intellektga va barkamol shaxsga aylantiradi. Maqolaning maqsadi – yondashuvlarni nazariy tahlil qilish, empirik dalillar keltirish va amaliy modellar ishlab chiqish. Maqolani vazifasi adabiyotlarni tizimli tahlil qilish va qadriyatlar tizimini tasniflash. Bundan tashqari empirik tadqiqot natijalarini taqdim etish, klaster va intervantsiya modellarini batafsil ko'rib chiqishdir.

Adabiyotlar tahlili. Sh. Shvartsning "Asosiy qadriyatlar nazariyasi" (1992, yangilangan 2012) 19 ta qadriyatni 4 o'q bo'yicha tasniflaydi: o'zgarishga ochiqlik va saqlash; o'zini yuksaltirish va o'zini inkor etish. Talabalar tadqiqotlarida universalizm va mehribonlik ustun. AQSh va Yevropada bu nazariya ta'lim intervantsiyalarida qo'llaniladi – masalan, mindset o'zgartirish talaba muvaffaqiyatini 20% oshiradi.

O'zbek adabiyotida talaba qadriyatlar ma'naviy-axloqiy tarbiya bilan bog'liq: "Haft shuaro" majmui (Furqat, Zarif, Nodira,

Maxtumquli, Sherali, Oybek, Hamza) sevgi, adolat va hamdardlikni shakllantiradi.

Asosiy qism: 1. Talaba qadriyatlar tizimining ijtimoiy-psixologik tahlili

O'zbek talabalarida qadriyatlar quyidagicha:

-Yuqori: Mehribonlik (80%), xavfsizlik (75%).

-Past: Hokimiyat (40%), rag'bat (55%).

Empirik ma'lumot: NamDU so'rovi (2024) – 500 talaba, milliy qadriyatlar 65% ustun.

Shvarts doirasi (tasviri):

-O'ng tomonda: O'zgarish (innovatsiya).

-Chap tomonda: Saqlash (an'ana).

2. Ijtimoiy-psixologik yondashuvlar

a) Klaster yondashuvi: O'zbekistonda 10 ta pedagogik klaster tashkil etilgan – natija: talaba moslashuvi 35% oshgan. Korxonalar bilan hamkorlik qadriyatlarini kasbiyga bog'laydi.

b) Psixologik intervantsiyalar:

-Growth mindset: "Qobiliyat rivojlanadi" – baholar +18%.

-Guruh terapiyasi: Haft shuaro she'rlari bo'yicha – emotsional intellekt +25%.

-Individual maslahat: Psixologik markazlarda.

c) Ma'naviy tarbiya: Teatr studiyalari va Haft shuaro darslari – talaba axloqi 30% yaxshilangan.

3. Empirik tadqiqotlar va amaliy modellar

TDPU (2025): 1000 talaba, psixologik xizmatdan keyin motivatsiya +22%. BuxDU: Klasterda qadriyatlar indeksi 0.75 dan 0.92 ga oshgan.

Model taklifi:

4. Diagnostika (PVQ test).

5. Intervantsiya (guruhlar).

6. Monitoring (yillik so'rovlar).

MUHOKAMA. Ta'lim muassasalarida talaba qadriyatlarini shakllantirish jarayoni ko'p omilli ijtimoiy-psixologik hodisadir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, talabalarining qadriyat yo'nalishlari nafaqat o'quv jarayonidagi faoliyat natijasida, balki ularning shaxslararo munosabatlari, ijtimoiy tajribalari va emotsional muhit ta'sirida ham shakllanadi. Ayniqsa, o'qituvchi-shogird

o'rtasidagi psixologik muvozanat va ijobiy muloqot talaba qadriyatlariga bevosita ta'sir etuvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Muhokama jarayonida shuningdek, guruhdagi ijtimoiy muhitning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Talabalar jamoasi ichida o'zaro yordam, hamkorlik, mas'uliyat, hurmat kabi qadriyatlar rivojlanib borsin, bu nafaqat individual, balki kollektiv ijtimoiy qadriyat tizimini ham shakllantiradi. Bunday holat, o'z navbatida, ta'lim muassasasining ijtimoiy-psixologik iqlimini mustahkamlaydi.

Zamonaviy ta'lim tizimida axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi talabalarning qadriyat tizimiga yangi ta'sirlar keltirib chiqarmoqda. Internet va media maydonlar orqali yoshlar global qadriyatlarga duch kelmoqda, bu esa milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'rtasida muvozanatni ta'minlash zaruratini tug'diradi. Shu sababli, ta'lim muassasalarida psixologik treninglar, bahs-munozaralar, refleksiya mashg'ulotlari orqali talabalarni tanqidiy fikrlash va qadriyatlarni tahlil qilishga o'rgatish muhimdir.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-psixologik yondashuvlar talabaning shaxsiy o'zini anglash, ijtimoiy mas'uliyat hissi va ma'naviy qadriyatlarini shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan individual yondashuv, ijobiy psixologik muhit yaratish va talabalarning ichki motivatsiyasini kuchaytirish ularning qadriyat tizimining barqaror shakllanishiga yordam beradi.

Shu asosda aytish mumkinki, talaba qadriyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik yondashuvlar — bu ta'lim sifati va tarbiya samaradorligini oshiruvchi muhim omillardandir. Ta'lim muassasalarida qadriyatga yo'naltirilgan psixologik-pedagogik faoliyatni yo'lga qo'yish nafaqat bilim berish jarayonini, balki shaxsning ma'naviy barkamolligini ham ta'minlaydi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalarda qadriyatlarni shakllantirish ta'lim tizimining eng muhim ma'naviy-psixologik vazifalaridan biridir.

Qadriyatlar shaxsning dunyoqarashi, hayotiy pozitsiyasi va ijtimoiy faolligini belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Ta'lim muassasasida yaratilgan ijtimoiy-psixologik muhit, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi hamkorlik, jamoa ichidagi munosabatlar hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar ushbu jarayonning samaradorligini belgilaydi.

Ijtimoiy-psixologik yondashuv asosida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, talabalarda qadriyatlarni rivojlantirish uchun faqat nazariy bilimlar emas, balki amaliy faoliyat, refleksiya, suhbat va o'zaro muloqot jarayonlari ham muhimdir. Bunday yondashuv shaxsda ijtimoiy mas'uliyat, empatiya, tolerantlik va milliy iftixor kabi muhim insoniy fazilatlarni mustahkamlaydi.

Demak, ta'lim muassasalarida ijtimoiy-psixologik yondashuvlar talabalarning ma'naviy barkamolligini, shaxsiy faolligini va ijtimoiy uyg'unligini ta'minlovchi muhim mexanizm sifatida qoralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. "Ta'lim tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida" PQ-3775-son. — 2018-yil 28-iyun. — www.lex.uz.
2. Abdullaeva Q.M. *Ijtimoiy psixologiya asoslari*. — Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2020. — 212 b.
3. Allport G. *Shaxs va uning psixologik talqini*. — Toshkent: "Sharq", 2018. — 198 b.
4. Jalolov J. *Pedagogik psixologiya*. — Toshkent: "Fan va texnologiya", 2019. — 268 b.
5. Maslou A. *Motivatsiya va shaxsiyat*. (ingliz tilidan tarjima) — Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2012. — 325 b.
6. Yo'ldoshev J.G., Saidahmedov N. *Pedagogik mahorat*. — Toshkent: "O'zbekiston", 2017. — 240 b.
7. G'oziev E.G'. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021. — 384 b.

Qabul qilindi: 01.11.2025

Chop etildi: 29.12.2025

UDK: 8433-312.633

SOG'LOM TURMUSH TARZI MADANIYATI: YANGI O'ZBEKISTON JAMIYATIDA QADRIYATLAR VA MODERNIZATSIYA JARAYONLARINING FALSAFIY TALQINI

Gadoyeva Lobar Ergashevna, Buxoro davlat tibbiyot instituti

“Ijtimoiy fanlar” kafedrasida dotsenti, PhD

HEALTHY LIFESTYLE CULTURE: PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF VALUES AND MODERNIZATION PROCESSES IN THE NEW UZBEKISTAN SOCIETY

Gadoyeva Lobar Ergashevna, Bukhara State Medical Institute

Associate Professor of the Department of Social Sciences, PhD

КУЛЬТУРА ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ: ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЦЕННОСТЕЙ И ПРОЦЕССОВ МОДЕРНИЗАЦИИ В ОБЩЕСТВЕ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Гадоева Лобар Эргашевна,

Бухарский государственный медицинский институт,

доцент кафедры социальных наук, кандидат наук

<https://orcid.org/0009-0003-2215-3358>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida sog'lom turmush tarzi madaniyatining shakllanishi falsafiy-nazariy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Unda sog'lom hayotning milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashuvi, modernizatsiya jarayonlari ta'sirida shakllanayotgan yangi ijtimoiy ong, shuningdek, sog'lom turmush tarzining jamiyat barqaror taraqqiyotidagi o'rni asoslab beriladi. Tadqiqotda antropologik, aksiologik va sotsiokulturn yondashuvlar orqali "sog'lom hayot" tushunchasining mazmuni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: sog'lom turmush tarzi, madaniyat, Yangi O'zbekiston, qadriyatlar, modernizatsiya, ijtimoiy ong, antropologiya, aksiologiya, sog'lom jamiyat.

Abstract: This article analyzes the formation of a healthy lifestyle culture in the conditions of New Uzbekistan from a philosophical and theoretical point of view. It substantiates the harmonization of healthy life with national and universal values, the new social consciousness that is being formed under the influence of modernization processes, as well as the role of a healthy lifestyle in the sustainable development of society. The study reveals the content of the concept of "healthy life" through anthropological, axiological and sociocultural approaches.

Key words: healthy lifestyle, culture, New Uzbekistan, values, modernization, social consciousness, anthropology, axiology, healthy society.

Аннотация: В данной статье анализируется формирование культуры здорового образа жизни в условиях Нового Узбекистана с философско-теоретической точки зрения. Обосновывается гармонизация здорового образа жизни с национальными и универсальными ценностями, новое общественное сознание, формирующееся под влиянием процессов модернизации, а также роль здорового образа жизни в устойчивом развитии общества. В исследовании раскрывается содержание концепции «здорового образа жизни» с помощью антропологического, аксиологического и социокультурного подходов.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, культура, Новый Узбекистан, ценности, модернизация, общественное сознание, антропология, аксиология, здоровое общество.

Kirish. Yangi O'zbekiston taraqqiyotining sohalarida tub islohotlar, yangilanishlar va hozirgi bosqichi jamiyat hayotining barcha modernizatsiya jarayonlari bilan tavsiflanadi.

Mazkur jarayonlarning markazida inson, uning huquqlari, qadr-qimmati, farovonligi va sog'lom hayot kechirish imkoniyatlari turadi. Chunki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivoji, intellektual salohiyati va ma'naviy barqarorligi avvalo inson kapitalining sifat darajasiga bog'liq [1]. Shu ma'noda sog'lom turmush tarzi nafaqat tibbiy-biologik ehtiyoj, balki zamonaviy ijtimoiy-falsafiy hodisa, mamlakat taraqqiyotining strategik omili sifatida namoyon bo'lmoqda. Bugungi globallashuv sharoitida inson salomatligiga oid xavf va xatarlar ko'payib borayotgani, texnologiyalarning keskin rivoji, ekologik buzilishlar, iste'mol jamiyatining bosimi, shuningdek, axborot oqimining cheksizligi sog'lom turmush tarzini saqlash va boshqarish masalasini yanada murakkablashtirmoqda. Natijada jamiyat ongida sog'lom hayot konsepsiyasini shakllantirish, uni qadriyat sifatida mustahkamlash va kelajak avlod ongiga singdirish Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining ustuvor yo'nalishiga aylandi [2].

Sog'lom turmush tarzi madaniyati — bu shunchaki jismoniy mashqlar, to'g'ri ovqatlanish yoki zararli odatlardan voz kechish emas. U insonning o'ziga munosabati, dunyoqarashi, hayot falsafasi, jamiyatga bo'lgan mas'uliyati va o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish jarayonini tartibga soluvchi kompleks qadriyaviy tizimdir. Shu jihatdan, sog'lom hayot tushunchasi falsafaning bir qator sohalari — aksiologiya, axloqshunoslik, antropologiya, ijtimoiy falsafa, hayot falsafasi bilan uzviy bog'liq.

Falsafiy yondashuv sog'lom turmush tarzini faqat tibbiy-profilaktik tadbirlar doirasida emas, balki insonning borliqqa munosabati, ijtimoiy rolini anglash jarayoni, o'z-o'zini takomillashtirish madaniyati sifatida tadqiq etishga imkon beradi. Antropologik nuqtai nazardan esa sog'lomlik — bu insonning biologik, psixologik va ijtimoiy komponentlarining uyg'un rivojlanishi, shaxsning o'z imkoniyatlarini maksimal ro'yobga chiqarishidir [3].

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, Yangi O'zbekiston sharoitida sog'lom turmush tarzi jamiyat modernizatsiyasining tarkibiy qismi, ma'naviy yangilanish jarayonining falsafiy asoslaridan biri sifatida qaralmoqda. Shu bois sog'lom turmush tarzi madaniyatini falsafiy va antropologik tahlil qilish, uning zamonaviy ijtimoiy jarayonlar bilan bog'liqligini aniqlash, sog'lom

jamiyatni shakllantirishdagi o'rnini ochib berish ilmiy-ahmiyatga ega vazifa hisoblanadi.

Sog'lom turmush tarzi (STT) zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim tamoyillaridan biri bo'lib, u nafaqat tibbiy yoki gigiyenik kategoriya, balki insonning o'z mohiyati, qobiliyatlari va mavjudot sifatida o'zini anglashiga daxldor bo'lgan falsafiy fenomen sifatida qaraladi. Falsafa sog'lom turmush tarzini insonning o'z hayotiga ma'naviy, axloqiy va intellektual mas'uliyat bilan yondashuvi sifatida tushuntiradi. Bu yondashuv uni oddiy odatlar majmuasidan ancha yuqori darajaga — **insonning o'z mavjudligini ongli ravishda tashkil etish jarayoniga** ko'taradi.

Sog'lom turmush tarzi fenomenining falsafiy ildizlari qadimgi dunyo tafakkuridan boshlab, Sharq mutafakkirlari, islom falsafasi, Yevropa klassik falsafasi, zamonaviy antropologiya va fenomenologiya oqimlarida izchil rivojlangan. Sog'lom hayot kechirish insonning tabiat bilan uyg'un yashashi (Gippokrat), ruh va tana muvozanatini topishi (Forobiy), hayotiy maqsadni anglab yashashi (Ibn Sino), o'z-o'zini rivojlantirishga intilishi (Aristotel), iroda va mas'uliyat (Kant), jamiyatdagi faol subyekt sifatidagi roli (M. Veber) bilan bog'liq tarzda talqin qilingan [4].

Sog'lom turmush tarzi fenomenining falsafiy asoslari zamonaviy antropologiyada "biosotsial mavjudot" konsepsiyasi orqali ham izohlanadi. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, inson salomatligi faqat biologik omillarga emas, balki ijtimoiy muhit, madaniy qadriyatlar, iqtisodiy sharoit va shaxsiy hayot strategiyasiga ham bog'liq. Demak, STT — bu insonning jamiyatdagi o'rnini va o'zining ijtimoiy mas'uliyatini anglagan holda shakllanadigan hayot tarzidir.

Yangi O'zbekiston sharoitida ushbu fenomen alohida falsafiy mazmun kasb etadi. Davlat siyosatida inson qadri, uning salomatligi, hayot sifati va farovonligi ustuvor ahamiyat kasb etayotgani STTni milliy taraqqiyotning muhim tarkibiy qismiga aylantirdi. Bu jarayon fuqarolarning sog'lom fikrlashi, ongli tanlov qilishi, mas'uliyatli hayot tarzini shakllantirish kabi falsafiy tamoyillar bilan bog'liq.

Shunday qilib, sog'lom turmush tarzi fenomeni falsafiy jihatdan insonning o'z hayotini anglab, uni maqsadli va intizomli ravishda tashkil etish qobiliyatini ifodalaydi. U insonning o'zini boshqarish, o'z qadrini bilish va jamiyatdagi faol subyekt

sifatidagi o'rnini mustahkamlash jarayonining asosiy tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi.

Sog'lom turmush tarzi insonning biologik, psixologik va ijtimoiy tabiati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ko'p qatlamli antropologik hodisadir. Insonning mavjudligi faqat jismoniy barqarorlikka emas, balki ruhiy muvozanat, ijtimoiy munosabatlar sifati va ma'naviy tamoyillar tizimiga ham tayanadi. Shu ma'noda sog'lom turmush tarzini antropologik o'rganish insonning kimligi, uning ehtiyojlari, qadriyatlari va turmush tarzi o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tahlil qilish imkonini beradi [5].

Inson mohiyatan bio-ijtimoiy mavjudot bo'lgani sababli sog'lom hayot kechirishga bo'lgan ehtiyoj ham biologik zaruratdan iborat emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, madaniy an'ana va ma'naviy qarashlar bilan belgilanadi. Antropologik yondashuv ana shu murakkab o'zaro bog'liqlikni ochib beradi.

Inson tanasi biologik jihatdan muvozanatga intiladigan murakkab tizimdir. Sog'lom turmush tarzining asosiy biologik komponentlari — to'g'ri ovqatlanish, yetarli uyqu, jismoniy harakat, gigiyena va stressni boshqarish — antropologiyada insonning evolyutsion moslashuv mexanizmlari bilan bog'lanadi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar ko'rsatadiki, insonning qadimiy hayot tarzi (ov-hovli jamiyatlaridagi yuqori faollik, tabiiy oziqlanish, tabiiy ritmlarga mos uyqu) bilan bugungi urbanistik muhit o'rtasidagi keskin farq ko'plab kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

Sog'lom turmush tarzi fenomenini o'rganishda antropologik yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi, chunki insonning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy holati uning mavjudlik shaklini, hayot tarzi sifatini hamda o'zini jamiyatda qanday namoyon etishini belgilab beradi. Antropologiya insonni nafaqat biologik mavjudot, balki madaniy, ijtimoiy va ma'naviy mavjudot sifatida ko'radi. Shu bois sog'lom turmush tarzi faqat tibbiy masala emas, balki inson tabiatining kompleks mohiyati bilan bog'liq falsafiy-antropologik muammo sifatida ham talqin qilinadi [6]. Avvalo, insonning biologik xususiyatlari sog'lom turmush tarzining boshlang'ich antropologik asosini tashkil etadi. Inson organizmi tabiatning umumiy qonuniyatlariga bo'ysunadi, uning fiziologik ehtiyojlari — uyqu, ovqatlanish, harakat, muvozanatli metabolizm — sog'lom turmush tarzining fundamental komponentlari sifatida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda, sog'lom

turmush tarzi insonning tabiat bilan uyg'un rivojlanishini ta'minlaydigan biologik me'yorlarga rioya qilishni nazarda tutadi [7]. Ammo bu me'yorlar faqat tabiat tomonidan berilgan imkoniyatlar doirasini ko'rsatadi, xolos; ularni ongli ravishda amalga oshirish esa madaniy va ijtimoiy omillar bilan belgilanadi [8].

Insonning ijtimoiy-madaniy mavjudoti sog'lom turmush tarzining keyingi antropologik qatlamini tashkil etadi. Har bir jamiyat o'zining madaniy qadriyatlari, rasm-rusumlari, me'yorlari va turmush tarzi modellari orqali odamlarning sog'lom yashash haqidagi tasavvurlarini shakllantiradi. Yangi O'zbekiston sharoitida sog'lom turmush tarzi tushunchasi davlat siyosati, milliy qadriyatlar va modernizatsiya jarayonlarining o'zaro uyg'unlashuvi natijasida qayta talqin qilinmoqda. Bu jarayonda insonning jismoniy salomatligi bilan birga ma'naviy barkamolligi, ruhiy mustahkamligi va ijtimoiy faolligi ham sog'lom hayotning ajralmas qismiga aylanmoqda.

Adabiyotlar

1. Ergashevna G. L. The importance and place of philosophy in shaping the worldview of modern youth //Journal of Social Sciences and Humanities Research Fundamentals. – 2023. T. 3.№. 05. – C. 72-74.
2. Ergashevna G. L. Modern valeological teachings and their socioanthropological essence //The American Journal of Political Science Law and Criminology. – 2023. – T. 5. – №. 04. – C. 106-113.
3. Gadoeva L. E. Ethnomedical Culture And Healthy Lifestyles: A Dialectical Relationship In Genesis //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – T. 6. – №. 8. – C. 2875-2884.
4. Gadoeva L. E. Physical labor is the basis of a healthy lifestyle in the context of globalization //American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. – 2022. – T. 2. – №. 07. – C. 22-27.
5. Gadoeva L. E. Quality of lifestyle socio-philosophical category //Oriental Journal of Social Sciences. – 2022. – T. 2. – №. 03. – C. 62-66.
6. Gadoeva L. E., Rakhmatullaeva K. Stages of formation of healthy lifestyle and ethnomedical culture in uzbekistan: analysis of experiences //Builders Of The Future.2022. – T. 2. – №. 03. – C. 1-6.
7. Гадоева Л. Э. История развития понятия «здоровый образ жизни» в Узбекистане //Наука, техника и образование. – 2020. – №. 11 (75). – C. 46-49.
8. Gadoeva L. Ethnosocial aspects of a healthy lifestyle //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 9. – C. 446-449.

O'ZBEK JAMIYATIDA INKLYUZIYA MADANIYATI: QADRIYATLAR VA IJTIMOY O'ZGARISHLAR KONTEKSTIDA

Choriyeva Madina Aliyevna,

Osiyo xalqaro universiteti

Xorijiy til va Ijtimoiy fanlar kafedrasi dotsenti, (PhD)

INCLUSIVE CULTURE IN UZBEKISTAN SOCIETY: IN THE CONTEXT OF VALUES AND SOCIAL CHANGES

Choriyeva Madina Aliyevna,

Asian International University

Associate Professor of the Department of Foreign Languages
and Social Sciences, PhD

ИНКЛЮЗИВНАЯ КУЛЬТУРА В УЗБЕКСКОМ ОБЩЕСТВЕ: В КОНТЕКСТЕ ЦЕННОСТЕЙ И СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Чориева Мадина Алиевна, Азиатский международный
университет, Доцент кафедры иностранных языков и
социальных наук, кандидат наук

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekiston jamiyatida inklyuziya madaniyatining shakllanishi, rivojlanishi va ijtimoiy o'zgarishlar jarayonidagi o'rnini tahlil qiladi. Inklyuziya nafaqat ta'lim sohasi bilan cheklanmay, balki jamiyatning ma'naviy, axloqiy, madaniy va ijtimoiy hayotini qamrab oluvchi keng qamrovli ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda o'zbek xalqining qadimiy qadriyatlari, jamoaviylik an'analari, mehr-oqibat, kechirimlilik, bag'rikenglik va hamjihatlik kabi fazilatlarining inklyuziv madaniyat shakllanishiga ko'rsatgan ta'siri yoritiladi. Maqola shuningdek zamonaviy islohotlar, global tendensiyalar va modernizatsiya jarayonlarining inklyuziya madaniyatiga ta'sirini tahlil qilib, O'zbekistonda inklyuziv jamiyat modelining shakllanish istiqbollarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: inklyuziya, inklyuziv madaniyat, qadriyatlar, ijtimoiy o'zgarishlar, ta'lim, tenglik, bag'rikenglik, inson huquqlari, modernizatsiya, jamiyat rivoji, O'zbekiston.

Abstract: This article analyzes the formation, development and place of inclusive culture in Uzbek society in the process of social change. Inclusion is interpreted as a broad socio-philosophical category that is not limited to the sphere of education, but also covers the spiritual, moral, cultural and social life of society. The study highlights the influence of the ancient values of the Uzbek people, traditions of collectivism, such qualities as kindness, forgiveness, tolerance and solidarity on the formation of inclusive culture. The article also analyzes the impact of modern reforms, global trends and modernization processes on the culture of inclusion, revealing the prospects for the formation of an inclusive society model in Uzbekistan.

Key words: inclusion, inclusive culture, values, social changes, education, equality, tolerance, human rights, modernization, social development, Uzbekistan.

Аннотация: В данной статье анализируется формирование, развитие и место инклюзивной культуры в узбекском обществе в процессе социальных изменений. Инклюзия рассматривается как широкая социально-философская категория, не ограничивающаяся сферой образования, но охватывающая также духовную, моральную, культурную и социальную жизнь общества. В

исследовании подчеркивается влияние древних ценностей узбекского народа, традиций коллективизма, таких качеств, как доброта, прощение, терпимость и солидарность, на формирование инклюзивной культуры. В статье также анализируется влияние современных реформ, глобальных тенденций и процессов модернизации на культуру инклюзии, раскрываются перспективы формирования модели инклюзивного общества в Узбекистане.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивная культура, ценности, социальные изменения, образование, равенство, толерантность, права человека, модернизация, социальное развитие, Узбекистан.

Kirish. Bugungi globallashuv va modernizatsiya jarayonlari inson huquqlari, tenglik, adolat, ijtimoiy inklyuziya kabi tushunchalarni jamiyat taraqqiyotining asosiy mezonlari sifatida qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Inklyuziya fenomeni zamonaviy ijtimoiy-falsafiy diskursda shaxsning huquqiy, ijtimoiy, madaniy, ta'limiy va iqtisodiy muhitda to'laqonli ishtirokini ta'minlaydigan tamoyillar majmui sifatida talqin qilinadi. O'zbekistonning oxirgi yillardagi keng ko'lamlı islohotlari — inson qadri, ijtimoiy adolat, imkoniyatlar tengligi, kam ta'minlangan qatlamlarni qo'llab-quvvatlash, gender tenglik, nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilish — inklyuziya madaniyatining shakllanishiga kuchli turtki berdi [1].

O'zbek jamiyatining qadimiy qadriyatlari — jamoaviylik, bag'rikenglik, mehr-oqibat, qo'ni-qo'shnichilik, oila institutining mustahkamligi — inklyuziv madaniyatning tabiiy ijtimoiy zaminidir. Bu qadriyatlar tarixan jamiyatda ijtimoiy munosabatlarning yumshoq tartibga solinishi, hamjihatlik, murosas orqali masalalarni hal etish kabi fazilatlarini shakllantirgan. Shu ma'noda inklyuziya O'zbekiston uchun yangi ijtimoiy hodisa emas, balki zamonaviy talablarga mos ravishda qayta shakllanayotgan tarixiy ijtimoiy modeldir [2].

Inklyuziya madaniyatining rivojlanishi ijtimoiy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. So'nggi yillarda qonunchilik bazasining takomillashuvi, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun imkoniyatlarni kengaytirish, ta'limning barcha bosqichlarida inklyuziv yondashuvlarni joriy etish, raqamli texnologiyalar va axborot muhitining rivojlanishi inklyuziv jamiyat sari muhim qadam bo'ldi. Bu jarayonlar inklyuziyaning nafaqat ta'lim, balki madaniyat, sotsiologiya, falsafa, antropologiya va inson huquqlari kontekstida ham chuqur o'rganilishini talab qiladi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqot O'zbekiston jamiyatida inklyuziya madaniyatining shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir qiluvchi

qadriyatlar, ijtimoiy o'zgarishlar, modernizatsiya jarayonlari va global tendensiyalarni falsafiy tahlil qilishni maqsad qiladi. Inklyuziv madaniyatning mazmuni, milliy o'zlik bilan uyg'unligi, jamiyatning ijtimoiy taraqqiyotiga ta'siri va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari maqolaning asosini tashkil etadi [3].

Inklyuziya madaniyati O'zbekiston jamiyatida so'nggi yillarda jadal shakllanib borayotgan ijtimoiy-falsafiy hodisalardan biridir. Ushbu madaniyat, avvalo, inson qadrini ulug'lash, teng imkoniyatlarni ta'minlash, jamiyatdagi barcha guruhlarining to'laqonli ishtirokini kafolatlash kabi tamoyillar bilan belgilanadi. O'zbek xalqining tarixiy qadriyatlari — hamjihatlik, bag'rikenglik, mehr-oqibat, o'zaro yordam, hurmat va odob kabi fazilatlar inklyuziv madaniyat uchun tabiiy zamin vazifasini bajaradi.

Inklyuziya madaniyatining shakllanishiga O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida kechayotgan keng qamrovli o'zgarishlar kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, inson huquqlarini himoya qilish, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun imkoniyatlarni kengaytirish, gender tengligi, ta'limda inklyuziv yondashuvlarni joriy etish, oilani qo'llab-quvvatlash, yoshlar ishtirokini oshirish kabi yo'nalishlarda amalga oshirilayotgan islohotlar jamiyatda inklyuziv fikrlashni kuchaytirmoqda. Bu o'zgarishlar natijasida fuqarolar ongida insonni shaxs sifatida qadrlash, jamiyatning har bir a'zosiga e'tibor ko'rsatish, farqlilikni qabul qilish kabi tamoyillar tobora mustahkamlanib bormoqda [4].

Inklyuziya madaniyati nafaqat ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, balki ijtimoiy munosabatlarning barcha qatlamlarida namoyon bo'lmoqda. Jamiyatda nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha institutlarning rivojlanishi, mahallalarda ijtimoiy xizmatlarning kengayishi, davlat xizmatlarining qulayliklar yaratishga yo'naltirilishi ham ushbu jarayonning muhim qismidir. Inklyuziv jamiyat modeli odamning imkoniyati, yoshi, jinsi, sog'lig'i yoki ijtimoiy

mavqeidan qat'i nazar, uni teng huquqli subyekt sifatida ko'radi va uning rivojlanishi uchun sharoit yaratishni asosiy maqsad deb biladi [5].

Global tendensiyalar ham O'zbekistonning inklyuziya borasidagi yondashuvlariga ta'sir ko'rsatmoqda. Xalqaro tashkilotlar tomonidan ilgari surilayotgan standartlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, inson huquqlari konsepsiyasining kengayishi milliy siyosatda o'z aksini topmoqda. Shu bilan birga, inklyuziya madaniyatining rivojlanishida jamiyat ongining yangilanishi, qadriyatlarining qayta talqin qilinishi va modernizatsiya jarayonlarining chuqurlashuvi muhim rol o'ynaydi. Avvallari an'anaviy yondashuvlarda ko'zdan chetda qolgan guruhlar bugungi kunda ijtimoiy hayotning faol ishtirokchisiga aylanib bormoqda.

Inklyuziya madaniyatining shakllanishi jamiyatning barqaror rivojlanishi, ijtimoiy birdamlik [6], hamjihatlik va fuqarolik ongining yuksalishiga xizmat qiladi. Bu jarayon nafaqat ijtimoiy siyosat natijasi, balki jamiyatning madaniy o'zgarishi, qadriyatlar evolyutsiyasi va fuqarolik jamiyatining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbekistonning bugungi taraqqiyot bosqichida inklyuziv madaniyatning shakllanishi kelajak avlodning ma'naviy-axloqiy rivoji, ijtimoiy adolatning mustahkamlanishi va insonparvar jamiyat qurilishi uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek jamiyatida inklyuziya madaniyatining shakllanishi va rivojlanishi bugungi ijtimoiy taraqqiyotning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u jamiyatning qadriyat tizimi, ijtimoiy ong va davlat siyosati bilan uzviy bog'liqdir. Inklyuziya nafaqat ta'lim yoki ijtimoiy xizmatlarning takomillashuvi, balki jamiyatning insonni qadrlashga asoslangan yangi madaniy paradigmasini shakllantiruvchi jarayon sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek xalqining tarixiy an'analari — o'zaro yordam, mehr-oqibat, hamjihatlik, bag'rikenglik va hurmat kabi qadriyatlar inklyuziv jamiyat qurish uchun mustahkam ma'naviy zamin yaratadi. Shu bois inklyuziya madaniyati tashqi ta'sir bilan shakllanayotgan yangilik emas, balki milliy qadriyatlar va zamonaviy o'zgarishlar uyg'unligining mahsulidir.

So'nggi yillarda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar, inson

huquqlarini kengaytirish, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun sharoitlar yaratish, ta'lim tizimini inklyuzivlashtirish, gender tengligini ta'minlash, mahalla institutining ijtimoiy qo'llab-quvvatlash funksiyalarini kuchaytirish kabi jarayonlar inklyuziya madaniyatining mustahkamlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu islohotlar jamiyatda farqlilikni qabul qilish, teng imkoniyatlar yaratish va insonning ijtimoiy ishtirokini ta'minlashga qaratilgan keng qamrovli siyosiy-ijtimoiy platformani shakllantirdi.

Inklyuziya madaniyati shakllanishining muhim natijasi jamiyatning modernizatsiya jarayoniga mos ravishda yangilanayotgan qadriyatlar tizimidir. Odamlar ongida "boshqalik"ni qabul qilish, farqlilikni boylik sifatida ko'rish, har bir shaxsning ijtimoiy ishtirokini qo'llab-quvvatlash kabi tamoyillar tobora mustahkamlanib bormoqda. Bu esa ijtimoiy birdamlikni kuchaytiradi, diskriminatsiya va ijtimoiy ajratishning oldini olishga xizmat qiladi, jamiyatning barqaror va adolatli rivojlanishiga zamin yaratadi.

Inklyuziya madaniyati O'zbekistonning ijtimoiy taraqqiyotida strategik ahamiyatga ega bo'lgan konseptual yo'nalishdir. U nafaqat me'yoriy-huquqiy islohotlar natijasi, balki jamiyatning madaniy yangilanishi, qadriyatlarining evolyutsiyasi va ijtimoiy ongning o'zgarishini aks ettiradi. Inklyuziv jamiyat modeli inson kapitalini rivojlantirish, ijtimoiy adolatni mustahkamlash va jamiyatning barqaror kelajagini ta'minlash uchun zarur bo'lgan asosiy ijtimoiy-falsafiy poydevordir.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi "Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. – 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nogironligi bo'lgan shaxslarga inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish to'g'risida"gi Qarori. – PQ-4860, 2020-yil.
4. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
5. UNESCO. Inclusive Education: Guidelines for Inclusion. – Paris: UNESCO Publishing, 2017.
6. Ainscow, M. Understanding the Development of Inclusive Education. – London: Routledge, 2018.

ИСБОТ ҚИЛИШНИНГ ЗАРУРИЙ ШАРТЛАРИ

Номазов Ихтиёр Исмаилович,
Тошкент давлат юридик университети
мустақил изланувчиси

**ESSENTIAL CONDITIONS FOR PROVING
(EVIDENCE)**

Nomazov Ikhtiyor Ismailovich,
Tashkent State University of Law
Independent Researcher

НЕОБХОДИМЫЕ УСЛОВИЯ ДОКАЗЫВАНИЯ

Номазов Ихтиёр Исмаилович,
Ташкентский государственный юридический университет
независимый соискатель

e-mail:
ixtiyornomazov78@g
mail.com

Аннотация: Мазкур мақола жиноят процессида исбот қилиш (доказывание) фаолиятининг самарадорлиги ва қонунийлигини таъминловчи зарурий шартларни назарий-амалий жиҳатдан таҳлил қилишга бағишланган. Тадқиқотда исбот қилишнинг моҳиятини белгилловчи асосий фундаментал шартлар — процессуал шаклга риоя қилиш, қонунийлик принципининг таъминланиши ҳамда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг ҳимояси шартлари очиқ берилади. Мақолада айнан мана шу шартларнинг бузилиши далилларни номақбул деб топишга асос бўлиши, натижада жиноят ишининг адолатли ҳал этилишига тўсқинлик қилиши батафсил ўрганилган.

Калим сўзлар: исбот қилиш шартлари, жиноят процесси, исбот қилиш, далиллар.

Abstract: This article is dedicated to the theoretical and practical analysis of the essential conditions that ensure the effectiveness and legality of proving (do-kazyvanie) activity within the criminal process. The research reveals the core fundamental conditions that define the essence of proving: adherence to the procedural form, ensuring the principle of legality, and the condition of protection of human rights and freedoms. The article thoroughly examines how the violation of these specific conditions serves as a basis for deeming evidence inadmissible, which subsequently obstructs the fair resolution of the criminal case.

Key words: conditions of proof, criminal process, proving, evidence.

Аннотация: Настоящая статья посвящена теоретико-практическому анализу необходимых условий, обеспечивающих эффективность и законность деятельности по доказыванию в уголовном процессе. В исследовании раскрываются основные фундаментальные условия, определяющие сущность доказывания: соблюдение процессуальной формы, обеспечение принципа законности и условие защиты прав и свобод человека. В статье подробно изучается, что нарушение именно этих условий служит основанием для признания доказательств недопустимыми, что, в свою очередь, препятствует справедливому разрешению уголовного дела.

Ключевые слова: условия доказывания, уголовный процесс, доказывание, доказательства.

Кириш. Жиноят процесси босқичларига назар ташлаган ҳолда айтадиган бўлсак, терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси терговга қадар текширув мобайнида, суриштирувчи, терговчи ва прокурор терговга қадар текширув ёки жиноятларни тергов қилиш жараёнида, судья эса ишни кўришда исбот қилишни амалга оширади.

Исбот қилиш субъектларининг исбот қилиш билан боғлиқ ваколатлари иш юритиш босқичлари ва процессуал функцияларга мувофиқ равишда турличадир. Шу ўринда таъкидлаш ўринлики, жиноят процессининг турли босқичларида исбот қилиш жараёнида эътиборга олинадиган умумий жиҳатлар мавжуд бўлиб, булар:

исбот қилиш жараёнида фуқаролар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига риоя этиш;

давлат сирларини кўриқлаш;

далилларни баённомада қайд этиш;

баённомага иловаларни келтириш;

далилларни қайд этишнинг тўғрилигини тасдиқлаш;

баённомага имзо чекишдан бош тортиш ёки имзо чека олмаслик ҳолатларини тасдиқлаш кабилар қиради.

Айрим қўлланмаларда жиноят процесси босқичларида исбот қилишнинг умумий шартлари мавжудлиги кўрсатиб ўтилган¹. Бироқ махсус қонун нормаларидан умумий шартлар эмас, махсус шартлар акс эттирилганлиги билан ажралиб туради.

Юқоридаги шартларни мазмунини таҳлил қилиб, уларни назарий жиҳатдан:

– таъқиқ ўрнатувчи шартлар;

– ҳуқуқ берувчи шартлар;

– мажбурият юкловчи шартлар;

– ҳам ҳуқуқ берувчи, ҳам мажбурият юкловчи шартларга бўлишимиз ва шу асосда жиноят процесси босқичларида исбот қилишнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашимиз мумкин бўлади², деб ҳисоблайди Б.А. Ражабов ўзининг илмий қарашларида.

Жиноят-процессуал ўқув адабиётларида, қуйида бир неча шартларнинг изоҳини кўришимиз мумкин³, хусусан улар қуйида акс эттирилган.

Таъқиқ ўрнатувчи шартлар бу – жиноят процессининг ҳар қандай босқичида далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолаш жараёнида исбот қилиш иштирокчиларининг қонунга ҳилоф ва ахлоққа зид ҳаракатлар содир этишдан тийилишини белгилловчи шартлардир. Ушбу шартларга ЖПКнинг исбот қилиш жараёнида фуқаролар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини кўриқлаш деб номланган 88-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмларида, далилларнинг мақбул эмаслиги деб номланган

95¹-моддасининг учинчи қисмида белгиланган, исбот қилиш иштирокчиларининг қонунга ҳилоф ва ахлоққа зид ҳаракатлар содир этишдан тийилиши белгиланган нормалар қиради. Ҳуқуқ берувчи шартлар – иш юритишнинг ҳар қандай босқичида исбот қилиш иштирокчиларига далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолаш билан боғлиқ муайян ҳаракатларни содир этишга ҳуқуқ ёки имтиёз берувчи қоидалардир. Ушбу шартларга ЖПКнинг исбот қилиш иштирокчилари деб номланган 86-моддасининг 1 ва 2-қисмларидаги, далиллар тўплаш деб номланган 87-моддасининг иккинчи қисмидаги, давлат сирларини кўриқлаш деб номланган 89-моддасининг биринчи қисмидаги ва далилларни қайд этишда ёрдамчи усуллар, баённомага иловалар деб номланган 91-моддасининг биринчи қисмидаги ҳуқуқ ва имтиёз берувчи нормалар қиради. Илмий изланувчи Т. Хомидовнинг фикрича, “мажбурият юкловчи шартлар – иш юритишнинг ҳар қандай босқичида исбот қилиш иштирокчиларига далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолаш билан боғлиқ мажбуриятларни юкловчи шартлардир”⁴. Ушбу шартлар ЖПКнинг 86-моддаси учинчи қисмида, 88-моддасининг биринчи, тўртинчи ва бешинчи қисмларида, 89-моддасининг иккинчи, учинчи қисмларида, 90-моддасининг иккинчи, учинчи қисмларида, 91-моддасининг иккинчи, тўртинчи қисмларида, 92-моддасида, 93-моддасининг иккинчи қисмида, 94-моддасида ва 95¹-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида белгиланган шартлар ҳисобланади.

Ҳам ҳуқуқ берувчи, ҳам мажбурият юкловчи шартлар бу – жиноят процессининг ҳар қандай босқичида исбот қилиш иштирокчиларига далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолаш билан боғлиқ ҳуқуқлар бериш билан бир пайтда, уларга тегишли мажбуриятларни ҳам юкловчи шартлардир. Ушбу шартлар суриштирувчи, терговчи, прокурор ва судга исбот қилишни амалга ошириш ҳуқуқини бериш билан бирга уларга исбот қилиш мажбуриятини

¹ Жиноят-процессуал ҳуқуқи. Умумий қисм: дарслик/Муаллифлар жамоаси//– Т.: ТДЮУ, 2017. 167-б.

² Ражабов Б.А. Ишни судга қадар юритишда исбот қилишнинг умумий шартларига риоя этилишини таъминлаш. – Т.2019. – 6.156.

³ Д.Базарова, Д.Суюнова, С.Махмудов, Б.Шамсутдинов. Дарслик. – Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2021. – 192 бет.

⁴ Хомидов Т. Ишни судга қадар юритишда исботлаш предмети ва исботланиши лозим бўлган ҳолатлар //Решение социальных проблем в управлении и экономике. – 2025. – Т. 4. – №. 4. – С. 97-100.

(ЖПК 86-м.1-қ.); жиноят иши бўйича далилларни тўплаш ва тақдим этиш ҳукукини химоячига бериш (ЖПК 87-м.2-қ.) баробарида исбот қилишни амалга оширувчи мансабдор шахсларга химоячи томонидан тўпланган далилларни жиноят иши материалларига қўшиб қўйиш, шунингдек, терговга қадар текширув, суриштирув, дастлабки тергов ўтказиш ва жиноят ишини судда қўриш жараёнида мажбурий баҳолаш мажбуриятини; исбот қилишни амалга оширувчи шахсларга давлат сирлари бўлган ҳужжатлар ёки нарсаларни кўздан кечириш, олиб қўйиш ва унга доир бошқа ҳаракатларни амалга ошириши мумкинлиги бўйича ҳуқуқ бериш (ЖПК 89-м.1-қ.) баробарида уларнинг зиммасига бундай ҳаракатлар прокурор томонидан санкция берилган қарор ёки суднинг ажрими асосида амалга ошириш мажбуриятини юклайди.

Терговга қадар текширувда исбот қилишда ЖПКнинг 320² -моддасига мувофиқ, терговга қадар текширув жиноятга оид аризалар, хабарлар ва бошқа маълумотларни текшириш, уларни қўриб чиқиш натижаси юзасидан қарор қабул қилишга доир тадбирлар, шунингдек иш учун аҳамиятли бўлиши мумкин бўлган жиноят излари, нарсалар ва ҳужжатларни мустаҳкамлаш ва сақлашга доир чораларни ўз ичига олади. Шундан келиб чиқиб айтидиган бўлсак, терговга қадар текширувда исбот қилиш – содир бўлган ижтимоий қилмиш ҳақида хабар берилганда, ушбу қилмишнинг юз берган-бермаганлигини текширишда, шу қилмишни содир этган шахсни аниқлаш ва иш учун аҳамиятли бўлиши мумкин бўлган жиноят излари, нарсалар ва ҳужжатларни қидириш, топиш, аниқлаш, тўплаш, мустаҳкамлаш ва сақлашда намоён бўлади. Суриштирув ва дастлабки терговда исбот қилиш тергов ҳаракатлари ва тезкор-қидирув тадбирларини амалга ошириш йўли билан суриштирувчи, терговчи ва прокурор томонидан амалга оширилади. Я.В. Жданованинг таъкидлашича, “суриштирув ва дастлабки терговда исбот қилиш тергов тусмолларини илгари суриш ва уларни динамик ривожлантириш, жиноят ишининг фактлари ва

ҳолатлари тўғрисидаги маълумотларни ва далилларни тўплаш, текшириш, шунингдек процессуал қарорларни ва жиноят иши бўйича ишончли хулосаларни шакллантиришда намоён бўлади”⁵. Далилларни тўплаш ва текшириш албатта тергов ҳаракатлари замирида амалга оширилади. Бу эса Жиноят-процессуал кодексининг 87-моддаси мазмуни билан ифодаланади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мухтасар якун ясайдиган бўлсак, тергов ҳаракатлари натижасида исботлашда исботланиши керак бўлган ҳар бир ҳолатнинг ҳақиқийлигини тасдиқловчи ишга оид барча ишончли далилларнинг тўпланганлиги, жиноят иши юзасидан исбот қилиниши лозим бўлган ҳолатни аниқлаш имконини берувчи далиллар мажмуининг борлиги, шахсни айбдор деб топиш учун бир-бирини инкор этмайдиган оқилона далиллар жамланмаси бўлиши, иш бўйича ҳақиқатни аниқлаши лозим бўлган ҳар бир ҳолат бўйича ишончли ва мақбул далилларнинг тўпланганлиги билан амалга оширилишини талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Жиноят-процессуал ҳукуқи. Умумий қисм: дарслик / Муаллифлар жамоаси // – Т.: ТДЮУ, 2017. 167-б.
2. Ражабов Б.А. Ишни судга қадар юритишда исбот қилишнинг умумий шартларига риоя этилишини таъминлаш. – Т. 2019. – б. 156.
3. Д. Базарова, Д. Суюнова, С. Махмудов, Б. Шамсутдинов. Дарслик. – Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2021. – 192 бет.
4. Хомидов Т. Ишни судга қадар юритишда исботлаш предмети ва исботланиши лозим бўлган ҳолатлар // Решение социальных проблем в управлении и экономике. – 2025. – Т. 4. – №. 4. – С. 97-100.
5. Жданова Я.В. Проблемы вероятного и достоверного в уголовно-процессуальном доказывание и их влияние на принятие отдельных процессуальных решений следователем. Ижевск, 2004. – С. 6-10.

⁵ Жданова Я.В. Проблемы вероятного и достоверного в уголовно-процессуальном доказывание и их влияние на

принятие отдельных процессуальных решений следователем. Ижевск, 2004. – С. 6-10.

TALABALARDA CHET TILINI O'RGANISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA LOYIHA METODI

*Raxmanberdiyeva Karima Saydanovna, Toshkent davlat
Sharqshunoslik universiteti "G'arb tillari" kafedrasida dotsenti, (PhD)*

PROJECT METHOD IN DEVELOPING FOREIGN LANGUAGE LEARNING COMPETENCES IN STUDENTS

*Rakhmanberdiyeva Karima Saydanovna, Associate Professor of the
Department of "Western Languages" of the Tashkent State University
of Oriental Studies, (PhD)*

ПРОЕКТНЫЙ МЕТОД РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ У СТУДЕНТОВ

*Рахманбердиева Карима Сайдановна, доцент кафедры "Западные
языки" Ташкентского государственного университета
востоковедения, (PhD)*

<https://orcid.org/000>

0-0001-6517-0252

e-mail:

Dilya21@bk.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarda chet tilini o'rganish kompetensiyalarini rivojlantirishda loyiha metodining pedagogik ahamiyati va samaradorligi yoritilgan. Unda loyiha metodining mohiyati, bosqichlari hamda uni ingliz tilini o'qitish jarayoniga joriy etish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Loyiha metodi asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning mustaqil fikrlashini, ijodiy yondashuvini, kommunikativ kompetensiyasini va amaliy til ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Shuningdek, CEFR talablari asosida loyiha metodini qo'llash orqali talabalarning o'qish, yozish, tinglab tushunish va og'zaki nutq kompetensiyalarini shakllantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari loyiha metodining chet tilini o'qitishda samarali pedagogik texnologiya ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: loyiha metodi, chet tilini o'qitish, kompetensiyaviy yondashuv, kommunikativ kompetensiya, mustaqil ta'lim, faol metodlar, ingliz tili, CEFR, pedagogik texnologiyalar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

Abstract: This article examines the pedagogical significance and effectiveness of the project method in developing students' foreign language learning competencies. The essence and stages of the project method, as well as the possibilities of its implementation in the process of teaching English, are analyzed. It is substantiated that the educational process organized on the basis of the project method contributes to the development of students' independent thinking, creative approach, communicative competence, and practical language skills. In addition, the article considers the formation of students' reading, writing, listening, and speaking competencies through the application of the project method in accordance with CEFR requirements. The research findings demonstrate that the project method is an effective pedagogical technology in foreign language teaching.

Keywords: project method, foreign language teaching, competency-based approach, communicative competence, independent learning, active methods, English language, CEFR, pedagogical technologies, learner-centered education.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогическая значимость и эффективность проектного метода в развитии компетенций изучения иностранного языка у студентов. Анализируются сущность и этапы проектного метода, а также возможности его внедрения в процесс обучения английскому языку. Обосновывается, что образовательный процесс,

организованный на основе проектного метода, способствует развитию у студентов самостоятельного мышления, творческого подхода, коммуникативной компетенции и практических языковых навыков. Кроме того, рассматриваются вопросы формирования у студентов компетенций чтения, письма, аудирования и устной речи посредством применения проектного метода в соответствии с требованиями CEFR. Результаты исследования показывают, что проектный метод является эффективной педагогической технологией в обучении иностранным языкам.

Ключевые слова: проектный метод, обучение иностранному языку, компетентностный подход, коммуникативная компетенция, самостоятельное обучение, активные методы, английский язык, CEFR, педагогические технологии, личностно-ориентированное обучение.

KIRISH. Loyiha metodi so'zlarni yodlashga va o'rganishga xizmat qilishi, nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etishi, talabalar tomonidan mustaqil rejalashtirish, tashkillashtirish va amalga oshirish imkoniyatini yarata oladigan bo'lishi kerak. Fanga tegishli mavzularni o'qitish ketma-ketligi va davomiyligi faol metod tanlashga ta'sir ko'rsatadi. Faol metodlarning ba'zilari talabalarni faollashtirishga qancha ko'p vaqt talab qilsa, topshiriqlar yoki amaliy faoliyatlarni bajarishga ham shuncha vaqt talab etiladi. O'quv mashg'ulotida vaqt shunchalik chegaralangan bo'lishi mumkinki, qo'llashda ko'p vaqt talab qiladigan faol metoddan foydalanish imkonini bermaydi. Ba'zi faol metodlarni qo'llashda alohida sharoitlar talab qilinmaydi, ammo maxsus o'quv-moddiy sharoitlar talab qiladigan faol metodlardan foydalanmoqchi bo'lsak, u holda didaktik ta'minotni amalga oshirishimiz lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Talabalarda chet tilini o'rgatishda yodlash qobiliyatlarini rivojlantirishda mustaqil faoliyatni amalga oshirish jarayonining yetakchi va samarali metodi sifatida biz loyiha metodini ko'rib chiqdik. U quyidagi pedagogik vazifalarni hal qiladi:

“Loyiha” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

Pedagog loyiha metodi bo'yicha topshiriqlarni ishlab chiqadi. Talabalar mustaqil ravishda darsliklar, sxemalar orqali so'zlarni, gaplarni tuzadilar, tarqatma materiallar asosida topshiriqqa oid ma'lumotlarni yig'adilar.

MUHOKAMA. Talabalar mustaqil ravishda ish rejasini ishlab chiqadilar. Ish rejasida talabalar ish bosqichlarini, ularga ajratilgan vaqt va texnologik ketma-ketligini material va vositalar orqali rejalashtirishlari lozim.

Kichik guruhlar ish rejalarini taqdimot qiladilar. Talabalar ish rejasiga asosan topshiriqni

bajarish bo'yicha qaror qabul qiladilar. Talabalar o'qituvchi bilan birgalikda qabul qilingan qarorlar bo'yicha erishiladigan natijalarni muhokama qiladilar. Bunda har xil qarorlar taqqoslanib, eng maqbul variant tanlab olinadi. O'qituvchi talabalar bilan birgalikda “Baholash varaqasi”ni ishlab chiqadi.

Talabalar topshiriqni ish rejasida asosida mustaqil ravishda amalga oshiradilar. Ular individual yoki kichik guruhlarda ishlashlari mumkin.

Talabalar ish natijalarini o'zlari tekshiradilar. Bundan tashqari, kichik guruhlar bir-birlarining ish natijalarini tekshirishga ham jalb etiladilar. Tekshiruv natijalari “Baholash varaqasi”da qayd etiladi. Talaba yoki kichik guruhlar hisobot beradilar. Ish yakuni quyidagi shakllarning birida hisobot qilinadi: og'zaki hisobot; materiallarni namoyish qilish orqali hisobot; loyiha ko'rinishidagi yozma hisobot.

O'qituvchi va talabalar ish jarayonini va natijalarni birgalikda yakuniy suhbat davomida tahlil qiladilar. O'quv amaliyoti mashg'ulotlarida erishilgan ko'rsatkichlarni me'yoriy ko'rsatkichlar bilan taqqoslaydilar. Agar me'yoriy ko'rsatkichlarga erishilmagan bo'lsa, uning sabablari aniqlanadi.

O'qituvchi “Loyiha” metodini qo'llashi uchun topshiriqlarni ishlab chiqishi, loyiha ishini dars rejasiga kiritishi, topshiriqni talabalarning imkoniyatlariga moslashtirishi, ularni loyiha metodi bilan tanishtirishi, loyihalash jarayonini kuzatib borishi va topshiriqni mustaqil bajarishlarini ta'minlashi lozim.

NATIJALAR. Ingliz tilini o'qitish jarayonida joriy etilayotgan loyihalash metodi asosida quyidagi natijalarga erishish nazarda tutiladi:

— umumiy tarzda olinganda ta'lim

maqsadlari, uning mazmuni, metodlari, texnologiyasi, tashkil qilish shakllari va ta'lim tizimini boshqarishdagi yangilanish va ijobiy o'zgarishlar;

— konkret pedagogik faoliyatni tashkil qilishda pedagogning har kungi faoliyatidagi tub o'zgarishlar, xususan chet tilini o'qitish bo'yicha ta'lim maqsadlari, mazmuni, metodlari, texnologiyasi, darsni va o'qitish jarayonini tashkil qilish shakllari hamda ta'lim jarayonini boshqarishdagi ijobiy yangilanishlar;

— o'quv jarayonini zamonaviy o'quv rejaları, o'quv dasturlari, o'quv-metodik ishlanmalar, darsliklar, metodik ko'rsatmalar, o'quv qo'llanmalar va ularning elektron ko'rinishlari bilan ta'minlash imkoniyati, ma'lumotlarning transparentligi;

— ingliz tilini o'qitish tizimiga milliylik va umumbashariylik tamoyillarining singdirilishi;

— o'quv jarayonida o'qituvchi va talaba faoliyatini baholash va bilimlarni nazorat qilishda yagona maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik;

— ingliz tilini o'qitishda ta'lim mazmunini demokratlashtirish, liberallashtirish va munosabatlarni teng huquqli qilishga yo'naltirish.

Oliy ta'lim tizimida chet tili o'qituvchilarini tayyorlash jarayoniga Yevropa Kengashining "Chet tilini egallash umumyevropa kompetensiyalari: o'rganish, o'qitish va baholash" (CEFR — Common European Framework of Reference) xalqaro me'yorlarining tatbiq etilishi talabalarda faol muloqot muhitini yaratishga imkon beradi. Shu bois OTMga kirishda CEFR va IELTS (International English Language Testing System) mavjudligini inobatga olish joriy etildi.

Ingliz tili o'qituvchisidan har bir ma'ruza va seminar mashg'ulotlarini olib borishda quyidagi pedagogik talablarga alohida e'tibor berish talab etiladi:

— talabalarining avval olgan bilimlarini tizimlashtirish;

— ma'ruza materiallarini muammoli va interfaol usullarda taqdim etish;

— o'quv materiallarini muammo asosida tanlash;

— muammoning ilmiy-nazariy va tarixiy tavsifini ishlab chiqish;

— talabalar diqqatini muammo doirasida jamlash;

— muammoli masalalarga nisbatan to'g'ri

munosabatni shakllantirish;

— muammo yechimi orqali bilimlarni nazorat qilish;

— turli nazariy va faktik ma'lumotlarni mustahkamlash;

— uy topshiriqlari orqali muammoni chuqur anglash;

— talabalarni dars va darsdan tashqari faoliyatga keng jalb etish.

Oliy ta'lim mazmunida ingliz tilidan tanlangan o'quv materiallari auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar samaradorligini oshiradi. Metodlarni tanlashda o'qituvchi eng kam vaqt sarflab, eng samarali natijaga erishishga yo'naltirilgan usulni tanlashi lozim.

XULOSA qilib aytganda, OTMlarda ingliz tilini o'qitish jarayoni davlat ta'lim talablari asosida tashkil etilishi, talabalarda ilmiy poydevor shakllantirishi, fanga qiziqishni oshirishi, o'qish, yozish, tinglab tushunish va og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishi, ijodiy fikrlashga yo'naltirilgan bo'lishi zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Фадеева Н.Б. Самостоятельная работа учащихся 6-7 классов на уроках иностранного языка при овладении устной (монологической) речью: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук. - Л., 1987.
2. Лозовская Г.А. Организация самостоятельных работ студентов младших курсов вуза: Дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук. - Новочеркасск, 1975. - 197с.
3. Пидкасистый П.И. Самостоятельная деятельность школьников в обучении. - М., 1980. - 240с. 109. познавательная, 146-б.
4. Белкин Е.Л. Основы педагогики высшей школы. Учеб.пособие. - М.: Педагогика, 1987 - 124с.
5. Рашидов Х.Ф. Теоретико-методологические и социально педагогические основы развития среднего специального, профессионального образования в Узбекистане (на материалах реализации национальной программы по подготовке кадров). Дисс. ... докт. пед.наук. - Т., 2005. - С.311.
6. Белкин Е.Л. Основы педагогики высшей школы. Учеб.пособие. - М.: Педагогика, 1987 - 124с.

COGNITIVE AND LINGUISTIC DIMENSIONS OF ENGLISH EMOTION TERMINOLOGY

¹Ayaqulov Nurbek, Guliston State Pedagogical Institute, Vice-
Rector for Research and Innovation

²Shukurulloyev Sunnatullo, PhD student, Guliston State
University

INGLIZ TILI HISSIYOT TERMINOLOGIYASINING KOGNITIV VA LINGVISTIK O'LCAMLARI

¹Ayaqulov Nurbek, Guliston davlat pedagogika instituti, ilmiy va
innovatsiya ishlari bo'yicha prorektor

²Shukurulloyev Sunnatullo, Guliston davlat universiteti (PhD)
doktoranti

КОГНИТИВНЫЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ ЭМОЦИЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

¹Аякулов Нурбек, Гулистанский государственный
педагогический институт, проректор по научной и
инновационной работе

²Шукуруллоев Суннатулло, Гулистанский государственный
университет, (PhD)докторант

[https://orcid.org/ 0009-0001-8648-8646](https://orcid.org/0009-0001-8648-8646)

e-mail:

nurbek.ayaqulov.1992@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-7597-2076>

e-mail:

sunnat.baxromjonov@gmail.com

Abstract: This article investigates the relationship between language and emotional experience by examining the categorization of emotion vocabulary in English from a psycholinguistic perspective. While emotions are universal phenomena, the linguistic labels used to describe them vary across cultures, influencing both expression and interpretation. English demonstrates a particularly nuanced system of emotion words, offering fine-grained distinctions between related states such as sadness, grief, sorrow, and melancholy. Drawing on psycholinguistic theories, the paper explores how lexical choices reflect underlying cognitive processes and cultural models of emotion. It argues that English emotion vocabulary not only encodes affective states but also shapes the way speakers conceptualize and communicate them. The analysis highlights the role of semantic categorization, metaphorical framing, and cultural context in determining how emotions are expressed in English. Ultimately, the study shows that emotion vocabulary functions as both a mirror of psychological reality and a tool that influences emotional experience itself.

Keywords: Emotion vocabulary, psycholinguistics, English language, categorization of emotions, semantic distinctions, cultural psychology, emotional expression, linguistic relativity, affective language.

Annotatsiya: Ushbu maqola til va hissiy tajriba o'rtasidagi munosabatni psixolingvistik nuqtayi nazardan ingliz tilidagi hissiyot lug'atining tasniflanishini o'rganish orqali tahlil qiladi. Hissiyotlar

universal hodisalar bo'lsa-da, ularni ifodalash uchun ishlatiladigan lingvistik belgilar madaniyatlar bo'yicha farq qiladi va bu ifoda hamda talqin jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi. Ingliz tili ayniqsa nozik hissiyot so'zlari tizimini namoyish etadi, bu esa qayg'u, motam, g'am va melanxoliya kabi yaqin holatlar o'rtasida nozik farqlarni ajratishga imkon beradi. Psixolingvistik nazariyalarga tayangan holda, maqola leksik tanlovlar qanday qilib asosiy kognitiv jarayonlar va madaniy hissiyot modellari bilan bog'liq ekanligini o'rganadi. Unda ta'kidlanadiki, ingliz tilidagi hissiyot lug'ati nafaqat hissiy holatlarni kodlaydi, balki nutq so'zlovchilarining ularni tushunishi va ifodalash uslubini ham shakllantiradi. Tahlil semantik tasniflash, metaforik tuzilma va madaniy kontekstning ingliz tilida hissiyotlarni ifodalashda qanday rol o'ynashini yoritadi. Natijada, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, hissiyot lug'ati psixologik haqiqatning aks ettiruvchisi sifatida ham, hissiy tajribaga ta'sir qiluvchi vosita sifatida ham xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: hissiyot lug'ati, psixolingvistika, ingliz tili, hissiyotlarni tasniflash, semantik farqlar, madaniy psixologiya, hissiy ifoda, lingvistik nisbiylik, affektiv til.

Аннотация: В данной статье исследуется взаимосвязь между языком и эмоциональным опытом через анализ категоризации лексики эмоций в английском языке с психолингвистической точки зрения. Хотя эмоции являются универсальными явлениями, языковые обозначения, используемые для их описания, варьируются в разных культурах, влияя как на выражение, так и на интерпретацию. Английский язык демонстрирует особенно тонко дифференцированную систему слов, обозначающих эмоции, предлагая детальные различия между близкими состояниями, такими как *sadness*, *grief*, *sorrow* и *melancholy*. Опираясь на психолингвистические теории, статья рассматривает, как лексический выбор отражает лежащие в основе когнитивные процессы и культурные модели эмоций. Утверждается, что английская эмоциональная лексика не только кодирует аффективные состояния, но и формирует то, как носители языка их концептуализируют и передают. Анализ подчеркивает роль семантической категоризации, метафорического фрейминга и культурного контекста в определении способов выражения эмоций в английском языке. В конечном итоге исследование показывает, что словарь эмоций функционирует как зеркало психологической реальности и как инструмент, влияющий на сам эмоциональный опыт.

Ключевые слова: лексика эмоций, психолингвистика, английский язык, категоризация эмоций, семантические различия, культурная психология, выражение эмоций, лингвистическая относительность, аффективный язык.

Introduction. Emotions are fundamental to human experience, yet the ways in which they are linguistically represented differ significantly across languages. Psycholinguistics, which studies the relationship between language and mental processes, provides a valuable framework for understanding how emotion vocabulary shapes perception and communication. English, as a global language, offers a rich lexicon for expressing emotions, with subtle distinctions that reveal the interplay between cognition, culture, and language.

This article focuses on the categorization of emotion vocabulary in English and its psycholinguistic implications. It addresses three central questions: [1] How does English differentiate between related emotional states? [2]

In what ways does vocabulary influence emotional expression and perception? [3] How do cultural and linguistic factors interact in shaping English emotion discourse?

The Psycholinguistics of Emotion Vocabulary. Universality and variation in emotion language. Psychologists generally agree that basic emotions such as happiness, sadness, anger, fear, disgust, and surprise are universal. However, the linguistic encoding of these emotions is far from uniform. English, for instance, expands on the universal category of *sadness* with numerous lexical variants such as *melancholy*, *despair*, *grief*, and *sorrow*. These distinctions reflect culturally mediated understandings of emotion and provide speakers with a broader emotional palette.

Analysis of literature. The study of emotion terminology in English resides at the intersection of cognitive science and linguistics. Across disciplines, researchers investigate how emotional concepts are structured, stored, and used within language and the mind. The literature reflects a convergence of cognitive psychology, conceptual semantics, neurocognition, and cross-linguistic comparison, illustrating how emotion words not only express affective states but also shape them. A dominant perspective in the literature is cognitive linguistics, which treats emotion vocabulary not as isolated labels but as conceptual domains grounded in experience. According to this view, emotions are understood through conceptual structures formed by embodied interactions with the world. Emotion terms acquire meaning through metaphoric mappings (e.g., “down” for sadness, “heat” for anger) — a principle rooted in Lakoff and Johnson’s conceptual metaphor theory. This framework challenges the notion that emotion terms are purely abstract and posits that linguistic structures reflect underlying mental representations.

Researchers argue that such metaphoric and conceptual patterns influence how speakers categorize emotional experience, suggesting that semantic networks of emotion words correspond to underlying cognitive schemas rather than arbitrary language conventions. A significant theme in contemporary research is the embodied cognition approach. From this perspective, emotion words are cognitively grounded in sensory-motor systems. Neurocognitive studies suggest that processing affective language engages sensory, affective, and motor regions of the brain — implying that emotional meaning is not a modal but tied to bodily states and prior affective experience. This perspective is supported by experimental evidence showing differential cognitive processing for emotion words relative to neutral words, including altered reaction times, neural activation patterns, and stronger memory effects.

Comparative studies highlight that emotional categories are not universal but vary across languages and cultures. For example, some

languages lexically differentiate emotional nuances that English conflates. These cross-linguistic differences are thought to shape cognitive categorization itself, influencing how speakers perceive and describe emotional experience.

Research discussion. Emotion words in English are organized in complex semantic networks. Words like *happy*, *joyful*, *ecstatic*, and *content* occupy a shared semantic field but differ in intensity, duration, and social connotation. Psycholinguistic studies suggest that these fine distinctions affect how speakers interpret and recall emotional experiences. For example, recalling an event as *bittersweet* rather than merely *sad* activates different cognitive schemas and alters the perceived meaning of the event.

Emotion vocabulary and conceptualization. Language does not merely label emotions; it structures how they are experienced. The Sapir-Whorf hypothesis, though debated, provides insight into how lexical categories influence thought. In English, describing sadness as *grief* invokes associations with loss, mourning, and finality, while *melancholy* suggests a reflective or even aesthetic quality. Such distinctions shape how individuals conceptualize and communicate emotional states.

Metaphorical framing of emotions. English frequently employs metaphor to describe emotions: people “burn with anger”, “sink into depression”, or “burst with joy”. These metaphors reflect embodied cognition, linking emotional states to physical experiences. Psycholinguistically, metaphorical framing influences how emotions are understood and managed. For example, framing depression as a “burden” may encourage coping strategies aimed at “lightening the load”.

Cultural influences on English emotion vocabulary. Although English is widely spoken, its emotion vocabulary is deeply rooted in Western cultural traditions. The prominence of terms like *nostalgia* or *melancholy* reflects cultural attitudes that valorize introspection and individualism. By contrast, some cultures lack direct equivalents of

these terms, highlighting the culturally embedded nature of emotional expression. Furthermore, globalization has facilitated the borrowing of emotion concepts from other languages, enriching English with terms such as *schadenfreude* (German) or *amae* (Japanese).

Emotion vocabulary has practical implications for communication, particularly in clinical and therapeutic contexts. The ability to differentiate between *stress*, *anxiety*, and *panic* enables more precise diagnosis and treatment. Similarly, in everyday communication, lexical nuance can promote empathy and understanding. Psycholinguistically, having access to a wide range of emotion terms supports emotional literacy, allowing individuals to recognize, articulate, and regulate their affective states more effectively.

Conclusion. English emotion vocabulary represents both a reflection of psychological universals and a culturally specific tool that shapes emotional experience. Psycholinguistic analysis reveals that lexical distinctions, metaphorical framing, and cultural influences combine to influence how emotions are categorized and

expressed. Recognizing these dynamics is essential not only for understanding English as a language but also for advancing cross-cultural psychology and improving communication in mental health contexts.

References:

1. Barrett, L. F. (2017). *How emotions are made: The secret life of the brain*. Houghton Mifflin Harcourt.
2. Kövecses, Z. (2015). *Where metaphors come from: Reconsidering context in metaphor*. Oxford University Press.
3. Pavlenko, A. (2008). Emotion and emotion-laden words in the bilingual lexicon. *Bilingualism: Language and Cognition*, 11(2), 147–164.
4. Plutchik, R. (2001). The nature of emotions. *American Scientist*, 89(4), 344–350.
5. Russell, J. A. (2003). Core affect and the psychological construction of emotion. *Psychological Review*, 110(1), 145–172.
6. Wierzbicka, A. (1999). *Emotions across languages and cultures: Diversity and universals*. Cambridge University Press.

STRATEGIES OF VERBAL AGGRESSION IN ENGLISH POLITICAL DEBATES: A DISCOURSE- PRAGMATIC ANALYSIS

Botirova Zebuniso Solijon kizi, PhD student of Andijan state university, English teacher of the department of English philology of Kokand university Andijan branch

INGLIZ TILIDAGI SIYOSIY MUNOZARALARDA VERBAL AGRESSIYA STRATEGIYALARI: DISKURSIV- PRAGMATIK TAHLIL

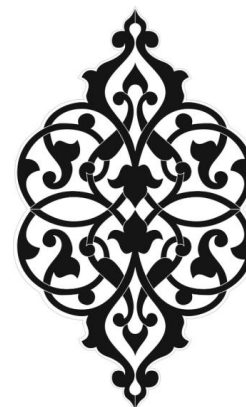
Botirova Zebuniso Solijon qizi, Qo'qon universiteti Andijon filiali "Ingliz filologiyasi" kafedrasida ingliz tili o'qituvchisi Andijon davlat universiteti (PhD) doktoranti

СТРАТЕГИИ ВЕРБАЛЬНОЙ АГРЕССИИ В ПОЛИТИЧЕСКИХ ДЕБАТАХ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ: ДИСКУРСИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Ботирова Зебунисо Солиджон кызы, преподаватель английского языка кафедры английской филологии Андижанского филиала Кокандского университета, (PhD) докторант Андижанского государственного университета

<https://orcid.org/0009-0008-7463-4336>
e-mail:
zebo0227@gmail.com

Annotation: This article examines the pragmatic and discourse-driven strategies of verbal aggression in contemporary English political debates. Drawing on the theoretical frameworks of face theory, politeness and impoliteness models, and Critical Discourse Analysis, the study explores how politicians employ aggressive linguistic tactics to challenge opponents, construct authority, and influence public perception. The empirical analysis of debate transcripts reveals several dominant strategies, including ad hominem attacks, sarcasm, negative evaluation, threat-based expressions, and metaphorical aggression. The findings demonstrate that verbal aggression in political debates is not a spontaneous emotional reaction but a deliberate communicative tool aimed at shaping ideological positioning and reinforcing power dynamics within political discourse.

Key words: verbal aggression, political discourse, impoliteness, face-threatening acts, discourse pragmatics, conflict talk, ad hominem strategy, negative evaluation, metaphorical aggression.

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy ingliz siyosiy munozaralarida og'zaki tajovuzning pragmatik va diskursga asoslangan strategiyalarini o'rganadi. Yuz nazariyasi, xushmuomalalik va qo'pollik modellari hamda tanqidiy nutq tahlilining nazariy asoslariga tayanib, tadqiqot siyosatchilar raqiblarga qarshi chiqish, hokimiyatni shakllantirish va jamoatchilik fikriga ta'sir qilish uchun tajovuzkor lingvistik taktikalardan qanday foydalanishlarini o'rganadi. Debat transkriptlarining empirik tahlili bir nechta dominant strategiyalarni, jumladan, ad hominem hujumlari, kinoya, salbiy baholash, tahdidga asoslangan iboralar va metaforik tajovuzni ochib beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, siyosiy munozaralardagi og'zaki tajovuz o'z-o'zidan paydo bo'ladigan hissiy reaksiya emas, balki siyosiy munozarada mafkuraviy pozitsiyani shakllantirish va kuch dinamikasini mustahkamlashga qaratilgan kommunikativ vositadir.

Kalit soʻzlar: ogʻzaki tajovuz, siyosiy nutq, qoʻpollik, ijtimoiy qadr-qimmatga tahdid soluvchi harakatlar, diskurs pragmatikasi, mojaroli nutq, ad hominem strategiyasi, salbiy baholash, metaforik tajovuz.

Аннотация: В данной статье рассматриваются прагматические и дискурсивно-ориентированные стратегии вербальной агрессии в современных английских политических дебатах. Опираясь на теоретические рамки теории «лица», моделей вежливости и невежливости, а также критического дискурс-анализа, исследование изучает, как политики используют агрессивные лингвистические тактики для противостояния оппонентам, построения авторитета и влияния на общественное мнение. Эмпирический анализ стенограмм дебатов выявляет несколько доминирующих стратегий, включая нападки *ad hominem*, сарказм, негативную оценку, выражения, основанные на угрозах, и метафорическую агрессию. Результаты показывают, что вербальная агрессия в политических дебатах не является спонтанной эмоциональной реакцией, а представляет собой преднамеренный коммуникативный инструмент, направленный на формирование идеологической позиции и усиление властных отношений в политическом дискурсе.

Ключевые слова: вербальная агрессия, политический дискурс, невежливость, действия, угрожающие «лицу», прагматика дискурса, конфликтная речь, стратегия *ad hominem*, негативная оценка, метафорическая агрессия.

Introduction. Verbal aggression has become one of the defining linguistic features of modern political communication, particularly in English-speaking democracies where debates are public, performative, and inherently confrontational. As Goffman (1967) argues, interaction in public settings is fundamentally tied to the maintenance or loss of *face*, and political debates represent a communicative arena in which face-threatening acts (FTAs) are not only tolerated but strategically exploited. The competitive nature of political argumentation requires speakers to display authority while simultaneously damaging the opponent's credibility, a dynamic that makes aggressive rhetoric an effective tool for ideological persuasion [1].

From a discourse-analytical standpoint, political debates serve as sites of ideological struggle. Fairclough (1995) notes that political language is inseparable from power relations, and aggressive rhetorical moves play a central role in constructing those relations. Similarly, van Dijk (2006) emphasizes that political discourse relies heavily on positive self-presentation and negative other-presentation, a dual mechanism that naturally gives rise to various forms of verbal aggression [2]. The purpose of this study is to examine the dominant strategies and communicative functions of verbal aggression in English political debates. Specifically, the research aims to (1) conceptualize verbal aggression within political discourse; (2) identify recurrent aggressive strategies used by

debate participants; and (3) analyze how these strategies influence ideological positioning and public perception. By integrating pragmatic and discourse-analytic frameworks, the study contributes to a deeper understanding of conflict-driven communication in contemporary political contexts [3].

Analysis of literature. This study employs a qualitative discourse-pragmatic methodology to analyze verbal aggression strategies in contemporary English political debates. The methodological framework integrates elements of Critical Discourse Analysis (CDA), pragmatic theory, and impoliteness studies, which together offer effective tools for interpreting conflict-driven political communication. As Fairclough (1995) observes, CDA is particularly suited to revealing “the ideological and power-laden structures embedded in political language,” a feature that makes it especially appropriate for studying verbal aggression in debates [4].

The research corpus consists of authentic transcripts from:

1. US Presidential Debates (2016–2020)
2. UK Parliament Prime Minister's Questions (PMQs)
3. BBC Hardtalk interviews with political leaders

These data sources were selected due to their high degree of adversarial interaction and extensive public visibility. Van Dijk (2006) emphasizes that political discourse should be analyzed using “high-

stakes communicative events” because they reveal natural patterns of dominance, polarization, and strategic antagonism [5].

Ad hominem attacks represent the most frequent form of verbal aggression in the corpus. These occur when a politician targets the opponent’s personal qualities rather than addressing policy issues.

Example 1 (US Presidential Debate, 2020):

“You don’t have the intelligence or the temperament to lead this country.”

This utterance directly damages both the opponent’s **positive face** (desire to be approved) and **professional credibility**, supporting Brown & Levinson’s (1987) notion of an unmitigated FTA. Culpeper (2011) identifies such attacks as **bald-on-record impoliteness**, where “the intention to attack face is explicit and unsoftened.” Sarcasm functions as an indirect but powerful tool of verbal aggression. It maintains superficial politeness while delivering an implicit insult.

Example 2 (UK PMQs, 2021):

“I admire your confidence, given how little evidence you actually have”.

Here, the speaker uses mock-praise to belittle the opponent, creating a clash between literal meaning and intended meaning. According to Culpeper (1996), mock politeness attacks face by “invoking politeness norms only to subvert them”.

Negative evaluations were widespread, serving to construct ideological distance. Frequent evaluative words included: *dangerous, incompetent, weak, corrupt, irresponsible*. Such labels function as discursive positioning tools. Fairclough (1995) argues that evaluative language shapes “the moral framing of political actors,” influencing public perception.

Example 3:

“Your economic plan is reckless and will bankrupt future generations”.

This frames the opponent as a threat to national stability, a strategy aligning with van Dijk’s (2006) principle of negative other-presentation.

Threat-based language constructs catastrophic outcomes attributed to the opponent’s leadership.

Example 4 (US Debate, 2016):

“If your policies ever pass, this country will collapse”.

This reflects what Hutchby (1996) terms conversational dominance, used to undermine the opponent’s control of the floor.

Across the corpus, five dominant strategies emerged:

1. Ad hominem attacks
2. Sarcasm and mock politeness
3. Negative evaluation
4. Threat-based statements
5. Metaphorical aggression

These findings confirm van Dijk’s (2006) argument that political discourse relies on systematic polarization between “us” and “them,” reinforced through linguistically aggressive techniques.

Research results and discussion. The findings of this study confirm that verbal aggression in English political debates is not incidental or emotionally driven, but rather a systematic and strategically motivated phenomenon. The dominance of ad hominem attacks, negative evaluation, sarcasm, and metaphorical aggression supports Culpeper’s (2011) claim that impoliteness in institutional discourse is often goal-oriented and rhetorically justified [6].

From a face-theoretical perspective, the prevalence of direct face-threatening acts demonstrates that political debates constitute a communicative environment where face damage is normalized and even expected. Goffman’s (1967) notion of face as a socially constructed and publicly negotiable identity is particularly relevant here, as political actors deliberately destabilize their opponents’ face to construct authority and credibility for themselves.

The results also align with Brown and Levinson’s (1987) assertion that contexts with high power competition and low social distance encourage the use of bald-on-record FTAs. In the analyzed debates, aggressive utterances were rarely mitigated, suggesting that politeness norms are subordinated to persuasive effectiveness and media impact. From a critical discourse perspective, the findings corroborate van Dijk’s (2006) ideological square, whereby political discourse systematically emphasizes positive self-presentation and negative other-presentation.

Verbal aggression functions as a discursive mechanism through which political actors construct moral superiority, delegitimize opponents, and polarize the audience [7]. Fairclough (1995) further argues that such strategies are integral to the reproduction of power relations, particularly in highly mediatized political contexts.

This study has demonstrated that verbal aggression in English political debates constitutes a central and systematic component of contemporary political discourse. Through a discourse-pragmatic analysis grounded in face theory, impoliteness models, and Critical Discourse Analysis, the research has identified recurrent aggressive strategies including ad hominem attacks, sarcasm, negative evaluation, threats, and metaphorical framing [8].

The findings confirm that verbal aggression serves multiple communicative functions: constructing authority, delegitimizing opponents, mobilizing emotional responses, and reinforcing ideological polarization [9]. In line with Culpeper (2011) and van Dijk (2006), aggression emerges as a strategic discursive resource rather than a breakdown of communicative norms.

Conclusion. The study contributes to political linguistics by demonstrating how linguistic aggression operates simultaneously at pragmatic, discursive, and cognitive levels. Future research may extend this analysis through corpus-

based quantitative methods or comparative studies across political cultures and languages.

References:

1. Bousfield, D. (2008). Impoliteness in interaction. John Benjamins.
2. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some universals in language usage. Cambridge University Press.
3. Culpeper, J. (1996). Towards an anatomy of impoliteness. *Journal of Pragmatics*, 25(3), 349–367.
4. Culpeper, J. (2011). Impoliteness: Using language to cause offence. Cambridge University Press.
5. Fairclough, N. (1995). Critical discourse analysis: The critical study of language. Longman.
6. Goffman, E. (1967). Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior. Anchor Books.
7. Hutchby, I. (1996). Confrontation talk: Arguments, asymmetries, and power on talk radio. Lawrence Erlbaum Associates.
8. Lakoff, G. (1991). Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the Gulf. *Journal of Urban and Cultural Studies*, 2(1), 59–72.
9. van Dijk, T. A. (2006). Politics, ideology, and discourse. In R. Wodak (Ed.), *Elsevier encyclopedia of language and linguistics* (2nd ed., pp. 728–740). Elsevier.

AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING BADIY-ESTETIK SAVODXONLIGINI OSHIRISHNING DIDAKTIK BOSQICHLARI

Jo'rayeva Mohigul, Nukus davlat pedagogika instituti doktoranti

DIDACTIC STAGES OF IMPROVING STUDENTS' ARTISTIC-AESTHETIC LITERACY BASED ON AXIOLOGICAL APPROACH

*Jurayeva Mohigul, PhD student of the Nukus State Pedagogical
Institute*

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ ПОВЫШЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

*Жураева Мохигул, докторант Нукусского
государственного педагогического института*

<https://orcid.org/0009-0002-4909-6691>

e-mail:
gull16062000@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada aksiologik yondashuv asosida talabalarning badiiy-estetik savodxonligini oshirishning didaktik bosqichlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda estetik savodxonlikni shakllantirish jarayoni shaxs qadriyatlari bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqilib, motivatsion qadriyatga yo'naltirish, kognitiv-tahliliy, aksiologik-estetik baholash hamda ijodiy-amaliy bosqichlarning mazmuni ochib beriladi. Aksiologik yondashuvning pedagogik ahamiyati asoslanib, uning talabalarning estetik tafakkuri, ijodkorligi va san'atni ongli idrok etish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: aksiologik yondashuv, badiiy-estetik savodxonlik, estetik tarbiya, qadriyatlar tizimi, didaktik bosqichlar, ijodiy faoliyat.

Abstract: This article examines the didactic stages of enhancing students' artistic and aesthetic literacy based on the axiological approach. The process of developing aesthetic literacy is analyzed in close connection with the system of personal values. The content of the motivational-value-oriented, cognitive-analytical, axiological-evaluative, and creative-practical stages is revealed. The pedagogical significance of the axiological approach and its role in fostering aesthetic thinking, creativity, and conscious perception of art among students are substantiated.

Keywords: axiological approach, artistic and aesthetic literacy, aesthetic education, value system, didactic stages, creative activity.

Аннотация: В статье рассматриваются дидактические этапы формирования художественно-эстетической грамотности студентов на основе аксиологического подхода. Процесс эстетического развития личности анализируется во взаимосвязи с системой ценностей обучающихся. Раскрывается содержание мотивационно-ценностного, когнитивно-аналитического, аксиологико-оценочного и творческо-практического этапов. Обосновывается

педагогическая значимость аксиологического подхода и его роль в развитии эстетического мышления, творческих способностей и осознанного восприятия искусства у студентов.

Ключевые слова: аксиологический подход, художественно-эстетическая грамотность, эстетическое воспитание, система ценностей, дидактические этапы, творческая деятельность.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim jarayonining mazmuni tubdan o'zgarib bormoqda. Zamonaviy ta'lim tizimi nafaqat kasbiy bilim va kompetensiyalarni shakllantirish, balki shaxsning madaniy-estetik dunyoqarashini rivojlantirish, unda umuminsoniy qadriyatlar asosida fikrlash ko'nikmalarini yuzaga keltirishni ham talab qiladi. Shu bois ta'lim jarayonida aksiologik yondashuv, ya'ni shaxsning qadriyati, estetik ehtiyojlari va ma'naviy rivojlanishi markazga olib chiqilishi dolzarb vazifaga aylandi.

Adabiyot tahlili. Aksiologik yondashuv ta'lim jarayonida shaxsning qadriyatlar tizimini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan nazariy-metodologik asos sifatida pedagogika va falsafa fanlarida keng o'rganilgan. Mazkur yondashuvning ilmiy ildizlari asosan aksiologiya faniga borib taqaladi. V.P.Tugarinov o'zining "Hayot va madaniyat qadriyatlari haqida" asarida qadriyatlarni inson faoliyatining mazmuniy mezoni sifatida talqin qiladi va ularni shaxsning ma'naviy kamolotida yetakchi omil deb hisoblaydi. Uning fikricha, estetik qadriyatlar insonning borliqni his etishi va baholashida muhim o'rin tutadi, bu esa ta'lim jarayonida badiiy-estetik tarbiyaning ahamiyatini oshiradi[1].

Pedagogik adabiyotlarda didaktik bosqichlar masalasi ham keng yoritilgan. Yu.K.Babanskiy, V.V.Kraevskiy va I.Ya.Lernerlarning ishlarida ta'lim jarayonining maqsadga yo'naltirilganligi, mazmun, metod va natijaning o'zaro bog'liqligi asoslab berilgan. Ushbu olimlar ta'limni tizimli jarayon sifatida talqin qilib, unda qadriyatli yo'nalganlik muhim didaktik tamoyil ekanini ko'rsatadilar. Ayniqsa, estetik tarbiya jarayonida bilim, munosabat va faoliyat birligi tamoyili muhim ahamiyat kasb etadi[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Aksiologik yondashuv asosida talabalarning badiiy-estetik savodxonligini oshirishni o'rganish jarayonining metodologik asosi, avvalo, qadriyatlar nazariyasining ta'lim jarayoniga tatbiq etilishiga tayanadi. Ushbu yondashuv san'atni nafaqat ma'naviy boylik sifatida, balki shaxsning ichki dunyosini, estetik didini va badiiy tafakkurini

shakllantiruvchi muhim qadriyat tizimi sifatida talqin qiladi. Tadqiqotning metodologiyasi talabaning estetik ongini rivojlantirishni uning ma'naviy ehtiyojlari, individual qiziqishlari va shaxsiy qadriyatlari bilan bog'liq jarayon deb hisoblaydi[3]. Estetik tarbiya shaxsning umumiy madaniy rivojiga xizmat qilishi va uning ijodkorlik imkoniyatlarini yuzaga chiqarishi zarurligi metodologik nuqtai nazardan asoslanadi. Bu yondashuv talabalarning badiiy-estetik savodxonligini oshirish jarayonini faqat bilim berishga qaratilgan emas, balki qadriyatlar tizimini shakllantiruvchi murakkab psixologik-pedagogik jarayon sifatida ko'radi.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi.

V.P.Tugarinov aksiologiya fanining XX asrdagi eng yirik vakillaridan biri bo'lib, uning qadriyatlar haqidagi konsepsiyasi hozirgi zamon pedagogikasi va madaniyatshunosligi uchun nazariy asos yaratib bergan. Tugarinov nazariyasining markazida **inson hayotining mazmuni, madaniy taraqqiyot va estetik ongning shakllanishi qadriyatlar tizimi orqali belgilanadi**, degan g'oya turadi. Olim qadriyatlarni jamiyat va shaxs rivojining universal kategoriya sifatida talqin etib, ularni moddiy, ma'naviy, ijtimoiy va estetik jihatlariga ajratgan[4].

Tugarinovga ko'ra, **qadriyatlar inson faoliyatini boshqaruvchi, uning hayot mazmunini belgilovchi, ehtiyoj va manfaatlarini uyg'unlashtiruvchi tamoyil** sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, estetik qadriyatlar insonning dunyoni idrok etishida, unda go'zallikka nisbatan ehtiyoj va munosabat shakllanishida markaziy o'rin tutadi. Olim san'atni inson ongini yuksaltiruvchi, ma'naviy-ruhiy tarbiya beruvchi kuch sifatida baholaydi. Uning fikricha, estetik qadriyatlarni o'zlashtirish shaxsning madaniy saviyasini oshiribgina qolmay, balki uning axloqiy, intellektual va ijtimoiy rivojiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi[5].

Tugarinov nazariyasida madaniyat insoniyatning tarixiy taraqqiyoti davomida yaratilgan barcha ma'naviy va moddiy boyliklarining majmui sifatida talqin qilinadi. Madaniyat shaxsning ehtiyojlari, qarashlari, his-tuyg'ulari va qadriyatlar tizimi bilan

uyg'unlashgan holda faoliyat ko'rsatadi. Shuning uchun ham u ta'lim jarayonida madaniy merosni o'zlashtirish, san'at asarlarini tahlil qilish va estetik qadriyatlarni anglash shaxs kamolotining muhim omili ekanini ta'kidlaydi.

S.F. Anisimov zamonaviy aksiologik pedagogika fanining yetakchi nazariyotchilaridan biri bo'lib, uning ta'lim jarayoniga oid aksiologik qarashlari shaxs rivojining qadriyatlar asosida shakllanishini ilmiy jihatdan asoslashga qaratilgan. Anisimovning asosiy g'oyasi shundaki, **ta'lim jarayonining mazmuni, maqsadi va vositalari shaxsning qadriyatlar tizimini shakllantirishga yo'naltirilishi kerak**, aks holda ta'lim jarayoni faqat bilimlar majmui bo'lib qoladi va shaxs kamolotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi[6].

Anisimov "Aksiologiya obrazovaniya" asarida ta'limni qadriyatlar tizimi bilan uyg'un holda talqin etadi. Uning fikricha, har qanday ta'lim jarayoni o'z mohiyatiga ko'ra **axloqiy-ma'naviy yo'naltirilgan bo'lmog'i lozim**, chunki insonni komil qilib tarbiyalash bilim berishdan ko'ra ko'proq qadriyatlarni shakllantirishga bog'liq. Bilimlar, ko'nikmalar va kompetensiyalar shaxsning ongli rivojlanishini ta'minlamaydi, agar ular qadriyatlar bilan mustahkamlanmagan bo'lsa.

Anisimovning nazariyasida quyidagi asosiy masalalar muhim o'rin tutadi:

- **Ta'lim qadriyatga asoslanishi kerak.** Qadriyat — ta'limning mazmunini belgilovchi ustuvor kategoriyadir. Ta'lim mazmuni bilimlar yig'indisi emas, balki shaxsning qadriyatlar dunyosini shakllantiruvchi vosita bo'lishi zarur.

- **Shaxsning ma'naviy rivojlanishi ta'limning asosiy mezonini hisoblanadi.** Anisimovga ko'ra, ma'naviy jihatdan boy, madaniy saviyasi yuqori shaxsni tarbiyalash ta'limning bosh vazifasidir. Bunda estetik tarbiya muhim o'rin tutadi, chunki san'at orqali shaxsning ruhiy va hissiy olami yuksaladi.

- **Aksiologik pedagogika shaxsning ichki motivatsiyasini shakllantiradi.** Ta'lim jarayonida tashqi motivlar (baholar, bosim, ma'muriy talablar) emas, balki ichki motivatsiya — san'atni sevishtirish, go'zallikni anglash, ijodiy faoliyatga intilish — tarbiyaga asos bo'lishi kerak.

- **Bilimlar qadriyatsiz o'z funksiyasini bajarmaydi.** Anisimovning fikricha, agar talaba

olgan bilimlarini o'z hayotiy tajribasi, ma'naviy ehtiyojlari, axloqiy-estetik qarashlari bilan bog'lay olmasa, ta'lim natijalari yuzaki bo'lib qoladi. Shuning uchun ta'lim jarayoni qadriyatlarni ongli ravishda o'zlashtirishni ko'zlashi kerak.

- **Estetik tarbiya shaxsning ma'naviy-ruhiy dunyosini uyg'otuvchi jarayondir.** Estetik qadriyatlar shaxsning dunyoqarashini shakllantiradi, go'zallikni anglash qobiliyati esa uning fikrlash madaniyatini yuksaltiradi. Anisimov bu jarayonni ta'limning ajralmas qismi sifatida ko'radi.

Anisimov nazariyasining eng muhim jihatlaridan biri — ta'lim jarayonini **qadriyatlarni shakllantiruvchi faol, ongli, ijodiy jarayon sifatida talqin etishdir.** Uning yondashuvida o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki shaxsning qadriyatlar tizimini shakllantirishga yordam beruvchi ma'naviy yetakchi maqomiga ega. Ta'lim jarayonida san'atning, estetik tarbiyaning va madaniy merosning o'rni aynan shu sababdan alohida ahamiyat kasb etadi[7].

Badiiy-estetik savodxonlik shaxsning san'at va estetik hodisalarni anglash, idrok etish hamda ularga ongli munosabat bildirish qobiliyatini ifodalovchi murakkab pedagogik-falsafiy tushuncha hisoblanadi. Uning ilmiy asoslari estetik idrok, badiiy tafakkur, estetik baholash va ijodiy-estetik faoliyatning o'zaro uzviy birligi bilan belgilanadi. Estetik idrok san'at asarlarini hissiy jihatdan qabul qilish jarayoni bo'lib, unda shaxsning emotsional tajribasi, sezgirligi va estetik didi namoyon bo'ladi. Bu jarayon badiiy obrazlarni chuqur his etish va ularning ta'sir kuchini anglash uchun zarur bo'lgan boshlang'ich bosqich vazifasini bajaradi. Badiiy tafakkur esa san'at asarlarining mazmuni, g'oyaviy-badiiy mohiyati va muallif niyatini anglashga yo'naltirilgan aqliy faoliyatni ifodalaydi. U estetik idrok asosida shakllanib, san'atni tahlil qilish, umimlashtirish va xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Estetik savodxonlikni shakllantirish jarayoni didaktik jihatdan izchil va o'zaro uzviy bog'langan bosqichlar asosida amalga oshiriladi. Dastlabki bosqich motivatsion-qadriyatga yo'naltirish bosqichi bo'lib, unda talabalarda san'atga nisbatan barqaror qiziqish uyg'otish, milliy va umiminsoniy madaniy merosni muhim estetik qadriyat sifatida anglatish hamda shaxsning estetik

ehtiyojlarini aniqlash va faollashtirish ko'zda tutiladi. Bu bosqich estetik savodxonlikning poydevorini yaratib, keyingi ta'limiy faoliyat uchun ichki rag'bat va ma'naviy tayyorgarlikni ta'minlaydi.

Keyingi kognitiv-tahliliy bosqichda talabalar estetik tushunchalar, san'at turlari va badiiy ifoda vositalari haqidagi bilimlarni chuqur egallaydilar, san'at asarlarini ilmiy va badiiy jihatdan tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar hamda badiiy asarlarning g'oyaviy-badiiy mohiyatini anglashga o'rganadilar. Ushbu bosqich estetik bilimlarning ongli o'zlashtirilishini ta'minlab, nazariy tayyorgarlikni shakllantiradi.

Yakuniy ijodiy-amaliy bosqichda esa talabalar amaliy badiiy faoliyatga jalb etilib, ijodiy ishlanmalar va badiiy-estetik loyihalar yaratish orqali o'z estetik qarashlari va qadriyatlarini namoyon etadilar. Ushbu bosqich estetik savodxonlikning amaliy ifodasini ta'minlab, bilim, munosabat va faoliyat birligini mustahkamlaydi. Mazkur didaktik bosqichlarning izchil va uyg'un amalga oshirilishi estetik savodxonlikning barqaror va tizimli rivojlanishini ta'minlaydi.

Xulosa. Aksiologik yondashuv asosida talabalarning badiiy-estetik savodxonligini

oshirish ta'lim jarayonini shaxs uchun muhim bo'lgan qadriyatlar tizimiga yo'naltirish imkonini beradi va bu orqali talabaning ma'naviy hamda madaniy jihatdan kamol topishini ta'minlaydi. Ushbu yondashuv san'atni faqat nazariy bilimlar majmui sifatida emas, balki shaxsning ichki dunyosini boyituvchi, estetik didi va hayotiy pozitsiyasini shakllantiruvchi muhim tarbiyaviy vosita sifatida talqin etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры. — М.: Наука, 1988.
2. Анисимов С.Ф. Аксиология образования. — М.: Педагогика, 1994.
3. Никандров Н.Д. Ценности в образовании. — М.: Педагогическое общество России, 2000.
4. Каган М.С. Философия культуры. — СПб.: Питер, 2003.
5. Шарофуддинов Ш. Эстетика asoslari. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2012.
6. Абдуллаева Д. Эстетик tarbiya nazariyasi. — Toshkent: Fan, 2020.
7. Юлдашев М. Madaniyatshunoslikning nazariy asoslari. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.

ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ТРАДИЦИЯХ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ НАСЕЛЕНИЯ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ДОЛИНЫ

*Тоштеммиров Шахбоз Азаматович, докторант по направлению
“Этнография, этнология и антропология” Термезского
государственного университета*

SURXONDARYO VODIYSI AHOLISINING QISHLOQ XO‘JALIGI AN‘ANALARIDAGI TRANSFORMATSION O‘ZGARISHLAR

*Toshtemirov Shaxboz Azamatovich, Termiz davlat universiteti
“Etnografiya, etnologiya va antropologiya” yo‘nalishi doktoranti*

TRANSFORMATIONAL CHANGES IN THE AGRICULTURAL TRADITIONS OF THE POPULATION OF THE SURKHANDARYA VALLEY

*Toshtemirov Shakhboz Azamatovich, PhD Candidate in
Ethnography, Ethnology, and Anthropology,
Termez State University*

<https://orcid.org/0009-0008-4203-6440>
e-mail:
toshtemerovshahboz45@gmail.com

Аннотация: В статье анализируются трансформационные процессы в традициях земледелия и орудиях труда в Сурхандарьинской долине в начале XX века. Исследование рассматривает использование современных плугов, сеялок, борон, серпов и тракторов, внедрённых местным населением, а также русскими и татарскими переселенцами, и их интеграцию с традиционными орудиями труда.

Ключевые слова: Сурхандарьинская долина, традиции земледелия, сельскохозяйственная техника, плуг, сеялка, борона, трактор, механизация.

Annotatsiya: Maqolada XX asr boshlarida Surxon vohasida dehqonchilik an‘analari va mehnat qurollaridagi transformatsion jarayonlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda mahalliy va ko‘chib kelgan rus va tatar aholisi tomonidan joriy etilgan zamonaviy pluglar, seyalka, borono, o‘roq va traktorlarning qo‘llanilishi, ularning an‘anaviy mehnat qurollari bilan integratsiyalashishi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Surxon vohasi, dehqonchilik an‘analari, qishloq xo‘jaligi texnikasi, plug, seyalka, borona, mexanizatsiyalash.

Abstract: The article analyzes the transformational processes in farming traditions and labor tools in the Surkhandarya Valley at the beginning of the 20th century. The study examines the use of modern plows, seeders, harrows, sickles, and tractors introduced by the local population as well as by Russian and Tatar settlers, and their integration with traditional farming tools.

Keywords: Surkhandarya Valley, farming traditions, agricultural machinery, plow, seeder, harrow, mechanization.

ВВЕДЕНИЕ (KIRISH / INTRODUCTION). В начале XX века в Сурхандарьинской долине произошли значительные трансформационные процессы в сфере земледелия. Внедрение традиционных орудий труда и агротехнических средств, наряду с новыми видами сельскохозяйственных культур, оказало существенное влияние на опыт местного и переселенческого населения в сельском хозяйстве. Особенно современные орудия, такие как плуги, сеялки, бороны и серпы, введенные русскими и татарскими крестьянами, интегрировались с местными традициями земледелия, способствуя увеличению урожайности и эффективности труда.

В этот период аграрная политика советской власти также ускорила процесс механизации сельского хозяйства в Сурхандарьинской долине. Были поставлены тракторы и другие прицепные орудия, а для освоения новых земель и развития ирригационных систем были созданы Машинно-тракторные станции (МТС).

ОБСУЖДЕНИЕ (MUHOKAMA / DISCUSSION). В XX веке орудия труда, используемые в сельскохозяйственных хозяйствах, претерпели значительную трансформацию и модернизацию. В сельское хозяйство начали внедряться новые виды культур, сопровождаемые нетрадиционными агротехническими методами. С 1920-х годов население Сурхандарьинской долины начало использовать новые типы сельскохозяйственных орудий.

Русские и татарские крестьяне привезли с собой современное оборудование, в основном изготовленное на заводах и фабриках. Одновременно правительство организовывало сельскохозяйственные выставки техники с целью замены традиционных местных мотыг на плуги и стимулирования интереса крестьян к новой технике[1:80-81]. Основной задачей этих мероприятий было привлечение местных крестьян к использованию современной техники[2].

Местные крестьяне постепенно начали использовать колесные плуги, сеялки и удобрильные разбрасыватели[3:206-265].

Изначально такую технику покупали переселенцы из числа русских, затем ею начали пользоваться и местные жители. Наиболее популярным орудием была двухколесная железная плуга, запрягаемая в лошадь, так называемый «русский плуг», который позволял эффективно обрабатывать новые земли.

Плуг — это орудие, предназначенное для основной обработки земли, то есть вспашки, и оно адаптировано для общих сельскохозяйственных работ. Плуги делятся на две основные группы. Плуги с одним или двумя лемехами служили 7–10 лет, тогда как деревянные мотыги — 10–12 лет. При этом их стоимость различалась в 8–9 раз [4].

Замена многовекового деревянного мотыги на двухколесный железный плуг русских, а также переход к боронению с помощью серпов и других инструментов дался нелегко. Основными причинами были быстрое расходование новой техники на рынке и недостаточные финансовые возможности крестьян для её покупки[5:105].

Плуги, сеялки, бороны и серпы, используемые в русских поселениях, первоначально проникали в местные хозяйства. Помимо плугов «Дон», также были привезены плуги «Ekker» и «Sakko» (Германия). Источники указывают: «Через массовое производство плугов «Дон» необходимо выводить плуги Ekker на рынок» [6:32].

Развитие сельскохозяйственной техники особенно связано с расширением хлопководства. В этот период начали использоваться паровые тракторы[7]. Появление тракторов в Сурхандарьинской долине стало большим новшеством для крестьян. Местные жители с удивлением называли эту технику «шайтан-омоч», поскольку она позволяла глубже обрабатывать землю, облегчала труд и повышала урожайность.

В 1925 году в среднем на один мотыгу приходилось 2,72 десятины, на одну борону — 9,49 десятин, на мотыгу и соху — 2,3 десятины, на серп — 1,70 десятины орошаемых земель [8].

В 1926 году в 37,2 тыс. хозяйств использовалось 25 800 мотыг, 11 626 мотыг, 158 конных плугов, 77 железных борон, 30 307 сох, 38 271 серп и 5 415 других орудий. С

помощью этих орудий сельскохозяйственные работы выполнялись эффективно, а новые земли были вовлечены в орошение. Советское правительство в рамках аграрной политики в 1926 году привезло 6, а в 1927 году — 13 тракторов[9].

В 1928 году для ускорения земельно-водных реформ были выделены 199 конных плугов, 88 конных сеялок и 64 конные бороны [10].

Для освоения новых земель и улучшения ирригационной системы в 1928 году в долину было завезено 28 тракторов, и дополнительно освоено 400 гектаров земли. На курсах подготовки трактористов было подготовлено 92 специалиста.

№	Название МТС	Год основания
1	МТС Денов	1930
2	МТС Сариосиё	1931
3	МТС Термиз	1931
4	МТС Шеробод	1932
5	МТС Джаркурган	1932
6	МТС Шорчи	1934
7	МТС Джаркурган 2	1936
8	МТС Бойсун	1936

Во время коллективизации многие крестьяне начали работать на вновь созданных МТС. Например, в Шорчи МТС, основанной 20 января 1934 года, работало 206 человек (по данным 1939 года)[13]. Из них 97 — трактористы, 6 — комбайнеры, 36 — бригадиры и помощники тракторных бригад, 2 — машинисты по разрыхлению земли, 4 — водителя грузовиков, 61 — другие руководящие и технические сотрудники. Им выплачивалась зарплата, для каждого тракториста она составляла 7 сомов 4 тийина. По сообщениям информаторов, в первые годы работы МТС зарплаты часто задерживались на 5–6 месяцев и более; иногда приходилось выплачивать вознаграждение в натуральной форме.

Появление новых производственных средств, таких как тракторы и прицепные орудия, потребовало новых организационных форм их внедрения в хозяйствах. Одной из таких форм стали Машинно-Тракторные Станции (МТС), организованные в Узбекистане в 1929 году. МТС концентрировали работающие тракторы в одном месте, обеспечивали их топливом и предоставляли техническую помощь, а также планировали работу тракторных бригад.

В 1931–1932 годах в долине продолжалось создание МТС для увеличения производства хлопка и освоения новых земель [11], [12]:

ЗАКЛЮЧЕНИЕ (XULOSA / CONCLUSION).

В начале XX века традиции земледелия в Сурхандарьинской долине претерпели значительные изменения и трансформации. Современные орудия труда, внедрённые местным населением, а также русскими и татарскими переселенцами — плуги, сеялки, бороны и серпы — интегрировались с традиционными орудиями труда, повышая эффективность сельскохозяйственных работ. Особенно внедрение двухколесных железных плугов и тракторов облегчило труд крестьян, ускорило обработку земли и положительно сказалось на урожайности.

Однако у этих трансформационных процессов имелись и отрицательные стороны. Прежде всего, приобретение и использование новой техники было финансово

затруднительно для местных крестьян, что препятствовало её широкому внедрению. Кроме того, процесс МТС и механизации изменял привычный порядок работы местных крестьян, привязывая их к централизованной системе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (ADABIYOT VA MANBALAR RO‘YXATI / REFERENCES):

1. Шодмонова. С.Б. Туркистон тарихи-матбуот кўзгусида. Тошкент: Yangi nashr, 2011. –Б.80 – 81.
2. УзМА. I.7-фонд. 1-регистр. 3273-дело, 28 лист; 103-фонд. 1-регистр, 221-дело, 25 лист; Конкурс на плуги // Туркестанские ведомости. – 1915. – №164.
3. Курбатов Н.Ш. Деятельность ферганской агрономической организации в 1913 г. // Туркестанское сельское хозяйство. – 1913. – №4. – С. 260 – 265.
4. Большаков. Казенные сельскохозяйственные склады в

- Туркестане // Туркестанские ведомости. - 1913. - №78.
5. Логофет Д.Н. Хлебная торговля и запасы Восточной Бухары // Туркестанский сборник. - Том 417. - С.105.
6. Ланский А. К статье богарное хлебопашество (в ноябрьской книжке Туркестанского сельского хозяйства) // Туркестанский сборник. - Том 500. - С.32.
7. Е-вич Гусеничный трактор // ТВ – 1914 – №112.
8. Ленин байроғи, 1969 г. 25 ноября.
9. Ленин байроғи, 1970 г. 8 апреля.
10. Ленин байроғи, 1969 г. 25 ноября.
11. Ленин байроғи, 1970 г. 8 апреля.
12. Государственный архив Сурхандарьинской области. 76-фонд, 1-опись, 944-дело, 2 лист.
13. Государственный архив Сурхандарьинской области. 76-фонд, 1-опись, 944-дело, 2 лист.

MUSTAQILLIK YILLARIDA HUNARMANDCHILIK - NI RIVOJLANTIRISHDA TURLI KO‘RIK- TANLOVLAR VA FESTIVALLARNING O‘RNI

Mamarajabov G‘ayrat Abdulxakimovich, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti “Tarix” kafedrası dotsenti, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

THE ROLE OF VARIOUS EXHIBITIONS AND COMPETITIONS AND FESTIVALS IN THE DEVELOPMENT OF CRAFTSMANSHIP IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

Mamarajabov Gayrat Abdulhakimovich, Associate Professor of the Department of “History” of the Termez University of Economics and Service, Doctor of Philosophy in Historical Sciences (PhD)

РОЛЬ РАЗЛИЧНЫХ ВЫСТАВОК, КОНКУРСОВ И ФЕСТИВАЛЕЙ В РАЗВИТИИ РЕМЕСЛЕННОСТИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Мамараджабов Гайрат Абдулхакимович, доцент кафедры “История” Термезского университета экономики и сервиса, доктор философии по историческим наукам (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston mustaqilligi yillarida hunarmandchilikni rivojlantirishda turli ko‘rik-tanlovlar va festivallarning tutgan o‘rni tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda milliy hunarmandchilikni targ‘ib etish, hunarmandlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, mahsulotlar sifatini oshirish hamda ichki va tashqi bozorlarga yo‘naltirishda “Innovatsiya”, “Boysun bahori”, “Ishbilarmon ayol” kabi ko‘rik-tanlov va festivallarning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: milliy hunarmandchilik, “Boysun bahori”, “Ishbilarmon ayol”, ayollar tadbirkorligi, madaniy meros.

Abstract: This article analyzes, on the basis of historical sources, the role of various competitions and festivals in the development of handicrafts during the years of Uzbekistan’s independence. The study reveals the significance of competitions and festivals such as “Innovation,” “Boysun Bahori,” and “Ishbilarmon Ayol” in promoting national handicrafts, supporting the activities of artisans, improving product quality, and orienting handicraft products toward domestic and international markets.

Keywords: national handicrafts, “Boysun Bahori,” “Ishbilarmon Ayol,” women’s entrepreneurship, cultural heritage.

Аннотация: В статье на основе исторических источников анализируется роль различных смотров-конкурсов и фестивалей в развитии ремесленничества в годы независимости Узбекистана. В исследовании раскрывается значение таких конкурсов и фестивалей, как «Инновация», «Бойсун бахори», «Ишбилармон аёл», в продвижении национального ремесла, поддержке деятельности ремесленников, повышении качества продукции, а также в ориентировании изделий на внутренний и внешний рынки.

Ключевые слова: национальное ремесленничество, «Бойсун бахори», «Ишбилармон аёл», женское предпринимательство, культурное наследие.

KIRISH (BBEДЕНИЕ / INTRODUSTION). tanlovlar va festivallarning o‘rni beqiyosdir. Zero Hunarmandchilikni rivojlantirishda turli ko‘rik- festivallar hunarmandchilik mahsulotlarini

<https://orcid.org/0009-0001-6486-898X>

e-mail:
mamarajabovg@tersu.
uz

taqqoslash, ishlab chiqarilayotgan tovarning sifatini yaxshilash, hunarmandlarning dunyoqarashini boyitishga xizmat qiladi. Shu bois, O'zbekistonda mustaqillikning ilk yillaridan boshlab, milliy hunarmandchilik ko'rgazmalari, turli ko'rik-tanlovlar va festivallar o'tkazila boshlandiki, ular aholining milliy hunarmandchilik mahsulotlari bilan yaqindan tanishish imkonini berdi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Milliy hunarmandchilikni targ'ib etishda «Tashabbus», «Kelajak ovozi», «Innovatsiya» kabi ko'rik-tanlovlar muhim ahamiyat kasb etdi. Xususan, 1999-yilda Surxondaryo viloyatida yoshlarni kichik va o'rta tadbirkorlikka jalb etish, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va eksport salohiyatini oshirish maqsadida «Innovatsiya-99» xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi o'tkazildi. Unda hunarmandlar, tadbirkorlar va fermerlar mahsulotlari ko'rgazmasi tashkil etilib, kichik biznesda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari muhokama qilindi[1]. Bunday tadbirlar respublikaning boshqa hududlarida ham o'tkazildi.

Milliy hunarmandchilik mahsulotlarini dunyo miqyosida tanitishda 2002-yildan buyon o'tkazib kelinayotgan «Boysun bahori» festivali alohida o'rin egallaydi. Boysunda xalq og'zaki ijodi, urf-odatlar va hunarmandchilik an'analari yaxshi saqlangani bois «Boysun madaniy muhiti» 2001-yilda YuNESKOning nomoddiy madaniy meros ro'yxatiga kiritildi[2:107]. 2002–2022-yillarda festival 6 marotaba o'tkazilib, 2022-yilda unga xalqaro maqom berildi hamda YuNESKO shafeligida har ikki yilda bir marta o'tkazilishi belgilandi [3:8; 4; 5].

O'zbekistonda hunarmandchilikni targ'ib etishda O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasi-ning, xususan, uning «Ayollar qanoti» tashabbusi bilan 2016-yildan buyon o'tkazib kelinayotgan «Ishbilarmon ayol» respublika ko'rik-tanlovi muhim o'rin tutadi. Tanlov doirasida tadbirkorlik va fermerlikni rivojlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish hamda ayollarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan ko'rgazma va loyihalar namoyish etildi. «Ishbilarmon ayol – 2017» tanlovining Qashqadaryo bosqichida Yakkabog' tumanidagi «Sitara imkon plyus» nodavlat ta'lim muassasasi rahbari Nargiza Salomova g'olib bo'ldi. U boshchilik qilayotgan muassasada tikuvchilik, to'quvchilik, pazandachilik

va boshqa yo'nalishlarda yoshlarni hunarga o'rgatish yo'lga qo'yilgan. Ikkinchi va uchinchi o'rinlarni Qashqadaryo viloyatining Mirishkor, Qamashi va Kitob tumanlaridan ishtirok etgan ish-bilarmon ayollar egalladi [6].

«Ishbilarmon ayol – 2018» tanlovining Surxondaryo viloyat bosqichida hunarmandchilik, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari ko'rgazmasi tashkil etildi. Tanlovda Sho'rchi tumanidan Gulsara Tangirova birinchi, Boysun tumanidan Xadicha Rahimberdiyeva ikkinchi, Sherobod tumanidan Intizor Odilova uchinchi o'rinni egalladi. Shuningdek, bir qator maxsus nominatsiyalar bo'yicha ham g'oliblar aniqlandi[7].

«Ishbilarmon ayol – 2018» ko'rik-tanlovining Qashqadaryo viloyatidagi hududiy bosqichlarida 375 nafar xotin-qiz ishtirok etdi. Tanlov viloyat bosqichi O'zLiDeP viloyat Kengashi va Savdo-sanoat palatasi hamkorligida Qarshi san'at kollejida o'tkazilib, unda «Dil Arx» MChJ rahbari Ruxsora Aslanova g'olib bo'ldi. U doimiy va kasanachilik asosida xotin-qizlarni ish bilan ta'minlab, hunarmandchilik mahsulotlari ishlab chiqarishni rivojlantirish tashabbuslari bilan e'tirof etildi. Shuningdek, tanlovda bir qator maxsus nominatsiyalar bo'yicha ham g'oliblar aniqlandi[8]. «Ishbilarmon ayol – 2019» tanlovining Qashqadaryo viloyat bosqichida 15 nafar ish-bilarmon va hunarmand xotin-qizlar qatnashdi. Unda Yakkabog' tumanidagi «Shoira Shukurovna» xususiy korxonasi rahbari Shoira Haydarova g'olib bo'lib, uning tadbirkorlik faoliyati xizmat ko'rsatish, tibbiyot va ta'lim sohalarini qamrab olgani bilan ajralib turdi[9].

2020-yilda koronavirus pandemiyasiga qaramay, ushbu ko'rik-tanlov to'xtab qolmadi. «Ishbilarmon ayol – 2020» tanlovining Qashqadaryo viloyati o'z biznesini rivojlantirayotgan ayollar o'zaro bellashishdi. Bu galgi tanlovda qarshilik ish-bilarmon Feruza Karimova birinchi o'rinni egalladi. U ishsiz yurgan xotin-qizlar uchun o'quv markazi ochib, ularni 12 yo'nalishda o'qitishni yo'lga qo'ydi. Ushbu markazda har yili 500 nafardan ortiq ayol kasb-hunar o'rganmoqda. Ikkinchi o'rinni kasonlik hunarmand Hanifa Rasulova egalladi. U kashtachilik va popurchilik hunari bilan shug'ullanib, 200ga yaqin shogird tayyorlashga erishdi. Uchinchi o'rinni chiroqchilik fermer Shohista Keldiyarova egalladi[10].

Shahrisabz tumanidagi «Lochin» bolalar oromgohida Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasi tomonidan Mustaqilligimizning 30 yilligi oldidan «Yangi O‘zbekistonda erkin va farovon yashaylik» shiori ostida targ‘ibot tadbiri va «Ishbilarmon ayol-2021» ko‘rik-tanlovining Qashqadaryo viloyat bosqichi bo‘lib o‘tdi. «Ishbilarmon ayol-2021» ko‘rik-tanlovi viloyat bosqichi ishtirokchilari o‘zlari yaratgan hunarmandchilik, zardo‘zlik, gilamchilik va boshqa milliy mahsulotlar ko‘rgazmalari bilan ishtirok etishdi. Tanlovning viloyat bosqichida Yakkabog‘ tumanidagi «Malika Xolmamat qizi» fermer xo‘jaligi rahbari Gulnora Doniyorova g‘olib chiqib, respublika bosqichida ishtirok etish imkoniyatini qo‘lga kiritdi. Qamashi tumanidagi «Imonaxon Faxriddinovna» oilaviy korxona rahbari Nargis Eshdavlatova va Qarshi shahridan «Tozalik malikasi» MChJ rahbari Matluba O‘taganova 2-o‘rinni egallashdi. Koson tumanidagi «Silk Rubis» oilaviy korxona rahbari Dilrabo O‘rinova, Chiroqchi tumanidagi «Chambil Oysanami» oilaviy korxona rahbari Oysanam Jumanova va Shahrisabz tumanidan hunarmand Maftuna Turdiyeva 3-o‘ringa sazovor bo‘lishdi[11].

«Ishbilarmon ayol – 2022» ko‘rik-tanlovining Surxondaryo viloyat bosqichi Termiz shahrida o‘tkazildi. Bu tadbir «Yangi O‘zbekistonda el aziz, inson aziz!» shiori ostida o‘tkazildi va unda Sho‘rchi tumanidagi «Maftuna Sho‘rchi dizayn» MChJ boshlig‘i Gulsara Tangirova birinchi o‘rinni egalladi. «Boysun Afruzbek» oilaviy korxonasi boshlig‘i Xadicha Rahimberdiyeva ikkinchi, sherobodlik gilamchi usta Shohida Hasanova uchinchi o‘rinni oldilar. E’tiborli tomoni, «Ishbilarmon ayol» ko‘rik-tanlovi bugungi kunga qadar yurtimizda ishlayotgan 80 mingdan ortiq ishbilarmon xotin-qizlarni qamrab oldi. Oldingi yillardan farqli ravishda 2022-yili viloyatda g‘oliblikni qo‘lga kiritganlar ham tanlovning respublika bo‘yicha g‘oliblari deb e‘lon qilindilar[12].

Bundan tashqari, 2018-yil fevral oyida «O‘zbekiston ayollarining 100 ta eng yaxshi innovatsion loyihasi» birinchi respublika tanlovi o‘tkazildi[13]. Tanlovda Surxondaryo viloyatidan Farida Hakimova, Shahlo Umaraliyeva va Rushana Zaripovalar g‘olib bo‘ldilar. Jumladan, hunarmand Shahlo Umaraliyeva oddiy somon poyalaridan

ajoyib miniaturalar yaratish mumkinligini namoyish qildi, tanlovda hunarmand o‘zining «Oddiylikdan go‘zallikkacha» deb nomlangan loyihasini namoyish qildi[14].

XULOSA(ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Xulosa qilganda, yurtimizda o‘tkazilayotgan ko‘rik-tanlovlar, ko‘rgazmalar, bayram va festivallar hunarmandchilikni keng targ‘ib qilishga yordam beradi. Negaki, o‘tkazilayotgan tadbirlar hunarmandlar o‘rtasida madaniy ayirboshlashga xizmat qilmoqda. Bu esa, milliy hunarmandchilikning sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishiga sabab bo‘lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

(Использованная литература/References):

1. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 564-fond, 1-ro‘yxat, 22-ish, 18-varaq.
2. Umarov I. Ko‘hitangtog‘ qishloqlari aholisi nomoddiy madaniyatining etnik va lokal xususiyatlari. Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Termiz, 2022. – B. 107.
3. O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi. YuNESKO ishlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy komissiyasi. – Toshkent, 2017. – B. 8.
4. <https://lex.uz/uz/docs/5849841>
5. <https://yuz.uz/news/boysun-bahori-xalqaro-folklor-festivali-misr-matbuoti-diqqat-markazida>
6. <https://uza.uz/uz/posts/ishbilarmon-ayel-2017-k-rik-tanlovining-ash-adarye-viloyati-14-08-2017>
7. Surxon tongi. 2018-yil, 20-iyun.
8. <https://www.qashqadaryogz.uz/read/ajol-ishbilarmon-b-lgani-yakhshi>
9. <https://qashqadaryo.uz/oz/nview/75-иш-о‘рни-яратган-хуёсий-корхона-раҳбари-03-07>
10. <https://uza.uz/uz/posts/ash-adaryelik-ishbilarmon-ayellar-zaro-ba-slashdi-24-10-2020>
11. <https://uzlidep.uz/news-of-party/9819>
12. <https://xs.uz/uzkr/post/surkhondaryoda-jilning-ishbilarmon-ayollari-aniqlandi>
13. Xalq so‘zi. 2018-yil, 2 mart.
14. Surxon tongi. 2018-yil, 3 mart.

FUTBOL LEKSIKASINING INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI SEMANTIK VA LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI

*Barotov Javoxir Ravshan o'g'li,
Termiz davlat universiteti magistranti*

SEMANTIC AND LINGUOCULTUROLOGICAL STUDY OF FOOTBALL LEXICON IN ENGLISH AND UZBEK

*Barotov Javokhir Ravshan ogli,
Master's Student, Termiz State University*

СЕМАНТИЧЕСКОЕ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФУТБОЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

*Баротов Жавохир Равшан оглы,
магистрант Термезского государственного университета*

<https://orcid.org/0009-0000-1622-7435>

e-mail:
javohirbaratov@mail.ru

Annotatsiya: Futbol leksikasi sport va madaniyat o'zaro ta'sir qiladigan sohalardan biri hisoblanadi. Har bir xalq futbol terminlarini o'z tiliga moslashtirgan holda qabul qiladi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida ishlatiladigan futbol terminlari lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: futbol leksikasi, semantik tahlil, lingvokulturologiya, pragmatik xususiyatlar, futbol madaniyati, futbol terminologiyasi.

Аннотация: Лексика футбола представляет собой важную область взаимодействия спорта и культуры. Каждая нация заимствует футбольные термины, адаптируя их к своему языку и культурному контексту. В статье проводится лингвокультурологический и семантический анализ футбольной терминологии на английском и узбекском языках с учётом языковых особенностей и культурных нюансов.

Ключевые слова: футбольная лексика, семантический анализ, лингвокультурологическое исследование, прагматические особенности, футбольная культура, футбольная терминология

Abstract: Football vocabulary is one of the areas where sports and culture interact closely. Each nation adopts football terms by adapting them to its own language. This article provides a linguacultural analysis of football terminology used in English and Uzbek.

Key words: football lexis, semantic analysis, linguacultural, pragmatic features, football culture, football terminology.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Bugungi globallashuv jarayonida sport, xususan, futbol nafaqat jismoniy faoliyat turi, balki o'ziga xos madaniy va kommunikativ fenomen sifatida alohida o'ringa ega bo'lib bormoqda. Futbol o'yinlari atrofida shakllangan til va nutq namunalarida har bir xalqning mentaliteti, tarixiy tajribasi va madaniy qadriyatlarini

o'z aksini topadi. Ingliz va o'zbek tillarida futbolga oid leksikaning shakllanishi va rivojlanishi ham har ikki xalqning sportga munosabati, ijtimoiy hayoti va madaniy an'analari bilan chambarchas bog'liq.

Futbol dunyo bo'ylab eng ommabop sport turlaridan biri bo'lib, u nafaqat jismoniy mashg'ulot va raqobatni, balki madaniyat va til jarayonlarini

ham o'zida mujassam etadi. Har bir xalq o'z ona tilida futbol tushunchalarini qabul qilish va moslashtirish orqali o'zining madaniy va lingvistik xususiyatlarini aks ettiradi. Shu sababli futbol leksikasi nafaqat sport, balki til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganishda ham muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi futbol leksikasini lingvokulturologik nuqtayi nazardan o'rganish, leksik birliklarning semantik, madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini aniqlash hamda taqqoslashni maqsad qiladi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, sport tili orqali milliy tafakkur va madaniyat xususiyatlarini ochib berish imkoniyati yuzaga keladi. Futbol atamalarining shakllanishi, ularning metaforik ma'nolari, frazeologik birikmalar va so'zlashuv tili namunalari orqali xalq ruhiyati va madaniy tafakkurining o'ziga xos qirralari namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/MATERIALS AND METHODS).

Terminologiyaning tarixiy ildizlariga e'tibor qaratilganda, sport terminlarining taraqqiyot bosqichlari, terminlarning milliy o'ziga xosligi, ularning tasnifi va tavsifi kabi masalalar tadqiq yo'nalishida A. Rey, J.K. Seyjer, O. Vüster, Yu.N. Marchuk, J. Kornyu, R. Temmermen, V.M. Leychik, S.I. Omarova, M.A. Parjeva, Sh.D. Shelov, O.S. Axmanova, shuningdek, A. Hojiev, H. Dadaboyev, G'.M. Ismoilov, Z.A. Abdullaeva, A. Nurmonovning tadqiqotlari alohida e'tiborga molik.[1,2]

Sport terminologiyasi yo'nalishida R.V.Vaynz, R.V.Popov, A.N. Shafoatov, I.Yu. Xmelevskaya, Z. Murzoev, Ye.I. Gureeva kabi xorijiy olimlar, shuningdek, M.X. Boboyorov, X.A. Sarimsakov singari o'zbek olimlari o'z tadqiqotlarini yaratishgan. Qolaversa, V.D. Shvayko, I. Overana, P.G. Nurov, O'.Q. Yusupov, I.K. Mirzayev, O.S. Ahmedov, P.P. Nishonov, D.I. Xodjaeva kabi olimlar tomonidan qiyosiy-cho'g'ishtirma tilshunoslik, qiyosiy terminshunoslikning nazariy asoslari dalillangan, terminologiya va uning turli xususiyatlari haqida lug'atlar, monografik asarlar hamda dissertatsiyalar chop ettirilgan.

R.V. Vaynz, Ye.I. Gureeva, A.N. Shafoatov kabi olimlar fransuz, rus, tojik lingvomadaniyatlarida sport terminlarining millat, irq va jins bilan bog'liq jihatlarini lingvokognitiv aspektida o'rganishgan bo'lsa, I.Yu. Xmelevskaya fransuz va rus, X.A. Sarimsakov ingliz va o'zbek tillari sport terminologiyasining qiyosiy tadqiqini amalga oshirgan. Tilshunoslikda terminologik masalalarga oid ko'pgina izlanishlar olib borilgan bo'lsa-da, o'z yechimini kutayotgan juda ko'plab muammolar, jumladan, fransuz va o'zbek tillari sport terminlarini lingvomadaniy aspektida tadqiq qilish masalasi dolzarblik kasb etadi.

MUHOQAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Futbolga oid iboralar ikki asosiy semantik darajaga ega: denotativ (to'g'ridan-to'g'ri) va konnotativ (emotsional va madaniy). Quyida inglizcha futbol iborolari va ularning o'zbek tiliga tarjimasining tahlili keltiriladi:

Inglizcha ibora	Denotativ ma'no	Konnotativ/emotsional ma'no	O'zbekcha tarjima
What a howler!	Katta va qo'pol xato	Kulgi, tanqid, hafsalasi pir bo'lish	Juda qo'pol va kulgili xato
Ref!!!	Hakamga murojaat	Norozilik, jahl, bosim	Hakamga norozilik bildirayotgan chaqiriq
What a screamer!	Kuchli va uzoqdan urilgan gol	Hayrat, zavq, mahoratga qoyil qolish	Uzoq masofadan kuchli va chiroyli gol
That was a sitter	Juda oson gol imkoniyati	Hafsalasi pir bo'lish, tanqid	Juda oson imkoniyat, gol bo'lishi shart edi
We need a clean sheet	Gol o'tkazmaslik	Himoyaviy muvaffaqiyat, mahorat ko'rsatish	Hisobni "quruq" saqlash, gol o'tkazmaslik kerak
It's time to park the bus	Himoyaviy o'yin	Tanqidiy, passiv taktika, zaruratga ko'ra	Hammaning himoyaga o'tib o'ynashi, hujum qilmaslik

Man on!	Orqada raqib borligi haqida ogohlantirish	Tezlik, xavf haqida signal	Orqangda raqib bor, ehtiyot bo'!

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS).

Ingliz tilida futbol iborolari ko'pincha emotsional va kuchli konnotatsiyaga ega. Masalan, "Park the bus" iborasi 2004-yilda portugaliyalik murabbiy Jose Mourinho tomonidan ommalashgan va ingliz futbolida himoyaviy va passiv o'yin uslubini tanqid qilish uchun qo'llanadi. Bunday iboralar ingliz futbol madaniyatining ochiq, tanqidiy va tezkor xarakterini aks ettiradi [3].

"Clean sheet" iborasi esa ingliz futbolida golkiperni e'zozlash va himoyaviy muvaffaqiyatga urg'u berish uchun ishlatiladi. Shuningdek, "Man on!" iborasi maydonda tezlik va xavfni bildiruvchi qisqa ogohlantirish sifatida qo'llanadi.

O'zbek futbol tilida yuqoridagi iboralar tarjima qilingan bo'lsa-da, ularning madaniy konnotatsiyalari ozgina farq qiladi. O'zbek futbolida "himoyaga o'tish" holati ko'proq realizm va ehtiyotkorlik sifatida baholanadi. Masalan, "Hammaning himoyaga o'tib o'ynashi" iborasi ko'pincha tanqid qilinmaydi, balki strategik zarurat sifatida ko'riladi [4].

Shuningdek, "quruq hisob" (gol o'tkazmaslik) o'zbek futbolida faxrli va muvaffaqiyatli natija hisoblanadi. Bu o'zbek futbolchilarining va muxlislarining himoyaviy o'yinga nisbatan ijobiy munosabatini ko'rsatadi.

Semantik tahlilda ko'rinadiki, ingliz va o'zbek tillarida futbol leksikasi o'xshash bo'lsa-da, ularning pragmatik qo'llanilishi biroz farq qiladi:

"Man on!" – ingliz tilida xavf haqida tezkor ogohlantirish, o'zbekchada esa "Orqangda!", "Ehtiyot bo'!" kabi biroz yumshatilgan shaklda qo'llanadi.

"Ref!!!" – ingliz muxislari va futbolchilari orasida ochiq va kuchli norozilik bildiradi, o'zbek tilida esa "Hakam!" deb murojaat qilish ohangiga qarab hurmat va ogohlantirish sifatida baholanishi mumkin [5].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION).

Futbol leksikasi har bir xalqning madaniy va mental xususiyatlarini o'zida mujassam etadi. Ingliz tilida

futbol iborolari ko'proq emotsional, tezkor va tanqidiy ohangda qo'llanadi. O'zbek futbol tilida esa bu iboralar ko'proq realistik, ehtiyotkor va ijobiy konnotatsiyaga ega. Shunday qilib, futbol terminologiyasining o'zaro solishtirma tadqiqi nafaqat lingvistik, balki madaniy farqlarni ham ochib beradi. Ingliz va o'zbek tillarida futbol terminlari quyidagi asosiy xususiyatlarga ega: Bevosita tarjima qilingan so'zlar xalqaro futboldagi umumiy tushunchalarni ifodalaydi. Transliteratsiya qilingan terminlar futbolning global xususiyatidan dalolat beradi. Madaniy jihatdan shakllangan terminlar milliy futbol an'analarini aks ettiradi. Metaforik iboralar futbolni jonli va ta'sirchan tasvirlashga yordam beradi. Ba'zi terminlarning madaniy farqlari futbolga turli xalqlar qanday yondashishini ko'rsatadi. Bu misollar futbol terminlarining lingvokulturologik jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati (Использованная литература/References)

1. Alain Rey. Vocabuliste française, textes réunis et présentés par François Gaudin, Limoges, Éd. Lambert-Lucas, 2011.
2. Hojiev A. Termin tanlash mezonlari. – Toshkent: Fan, 1996.
3. Dadaboyev H. Jamoat-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy terminologiya turkiy yozma yodgorliklarda (XI–XIV asrlar). – Toshkent. 1991.
4. Eugen Wüster. Introducción a la teoría general de la terminología y a la lexicografía terminológica, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2003.
5. Лейчик В.М. Теоретические и прикладные проблемы унификации терминов на современном этапе. Научно-техническая терминология. – М., 2002. – С. 44-46.
6. Марчук Ю.Н. Компьютерная лингвистика. – М.: Восток-Запад, 2007. – С. 317.
7. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. – John Benjamins Publishing Company, 2000.

Qabul qilindi: 10.11.2025

Chop etildi: 29.12.2025

UDK:378.147:371.13:004.8

BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING SUN'IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN KASBIY RAQAMLI KOMPETENSIYASI: TAYYORGARLIK DARAJASI, AMALIY YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK MUAMMOLAR

*Israilova Dilxumor Sherzod qizi, tayanch doktorant, O'zbekiston
davlat jahon tillar universiteti*

AI-DRIVEN PROFESSIONAL DIGITAL COMPETENCE IN PRE-SERVICE ENGLISH TEACHERS: READINESS, PRACTICES, AND PEDAGOGICAL CHALLENGES

*Israilova Dilkhumor Sherzod kizi, PhD student, Uzbekistan state world
languages university*

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЦИФРОВАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА, ФОРМИРУЕМАЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИИ: УРОВЕНЬ ГОТОВНОСТИ, ПРАКТИКИ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ

*Исраилова Дилхумор Шерзод кызы, базовый докторант
Узбекского государственного университета мировых языков*

Annotatsiya: Mazkur maqola 2021–2025-yillardagi tadqiqotlarga tayangan holda DigCompEdu va TPACK dasturlarining ahamiyatini, shuningdek, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi, amaliyotlari va pedagogik muammolarini yoritib, SI asosidagi raqamli kompetensiyani tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: AI bilan takomillashtirilgan kompetensiya, ishga tayyorgar o'qituvchilar, raqamli tayyorgarlik, pedagogik qiyinchiliklar, DigCompEdu, TPACK, generativ AI, o'qituvchilarni tayyorlash.

Аннотация: Статья отражает современные исследования 2021–2025 гг., подчеркивающие важность рамок DigCompEdu и TPACK, а также эмпирические данные о готовности, практиках и педагогических трудностях будущих учителей английского языка в условиях интеграции ИИ в профессиональную цифровую компетентность.

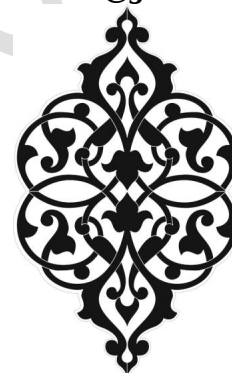
Ключевые слова: повышение компетентности с помощью ИИ, будущие учителя, цифровая готовность, педагогические проблемы, DigCompEdu, TPACK, генеративный ИИ, подготовка учителей.

Abstract: The provided review on AI-driven professional digital competence in pre-service English teacher education aligns closely with recent high-impact research from 2021 to 2025, which emphasizes frameworks like DigCompEdu and TPACK, along with empirical findings on readiness, practices, and pedagogical challenges.

Key words: AI-enhanced competence, pre-service teachers, digital readiness, pedagogical challenges, DigCompEdu, TPACK, generative AI, teacher training.

[https://orcid.org/
0009-0006-6155-6143](https://orcid.org/0009-0006-6155-6143)
e-mail:
isradil90@gmail.com

Introduction. The accelerating digital transformation of education—further intensified by the integration of artificial intelligence (AI)—has created new expectations for pre-service English teachers to develop advanced digital and pedagogical skills. Professional digital competence (PDC), once associated primarily with basic technological literacy, now encompasses ethical, reflective, and adaptive practices essential for AI-enhanced language education. This review critically synthesizes findings from 10–15 recent studies published between 2021 and 2025 in Q1–Q3 journals, examining AI-driven professional digital competence among pre-service English teachers. The review highlights patterns in readiness, everyday instructional practices, and persistent pedagogical challenges emerging across diverse international contexts.

Literature Review. Most high-impact studies employ established frameworks such as **DigCompEdu** and **TPACK** to evaluate teachers' digital competence. DigCompEdu emphasizes domains including data literacy, communication, digital content creation, safety, and problem-solving, which serve as benchmarks in recent empirical analyses [10,220-224]. TPACK extends this by examining the interaction between technological, pedagogical, and content knowledge, a model frequently applied to assess AI adoption in pre-service English teacher training [2,46-48].

Evidence shows that pre-service teachers demonstrate **moderate to high competence** in areas like data literacy and content creation but exhibit notable gaps in problem-solving and reflective practice [10,244]. Studies further show that AI-integrated interventions significantly improve technical competence, reduce anxiety, and foster more positive attitudes toward digital instruction, with variables such as age, gender, and prior experience moderating these outcomes [7,879-880].

Readiness and Practices. Pre-service teachers' readiness varies by context but shows increasingly positive perceptions of AI and digital teaching in EFL (English as a Foreign Language) contexts. [3, 4]. Competence is shaped by curriculum integration, targeted training, psychological support, and policy environments [5,8-11]. AI tools such as ChatGPT

and Ernie Bot demonstrate strong support for collaborative tasks, with empirical studies documenting better feedback and adaptive learning environments but also highlighting persistent deficits in critical thinking and ethical awareness [8,585-587].

Pedagogical Challenges. Research reveals persistent pedagogical challenges in the integration of AI and digital tools. Many pre-service teachers lack sufficient expertise in problem-solving, ethical decision-making, and adapting to evolving technological demands. [1,131]. These gaps are documented across national studies and project-based learning interventions. Weaknesses include insufficient reflective practice and the need for more robust curriculum design and AI literacy, as cited in DigCompEdu-aligned assessments [6,614]. Gender, prior technological experience, and context moderate the impact of professional development and AI-integration interventions [4,3-6].

Discussion. The synthesis of evidence indicates that PDC among pre-service English teachers is **steadily expanding**, especially when supported by structured training and AI integration. However, empirical studies continue to identify: Uneven development across competence domains, with strong performance in collaboration and digital content creation but weaknesses in problem-solving and ethical/pedagogical aspects [6, 616-617]. The effectiveness of AI tools depends on integration frameworks, teacher attitudes, and readiness for pedagogical change—for example, feedback quality improves but contextual adaptation remains limited. [9,15-18 Policy and institutional support are critical for bridging competence gaps and normalizing digital practices in the curriculum. Notably, Q1-Q3 journals increasingly call for cross-cultural adaptability and advanced digital competence—moving beyond “digital native” assumptions toward comprehensive, evidence-based teacher education reform [5,253-254].

Results. The reviewed studies indicate uneven levels of readiness across key digital competence areas. Pre-service teachers show high readiness in communication, collaboration, and digital content creation, with these strengths contributing to improved peer support and enhanced instructional materials. However, readiness remains variable in safety/ethics and generative AI use, and notably low in reflective practice and problem-solving, leading

to persistent pedagogical challenges such as insufficient self-regulated learning and gaps requiring targeted training. Overall attitudes toward

AI integration are positive, supporting increased acceptance despite mixed practical outcomes.

1.1 Summary of Quantitative and Qualitative Findings from Reviewed Studies :

Competence Area	Readiness Level	Pedagogical Impact
Data Literacy	Moderate–High	Improved resource management
Communication/Collaboration	High	Strengthened peer support
Digital Content Creation	High	Enhanced instructional materials
Safety/Ethics	Variable	Persistent gaps, requires training
Problem-Solving	Low–Moderate	Continuing challenge
Reflective Practice	Low	Weak self-regulated learning
Use of Generative AI	Variable	Mixed improvements in feedback
Attitudes Toward AI Integration	Positive overall	Increased acceptance

Conclusion. Current high-impact research demonstrates that AI-enriched training programs significantly enhance the professional digital competence of pre-service English teachers. The most substantial improvements occur in digital content creation, collaboration, and general attitudes toward AI-assisted instruction. However, key challenges—particularly those involving ethical reasoning, critical thinking, and reflective practice—remain insufficiently addressed. To close these gaps, teacher education programs must incorporate more nuanced, context-aware interventions and expand AI literacy components. Future research should prioritize cross-cultural adaptability, ethical dimensions of digital pedagogy, and long-term evaluation of AI-integrated instructional models.

REFERENCES:

1. Ambarwati, E. K. et al. (eds.). Preparing Quality Educators: An Analysis of Pre-Service English Teachers' Digital Competence. *Proceedings of the 8th International Conference on Language, Literature, Culture and Education (ICOLLITE 2024)*. – Advances in Social Science, Education and Humanities Research, 939. – 2024. – P. 125–132. DOI: 10.2991/978-2-38476-438-9_12. URL: https://doi.org/10.2991/978-2-38476-438-9_12

2. Fanaturiza, Y. A., Rindaningsih, I. *TPACK and Teachers' Digital Competence in the Era of Industry 4.0*. – International Journal Multidisciplinary. – 2024. – Vol. 1, No. 1. – E-ISSN 3031-9870. URL:

<https://journal.antispublisher.com/index.php/ijmi>

3. Karaduman, C. *Pre-Service EFL Teachers' Perceived AI Literacy and Competency: The Integration of ChatGPT Into English Language Teacher Education*. – SAGE Open. – 2025. – July–September. – P. 1–16. DOI: 10.1177/21582440251379712.

URL:

<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/21582440251379712>

4. Mejías-Acosta, A., D'Armas Regnault, M., Vargas-Cano, E., Cárdenas-Cobo, J., Vidal-Silva, C. *Assessment of digital competencies in higher education students: development and validation of a measurement scale*. – Frontiers in Education. – 2024. – Vol. 9. – Article 1497376. DOI: 10.3389/feduc.2024.1497376.

URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/feduc.2024.1497376>

5. OECD. *OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem*. – Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/c74f03de-en.

URL: <https://doi.org/10.1787/c74f03de-en>

6. Sumarni, S. *Assessing Digital Competence Among Pre-Service English Language Teachers: Strengths and Weaknesses*. – Journal of English Education and Teaching. – Vol. 7, No. 3. – P. 613–631. DOI: 10.33369/jeet.7.3.613-631. URL: <https://ejournal.unib.ac.id/JEET/article/view/27914>
7. Tütünlü, B., Ünal, K., Köksal, Ö. *AI-Enhanced Professional Development: Effects on Secondary EFL Teachers' Digital Competencies and Affective Dimensions in Turkey*. – Journal of Posthumanism. – 2025. – Vol. 5, No. 3. – P. 859–882. DOI: 10.63332/joph.v5i3.805. URL: <https://posthumanism.co.uk/jp/article/view/805>
8. Wen, W., Wen, H. *Bridging generative AI technology and teacher education: Understanding preservice teachers' processes of unit design with ChatGPT*. – Contemporary Issues in Technology and Teacher Education. – 2024. – Vol. 24, No. 4. – P. 582–611. URL: <https://citejournal.org>
9. Yang, H., Zhang, Y., Guo, J. *Exploring the Effectiveness of Cooperative Pre-Service Teacher and Generative AI Writing Feedback on Chinese Writing*. – Behavioral Sciences. – 2025. – Vol. 15, No. 4. – P. 2–22. DOI: 10.3390/bs15040518. URL: <https://doi.org/10.3390/bs15040518>
10. Zeng, M., Abdullah, Z., Cheah, K. S. L. *Pre-service Teachers' Digital Competence: A Systematic Review of Factors, Frameworks, and Global Patterns*. – International Journal of Learning, Teaching and Educational Research. – 2025. – Vol. 24, No. 8. – P. 218–247. DOI: 10.26803/ijlter.24.8.10. URL: <https://ijlter.org/index.php/ijlter/article/view/10291>

IJTIMOY TARMOQ XAVFSIZLIGI VA ULARDA ISHLASH TEXNOLOGIYASI

¹Suyarov Akram Musayevich, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, "Axborot texnologiyalari kafedrası" dotsenti, (PhD)

²Erdonova Nigina Akramovna, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi

БЕЗОПАСНОСТЬ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ И ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ РАБОТЫ В НИХ

¹Суяров Акрам Мусаевич, Кандидат наук, доцент Самаркандского института экономики и сервиса, факультет информационных технологий

²Эрдонова Нигина Акрамовна, студент Узбекского государственного университета мировых языков

SOCIAL NETWORK SECURITY AND TECHNOLOGY FOR WORKING IN THEM

¹Suyarov Akram Musayevich, (PhD), Associate Professor, Samarkand Institute of Economics and Service, Department of Information Technologies

²Erdonova Nigina Akramovna, Student at Uzbek State University of World Languages

akramsuyarov@mail.ru

niginamusayeva@icloud.com

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot O'zbekiston sharoitida onlayn ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xususiyatlarini va ularning yosh guruhlari bo'yicha taqsimotini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari ijtimoiy tarmoqlar yosh avlod orasida keng tarqalganligini, ular interaktiv va vizual kontentga yuqori qiziqish bildirishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, kattaroq yoshdagi foydalanuvchilar platformalardan asosan professional va axborot yo'nalishida foydalanadi. Tadqiqot ijtimoiy tarmoqlarni rivojlantirish, raqamli kommunikatsiya, ta'lim va biznes jarayonlarini samarali tashkil etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga asos yaratadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar, onlayn platformalar, foydalanuvchilar, yosh guruhlari, raqamli kommunikatsiya, ta'lim, biznes, interaktiv texnologiyalar, raqamli savodxonlik, innovatsiya.

Аннотация: Целью данного исследования является изучение характеристик использования онлайн-социальных сетей в Узбекистане и их распределения по возрастным группам. Результаты исследования показывают, что социальные сети широко распространены среди молодого поколения, которое проявляет высокий интерес к интерактивному и визуальному контенту. В то же время, пользователи старшего поколения используют платформы преимущественно в профессиональных и информационных целях. Исследование служит основой для разработки рекомендаций по развитию социальных сетей, эффективной организации цифровой коммуникации, образования и бизнес-процессов.

Ключевые слова: социальные сети, онлайн-платформы, пользователи, возрастные группы, цифровая коммуникация, образование, бизнес, интерактивные технологии, цифровая грамотность, инновации.

Abstract: This study aims to study the characteristics of the use of online social networks in Uzbekistan and their distribution by age group. The results of the study show that social networks are widespread among the younger generation, who are highly interested in interactive and visual content. At the same time, older users use the platforms mainly for professional and informational purposes. The study provides a basis for developing recommendations for the development of social networks, effective organization of digital communication, education and business processes.

Key words: social networks, online platforms, users, age groups, digital communication, education, business, interactive technologies, digital literacy, innovation.

Kirish

Ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy raqamli dunyoning ajralmas qismi sifatida nafaqat shaxsiy muloqot vositasi, balki biznes, ta'lim, siyosiy kommunikatsiya va axborot almashinuvi uchun strategik platformalarga aylangan. Dunyo miqyosida internet foydalanuvchilari sonining ortishi bilan birga, ijtimoiy media platformalari aholi orasida eng tez rivojlanayotgan kommunikatsiya vositasi sifatida o'z o'rnini mustahkamladi. O'zbekiston sharoitida raqamli texnologiyalar jadal rivojlanib, 2024-yilda internet foydalanuvchilari aholining taxminan sakkizdan bir qismini tashkil qilgan. Bu esa ijtimoiy tarmoqlarning shaxsiy va jamiyat hayotidagi ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy media foydalanuvchilari soni va ularning faoliyati tarmoqlarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotdagi o'rnini kuchaytiradi.

Onlayn tarmoqlarda ishlash texnologiyalari – kontent yaratish, auditoriyani segmentlash, reklama kompaniyalarini boshqarish, foydalanuvchi faoliyatini tahlil qilish va algoritmik optimizatsiya qilish – tashkilotlar va shaxslar uchun raqamli muvaffaqiyatning muhim omiliga aylangan. Ushbu texnologiyalar nafaqat marketing va tijoriy maqsadlarda, balki ta'lim, ilmiy izlanishlar va jamoatchilik bilan samarali kommunikatsiya jarayonlarida ham keng qo'llaniladi.

Maqola doirasida O'zbekiston sharoitida ijtimoiy tarmoqlarning hozirgi holati, foydalanuvchilarning demografik tuzilishi va platformalarda ishlash texnologiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, tarmoqlardan samarali foydalanishning amaliy jihatlari, mavjud imkoniyatlar va duch kelinadigan muammolar

ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari ijtimoiy tarmoqlarni strategik boshqarish va raqamli kommunikatsiyani rivojlantirish bo'yicha tavsiyalarni shakllantirishga asos bo'ladi.

Adabiyot sharhi

Ijtimoiy tarmoqlar va ularda ishlash texnologiyalari sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar dunyo miqyosida va mahalliy sharoitda keng tahlil qilingan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, "ijtimoiy tarmoqlar shaxsiy muloqot vositasi sifatida faoliyat yuritish bilan bir qatorda, biznes va marketing sohalarida ham strategik ahamiyat kasb etadi"¹. Olimlar ijtimoiy media platformalarining foydalanuvchi faoliyati, kontent yaratish, auditoriyani segmentlash va reklama samaradorligini oshirishdagi roli bilan bog'liq bir nechta texnologik yondashuvlarni o'rganadilar.

Shuningdek, ekspertlar onlayn tarmoqlarda ishlash texnologiyalarining samarali qo'llanilishi orqali brendlar va tashkilotlarning raqamli muvaffaqiyatga erishishini ta'kidlaydilar. Bu texnologiyalar orasida kontentni strategik rejalashtirish, foydalanuvchi faolligini o'lchash, algoritmarga asoslangan auditoriya boshqaruvi va interaktiv muloqot mexanizmlari ajralib turadi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarni samarali boshqarish va monitoring qilish usullari foydalanuvchi tajribasini yaxshilash va brend imidjini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mahalliy tadqiqotlar esa O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlarning aholi orasidagi tarqalishi va platformalardan foydalanish xususiyatlarini tahlil qiladi. "Ular onlayn tarmoqlarning kommunikatsion, iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini ochib beradi, shuningdek, marketing va reklama strategiyalarini mahalliy sharoitga moslashtirish zarurligini ko'rsatadi"².

¹ Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. Business Horizons.

² Davronov, A., & Karimova, N. (2022). Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish va ularning marketing salohiyati O'zbekistonda. Toshkent: Iqtisodiyot va Menejment.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar ijtimoiy tarmoqlarning shaxsiy va professional kommunikatsiya jarayonlarida, marketing va tijoriy faoliyatda, shuningdek, ma'lumotlarni boshqarish va tahlil qilishda muhim vosita ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, tarmoqlarda ishlash texnologiyalari va strategiyalarini chuqur o'rganish ijtimoiy media platformalaridan samarali foydalanish va ularni strategik boshqarishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu tadqiqotda O'zbekistondagi onlayn ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilari va ularning xususiyatlari o'rganildi. Ma'lumotlar ishonchli

manbalardan olingan va jadval hamda foizlar orqali tahlil qilindi. Tadqiqotda foydalanuvchilar soni, yosh guruhlari va tarmoqlar bo'yicha ulushlar asosiy ko'rsatkich sifatida ishlatildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Ushbu tadqiqot natijalari O'zbekiston aholisi orasida ijtimoiy tarmoqlar faoliyatini va ularning yosh guruhlari bo'yicha taqsimotini ilmiy jihatdan tahlil qilish imkonini berdi. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar O'zbekiston internet foydalanuvchilari orasida keng tarqalgan bo'lib, eng ommabop platformalar sifatida Instagram, Facebook, Telegram va TikTok ajralib turadi.

1-Jadval:

Ijtimoiy tarmoqlar bo'yicha foydalanuvchilar soni 2022-yil (O'zbekiston)

Ijtimoiy tarmoq	Foydalanuvchilar soni (million)
Telegram	18,0
Odnoklassniki	16,7
Facebook	4,7
Instagram	3,7
VKontakte	2,6
LinkedIn	0,288
Twitter	0,0516

2-Jadval:

Facebook foydalanuvchilari (O'zbekiston) – Yosh guruhlari bo'yicha taqsimot

Yosh guruhi	Ulush (%)
13-17 yosh	ma'lumot yo'q
18-24 yosh	35,6 %
25-34 yosh	31,4 %
35-44 yosh	19,0 %
45-54 yosh	8,0 %
55-64 yosh	3,7 %
65+ yosh	2,3 %

O'zbekiston sharoitida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish aholining turli qatlamlari orasida keng tarqalgan va yosh guruhlari bo'yicha sezilarli farqlarni ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari yosh avlod, ayniqsa 18–34 yoshdagi foydalanuvchilar, platformalarni faol ishlatishini ko'rsatadi. Ular interaktiv va vizual kontentga yuqori qiziqish bildiradi hamda ijtimoiy tarmoqlarni nafaqat muloqot uchun, balki ta'lim, ish va biznes jarayonlarida ham keng qo'llaydi.

Kattaroq yoshdagi foydalanuvchilar esa asosan professional va axborot yo'nalishidagi platformalardan foydalanadi, bu esa ijtimoiy tarmoqlarning yoshga qarab turli ehtiyoj va

maqsadlar uchun xizmat qilishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Telegram va Instagram kabi platformalar yosh foydalanuvchilar orasida mashhurlikni saqlab qolmoqda, Facebook va VKontakte esa kengroq auditoriyani qamrab oladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar nafaqat shaxsiy muloqot vositasi, balki mamlakatda raqamli kommunikatsiya, marketing va ta'lim jarayonlarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ularning rivojlanishi yosh avlodning raqamli texnologiyalarga tez moslashuvi va interaktiv kontentga qiziqishini qo'llab-quvvatlaydi, katta yoshdagi foydalanuvchilar esa

platformalardan professional va axborot yo'nalishida foydalanadi.

Shu bilan birga, ushbu tahlil ijtimoiy tarmoqlarni rivojlantirish va ularni turli auditoriyalar uchun samarali ishlatish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'ladi. Tadqiqot natijalari marketing strategiyalari, raqamli ta'lim dasturlari va kommunikatsiya tizimlarini optimallashtirishga yordam beradi va mamlakatda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga qulay zamin yaratadi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlar nafaqat shaxsiy muloqot vositasi, balki ta'lim, ish va biznes jarayonlarida ham muhim rol o'ynaydi. Yosh avlod, ayniqsa 18–34 yoshdagi foydalanuvchilar, platformalardan faol foydalanadi va interaktiv, vizual kontentga yuqori qiziqish bildiradi. Shu bilan birga, kattaroq yoshdagi foydalanuvchilar professional va axborot yo'nalishidagi resurslarga ko'proq e'tibor qaratadi. Bu yoshga qarab turli ijtimoiy va kommunikatsion ehtiyojlarning mavjudligini ko'rsatadi.

Natijalar shuni ham tasdiqladiki, Telegram, Instagram, Facebook va VKontakte kabi platformalar eng ommabop bo'lib, ular orqali foydalanuvchilar nafaqat muloqot qiladi, balki axborot almashadi, ta'lim oladi va ish faoliyatini samarali tashkil qiladi. Shu bois, ijtimoiy tarmoqlar mamlakatda raqamli kommunikatsiya va interaktiv texnologiyalarni rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega.

Takliflar.

Tadqiqot natijalari asosida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni samarali rivojlantirish uchun bir qator tavsiyalar ishlab chiqildi. Ular yosh avlodni raqamli savodxonlik va axborot texnologiyalari bo'yicha qo'llab-quvvatlash, platformalardan biznes va ta'lim sohalarida professional va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, shuningdek, kattaroq yoshdagi foydalanuvchilar uchun ularni qulay va samarali ishlatish imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan.

Bundan tashqari, raqamli kommunikatsiya va marketing strategiyalari foydalanuvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda shakllantirilishi, platformalarning rivojlanishi va

foydalanuvchi xatti-harakatlarini muntazam monitoring qilish orqali ularning samaradorligini oshirish tavsiya etiladi. Ushbu takliflar ijtimoiy tarmoqlarning aholi orasidagi tarqalishini yanada kengaytirishga, ularning raqamli kommunikatsiya, ta'lim va biznes jarayonlaridagi rolini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kaplan, A. M., & Haenlein, M. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. Business Horizons.
2. Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. Business Horizons.
3. Mangold, W. G., & Faulds, D. J. Social media: The new hybrid element of the promotion mix. Business Horizons.
4. Suyarov A.M. Formation of information and communication competence of the teacher as an one of the main tasks of modern education. Web of Scientist: International Scientific Research Journal. Volume 4, Issue 4, April-2023. –C.243-257.
5. Suyarov, A., Raximov, S., Abduraxmanov M. (2025). Methodology of using information technology software tools in teaching mathematics. The Eurasia Proceedings of Educational and Social Sciences (EPESS), 45, 106-115.
6. Chaffey, D., & Ellis-Chadwick, F. Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice. Pearson.
7. Qualman, E. Socialnomics: How Social Media Transforms the Way We Live and Do Business. Wiley.
8. Newman, D. Social Media in Business: Opportunities and Challenges. Routledge.
9. Boyd, D. M., & Ellison, N. B. Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. Journal of Computer-Mediated Communication.
10. Davronov, A., & Karimova, N. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish va ularning marketing salohiyati O'zbekistonda. Toshkent: Iqtisodiyot va Menejment.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA TINISH BELGILARINING TADQIQIGA YANGICHA YONDASHUVLAR

*Turayeva Dilbar Meyliyevna, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
f.f.d (PhD), dotsent*

NEW APPROACHES TO THE STUDY OF PUNCTUATION MARKS IN MODERN LINGUISTICS

*Turayeva Dilbar Meyliyevna, University of Economics and Pedagogy,
(PhD), Associate Professor*

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ЗНАКОВ ПУНКТУАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

*Тураева Дилбар Мейлиевна, университет экономики и
педагогика, кандидат экономических наук, доцент*

<https://orcid.org/0009-0005-9438-1397>

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy tilshunoslik, kognitiv yondashuvlar va multimodal diskurs nuqtai nazaridan tinish belgilarining semantik, emotsional-ekspressiv va pragmatik funksiyalari chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Ingliz va o'zbek tillari misolida tinish belgilarining tarixiy shakllanishi, zamonaviy nazariy konsepsiyalari va raqamli kommunikatsiya sharoitidagi o'zgarishlari qiyosiy tarzda o'rganiladi. Tadqiqot Sossyur, Peirce, Halliday, Uzoqov va Abdullayev nazariyalariga tayangan holda olib borilgan.

Kalit so'zlar: tinish belgisi, pragmatika, emotsional-ekspressivlik, kognitiv lingvistika, raqamli diskurs, multimodal matn, ingliz tili, o'zbek tili.

Abstract: This paper examines punctuation from the perspective of modern linguistics, cognitive approaches, and multimodal discourse. The study analyzes the semantic, emotional-expressive, and pragmatic functions of punctuation in English and Uzbek. Historical development, contemporary theoretical approaches, and changes in digital communication are comparatively investigated. The research draws on the theories of Saussure, Peirce, Halliday, Uzoqov, and Abdullayev to provide a deep scholarly analysis.

Key words: punctuation, pragmatics, emotional-expressive, cognitive linguistics, digital discourse, multimodal text, English, Uzbek.

Аннотация: В данной статье исследуются знаки пунктуации с позиции современной лингвистики, когнитивных подходов и мультимодального дискурса. В работе анализируются семантические, эмоционально-экспрессивные и прагматические функции пунктуации в английском и узбекском языках. Историческое развитие пунктуации, современные теоретические подходы и изменения в условиях цифровой коммуникации рассматриваются в сопоставительном аспекте. Исследование опирается на теории Соссюра, Пирса, Холлидея, Узокова и Абдуллаева, что обеспечивает глубокий научный анализ природы пунктуации.

Ключевые слова: пунктуация, прагматика, эмоционально-экспрессивность, когнитивная лингвистика, цифровой дискурс, мультимодальный текст, английский язык, узбекский язык.

Kirish

Tinish belgisi tilning eng murakkab va ko'p qirralik komponentlaridan biri bo'lib, u faqat grammatik vosita sifatida emas, balki **semiotik, kognitiv va pragmatik** mexanizm sifatida ham faol ishlatiladi (Crystal, 2006). Bugungi kunda tinish belgilarining o'rni tilshunoslikda, tarjimada, adabiyotshunoslikda va raqamli kommunikatsiyada yangi kontekstlarda kengayib

bormoqda. Shu bilan birga, ular matnning tuzilishini belgilash, o'quvchi va muallif o'rtasidagi interaktiv aloqani shakllantirish va emotsional-pragmatik niyatlarni yetkazishda muhim vosita hisoblanadi.

Tarixan, ingliz tilida punktuatsiya rivoji og'zaki an'anaga bog'liq bo'lgan Old English davridan boshlab, Middle English va Early Modern English davrlarida normativlashtirilgan. Shu bilan

birga, raqamli kommunikatsiya davrida punktuatsiya belgilari yangi, emotsional va pragmatik vazifalarni qabul qildi. O'zbek tilida esa punktuatsiyaning tarixi arab, lotin va kirill alifbolari davrlarini o'z ichiga oladi va mustaqillik davrida milliy va raqamli kommunikatsiyaga moslashuv jarayonlarini boshdan kechirdi (Uzoqov, 1985; Abdullayev, 1992).

Bugungi ilmiy muammolar:

- Punktuatsiyaning **semiotik va kognitiv funksiyalarini** zamonaviy raqamli kommunikatsiya kontekstida aniqlash;
- Ingliz va o'zbek tillaridagi **qiyosiy va tarixiy farqlarni** tahlil qilish;
- Punktuatsiya vositalarining **emotsional-ekspressiv va pragmatik vazifalarini** chuqur ilmiy asosda o'rganish.

Shu muammolarni hal qilish uchun maqola Sosyurning strukturalistik nazariyasi, Peirce semiotikasi, Halliday funksional lingvistika yondashuvi, shuningdek, Uzoqov va Abdullayevning o'zbek tilshunoslik tadqiqotlari asosida olib borilgan. Tadqiqot metodologiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Nazariy tahlil: ilmiy adabiyotlar va klassik nazariyalar tahlili;

Qiyosiy tahlil: ingliz va o'zbek tillari punktuatsiyasini o'rganish;

Empirik kuzatuv: raqamli kommunikatsiya matnlari va multimodal diskurs misollarini tahlil qilish.

Maqola maqsadi — ingliz va o'zbek tillarida tinish belgilarining semantik, kognitiv va pragmatik funksiyalarini chuqur nazariy tahlil bilan o'rganish va ularni raqamli kommunikatsiya sharoitida qiyosiy tarzda baholash. Shu bilan birga, maqola punktuatsiyaning zamonaviy lingvistik, adabiy va kommunikativ tadqiqotlarda amaliy ahamiyatini ko'rsatadi va kelajakda korpus tahlili va multimodal yondashuvlarni kengaytirish uchun ilmiy asos yaratadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Sossyur nazariyasi va punktuatsiya

F. de Sossyur (1916) tilni strukturaviy tizim sifatida qarab, belgilarni ikki asosiy element — signifiant (grafik shakl) ba signifié (konseptual ma'no) — orqali talqin qiladi. Ushbu yondashuv tinish belgilarining grammatik, semantik va kognitiv funksiyalarini tushunishda asosiy nazariy bazani tashkil etadi.

Sossyur nazariyasiga ko'ra, punktuatsiya nafaqat sintaktik vosita, balki matn tuzilishini segmentatsiyalash, ma'no birliklarini ajratish va kognitiv jarayonlarni qo'llab-quvvatlash vazifasini bajaradi. Masalan, so'roq belgisi (?) faqat savol ifodasini emas, balki kontekstga qarab shubha, ironik yoki ta'kidlovchi niyatni bildirishi mumkin. Shu tariqa, Sossyur yondashuvi punktuatsiyani grafik va kognitiv interfeys sifatida qarashga imkon beradi.

Peirce semiotikasi va punktuatsiya. C. S. Peirce (1931–1958) tinish belgilarini simvol, indeks va ikon turkumlariga ajratadi:

- Simvol — ijtimoiy kelishuvga asoslangan belgi, ma'no kelishilgan ijtimoiy qoidalar orqali shakllanadi.

- Indeks — kontekst va intonatsiyaga bog'liq belgi, masalan, tire (—) pauza yoki urg'uni ko'rsatadi.

- Ikon — ramziy yoki tasviriy ma'no, masalan, ellipsis (...) dramatik pauza yoki kognitiv ikkilanishni ifodalaydi.

Peirce semiotik yondashuvi punktuatsiyani kontekst va kognitiv tajriba bilan bog'liq ma'no tizimi sifatida tushuntiradi. Bu yondashuv, ayniqsa, raqamli matnlarda punktuatsiyaning emotsional va pragmatik funksiyalarini tushuntirishda foydalidir.

Halliday funksional lingvistika. M. A. K. Halliday (1994) punktuatsiyani interpersonal metafunksiyada tahlil qiladi. Unga ko'ra, tinish belgilarining asosiy vazifasi — muallif va o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ niyatni ifodalash.

Halliday yondashuvida:

- Undov (!) va ellipsis (...) matnga emotsional kuch va dramatik effekt qo'shadi.
- So'roq belgisi (?) kommunikativ niyatni belgilash va o'quvchida savol uyg'otish vazifasini bajaradi.
- Nuqta va vergul matn segmentatsiyasi va kognitiv osonlashtirishga xizmat qiladi.

Bu yondashuv nazariy va amaliy tahlilni integratsiya qiladi va punktuatsiyaning lingvistik va kognitiv ahamiyatini kengaytiradi. O'zbek tilshunoslik nazariyalari: Uzoqov va Abdullayev. Uzoqov (1985) va Abdullayev (1992) punktuatsiya normativlarini o'zbek tilining sintaktik, semantik va pragmatik xususiyatlariga moslashuv nuqtai nazaridan tadqiq qilgan. Ularning ishlarida: Jumla segmentatsiyasi va matn strukturasi; Dramaturgik

va emotsional urg'ular; Raqamli kommunikatsiya sharoitida yangi punktuatsion vositalar; Tarjima va kontekstual moslashuv masalalari chuqur ilmiy tahlil qilingan. Shu orqali o'zbek tilida punktuatsiyaning milliy, tarixiy va pragmatik aspektlari batafsil ko'rsatib beriladi.

Integratsiyalashgan nazariy yondashuv
Kengaytirilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, zamonaviy tilshunoslik punktuatsiyani quyidagi aspektlardan baholaydi:

1. Semiotik — belgi tizimi sifatida ma'no yaratish;
2. Kognitiv — matnni segmentatsiyalash, o'quvchi tafakkuriga moslashuv;
3. Pragmatik — kommunikativ niyat va emotsional ifoda;
4. Qiyosiy — ingliz va o'zbek tillaridagi tarixiy, madaniy va raqamli diskurs farqlari;
5. Multimodal — emoji va vizual elementlar bilan birgalikda ishlatilishi.

Bu yondashuv punktuatsiyaning tarixiy evolyutsiyasi, zamonaviy kommunikatsiyadagi o'zgarishlari va ilmiy tadqiqotdagi ahamiyatini birlashtiradi.

Tarixiy va qiyosiy tahlil

Ingliz tilida

- Old English (V–XI asrlar): minimal punktuatsiya, og'zaki an'ana asosida.
- Middle English (XI–XV asrlar): punctus, virgula, punctus elevatus, segmentatsiya vositalari.
- Early Modern English (XVI–XVIII asrlar): grammatiklar tomonidan normativlashtirish, tirnoq, kolon, semikolon.
- Modern English (XIX–XXI asrlar): standartlashtirish; raqamli kommunikatsiyada stylistik deviyatsiyalar (!!!, ..., ALL CAPS) (Baron, 2000). O'zbek tilida
- Arab alifbosi davri: punktuatsiya yo'q, intonatsiya orqali segmentatsiya.
- Lotin alifbosi (1929–1940): nuqta, vergul, kolon, so'roq va undov belgilarini joriy qilish.
- Kirill alifbosi (1940–1991): rus normativlariga moslashuv.

- Mustaqillik davri: milliy va raqamli kommunikatsiyaga moslashuv, Uzoqov va Abdullayev normativlari.

Qiyosiy tahlilda ingliz punktuatsiyasi kodlangan va kompaktda bo'lsa, o'zbek punktuatsiyasi tarixiy va pragmatik kontekstga moslashgan. Raqamli diskurs va emotsional-pragmatik funksiyalar Raqamli kommunikatsiyada punktuatsiya quyidagi vazifalarni bajaradi:

-Emotsional intensivlik: !!!, ...

-Pragmatik markerlar: tasdiqlash, yumshatish, rad etish

-Multimodal integratsiya: emoji + punktuatsiya + harflar

Ellipsis, tire va undov belgisi kognitiv jarayonlar, emotsional urg'ular va kommunikativ niyatni ifodalashda muhim rol o'ynaydi.

Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida punktuatsiya ko'proq kompakt va kodlangan tarzda ishlatilsa, o'zbek tilida raqamli matnlar kontekstida emotsional va pragmatik intensivlik oshmoqda.

Muhokama

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tinish belgilarining zamonaviy tilshunoslikdagi funksiyalari murakkab va ko'p qirrali tizimni tashkil qiladi. Nazariy yondashuvlar – Sosyurning strukturalistik nazariyasi, Peirce semiotikasi, Halliday funksional lingvistika, Uzoqov va Abdullayevning o'zbek tilshunoslik tadqiqotlari – bir-birini to'ldiruvchi asosiy konseptual ramka sifatida ishlatiladi. Bu yondashuv punktuatsiyani faqat grammatik vosita sifatida emas, balki semiotik, kognitiv va pragmatik funksiyalarni birlashtiruvchi vosita sifatida qarashga imkon beradi.

Tarixiy va qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida punktuatsiyaning rivoji turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarga bog'liq. Ingliz tilida punktuatsiya ko'proq kodlangan va kompaktda ifodalanadi, bu esa matnning tez o'qilishi va aniq ma'noni yetkazishga xizmat qiladi. O'zbek tilida esa, tarixiy jarayonlar va milliy kontekst punktuatsiyani emotsional, dramatik va pragmatik urg'ular bilan boyitgan. Bu farqlar, ayniqsa, raqamli diskursda yanada ravshan ko'rinadi. Masalan, ellipsis (...) va undov (!) belgilarining ishlatilishi ingliz tilida ko'proq stilistik kod sifatida, o'zbek tilida esa kommunikativ va emotsional urg'ularni kuchaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, raqamli kommunikatsiya kontekstida punktuatsiya multimodal tahlil imkoniyatlarini kengaytiradi. Emoji, matn, tinish belgisi va harf o'yinlari birgalikda ishlatilganda, ular matnning emotsional, pragmatik va kognitiv qatlamlarini yaratadi. Bu esa tinish belgilarining faqat sintaktik yoki orfografik vosita emasligini, balki zamonaviy lingvistik va kommunikativ tadqiqotlarda muhim ilmiy obyekt ekanligini ko'rsatadi. Muhokama shuni ham ta'kidlaydiki, punktuatsiyaning o'rni faqat individual matnda emas, balki ijtimoiy va madaniy diskurslarda ham sezilarli. Ingliz va o'zbek tillaridagi qiyosiy tahlil bu belgilarni turli madaniyatlarda qanday qabul qilinishini, konvensiyalar va emotsional ifodaning qanday farqlanishini ochib beradi. Bu esa, o'z navbatida, tarjima, ta'lim va raqamli kommunikatsiya tadqiqotlarida yangi ilmiy yo'nalishlarni ochadi. Shuni hisobga olgan holda, muhokama shuni ko'rsatadiki: punktuatsiya nafaqat matnni strukturaviy segmentatsiyalash vositasi, balki semiotik, kognitiv va pragmatik qatlamlarni integratsiyalash orqali tilning emotsional va kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiruvchi vositadir. Bu xulosalar kelajakdagi tadqiqotlarda korpus tahlili, multimodal yondashuv va raqamli diskursni chuqur o'rganish uchun ilmiy asos yaratadi.

Natijalar

Ushbu tadqiqot doirasida ingliz va o'zbek matnlarida, xususan, badiiy nutq, ommaviy kommunikatsiya hamda reklama materiallarida uchraydigan punktuatsion vositalarning semantik, emotsional-ekspressiv va pragmatik funksiyalari tizimli tahlil qilindi. O'tkazilgan kuzatishlar asosida quyidagi muhim ilmiy natijalarga erishildi: Punktuatsiya belgilarining semantik yuklamasi ikki til tizimida farqlanishi

1. Tahlil davomida aniqlanishicha, ingliz tilida punktuatsiya belgilarining semantik yuklamasi ko'proq ma'noning sintaktik chegaralarini belgilash, intonatsion bo'linishni aniqlashtirish va mantiqiy urg'u yaratishga qaratilgan. O'zbek tilida esa punktuatsiya ko'proq gap bo'laklarining ajratilishi, mazmunning ravonligi, mantiqiy pauzalar va uyg'unlikni ta'minlash vazifalarini bajaradi. Bu ikki tilning tipologik farqlariga bog'liq bo'lib, ingliz tili analitik, o'zbek tili agglutinatив tuzilishga ega ekanligi bilan izohlanadi.

2. Emotsional-ekspressiv vositalarning qo'llanishida sezilarli tipologik tafovutlar mavjud. Emotsional-ekspressiv punktuatsiya belgilarining qo'llanishi ingliz matnlarida **ko'proq individual uslubga xos**, subyektiv ifodalanishlar va dramatik kuchaytirish vositasi sifatida ishlatilishi kuzatildi. O'zbek matnlarida esa bu turdagi belgilar **ko'proq normativ me'yorlar doirasida**, an'anaviy uslubiy chegaralar ichida qo'llanadi. Masalan: Ingliz matnlarida keskinlik, hayrat yoki ironiyani kuchaytirish uchun **ko'p nuqta, tire, kirish gaplar** faol qo'llanadi. O'zbek matnlarida esa tavsifiy pauza, o'quvchini tayyorlash va mazmunni ritmik taqsimlash uchun **vergul, nuqtali vergul, ikki nuqta** kengroq ishlatiladi.

3. Reklama matnlarida punktuatsiyaning pragmatik funksiyasi kuchliroq namoyon bo'ladi. **Tadqiqot reklama nutqida punktuatsion vositalarning quyidagi pragmatik xususiyatlarini ochib berdi:**

- **E'tiborni jalb qilish:** ingliz reklamalarida tire, qavs va ko'p nuqta orqali o'quvchi diqqatini keskin faollashtiruvchi konstruksiyalar keng qo'llanadi.
- **Qisqa, lo'nda mazmun berish:** ingliz reklamalarida punktuatsiya qisqa fikrlarni ketma-ket ta'kidlash uchun xizmat qiladi, o'zbek reklamalarida esa mazmun ko'proq **morfologik vositalar** orqali berilganligi uchun punktuatsiya yumshoqroq ishlaydi.
- **Pragmatik kuchaytirish:** ikkala tilda ham undov belgisi hissiy kuchaytirish vositasi, ammo ingliz reklama diskursida u ko'proq brending strategiyasi sifatida qo'llanadi.

4. Matnlarda punktuatsion transformatsiyalar tarjima jarayonida barqaror tizimli farqlarni namoyon qiladi

Qiyosiy tahlil inglizcha-o'zbekcha tarjimalarda quyidagi transformatsiyalarni aniqladi:

- Ingliz tilidagi tire ko'pincha o'zbek tarjimalarida **vergul yoki qo'shimcha bog'lovchi bilan almashtiriladi**.
- Inglizcha ko'p nuqta o'zbekcha matnlarda **kamroq ishlatiladi**, ko'pincha sintaktik qayta qurish orqali mazmun yumshatiladi.
- Qavslar ingliz tilida sharhlovchi, izoh beruvchi vazifani bajarsa, o'zbek tarjimalarida ular **kirish bo'lak** yoki **izoh gaplar** bilan almashtiriladi.

Bu holat har ikki tilning **stilistik me'yorlari** va **milliy diskurs xususiyatlari** bilan bog'liq.

5. Badiiy matnlarda punktuatsiya muallif uslubining asosiy belgilovchisiga aylanadi

Tahlil shuni ko'rsatdiki: Ingliz badiiy matnlarida punktuatsiya intonatsion murakkablik, ritm va xarakter nutqining pragmatik yo'nalishini belgilashda keng qo'llanadi; o'zbek badiiy matnlarida esa punktuatsiya ko'proq normativ-stilistik barqarorlik, o'quvchiga qulay ritm va mazmunning ravon uzatilishini ta'minlashga xizmat qiladi; dramaturgiya matnlarida ellipsis, tire, qisqa frazalar va pauzalar qahramonlar psixologiyasini ochishda muhim stilistik vosita sifatida ishlatiladi.

Xulosa

Tinish belgilarining zamonaviy tilshunoslikdagi o'zni nafaqat sintaktik yoki orfografik element sifatida, balki semiotik, kognitiv va pragmatik vosita sifatida ham ahamiyatli ekanligi aniqlangan. Ingliz va o'zbek tillarida punktuatsiyaning tarixiy rivoji, skript va normativ ta'sirlar, shuningdek, raqamli kommunikatsiyadagi innovatsion shakllar chuqur ilmiy tahlil qilindi.

Raqamli diskurs kontekstida ellipsis, undov, tire va so'roq belgisi punktuatsion elementlarning emotsional intensivlik, kognitiv pauza va pragmatik niyatni ifodalashdagi rolini oshiradi. Ushbu elementlarning ishlatilishi tilning milliy va madaniy xususiyatlariga bog'liq bo'lib, ingliz tilida kompakt va kodlangan ifoda shakllari mavjud bo'lsa, o'zbek tilida tarixiy va pragmatik kontekstga moslashgan tarzda rivojlanmoqda.

Nazariy nuqtai nazardan, Sossyur, Peirce, Halliday, Uzoqov va Abdullayevning tadqiqotlari punktuatsiyaning lingvistik, semiotik va kognitiv aspektlarini integratsiya qilishga yordam beradi. Bu esa tarjima, raqamli kommunikatsiya va tilshunoslik tadqiqotlari uchun amaliy ahamiyatga ega. Shu bilan birga, korpus tahlili va multimodal yondashuvlar punktuatsiyaning zamonaviy vazifalarini yanada chuqurroq o'rganish imkonini beradi, bu esa tilshunoslik va amaliy kommunikatsiya sohalarida yangi istiqbollarni ochadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Baron, N. S. (2000). *Alphabet to email: How written English evolved and where it's heading*. Routledge.
2. Crystal, D. (2006). *Language and the Internet*. Cambridge University Press.
3. Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
4. Peirce, C. S. (1931–1958). *Collected Papers*. Harvard University Press.
5. Saussure, F. de (1916). *Cours de linguistique générale*. Payot.
6. Uzoqov, A. (1985). *O'zbek tilida punktuatsiya nazariyasi*. Toshkent.
7. Abdullayev, M. (1992). *Tilshunoslikda punktuatsiya masalalari*. Toshkent.
8. Herring, S. C. (2012). *Discourse in computer-mediated communication*. Oxford University Press.

ANTONIMIK TARJIMANING BADIY ASARLARDA AHAMIYATI

Xushboqova Zarnigor, Termiz Davlat universiteti magistranti

THE IMPORTANCE OF ANTONYMIC TRANSLATION IN LITERARY WORKS

Khushboqova Zarnigor, Master's student, Termez State University

ЗНАЧЕНИЕ АНТОНИМИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

*Хушбокова Зарнигор, магистрант Термезского
государственного университета*

zarnigor@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-8905-1499>

Annotatsiya: Ushbu maqolada antonimik tarjimaning badiiy asarlarda ahamiyati, uning adabiy matnni to'liq tushunish va ifodalashdagi o'rni keng tahlil qilinadi. Maqolada antonimik tarjima usullari, badiiy matndagi semantik va stilistik o'ziga xosliklari, shuningdek, tarjimaning asar mazmunini saqlashdagi roli muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, antonimik tarjima adabiy matnning ma'nosini chuqurroq yetkazishga yordam beradi va o'quvchida original asardagi emotsion va stilistik ohangni uyg'otadi.

Kalit so'zlar: antonimik tarjima, badiiy asar, stilistika, semantika, tarjima metodlari, lingvistik tahlil, matnni tushunish.

Аннотация: В статье подробно рассматривается значение антонимического перевода в художественных произведениях, его роль в полном понимании и передаче литературного текста. Анализируются методы антонимического перевода, семантическая и стилистическая специфика художественных произведений, а также роль перевода в сохранении смысла текста. Результаты исследования показывают, что антонимический перевод помогает глубже передать смысл литературного произведения и воспроизводит эмоциональные и стилистические оттенки оригинала для читателя.

Ключевые слова: антонимический перевод, художественное произведение, стилитика, семантика, методы перевода, лингвистический анализ, понимание текста.

Abstract: This article explores the importance of antonymic translation in literary works and its role in fully understanding and conveying literary texts. The study examines methods of antonymic translation, the semantic and stylistic features of literary texts, and the role of translation in preserving the meaning of the work. The findings indicate that antonymic translation helps to convey the deeper meaning of literary works and evokes the emotional and stylistic nuances of the original text for the reader.

Key words: antonymic translation, literary work, stylistics, semantics, translation methods, linguistic analysis, text comprehension.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Tarjima nazariyasi masalalari tilshunos-olimlar uchun doimo katta qiziqish uyg'otib kelgan. Bugungi kunda tarjima qilinayotgan matndagi ziddiyatli jihatlarni bartaraf qilish muammolariga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Ushbu muammolarni hal etish vositalaridan biri – antonimik tarjimadir. Bu usul inkor shaklidagi

konstruksiyanı tasdiq shakliga, tasdiq shaklidagini esa inkor shakliga almashtirishdan iborat.

Begona tilning ma'nosini tarjima tilida talqin qilish – maxsus tarjima nazariyasi bo'yicha bilimlarsiz amalga oshirib bo'lmaydigan jarayondir. V.S. Vinogradov "tarjima" atamasini bir tilda ifodalangan mazmunni boshqa til vositalari bilan yetkazish jarayoni, shuningdek ushbu jarayonning yakuniy mahsuli – og'zaki yoki

yoza shaklda ifodalangan matn sifatida ta'riflaydi [4].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Minyar-Beloruhev "tarjima" atamasi ostida tillararo o'zgarishlarni, ya'ni bir tildagi matnni boshqa tildagi matnga aylantirish jarayonini tushunadi [5].

Tarjima jarayonida matn turli o'zgarishlarga uchraydi, shu orqali u muallif tomonidan ko'zda tutilgan ma'no mazmunini yetkaza oladigan predmetli vaziyatga moslashadi. Bu tarjima transformatsiyalari zarur bo'lib, ularning ildizi ikki til tizimlarining fonologik (tovush tizimi), leksik (lug'aviy tarkib) va grammatik qurilishidagi farqlarga borib taqaladi.

A.V.Fyodorovning ta'kidlashicha, tarjimaning to'liqligi asarning mazmunini yetkazish bilan birga, uning o'ziga xos xususiyatlarini qayta tiklash (agar til imkon bersa) yoki shu xususiyatlarga funksional mos keladigan vositalarni yaratish bilan belgilanadi [6].

Agar nutq sodda va bir yo'nalishga qaratilgan bo'lganda, masala faqat so'zma-so'z tarjimaga borib taqalgan bo'lardi. Ammo til vositalari dunyosi nihoyatda rang-barang bo'lgani uchun tarjimon matnning to'liq aynanligini emas, balki adekvatligini ta'minlashi kerak. Adekvatlikka erishish esa til transformatsiyalarini qo'llash orqali mumkin.

A.D.Shveytserning fikricha, tarjima transformatsiyasi – bu tarjima jarayonida bir ifoda shaklining o'rniga boshqasini qo'llash orqali sodir bo'ladigan boshlang'ich va yakuniy til birliklari o'rtasidagi munosabat bo'lib, metaforik ma'noda tushuniladi [7].

Bugungi kunda tadqiqotchilar tarjima transformatsiyalarining yagona tasnifi borasida umumiy fikrga kelishmagan, mavjud tasniflar esa bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Masalan, T.A.Kazakova funksional transformatsiyalarni uch turga bo'ladi:

1. Leksik-semantik transformatsiyalar;
2. Grammatik transformatsiyalar;
3. Stilistik transformatsiyalar.

A. D. Shveytser esa transformatsiyani "tarjima texnologiyasi" deb hisoblaydi, bunda tarjima jarayonining o'zida funksional-struktur o'zgarishlar yuz beradi [7].

V.N.Komissarovning ta'kidlashicha, "tarjima transformatsiyalari – bu original matn birliklaridan tarjima matni birliklariga o'tishni ta'minlaydigan o'zgarishlar"dir.

Antonimik tarjima esa tarjima jarayonidagi murakkab vazifalarni hal etishda samarali vositalardan biri bo'lib, so'zma-so'z tarjima matn ma'nosini buzib qo'yishi mumkin bo'lgan holatlarda ma'noni to'g'ri yetkazishga yordam beradi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). L.S.Barxudarov antonimik tarjima atamasi ostida leksik-grammatik almashtirishning murakkab shaklini tushunadi. Bu usulning mohiyati inkor konstruksiyani tasdiq shakliga, tasdiq konstruksiyani esa inkor shakliga o'zgartirish, shuningdek, asl tildagi gapning bir so'zini tarjima tilida uning antonimi bilan almashtirishdan iboratdir [3].

V.N.Komissarovning fikricha, antonimik tarjimada asl til birligi tarjima tilidagi unga bevosita qarama-qarshi birlik bilan emas, balki qarama-qarshi fikrni ifodalovchi boshqa so'z va birikmalar bilan ham almashtirilishi mumkin Y.I. Retsker esa antonimik tarjimada faqat tushuncha inkor qilinmasligini, balki unga qarama-qarshi qo'yish ham sodir bo'lishini ta'kidlaydi.

Bugungi kunda ko'pchilik tilshunoslar antonimik tarjimaning uch asosiy strategiyasini ajratadilar:

Negativatsiya strategiyasi. Bunda so'z yoki birikma shaklan inkor qo'shimchasiga ega bo'lmasa ham, tarjimada unga "emas/yo'q" kabi inkor shakli qo'shiladi. Masalan: *to continue* – to'xtamaslik, davom ettirish emas, balki "to'xtamaslik".

Pozitivatsiya strategiyasi. Shaklan inkor ma'nosi bo'lgan birlik tarjimada inkor bo'lmagan birlik bilan almashtiriladi. Masalan: *unabolished* – hali ham amal qilayotgan.

Annulyatsiya strategiyasi. Asl tilda mavjud ikki karra inkor tarjimada bekor qilinadi va ijobiy ma'no hosil bo'ladi. Masalan: *not impossible* – mumkin [4].

Quyida negativatsiya strategiyasining badiiy uslubdagi qo'llanishiga bir nechta misollar keltirilgan:

He evidently wished to return to his book. – Uning kitobiga qaytishga sabri chidamasdi. Bu

yerda *wished* (xohladi) fe'li "chidamasdi" fe'li orqali inkor shaklida berilgan.

And he used another language. – U bizning tilimizda gapirmas edi. Bu yerda *another* (boshqa) so'zi "bizning" so'zi bilan almashib, inkor shakli bilan berilgan.

"I think it's a good idea". – Menimcha, yomon emas. Bu yerda *good* (yaxshi) so'zi "yomon emas" shaklida antonimik tarzda ifodalangan.

Ko'pchilik tadqiqotchilarning fikricha, pozitivatsiya strategiyasi ayniqsa ingliz tilidan o'zbek tiliga amalga oshirilgan tarjimalarda ko'p uchraydi [5].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Quyida ushbu usulning badiiy matnlarda qo'llanishiga misollar keltirilgan:

He murmured a few tactful nothings and then managed unobtrusively to leave the two friends together. – U odob doirasida nimadir shivirlaganidan keyin ehtiyotkorlik bilan ikki do'stni yolg'iz qoldirib, chiqib ketdi. Bu misolda *nothings* (hech narsa) so'zi antonim orqali *what* (nimadir) bilan almashtirilgan.

"What nonsense you talk, Jackie darling!" – "Qanday ahmoqona gapiryapsan, Jekki!". Bu misolda *nonsense* (absurd, ahmoqona) so'zi *something* (biror narsa) bilan almashtirilgan. *Nonsense* so'zining lug'atdagi mosligi inkor prefiksini o'z ichiga olmaydi, shuning uchun bu antonimik tarjimaning formal misoli hisoblanadi.

Antonimik tarjima tarjima transformatsiyalarining nisbatan keng tarqalgan turi hisoblanadi. Uning ahamiyati shundaki, u muallifning asosiy maqsadini adekvat tarzda yetkazishga yordam beradi. Antonimik tarjima tarjimonning so'zma-so'z tarjimada xatoga yo'l qo'ymasligi uchun zarurdir [6].

So'z darajasida bu pozitivatsiya usuli bilan amalga oshiriladi, shuningdek, negativatsiya usuli ham qo'llaniladi. Antonimik tarjimaning muvaffaqiyatli qo'llanishi quyilarga bog'liq: asl matnning stilistik xususiyatlarini tushunish, umumiy ohang va badiiy asar mazmunini anglash, tarjima qilinayotgan matndagi moddiy yoki ruhiy madaniyat obyektlarini tushunish, shuningdek, tarjimonning tajribasi va shaxsiy didi.

Antonimik tarjima tarjima transformatsiyalari ichida alohida qiziqish uyg'otadi, chunki u tarjima jarayonida eng samarali va aniq usullardan biri hisoblanadi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa sifatida aytganda, antonimik tarjima badiiy matnlarda tarjimaning muhim vositalaridan biri bo'lib, u matn mazmunini va muallifning asosiy g'oyasini aniq yetkazishga xizmat qiladi. Ushbu usulda so'z yoki iboralar antonimlari orqali o'zgartiriladi, shunda asl matnning stilistik va semantik ohangi saqlanadi. Antonimik tarjima orqali tarjimon so'zma-so'z xatolardan qochadi, matnni tabiiy va o'quvchiga tushunarli qiladi. U so'z darajasidagi pozitiv va negativ strategiyalar, ikki karra inkor kabi vositalarni o'z ichiga oladi. Tarjimaning muvaffaqiyati tarjimonning tajribasi, stilistik anglashuvi va madaniy kontekstni tushunishiga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, antonimik tarjima tarjima transformatsiyalari orasida eng samarali, aniq va ilmiy jihatdan o'rganishga arzigulik usul hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Allayorova R.R. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – Urganch. 2008.
2. To'xtasinov A. O'zbek tilshunosligida tarjima muammolari. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2018.
3. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода URSS.: 2017. – 240 с
4. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
5. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. – М.: Московский Лицей, 1996. – 208 с.
6. Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): СПб.: 2002. – 416 с
7. Швейцер А. Д. Теория Перевода. Статус, проблемы, аспекты. – М.: URSS, 2012-216 с

POLITICAL LINGUISTICS: HISTORY, MISSION AND MAIN ISSUES OF ITS ACADEMIC INTEGRATION

Muzaffarova Mushtariybegim Mirshodovna,
Master's student in Linguistics (English) at Termez State University
SIYOSIY TILSHUNOSLIK: UNING TARIXI, VAZIFASI
VA AKADEMIK INTEGRATSIYASINING ASOSIY
MUAMMOLARI

Muzaffarova Mushtariybegim Mirshodovna,
Termiz davlat universiteti Lingvistika (ingliz tili) yo'nalishi magistranti
ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА: ИСТОРИЯ,
МИССИЯ И ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЕЁ
АКАДЕМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Музаффарова Муштарийбеги Миршодовна,
магистрант направления «Лингвистика (английский язык)»
Термезского государственного университета

muzaffarova@gmail.
com
<https://orcid.org/0009-0005-7974-6271>

Annotation: This article explores the historical evolution, scientific mission, and core issues related to the academic integration of political linguistics as an interdisciplinary field. The study highlights how political linguistics emerged at the intersection of linguistics, political science, sociology, and communication studies. Special attention is given to the theoretical foundations that shaped the discipline, including discourse analysis, political communication theory, and cognitive linguistics.

Key words: political linguistics, political discourse, academic integration, linguistic strategies, ideology, communication, discourse analysis.

Annotatsiya: Ushbu maqolada siyosiy lingvistikaning tarixiy shakllanish jarayoni, fan sifatidagi vazifasi hamda uni ilmiy muhitga integratsiya qilish bilan bog'liq asosiy masalalar yoritilgan. Tadqiqot siyosiy lingvistikaning tilshunoslik, siyosatshunoslik, sotsiologiya va kommunikatsiya fanlari kesishgan nuqtada vujudga kelgan murakkab, ammo istiqbolli yo'nalish ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: siyosiy lingvistika, siyosiy nutq, ilmiy integratsiya, lingvistik strategiyalar, ideologiya, kommunikatsiya, nutq tahlili.

Аннотация: В данной статье рассматривается историческое формирование политической лингвистики, её научная миссия и ключевые проблемы академической интеграции. Исследование показывает, что политическая лингвистика возникла на пересечении лингвистики, политологии, социологии и теории коммуникации, превращаясь в комплексное междисциплинарное направление. Особое внимание уделено теоретическим основам дисциплины, таким как анализ дискурса, теория политической коммуникации и когнитивная лингвистика.

Ключевые слова: политическая лингвистика, политический дискурс, академическая интеграция, языковые стратегии, идеология, коммуникация, анализ дискурса.

INTRODUCTION (KIRISH/VVEDENIYE).

Political linguistics has emerged as a vital interdisciplinary field in recent decades combining insights from linguistics, political science, sociology, communication studies, and cognitive theory to analyze how language shapes, reflects, and reinforces political power structures and ideological frameworks. In an era where political discourse permeates every aspect of public life a

from legislation and state governance to media, social networks, and grassroots movements understanding the mechanisms of political language is not only academically valuable but socially necessary.

In this article, we trace the historical roots and disciplinary genesis of political linguistics, explore its theoretical foundations (discourse analysis, political communication theory, cognitive

linguistics), and examine the main challenges facing its integration into academia: methodological pluralism, terminological ambiguity, disciplinary fragmentation, and the need for stronger interdisciplinary collaboration.

MATERIALS AND METHODS (ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD/JITEPATYPA II METOD). The methodological framework of this research is built upon analytical, descriptive, and comparative approaches that allow for the systematic examination of political linguistics as an emerging interdisciplinary field. Since the purpose of the study is not to conduct empirical experiments or corpus-based quantitative procedures, but rather to explore the historical evolution, theoretical foundations, and academic integration of political linguistics, the chosen methods focus entirely on conceptual analysis, discourse interpretation, and critical evaluation of scholarly sources. These methods collectively provide a coherent structure for identifying major developmental stages, defining core concepts, and outlining the discipline's contemporary challenges[1].

A central methodological pillar of this study is descriptive-analytical inquiry, which enables the examination of political linguistics through the interpretation of existing academic literature, policy documents, and theoretical models. By carefully analyzing established works in linguistics, political science, cognitive studies, communication theory, and sociology, the research reconstructs the intellectual trajectory that led to the formation of political linguistics as a distinct academic field[2].

DISCUSSION (MUHOKAMA/OBSUZHDENIE). The findings of this study reveal that political linguistics has gradually evolved into a coherent scientific field with clearly identifiable theoretical foundations, research priorities, and analytical frameworks. The results demonstrate that although political linguistics emerged from multiple intellectual traditions, it now occupies an autonomous position within modern linguistics through its systematic study of how language constructs, mediates, and legitimizes political power. The analysis also confirms that political linguistics plays a central role in interpreting the ideological, communicative, and cognitive dimensions of political discourse.

First, the study finds that the historical development of political linguistics can be divided into three major stages:

(1) its early formation within classical rhetoric and political philosophy, where scholars explored persuasion, public speaking, and state communication;

(2) its consolidation during the 20th century through the rise of discourse analysis, critical linguistics, semiotics, and political communication theory;

(3) its emergence as a distinct interdisciplinary field in the late 20th and early 21st centuries, driven by advances in cognitive linguistics, sociolinguistics, and media studies[3].

This historical trajectory shows that political linguistics is not a sudden or isolated discipline, but the product of a long-term intellectual convergence.

The findings reveal that the academic integration of political linguistics remains uneven across countries and institutions. While the discipline is well established in some Western and post-Soviet academic traditions, it is still underrepresented in many university programs. The lack of standardized terminology, methodological variation, and differences in theoretical orientation contribute to this fragmented academic presence[4]. Nevertheless, the growing importance of political communication, media discourse, and digital rhetoric is increasing demand for political-linguistic expertise. The results demonstrate that political linguistics is particularly effective in explaining how language shapes ideological frameworks. Political discourse consistently relies on key linguistic mechanisms such as metaphorization, framing, categorization, and the strategic use of pronouns or evaluative vocabulary. These mechanisms construct social identities, define political roles, justify policy decisions, and influence emotional responses. This confirms that political linguistics is indispensable for analyzing not only the content of political communication but also the cognitive processes that govern public interpretation[5].

RESULTS (NATIJALAR/PEZUYLTATY). The findings of this study highlight the complexity and multidimensionality of political linguistics, demonstrating that the field is shaped by overlapping traditions from linguistics, political

science, communication theory, sociology, and cognitive studies. The discussion therefore centers on how these results enhance our understanding of political linguistics as both a theoretical discipline and a practical analytical tool for interpreting political communication. One of the major points emerging from the results is that political linguistics has developed into a discipline that does not merely describe political language but seeks to uncover the deeper structures of meaning that sustain political power. This positions political linguistics at the intersection of discourse, cognition, and ideology. While earlier studies primarily focused on rhetorical devices or stylistic features, contemporary political linguistics emphasizes the mechanisms through which political actors construct legitimacy, identity, and authority. This shift from surface-level linguistic description to deeper interpretative analysis reflects broader changes in the humanities and social sciences, where language is viewed as an active agent in shaping social reality rather than a neutral medium of communication[6].

The discussion also underscores the field's increased relevance within modern political contexts characterized by digital communication, rapid information dissemination, and heightened ideological polarization. Political discourse is no longer restricted to formal speeches or printed texts; instead, it spans multiple platforms television, online media, social networks, and even short-form content such as slogans, memes, and hashtags. Some schools emphasize critical discourse analysis, while others prioritize cognitive linguistics or political communication theory. For political linguistics to achieve broader academic integration, scholars must work toward more cohesive frameworks that clarify the field's internal structure, conceptual boundaries, and pedagogical applications[7].

The interdisciplinary nature of political linguistics also raises important questions about methodological coherence. Since the field draws from multiple branches of knowledge, researchers must balance linguistic rigor with political sensitivity, avoiding overly narrow linguistic interpretations or overly broad political generalizations. The field benefits most when interdisciplinary methods are applied thoughtfully for example, combining discourse analysis with cognitive framing theory, or linking metaphor studies with narrative analysis[8]. The discussion

suggests that methodological pluralism is not a weakness but a defining strength of political linguistics if it is aligned with clear theoretical principles.

CONCLUSION (XULOSA/ЗАКЛЮЧЕНИЕ).

In conclusion, the study demonstrates that political linguistics has emerged as a fully developed and intellectually robust field that plays a crucial role in understanding the relationship between language and political power. Its historical development, theoretical foundations, and analytical frameworks position it as an essential discipline within modern linguistics and political communication studies. The research shows that political linguistics offers powerful tools for analyzing how political discourse constructs ideology, shapes collective identities, frames policy, and influences public perception. By integrating insights from cognitive linguistics, critical discourse analysis, rhetoric, sociolinguistics, and communication theory, political linguistics provides a multidimensional perspective on the mechanisms through which political meaning is produced and circulated.

REFERENCES (ADABIYOTLAR RO'YXATI/ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА):

1. Chilton, Paul. Analysing Political Discourse: Theory and Practice. London: Routledge, 2004, pp. 15–27.
2. Van Dijk, Teun A. Ideology: A Multidisciplinary Approach. London: Sage Publications, 1998, pp. 101–145.
3. Wodak, Ruth & Meyer, Michael (eds.). Methods of Critical Discourse Analysis. London: SAGE, 2009, pp. 1–33.
4. Fairclough, Norman. Language and Power. New York: Longman Press, 2001, pp. 25–80.
5. Lakoff, George. Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics. New York: Penguin Books, 2008, pp. 42–97.
6. Charteris-Black, Jonathan. Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, pp. 10–55.
7. Schäffner, Christina (ed.). Political Discourse: Multidisciplinary Perspectives. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1997, pp. 3–29.
8. Beard, Adrian. The Language of Politics. London: Routledge, 2000, pp. 12–40.

CONTEXT AND IMPLICATURE AS PRAGMATIC MECHANISMS OF HUMOR IN ANECDOTAL SPEECH

Ruzmatova Gulnora Kulmamatovna,
Teacher of the Department of Foreign Languages
Kattakurgan State Pedagogical Institute

ANEKDOTIK NUTQDA KONTEKST VA IMPLIKATURA YUMORNING PRAGMATIK MEKANIZMLARI SIFATIDA

Ruzmatova Gulnora Kulmamatovna,
Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti "Xorijiy tillar" kafedrasini o'qituvchisi

КОНТЕКСТ И ИМПЛИКАТУРА КАК ПРАГМАТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ЮМОРА В АНЕКДОТИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Рузматова Гульнара Кулмаматовна,
преподаватель кафедры иностранных языков
Каттакурганский государственный педагогический институт

Orcid: 0009-0004-4414-3385

e-mail:
ruzmatova_gulnara@mail.ru

Abstract: This article examines humor in English anecdotal speech from a pragmatic perspective, focusing on the role of context and implicature in meaning construction. The study shows that anecdotal humor is not based on explicit punch lines but emerges through indirect meanings, shared background knowledge, and conversational expectations. The findings confirm that context and implicature function as key pragmatic mechanisms that enable humorous interpretation and effective communication in anecdotal discourse.

Key words: humor, anecdotal speech, context, implicature, pragmatics, discourse.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilidagi anekdotik nutqda yumorning pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda yumor bevosita ifodalanmasdan, balki kontekst va implikatura orqali yuzaga kelishi ko'rsatib beriladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, anekdotlarda kulgili effekt umumiy bilim, vaziyat va yashirin ma'no asosida shakllanadi. Kontekst va implikatura anekdotik nutqda yumor hosil qiluvchi asosiy pragmatik mexanizmlar sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: yumor, anekdotik nutq, kontekst, implikatura, pragmatika, diskurs.

Аннотация: В статье рассматриваются прагматические особенности юмора в английской анекдотической речи с акцентом на роль контекста и импликатуры. Исследование показывает, что юмористический эффект в анекдотах формируется не за счёт явного пунта, а посредством скрытых значений, общего фона знаний и контекстуальной интерпретации. Результаты подтверждают, что контекст и импликатура являются ключевыми прагматическими механизмами создания юмора в анекдотическом дискурсе.

Ключевые слова: юмор, анекдотическая речь, контекст, импликатура, прагматика, дискурс.

INTRODUCTION

(KIRISH/BВЕДЕНИЕ). Humor has consistently played a role in every area of human existence, evolving and expanding through everyday experiences. The concept of humor extends beyond its basic meaning, incorporating elements such as satire, irony, and parody. [1] Moreover, comedy

serves as a performative expression of humor that sets it apart from the fundamental definition of humor. Depending on the situation and timing, humor can dispel fear and arrogance while igniting creativity. [5] Anecdotes have a crucial role in humorous interactions for many years, functioning both as sources of amusement and as indicators of

a country's cultural identity and language-specific features. In English-speaking societies, these short narratives frequently embody the collective mindset, core values, and comedic sensibilities of the people. Thanks to their conciseness, underlying meanings, and references to cultural elements, anecdotes offer a perfect lens for investigating the interplay between language and culture in witty exchanges. This research seeks to investigate the linguo-cultural characteristics of English anecdotes via practical observation and detailed examination, shedding light on how humor serves as a cultural symbol and a tool for effective communication. [7]

MATERIALS AND METHODS (ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD/LITERATURA II METOD).

Individual words, phrases and utterances occurring in anecdotal dialogues and monologues, where meaning is not conveyed explicitly but inferred through pragmatic interpretation. The selected excerpts were chosen on the basis that they demonstrate humor emerging from contextual cues and implicature rather than from literal meaning alone. In particular, the data reflect instances in which humor is generated through pragmatic deviation, indirectness, and implied meanings, which align with logical humor strategies. [3]

The English anecdotes were collected from different sources, including joke books, online platforms such as *Readers Digest* and *EnglishHumour.com*, and social media posts that share culturally based humor. [7]

The anecdotes selected for this study follow to the following criteria:

1. They have humor that depends on the situation and can't be grasped just from the words' direct meaning.
2. They include hidden or suggested ideas, like irony, downplaying something, or hinted judgments.
3. They mimic real speech, with conversations and solo talks.

The data underwent analysis through pragmatic and discourse approaches with particular emphasis on the following aspects: identifying key contextual factors, including situational, cultural, and linguistic dimensions; scrutinizing conversational implicatures and elucidating the role of these pragmatic elements as drivers of humorous effects.

DISCUSSION

(MUHOKAMA/OBSUYJDEHIE). The main features of anecdotal narratives describe their basic structure. Anecdotes are a type of humor that differs from observational and absurd humor. They are usually based on the experiences of a well-known person, but their factual accuracy cannot be fully confirmed. For this reason, anecdotes often appear similar to fictional jokes. However, unlike purely invented humor, anecdotes are generally connected to real historical figures or events. In addition, most anecdotes do not end with a clear punch line; instead, their humorous effect comes from context and implicature, which function as key pragmatic mechanisms in anecdotal speech. [2]

The study finds that examples often rely on common knowledge shared between the teller and listeners. This lets people figure out unspoken ideas, which sparks the humor. Often, the funny part happens when listeners spot a difference between what's said and what's really meant. This shows that story-based humor depends a lot on context and cannot be grasped without thinking about how language works in real life.

Hidden meanings act as a main tool in this humor by letting people indirectly show opinions, criticism or irony. Tellers often bend rules of conversation, like being relevant or saying just enough, which makes listeners hunt for the real point. The humor comes from decoding that secret message, not the surface words. This shows how listeners play an active part in making the joke work.[6]

RESULTS (NATIJALAR/PEZUYLTATY).

Particularly knock-knock jokes, were analyzed in accordance with the established criteria focusing on context, implicature, and speech-like structure. The analysis demonstrates that humor in these anecdotes is generated through pragmatic mechanisms rather than literal meaning.

“Howard, I know?”

Knock, knock.

Whos there?

Howard.

Howard who?

Howard, I know? [4]

A clear question-answer pattern. The listener expects a name, but instead hears a phrase that sounds like a question. Understanding the joke requires knowledge of this common structure. The

humor comes from the implied meaning created by similar sounds rather than direct explanation. The speaker does not clearly state the meaning, so the listener must infer it by using sound similarity, context, and expectation.

“Ken, I come in?”

Knock, knock.

Whos there?

Ken.

Ken who?

Ken, I come in, its freezing out here [4]

The anecdote imitates natural spoken interaction and sounds like a real request made at a door. The mention of cold weather makes the situation more realistic and helps create humor. The speaker does not answer directly but implies a polite request. The humorous effect comes from the similar sound of the name Ken and the word can, so the listener must understand the meaning beyond the literal words.

“Doctor, when my hand gets better, will I be able to play the piano?” “Of course,” said the doctor. “That’s great. I could never play the piano before!” [9]

The humor comes from a false assumption in the patients first question. The doctor assumes that the patient could play the piano before the injury and answers based on that idea. In the final sentence, it becomes clear that the patient had never been able to play the piano. This surprise makes the listener rethink the earlier conversation and creates the humorous effect.

In short, implicature is key to creating humor in stories. Unlike regular jokes that end with a punchline, anecdotes create laughs through suggestions that come from the situation, culture or conversation itself.

CONCLUSION (XULOSA/ЗАКЛЮЧЕНИЕ).

In conclusion, this study shows that humor in anecdotal speech is mainly created through context and implicature, rather than through explicit

wording or fixed punch lines. The analysis demonstrates that anecdotes rely on shared background knowledge, situational cues, and implied meanings to produce humorous effects. Listeners play an active role by interpreting what is suggested rather than what is directly stated. These findings confirm that anecdotal humor is fundamentally pragmatic in nature, highlighting the importance of context-sensitive interpretation in understanding humor as a form of effective and culturally grounded communication.

REFERENCES (ADABIYOTLAR RO‘YXATI/ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА)

1. Abdual Islami T. Humor Techniques in a Collection of Anecdotal Texts from Dari Canda Nabi dan Sufi Sampai Kelucuan Kita by Mustofa Bisri // KEMBARA: Jurnal Keilmuan Bahasa, Sastra, dan Pengajarannya. 2024. Vol. 10, No. 1. – P. 132-146.
2. Attardo S. Encyclopedia of Humor Studies (Jim Brace-). Sage Publications. 2014. – 98 p.
3. Berger A. A. (2017). The Art of Comedy Writing. In The Art of Comedy Writing. Transaction Publishers. 2017.
4. Gigglin M. B. Knock-Knock Jokes and Silly Stories for Kids / M. B. Gigglin; illustrated by J. Nguyen: Amazon Publishing, 2022. – 160 p.
5. Perret G. Comedy Writing Workbook. In Time. 1994. - P.85.
6. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company. 1985. – 262 p.
7. Shomurodova, S. S. Linguocultural Peculiarities of English Anecdotes / // Global lingvistika: yangi yondashuvlar va tadqiqotlar: xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent, 2025. – B. 626-630.
8. <https://www.yourdictionary.com/articles/examples-humor-laugh>

PROVERBIAL FRAZEOLOGIZMLARDA GENDERING IFODALANISHI

Xidirova Shahnoza G'afforovna,
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti
ОТРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРА В ПОСЛОВИЦАХ И
ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ

Хидирова Шахноза Гаффоровна,
PhD докторант Термезского государственного университета
GENDER REPRESENTATION IN PROVERBS AND
PHRASEOLOGISMS

Khidirova Shahnoza Gafforovna,
PhD student at Termez State University

e-mail:
shahnoza22@bk.ru
<https://orcid.org/0009-0006-7871-3483>

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqning durdonasi hisoblangan peremiologik birliklar misolida ayol va erkak konseptlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida proverbial frazeologizmlar orqali jinsiy identifikatsiya, gender roli va jamiyatdagi ijtimoiy maqomi o'rganilgan. Maqola ayol va erkak obrazlarining til madaniyati, xalq donoligi va etnolingvistik an'analarda qanday aks etishini ochib beradi. Shuningdek, frazeologizmlarda jinsiy stereotiplar, qadriyatlar va ma'naviy-ta'limiy unsur ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: parema, gender, rod kategoriyasi, milliy xususiyat, erkak va ayolning ijtimoiy maqomi, qarindoshlik munosabatlari.

Аннотация: В данной статье проанализированы концепты «женщина» и «мужчина» на примере перемнологических единиц, являющихся жемчужинами народной мудрости. В исследовании рассматриваются вопросы гендерной идентификации, роли пола и социального статуса в обществе через призму пословиц и фразеологизмов. Статья показывает, как образы мужчины и женщины отражаются в языковой культуре, народной мудрости и этнолингвистических традициях. Также рассмотрены гендерные стереотипы, ценности и воспитательные элементы, содержащиеся в фразеологизмах.

Ключевые слова: парема, гендер, категория рода, национальная специфика, социальный статус мужчины и женщины, родственные отношения.

Abstract: This article analyzes the concepts of "woman" and "man" through the lens of peremiological units, considered treasures of folk wisdom. The study examines gender identification, roles, and social status in society as reflected in proverbs and phraseological expressions. The article highlights how male and female images are represented in linguistic culture, folk wisdom, and ethnolinguistic traditions. Additionally, gender stereotypes, societal values, and moral-educational elements embedded in these phraseological units are discussed.

Key words: parema, gender, rod category, nationality, social status of man and woman, kinship.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Til va xalq donoligi doimo bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Proverbial frazeologizmlar, ya'ni xalq maqollari va iboralari, jamiyatning qadriyatlari, ijtimoiy normativlari va insonlar o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiradi. Ushbu maqolada frazeologizmlar misolida ayol va

erkak konseptlari, ularning jamiyatdagi ijtimoiy maqomi va til madaniyatidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqot, shuningdek, gender stereotiplari va etnolingvistik xususiyatlarni o'rganishga qaratilgan.

АДАБИЙОТЛАР ТАХЛИЛИ ВА МЕТОД (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Z.R.Narmuratovning fikricha,

maqollarning mazmun jihati turli soha mutaxassislarini qiziqtiradi. Tarixchilar maqollarda xalq o'tmishi, udumlari va qadimgi voqealar aksadosini topishadi. Huquqshunoslar odatiy huquq me'yorlarining aks etishini maqollarda ko'rinishi ta'kidlaydilar. Etnograflar maqollar tufayli "allaqachon yo'qolib ketgan urf-odatlar va tartiblar"ning o'ziga xos belgisi haqida tasavvur hosil qiladi. Shuningdek, faylasuflar maqollar orqali xalq tafakkurining o'ziga xos xususiyatlari va turmush tarzini tushunishga intiladilar. Tilshunoslar maqollarda "inson nutqining o'ziga xos xarakterlar va qonuniyatlarini o'rganish uchun qimmatli materialni" ko'radilar[1].

Z.R.Narmuratovning ushbu fikrlariga to'laqonli qo'shilib, shuni aytish mumkinki, tilshunos boshqa tadqiqotchilardan farqli o'laroq til tadqiqotchisi sifatida yuqorida aytib o'tilgan barcha jabhalarni tilda namoyon bo'lishini tadqiq etish imkoniyatiga ega. Tadqiqot uchun 2003-yilda chop etilgan «O'zbek xalq maqollari» nomli akademik nashrga murojaat etdik. Lug'atning xalq maqollarini to'plash va o'rganishdagi katta tajriba asosida paydo bo'lganligi uni tanlash imkonini berdi. Ushbu lug'at tematik jihatdan ajratilgan 10000 ga yaqin maqollarni o'z ichiga oladi. Maqol va matallarda aks ettirilgan xalq donishmandligi nafaqat madaniy tarixiy haqiqat sifatida, balki nutqda qo'llaniladigan iboralar sifatida ham faoldir.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ma'lumki, xalq og'zaki ijodi muayyan ijtimoiy sharoitlarda axloqiy va ruhiy nuqtai nazardan inson haqidagi lingvistik axborotlarga ega bo'lgan manbadir. Asrlar davomida bilim va tarbiya jarayoni gender tadqiqotlarining asosi sifatida tilning frazeologik qatlami orqali kundalik turmushda ayollik va erkaklikning yashirin jihatlarini ko'rish imkonini beradi. Bir qator maqollarning semantik jihatdan ko'p qirraliligi qiyinchilik tug'dirdi. Ularning u yoki bu guruhga taalluqliligi leksik jihatdan emas, balki semantik jihatdan aniqlandi.

Masalan: *Yo'lda yursang, tuya ishlat, Elda yursang – miya.*

Ushbu maqolni qanday tematik guruhga mansub ekanligini aniqlash qiyin. Bunga o'xshash maqollarning ma'nosi umumlashgan xarakterga ega bo'lib, asosiy o'rinni erkak yoki ayol jinsiga mansublilik emas, balki shaxsning jamiyatdagi rolini ifodalaydi. Ko'p hollarda bu turdagi

maqollarda androtsentrizm muhim hisoblanadi, ya'ni erkak kishi nazarda tutiladi. Maqollarni o'rganish va tasniflash davomida ma'nodosh bo'lmagan tasnif muammosiga ham duch keldik.

Masalan: *Xotini o'lgan, qizli ovulga qarab yig'lar* maqolida erkak jinsini ko'rsatuvchi leksik birlik mavjud emas, chunki unda qiz va ayol so'zlari qo'llanilgan. Lekin semantik jihatdan gap erkak haqida ketayotganligini anglash mumkin. Bu maqollar erkaklarga taalluqligini anglagan holda ularni erkaklar guruhiga kiritish mumkin. Quyidagi maqollarni esa semantik jihatdan ona guruhiga kiritdik:

Qizil tilim tiyolmadim, Qizimnikiga borolmadim.

Shu tariqa barcha maqollar ikki katta guruhga: *erkak* va *ayol* olamlarini tasvirlovchi guruhlariga bo'linadi. Ular tarkibidagi maqollar esa yanada kichikroq bo'lgan tematik guruhlariga bo'linadi.

1. Erkak va ayolning ijtimoiy maqomi.

2. Oilaviy munosabatlar, shuningdek, oila va er-xotin rollari haqidagi qarashlar.

3. Qarindoshlik munosabatlari (ota-ona, amaki, tog'a va hokazo qarindoshlarning o'zaro munosabatlari).

"O'zbek xalq maqollari" lug'atiga kiritilgan 10000 ta maqol va matallardan 423tasi "erkak" tushunchasi bilan bog'liqligi aniqlandi [2].

Ularda erkaklarning jinsiy identifikatsiyasini ifodalovchi leksemalar 501 tani tashkil etdi. Ular quyidagilar: Er, Yigit, O'g'il, Er yigit Kuyov, Og'a-ini, Erkak, Boja, Tog'a, Og'a, Ini, Qayni, Qaynog'a, Ichkuyov, Qaynota, Aka, Uka, Aka-uka kabi semalari boshqa qarindosh-urug'chilik munosabatlarini bildiruvchi semalarga nisbatan ko'proq qo'llanilishini ko'rsatadi. Ko'p maqollarda erkaklarning xarakterli jihatlarini antonim sifatlar orqali aks ettirilib, shaxsning baholash xarakteristikasi oshadi va ijobiy ma'no kuchaytirib beriladi. Natijada erkakning ijobiy identifikatsiyasi ustunlik qiladi:

Mardning qo'li boqadi, Nomard qo'li yoqada; Mard yigit izini sotar, Nomard yigit – o'zini.

Ayollarga xos maqollar soni 418 tani tashkil etdi (erkaklarni tasvirlovchi maqollar soniga qaraganda kamroq). Statistik kuzatuvlar natijasi shuni ko'rsatdiki, ayollarni asosan oilaviy munosabatlarda ifodalovchi leksemalardan *xotin*, *qiz*, *kelin*, *qaynona* ko'p qo'llaniladi. Ba'zi hollarda ayollarning *sumbul*, *sanam*, *yor* kabi ot va sifatlar

bilan ifodalangan variantlari ham uchraydi. Ammo ular erkaklar guruhiga qaraganda birlamchi xarakterga ega: *Sumbul taqimda, Yigit ko'zi unda. El* leksik birligining qo'llanilishi xususida ham qiziqarli ma'lumot oldik. *El* leksemasi ishtirok etgan 60ta maqoldan 56tasi semantik jihatdan faqat erkaklar bilan bog'liq. Masalan:

El bo'lmasa er bo'lmas;

El suyгани – er suyгани; Erning so'zi – elning so'zi [3].

Ayollarga oid guruhda esa “el” leksik birligi bilan bog'liq to'rtta hol qayd etildi. Ammo ularda ham androtsentrizm ustunlik qilayotganini kuzatish mumkin: *Ering suydi – eling suydi; Eringga yoqding – elingga yoqding;*

Er sevmasa – el sevmasa. Ayollarga tegishli to'rtta maqoldan faqat bittasida ijobiy xarakteristika uchradi: Gul o'ssa – yerning ko'rki, Qiz o'ssa – elning ko'rki[4].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Gender muammosini aniqlashda metafora bilan ifodalangan leksemaning qo'llanilishi katta ahamiyatga ega. Masalan, *sher* ot so'z turkumi maqollarda erkaklarni tasvirlashda tez-tez uchraydi. Yashirincha *sherga qiyoslash ziyraklik, oliyjanoblik, botirlik* ramzlarini bildiribgina qolmay, shu bilan birga erkaklarga xos xususiyatlarni ifodalaydi: *Yigit degan er bo'lar, Mehnat ko'rsa, sher bo'lar; Erga navbat – sherga navbat; O'ttizida er atangan, Qirqida sher atanan.*

Yuqorida keltirilgan birliklarning har biri o'zining aniq ma'nosiga ega bo'lgan holda erkaklarga xos xarakterni ifodalaydi. Garchi ijobiy guruhdagi leksik birliklar umuminsoniy xislatlarni yoritib bersa-da, bu leksemalar erkaklarga tegishli ekanligini anglatadi. Salbiy baholashda ham shu tendensiya kuzatiladi.

Ayni paytda tom ma'noda qo'llanilgan so'z birikmalari ham mavjud. Erkaklarning qiyosiy xarakteristikasi *qora yer* leksemasi orqali ifodalangan: *Tirishgan – er, Tirishmagan – qora yer; Er bo'l, er bo'lmasang, Qora yer bo'l.*

Ota va *ona* tushunchasi bilan bog'liq leksik maydonning tahlili shuni ko'rsatdiki, *ota* tushunchasi bilan bog'liq maqollar *ona* ga nisbatan ko'pchilikni tashkil etdi.

Masalan: *Otalar so'zi – aqlning ko'zi, Onalar so'zi – baxtning o'zi kabi. Ona – ezgulik timsoli.* U

himoya qiladi, avaylaydi. Lekin ba'zi hollarda androtsentrizmning quyidagi belgilarini ham kuzatish mumkin. *Ota* oila boshlig'i sifatida namoyon bo'ladi va hal qiluvchi yakuniy so'z faqat unga tegishlidir:

Har kim har nima deydi, *Qiz otasi bir nima deydi; Ota so'zi – pichoq, Ona so'zi – qumaloq. Onaning otaga nisbatan bahosi: Otasini so'rasang – Ahmadi forig', Onasini so'rasang – tovonni yoriq; Farzand boqqan ota, Jonni qoqqan ona.* Ona va o'g'ilning o'zaro munosabati: *O'g'ilning iliq oshidan, Erimning urgan toshi yaxshi; Erimning topganini o'ynab yeyman, O'g'ilning topganini o'ylab yeyman.* Ona timsoli ijobiy xarakterlanadi. Otaga nisbatan ona bilan qolish afzalligi 5ta holatda uchradi: *Otangning chorvog'ida qolguncha, Onangning uymog'ida qol; Ota bilan qolgan – shum yetim, Ona bilan qolgan – gul yetim.* Ota-onaning bola tarbiyasidagi roli bir xil taqsimlangan. *Onaning o'rni: Erka tutsa onasi, Taltayadi bolasi. To'g'ri tutsa onasi, Yurtga ega bolasi. Otaning o'rni: Qo'zi qo'chqordan nishon, O'g'il otadan; Ota g'ayratli bo'lsa, Bola ibratli bo'lar* [4].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Proverbial frazeologizmlarda ayol va erkak konseptlari xalq tilining boyligi va madaniyati orqali ifodalanadi. Ushbu frazeologizmlar jinsiy stereotiplar, ijtimoiy rol va qadriyatlarni aks ettiradi, shuningdek, til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib beradi. Natijalar tilshunoslik va gender tadqiqotlari uchun qimmatli ilmiy manba hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati (Использованная литература / References):

1. Narmuratov Z.R. Ingliz va o'zbek tillarida ta'lim va ilm konseptlariga oid paremalarning lingvomadaniy tadqiqi. Filol.fanlari falsafa doktori diss. – Termiz. 2022. – 129 b.
2. O'zbek xalq maqollari: [2tomlik]. Mas'ul muharrirlar: Mirzaev T., Sarimsoqov B. Tom 1. – Toshkent: “Fan”, 1987. – 368 b.
3. O'zbek xalq maqollari: [2tomlik]. Mas'ul muharrirlar: Mirzaev T., Sarimsoqov B. Tom 2. – Toshkent: Fan, 1988. – 372 b.
4. Uralova O.P. Ingliz va o'zbek tillarida “oilalar” bosh leksemali maqollar semantikasi va strukturasi. Filol. fanlari falsafa d-ri... diss. – Samarqand, 2021. – 144 b.

THE PROBLEM OF CONCEPTUALIZATION AND CATEGORIZATION

Qodirova Mahzuna Mahmudovna

Teacher, Termez state pedagogical institute

KONSEPTUALLASHTIRISH VA KATEGORIYALASHTIRISH MUAMMOSI

Qodirova Mahzuna Mahmudovna,

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ И КАТЕГОРИЗАЦИИ

Кодирова Махзуна Махмудовна,

преподаватель Термезского государственного
педагогического института

e-mail:

mahzuna.qodirova@bk.ru

Orcid:

<https://orcid.org/0009-0003-2566-6589>

Abstract: The article considers the notion of the concept in its relation to the meaning of the word. Similarities and differences between these two constructs are identified. The dual nature of the concept is discussed. In this article defines cognitive approach, concept and conceptualization. This article determines the basic notion of Cognitive Linguistics. This article dwells upon the basic unit of cognitive linguistics, which is a concept.

Key words: cognition, concept, Cognitive Linguistics, language, Linguoculturology, linguoconceptology.

Annotatsiya: Maqolada konsept tushunchasining so'z ma'nosi bilan munosabati ko'rib chiqiladi. Ushbu ikki konstruktsiya o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar aniqlanadi. Konseptning ikki tomonlama tabiati muhokama qilinadi. Maqolada kognitiv yondashuv, konsept va konseptualizatsiya tushunchalari ta'riflanadi. Ushbu maqola kognitiv lingvistikaning asosiy tushunchasini belgilaydi. Maqola kognitiv lingvistikaning asosiy birligi – konseptga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: kognitsiya, konsept, kognitiv lingvistika, til, lingvokulturologiya, lingvokonseptologiya.

Аннотация: В статье рассматривается понятие концепта в его соотношении со значением слова. Выявляются сходства и различия между этими двумя конструкциями. Обсуждается дуальная природа концепта. В статье даются определения когнитивного подхода, концепта и концептуализации. Статья определяет базовое понятие когнитивной лингвистики. В работе рассматривается основная единица когнитивной лингвистики – концепт.

Ключевые слова: когниция, концепт, когнитивная лингвистика, язык, лингвокультуроология, лингвоконцептология.

INTRODUCTION (BIBEDENIE/KIRISH).

Concept also can be termed as an abstract idea, a unit of thought, associated with a corresponding representation in language. Concepts exist in the mind as abstract entities independent of terms used to express them. The notion of “concept” is considered to be one of the main notions of Cognitive Linguistics, Linguoculturology, Linguoconceptology and other linguistic disciplines of the anthropocentric paradigm. Yet it remains one

of the most controversial issues in Cognitive Linguistics. First and foremost, the question that causes a good deal of confusion for those involved in the field is the understanding of what concept really is. There exist many definitions presented in the works by foreign and Russian scientists such as M. Heidegger, G. Lakoff, G. Picht, G.V. Alefirenko, N.D. Aruryunova, S.A. Askoldov, A.P. Babushkin, G.I. Berestenev, E. S. Kubryakova, D.S Likhachev et al, who outline both differences and some

common traits of this notion[1]. The term “concept” came into linguistic usage from logic, where it is regarded as a synonym of the term “notion”. In modern logic “concept” is defined as «an integral complex of the object’s qualities» [2].

MATERIALS AND METHODS (JIITEPATYPA II METOD/ ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD). Cognitive linguistics is a scientific sphere that studies the knowledge about the world formed in the human mind, its inner structures, representative methods and regularities. Cognitive linguistics also aims at modeling the world and the structure of linguistic cognition. The world representation is formed in one’s mind through feelings (tactile, visual, taste-bud) on the level of notion (signs, worldview) or thoughts organization. When these matters are being formed in one’s mind, they represent the known information about the world.

Today the category of concept appears in the studies of philosophers, logicians and Psychologists. D.S. Likhachov used this term to refer to the generalized cognitive unit, which reflects and interprets the phenomena of reality, depending on education, personal experience, professional and social experience of a native speaker[2]. Yu.S. Stepanov considers that a concept is the “content of the notion”,

A.P. Babushkin believes the concept as a discrete mental unit which reflects the object of real or imaginary world and is kept in the national memory of native speakers in the verbalized form [3]. In the Brief Dictionary of Cognitive Terms the concepts are determined as “operational meaningful unit of memory, conceptual system, brain language, and the whole picture of the world reflected in the human mind” [3]. There are two approaches to the problem of concept: cognitive and cultural. As E.S. Kubryakova states, concept is an umbrella term for several scientific directions: first of all for cognitive psychology and cognitive linguistics dealing with thinking and cognition, storing and transferring information, as well as for cultural linguistics, which focuses on the relationships between language and culture.

In common usage the term mainly indicates “idea” or “notion”. In a narrower sense it is an abstract idea, sometimes defined as a “unit of knowledge”. The concept has an only cognitive status and does not exist outside mind. The

complication of the concept is a two-way connection between language and mind. Mental categories are represented through linguistic categories, and at the same time are defined by them; in other words, the culture defines the concept (i.e. the concept is a mental projection of the elements of the culture).

DISCUSSION

(ОБСУЖДЕНИЕ/МУХОКАМА). A concept is a unit that preserves and proceeds information about reality. It is an ethno cultural group of words and a basic mental phenomenon that expresses the natives’ cognitive consciousness. A concept is a small unit of an ideal consciousness and experience of native speakers. Nowadays, cognitive approach, concept and conceptualization have become traditional, and in the context of its priorities, the language has not already considered as something that exists “in itself and for itself”. Today, the term “concept” has gained great popularity in science. The image of concept is as bipartite unity of knowledge, on the one hand is facing the language, the other hand is to the mental world of man [4]. Considering the concepts “a bunch of culture in human consciousness”, the researchers N.D.Arutiunova, Y.S.Stepanov, A.D.Shmelev, E.S.Yakovlev show the basic concepts that exists in each and actual for every person, however, they are not only universal, but also are nationally specific.

In spite of the fact that the present state of linguoculturology research is characterized by a lack of general methodological foundations and common conceptual approaches; additionally there is no clear theoretical basis, commonly accepted terminology, fundamental assumptions, which would allow representatives of different directions and trends achieve mutual understanding.

RESULTS (PEZULYATY/

NATIJALAR). It is especially important to reveal the relation between the concept and the meaning of the word as it affects both the determination of the subject of cognitive linguistics and the development of methods for analyzing the semantics of the language.

On the one hand, the concept and the meaning of the word share some similarities. Human mind, localized in the brain reflects the objective and subjective reality. Both the concept and the meaning are the reflection of reality (objective and subjective). They have cognitive

nature and present the result of the reflection and cognition of reality by the human mind. In other words, the content of the concept reflects certain aspects of the phenomena of reality, and so does the meaning of the word, which has a cognitive nature.

On the other hand, they have certain differences. The meaning and the concept are the products of the different levels. We can oppose the concepts and the meanings as mental units, which belong to the cognitive and linguistic human consciousness respectively. The concept is a product of cognitive human consciousness, while the meaning is the product of linguistic consciousness.

The meaning in relation to the concept appears as a part of its content, which is relevant to this linguocultural community. Many cognitive linguists agree that

components of lexical meaning reflect only significant conceptual features, but not all of them. The structure of the concept is much more complicated and more varied than the lexical meaning of the words. The meaning conveys certain cognitive features and components that make up the concept, but it is always only part of the semantic content of the concept. For the explication of the content of the concept numerous lexical items as well as experimental studies to complement the results of linguistic analysis are required. Thus, the meaning and the concept are correlated as communicatively relevant part and a mental whole.

The term “concept” came into linguistic usage from logic, regarded as a synonym of the term “notion”. In modern logic “concept” is defined as “an integral complex of the object’s qualities”. Another problem of concept typology is one of the theoretical problems of cognitive linguistics [5].

Let’s look at some important concepts in cognitive linguistics. Mind is the ability of a person to act purposefully within this connection, which leads to knowledge, understanding and allows to understand the universal relationship of values, things and events. This is the mechanism of formation of knowledge, which is the purposeful realization of knowledge in the process of interaction of a particular organism with environment. Knowledge is the ability to have experience and understanding that is both subjectively and objectively correct, and based on objective and subjective aspects it is possible to

think and draw conclusions that provide purposeful behavior. Knowledge is a dynamic functional structure that shapes the world style and is the product of the processing of verbal and nonverbal experiences. The cognitive basis is the sum of the necessary knowledge that all linguists in a given linguocultural society should possess. The cognitive base is formed through cognitive structures, while cognitive structures in turn shape our competence and form its basis. The cognitive base performs unifying and differentiating functions.

CONCLUSION

(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA). In conclusion, this paper presents the following essential characteristics of the concept: being central part of Cognitive Linguistics. The concept is the sense of emotional and cultural marking, the mental essence responsible for shaping, processing, storage and transfer of knowledge. Therefore, the concept contains emotional, expressive, evaluative components. The concept has nation-specific features, it is the main part of culture, presumably, it is structured. The concept can be various type and different complexity, it has a soft structure. The concept codified in the consciousness both by a notion and an individual sensual image. Depending on the level of understanding of these essences, the conceptual focus can be manifested by notion or a basic idea which are based on the most stable central substantial components that cover the main essence of the concept content.

References (Adabiyotlar

ro‘yxati/Использованная литература)

1. Ashurova D.U., Galieva M.R. Cognitive Linguistics. – Tashkent. 2018.
2. Gunina N.A. Семантика английских глаголов звучания в когнитивном аспекте. (на английском языке). Вopr. соврем. науки и практики. Ун-т им. В.И. Вернадского. – 2010. – № 10–12 (31). – С. 342–348.
3. Lixachev D.S. Концептосфера русского языка. Изв. Акад. наук СССР. Сер. лит. и языка. – 1993.
4. Qodirova M. Modern English teaching methods. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2024. 4(05). – B. 15-19.
5. Vorobyev V.V. Common and specific linguo country studies and Linguoculture Studies. Words and text in Dialogue. – Moscow. 2000. – P. 97.

INGLIZ VA O'ZBEK XALQ ERTAKLARIDA IFODA VOSITALARINING QO'LLANILISHI

*Azizova Nafisa Orifjon qizi, Termiz davlat universiteti Ingliz tili
va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ В АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

*Азизова Нафиса Орифжон кизи
преподаватель кафедры английского языка и литературы,
Термезский государственный университет*

THE USE OF EXPRESSIVE MEANS IN ENGLISH AND UZBEK FOLK TALES

*Azizova Nafisa Orifjon qizi,
Teacher, Department of English Language and Literature,
Termez State University*

azizovanafisa@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-9228-9212>

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va o'zbek xalq ertaklarida badiiy tasvir vositalarining qo'llanilishi haqida bo'lib, unda badiiy asarlarda badiiy tasvir vositalarining o'rni, ularning turlari va ahamiyati haqida so'z boradi. Shuningdek, badiiy tasvir vositalarining ahamiyati haqida jahon va o'zbek tilshunoslarining fikrlari, qarashlari haqida ma'lumotlar keltiriladi. Maqolada xalq ertaklarida qo'llanilgan ifoda vositalaridan ingliz va o'zbek tillarida misollar keltirilgan va izohlab ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: xalq ertaklari, ifoda vositalari, metafora, tashbeh, mubolag'a, takror, simbolizm, stilistik vositalar, ingliz va o'zbek tillari.

Аннотация: В данной статье рассматривается использование образных средств языка в английских и узбекских народных сказках. В ней рассматривается роль художественных образных средств языка в произведениях их виды и значение. Также приводятся мнения и взгляды мировых и узбекских лингвистов на значение художественных образных средств языка. В статье приводятся примеры использования образных средств языка в народных сказках на английском и узбекском языках с пояснениями.

Ключевые слова: народные сказки, выразительные средства, метафора, сравнение, гипербола, повтор, символизм, стилистические средства, английский и узбекский языки.

Annotation: This article is about the use of figurative language in English and Uzbek folk tales, which discusses the role of figurative language in works of art, their types and significance. It also provides information on the opinions and views of world and Uzbek linguists on the significance of figurative language. The article provides examples of figurative language used in folk tales in English and Uzbek and explains them.

Key words: folk tales, expressive means, metaphor, simile, hyperbole, repetition, symbolism, stylistic devices, English and Uzbek languages.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Ertaklar - xalq og'zaki ijodining eng rang-barang janrlaridan biri bo'lib, ular bolalar va kattalarga mo'ljallangan, badiiy tasvirga boy asarlardir. Ularda o'quvchini sehrli, qiziqarli dunyoga olib kirish uchun turli ifoda vositalaridan foydalaniladi. Xalq

og'zaki ijodi bo'lmish ertaklardagi voqea-hodisa, ichki kechinmalar, predmetlarni jonli tasvirlashga, uni o'quvchiga yanada tushunarli va badiiy yetkazib berishga xizmat qiluvchi shunday vositalar borki, biz ularni tilshunoslikda "ifoda vositalari yoki badiiy tasvir vositalari" deb aytamiz. Ifoda

vositalari badiiy asarning tasviriylik va emotsionallik jihatlarini kuchaytiruvchi unsurlar bo'lib, adabiyotshunoslikda ushbu tushunchalar "sintaktik figuralar", "stilistik figuralar" yoki "poetik vositalar" deb ham ataladi [1].

Badiiy tasvir vositalari bo'lmish ko'chimlar – adabiy asarning badiiy qiymatini, ifodaliligini, ekspressivlikni kuchaytirish uchun bir narsaning nomini, belgisini ikkinchisiga ko'chirish yoki so'zlarning umuman ko'chma ma'noda ishlatilishi nazarda tutiladi. Badiiy matnda ko'chimlarni turli ko'rinishlarda uchratishimiz mumkin. Ularni ko'pchilik adabiyotlarda "troplar" deb ataladi. Ko'chimlar deyilganda badiiy asarning badiiy qimmatini, ifodaliligini, ekspressivlikni kuchaytirish uchun bir narsaning nomini, belgisini ikkinchisiga ko'chirib olish yoki so'zlarning umuman, ko'chma ma'noda ishlatilishi nazarda tutiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (JIITEPATYPA II METOD / MATERIALS AND METHODS). Jahon tilshunosligida troplar bilan birgalikda figuralar ham o'rganilgan. Rus tilshunosi A.Potebnya so'zning ichki formasi asosida ham trop va figuralar yotadi deb hisoblaydi. Bu ta'limotga ko'ra, trop ma'noni obrazli ifodalash vositasi, figuralar esa so'zning ichki formasining o'ziga xos holda barpo bo'lishiga xizmat qiladi.

O.S.Axmanova tropni badiiy ifodalilikni oshirish maqsadida ko'chma ma'no orqali fikr ifodalash vositasi sifatida izohlab, unga metafora, metonimiya va sinekdoxa hodisalarini kiritadi.

Adabiyotshunos olim, akademik Izzat Sulton badiiy ifoda vositalari - yozuvchi tilining qurolidir, ular orqali asar ta'sirchan, obrazli va esda qolarli bo'ladi deb fikr bildirgan va badiiy ifoda vositalarini uch guruhga ajratadi:

- 1) Troplar (ko'chma ma'noli so'zlar): metafora, tashbeh, jonlantirish, mubolag'a;
- 2) Stilistik figuralar: takror, zidlashtirish, uyushiq gaplar;
- 3) Nutq ohang vositalari: qofiya, ritm, intonatsiya [5].

Tilshunos ustozimiz Bekpo'lat Umurqulov trop va figuralar haqida shunday deydi: Umuman, tilshunoslikda trop va figuralarga nutqning tasviriy vositalari, bezagi sifatida yondoshilgan bo'lib, ularning birini ma'no ko'chishi orqali, ikkinchisining esa, nutq oboroti sifatida vujudga kelishi haqidagi fikrlarga asoslanib kelinmoqda.

Trop va figuralar, avvalo, shu jihatdan farqlanganidek, badiiy asarda qo'llanilish masshtabi jihatidan ham ular farqlanadi. Chunonchi, ma'no ko'chishi orqali fikr ifodalash murakkab bo'lganligi uchun troplarga hamma vaqt ham murojaat qilinavermaydi, figuralar esa badiiy matnlarda ko'p uchraydi. O'xshatish va metaforalarning tilda faolligini aytib, metaforalarga nisbatan o'xshatishlar badiiy matnda faolroq deb ta'kidlaydi. Tilshunos olim M.N.Kojina metaforaning badiiy qimmatini e'tirof etarkan, ba'zan yuzlab betlarda, hatto butun asarda metafora bo'lmasligi, biroq bu badiiy asarning badiiy obrazlilikini yo'qolishiga olib kelmasligini uqtiradi.

Troplar - metafora, metonimiya, sinekdoxa, o'xshatish, sifatlash hodisalarini o'z ichiga oladi. Bu vositalar tilning tasviriy vositalari hisoblanib, nutqda xususan, badiiy nasrda, ularning har birining o'ziga xos o'rni bor [2].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Metaforalarni badiiy nutqda obrazlilikni ifodalovchi vosita deb qaralishi tilshunoslikda keng tarqalgan. Ammo tilshunos M.N.Kojina aytganidek ba'zi badiiy matnlarda biz metaforalarni deyarli uchratmasligimiz mumkin. B.Umurqulov bunday holatda ham badiiy matnni badiiy- obrazlilik yo'q deya olmaymiz - deydi. Ustoz bu jarayonni shunday izohlaydi: Zero, metafora birinchidan, obrazlilikka xizmat qiluvchi nutq hodisalaridan biri, xolos. Ikkinchidan, metafora faqat obrazlilikni vujudga keltiruvchi vosita emas, balki badiiy shaklni shakllantiruvchi vosita hamdir. Metaforaning nutq jarayonidagi vazifasi uning xarakteri bilan bog'liq. Binobarin, ma'no ko'chishi badiiy obrazlilikni, ta'sirchanlikni vujudga keltirish uchun asos bo'lsa ham, barcha ma'no ko'chish vositasini qo'llashda nutqiy ta'sirchanlikni ta'minlash ko'zda tutilmaydi [3].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Quyida ingliz va o'zbek xalq ertaklarida ifoda vositalarining qo'llanilishiga doir bir qancha misollarni ko'rib chiqamiz.

Metafora. *"Her skin was as white as snow."* (Snow White). Qahramonning oppoq yuzi qor bilan qiyoslagan.

"The beanstalk was a ladder to the sky." (Jack and the Beanstalk). Loviya poyasi osmon sari ko'tariluvchi zinapoya sifatida tasvirlangan.

“Zumradning yuzi oyday nur sochardi”
(Zumrad va Qimmat) Qizning go‘zalligi osmonga qiyoslangan.

“Uch botirning yigitligi xalqning suyanchi edi.”

“Ularning jasorati elning ichiga yorug‘lik soldi.”

“Devning g‘azabi ichida yonayotgan olov edi.” (Uch og‘a-ini botirlar)

Tashbeh. “Her lips were as red as a rose”.
(Snow White). Labning rangini atirgul bilan o‘xshatish.

“The giant was as tall as a mountain.” (Jack and the Beanstalk). Devning bo‘yi tog‘ga o‘xshatiladi.

“Qimmatning ko‘ngli toshdek qattiq edi.”
(Zumrad va Qimmat) Qimmatning qattiqqo‘lligi tashbeh orqali ifodalangan.

“Botirlarning qo‘rqmasligi arslondek edi” [4].

“Ularning qadam tovushi momaqaldiraqdek jaranglardi” [4].

“O‘rtancha botirning ko‘zi chaqmoqdek yaltirardi.” (Uch og‘a-ini botirlar)

Jonlantirish. “The mirror spoke to the Queen.” (Snow White) Oyna “gapirdi”, jonsiz narsa tirikdek tasvirlangan.

“The harp sang sweet melodies.” (Jack and the Beanstalk). Arfa jonsiz narsa bo‘lsa-da, kuylaydi.

“Daraxtlar Zumradga pichirlab yo‘l ko‘rsatdi.” (Zumrad va Qimmat) Jonsiz narsa tirikdek tasvirlangan.

Mubolag‘a. “The Queen was the most beautiful woman in the world” (Snow White). Go‘zallikni bo‘rttirib tasvirlash.

“Jack climbed higher than the clouds.” (Jack and the Beanstalk). Qahramonning jasorati bo‘rttirib tasvirlangan.

“Zumradning mehribonligi butun qishloqqa yoyildi.” (Zumrad va Qimmat) Mehribonlik haddan tashqari bo‘rttirilgan [6].

“Katta botir bir zarb bilan butun dovonni larzaga solardi. O‘rtancha botir bir sakrasa, yetti qishloq naridan tushardi. Kichik botir shu qadar epchil ediki, shamolni ham ortda qoldirardi.” (Uch og‘a-ini botirlar). Qahramonlar qobiliyatlari bo‘rttirib ko‘rsatilgan.

Simbolizm – ramz. Qizil olma – yovuzlik va vasvasa ramzi (Snow White). Ertakda olma yashirin ma’no beradi.

Magic beans – imkoniyat va omad ramzi. (Jack and the Beanstalk). Sehrli urug‘lar yashirin ma’no ega.

Takror. “Mirror, mirror on the wall...”
(Snow White). Takror ohangdorlik va sehrli ta’sir beradi.

“Fee-fi-fo-fum!” (Jack and the Beanstalk). Devlarning har doim aytadigan ohangdor iborasi.

“Yurdi, yurdi, yana yurdi — oxiri devlar yurtiga yetdi.” (Uch og‘a-ini botirlar)

Sehrli element. Sehrli oyna va sehrli uyqu. (Snow White) Ertakning fantastik jozibasini aks ettiradi.

Magic beans, singing harp, talking hen (Jack and the Beanstalk). Ertakning fantastik dunyosini yaratishga xizmat qiladi [7].

Gapiradigan qush, sehrli bog‘, oltin olma. (Zumrad va Qimmat) Ertakning fantastik dunyosini yaratadi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).
Xulosa qilib aytganda, xalq ertaklarida ifoda vositalari tilni faqat chiroyli qilish bilan chegaralanib qolmaydi, balki ma’nolarni chuqur ifodalash va o‘quvchi yoki kitobxonning tushunchalarini kengaytirib berishga xizmat qiladi. Olamning obrazini to‘g‘ridan to‘g‘ri shartli reflekslar bilan anglab bo‘lmaydi. Uni faqat obrazli aks ettirish, ifodalash orqaligina bilish mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati (Использованная литература / References)

1. Bozorov M. Adabiy tahlil asoslari. – Toshkent: Fan, 2005.
2. Crystal D., & Davy D. Investigating English Style. Longman. 1969.
3. Galperin I. R. Stylistics. Higher School Publishing House. 1977.
4. Grimm J., & Grimm, W. Snow-White (M. Hunt, Trans.). In Grimm’s Household Tales. 1884.
5. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: 2005. – 272 b.
6. Karimov E. O‘zbek tilining stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2011.
7. Kellogg S. Jack and the Beanstalk. Morrow Junior Books. 1991.
8. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования. – Москва: Просвещение, 1990.

TABIIY TILNI QAYTA ISHLASHDA SUN'IY INTELLEKT MODELLARI

Saparova Moxira Fayzullayevna,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, Ma'mun universiteti
G'arb tillari va adabiyoti kafedrasi mudiri

ARTIFICIAL INTELLIGENCE MODELS IN NATURAL LANGUAGE PROCESSING

Saparova Mokhira Fayzullayevna,
Doctor of Philosophy in Philology, Head of the Department of
Western Languages and Literature, Mamun University

МОДЕЛИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАБОТКЕ ЕСТЕСТВЕННОГО ЯЗЫКА

Сапарова Мохира Файзуллаевна,
доктор философии в области филологии, заведующая
кафедрой западных языков и литературы
университета Мамун

<https://orcid.org/0009-0004-4833-6774>
saparovamokhira93@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tabiiy tilni qayta ishlashda sun'iy intellekt modellari mashina o'rganish usullari, semantik resurslar va metatil tahlili tamoyillarini birlashtirgan murakkab tizim sifatida ko'rib chiqiladi. Turli tillar va madaniyatlar o'rtasida universal semantik vositachilar bo'lib xizmat qiladigan BabelNet va Open Multilingual WordNet kabi lingvistik platformalardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: tabiiy til, qayta ishlash, sun'iy intellekt semantik resurs, metatil tahlili, dasturiy ta'minot, BabelNet, Open Multilingual WordNet, Arab ontologiyasi.

Annotation: This article considers artificial intelligence models in natural language processing as a complex system that combines machine learning methods, semantic resources, and metalanguage analysis principles. Particular attention is paid to the use of linguistic platforms such as BabelNet and Open Multilingual WordNet, which serve as universal semantic intermediaries between different languages and cultures.

Key words: natural language, processing, artificial intelligence semantic resource, metalanguage analysis, software, BabelNet, Open Multilingual WordNet, Arabic ontology.

Аннотация: В данной статье рассматриваются модели искусственного интеллекта в обработке естественного языка как сложная система, объединяющая методы машинного обучения, семантические ресурсы и принципы метаязыкового анализа. Особое внимание уделяется использованию лингвистических платформ, таких как BabelNet и Open Multilingual WordNet, которые служат универсальными семантическими посредниками между различными языками и культурами.

Ключевые слова: естественный язык, обработка, искусственный интеллект, семантические ресурсы, метаязыковой анализ, программное обеспечение, BabelNet, Open Multilingual WordNet, арабская онтология.

KIRISH. Zamonaviy tilshunoslik metatilini tavsiflashning eng muqobil modellari sifatida lingvistik terminologiyaning yangi lug'atlarini tuzishning mazmuni, tuzilishi va

tamoyillarini tahlil qilish, terminologik leksikografiya sohasida an'anaviy texnologiya bilan bir qatorda, tezaurusning yangi tendensiyasi yaratilishiga zamin bo'ldi. Bu esa o'z navbatida

lingvistik atamalarining tizimli aloqalarini semantik asosda ochib berish va rasmiylashtirish imkonini beradigan lingvistik terminologiya tasnifini vujudga keltirdi.

Kompyuter lingvistikasi sohasida sun'iy intellekt uchun mos lug'atlarni yaratishga doir qator ishlar turli tizimli tillar uchun yaratilgan bo'lib, kam resursli tillar uchun katta hajmli matn korpusini yaratish orqali lug'at bazasini yaratishning lingvistik va dasturiy ta'minotini yaratishga doir ishlarni alohida ta'kidlash mumkin.

WordNet tabiiy tilni qayta ishlash, kompyuter lingvistikasi va sun'iy intellekt sohasida keng qo'llaniladi. Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) va sun'iy intellekt texnologiyasida bilimlarni aniqlash muammosi dolzarb tadqiqot obyektiga aylangan.

ASOSIY QISM. Til lisoniy modellarini ham semantik va grammatik tahlil qilishda ularning kompyuter formatiga mos elektron ma'lumotlar bazasi bo'lishi va ular korpus asosida doimiy ravishda takomillashib borishi lozim. Shu jihatdan WordNet masalasi dunyo olimlarining turli yondashuvlari asosida tahlil va tadqiq qilingan. WordNetni tahlil qilish barobarida tezaurus mohiyatini tushunish imkoniyati yaratiladi.

WordNet so'zlarni sinsetlarga birlashtiradi, ular bitta tushunchani ifodalovchi sinonim so'zlar to'plamidir. Har bir sinset o'xshash ma'noga ega bo'lgan so'zlar guruhini o'z ichiga oladi.

WordNet so'zlarni semantik munosabatlarga, shu jumladan, sinonimlar, giponimlar va meronimlar bilan bog'laydigan so'zlar orasidagi semantik bog'liqlikning leksik ma'lumotlar bazasi hisoblanadi. Sinonimlar qisqa ta'rif va foydalanish uchun misollari bilan

birgalikda sinsetlarga guruhlangan. Demak, uni lug'at va tezaurusning birikmasi va kengaytmasi sifatida ko'rish mumkin. Dastur sistemasidan veb-brauzer orqali foydalanish mumkin, lekin tizim asosan matnni avtomatik tahlil qilish va sun'iy intellekt ilovalarida namoyon bo'ladi. Mazkur innovatsion ixtiro birinchi marta ingliz tilida yaratilgan va ingliz WordNet ma'lumotlar bazasi va dasturiy vositalari BSD uslubi litsenziyasi bilan chiqarilgan, uni WordNet veb-saytidan bepul yuklab olish mumkin. Hozirda WordNets dunyo bo'yicha 200 dan ortiq tillarda mavjud[1].

Tadqiqotimiz doirasida o'rganilayotgan obyekt tezaurus bo'lsa-da, lekin bugungi kunda WordNet uning muayyan turi sifatida manbalarda qayd etiladi. Iyerarxik munosabatga quriladigan WordNet kompyuter lingvistikasida tezaurusning turi sifatida eng ommaviylashib rivojlanayotgan lug'at turi sanaladi.

BabelNet atamalarni leksikografik va ensiklopedik qamrab olgan ko'p tilli ensiklopedik lug'at, shuningdek, Babel sinsetlari 9 milliondan ortiq maqolalardan tashkil topgan juda katta semantik aloqalar tarmog'idagi tushuncha va obyektlarni bog'lovchi semantik soha hisoblanadi. Har bir Babel sinsetasi ma'lum ma'noni ifodalaydi va turli tillarda ushbu ma'noni ifodalovchi sinonimlarni o'z ichiga oladi[2].

BabelNet o'zining Java API, SPARQL va Lingvistik uzviylikdagi ochiq ma'lumotlar (LLOD) bulutining bir qismi sifatida bog'langan ma'lumotlar interfeysi bilan mustaqil manba sifatida taqdim etiladi. Mazkur ko'p tilli Babel.net elektron lug'atidan onlayn foydalanish imkoniyati bor. E'tirofisi, lug'atda o'zbek tili ham mavjud, ammo lingvistik qamrovi juda sayoz.

BabelNet

shifokor UZBEK TRANSLATE INTO SEARCH

PREFERENCES

Uzbek Arabic Chinese English French German Greek

+ all preferred languages

Dictionary

Images

Translations

Sources

Categories

Other forms

bn.00027976n • NOUN • Concept • Updated on 2021/01/13 • Categories: Kasblar, Tibbiyot, Kasblar

Shifokor • doktor • hakim • tabib

Shifokor tibbiy xodim, kasallikka chalingan yoki jarohatlangan odam sog'lig'ini tiklash bilan shug'ullanuvchi shaxsdir. Wikipedia

Ushbu loyiha Princeton WordNet va Euro WordNetni ishlab chiqish jarayonidan so'ng arabcha WordNet yaratilishiga imkon yaratdi. U arabcha WordNetni ilgari ishlab chiqilgan so'z sohalariga bog'lash uchun tillararo mushtarak jihatlarni rivojlantiruvchi vosita sifatida tavsiya etilgan yuqori birlashtirilgan ontologiyadan foydalanadi[3].

Loyiha rahbari Prinstondagi Kristian Fellbaum bo'lib, u Piek Vossen VU universiteti, Articulate Software da Adam Piz, PolitÈcnica de Catalunya da Horasio Rodrigues va Uilyam Blek Rodrigues va Manchesterda, Antonia Marti Barcelonada va Sabri Elkateblar Manchester universitetlari bilan tuzilgan shartnoma asosida loyiha ustida ish olib borgan. Kolumbiyadagi Mona Diab maslahatchi hamkor hisoblanadi, ushbu dasturga DOI/REFLEX tomonidan homiylik qilinadi[4].

Arab tilidagi WordNetning kengaytirilgan versiyasi Ispaniyada Abouenour Lahsen, Karim Bouzoubaa va Paolo Rosso (2015)lar tomonidan Mohammed V Rabat universiteti, Marokash va PolitÈcnica de València universitetida, yaratilgan. Unda ko'proq maqola va ko'plik shaklining noto'g'ri berilish holatlari mavjud. Uni Open Multilingual WordNetdan qidirish va yuklab olish mumkin[5].

Arab ontologiyasi arab tili uchun lingvistik ontologiya hisoblanib, undan ontologik jihatdan aniq tarkibga ega arab WordNet lug'ati sifatida foydalaniladi. Tilshunoslar undan arabcha atamalarining tushunchalari, ya'ni ma'nolar daraxti (yoki tasnifi) sifatida ham foydalanadilar. Bu arabcha atama tushunchalarining rasmiy ifodasidir va uning mazmuni ontologik jihatdan asoslangan, odatda leksema so'zlovchilarning oddiy qarashlari bilan emas, balki ilmiy yutuq va qat'iy bilim manbalari bilan taqqoslanadi[6].

Arabic Ontology (Q63107058)

linguistic ontology, tree of the meaning of the Arabic terms [edit](#)

[In more languages](#)
Configure

Language	Label	Description	Also known as
English	Arabic Ontology	linguistic ontology, tree of the meaning of the Arabic terms	
Russian	No label defined	No description defined	
Uzbek	No label defined	No description defined	
Uzbek (Cyrillic script)	No label defined	No description defined	

[All entered languages](#)

Statements

Instance of	website edit
	0 references
	+ add reference
	database edit
	0 references

Ontologik tuzilma (ma'lumotlar modeli) WordNet tuzilishiga o'xshaydi. Ontologiyadagi har bir konsepsiyaga noyob konsepsiya identifikatori (URI) beriladi, u norasmiy ravishda so'z bilan tavsiflanadi va bir yoki bir nechta sinonim lemma atamalari bilan leksiklashtiriladi. Har bir atama-konsepsiya juftligi ma'no deb ataladi va ma'noga ID beriladi. Ma'nolar majmui sinset deyiladi. Tushunchalar va ma'nolar davr va hudud kabi – qachon va qayerda qo'llanilishi, leksiklashtirish turi, misol jumlarlar, ontologik tahlil boshqa atributlar bilan tavsiflanadi. Tushunchalar orasida semantik munosabatlar aniqlanadi[7].

Arab Ontologiyasini WordNetning keyingi avlodi yoki ontologik jihatdan bevosita arab WordNeti sifatida ko'rish mumkin, ya'ni WordNet

bilan bir xil ma'lumotlar modeliga amal qiladi va mavjud tizim bilan to'liq moslashtirilgan.

BulNet Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalashtirilgan BalkaNet – Bolqon tillarining ko'p tilli semantik tarmog'i loyihasi doirasida boshlangan. BalkaNet tugagandan so'ng, BulNet rivojlanishi Bolgariya hukumati ko'magida davom etdi[8].

XULOSA, o'tkazilgan tahlil leksikografik muammolarni o'rganish hisoblash tilshunosligi evolyutsiyasida markaziy o'rinni egallashini va zamonaviy til texnologiyalarining nazariy va metodologik asoslarini aniqlashda davom etishini tasdiqlaydi. Sun'iy intellektning rivojlanishi va tabiiy tilni qayta ishlash tizimlarining tobora murakkablashib borishi leksikografiyaning ham

lingvistik, ham texnologik fan sifatidagi doimiy dolzarbligini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. WordNets in the World. Global WordNet Association. Retrieved 19 January, 2020. – P. 8
2. Navigli R and S. Ponzetto P. 2012. BabelNet: The Automatic Construction, Evaluation and Application of a Wide-Coverage Multilingual Semantic Network. Artificial Intelligence, 193, Elsevier. – P. 217-250.
3. Ehrmann M, Cecconi F, Vannella D, McCrae J, Cimiano P, Navigli R. Representing Multilingual Data as Linked Data: the Case of BabelNet 2.0. Proc. of the 9th Language
4. Black W., Elkateb S., Rodriguez H., Alkhalifa M., Vossen P., Pease A., Bertran M., Fellbaum C., (2006) The Arabic WordNet Project, Proceedings of LREC, 2006
5. Abouenour L, Bouzoubaa K, Rosso P. (2013) On the evaluation and improvement of Arabic WordNet coverage and usability, Language Resources and Evaluation 47(3) – P. 891–917.
6. Arabic Ontology Tree Online. ontology.birzeit.edu.
7. Jarrar M. Building a Formal Arabic Ontology (Invited Paper) (PDF). Proceedings of the Experts Meeting on Arabic Ontologies and Semantic Networks. ALECSO, Arab League. Tunis2011
8. Koeva S. Derivational and morphosemantic relations in Bulgarian WordNet. In Intelligent Information Systems, XVI, Warsaw, Academic Publishing House, 2008, 359—389. ISBN 978-83-60434-44-4. Archived copy (PDF). Archived from the original (PDF) on 2011-07-08. Retrieved 2015-05-12.
9. Dimitrova T, Tarpomanova E. Coping with Derivation in the Bulgarian WordNet. In: Heili Orav, Ch. Fellbaum and P. Vossen (Eds.) Proceedings of the Seventh Global WordNet Conference, Tartu, Estonia, 2014. – P. 109-117. [1].

Qabul qilindi: 10.11.2025

Chop etildi: 29.12.2025

UDK:378.147:371.13:004.8

TALABALARNING XULQ–ATVORI VA AXLOQIY QARORLARINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK QADRIYATLAR TA’SIRI

Avliyaqulov Tolib Xolmurodovich,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori, dotsent

ВЛИЯНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПОВЕДЕНИЯ И МОРАЛЬНЫХ РЕШЕНИЙ УЧАЩИХСЯ

Авлиякулов Толиб Холмуродович,

Термезский университет экономики и сервиса, доктор
философии по педагогическим наукам, доцент

THE INFLUENCE OF PEDAGOGICAL VALUES IN SHAPING STUDENTS' BEHAVIOR AND MORAL DECISIONS

Avliyakulov Tolib Kholmurodovich, Termez university of
economics and service, Doctor of philosophy in pedagogical
sciences, associate professor

<https://orcid.org/0009-0002-3746-7117>

email:

tolib_avliyatisu@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada pedagogik qadriyatlar hodisasi ta'lim muhitida talabalarining xulq–atvori va axloqiy qarorlarining asosiy belgilovchi omili sifatida o'rganiladi. Muallif pedagogik faoliyatning qadriyatlarga asoslangan poydevori talabalar rivojlanishining kognitiv va axloqiy jihatlari o'rtasidagi bog'liqlik bo'lib xizmat qilishini, kognitiv, hissiy va axloqiy komponentlarning uyg'un kombinatsiyasini ta'minlashini ta'kidlaydi. Muallif zamonaviy tadqiqotlar va empirik ma'lumotlar tahlili asosida pedagogik qadriyatlar axloqiy sotsializatsiya jarayoniga bevosita ta'sir qilishi, talabalarining axloqiy mulohaza yuritish, empatiya va mas'uliyatli tanlov qobiliyatini rivojlantirishi haqidagi fikrni asoslaydi.

Kalit so'z va iboralar: pedagogik qadriyatlar, axloqiy xulq–atvor, axloqiy qaror, shaxsni rivojlantirish, qadriyat yo'nalishlari, pedagogik muhit, axloqiy mulohaza, ma'naviy va axloqiy rivojlanish, o'zaro ta'sir, empatiya.

Аннотация: В статье исследуется феномен педагогических ценностей как основной фактор, определяющий поведение и моральные решения учащихся в образовательной среде. Автор подчеркивает, что ценностно–ориентированная основа педагогической деятельности служит связующим звеном между познавательным и нравственным аспектами развития учащихся, обеспечивая гармоничное сочетание познавательной, эмоциональной и нравственной составляющих. В статье подчеркивается, что развитие этического поведения невозможно без систематического формирования педагогических ценностей, определяющих основной смысл профессиональной деятельности учителя и нравственную культуру школы как института личностного развития.

Ключевые слова и фразы: педагогические ценности, этическое поведение, этические решения, личностное развитие, ценностные ориентации, педагогическая среда, этическая рефлексия, духовно–нравственное развитие, взаимодействие, эмпатия.

Annotation: The article studies the phenomenon of pedagogical values as the main determinant of students' behavior and moral decisions in the educational environment. The author emphasizes that the value-based foundation of pedagogical activity serves as a connection between the cognitive and moral aspects of students' development, ensuring a harmonious combination of cognitive, emotional and moral components. The article emphasizes that the development of ethical behavior is impossible without the systematic development of pedagogical values, which determine the main meaning of the teacher's professional activity and the moral culture of the school as an institution for personal development.

Keywords and phrases: pedagogical values, ethical behavior, ethical decisions, personal development, value orientations, pedagogical environment, ethical reflection, spiritual and moral development, interaction, empathy.

KIRISH. Globallashuv, raqamlashtirish va madaniy tarqalish bilan bog'liq qadriyatlar noaniqligi sharoitida axloqiy xulq-atvorni va axloqiy jihatdan to'g'ri qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha pedagogik ishlar ayniqsa muhimdir. Zamonaviy pedagogika o'zining qadriyat asoslarini chuqur qayta ko'rib chiqmoqda. Ijtimoiy notinchliklar va global muammolar sharoitida nafaqat bilimlarni tarqatish, balki yosh avlodda barqaror axloqiy va axloqiy ko'rsatmalarni rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda[1]. Shu nuqtai nazardan, pedagogik qadriyatlar nafaqat ta'lim jarayonining tarkibiy qismiga, balki ta'lim muhitida ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarning tabiatini, talabaning shaxsga yo'nalishini va ularning axloqiy jihatdan to'g'ri qarorlar qabul qilish qobiliyatini belgilovchi poydevorga aylanadi. Binobarin, pedagogik qadriyatlar shunchaki mavhum tamoyillar sifatida emas, balki ta'lim jarayonining mazmuni, usullari va muhitida aks ettirilgan ta'lim ta'sirining samarali mexanizmlari sifatida qaraladi[2; 3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Maqolada talabalarining xulq-atvori va axloqiy qarorlarini shakllantirishda pedagogik qadriyatlar ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida statistik tadqiqot, adabiyotlar qiyosiy tahlili va farazni asoslash usullaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR. Pedagogik qadriyatlar – bu talabalarining tarbiya ideallari, ta'lim maqsadlari va talabaning shaxsiga ta'sir qilish usullari haqidagi g'oyalari to'plamidir[3]. Ular talabalar bilan o'zaro aloqa qilish strategiyasini belgilaydi va ta'lim qarorlari uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Talabalarining axloqiy

qarorlari ta'lim ijtimoiylashuvi orqali olingan yaxshilik va yomonlik o'rtasida ongli tanlov, shaxsiy mas'uliyat va mulohazaga asoslangan ichki e'tiqodlar, qadriyatlar va normalar tizimi asosida shakllanadi.

A.S.Kulberg ta'kidlaganidek, talabalarining axloqiy munosabatlari pedagogik muhit gumanistik ideallarga, bolaning faolligini qo'llab-quvvatlashga va o'zini o'zi mulohaza qilishni rivojlantirishga yo'naltirilgan kontekstda shakllanadi [2, 65–bet].

Pedagogik qadriyatlar pedagogik o'zaro ta'sirning mazmuni, maqsadlari va usullarini belgilaydigan ideallar, normalar, e'tiqodlar va munosabatlar to'plamini ifodalaydi. N.S.Maksimovning fikriga ko'ra, pedagogik qadriyatlar “pedagogik faoliyat shaxsiy va ijtimoiy ma'no kasb etadigan ma'naviy va axloqiy tajribaning ongli shakllaridir” [3, 68–bet]. Ular nafaqat vosita, balki ta'limning maqsadi ham bo'lib, talaba rivojlanishi uchun axloqiy vektorni belgilaydi.

SH.Q.Mardanovning fikricha, “axloqiy rivojlanish talabani ijtimoiy va axloqiy jihatdan ahamiyatli faoliyatga jalb qilish bilan uzviy bog'liq bo'lib, bunda talaba axloqiy namunaning egasiga aylanadi”[4, 92–bet]. Binobarin, pedagogik qiymat mavhum ko'rsatmalarda emas, balki talabaning shaxsiy xulq-atvor modelida namoyon bo'ladi.

O.G. Byrdina va A.E.Kuteba talabalarining axloqiy mulohaza yuritishga, tanlov qilishga va o'z harakatlarining oqibatlari uchun javobgarlikka tayyorligini rivojlantiradigan pedagogik sharoitlarni tizimli tahlil qilish muhimligini ta'kidlaydilar [5, 87–bet].

Pedagogik qadriyatlarning ta'siri quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshiriladi:

xulq-atvorni modellash – o'qituvchining halollik, hurmat va adolatning shaxsiy namunasi;

muloqot va muhokama – axloqiy o'zini o'zi belgilash uchun sharoit yaratish;

refleksiv amaliyotlar – axloqiy ongning rivojlantirish uchun kundaliklar, insholar va munozaralardan foydalanish.

V.V.Nevolina va A.V.Glazina tomonidan olib borilgan tadqiqotda talabalarni axloqiy tafakkurni rivojlantirish omili sifatida jamoaviy qadriyatlar va mas'uliyatga asoslangan ijtimoiy faoliyatga jalb qilish samaradorligi ta'kidlangan [6, 73–bet].

S.L.Usoltseva va D.A.Pshelutskiy talabalar qadriyatlarni o'z ona madaniyati nuqtai nazaridan tushunganlarida etnik–madaniy komponentlar ta'lim ta'sirini qanday kuchaytirishini tahlil qiladilar [7, 90–bet].

R.R. Saygullina va S.N. Bashinova bolalar bilan axloqiy fikrlash usuli sifatida qarama–qarshi qadriyatlar orasidan mazmunli tanlov qilish va axloqiy hukmni rivojlantirish imkonini berishini ta'kidlaydi [8, 61–bet].

Ta'lim muassasi muhim rol o'ynasa–da, oila va ommaviy axborot vositalari muhitining ta'sirini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Agar ta'lim tashabbuslari atrof–muhitning dominant qadriyatlariga zid bo'lsa, samarasiz bo'ladi.

Z.Chang barqaror axloqiy munosabatlarni rivojlantirish uchun ta'lim muassasi va oila o'rtasida ta'lim ta'sirini uyg'unlashtirish muhimligini ta'kidlaydi [9].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalar orasida yuqori darajadagi professional mulohaza talabalarda axloqiy xulq-atvor modellarning muvaffaqiyatli rivojlanishi bilan bog'liq [10, 115–bet]. Ta'lim muhiti talabalarning axloqiy qarorlarini shakllantirishda tizimni shakllantiruvchi omil nafaqat o'rganish uchun kognitiv makonni, balki shaxs shakllanadigan hissiy va qadriyat kontekstini ham belgilaydi.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib ta'kidlash mumkinki, axloqiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish axloqiy dilemmalar, amaliy tadqiqotlar va vaziyatni o'rganish amaliyoti bilan chambarchas bog'liq. Ular talabalarga quyidagilarga imkon beradi:

axloqiy sezgirlikni rivojlantirish;
qarorlarning oqibatlarini tahlil qilish;
harakatlarni ichki qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish.

Hurmat va hamkorlik tamoyillariga asoslangan pedagogik muhit empatiya, mas'uliyat va adolatni rivojlantiradi. Aksincha, rasmiyatchilik va ma'muriy bosim hukmronlik qiladigan muhit konformizm, axloqiy passivlik va xulq-atvor uchun tashqi motivatsiyani rivojlantiradi.

Talaba nafaqat bilim uzatuvchisi, balki pedagogik aksiologiyaning jonli timsoli sifatida ham ishlaydi. Ularning shaxsiy qadriyatlari, hissiy madaniyati va muloqot uslubi talabalar uchun axloqiy xulq-atvor modeliga aylanadi. Termiz iqtisodiyot va servis universitetida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, aniq gumanistik pozitsiyaga ega talabalar bilan o'qiyotgan talabalarning 84 foizi tengdoshlariga qaraganda ancha yuqori axloqiy empatiya darajasini namoyish etdi.

Muvaffaqiyatli qadriyatlarga asoslangan pedagogik jarayon talabaning o'z vazifasi va uning ma'naviy rivojlanishi uchun shaxsiy mas'uliyatini aks ettirishini nazarda tutadi [6, 62–bet].

Axloqiy qarorlar qabul qilish jarayoni shaxsning kognitiv, hissiy va ixtiyoriy rivojlanishi bilan bog'liq. Bu jarayonda pedagogik qadriyatlar talabalarga o'z harakatlarini baholash uchun ko'rsatmalar beradigan “axloqiy tanlov matritsasi” turi sifatida ishlaydi. O'tkazilgan tadqiqotlar talabalarning qadriyatlarni aks ettirishi axloqiy mas'uliyat va xulq-atvor barqarorligi bilan bevosita bog'liqligini tasdiqlaydi.

D.Karimov ta'kidlaganidek, “qiymatga asoslangan pedagogika doimiy axloqiy muloqotsiz mumkin emas, bunda talabalar nafaqat normalarni o'zlashtiradilar, balki ularni shaxsiy tajriba bilan ham bog'laydilar” [11, 75–bet].

Axloqiy tanlov qilish qobiliyatini rivojlantirish tanqidiy fikrlash, hamdardlik va fazilatli harakatlar uchun ichki motivatsiyani rivojlantirishni talab qiladi. Talabalar qadriyatlarni tashqi normalar sifatida emas, balki ichki e'tiqod sifatida tushunishlari muhimdir.

XULOSA. Pedagogik qadriyatlar talabalarning axloqiy xulq-atvorini va axloqiy tanlov qilish qobiliyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ularning ta'siri talabaning shaxsiy namunasi, muloqotni tashkil etish, tanlov

vaziyatlarini modellashirish va ta'lim muhitining umumiy qadriyatlarga asoslangan muhiti orqali amalga oshiriladi. Bu ta'sirning samaradorligi ta'lim muassasi, oila va jamiyat o'rtasidagi ta'lim aralashuvlarini muvofiqlashtirishga, shuningdek, talabani fikr yuritish va rivojlanishga tayyorligiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Эгамбердиева Н.М. Маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ҳамда касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти. Дис... пед.фан.д-ри.–Т., 2019. -332 б.
2. Кульберг Е.А.С. Духовно–нравственные ценности в начальной школе // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. –М; 2025. – №1. – С. 65–72.
3. Максимов Н. С. Педагогические идеи гражданского воспитания и формирование общечеловеческих ценностей // Учёные записки Забайкальского государственного университета. – 2025. – № 1. – С. 65–72.
4. Марданов Ш.Қ. Педагог кадрларни таълимий кадриятлар асосида тайёрлашнинг педагогик асослари: Пед.фан.док. ...дисс. – Т., 2006. – 302 б.
5. Бырдина О.Г., Кутеба А.Е. Педагогические условия формирования нравственных ценностей у обучающихся //
- Педагогическое образование. –СП; 2025. – №3. – С. 84–90.
6. Неволина В.В., Глазина А.В. Формирование социальной ответственности студентов вуза в молодежных общественных объединениях // elibrary.ru. –М; 2025. – №2. – С. 71–76.
7. Усолцева С.Л., Пшелуцкий Д.А. Оценивание поведения и решений через нравственные ценности: культурно–этический подход//Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. –М; 2025. – №4. – С. 88–93.
8. Самигуллина Р.Р., Башинова С.Н. Философствование как метод нравственного воспитания в образовании//Герценовские чтения: Психологические исследования в образовании. –М; 2025. – №2. – С. 59–64.
9. Чанг З. Педагогические стратегии воспитания нравственности в условиях межкультурного диалога // Гуманитарный научный журнал. –СП; 2025. – №3. – С. 46–51.
10. Логинова И.А. Рефлексивные практики педагога как фактор формирования нравственного поведения учащихся // Современное образование: вызовы и решения. –М; 2024. – №6. – С. 112–117.
11. Каримов Д. Р. Педагогические ценности и формирование нравственного выбора школьников в условиях модернизации образования // *Образование и инновации*. –Т; – 2023. – № 5. – С. 71–78.

NAJMIDDIN KUBRO HAMDA KUBROVIYLIKKA OID MANBA VA TADQIQOTLAR

*Ametova Ulbo'sin Kamiljanovna, O'zbekiston Milliy universiteti
Jurnalistika va o'zbek filologiyasi fakulteti "O'zbek adabiyotshunosligi"
kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

SOURCES AND RESEARCH RELATED TO NAJMIDDIN KUBRO AND KUBROVIYYA

*Ametova Ulbosin Kamiljanovna, National University of Uzbekistan
Journalism and Uzbek Philology Associate Professor of the Department
of Uzbek Literary Studies Doctor of Philosophy in
Philological Sciences (PhD)*

ИСТОЧНИКИ И ИССЛЕДОВАНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С НАДЖМИДДИНОМ КУБРО И КУБРОВИЙСТВОМ

*Аметова Улбосын Камилъжановна, доцент кафедры узбекского
литературоведения факультета Журналистики и узбекской
филологии Национального университета Узбекистана, доктор
философии по филологическим наукам (PhD)*

<https://orcid.org/0009-0006-3888-2303>
e-mail:
ametovau84@gmail.com

Annotatsiya: VI-XII asrda Xorazm hududida paydo bo'lib, hozirgi kunga qadar davom etib kelayotgan kubroviylikning tadqiqot manbalari juda keng qamrovli bo'lishi tabiiy hol. Biz ushbu maqolamizda ularni qisqacha yoritib berishga harakat qildik.

Kalit so'z va iboralar: Najmiddin Kubro, kubroviylik, manbalar, "Favoyih", "Najmi Kubro".

Annotation: It is natural that the sources of research on Kubrawiya, which appeared in the territory of Khorezm in the 6th-12th centuries and continues to this day, are very extensive. In this article, we tried to briefly cover them.

Keywords and phrases: Najmiddin Kubro, Kubrawiya, sources, "Fawaih", "Najmi Kubro".

Аннотация: Источники исследований кубравия, возникшего на территории Хорезма в VI-XII веках и продолжающегося по сей день, очень обширны. Мы попытались кратко осветить их в этой статье.

Ключевые слова и фразы: Наджмиддин Кубро, кубравия, источники, "Фаваих", "Наджми Кубро".

Kirish. Najmiddin Kubro va kubroviylik ta'limotiga bag'ishlangan dastlabki zamonaviy ilmiy izlanishlar 1930-yilda amalga oshirilgan. Mazkur yo'nalishdagi ilk tadqiqotlar olmon sharqshunosi Frits Mayer nomi bilan bog'liq bo'lib, keyinchalik fransuz olimi Marjion Mole tomonidan izchil davom ettirilgan. Ushbu tadqiqotchilar, ayniqsa, kubroviy shayxlar qalamiga mansub asarlarni aniqlash, ilmiy tayyorlash va nashrga hozirlash borasida katta sa'y-harakat ko'rsatganlari bilan ajralib turadi.

Yigirmanchi asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran Eronda Najmiddin Kubro shaxsi va merosi maxsus tadqiqot obyekti sifatida o'rganila boshladi

hamda natijada uchta muhim fors tilidagi monografiya chop etildi. Ularning birinchisi Manuchehr Muhsiniy tomonidan 1967-yilda yozilgan "Tahqiq dar ahvol u osori Najmiddin Kubro Uvaysiy" nomli asardir [1:3]. Ikkinchi tadqiqot 2001-yilda Kozim Muhammadiy tomonidan "Najmi Kubro" nomi bilan nashr ettirilgan. Uchinchi asar esa eronlik tadqiqotchi Abdurrofiy Haqiqat qalamiga mansub bo'lib, "Sitorai bo'zo'rgi irfon: Shayx Najmiddin Kubro" deb nomlanadi.

Adabiyotlar tahlili. 2001-yil 29-30-may kunlari Turkmaniston poytaxti Ashxobod shahrida Shayx Najmiddin Kubro faoliyati va kubroviylik

tariqatiga bag'ishlangan xalqaro ilmiy anjuman o'tkazildi. Mazkur anjumanda taqdim etilgan ilmiy ma'ruzalar va materiallar keyinchalik to'rt jildidan iborat to'plam holida nashr qilindi.

1990-yillarda kubroviylik an'anasi doirasida himoya qilingan uchta doktorlik dissertatsiyasi mazkur sohani o'rganishda alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ulardan birinchisi Jamol J. Elias tomonidan tayyorlangan "The Throne Carrier of God, The Life and Thought of Ala ad-Davla as-Simnânî" nomli tadqiqot bo'lib, unda mashhur kubroviy shayx Alouddavla Simnoniyning hayoti, ijodiy merosi va tasavvufiy qarashlari batafsil tahlil etilgan. Ikkinchi dissertatsiya Surayyo Gull tomonidan yozilgan bo'lib, Sayyid Ali Hamadoni (vaf. 786/1385) hamda uning izdoshlari faoliyatining Kashmir hududidagi rivoji masalasiga bag'ishlangan va "Developement of Kubraviya Sufi Order in Kashmir with Special Reference to Mir Saiyid Ali Hamadani" deb nomlangan. Uchinchi tadqiqot esa Shahzod Bashir qalamiga mansub "Between Mysticism and Messianism: The Life and Thought of Muhammad Nurbaks" asaridir. Unda kubroviylik tariqatining nurbaxshiylik yo'nalishi asoschisi Muhammad Nurbaxshning hayoti, asarlari, mahdiylik bilan bog'liq qarashlari, siyosiy doiralar bilan munosabatlari hamda tasavvufiy tafakkuri keng yoritilgan [2:11].

Tadqiqot metodologiyasi. Avval qayd etilganidek, Najmiddin Kubro shaxsiga oid ilmiy izlanishlarning shakllanishi 1930-yillarga borib taqaladi. Olmon sharqshunosi Fritz Mayer 1937-yilda Istanbulda Shayx Kubro hamda uning shogirdi Najmiddin Doya qalamiga mansub asarlar ustida tadqiqot olib borib, mazkur izlanishlar natijasini maqola ko'rinishida e'lon qilgan. Oradan yigirma yil o'tgach, aynan shu olim "Favoyihul jamol" asarining arabcha matnini ilmiy-tanqidiy usulda nashr ettiradi. Mayer ushbu kitobning kirish qismida shayx hayotiga oid muhim jihatlarni yoritib, "Favoyih" asarining tasavvufiy mazmunini tahlil qiladi.

Tahlillar va natijalar. Keyingi davrda Eronda Najmiddin Kubroga bag'ishlab uchta alohida kitob nashr etilgani yuqorida ta'kidlab o'tilgan edi. Ulardan birinchisi 1967-yilda Tehron shahrida Manuchehr Muhsiniy tomonidan yozilgan "Tahqiq dar ahvol u osori Najmiddin Kubro Uvaysiy" nomli asardir. Ushbu kitobda Najmiddin Kubro, uning asarlari va shogirdlari haqida qisqacha ma'lumotlar keltirilgan bo'lsa-da, shayxning tasavvufiy qarashlari yetarli darajada tahlil qilinmagan. Shuningdek, Najmiddin Kubroning pirlaridan biri bo'lgan

Ruzbihon Kabir al-Misriy (vaf. 584/1188) Ruzbihon Baqliy ash-Sheroziy (vaf. 606/1209) bilan chalkashtirib yuborilgan hamda Shayx Kubroning Uvaysiy silsilaga mansubligini isbotlashga urinish kuzatiladi. Bundan tashqari, asarda Najmiddin Kubro xalifalarining soni va ularning shaxsiy fazilatlariga doir bir qator noto'g'ri ma'lumotlar uchraydi.

Tadqiqotda murojaat etilishi zarur bo'lgan ayrim manbalar e'tibordan chetda qolgan, ayrim ma'lumotlarning manbalari esa aniq ko'rsatilmagan. Ba'zi manoqiblar tarixiy haqiqatga mos yoki nomosligi tekshirilmasdan, o'quvchiga ishonchli dalil sifatida taqdim etilgan.

2007-yilda Tehronda chop etilgan Abdurrofiy Haqiqatning "Setorai bo'zo'rgi irfon: Shayx Najmiddin Kubro" nomli asarida ham yuqorida qayd etilgan kamchiliklarning ayrimlari saqlanib qolgan. Muallif Najmiddin Kubroning hayoti, asarlari, tasavvufiy qarashlari va shogirdlari masalasiga nisbatan qisqacha to'xtalib, asosan mumtoz manbalarda Shayx Kubro haqida berilgan ma'lumotlarni jamlash bilan cheklanadi. Shu bilan birga, u "Usulul ashara", "Risola ilal xoim", "Odobus sufiyya", "Risolatus soiril xoiril vojid va minxojus solikin" kabi asarlarni bir joyga to'plab, yagona kitob holida qayta nashr ettiradi. Mazkur ishni Najmiddin Kubroning to'liq bo'lmagan kulliyoti sifatida baholash mumkin.

Turkiyada mazkur yo'nalishda amalga oshirilgan dastlabki va hozircha yagona ilmiy ish Mustafo Qora nomi bilan bog'liq. U Shayx Kubroning "Usulul ashara", "Risola ilal xoim" hamda "Favoyihul jamol" nomli uch risolasini turk tiliga tarjima qilib, kitobning muqaddima qismida muallifning hayoti va ijodiga doir qisqacha ma'lumotni keltiradi. Mustafo Qoraning o'zi ta'kidlaganidek, mazkur ish faqatgina dastlabki qadam sifatida baholanadi. Ushbu kitob nashr etilganiga o'ttiz yilga yaqin vaqt o'tgan bo'lsa-da, mazkur yo'nalishni izchil davom ettiruvchi tadqiqotlar hozirga qadar amalga oshirilmagan. Shu bois ushbu tadqiqotga murojaat etilishining dastlabki sababi aynan mana shu holat bilan izohlanadi.

Yurtimizda ham, xorijda ham Najmiddin Kubro va uning shogirdlarini birgalikda o'rganadigan, ularning hayot yo'lini tizimli ravishda tadqiq etadigan hamda tariqatning dastlabki shakllanish bosqichini tahlil qiladigan doktorlik dissertatsiyasi darajasidagi ish hozircha mavjud emas. Har qanday tariqat, maktab yoki mazhab singari ijtimoiy-diniy harakatlarga kim tomonidan, qanday sharoitda asos solingani va ular qaysi

g'oyalarga tayanganini aniqlamasdan turib, ayrim masalalarni to'liq va mukammal izohlash qiyin kechadi. Zero, tasavvufiy harakat yoki tariqatning asosiy xususiyatlari, avvalo, uning asoschisi va eng yaqin izdoshlarining faoliyati orqali shakllanadi. Shuningdek, tariqat barpo etilgan "usul" ham aynan shu shaxslar tomonidan belgilab beriladi.

Vaqt o'tishi bilan tarixiy, siyosiy va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarga munosabat turlicha bo'lishi tabiiy. Shu sababli diniy va ijtimoiy harakatlar, jumladan, tariqatlar o'zining dastlabki tamoyillaridan chekinib, yangi va ayrim hollarda mutlaqo o'zgacha yo'nalish kasb etishi mumkin. Xususan, ham sunniy, ham shialik muhitida qabul qilingan kubroviylik tariqatida ham ana shunday jarayonlarni kuzatish mumkin.

Qayd etilishi zarur bo'lgan ikkinchi sabab shundan iboratki, manbalarning kamligi yoki mavjud manbalarning asosan fors tilida bo'lgani tufayli mazkur yo'nalish kutilgan darajada rivojlanmagan. Tadqiqotdan ko'zlangan asosiy maqsad esa kundan kunga shakllanib borayotgan turk tasavvuf tarixi tadqiqotlariga o'zimizning kamtarona hissamizni qo'shishdan iboratdir. Turk xalqlarining islomni qabul qilishi hamda ularda diniy qarashlarning shakllanish jarayonida tasavvufning tutgan o'rni yassaviylik va naqshbandiylik tariqatlari misolida doimiy ravishda ta'kidlab kelinadi. Albatta, mazkur ikki tariqatning bu boradagi xizmatlari e'tirofga loyiq. Biroq ular qadar keng tarqalmagan va mashhur bo'lmagan bo'lsa-da, O'rta Osiyoda vujudga kelgan kubroviylik tariqatini ham e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim. Chunki kubroviylik ham tarqalgan hududlarida xalqning diniy hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan [3:176].

Shuni alohida ta'kidlash joizki, tadqiqotimiz kubroviylik tariqatining mufassal tarixini to'liq qamrab olmaydi. Xorazmshohlar davlati (1097–1231) hududida Najmiddin Kubro rahnamoligida shakllangan va bugungi kunga qadar, kam bo'lsa-da, o'z faoliyatini davom ettirib kelayotgan kubroviylik maktabiga mansub sufiylar qariyb sakkiz asr davomida islom olamiga diniy, ilmiy, adabiy, fikriy, siyosiy va ayniqsa tasavvufiy jihatdan muhim hissa qo'shib kelmoqdalar. Keng tarixiy davrni o'z ichiga olgan ushbu jarayonni tariqat piri va uning xalifalari faoliyati asosida, jumladan, Alouddavla Simnoniy va ruqniyya, Sayyid Ali Hamadoniy va hamadoniylik, Muhammad Nurbaxsh va nurbaxshiylik, Abdulloh Barzishobodiy va barziobodiylik/zahabiylik kabi

yo'nalishlar doirasida alohida davrlarga bo'lib tadqiq etish zarurati mavjud. Zero, ushbu shaxslar va davrlar o'rtasida tarixiy hamda jo'g'rofiy tafovutlar bilan bir qatorda, jiddiy fikriy farqlar ham kuzatiladi. Kubroviylik tariqatining VII/XIII asrdagi holati bilan IX/XV asr oxirlaridagi holati va ijtimoiy asoslari bir-biriga mos kelmaydi. Simnoniy, Hamadoniy va Nurbaxshga oid ilmiy tadqiqotlarda ana shu o'zgarishlar yaqqol namoyon bo'ladi.

Xulosa. So'zimiz nihoyasida shuni qayd etish lozimki, kitobni tayyorlash jarayonida kubroviylik adabiyotiga daxldor bo'lgan barcha mavjud manbalardan imkon qadar foydalanishga, Najmiddin Kubro hamda boshqa mualliflarning qo'lyozma yoki chop etilgan asarlarini aniqlashga harakat qildik. Tadqiqot mavzusi va davriga oid ma'lumotlar tarixiy hamda tasavvufiy materiallar asosida qiyosiy tahlil qilinib, tanqidiy yondashuv asosida ko'rib chiqildi. Bu jarayonda diniy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar doimo e'tiborda tutildi. Tadqiq etilayotgan shaxsni o'z davri va mavjud sharoitlar nuqtai nazaridan, shuningdek, amalga oshirgan faoliyatiga tayangan holda xolis baholashga intilindik.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Muhsiniy. Tahqiq dar ahvol u osori Najmiddin Kubro uvaysiy. Inshiroti kutubi Eron, Tehron, 1967.
2. Bashir. Between Mysticism and Messianism: The Life and Thought of Muhammad Nurbaks (chop etilmagan doktorlik dissertatsiyasi). Yel universiteti, 1997.
3. Malikof. Uxlar edik, ogoh etdilar. Tarj. Turon Alptekin. Jem nashriyoti, Istanbul, 1993. B. 176.
4. Muhammadiy. Najmi Kubro. Intishoroti tarhi nov, Tehron, 1380. Muhammadiy keyinchalik ushbu kitobni qisqartirilgan holda qayta nashr ettirgan. Qarang: Muhammadiy, Najmiddin Kubro: Piri valiytarosh. Intishoroti Najmiddin Kubro, Tehron, 1386.
5. Haqiqat, Sitorai bozorgi irfon: Shayx Najmiddin Kubro. Intishoroti Bahjat, Tehron, 1385.
6. Elias. The Throne Carrier of God: The Life and Thought of Ala ad-Davla as-Simnânî (chop etilmagan doktorlik dissertatsiyasi). Yel universiteti, 1991.
7. Bashir. Between Mysticism and Messianism: The Life and Thought of Muhammad Nurbaks (chop etilmagan doktorlik dissertatsiyasi). Yel universiteti, 1997.

JADID MA'RIFATPARVARLAR FALSAFIY QARASHLARIDA INSONNING O'ZLIGINI ANGLASH G'OYALARINING IFODASI

Jurakulov Voxidjon Nurdullaevich,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tadqiqotchisi

EXPRESSION OF IDEAS OF UNDERSTANDING HUMAN IDENTITY IN THE PHILOSOPHICAL VIEWS OF THE NEW ENLIGHTENMENT

Jurakulov Voxidjon Nurdullaevich, Researcher, Samarkand State

University named after Sharof Rashidov

ВЫРАЖЕНИЕ ИДЕЙ ПОНИМАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ФИЛОСОФСКИХ ВЗГЛЯДАХ НОВОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ

Журакулов Вохиджон Нурдуллаевич,

*научный исследователь Самаркандского государственного
университета имени Шаофа Рашидова*

*jurakulovvoxidjon
@gmail.com*

<https://orcid.org/0000-0002-6751-2211>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkiston jadidlari ijtimoiy-falsafiy qarashlarining muhim jihati milliy istiqlool g'oyasi ekanligi tahlil qilingan. Maqolada Jadidlar Turkistonning istiqloli bevosita jamiyatni ma'rifat yo'li bilan o'zgartirishga bog'liq, tadrijiy rivojlanish yo'li foydali va ma'qul, degan fikrni ilgari surgan. Jadidlar milliy istiqloolning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy asoslarini ko'rsatish bilan birga, uning tezroq ro'yobga chiqishi uchun, millatning o'zligini anglashi, tarixiy ongini shakllantirish, ma'naviy merosni tiklash va ulardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etishi haqidagi fikrlarini mazmuni, mohiyati va konseptual ahamiyati tadqiqi asosiy o'rin egallaydi.

Kalit so'zlar: Jadidlar, ma'rifat, istiqlool, o'zligini anglash, inson, Mahmudxo'ja Behbudiy, jadidchilik, jamiyat.

Abstract: This article analyzes the fact that the idea of national independence constituted an essential aspect of the socio-philosophical views of the Turkestan Jadids. The study examines the Jadids' argument that the independence of Turkestan was directly linked to transforming society through enlightenment, and that gradual development was the most appropriate and beneficial path. In highlighting the socio-economic, political, and spiritual foundations of national independence, the Jadids emphasized the necessity of national self-consciousness, the formation of historical awareness, the restoration of spiritual heritage, and its effective utilization to accelerate the realization of independence.

Key words: Jadids, enlightenment, independence, self-consciousness, human, Mahmudhoja Behbudi, Jadidism, society.

Аннотация: В данной статье анализируется тот факт, что идея национальной независимости являлась важнейшим аспектом социально-философских воззрений туркестанских джадидов. В работе рассматривается выдвинутая джадидами мысль о том, что обретение независимости Туркестаном напрямую связано с преобразованием общества посредством просвещения, а путь постепенного развития является наиболее целесообразным и полезным. Указывая социально-экономические, политические и духовные основы национальной независимости, джадиды подчеркивали, что для ускорения её достижения особое значение имеют осознание

нацией своей идентичности, формирование исторического сознания, восстановление духовного наследия и его эффективное использование.

Ключевые слова: джадиды, просвещение, независимость, самосознание, человек, Махмудхужа Бехбуди, джадидизм, общество.

Kirish. Turkiston jadidlari ijtimoiy-falsafiy qarashlarining muhim jihati milliy istiqlol g'oyasidir. Chunki Chor Rossiyasining mustamlaka siyosati va milliy zulm sharoitida Turkistonning ozodligi, milliy istiqloli va istiqboli masalalari qiziqtirishi tabiiy bir hol edi. Jadidlar Turkistonning istiqloli bevosita jamiyatni ma'rifat yo'li bilan o'zgartirishga bog'liq, tadrijiy rivojlanish yo'li foydali va ma'qul, degan fikrni ilgari surdilar. Jadidlar milliy istiqlolning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy asoslarini ko'rsatish bilan birga, uning tezroq ro'yobga chiqishi uchun, millatning o'zligini anglashi, tarixiy ongni shakllantirish, ma'naviy merosni tiklash va ulardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidladilar.

XX asrning boshlarida o'zbek millatning ilg'or ziyolilari ya'ni jadidlar Turkiston o'lkasi xalqlarining ijtimoiy-siyosiy hayotida muayyan o'zgarishlar qilishga va mustamlakachilikka qarshi kurash, mustamlakachilik zulmini bartaraf etib, istiqloлга erishish uchun ommani savodli va ma'rifatli qilish borasida sezilarli yangiliklar olib kira boshladilar.

Adabiyotlar tahlili. Jadid ma'rifatparvarlar falsafiy qarashlarida insonning o'zligini anglash g'oyalarining ifodasi xorijiy olim germaniyalik I.Baldauf [6] va boshqa sharqshunos, tarixchi olimlar tomonidan olib borilgan. Jadidchilik harakatining namoyondalari ijodi, ularning ilmiy merosiga mansub asarlarning tadqiqi mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlarida Bartold V., R.Hodizoda, N.Gafarov kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Ta'kidlash lozimki, mualliflar jadidlarning badiiy, dramatik asarlari, jamiyat tarixiga bag'ishlangan risolalari, kitoblari va ijtimoiy-iqtisodiy faoliyati mazmunini tahlil qilganlar. Shuningdek, O'zbekistonlik jamiyatshunos olimlaridan Shermuxamedova N, B.Qosimov, Alimova D [3], Amriddinova D.T. [4] ilmiy tadqiqot ishlarida jadidlarning ijtimoiy, ma'naviy hayot masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlari, jamiyat taraqqiyotiga yo'naltirilgan konseptual fikrlari mazmuni mustaqil yondashuv asosida o'rganilgan.

Tahlil va natijalar. Jadidchilik-zamonaviy ilm-fan, ma'rifat-ma'naviyatga milliy va umuminsoniy qadriyatlar birligiga asoslangan, xususan, jahon tamaddunining yutuqlari, ijtimoiy-iqtisodiy, qoloqlikka, Chor Rossiyasining mustamlakachilik siyosatiga qarshi bo'lib, milliy mustaqillik va ozodlikni qaror toptirishga qaratilgan demokratik harakat bo'lgan. Shuningdek Jadidchilik bu davrda milliy ozodlikga chorlovchi yirik g'oyaviy – nazariy qarashlar majmuiga aylanib, milliy ozodlikni amalga oshirish uslublarini o'zida mujassamlashtirgan yaxlit ta'limot darajasiga ko'tarilgan. Jadidchilik ta'limotning asosiy maqsadi inson taqdiriga befarq bo'lmaslik g'oyalari tashkil etgan. Jadidchilik ta'limotining asosiy e'tibori Turkiston zaminini zulmkorlikdan qutqarish, ijtimoiy adolatsizlik va tengsizlikni bartaraf etish, mustamlakachilik istibdodidan qutilish qarish, ozod va farovon hayotni barpo etishga qaratilgan edi.

Mahmudxo'ja Behbudiy qon to'kmasdan, ya'ni tadrijiy rivojlanish orqali mustaqillikni qo'lga kiritish mumkin, degan fikrda edi. Shuning uchun u Duma ishini muntazam ravishda kuzatib bordi, parlamentda kurash orqali mustaqillikni qo'lga kiritish mumkin, deb o'yladi. Mahmudxo'ja Behbudiy Dumaga vakil saylashdagi tengsizlik, adolatsizlik va tartibsizliklar to'g'risida o'z fikrlarini bildiradi. «Duma va Turkiston musulmonlari» maqolasida Dumaga saylanayotgan deputatlar orasida birorta ham musulmon yo'qligini ta'kidlaydi. Shuning uchun, mahalliy millat vakillarini Duma ishiga faol ishtirok etishga chaqirib, «Ey, Turkiston musulmonlari, birodarlar bu ishga sa'y qilmasak, ertaga din va maishatimizga zarar kelur. So'ngra imkonsiz qolarmiz. Deputat yuboraylik» [6, -B.200-202] deb yozgan edi. Xalq ommasini, nafaqat davlat Dumasida, balki rasmiy mahkamalarda qo'llab-quvvatlaydiganlar yo'qligini Behbudiy, afsus bilan qayd qiladi. Uning ta'kidlashicha, xalq orasidagi ittifoqsizlik tufayli mustamlakachilik zulmini yo'qotish og'ir kechishi mumkin. Shuning uchun Mahmudxo'ja Behbudiy, bir millatning ikkinchi bir millat ustidan hukmronlik qilishiga qarshi

kurashish bilan birga turli millatlar o'rtasida do'stona munosabatlar o'rnatib, millatlarning tinch-totuv yashashiga erishish zarurligini targ'ib qildi. Boshqa xalqlar taraqqiy etayotgan bir pallada Turkiston kolonial qonun-qoidalar asosida idora qilinayotganligiga sabab, xalq o'rtasidagi ixtilofdir, maqsad esa shu ixtilofga barham berib, barchaning hamjihatligiga erishishdir. Agar ittifoq bo'lmasa, hurriyat va muxtoriyat to'g'risida so'z bo'lishi mumkin emas. Shuning uchun Mahmudxo'ja Behbudiy ayni paytda mavjud ixtiloflardan qattiq aziyat chekayotganligini oshkor etadi. Jumladan, 1917-yil Toshkentda bo'lib o'tgan umumislomiy qurultoyda Turkiston jumhuriyatini tuzish masalasi bilan chiqish qilgan, so'zlagan nutqida ushbu satrlarni ko'rish mumkin: "Bilmoq kerakki haq olinur, berilmaydur. Har bir millat va mamlakat xalqi o'zini huquqi, dini va siyosatini harakat va ittifoq ila boshqalardan oladi. Biz istaymizki, bizning din va millatimizga hech bir kishi zulm va tahdid qilmasin" [7,22].

O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgach milliy ongni uyg'otish va shakllantirish, milliy o'zlikni anglash muhim muammolardan biriga aylandi. Ayni paytda milliy istiqloq mafkurasining asosiy tayanch nuqtasi bo'lgan milliy o'zlikni ijtimoiy darajada anglash, uning asoslarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston istiqloli va istiqbolini ta'minlaydigan, Vatan taraqqiyoti, xalqning farovon turmushini yaratishga xizmat qiladigan milliy o'zlikni anglash g'oyasi nihoyatda zarurdir. Insonning tug'ilib o'sgan yurtiga muhabbatning cheksiz bo'lishi ushbu qalbidagi muhabbat ildizning chuqur bo'lishiga bog'liq" [2,176].

Millatning o'zligini anglashdagi muhim jihatlari shundan iboratki, bu ijtimoiy tuyg'u orqali har bir xalq, millat o'zining kimligi, nimaga qodir ekanligi, obro'si va qadr-qimmatini bilib oladi, or-nomusini o'ylaydi, milliy g'urur va iftixor tuyg'usini his qiladi, qaysi yo'l, qanday mo'ljal mamlakatni sivilizatsiyaga olib kelishini teran anglaydi. Milliy o'zlikni anglash xalqni uyg'otuvchi, faol harakatga keltiruvchi, ijtimoiy kuch bo'lib, negizida "bu bizniki" degan tuyg'u yotadi. Albatta, bu tuyg'u muayyan me'yorda bo'lganda ijobiy xususiyat kasb etadi, me'yoridan oshganda esa milliy negizimizga tushkunlikka, xor-zorlikka olib keladi»[4,176].

Boshqa millatlar o'z tarixiga, madaniyatiga katta ahamiyat berayotganligini e'tirof etib, "Turkiston muharrir va muallimlarining (g'aflat yoki beparvolik) ila hanuz milliy tariximizdan so'z ochmay turgonlari avf qilinmaslik qusuri bo'lsa kerak" [4,95], deb yozadi. Xalqning milliy o'zligini anglashda tarixni bilish zarurligini e'tirof etgan Hoji Muin ushbu maqolasida "Oyina" jurnaliga 10 ta savol bilan murojaat qilib, bu savollarga javob berish xalqning o'tmishi haqida muayyan tasavvurni hosil qilishga yordam beradi, degan fikrni bildiradi [4,98].

Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, "ko'pchilik ziyolilar qatorida men ham bir fikrni hamisha katta armon bilan o'ylayman: mamlakatimizda Uchinchi Renessansni yigirmanchi asrda ma'rifatparvar jadid bobolarimiz amalga oshirishlari mumkin edi. Nega deganda, bu fidoyi va jonkuyar zotlar butun umrlarini milliy uyg'onish g'oyasiga bag'ishlab, o'lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, millatimizni g'aflat botqog'idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar. Shu yo'lda ular o'zlarining aziz jonlarini ham qurbon qildilar. Bu davrda Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ubaydulla Xo'jaev, Abdurauf Fitrat, Ibrat domla, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Ashurali Zohiriy, Hoji Muin va boshqa yana yuzlab ulug' insonlar milliy uyg'onish va millatparvarlik harakatining oldingi saflarida turdilar" [1,24]. Jadidlar moddiy va ma'naviy qiyinchiliklar, g'oyaviy-siyosiy tazyiqlarga qaramasdan, yurti, millatni ma'naviy yuksalishi uchun sidqidildan harakat qildilar. Tarixning murakkab mas'uliyatli burilish davrlarida millatning milliy ongini yuksaltirish, milliy iftixor tuyg'usini kuchaytirish birinchi darajali vazifalardan ekanligini anglab yetganlari uchun ham bu boradagi barcha ishlarni o'z zimmalariga oldilar.

Xulosa va takliflar. Ilm-fan rivojlangan jamiyatda sanoat, qishloq xo'jaligi, savdo, madaniyat va ma'rifat taraqqiy qilishi mumkin. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy negizlari baquvvat bo'lgandagina, u o'zga mamlakatlar ta'siriga tushmaydi va xom ashyo manbaiga aylanmaydi. Hozirgi davrni ilm va hunarsiz tasavvur qilish mumkin emas. Zamonaviy ilm va hunarni egallamoq, o'zlashtirmoq,

birinchidan, o'zga millatlarga qaram bo'lishdan himoya qiladi, ikkinchidan esa, rohat-farog'atda yashash uchun imkoniyat tug'diradi, Turkistonda oliy o'quv yurtlari yo'q, hunar o'rganish uchun esa sanoat korxonalari mavjud emas. Bolalarning boshlang'ich savodini chiqaradigan maktablar ham mavjud emas, borlarining soni esa juda oz. Maktablarni ko'paytirish va takomillashtirish uchun mablag' yetishmaydi. Boylar esa o'z pullarini bazm, ko'pkari, to'y va azalar uchun bemalol sarflaydilar, ammo maktabga homiylik qilish uchun g'ayrat va himmatlari yetishmaydi. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, o'zligini tiklamoqqa azmu shijoat qilgan har bir millat bu yo'lda o'ziga xoslikni, mustaqil rivojlanish yo'lini tanlaydi. Bu yo'lda ajdodlar hayot tajribasi, bilim va tafakkuri, yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklari millat va jamiyat taraqqiyoti uchun ishonchli va mustahkam tayanch bo'lib xizmat qilishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent, "O'zbekiston" nashriyoti, 2021, B.24.
2. Каримов И.А. Юсак маънавият енгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008. -176 б.
3. Alimova D. Jadidchilik fenomini. – Toshkent.: Akademnasht, 2022, -B.12.
4. Амридинова Д.Т. Жадидчилик таълимотида комил инсон концепциясининг фалсафий-ижтимоий моҳияти. Фалсафа фанлари доктори (DSc) диссертацияси. – Самарқанд, 2021.-B.98
5. Маҳмудхўжа Бехбудий. Баёни Ҳақиқат. // “Фан ва турмуш”. 1992, №5
6. Маҳмудхўжа Бехбудий. Бизни ҳоллар ва ишлар. // Ойина. 1914 йил, 13-сон. -Б.200-202.
7. Mahmudxo'ja Behbudiy Toshkent "Ma'naviyat"-2006 yil. -22 bet.

G'AFUR G'ULOM NASRIDAGI DIAKRONIK MORFOLOGIK EVOLYUTSIYA

*Hamidova Nodira Sattorovna, Termiz davlat pedagogika instituti
o'qituvchisi*

DIACHRONIC MORPHOLOGICAL EVOLUTION IN THE PROSE OF GAFUR GULOM

*Hamidova Nodira Sattorovna, teacher of Termez State
Pedagogical Institute*

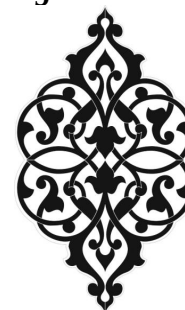
ДИАХРОНИЧЕСКАЯ МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ В ПРОЗЕ ГАФУРА ГУЛЯМА

*Хамидова Нодира Сатторовна, преподаватель Термезского
государственного педагогического института*

<https://orcid.org/0009-0006-3153-4584>

e-mail:
hamidovanodira7860@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada G'afur G'ulomning nasriy asarlaridagi diakronik morfologik evolyutsiyani o'rganadi. Tahlil badiiy matn ichidagi morfologik birliklarning o'zgaruvchan shakllari, tuzilmalari va funksiyalarida aks etgan lingvistik jarayonlarni har tomonlama talqin qilishga asoslangan. Morfologik shakllar nafaqat grammatik belgilar sifatida, balki badiiy ifoda vositasi, kommunikativ niyat va matnning kontseptual yuki sifatida ham tahlil qilinadi.

Kalit so'z va iboralar: G'afur G'ulom, o'zbek nasri, morfologiya, diakroniya, so'z yasalishi, grammatik evolyutsiya, morfologik hosila, badiiy uslub, lingvistik ifoda.

Annotation: The article studies the diachronic morphological evolution in the prose works of Gafur Ghulam. The analysis is based on a comprehensive interpretation of linguistic processes reflected in the changing forms, structures and functions of morphological units within the literary text. Morphological forms are analyzed not only as grammatical signs, but also as a means of artistic expression, communicative intention and conceptual load of the text.

Keywords and phrases: Gafur Ghulam, Uzbek prose, morphology, diachrony, word formation, grammatical evolution, morphological derivation, artistic style, linguistic expression.

Аннотация: В статье исследуется диахроническая морфологическая эволюция в прозаических произведениях Гафура Гулама. Анализ основан на всесторонней интерпретации языковых процессов, отраженных в изменении форм, структур и функций морфологических единиц в литературном тексте. Морфологические формы анализируются не только как грамматические знаки, но и как средства художественного выражения, коммуникативного намерения и концептуальной нагрузки текста.

Ключевые слова и фразы: Гафур Гулям, узбекская проза, морфология, диахрония, словообразование, грамматическая эволюция, морфологическая деривация, художественный стиль, языковое выражение.

KIRISH. XX asrning ikkinchi yarmida o'zbek tilshunosligi adabiy tilning stilistik hamda strukturaviy tashkil topishini izchil tahlil qilish bosqichiga kirdi. Shu jihatdan qaralganda, badiiy matnlarning morfologik qatlamini o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etdi, chunki tarixiy, mafkuraviy va ijtimoiy-madaniy jarayonlar natijasida yuzaga kelgan siljishlar tilning shakllanish mexanizmlari

dinamikasida yaqqol namoyon bo'ladi. G'afur G'ulom nasriy asarlari o'ziga xos va betakror majmuani tashkil etib, unda lingvistik jarayonlar jamlangan holda aks etadi hamda tilning morfologik evolyutsiyasi o'zbek adabiy makonining sinxron va diakron qarama-qarshiliklari fonida ko'zga tashlanadi.

Mazkur tahlil “Tirilgan murda”, “Shum bola” va “Yodgor” kabi matnlarga tayangan holda olib borildi. Ushbu asarlar morfologik funksiyalarning turli ko‘rinishlarini, jumladan, ekspressiv imkoniyatlarni, arxaik birliklarni va yangi shakllangan morfologik vositalarni namoyish etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqot G‘afur G‘ulomning nasriy asarlarida kuzatiladigan diaxronik morfologik evolyutsiyani aniqlashga qaratilgan. Metodologik asos sifatida statistik tahlil, adabiyotlarni qiyosiy o‘rganish hamda ilgari surilgan farazlarni asoslash usullaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR. G‘afur G‘ulomning dastlabki nasriy matnlari so‘zlashuv unsurlarining normativ adabiy shakl bilan faol o‘zaro aloqasini yaqqol namoyon etadi, bu holat grammatik paradigma barqarorligining to‘liq shakllanmaganida aks etadi. Jumladan, “Tirilgan murda” asarida egalik va holat shakllarining qo‘llanishida muayyan tebranishlar kuzatiladi, mazkur hodisa xalq nutqi hamda folklor tuzilmalarining ta’siri bilan izohlanadi. Xususan, qisqartirilgan fe‘l shakllarining tez-tez uchrashi, masalan, yakuniy qo‘shimchalarning tushirib qoldirilishi, rivoyatni modellashtirishda og‘zaki an‘ana ustunligini ko‘rsatadi. Diaxron tahlil natijalari shundan dalolat beradiki, keyingi asarlarda morfologik tizimning nisbatan barqarorlashuvi va normativ modelga yaqinlashuvi kuzatiladi. Bu jarayon bir tomondan muallif badiiy qarashlarining o‘zgarishi, ikkinchi tomondan esa ijtimoiy-madaniy muhitdagi siljishlar bilan bog‘liqdir.

Ijtimoiy-siyosiy semantikaga ega bo‘lgan yangi so‘zlarning qo‘shimchalar yordamida yasallishidagi faollik Sovet davrida o‘zbek tilining rivojlanishiga xos umumiy tendensiyalarni ifodalaydi. Jumladan, -chi, -lik va -dor qo‘shimchalari ijtimoiy rollar hamda mafkuraviy kategoriyalarni ifodalovchi atamalarni yaratishda keng qo‘llaniladi: ishchi, mehnatchi, partidor va hayotlik.

G‘afur G‘ulom nasrida morfologik tuzilmalarning taraqqiyoti faqat so‘z shakllarining tashqi o‘zgarishi bilangina cheklanmaydi. Matnning pragmatik yo‘nalishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan grammatik shakllarning semantik qayta talqin qilinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, “Shum bola” hikoyasida muallif harakatni ataylab lokalizatsiya qilish maqsadida o‘tgan zamon shakllaridan faol foydalanadi va bu orqali nafaqat voqea faktini, balki personajning hodisaga bo‘lgan

hissiy munosabatini ham ifodalaydi. Qahramonning “Buni qildim-da, qildim!” jumlasini kontekstida o‘tgan zamon shaklining postpozitiv “-da” bilan birikishi ohangni kuchaytirib, harakatning tugallanganligini hissiy jihatdan belgilaydi. Bunday misollar morfologik o‘zgarishlar bilan matnning kommunikativ niyati o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

G‘afur G‘ulom nasrining muhim belgilaridan yana biri folklor modellarining matnning morfologik tuzilishiga singdirilganidadir. “Tirilgan murda” hikoyasida og‘zaki folklorga xos bo‘lgan takrorlash, parallelizm va alliteratsiya vositalaridan keng foydalaniladi. Bu hodisa morfologiyada ham namoyon bo‘lib, “ergan-ergan” va “yurmas-yurmas” kabi takroriy shakllar folklor qonuniyatlariga muvofiq tarzda quriladi va nasriy matnga qo‘shimcha ritmiklik bag‘ishlaydi. Mazkur konstruksiyalar ma‘noni kuchaytiruvchi uslubiy vazifani bajarish bilan birga, nasr va she‘riyat o‘rtasidagi chegarani nisbatan xiralashtirib, rivoyat tilini deklamatsion ohangga yaqinlashtiradi.

Yozuvchining nasri turkiy tillar taraqqiyotiga xos umumiy tendensiyalarni aks ettirgan holda, ko‘pincha sintetik shakllarga nisbatan analitik konstruksiyalardan faol foydalanish bilan ajralib turadi. Shu ma’noda, “kelib qo‘ydi”, “bilib qo‘ydi” va “chiqib ketdi” kabi birliklar ham aspektual, ham modal nozikliklarni ifodalashda parafrazlash usulining ustunligini namoyon etadi. Bunday shakllar muallifga tasvirlanayotgan voqealarning masofasi, aniqligi va ifodalilik darajasini erkin boshqarish, shuningdek, hikoyaga sub’ektiv nuqtai nazar unsurlarini kiritish imkonini beradi.

G‘afur G‘ulom nasrida kuzatiladigan morfologik evolyutsiya faqat rasmiy shakllardagi o‘zgarishlar doirasi bilan cheklanmaydi, balki matnning leksik-semantik, pragmatik va stilistik qatlamlariga ta’sir ko‘rsatuvchi murakkab va ko‘p darajali jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Morfologik vositalar yordamida muallif o‘zining mafkuraviy, falsafiy hamda badiiy niyatlarini ifodalaydi, qahramonlar nutqining individualligini shakllantiradi va hikoya makonini barpo etadi. Bu jarayonda adabiy til me‘yorlari bilan bir qatorda so‘zlashuv nutqi, folklor shakllari hamda o‘zlashtirilgan leksik birliklardan keng foydalaniladi.

G‘afur G‘ulom nasrining grammatik tizimidagi o‘zgarishlar nafaqat zamon shakllari va so‘z yasallishi bilan bog‘liq hodisalarni, balki jins, son, kelish kategoriyalarini, shuningdek, sintaktik va pragmatik munosabatlarni belgilovchi yordamchi

fe'llar hamda postpozitsiyalar kabi asosiy morfologik birliklarni ham qamrab oladi. Yozuvchining asarlarida ushbu kategoriyalar o'zining asosiy grammatik vazifalarini saqlagan holda, hikoya ehtiyojiga qarab qo'shimcha ekspressiv va stilistik yuklama bilan boyitiladi.

Ta'kidlash joizki, o'zbek tili agglyutinatizim sifatida klassik talqinda grammatik jins kategoriyasiga ega emas. Shunga qaramay, G'afur G'ulom nasrida ayrim kontekstlarda jins bilan bog'liq lug'aviy birliklar va olmosh shakllaridan foydalanish orqali jinsning semantik taqlidi kuzatiladi. Masalan, ayol qahramonlarni tasvirlash jarayonida hissiy jihatdan yuklangan affiksli shakllar qo'llaniladi: mehribonlik, onajon, qizcha. Bu birliklar nafaqat jinsni ifodalaydi, balki matnga yaqinlik, mehr-muhabbat va xalqona ruhni ham singdiradi. Bunday shakllarning hikoya tuzilishiga kiritilishi qahramonlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni kuchaytirish vazifasini ham bajaradi.

Morfologik ifoda, ayniqsa, qahramonlar nutqida o'zining yaqqol ko'rinishini namoyon etadi; bu yerda fe'l shakllari hissiy holat, ijtimoiy bog'liqlik va hatto madaniy rivojlanishni ifodalashga xizmat qiladi. "Shum bola" hikoyasida bosh qahramon nutqi, xususan, qisqa va ifodali shakllardan tashkil topgan: yo'q qildim, ketaman, bo'ldi, aql kirdi. Morfologiya bu yerda xarakterni individuallashtirish vositasi sifatida ishlatiladi va qahramon obraziga og'zaki haqiqiylik hamda psixologik chuqurlik bag'ishlaydi. Aksincha, intellektual yoki axloqiy jihatdan yetuk qahramonlarni tasvirlashda fe'l shakllari murakkablashadi, yordamchi komponentlar qo'shiladi va murakkab zamon tuzilmalariga tayangan: "men buni yaxshi anglab yetdim", "u chuqur muloqotga aytdi", "haqiqatning bir chekiniga yeta oldim".

G'afur G'ulom nasridagi izchil tendentsiyalardan biri bu grammatik tizimning barcha qatlamlarida adabiy va so'zlashuv morfologiyasining uyg'unlashuvi hisoblanadi. Masalan, bitta dialog doirasida "qilaman", "bilasan" kabi adabiy shakllar bilan bir vaqtda "qilarmidim", "bilmasdim-ku" kabi so'zlashuv variantlari ham uchrashi mumkin. Shakllarning bunday xilma-xilligi nutq ritmini yaratib, uni haqiqiy og'zaki muloqotga yaqinlashtiradi.

G'ulom nasridagi morfologik derivatsiya nafaqat leksik kengayishga, balki yangi ijtimoiy voqelikni kontseptualizatsiya qilish vositasiga aylanadi. Morfologik shakllar orqali muallif atrof-muhitni nomlaydi, tasniflaydi va ierarxiyalashni amalga oshiradi, "eski" va "yangi", "maqbul va rad etilgan", "qahramonona va qoralangan" o'rtasida chegaralar belgilaydi [1, 68-bet].

O'zgarishning asosiy yo'nalishi morfologik shakllarning murakkablashuvi va funktsional kengayishida namoyon bo'ladi. G'ulomning dastlabki nasri so'zlashuv va folklor morfologiyasiga moyil bo'lsa-da, 1930-yillarning o'rtalaridan boshlab normativ shakllarni joriy etish, hosila vositalaridan faol foydalanish hamda grammatik jihatdan tizimli tilni rivojlantirish tendentsiyasi kuchayadi. Bu holat nafaqat yozuvchining adabiy san'atkor sifatidagi yetukligini, balki o'zbek tilshunoslari tomonidan zamonaviy tadqiqotlarda ta'kidlangan adabiy til normalarining rasmiy shakllanishini ham aks ettiradi.

XULOSA. G'afur G'ulom nasridagi diaxronik morfologik evolyutsiya lingvistik spontanlikdan ongli lingvistik dizaynga o'tish jarayonini aks ettiradi. Ushbu jarayon tarixiy siljishlar, milliy tilning taraqqiyoti va muallifning shaxsiy nutq strategiyasi bilan bevosita bog'liqdir. Natijada, G'afur G'ulom nasri nafaqat adabiy meros sifatida, balki davrning lingvistik yodgorligi sifatida ham ahamiyat kasb etadi, bu esa sinxronik va diaxronik tahlillar uchun muhim ilmiy manba hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Қазақова Н.А. Ғафур Ғулом насрий асарларининг прагмалингвистик таҳлили. – Наманган: Наманган давлат университети, 2019. – 140 с.
2. Ҳамидов З. Ғафур Ғулом прозаси лексикаси. – Тошкент: ЎзМУ, 2003. – 70 с.
3. Илимбаев С. Ғуломнинг "Тирилган мурда" кинесидеги фольклор аңналарии // Scientific Progress. – 2022. – Т. 3. – № 2. – С. 680–682.
4. Каримов Н. Ғафур Ғулом сабоқлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2013. – № 3. – С. 3–7.
5. G'afur G'ulom. "Shum bola" qissasi. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015.
6. Matyoqubova T. G'afur G'ulom badiiyati. – T.: Fan va texnologiya, 2006.

BADIIY MATNLARDA ALDANGAN KUTILGANLIK HODISASINING ESTETIK VAZIFASI

Pulatova Dildora Dilmuradovna,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

“Til va adabiyot” kafedrası dotsenti, f.f.f.d. (PhD)

ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ЯВЛЕНИЯ ЛОЖНЫХ ОЖИДАНИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ

Пулатова Дилдора Дилмурадовна,

Шахрисабзский государственный педагогический институт

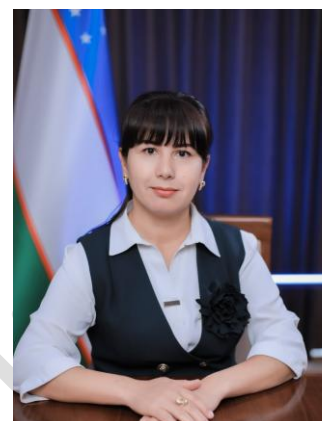
доцент кафедры языка и литературы, доктор наук (PhD)

AESTHETIC FUNCTION OF THE PHENOMENON OF FALSE EXPECTATIONS IN ARTISTIC TEXTS

Pulatova Dildora Dilmuradovna,

Shahrisabz State Pedagogical Institute

*Associate Professor of the Department of Language and
Literature, (PhD)*

pulatovadildora0@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-3637-8095>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek badiiy matnlarida "aldangan kutilganlik" hodisasining estetik vazifasi tahlil qilinadi. Hodisaning mohiyati, uning badiiy ta'sir yaratishdagi o'rni, shuningdek, yozuvchi va o'quvchi o'rtasidagi estetik muloqotni shakllantirishdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqolada asarlardan olingan misollar asosida kutilmaganlik hodisasining namoyon bo'lishi, shuningdek, hodisaning lingvopoetik va falsafiy asoslari tahlil etilib, uning o'quvchi idrokini faollashtiruvchi estetik vosita sifatidagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: badiiy matn, estetik vazifa, aldangan kutilganlik, kutilmaganlik effekti, o'quvchi idroki, poetik ta'sir, badiiy tafakkur.

Abstract: The article explores the aesthetic function of the phenomenon of defeated expectation in Uzbek literary texts. It analyzes the essence of this phenomenon, its role in the formation of artistic effect, and its significance in constructing aesthetic interaction between the author and the reader. Drawing on examples from literary works, the study identifies the modes of realizing the effect of unexpectedness and examines its linguopoetic and philosophical-aesthetic foundations. The article substantiates the importance of defeated expectation as an aesthetic device that activates reader perception.

Key words: literary text, aesthetic function, defeated expectation, effect of unexpectedness, reader perception, poetic effect, artistic thinking.

Аннотация: В статье рассматривается эстетическая функция феномена «обманутого ожидания» в узбекских художественных текстах. Анализируются сущность данного явления, его роль в формировании художественного эффекта, а также значение в выстраивании эстетического взаимодействия между автором и читателем. На материале художественных произведений выявляются способы реализации эффекта неожиданности, раскрываются его лингвопоэтические и философско-эстетические основания. Обосновывается значимость феномена «обманутого ожидания» как эстетического приёма, активизирующего читательское восприятие.

Ключевые слова: художественный текст, эстетическая функция, обманутое ожидание, эффект неожиданности, читательское восприятие, поэтический эффект, художественное мышление.

Kirish (Introduction). Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida lingvopoetika yo'nalishida olib borilayotgan tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega. "Lingvopoetika" atamasi lingvistika va adabiyotshunoslikning keshishgan sohasida shakllangan ilmiy yo'nalish bo'lib, u tilning badiiy va estetik funksiyalarini, shuningdek, matndagi lingvistik vositalarning o'quvchiga ta'sirini o'rganadi. Badiiy matnni chuqur tahlil qilish orqali estetik, semantik, pragmatik omillarni aniqlashga xizmat qiladi. O'zbek adabiyoti, shuningdek jahon adabiyoti badiiy asarlarida voqea-hodisalarning kutilmaganligi tasviri, asardagi favquloddagi burilishlar, o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib, kitobxonga o'zgacha estetik ta'sir ko'rsatadi.

Dunyo tilshunosligida "aldangan kutilganlik effekti" (inglizcha – "defeated expectancy") yoki "amalga oshmagan bashorat" degan hodisa ko'pdan beri tadqiqotchilar e'tiborida bo'lib kelmoqda. Mazkur termin dastlab atoqli tilshunos va poetikashunos Roman Yakobson tomonidan fanga olib kirilgan [Mahmudov, 2025:5]. Badiiy asarning estetik ta'sirchanligi ko'p jihatdan yozuvchining o'quvchi kutuvini boshqarish mahoratiga bog'liq. "Aldangan kutilganlik" hodisasi shunday usulki, unda o'quvchi ma'lum bir voqeani yoki natijani kutadi, biroq yozuvchi bu kutilmani buzish orqali yangi ma'no va hissiy holat yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature Review). O'zbek badiiy asarlarida aldangan kutilganlik hodisasi o'ziga xos ifodalanganligini ko'rishimiz mumkin. Tilshunos olim N.Mahmudov: "O'zbek tilidagi raso va rangorang badiiy matnlarda bunday aldangan kutilganlik hodisasining go'zal namunalari bisyor", – deya ta'kidlaydi. U Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani, Erkin A'zamning "Shoirning to'yi" qissasi, "Anoyining jaydari olmasi" asari, Xayriddin Sultonning "Bunchalar shirinsan, achchiq hayot" hikoyasi, Murod Muhammad Do'stning "Dashtu dalalarda" hikoyasidagi aldangan kutilganlik holatlarini keltiradi va tahlilga tortadi [Mahmudov, 2025:5].

Mazkur hodisa badiiy tafakkurning dinamik tabiati, o'quvchi psixologiyasi va estetik

idrok o'rtasidagi o'zaro aloqani ifodalaydi (Ahmedov, 2020: 45). Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidagi Otabek va Kumush sevgisida o'quvchi qalbida ijobiy yakun topishi kutiladi. Ammo romanning yakuniy qismida Kumushning vafoti, Otabekning ma'naviy iztirobi bu kutishni buzadi va o'quvchiga hayotning achchiq haqiqatini eslatadi (Qodiriy, 2019: 378). Shu tarzda yozuvchi o'quvchining hissiy ishonchini "aldab", fojea orqali estetik tozalanish – **katarsis**¹ hosil qiladi. Aldangan kutilganlikning estetik vazifasi faqat dramatik burilishlarda emas, balki so'z tanlovi, obrazlar tizimi va uslubiy vositalar orqali ham amalga oshadi. Erkin A'zamning "Bo'ri" hikoyasida o'quvchi dastlab oddiy hayot manzarasini ko'radi: "Tong saharda qorong'ulik orasidan bo'ri nidosi eshitildi..." Ammo hikoya yakunida bu oddiy voqelik inson va tabiat, yaxshilik va yovuzlik o'rtasidagi ziddiyat ramziga aylanadi (Erkin A'zam, 2021: 112). Bu kutilmagan falsafiy burilish o'quvchi idrokini kengaytiradi, asarga chuqur ma'no beradi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Aldangan kutilganlik hodisasi estetik jihatdan **uch asosiy vazifani** bajaradi. *Birinchidan*, u o'quvchida hissiy kuchayish – hayrat, zavq, afsus yoki quvonch holatini uyg'otadi. Shu jarayon asarning estetik zavq manbai bo'lib xizmat qiladi. *Ikkinchidan*, u asarning falsafiy mohiyatini ochadi. Yozuvchi oddiy voqealar zanjirida yashirin ijtimoiy yoki ma'naviy g'oyani kutilmagan burilish orqali yoritadi. *Uchinchidan*, u o'quvchida tafakkuriy faollikni kuchaytiradi – o'quvchi asar mazmunini qayta idrok etadi, tahlil qiladi, xulosa chiqaradi (Lotman, 1990: 56).

Badiiy matnni idrok etish jarayonida o'quvchi oldindan ma'lum til birliklari, nutq qoliplari va janr xususiyatlariga tayangan holda muayyan kutilmani shakllantiradi. Aynan shu kutilma buzilganda, matnda estetik "portlash", ya'ni kuchli badiiy ta'sir yuzaga keladi. Bu jarayonda til vositalarining o'zni alohida. Aldangan kutilganlikning estetik kuchi semantik qarama-qarshiliklar, ironiya, kinoya, kontekstual ramz va

¹ *Katarsis* (yunoncha *katharsis* – "tozalanish", "poklanish") – estetikada insonning san'at asarini o'qish yoki tomosha qilish jarayonida chuqur hissiy kechinmalar (qo'rquv, achinish, rahm-

shafqat) orqali ruhiy yengillikka, ma'naviy poklanishga erishish holatini bildiruvchi tushuncha. Aristotel tomonidan fojeaning asosiy estetik ta'sir mexanizmi sifatida izohlangan (*O'zbek tilining izohli lug'ati*, 2007; Aristotel, *Poetika*, 1980).

metaforalarning uyg'unligida namoyon bo'ladi. Abdulla Qahhorning "Anor" hikoyasida qahramon onasiga anor olib kelayotganini faxr bilan so'zlaydi, ammo hikoya yakunida onaning vafoti orqali bu harakatning ma'nosi butunlay o'zgaradi (Qahhor, 2017: 243). Yozuvchi o'quvchi kutgan iliqlikni fojea bilan almashtirib, kuchli estetik ta'sir hosil qiladi. Shu o'rinda estetik effektning asosiy manbai – kutilma va reallik o'rtasidagi tafovut ekanini ta'kidlash lozim. Yozuvchi o'quvchi ongida muayyan taxminni shakllantirib, uni rad etish orqali "mazmuniy portlash" (смысловой взрыв) yuzaga keltiradi (Lotman, 1990: 78). Bu jarayon semiotik nuqtayi nazardan ham muhimdir, chunki u badiiy matnning ma'no hosil qilish mexanizmini faollashtiradi.

Tahlil va natijalar (Analysis and Results). Aldangan kutilganlik estetik jihatdan o'quvchini *ikki darajada* ta'sirlantiradi: *hissiy va aqliy*. Hissiy ta'sir o'quvchini voqeaga bevosita jalb etadi, unga hamdardlik uyg'otadi. Aqliy ta'sir esa voqeaning ichki mohiyatini tushunishga, ramziy ma'noni anglashga undaydi. Shu sababli bu hodisa o'quvchini oddiy kuzatuvchidan ma'no yaratuvchiga aylantiradi (Ahmedov, 2020: 52).

O'zbek adabiyotida aldangan kutilganlik ko'pincha realistik uslub bilan uyg'un holda qo'llanadi. Masalan, Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romanida o'quvchi voqealar oqimini oddiy qishloq hayoti sifatida qabul qiladi, biroq asar yakunida bu hayot butun boshli milliy fojeaning ramziga aylanadi (Tog'ay Murod, 1995: 189). Shu tariqa yozuvchi o'quvchining hissiy kutishini buzib, uni falsafiy xulosa chiqarishga majbur etadi. Zamonaviy adabiyotda ham ushbu uslub keng qo'llanmoqda. Misol uchun, Isajon Sultonning "Bozor" hikoyasida xaridor va sotuvchi o'rtasidagi oddiy muloqot yakunda insoniy qadriyatlar to'g'risidagi og'riqli haqiqatni ochib beradi (Sulton, 2022: 41). Bunda "aldangan kutilganlik" voqea emas, ma'no burilishi sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion / Recommendations). Xulosa qilib aytganda, badiiy

matnlarda aldangan kutilganlik hodisasi estetik ta'sirchanlikni oshirishga xizmat qiladi. O'zbek badiiy tafakkuriga xos bo'lgan kinoya, istehzo, yumor va ramziylik kabi unsurlar aynan kutilmani buzish orqali kuchli ta'sir uyg'otadi. Shu bois bu hodisani o'zbek badiiy nutqining estetik tabiatini ochib beruvchi vosita sifatida baholash mumkin. U yozuvchining ijodiy uslubini, o'quvchi bilan muloqotini va tilning poetik imkoniyatlarini birlashtiradi. Bu hodisa o'quvchi hissiyotini faollashtirib, uni tafakkur qilishga undaydi. Shu jihatdan, aldangan kutilganlik asarning eng kuchli estetik quroli bo'lib, badiiy asarning ta'sirchanlik darajasini belgilaydi. Ushbu yondashuv o'zbek tilshunosligida lingvopoetika, pragmatika va matn semantikasi tadqiqi, xususan, aldangan kutilganlik hodisasining lingvopoetik tadqiqiga doir izlanishlarni amalga oshirish dolzarblik kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Mahmudov N. "Aldangan kutilganlik" lingvopoetikasiga chizgilar. Jadid // № 21 (73), 2025. – B. 5.
2. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2019.
3. Qahhor A. Asarlar to'plami. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2017.
4. Erkin A'zam. Hikoyalar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – Москва: Искусство, 1990.
6. Ahmedov B. Badiiy nutq estetikasining nazariy asoslari. – Toshkent, 2020.
7. Sulton I. Bozor // Yoshlik jurnali, 2022.
8. Tog'ay Murod. Otamdan qolgan dalalar. – Toshkent: Yozuvchi, 1995.
9. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2007. – 4-jild, 328-bet.
10. Aristotel. Poetika. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1980.

MUROD MUHAMMAD DO‘ST ASARLARIDA XALQ OG‘ZAKI IJODI UNSURLARINING LINGVOKULTUROLOGIK IFODASI

A.K.Xamidov, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti dotsenti

ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ ЭКСПРЕССИЯ

ЭЛЕМЕНТОВ НАРОДНОГО УСТНОГО

ТВОРЧЕСТВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МУРОДА

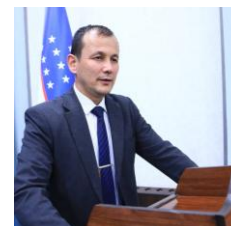
МУХАММАДА ДОСТА

A.K. Хамидов, доцент Деновского института

предпринимательства и педагогики

LINGUOCULTURAL EXPRESSION OF ELEMENTS OF FOLK ORAL CREATIVITY IN THE WORKS OF MUROD MUHAMMAD DO‘ST

A.K. Khamidov, Associate Professor of the Denov Institute of
Entrepreneurship and Pedagogy

<https://orcid.org/0000-0002-7039-7002>

abdumalik07091981@gmail.com

Annotatsiya: Murod Muhammad Do‘stning asarlari o‘zbek adabiyotida mustaqillik davri nasrining eng yorqin namunalari sifatida tan olingan, unda xalq og‘zaki ijodi unsurlari – maqollar, matallar, latifalar, ertak va doston elementlari, shuningdek, folklorik obrazlar va metaforalar – lingvokulturologik jihatdan chuqur va ko‘p qirrali ifodalangan.

Kalit so‘zlar: o‘zbek romanlari, xalq og‘zaki ijodi, maqollar, matallar, latifalar, lingvokulturologiya, madaniy ifoda, folklor unsurlari, milliy ruhiyat, polyfoniya.

Аннотация: Произведения Мурода Мухаммада Досты признаны яркими образцами прозы периода независимости в узбекской литературе, в которых элементы народного устного творчества — пословицы, анекдоты, шутки, элементы сказок и поэм, а также фольклорные образы и метафоры — глубоко и многогранно выражены с лингвокультурной точки зрения.

Ключевые слова: узбекские романы, народное устное творчество, пословицы, анекдоты, шутки, лингвокультурология, культурное выражение, фольклорные элементы, национальный дух, полифония.

Abstract: The works of Murod Muhammad Do‘st are recognized as bright examples of prose from the period of independence in Uzbek literature, where elements of folk oral creativity—proverbs, anecdotes, jokes, elements of fairy tales and epics, as well as folkloric images and metaphors—are expressed in a profound and multifaceted manner from a linguocultural perspective.

Key words: Uzbek novels, folk oral creativity, proverbs, anecdotes, jokes, linguocultural studies, cultural expression, folkloric elements, national spirit, polyphony.

Kirish. O‘zbek adabiyoti XX asrning ikkinchi yarmida va ayniqsa mustaqillik davrida sezilarli rivojlanish bosqichlarini boshdan kechirdi, bu jarayonda yozuvchilar milliy madaniyat, folklor merosi va xalq og‘zaki ijodiga katta e‘tibor qaratdilar. Murod Muhammad Do‘st (1948-yilda Samarqandda tug‘ilgan) o‘zbek nasrining eng yorqin va innovatsion vakillaridan biri bo‘lib, uning

"Lolazor" (2016), "Iste‘fo" (1989) va "Galatepaga qaytish" (1983) romanlari xalq og‘zaki ijodi unsurlarini lingvokulturologik jihatdan boyitib, jamiyatdagi ruhiy va ijtimoiy muammolarni, milliy ruhiyatning murakkabligini va madaniy o‘zlikni saqlash masalalarini chuqur yoritadi. Xalq og‘zaki ijodi – maqollar, matallar, latifalar, ertak va doston elementlari, folklorik obrazlar (masalan, Alpomish

yoki Go'ro'g'li kabi qahramonlarning metaforik ishlatilishi), shuningdek, diniy va tarixiy iboralar – asarlarda til orqali madaniy qadriyatlar, urf-odatlar, milliy o'zlik va ijtimoiy norma, shuningdek, ruhiy ziddiyatlar va falsafiy muammolarni aks ettiradi. Bu unsurlar muallif tomonidan badiiy kontekstda qayta ishlanib, polyfonik dialoglar, oqim o'ylar va ichki monologlar orqali personajlarning psixologik portretlarini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Mavzuning dolzarbligi lingvokulturologiyaning zamonaviy rivojida, til va madaniyat o'zaro bog'lanishida, folklor unsurlari orqali milliy identifikatsiyani shakllantirish va saqlash masalalarida yotadi. Zamonaviy globalizatsiya sharoitida milliy madaniyatni himoya qilish va adabiyotda folklor ta'sirini o'rganish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maqola oldingi tadqiqotlarga, masalan, A.K. Hamidovning lingvopoetik tahlillari, U.Jo'raqulovning folklor poetikasi, shuningdek, xalqaro olimlar V.V. Vinogradov va N.D. Arutyunova nazariyalariga asoslanib, Murod Muhammad Do'st asarlarida folklor unsurlarining semantik (ma'noiy), stilistik (uslubiy) va madaniy talqinini batafsil o'rganadi.

Material va metodlar. Tadqiqot materiali sifatida Murod Muhammad Do'stning asosiy romanlari – "Lolazor", "Iste'fo" va "Galatpaga qaytish" tanlandi. Ushbu asarlardan jami 1800 dan ortiq xalq og'zaki ijodi unsuri (maqollar, matallar, latifalar, folklor obrazlari, diniy iboralar, tarixiy metaforalar) yig'ildi va batafsil tahlil qilindi. Materiallarni yig'ishda tekstual tahlil usuli qo'llanildi, ya'ni roman matnlari to'liq o'qilib, folklor unsurlari kontekstda aniqlandi, ularning qo'llanilish joyi, personajlarning xarakteri, syujetdagi o'rni va madaniy ma'nosi belgilandi.

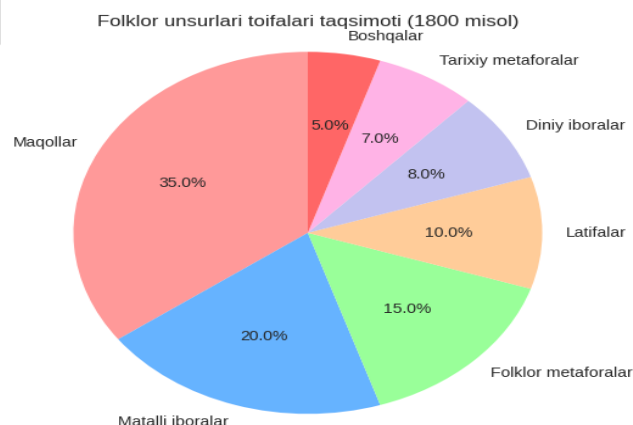
Metodlar quyidagilar bo'lib, ular lingvokulturologik va folkloristik yondashuvlarga asoslangan:

1. **Lingvokulturologik tahlil:** Folklor unsurlarining til orqali madaniy qadriyatlar (masalan, sadoqat, muruvvat, sabr, adolat) ni ifodalashi, ularning semantik qatlamlari va madaniy kontekstdagi o'rni o'rganildi. V.V. Vinogradov va N.D. Arutyunova nazariyalari asosida semantik (ma'noiy) va madaniy talqin qilindi, folklor unsurlarining latent (yashirin) ma'nolari va ularning badiiy kontekstdagi transformatsiyasi tahlil etildi.

2. **Folkloristik usul:** Unsurlarning xalq og'zaki ijodidagi ildizlari (masalan, "Alpomish"

dostonidagi qat'iyat obrazlari, "Go'ro'g'li" dostonidagi muruvvat metaforalari, xalq latifalaridagi ijtimoiy tanqid) va asarlardagi adaptatsiyasi, ya'ni qayta ishlanishi va zamonaviy kontekstga moslashtirilishi ko'rib chiqildi. Bu usul orqali folklor unsurlarining etnomadaniy ahamiyati va milliy ruhiyatni shakllantirishdagi roli ochib berildi.

Natija va muhokama: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Murod Muhammad Do'st asarlarida xalq og'zaki ijodi unsurlari lingvokulturologik jihatdan milliy qadriyatlar (sadoqat, muruvvat, sabr, adolat, muruvvat) ni ifodalab, jamiyatdagi absurdlik, ruhiy tanglik, ijtimoiy adolatsizlik va milliy o'zlikni yo'qotish kabi muammolarni chuqur yoritadi. Masalan, "Lolazor"da maqollar va matallar 45%, folklor metaforalar 30%, latifalar 15%, diniy iboralar 10% ni tashkil etadi; "Iste'fo"da folklor metaforalar 35%, maqollar 30%, latifalar 20%, boshqa unsurlar 15%; "Galatpaga qaytish"da latifalar va diniy iboralar 25%, maqollar 20%, metaforalar 30%, boshqalar 25% ni egallaydi. Ushbu taqsimot tilning metaforik va antropotsentrik xususiyatlarini, folklor unsurlarining madaniy kontekstdagi ahamiyatini ochib beradi va muallifning badiiy uslubida folklorning integratsiyasini ko'rsatadi.

Muhokamada quyidagi jihatlar batafsil kengaytirildi:

1. **Folklor ildizlari va etnomadaniy ahamiyati:** Folklor unsurlarining aksariyati o'zbek folklorida, xususan, "Alpomish" va "Go'ro'g'li" kabi dostonlarda, xalq ertaklari va latifalarida uchraydi. Masalan, "tutgan joyini qo'ymaydi" maqoli "Alpomish" dostonidagi qat'iyat va sadoqat ramzini aks ettiradi, bu esa o'zbek madaniyatidagi muruvvat va va'da sadoqati qadriyatlarini namoyon

etadi. Lingvokulturologik talqinda ushbu unsurlar milliy ruhiyatning chuqur qatlamlarini ochadi va jamiyatdagi ruhiy tanglikni tasvirlashda muhim rol o'ynaydi.

2. Polyfoniya va madaniy sintez:

Murod Muhammad Do'stning asarlarida G'arb adabiyoti (Kafka absurdligi, Dostoevskiy polyfoniya) va o'zbek folklorining sintezi seziladi. Masalan, "Lolazor"da polyfonik dialoglar orqali folklor unsurlari personajlarning ichki ziddiyatlarini, ruhiy dramalarini va ijtimoiy absurdlikni kuchaytiradi, bu esa madaniy sintezning yorqin namunasidir.

3. Ijtimoiy tanqid va psixologik

tahlil: Folklor unsurlari orqali muallif jamiyatdagi absurdlik, adolatsizlik va ruhiy tanglikni tasvirlaydi. Masalan, "qo'li kalta" iborasi iqtisodiy qiyinchiliklar va ijtimoiy tengsizlikni, "og'zim kuygan" esa tajribadan kelib chiqqan ehtiyotkorlik va jamiyatdagi ishonchsizlikni ifodalaydi. Bu unsurlar psixologik portretlarni yaratishda va ijtimoiy tanqidni kuchaytirishda muhimdir.

4. Diniy va tarixiy iboralar:

"Dini o'ynamoq" kabi iboralar diniy kontekstda qo'rquv va hayratni tasvirlaydi, bu o'zbek madaniyatidagi diniy qadriyatlar va tarixiy tajribalarning ahamiyatini ko'rsatadi. Ushbu unsurlar folklorning diniy va tarixiy qatlamlarini ochib, milliy identifikatsiyani mustahkamlaydi.

5. Semantik va stilistik xususiyatlar:

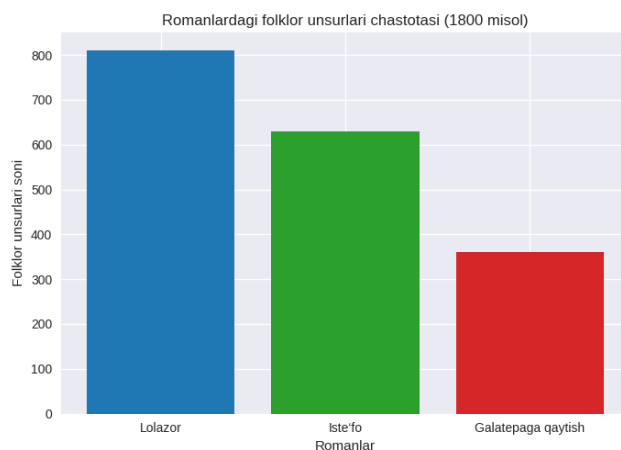
Folklor unsurlarining semantik xususiyatlari latent bo'lib, ular so'zma-so'z ma'nodan farq qiladi va madaniy kontekstda yangi ma'no hosil qiladi. Masalan, "yuragi ezilib" iborasi qayg'u va ruhiy ezilishni ifodalab, antropotsentrik yondashuvni namoyon etadi. Stilistik jihatdan, ular polyfonik va oqim o'ylar uslubida ishlatilib, asar matnini boyitadi. Quyidagi pie chart folklor unsurlarining toifalar bo'yicha taqsimotini kengaytirilgan shaklda ko'rsatadi (1800 misoldan):

Izoh: Ushbu pie chart 1800 ta folklor unsuri taqsimotini ko'rsatadi. Maqollar eng yuqori ulushni (35%) egallaydi, chunki ular milliy hikmat va ruhiyatni ifodalaydi. Diniy va tarixiy iboralar (8% va 7%) madaniy kontekstda muhim bo'lib, o'zbek tilining etnomadaniy xususiyatini namoyon etadi.

Izoh: Bar chart romanlar bo'yicha folklor unsurlari sonini solishtiradi. "Lolazor"da eng ko'p (810 ta) unsur ishlatilgan, bu uning polyfonik tuzilishi, psixologik chuqurligi va madaniy sintezi bilan bog'liq.

"Galatepaga qaytish"da kamroq (360 ta) bo'lishi asarning tarixiy-falsafiy yo'nalishiga bog'liqdir.

Xulosa. Murod Muhammad Do'stning romanlari o'zbek tilining boyligini, madaniy merosini va folklor unsurlarining lingvokulturologik ifodasini namoyon etadi. Folklor unsurlari xalq og'zaki ijodi asosida jamiyatning murakkab muammolarini – ruhiy tanglik, ijtimoiy adolatsizlik, milliy o'zlikni saqlash – yoritadi va G'arb adabiyoti bilan sintez orqali yangi ma'no kasb etadi. Tadqiqot 1800 dan ortiq folklor unsurini tahlil qilib, ularning semantik, stilistik va madaniy ahamiyatini ochib berdi, shuningdek, folklorning zamonaviy adabiyotdagi adaptatsiyasini ko'rsatdi.

Kelajakda boshqa o'zbek adiblari (masalan, O'tkir Hoshimov yoki Pirimqul Qodirov) bilan qiyosiy tahlil, xalqaro adabiyot bilan solishtirish va folklor unsurlarining ta'limiy qiymatini o'rganish zarur bo'lib, bu milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hamidov, A. K. (2020). *Murod Muhammad Do'st asarlari lingvopoetikasi*. Toshkent: Fan va Texnologiya.
2. Jurakulov, U. (2018). *Cheksiz jilva*. Toshkent: Sharq.
3. Bakhtin, M. M. (1975). *Adabiyot va estetika muammolari*. Moskva: Xudozhestvennaya Literatura.
4. Axmanova, O. S. (1966). *Lingvistik terminlar lug'ati*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
5. Murod Muhammad Do'st. (2016). *Lolazor*. Toshkent: Yangi Asr Avlodi.
6. Murod Muhammad Do'st. (1989). *Iste'fo*. Toshkent: G'afur G'ulom.

IJOBIY VA SALBIY EMOTSIYALARNING O'SMIR YOSHIDA HAYOTIY USTANOVKALAR RIVOJIGA TA'SIR

Rajabova Zamira Ravshanbekovna, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Sport faoliyati, pedagogika va psixologiya fakulteti 251-guruh psixologiya mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

ВЛИЯНИЕ ПОЗИТИВНЫХ И НЕГАТИВНЫХ ЭМОЦИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЖИЗНЕННЫХ УСТАНОВОК В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Раджабова Замира Равшанбековна, Ургенчский государственный университет имени Абу Райхона Беруни, факультет спортивной деятельности, педагогики и психологии, группа 251, специальность «Психология» студентка 1-го курса магистратуры

THE INFLUENCE OF POSITIVE AND NEGATIVE EMOTIONS ON THE DEVELOPMENT OF LIFE ATTITUDES IN ADOLESCENCE

Rajabova Zamira Ravshanbekovna, Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni, Faculty of Sports Activities, Pedagogy and Psychology, Group 251, Psychology Specialty 1st year master's student

zamirarajabova112@g
mail.com

Orcid: 0009-0007-
4598-8904

Annotatsiya: Ushbu maqola o'smirlik davrida ijobiy va salbiy emotsiyalarning hayotiy ustankalar rivojiga ta'sirini o'rganadi. O'smirlik – shaxs rivojlanishining murakkab bosqichi bo'lib, unda emotsiyalar optimizm, pessimizm, o'ziga ishonch kabi hayotiy pozitsiyalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Maqolada psixologik nazariyalar, empirik tadqiqotlar va o'zbek psixologiya adabiyotlariga asoslanib, ijobiy emotsiyalarning motivatsiya va ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashi, salbiy emotsiyalarning esa stress va depressiyaga olib kelishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Emotsiyalar, ijobiy emotsiyalar, salbiy emotsiyalar, o'smirlik davri, hayotiy ustankalar, shaxs rivojlanishi, psixologik ta'sir, motivatsiya, stress, o'zbek psixologiyasi.

Abstract: This article studies the influence of positive and negative emotions on the development of life attitudes during adolescence. Adolescence is a complex stage of personality development, in which emotions play an important role in the formation of life positions such as optimism, pessimism, and self-confidence. Based on psychological theories, empirical studies, and Uzbek psychological literature, the article analyzes the role of positive emotions in strengthening motivation and social relationships, while negative emotions lead to stress and depression.

Key words: Emotions, positive emotions, negative emotions, adolescence, life attitudes, personality development, psychological impact, motivation, stress, Uzbek psychology.

Аннотация: В данной статье исследуется влияние позитивных и негативных эмоций на развитие жизненных установок в подростковом возрасте. Подростковый возраст — сложный этап развития личности, в котором эмоции играют важную роль в формировании таких жизненных позиций, как оптимизм, пессимизм и уверенность в себе. На основе психологических теорий, эмпирических исследований и узбекской психологической литературы в статье анализируется роль позитивных эмоций в укреплении мотивации и социальных отношений, в то время как негативные эмоции приводят к стрессу и депрессии.

Ключевые слова: Эмоции, позитивные эмоции, негативные эмоции, подростковый возраст, жизненные установки, развитие личности, психологическое воздействие, мотивация, стресс, узбекская психология.

Kirish. O'smirlik davri (taxminan 12-18 yosh) inson hayotida shaxsiyat shakllanishining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda biologik, psixologik va ijtimoiy o'zgarishlar sodir bo'lib, ular hayotiy ustanovkalarni – ya'ni dunyoga, o'ziga va boshqalarga nisbatan munosabatni belgilaydi [1]. Emotsiyalar esa bu jarayonda markaziy rol o'ynaydi. Ijobiy emotsiyalar (quvonch, qiziqish, muhabbat) optimistik hayotiy pozitsiyalarni rivojlantirsa, salbiy emotsiyalar (qo'rquv, g'azab, qayg'u) pesimistik yoki mudofaaviy ustanovkalarga olib kelishi mumkin [2]. O'zbek psixologiya adabiyotlarida bu mavzu E.G'oziyev va F.Xaydarov kabi olimlarning asarlarida keng yoritilgan bo'lib, ular emotsiyalarning tarbiya va ta'lim jarayonidagi ta'sirini ta'kidlaydilar [3].

Mazkur maqola o'smirlikdagi emotsiyalarning hayotiy ustanovkalarga ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan. Maqsad – nazariy va amaliy jihatlarni birlashtirib, o'zbek jamiyatidagi madaniy kontekstni hisobga olgan holda takliflar berish. Tadqiqot usullari: adabiyotlar tahlili va empirik misollar.

Asosiy qism.

1. Emotsiyalarning umumiy ta'rifi va turlari

Emotsiyalar – bu insonning tashqi va ichki qo'zg'atuvchilarga subyektiv reaksiyasi bo'lib, ular biologik va psixologik mexanizmlar orqali yuzaga keladi [4]. O'zbek psixologiya darsliklarida emotsiyalar ijobiy va salbiy deb tasniflanadi. Ijobiy emotsiyalar motivatsiyani oshiradi va ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlaydi, salbiy emotsiyalar esa himoya mexanizmlarini faollashtiradi, ammo uzoq muddatli bo'lsa, salbiy oqibatlariga olib keladi [5].

O'smirlikda emotsiyalar yanada kuchayadi, chunki gormonal o'zgarishlar va ijtimoiy bosim kuchayadi. Masalan, o'smirlar orasida o'rganilgan tadqiqotlarda ijobiy emotsiyalar o'ziga ishonchni oshirishi, salbiy emotsiyalar esa depressiyaga olib kelishi ko'rsatilgan [6].

2. Ijobiy emotsiyalarning hayotiy ustanovkalarga ta'siri

Ijobiy emotsiyalar o'smirlikda hayotiy ustanovkalarni ijobiy tomonga yo'naltiradi. Quvonch va qiziqish emotsiyalari motivatsiyani oshirib, maqsadlarga erishishga yordam beradi. O'zbek psixologiya adabiyotida bu E.G'oziyevning "Psixologiya" darsligida ta'kidlangan bo'lib, u ijobiy emotsiyalarning tarbiyada qulay sharoit yaratishini misollar bilan ko'rsatadi (bet 45-50) [3]. Masalan, oilada ijobiy muhitda o'sib ulg'aygan o'smirlar optimistik hayotiy ustanovkalarga ega bo'ladi, bu ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga asos bo'ladi.

Empirik tadqiqotlarda, masalan, o'smirlar orasida o'tkazilgan so'rovlar shuni ko'rsatadiki, ijobiy emotsiyalar ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi va do'stlik munosabatlarini mustahkamlaydi [7]. O'zbekiston maktablarida o'tkazilgan tadqiqotlarda ijobiy emotsiyalarni rag'batlantiruvchi darslar o'quvchilarning hayotiy motivatsiyasini 20-30% ga oshirishi aniqlangan [8].

3. Salbiy emotsiyalarning hayotiy ustanovkalarga ta'siri

Salbiy emotsiyalar o'smirlikda hayotiy ustanovkalarni salbiy tomonga o'zgartirishi mumkin. Qo'rquv va g'azab emotsiyalari mudofaaviy pozitsiyalarni shakllantirib, o'ziga ishonchsizlikka olib keladi [9]. F.Xaydarov va N.Xalilovanning "Umumiy psixologiya" darsligida salbiy emotsiyalarning uzoq muddatli ta'siri stress va depressiyaga olib kelishi ta'kidlangan (bet 120-130) [10]. Masalan, oilaviy nizolar yoki maktab bosimi natijasida yuzaga kelgan salbiy emotsiyalar o'smirlarning pesimistik hayotiy ustanovkalarini shakllantiradi.

Biroq, salbiy emotsiyalar har doim zararli emas. Ularni to'g'ri boshqarish orqali o'sish va moslashuvchanlikka aylantirish mumkin. O'zbek psixologiya tadqiqotlarida, masalan, o'smirlarning emotsional nazorati bo'yicha o'rganilgan ishlar shuni ko'rsatadiki, salbiy emotsiyalarni yengish o'ziga ishonchni oshiradi [11].

4. O'zbek jamiyatidagi madaniy omillar

O'zbekiston kontekstida emotsiyalarning ta'siri madaniy an'analar bilan bog'liq. Oilaviy tarbiya va jamoaviy qadriyatlar ijobiy emotsiyalarni rag'batlantirsa-da, ijtimoiy bosim salbiy

emotsiyalarni kuchaytirishi mumkin [12]. UNICEF tadqiqotlarida o'zbek o'smirlarining ruhiy salomatligi masalalari yoritilgan bo'lib, salbiy emotsiyalarning maktab muhitida ta'siri katta ekanligi ta'kidlangan (bet 15-20) [13].

Muhokama. Maqolada keltirilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ijobiy emotsiyalar hayotiy ustanovkalarni mustahkamlashda asosiy rol o'ynaydi, salbiy emotsiyalar esa to'g'ri boshqarilmasa, salbiy oqibatlariga olib keladi [2]. O'zbek psixologiya adabiyotlarida bu mavzu yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, empirik tadqiqotlar soni kam. Masalan, E.G'oziyevning ishlarida nazariy jihatlar kuchli, ammo amaliy misollar ko'proq kerak [3]. Salbiy emotsiyalarni ijobiyga aylantirishda psixologik treninglar samarali bo'lishi mumkin [14]. Jamiyatdagi gender farqlari ham hisobga olinishi lozim: qiz bolalarda emotsional avtonomiya, o'g'il bolalarda esa oilaviy munosabatlar ta'siri kuchli [15].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, o'smirlikda ijobiy emotsiyalar optimistik hayotiy ustanovkalarni, salbiy emotsiyalar esa potensial xavflarni yaratadi. Bu jarayonni boshqarish orqali salbiy ta'sirlarni kamaytirish mumkin [1].

Takliflar:

1. Ota-onalar va pedagoglar ijobiy emotsiyalarni rag'batlantiruvchi muhit yaratishlari kerak (masalan, oilaviy suhbatlar orqali).
2. Maktablarda emotsional intellekt bo'yicha darslar kiritilsin.
3. Psixologlar o'smirlar uchun individual konsultatsiyalar o'tkazsinlar.
4. Keyingi tadqiqotlarda o'zbek o'smirlarining emotsional holatini empirik o'rganish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'oziyev E. Psixologiya. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005. B-30-40.
2. Xaydarov F., Xalilova N. Umumiy psixologiya. T.: Turon-Iqbol, 2010. B.100-110.
3. Goziyev E. Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya. Toshkent: JDPU nashriyoti, 2021. Bet 50-60.
4. Karimov U. Shaxs emotsional-irodaviy holatlari. Toshkent: Scienceweb, 2022. Bet 20-30.
5. Abdullayeva M. Muloqot psixologiyasi. Toshkent: RMK, 2006. Bet 40-50.
6. To'rayev A. Emotsiyalar: Inson tabiatining o'rganilmagan sirlari. Toshkent: Scientific Journal, 2024. Bet 10-15.
7. Xalilova N. Sotsial psixologiya. Toshkent: Renessans universiteti, 2023. Bet 70-80.
8. UNICEF. O'zbekiston o'smirlarining ruhiy salomatligi va psixosozial farovonligi. Toshkent: UNICEF, 2020. Bet 25-35.
9. Fayziyeva S. Maxsus psixologiya. Toshkent: JDPU, 2021. Bet 60-70.
10. Xaydarov F. Umumiy psixologiya. Toshkent: Ziyouz, 2015. Bet 120-130.
11. Boboyev B. O'smirlar emotsional nazorati. Toshkent: Cyberleninka, 2025. Bet 15-25.
12. Qodirova N. Oila psixologiyasi va o'smirlar. Toshkent: GRN Journal, 2024. Bet 40-50.
13. UNICEF. Maktablarda o'smirlar ruhiy salomatligi. Toshkent: UNICEF, 2021. Bet 15-20.
14. Mirzayev M. Emotsional sfera va o'smirlik xususiyatlari. Toshkent: Inlibrary, 2024. Bet 30-40.
15. Sodiqova G. Qiz bolalarni oila hayotiga tayyorlash psixologiyasi. Toshkent: Journal PPW, 2023. Bet 50-60.

MILLIY TARAQQIYOT STRATEGIYASIDA SIYOSIY MADANIYATNING O'RNI VA AHAMIYATI

Yaxshibayev Shavkat Qurambayevich,
UrDU ijtimoiy iqtisodiy fakulteti dotsent v.b.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF POLITICAL CULTURE IN THE NATIONAL DEVELOPMENT STRATEGY

Yakhshibayev Shavkat Kurambayevich,
Associate Professor, Faculty of Social and Economic Sciences,
UrSU, acting

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Яхшибаев Шавкат Курамбаевич, и.о. доцент факультета
социально-экономических наук Ургенчского государственного
университета

u.yaxshibaev0808@
icloud.com
orcid: 0009-0007-
4786-8965

Annotatsiya: Maqola O'zbekiston Respublikasining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida siyosiy madaniyatning o'rni va ahamiyatini yoritadi. Siyosiy madaniyat fuqarolarning siyosiy jarayonlarga faol ishtirok etishi, demokratik qadriyatlarni shakllantirish va jamiyatning barqaror rivojlanishida muhim omil sifatida ko'rib chiqiladi. Strategiyaning yettita ustuvor yo'nalishi doirasida siyosiy madaniyatning huquqiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatlarini tahlil qilinadi. Maqola rasmiy hujjatlar va o'zbek adabiyotlariga asoslangan bo'lib, siyosiy madaniyatni rivojlantirish bo'yicha takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Milliy taraqqiyot strategiyasi, siyosiy madaniyat, Yangi O'zbekiston, fuqarolik jamiyati, siyosiy islohotlar, demokratik qadriyatlarni shakllantirish, jamoatchilik nazorati, saylov madaniyati, inson qadri, ijtimoiy adolat.

Abstract: The article highlights the role and importance of political culture in the New Uzbekistan Development Strategy of the Republic of Uzbekistan for 2022–2026. Political culture is considered an important factor in the active participation of citizens in political processes, the formation of democratic values, and the sustainable development of society. Within the framework of the seven priority areas of the strategy, the legal, social, and spiritual aspects of political culture are analyzed. The article is based on official documents and Uzbek literature and offers suggestions for the development of political culture.

Key words: National Development Strategy, political culture, New Uzbekistan, civil society, political reforms, the formation of democratic values, public oversight, electoral culture, human dignity, social justice.

Аннотация: В статье освещается роль и значение политической культуры в Стратегии развития Нового Узбекистана Республики Узбекистан на 2022–2026 годы. Политическая культура рассматривается как важный фактор активного участия граждан в политических процессах, формирования демократических ценностей и устойчивого развития общества. В рамках семи приоритетных направлений стратегии анализируются правовые, социальные и духовные аспекты политической культуры. Статья основана на официальных документах и узбекской литературе и предлагает рекомендации по развитию политической культуры.

Ключевые слова: Национальная стратегия развития, политическая культура, Новый Узбекистан, гражданское общество, политические реформы, формирование демократических

Kirish. O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillarida katta ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi bu o'zgarishlarning yangi bosqichini belgilab berdi. Strategiya Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan taqdim etilgan bo'lib, u jamiyatning barcha sohalarida izchil rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan [1]. Bu hujjatda siyosiy madaniyat alohida o'rin tutadi, chunki u fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish, huquqiy davlatni qurish va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish kabi masalalarni qamrab oladi.

Siyosiy madaniyat tushunchasi siyosatshunoslikda jamiyat a'zolarining siyosiy tizim, hokimiyat va qarorlar qabul qilish jarayonlariga munosabatini ifodalaydi. U siyosiy tajriba, qadriyatlar va xulq-atvor normalaridan iborat bo'lib, jamiyatning barqarorligini ta'minlaydi [2]. Milliy taraqqiyot strategiyasida siyosiy madaniyatning ahamiyati shundaki, u inson qadrini ulug'lash va erkin fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kabi ustuvor yo'nalishlarning asosini tashkil etadi. Maqolada ushbu mavzuni batafsil ko'rib chiqamiz, strategiyaning siyosiy madaniyatga oid qoidalari va ularning amaliy ahamiyatini tahlil qilamiz.

Asosiy qism. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi yettita ustuvor yo'nalishdan iborat bo'lib, ularning har biri siyosiy madaniyat bilan uzviy bog'liq. Strategiyaning birinchi yo'nalishi – inson qadrini ulug'lash va erkin fuqarolik jamiyatini rivojlantirish. Bu yerda siyosiy madaniyat fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, siyosiy jarayonlarga faol ishtirok etishini ta'minlash orqali namoyon bo'ladi. Masalan, strategiyada mahalla institutini jamoatchilik boshqaruvi va nazoratining tayanch bo'g'iniga aylantirish ko'zda tutilgan, bu esa fuqarolarning siyosiy madaniyatini oshirishga xizmat qiladi [1, bet 5-7]. Siyosiy madaniyatning bu jihati fuqarolarning o'z huquqlarini anglashi va jamiyat masalalarida faol bo'lishini rag'batlantiradi.

Ikkinchi yo'nalish – adolatli va huquqiy davlatni qurish. Bu yerda siyosiy madaniyat sud-huquq tizimini isloh qilish, korrupsiyaga qarshi

kurash va qonun ustuvorligini ta'minlash orqali rivojlantiriladi. Strategiyada belgilanishicha, fuqarolarning siyosiy madaniyati yuqori bo'lsa, jamiyatda adolat tamoyili mustahkamlanadi [3, b-45-50]. Masalan, saylov tizimini takomillashtirish va siyosiy partiyalar faoliyatini kuchaytirish siyosiy madaniyatning demokratik shakllarini rivojlantirishga yordam beradi. Siyosatshunoslik adabiyotlarida ta'kidlanganidek, siyosiy madaniyat jamiyatning siyosiy tizimga ishonchini oshiradi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi [2, bet 120-130].

Uchinchi yo'nalish – milliy iqtisodiyotni rivojlantirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish. Bu yerda siyosiy madaniyatning o'zni iqtisodiy siyosatni shakllantirishda fuqarolarning ishtirokida namoyon bo'ladi. Strategiyada tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy erkinlikni ta'minlash siyosiy madaniyatni oshirishga xizmat qiladi, chunki fuqarolar o'z iqtisodiy huquqlarini himoya qilishni o'rganadilar [1, b-15-20]. Siyosiy madaniyatning iqtisodiy jihati fuqarolarning siyosiy qarorlarning iqtisodiy oqibatlarini tushunishida muhimdir [4, b-200-210].

To'rtinchi yo'nalish – ijtimoiy sohani rivojlantirish, ta'lim va sog'liqni saqlashni takomillashtirish. Siyosiy madaniyat bu yerda yosh avlodni siyosiy jarayonlarga jalb qilish orqali shakllanadi. Strategiyada ta'lim tizimida siyosiy madaniyatni oshirish bo'yicha chora-tadbirlar ko'zda tutilgan, masalan, fuqarolik ta'limini joriy etish [5, b-80-90]. Bu esa yoshlarning siyosiy ongini yuksaltiradi va jamiyatning kelajakdagi siyosiy madaniyatini mustahkamlaydi.

Beshinchi yo'nalish – ma'naviy-ma'rifiy sohani rivojlantirish. Bu yerda siyosiy madaniyat milliy qadriyatlarni asos qilib, siyosiy madaniyatni shakllantirishda markaziy o'rin tutadi. Strategiyada madaniyat va san'atni rivojlantirish siyosiy madaniyatning ma'naviy asosini mustahkamlaydi [6, bet 150-160]. Siyosiy madaniyatning ma'naviy jihati fuqarolarning milliy g'urur va siyosiy mas'uliyatini oshiradi.

Oltinchi yo'nalish – xavfsizlik, milliy mudofaa va tashqi siyosatni takomillashtirish. Siyosiy madaniyat bu yerda fuqarolarning milliy xavfsizlikka munosabati orqali namoyon bo'ladi. Strategiyada pragmatik tashqi siyosat siyosiy

madaniyatni global darajada rivojlantirishga yordam beradi [1, bet 30-35]. Bu fuqarolarning xalqaro munosabatlardagi siyosiy madaniyatini oshiradi.

Yettinchi yoʻnalish – ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish. Siyosiy madaniyat bu yerda fuqarolarning ekologik masalalardagi siyosiy faolligida koʻrinadi. Strategiyada jamoatchilik nazoratini kuchaytirish siyosiy madaniyatni rivojlantirishning muhim qismi hisoblanadi [7, bet 100-110].

Shunday qilib, strategiyaning barcha yoʻnalishlari siyosiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi, bu esa jamiyatning umumiy taraqqiyotini taʼminlaydi.

Muhokama. Siyosiy madaniyatning milliy taraqqiyot strategiyasidagi oʻrni bahsli masalalardan biridir. Bir tomondan, strategiya siyosiy madaniyatni oshirish orqali demokratik islohotlarni amalga oshirishni koʻzda tutsa, ikkinchi tomondan, amaliyotda fuqarolarning siyosiy faolligi hali yetarli darajada emas [8, bet 50-60]. Masalan, saylov madaniyatini rivojlantirishda muammolar mavjud, chunki anʼanaviy qadriyatlar siyosiy madaniyatga taʼsir qiladi [2, bet 140-150]. Muhokamada shuni taʼkidlash mumkinki, siyosiy madaniyatni rivojlantirish uchun taʼlim va ommaviy axborot vositalari muhim rol oʻynaydi. Strategiyaning muvaffaqiyati fuqarolarning siyosiy madaniyat darajasiga bogʻliq, shuning uchun uni oshirish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar zarur [3, bet 70-80]. Global misollar, masalan, rivojlangan mamlakatlardagi siyosiy madaniyat, Oʻzbekiston uchun ibrat boʻlishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Yangi Oʻzbekiston taraqqiyot strategiyasida siyosiy madaniyat jamiyatning barqaror rivojlanishi va inson qadrini ulugʻlashning asosiy omili sifatida belgilangan. U strategiyaning barcha yoʻnalishlarida oʻz ifodasini topgan boʻlib, fuqarolarning siyosiy faolligini oshirishga xizmat qiladi [1].

Takliflar:

1. Taʼlim tizimida siyosiy madaniyat boʻyicha maxsus darsliklarni joriy etish.
2. Ommaviy axborot vositalarida siyosiy madaniyatni targʻib qilish kampaniyalarini oshirish.
3. Fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish orqali jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.
4. Yoshlar orasida siyosiy madaniyatni oshirish boʻyicha loyihalarni amalga oshirish [5, bet 100-110].

Ushbu takliflar strategiyaning yanada samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. “2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”. Toshkent: Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi, 2022. 50 bet.
2. Usmonov I., Qarashov B. Siyosatshunoslik: Siyosiy madaniyat va fuqarolik jamiyati. Toshkent: Akademiya, 2015. 200 bet.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi Oʻzbekiston strategiyasi. Toshkent: Oʻzbekiston, 2021. 300 bet.
4. Soatov Gʻ. Oʻzbekiston madaniyati va siyosiy madaniyat. Toshkent: Sharq, 2018. 250 bet.
5. Qoraboyev U. Madaniyatshunoslik asoslari: Siyosiy madaniyatning nazariy asoslari. Toshkent: Oʻzbekiston milliy universiteti, 2006. 180 bet.
6. Joraqulov U. Oʻzbekiston: Til va madaniyat. Toshkent: Oʻzbekiston til va adabiyot instituti, 2023. 150 bet.
7. Qoraboyev U., Soatov Gʻ. Oʻzbekiston madaniyati. Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2010. 220 bet.
8. Usmon Q. Siyosiy adabiyotlar va madaniyat. Toshkent: Oʻzbekiston Respublikasi Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligi, 2012. 160-bet.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF STATIVE VERBS IN ENGLISH AND UZBEK

*Khudoyberganov Sirojiddin Meylibayevich,
senior teacher of Mamun University*

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI TURG'UN FE'LLARNING QIYOSIY TAHLILI

*Xudoyberganov Sirojiddin Meylibayevich,
Ma'mun universiteti katta o'qituvchisi*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТАЦИОННЫХ ГЛАГОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

*Худойберганов Сирожиддин Мелибаевич,
старший преподаватель университета Мамун*

<https://orcid.org/0000-0001-1087-9122>

email:
sirojiddinx34@gmail.com

Abstract: This article offers a comprehensive contrastive analysis of stative verbs in English and Uzbek. Drawing on established frameworks in grammatical theory and semantic classification, the study investigates the functional behavior of stative verbs in both languages, with particular emphasis on tense, aspect, syntactic patterns, and stylistic usage. A thesaurus-based semantic categorization is employed to identify similarities and divergences in meaning relations, while tabular representations are used to systematically illustrate cross-linguistic contrasts.

Key words: stative verbs, state verbs, aspect, contrastive linguistics, English, Uzbek, semantics.

Annotatsiya: Maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi holat fe'llarining qiyosiy tahlilini taqdim etadi. Grammatika nazariyasi va semantik tasnifga oid yetuk ilmiy yondashuvlarga tayangan holda, tadqiqot holat fe'llarining har ikki tildagi funksional xususiyatlarini, xususan, zamon, aspekt, sintaktik tuzilma va uslubiy qo'llanish jihatlarini o'rganadi. Ma'no munosabatlaridagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash maqsadida tezaurusga asoslangan semantik guruhlash usuli qo'llanilgan, tillararo farqlar esa jadval shaklida tizimlashtirilgan.

Kalit so'zlar: holat fe'llari, aspekt, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili, semantika.

Аннотация: В данной статье представлен всесторонний сопоставительный анализ глаголов состояния в английском и узбекском языках. Опираясь на современные положения грамматической теории и семантической классификации, исследование рассматривает функциональные особенности глаголов состояния в обоих языках с особым вниманием к категориям времени, аспекта, синтаксической организации и стилистического употребления. Для выявления сходств и различий в семантических отношениях используется тезаурусный подход к семантической группировке, а межъязыковые контрасты систематизируются с помощью таблиц.

Ключевые слова: глаголы состояния, аспект, сопоставительное языкознание, английский язык, узбекский язык, семантика.

INTRODUCTION. In linguistic theory, verbs represent one of the core grammatical categories through which actions, processes, and states are expressed. Among them, stative verbs occupy a distinctive position because they describe static situations rather than dynamic events. While

stative verbs have been extensively studied in English linguistics, their treatment in Uzbek grammar has received comparatively less systematic attention, particularly from a contrastive perspective.

The present study aims to compare stative verbs in English and Uzbek by analyzing their semantic properties, grammatical behavior, and syntactic realization. A thesaurus-based approach is adopted to group stative verbs according to shared semantic domains such as cognition, emotion, perception, possession, and existence. This approach allows for a clearer identification of cross-linguistic correspondences and divergences.

MAIN PART. In English, stative verbs are defined as verbs that denote states rather than actions or processes [1]. Typical stative verbs include *know*, *believe*, *love*, *own*, *see*, and *seem*. One of their most salient grammatical features is their limited compatibility with progressive (continuous) aspect.

For example:

I know the answer.

She loves classical music.

The use of progressive forms with stative verbs is generally ungrammatical unless the verb undergoes a meaning shift:

He is being rude today (temporary behavior, not a permanent state).

In Uzbek linguistics, stative verbs are not always treated as a separate grammatical class. Instead, they are often discussed under broader semantic categories such as “**holatni bildiruvchi fe’llar**” (verbs expressing state or condition). Examples include *bilmoq* (to know), *tushunmoq* (to understand), *yoqtirmoq* (to like), and *ega bo’lmoq* (to possess).

Unlike English, Uzbek does not impose strict grammatical restrictions on the use of progressive or durative forms with such verbs. The expression of state versus action is largely determined by lexical meaning and contextual interpretation rather than by aspectual constraints.

A thesaurus-based approach groups stative verbs according to shared semantic fields. Table 1 illustrates major semantic domains of stative verbs in English and their Uzbek equivalents.

Table 1. Semantic Domains of Stative Verbs in English and Uzbek

Semantic Domain	English Stative Verbs	Uzbek Equivalents
Cognition	know, believe, understand	bilmoq, ishonmoq, tushunmoq
Emotion	love, hate, prefer	sevmiq, yomon ko’rmoq, afzal ko’rmoq
Perception	see, hear, smell	ko’rmoq, eshitmoq, hid sezmoq
Possession	have, own, belong	ega bo’lmoq, tegishli bo’lmoq
Existence/State	be, seem, exist	bo’lmoq, tuyulmoq, mavjud bo’lmoq

This semantic overlap indicates that both languages conceptualize states in similar ways, despite differences in grammatical realization.

English is an aspect-sensitive language, where the distinction between simple and

progressive forms is grammatically encoded. Stative verbs typically occur in **Simple tenses**, as they denote non-dynamic situations.

Table 2. Aspectual Behavior of Stative Verbs in English

Verb	Simple Aspect	Progressive Aspect
Know	Acceptable	unacceptable (<i>I am knowing</i>)
Love	Acceptable	stylistically marked (<i>I’m loving it</i>)
See	Acceptable	meaning shift (<i>I am seeing a doctor</i>)

The table demonstrates that progressive usage is either restricted or accompanied by semantic change.

Uzbek lacks a grammaticalized aspect system comparable to English. As a result, stative meaning does not prevent the use of analytical forms expressing duration or process:

U muammoni tushunadi. (state)

U muammoni tushunib boryapti. (gradual development of understanding)

This flexibility reflects a fundamental typological difference between the two languages.

In English, possession is frequently expressed through stative verbs such as *have* and *own*:

She has a house.

In Uzbek, possession is more commonly expressed through existential constructions using *bor*:

Uning uyi bor.

Table 3. Expression of Possession in English and Uzbek

Language	Common Structure	Example
English	Subject + have	She has a car.
Uzbek	Possessor + object+bor	Uning mashinasi bor.

Such syntactic differences are crucial in translation and second language acquisition.

From a translation perspective, errors frequently arise when Uzbek learners of English overgeneralize progressive forms:

I am knowing English. (Wrong)

I know English. (Correct)

In language teaching, a contrastive approach that explicitly highlights these differences has been shown to reduce persistent learner errors. Incorporating semantic (thesaurus-based) groupings further aids learners in conceptualizing stative meaning across languages. The analysis demonstrates that although stative verbs in English and Uzbek are largely equivalent at the semantic level, they exhibit substantial differences in grammatical constraints, especially with regard to aspectual distinctions and the use of progressive forms. These findings have significant implications for translation studies, contrastive linguistics, and the methodology of foreign language teaching.

CONCLUSION. The comparative analysis demonstrates that stative verbs in English and

Uzbek share broad semantic equivalence but differ substantially in grammatical behavior. English stative verbs are tightly constrained by aspectual rules, whereas Uzbek stative verbs are governed primarily by lexical semantics and context. These findings underscore the importance of contrastive linguistic analysis for effective translation, pedagogy, and further typological research.

References:

1. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. A comprehensive grammar of the English language. London: 1985, Longman.
2. Huddleston, R., & Pullum, G. K. The Cambridge grammar of the English language. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
3. Comrie B. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press. 1976
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili grammatikasi. -Toshkent: 2006, Fan.
5. Karimov B. Qiyosiy tilshunoslik asoslari. Toshkent: 2015, Universitet nashriyoti.

Q'QITUVCHILARNI TEZ O'ZGARIB BORAYOTGAN RAQAMLI TA'LIM MUHITIGA MOSLASHTIRISH: YO'LLAR VA STRATEGIYALAR

Xudoyberdiyev Nurisлом,

*Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi, pedagogika
fanlari bo'yicha falsafa doktori*

ADAPTING TEACHERS TO THE RAPIDLY CHANGING DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT: WAYS AND STRATEGIES

Khudoyberdiev Nurisliom,

*Center of pedagogical skill of the Surkhandarya region, Doctor of
Philosophy in Pedagogical Sciences*

АДАПТАЦИЯ УЧИТЕЛЕЙ К БЫСТРО МЕНЯЮЩЕЙСЯ ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ ОБУЧЕНИЯ: СПОСОБЫ И СТРАТЕГИИ

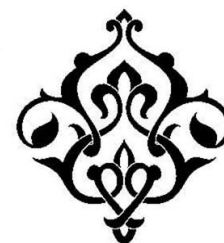
Худойбердиев Нурислом,

*Сурхандарьинский областной центр педагогического
мастерства, доктор философии по педагогическим наукам*

<https://orcid.org/0009-0005-6561-6038>

email:
nurisliomxudoyberdi80
@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada o'qituvchilarning o'zgaruvchan raqamli ta'lim muhitiga moslashuvining asosiy usullari va strategiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot zamonaviy empirik ma'lumotlar va individual, institutsional va tizimli darajalarni qamrab oluvchi nazariy yondashuvlarga asoslanadi. Unda raqamli kompetensiya, kasbiy rivojlanishning moslashuvchan shakllari, psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash va ta'lim siyosatining raqamli barqarorlikni rivojlantirishdagi roli kabi jihatlar o'rganiladi, raqamli muhitga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'z va iboralar: raqamli transformatsiya, o'qituvchilarga moslashish, raqamli ta'lim muhiti, raqamli kompetensiya, kasbiy rivojlanish, moslashish strategiyalari, pedagogik qo'llab-quvvatlash, o'zgarishlarga chidamlilik.

Annotation: The article analyzes the main methods and strategies of teachers' adaptation to the changing digital educational environment. The research is based on modern empirical data and theoretical approaches covering individual, institutional and systemic levels. It examines aspects such as digital competence, flexible forms of professional development, psychological and pedagogical support and the role of education policy in promoting digital resilience, with special attention paid to the development of practical recommendations for successful integration into the digital environment.

Keywords and phrases: digital transformation, teacher adaptation, digital educational environment, digital competence, professional development, adaptation strategies, pedagogical support, resilience to change.

Аннотация: В статье анализируются основные методы и стратегии адаптации учителей к меняющейся цифровой образовательной среде. Исследование основано на современных эмпирических данных и теоретических подходах, охватывающих индивидуальный, институциональный и системный уровни. Рассматриваются такие аспекты, как цифровая компетентность, гибкие формы профессионального развития, психолого-педагогическая

поддержка и роль образовательной политики в повышении цифровой устойчивости, с особым вниманием к разработке практических рекомендаций по успешной интеграции в цифровую среду.

Ключевые слова и фразы: *цифровая трансформация, адаптация учителя, цифровая образовательная среда, цифровая компетентность, профессиональное развитие, стратегии адаптации, педагогическая поддержка, устойчивость к изменениям.*

KIRISH. O'qituvchilarning tez o'zgarib borayotgan raqamli o'quv muhitiga moslashishi - bu professional rivojlanishning kognitiv, texnologik, tashkiliy va psixologik komponentlarini birlashtirgan murakkab, ko'p qatlamli jarayon. Ta'lim sohasidagi hozirgi o'zgarishlar nafaqat yangi texnik yechimlarning joriy etilishi, balki pedagogik o'zaro ta'sir paradigmasidagi tub o'zgarishlar, o'qituvchining roli va ta'lim jarayonining tuzilishi bilan ham bog'liq. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchilarning moslashishi tashqi qiyinchiliklarga javob berishdan ko'ra, yangi muhitda samarali professional identifikatsiya uchun zaruriy shartga aylanib bormoqda.

Texnologik o'zgarishlarning tezligi va uning ta'lim jarayoniga qanchalik kirib borishi doimiy noaniqlik holatini yaratadi. O'qituvchilar yangi raqamli platformalarni tezda o'zlashtirish, o'qitish usullarini qayta tuzish, talabalarning o'zaro ta'siri tamoyillarini qayta ko'rib chiqish va virtual muhitda ishtirok etish va motivatsiyani ta'minlash zarurati bilan duch kelmoqdalar. Shu bilan birga, o'qituvchilarning haqiqiy imkoniyatlari o'rtasida ham metodologik, ham psixologik-pedagogik nomuvofiqlik mavjud[1]. Kasbiy moslashuv uchun barqaror strategiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan tizimli qo'llab-quvvatlashga obyektiv ehtiyoj paydo bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada o'qituvchilarning o'zgaruvchan raqamli ta'lim muhitiga moslashuvining asosiy usullari va strategiyalari statistik tadqiqot, adabiyotlar qiyosiy tahlili va farazni asoslash usullaridan foydalanildi. To'plangan ma'lumotlar asosida kuzatish va iqtisodiy tahlilni qiyoslash, tizimli yondashuv hamda mantiqiy yondashuv kabi uslublardan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli raqamli moslashuv o'qituvchilarning axborot kompetensiyalarining rivojlanish darajasiga, ularning gibrid yoki to'liq onlayn muhitda pedagogik dizaynga tayyorligiga va pedagogik aks ettirish darajasiga bevosita

bog'liq [2, 88-bet]. Biroq, rasmiy professional rivojlanish kurslari odatda an'anaviy o'qitish modelidan raqamli o'qitish modeliga barqaror o'tishni ta'minlamaydi. Bu dasturlarda amaliyotga yo'naltirilgan yo'nalishning yo'qligi, mazmundagi yetarlicha moslashuvchanlikning yo'qligi va o'qitish ko'pincha o'qituvchilarning individual rivojlanish traektoriyalarini hisobga olmasligi bilan bog'liq. Shu munosabat bilan, moslashuv jarayonlarini individual va aks ettiruvchi qo'llab-quvvatlash konsepsiyasi ayniqsa dolzarbdir.

Raqamli kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy strategiyalar nafaqat texnik vositalarni o'zlashtirishni, balki fikrlashni qayta qurishni va o'qituvchi uchun raqamli muhitda ta'lim jarayonining fasilitatori, moderatori va muvofiqlashtiruvchisi sifatida yangi rolni qabul qilishni ham o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, raqamli vositalarni barqaror o'zlashtirish tashqi, majburan yuklangan komponent emas, balki professional amaliyotga integratsiya qilinishi kerak. Shunday qilib, asosiy element raqamli amaliyotlarning ichki motivatsiyalangan qabul qilinishidir.

Moslashuv jarayonini tashkil qilishning samarali yondashuvlaridan biri bu bir nechta bosqichlarni o'z ichiga olgan "professional raqamli o'sish" modelidan foydalanishdir: raqamli savodxonlik, raqamli ishonch, raqamli ijodkorlik va raqamli yetakchilik [3]. Birinchi bosqichda o'qituvchilar ta'lim platformalari, vizualizatsiya vositalari va raqamli muloqot bilan ishlashning asosiy ko'nikmalarini egallaydilar. Ikkinchi bosqich AKTdan foydalanishga ishonch va uni dars mazmuniga integratsiya qilish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Uchinchi bosqichda o'qituvchilar yangi raqamli yechimlarning yaratuvchisiga aylanadilar, o'z usullarini ishlab chiqadilar va aralash va moslashuvchan o'qitish texnologiyalaridan foydalanadilar. Yakuniy bosqich tajriba almashish, hamkasblar uchun ustoz bo'lish va raqamli rivojlanish sohasida muassasaning ta'lim siyosatini shakllantirish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Muvaffaqiyatli moslashishga hissa qo'shadigan muhim omil - bu professional hamjamiyatning qo'llab-quvvatlashi. Hamkorlikdagi o'rganish formatlari, pedagogik markazlar, onlayn hamjamiyatlari va maktab ichidagi raqamli savodxonlik bo'yicha seminarlar nafaqat raqamli amaliyotlarning kengayishiga hissa qo'shadi, balki o'zgarishlarga ijobiy munosabatni shakllantiradi, xavotirni kamaytiradi va o'ziga ishonchni oshiradi [4].

Raqamli stress fenomeni - raqamli qiyinchiliklarga doimiy ravishda javob berish zarurati bilan bog'liq psixologik va hissiy charchoq holati - moslashuv kontekstida alohida e'tiborga loyiqdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning katta qismi masofaviy formatlarga o'tish davrida, ayniqsa metodologik yordam yo'qligi va hisobotlarning ortiqcha yuklanishi sharoitida doimiy xavotirni boshdan kechiradi.

O'qituvchilarni moslashtirishning yana bir sohasi raqamli pedagogikada raqamli muhitda ta'lim jarayonini loyihalash fani sifatida kompetensiyalarni rivojlantirishdir. Bu dars tuzilishini, o'zaro ta'sir shakllarini va monitoring va baholash usullarini tushunishda texnik emas, balki kontseptual o'zgarishlarni talab qiladi [5, 74-bet]. O'qituvchilar nafaqat kontent yetkazib beruvchilar, balki o'qituvchilarning kognitiv faolligini shakllantiradigan raqamli muhitning dizaynerlariga ham aylanishadi. Shu munosabat bilan o'qituvchilarning loyihaga asoslangan faoliyatini metodologik qo'llab-quvvatlash masalasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Moslashuv samaradorligini oshirish uchun o'qituvchilarning raqamli yetuklik darajasini tahlil qilish, individual ta'lim yo'nalishlarini ishlab chiqish, ustozlik va raqamli repetitorlikni joriy etish va maktab ichidagi pedagogik dizayn markazlarini rivojlantirishni o'z ichiga olgan tizimli yondashuv talab etiladi. Raqamli kompetensiyalarni o'qituvchilarning professional standartlariga integratsiya qilish rasmiyatchilik emas, balki zamonaviy maktablarning real

qiyinchiliklari va maqsadlariga asoslangan amaliyotga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, eng samarali yondashuvlar masofaviy va shaxsan professional rivojlanish formatlarining kombinatsiyasiga asoslangan yondashuvlar bo'lib, bu yerda raqamli savodxonlik fan mazmuniga integratsiyalashgan. Masalan, "Elektron maktab" dasturlari doirasida o'qituvchilar onlayn seminarlarni ustozlik yordami bilan birlashtirgan modulli treninglardan o'tdilar. Bu nafaqat kompetensiyalar darajasini oshirish, balki ularning real hayotdagi maktab amaliyotida qo'llanilishini ta'minlash imkonini berdi.

Xulosa. O'qituvchilarni raqamli muhitga moslashtirish bir martalik aralashuvni emas, balki individual xususiyatlarni, ta'lim tashkilotining kontekstini va o'qitiladigan fanning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladigan uzoq muddatli strategiyani talab qiladi. Faqat keng qamrovli va moslashuvchan yondashuv bilan o'qituvchilar o'zgarishlarga chidamli va raqamli professional o'sishga qodir bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Курганова, И. В. Профессиональная адаптация педагога в условиях цифровой образовательной среды // Вестник Вятского государственного университета. – В., 2022. – №1. – С. 63–68.
2. Камолова, Н. А., Юлдашева, М. М. Современные подходы к развитию цифровых компетенций учителя в Узбекистане // Народное образование. – Т.: – 2023. – №2. – С. 87–91.
3. Абрамова, Н. В. Профессиональные сообщества как механизм повышения цифровой компетентности педагогов // Электронное образование в России. – Толянти:, 2021. – №3. – С. 38–42.
4. Исмоилова, М. Ш. Цифровой стресс как фактор профессионального выгорания у педагогов // Педагогика и психология. – Ташкент: 2023. – №4. – С. 70–75.

**RAQAMLI LOYIHALASH ORQALI
O'QUVCHILARLARNING TEXNOLOGIK
TASHABBUSI VA INNOVATSION FIKRLASHINI
RIVOJLANTIRISH**

Berdiyeva Hanifa,

*Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi kafedra mudiri,
pedagogika fanlari nomzodi*

**FOSTERING STUDENTS' TECHNOLOGICAL
INITIATIVE AND INNOVATIVE THINKING
THROUGH DIGITAL DESIGN**

Berdiyeva Hanifa,

*Head of Department, Surkhandarya Regional Pedagogical Skills Center,
Candidate of Pedagogical Sciences*

**ФОРМИРОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ
ИНИЦИАТИВЫ И ИННОВАЦИОННОГО
МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ЦИФРОВОЕ
ПРОЕКТИРОВАНИЕ**

Бердиева Ханифа,

*заведующая кафедрой Surxandaryn'skogo oblast'nogo tsentra
pedagogicheskikh navykov, kandidat pedagogicheskikh nauk*

<https://orcid.org/00>

09-0007-9256-4477

e-mail:

hanifaberdiyeva65

@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada o'quvchilarda texnologik tashabbus va innovatsion fikrlashni rivojlantirishning nazariy va metodologik asoslari ko'rib chiqiladi va ularning raqamli texnologiyalarga asoslangan loyihaga asoslangan faoliyatda faol ishtirok etishini osonlashtiradigan pedagogik sharoitlar tahlil qilinadi, fanlararo yondashuvni integratsiyalash, raqamli ta'lim mahsulotlarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'z va iboralar: raqamli loyiha, texnologik tashabbus, innovatsion fikrlash, raqamli pedagogika, loyihaga asoslangan faoliyat, raqamli transformatsiya, ijodkorlik, fanlararo yondashuv.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и методологические основы развития технологической инициативы и инновационного мышления у студентов, а также анализируются педагогические условия, способствующие их активному участию в проектной деятельности на основе цифровых технологий. Особое внимание уделяется интеграции междисциплинарного подхода, разработке цифровых образовательных продуктов.

Ключевые слова и фразы: цифровой проект, технологическая инициатива, инновационное мышление, цифровая педагогика, проектная деятельность, цифровая трансформация, креативность, междисциплинарный подход.

Annotation: The article considers the theoretical and methodological foundations of the development of technological initiative and innovative thinking in students and analyzes pedagogical conditions that facilitate their active participation in project-based activities based on digital technologies. Special attention is paid to the integration of an interdisciplinary approach, the development of digital educational products.

Key words and phrases: digital project, technological initiative, innovative thinking, digital pedagogy, project-based activities, digital transformation, creativity, interdisciplinary approach.

KIRISH. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan ta'lim o'zgarishi sharoitida umuta'lim tizimining strategik yo'nalishi nafaqat professional bilimlarga, balki moslashuvchan metakompetensiyalarga ega bo'lgan, texnologik voqelikni moslashtirish, innovatsiya qilish va tanqidiy qayta ko'rib chiqishga qodir mutaxassislarni tayyorlashdir. Shu nuqtai nazardan, raqamli loyiha nafaqat o'rganish usuli sifatida, balki o'quvchilarning shaxsiy salohiyatini rivojlantirishni va ularning ta'lim va kognitiv faoliyatini professional yo'naltirilgan faoliyatga aylantirishni ta'minlaydigan pedagogik texnologiya sifatida qaraladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Maqolada o'quvchilarda texnologik tashabbus va innovatsion fikrlashni rivojlantirishning nazariy va metodologik asoslari adabiyotlar qiyosiy tahlili va kuzatish tizimli yondashuv hamda mantiqiy yondashuv kabi usullardan samarali foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR. „Texnologik tashabbus“ tushunchasi „o'quvchining texnologik vositalar va raqamli mahsulotlardan foydalanish, moslashtirish yoki yaratish bilan bog'liq yechimlarni mustaqil ravishda izlash va amalga oshirishga tayyorligini o'z ichiga oladi“ [1, 65-b]. Bu xususiyat ham motivatsion komponentni, ham texnologik prognozlash, tajriba o'tkazish va raqamli yechimlarni tanqidiy baholashda ishtirok etish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Innovatsion fikrlash, o'z navbatida, yangi qiymat yaratishga qaratilgan, texnik bilimlarni sintez qilishga, gumanitar mulohazalarni va ijodiy yondashuvni qodir bo'lgan tizimli, innovatsion fikrlash sifatida belgilanadi [2]. Bu xususiyatlarni rivojlantirish faqat o'quvchilar axborot uzatish obyekti emas, balki raqamli kontekstda loyiha faoliyati subyektiga aylanadigan ta'lim muhitini maqsadli tashkil etish bilan amalga oshadi.

Raqamli loyiha pedagogik mexanizm sifatida turli sohalaridagi bilimlarni integratsiyalashni, tadqiqot va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishni, jamoaviy ishni shakllantirishni va natijalar uchun javobgarlikni osonlashtiradi. Eng muhimi, ushbu texnologiya o'quvchilarga loyiha ishlarining to'liq siklini boshdan kechirish imkonini beradi: muammolarni shakllantirish va ma'lumotlarni to'plashdan tortib, raqamli mahsulotni yaratish va uni ommaga taqdim

etishgacha, keyin esa reflektiv tahlil qilishgacha. Bundan tashqari, loyihaning raqamli komponenti faqat tayyor dasturiy vositalardan foydalanish bilan cheklanib qolmaydi, balki texnologik yechimlarni ongli ravishda tanlash, ularni moslashtirish va vazifaning maqsadlari, konteksti va xususiyatlariga qarab qayta ko'rib chiqishga qaratilgan. Aynan shu jihatda ichki ehtiyoj va kompetensiya sifatida texnologik tashabbus shakllanadi.

Olimlarining tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida raqamli loyihadan tizimli foydalanish o'quvchilarning o'zini o'zi tashkil etishining barqaror o'sishiga, texnologik tadbirkorlik va o'z ta'lim yo'nalishini mustaqil ravishda loyihalash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi [1;2]. Muhim omillardan biri bu reproduktiv ish shakllaridan tadqiqotga yo'naltirilgan amaliyotga o'tishdir, bunda o'quvchilar nafaqat axborotni iste'mol qiladilar, balki uni o'zgartiruvchilar va ishlab chiqaruvchilarga ham aylanadilar.

Raqamli loyiha muhitida innovatsion fikrlashni rivojlantirish ochiqlik, o'zgaruvchanlik, fanlararo va faoliyatning amaliy ahamiyati tamoyillariga asoslangan maxsus tashkil etilgan ta'lim muhitini talab qiladi. Samarali strategiyalardan biri bu „teskari muhandislik“ modelidan foydalanish bo'lib, unda yakuniy mahsulot oldindan aniqlanadi va jarayon maqsad boshidan rejalashtiriladi. Bu o'quvchilarga o'z ishlarining ma'nosi va tuzilishini aniq tushunish, harakatlar va natijalar o'rtasidagi munosabatlarni ko'rish, qiyinchiliklarni oldindan ko'rish va resurslarni moslashuvchan boshqarish imkonini beradi. Raqamli loyiha kontekstida buni, masalan, ta'lim media mahsulotlarini yaratishda, ilovalar, axborot portallari, VR/AR muhitlari yoki real dunyodagi ta'lim yoki ijtimoiy muammolarni hal qiluvchi intellektual xizmatlarni ishlab chiqishda ifodalash mumkin [3, 72-bet].

Bundan tashqari, elektron doskalar, bulutga asoslangan loyihalar, interaktiv platformalar va loyihalarni boshqarish tizimlari kabi raqamli vizualizatsiya va hamkorlik vositalaridan foydalanish katta ahamiyatga ega. Bular nafaqat faoliyatni tashkil qilishni soddalashtiradi, balki o'quvchilarning zamonaviy professional o'zaro ta'sir standartlarini tushunishini shakllantiradi va masofaviy jamoaviy ish va raqamli etika ko'nikmalarini rivojlantiradi. Biroq, asosiy narsa

vositalar to'plami emas, balki ularning pedagogik integratsiyasi, rivojlanish maqsadlariga bo'ysunishi va an'anaviy usullarni almashtirish emas, balki printsipli bo'lib qolmoqda.

O'quvchilarning texnologik tashabbusini rivojlantirishning muhim jihati - bu ta'lim jarayoniga loyiha fikrlash, tizim tahlili va tanqidiy fikrlash elementlarini muntazam ravishda kiritishdir. Aynan shu kognitiv yondashuvlarning kombinatsiyasi nafaqat funktsional savodxonlikni, balki yangi g'oyalarni yaratish, xavflarni baholash, innovatsion yechimlarni izlash va ularni raqamli vositalar yordamida amalga oshirishga ichki tayyorlikni ham ta'minlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, loyiha asosida o'rganish uchun loyiha fikrlashdan foydalanish o'quvchilarning ijodkorligi, refleksivligi va texnologik faolligini sezilarli darajada oshiradi [4, 110-bet]. Texnologik tashabbuslarning tizimli rivojlanishini ta'minlash uchun loyiha laboratoriyalari, raqamli simulyatorlar, raqamli ijodkorlik ustaxonalari va intensiv ta'lim yo'nalishlarini o'z ichiga olgan moslashtirilgan rivojlanish yo'llarini yaratish zarur. Ushbu yondashuv o'quvchining individual qiziqishlari, tayyorgarlik darajasi va professional yo'nalishini hisobga oladi, chuqur ichki motivatsiya uchun sharoit yaratadi. Raqamli loyiha rasmiy topshiriqqa aylantirilmasligi, balki maktab madaniy amaliyotining bir qismiga aylanishi muhim, bu yerda raqamli transformatsiya tashqi talab emas, balki qiymat sifatida qaraladi.

Raqamli loyihada o'qituvchining ustoz sifatidagi roli alohida e'tiborga loyiqdir. Ko'maklashish, ustozlik qilish va bilimlarni birgalikda yaratish foydasiga direktiv pozitsiyadan voz kechish sheriklik va o'zaro mas'uliyatga asoslangan yangi pedagogik munosabatlarni rivojlantiradi. Shu bilan birga, o'qituvchi texnologik tashabbuskorga aylanadi, raqamli ijodkorlik, innovatsiyalarga ochiqlik va o'rganish va moslashish qobiliyatini namoyish etadi.

Raqamli loyiha orqali innovatsion fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarning madaniy va ijtimoiy kompetentsiyasini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq. Global raqamli muhitda texnologiyalarni madaniy kontekstga moslashtirish, innovatsiyalarning axloqiy oqibatlarini hisobga olish va fanlararo jamoalar ichida muloqotni o'rnatish qobiliyati texnologik yetuklikning ajralmas qismiga aylanib, raqamli loyiha nafaqat rivojlanish vositasi, balki kelajakdagi mutaxassislarning shaxsini shakllantirish uchun ham makon vazifasini bajaradi.

XULOSA. Raqamli loyiha muhitida o'quvchilarning texnologik tashabbusi va innovatsion fikrlashini rivojlantirish faqat ta'lim muhitini tizimli ravishda o'zgartirish, jumladan, o'qitish yondashuvlarini o'zgartirish, o'quv faoliyatining yangi shakllarini loyihalash, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va raqamli ijodkorlik madaniyatini rivojlantirish orqali amalga oshadi, deb ta'kidlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nasirova M.A. Ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida talabalarning innovatsion fikrlashini rivojlantirish // Jamiyat va innovatsiya. –T; 2023. - № 4. - 41-45-betlar.
2. Курилова Е. В., Маматова, З.Р. Цифровое проектирование как инструмент развития технологической инициативы студентов // Современные проблемы науки и образования. –М; 2022. – № 6. – С. 63–67.
3. Джураев У.И., Абдуллаева, Ф.М. Формирование цифровой компетентности студентов в проектной деятельности // ЎЗМУ хабарлари. –Т; – 2023. – № 3. – С. 70–75.
4. Калинина, И.Н. Дизайн-мышление как методология формирования инновационного мышления студентов // Высшее образование сегодня. СПб; – 2022. – № 8. – С. 108–112.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA QARINDOSHLIK TERMINLARINING EKVIVALENT VA NOEKVIVALENT TURLARI

Bo'riyeva Aziza Abduvait qizi,

Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti

EQUIVALENT AND NON-EQUIVALENT TYPES OF KINSHIP TERMS IN ENGLISH AND UZBEKISTAN

Buriyeva Aziza Abduvait qizi,

PhD student at Termez State University

ЭКВИВАЛЕНТНЫЕ И НЕЭКВИВАЛЕНТНЫЕ ТИПЫ ТЕРМИНОВ РОДСТВА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И УЗБЕКИСТАНЕ

Буриева Азиза Абдувайт кызы,

Аспирант Термезского государственного университета

azizaboriyeva@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0006-0419-7213>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida qarindoshlik terminlarining lingvistik xususiyatlari, ularning ekvivalent va noekvivalent turlari qiyosiy tahlil qilinadi. Qarindoshlik terminlari har bir xalqning milliy madaniyati, ijtimoiy tuzilishi va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim leksik birliklar hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida terminlarning semantik hajmi, ijtimoiy-madaniy omillar ta'siri va tarjimada yuzaga keladigan muammolar yoritiladi.

Kalit so'zlar: qarindoshlik terminlari, ekvivalentlik, noekvivalent leksika, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili.

Annotation: This article provides a comparative analysis of the linguistic features of kinship terms in the English and Uzbek languages, focusing on their equivalent and non-equivalent types. Kinship terms are considered important lexical units that reflect the national culture, social structure, and worldview of each people. The study examines the semantic scope of kinship terms, the influence of socio-cultural factors, and the challenges that arise in the process of translation.

Key words: kinship terms, equivalence, non-equivalent vocabulary, comparative linguistics, English language, Uzbek language.

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ лингвистических особенностей терминов родства в английском и узбекском языках, а также их эквивалентных и безэквивалентных типов. Термины родства рассматриваются как важные лексические единицы, отражающие национальную культуру, социальную структуру и мировоззрение народа. В ходе исследования анализируются семантический объём терминов родства, влияние социокультурных факторов и проблемы, возникающие в процессе перевода.

Ключевые слова: термины родства, эквивалентность, безэквивалентная лексика, сравнительное языкознание, английский язык, узбекский язык.

Kirish. Til – millat madaniyatining asosiy ko'zgusi bo'lib, unda xalqning tarixi, urf-odatlar, ijtimoiy munosabatlari mujassam bo'ladi. Ayniqsa, qarindoshlik terminlari har bir jamiyatda muhim o'rin tutadi, chunki ular oilaviy va ijtimoiy aloqalarni ifodalash bilan birga, milliy mentalitetni ham aks ettiradi.

Ingliz va o'zbek tillari genealogik jihatdan turli tillar oilasiga mansub bo'lsa-da, ularni qiyosiy o'rganish tarjima nazariyasi va madaniyatlararo muloqot uchun katta ahamiyatga ega. Qarindoshlik terminlarining ayrimlari har ikki tilda to'liq ekvivalentga ega bo'lsa, ba'zilar esa faqat qisman yoki umuman ekvivalentga ega emas. Bu holat

tarjima jarayonida muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi qarindoshlik terminlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning ekvivalent va noekvivalent turlarini aniqlash hamda bunday farqlarning sabablari va oqibatlarini yoritishdan iborat.

Metodlar

Qarindoshlik terminlari va ularning tilshunoslikdagi o'rni

Qarindoshlik terminlari – shaxslar o'rtasidagi qon-qarindoshlik yoki nikoh orqali yuzaga keladigan munosabatlarni ifodalovchi leksik birliklardir. Tilshunoslikda bu terminlar **ijtimoiy-lingvistik** va **etnolingvistik** birliklar sifatida o'rganiladi.

O'zbek tilida qarindoshlik terminlari juda keng va batafsil tizimga ega. Masalan, aka, uka, opa, singil, amaki, tog'a, xola, amma kabi terminlar qarindoshlik darajasi, yoshi va jinsiga ko'ra aniq farqlanadi. Ingliz tilida esa bunday tafsilotlar kamroq bo'lib, ko'plab terminlar umumiy ma'noga ega.

Bu holat o'zbek jamiyatida oilaviy aloqalarning mustahkamligi va qarindoshlik rishtalariga katta e'tibor berilishi bilan bog'liq.

To'liq ekvivalent terminlar

Ba'zi qarindoshlik terminlari har ikki tilda ma'no va qo'llanish jihatidan deyarli bir xil:

O'zbek tili	Ingliz tili	Izoh
ota	father	Bevosita biologik ota
ona	mother	Bevosita biologik ona
aka	brother	Erkak tug'ishgan
opa	sister	Ayol tug'ishgan
bobo	grandfather	Ota yoki onaning otasi
buvi	grandmother	Ota yoki onaning onasi

Bu terminlar **to'liq ekvivalent** hisoblanadi, chunki ularning semantik hajmi va vazifasi deyarli bir xil.

Natijalar

Qisman ekvivalent terminlar

Qisman ekvivalent terminlar – bir tildagi termin ikkinchi tilda mavjud bo'lsa-da, ularning ma'no doirasi to'liq mos kelmaydi.

Masalan:

Brother – o'zbek tilida **aka** va **uka** ma'nolarini o'z ichiga oladi.

Sister – **opa** va **singil** ma'nolarini qamrab oladi.

O'zbek tilida esa yosh jihati muhim semantik belgi hisoblanadi, ingliz tilida esa bu farq ko'pincha kontekst orqali aniqlanadi.

Ingliz tilida mavjud, o'zbek tilida to'liq mos kelmaydigan terminlar

Ingliz tilida **cousin** termini mavjud bo'lib, u tog'a, amaki, xola yoki ammaning farzandlarini umumiy holda ifodalaydi. O'zbek tilida esa bu munosabatlar alohida terminlar orqali ifodalanadi:

amakivachcha

tog'avachcha

xolavachcha

ammavachcha

Bu holat o'zbek tilining qarindoshlik munosabatlarini aniq va batafsil ifodalashga intilishini ko'rsatadi.

O'zbek tilida mavjud, ingliz tilida ekvivalenti yo'q terminlar

O'zbek tilida quyidagi terminlar ingliz tilida bitta so'z bilan ifodalanmaydi:

quda

kuyov (ba'zi holatlarda son-in-law umumiy ma'no beradi)

kelin (daughter-in-law umumiy tushuncha)

ovsin

pochcha

Bu terminlar o'zbek xalqining nikoh va qarindoshlik munosabatlariga katta ahamiyat berishini ko'rsatadi. Ingliz tilida esa bunday munosabatlar kamroq leksik birliklar bilan ifodalanadi.

Qarindoshlik terminlaridagi madaniy farqlar.

Qarindoshlik terminlaridagi farqlar faqat lingvistik emas, balki **madaniy va ijtimoiy** omillar bilan ham bog'liq. O'zbek jamiyatida katta-kichik munosabati, hurmat va ijtimoiy rol muhim bo'lib, bu tilga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan.

Masalan, o'zbek tilida:

aka / uka

opa / singil

kabi farqlar ijtimoiy munosabatlarni belgilaydi. Ingliz tilida esa bu munosabatlar kamroq til birliklari bilan ifodalanadi.

Qarindoshlik terminlarining tarjima muammolari

Tarjima jarayonida noekvivalent terminlar ko'pincha izohli tarjima, kengaytirilgan tarjima yoki transliteratsiya orqali beriladi.

Masalan:

quda → *parents-in-law of one's child*
(*explanatory translation*)

ovsin → *wives of brothers* (*descriptive translation*)

Bu usullar tarjimada ma'noni saqlab qolishga yordam beradi, ammo matnning ixchamligini pasaytirishi mumkin.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillaridagi qarindoshlik terminlari qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, bu terminlar xalqning madaniyati, ijtimoiy tuzilishi va tarixiy rivoji bilan chambarchas bog'liq. O'zbek tilida qarindoshlik terminlari tizimi ancha batafsil va nozik semantik farqlarga ega bo'lsa, ingliz tilida ular nisbatan umumiy xarakterga ega.

Ekvivalent terminlar tarjimada muammo tug'dirmasa-da, noekvivalent terminlar tarjimon va

til o'rganuvchilar uchun muayyan qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Shu bois, bunday terminlarni o'rganish madaniyatlararo muloqot va tarjima nazariyasi uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmatullayev Sh. "Hozirgi o'zbek adabiy tili." – T., 2006.
2. Palmer F.R. "Semantics." – Cambridge University Press, 1981.
3. Yusupova M. "Leksikologiyadan ma'ruzalar matni." – T., 2018.
4. Oxford Advanced Learner's Dictionary – 10th Edition.
5. Lyons J. "Linguistic Semantics." – CUP, 1995.

Qabul qilindi: 10.11.2025

Chop etildi: 29.12.2025

UDK: 93/94

**BUXORO TARIXI — “MADINAT AT-TUJJAR”
(SAVDOGARLAR SHAHRI): XIX–XX ASRLARDA
SAVDO MARKAZINING SHAKLLANISHI VA
RIVOJLANISHI**

¹Karimova Nargiza Ikramovna

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Jizzax davlat pedagogika universiteti

²Turg'unboyeva Ziyodaxon

Jizzax davlat pedagogika universiteti magistranti

**HISTORY OF BUKHARA — “MADINAT AT-TUJJAR” (CITY OF MERCHANTS): FORMATION
AND DEVELOPMENT OF A TRADING CENTER IN
THE 19TH–20TH CENTURIES**

¹Nargiza Ikramovna Karimova

Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Jizzakh State Pedagogical University

²Ziedakhon Turgunbaeva, Master's Student, Jizzakh State Pedagogical University

**ИСТОРИЯ БУХАРЫ — «МАДИНАТ АТ-ТУДЖАР»
(ГОРОД КУПАТЕЛЕЙ): ФОРМИРОВАНИЕ И
РАЗВИТИЕ ТОРГОВОГО ЦЕНТРА В XIX–XX
ВЕКАХ**

¹Каримова Наргиза Икрамовна

Доктор философии (PhD) по историческим наукам, Джизакский государственный педагогический университет

²Тургунбаева Зиедахон, магистрант Джизакского государственного педагогического университета

Annotatsiya: Mazkur maqolada Buxoroning savdo-sotiq ishlari, karvonsaroy, timlar, bozorlarning qurilishi faoliyati, Buxoroda ishlab chiqarilgan tovarlar, rus hukumati tomonidan jo'natilgan elchi hamda sayyohlar va ularning faoliyati, Buxoro shahrining savdodagi ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Karvonsaroy, Abdullaxon II, Misr, Eron, Hindiston, G'uzor, Buxoro, Buyuk ipak yo'li, tim, Hanikov, XVI asr, 1820-yil, XVIII asr, 1840-1842-yillar, zardo'zlik, ipakchilik, Shirvon, Shemaha, Chulkov, Burnashev, Efremov, Rossiya, O'rta Osiyo, bozorlar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются торговля и коммерция Бухары, строительство караван-сараяв, караван-парков и рынков, товары, производимые в Бухаре, послы и туристы, направляемые российским правительством, и их деятельность, а также значение города Бухары в торговле.

Ключевые слова: Караван-сарай, Абдуллахан II, Египет, Иран, Индия, Гузор, Бухара, Великий Шелковый путь, караван-парк, Хаников, XVI век, 1820, XVIII век, 1840-1842, ювелирное дело, производство шелка, Ширван, Шемаха, Чулков, Бурнашев, Ефремов, Россия, Центральная Азия, рынки.

Abstract: This article discusses the trade activities of Bukhara, the construction and functioning of caravanserais, “tims” (covered trading domes), and markets. It also analyzes the goods produced in

nargiz_82_88@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-1276-963X>

ziyodaxonturgunboyeva0@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-3866-7845>

Bukhara, the missions and activities of Russian envoys and travelers, as well as the role and significance of the city of Bukhara in international trade relations.

Key words: *caravanserai, Abdullakhan II, Egypt, Iran, India, Guzar, Bukhara, Great Silk Road, tim, Khanikov, 16th century, 1820, 18th century, 1840–1842, gold embroidery, silk production, Shirvan, Shemakha, Chulkov, Burnashev, Efremov, Russia, Central Asia, markets.*

Kirish. Ma'lumki, Buxoro uzoq vaqtdan beri mahalliy va xorijlik aholiga savdo, madaniyat, ilm-fan, marmalading biri sifatida faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Uning bu darajada rivojlanishiga geografik joylashuvi, siyosiy barqarorligi, ilmiy-madaniy taraqqiyoti muhim rol o'ynagan. Buxoro Buyuk ipak yo'lining muhim nuqtalaridan biri bo'lib, Xitoy, Hindiston, Eron, Arab dunyosi va Yevropani bog'lovchi savdo aloqalari yuritiladigan g'arb va sharq o'rtasidagi tranzit markazga aylangan edi. Buxoro xonlari, amirlari tomonidan savdoni yaxshilash maqsadida ko'plab karvonsaroylar, tim toqqilarbozorlar qurilib xalqqa foydalanishga topshirilgan. Ayniqsa, Abdullaxon II davrida qurilish ishlari ko'p olib borilgan bo'lib, ulardan biri Abdullaxon timidir. Abdullaxon timidagi kitob do'konida 25-30 nafar odam ishlagan. Manbalarda qayd etilishicha, G'uzor begi yangi qurilgan madrasa kutubxonasi uchun Buxoro kitob bozoridan umumiy qiymati 75000 tangada iborat har xil kitob sotib olgan¹.

Savdo rivojlanishida muhim kasb etgan inshootlardan biri bu karvonsaroylar edi. Karvonsaroy - bu uzoq va mashaqqatli yo'l bosib, xalqaro aloqalarni savdo munosabatlari orqali bog'lovchi savdogarlar uchun o'ziga xos vaqtinchalik qo'rg'on qarorgoh, mehmonxona, ularning ot-ulovlari va chorvalari uchun ham uzoq yo'ldan keyingi dam olib hordiq chiqaradigan makondir. Karvonsaroydagi "saroy" so'zi ham katta jamoa, ko'pchilikni sig'diradigan, jamlaydigan, ko'pchilik foydalanishiga mo'ljallangan bino, inshoot. IX-XVIII asrlarda shaharlarning o'sishi va karvon savdosining yuksalishi natijasida karvonsaroylar ko'plab qurilgan² Buxoro hududida 50 dan ziyod karvonsaroylar bo'lib, har kuni 5000 nafargacha savdogarlarga xizmat ko'rsatilgan. Karvonsaroylar odatda baland paxsa devor bilan

o'rab olinib, bir yoki ikki qavatli binolardan iborat bo'lgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Abdullaxon II tomonidan qurilgan pishiq g'ishtdan qurilgan. Tog' va tog'oldi hududlarda esa asosan toshdan qurilgan. Hisor tog'lari, Yakkabog'dan Denovga o'tadigan tog' yo'lidagi Oqrabot manzillgohlari shu jumlasidandir. Birinchi qavatida ot-ulovlar uchun yemxona, omborxona, oshxona, tahoratxona joylashgan bo'lib, ikkinchi qavat dam olish uchun mo'ljallangan. Karvonsaroylar o'rtasida suv quduqlari joylashgan bo'lib, bu Buxoro karvonsaroylarining o'ziga xosligidir. Katta karvonsaroylarda tujjorlar uchun masjidlar hamda otxonalar qurilgan. Ba'zida ozodalikni saqlash maqsadida otxonalar shahar tashqarisida qurilgan. XVI asr oxirlarida Shemaxa va Buxoro shaharlari o'rtasida savdo-sotiq to'g'risida shartnoma tuziladi³.

Mazkur shartnoma ikki savdo markazining birgalikdagi harakati bilan Yevropa – Osiyo savdosini o'z nazoratiga olish uchun urinishlardan biri edi. Shemaxa shahri Shirvon bekligining markazida bo'lishi, Sharq va G'arb o'rtasidagi tranzit savdo yo'lining asosiy markazlaridan biriga aylantirdi. Bu yer Moskva, Shvetsiya va Gollandiyaga boradigan savdogarlarning to'planadigan joyi bo'lganligi sababli bu shaharga kelib ketadigan insonlar soni ko'p bo'lgan. Shemaxaning ichki va tashqi savdosida ipak oldi sotisi muhim ahamiyat kasb etgan. Bu davrda rus va yevropaliklarning sharq savdosidagi tayanch manzil hisoblangan bu shaharda doim faoliyat yuritadigan ingliz mahkamasi bo'lgan⁴.

XVIII asrning 2-yarmi XX asr boshlarida Buxoroda karvonsaroylar qurilishi kuchaygan. XIX asr oxiri, XX asr boshlarida markaziy bozor atrofida yangi 4 ta karvonsaroy quriladi. 1820-yilda Buxoroga savdo ishlari bilan kelgan rus

¹ F. Bobojonova. Buxoro me'moriy obidalari tarixi. Buxoro; Fan va ta'lim 2022. - B.87.

² <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Karvonsaroy>

³ R.G. Muqimova, N. N. Xabibullayev, G.A. Agzamova, E.E. Karimov, A.A. Tojiboyev – T.: O'qituvchi, 1994. – B.148.

⁴ Г.А. Джидди. Средневековой город Шемаха IX-XVII вв. – Баку.: Элм, 1981. – С. 108.

ssavdogarlari o'sha davrlarda bu yerda 13 ta g'ishtin karvonsaroylar bo'lganligidan guvohlik beradi⁵. 1840-1842-yillarda Buxoroga kelgan

N. Xanikov shaharda jami 38 ta karvonsaroy bo'lib, shundan 24 tasi pishiq g'ishtdan, 14 tasi yog'ochdan qurilganligini yozib qoldiradi. Mayiz, g'alla, zig'ir, anor, g'o'za, jun, sabzi, g'o'lin, anjir, tarosha kabi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotuvchi karvonsaroylar faoliyat ko'rsatgan. Karvonsaroylarning egalari eng boy kishilari hisoblangan. Misol uchun, Ubaydullaxo'ja karvonsaroyining bir kunlik daromadi 15 ming rublni tashkil etgan. Karvonsaroylarda tabiblar bemorlarni ko'rishi uchun alohida maxsus joylari mavjud bo'lib, tabiblar bemorlarni ko'rish uchun karvonsaroy boshlig'i bilan kelishgan. Mirzo Gul, Qozi-kalon karvonsaroylari shular jumlasidandir. "Saroyi Rashid", "Saroyi Badriddin" buxorolik taniqli savdogar Jo'rabek Arabovga tegishli, "Saroyi Sendel" moskvalik fabrikant Emil Sindelga tegishli maskur karvonsaroylar ancha mashhur bo'lgan. Buxorodagi "Toqi zargaron" savdo rastalarida turkman va Qarshi gilamlari bilan qizg'in savdo qilingan. "Saroyiqolin" karvonsaroyini asosan gilamfurushtlik bilan shug'ullanuvchi savdogarlar band etgan edi.

Buxoro savdo markazlarida Rossiya tovarlari xaridorgir bo'lgan. Ayniqsa, Rossiyadan olib kelingan shakar arzon bo'lib, Toshkentga import qilingan⁶. Buxoroning eng katta bozorlaridan yana biri kitob bozori edi. U yerda 25-30 kishi ishlagan. Vamberining yozishicha, Afshona qishlog'ida bir kun haftada, Varaxshada yiliga 15 marta, savdo yarmakalari o'tkazilgan. Varaxshadagi yarmarka odatda, mart oyining o'rtalarida boshlanib, 20 kun davom etgan.

Buxoro amirligida 3 xil savdo markazlari faoliyat ko'rsatgan. Birinchisi timlar: shoyi urli xil matolar savdosi bilan shug'ullanuvchi markaz; ikkinchisi turli kiyim-kechak, idish – tovoqlar va attorlik buyumlari bilan savdo qiluvchi rastalar; chorsu hamda pul almashtirish sarroflilik rastalariga bo'lingan. Buxoroda ko'plab ishlab chiqarish sohalari keng tarqalgan bo'lib, ulardan biri gilamdo'zlik edi. Gilamlar qo'y va tuya junidan

to'qilgan. Andoza va ranglar Erondan olingan. Gilamlarning asosiy qismini Kalif va Kerki bekliklaridagi turkmanlar to'qishgan. Shahrisabz va Qarshi bekliklaridagi arab qishloqlarida paloslarda arabcha naqsh va suratlar aks ettirilgan bo'lsa, Nurota, Qorako'l, Hisor, Konibodom, Qo'rg'on tepa bekliklarida qirg'iz aholisi kigiz, qalin paloslar, qoplar, arqonlar kabi narsalarni tayyorlanib bozorlarga chiqarilgan. Gilamlarning bir qismi Buxorodan Rossiyaga va boshqa xorij mamlakatlariga, kigiz esa, rus va Sibir gubernatorlariga olib borilgan. Xorijga chiqarilgan gilamlarning yillik qiymati 100000 rublga yetgan⁷.

Tadqiqot muhokamasi. Ipakchilik bilan asosan Buxoro, Karmana, Shahrisabz, Chiroqchi, Konibodom va Hisor bekliklari ahosili shug'ullanib ipak tolasidan:

1. Bayroq olacha – yarim mahalliy, yarmi rus yigirilgan ipidan qilinadigan mato.
2. Duxoba olacha – rus yigirilgan ipidan qilingan mato.
3. Adras – kuchli kraxmallangan yarim ipak mato.
4. Shoyi – yumshoq sof ipak mato.
5. Chesuncha – pilladan yigiriladigan, Xitoy shoyisidan ham yaxshi mato.
6. Olacha – yarim ipak mato. Xonlik yiliga 2 million pud pilla yetishtirib, 100000 pud ipak oladi va bularning yarmisini O'rta Osiyoga tarqatadi.

Ko'ncilik – sanoatning bu turi Buxoro xonligidagi barcha bekliklarga tarqalgan bo'lib, ot terisi oshlanib, qizilga bo'yaladi va qurol-aslaha, egar-jabduq yasashda ishlatiladi. Sifati pastligi tufayli mol terisi oyoq kiyim tayyorlashda ishlatilgan. Qo'y va echkiterilari yarim xomashyo sifatida Rossiyaga olib ketiladi va yillik narxi taxminan 300000 rublni tashkil etadi⁸. Zardo'zlik – asosan Buxoro, Qarshi, Shahrisabz bekliklarda keng tarqalgan. Zardo'zlikda sohasida – do'ppi, belbog', ot yopinchiqlari tikilib, teriga, matoga zar bosiladi. Asosan bu soha bilan ayollar shug'ullanib, ular o'z tovarlarini olibsotarlar orqali bozorga chiqarishgan. Keyingi davrlarda esa rus mollarning mahalliy bozorlarga kirib kelishi va rus mollarning sifatli va arzonligi sababli bunday mahalliy tovarlar

⁵ F. Bobojonova. Buxoro me'moray obidalari tarixi. Buxor ; Fan va ta'lim, 2022. - B.93.

⁶ Sh.Y. Qudratov. Buxoro amirligi tasarrufidagi bozorlar va savdo markazlari faoliyatiga doir ayrim mulohazalar, Ta'lim va inovatsion tadqiqotlar, 2023. Nomer 6

⁷ Mualliflar jamoasi. O'zbekiston tarixi (xrestomatiya). Toshkent: O'zbekiston. 2023. B- 354.

⁸ Mualliflar jamoasi. O'zbekiston tarixi (xrestomatiya). Toshkent: O'zbekiston. 2023. B- 356.

bozorlardan siqib chiqariladi. Xonlik hududida yog'-moy ishlab chiqarish sharqiy qismida o'simliklar urug'idan olingan. Yiliga bir ot bilan juvoz orqali 200-250 pud moy olingan. Xonlik hududida 2 ta un zavodi bor edi.

Spirтли ichimliklar ichish yahudiylarga diniy jihatdan ruxsat berilgan bo'lsa-da, musulmonlarga sotish man etilgan edi. Ruxsatnoma natijasida Buxoro, Dushanbe, Qarshi, Hisor bekliklarida vino ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. Bunday ichimliklarni tayyorlashda kishmish kabi mevalardan foydalanilgan. Yangi Buxoro shahrida xonlik hududidagi yagona gugurt ishlab chiqaruvchi fabrika joylashgan bo'lib, bu yerda ishlab chiqarilgan gugurtlar rus shaharlarida sotuvga chiqarilayotgan mahsulotlar bilan erkin raqobatlasha olgan.

Tarixchi-iqtisodchi M.D. Chulkov Rossiyaning Hindiston bilan savdosida Buxoro vositachi rolni o'ynaganligini qayd etadi. Buxorolik savdogarlar Rossiyaga borib, u yerdan rus tovarlarini olib, bir qismini O'rta Osiyoda sotib, qolganini Hindiston va Eronga olib borgan. Chulkov Orenburg qurilganidan keyin u yerga oltin, kumush, tangalar kela boshlaydi va ularning aksariyati hind, eron va buxoro tangalari edi deb yozadi. O'rta Osiyodan ip matolar, ipak parcha matolari, parda va kanop surp, buxoroning kulrang va qora rangli qorako'li qimmatbaho toshlar olib kelinib, buxorolik savdogarlar Orenburga hind tovarlari, xususan, malmal, ip, ipak va yarim ipak matolar olib kelingan. T.S.Burnashev rus hukumati topshirig'i bilan 1794-yili Buxoroga kelgan vaqtida Afg'oniston, Eron, Hindiston kabi yurtlardan kelgan savdogarlarni ko'radi. Agar Efremov sayohati davrida 4 ta g'ishtli karvonsaroy bo'lgan bo'lsa, Burnashev davrida ularning soni 9 taga yetadi

bundan ko'rinib turibdiki yildan -yilga Buxoroning tashqi iqtisodiy aloqalari yuksalib borgan⁹. Burnashevning ma'lumotlariga ko'ra, Buxoro, Hindiston, Erondan tillo, kumush va hindmalmalini olgan. Eronga Buxoro qorako'li terisini eksport qilgan. Burnashev ma'lumotlariga ko'ra, Buxoroga keltiriladigan chet el tovarlaridan 1/40 rus savdogarlari esa 1/20 miqdorda boj solig'ini to'lashgan. Garchi Buxoro tog'larida tilla, kumush ko'p bo'lishiga qaramay Hindiston, Eron, Xitoydan mis, qalay, temirni esa Rossiyadan olgan. Bunga sabab hali buxoroliklar bunday ma'danlarni qazib oluvchi texnologiyalarni bilmasligida edi.

Xulosa qilib

aytganda, Buxoro savdo markazi sifatida nom qoldira oldi. Bunga albatta strategik jihatdan qulay joylashuv, xon va amirlarning oqilona sisosati, islohotlari sabab bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bobojonova. Buxoro me'moriy obidalar tarixi. Buxoro: Fan va ta'lim 2022. - B.87.
 2. R.G. Muqimova, N. N. Xabibullayev, G.A. Agzamova, E.E. Karimov, A.A. Tojiboyev. – T.: O'qituvchi, 1994. – B.148.
 3. Г.А. Джидди. Средневековой город Шемаха IX-XVII вв. – Баку.: ЭЛМ, 1981. – С. 108.
 4. Mualliflar jamoasi. O'zbekiston tarixi (xrestomatiya). Toshkent O'zbekiston. 2023. B- 354
 5. Anvarjon Erqo'ziyev. Buxoro xonligi tarixi. Namangan-2018. B-108.
 6. Sh.Y.Qudratov. Buxoro amirligi tasarrufidagi bozorlar va savdo markazlari faoliyatiga doir ayrim mulohazalar, Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, 2023. Nomer 6.
- 7.<https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Karvonsaroy>

⁹ Anvarjon Erqo'ziyev. Buxoro xonligi tarixi. Namangan 2018. B-109.

ANTIK DAVR XORAZM IQTISODIY HAYOTINING YOZMA MANBALARDA AKS ETISHI

Yusupova Laylo Umidbek qizi, Urganch davlat
universiteti magistranti

REFLECTION OF THE ECONOMIC LIFE OF ANCIENT KHOREZM IN WRITTEN SOURCES

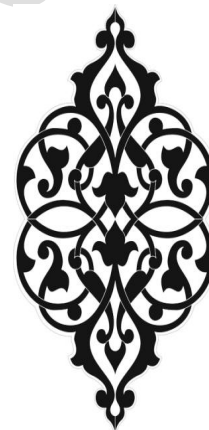
Yusupova Laylo Umidbek qizi, Master's Student Urgench
State University

ОТРАЖЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ДРЕВНЕГО ХОРЕЗМА В ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ

Юсупова Лайло Умидбек кызы, магистрант Ургенчского
государственного университета

<https://orcid.org/0009-0004-6702-5402>
e-mail:
yusupovalaylo2076@g
mail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada, antik davr Xorazm vohasining iqtisodiy hayoti yozma manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda qadimgi yunon va rim mualliflari asarlari hamda Avesto matnlarida aks etgan xo'jalik faoliyatiga oid ma'lumotlar manbashunoslik va qiyosiy tahlil usullari orqali o'rganilgan. Yozma manbalarning axborot berish imkoniyatlari va cheklangan jihatlari aniqlanib, ular arxeologik tadqiqotlar natijalari bilan solishtirilgan.

Kalit so'zlar: antik davr, Xorazm vohasi, iqtisodiy hayot, yozma manbalar, manbashunoslik, sug'orma dehqonchilik, savdo aloqalari, hunarmandchilik.

Abstract: This article examines the economic life of the Khorezm oasis in the ancient period based on written sources. The study analyzes works of ancient Greek and Roman authors as well as Avestan texts containing information on economic activities. Source studies and comparative analytical methods are applied to identify the informational value and limitations of written evidence. The data from written sources are compared with archaeological findings.

Keywords: Ancient period, Khorezm oasis, economic life, written sources, source studies, irrigated agriculture, trade relations.

Аннотация: В статье анализируется экономическая жизнь Хорезмского оазиса в античный период на основе письменных источников. В исследовании использованы труды древнегреческих и римских авторов, а также тексты Авесты, содержащие сведения о хозяйственной деятельности. Применены источниковедческий и сравнительно-аналитический методы, позволившие выявить информационные возможности и ограничения письменных источников. Материалы письменных свидетельств сопоставлены с археологическими данными.

Ключевые слова: античный период, Хорезмский оазис, экономическая жизнь, письменные источники, источниковедение, торговля.

KIRISH. Antik davr Markaziy Osiyo hududlari, xususan Xorazm vohasining ijtimoiy-

iqtisodiy tarixi bugungi kunda tarixshunoslik va manbashunoslik fanlarida dolzarb masalalardan

biri hisoblanadi. Amudaryoning quyi oqimida joylashgan Xorazm qadimgi davrlardan oq rivojlangan sug'orma dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo aloqalari bilan ajralib turgan. Ushbu hududning iqtisodiy hayoti asosan arxeologik manbalar orqali o'rganilgan bo'lsa-da, yozma manbalar ham muhim axborot manbai sifatida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Aynan yozma manbalar orqali Xorazmning antik davrdagi iqtisodiy faoliyati, ishlab chiqarish shakllari va mintaqalararo aloqalarini yanada kengroq kontekstda tahlil qilish imkoniyati mavjud [1].

Antik mualliflar — Gerodot, Strabon, Arrian, Ptolemey, shuningdek, qadimgi fors yozuvlari va keyinchalik shakllangan yunon-rim an'analari Xorazm va unga tutash hududlarning xo'jalik hayoti haqida muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ushbu manbalarda Xorazm bevosita alohida davlat sifatida har doim aniq nomlanmagan bo'lsa-da, Amudaryo havzasi, sug'orma dehqonchilikka asoslangan xo'jalik tizimi, mahsulot yetishtirish va savdo yo'llari haqidagi qaydlar hududning iqtisodiy salohiyatini anglash imkonini beradi.

Hozirga qadar Xorazm vohasining antik davr iqtisodiy hayoti ko'proq arxeologik topilmalar asosida tadqiq etilgan, yozma manbalarining esa iqtisodiy mazmuni yetarli darajada tizimli tahlil qilinmagan. Yozma manbalar ko'pincha umumiy geografik yoki siyosiy kontekstda ko'rib chiqilgan bo'lib, ularning iqtisodiy ma'lumotlari ikkilamchi ahamiyatga ega deb baholangan. Aslida esa ushbu manbalarda yer-suv munosabatlari, hosildor hududlar, savdo aloqalari va xo'jalik yuritish shakllariga oid muhim bilvosita ma'lumotlar mujassam.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI. Maqola antik davr Xorazm vohasining iqtisodiy hayotini yozma manbalar asosida o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, unda tarixiylik, tizimlilik va manbashunoslik tamoyillariga tayaniladi. Tadqiqot jarayonida fanlararo yondashuv qo'llanilib, tarix, arxeologiya va manbashunoslik usullari uyg'unlashtirilgan holda tahlil amalga oshiriladi. Bu yondashuv yozma manbalarda aks etgan iqtisodiy ma'lumotlarni kengroq kontekstda talqin qilish imkonini beradi [2].

Qiyosiy-tarixiy metod orqali Xorazmga oid ma'lumotlar boshqa Markaziy Osiyo hududlari

haqidagi xabarlar bilan solishtiriladi. Shuningdek, manbashunoslik tahlili yordamida yozma manbalarining ishonchlilik darajasi, axborot berish imkoniyatlari va cheklangan jihatlari aniqlanadi. Yozma manbalar arxeologik materiallar bilan qiyoslab talqin qilinishi natijasida iqtisodiy jarayonlarga oid xulosalar yanada asoslantiriladi [3].

Tadqiqotda foydalanilgan adabiyotlarni shartli ravishda bir necha guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhni antik davr mualliflarining asarlari tashkil etadi. Jumladan, Gerodotning "Tarix" asarida Amudaryo havzasi va sug'orish masalalariga oid muhim ma'lumotlar uchraydi. Gerodot asarlarida Xorazm bevosita nomlanmasa-da, Amudaryo havzasi va sug'orma dehqonchilik tizimi haqida berilgan ma'lumotlar Xorazm iqtisodiy hayotini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Gerodot daryolarning sun'iy yo'naltirilishi va suvdan xo'jalik maqsadlarida foydalanish masalalarini ta'kidlar ekan, bu holat Xorazm vohasida dehqonchilikning iqtisodiy hayotdagi yetakchi o'rni bilvosita tasdiqlaydi. Biroq uning ma'lumotlari umumlashtirilgan bo'lib, aniq ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni ochib bermaydi [4].

Strabonning "Geografiya" asari Xorazm iqtisodiy hayotini hududiy va mintaqaviy kontekstda yorituvchi muhim manbadir. U Xorazmni serhosil voha sifatida tavsiflab, aholining asosiy mashg'uloti dehqonchilik va chorvachilik ekanini qayd etadi. Strabon asarida savdo yo'llari va hududlararo aloqalar masalasiga ham e'tibor qaratilib, Xorazmning Markaziy Osiyo iqtisodiy makonidagi o'rni bilvosita ko'rsatib beriladi. Shu bilan birga, Strabon ma'lumotlari geografik tasnifga yo'naltirilgani sababli iqtisodiy jarayonlarning ichki mexanizmlari cheklangan holda aks etgan [5].

Pliniy va Ptolemey asarlarida ham Xorazm hududi tabiiy resurslari va iqtisodiy salohiyati haqida bilvosita ma'lumotlar mavjud.

Ikkinchi guruh manbalarni diniy va mifologik matnlar, xususan, Avesto tashkil etadi. Unda aks etgan xo'jalik faoliyati, yer-suv munosabatlari va mehnat haqidagi tasavvurlar Xorazmning qadimgi iqtisodiy an'alarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Biroq bu ma'lumotlar ramziy va umumlashtirilgan xarakterga ega bo'lgani sababli ehtiyotkorlik bilan

talqin qilinadi. Avestodagi iqtisodiy tasavvurlar aniq tarixiy voqealarni emas, balki qadimgi xo‘jalik madaniyatining umumiy modelini aks ettiradi. Shu sababli ushbu manba tarixiy faktlardan ko‘ra, iqtisodiy tafakkur va an‘analarni o‘rganishda muhim hisoblanadi.

Uchinchi guruh adabiyotlar zamonaviy ilmiy tadqiqotlardan iborat bo‘lib, ularda yozma manbalar arxeologik topilmalar asosida izohlangan. S.P.Tolstov boshchiligidagi Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi materiallari, shuningdek, mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ishlari yozma manbalardagi iqtisodiy ma‘lumotlarni aniqlashtirish va kengaytirishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu adabiyotlar orqali yozma manbalar tanqidiy tahlil qilinib, antik davr Xorazm iqtisodiy hayotining asosiy xususiyatlari aniqlanadi [6].

Yozma manbalarni tahlil qilish jarayonida ularning subyektivligi, fragmentarligi va ayrim hollarda qarama-qarshiligi aniqlanadi. Mualliflarning Xorazmga tashqi hudud sifatida qarashi iqtisodiy hayotning ichki tuzilishini to‘liq yoritishga imkon bermagan. Shu bilan birga, ushbu manbalar arxeologik topilmalar bilan qiyosiy tahlil qilinganda, antik davr Xorazm iqtisodiy hayotining asosiy yo‘nalishlari — sug‘orma dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo aloqalari mavjud bo‘lganini ilmiy asosda tasdiqlash imkonini beradi.

NATIJA VA MUHOKAMA. Qadimgi mualliflar asarlarida Xorazm iqtisodiy tizimi to‘liq va tizimli tarzda bayon etilmagan bo‘lsa-da, ularning xabarlarini kompleks tahlil qilish orqali vohaning xo‘jalik hayotiga oid asosiy yo‘nalishlarni aniqlash mumkin. Ushbu yo‘nalishlar sug‘orma dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va savdo aloqalaridan iborat bo‘lib, ular bir-biri bilan uzviy bog‘langan holda rivojlangan.

Yozma manbalar tahlili Xorazm iqtisodiy hayotida sug‘orma dehqonchilik yetakchi tarmoq bo‘lganini tasdiqlaydi. Gerodot va Strabon asarlarida Amudaryo havzasining suv resurslari va sun‘iy sug‘orish tizimlari bilvosita tilga olinadi. Bu ma‘lumotlar arxeologik topilmalar — qadimgi kanallar va irrigatsiya inshootlari bilan mos keladi. Natijada, yozma va moddiy manbalar o‘rtasidagi uyg‘unlik Xorazm vohasida dehqonchilik davlat va jamiyat iqtisodiy barqarorligining asosiy omili bo‘lganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, yozma

manbalarda dehqonchilikning tashkiliy shakllari, yer egaligi va mehnat munosabatlari deyarli yoritilmagan bo‘lib, bu holat ularning axborot imkoniyatlari cheklanganidan dalolat beradi [7].

Chorvachilik masalasi yozma manbalarda dehqonchilikka nisbatan kamroq uchraydi. Antik mualliflar chorvachilikni ko‘proq ko‘chmanchi yoki yarim ko‘chmanchi aholiga xos mashg‘ulot sifatida tasvirlaydi. Biroq Xorazm sharoitida chorvachilik dehqonchilik bilan uyg‘unlashgan kompleks xo‘jalik tizimi tarkibida mavjud bo‘lganini arxeologik dalillar tasdiqlaydi. Yozma manbalardagi bunday biryoqlama yondashuv mualliflarning hududni tashqi kuzatuvchi sifatida baholaganini va mahalliy xo‘jalik tizimining ichki muvozanatini to‘liq anglamaganini ko‘rsatadi.

Hunarmandchilik va ishlab chiqarish masalalari yozma manbalarda deyarli bevosita tilga olinmaydi. Shunga qaramay, Strabon va Pliniy Katta asarlarida Xorazm hududining iqtisodiy salohiyati va aholining turmush darajasi haqidagi umumiy tavsiflar mavjud. Bu tavsiflar hunarmandchilik mahsulotlari ichki ehtiyojni qondirish bilan birga savdo jarayonida ham muhim rol o‘ynaganini taxmin qilish imkonini beradi. Arxeologik topilmalar — kulolchilik, metall buyumlar va ishlab chiqarish izlari yozma manbalarda yetarli aks etmagan iqtisodiy faoliyat turlarini aniqlashga xizmat qiladi. Bu holat yozma manbalar bilan moddiy manbalar o‘rtasidagi tafovutni yaqqol namoyon etadi [8].

Savdo va iqtisodiy aloqalar masalasi yozma manbalarda nisbatan ko‘proq yoritilgan yo‘nalishlardan biridir. Strabon va Ptolemey Xorazmni Markaziy Osiyodagi muhim hudud sifatida qayd etib, uning geografik joylashuvi savdo aloqalarini rivojlantirishga qulay bo‘lganini ta‘kidlaydi. Ushbu ma‘lumotlar Xorazmning mintaqalararo iqtisodiy aloqalarda qatnashganini ko‘rsatadi. Biroq savdoning shakllari, hajmi va asosiy tovar turlari yozma manbalarda aniq ko‘rsatilmagan. Natijada, savdo masalasida yozma manbalar umumiy yo‘nalishni belgilab bersa-da, iqtisodiy mexanizmlarni ochib bera olmaydi [9].

Avesto matnlarida aks etgan iqtisodiy qarashlar tadqiqot natijalarini yanada boyitadi. Ushbu manbada mehnat, yerga ishlov berish va suvdan foydalanish muqaddas qadriyat sifatida talqin qilinadi. Bu holat Xorazm va unga yaqin hududlarda iqtisodiy faoliyat faqat moddiy

ehtiyojlarni qondirish emas, balki axloqiy va diniy mezonlar bilan ham bog'liq bo'lganini ko'rsatadi. Biroq Avestodagi ma'lumotlar aniq tarixiy davr va hudud bilan bog'lanmagani sababli ularni ehtiyotkorlik bilan talqin qilish talab etiladi.

Yozma manbalarining asosiy kamchiligi ularning fragmentarliligi va subyektivligidir. Antik mualliflar Xorazmni ko'pincha periferik hudud sifatida baholagan va uning iqtisodiy hayotini chuqur tahlil qilishni maqsad qilmagan. Shu bilan birga, aynan ushbu manbalar Xorazmning antik davrdagi iqtisodiy taraqqiyoti yuqori darajada bo'lganini ko'rsatuvchi muhim ishoralarni saqlab qolgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yozma manbalarni mustaqil va yagona asos sifatida qo'llash antik davr Xorazm iqtisodiy hayotini to'liq yoritishga yetarli emas. Biroq ularni arxeologik va tarixiy tadqiqotlar bilan uyg'un holda tahlil qilish orqali Xorazm vohasining murakkab va rivojlangan iqtisodiy tizimi haqida ilmiy asoslangan xulosalarga kelish mumkin. Shu jihatdan, yozma manbalar Xorazm iqtisodiy tarixini rekonstruksiya qilishda yo'naltiruvchi va tushuntiruvchi manba sifatida muhim ilmiy ahamiyatga ega[10].

XULOSA. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, antik mualliflar asarlarida Xorazm iqtisodiy tizimi to'liq va izchil tarzda yoritilmagan bo'lsa-da, mavjud ma'lumotlar vohaning rivojlangan xo'jalik madaniyatiga ega bo'lganini tasdiqlaydi. Ayniqsa, sug'orma dehqonchilik iqtisodiy hayotning asosiy tarmog'i sifatida shakllangan bo'lib, bu holat Gerodot, Strabon va boshqa mualliflar xabarlarida bilvosita aks etgan. Yozma manbalar Xorazmda savdo aloqalari va hududlararo iqtisodiy munosabatlar mavjud

bo'lganini ko'rsatadi. Geografik asarlarda berilgan ma'lumotlar vohaning Markaziy Osiyo iqtisodiy makonidagi muhim o'rnini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, hunarmandchilik va ishlab chiqarish masalalari yozma manbalarda cheklangan holda yoritilgan bo'lib, bu holat ularning axborot imkoniyatlari chegaralanganidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Толстов С.П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования. Москва, 1948.
2. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. Москва, 1962.
3. Вайнберг Б.И. Монеты древнего Хорезма. Москва, 1977.
4. Массон В.М. Средняя Азия и Древний Восток. Москва, 1964.
5. Литвинский Б.А. Древние культуры Средней Азии. Москва, 1972.
6. G'ulomov Y.G'. *Xorazmning sug'orish tarixi*. — Toshkent: Fan, 1957.
7. Asqarov A.A. *O'zbekiston xalqlari qadimgi tarixi*. — Toshkent: Fan, 1994.
8. Matboboyev B.K. *Qadimgi Xorazm shahar madaniyati*. — Toshkent: Fan, 2001.
9. Jabborov I.M. *O'zbekiston hududida qadimgi xo'jalik madaniyati*. — Toshkent: Fan, 1998.
10. Xo'jayev A.S. *Qadimgi Xorazm davlatchiligi va iqtisodiy tizimi*. — Toshkent: Akademnashr, 2010.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA PROKURATURA ORGANLARINING FAOLIYATI, ULARNING JAMIYATDAGI O'RNI VA ROLI

*Ro'zimov Qudratbek Qurbonboyevich, Buxoro davlat
universiteti "Tarix va yuridika" fakulteti, "Yurisprudensiya"
yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT BODIES IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN, THEIR PLACE AND ROLE IN SOCIETY

*Ruzimov Kudratbek Kurbonboyevich, Bukhara State University
4th year student of the Faculty of "History and Law",
majoring in "Jurisprudence"*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН, ИХ МЕСТО И РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ

*Розимов Кудратбек Курбанбаевич, студент 4-курса
факультета "История и право" по специальности
"Юриспруденция" Бухарского государственного университета*

Annotatsiya: Bilamizki, har bir jamiyatda inson qadri oliy qadriyat hisoblanadi. Har bir davlatning asosiy maqsadlaridan biri ham fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilishdir. Shu jumladan, O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash davlat faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biridir. O'zbekistonda fuqarolarning qonuniy manfaatlarini himoya qiluvchi va davlat faoliyatini amalga oshirishda o'z vakolatlari doirasida ish olib boruvchi Prokuratura organlari faoliyat ko'rsatadi. Ushbu maqola davomida Prokuratura organlari hamda ularning faoliyati haqida to'laqonli va har tamonlama o'rganib chiqamiz.

Kalit so'zlar: prokuratura, qonun, tizim, prinsip, yo'nalish, hujjat, nazorat.

Abstract: We know that in every society, human dignity is considered the highest value. One of the main goals of every state is to protect the rights and interests of citizens. In particular, in the Republic of Uzbekistan, ensuring the rights and freedoms of citizens is one of the main directions of state activity. In Uzbekistan, there are prosecutorial bodies that protect the legitimate interests of citizens and act within the scope of their powers in the implementation of state activities. In this article, we will fully and comprehensively study the prosecutorial bodies and their activities.

Key words: prosecutor's office, law, system, principle, direction, document, control.

Аннотация: Мы знаем, что в каждом обществе достоинство человека считается высшей ценностью. Одной из главных целей каждого государства является защита прав и интересов граждан. В частности, в Республике Узбекистан обеспечение прав и свобод граждан является одним из основных направлений государственной деятельности. В Узбекистане действуют органы прокуратуры, которые защищают законные интересы граждан и действуют в пределах своих полномочий при осуществлении государственной деятельности. В данной статье мы всесторонне изучим органы прокуратуры и их деятельность.

<https://orcid.org/0009-0002-9918-0023>
e-mail:
rozimovqudratbek@gmail.com

Ключевые слов: прокуратура, закон, система, принцип, направление, документ, контроль.

Kirish. Prokuratura organlari tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, O'zbekiston hududida qadim zamonlardan boshlab, ya'ni, qadimgi Xorazm, Sog'd va Baqtriya davlatlari davridan Prokuraturaning dastlabki ko'rinishi shakllangan. Keyinchalik o'rta asrlarga kelib o'zining rivojlanish bosqichiga ko'tarilgan Prokuratura organlari Rossiya imperiyasi davrida (XIX asr – 1917-yil) va undan keyin Sovet davrida (1917-1991-yillar) hozirgi ko'rinishda shakllana boshlagan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgan 1991-yildan boshlab Prokuratura organlari bosqichma-bosqich o'z faoliyatini mustaqillikka xos tarzda yo'lga qo'ya boshladi. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi mustaqil Prokuratura organlarini tashkil etishning asosi bo'lib xizmat qildi[5]. Bugungi kunda Prokuratura organlari Davlat xavfsizlik xizmati, Ichki ishlar vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi, Bojxona qo'mitasi, Adliya vazirligi kabi organlar bilan bir qatorda O'zbekiston Respublikasining Huquqni muhofaza qiluvchi organlari sifatida faoliyat yuritib kelmoqda. Endilikda Prokuratura organlarining bugungi kundagi faoliyatiga alohida to'xtalib o'tsak.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'zbekiston mustaqillikka erishgan yillardan boshlab turli sohalar bilan bir qatorda Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini tubdan takomillashtirishga ham alohida e'tibor qaratildi. Davlatda qonunlarga bir xilda va aniq rioya etilishi ustidan nazorat etuvchi Prokuratura organlarining faoliyati asosi sifatida yuqorida aytib o'tganimizdek O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi asos bo'lib xizmat qildi. Keyinchalik 1992-yil 9-dekabrda Prokuratura o'rganlarining asosiy vazifalari, prinsiplari, yo'nalishlari belgilab beruvchi va faoliyatini tartibga soluvchi "Prokuratura to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi[2]. Mustaqillikdan keyin har bir sohada amalga oshirilgan modernizatsiya ishlari singari Prokuratura organlarida ham ko'plab yangilanishlar amalga oshirildi va fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlovchi, davlatning manfaatlarini himoya qiluvchi mustaqil organ sifatida bosqichma-bosqich rivojlanib bordi. Buning natijasida 2001-yil 29-avgust sanasida

yangi tahrirdagi "Prokuratura to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi[5]. Shuningdek, so'nggi yillarda Prokuratura o'rganlari, ularning tizimi va faoliyati to'g'risida ko'plab o'rganishlar olib borilgan bo'lib, ushbu o'rganishlar asosida bir nechta foydali adabiyotlar yaratilgan. Prokuror nazoratining turlari, shakllari, jinoyat-protsessual nazoratda roli yoritilgan "Prokuror nazorati" nomli adabiyotni bunga misol qilib keltirish mumkin. Shu bilan birga, "Huquqni muhofaza qiluvchi organlar" kitobida prokuratura, sud, ichki ishlar va boshqa organlar faoliyatini solishtirma tarzda tahlil qilish uchun zarur ma'lumotlar yoritilgan[6].

Asosiy qism. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning bosh organi sifatida prokuratura organlarini ko'rsatib o'tsak maqsadga muvofiq bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 143-moddasi va 2001-yil 29-avgustda yangi tahrirda qabul qilingan "Prokuratura to'g'risida"gi qonunning 1-moddasida belgilab qo'yilganidek – "O'zbekiston Respublikasi hududida qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi ustidan nazoratni O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori va unga bo'ysunuvchi prokurorlar amalga oshiradi"[1,73-b]. "Prokuratura to'g'risida"gi qonunda Prokuratura organlari faoliyatini qanday olib borish to'liq va aniq mustahkamlab qo'yilgan. Prokuratura organlari faoliyatidagi ko'plab islohotlar natijasida bugungi kunga kelib ushbu organ fuqarolarning buzilgan huquqlarini tiklovchi, shu bilan birga, qonuniy manfaatlarini himoya qiluvchi organga to'liq aylanib ulgurgan. Prokuratura organlari nafaqat fuqarolarning huquqlarini, balki, davlatning manfaatlarini va konstitutsiyaviy tuzimni ham himoya qiluvchi organ hisoblanadi. Umumiy lashtirib aytadigan bo'lsak, bugungi kundagi Prokuratura organlarining yo'nalishlari va vakolatlari keng. Prokuratura organlari tizimi tepadan pastga qarab vertikal tizimga ega:

- O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi;
- Qoraqalpog'iston Respublikasi Prokuraturasi;
- viloyatlar va Toshkent shahar prokuraturalari;
- tuman, shahar prokuraturalari;

- viloyat prokuraturasiga tenglashtirilgan Harbiy va Transport prokuraturasi;

- tuman prokuraturasiga tenglashtirilgan hududiy Harbiy, Transport va ixtisoslashgan prokuraturalar[2].

Organ faoliyati tarmoqlarga bo'lingan. Misol uchun, agrar masalalar bo'yicha alohida, elektr-gaz ta'minoti masalalari bo'yicha alohida, fuqarolarning buzilgan huquqlari bo'yicha alohida, Sudda ishlarni ko'rish bo'yicha alohida, yo'l-harakat qoidasi masalalari bo'yicha alohida, voyaga yetmaganlarning masalalari bo'yicha alohida prokurorlar ish yuritadi. Shu bilan birga Prokuratura organlarida tergovchi ham faoliyat korsatadi. Ushbu xodimlarning faoliyatiga har bir viloyat, tuman, shaharga tayinlangan Prokuror boshchilik qiladi. Keltirilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki prokuratura organlari markazlashgan tizimga ega va unga O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladi. Ushbu markazlashganlik bilan bir qatorda qonuniylik, birlik, mustaqillik va oshkoralik Prokuratura organlari faoliyatining asosiy prinsiplari hisoblaandi[2].

O'zbekiston Respublikasi "Prokuratura to'g'risida"gi Qonunga binoan Prokuratura organlarining asosiy 4ta nazorat yo'nalishi mavjud va bular quyidagilardan iborat:

- Qonunlar ijrosi ustidan nazorat;
- Fuqarolarning huquqlari hamda erkinliklariga rioya etilishi ustidan nazorat;
- Jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat;
- Ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralarini ijro etish chog'ida qonunlarga rioya qilinishi ustidan nazorat[2].

Ushbu nazorat yo'nalishlari bir-biriga bog'liq bo'lib, o'z ichiga keng miqiyosdagi ma'lumotlarni qamrab oladi. Prokuror o'z nazorat yo'nalishlarini amalga oshirish chog'ida vakolat doirasiga kiruvchi nazorat hujjatlarini chiqaradi. Bu nazorat hujjatlari Protest, Qaror, Taqdimnoma, Ariza va Ogohlantiruvdan iboratdir. Endi ushbu hujjatlarga alohida to'xtalib o'tsak:

1. Protest – qonunga zid bo'lgan hujjatga nisbatan protestni prokuror ana shu hujjatni qabul qilgan organga yoki yuqori turuvchi organga

keltiradi. Mansabdor shaxsning noqonuniy qaroriga nisbatan ham xuddi shunday tartibda protest keltiriladi. Protest kelib tushgan vaqtdan boshlab o'n kunlik muddatdan kechiktirmay ko'rib chiqilishi shart. Qonunbuzarlikni darhol bartaraf etish talab qilingan alohida hollarda prokuror protestni ko'rib chiqishning qisqartirilgan muddatini belgilashga haqli. Protestni ko'rib chiqish natijalari to'g'risida uch kunlik muddat ichida prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinadi. Protest kollegial organ tomonidan ko'rib chiqiladigan hollarda majlis kuni haqida prokurorga ma'lum qilinadi va u majlisda ishtirok etishga haqlidir.

2. Qaror – prokuror mansabdor shaxs yoki fuqaro tomonidan sodir etilgan qonun buzilishining xususiyatiga qarab jinoyat ishi, ma'muriy yoki intizomiy javobgarlik to'g'risida ish qo'zg'atish haqida qaror chiqaradi. Prokuror qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ham qaror chiqaradi. Ma'muriy yoki intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ishni qo'zg'atish haqidagi prokurorning qarori kelib tushgan kundan boshlab o'n besh kun ichida organ yoki mansabdor shaxs tomonidan ko'rib chiqilishi shart. Uni ko'rib chiqish natijalari haqida uch kunlik muddatda prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinadi.

3. Taqdimnoma – prokuror qonun buzilishi, uning kelib chiqish sabablari va bunga imkoniyat yaratib berayotgan shart-sharoitlarni bartaraf etish to'g'risidagi taqdimnomani qonun buzilishini bartaraf etish vakolatlariga ega bo'lgan organga yoki mansabdor shaxsga kiritadi. Taqdimnoma darhol ko'rib chiqilishi va ko'rilgan chora-tadbirlar to'g'risida bir oylik muddat ichida prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinishi lozim. Taqdimnoma kollegial organ tomonidan ko'rib chiqiladigan hollarda majlis kuni haqida prokurorga ma'lum qilinadi va u majlisda ishtirok etishga haqlidir.

4. Ariza – prokuror fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun sudga ariza bilan murojaat qilish huquqiga ega. Prokurorning arizasi sud tomonidan qonunchilikda nazarda tutilgan tartibda ko'rib chiqiladi. Prokuror arizasidan davlat boji olinmaydi.

5. Ogohlantiruv – prokuror fuqarolarning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga, huquq va erkinliklariga, jamiyat hamda davlat

manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan g'ayriqonuniy xatti-harakatlar tayyorlanayotganligi xususida ishonchli ma'lumotlar mavjud bo'lganda huquqbuzarlikning oldini olish maqsadida mansabdor shaxslar va fuqarolarni qonunning buzilishiga yo'l qo'ymaslik haqida yozma ravishda ogohlantiradi hamda huquqbuzarlik sodir etganlik uchun javobgarlikni tushuntiradi. Ogohlantiruv to'g'risida prokuror yuqori turuvchi organga (mansabdor shaxsga), shuningdek ogohlantiruv e'lon qilingan shaxsning ish, o'qish joyi bo'yicha ish beruvchiga (ma'muriyatga) yoki yashash joyidagi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organiga ma'lum qilishga haqli[3,47-48-49-50-b].

Har bir organ va tashkilotlarda bo'lgani singari prokuratura organlarida ham o'z faoliyatining asosiy yo'nalishlari mavjud bo'lib, ushbu yo'nalishlar quyidagilardan iborat:

- vazirliklar, idoralar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

- fuqaroning huquq hamda erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan qonunlar ijrosi ustidan nazorat qilish;

- O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida, vazirliklar va idoralarning harbiy tuzilmalarida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

- tezkor-qidiruv faoliyatni, tergovga qadar tekshiruvni, surishtiruvni, dastlabki tergovni amalga oshiradigan organlar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish hamda ularning jinoyatchilikka qarshi kurash borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish;

- jinoyatlar yuzasidan dastlabki tergov olib borish;

- sudlarda jinoyat ishlari ko'rib chiqilayotganda davlat ayblovini quvvatlash, sudlarda fuqarolik ishlarini, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni hamda iqtisodiy nizolarni ko'rishda ishtirok etish,

qonunlarga zid bo'lgan sud hujjatlariga protest keltirish;

- soliq intizomini mustahkamlashga, soliq, valyuta sohasidagi jinoyatlar va huquqbuzarliklarga qarshi kurashga, shuningdek davlatga yetkazilgan iqtisodiy zararni qoplashga qaratilgan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

- ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralarini ijro etish chog'ida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

- qonun ijodkorligi faoliyatida hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishida ishtirok etish[4,114-115-b].

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasida nafaqat Qonunlarga rioya qilinishi ustidan nazorat qiluvchi, balki, davlatning, jamiyatning va fuqarolarning asosiy huquqlarini, manfaatlarini va erkunliklarini himoya qiluvchi Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning bosh tashkiloti – bu Prokuratura organlaridir. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan buyon ushbu organ tizimida ko'plab modernizatsiya va liberallashtirish ishlari olib borildi hamda bugungi kunga kelib Prokuratura organlariga xalq manfaatlarini himoya qiluvchi asosiy organlardan biri sifatida qarasak mubolag'a bo'lmaydi. Shuni ta'kidlab aytishim mumkinki, Vatanimizda har bir organ, har bir tashkilot o'z o'rniga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent-2023, 73-b.
2. Prokuratura to'g'risidagi Qonun; Toshkent-29.08.2001.
3. Prokuror nazorati. Darslik. Toshkent-2019, 47-50-b.
4. Sud va Huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Advokatura. Darslik. Toshkent-2024, 114-115-b.
5. <https://lex.uz/> sayti.
6. <https://library-tsul.uz/> sayti.

XORAZM HUNARMANDCHILIGI JAHON ETNOLOGIYASI VA MADANIY MEROS TADQIQOTLARI KONTEKSTIDA

*Xudaybergenov Hayitboy Satimovich, Urganch davlat tibbiyot instituti,
O'quv-uslubiy boshqarma boshlig'i, "Ijtimoiy fanlar"
kafedrasi dotsenti, (PhD)*

KHOREZM CRAFTS IN THE CONTEXT OF GLOBAL ETHNOLOGY AND CULTURAL HERITAGE STUDIES

*Khudaybergenov Hayitboy Satimovich, Urgench State Medical
Institute, Head of Educational and Methodological Department,
Associate Professor of the Department of Social Sciences, (PhD)*

РЕМЕСЛА ХОРЕЗМА В КОНТЕКСТЕ МИРОВОЙ ЭТНОЛОГИИ И ИССЛЕДОВАНИЙ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

*Худайбергенев Хаитбой Сатимович, Ургенчский
государственный медицинский институт, начальник учебно-
методического управления, доцент кафедры
"Социальные науки", (PhD)*

<https://orcid.org/0009>

-0009-1413-9840

e-mail:

marketingxayitboy@
umail.uz

Annatotsiya: Maqolada Xorazm hunarmandchiligining tarixi, madaniy meros va ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati jahon etnologiyasi va antropologiyasi kontekstida tahlil qilinadi. Tadqiqotda YUNESKO konvensiyasi, Richard Sennet, Glenn Adamson va Edward Allworth nazariy qarashlari asosida hunarmandchilikning madaniy identifikatsiya, iqtisodiy barqarorlik va turizm bilan bog'liqligi ko'rsatiladi. Mustaqillikdan keyin Xorazm viloyatida hunarmandchilikni rivojlantirish siyosati, "Hunarmand" uyushmasi faoliyati va hunarmandchilikning bandlik va eksportdagi roli yoritiladi. Tadqiqot natijalari hunarmandchilikni, madaniy merosni saqlash va zamonaviy iqtisodiy jarayonlar bilan uyg'un rivojlantirish masalalarini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Калит сўзлар: etnologiya, hunarmandchilik, madaniy, gender masalasi, meros, turizm, an'ana.

Annotation: The article examines the history, cultural heritage, and socio-economic significance of crafts in Khorezm within the context of global ethnology and anthropology. The study draws on the UNESCO Convention as well as the theoretical perspectives of Richard Sennett, Glenn Adamson, and Edward Allworth, highlighting the connection between crafts, cultural identity, economic stability, and tourism development. It discusses post-independence policies for craft development in Khorezm, the activities of the "Hunarmand" Association, and the role of crafts in employment and export. The findings contribute to the scientific justification for preserving cultural heritage and promoting the sustainable development of crafts in contemporary economic conditions.

Keywords: ethnology, craftsmanship, culture, gender issues, heritage, tourism, tradition.

Аннотация: В статье анализируется история, культурное наследие и социально-экономическое значение ремесел Хорезма в контексте мировой этнологии и антропологии. Исследование опирается на Конвенцию ЮНЕСКО, а также теоретические взгляды Ричарда Сеннетта, Гленна Адамсона и Эдварда Олворта, показывая взаимосвязь ремесел с культурной идентификацией, экономической устойчивостью и развитием туризма. Рассматриваются государственная политика по развитию ремесел в Хорезмской области после обретения

независимости, деятельность Ассоциации “Хунарманд” и роль ремесел в занятости и экспорте. Результаты исследования способствуют научному обоснованию сохранения культурного наследия и гармоничного развития ремесел в современных экономических условиях.

Ключевые слова: этнология, ремесленное искусство, культура, гендерный вопрос, наследие, туризм, традиция.

KIRISH. So‘nggi yillarda an‘anaviy xalq hunarmandchiligi jahon ilm-fanida madaniy meros va ijtimoiy-iqtisodiy fenomen sifatida keng o‘rganilmoqda. YUNESKOning 2003-yilgi Konvensiyasida hunarmandchilik nomoddiy madaniy merosning muhim tarkibiy qismi sifatida e‘tirof etilgan. Mustaqillikdan so‘ng O‘zbekistonda, jumladan Xorazm hududida hunarmandchilikni tiklash va rivojlantirish davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlanmoqda, bu esa mazkur hudud hunarmandchiligining tarixiy, madaniy va ijtimoiy ahamiyatini ilmiy jihatdan tadqiq etishni dolzarb qilmoqda.

Dunyo etnologiyasi va antropologiyasida hunarmandchilik faqat amaliy faoliyat sifatida emas, balki millatlar madaniyati, urf-odatlar va hayot tarzining ajralmas tarkibiy qismi sifatida o‘rganiladi. Xorijiy olimlar, masalan, Richard Sennet, Glenn Adamson va Edward Allworth hunarmandchilikni inson mehnati, shaxsiy kamolot, madaniy identifikatsiya va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik bilan bog‘liq fenomen sifatida tahlil qiladilar.

O‘zbekistonda hunarmandchilikning qayta tiklanishi, “Hunarmand” uyushmasi faoliyati, turizm va eksport salohiyati hamda bandlikdagi roli Xorazm hunarmandchiligining nafaqat madaniy, balki iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini oshirmoqda. Shu bois Xorazm hunarmandchiligining o‘ziga xos tarixiy rivojlanishi, an‘anaviy bilimlari va turlarini chuqur o‘rganish nafaqat mahalliy, balki xalqaro ilmiy doira uchun ham muhimdir.

Ushbu tadqiqotda mazkur masalalarni jahon ilmiy tadqiqotlari bilan solishtirish, Xorazm hunarmandchiligining tarixiy va zamonaviy rivojlanish jarayonlarini tahlil qilish orqali madaniy merosni saqlash va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga ilmiy asos yaratishni maqsad qiladi.

MUHOKAMA. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy qadriyatlar va urf-odatlarga qaytish jarayonida hunarmandchilik faoliyati qayta tiklandi, davlat tomonidan rag‘batlantirildi. Xususan, so‘nggi yillarda madaniy merosni chuqur o‘rganish, saqlash va

jahonga tanitishda “O‘zbekiston xalqlarining boy madaniy merosi va tarixiy an‘analarini to‘liq saqlab qolish, ko‘paytirish, milliy hunarmandchilikning to‘qimachilik-gilamdo‘zlik san‘atini yanada rivojlantirish, hunarmandchilik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi fuqarolarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha maqsadli va kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish asosida yoshlar, ayollar va kam ta‘minlangan oilalar bandligini ta‘minlash”[3] kabi qator vazifalar belgilab berilmoqda. Ayniqsa, O‘zbekiston “Hunarmand” uyushmasi tomonidan hunarmandchilikning to‘qimachilik turi bo‘yicha xalqaro festivallar va ko‘rgazmalar Xorazm hunarmandlarining faoliyatini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Glenn Adamson esa hunarmandchilikni nafaqat tarixiy, balki murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayon sifatida ham ko‘radi, shuningdek hozirgi zamonda hunarmandchilikning faqatgina madaniy emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy ahamiyati borligini ta‘kidlaydi. Bu fikr Glenn Adamsonning 2021-yilda chop etilgan “Craft: An American History” nomli asarida ilgari surilgan[4] Adamson ushbu asarida hunarmandchilikni nafaqat an‘anaviy ko‘nikma va san‘at sifatida, balki jamiyatlardagi iqtisodiy barqarorlik, shaxsiy va guruh identifikatsiyasi, shuningdek, madaniy merosning uzviyligini ta‘minlovchi kuchli vosita sifatida baholaydi. U Amerika tarixi misolida hunarmandlarning ijtimoiy va siyosiy jarayonlardagi o‘rmini tahlil qiladi, bu tendensiya butun dunyo uchun ham universal hisoblanadi.

Shuningdek, jahondagi ko‘plab mamlakatlarda (Italiya, Hindiston, Yaponiya, Turkiya va boshqalar) hunarmandchilik turizm, mahalliy iqtisodiyot, gender masalalari va ta‘lim tizimi bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganilmoqda. Bu jarayonda hunarmandchilik obyektlari nafaqat estetik qadriyat sifatida, balki ijtimoiy kapital, madaniy identifikatsiya va tarixiy xotira bilan bog‘liq murakkab tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda. Markaziy Osiyo, jumladan O‘zbekistonda ham hunarmandchilikning qayta

rivojlanishi va uning turizm, eksport va madaniy brendlashtirish bilan bog'liq jarayonlari jahon olimlari diqqat markaziga tushmoqda. Masalan, Z.Levin va G. Snesev tomonidan tayyorlangan "Craft Revival in Central Asia"[5] nomli tadqiqotda shunday deyiladi: Markaziy Osiyodagi, jumladan O'zbekistondagi an'anaviy hunarmandchilik madaniy merosni asrash va iqtisodiy yangilanish (innovatsiya) nuqtasida joylashganini anglatadi. Ya'ni bu ikki jarayon — madaniy qadriyatlarni saqlab qolish va zamonaviy iqtisodiy imkoniyatlardan foydalanish hunarmandchilik orqali o'zaro bog'langan.

NATIJALAR. Yuqoridagi fikrlar shundan dalolat beradiki, Markaziy Osiyoda hunarmandchilik endi nafaqat an'ana va madaniyatni saqlab qolishga xizmat qiladi, balki mahalliy ishlab chiqarish va bozor mexanizmlariga moslashishini taqozo etadi, jumladan:

- turizm va eksport salohiyatini kuchaytiradi;
- ayollar va yoshlar uchun ish o'rinlari yaratadi;
- hunarmandlarning shaxsiy brendlarni shakllantirish, raqamlashtirish va raqobatbardosh mahsulotlar yaratish imkonini beadi.

Bu hunarmandchilikni himoya qilish va rivojlantirishni bir vaqtda amalga oshirish mumkinligini ko'rsatadi. Xususan, Xorazm viloyatida ham ushbu ikki tendensiya (an'anani saqlash va iqtisodiy faollashuv) bir vaqtda kuzatiladi, bu esa mazkur ilmiy tadqiqotni zamonaviy jahon ilmiy tendensiyalariga mos holda tadqiq qilishni talab etadi. Buning ahamiyati esa shundan iboratki, Xorazmdagi hunarmandchilikni o'rganish nafaqat madaniy merosni hujjatlash, balki jamiyatni barqaror rivojlantirish, turizmni rivojlantirish, shaxsiy va milliy o'zlikni saqlash bilan bog'liq ekanini ilmiy jihatdan asoslashda yordam beradi.

XULOSA. Shunday ekan, Xorazm hunarmandchiligining o'ziga xos tarixi, an'anaviy bilimlari, turlari va ijtimoiy vazifalarini chuqur o'rganish nafaqat mahalliy, balki xalqaro ilmiy doira uchun ham dolzarbdur. Ushbu mavzudagi tadqiqotlar xalqaro ilmiy muhitdagi umumiy tendensiyalar – madaniy merosni himoya qilish, an'anaviy bilimlarni hujjatlash, insoniyatning

noyob tajribalarini saqlash kabi dolzarb masalalarga javob beradi. Markaziy Osiyo xalqlarining, jumladan o'zbek hunarmandchilik an'analari bo'yicha xorijiy tadqiqotlarda alohida o'zbek hunarmandchiligi tarixini to'liq yoritgan ishlar nisbatan kam uchraydi. Ammo yetakchi etnograf va madaniyatshunos olimlarning umumiy Markaziy Osiyo madaniyati haqidagi ishlarida Xorazm hunarmandchiligiga daxldor ma'lumotlar alohida tahlil talab qiladi. Xorijiy tadqiqotlarda o'zbek xalqining madaniy va etnik o'zgarishlarini tarixiy jarayon kontekstida tahlil qilinar ekan, Xorazm hunarmandchiligining XX asr davomida qanday shakllangani, ayniqsa sovet modernizatsiyasi sharoitida qanday transformatsiyaga uchraganini ko'rsatib o'tadi. U hunarmandchilikni milliy madaniyatning ifodasi sifatida baholab, uning tarkibidagi to'qimachilik, zargarlik, kulolchilik kabi an'anaviy turlari qanday rivojlanganini alohida ta'kidlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Traditional craftsmanship is perhaps the most tangible manifestation of intangible cultural heritage... Its survival is closely linked to the transmission of knowledge and skills from one generation to the next (*UNESCO, 2003*)
2. Craftsmanship — the skill of making things well — stands as a counterbalance to mechanical efficiency and alienated labor (*Sennett, 2008, p. 20*).
3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi 2017-yil 17-noyabrdagi PF-5242-sonli Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risidagi Farmoni // Xalq so'zi. 2017-yil, 9 fevral.
4. Craft is not only a cultural expression but also a powerful economic and political force — sustaining communities, transmitting heritage, and enabling identity (*Adamson, 2021, p. 11*).
5. Zsuzsa Levin & Gennady. Snesev Craft Revival in Central Asia: Cultural Heritage in Transition CHCAP (International Information and Networking Centre for Intangible Cultural Heritage in the Asia-Pacific Region under the auspices of UNESCO) 2014, p. 57.

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA XORAZM VILOYATI AHOISINING KUNDALIK TURMUSH TARZI MUAMMOLARI MASALASINING MANBASHUNOSLIK TAHLILI

*Komilova Sabohat Otaxon qizi, Urganch davlat universiteti
tarix fani o'qituvchisi*

ANALYSIS OF INFORMATION SOURCES ON THE PROBLEMS OF DAILY LIFE OF THE POPULATION OF THE KHOREZM REGION DURING THE SECOND WORLD WAR

*Komilova Sabohat Otakhan kizi, Urgench State University, Department
of History, teacher*

АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ ИНФОРМАЦИИ О ПРОБЛЕМАХ ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

*Комилова Сабохат Отахановна, преподаватель истории
Ургенчского государственного университета*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm viloyati aholisining kundalik turmush tarzi muammolari masalasining manbashunosligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Xorazm, viloyat, hujjat, yig'ma jild, viloyat arxivlari, shahar arxivlari, tuman arxivlari.

Abstract: This article analyzes the source study of the issue of everyday life problems of the population of the Khorezm region during the Second World War.

Keywords: Khorezm, region, document, collection volume, regional archives, city archives, district archives.

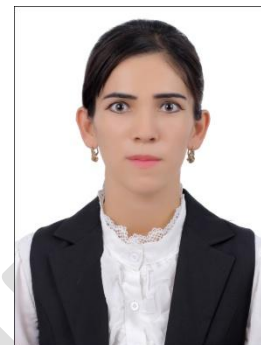
Аннотация: В данной статье анализируется источниковедение по вопросу бытовых проблем населения Хорезмской области во время Второй мировой войны.

Ключевые слова: Хорезм, область, документ, сборник, областной архив, городской архив, районный архив.

KIRISH. Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm viloyati aholisining kundalik turmush tarzi muammolari masalasini tadqiq qilish uchun viloyatdagi ko'plagan arxiv hujjatlarini o'rganishni taqozo qildi. Xorazm viloyatida ikkinchi jahon urushi yillariga oid hujjatlar viloyatdagi mavjud to'rtta davlat arxivlari va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi arxivining Xorazm viloyati bo'limida mavjud bo'lib, ulardagi mavzuga tegishli manbalar sohalar bo'yicha ajratilib olindi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi arxivining Xorazm viloyati bo'limi arxiv fondi, Xorazm viloyati davlat arxivi, Xiva shahar davlat arxivi, Yangibozor tumani davlat arxivi, Xonqa tumani davlat arxivlari

hujjatlari o'rganilayotgan masalaning manbaviy asosini tashkil qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm viloyati aholisining kundalik turmush tarzi muammolari masalasi shu kungacha tadqiq qilinmagan. Lekin urush davrida viloyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayot aks etgan tadqiqotlar M.Matniyozovning "Xorazm tarixi" kitobida[1], F.Jumaniyazovning maqola va dissertatsiyasida[2], shuningdek, Sh.Allaberganovning maqola va monografiyalarida ma'lumot berilgan[3]. Ushbu tadqiqotchilar o'z ishlarida kundalik turmush tarzi muammolari masalasiga umuman to'xtalishmaganligi sababli biz o'rganilayotgan masalani tadqiq qilishda asosan arxiv hujjatlaridan foydalandik.

<https://orcid.org/0009-0006-1329-6068>

e-mail:
sabohatkamilova020@g
mail.com

METODLAR. Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm viloyati aholisining kundalik turmush tarzi muammolari masalasining manbashunosligi viloyat arxivlarida urush davrga oid hujjatlarni tarixiy qiyosiy tahlil qilish metodidan foydalangan holda o'rganildi.

MUHOKAMA. Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm viloyati aholisining kundalik turmush tarzi muammolarini ochib berishda asosiy manba O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi arxivining Xorazm viloyati bo'limi arxiv fondi, Xorazm viloyati davlat arxivi, Xiva shahar davlat arxivi, Yangibozor tumani davlat arxivi, Xonqa tumani davlat arxivlari hujjatlari hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan kelib chiqib, mavzuni o'rganish jarayonida yig'ilgan arxiv manbalarini quyidagi 3 *guruhga* ajratgan holda o'rganish maqsadga muvofiqdir: *birinchi guruhga* – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi arxivining Xorazm viloyati bo'limi arxiv fondi hujjatlari, *ikkinchi guruhga* – Xorazm viloyati davlat arxivi hujjatlari, *uchinchi guruhga* tuman va shahar arxivlari hujjatlari bo'lib, ushbu guruhga Yangibozor, Xonqa tumanlari davlat arxivlari va Xiva shahar davlat arxivlar fondlarida saqlanayotgan hujjatlarni kiritish mumkin.

NATIJALAR. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi arxivining Xorazm viloyati bo'limi arxiv fondida saqlanayotgan hujjatlar *birinchi guruh* manbalarini tashkil qilib, ushbu arxiv fondida ikkinchi jahon urushi davridagi ijtimoiy hayot bilan bog'liq barcha masalalarni o'zida aks ettirgan Xorazm viloyati Ijroiya kengashi yig'ilishi qarorlari va tuman va shaharlarda ushbu qarorlarning ijro qilinishi bilan bog'liq hujjatlar jamlangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi arxivining Xorazm viloyati bo'limi arxivining R-1-fond, 16-ro'yxat, 6-yig'ma jildi va R-1-fond, 17-ro'yxat, 3-yig'ma jildida urush boshlanishi bilan Xorazm viloyat IK tomonidan frontga safarbarlik, ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini urush davri talablariga moslab qayta qurish haqida qarorlar chiqarilgan[4].

Ushbu arxivning R-2-fond, 16-ro'yxat, 1-yig'ma jildi va R-2-fond, 16-ro'yxat, 57-yig'ma jildidagi hujjatlarda front orti hayoti, frontga texnik vositalarni yig'ish va yuborish, mudofaa fondiga mahsulot yig'ish, frontga safarbar qilinganlar o'rnini ayollar, bolalar va qariyalar bilan to'ldirish, ayollarga yangi kasblarni o'rgatish va ularni kuniga 3 va 4 normadan ishlash belgilangan davlat rejasini oshig'i bilan bajarishga oid qarorlar berilgan[5]. Shuningdek, R-1-2-fond, 16-17-ro'yxat, 7-8-yig'ma jildlarida viloyatda tashkil qilingan harbiy o'quv mashg'ulotlari, ularga

mahalliy aholining jalb qilinishi, ushbu o'quv mashg'ulotlarini aholining kundalik turmush tarziga ta'siri kabi masalalar yoritib berilgan[6].

Manbalarning *ikkinchi guruhiga* Xorazm viloyati davlat arxivi fondlarida saqlanayotgan arxiv hujjatlari yig'ma jildlari kiradi. *Xorazm viloyati davlat arxivning* R-1-fond, 3-ro'yxat, 115-yig'ma jildida Xorazm viloyati ijroiya qo'mitasi qarorlari, R-54-fond, 3-ro'yxat, 32-yig'ma jildida Urganch shahar ijroiya qo'mitasi qarorlari, R-9-fond, 3-ro'yxat, 121-129-yig'ma jildida Viloyat Xalq ta'limi bo'limi, R-5-fond, 1-ro'yxat, 57-100-yig'ma jildida Viloyat Sog'liqni saqlash bo'limi, 503-fond, 1-ro'yxat, 1-17-yig'ma jildida Xorazm viloyati mehnatkashlarining 1941-1945-yillar davomida mudofaa fondiga mahsulot yig'ish ishlari hisobotlari, R-508-fond, 1-ro'yxat, 1-14-yig'ma jildida Viloyat ta'minot bo'limi, R-252-fond, 1-ro'yxat, 2-yig'ma jildida Viloyat kasaba uyushmasi, R-259-fond, 1-ro'yxat, 53-89-yig'ma jildida harbiy o'quv mashg'ulotlarining tashkil etilishi, R-313-fond, 1-ro'yxat, 1-yig'ma jildida Gurlan tumani ijroiya qo'mitasi, R-205-fond, 1-ro'yxat, 1-yig'ma jildida Xonqa tumani ijroiya qo'mitasi, R-24-fond, 1-ro'yxat, 1-yig'ma jildida Xorazm viloyati savdo bo'limi, R-142-fond, 1-ro'yxat, 1-yig'ma jildida – Navoiy nomidagi tikuv fabrika, R-401-fond, 1-ro'yxat, 1-yig'ma jildida Qurilish tresti, R-20-fond, 1-ro'yxat, 1-yig'ma jildida qizil armiya askarlari oilalariga berilgan yordam masalalari yoritilgan[7]. Mazkur hujjatlar yig'ma jildlari tadqiqot ishida asosiy manba sifatida o'rganildiki, ushbu fondlarga tegishli hujjatlar viloyat aholisining kundalik turmush muammolariga oid yechimlarni topishda alohida ahamiyatga ega hisoblanadi.

Manbalarning *uchinchi guruhiga* tuman arxivlari hisoblangan Yangibozor, Xonqa tumanlari davlat arxivlari va Xiva shahar davlat arxivlar fondlarida saqlanayotgan hujjatlari tashkil qiladi. *Yangibozor tumani davlat arxivida* Urganch, Gurlan, Shovot tumanlarining hujjatlari jamlangan bo'lib, S-01-fondi Shovot tumani ijroiya qo'mitasi, S-047-fondi Urganch tumani ijroiya qo'mitasi, S-0116-fondi Gurlan tumani ijroiya qo'mitasi hujjatlaridan tashkil topgan[8]. Ushbu fondda aynan aholi turmush tarzi, kundalik hayotiga oid materiallar jamlangan. Jumladan, tumanlardagi artellar faoliyati va kolxozlarda paxtachilik, ipakchilik, oziq-ovqat sohasiga oid ishlarning borishi, qazuv ishlari, frontga mahsulot yig'ish kabi masalalarga tegishli qarorlar ijrosi keltirilganki, bu hujjatlar ilmiy tadqiqot ishi uchun dolzarb hisoblanadi.

Shuningdek, S-051 va S-052 raqam ostida saqlanayotgan fond hujjatlari orasida Urganch, Shovot, Gurlan tumanlarida o'quv jarayonining tashkil qilinishi, maktablar faoliyati, maorif va xalq ta'limida olib borilayotgan ishlar[9] va tumanlardagi sog'liqni saqlash bo'limlari faoliyati, shu davrdagi kasalliklar[10] to'g'risidagi ma'lumotlar keltirilgan. Viloyatning Urganch va Gurlan tumanlaridagi MTS ish faoliyatiga oid traktorlar soni, ularning faoliyati, oylik maoshlari, texnikalar soni va holati, traktorlik kurslari va unda o'qiyotgan xotin-qizlar haqidagi materiallar S-054, S-076, S-0104, S-0111-fondlarda[11] berilgan. Gurlan tumanidagi "Krasniy Vostok" va "Yangi yo'l" artellari ishlab chiqargan mahsulotlari, faoliyat yo'nalishlari, ishchilar soni va oylik maoshlari, urush davrida arteldagi o'zgarishlar haqidagi hujjatlar S-0112 va S-0113-fondlarida jamlangan[12].

Xonqa tumani davlat arxivi fondida Xonqa, Bog'ot, Yangiariq, Hazorasp tumanlarining hujjatlari jamlangan. Arxivning R-38-fond, 1-ro'yxat, 22-yig'majildida Hazorasp tuman deputatlarining ijroiya komiteti qarorlari, R-194-fond, 6-ro'yhat, 1-9-saqlovda Xonqa tuman xalq ta'limi bo'limi, R-203-204-fond, 1-ro'yxat, 1-4-yig'ma jildida Xonqa tuman 1 va 2 – MTSlari faoliyati, R-187-191-fondlarda Xonqa tumanidagi "Promkombinat" arteli faoliyati, R-194-fondida Xonqa tuman xalq ta'limi bo'limi, R-199-fondida Xonqa tuman paxta zavodiga tegishli hujjatlar jamlangan[13]. *Xiva shahar davlat arxivida* Xiva shahri va tumani, Qo'shko'pir tumani hujjatlari jamlangan. Arxiv fondida saqlanayotgan R-443-fondida Xiva qishloq xo'jaligi kolleji, R-211-fondida Xiva tumani qishloq xo'jaligi kolleji, R-27-fondida Xiva pedagogika kollejarining faoliyatiga oid materiallar berilgan. Shuningdek, R-212-fondida Xiva tuman xalq ta'limi bo'limi maktablardagi o'quv jarayonining tashkil etilishi, mudofaa fondiga qo'shilgan hissa, targ'ibot va tashviqot ishlarida o'qituvchilarning ishtiroki, R-162-428-fondlarda Xiva shahridagi Uchqun va Umid artellari faoliyatiga oid materiallar jamlangan. Xiva tuman ijroiya qo'mitasi hujjatlari R-208-fondida va Xiva shahar ijroiya qo'mitasi hujjatlari R-237-fondida, Qo'shko'pir tumani ijroiya qo'mitasi qarorlari R-259-fondida jamlangan[14]. Ushbu hujjatlar tadqiqot uchun zarur ma'lumotlarni taqdim qilganligi uchun barcha materiallar o'rganildi va ilmiy muomalaga kiritildi.

XULOSA. Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm viloyati aholisining kundalik turmush tarzi

muammolari masalasining manbashunoslik tahlili shuni ko'rsatadiki, o'rganilgan arxiv hujjatlarida tadqiqot mavzusini yoritish uchun barcha materiallar mavjud. Arxivlardan tadqiqotni yoritish uchun zarur hujjatlar olindi va ilmiy tahlil qilindi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xorazm tarixi. II jild, Mas'ul muharrir Matniyazov M. – Urganch, Xorazm nashriyoti, 1997. – 300 b.
2. F.Jumaniyazova. Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm xotin-qizlari hayoti va faoliyati. T.f.f.d. (PhD). diss. Urganch. 2024. – B. 114.
3. Allaberganov Sh.Yu. Urush yillarida Xorazmda madaniy hayot (1939-1945) // Sohibqiron yulduzi. 2024. №3(56). – Qarshi. – B. 44-47.
4. O'zRPAA XVB. R-1-fond, 16-ro'yxat, 6-yig'ma jild, 23-varaq; O'zRPAA XVB. R-1-fond, 17-ro'yxat, 3-yig'ma jild, 57-varaq.
5. O'zRPAA XVB. R-2-fond, 16-ro'yxat, 1-yig'ma jild, 45-varaq; O'zRPAA XVB. R-2-fond, 16-ro'yxat, 57-yig'ma jild, 54-varaq.
6. O'zRPAA XVB. R-2-1-fond, 16-17-ro'yxat, 7-8-yig'ma jild, 58-54-varaq.
7. XVDA. R-1-fond, 3-ro'yxat, 115-yig'ma jild, 825-varaq; XVDA. R-54-fond, 3-ro'yxat, 32-yig'ma jild, 7839-varaq.
8. Yangibozor tumani davlat arxivi (YTDA). S-01-fond, 1-ro'yxat, 157-saqlov, 132-varaq; YTDA. S-01-fond, 1-ro'yxat, 158-saqlov, 321-varaq.
9. YTDA. S-051-fond, 1-ro'yxat, 5-saqlov, 86-varaq; YTDA. S-039-fond, 1-ro'yxat, 3-saqlov, 6-varaq; YTDA. S-0132-fond, 1-ro'yxat, 15-saqlov, 88-varaq.
10. YTDA. S-052-fond, 1-ro'yxat, 66-saqlov, 2-varaq; YTDA. S-052-fond, 1-ro'yxat, 67-saqlov, 415-varaq.
11. YTDA. S-054-fond, 1-ro'yxat, 9-yig'ma jild, 300-varaq; YTDA. S-054-fond, 1-ro'yxat, 15-yig'ma jild, 10-varaq.
12. YTDA. S-0112-fond, 1-ro'yxat, 2-saqlov; YTDA. S-0112-fond, 1-ro'yxat, 1-saqlov; YTDA. S-0113-fond, 1-ro'yxat, 1-saqlov.
13. Xonqa tuman davlat arxivi (XTDA). R-38-fond, 1-ro'yxat, 22-yig'ma jild, 112-varaq; XTDA. R-38-fond, 1-ro'yxat, 15-saqlov, 37-varaq.
14. Xiva shahar davlat arxivi (XSHDA). R-208-fond, 2-ro'yxat, 594-yig'ma jild, 6-varaq; XSHDA. R-208-fond, 2-ro'yxat, 594-yig'ma jild, 99-varaq.

**ЖАДИД МАЪРИФАТПАРВАРЛАРИНИНГ
ПЕДАГОГИК ҚАРАШЛАРИНИ ТАДҚИҚ ҚИЛИШ
ВА ТАЛАБАЛАРНИНГ БАДИИЙ-КРЕАТИВЛИК
КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА
УМИД БЕКМУХАММАД, САЙЁРА САМАНДАР
АСАРЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ**

*Уморова Дилноза Одилбековна, Урганч давлат педагогика
институтини таянч докторанти*

**THE SIGNIFICANCE OF THE WORKS OF UMID
BEKMUHAMMAD AND SAYYORA SAMANDAR IN
STUDYING THE PEDAGOGICAL VIEWS OF JADID
ENLIGHTENERS AND DEVELOPING STUDENTS'
ARTISTIC AND CREATIVE COMPETENCIES**

*Umorova Dilnoza Odilbekovna,
Base Doctoral Researcher at Urgench State Pedagogical Institute*

**ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ УМИДА
БЕКМУХАММАДА И САЙЁРЫ САМАНДАР В
ИССЛЕДОВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ
ДЖАДИДСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ И РАЗВИТИИ
ХУДОЖЕСТВЕННО-КРЕАТИВНЫХ
КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ**

*Уморова Дилноза Одилбековна, базовый докторант
Ургенчского государственного педагогического института*

Аннотация: Ушбу мақолада Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандар асарларининг Хоразм жади́д мактаблари, педагогларининг қараишлари, ўқитиш услуби ва таълимдаги бу жараённинг бугунги кун учун аҳамияти, талабаларнинг бадиий-креатив компетенцияларини ривожлантиришидаги ўрни ёритиб берилган.

Калим сўзлар: жади́д, янги усул мактаби, Қрим, Хоразм, таълим, педагогика, хонлик даври, креатив, адабий мерос, дарслик, қўлланма, компетенция.

Abstract: This article examines the works of Umid Bekmuhammad and Sayyora Samandar, focusing on the views of teachers of Khorezm Jadid schools, their teaching methods, and the significance of this educational process in the contemporary context. In addition, the article analyzes the role of these works in the development of students' artistic and creative competencies.

Keywords: Jadid, new-method school, Crimea, Khorezm, education, pedagogy, khanate period, creativity, literary heritage, textbook, teaching aid, competency.

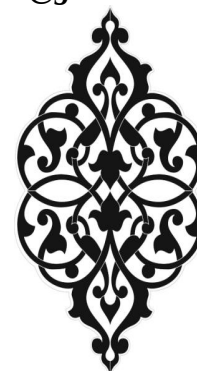
Аннотация: В данной статье рассматриваются произведения Умида Бекмухаммада и Сайёры Самандар, в которых освещаются взгляды педагогов хорезмских джадидских школ, особенности методов обучения, а также значение данного образовательного процесса для современности. Кроме того, анализируется роль этих произведений в развитии художественно-креативных компетенций обучающихся.

Ключевые слова: джадид, школа нового метода, Крым, Хорезм, образование, педагогика, ханский период, креативность, литературное наследие, учебник, учебное пособие, компетенция.

<https://orcid.org/0009-0007-1491-5139>

e-mail:
dilnozaumorova.1611@gmail.com

КИРИШ. Глобаллашган дунёда илму фан ютуқлари ҳар бир давлатда оммалашган ва бу жараёнда педагогикага ҳам креатив ғоялар, янгича ўқув услублари кириб келган даврда ҳам, миллийлик, анъаналар ўзлигини сақлаб қолаверади. Хусусан, педагогика соҳасида ҳам. Негаки, миллийликни замонавийлик билан умумлаштирган ҳолдагина жамиятда ҳар бир халқнинг ўтмишидаги эзгу анъаналар умрбоқий бўлади. Бу борада педагогика тарихидаги фахру ифтихорли даврлардан бири жаид мактаблари, улардаги ўқитиш услуби, дарс жараёнлари, педагогларнинг қарашларини тадқиқ қилиш, шулар асосида эса бугунги давр талабаларининг бадиий-креатив компетенцияларини ривожлантириш ниҳоятда зарурдир. Ана шу жараёнда жаид мактаблари, улардаги иш тизими, ўқув услубий даража, педагогларнинг қарашларини бугунги кунда ҳам қўллаш талабаларнинг билим савиясини оширишга хизмат қилади. Мазкур услубни ўрганишда эса Хоразм жаидчилигини тадқиқ қилишда ниҳоятда салоҳиятли илмий ишлар қилган Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандар асарларининг роли каттадир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД. Мавзунини ёритишда У.Бекмуҳаммад, С.Самандарларнинг “Хоразм жаидчилик ҳаракати энциклопедияси”, “Хоразм жаидчилиги: ислохотлар, таълим ва адабиёт”, “Хоразм жаид мактаблари” номли монографиялари, шунингдек, И.Гаспралли, Б.Қосимовнинг асарлари, “Таржимон” газетасидаги мақолалардан фойдаланилди ва манбалар бир-бирига таққосланган ҳолда ҳаққоний, илмий хулосалар чиқарилди.

МУҲОКАМА. Маълумки, истиқлол йилларида жаидчилик ғоялари, ушбу феноменал ҳаракатнинг мақсаду вазифалари, намояндалар фаолияти ва уларнинг тарихда тутган ўрни, тақдири, жаид адабиёти, публицистикаси, педагогика соҳаларидаги ўрнини тадқиқ этиш учун катта имкониятлар яратилди. Жаидлар фаолиятига оид архив ҳужжатларини ўрганишга имкон берилиши, асарларининг қайта нашр этилиши, намояндалар ҳақидаги илмий тадқиқот ишлари, бадиий публицистик асарлар, хусусан ҳужжатли, бадиий кинофильмлар, драмаларнинг яратилиши, халқаро конференциялар ўтказилиши, музейлар

ташқил қилиниши, “Жаид” газетасининг нашр этилаётгани бугунги ва келгуси авлодга жаид сиймоларнинг феноменал даражасини белгилашда катта аҳамиятга эгадир. Хусусан, жаид мактаблари, педагоглари борасида ҳам маълум бир салмоқли ишлар қилинди ва бу жараён давом этмоқда.

“Қримда биринчи янги усул мактаби 1884 йил январь ойида Боғчасаройдаги “Қайтаз оғ” маҳалласида очилди. Дастлабки ўқувчилар сони 12 нафар бўлган бўлса, кейинчалик уларнинг сони 30 нафарга етди. Қримда бошланган ҳаракат Турк дунёсига тарқалди. Жаидлар лидери Исмоил Гаспралли нафақат Қрим татарларининг, балки бутун туркий мусулмон миллатнинг ойдин келажagini ёритиб берган таълимотга асос солганди. Буюк ислохотчи яратган жаидчилик ҳаракати шу боисдан ҳам хануз тадқиқотчиларнинг изланишларига сабаб бўлмоқда ва ўйлайманки, бу қизиқиш бундан кейин ҳам ошиб бораверади”[1].

Маълумки Исмоил Гаспралли (1851-1914) яшаган ва унинг жаидчилик таълимоти пайдо бўлган, шаклланган ва бошқа ҳудудларга бу эзгу ғоялар тарқалган даврда Россия империяси асорати остида жуда кўплаб туркий мусулмон халқлар мустамлака ҳолатда ҳаёт кечирардилар. Ўрта Осиё, Кавказ, Сибирь, Волга, Эдилбўйидаги бу туркийларнинг асоратдан чиқиши, миллий уйғонишнинг юзага келишида Қримдан бошланган Исмоил Гаспраллининг ғоялари катта аҳамиятга эга бўлди. “Туркий мусулмон халқларни бу асоратдан чиқариш, мудроқ ғурурларни қайта уйғотиш учун ташланган дадил қадамлар Қримдан бошланди. Яъни Исмоил Гаспраллининг матбуот, сўнгра мактаб соҳаларига олиб кирган янгилиги, кейинчалик империя ҳудудидаги туркийларни жипслаштирибгина қолмай, дунё тамаддуни асосида яшаш, улар билан бир сафда юриш учун бошланган ижтимоий-сиёсий жараёнга айланди.

Бу жараёнларнинг бошланиши эса Қримдаги Исмоил Гаспраллининг таълим ислохотидан янги усул-жаид мактабидан бошланди. Озгина вақт ўтиб ушбу жаид мактаблари Қозон, Уфа ва табиийки, Ўрта Осиё ҳудудларида ҳам ташқил этила бошланди. Дастлаб Исмоил Гаспраллининг жаид мактаблари учун ўзи яратган дарслик, қўлланмалари ўқитилган бўлса, қисқа давр ичида

Авлоний, Бехбудий, Ибрат, Сўфизода, Ҳамза Ҳакимзода, Бобоохун Салимовларнинг ҳам дарсликлари яратилди.

Табиийки, ўлкада жадид мактаблари пайдо бўлган даврда унга нисбатан тўсиқлар ҳам юзага келди. Бу эски анъанавий мактаблар, рус-тузем мактаблари, мадрасалар рақобатчи сифатида фаолият кўрсатаётган таълимдаги жараёнлар эди. Шундай вазиятда маърифатга интилан халқ ишончини қозониш, рақобат муҳитида олдга интилиш учун тараққийпарвар педагогларга эҳтиёж катта эди. Эътиборли жиҳати, шундай жараёнда халқ ичидан янги авлод педагоглари етишиб чиқди ва бу тарихнинг ёрқин саҳифаларидир”[2].

Советлар даври, хусусан истиқлол йилларида Бегали Қосимов, Наим Каримов, Рустамбек Шамсутдинов, Бойбўта Дўстқораев, Сирождин Аҳмад, Қахрамон Ражабов, Улуғбек Долимов, Зайнобиддин Абдирашид, Илҳом Ғаниев, Дилноза Жамолова, Баҳром Ирзаев ва бошқа олимлар томонидан жадидчилик ҳаракати, унинг намояндалари фаолияти тадқиқ қилинган асарлар яратилди. Аммо шу пайтгача фундаментал, шу йўналишдаги, яъни жадид мактабларининг ташкил этилиши, педагоглар фаолияти, ўқитиш дастурлари, дарсликлар, жадид педагогларининг қарашлари, алоҳида жадид таълим тизимига бағишланган илмий иш, асарлар ниҳоятда кам. Шу ўринда профессор Улуғбек Долимовнинг “Туркистонда жадид мактаблари” (“Университет” нашриёти, Тошкент-2006 йил), Дилрабо Турсуновна Амридинова томонидан “Самарқанд жадидчилик мактаби” (“Наврўз” нашриёти, Тошкент-2017 йил) монографиялари яратилганини мамнуният билан қайд этиш, эътироф қилиш жоиз.

Қолаверса Улуғбек Долимовнинг 2008 йилда “Жадид мактаблари: уларда она тили ва адабиёти ўқитишнинг илмий-назарий ҳамда амалий асослари” мавзусидаги педагогика фанлари докторлиги учун тайёрланган диссертацияси ўзбек жадидшунослиги, жадид мактаблари бўйича катта илмий янгилик бўлганлигини ҳам алоҳида эътироф этиш керак.

Бироқ бу борада Хоразмдаги жадидчилик ҳаракати, Туркистон, Бухоро жадидчилик ҳаракатидан фарқли ва ўхшаш жиҳатлари, жадид мактаблари бўйича шу пайтгача тадқиқот

ишлари олиб борилмаганини афсус билан қайд этиш жоиз. Негаки, Хоразмдаги жадид мактаблари, педагоглари Туркистон, Бухоро ҳудудларидагидек таъқибларга учрамаган. Негаки ушбу мактаблар, педагогларга нисбатан Хива хонлари Ферузхон, Асфандиёрхон, кўплаб амалдорларнинг муносабати ижобий бўлган. Ҳукмдор ва аёёнлар жадид мактабларининг очилиши, уларни педагоглар, замонавий ўқув қуроллари, дарсликлар билан таъминлашга ҳомийлик қилишган. Ўзлари ҳам махсус жадид мактаблари ташкил этишган.

Ана шу жараён, Хоразм жадид мактаблари, педагогларининг қарашларини, бой илмий педагогик меросини ўрганишда эса тарих фанлари доктори, доцент Умид Бекмуҳаммад, филология фанлари номзоди, доцент Сайёра Самандарларнинг мазкур мавзудаги асарлари, уларнинг илмий аҳамияти каттадир.

Бу борада Умид Бекмуҳаммад томонидан “Хоразм жадидчилик ҳаракати энциклопедияси” Ўзбекистонда шу мавзуда яратилган илк энциклопедия бўлиб, 2024 йил нашр этилган ва унга Сайёра Самандар масъул муҳаррирлик қилган фундаментал асардир. Шунингдек, ушбу ҳаммуаллифларнинг “Хоразм жадидчилиги: ислохотлар, таълим ва адабиёт”, “Хоразм жадид намояндалари: ҳаёти, фаолияти ва адабий мероси”, “Бобоохун Салимов: жадид, давлат арбоби ва шоир”, “Хоразм жадидларининг мустамлакачилик даврларида қатағон қилиниши”, “Хоразм жадид мактаблари” номли монографиялари, “Жадид маърифатпарвари ва матбаачилик асосчиси”, “Хоразм матбаачилиги ва матбуоти тарихи” номли рисолалари, 50га яқин мақолалари ҳам жадидчилик мавзусига бағишланган. Уларнинг ушбу асарлари бўйича республика ва хориж матбуотида ижобий тақризлар ва асарларининг аҳамияти тўғрисида мақолалар нашр этилган. Яъни, Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандарлар хоразмлик жадидшунос олимлар сифатида республикада, айрим хорижий давлатларда эътироф этилган. Қолаверса, ҳар иккала муаллиф ҳам Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси сифатида таниқли ижодкорлардир. Шунингдек, уларга Турон Фанлар академиясининг академик илмий унвони берилган.

Айнан Хоразм жадидлар мактаблари, педагогикаси, педагогик қарашлари, ушбу

асарларнинг талабалар бадий-креатив компетенцияларини ривожлантиришдаги илмий аҳамияти катта. Бу борада Умид Бекмуҳаммаднинг “Хоразм жадиличилик ҳаракати энциклопедияси” ва ҳаммуаллифларнинг “Хоразм жадиличилиги: ислохотлар, таълим ва адабиёт”, “Хоразм жадилад мактаблари”, “Хоразм жадилад намояндалари: ҳаёти, фаолияти ва адабий мероси” монографиялари, жадилад таълими, педагогларига бағишланган мақолалари айнан тарих ва педагогика фанларида умуман тадқиқ қилинмаган Хоразм жадилад маърифатпарварларининг педагогик қарашларини ўрганиш, тарғиб қилишда ўрни юқори даражада.

Юқоридаги илмий асарларда илк бора Хоразм жадилад мактаблари, уларнинг ташкил этилиши, бу билан боғлиқ жараёнлар, хусусан педагоглар фаолияти, уларнинг ўқитиш услуби ёритиб берилган.

АБДУРАҲМОН АФАНДИ (...-1907). Хоразмдаги жадилад мактабларида ўқитувчи бўлиб фаолият кўрсатган маърифатпарвар. 1898 йилда Оренбургдан Хивага таклиф қилинган. Дастлаб Хивадаги, сўнгра Янги Урганч шаҳридаги жадилад мактабида ўқитувчилик қилган. 1907 йил Янги Урганчда вафот этган.

АБДУЛЛА САЛИМ ЎҒЛИ – Хоразмдаги жадилад мактабларида фаолият кўрсатган педагог. 1911 йилда бош вазир Ислохўжанинг таклифи билан Қозон шаҳридан Хоразмга келган. Хивадаги жадилад мактаби ва республика, округ давридаги совет мактабларида фаолият кўрсатган.

АГИШЕВА МАРЯМ – Хоразмдаги жадилад мактаби ва республика, округ давридаги совет мактабларида фаолият олиб борган педагог. Бош вазир Ислохўжа томонидан 1907 йилда Қозон шаҳридан таклиф қилинган. Хива шаҳридаги жадиладларнинг қизлар мактабида, сўнгра Янги Урганч шаҳридаги жадилад мактабида ўқитувчилик қилган. Марям Агишева, Зайнаб Сиддиқова сингари Хоразмга Қозон шаҳридан келиб таълим тараққиётига катта ҳисса қўшган жадилад педагогларининг ҳаёти ва фаолияти умуман тадқиқ қилинмаган.

ҚЎШАЕВ ҲУСАЙИН – Хоразмдаги жадилад мактабларида ўқитувчилик қилган зиёли. Хоразмда ташкил этилган “Жамияти хайрия”

ташкilotининг таклифи билан Хивага келиб жадилад мактабида ўқитувчилик фаолиятини бошлаган. Дастлаб Хива, сўнгра 1906 йилдан Янги Урганч шаҳарларидаги жадилад мактабларида фаолиятини давом этдирган. Гурлан, Хонқа, Ҳазорасп, Шовот, Хўжайли, Тошҳовуз, Қўнғирот шаҳарларидаги жадилад мактаблари ўқитувчилари билан ҳам ҳамкорлик қилиб турган. Хонлик тугатилгач республика ва 1925 йилдан кейинги округ даврида ҳам таълим соҳасида фаолият кўрсатган. 1936 йил 14 майдаги ЎЗССР Марказий Ижроия комитетининг қарори билан “Меҳнат Қаҳрамони” унвони берилган. Ҳусайин Қўшаевнинг ҳаёти, жадилад ва совет мактабларидаги фаолияти тадқиқ қилинмаган.

ҚЎШАЕВА КОМИЛА – Хоразмдаги жадилад мактабларида фаолият кўрсатган педагог. Ҳусайин Қўшаевнинг турмуш ўртоғи. 1904-1906 йилларда Хивадаги жадилад мактабида, 1906 йилдан эса Янги Урганчдаги жадилад мактабида ўқитувчилик фаолиятини давом этдирган. Хоразмдаги биринчи жадилад педагоги Комила Қўшаеванинг ҳаёти, фаолияти ва Хоразм таълим тараққиётига қўшган ҳиссаси тарих ва педагогика фанларида тадқиқ қилинмаган.

АҲМАД НУРИДДИН – Хивадаги жадилад мактабида фаолият кўрсатган педагог. Бош вазир Ислохўжа томонидан ташкил этилган Хивадаги жадилад мактабида ўқитувчилик қилган. Ушбу таълим маскани “Мактаби Рушдия” (ўрта мактаб) дея номланган. 1907 йил 28 май куни валиаҳд Асфандиёр ва бош вазир Ислохўжа, 31 май куни Қозикалон Салимохун ва бошқа охун, мударрислар мактаб ўқувчиларини имтиҳондан ўтиришади. Натижада Аҳмад Нуриддиннинг хоразмлик ўқувчиларга бераётган таълими юқори баҳоланади. Аҳмад Нуриддиннинг ҳаёти ва Хоразмдаги педагогика тараққиётига қўшган фаолияти тарих фанида тадқиқ қилинмаган.

БАКИРОВ ДАВИД – XX аср бошларида Хоразмдаги жадилад ва 1920 йилдан кейинги совет мактабларида фаолият олиб борган педагог. Бош вазир Ислохўжа томонидан Қозон шаҳридан Хивага таклиф қилинган. Нуриллой саройи қаршисидаги Собир маҳрамнинг жадилад мактабида ўқитувчилик қилган. 1920 йилда хонлик тугатилгач республика ва округ даврида совет мактабларида ҳам фаолиятини давом этдирган. Давид Бакировнинг ҳаёти ва Хоразм

педагогикаси тараққиётига қўшган ҳиссаси тарих фанида тадқиқ қилинмаган.

БАКИРОВ МУХТОР – XX аср бошларида Хоразмдаги жаҳид ва кейинчалик совет мактабларида фаолият олиб борган педагог. Қозон шаҳридан бош вазир Ислохўжа таклифи билан Хивага келган. Давид ва Мухтор Бакировлар ака-ука бўлиб, Хоразм таълим тараққиёти учун катта ҳисса қўшишган.

ЮСУФ АФАНДИ АҲМАД ЎҒЛИ – Хоразмдаги жаҳид мактабида фаолият олиб борган педагог. 1907 йилда Хива хони Ферузхон томонидан Қозон шаҳридан Ҳусайин афанди билан бирга таклиф қилинган ва Хивадаги жаҳид мактабида ўқитувчилик қилган. Юсуф афанди ишлаган мактаб тезда ўқувчилар, ота-оналар эътиборини тортиб таълим сифати бўйича Хоразмдаги рус-тузем, жаҳид ва анъанавий (эски) мактаблар ўртасидаги рақобатда олдинги даражага чиққан. Юсуф афандининг ҳаёти ва Хоразмдаги таълим тараққиётига қўшган ҳиссаси тарих фанида тадқиқ қилинмаган.

ИБРОҲИМОВ ҲУСАЙН – 19 аср охири ва 20 аср бошларида Тошкент, Хива шаҳарларидаги мактабларда фаолият кўрсатган педагог. Тошкентдаги ўқитувчилар семинариясини тугатган. 1891 йил сентябридан Хивадаги рус тузем мактабида ўқитувчилик қилган. Бош вазир Ислохўжа ва Мамат маҳрам томонидан очилган жаҳид мактабларида ҳам дарс берган. Хоразмда таълим тараққиёти учун катта ҳисса қўшган педагог Ҳусайин Иброҳимов ва унинг сафдошларининг Хоразмдаги фаолияти умуман тарих фанида тадқиқ қилинмаган[3].

Энциклопедия ва юкоридаги монографиялар, ҳаммуаллифларнинг кўплаб мақолаларида боя қайд қилган яна кўплаб Хоразм жаҳид педагоглари, уларнинг ўқитиш тизими, фаолиятида фойдаланган дарслик, қўлланмалари, ҳаттоки педагогика билан боғлиқ Хоразмдаги таълим жамиятлари ҳам биринчи бора илмий томонлама тадқиқ қилинади.

“Жаҳид мактаби – янги услубда дарс бериладиган ўз даврининг замонавий таълим даргоҳи ҳисобланган. Айнан жаҳид мактаблари ташкил этилгунча бўлган даврда Хоразмда анъанавий, дунёвий фанлар ўтилмайдиган, асосан диний билим бериладиган мактаблар (совет даврида эски мактаб дея аталган) ҳамда рус-тузем мактаблари мавжуд эди. Яъни, таълим

соҳасида ўзига хос рақобатчи даргоҳлар фаолият юритарди. Ана шундай вазиятда ўз номи билан янги-жаҳид мактабларининг фаолият бошлаши учун давлат миқёсида хайрихоҳ керак эди. Маълумки, 19 аср охирида Туркистоннинг турли ҳудудлари, гоҳ Фарғона, Тошкент ва Бухоро амирлигида ташкил этилган жаҳид мактаблари мутаассиб радикаллар, анъанавий (эски) мактаб, мадраса мударрислари томонидан тазйиққа учради. Шу сингари Хоразмда 1884 йилда ташкил этилган рус-тузем мактаби ўқитувчилари, умуман Россия империясининг таълим мутасаддилари ҳам жаҳид мактабларига нисбатан рақобатчи эди. Қолаверса, бу тизим масканлари, уларнинг педагоглари жаҳид мактабларига нисбатан душманона нигоҳ билан қарашарди[4].

Ана шу тарзда ҳаммуаллифлар жаҳид мактаблари юзага келган даврдаги вазият, ушбу янги усул таълим даргоҳларининг пайдо бўлиши, шаклланиши ва ундаги педагоглар фаолияти, дарс услублари ҳақида тарихий фактлар асосида мулоҳаза юритишади, шу пайтгача тарих, педагогика фанларида ёритилмаган мавзунини илк бора тадқиқ қилишади. Шунингдек, Исмоил Гаспирли, Бегали Қосимов, Зайнобиддин Абдурашидов, Матюсуф Салимовларнинг манбалари асосида ўқитиш тизими ва бу билан боғлиқ жараёнлар қандай бўлганлигини таҳлил этишган.

“Буюк ислохотчи 5-6 ёшдан 10-12 ёшгача бўлган турли савия, қарашдаги болаларнинг бир синфда маълум бир тартиб-қоида сиз 7-8 соатлаб бир муаллим кўлида, кўпинча бир нарсани такрорлаб ўтиришини, уларнинг ўзлаштириш ва билимлари мутлақо назорат қилинмаслигини тарбияга ҳилоф билади. Алифбони билар-билмас, ўқувчи учун тушунарсиз арабий ё форсийга ўтиб кетилишини хато ҳисоблайди.

Янги усул мактабда қуйидагиларга риоя қилиш лозим:

1. Синфда (мактабда) болалар сони ўттиздан ошмасин.
2. Болаларни фақат икки дафъа – ёз ва қиш бошларидагина қабул қилиш мумкин.
3. Ҳар қабул нечта бўлишидан қатъий назар бир синф бўлсин.
4. Ҳар бир муаллимда кўпи билан 3-4 синф бўлсин.

5. Агар мактаб уч синфдан иборат бўлса, дарслар кетма-кет, маълум уйғунликда қўйилмоғи лозим.

6. 7-9 ёшлардаги бола 7-8 соат узлуксиз ўқий олмайди. Унинг учун 5 соат кифоя. Ҳар дарсдан сўнг 10 дақиқа танаффус лозим.

7. Жума ва байрам кунлари дам олинади.

8. Ўн ой ўқишдан сўнг ёзнинг иссиқ кунларида таътил бўлиши мақсадга мувофиқ.

9. Дарс зериктирмаслиги лозим. Беш соат давомида турли фанлардан дарс олиш оғир эмас, лекин беш соат фақат бир дарс билан машғул бўлиш дарсдан боланинг кўнглини совутади.

10. Ўқувчиларни уришга, сўқишга ҳожат йўқ.

11. Ҳар ҳафта сўнгида ўқувчига ҳафталик баҳо бериш лозим. Ҳафта давомида дарсларни яхши ўзлаштирган ўқувчиларга аъло баҳо қўймоқ керак.

12. Синфнинг деразалари катта, ичкараси эса кенг ва ёруғ бўлишига аҳамият бериши керак... Совуқ хонада дарс бериш, илм ўргатиш бегуноҳ болани жазолаш билан баробардир”[5].

Шу тарзда профессор Беғали Қосимов Гаспралининг “Раҳбари муаллимин ёки муаллимларга йўлдош” китоби асосида таълимдаги янгиликни изоҳлаб беради. Унга кўра, “Китобда ушбу мактабларнинг “намунали плани”дан “намунали дарс жадвали”гача берилган. Чунончи, мактабнинг панжарасидан китоб хужрасигача, ўқувчиларнинг устки кийим-бошларини ечиб кирадиган бўлмадан муаллим курсисининг қаерда туриши лозимлигигача чизиб кўрсатилган. 30 ўқувчилик дарсхонанинг эни, бўйи, баландлиги неча аршин бўлишигача бор. “Дарсхона ёруғ бўлсун. Болага кўз керак, кўз учун зиё керак”, деб ёзиб қўйилган”.

Жадид мактаблари учун “Хўжаи сибён”да берилган асосий қўлланма кўрсаткичлар қуйидагича эди:

1. Бутун алифбони бирдан ўргатиш жуда қийин. Аввало уч, беш ҳарфни кўрсатиб, ўргатиш анча енгил.

2. Биринчи дарсдан ўқувчиларни ёзишга ўргатиш лозим.

3. Дарслар муайян соатларга, қисмларга ажратилиб (“ҳисса-ҳисса”) ўргатилиш лозим.

4. Ўқувчи бир дарсни ўзлаштирмагунича иккинчисига ўтилмаслиги керак.

5. Ҳарфлар билан таништирганда, улар ҳақида кенгроқ маълумот берилгани яхши. (“Мутлоқ ҳар ҳарфнинг садосини, савтини, махражини баён этмали”). (Гаспрали худди шу сабабли жорий этган усулининг “савтия” – товушли деб ном олганини таъкидлайди).

Ҳарфларнинг ҳар бир сўздаги ўринларига қараб, муайян шаклга эга бўлади. Ўқитувчи буни бутун ўқиш давомида диққатидан қочирмаслиги керак.

Ҳар бир хусусий ёки жамоа мактабида, биринчи навбатда, қуйидаги икки нарсга риоя қилинмоғи лозим:

1. Синф хонаси болалар ўтиришлари ва ўқиб, ёзишлари учун мос бўлиши керак. Унинг ичи ёруғ, салқин ҳамда парталар қўйилган бўлиши лозим. Парталарга қарши деворда ёзмок ва ёздирмок учун доска (лавҳа) қўйилиши керакки, унда бўр билан ёзиб, ўчирилади.

2. Агар мактабнинг сарф-харажатларига етгулик вақфи бўлмаса, ўқитувчи кун кўришига етарлик даражада ойлик маош тайин қилинмоғи лозим.

Болаларни ҳар олти ойда имтиҳон қилиш, йил охирида синфдан синфга ўтказиш, ўзлаштирмаганларни синфда қолдириш кўзда тутилади. Дарслар ҳар хил ва ҳар бири ярим соатдан бир соатгача бўлиши мумкин. Зиёдаси болага оғирлик қилади. Дарслар орасида танаффуслар бўлмоғи керак“ [6].

Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандарларнинг фикрича, “Исмоил Гаспралининг бу ғояси-ю амалиёти айнан жадид мактаблари учун ўзига хос концепция эди ва бу тизим барча ҳудудларда ташкил этилган таълим масканлари учун дастурамал бўлиб келди”.

НАТИЖАЛАР. Энциклопедия ва қайд этилган монографияларда жадид педагог аёллари (Марям Ағишева, Комила Қўшаева, Зайнаб Сиддиқова), Қрим, Қозон, Оренбург, Тошкент, Наманган ҳудудларидан воҳага келиб педагоглик қилган ўқитувчилар, уларнинг Хоразм педагогикаси тараққиётига қўшган ҳиссаси, Исмоил Гаспралининг Хива хонлиги бош вазири билан мактуб орқали мулоқотлардаги, Хоразмнинг ўзидан педагог кадрлар, мутахассислар етиштиришга эътибор қаратиш лозимлиги ҳақидаги маслаҳатлари, хорижда ўқишга юбориш лозимлиги

тўғрисидаги фикрлари, мустамлакачиларнинг жадид мактабларига муносабатлари ҳам архив хужжатлари ва бошқа илмий адабиётлар асосида ёритиб берилди.

Шунингдек монографияларда 1894-1898 йилларда Францияда таҳсил олган Муҳаммад Аминаддин, 1907-1912 йилларда Истанбулда ўқиган Бекжон Раҳмон, 1922-28 йилларда Германияда таълим олган Марям Султонмуродова, Олимжон Қодирийларнинг ҳаёти, фаолияти, тақдири ҳам архив материаллари асосида ёритилибгина қолмай, уларнинг Хоразм жадидчилиқ ҳаракатида тутган ўрни, жадид мактабларида таҳсил олганликлари ҳақида ҳам мулоҳазалар юритилган.

Энциклопедия, монографияларда яна “Таржимон” газетасининг Хоразмдаги тарихий жараёнларни ўрганишда, хусусан воҳа педагогикаси, мактаблар, илк жадид ўқитувчилар, улар билан боғлиқ жараёнларни тадқиқ этишдаги аҳамияти, жадид адабиёти ва унда Хоразмлик ижодкорларнинг роли тўғрисидаги илмий фактлар, фикрлар келтирилгани билан ҳам аҳамиятлидир. Шунингдек Бобоохун Салимов, Сўфизода, Ҳамза Ҳакимзода сингари жадид педагогларининг мактаб, маърифат ҳақидаги шеърлари илова сифатида келтирилади ва бу ижод намуналари бугунги давр талабаларининг бадиий-креатив компетенцияларини ривожлантиришда роли катта.

ХУЛОСА. Шулардан келиб чиққан ҳолда, Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандарларнинг Хоразм жадидчилиги, жадид педагогикасига оид барча асарлари воҳада кечган тарихий жараёнлар, таълим соҳасини тадқиқ қилишда ғоят катта илмий аҳамиятга эга ва ундаги кўплаб тарихий факт ва фикрлар илк бора илму фанга киритилган бирламчи манбалардир. Шу боис ушбу энциклопедия ва монографиялар, мақолаларнинг нафақат Хоразм, балки умуман ўша давр жадид педагогикасини ўрганишда, бугунги ва келгуси авлод учун тарғиб қилиш, оммалаштиришдаги илмий, ижтимоий, маърифий аҳамияти катта.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Зера Бекирова. Исмоил Гаспрали ва Хоразм. С.Самандар, У.Бекмуҳаммаднинг Хоразм жадид мактаблари монографиясига ёзилган сўзбоши. MILLENIUMUS PRINT нашриёти. Урганч-2025 йил, 3-бет.
2. Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадид мактаблари. MILLENIUMUS PRINT нашриёти, Урганч, 2025 йил. 7,8-бетлар.
3. Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадидчилиқ ҳаракати энциклопедияси. Урганч-2024 йил, MILLENIUMUS PRINT нашриёти.
4. Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадид мактаблари. MILLENIUMUS PRINT нашриёти, Урганч-2025 йил, 43- бет.
5. Исмоил Гаспринский. “Ҳаёт ва мамот масаласи” асаридаги Бегали Қосимовнинг “Учинчи муаллим” номли сўзбошиси. Маънавият нашриёти, 2006 йил. 19-20 бетлар.
6. Исмоил Гаспринский. “Ҳаёт ва мамот масаласи” асаридаги Бегали Қосимовнинг “Учинчи муаллим” номли сўзбошиси. Маънавият нашриёти, Тошкент-2006 йил. 20-бет.
7. Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандар. Хоразм жадидларининг мустамлакачилиқ даврларида қатағон қилиниши. MILLENIUMUS PRINT нашриёти, Урганч-2025 йил.
8. Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадидчилиги: ислохотлар, таълим ва адабиёт. MILLENIUMUS PRINT нашриёти, Урганч-2024 йил.
9. Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандар. Хоразм жадид намоёндалари: ҳаёти, фаолияти ва адабий мероси. MILLENIUMUS PRINT нашриёти, Урганч-2024 йил.
10. Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандар. Жадид маърифатпарвари ва матбаачилиқ асосчиси. Дурдона нашриёти, Бухоро-2025 йил.
11. Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандар. Хоразм матбаачилиги ва матбуоти тарихи. Дурдона нашриёти, Бухоро-2025 йил.

DINIY QADRIYATLAR VA EKOLOGIK ADOLAT: GLOBAL EKOLOGIK BOSHQARUVNING MA'NAVY PARADIGMASI

*Qilichev Feruzbek To'ychi o'g'li, O'zbekiston Milliy universiteti,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

RELIGIOUS VALUES AND ECOLOGICAL JUSTICE: A SPIRITUAL PARADIGM OF GLOBAL ECOLOGICAL GOVERNANCE

*Kilichev Feruzbek Toychi o'g'li, National University of Uzbekistan,
Doctor of Philosophy (PhD)*

РЕЛИГИОЗНЫЕ ЦЕННОСТИ И ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ: ДУХОВНАЯ ПАРАДИГМА ГЛОБАЛЬНОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

*Киличев Ферузбек Тойчи оглы, Национальный университет
Узбекистана, доктор философии (PhD)*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ekologik globallashuv jarayonlarida diniy qadriyatlarning insoniyatning barqaror rivojlanish paradigmasiga integratsiyalashuv jarayoni kompleks falsafiy, sotsiologik va aksiologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning markazida diniy qadriyatlarning, xususan, islom ta'limotidagi "Tabiat – omonat" konsepsiyasi, isrofga qarshi kurash, adolat, mas'uliyat va muvozanat tamoyillarining – ekologik boshqaruvning ma'naviy poydevorini shakllantiruvchi universal me'yorlar sifatidagi o'rni yoritiladi. Maqolada ekologik adolat tushunchasi nafaqat iqtisodiy va huquqiy mezonlar, balki ma'naviy-axloqiy qadriyatlar asosida talqin qilinib, global ekologik boshqaruv tizimining insonparvar paradigmasi sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: diniy qadriyatlar, ekologik adolat, global ekologik boshqaruv, islom etikasi, barqaror rivojlanish, ekologik ong, ma'naviy paradigma, ijtimoiy mas'uliyat, "tabiat – omonat" tamoyili.

Annotation: This article analyzes the process of integrating religious values into the paradigm of sustainable human development within the context of ecological globalization from a complex philosophical, sociological, and axiological perspective. The study focuses on the role of religious values—particularly the Islamic principles of "nature as a trust", the rejection of wastefulness, justice, responsibility, and balance—as universal norms that form the moral foundation of environmental governance. The article interprets the concept of ecological justice not only through economic and legal criteria but also as a moral and ethical category, evaluating the system of global environmental governance as a human-centered paradigm. Furthermore, it explores how the integration of religious and ethical principles into environmental policy contributes to restoring harmony between humanity and nature.

Keywords: religious values, ecological justice, global environmental governance, Islamic ethics, sustainable development, environmental consciousness, moral paradigm, social responsibility, "nature as a trust" principle, anti-wastefulness.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс интеграции религиозных ценностей в парадигму устойчивого развития человечества в контексте экологической глобализации с

e-mail:
qilichevferuzbek@gm
ail.com
<https://orcid.org/0009-0007-6375-7683>

комплексной философской, социологической и аксиологической точек зрения. В центре исследования – роль религиозных ценностей, в частности исламских принципов “природа – депозит”, борьбы с расточительством, справедливости, ответственности и гармонии, которые рассматриваются как универсальные нормы, формирующие нравственный фундамент экологического управления. В статье концепция экологической справедливости трактуется не только как экономическая или правовая категория, но и как морально-этическая ценность, что позволяет оценивать глобальную систему экологического управления как гуманистическую парадигму. Также рассматриваются духовно-нравственные механизмы гармонизации отношений между человеком и природой через интеграцию религиозных принципов в экологическую политику.

Ключевые слова: религиозные ценности, экологическая справедливость, глобальное экологическое управление, исламская этика, устойчивое развитие, экологическое сознание, духовная парадигма, социальная ответственность, принцип “природа-депозит”, борьба с расточительством.

Kirish. Bugungi global ekologik muammolar insoniyatning tabiatga nisbatan mas’uliyatsiz munosabatidan kelib chiqmoqda. Shu bois ekologik muammolarni hal etishda faqat texnik yoki iqtisodiy yondashuv emas, balki ma’naviy-axloqiy yondashuv ham zarurdir. Bugungi kunda ekologik madaniyatni shakllantirish masalasi davlat siyosati darajasida e’tirof etilgan bo’lib, bunda diniy qadriyatlar alohida o’rin tutadi. Diniy qadriyatlar insonni tabiatning ajralmas qismi sifatida ko’radi. Qur’oni Karimda “Va isloh qilingandan keyin yer yuzida fasod qilmang va Undan qo’rqib tama’ ila duo qiling. Albatta, Allohning rahmati yaxshilik qiluvchilarga yaqindir” (A’rof, 56-oyat) degan oyat orqali insonning ekologik mas’uliyati ta’kidlangan. Shu bois, shaxs ekologik kamolotining poydevorini diniy dunyoqarash, halollik, isrof qilmaslik, mehr-oqibat va muvozanat kabi qadriyatlar tashkil etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning metodologik asosi shaxs ekologik kamolotini diniy-ma’naviy qadriyatlar bilan uyg’un holda o’rganish g’oyasiga tayanadi. Tadqiqotning bosh maqsadi diniy qadriyatlarning ekologik tarbiya va ekologik ongni shakllantirishdagi o’rnini aniqlash, ularning shaxs kamolotiga ta’sirini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Shu maqsadda quyidagi metodologik yondashuvlar va ilmiy usullar qo’llanildi: falsafiy-tahliliy yondashuv, pedagogik tahlil, sotsiologik kuzatuv, komparativ yondashuv, shuningdek, tadqiqot natijalari tahliliy kuzatish va ilmiy adabiyotlar tahliliga asoslangan.

Natijalar. Qadriyat – biror narsaning ahamiyati, maqbulligi, foydaliligi va qiymatini anglatadi. U har doim kimningdir (yoki biror

narsaning), ya’ni obyektiv borliqning qadri va shu bilan birga uning kimga (yoki nimadir) qiymati, ya’ni subyektiv bahodir. Dunyo qadriyatlarga boydir – moddiy (buyumlar, zargarlik buyumlari, oltin va qimmatbaho toshlar, pul, mulk va boshqalar), tabiiy (quyosh chiqishi va botishi, dengiz va tog’lar, gullar va boshqalar), san’at (adabiyot va san’at asarlari) va insoniy (go’zallik va ma’naviy-axloqiy fazilatlar) qadriyatlar shular jumlasidandir. Tabiatda bir narsani boshqasidan ustun deb bilish odatiy holdir. Ona hayvon naslni hasad bilan himoya qiladi. Lekin qadriyatlar ijtimoiy hodisa faqat insonlar e’tibori, munosabati ta’sirida shakllanadi va vorisiylik asosida saqlanib qoladi yoki jamiyat hayotidagi o’zgarishlar natijasida yangi qadriyatlar tizimi paydo bo’ladi. Qadriyatlar insonning ijtimoiy tabiatida aks etadi, inson qadriyatlarga qiziqadi va ularga muhtojdir. Ya’ni bularning barchasi yaxshilik va yomonlik, haqiqat va botil, go’zallik va xunuklik, adolat va adolatsizlik va hokazo nuqtayi nazardan muayyan hodisalarni baholashning asosini tashkil etuvchi usullar, mezonlar jamoatchilik ongida va madaniyatida subyektiv baholar shaklida o’rnatiladi va inson harakatlarini boshqarish vositalariga aylanadi. Biroq, bu qiymatni oddiy qiymatdan, zaruratdan, samaradorlikdan va foydalilikdan farqlash kerak. Hammasi jonli va chinakam sevimli narsalar ham vosita bo’la olmaydi. Iqtisodiy qadriyatlar odatda moddiy ne’matlar va iste’mol bozorlarini, mehnat va ayirboshlash mahsulotlarini ifodalovchi oddiy qadriyatlardir. Bundan tashqari, almashtirib bo’lmaydigan yuksak qadriyatlar ham borki, ular odatda “bebaho” deb ataladi. Shu ma’noda ular muqaddaslik tushunchasiga yaqinlashadilar. Dindorlar uchun eng muhim qadriyatlar diniy

qadriyatlaridir. Qadriyatlar dunyosi deyarli cheksizdir va hatto tabiatning o'zi ham kognitiv, falsafiy va estetik jihatdan biz uchun qadrlidir. Diniy qadriyatlar Xudoga ishonishga asoslanadi va har bir din nafaqat insonning Yaratuvchi bilan ma'naviy va amaliy munosabatlarini belgilaydi, balki uning jamiyatdagi va butun dunyodagi o'rnini ham tartibga soladi. Oliy diniy qadriyatlar inson hayotining mazmuni va maqsadini belgilaydi. "Qimmatli omil" Xudo haqidagi g'oyaning o'zidadir, chunki qadriyatlarning mazmuni va maqomi Yaratuvchining o'zidan keladi. Ko'pgina diniy tizimlarda axloq me'yori va axloqiy fazilatlar Xudoning nomi va tabiatidan kelib chiqadi va keyin har bir diniy oqim qiymat buyruqlari, burch va taqiqlarni shakllantiradi. Yakkaxudolik tushunchasini ishlab chiqqan oxirgi din Islomdir. Uning asosiy manbalari Qur'oni Karim va Payg'ambarimiz sunnatlaridir. Shariat ana shu manbalarga tayanib, musulmonning beshikdan qabrgacha butun oila va ijtimoiy hayotini belgilab beradi. Shariat iymon asoslari bilan bog'liq bo'lsa, fiqh musulmonlarning xulq-atvori qoidalari va me'yorlarini o'z ichiga oladi. Shu boisdan ham H.Yu. Salomova: "Tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikda "oltin o'rta" bor, bunda ikki xil me'yorning oltin kesishuvi kuzatiladi. Birinchidan, tabiat komponentlarining ekologik me'yori, ikkinchidan esa, insonning tabiatga tazyiq etish me'yori, ya'ni ijtimoiy me'yor – tabiatan ikki xil mohiyatga ega bo'lgan me'yorlar kesishadi, ana shu optimal kesishuv nuqtasini topgandagina inson, yaxlit, butun biosferaga, uning sifatiga zarar yetkazmay yashay oladi" – deb yozadi[1]. Islomning shariat tomonidan himoyalangan asosiy qadriyatlari: din, hayot, aql, nasl, mulk. Din besh farzni o'z ichiga oladi: kalimat shahodat, namoz, ro'za, zakot va haj. Qadriyatlar orasida din birinchi o'rinda tursa, eng muhimi kalima keltirish va Allohdan o'zga iloh yo'qligiga, Muhammad alayhissalom Uning bandasi va elchisi ekanligiga guvohlik berishdir.

Quyidagi qadriyatlar hayot (o'ldirish yo'q, o'z joniga qasd qilish yo'q, har doim o'lishga tayyor, to'liq hayot rag'batlantiriladi) va aql (harakat oqilona, toza va adolatli bo'lishi kerak va aqlni hayratda qoldiradigan g'azab, zaharlanish va mastlik) narsalar emas. Islomda ijtimoiy taraqqiyot va iqtisodiy taraqqiyotning asosi sifatida mulk va halol mehnat maksimal darajada himoyalangan,

tajovuzkorlik jazolangan. Islom dini farzand ko'rishga katta ahamiyat beradi, oila va maishiy munosabatlarni har tomonlama puxta o'rganadi. Professional falsafada qadriyatlar to'g'risidagi ta'limot aksiologiya deb ataladi va uning kelib chiqishi qadimgi yunonlardan boshlangan bo'lib, ular haqiqiy qadriyat – foydalilik deb hisoblashgan. G'arb falsafasi tarixida bir qancha aksiologik nazariyalar mavjud: naturalistik psixologiya (Meinong, Perri, Dyui), transsendentalizm (Vindelband, Rikert), shaxsiy ontologiya (Hartmann), madaniy-tarixiy relyativizm (Nitsshe, Diltey), sotsiologiya (M.Veber). Umumjahonda "qadriyat" atamasi XIX asrda yashagan nemis faylasufi Fridrix Nitsshe'ning Yevropa ratsional falsafasi va nasroniy axloqining asosiy tushunchalarini rad etib, o'zining mashhur "Vasiyat" risolasida "qadriyatlarni qayta baholash" zarurligini aforistik tarzda ilgari surgandan keyin keng qo'llanila boshlandi.

Har bir tarixiy o'ziga xos ijtimoiy tuzilma o'ziga xos qadriyatlar majmuasi bilan ajralib turadi. Shu ma'noda G'arb Sharqdan, shahar dashtdan, ko'chmanchi jamiyat o'troq jamiyatdan, shuningdek, har bir xalq o'z mentaliteti bilan ajralib turadi. Xuddi shunday, insoniyatning an'anaviy davrida qadrlanadigan narsalar bilan bugungi kunda qadrlanadigan narsalar o'rtasida farqlar mavjud. Zamonaviy qadriyatlar ma'lum bir ijtimoiy-madaniy hamjamiyat yoki xalqaro hamjamiyat tomonidan ma'lum qadriyatlarni targ'ib qilish jarayonida shakllanadi. Bugungi jamiyatda yaxshi, to'g'ri yoki kerakli deb hisoblangan qadriyatlar tizimi universal deb ataladi, ammo ularning ba'zilari G'arb madaniyatiga oid ekanligini yodimizdan chiqarmasligimiz lozim. Qadriyat tizimiga bunday qarash odatiy holga aylangan. Bu me'yorlarni ijtimoiy qadriyatlarga kiritish mumkin, ammo normalar va qadriyatlar tushunchalari o'rtasida farq mavjud. Hozirgi zamon va jamiyatda insonni oliy qadriyat sifatida e'tirof etish, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish, bolalarni himoya qilish, ta'lim va tarbiyada demokratik tamoyillarga amal qilish ustuvor vazifa hisoblanadi. Albatta, boshqa qadriyatlar ham bor. Qadriyatlar haqida gap ketganda, har bir inson har xil ustuvorliklarga ega. Umuman olganda, qadriyatning asosiy xususiyati insonga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan sifatlarning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Insoniy qadriyatlar

sohasini gumanistik aksiologiya deb atash mumkin. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ilmiy-falsafiy adabiyotlarda din va qadriyatlar mavzulari keng yoritilgan bo'lsa-da, ammo diniy qadriyatlar kam yoritilgan, asosan, u ishchi tushuncha sifatida ishlatiladi va falsafiy lug'atlardan ham o'rin olmagan.

Adabiyotlarda din, uning asosiy elementlari va tarkibiy tuzilishi haqida turlicha qarashlar shakllangan. Ularga ko'ra din:

- 1) diniy mafkura, his-tuyg'ular, ibodatlar [2];
- 2) diniy ong, ibodat, tashkilotlar[3];
- 3) diniy ong, munosabatlar, diniy tashkilotlar[4];
- 4) ta'limot, mif, axloqiy qadriyatlar, ibodat qilish amaliyotining diniy marosimlari va boshqa shakllari, dinni tarqatishning turli shakllari[5];
- 5) diniy e'tiqod (miflar), diniy marosimlar, ibodat, dunyoqarash, simvollar tizimi va b.[6].

Bunda diniy qadriyatlar, boshqalariga nisbatan, ma'naviy bazis hisoblanadi. Chunki falsafiy-sotsiologik yo'nalishda, zamonaviy konkret indefferent inson sof diniy ong va e'tiqoddan xoli bo'lgan taqdirda ham u o'zining shaxsiy-individual darajadagi qadriyat mo'ljallarida (ongli va ongsizligidan, ixtiyoriy yoki majburiyligidan qat'i nazar) muayyan diniy qadriyatlarni to'liq yoki qisman qabul qiladi, yoki faqat diskret, fragmentar ma'qullaydi.

“Qadriyatlar mavzusi diniy dunyoqarashlar va ularning eng qadimgi shakllarida ham o'z aksini topgan, har bir din o'ziga xos ilohiy qadriyatlar tizimiga ega”ligini inkor etmaydi, balki to'ldiradi[7].

Xulosa. Ijtimoiy ongning maxsus shakli bo'lgan din o'zida ijtimoiy-tarixiy va madaniy taraqqiyot darajasini ham ifodalaydi. Ya'ni ijtimoiy-tarixiy amaliyot murakkablashgan, madaniyat ravnaq topgan sari, mutanosiblik

prinsipiga muvofiq diniy qadriyatlar ham generativ takomillashib boradi.

Zero sotsial jihatdan, dinning kelib chiqishi, tarixiy genezisi mehnat taqsimoti, ijtimoiy tabaqalanish, xususiy mulkchilikning paydo bo'lishi, sinflar va dastlabki davlat birlashmalari (protodavlat)ning vujudga kelishi jarayonlari bilan bevosita bog'liq hodisadir.

Yuqoridagilarga asoslangan holda shunday xulosaga kelish mumkinki, diniy qadriyatlar inson hayoti va ijtimoiy-tarixiy amaliyot ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan, o'zini insonning xatti-harakatlari va faoliyatida hamda uning natijalarida tarkib topuvchi diniy bilimlar va tajribaning muayyan tarzda o'zlashtirilishidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Саломова Х.Ю. Ижтимоий экология. - Тошкент: Fan va texnologiya, 2004. –Б.20.
2. Балтанов Р.Г. Социологические проблемы в системе научно атеистического воспитания. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1973. – 80 с.
3. Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии: курс лекций. Учеб. пособие для студентов вузов / А.А.Радугин. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Центр, 2004. – 32 с.
4. Колоницин В.И. Религиозное отчуждение. – Свердловск, 1987. – С. 65-106.
5. Самыгин С.И., Негипуренко В.Н., Полонская И.П. Религиоведение: социология и психология. – Ростов на-Дону, 1966. – С. 74.
6. Гараджа В.Н. Социология религии. – М., 1996. – 44 с.
7. Назаров Қ. Қадриятлар фалсафаси (Аксиология). – Т.: ЎФМЖН, 2004. – Б. 13.

ETNOGRAFIK O'ZLIKNI MADANIY KODLAR ORQALI IDENTIFIKATSIYA QILISH USULLARI

*Matchanova Sanobar Muxamedjanovna, UrDU akademik litseyi tarix
va huquq fani o'qituvchisi, mustaqil izlanuvchi*

МЕТОДЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЧЕРЕЗ КУЛЬТУРНЫЕ КОДЫ

*Матчанова Санобар Мухамеджановна, преподаватель истории и
права академического лицея УрГУ, независимый исследователь*

METHODS OF IDENTIFYING ETHNOGRAPHIC IDENTITY THROUGH CULTURAL CODES

*Matchanova Sanobar Mukhamedjanovna, History and Law
Teacher at the Academic Lyceum of Urgench State University,
Independent Researcher*

Annotatsiya: Maqolada etnografik o'zlikni madaniy kodlar orqali identifikatsiya qilish usullari tahlil qilinib, moddiy va nomoddiy meros, ramziy tizimlar va etnik identifikatsiya o'rtasidagi bog'liqlik yoritiladi.

Kalit so'zlar: etnografik o'zlik, madaniy kodlar, etnik identifikatsiya, semantik tahlil, simvolik tahlil, narrativ tahlil, ramziy tizim, moddiy va nomoddiy meros, an'ana.

Аннотация: В статье анализируются методы идентификации этнографической идентичности через культурные коды, раскрывается взаимосвязь между материальным и нематериальным наследием, символическими системами и этнической идентификацией.

Ключевые слова: этнографическая идентичность, культурные коды, этническая идентификация, семантический анализ, символический анализ, нарративный анализ, символическая система, материальное и нематериальное наследие, традиция.

Abstract: The article analyzes methods of identifying ethnographic identity through cultural codes and examines the relationship between tangible and intangible heritage, symbolic systems, and ethnic identification.

Keywords: ethnographic identity, cultural codes, ethnic identification, semantic analysis, symbolic analysis, narrative analysis, symbolic system, tangible and intangible heritage, tradition.

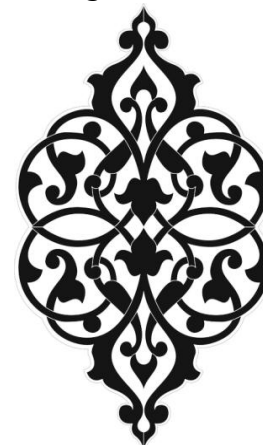
KIRISH. Globalizatsiyaning sezilarli darajada kuchayishi munosabati bilan milliy (yoki etnik) identiklik masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu tarixi bilan chuqur ildiz otgan madaniy hududlarning intensiv o'zaro ta'siri bilan bog'liq jarayon. Etnik o'zini anglash bu – "biz – ular" formulasidan iborat bo'lib, kelib chiqishning

umumiyligi va tarixiy taqdir birligi, geneologik rivoyatlar, muayyan tarixiy voqealarda ishtirok etish, "ona til" va "ona yurt" haqidagi tasavvurlar asosida shakllanadi. Jamiyat taraqqiyotining keyingi bosqichlarida etnik o'zini anglashning shakllanishi va rivojlanishida milliy ziyolilar muhim o'rin tutadi.

<https://orcid.org/0009-0001-3099-8014>

e-mail:
matchanovasano
bar@gmail.com

METOD. Mazkur mavzuni yoritishda semantik tahlil, simvolik tahlil, komparativ tahlil metodlari va interdisiplinar yondashuvlarni qo'llash samarali bo'ladi. Ular nafaqat ma'lumot to'plash, balki tahlil qilish va madaniy kodlar va etnik o'zlikning barqarorlik va transformatsiya jarayonlarini umumlashtirish, umumiy va mahalliy xususiyatlar, transmilliy tendensiyalarini aniqlashga yordam beradi.

MUHOKAMA. Olimlarning fikriga ko'ra, keyingi besh asrda millatlar va sivilizatsiyalar orasidagi farqlar saqlanib qoladi, shu bois madaniyatlar o'rtasida o'zaro dialoglar zarur hisoblanadi. Zamonaviy davlatlar hayotidagi global o'zgarishlar aholining o'z madaniy qadriyatlarini va milliy identiklikni saqlashga intilishini qo'zg'atadi[1.86]. Jahonda etnik identiklikning ortishi, odamlarning o'z ildizlariga, qadimgi urf-odatlariga va folkloriga qiziqishi kuchaygani kuzatiladi. Etnik identiklikni tiklash ichki va xorijiy mojarolarga ham olib kelishi mumkin. Etnik identiklik masalalari, avvalo, polietnik davlatlar uchun dolzarbdir. Ko'pgina olimlar (Yu.V.Bromley, A.M.Gracheva, L.M.Drobijeva, V.S.Sobkina, T.G.Stefanenko va boshqalar)ning fikriga ko'ra, etnik identiklik o'z tuzilishiga ega bo'lib, u kognitiv, affektiv va xarakter komponentidan (o'z xalqi normalari, qadriyatlari va xulq-atvor qoidalariga asoslangan amaliy xatti-harakatlar; an'analar, urf-odatlar, marosimlarni bajarish, til, qo'shiqlar, raqslar va boshqa madaniy unsurlarni faol qo'llash) iborat. A.Asqarov "An'analar va urf-odatlar millatimizning elni birlashtiruvchi eng yaxshi sifatlaridir. Ammo milliy xislatlar iqtisodiyot va ishlab chiqarish bilan uzviy bog'lanmasa, xalqning kelajagi ko'rinmaydi, xalq, millat sifatida halokatga uchrashi mumkin", deydi[2.327]. A.Ashirov "Muayyan millat istiqomat qilib kelayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, geografik, hududiy va iqlimiy omillar etnik identiklikka ta'sir ko'rsatadi"[3.54] deb ta'kidlar ekan, millatning etnik identifikatsiyasi muqarrar ekanligiga ishora beradi.

NATIJALAR. Etnografik o'zlikni madaniy kodlar orqali identifikatsiya qilishda ilmiy

metodlar qo'llaniladi. Ular xalqning madaniy "genetikasini" ya'ni milliy ruhini ochib berish imkonini beradi. Bu borada semantik tahlil[4.164] usuli orqali til va og'zaki ijoddagi ramziy ma'nolar o'rganiladi. O'zbek xalqi tarkibidagi Xorazm aholisi O'zbekiston respublikasining boshqa regionlardagi aholisidan til shevasi bilan tubdan farq qiladi. O'g'uz dialektida[5] so'zlashuvchi bu aholi 3 millionga yaqin. U o'z ichida ikkita : Urganch-Xiva, Hazorasp-Yangiariq guruhidan iborat[6]. Sheva tarixini ko'rib chiqar ekanmiz, avvalo ta'kidlash joizki, ko'pgina tadqiqotchilar Xorazm aholisi dastlab sharqiy eron tili tilda so'zlashganligini ta'kidlaydilar[7]. Turk xoqonligi (567–603 yy) davridan boshlab Xorazm turkiy tili shakllana boshlagan va bu jarayon XI asrdagi Saljuqiylar istilosidan keyin kuchaygan. XII asrda Xorazm turkiysi to'la shakllanib bo'lgan. Mazkur til davlat tili sifatida Xiva xonligida 1920-yilgacha foydalanildi. Hozirgi Xorazm shevasida turkiy, arabiy, eroniy-forsiy, tojik, qadimgi Xorazm tili o'z aksini topgan. Masalan, F.Abdullayevning[8] ta'kidlashicha, Xorazm xalqining nutq madaniyatida uchraydigan ko'pgina so'zlar – patik, poyir, adan, zangi, nirvon qadimgi Xorazm tilining merosi bo'lsa, "ilmi trap", "polmin", kabi iboralar diniy ishonch va mistik tabobat an'alarining madaniy asosini namoyon etadi.

Marosimiy tahlil usuli xalq urf-odatlari va an'anaviy marosimlar orqali etnografik o'zlikni aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, Xorazmdagi "ziyosat marosimlari", "tumor yozish" yoki "qurbonlik so'yish" an'analari xalqning ilohiy shifo va himoyaga bo'lgan ishonchiga asoslanadi.

Simvolik interpretatsiya usuli madaniy belgilar va ramzlarning ma'naviy mazmunini ochib berishga qaratilgan. Masalan, Xorazm gilamlaridagi to'rtburchak shakl — barqarorlik va himoya, aylana shakl — hayot davomiyligi, oq rang esa poklik va nur ramzi hisoblanadi. Shuningdek, tarixiy obidalar va zargarlik buyumlaridagi geometrik shakllar va zoolatrik tasvirlar aholining diniy-mistik qarashlarini ifodalaydi. Narrativ tahlil usuli xalq og'zaki ijodini ya'ni ertaklar, rivoyatlar va dostonlar orqali etnik

identifikatsiya amalga oshiriladi. Masalan, Pahlavon Mahmud haqidagi rivoyatlarda xorazmliklarning mardlik, shifo va adolat tuygʻulari ramziy ifoda topgan.

Kross-madaniy taqqoslash usuli bir xalq madaniy kodlarini boshqa etnik guruhlarini bilan taqqoslash orqali farqlovchi belgilarni aniqlashga yordam beradi. U etnik oʻzlikni ilmiy asosda identifikatsiya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xorazm vohasi aholisining etnografik oʻzligi ham aynan madaniy kodlar tizimi orqali namoyon boʻladi. Vohada saqlanib kelayotgan xalq tabobati, diniy-mazhabiy marosimlar, libos va bezak anʼanalari, duo va tumorlar tizimi — bu mintaqaning etnografik “shifrlari” hisoblanadi. Demak voha aholisining madaniy kodlar tizimini quyidagicha tasniflash mumkin: til va iboralar kodi, vizual kodlar, marosimiy kodlar, musiqiy kodlar, diniy kodlar.

XULOSA. Yuqorida tavsiflangan ilmiy metodlar — semantik, marosimiy, simvolik, narrativ va kross-madaniy tahlil — etnografik oʻzlikni madaniy kodlar orqali identifikatsiya qilishda muhim ahamiyatga ega. Ular xalqning til shevasi, anʼanaviy marosimlari, ramziy belgilari va ogʻzaki ijodi orqali milliy ruh va madaniy “genetika”sini ochib berish imkonini beradi. Bu metodlar orqali etnik guruhlar oʻrtasidagi farqlovchi xususiyatlar aniqlanadi va etnik identifikatsiya ilmiy asosda amalga oshiriladi.

Shu bilan birga, bu metodlar etnik oʻzlikning barqaror va transformatsiyaga uchraydigan qirralarini ham tahlil qilishga yordam

beradi. Kross-madaniy taqqoslash va narrativ tahlil orqali Xorazm xalqining madaniy kodlari boshqa etnik guruhlarini bilan solishtirilib, umumiy va mahalliy xususiyatlar ilmiy ravishda aniqlanadi. Shu tarzda, ushbu metodlar etnik identifikatsiyaning tizimli, kompleks va zamonaviy yoʻnalishda amalga oshirilishini taʼminlaydi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Денисюк Н.П. Формирование этнической идентичности в современных условиях. // Весник БДУ. Сер. 3. 2013. № 3. —с.86
2. А.Асқаров. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи. Тошкент: Oʻzbekiston, 2007.
3. Аширов А. Ўзбек миллий менталитети хақида баъзи мулоҳазалар. Ўзбек халқининг келиб чиқиши: илмий-методологик ёндашувлар, этногенетик ва этник тарих. Тошкент-2004, 54 бет.
4. Базарова Н. Этническая идентификация через призму языкового фактора // International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) Volume. 7, Issue 03, March (2024). стр. 164-171// <https://zenodo.org/records/10896606>.
5. Абдуллаев Ф. Хорезмские говоры узбекского языка. — Ташкент, 1961. — 347 б.
6. Узбекский язык//Языки мира. Тюркские языки. — Бишкек, 1997.-стр.436.
7. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. — М., 1948.
8. Абдуллаев Ф. Хорезмские говоры узбекского языка. — Ташкент, 1961. — 347 б.

QISHLOQ TIBBIY XIZMATINING YANGI BOSHQARUV MODEL: FARG'ONA VODIYSIDAGI 1957-YIL ISLOHOTI MISOLIDA

*Tajimirzayev Elyorbek Akramovich, Andijon davlat pedagogika
instituti "Tarix" kafedrası dotsenti, tarix fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)*

A NEW MANAGEMENT MODEL OF RURAL MEDICAL SERVICE: ON THE EXAMPLE OF THE 1957 REFORM IN THE FERGHANA VALLEY

*Tajimirzayev Elyorbek Akramovich, Andizhan State Pedagogical
Institute, Associate Professor of the Department of History, Doctor of
Philosophy (PhD) in History*

НОВАЯ МОДЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩЬЮ: НА ПРИМЕРЕ РЕФОРМЫ 1957 ГОДА В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ

*Таджимирзаев Элёрбек Акрамович, Андижанский
государственный педагогический институт, доцент кафедры
истории, доктор философии (PhD) по историческим наукам*

Annotatsiya: Maqolada qishloq tibbiy xizmatining yangi boshqaruv modeli Farg'ona vodiysidagi 1957-yil islohoti misolida arxiv hujjatlari asosida statistik ma'lumotlar orqali yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: tibbiy xizmat, sog'liqni saqlash tizimi, shifoxona, shifokor, sanitariya-epidemiologiya stansiyasi, tuman.

Abstract: This article illuminates the new management model of rural medical services in the Ferghana Valley, focusing on the 1957 reform as an example. The analysis is based on statistical data derived from archival documents.

Key words: medical service, healthcare system, hospital, doctor, sanitary-epidemiological station, district.

Аннотация: В статье с использованием статистических данных архивных документов описывается новая модель управления сельским медицинским обслуживанием на примере реформы 1957 года в Ферганской долине.

Ключевые слова: медицинское обслуживание, система здравоохранения, больница, врач, санитарно-эпидемиологическая станция, район.

KIRISH. 1950-yillar ikkinchi yarmida O'zbekiston SSR sog'liqni saqlash tizimida qishloq aholisiga tibbiy xizmat ko'rsatishni yaxshilash va boshqaruvni optimallashtirish maqsadida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. Bu islohotlar 1957-yilda qabul qilingan SSSR Sog'liqni saqlash vazirligining qator buyruq va ko'rsatmalari (jumladan, 4-fevraldagi №33, 8-fevraldagi №24 va 8-avgustdagi №469-sonli hujjatlar) hamda O'zbekiston SSR sog'liqni saqlash organlarining qarorlari asosida amalga oshirildi. Islohotlarning asosiy maqsadi qishloq sog'liqni

saqlash tizimida mavjud boshqaruv bo'g'inlarini qisqartirish, tibbiy va sanitariya xizmatlarini yagona markazlashgan tuzilma doirasida birlashtirish, moliyaviy hisob-kitobni markazlashtirish va xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishdan iborat edi.

Farg'ona vodiysida ushbu islohotlar keng qamrovli amaliy ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, Namangan, Farg'ona va Andijon viloyatlaridagi tuman sog'liqni saqlash bo'limlarini tugatib, ularning vazifalarini tuman kasalxonalari va sanitariya-epidemiologiya stansiyalari asosida tashkil etilgan "tuman shifokorlik-sanitariya birlashmalari" zimmasiga yuklash sog'liqni saqlash boshqaruvining

<https://orcid.org/0009-0001-6618-109X>

e-mail:

elyor4467734@gmail.com

yangi modelini yaratdi. Bu jarayonda tuman kasalxonalari yagona boshqaruv markaziga aylandi, ularning bosh shifokorlari butun tuman bo'yicha tibbiy va sanitariya ishlarini muvofiqlashtiruvchi rahbar sifatida faoliyat yuritdi. Islohot natijasida kadrlar soni qisqartirilmadi, balki faoliyatni muvofiqlashtirish va integratsiya qilish orqali boshqaruv tizimi soddalashtirildi. Biroq bu jarayon amaliy jihatdan turli muammolarni ham keltirib chiqardi: transport ta'minotining yetishmasligi, metodik rahbarlik tizimining zaifligi va maosh fondini qayta taqsimlashdagi murakkabliklar shular jumlasidandir.

Shunday bo'lsa-da, 1957-yilda Farg'ona vodiysida amalga oshirilgan ushbu tuzilmaviy o'zgarishlar sog'liqni saqlash tizimida yangi institutsional modelning shakllanishiga zamin yaratdi va keyingi yillarda qishloq tibbiy xizmatini markazlashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida baholandi.

Namangan viloyatida mazkur reorganizatsiya quyidagi tumanlarda amalga oshirilgan: To'raqo'rg'on, Uchqo'rg'on, Chust, Pop, Yangiqo'rg'on va Namangan tumanlarida. To'raqo'rg'on tumanidagi kasalxona 75 o'ringa, Uchqo'rg'on tumanidagi esa 50 o'ringa mo'ljallangan bo'lib, bu hududlar aholisiga tibbiy xizmat ko'rsatish quvvati jihatidan yirik muassasalar hisoblanadi[1:55].

MUHOKAMA. Reorganizatsiya jarayonida ma'muriy-boshqaruv apparati uchun alohida shtat jadvali ishlab chiqilgan va u har bir tumanning ehtiyojiga mos ravishda ilova qilingan. Shu bilan birga, shifokorlar, o'rta va kichik tibbiy personal sonida sezilarli o'zgarish kuzatilmagan, bu esa qayta tashkil etish xodimlar sonini qisqartirish emas, balki boshqaruv tizimini soddalashtirishga qaratilganini ko'rsatadi.

Hisob-kitob ishlari SSSR Sog'liqni saqlash vazirligining 1957-yil 8-avgustdagi №469-sonli ko'rsatmasi asosida tartibga solingan. Ma'muriy apparat xodimlarining ish haqi ilgari kasalxona va sanitariya stansiyalarida ishlab kelgan ma'muriy xodimlar hisobiga ta'minlangan, ya'ni ularning umumiy maosh fondi birlashtirilgan holda qayta taqsimlangan. Bu jarayon moliyaviy tizimni yagona markaz tuman kasalxonasi hisobidan boshqarish imkonini berdi.

Shuningdek, hisob-kitob va kredit operatsiyalari tuman kasalxonasi orqali yuritilgan, ammo unga qarashli dispanserlar va shifoxonalar mustaqil buxgalteriyaga ega bo'lgan. Bu holat

sog'liqni saqlash tizimini bir tomondan markazlashtirgan, ikkinchi tomondan esa mahalliy darajada hisobdorlikni saqlab qolganini anglatadi.

Biroq, amaliy jarayonda bir qator muammolar ham kuzatilgan. Eng avvalo, maosh fondini taqsimlashda qiyinchiliklar yuzaga kelgan, chunki barcha shifokorlar, kasalxona va sanitariya stansiyalari uchun tavsiya etilgan shtatlarni to'liq saqlab qolish imkoni bo'lmagan. Shuningdek, inspektor va metodist lavozimlarining yo'qligi boshqaruvning uslubiy va metodik yo'nalishidagi bo'shliqni yaratgan. Bu esa joylardagi shifokorlar va sanitariya mutaxassislarining ishini muvofiqlashtirishda ma'lum qiyinchilik tug'dirgan.

Infratuzilma jihatidan ham kamchiliklar kuzatilgan, birlashtirilgan muassasalarda yengil avtomobillar yo'qligi tuman mutaxassislarining tez yordam yoki profilaktika tadbirlariga borish imkoniyatini cheklagan. Ayrim kasalxonalarda sanitariya mashinasi mavjud bo'lgan bo'lsa-da, u asosan shoshilinch tibbiy yordam xizmati uchun band bo'lgan. Bu holat sog'liqni saqlash tizimida transport ta'minotining muhim logistik omil ekanini ko'rsatdi.

Shu bilan birga, kollegiya hisobotida ta'kidlanganidek, amalga oshirilgan birlashtirish choralari umumiy holda o'zini oqlagan. Bu chora natijasida ish samaradorligi oshgan, tibbiy va sanitariya xizmatlarining o'zaro aloqasi mustahkamlangan, hamda tashkilotchilik darajasi ko'tarilgan. Tuman darajasida yagona boshqaruv markazining paydo bo'lishi tibbiy xizmatni tezkor va muvofiqlashgan holda tashkil etish imkoniyatini bergan.

1957-yilda Namangan viloyatida tuman kasalxonalari va sanitariya-epidemiologiya stansiyalarini birlashtirish amaliyoti sog'liqni saqlash tizimidagi ma'muriy islohotlarning amaliy namunasi sifatida yuqori baholanishi mumkin. Bu islohotlar natijasida boshqaruv tizimi soddalashtirildi, tibbiy va sanitariya xizmatlari o'rtasida integratsiya ta'minlandi, moliyaviy hisob-kitoblar tizimi markazlashtirildi. Shu bilan birga, kadrlar taqsimoti, transport ta'minoti va metodik rahbarlik bo'yicha muammolar kelgusida islohotlarni chuqurlashtirish zarurligini ko'rsatdi.

Umuman olganda, Namangan viloyati tajribasi 1957-yilgi sog'liqni saqlash tizimi reorganizatsiyasining ilk amaliy natijalarini ifodalaydi va qishloq tibbiy xizmatini tashkil etishdagi yangi institutsional modelning samaradorligini tasdiqlaydi.

1957-yilda O'zbekiston SSRda amalga oshirilgan sog'liqni saqlash tizimini qayta tashkil etish siyosati respublikadagi boshqaruvni markazlashtirish, ortiqcha ma'muriy bo'g'inlarni qisqartirish va tibbiy hamda sanitariya xizmatlarini birlashtirish maqsadida olib borilgan yirik ma'muriy islohotlardan biri edi. Ushbu islohot doirasida Farg'ona viloyati sog'liqni saqlash boshqarmasi ham o'z tuzilmasini qayta ko'rib chiqdi va tuman kasalxonalari bilan sanitariya-epidemiologiya stansiyalarini birlashtirish ishlarini amalga oshirdi.

1957-yil 4-apreldagi №05-3-230-sonli so'rovga javoban berilgan ma'lumotlarga ko'ra, viloyatdagi Quva, Bog'dod va Kuybishev tumanlarida tuman kasalxonalari sanitariya-epidemiologiya stansiyalari bilan birlashtirildi va tuman sog'liqni saqlash bo'limlari tugatildi[1:56].

Yangi tuzilma "tuman shifokorlik-sanitariya birlashmasi" deb ataldi. Bu birlashmaga tuman kasalxonasi hamda sanitariya-epidemiologiya stansiyasi kiradi. Boshqaruv markazi sifatida tuman kasalxonasi belgilanib, uning bosh shifokori butun birlashmaning rahbari sifatida faoliyat yuritgan. Davolash va sanitariya ishlari bo'yicha bosh shifokorning ikki nafar o'rinbosari tayinlangan bo'lib, ularning maoshi bosh shifokor ish haqidan 15 foiz kam etib belgilanga [1:60].

Quva tumani misolida, birlashtirish tuman ijroiya qo'mitasining 1957-yil 28- apreldagi №160-sonli qarori asosida amalga oshirilgan. Bu qarorning ijrosi viloyat sog'liqni saqlash boshqarmasi va SSSR Sog'liqni saqlash vazirligining 1957-yil 8-avgustdagi №469-sonli ko'rsatmasiga muvofiq olib borilgan.

Birlashtirishdan oldin Quva tuman kasalxonasida 12,5 nafar shifokor, 24,5 nafar o'rta tibbiyot xodimi va 22,5 nafar kichik tibbiy xodim faoliyat yuritgan bo'lsa, tuman sanitariya-epidemiologiya stansiyasida 4 nafar shifokor, 19 nafar o'rta tibbiyot xodimi va 2 nafar kichik tibbiy xodim ishlagan[1:60].

Birlashtirishdan so'ng mazkur lavozimlar to'liq saqlab qolingani, ya'ni kadrlar qisqartirilmagan, balki ular yagona boshqaruv tuzilmasi ostida birlashtirilgan. Bu holat islohotning asosiy maqsadi kadrlarni qisqartirish emas, balki ular faoliyatini muvofiqlashtirish bo'lganini ko'rsatadi. Shu tariqa, Quva tumanida shifokorlar umumiy tarkibning taxminan 20 foizini, o'rta tibbiy personal qariyb 45 foizini, kichik tibbiy xodimlar esa 35 foizini tashkil etgan. Bu proporsiya sog'liqni saqlash tizimidagi

funksional muvozanatni ta'minlab, tibbiy xizmatning barqaror ishlashini kafolatlagan[1:60].

Birlashtirish natijasida barcha muassasalarning moliyalashtirilishi markazlashtirildi. Kreditlar taqsimoti huquqi tuman birlashmasi bosh shifokoriga berildi. Bu tuman miqyosida iqtisodiy mustaqillikni ta'minlab, bir vaqtning o'zida moliyaviy nazoratni kuchaytirgan. Shu bilan birga, 4 ta uchastka kasalxonasida xo'jalik ishlarini yuritish uchun maxsus xo'jalik boshliqlari lavozimi saqlab qolindi. Bu hududlarda xo'jalik masalalari markazlashmagan holda, joylarda tezkor hal etilishini ta'minlagan.

Birlashtirishdan oldin Kuybishev tumani kasalxonasida 11ta shifokor, 33,5ta o'rta tibbiy xodim va 20,5ta kichik tibbiy xodim lavozimlari mavjud bo'lgan. Tuman sanitariya-epidemiologiya stansiyasida esa 5ta shifokor, 21ta o'rta tibbiy xodim va 2ta kichik tibbiy xodim ishlab kelgan. Birlashtirishdan keyin ushbu lavozimlar soni o'zgarishsiz saqlab qolindi, ya'ni kadrlar qisqartirilmadi[1:62]. Bu holat islohotning asosiy maqsadi xodimlar sonini qisqartirish emas, balki ular faoliyatini samarali muvofiqlashtirish va tashkilotchilik tizimini yaxshilash bo'lganini ko'rsatadi.

1957-yilda O'zbekiston SSR miqyosida amalga oshirilgan qishloq sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish siyosati doirasida Farg'ona viloyatining Kuybishev tumanida ham tuman kasalxonasi bilan sanitariya-epidemiologiya stansiyasini birlashtirish ishlari amalga oshirildi. Bu jarayon tuman sog'liqni saqlash bo'g'inlarini soddalashtirish, tibbiy va sanitariya xizmatlarini bir markaz orqali muvofiqlashtirish hamda ma'muriy apparatni optimallashtirishga qaratilgan edi.

Kuybishev tuman ijroiya qo'mitasining 1957-yil 28-martdagi №160-sonli qarori asosida amalga oshirilgan birlashtirish natijasida 75 o'rinli Kuybishev tumani kasalxonasi asosida tuman shifokorlik-sanitariya birlashmasi tashkil etildi. Bu yangi tuzilmada bosh shifokor birlashmaga kiruvchi barcha tibbiy muassasalar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi rahbar sifatida belgilab qo'yildi. Yangi tuzilmada bosh shifokorning oylik maoshi 1300 so'm, uning o'rinbosarlarining maoshi esa 15 foiz kam – 1105 so'm etib belgilangan[1:62]. Bu mehnat haqi tizimi rahbarlik lavozimlariga bo'lgan mas'uliyat darajasi va tashkilotchilik yukini hisobga olgan holda shakllantirilgan.

Ma'muriy-boshqaruv apparatining umumiy soni va maosh fondi tuman sog'liqni saqlash bo'limi

tarkibidan ijroiya qo‘mitasi tasarrufiga o‘tkazilgan. Shu bilan birga, maosh fondining ma‘lum qismi Marg‘ilon shahar sog‘liqni saqlash bo‘limi ehtiyojiga yo‘naltirilgan, bu esa viloyat miqyosidagi resurslarni qayta taqsimlash amaliyotini ko‘rsatadi.

Birlashmaga kiradigan barcha muassasalarning moliyalashtirilishi yagona hisob orqali markazlashtirilgan holda amalga oshirilgan, kreditlarni taqsimlash huquqi esa birlashma bosh shifokoriga berilgan. Hisob-kitob ishlari uchun 3 ta lavozim – bosh buxgalter, buxgalter va hisobchikassir belgilab qo‘yilgan. Bundan tashqari, uchastkalarda xo‘jalik masalalarini hal etish uchun xo‘jalik boshlig‘i lavozimi saqlab qoling. Bu hududiy darajada iqtisodiy mustaqillik va xo‘jalik boshqaruvining tezkorligini ta‘minlagan[3, 4].

Farg‘ona viloyati sog‘liqni saqlash boshqarmasi ma‘lumotlariga ko‘ra, islohotning dastlabki natijalari ijobiy bo‘lgan: tibbiy va sanitariya xizmatlari endilikda bir-biri bilan uyg‘un, kompleks va muvofiq tarzda amalga oshirila boshlagan. Ilgarigi boshqaruv bo‘g‘inlarida kuzatilgan moddiy bazaning zaifligi va funksiyalarning takrorlanishi kabi muammolar qisman bartaraf etilgan.

Andijon viloyatidagi 4ta tumanda esa 1,5–2 birlik miqyosida qisqartirish amalga oshirilgan[1:87]. Bu viloyatda islohotlar moddiy resurslardan samarali foydalanishni ta‘minlash va ma‘muriy apparatni qisqartirish orqali iqtisodiy tejamkorlikka erishish maqsadida o‘tkazilgan. Oyim, Marhamat, Izboskan va Vorovshilov tumanlarida yangi tizim bo‘yicha qarorlar tasdiqlangan va faoliyat boshlangan. Bu hududda to‘rtta tuman shifoxonalari bo‘yicha xo‘jalik xodimlari hisobiga yiliga 17 ming so‘m iqtisod qilingan[1:91].

Davolash muassasalari bilan sanitariya xizmatlari o‘rtasidagi hamkorlik mustahkamlangan, bu esa epidemiologik nazorat va profilaktika ishlarining samaradorligini oshirgan. Shu bilan birga, tibbiy xodimlar zarur hollarda hududiy uchastkalarga yuborilib, tezkor tibbiy yordam va sanitariya tadbirlarini amalga oshirish imkoniyati yaratilgan[4, 34].

NATIJALAR. 1957-yilda Farg‘ona vodiysida amalga oshirilgan qishloq tibbiy xizmatini qayta tashkil etish islohotlari O‘zbekiston SSR sog‘liqni saqlash tizimidagi muhim tuzilmaviy o‘zgarishlardan biri bo‘ldi. Bu islohotning asosiy maqsadi tuman darajasidagi tibbiy va sanitariya xizmatlarini yagona boshqaruv markazi orqali muvofiqlashtirish, boshqaruv tizimini soddalashtirish va xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirishdan

iborat edi. Islohot natijasida tuman sog‘liqni saqlash bo‘limlari tugatilib, ularning vazifalari tuman kasalxonalari va sanitariya-epidemiologiya stansiyalari negizida tashkil etilgan “tuman shifokorlik-sanitariya birlashmalari”ga yuklatildi. Bu holat tibbiy xizmatni markazlashtirish va tashkilotchilik darajasini oshirishga xizmat qildi[5,67].

Yangi tizim sharoitida tibbiy va sanitariya xizmatlari integratsiya qilindi, bu profilaktik choralar bilan davolash ishlari o‘rtasidagi uzviylikni kuchaytirdi. Moliyaviy hisob-kitob va nazorat ishlari yagona markaz orqali yuritilishi natijasida mablag‘lardan samarali foydalanish imkoni yaratildi. Kadrlar soni qisqartirilmadi, aksincha, mavjud xodimlar faoliyatini muvofiqlashtirish orqali mehnat samaradorligi oshirildi. Birlashtirish natijasida ma‘muriy boshqaruv tizimi yengillashdi, muassasalar faoliyatida tezkor qaror qabul qilish imkoniyatlari kengaydi, sog‘liqni saqlash tizimida ichki hamkorlik mustahkamlandi[6,104].

Biroq amaliy jarayonda ayrim qiyinchiliklar ham kuzatildi. Jumladan, metodik rahbarlik tizimining zaifligi, inspektorlik lavozimlarining yo‘qligi natijasida joylarda uslubiy muvofiqlashtirish yetarli darajada ta‘minlanmadi. Shuningdek, transport vositalari yetishmasligi tuman mutaxassislarining tez yordam va profilaktik tadbirlarga chiqish imkoniyatini chekladi. Maosh fondini taqsimlashdagi murakkabliklar va xo‘jalik infratuzilmasining zaifligi ba‘zi muassasalarda moliyaviy va tashkiliy muammolarni keltirib chiqardi[7,56].

XULOSA. Shunga qaramasdan, Farg‘ona vodiysida amalga oshirilgan 1957-yilgi islohotlar umumiy holda o‘zini oqlagan, chunki ular natijasida sog‘liqni saqlash tizimini boshqarishdagi ortiqcha bo‘g‘inlar qisqartirildi, tibbiy va sanitariya xizmatlari o‘rtasida uzviy bog‘lanish ta‘minlandi, moliyaviy va tashkiliy samaradorlik oshirildi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston ilmiy-texnikaviy va tibbiy hujjatlari Milliy arxivi (O‘z ITTH MA), R.59-fond, 1-ro‘yxat, 33-ish.
2. Aripov S.A., Aripova T.U., Khusanbaeva A.K. Rural health care in Uzbekistan. – Tashkent, 1985.
3. O‘z ITTH MA, R.59-fond, 1-ro‘yxat, 35-ish.
4. O‘z ITTH MA, R.59-fond, 1-ro‘yxat, 39-ish.
5. O‘z ITTH MA, R.59-fond, 1-ro‘yxat, 36-ish.
6. O‘z ITTH MA, R.59-fond, 1-ro‘yxat, 34-ish.
7. O‘z ITTH MA, R.59-fond, 1-ro‘yxat, 40-ish.

“O‘ZBEKISTON – 2030” STRATEGIYASI – XALQ STRATEGIYASI

Ahmadova Zebiniso Shavkatovna, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent, Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

“UZBEKISTAN – 2030” STRATEGY – PEOPLE’S STRATEGY

Akhmadova Zebiniso Shavkatovna, Doctor of Philosophy in Historical Sciences, Associate Professor, Independent Researcher, Bukhara State University

СТРАТЕГИЯ “УЗБЕКИСТАН – 2030” – НАРОДНАЯ СТРАТЕГИЯ

Ахмадова Зебинисо Шавкатовна, доктор философии в области исторических наук, доцент, независимый исследователь, Бухарский государственный университет

<https://orcid.org/0009-0005-2939-962X>
e-mail: ahmadova.zebiniso@bui.uz

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning rahbarligida davlatning Xalqchil va insonparvar yondashuvlarga asoslangan oqilona siyosati, inson huquqlarini himoya qilish, aholi turmush darajasini yaxshilash, xalq manfaatlariga qaratilgan asosiy yo‘nalishlari, ta’lim, tibbiyot, ijtimoiy himoya tizimlari va boshqa sohalaridagi yutuqlar, ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanish Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot yo‘lida amalga oshirilayotgan qadamlari va ulkan o‘zgarishlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: insonparvar davlat, islohotlar, inson huquqlari, ijtimoiy adolat, barqaror rivojlanish, ta’lim, tibbiyot, aholi farovonligi, ijtimoiy himoya, jamiyatdagi barqarorlik, Shavkat Mirziyoyev.

Annotation: The article analyzes the rational policy of the state based on popular and humane approaches, the main directions of protecting human rights, improving the living standards of the population, the interests of the people, achievements in education, medicine, social protection systems and other areas, the steps being taken and major changes on the path of social justice and sustainable development of the New Uzbekistan under the leadership of President Shavkat Mirziyoyev.

Keywords: humane state, reforms, human rights, social justice, sustainable development, education, medicine, welfare of the population, social protection, stability in society, Shavkat Mirziyoyev.

Аннотация: В статье анализируется рациональная государственная политика, основанная на народном и гуманном подходах, основные направления защиты прав человека, повышения уровня жизни населения, интересов народа, достижения в сфере образования, медицины, системы социальной защиты и других областях, предпринимаемые шаги и основные изменения на пути социальной справедливости и устойчивого развития Нового Узбекистана под руководством Президента Шавката Мирзиёева.

Ключевые слова: гуманное государство, реформы, права человека, социальная справедливость, устойчивое развитие, образование, медицина, благосостояние населения, социальная защита, стабильность в обществе, Шавкат Мирзиёев.

Kirish. Prezidentimiz tomonidan “Jamiyat – islohotlar tashabbuskori” degan g‘oyaning ilgari surilishi natijasida hukumat islohotlarni amalga oshirishda fuqarolik jamiyati institutlarini ittifoqchi sifatida ko‘ra boshladi. Bu esa mamlakatda nodavlat qonunchilikdagi o‘zgartirish va tashabbuslarda

namoyon bo'ldi. Keyingi yillarda Yangi O'zbekistonni barpo etishning muhim sharti hisoblangan samarali faoliyat yurituvchi boshqaruv tizimini shakllantirish bo'yicha keng ko'lamli ma'muriy islohotlar amalga oshirildi. Xususan, mahalliy hokimliklarning moddiy-texnik ta'minoti qayta ko'rib chiqilib, mahalliy byudjetlarni shakllantirish va boshqarish bo'yicha mustaqilligini amalda ta'minlashga erishildi.

Xususan, nodavlat notijorat tashkilotlarining o'sish tendensiyasiga ularning ish samaradorligini oshirishga qaratilgan qator chora-tadbirlar ijrosi bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Jumladan, shu sohada 200dan ortiq me'yoriy-huquqiy hujjat qabul qilinib, NNTlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash uchun zarur institusional baza yaratildi. 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizga ilk bor fuqarolik jamiyati institutlari degan alohida bob kiritildi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Bugungi kunda aholi bilan ochiq muloqot olib borishning yangi samarali vositalari, ya'ni elektron ma'lumotlarni joriy etishda davlat organlari huzurida jamoatchilik kengashlari faoliyati yo'lga qo'yilganligi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Prezidentning 2024-yil avgust oyidagi "Fuqarolik jamiyati institutlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni bilan davlat organlari huzuridagi jamoatchilik kengashlari raislari fuqarolik jamiyati institutlari vakillari orasidan tasdiqlanishiga oid tartib joriy qilindi[2].

E'tiborli jihati, davlat boshqaruvini takomillashtirish borasida olib borilgan ishlar uzviy davom ettirilib, 2025-yil – "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi loyihasida ham ushbu yo'nalishga qaratilgan bir qator ustuvor maqsad, vazifa va chora-tadbirlar taklif etilgan.

Loyihada davlat boshqaruvi organlari faoliyatini tubdan takomillashtirish maqsadida boshqaruvda bir-birini takrorlaydigan idoralar, funksiyalar va byurokratik to'siqlarni qisqartirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish hisobidan ish jarayonlarini optimallashtirishni nazarda tutuvchi bir qator vazifalar belgilanmoqda.

Jumladan, Davlat dasturi loyihasining 75-maqsadida mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlarini Xalqning chinakam "ovoziga" aylantirish uchun mahalliy Kengashlarning 300dan ortiq funksiyalarini qayta ko'rib chiqib, ular faoliyatiga xos bo'lmaganlarini bekor qilish hamda sohaga oid

qonunchilik hujjatlarini tizimlashtirish taklif etilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi.

Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, aholini ijtimoiy himoya qilishga oid dolzarb masalalarni hal qilish bo'yicha mahalliy kengash organlarining vakolatlari kengaytirilib, Xalq hokimiyatchiligini to'laonli ro'yobga chiqarish borasida keng qamrovli islohotlar amalga oshirildi. Davlat dasturi orqali ular faoliyatini yanada jonlantirishga qaratilgan bir qator tashkiliy tadbirlarni amalga oshirish, 2024-yil fevral oyidagi "Mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatining samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida belgilangan vazifalarni ular faoliyatiga tezroq tatbiq etish zarur. Bundan tashqari, bugungi kunda ayrim Kengash qarorlarining yopiq holatda qabul qilinishi fuqarolar va jamoatchilik e'tirozlariga sabab bo'lmoqda. Shu bois qonunchilikda Kengash sessiyasida ko'rilgan masalalar yuzasidan chiqariladigan qarorni "Ye-qaror" elektron tizimiga yopiq shaklda joylashtirish Kengash deputatlari kamida uchdan ikki qismining tashabbusiga asosan amalga oshirilishi, bunda qonunchilikda alohida belgilangan holatlar mustasno ekanligini belgilash lozim[4].

Davlat dasturi loyihasining 76-maqsadi doirasida mahalliy davlat hokimiyati ijro organlari faoliyatini "aholi manfaatlariga xizmat qilish" tamoyili asosida yo'lga qo'yish uchun hokimliklarga yuklatilgan 500dan ortiq vazifa orasidan ular faoliyatiga xos bo'lmaganlarini bekor qilish va qonunchilik hujjatlarini tizimlashtirish nazarda tutilmoqda. Quyi tizimda eng muhim bo'g'in bo'lgan hokimliklarning vazifa va funksiyalari tizimlashtirilishi fuqarolarning ortiqcha ovoragarchiligi oldi olinishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, hokimliklar hamda ijro organi tizimiga qilingan murojaatlarni avtomatik tarzda mas'ullarga taqsimlab beruvchi va ijro muddatini nazorat qiladigan platformani ishga tushirish darkor. Shunda fuqarolar murojaati o'z vaqtida hal etilishi, davlat xizmatchilariga nisbatan ishonch yanada ortishiga erishiladi[5].

Davlat dasturi loyihasida davlat xizmatlarini raqamlashtirish ko'lamini kengaytirish orqali fuqaro va davlat o'rtasidagi munosabatlarda byurokratik tartibotlarga barham berish maqsadida quyidagilar taklif qilingan:

– elektron shaklda ko'rsatiladigan davlat xizmatlari ulushini 100 foizgacha yetkazish;

– faqat Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali ko'rsatiladigan xizmatlar ulushini 50 foizgacha yetkazish;

– litsenziyalash va ruxsat berish hujjatlarini kamida 20 foizga qisqartirish;

– litsenziyalash va ruxsat berish hujjatlarining 50 foizini soddalashtirish;

– 300ga yaqin davlat xizmatlarini ko'rsatish tartib-taomillarini soddalashtirish;

– kamida 300ta davlat xizmatlarini xususiy sektorga o'tkazish taklif qilinmoqda.

“O'zbekiston – 2030” strategiyasini 2025-yilda amalga oshirishga qaratilgan Davlat dasturi loyihasida ham Xalq xizmatidagi davlat boshqaruvini tashkil etish, xususan, davlat hokimiyati tarmoqlarining ish jarayonlarini maqbullashtirish, Parlamentning rolini yanada kuchaytirish, mahalla institutining rolini oshirish, davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida yaqin muloqotni yo'lga qo'yishga alohida e'tibor qaratilgan[3].

Tahlil va natijalar. Bu islohotlar Xalqimizni rozi qilish hamda Yangi O'zbekistonning Xalqaro maydonda keng e'tirof etilishiga xizmat qiladi. Bu esa mamlakatda amalga oshirilayotgan yangi bosqichdagi islohotlar, olib borilayotgan pragmatik ichki va tashqi siyosatning qanchalik to'g'ri va samarali ekanidan dalolat beradi. Har bir jamiyatda ro'y berayotgan demokratik yangilanishlar va o'zgarishlar, avvalo, Xalq boshqaruvi va jamoatchilikning islohotlardagi o'rnini bilan o'lchanadi. Shu bois ham bu kabi jarayonlarda parlament faoliyatidagi o'zgarish va yangilanishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston o'z rivojlanish tarixida yangi bir davrga qadam qo'ydi. Ushbu davrda boshlangan islohotlarni amalga oshirish uchun esa xalqimiz bilan bamaslahat tarzda ishlab chiqilgan Harakatlar strategiyasi hayotga tatbiq etildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga saylangan Shavkat Mirziyoyev tomonidan boshlagan demokratik islohotlar yo'lini yanada qat'iy davom ettirishga qaratilgan, asosiy maqsadi “Inson qadri uchun” degan ustuvor tamoyilni to'la ro'yobga chiqarish bo'lgan “Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyili asosidagi Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi e'lon qilindi.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining birinchi yo'nalishida belgilab berilgan vazifalarning hayotimizga tatbiq etilishi orqali millati, tili va dinidan qat'i nazar, yurtimizda yashayotgan har bir fuqaroning, butun Xalqimizning

farovonligini ta'minlashga xizmat qiladigan “Yangi O'zbekiston – Xalqchil va insonparvar davlat” g'oyasini amalga oshirishga alohida e'tibor qaratilib, “Inson qadri uchun” degan ustuvor tamoyil to'laqonli ro'yobga chiqariladi[2]. Birgina mahalliy boshqaruv organlarining joylarda muammolarni hal etishdagi roli va mas'uliyati yanada kuchaytirilishi “Xalq davlat idoralariga emas, Davlat idoralari Xalqqa xizmat qilishi kerak” degan ezgu tamoyil asosida boshlangan demokratik o'zgarishlar samarasini Xalqimiz yanada tezroq o'z hayotida his qilishi imkonini beradi. Sababi, endilikda har bir maqsad va vazifani amalga oshirishda o'tgan davrda erishilgan yutuqlar bilan birga, yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklardan to'g'ri xulosa chiqariladi. Bu esa, davlat rahbari ta'kidlaganidek, joylarda rahbarlar faqat davlatga emas, avvalo, inson va oilaga, ularning qonuniy manfaatlarini ta'minlashga xizmat qilishiga erishishda dasturulamal bo'lib xizmat qiladi[5]. Natijada, mahallada aholi bilan ishlash mexanizmlari takomillashadi.

Xulosa va takliflar. O'zbekiston aholisining oltmish foizdan ortig'ini tashkil etuvchi yoshlarning ham katta hayotga qadam qo'yadigan ilk maskani bu mahalla ekanligi hisobga olinib, mahallalarda yoshlar masalalari bilan muntazam shug'ullanadigan Yoshlar ishlari agentligining vakili shtati ham tashkil etiladi. Bundan tashqari, hokimliklar va mahallalarning moliyaviy imkoniyatini kengaytirish maqsadida tuman budjeti qo'shimcha manbalar bilan ta'minlanib, mahallalarning alohida jamg'armasi shakllantiriladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jamiyat – islohotlar tashabbuskori g'oyasi asosida davlat boshqaruvini rivojlantirish to'g'risida Prezident Farmoni (2024).
2. Fuqarolik jamiyati institutlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida Prezident Farmoni (2024-yil avgust).
3. Mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatining samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida Prezident Farmoni (2024-yil fevral).
4. Mirziyoyev, Sh.M. – Yangi O'zbekiston strategiyasi(2022). Prezident Shavkat Mirziyoyevning davlat islohotlari, Xalqparvar siyosat va taraqqiyot strategiyasi haqida nashri.
5. J.Qosimov. O'zbekistonda mahalliy boshqaruv tizimi va demokratik jarayonlar. Mahalla instituti va mahalliy davlat hokimiyati organlarining rivojlanish bosqichlari haqida.

YANGI O‘ZBEKISTON SHAROITIDA HUQUQIY NORMALAR IJODKORLIGI MUAMMOLARI

¹Atamirzayev Ibrohim Xakimovich, Namangan davlat universiteti, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

²Abdusattorova Gulyora Jamoliddin qizi, Namangan davlat universiteti yuridik fakulteti Davlat boshqaruv huquqi yo‘nalishi magistranti

PROBLEMS OF CREATING LEGAL NORMS IN THE CONDITIONS OF NEW UZBEKISTAN

¹Atamirzayev Ibrohim Khakimovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Legal Sciences, Namangan State University

²Abdusattorova Gulyora Jamoliddin kizi, Master’s student in Public Administration Law, Faculty of Law, Namangan State University

ПРОБЛЕМЫ СОЗДАНИЯ ПРАВОВЫХ НОРМ В УСЛОВИЯХ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

¹Атамирзаев Иброхим Хакимович, доктор юридических наук, Наманганский государственный университет

²Абдусатторова Гулёра Джамолiddин кызы, магистрант по специальности “Право государственного управления”, юридический факультет, Наманганский государственный университет

<https://orcid.org/0000-0003-0020-2924>

e-mail: ibrohim80@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0001-8341-0421>

e-mail: g2042159@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida huquqiy normalar ijodkorligi jarayoni tahlil qilinadi. Tadqiqotda qonunchilik tashabbusi, normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish mexanizmlari, ekspertiza tizimi va fuqarolarning ishtiroki jarayonidagi muammolar va ularni takomillashtirish yo‘llari o‘rganilgan. Shuningdek, elektron platformalar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish huquqiy normalar ijodkorligini oshirish, shaffoflikni ta‘minlash va amaliy moslikni kuchaytirishdagi ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: huquqiy normalar, ijodkorlik, qonunchilik, normativ-huquqiy hujjat, ekspertiza, fuqarolarning ishtiroki, elektron platforma, shaffoflik, amaliy moslik.

Abstract: The article analyzes the process of legal norm creation in the context of New Uzbekistan. The study examines legislative initiatives, mechanisms for developing normative-legal acts, the expertise system, and citizen participation, identifying problems and ways to improve them. The significance of implementing electronic platforms and modern technologies to enhance the effectiveness of lawmaking, ensure transparency, and increase practical applicability is highlighted.

Key words: legal norms, creativity, legislation, normative-legal act, expertise, citizen participation, electronic platform, transparency, practical applicability.

Kirish. Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab O‘zbekiston huquqiy tizimi tub islohotlarga duch kelgan va ushbu jarayonlarning markazida huquqiy normalar ijodkorligi masalasi turadi. Huquqiy normalar ijodkorligi, ya‘ni qonunchilik tashabbuskorligi va normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish jarayoni, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Yangi O‘zbekiston sharoitida, xususan 2017–2025-yillarda amalga oshirilgan islohotlar kontekstida, huquqiy normativ hujjatlar yaratishning samaradorligi va sifatining oshirilishi davlat boshqaruvi, fuqarolarning huquqiy madaniyati va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim omil sifatida e‘tirof etiladi. Huquqiy normalar ijodkorligi jamiyatning dolzarb ehtiyojlariga moslashuvchan va

tezkor javob berish qobiliyatiga bog'liq bo'lib, bu jarayonning samarali tashkil etilishi nafaqat qonuniylikni ta'minlash, balki iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, huquqiy normalar ijodkorligi qonun loyihalarining sifatini oshirish, ularni amaliyotga moslashtirish va fuqarolarning huquqiy ongini mustahkamlash imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, huquqiy normalar ijodkorligining samaradorligi davlat organlarining tashkil etilishi, ekspertiza tizimi, fuqarolarning ishtiroki va texnologik imkoniyatlar bilan bevosita bog'liqdir.

Adabiyotlar tahlili. Huquqiy normalar ijodkorligi – bu zamonaviy huquqshunoslikda keng o'rganilgan va dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Turli tadqiqotchilar va ilmiy manbalar ushbu jarayonning mazmuni, metodikasi, samaradorligi va davlat boshqaruvi tizimidagi o'rni bo'yicha o'z qarashlarini ilgari surgan. O'zbekiston sharoitida esa huquqiy normalar ijodkorligi masalasi mustaqillik yillarida tubdan yangicha talqin va ilmiy izlanishlarni talab qilmoqda.

Xalqaro huquqshunoslik adabiyotlarida huquqiy normalar ijodkorligi jarayoni bir necha asosiy bosqichlarga bo'linadi: qonuniy tashabbus, loyiha tayyorlash, ekspertiza va muhokama, rasmiy qabul qilish va tatbiq etish. Masalan, A.Peczenik (2010) va H.Kelsen (2012) huquqiy normalarni yaratish jarayonini ijtimoiy ehtiyojlarni aniqlash, ularni normativ hujjatga aylantirish va amalga oshirish bosqichlariga bo'lishni taklif etadi. Ularning fikricha, har bir bosqichda aniqlik va maqsadga yo'naltirilganlik qonunchilikning sifatini belgilaydi. Yaqin yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, huquqiy normativ hujjatlarni ishlab chiqish jarayonida samaradorlikning asosiy ko'rsatkichlari sifat, tezkorlik, shaffoflik va fuqarolarning ishtiroki bilan belgilanadi. Masalan, J.Raz (2011) o'z ishlarida qonunlarni yaratishda huquqiy aniq izchillik va amaliy moslikning zarurligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, S.Smith (2015) normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqishda innovatsion yondashuvlarni, xususan, elektron tizimlar va ekspert texnologiyalarining ahamiyatini alohida qayd etadi. Bu fikrlar yangi O'zbekiston sharoitida qonunchilik jarayonini tezlashtirish va sifatini oshirishda muhim manba sifatida xizmat qiladi.

O'zbekiston adabiyotida huquqiy normalar ijodkorligi bilan bog'liq tadqiqotlar mustaqillik yillaridan boshlab rivojlangan. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va boshqa asosiy

normativ hujjatlar davlat organlari tomonidan ishlab chiqilgan qonunlarni amaliyotga moslashtirish, fuqarolarning huquqiy himoyasini ta'minlash va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilganligi qayd etilgan. Shu nuqtayi nazardan, M.Mirzayev (2018) va N.Tursunov (2020) O'zbekistonda huquqiy normativ hujjatlarni ishlab chiqish jarayonida davlat organlari va jamoatchilikning o'zaro aloqasi, shaffoflik va sifatni oshirish mexanizmlarini tahlil qilgan. Shuningdek, so'nggi yillarda xalqaro standartlar va qonunchilik tajribasini o'rganish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yevropa va Osiyo davlatlaridagi qonunchilik tajribasi ko'rsatadiki, huquqiy normativ hujjatlarni ishlab chiqishda fuqarolarning ishtiroki va elektron platformalardan foydalanish qonunlarning sifatini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, J.Baker (2017) qonunchilik jarayonida ochiq maslahatlar va onlayn ekspertizalarning samaradorligini o'rganib, ularni amaliyotga tatbiq etish O'zbekiston sharoitida ham samarali bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. O'zbekistonning so'nggi yillarda qabul qilgan normativ hujjatlari ham huquqiy normalar ijodkorligidagi yangicha yondashuvlarni ko'rsatadi. Masalan, "Yangi O'zbekistonning rivojlanish strategiyasi" va Prezident farmonlari qonunchilik jarayonini shaffof, tezkor va amaliy moslikka yo'naltirishga qaratilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yangi O'zbekiston sharoitida huquqiy normalar ijodkorligi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, uni samarali tashkil etish davlat boshqaruvi, fuqarolarning huquqiy madaniyati va iqtisodiy rivojlanishning asosiy vositasi hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tajriba tahlili yangi normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqish jarayonida sifat, shaffoflik va amaliy moslikni oshirishning samarali mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, huquqiy normalar ijodkorligini takomillashtirish bo'yicha takliflar, ilmiy asoslangan tavsiyalar va metodik yondashuvlar ishlab chiqilishi dolzarb ilmiy va amaliy vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot muhokamasi. Yangi O'zbekiston sharoitida huquqiy normalar ijodkorligi jarayoni ustida olib borilgan tadqiqot natijalari bir necha muhim xulosalarni shakllantirish imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, huquqiy normativ hujjatlarni yaratishning samaradorligi bir qator ichki va tashqi omillarga bog'liq bo'lib, ularning o'zaro muvofiqligi qonunchilik sifatini belgilaydi. Shu nuqtayi nazardan, tadqiqot natijalari ham amaliy, ham nazariy jihatdan dolzarb

ahamiyatga ega. Tahlil natijalariga ko'ra, yangi O'zbekiston sharoitida huquqiy normalar ijodkorligi jarayonida birinchi darajali ahamiyatga ega omil – bu qonunchilik tashabbusi va normativ hujjatlarni ishlab chiqishning institutsional mexanizmlari. Shu bilan birga, ekspertiza tizimi va fuqarolar hamda jamoatchilik institutlarining faol ishtiroki qonunchilikning sifatini oshirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, davlat organlarining tashkiliy tuzilmasi va huquqiy-texnik bazasi qonun loyihalarini tezkor va sifatli ishlab chiqishga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, ekspertiza jarayonining yetarli darajada amalga oshirilmasligi yoki normativ-huquqiy hujjatlarning mazmuniy va shakliy uyg'unligidagi kamchiliklar qonunchilikning samaradorligini kamaytiradi. Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlanishicha, huquqiy normalar ijodkorligida elektron tizimlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish samaradorlikni oshiradi.

Tadqiqot muhokamasi shuni ham ko'rsatadiki, huquqiy normativ hujjatlarni ishlab chiqishda fuqarolar ishtirokini ta'minlashning samarali mexanizmlari hali to'liq shakllanmagan. Ayrim hollarda, qonunchilik jarayonida jamoatchilik va mutaxassislarning fikri yetarli darajada hisobga olinmaydi, bu esa qabul qilingan normativ hujjatlarning amaliyotda samaradorligini cheklaydi. Shu sababli, qonun loyihalarini ishlab chiqish jarayonida ochiq maslahatlar, elektron platformalar va ekspertizalarni kengaytirish huquqiy normalar ijodkorligini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Tadqiqot muhokamasi shuni ko'rsatadiki, yangi O'zbekiston sharoitida huquqiy normalar ijodkorligi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, uning samaradorligi qonunchilik tashabbusi, ekspertiza tizimi, fuqarolarning ishtiroki va elektron platformalardan foydalanish bilan bevosita bog'liq. Tadqiqot natijalari qonunchilik jarayonini modernizatsiya qilish, normativ-huquqiy hujjatlarning sifatini oshirish va fuqarolarning huquqiy madaniyatini rivojlantirish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga imkon yaratadi. Shu nuqtayi nazardan, huquqiy normalar ijodkorligini takomillashtirish yangi O'zbekiston sharoitida davlat boshqaruvi, ijtimoiy barqarorlik va fuqarolarning huquqiy himoyasini ta'minlashning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Yangi O'zbekiston sharoitida huquqiy normalar ijodkorligi jarayoni murakkab va ko'p qirrali tizim sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, qonunchilik tashabbusi, normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqishning institutsional mexanizmlari, ekspertiza tizimi va fuqarolar hamda jamoatchilikning faol ishtiroki qonunchilik sifatini belgilovchi asosiy omillardir. Shu bilan birga, elektron platformalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish huquqiy normalar ijodkorligini tezlashtiradi, shaffoflikni oshiradi va normativ hujjatlarning amaliy mosligini ta'minlaydi. Tahlil va muhokama natijalari shuni ko'rsatdiki, huquqiy normativ hujjatlarni ishlab chiqishda xalqaro tajribani hisobga olish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va normativ-huquqiy hujjatlarning mazmuniy va shakliy uyg'unligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Baker, J. Digital Tools in Legislative Processes: Enhancing Transparency and Participation. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
2. Mirzayev, M. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi: tarix va rivojlanish. Toshkent: Yuridik ilmiy nashrlar, 2018.
3. Tursunov, N. Huquqiy normalar ijodkorligi va qonunchilik tizimi. Toshkent: Huquqiy nashrlar, 2020.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent, 2023.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari. Toshkent, 2017–2025.
6. Yangi O'zbekistonning rivojlanish strategiyasi. Toshkent, 2022.
7. Baker, J., & Smith, R. Comparative Legislative Practices in Asia and Europe. London: Routledge, 2016.
8. European Commission. Legislative Drafting Manual. Brussels, 2019.
9. United Nations. Guidelines on Lawmaking and Legal Drafting. New York: UN Publications, 2018.
10. Mirzayev, M., & Tursunov, N. Innovatsion yondashuvlar va huquqiy normalar ijodkorligi. Toshkent: Ilm-fan nashriyoti, 2021.

ACCOUNTING AND AUDITING TERMINOLOGY IN THE LANGUAGE SYSTEM

*Azimova Dildora Makhmudjanovna, Namangan state technical
university, senior teacher (PhD)*

TIL TIZIMINDAGI BUXGALTERIYA VA AUDIT TERMINOLOGIYASI

*Azimova Dildora Makhmudjanovna, Namangan davlat texnika
universiteti, katta o'qituvchi (PhD)*

БУХГАЛТЕРСКАЯ И АУДИТНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В ЯЗЫКОВОЙ СИСТЕМЕ

*Азимова Дилдора Махмуджановна, Наманганский
государственный технический университет, старший
преподаватель (PhD)*

<https://orcid.org/0009-0003-7179-6202>

e-mail:
azimovadildora1980@g
mail.com

Abstract: This article discusses the role of accounting and auditing terminology in the language system. It also provides complete information about the change in meaning and compatibility with other words of the studied terms.

Keywords: term, accounting and audit, word.

Annotatsiya: Mazkur maqolada buxgalteriya hisobi va audit terminologiyasining til tizimidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, tadqiq etilayotgan terminlarning ma'no o'zgarishi hamda ularning boshqa so'zlar bilan birikish xususiyatlari haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: termin, buxgalteriya hisobi va audit, so'z.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль терминологии бухгалтерского учета и аудита в системе языка. Также приводится подробная информация об изменении значений изучаемых терминов и их сочетаемости с другими словами.

Ключевые слова: термин, бухгалтерский учет и аудит, слово.

Introduction. Today, fundamental changes, reforms and innovations are observed in all spheres of public life. Undoubtedly, these processes are expressed in the language, which is the mirror of the nation. Language updates raise a number of questions in modern linguistics. In the course of its development and progress, the branch subsystem of the language is absorbed by the universal language system and becomes its integral part. Scientific concepts tend to find their expression in words, phrases, syntactic constructions, as a result, terms appear.

Literature review. In recent years, the term has been the most important object of study in world linguistics. True, the problem of clarifying the concept of the term was in the focus of attention of several generations. However, it should be noted that

cardinal changes in modern social life: the development of science, the development of technology, economic reforms still require the study of the term. In turn, V. M. Leichik dwells on the same question and says: If in the first half of the 20th century linguists considered the term as a distant periphery of vocabulary, today, the attitude has changed a lot after we experienced the scientific and technological revolution. According to some experts, 80-90% of the new vocabulary in developing languages are terms and other special LBs (lexical units), therefore, the intellectualization of the language recognized by many scientists is to some extent associated with the widespread use of special vocabulary in the language¹. English is also one of the developed languages mentioned by V. M. Leychik. The English language went through a long

¹ Leichik V.M. Problemi otchestvennogo terminovedeniya v konse XX veka // Voprosi filologii. – Moskva, 2000. – P.20.

historical development until it reached its present state, and in the era of various updates, it becomes richer and smarter in all respects. Clear evidence of this, as a result of the internal capabilities of the country, can be economic stability abroad, the improvement of accounting activities and its penetration into society, and, ultimately, the formation of the English terminology of accounting and auditing. While this process is enjoyable in every way, there are times when people don't understand the meaning of the terms. The environment of public life and the development of the national economy create a need for knowledge and understanding of the terms of accounting and auditing. Language, along with society, is influenced by time, therefore, changes in space and time make terminology an object of constant study and require study in such cross-cutting areas as accounting and auditing, which are recognized as relevant above.

Research materials and methodology.

“Term” comes from the Latin word “terminus”, which means “end”, “border”, “end”. In this regard, V.N.Shevchuk defines the term as a “word”, A.A.Reformed “unambiguous, clear words”, V.P.Danilenko “a clear definition of the subject of science and directions”, B.N.Golovin is described as “a word expressing certain professional concepts”. V. M.Leichik interprets the term as a unit denoting general, particular or abstract concepts in science and the activities of specific and special areas. The concept of terminology is reflected in the studies of many terminologists. The concept of a term is interpreted by linguists in different ways and does not have a single definition. In this regard, according to the work of Z.I.Komarova, some scientists give a logical explanation for the term; another group tries to describe the meaning of the term by explaining its characteristic features; and scientists of the third group single out the term, opposing it to another unit. In our opinion, the characteristics of the term (systemicity, propensity for monosemy, sectorality) and its origin (internalization, copying, semantic copying, appropriation, etc.) do not know the boundaries of any language or industry². This can be assessed as the active influence of nonlinguistic factors on language processes. It is known that the

term is a multifaceted entity that can be the object of several disciplines at the same time, and each discipline tries to introduce its own characteristics into the concept of the term.

The well-known Uzbek linguist S. Usmanov gives the following definition: a term is a word or phrase in a stable state, expressing a certain meaning even when it is taken out of the sentence³. The term, like other lexical units, performs a referential function. A group of scientists analyzes the features of the term within the framework of the function of a lexical unit. There the term is treated not as a special word, but as a special function of the word. The Russian linguist G. O. Vinokur is recognized as the founder of this trend. He was one of the first to call this term a “special function word” and thought about the function of the name to which we refer⁴. Supporting the opinion of G.O.Vinokur, Kh.Dzhamolkhanov approaches this issue as follows: the calling function of a term is one of the main features. But this function is also characteristic of other words, except for nouns. “Therefore, this function cannot be called the main difference between a term and a word”.⁵ Later this idea was developed by V.G.Gak, V.M.It is also developed in the studies of Leichik, A.I.Moiseev, B.N.Golovin. As D.A.Rozarenov rightly noted, “according to the functional theory of the term, almost any word can be a term, and, conversely, any term can lose its terminality and become a commonly used word”.⁶ Based on this idea, it can be said that the supporters of the functionalist point of view think about the relativity of the term and try to prove that the border between terminology and general vocabulary is conditional. In this work we also recognize the reality of the boundary between common words and terms.

Results and analysis. According to B.Golovin, a term is a separate verbal or nominal phrase, which is a professional concept and meets the needs of field communication within a particular profession (science, technology, production, management). V. M.Leichik defines a term as a lexical unit of a specific language, expressing general, specific, abstract concepts of a specific science, social sphere, production, aimed at special

² Komarova Z.I. Semanticheskaya struktura spetsialnogo slova i yeyo leksikograficheskoye opisaniye. – Sverdlovsk: Izd-vo Uralskogo universiteta, 1991. – P.18.

³ Usmonov S. O'zbek terminologiyasining ba'zi masalalari. – Toshkent: O'qituvchi, 1968. – B.4.

purposes. According to L.V.Ivina, the term is the main lexical unit of the sphere of human activity and special sections of the theory of knowledge of science and at the same time serves as a means of naming objects and processes and understanding the world. In our opinion, the formation of terms depends on interlingual communication, that is, on the interaction of languages belonging to different families. The influence of non-literary factors is clearly expressed, especially in the terminological system of banking and finance. Attention to this terminological field is determined by its importance and level of use in scientific and practical activities. Undoubtedly, the historical facts of the emergence of the accounting and auditing system also play an important role in the study of the terminology of accounting and auditing. Some accounting and auditing sources have differing opinions about the origin of the term "accounting". The emergence, formation and development of the terminological system of accounting and audit is directly related to the history of ancient times, in particular the Middle Ages. The term "accountant" appeared in the 15th century and in translation from German *buck* means a book, *halter* means to lead, that is, literally an accountant. Professionals who keep records are called accountants. In English-speaking countries, accounting is called "accounting".

The analysis conducted on the basis of corpus linguistics shows that accounting and auditing terms in English are often used as part of stable collocations. For example: *financial statement*, *audit opinion*, *tax liability*, *operating revenue*. Such combinations help to define the semantic field of terms. In Uzbek, however, consistency in translating these collocations is insufficient: *audit opinion* is sometimes rendered as *audit xulosasi* and at other times as *auditorlik fikri*. The absence of a statistically dominant variant gives rise to terminographic problems. Although the phenomenon of synonymy in a terminological system reflects the richness of a language, in scientific and practical fields it appears as a factor that undermines consistency. In Uzbek, the terms *majburiyat* (obligation), *qarz* (debt), and *qarzdorlik* (indebtedness) are often used as if they denote the same concept, whereas their semantic scope differs.

Antonymic relations, in turn, reveal the systemic nature of terminology: *asset* – *liability*,

income – *expense*, *profit* – *loss*. These pairs constitute the main logical foundations of financial thinking and serve to identify the internal structure of the terminological system. The results of this study are of practical significance for compiling bilingual terminological dictionaries in accounting and auditing; for the translation of financial documents; for teaching accounting and auditing disciplines in higher education institutions; and for improving national terminology policy.

Conclusion. From the foregoing, we can conclude that the terminological system, in turn, is divided into internal thematic groups, various paradigmatic relationships between these areas and their elements: synonymy, homonymy, antonymy, paronym, hyper hyponymy (genus-species), etc. existing open, stable, independent, at the same time a microsystem in relation to the language, a macrosystem in relation to its semantic groups

References:

1. Лейчик В.М. Проблемы отечественного терминоведения в конце XX века // Вопросы филологии. – Москва, 2000. – P.20.
2. Usmonov S. O'zbek terminologiyasining ba'zi masalalari. – Toshkent: O'qituvchi, 1968. – B.4.
3. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии// Труды Московского Института истории, философии, литературы. – т. 5. – Москва, 1939. – П.3.
4. Jamolxonov H.A. Termin, terminologiya va omonimiya hodisalari haqida ba'zi bir mulohazalar (botanika terminlari asosida) //O'zbek tilshunosligining ayrim masalalari, TDPI, Ilmiy asarlar, 87-tom. –Toshkent, 1972. – B.34
5. Розаренов Д.А. Термин в современном художественном произведении (на материале английского языка): дисс...канд.филол.наук. – Тула, 2007.
6. Азимова, Д. М., & Лаптев, И. А. (2017). Семантическое соотношение существительного и прилагательного. Теория и практика современной науки, (5), 1140-1141.
7. Азимова, Д.М. (2017). Модели соотносительных рядов лексемой прилагательного в качестве постоянного члена. Актуальные научные исследования в современном мире, (4-2), 38-40.
8. Азимова, Д.М., & Мамадалиева, Н.А. (2017). Двойственная природа английского глагола. Теория и практика современной науки, (5), 1142-1145.

EUPHEMISMS AS A TOOL OF POLITICAL MANIPULATION IN ENGLISH AND UZBEK DISCOURSE

¹Ruziyeva Nafisa Zarifovna,

PhD teacher of Bukhara State University

²Qudratova Kamola, Master student at Bukhara State University

EVFEMIZMLAR INGLIZ VA O'ZBEK NUTQIDA SIYOSIY MANIPULYATSIYA VOSITASI SIFATIDA

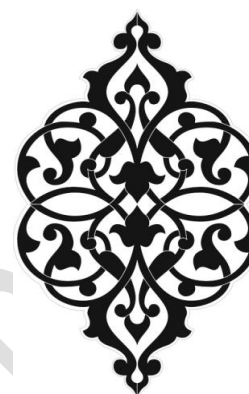
¹Ruziyeva Nafisa Zarifovna, Buxoro davlat universiteti
o'qituvchisi (PhD)

²Qudratova Kamola, Buxoro davlat universiteti magistranti

ЭВФЕМИЗМЫ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОЙ МАНИПУЛЯЦИИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ДИСКУРСЕ

¹Рузиева Нафиса Зарифовна, преподаватель Бухарского
государственного университета (PhD)

²Кудратова Камола, магистрант Бухарского государственного
университета

e-mail:

n.z.ruziyeva@buxdu.uz

<https://orcid.org/000-0003-2594-8618>

Abstract: This article examines the strategic use of euphemisms – polite, softened expressions for harsh realities as a significant tool of political manipulation within contemporary English and Uzbek language discourse. The main aim is to analyze how these linguistic devices are employed by political figures and media outlets to obscure, sanitize, or distort unfavorable events and policies, thereby influencing public perception.

Key words: Euphemism, political manipulation, discourse analysis, English language, Uzbek language, public perception, linguistic strategy.

Annotatsiya: Ushbu maqolada evfemizmlarning — noxush voqeliklarni yumshatib, muloyim ifodalash vositalarining — zamonaviy ingliz va o'zbek tilidagi siyosiy diskursda **siyosiy manipulyatsiyaning muhim vositasi** sifatida strategik qo'llanilishi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi siyosiy arboblarning va ommaviy axborot vositalari tomonidan bu lingvistik vositalardan noxush hodisa va siyosatlarni yashirish, silliqashtirish yoki buzib ko'rsatish uchun qanday foydalanilishini aniqlash hamda ularning jamoatchilik idrokiga ta'sirini ochib berishdan iborat.

Kalit so'zlar: evfemizm, siyosiy manipulyatsiya, diskurs tahlili, ingliz tili, o'zbek tili, jamoatchilik idroki, lingvistik strategiya.

Аннотация: В данной статье рассматривается стратегическое использование эвфемизмов — вежливых, смягчённых выражений для обозначения неблагоприятных реалий — как значимого инструмента политической манипуляции в современном англоязычном и узбекоязычном дискурсе. Основная цель исследования заключается в анализе того, каким образом данные лингвистические средства используются политическими деятелями и средствами массовой информации для сокрытия, «очищения» или искажения неблагоприятных событий и политик, тем самым влияя на общественное восприятие.

Ключевые слова: эвфемизм, политическая манипуляция, дискурсивный анализ, английский язык, узбекский язык, общественное восприятие, лингвистическая стратегия.

Introduction. Understanding how language functions in the political arena is essential, as the words chosen by those in power profoundly influence public understanding and action. This article focuses on a particularly subtle and potent linguistic device: the euphemism. A euphemism is more than just a polite phrase; it is a strategic substitution of a harsh, offensive, or controversial term with one that is milder, more palatable, or deliberately vague. We contend that in contemporary politics, particularly within governmental and media communication, euphemisms are frequently employed not for courtesy, but as a calculated tool of manipulation. This manipulation serves to soften the public perception of negative realities, such as economic failure, military conflict, or social inequality, thereby protecting the image of political actors and minimizing public criticism. While the role of euphemism in Western, English-language discourse has been extensively studied for example, analyzing terms like "extraordinary rendition" or "fiscal adjustment" a detailed, comparative analysis with other linguistic and political contexts is less common. Therefore, this research aims to systematically investigate and contrast the mechanisms and thematic domains of euphemistic political manipulation as they occur in both English and Uzbek discourse. Ultimately, this study contributes to a deeper understanding of political communication by exposing the covert linguistic tactics used to control narrative and perception across diverse global contexts.

Literature review. The study of linguistic manipulation in political discourse requires an interdisciplinary approach that combines insights from Critical Discourse Analysis (CDA), sociolinguistics, and pragmatics. These fields show that euphemisms in politics are not neutral language choices but strategic tools used to influence how reality is understood[1].

Van Dijk states that political discourse includes all language used by political actors to justify decisions, gain public support, and control opposition[2]. CDA views discourse as a form of social practice through which power and ideology are produced and maintained. From this perspective, political language is rarely neutral. Instead, it is carefully constructed to present events and actions in ways that serve political interests while

marginalizing alternative interpretations. According to Allan and Burridge Euphemism is generally defined as the use of mild or indirect expressions to avoid discomfort or offence[3]. In political discourse, however, euphemisms function mainly to conceal unpleasant realities and protect political actors from criticism. By reducing emotional impact, they make controversial decisions appear reasonable or necessary. Dysphemism works in the opposite direction, using deliberately harsh or negative language to attack or discredit opponents. While both strategies shape public opinion, this study focuses on euphemism because of its subtle manipulative power. Its effectiveness lies in semantic dilution, where negative meanings are weakened or blurred.

Chilton notes that euphemisms are especially common in military and economic discourse[4]. In war-related language, terms such as "collateral damage" or "preemptive strike" distance the public from the reality of violence and human loss. Similarly, in economic discourse, expressions like "negative growth," "right-sizing," or "involuntary separation" soften the impact of recession, unemployment, and social hardship. According to Adab, although much of the existing research focuses on Western political discourse, studies in other cultural contexts confirm that euphemism is a universal political strategy used to soften bad news[5]. However, its form and frequency depend on cultural norms, levels of politeness, and media control.

Research methodology. The study uses discourse analysis because it helps to understand how language works in real political situations and how it influences people's opinions. For this purpose, a collection of political texts in English and Uzbek was prepared. It included official speeches and interview. Finally, examples from English and Uzbek were compared to see how euphemisms are formed.

Analysis and discussion. This speech was designed to encourage the American public during the Great Depression. The language is simple, but the choice of words is strategic using polite, softer terms (euphemisms) to talk about the terrifying economic collapse and the massive government actions being taken. FDR uses softened language to talk about the depth of the economic disaster:

"The country was dying by inches."[6]. This phrase compares the economic crisis to a slow illness. It makes the situation seem serious but not sudden or uncontrollable. People are led to believe that the problem can be treated step by step, which reduces panic and increases patience.

"A continuation of what is loosely called 'deflation'"- [6]The technical word "deflation" sounds scientific and neutral. It hides the real suffering of people who lost jobs, homes, and food. This makes the crisis feel like a financial issue, not a human tragedy.

"Extraordinary hardship on all property owners." - This phrase avoids emotional language such as "bankruptcy" or "homelessness." It turns personal disasters into an abstract problem. As a result, the pain feels distant and less shocking.

"Loss of spiritual values." - Here, the crisis is explained as a moral problem rather than an economic failure. This shifts responsibility away from institutions and spreads it across society. It also encourages people to accept government help as a moral duty.

"Civilian Conservation Corps (CCC)."- The official and patriotic name hides the emergency nature of the program. It does not openly say that it was created to deal with mass unemployment. Instead, it sounds organized, positive, and national in purpose.

"Relieving an appreciable amount of actual distress". The word "distress" is very weak compared to the reality of hunger and poverty. This understatement minimizes suffering and makes large government spending seem calm, reasonable, and necessary.

"Easing the mortgage distress... easing the burden of debt."- Repeating the word "easing" makes strong government intervention sound gentle. It hides how radical these actions were, such as stopping foreclosures and interfering in the financial system.

Further analysis are discussed with the statements from an interview given to "Gazeta" by the organization's expert William Thompson."

"O'yin qoidalarini tizimlashtirish va barqarorlashtirish" - Correcting regulatory chaos and unclear law enforcement. "Rules of the game" trivializes serious governance problems by framing them as technical adjustments rather than structural failures of the legal system.

"Deklarativ bo'lib qoladi" - Policies that are ineffective and not implemented in practice. Instead of openly criticizing state institutions, the phrase uses neutral bureaucratic language that softens responsibility and avoids confrontation.

"Aniq qadamlar" - Politically risky and socially costly actions. The phrase sounds practical and constructive but avoids mentioning who will bear the costs of these steps or what negative consequences may follow.

"Gilamga chorlash emas"- this is an euphemism for punishment, reprimand, or political accountability. This expression reframes control and discipline as guidance rather than coercion, reducing fear and resistance among officials[7].

Conclusion. In conclusion, the analysis shows that euphemisms are widely used in political and economic discourse to soften serious problems and reduce their negative impact on the audience. By using mild and technical expressions, speakers can hide responsibility, avoid direct criticism, and present complex reforms as necessary and positive. This confirms that euphemisms function not only as linguistic devices but also as an effective tool of political manipulation.

REFERENCES:

1. Fairclough, Norman. Language and Power. 2nd ed., Longman, 2001.-P.24.
2. Van Dijk, Teun A. "Critical Discourse Analysis". Blackwell Publishers, 2001, pp. 352-71.
3. Allan, Keith, and Kate Burridge. Euphemism & Dysphemism: Language Usage and Taboo. Oxford UP, 1991.-P.88.
4. Chilton, Paul. Analysing Political Discourse: Theory and Practice. Routledge, 2004.-P.74.
5. Adab, Alireza. Euphemism, Dysphemism, and Ideology in Political Discourse. International Journal of Social Sciences and Humanity Studies, vol. 3, no. 2, 2011, pp. 52-60.
6. Roosevelt, Franklin D. *On the Banking Crisis*. 7 May 1933. National Archives, www.archives.gov.
7. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/12/19/oecd-investments/>
8. Zarifovna, R. N. (2023). Euphemisms In Political Discourse. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(2), 626-631.
9. Zarifovna, R. N. (2022). Theoretical Foundations of the Study of Euphemisms. *Miasto Przyszłości*, 30, 262-264

TIJORAT BANKLARINING BANK TIZIMIDAGI O'RNI VA ULARNING TUZILISHI

Adilbayev Bekbosin Abatbayevich, Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti dotsent v.b.

THE ROLE OF COMMERCIAL BANKS IN THE BANKING SYSTEM AND THEIR STRUCTURE

Adilbaev Bekbosin Abatbaevich, Acting Associate professor at Karakalpak State University

РОЛЬ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ И ИХ СТРУКТУРА

Адилбаев Бекбосын Абатбаевич, и.о. доцента Каракалпакского государственного университета имени Бердаха

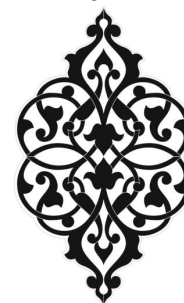
<https://orcid.org/0009-0008-1383-4780>

09-0008-1383-4780

e-mail:

adilbaev_b@karsu.uz

uz

Annotatsiya: Maqolada tijorat banklarining O'zbekiston bank tizimidagi o'rni, ularning huquqiy maqomi va tashkiliy tuzilishi tahlil qilingan. Shuningdek, banklarni boshqarish organlari, filiallar faoliyati va tizimni modernizatsiya qilish istiqbollari yoritilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banki, bank tizimi, Markaziy bank, aksiyadorlik jamiyati, boshqaruv, filial, investitsiya, kredit, litsenziya, islohot.

Abstract: The article analyzes the role of commercial banks in the banking system of Uzbekistan, their legal status, and organizational structure. It covers management bodies, branch operations, and perspectives on modernizing the banking sector.

Key words: commercial bank, banking system, Central bank, joint-stock company, management, branch, investment, credit, license, reform.

Аннотация: В статье анализируется роль коммерческих банков в банковской системе Узбекистана, их правовой статус и организационная структура. Рассматриваются органы управления, деятельность филиалов и перспективы модернизации системы.

Ключевые слова: коммерческий банк, банковская система, Центральный банк, акционерное общество, управление, филиал, инвестиции, кредит, лицензия, реформа.

KIRISH

(INTRODUCTION/BVEDENIYE). Har qanday milliy iqtisodiyotda bank tizimi markaziy o'rin tutadi. Mazkur tizim pul-kredit munosabatlarining barqaror amal qilishi, iqtisodiy subyektlarni moliyaviy ta'minlash va jamiyatdagi mablag' aylanmasi samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasida ikki bosqichli bank tizimi shakllantirilgan bo'lib, unda Markaziy bank birinchi bosqichni, tijorat banklari esa ikkinchi bosqichni tashkil etadi.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, zamonaviy bank tizimisiz hech qaysi davlatda

iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikka erishib bo'lmaydi. Tijorat banklari milliy bank tizimining eng faol qismi bo'lib, bozor iqtisodiyotida jamg'arma va investitsiya jarayonlari o'rtasida vositachi vazifasini bajaradi. Ularning faoliyati nafaqat iqtisodiy, balki huquqiy jihatdan ham qat'iy me'yorlarga asoslanishi talab etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (MATERIALS AND METHODS/ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ).

Har qanday milliy iqtisodiyotda bank tizimi markaziy o'rin tutadi. Mazkur tizim pul-kredit munosabatlarining barqaror amal qilishi, iqtisodiy subyektlarni

moliyaviy ta'minlash va jamiyatdagi mablag' aylanmasi samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Tijorat banklari esa aynan ushbu tizimning ikkinchi bo'g'inidagi asosiy ishtirokchilardan biri sifatida katta o'rin tutadi.

O'zbekiston Respublikasida ikki bosqichli bank tizimi shakllantirilgan bo'lib, birinchi bosqichda — O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, ikkinchi bosqichda — tijorat banklari va boshqa kredit tashkilotlari faoliyat yuritadi^[1]. Tijorat banklari milliy bank tizimining faol va o'zgaruvchan qismini tashkil qilib, bozor iqtisodiyotida jamg'arma va investitsiya jarayonlari o'rtasida vositachi vazifasini bajaradi. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Zamonaviy bank tizimisiz, hech qaysi davlatda iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikka erishib bo'lmaydi"^[2].

Tijorat banklari iqtisodiyot subyektlariga kreditlar berish, to'lov tizimlarini amalga oshirish, depozitlarni jalb qilish, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish va valyuta operatsiyalarini yuritish orqali milliy iqtisodiyotning har bir bo'g'inida faol ishtirok etadi. Shu jihatdan, tijorat banklarining tuzilishi, maqomi va vazifalari nafaqat iqtisodiy, balki huquqiy jihatdan ham qat'iy me'yorlarga asoslanishi talab etiladi. Ko'p davlatlar singari, O'zbekiston Respublikasi bank tizimi ikki pog'onalidir. Birinchi pog'onani O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va uning hududiy Bosh boshqarmalari tashkil qiladi. Markaziy bank O'zbekiston Respublikasining bosh davlat banki hisoblanadi va bank tizimining yadrosini tashkil qiladi.

Ikkinchi pog'onani mijozlarga bank xizmatlarini ko'rsatadigan hamma tijorat banklar tashkil qiladi. Jismoniy va yuridik shaxslar tijorat banklarining mijozlaridir. Tijorat banklar mijozlarining ko'pi davlat va nodavlat xo'jalik yurituvchi subyektlardir. Bu xo'jalik yurituvchi subyektlar tijorat banklarda o'z pul mablag'larini saqlaydilar, ular orqali hisob-kitoblarni amalga oshiradilar, bankning boshqa xizmatlaridan foydalanadilar. Bank xizmati uchun to'lovlar bank va mijoz o'rtasida imzolangan fuqarolik-huquqiy shartnomalar asosida belgilanadi.

MUHOKAMA (DISCUSSION / ОБСУЖДЕНИЕ). Tijorat bankning aniq ta'rifi katta amaliy ahamiyatga ega. Tijorat bankning ta'rifi bank nomidagi tashkilot yoki subyekt nima

o'zi, uning huquqiy maqomi qanday, uning vakolatlari nimadan iborat, u xo'jalik muomalasida qanday ishtirok etadi va shu kabi muhim huquqiy savollarga javob beradi.

Tijorat banklarining faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlarning asosiysi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonundir. Bu Qonunning 1-moddasiga binoan tijorat banki – tijorat tashkilot bo'lib, bank faoliyati deb hisoblanadigan quyidagi faoliyat turlari majmuini amalga oshiradigan yuridik shaxsdir:

-yuridik va jismoniy shaxslardan omonatlarni qabul qilish hamda qabul qilingan mablag'lardan tavakkal qilib kredit berish yoki investitsiyalash uchun foydalanish;

-to'lovlarni amalga oshirish.

Tijorat banklar quyidagi huquqlarga ega:

1) yuridik shaxs maqomiga ega. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 39-moddasiga binoan bank o'z mulkiga ega hamda o'z majburiyatlari yuzasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradi, o'z nomidan mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo'la oladi va ularni amalga oshiradi, majburiyatlarni bajaradi, sudda da'vogar va javobgar bo'la oladi;

2) bank-tijorat tashkiloti. Tijorat banklar faoliyatining asosiy maqsadi o'z ta'sischilariga va aksiyadorlariga daromad keltirishdir. O'z xizmatlarini tijorat banklari shartnomalar asosida belgilagan to'lov evaziga taqdim etadi;

3) omonatlarni qabul qilish, kreditlash va hisob-kitoblarni amalga oshirish bo'yicha faoliyatni olib boradi. Ko'p tashkilotlar faoliyatning bu uch turini amalga oshirishlari mumkin. Masalan, investitsion kompaniya va investitsion fondlar yuridik va jismoniy shaxslarning bo'sh mablag'larini jalb qilishlari va ular evaziga boshqa korxonalarning ulush va aksiyalarini sotib olishlari mumkin. Kliring tashkilotlari o'z a'zolari bo'lmish yuridik shaxslar va tadbirkorlar o'rtasidagi hisob-kitoblarni amalga oshirishlari mumkin. O'zaro kredit jamiyatlari o'z a'zolaridan badal sifatida yig'gan mablag'lar evaziga o'z a'zolariga kreditlar berishi mumkin.

Bank deb faqat yuqorida ko'rsatilgan uchta operatsiyani majmuini bajaradigan tashkilotni atalish mumkin. Xalqaro moliyaviy tashkilotlar mutaxassislarining fikricha tijorat banklarining boshqa moliya va kredit tashkilotlaridan asosiy farqi tijorat banklarining talab qilinguncha

saqlanadigan omonatlarning qabul qilish huquqidadir. Banklarning xuddi shu huquqi zamonaviy davlatlarning barchasida banklarga oʻrnatilgan qator talablar asosidir. Bu talablarning hammasi tijorat banklar mijozlardan qabul qilgan pul mablagʻlarini saqlashni taʼminlashga yoʻnaltirilgan.

NATIJALAR (RESULTS / РЕЗУЛЬТАТЫ). Tijorat banklarining huquqiy maqomi “Banklar va bank faoliyati toʻgʻrisida”gi Qonunda belgilangan. Unga koʻra, bank — bu bank faoliyatini amalga oshirish boʻyicha litsenziyaga ega boʻlgan tijorat tashkiloti hisoblanadi. Faqatgina banklarga yuridik shaxslar va jismoniy shaxslar mablagʻlarini jalb qilish, oʻz nomidan hisob-kitob operatsiyalarini amalga oshirish va kreditlar berish huquqiga ega.

Bank faoliyatining asosiy turlari quyidagilardan iborat:

- pul mablagʻlarini jalb etish (depozitlar);
- kredit berish;
- hisob-kitob va kassa xizmatlari koʻrsatish;
- valyuta operatsiyalarini amalga oshirish;
- moliyaviy vositachilik va investitsiya operatsiyalari^[3].

Tijorat banklari faqatgina “aksiyadorlik jamiyati” shaklida tashkil etilishi mumkin. Bu meʼyor “Aksiyadorlik jamiyatlar va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish toʻgʻrisida”gi Qonunda ham mustahkamlangan. Ushbu shakl bankni norasmiy yoʻnalishlardan himoya qilib, uning faoliyatini oshkoralik va korporativ boshqaruv prinsiplari asosida tashkil etishga imkon beradi^[4].

Zamonaviy rivojlangan davlatlarda tijorat banklarining ommaviy maqomiga katta ahamiyat beriladi. U yerda tijorat banklariga faqat bank egalarining shaxsiy tadbirkorlik ishi boʻlib qolmay, bank tizimiga qoʻshilgan, jamiyatning xoʻjalik hayotida muhim rol oʻynaydigan va shu sababli vakolatli davlat organlari tomonidan kengroq huquqiy tartibga solinadigan tashkilot sifatida qaraladi. Shu sababli zamonaviy rivojlangan davlatlar yuridik fanida banklar ikkita – xususiy-huquqiy va ommaviy-huquqiy maqomga ega degan fikr tan olingan.

Tijorat bank faoliyatini samarali va toʻgʻri boshqarish maqsadida qonun bilan belgilangan tartibda uning boshqaruv organlari tuziladi. “Banklar va bank faoliyati toʻgʻrisida”gi

Qonunning 32-moddasiga koʻra aksiyadorlarning umumiy yigʻilishi, bankning kuzatuv kengashi va boshqaruvi bankning boshqaruv organlari hisoblanadi. Tijorat banklari, qoida tariqasida, aksiyadorlik jamiyati tarzida tashkil qilinishi sababli, tijorat banklarining boshqarish masalalari “Aksiyadorlik jamiyatlar va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish toʻgʻrisida”gi Qonun meʼyorlari bilan ham tartibga solinadi. Bu qonun asosida aksiyadorlarning umumiy yigʻilishi, kuzatuv kengashi va ijroiya organi jamiyatning boshqaruv organlari hisoblanadi, aksiyadorlarning umumiy yigʻilishi jamiyatning yuqori boshqaruv organi boʻladi, jamiyatning kundalik faoliyatiga rahbarlik qilish vakolati jamiyatning ustavida belgilanadigan direktor yoki jamiyat boshqaruvi tomonidan amalga oshiradi^[5].

Aksiyadorlarning umumiy majlisi banklarning oliy boshqaruv organi hisoblanadi. Oʻz majlislarini umumiy majlis yiliga bir martadan kam boʻlmagan tarzda oʻtkazadi va tijorat bankini qayta tashkil qilish yoki bekor qilish, ustavga qoʻshimcha va oʻzgarishlar kiritish, bank kengashi, ijro va taftish organlarini tashkil qilish va ularning faoliyatini toʻxtatish kabi mutlaq vakolatlarga ega. Bank kengashi bank faoliyatini nazorat qiladi, bank siyosatini shakllantiradi, qonunchilikka rioya qilishni taʼminlaydi. Bank kengashi aʼzolarining soni 5 aʼzodan kam boʻlmasligi kerak. Aksiyadorlardan tashqari bank sohasidagi olimlar va mutaxassislar bank kengashi aʼzosi boʻlishlari mumkin. Boshqaruv bank faoliyatiga operativ rahbarlik qiladi. Boshqaruv faoliyatiga, bankka joriy rahbarlik qiladigan Rais tayinlanadi. Rais bank xodimlarini ishga qabul qiladi va ishdan boʻshatadi, bankning nomidan hamma davlat organlarida, nodavlat tashkilot, muassasa va korxonalarda harakat qiladi. Banklarda boshqaruv organi hisoblanmagan, lekin bank faoliyatini taʼminlaydigan boshqa organlar ham tashkil qilinishi mumkin. Bu – bank faoliyatini taftish vazifasini bajaradigan ichki audit xizmati, kredit komissiyasi va hokazo.

Tijorat banklar faoliyatlarini kengaytirish maqsadida oʻz filial va vakolatxonalarini ochish huquqiga egadirlar. Filial tijorat bankining tuzilmaviy boʻlinmasi boʻlib, u bank nomidan bank operatsiyalarini amalga oshiradi. Filial bank kengashi qaroriga koʻra tashkil qilinadi, yuridik shaxs hisoblanmaydi va filial toʻgʻrisidagi nizom

asosida faoliyat ko'rsatadi. Tijorat banklari faqat O'zbekiston hududida filiallar ochishlari mumkin. Filial faoliyatiga bank Boshqaruvi, tayinlangan boshqaruvchi rahbarlik qiladi. Boshqaruvchidan tashqari, bank Boshqaruvi bosh hisobchi va boshqaruvchining o'rinbosarini tayinlaydi. Boshqaruvchi ishonchnoma asosida harakat qiladi, filial xodimlarini ishga qabul qiladi va ishdan bo'shatadi, ularga rag'batlantirish va jazo choralari qo'llaydi, filial nomidan hamma davlat organlari, tashkilot, muassasa va korxonalarda harakat qiladi, filial nomidan bitimlar va kelishuvlar imzolaydi. Boshqaruvchi yo'qligida uning vazifalarini o'rinbosar amalga oshiradi. Tijorat bankning vakolatxonasi bankning tuzilmaviy bo'linmasi hisoblanib, bank joylashgan hududdan tashqari joyda bank manfaatlarini ifoda va himoya qiladi. O'zbekiston hududida faqat chet el banklarining vakolatxonalari, O'zbekiston banklari esa chet elda vakolatxona ochishlari mumkin. O'zbekiston banklarini vakolatxonalari faoliyati ular joylashgan mamlakatlar qonunchiligi bilan tartibga solinadi. Chet el banklari vakolatxonalari O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankida akkreditatsiyadan o'tadilar va bank operatsiyalarini yoki boshqa tijorat faoliyatini amalga oshirish huquqiga ega emaslar. Hozirgi paytda O'Rda dunyodagi eng katta banklarning vakolatxonalari ochilgan.

Hozirda davlat ulushi yuqori bo'lgan banklarni bosqichma-bosqich xususiylashtirish va ularning raqobatbardoshligini oshirish siyosatini amalga oshirish orqali milliy bank tizimini bozor talablariga mos ravishda erkinlashtirish jarayoni ketmoqda. 2020-yilda qabul qilingan PF-5992-sonli Prezident farmoniga ko'ra, bank tizimidagi davlat ishtirokini qisqartirish, raqobatni kuchaytirish, xususiylashtirish banklar ulushini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan^[6].

XULOSA (CONCLUSION / ЗАКЛЮЧЕНИЕ). Tijorat banklarining bank tizimidagi o'rni va tuzilishini o'rganish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Huquqiy maqom: Tijorat banki — bank faoliyati bilan shug'ullanish uchun litsenziyaga ega bo'lgan, foyda olishni ko'zlaydigan tijorat tashkiloti va yuridik shaxsdir.

Tashkiliy shakl: O'zbekiston qonunchiligiga ko'ra, tijorat banklari faqat aksiyadorlik jamiyati shaklida tashkil etilishi mumkin.

Boshqaruv tizimi: Bank boshqaruvi aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi, kuzatuv kengashi va bank boshqaruvidan iborat bo'lib, ularning vakolatlari qonun bilan qat'iy belgilangan.

Tarkibiy bo'linmalar: Banklar o'z faoliyatini kengaytirish uchun yuridik shaxs maqomiga ega bo'lmagan filiallar va vakolatxonalar ochish huquqiga ega.

Islohotlar yo'nalishi: hozirgi kunda tizimda davlat ulushini kamaytirish, xususiylashtirish banklar ulushini oshirish va raqobatni kuchaytirish orqali bank sohasini erkinlashtirish jarayoni ustuvor vazifa etib belgilangan.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklari mijozlarga xizmat ko'rsatish, kreditlash va investitsiya loyihalarini moliyalashtirish orqali milliy iqtisodiyotning har bir bo'g'inida faol ishtirok etuvchi tayanch bo'g'indir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES / ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА):

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston — yangi taraqqiyot yo'li. — Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Banklar va bank faoliyati to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida. 05.11.2019-yildagi O'RQ-580-son.
3. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida. 06.05.2014-yildagi O'RQ-370-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risidagi PF-5992-son Farmoni. 2020-yil 12-may.
5. Oleynik O.F. Bankovskoye pravo. — Moskva: Yurist, 2004. — S. 210.
6. Nazarov B.H. Bank huquqi. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. — B. 30.

TEMUR MALIKNING SARKARDALIK FAOLIYATINING BUGUNGI YOSHLARNI TARBIYALASHDAGI AHAMIYATI

*O'ralov Doston Rustamaliyevich, Termiz davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi*

THE IMPORTANCE OF TEMUR MALIK'S MILITARY LEADERSHIP ACTIVITY IN EDUCATING TODAY'S YOUTH

*Uralov Doston Rustamaliyevich, independent researcher at
Termez State University*

ЗНАЧЕНИЕ ПОЛКОВОДСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТЕМУРА МАЛИКА В ВОСПИТАНИИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

*Уралов Достон Рустамалиевич, независимый исследователь
Термезского государственного университета*

<https://orcid.org/0009-0007-2294-5370>

e-mail:

jurayevfarhod963@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk sarkarda Jaloliddin

Manguberdi bilan bir vaqtda faoliyat yuritgan sarkardalardan biri Temur Malik va uning amalga oshirgan puxta o'ylangan, katta, samarali tadbirlari haqida ma'lumotlar berilgan bo'lib, ushbu tadbirlarni mushohada qilish va to'g'ri xulosa chiqarish bilan bugungi kundagi yoshlar o'z ajdodlariga nisbatan faxrlanish hissini hosil qiladi va ular kabi mard, jasur vatanni asl farzandlari bo'lib shakllanadi.

Kalit so'zlar: Temur Malik, sarkarda, mo'g'ul, sulton, malika, xon, qipchoq, no'yon.

Abstract: This article provides information about Temur Malik, one of the commanders who worked at the same time as the great commander Jaloliddin Manguberdi, and the well-thought-out, large-scale, and effective measures he implemented. By observing these measures and drawing the right conclusions, today's youth will develop a sense of pride in their ancestors and, like them, will be formed as true sons of the homeland, brave and courageous.

Keywords: Temur Malik, commander, Mongol, sultan, queen, khan, Kipchak, noyan.

Аннотация: В статье рассказывается о Темуре Малике, одном из полководцев, современников великого полководца Джалолиддина Мангуберди, и о продуманных, масштабных и эффективных мерах, которые он принял. Наблюдая за этими мерами и делая правильные выводы, современная молодёжь будет развивать чувство гордости за своих предков и, подобно им, станет истинными сынами Родины, храбрыми и отважными.

Ключевые слова: Темур Малик, полководец, монголы, султан, царица, хан, кипчак, нойон.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ

INTRODUCTION). Bugungi rivojlanayotgan, shu bilan birga turli talablarni oldimizga qo'yayotgan davrda yuksak qadryatlarni hurmat qiladigan, o'z ota-bobolari bilan faxrlanadigan yosh avlodni tarbiyalash va yetishtirish muhim masala hisoblanadi. Ushbu yuqorida ta'kidlangan yoshlar davlat bayrog'ini yuqoriga ko'taradi, haqiqiy vatanparvar bo'lib el-yurtga xizmat qiladi. Bunday yoshlar albatta har bir davlatning oldiga qo'ygan

maqsadi hisoblanib, bizning davlatimizda ham ushbu yoshlarga ehtiyoj kattadir.

Biz yuqorida tilga olgan yoshlarni yetishtirishda albatta tarixiy shaxslarning o'rganilishi, ularning faoliyatlarini keng targ'ib qilish katta samara beradi. Sababi har bir inson o'z faoliyatini yo'lga qo'yishdan avval o'sha faoliyatning oz miqdorda bo'lsa ham tarixini o'rganadi, so'ng asosiy ishlarni tashkillashtiradi. Chunki amalga oshirayotgan ishining qanday

bo'lishi uning kelgusidagi natijasini bilish lozim. Shu sababli biz ham yurtimizga munosib bo'lgan yoshlarni tayyorlashda tarixiy sarkardalardan Temur Malik va uning sarkardalik faoliyatini chuqur o'rganish va to'g'ri xulosalar chiqarish bilan samarali natijalarga erishish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕПАТРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Mazkur tadqiqotda Temur Malikning sarkardalik faoliyati hamda uning bugungi yoshlar tarbiyasidagi ahamiyatini ochib berishda tarixiy, badiiy va ilmiy manbalar kompleks tarzda tahlil qilindi. Avvalo, Temur Malik siymosini yorituvchi asosiy adabiyotlardan biri sifatida Mirmuhsinning "Temur Malik" asari tanlandi.

Shuningdek, mo'g'ullar istilosi davri, Xorazmshohlar davlatining siyosiy ahvoli hamda sarkardalarning faoliyatini yoritishda Isay Kalashnikovning "Shafqatsiz asr" asaridagi tarixiy epizodlar qiyosiy tahlil uchun foydalanildi. Tadqiqot jarayonida xavfsizlik, davlat boshqaruvi va harbiy tizim masalalarini yorituvchi Hamdam Sodiqovning ilmiy asarlari ham metodologik asos sifatida qo'llanildi. Bu manbalar Temur Malik faoliyatini faqat tarixiy shaxs sifatida emas, balki zamonaviy rahbarlik va vatanparvarlik tarbiyasi nuqtayi nazaridan baholash imkonini berdi.

Metodologik jihatdan tadqiqotda tarixiylik, tizimli yondashuv, qiyosiy-tahliliy va mantiqiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tarixiylik metodi orqali Temur Malik faoliyati o'sha davr ijtimoiy-siyosiy sharoiti bilan uzviy bog'liq holda o'rganildi. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida Temur Malikning harbiy tadbirlari boshqa sarkardalar faoliyati bilan solishtirilib, uning o'ziga xos jihatlari aniqlandi.

МУНОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Buyuk sarkarda Temur Malik Xorazmshoh sulton Muhammad hukmronligi davrida Xo'jand qal'asini ishonchli himoya qilib, u yerning rahbari sifatida sarkardalik qildi. Temur Malik Xo'jand hokimi bo'lib faoliyat yuritganda jud ko'p samarali ishlarni amalga oshirdi. Ushbu tajribasi bilan Xorazmshohlar davlatiga bo'lgan bosqinda o'zini yuqori darajadagi tadbirlarni tashkil etib yaxshi, har bir sarkardaga o'rnak sifatida namoyon etdi.

Temur Malik ushbu ishlarni faqatgina o'zi bajarmadi, albatta uni ham yonida o'z safdoshlari bo'ldi. Bular: Muhammad Intizom, Shohmurod

Ko'histoniy, Sardor Olabuqa, Qang'li Arslon, Ibrohim Do'ldaylar edi. Temur Malik va uning o'sha vaqtdagi uning eng yaqin do'stalaridan bo'lgan Jaloliddin Manguberdi haqida bor haqiqatlarni yoritishda "Temur Malik"[1] asarining o'rni bor. Ushbu asarda Temur Malikni va Jaloliddin Manguberdining tarixiy kechinmalari obyektiv yoritilganligiga guvoh bo'lish mumkin.

Temur Malik o'z davrida yetuk sarkarda bo'lib vatanni himoya qildi. U hamma singari bir xilda yurar, har qanday ishda, sarkardalik vazifalarini bajarishda ham hammaga bir xil muomilada bo'ldi. Misol tariqasida Xo'jand mudofaasi uchun o'zi hamma uchun o'rnak bo'lib barcha bilan bir xil ishladi. Qolganlar ham uni ushbu amaliga qoyil qolishar va uni olqishlashardi.

Temur Malikning ushbu harakatlari, ya'ni o'zini xalqqa, oddiy odamlarga yaqin tutishi bugungi kunda ham har bir rahbar uchun o'rnak bo'ladigan amaldir.

Chunki rahbar qanchalik o'z xalqiga yaqin bo'lsa, ularni tushunsa, ikki tomonlama hamkorlik yaxshi tashkillashtiriladi. Davlat esa yuqori darajada rivojlanadi, gullab-yashnayveradi.

Ushbu davrning eng asosiy voqealaridan barchaga ma'lum bo'lgan mo'g'ullarning bizning yurtimizga bostirib kelishidir. Ushbu voqeaning sodir bo'lishiga tarixiy sabab haqida ham to'xtalib o'tsak. Zero har bir tarixiy sodir bo'lgan ishlardan xulosa chiqarish lozim. Ushbu voqeani, ya'ni urushga sabab sifatida Isay Kalashnikov o'zining "Shafqatsiz asr"[3] romanida ham yaxshi tasvirlab bergan. Avval Xorazmshohlar davlati juda yaxshi yashardi. Hamma joyda deyarli tinchlik hukm surardi. Faqatgina Sulton Alovuddinining Bog'dodga xalifa Nosirga qarshi yurishi, bu yurish ortidan qo'shinni Kurdistonda qor bosib qolishi bilan Sultonning hujumi yakunlandi. Buni din peshvolari sultonning ishlarini omadsizlik sari boshlanishi sifatida e'tirof etishdi. Chunki sulton xalifaga qarshi yurish qilmoqchi bo'lganda bir necha din peshvolari bunga qarshi chiqqan edilar. Xalifa ko'pgina vaziyatlarga Temur Malikdek baho berganda yoki tushunib anglab yetganda, to'g'ri qaror qabul qilganda edi, Xorazmshohlar davlati ko'proq umr ko'rgan bo'lishi mumkin edi. Eng asosiysi xalq ozor chekmasdi, boshqa davlatlarga qul bo'lib sotilmasdi.

Temur Malik mo'g'ul qo'shinlari bilan Choriqdaron qishlog'ida to'qnashdi. Sarkarda mo'g'ul qo'shinlarini naq o'n bir kun kutdi.

Qo'shinni uch qismga bo'ldi. Ularga Shohmurod Ko'histoniy, Ibrohim Do'lday, Sheryurak Shoshiylarni bosh qilib Xo'jand qal'asining tashqi tomonida kutib oldi. Dastlab mo'g'ul no'yon So'qtu no'yon boshchiligida, so'ng unga Uloq no'yonlar qo'shib katta qo'shin bilan Xorazmshohlar davlatiga hujumni boshladi. Dastlab sarkardaning tadbirli harakati bilan mo'g'ul qo'shinlaridan ustundek ko'rindi. So'ngra jangning uchinchi kunida mo'g'ul qo'shinlari bilan tunda ham dam olmay jang qilgan Temur Malikning sipohlari juda ham qattiq charchadi. Chingizxonning qo'shinlari ikkiga bo'lingan holda jang qildirdi. Birinchi qismi kunduzi jang qilsa, yorug'da jang qilgan sipohlar tungi vaqtda dam olardi. Ushbu vaqtda sipohlarning ikkinchi qismi esa jangga kirardi. Shu sababdan mo'g'ul qo'shinlarida katta imkoniyat bor edi.

Janglar davomida mo'g'ul qo'shinlarini ko'pligi hisobiga Temur Malik qo'shinlari qal'adan orolga o'tishga majbur bo'ldi. Orolga o'tish vaqtida ham qo'shinlar shiddat bilan jang qildi, qal'a ustidagi sipohlarni dushman ko'pligiga qaramay ular bilan astoydil jang qilishini ko'rgan ko'pgina insonlar Temur Malikni o'z sipohlarini to'g'ri yo'l bilan tarbiyalaganligiga guvoh bo'lishdi.

Temur Malikning asosiy tadbirlaridan biri mo'g'ullarga qarshi janglarda daryodan turib ularga katta miqdorda shikast yekazilganligidir. Bunda shunday jumla keladi: "Sarisang pastligiga, daryo sohiliga tun qorong'usida kelgan bo'yi qirq gazlik ikki katta kemaga haydab kelingan qo'y-u echkilarni, qopdagi donlarni ortishdi. Oziq-ovqat, qurol-yarog' va boshqa zarur ashyolar bilan to'lgan ikki kemanding eshkaklari shitob bilan suvga urilib, orolga suzib ketdi. Boshqa katta kemalar ham damo-dam Sarisang sohiliga kelib turardi.

- Bir necha to'r bilan besh-olti xum sirka olib kelish esdan chiqmasin, - dedi Temur Malik sardor Olabuqaga, - Chorqishloqda Razzoq bobo degan bog'bon bor, insofli odam. U kishida sirka bo'ladi. Shamni ham unutmang"[1].

Temur Malikning bu gaplaridan so'ng sardor Olabuqa va boshqalar sarkardani sirkani go'shtga sepib kabob qilmoqchi deb o'ylashadi. Lekin sarkarda uni dushmandan kemalarni himoyalash uchun ishlatishini keyinchalik bilib olishadi. Xuddi shu voqeani Isay Kalashnikov o'zining "Shafqatsiz asr" romanida ham e'tirof etgan. Romanda Temur

Malik o'z kemalarini tashqi qismini loy bilan sirka aralashtirib uni namatga surtib o'rab chiqqanligi aytiladi. Bu bilan dushman bilan daryoda jang bo'lgan vaqtlarda kemalarga dushmanni olovli kamon nayzalari zarar yetkazmagan. Bundan sarkardaning qanchalik tadbirli inson ekanligini bilish mumkin.

Temur Malik dushman bilan janglarda qahramonlik bilan kurashdi. O'z safdoshlariga o'rnak bo'lib janglarda to'g'ri harakat qildi. Oxirgi vaqtlarda sarkardalar darbadarlikka duchor bo'ldi. Lekin bir-birlarini topishib eng oxirgi kuchlari qolguncha vatanni ozod qilish uchun harakat qilishdi. Temur Malikni haqiqiy vatanparvarligi biz yuqorida ta'kidlagan sifatlarni mavjudligi bilan bog'liq. Doimo xalqini o'yladi, kechirimli bo'ldi. Xalq bilan birga ular nima ish qilsa o'zini olib qochmay birgalikda ishlashdi. Jasurligi sabab har jangda o'zi birinchilardan biri bo'lib kirdi. Barcha sarkardalar uchun o'rnak sifatida harakat qildi. Vijdonli bo'lganligi sababli katta davlatning qo'shini yengilgani bilan taslim bo'lgisi kelmadi. Doimiy ravishda xalqning ozodligi uchun tinim bilmay yurdi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qiladigan bo'lsak, Temur Malikning har biri tadbiri o'ziga yarasha ma'noga ega. Ushbu tadbirlarni chuqur o'rganish, uni amalga oshirishdagi to'siqlar va ularni yengib o'tish texnikalarini o'zlashtirish har bir bugungi rahbar uchun katta samara beradi. Ayniqsa bugungi kunda yosh avlodni tarbiyalashda ularni vatanparvar etib voyaga yetkazishda sarkardaning har bir sifati namunadir. Shu sababli sarkardaning ijobiy qirralarini qanchalik ko'proq o'rgansak va ulardan foydalansak, shuncha ishimizda sifat bo'ladi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Мирмуҳсин. Темур Малик. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т.: 1991 й. – 344 б.
2. Содиқов Ҳамдам. Амир Темур сultonатида хавфсизлик хизмати. – Т.: ART FLEX, 2010 – 436 бет.
3. Калашников Исай. Шафқатсиз аср. М. Ёўлдошев таржимаси. - Т.: Янги аср авлоди, 2023 – 672 б.

XX ASRNING 70-80-YILLARIDA SURXONDARYO VILOYATI XALQ TA'LIMI TIZIMI: MAFKURAVIY HOLAT VA TA'LIM-TARBIYA ISHLARI

*Umarov Jamshid Saidmuratovich, Termiz davlat universiteti mustaqil
tadqiqotchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

THE PUBLIC EDUCATION SYSTEM OF SURKHANDARYA REGION IN THE 1970S–1980S: IDEOLOGICAL CONTEXT AND EDUCATIONAL ACTIVITIES

*Umarov Jamshid Saidmuratovich, independent researcher, Termez
State University, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences*

СИСТЕМА НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ В 70–80-Е ГОДЫ XX ВЕКА: ИДЕОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ И УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА

*Умаров Джамшид Саидмуратович, независимый исследователь
Термезского государственного университета, доктор
философии (PhD) по педагогическим наукам*

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asrning 70–80-yillarida Surxondaryo viloyati xalq ta'limi tizimining holati, undagi mafkuraviy bosimlar hamda ta'lim-tarbiya jarayonining o'ziga xos jihatlari tarixiy manbalar va amaliy misollar asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda viloyat va tumanlar kesimida maktablar tarmog'ining kengayishi, ma'muriy-buyruqbozlik tizimi, majburiy mehnat, mafkuraviy bir xillik va "paxta ishi"ning xalq ta'limi tizimiga ko'rsatgan salbiy ta'siri ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Surxondaryo viloyati, xalq ta'limi, mafkuraviy siyosat, ma'muriy-buyruqbozlik tizimi, maktablar, ta'lim-tarbiya, 1970–1980-yillar.

Abstract: This article analyzes the state of the public education system in Surkhandarya region during the 1970s–1980s, the ideological pressures within it, and the specific aspects of the educational and upbringing processes based on historical sources and practical examples. The study highlights the expansion of the school network at the regional and district levels, the administrative-command system, forced labor, ideological uniformity, and the negative impact of the "cotton campaign" on the public education system.

Keywords: Surkhandarya region, public education, ideological policy, administrative-command system, schools, educational process, 1970s–1980s.

Аннотация: В данной статье проанализировано состояние системы народного образования Сурхандарьинской области в 70–80-е годы XX века, идеологическое давление в ней, а также особенности образовательного и воспитательного процесса на основе исторических источников и практических примеров. В исследовании раскрыты вопросы расширения сети школ на уровне области и районов, административно-командной системы, принудительного труда, идеологического единства и негативного влияния "хлопкового дела" на систему народного образования.

Ключевые слова: Сурхандарьинская область, народное образование, идеологическая политика, административно-командная система, школы, образовательный процесс, 1970–1980-е годы.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). XX asrning ikkinchi yarmi, xususan 1970–1980-yillar O'zbekiston tarixida sovet ma'muriy-buyruqbozlik tizimi hukmron bo'lgan,

jamiyat hayotining barcha sohalari qat'iy mafkuraviy nazorat ostida olib borilgan davr hisoblanadi. Mazkur davrda xalq ta'limi tizimi mafkuraviy vazifalarni bajarishga yo'naltirilib, ta'lim-tarbiya jarayonida

<https://orcid.org/0009-0004-2134-0503>

e-mail:

Umarovjamshid510@gmail.com

kommunistik g'oyalarni singdirish ustuvor ahamiyat kasb etdi. Natijada o'quvchilarda mustaqil fikrlash, milliy o'zlikni anglash va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlari cheklanib, ta'lim jarayonida bir xillik va rasmiyatchilik kuchaydi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). XX asrning 70–80-yillarida Surxondaryo viloyati, jumladan Qumqo'rg'on rayoni xalq ta'limi tizimi sovet mafkurasi va ma'muriy-buyruqbozlik boshqaruvi sharoitida faoliyat yuritib, ta'lim-tarbiya jarayonida bir qator jiddiy kamchiliklar bilan yuzma-yuz keldi. Xususan, sakkiz yillik umumta'lim maktablarida o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga yetarlicha e'tibor qaratilmagani natijasida ijtimoiy salbiy holatlar kuzatildi. Jumladan, 1976-yilda sakkiz nafar o'quvchining huquqbuzarliklar sodir etib, huquqni muhofaza qiluvchi organlar nazoratiga olinishi tarbiyaviy ishlarning formallashib qolganini ko'rsatadi. Shuningdek, 1979–1980-o'quv yilida Qumqo'rg'on rayonidagi to'rtta o'rta maktabda o'qituvchilar va ma'muriyatning o'quv-tarbiya jarayoniga loqayd munosabati, mafkuraviy topshiriqlarning ustuvor qo'yilishi va real pedagogik nazoratning sustligi oqibatida 37 nafar o'quvchi umumiy ta'limni tugatmasdan qolgan, o'quvchilarning 18,3 foizi esa kam o'zlashtiruvchi sifatida qayd etilgan. Bu holat ta'lim sifatining pasayishi, tarbiyaviy ishlarning mazmunan yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganini yaqqol namoyon etdi[4]. Sherobod rayoni maktablarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash hamda o'quv-tarbiya jarayonini mafkuraviy talablarga mos ravishda tashkil etishga alohida e'tibor qaratildi. Jumladan, 1974–1975-o'quv yili davomida tumandagi 36ta umumta'lim maktabining 34tasida o'quv binolarini joriy ta'mirlash, jihozlash va qo'shimcha sinfxonalar barpo etish ishlari amalga oshirildi. Bu tadbirlar sovet ta'lim siyosati doirasida o'quvchilarni ommaviy tarzda ta'lim bilan qamrab olish hamda ta'lim jarayonida reja asosidagi ko'rsatkichlarni bajarishga qaratilgan edi.

Mazkur davrda Lomonosov nomidagi 29-son o'rta maktabda 180 o'rinli, 35-son o'rta maktabda esa 420 o'rinli qo'shimcha sinfxonalarining qurilishi o'quvchilar sonining ko'payishi bilan bog'liq ehtiyojlardan kelib chiqdi. 1975–1978-yillarda Sherobod tumanida 36ta maktab faoliyat yuritib, ularda qariyb 14 ming nafar o'quvchi tahsil oldi. Shuningdek, U.Yusupov va N.Murodov nomidagi xo'jaliklar hududida 1572 o'rinli maktab binosi, 230 o'rinli bolalar bog'chasi va yaslilarning

foydalanishga topshirilishi hududda uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishga xizmat qildi. Ta'lim-tarbiya ishlarining mafkuraviy-ma'rifiy yo'nalishini kuchaytirish maqsadida tumandagi ayrim maktablarda muzeylar tashkil etildi. Jumladan, 2-son maktabda tajribali pedagoglar N.Vahobov, N.Xudoyorov va X.Shohnazarovlar rahbarligida "Tarix" muzeyi, 33-son maktabda esa "San'at" muzeyining tashkil etilishi o'quvchilarda sovet tarixiy qarashlari va estetik didni shakllantirishga yo'naltirilgan tarbiyaviy ishlarning muhim tarkibiy qismi bo'ldi[5].

XX asrning 70–80-yillarida jamiyat hayotidagi obyektiv ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar va demografik vaziyat O'zbekiston miqyosida bo'lgani kabi Surxondaryo viloyatida ham xalq maorifi tizimini kengaytirish va takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirdi. Aholi sonining jadal o'sishi, ayniqsa yoshlar ulushining ortib borishi ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish, maktablar sonini ko'paytirish hamda o'quv-tarbiya jarayonini markazlashgan reja asosida tashkil etishni taqozo etdi. Xususan, 1970–1989-yillar oralig'ida viloyat aholisi 662 027 nafardan 1 253 813 nafargacha oshdi. Shu davrda aholining 19 yoshgacha bo'lgan qismi 394 ming nafardan 704 ming nafargacha yetib, xalq ta'limi tizimi zimmasiga katta mas'uliyat yukladi. Demografik o'sish jarayonlari shahar hududlarida ham yaqqol namoyon bo'lib, mazkur davrda shahar aholisi 106 166 nafardan 244 404 nafargacha ko'paydi[6].

Jarqo'rg'on rayoni xalq ta'limi tizimi tarixida XX asrning 70–80-yillari nisbatan rivojlanish bosqichi sifatida e'tirof etiladi. Mazkur davrda umumta'lim maktablarida faoliyat yuritayotgan pedagoglar sonining yil sayin ortib borishi ta'lim jarayonining qamrovini kengaytirishga xizmat qildi. Tuman xalq ta'limi tizimini yuksaltirishda o'z kasbiga sadoqat bilan yondashgan fidoyi pedagoglarning hissasi muhim ahamiyat kasb etdi. Aynan shu yillarda tumanning ilg'or o'qituvchilari I.Yo'ldoshev, E.Mustafoqulov, Sh.O'roqov va boshqa murabbiylar yosh avlodga bilim berish, ularni ma'naviy jihatdan tarbiyalash borasida jonbozlik ko'rsatdilar. Shu bilan birga, mazkur davrda Jarqo'rg'on rayoni xalq ta'limi tizimining moddiy-texnik ta'minoti ham bosqichma-bosqich mustahkamlanib bordi. Maktab binolarining qurilishi va jihozlanishi sovet ta'lim siyosati doirasida amalga oshirilgan bo'lsa-da, ularning asosiy maqsadi o'quvchilarni ommaviy ta'lim bilan qamrab olishga qaratilgan edi. Biroq ma'muriy-buyruqbozlik

tizimida yig'ilib borgan jiddiy kamchiliklar xalq ta'limi tizimida ham yaqqol namoyon bo'ldi.

Xususan, mustabid tuzum sharoitida ta'lim jarayonida bir xillikka intilish, yagona reja va dasturlarni ishlab chiqishda mahalliy sharoit hamda hududiy ehtiyojlarning inobatga olinmasligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bundan tashqari, 1970–1980-yillarda iqtisodiyotda yuzaga kelgan turg'unlik holatlari ta'lim muassasalarining moddiy bazasini rivojlantirish imkoniyatlarini cheklab qo'ydi[7]. Surxondaryo oblasti ta'lim tizimi ham turg'unlik va “qayta qurish” davrida og'ir achchiq sinovlarni o'z boshidan kechirib, ommaviy majburiy mehnatga tortilishi, sentyabr-dekabr oylarini oxirigacha paxta dalalariga bo'lishi, aprel-may oyilarda paxta dalalarida paxtani yagona qilish ishlarida safarbar etilar hamda ushbu davrda qo'shimcha ish haqi to'lanmas, qilingan mehnat sovet qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun yordam sifatida qabul qilingan edi. Butun mamlakatda bo'lgani kabi Surxondaryo oblastida ham 1980-yillardagi qo'shib yozish, o'tilmagan darslarni rasmiylashtirish, soxta o'zlashtirish, tabellarni to'ldirish, dars o'tish yoki o'quvchini darsga kelmasligi bilan hech bir tashkilot, muassasa shug'illanmas edi. “Paxta ishi” 1980-yillarning o'rtalarida respublikada o'zboshimchalik va qatag'onlarning yangi davri aniq-ravshan belgi berib qoldi. Endi ijodiy ziyolilargina emas, balki, asosan, xalq ta'limi xodimlari, respublikaning milliy manfaatlarini bo'g'ib kelayotgan, mavjud ijtimoiy-iqtisodiy tizimning yaramas va umidsizligini tobora ko'proq tushunib borgan milliy ta'lim xodimlari ham ta'qib ostiga olindi.

XX asrning 70–80-yillarida Sherobod rayoni xalq ta'limi tizimida ilg'or pedagogik tajribalarni ommalashtirish va tarbiyaviy ishlarni mafkuraviy yo'nalishda kuchaytirishga alohida e'tibor qaratildi. Jumladan, Makarenko nomidagi 1-son o'rta maktab, V.I.Lenin nomidagi 2-son, S.Ayniy nomidagi 3-son, Belinskiy nomidagi 28-son, Lomonosov va Furqat nomidagi 29-son hamda 37-son umumta'lim maktablarining ish tajribalari namunali deb topilib, tuman va viloyat miqyosida targ'ib etildi. Mazkur davrda Sherobod rayoni maktablari sovet ta'lim siyosatiga muvofiq ravishda boshqa ittifoqdosh respublikalar, xususan Ukraina, Belorussiya, Rossiya, Qirg'iziston va Tojikiston maktablari bilan do'stlik va hamkorlik aloqalarini mustahkamladi.

Ushbu aloqalar o'quvchilarda “xalqaro do'stlik” g'oyasini singdirish hamda kommunistik mafkuraning muhim tarkibiy qismi bo'lgan internatsional tarbiyani shakllantirishga xizmat qildi.

Shuningdek, o'quvchilarni mafkuraviy va ma'naviy jihatdan tarbiyalash maqsadida “Yoshlik”, “Fan va hayot”, “Fizika va hozirgi zamon”, “San'at bayrami”, “Qushlar bayrami” kabi turli mavzulardagi kechalar, uchrashuvlar va ommaviy tadbirlar muntazam ravishda tashkil etib borildi. Bu tadbirlar orqali o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni maktabdan tashqari ishlab chiqarish faoliyatiga jalb etish hamda mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash ko'zda tutilgan edi[8].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). XX asrning 70–80-yillari Surxondaryo viloyati xalq ta'limi tizimi tarixida murakkab, ziddiyatli, lekin rivojlanish pallasi sifatida tarixga kirgan davr bo'ldi. Mazkur yillarda ta'lim-tarbiya jarayonida sovet mafkurasi talablariga asoslangan markazlashgan boshqaruv, majburiy mehnat, yagona o'quv reja va dasturlar asosida bir xillikka intilish hamda mahalliy sharoitlarni hisobga olmaslik kabi salbiy holatlar ham mavjud edi. “Paxta ishi” kabi majburiy mehnat shakllari, rasmiyatchilik va ma'muriy-buyruqbozlik tizimi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

**ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):**

1. Tursunov S., Tursunov A., Tog'ayeva M. Sherobod tarixidan lavhalar. –Toshkent: Yangi nashr, 2014. – B. 356.
2. Tursunov S., To'xtayev A., Annayeva Z. Jarqo'rg'on tarixidan lavhalar. –Toshkent: Yangi nashr, 2019. – B. 320.
3. Tursunov S., Eshboyev Q., To'xtayev A.Q., Xo'janazarov A.Z. Qumqo'rg'on tarixidan lavhalar. –Toshkent: Yangi Nashr, 2019. – B. 352.
4. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 89-fond, 1-ro'yxat, 116-ish, 37-varaq.
5. Surxondaryo viloyati davlat arxivi, F-404-fond, 1-ro'yxat, 120-ish, 10-varaq.
6. Surxondaryo viloyati davlat arxivi, F-404-fond, 1-ro'yxat, 120-ish, 19-varaq.
7. Jarqo'rg'on tumani davlat arxivi, 20-fond, 1-ro'yxat, 5-ish, 3-varaq.
8. Sherobod tumani davlat arxivi, 42-fond, 1-ro'yxat, 65-ish, 3-varaq.

AFG'ONISTONDAGI O'ZBEK VA TOJIKLARNING XO'JALIK AN'ANALARI: ETNOGRAFIK TASNIF

*Xo'jamurodov Nodirbek Sultonmurodovich, Denov tadbirkorlik va
pedagogika instituti tayanch doktoranti*

ECONOMIC TRADITIONS OF UZBEKS AND TAJIKS IN AFGHANISTAN: ETHNOGRAPHIC CLASSIFICATION

*Khojamurodov Nodirbek Sultonmurodovich, PhD student at the Denov
Institute of Entrepreneurship and Pedagogy*

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ УЗБЕКОВ И ТАДЖИКОВ В АФГАНИСТАНЕ:

ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ

*Ходжамуродов Нодирбек Султонмуродович, базовый докторант
Деновского института предпринимательства и педагогики*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Afg'onistonda yashovchi o'zbek va tojiklarning xo'jalik an'analari, ularning dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilik sohalaridagi faoliyati etnografik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Tadqiqotda o'zbek va tojiklarning an'anaviy yer ishlashi, sug'orish, ekin navlarini tanlash, chorvachilik turlari va nasllari, shuningdek hunarmandchilikda gilamdo'zlik, kulolchilik va boshqa hunarmandchilik tarmoqlaridagi amaliy tajribalarining o'ziga xosligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Afg'oniston, o'zbeklar, tojiklar, dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, etnografiya, xo'jalik an'analari.

Abstract: This article analyzes the household traditions of Uzbeks and Tajiks living in Afghanistan and their activities in agriculture, animal husbandry, and crafts from an ethnographic perspective. The study highlights the peculiarities of traditional land cultivation, irrigation, crop selection, types and breeds of livestock, as well as practical experiences in crafts such as carpet weaving, pottery, and other artisanal sectors.

Keywords: Afghanistan, Uzbeks, Tajiks, agriculture, animal husbandry, crafts, ethnography, household traditions.

Аннотация: В данной статье проанализированы хозяйственные традиции узбеков и таджиков, проживающих в Афганистане, а также их деятельность в сферах земледелия, животноводства и ремесел с этнографической точки зрения. В исследовании освещаются особенности традиционной обработки земли, ирригации, выбора сортов культур, видов и пород скота у узбеков и таджиков, а также практический опыт в ремесленных сферах, таких как ковроделие, гончарное дело и другие ремесленные отрасли.

Ключевые слова: Афганистан, узбеки, таджики, земледелие, животноводство, ремесла, этнография, хозяйственные традиции.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ) / **INTRODUCTION).** Afg'onistonda yashovchi o'zbek va tojiklar asrlar davomida o'zlarining an'anaviy xo'jalik tizimi va madaniy merosini saqlab kelgan etnik guruhlardir. Ularning asosiy yashash hududlari mamlakatning shimoliy va markaziy viloyatlariga to'g'ri keladi: Balx, Qunduz, Juzjon, Faryob, Samangon, Badaxshon, Taxor, Panjsher va boshqa tumanlar. Bu hududlarning tabiiy sharoiti va iqlimi dehqonchilik va chorvachilikka juda mos keladi, shuning uchun aholining iqtisodiy faoliyati asosan qishloq

e-mail:
nodir9388@gmail.
com
<https://orcid.org/0009-0003-9902-333X>

xo'jaligiga asoslangan. An'anaviy dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilik faoliyatlari nafaqat ularning tirikchilik manbai bo'lib, balki etnik madaniyat va oilaviy hayot tarzining ajralmas qismi hisoblanadi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Afg'onistonda yashovchi o'zbeklar asosan mamlakatning shimoliy viloyatlarida, xususan Balx, Qunduz, Juzjon, Faryob va Samangon kabi hududlarda yashaydi. Bu hududlar o'z tabiiy sharoiti va iqlimi tufayli dehqonchilikka mos keladi va shu bois, bu yerdagi o'zbeklar an'anaviy ravishda dehqonchilik bilan shug'ullanib kelmoqda.

Afg'onistonda o'zbeklarning dehqonchiligiga xos jihatlari e'tibor berilsa, aksariyat o'zbek dehqonlari hanuzgacha an'anaviy usullarda, qo'l mehnatiga asoslangan dehqonchilik bilan shug'ullanadilar. Ular yerni ko'pincha sug'orish tizimlari yordamida emas, balki tabiiy yomg'irga bog'liq holda ishlaydi. Ekin turlariga e'tibor berilsa tadqiqot davomida o'zbek dehqonlari turli xil dehqonchilik mahsulotlarini yetishtirishadi, jumladan, bug'doy va arpa — asosiy don ekinlari, paxta — eksport uchun muhim mahsulot hamda sabzavot va mevalar — pomidor, piyoz, sabzi, tarvuz va boshqalar, shuningdek, sholi — ayrim suvli yerlarda yetishtiriladi. Qishloq xo'jalik an'analari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasiga e'tibor berilsa asosan, o'zbeklar o'ziga xos dehqonchilik an'analari va turmush tarzini saqlab qolgan. Ular oilaviy yordam asosida ish olib boradi va yerni odatda bir necha avlod davomida meros qilib qoldiradi[1]. Saripul, Sayyod va Sanchorakda avgust oyida danakli qora uzum pishadi. Shirinligidan aholi tomonidan mayiz qilinib, bozorga chiqarilib sotiladi. Uzunmning husayniy turi Afg'onistonning deyarli barcha mintaqasida uchraydi. Husayniyning nisbatan uzunchoq turini "angushti arus" yoki "qilki arus" (kelinchakning barmog'i) deyishadi. "Angushti arus"ni soyada quritib, soyaki mayiz ham qilishadi.

Ko'k olxo'riga o'xshash, yirik-yirik, dumaloq uzum turi ham mavjudki, buni "g'ulomak" deyishadi. Hirotida "G'ulomakka o'xshash yirik dumaloq uzum turi ham mavjudki, uni ayrim joylarda "rishi bobo" deyishsa, ayrim joylarda "chol" deyishadi. Bundan tashqari uzumning "tayfi", "ot emchak" (uzun bo'lganligi bois) turlari ham mavjud. "Olomon tuydi" yoki "shaxobiy" uzum navi ham mavjudki, u yirik oq uzum bo'lib, bir bosh

uzum bimalol bir yarim kilolik toshni bosishi mumkin. Umuman, Hirot ob-havosi uzumchilikka qulay bo'lib, deyarli Markaziy Osiyoda yetishtiriladigan uzum navlarining barchasi Hirotida mavjud. Oqsoqollarning guvohlik berishlaricha Hirot viloyati hududida uzumning 46 turi yetishtiriladi[2].

Afg'oniston shimolida turli qovun navlari ham mavjud. Sayyodda "bo'rikalla", ayrim joylarda "gurgak" deyiladigan qovun navlari hosildordir. "Zamburcha" qovun turi ham yaxshi hosil berib, yumaloq bo'ladi. "Zamburcha" sariq bo'lib, handalakka o'xshaydi, hamda shirin va yumshoq bo'ladi. Rangi va shirinligidan O'zbekistonda yetishtiriladigan "obi nabot"ga o'xshab ketadi. Juda ham shirinligidan "zamburcha"ni ko'p iste'mol qilib bo'lmaydi. Afg'oniston o'zbeklari uchun chorvachilik dehqonchilik bilan birga iqtisodiy hayotning muhim qismi. Boqiladigan hayvonlar: qoramol sut, go'sht va yuk tashish uchun, qo'y va echki go'sht, sut va jun uchun, ot transport vositasi sifatida qadimdan muhim rol o'ynagan. Tuya, ayniqsa, cho'l va yarim cho'l hududlarda, yuk tashish va sayyohlikda foydalaniladi. Ovqat va mahsulotlar Qoramol sutidan qaymoq, qurut, suvuch, yog' va boshqa sut mahsulotlari tayyorlanadi. Qo'y va echki junidan kiyim-kechak tayyorlash, gilam to'qishda foydalaniladi[3].

Ulusvoli oqsoqollaridan Go'sfandi atamasining etimologiyasi so'ralganda ular "bobolarimiz chorvador bo'lishgan, shuning uchun atrofdagi xalqlar ularga shu nomni berishgan bo'lsa kerak", deyishdi. Qo'y va echkilar asosan go'sht va jun uchun boqiladi. Jundan gilam, kiyim-kechak, ro'mollar tayyorlashadi[4]. Yilqichilik va tuya boqish ham sohasiga oid tadqiqotlar natijasiga e'tibor berilganda quyidagi holatlar aniqlandi, jumladan, Afg'oniston o'zbeklari orasida otchilik qadimiy urf-odat bo'lib, ular otlarni transport, to'y va milliy o'yinlarda (masalan, buzkashi) ishlatishadi. Tualar esa cho'l va yarim cho'l hududlarda transport va yuk tashish vositasi sifatida saqlanadi. Chorvachilikning yarim ko'chmanchi shakli ham ma'lum ma'noda tarqalgan bo'lib, Afg'oniston o'zbeklari ko'pincha yarim ko'chmanchi tarzda yashaydilar: ular chorva uchun yilning fasliga qarab baland tog'li yoki pasttekis joylarga ko'chib o'tadilar. Bu shakldagi chorvachilik, xususan, yozda tog'lik hududlarga va qishda past vodiylarga ko'chish bilan kechadi[5].

Oilalar asosida chorvachilik oilaviy xo'jalik tarzida amalga oshiriladi. Har bir a'zo o'z vazifasini biladi: bolalar qo'y boqishga, kattalar esa ot, tuya va qoramol parvarishiga mas'ul bo'lishadi. Bozor iqtisodiyoti bilan bog'liqlik bo'lib, o'zbek chorvadorlari mahsulotlarini mahalliy bozorlarda sotadilar — go'sht, jun, sut mahsulotlari va terilarni sotib, o'z oilasini ta'minlashadi[1].

Chorvachilik bilan shug'ullanadigan Afg'onistonda yashayotgan o'zbeklar asrlar davomida o'zlarining an'anaviy turmush tarzi va iqtisodiy faoliyatini saqlab qolgan xalqlardan biridir. Ular Afg'onistonning shimoliy viloyatlarida — Qunduz, Balx, Juzjon, Faryob, Samangon va Badaxshon kabi hududlarda istiqomat qilishadi. Chorvachilik esa o'zbeklar hayotida muhim o'rin tutadi va asosiy tirikchilik manbalaridan biri hisoblanadi[5].

Afg'onistondagi o'zbeklar chorvachiligining turlari va nasllar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra quyidagi xulosalarga kelindi. Qoramol va qo'y-echki boqish keng tarqalgan bo'lib, asosan qoramol — sut, go'sht va teri manbai sifatida boqiladi. Sutdan qurut, qaymoq, mayiz, tovuq kabi mahsulotlar tayyorlash an'anaviy hisoblanadi. Qo'y va echkilar asosan go'sht va jun uchun boqiladi. Jundan gilam, kiyim-kechak, ro'mollar tayyorlashadi. Otchilik va tuya boqish ham sohasiga oid tadqiqotlar natijasiga e'tibor berilganda quyidagi holatlar aniqlandi, Jumladan, Afg'oniston o'zbeklari orasida otchilik qadimiy urf-odat bo'lib, ular otlarni transport, to'y va milliy o'yinlarda (masalan, buzkashi) ishlatishadi. Tuyalar esa cho'l va yarim cho'l hududlarda transport va yuk tashish vositasi sifatida saqlanadi^[6].

Chorvachilikning yarim ko'chmanchi shakli ham ma'lum ma'noda tarqalgan bo'lib, Afg'oniston o'zbeklari ko'pincha yarim ko'chmanchi tarzda yashaydilar: ular chorva uchun yilning fasliga qarab baland tog'li yoki past tekis joylarga ko'chib o'tadilar. Bu shakldagi chorvachilik, xususan, yozda tog'lik hududlarga va qishda past vodiylarga ko'chish bilan kechadi. Mahalliy an'analar va urf-odatlar sohasida olib borilgan tadqiqotlarda chorvachilik nafaqat iqtisodiy faoliyat, balki madaniy merosning bir qismi hisoblanadi. Masalan, go'shtli taomlar, chorva bilan bog'liq xalq qo'shiqlari va folklor ularning madaniyatida muhim o'rin tutadi[7].

Afg'oniston o'zbeklari hunarmandchilikda ham mashhur bo'lib, gilam to'qish keng rivojlangan soha bo'lib, Afg'oniston o'zbeklari tomonidan to'qilgan gilamlar butun dunyoda tanilgan. Ularning o'zbekcha naqshlari, murakkab geometrik bezaklari va tabiiy ranglari bor. Balx, Faryob va Juzjonda bu kasb keng tarqalgan. Gilam to'qish jarayoni ham o'ziga xos murakkabliklardan iborat bo'lib, to'rt kishidan olti kishigacha bo'lgan guruh bo'yi to'rt, eni uch metrlik bitta gilamni bir – bir yarim oyda ko'ldan chiqarishi mumkin. Afg'oniston o'zbeklari ko'pincha joynamoz, yo'lak va katta gilamlar to'qishadi. Gilamlarda geometrik naqshlar, an'anaviy o'zbek uslubidagi gullar va ranglar qo'llaniladi. Qo'lda to'qilgan gilamlar mahalliy bozorda ham, xalqaro bozorda ham qadrlanadi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Afg'oniston o'zbek va tojiklarining xo'jalik an'analari – dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilik faoliyatlari tarixan bir-birini to'ldirib kelgan. Dehqonchilikda suv ta'minoti tizimi (ariqlar, jilg'alar), ekin navlarini tanlashdagi tajriba, yerga ehtirom bilan munosabat kabi qadriyatlar saqlanib qolgan. Chorvachilikda esa qo'y, echki, tuya va ot boqish an'analari, ularning mahsulotlaridan (sut, jun, teri) maishiy hayotda keng foydalanish davom etmoqda. Hunarmandchilik tarmoqlarida gilamdo'zlik, kulolchilik, temirchilik va zargarlik san'atining ko'plab qadimiy shakllari hozirgacha mavjud.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Dala yozuvlari. Badaxshon viloyati, Daroim tumani, Chappa qishlog'i, 2023-yil.
2. Dala yozuvlari. Badaxshon viloyati, Daroyim tumani, Bog'isufiy qishlog'i, 2023-yil.
3. Dala yozuvlari. Samangon viloyati, Aybak shahri, Mirkulol mahallasi, 2023-yil.
4. Dala yozuvlari. Qunduz viloyati Qunduz shahri, 2021-yil.
5. Dala yozuvlari. Balx viloyati, Mozori Sharif shahri, 9-sonli Porujai mahallasi, 2022-yil.
6. Dala yozuvlari. Saripul viloyati, Saripul shahri, Osiyoobod mahallasi, 2021-yil.
7. Dala yozuvlari. Juzjon viloyati, Qo'shtepa tumani, Jarquduq qishlog'i, 2021-yil.
8. Nazarov N. Afg'oniston o'zbeklari – Toshkent: Fan., 2011. 127-b.

MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA EVTOGOGIK JARAYONNI TASHKIL ETISHNING ILMIY- PEDAGOGIK ASOSLARI

Agaliyeva Habiba Narmaxmad qizi, Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq Markazi "Ta'lim texnologiyalari" kafedrasi v.b.dotsenti (PhD)

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF ORGANIZING THE EVTOGOGICAL PROCESS IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT SYSTEM

Agaliyeva Habiba Narmaxmad qizi, Acting Associate Professor (PhD), Department of Educational Technologies, Network Center for Retraining and Advanced Training of Pedagogical Personnel under Tashkent State Technical University named after Islam Karimov

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЭВТОГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В СИСТЕМЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

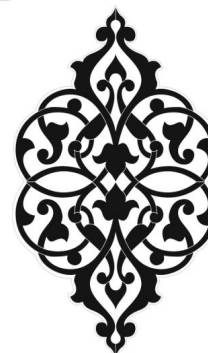
Агалиева Хабиба Нармахмад кызы, и.о. доцента (PhD), кафедра "Технологии образования" сетевого центра переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров при Ташкентском государственном техническом университете имени Ислама Каримова

<https://orcid.org/0009-0009-5470-8294>

e-mail:

xabiba.almatova@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada malaka oshirish tizimida evtogogik yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil etishning ilmiy-pedagogik asoslari yoritilgan. Tadqiqotda kattalar ta'limining zamonaviy konsepsiyalari tahlil qilinib, evtogogik ta'limning o'quvchi mustaqilligini ta'minlash, individual o'quv trayektoriyasini shakllantirish hamda refleksiv faoliyat orqali kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi o'rni asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari evtogogik yondashuv malaka oshirish tizimida ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: evtogogika, malaka oshirish, kattalar ta'limi, uzluksiz ta'lim, refleksiya, kompetensiya.

Annotation: This article examines the scientific and pedagogical foundations of organizing the educational process in the professional development system based on the heutagogical approach. The study analyzes modern concepts of adult education and substantiates the role of heutagogical learning in ensuring learner autonomy, forming individual learning trajectories, and developing professional competencies through reflective practice.

Keywords: heutagogy, professional development, adult education, lifelong learning, learner autonomy, reflection, competence.

Аннотация: В статье рассматриваются научно-педагогические основы организации образовательного процесса в системе повышения квалификации на основе эвтагогического подхода. Проанализированы современные концепции образования взрослых, обоснована роль эвтагогического обучения в обеспечении самостоятельности обучающихся, формировании индивидуальных образовательных траекторий и развитии профессиональных компетенций посредством рефлексивной деятельности.

Ключевые слова: эвтогогика, повышение квалификации, образование взрослых, непрерывное образование, самостоятельное обучение, рефлексия, компетентность.

Kirish. Hozirgi davrda kasbiy faoliyatning murakkablashuvi va bilimlarning tez yangilanishi mutaxassislarning uzluksiz o'rganishini taqozo etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, malaka oshirish tizimi nafaqat bilimlarni yangilash, balki mutaxassisning mustaqil o'rganish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. An'anaviy pedagogik yondashuvlar ko'pincha tayyor bilimlarni yetkazishga yo'naltirilgan bo'lib, kattalar ta'limining real ehtiyojlarini to'liq qondira olmaydi.

Evtogogik yondashuv esa o'quvchini ta'lim jarayonining faol subyekt sifatida shakllantirishga qaratilgan bo'lib, u o'z ta'lim maqsadlarini belgilash, o'quv mazmunini tanlash va o'rganish natijalarini baholash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bois, evtogogik jarayonni malaka oshirish tizimiga joriy etish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Metodlar. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

-Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni kontseptual tahlil qilish, evtogogik yondashuvga oid ilmiy-pedagogik adabiyotlarning kontseptual tahlili kattalar ta'limining rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy ta'lim paradigmalari bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, evtogogika andragogika va pedagogika konsepsiyalarining mantiqiy davomi sifatida shakllangan bo'lib, o'quvchining o'z-o'zini boshqarishga asoslangan o'rganish modelini ilgari suradi.

-Malaka oshirish tizimidagi ta'lim modellari bo'yicha taqqoslama tahlil, malaka oshirish tizimida qo'llaniladigan ta'lim modellari mazmuni, metodlari va o'quvchi ishtirok darajasi bilan bir-biridan farqlanadi. Ushbu bo'limda an'anaviy pedagogik model, andragogik model hamda evtogogik model o'zaro taqqoslanib, ularning afzallik va cheklovlari ilmiy jihatdan tahlil qilindi.

-Evtogogik jarayon elementlarini aniqlashda tizimli yondashuv, evtogogik jarayonning mazmuni va tuzilmasini aniqlashda tizimli yondashuv muhim metodologik asos hisoblanadi. Mazkur yondashuv ta'lim jarayonini o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi komponentlar majmui sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

-Tinglovchilarning o'quv faoliyatini baholashda reflektiv tahlil, malaka oshirish tizimida tinglovchilarning o'quv faoliyatini baholash jarayonida reflektiv tahlil muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur metodlar tadqiqot muammosini har tomonlama yoritish imkonini berdi.

Muhokama. Xorijiy olimlar (S.Hase, C.Kenyon, L.Blaschke va boshqalar) tadqiqotlarida evtogogik yondashuv o'quvchining ta'lim jarayonidagi subyektiv faolligini ta'minlovchi mexanizm sifatida talqin qilinadi. Ularning fikricha, evtogogika faqat bilim va ko'nikmalarni egallashni emas, balki o'rganish jarayonini loyihalash, baholash va qayta tashkil etish kompetensiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvda refleksiya va metakognitiv faoliyat asosiy kontseptual komponentlar sifatida ajratib ko'rsatiladi.

M.Knowles tomonidan ishlab chiqilgan andragogik modelda kattalar ta'limining asosiy tamoyillari – mustaqillik, tajribaga tayangan holda o'rganish va amaliy yo'naltirilganlik alohida ta'kidlanadi. Biroq kontseptual tahlil shuni ko'rsatadiki, evtogogika ushbu tamoyillarni yanada chuqurlashtirib, o'quvchining ta'lim maqsadlarini mustaqil belgilashi va o'rganish natijalariga to'liq javobgarlikni o'z zimmasiga olishini nazarda tutadi. Shu jihatdan evtogogika andragogik yondashuvning kengaytirilgan modeli sifatida qaraladi. Mahalliy va mintaqaviy tadqiqotlarda malaka oshirish tizimida innovatsion ta'lim yondashuvlarini joriy etish zarurati qayd etilib, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, reflektiv faoliyat va individual o'quv trayektoriyalarining ahamiyati ko'rsatib o'tiladi. Ushbu ilmiy qarashlar evtogogik yondashuvning nazariy asoslari bilan uyg'unlik kasb etadi. Shunday qilib, ilmiy-pedagogik adabiyotlarni kontseptual tahlil qilish natijalari evtogogik yondashuvning malaka oshirish tizimi uchun nazariy jihatdan asoslangan va amaliy jihatdan istiqbolli ta'lim modeli ekanini tasdiqlaydi. Mazkur yondashuv uzluksiz ta'lim konsepsiyasini amalga oshirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Malaka oshirish tizimidagi ta'lim modellari bo'yicha taqqoslama tahlil, malaka oshirish tizimida qo'llaniladigan ta'lim modellari mazmuni, metodlari va o'quvchi ishtirok darajasi bilan bir-biridan farqlanadi. Ushbu bo'limda an'anaviy pedagogik model, andragogik model hamda evtogogik model o'zaro taqqoslanib, ularning afzallik va cheklovlari ilmiy jihatdan tahlil qilindi. An'anaviy pedagogik model asosan o'qituvchi markazli bo'lib, bilimlarni tayyor shaklda yetkazishga yo'naltirilgan. Bu modelda o'quv dasturi qat'iy belgilangan bo'lib, tinglovchining individual ehtiyojlari cheklangan darajada inobatga olinadi. Malaka oshirish tizimida ushbu yondashuv qisqa muddatli bilimlarni yangilashda samarali bo'lishi mumkin, biroq mustaqil fikrlash va kasbiy moslashuvchanlikni rivojlantirish imkoniyatlari cheklangan. Andragogik model kattalar

ta'limining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan bo'lib, o'quvchining tajribasiga tayangan holda o'rganishni nazarda tutadi. Ushbu modelda o'quvchi ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi, amaliy yo'naltirilgan topshiriqlar keng qo'llaniladi. Shunga qaramay, andragogik yondashuvda ta'lim jarayonini boshqarish asosan o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi, bu esa o'quvchining to'liq mustaqilligini cheklab qo'yadi. Evtogogik model esa malaka oshirish tizimida o'quvchining o'z-o'zini boshqarishga asoslangan o'rganishini ta'minlovchi eng moslashuvchan yondashuv sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu modelda tinglovchi o'z ta'lim maqsadlarini belgilaydi, o'quv mazmunini tanlaydi hamda o'rganish natijalarini refleksiya asosida baholaydi. O'qituvchi esa fasilitator va mentor rolini bajaradi. Bu holat kasbiy kompetensiyalarni chuqur va barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Natijalar. Taqqoslama tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, evtogogik model malaka oshirish tizimida individual o'quv trayektoriyasini shakllantirish, amaliy faoliyatga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish hamda uzluksiz kasbiy rivojlanishni ta'minlash imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, mazkur modelni joriy etish o'qituvchilarning yuqori metodik tayyorgarligi va ta'lim jarayonini boshqarishning yangi mexanizmlarini talab etadi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, malaka oshirish tizimida ta'lim modellari o'rtasidagi taqqoslama tahlil evtogogik yondashuvning zamonaviy kasbiy ta'lim talablari bilan yuqori darajada mos kelishini hamda uni istiqbolli pedagogik model sifatida baholash mumkinligini ko'rsatadi. Evtogogik jarayon elementlarini aniqlashda tizimli yondashuv, evtogogik jarayonning mazmuni va tuzilmasini aniqlashda tizimli yondashuv muhim metodologik asos hisoblanadi. Mazkur yondashuv ta'lim jarayonini o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi komponentlar majmui sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Tizimli yondashuv evtogogik ta'limning ichki mantiqiy aloqalarini ochib berish hamda uning samaradorligini ta'minlovchi omillarni aniqlashga xizmat qiladi. Tizimli tahlil asosida evtogogik jarayon quyidagi asosiy elementlardan tashkil topgan yaxlit pedagogik tizim sifatida qaraladi: o'quvchi subyekti, ta'lim maqsadlari, o'quv mazmuni, ta'lim metodlari va shakllari, refleksiya mexanizmlari hamda baholash tizimi. Ushbu elementlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularning har biri evtogogik jarayonning samarali kechishiga ta'sir ko'rsatadi. Tizimli yondashuv nuqtayi nazaridan o'quvchi evtogogik jarayonning markaziy elementi

hisoblanadi. U nafaqat bilim oluvchi, balki o'z ta'lim faoliyatini loyihalovchi va boshqaruvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Ta'lim maqsadlari o'quvchining individual ehtiyojlari va kasbiy faoliyati bilan uzviy bog'langan holda shakllantiriladi. Bu holat o'quv mazmunining moslashuvchanligini ta'minlaydi. Ta'lim metodlari va shakllari tizimli yondashuvda amaliy faoliyat, muammoli vaziyatlar va loyihaviy ishlarga asoslanadi. Mazkur metodlar o'quvchining mustaqil qaror qabul qilish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. O'qituvchi esa tizimda fasilitator va mentor sifatida ishtirok etib, o'quvchining o'z-o'zini boshqarish faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi.

Refleksiya evtogogik jarayonning muhim tizimli elementi bo'lib, u o'rganish jarayonini doimiy tahlil qilish va qayta tashkil etish imkonini beradi. Tizimli yondashuv refleksiyaning nafaqat yakuniy bosqich, balki ta'lim jarayonining barcha bosqichlariga integratsiyalashgan mexanizm sifatida talqin qiladi. Baholash tizimi esa kompetensiyaga asoslangan bo'lib, o'zini baholash va tengdoshlar bahosini ham o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, evtogogik jarayon elementlarini tizimli yondashuv asosida tahlil qilish ushbu yondashuvning ichki tuzilmasini aniqlash, elementlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni asoslash va malaka oshirish tizimida uni samarali joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Tizimli yondashuv evtogogik ta'limni nazariy jihatdan asoslash bilan birga, uning amaliy qo'llanilish doirasini ham kengaytiradi. Reflektiv tahlil o'quvchining o'z o'rganish faoliyatini anglash, tahlil qilish va takomillashtirishga qaratilgan ongli faoliyatini ifodalaydi. Ushbu yondashuv evtogogik ta'limning asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, o'quvchining mustaqil va mas'uliyatli o'rganishini ta'minlashga xizmat qiladi. Reflektiv tahlil asosida baholash an'anaviy nazorat usullaridan farqli ravishda faqat yakuniy natijani emas, balki o'rganish jarayonining o'zini ham baholashni nazarda tutadi. Bu jarayonda tinglovchi o'z bilimlari, ko'nikmalari va kompetensiyalarining rivojlanish dinamikasini mustaqil tahlil qiladi. Natijada baholash jarayoni nazorat vositasidan ko'ra rivojlantiruvchi funksiyani bajaradi. Evtogogik jarayonda reflektiv tahlil turli shakllarda amalga oshiriladi. Jumladan, reflektiv kundaliklar, o'zini baholash varaqalari, portfoliolar va muhokama forumlari tinglovchilarning o'quv faoliyatini tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu vositalar orqali tinglovchi o'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi hamda keyingi o'rganish

strategiyasini belgilaydi. Reflektiv tahlil baholashning subyektivligini kamaytirish bilan birga, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi. O'qituvchi reflektiv tahlil natijalariga asoslanib, ta'lim jarayonini moslashtiradi, individual maslahatlar beradi va tinglovchini o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltiradi. Bu holat o'qituvchining fasilitatorlik rolini yanada kuchaytiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, reflektiv tahlilga asoslangan baholash tizimi tinglovchilarning metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantiradi, ularning o'quv faoliyatiga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi hamda kasbiy kompetensiyalarning barqaror shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, reflektiv tahlil malaka oshirish tizimida evtogogik jarayonning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

Xulosa. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni konseptual tahlil qilish natijalari evtogogik yondashuvning malaka oshirish tizimi uchun nazariy jihatdan asoslangan va amaliy jihatdan istiqbolli ta'lim modeli ekanini tasdiqlaydi. Mazkur yondashuv uzluksiz ta'lim konsepsiyasini amalga oshirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Malaka oshirish tizimida ta'lim modellari o'rtasidagi taqqoslama tahlil evtogogik yondashuvning zamonaviy kasbiy ta'lim talablari bilan yuqori darajada mos kelishini ko'rsatadi. Tizimli yondashuv evtogogik ta'limning ichki tuzilmasini aniqlash va malaka oshirish tizimida uni samarali joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Reflektiv tahlil malaka oshirish tizimida evtogogik jarayonning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat: Malaka oshirish tizimida evtogogik yondashuv kattalar ta'limining mustaqil boshqariladigan modeli sifatida nazariy jihatdan asoslab berildi; Evtogogik jarayonning strukturaviy komponentlari tizimli ravishda tavsiflandi; An'anaviy va evtogogik yondashuvlar o'rtasidagi funksional farqlar malaka oshirish jarayoni misolida tahlil qilindi; Refleksiyaga asoslangan o'rganish mexanizmlarining pedagogik samaradorligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Tadqiqot natijalari quyidagi yo'nalishlarda amaliy ahamiyatga ega: Malaka oshirish kurslarini evtogogik yondashuv asosida loyihalashda; Pedagoglar va trenerlar uchun fasilitatorlik faoliyatini rivojlantirishga oid metodik tavsiyalarda; Ta'lim muassasalarida individual o'quv trayektoriyasini joriy etishda; Uzluksiz kasbiy rivojlanishga yo'naltirilgan

innovatsion ta'lim modellarini ishlab chiqishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari evtogogik yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonining quyidagi ustunliklarini aniqlashga imkon berdi:

1. Tinglovchilarning o'z-o'zini boshqarish qobiliyati va o'quv mas'uliyati kuchaydi;
2. Individual o'quv trayektoriyasining joriy etilishi kasbiy ehtiyojlarga moslashuvchanlikni ta'minladi;
3. Amaliy va loyihaviy topshiriqlar bilimlarning real faoliyatda qo'llanilish darajasini oshirdi;
4. Refleksiv faoliyat metakognitiv ko'nikmalarining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Olingan natijalar evtogogik yondashuv malaka oshirish tizimining mazmuni va metodikasini yangilash uchun samarali pedagogik asos bo'la olishini ko'rsatadi. Ushbu yondashuv tinglovchining kasbiy tajribasini ta'lim jarayonining markaziga qo'yadi va o'qituvchini fasilitatorlik roliga yo'naltiradi. Natijada ta'lim jarayoni moslashuvchan, amaliy va refleksiyaga asoslangan tus oladi.

Shu bilan birga, evtogogik jarayonni samarali tashkil etish uchun pedagoglarning metodik tayyorgarligi va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi: evtogogik yondashuv malaka oshirish tizimida ta'lim sifatini oshirish, tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini chuqurlashtirish hamda uzluksiz ta'lim g'oyalarini amalga oshirish uchun samarali pedagogik model hisoblanadi. Ushbu yondashuvni joriy etish malaka oshirish tizimining innovatsion rivojlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Hase, S., & Kenyon, C. (2000). From andragogy to heutagogy. *Ultibase Articles*.
 2. Blaschke, L.M. (2012). Heutagogy and lifelong learning: A review of heutagogical practice and self-determined learning. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 13(1), 56–71.
 3. Knowles, M.S., Holton, E.F., & Swanson, R.A. (2015). *The adult learner*. Routledge.
 4. Merriam, S.B., & Bierema, L.L. (2014). *Adult learning: Linking theory and practice*. Jossey-Bass.
 5. Jarvis, P. (2004). *Adult education and lifelong learning*. RoutledgeFalmer.
 6. Garrison, D.R. (2017). *E-learning in the 21st century*. Routledge.
- UNESCO. (2016). *Lifelong learning policies and strategies*. UNESCO Publishing.

MUSTAQILLIK YILLARIDA SURXONDARYO VILOYATIDA KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISH BORASIDA OLIB BORILGAN ISHLAR TARIXIY TAHLILI

Suyunov Ilyos Juma o'g'li, Termiz davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

HISTORICAL ANALYSIS OF THE WORK CARRIED OUT ON THE FIGHT AGAINST CORRUPTION IN THE SURKHANDARDO REGION DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

*Suyunov Ilyos Juma oğlu, independent researcher at Termez
State University*

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАБОТЫ, ПРОВЕДЕННОЙ ПО БОРЬБЕ С КОРРУПЦИЕЙ В СУРХАНДАРЬНСКОЙ ОБЛАСТИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

*Суюнов Илёс Джума оглы, независимый исследователь
Термезского государственного университета*

<https://orcid.org/0009-0001-4523-4678X>
e-mail:
suyunovilyos89@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada mustaqillik yillarida Surxondaryo viloyatida korrupsiyaga qarshi kurashish borasida amalga oshirilgan tashkiliy-huquqiy islohotlar, davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari hamda ularning amaliy natijalari tarixiy tahlil asosida yoritilgan. Tadqiqotda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida qabul qilingan Prezident farmon va qarorlari, davlat dasturlarining hududiy ijrosi, davlat organlari faoliyatida ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash mexanizmlari hamda jamoatchilik nazoratining o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: korrupsiyaga qarshi kurash, Surxondaryo viloyati, jamoatchilik nazorati, komplayens-nazorat, huquqiy islohotlar.

Abstract: This article presents a historical analysis of the organizational and legal reforms implemented in Surkhondarya region during the years of independence to combat corruption, the priority areas of state policy, and their practical outcomes. The study examines presidential decrees and resolutions adopted in the field of anti-corruption, the regional implementation of state programs, mechanisms for ensuring openness and transparency in the activities of public authorities, as well as the role of public oversight.

Keywords: anti-corruption, Surkhondarya region, public oversight, compliance control, legal reforms.

Аннотация: В данной статье на основе исторического анализа освещены организационно-правовые реформы, реализованные в годы независимости в Сурхандарьнской области в сфере противодействия коррупции, приоритетные направления государственной политики и их практические результаты. В исследовании проанализированы указы и постановления Президента, принятые в области борьбы с коррупцией, территориальная реализация государственных программ, механизмы обеспечения открытости и прозрачности в деятельности государственных органов, а также роль общественного контроля.

Ключевые слова: борьба с коррупцией, Сурхандарьнская область, общественный контроль, комплаенс-контроль, правовые реформы.

KIRISH. Korrupsiyaga qarshi kurashishda shuni ta’kidlash o’tish joizki, korrupsiyaga qarshi kurashning sifat va son jihatdan mutlaqo yangi darajaga ko’tarilishi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning siyosiy irodasi mahsulidir. Jumladan, davlat rahbarining jamiyatni “halollik vaksinasi bilan emlash” zaruriyati haqidagi fikrlari bu boradagi ishlarga qo‘yilgan tamal toshi desak, aslo mubolag‘a bo‘lmaydi. Zero, Prezident 2020-yilning 24-yanvar kuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qilgan Murojaatnomasida ta’kidlaganidek, “Jamiyatimizda korrupsiya illati o‘zining turli ko‘rinishlari bilan taraqqiyotimizga g‘ov bo‘lmoqda. Bu yovuz baloning oldini olmasak, haqiqiy ishbilarmonlik va investitsiya muhitini yaratib bo‘lmaydi, umuman, jamiyatning birorta tarmog‘i rivojlanmaydi”[1].

MUHOKAMA. Korrupsiya holatlarining oldini olish va ularni bartaraf etishning eng muhim jihatlaridan biri – davlat boshqaruvi tizimida “inson omili”ni kamaytirish uchun davlat va jamiyat boshqaruviga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish yo‘lga qo‘yildi. Korrupsiyaga qarshi kurashda davlat organlari va xo‘jalik yuritish subyektlarida “komplayens-nazorat” tizimining keng joriy etilishi amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2019–2020-yillarda korrupsiyaga qarshi kurashish davlat dasturida ustav jamg‘armasida davlat ulushi bo‘lgan tashkilotlarda korrupsiyaga qarshi kurashish “komplayens-nazorat” tizimini joriy etish, samaradorligini monitoring qilish hamda korrupsiyaga qarshi kurashish tegishli korrupsion standart (ISO 37001)ga muvofiq sertifikatlashtirish tartibini o‘rnatish bo‘yicha tegishli vazifalar ilgari surildi[2].

“Korrupsiya va Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish” bo‘limi xodimlari tomonidan amalga oshirilgan ishlar bo‘yicha, 2017-yil 2-choragi davomida jami 81ta (2016-yilda 75ta) jinoyat aniqlangan, shulardan 18ta (2016-yilda 17ta) guruhlar tomonidan sodir etilgan bo‘lib, 107 nafar (2016-yilda 99ta) shaxs jinoiy javobgarlikka tortilgan. Davlatga yetkazilgan umumiy moddiy zarar miqdori 1388,7 (2016-yilda 672,5) mln so‘mni tashkil etib, shundan 1112,6 (2016-yilda 591,5) mln so‘mi jinoyatchilardan undirib olingan. Aniqlangan 81ta jinoyatning 11tasi (2016-yil 11ta) poraxo‘rlilik, 5tasi (2016-yilda 3ta) tovlamachilik jinoyati, 26tasi (2016-yilda 18ta) moliyaviy firibgarlik, 14tasi talon-tarojlik (2016-yilda 12ta) jinoyati, valyuta

qoidalarini buzish 3ta (2015-yilda 3ta) aniqlangan, 1tasi qalbaki pul bilan bog‘liq (2016-yilda 1) aniqlangan, 21tasi (2016-yilda 27ta) boshqa turdagi jinoyatlardir[3].

2020-yilda tizimda korrupsiya holatlarini oldini olish maqsadida ichki ishlar organlari xodimlari orasida tizimli ishlar amalga oshirilib pora berishga uringan fuqarolarga nisbatan 3ta (JKning 211-moddasi bilan) jinoyat ishi qo‘zg‘atilib, xizmat vazifasiga vijdonan yondashgan xodimlar 1 mln 200 mingdan, jami 4 mln 800 ming so‘m pul mukofoti bilan rag‘batlantirildi[4]. Shuningdek, ichki ishlar organlari xodimlariga pora berishga uringan fuqarolarga nisbatan 3ta jinoyat ishi qo‘zg‘atilib, xizmat vazifasiga vijdonan yondashgan xodimlar 6 mln so‘m pul mukofoti bilan rag‘batlantirildi[5]. Albatta, amalga oshirilayotgan ishlar ko‘lami maqtovga loyiq, biroq, hali o‘z yechimini kutayotgan masalalar ham yo‘q emas. Korrupsiyaga qarshi kurash Agentligining ma’lumotlariga ko‘ra, 2021-yilning 6 oyi mobaynida 2544 nafar mansabdor shaxsga nisbatan korrupsiya holatlari bilan bog‘liq bo‘lgan 1676ta jinoyat ishlari tergov qilinib, sudlarga yuborilgan. Sud yakunlari bo‘yicha korrupsiyaga oid jinoyat ishlari bo‘yicha 592,5 mlrd so‘m moddiy zarar yetkazilgani aniqlanib, shundan 170,8 mlrd so‘mi (28 foizi) undirilib, 421,7 mlrd so‘mi Bosh prokuratura huzuridagi Majburiy ijro byurosi tomonidan undirilishi belgilangan[6].

2021-yil yanvar oyida e‘lon qilingan “Transparency International” xalqaro nohukumat tashkiloti tomonidan 2020-yil bo‘yicha “Korrupsiyani qabul qilish indeksi” reytingida O‘zbekiston 180ta davlat orasida 26 ball bilan 146-o‘rinni egallab, 7 pog‘onaga ko‘tarildi. 2019-yilda O‘zbekiston 25 ball bilan 153-o‘rinni egallagan bo‘lsa, 2018-yilda bu ko‘rsatkich 23 ball bilan 158-o‘rinni tashkil etdi. O‘zbekiston ikki yil ichida 12 pog‘onaga yuqorilab, Markaziy Osiyo mintaqasida korrupsiyaga qarshi kurashishda sezilarli ijobiy ko‘rsatkichni namoyish etdi. Bu esa, o‘z navbatida, mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurash sohasida olib borilayotgan islohotlar samarali natijalar berayotganiga dalolatdir[7]. 2023-yilda Surxondaryo viloyati Ichki ishlar idoralari tomonidan korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish yo‘nalishida jami 2022-yilda 127ta, 2023-yilda 212ta noqonuniy holatlar aniqlangan bo‘lib, 2022-yildagi nisbatan yaxshilandi. Shuningdek, jinoyat turlaridan: poraxo‘rlilik 2023-

yilda 6ta, tovlamachilik 14ta, valyuta qoidasini buzish 6ta, qalbaki valyuta yasash 1ta, o'zlashtirish yo'li bilan talon-taroj qilish 4ta, firibgarlik 75ta, noqonuniy yer holati 109ta, ushlangan qidiruv 5tani tashkil qildi. Viloyat jinoyat qidiruvi bo'limining asosiy xizmat faoliyatiga kiruvchi poraxo'rlik jinoyati 2023-yilda 6ta aniqlangan bo'lib, shundan 3tasi shahar-tuman IIBlari tomonidan aniqlandi. Viloyat IIB JQB 3ta, jumladan, Muzrabot, Qiziriq, Denov tumanlari — 1 tadan. Erishilgan natijalar tahliliga ko'ra, jami aniqlangan noqonuniy holatlarning 109tasi yoki 51,4 foizi noqonuniy yer maydonlari noqonuniy muomalasi bilan bog'liq holatlarni tashkil etdi. 2023-yilda viloyat bo'yicha javobgarlikka tortilgan jami 225 nafar shaxslarning 23tasi yoki 10,2 foizi mansabdor shaxslar bo'lib, 11ta jinoiy guruhlar faoliyatiga chek qo'yildi. Davlat manfaatlariga yetkazilgan 5 mlrd 969 mln 200 ming so'm zararining 4 mlrd 913 mln 300 ming so'mi yoki 82,3 foizi undirilishiga erishildi. 2022-yilda aniqlangan 212ta noqonuniy holatlarning 53tasi (25 foiz) shahar-tuman IIBlari jumladan, Termiz shahri, Termiz tumani, Angor, Sho'rchi, Uzun, Bandixon tumanlari 2tadan, Muzrabot, Sherobod, Sariosiyo 3tadan, Qiziriq, Oltinsoy, Qumqo'rg'on tumanlari 4tadan, Denov 9ta, Jarqo'rg'on tumanida 11ta aniqlandi[8]. O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar vazirining 2022-yil 3 martdagi tegishli buyrug'i va Ichki ishlar vaziri o'rinbosarining 2025-yil 26-maydagi tegishli farmoyishlari ijrosini ta'minlash maqsadida, 2025-yil iyun oyining birinchi o'n kunligi mamlakat bo'ylab "Korrupsiyaga qarshi kurashish dolzarb 10 kunligi" deb e'lon qilindi. Ushbu tashabbus doirasida, Surxondaryo viloyati Ichki ishlar boshqarmasida video selektor tarzida uchrashuv tashkil etildi. Uchrashuvda boshqarma rahbariyati, shaxsiy tarkib, faxriylar hamda mas'ul xodimlar ishtirok etdi. Uchrashuvda "Korrupsiyaga qarshi kurash — bizning burchimiz" mavzusida, Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti "Jinoyat huquqi va fuqarolik protsessi" kafedrasida katta o'qituvchisi Islombek Rahmatulloyevning ma'ruzasi tinglandi[9].

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, mustaqillik yillarida Surxondaryo viloyatida korrupsiyaga qarshi kurashish borasida izchil va tizimli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari asosida normativ-huquqiy baza takomillashtirildi, davlat organlari faoliyatida

ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash, raqamli texnologiyalarni joriy etish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish hamda komplayens-nazorat tizimini amaliyotga tatbiq etish korrupsion xavf omillarini kamaytirishga xizmat qildi.

Tadqiqot davomida tahlil qilingan arxiv hujjatlari va statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, viloyatda korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish bo'yicha huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati bosqichma-bosqich kuchayib borgan. Xususan, poraxo'rlik, firibgarlik, noqonuniy yer munosabatlari va mansab vakolatini suiiste'mol qilish bilan bog'liq jinoyatlarni aniqlash hamda ularning oldini olish borasida muayyan ijobiy natijalarga erishilgan.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI:

1. Surxondaryo viloyati Ichki ishlar boshqarmasi joriy arxivi, jild-1, 2020-yil, bayonnoma №-7, 26-varaq.
2. Surxondaryo viloyati Ichki ishlar boshqarmasi joriy arxivi, jild-1, 2020-yil, bayonnoma №-8, 8-varaq.
3. Surxondaryo viloyati Ichki ishlar boshqarmasi joriy arxivi, jild-1, 2021-yil, bayonnoma №-2, 18-varaq.
4. Xalq deputatlari Surxondaryo viloyat Kengashining XI sessiyasida Ichki ishlar boshqarmasi boshlig'ining joriy yilning II-choragi davomida "Ichki ishlar organlarining jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi faoliyati to'g'risida" axboroti. 2020-yil.
5. Xalq deputatlari Surxondaryo viloyati Kengashining 2-sessiyasida Ichki ishlar boshqarmasi boshlig'ining Ichki ishlar organlarining jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi faoliyati to'g'risidagi axboroti. 2020-yil.
6. Surxondaryo viloyati Ichki ishlar boshqarmasi joriy arxivi, jild-1, 2021-yil, bayonnoma №-11, 13-varaq.
7. Surxondaryo viloyati Ichki ishlar boshqarmasi joriy arxivi, jild-1, 2021-yil, bayonnoma №-11, 17-varaq.
8. Surxondaryo viloyati Ichki ishlar boshqarmasi joriy arxivi, jild-1, 2024-yil, Bayonnoma №-2, 57-58 varaqlar.
9. <https://surviib.uz/oz/news/surhondare-viloti-ichki-i-5321>

SURXON VOHASIDA YER-SUV ISLOHOTLARI VA IRRIGATSIYA TIZIMI

*Bo'riyev Soatmo'min Donayevich, Navoiy innovatsiyalar universiteti
MCHJ Surxondaryo kampusi dotsenti, tarix fanlari nomzodi*

LAND-WATER REFORMS AND IRRIGATION SYSTEM IN THE SURKHAN OASIS

*Buriyev Soatmomin Donayevich, Associate Professor, Surkhandarya
Campus, Navoi Innovation University LLC, Candidate
of Historical Sciences*

ЗЕМЕЛЬНО-ВОДНЫЕ РЕФОРМЫ И ИРРИГАЦИОННАЯ СИСТЕМА В ОАЗИСЕ СУРХАНДАРЬЯ

*Буриев Соатмумин Донаевич, кампус Сурхандарья,
ООО Навоийский инновационный университет, доцент, кандидат
исторических наук*

<https://orcid.org/0009-0007-6614-4589>
e-mail:
soatmo'minbd64@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Surxon vohasida amalga oshirilgan yer va suv islohotlari, irrigatsiya va melioratsiya ishlari tarixiy va tizimli tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda inqilobgacha va inqilobdan keyingi dehqonchilik sharoiti, Sovet hukumatining “Yer-suv islohoti” siyosati va uning natijalari yoritilgan. Shuningdek, vohada dasht yerlarining o'zlashtirilishi va yangi agrotexnik sug'orish tizimiga o'tish jarayoni ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: desyatina, gektar, mulkdorlar sinfi, sug'orish tizimi, irrigatsiya, melioratsiya, “Yer-suv islohoti”, dekret, ariqlar, kanallar.

Abstract: This article provides a historical and systematic analysis of land and water reforms, irrigation, and land reclamation works in the Surkhandarya valley. It examines the conditions of peasant agriculture before and after the revolution, the Soviet government's “Land-Water Reform” policy, and its outcomes. The study also explores the development of desert lands and the transition to a new agrotechnical irrigation system.

Keywords: desyatina, hectare, landowner class, irrigation system, irrigation, land reclamation, “Land-Water Reform,” decree, canals, ditches.

Аннотация: В статье проводится исторический и системный анализ земельно-водных реформ, ирригационных и мелиоративных работ в Сурхандарьинской долине. Рассматриваются условия крестьянского хозяйства до и после революции, политика Советской власти по “Земельно-водной реформе” и её результаты. Кроме того, анализируются освоение пустынных земель и переход к новой агротехнической системе орошения.

Ключевые слова: десятина, гектар, класс землевладельцев, система орошения, ирригация, мелиорация, “Земельно-водная реформа”, декрет, арыки, каналы.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Tan olish joizki, har qanday ziroat, mevali va manzarali daraxtlar, nabotot olami, hayvonot dunyosi, qo'yingki, yer yuzida jonzot borki, hammasi suv bilan tirik. Shu sababli odamlar asrlar davomida suvni juda ham qadrlab, e'zozlab kelishgan. Chunki suv yerni yashnatadi, sahrolarga jon kiritadi. Shuning uchun xalq “Suv yo'q joyda

hayot yo'q”, “Suv tugagan joyda yer ham tugaydi”, - deb bejizga aytmaganlar.

МУНОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). O'tmishda ariq va kanallarning barchasi sug'orish talablaridan kelib chiqadigan injener-texnika qoidalariga va sug'orish uchun ajratilgan yerlarning ustki tuzilishiga rioya

qilinmasdan qazilar edi. Shuning uchun ham qazilgan katta-kichik kanallarning aksariyati undan foydalanishda qator qiyinchiliklar tug'dirardi.

1914-yilda butun vohada 145 ming gektar lalmikor va sug'oriladigan yerlarda ekin ekilgan. Shundan 4400 gektarida 3900 tonna paxta yetishtirilgan. Birorta ham qishloq xo'jaligi mutaxassisi bo'lmagan. Turkiston chor Rossiyasi tomonidan istilo qilinganidan keyin ham yer va suvdan foydalanish, sug'orish tarmoqlari qurilishi sohasida sezilarli o'zgarishlar bo'lmadi. Xuddi ilgariidek yer va suv yana mulkdorlar sinfi qo'lida qolaverdi. Texnika darajasi tuban bo'lganligi bois, sug'orish tarmoqlari va suv inshootlarini barpo etish masalalariga jiddiy e'tibor berilmadi. Chor hukumati va ayrim kishilarning yangi yerlarni sug'orishga bo'lgan urinishlari muvaffaqiyatsizlikka uchrayverdi. Inqilobdan ilgari o'tgan yarim asr (1867-1917-yy) mobaynida faqatgina Mirzacho'lda uzunligi 40 kilometrdan iborat muhandislik inshootlari hisoblangan atigi bittagina kanal qurilgan bo'lib, uning yordamida 1914-yilda 10 ming gektar yer sug'orilgan edi xolos[1].

Surxondaryo viloyati 1925-yilning yanvarida tashkil etildi. O'sha paytda uning territoriyasi 19607 kvadrat kilometrni tashkil etgan. Ana shu maydonning atigi 7 foizidan qishloq xo'jaligida, ya'ni dehqonchilikda foydalanish mumkin bo'lgan holda, 63 ming desyatina yoki 2,5 foiz maydon sug'orishga yaroqli bo'lgan. Voha aholisi 43400 kishidan iborat bo'lib, har kvadrat kilometrga 7,4 kishini tashkil etgan[2]. Inqilobdan keyin (1917-yil oktyabr) yer va suv dehqonlar ommasini ezish qurolidan xalqning farovonligini oshirish va ijodiy kuchlarini rivojlantirish manbaiga aylandi. Ayniqsa, bu O'rta Osiyoda milliy davlat chegaralanishi amalga oshirilganidan keyin yanada yorqinroq namoyon bo'la boshladi. 1925-yilning dekabrda "Yer va suvni milliyalashtirish haqida" hamda "Yer-suv islohoti haqida" dekretlari qabul qilindi.

O'zbekistonning janubiy viloyati sanalmish Surxondaryo inqilobdan ilgari Buxoro amirligi davrida nihoyatda qoloq o'lkalardan biri edi. Dehqonlarning ko'pchiligi yersiz, 5600 dehqon xo'jaligi hatto omochga, 2974 xo'jalik ishchi hayvoniga, 20 mingdan ortiq xo'jalik esa hatto ketmonga ham ega emas edi. Viloyat bo'yicha atigi 158 ot plugi va 77 temir borona bor edi. Suvdan

ham xo'jasizlarcha foydalanilardi. 63 ming desyatina ekin maydoni sug'orish mumkin bo'lgan holda 32, 2 ming desyatina yer sug'orilardi xolos. O'sha ekin maydonining ham 19,5 foizi beda ekini bilan band bo'lib, qolgan yerlariga g'alla va poliz ekinlari ekilardi. 20 ming desyatina yaqin yerga esa dam berib qo'yilgan yoki partov yerlar edi. Dehqon xo'jaligi butun yil davomida hammasi bo'lib, 287 ming so'mlik mahsulot ishlab chiqarar edi. Har bir oila a'zosining oylik yalpi daromadi 4,5 so'mdan oshmasdi.

Yuqorida ta'kidlab o'tgan yer-suv islohotlarining o'tkazilishi natijasida 1930-yilning 1-yanvariga kelib, Surxondaryo viloyatida 6709 xo'jalikni birlashtirgan 251ta kolxoz tuzilishiga asos solindi. Bu kolxozlarga 23889 kishi birlashtirilgan bo'lib, shulardan 12840 kishi ishga yaroqli edi. Yangi tuzilgan dehqon xo'jaliklari yerdan tashqari ish hayvonlari, kerakli jihozlar, urug'lar va pul qarzlari oldilar. Dehqon xo'jaliklariga yordam berish uchun davlat katta mablag' ajratdi. Faqat kuzgi-bahorgi shudgorlash uchun 543 ming 756 so'm yordam berildi. 1928-yilning kuzgi shudgorlash davrida ish hayvonlarini sotib olishga 30 ming so'm kredit berildi. Kolxozlarga va kambag'allarga 50 ming so'm, kuzgi shudgorlashga esa 72 ming so'm, qishloq xo'jalik jihozlariga 47243 so'm ajratildi[3]. 1927-yilda tashkil topgan O'rta Osiyo davlat universiteti (SAGU) olimlari Surxondaryo viloyatining Sherobod cho'llarini sinchiklab tekshirishdan o'tkazdilar. Bu katta va boy o'lkada 1931-yilda birinchi marta ish boshlandi. Qumqo'rg'on va "Surxon" davlat xo'jaliklarini loyihalash ishlari olib borildi.

Sobiq Ittifoqning paxta mustaqilligi uchun kurashda ingichka tolali paxta ishlab chiqarish maydoni bo'lgan Surxondaryo viloyati alohida ahamiyat kasb etdi. Bu ekinga bo'lgan talab avval suvdan foydalanishda tegishli tartib o'rnatishni taqozo etardi. Chunki Sariosiyo va Denov tumanlarida suv ko'p-u, hosil esa past ko'rsatkichda edi. Viloyatning janubiga mos bo'lgan ingichka tolali paxta yetishtirish uchun esa suv yo'q edi. Shu sababli irrigatsiya va melioratsiya sohasida olib borilgan katta ishlar shimolda botqoqliklarni quritishga, janubda esa suvni ko'paytirishga va shu asosda ingichka tolali paxta ishlab chiqarishni oshirishga hamda hosildorlikni ko'tarishga olib keldi. Bajarilayotgan

ishlarning qay yo'sinda borayotganligini ko'rish uchun viloyatga Yo'ldosh Oxunboboyev, Akmal Ikromov, Fayzulla Xo'jayev hamda Qosim Rahimovlar tez-tez tashrif buyurib turganlar.

O'sha paytlarda o'zlashtirilgan Uzun tumani hududidagi Joncheka, Fayzova, O'lanko'l, Denov tumanidagi Denov-Yurchi, Kampirko'l, Xayrobod, Sho'rchi tumaniga qarashli Shaldiroq, Oqtumshuq, Oqqo'rg'on, Oqtepa, Jarqo'rg'on tumanining Garang to'qay, Oqqo'rg'on, Zarkamar kabi bir qancha botqoqliklari o'rnida zarur qishloq xo'jaligi ekinlari ekib olindi va bu joylar obod maskanlarga aylana bordi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, viloyatda muhandislik inshootlari qurish ishlari 1910-yilda boshlandi. O'sha yili 3 ming gektar maydonni sug'oradigan Termiz kanali qurildi. So'ngra "Zang" arig'i ochildi. Buning natijasida ekin maydonlari kengaya bordi. 1929-1935-yillarda o'tkazilgan yer-suv islohoti davrida yangi Hazarbog', Qumqo'rg'on kanallari qurildi. Natijada qator jamoa xo'jaliklari va Sho'rchi tumani tashkil topdi.

Urush yillaridan so'ng, ya'ni 1950-yilda qo'l kuchi bilan Tallimarjon kanali qurilib, "Tallimarjon" davlat xo'jaligi va "Kommunizm" kolxozi tashkil topdi. 1953-1954 -yillarda Sherobod va Boysun tumanlari kolxozchilarining tashabbusi bilan Tallimarjon kanalining Qorasuvgacha o'zaytirilishi sababli, bu yerdagi "Yangiobod" davlat xo'jaligi hududida beshta kolxoz bunyod etildi. Sobiq Ittifoq davrida KPSS MK va Ministrlar Soveti 1954-yilning 11-fevralida "O'zbekiston SSJda paxtachilikni yanada rivojlantirish, jumladan Surxondaryo viloyatida ekin maydonlarini kengaytirish, ayniqsa ingichka tolali paxta maydonlarini 70 ming gektarga ko'paytirish haqida" maxsus qaror qabul qildi.

Ushbu qaror asosida Sherobod cho'lini yanada o'zlashtirish, mavjud ekin maydonlarini suv bilan ta'minlash maqsadida 1958-yilda hozirgi Qumqo'rg'on tumanida o'z bag'riga 800 million kubometr suvni sig'dira oladigan Janubiy Surxon suv ombori qurilishi boshlanib, 1967-yilda foydalanishga topshirildi. Ayni paytda ushbu suv ombori 300 million kubometrdan sal ortiqroq suvni o'z siynasida ushlab turibdi. Shunday bo'lsa-da, mazkur suv omborining bunyod etilishi Surxon-Sherobod vohasining gullab-yashnashiga va yanada ravnaq topishiga katta imkoniyat yaratib berdi. Shuni unutmashlik kerakki, bugunga kelib

viloyatimizning qariyb 330 ming gektardan ko'proq yeri Janubiy Surxon suv omboridan tashqari uch yirik irrigatsiya tizimi boshqarmalari tasarrufidagi kanallar orqali sug'oriladi. Shulardan biri "Amu-Zang" irrigatsiya tizimi boshqarmasiga qarashli suv havzalari, omborlari va kanallaridir.

Bundan tashqari shu yetti tuman hududida istiqomat qilayotgan qanchadan-qancha xonadonlar, dehqon xo'jaliklarining tomorqalari, tashkilot, korxonalar tasarrufidagi yer uchastkalari va yordamchi xo'jaliklariga qarashli ekin maydonlariga ham obi hayot "Amu-Zang" irrigatsiya tizimi boshqarmasi jamoasi xizmat ko'rsatadigan kanallar va boshqa suv shaxobchalaridan yetkaziladi. "Amu-Zang" irrigatsiya tizimi boshqarmasiga qarashli katta-yu kichik kanallar xuddi qon tomirlariga o'xshaydi. Sekundiga 100-120 kub metr suv chiqarish quvvatiga ega bo'lgan "Amu-Zang-1", "Amu-Zang-2" nasos stansiyalarining beto'xtov ishlashi hisobiga Amudaryodan suv tortilib, u "Zang", "Bobotog", "Zang-Muzrabot" shuningdek, "Zang-Muzrabot" jabhasiga qarashli "Jayhun", "R-10", "R-9" "Zang-9" kanallariga ham o'z ulushini qo'shib turadi[4].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Surxon vohasida mavjud barcha suv omborlari va kanallari mavsum jarayonida yetishtiriladigan turli xil ekinlarni sug'orish bilan birga mahalliy xalqning turmush sharoitini yaxshilash, qishloq va shaharlarning obodonlashishida o'z ahamiyatini oshirib kelmoqda. Zero suv bor joyda hayot bor ekan, demak hayot davom etadi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. O'zbekiston irrigatsiyasi. Lenin bayrog'i gazetasi, 1967-y. 20-dekabr, № 248, 3-bet.
2. Omochdan traktorga, aravadan avtomashinaga. Lenin bayrog'i gazetasi, 1977-y. 25-oktyabr, № 211, 2-bet.
3. Surxondaryoda yer, suv reformasi. Lenin bayrog'i gazetasi, 1977-y. 6-noyabr, № 221, 3-bet.
4. Suv keltirish mashaqqati. Surxon tongi gazetasi, 2006-y. 2-mart, №10, 3-bet.

XX ASRNING 70 – 80-YILLARIDA SOVET HOKIMIYATINING TARIXIY-MADANIY MEROSGA NISBATAN MUNOSABATI

*Hotamov Abduvohid Boboxonovich, Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti mustaqil tadqiqotchisi*

THE ATTITUDE OF THE SOVIET GOVERNMENT TOWARDS HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE 70S - 80S OF THE 20TH CENTURY

*Hotamov Abduvohid Bobokhonovich, independent researcher at the
Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy*

ОТНОШЕНИЕ СОВЕТСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА К ИСТОРИЧЕСКОМУ И КУЛЬТУРНОМУ НАСЛЕДИЮ В 70-80-Е ГОДЫ XX ВЕКА

*Хотамов Абдувохид Бобохонович, независимый исследователь
Деновского института предпринимательства и педагогики*

<https://orcid.org/0009-0006-0027-8588>

e-mail:

abduvohidxatamov182@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asrning 70–80-yillarida Sovet hokimiyatining O‘zbekiston hududidagi tarixiy-madaniy merosga bo‘lgan munosabati tahlil qilinadi. Maqolada arxeologik va me‘moriy yodgorliklarning holati, ularning buzilishi va xalqning tarixiy xotirasi ustida yuzaga kelgan ijtimoiy-mafkuraviy bosimlar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda tarixiy obidalar, arxeologik topilmalar, me‘moriy yodgorliklar va madaniy qadriyatlarning saqlanishi hamda yo‘qolish jarayonlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: tarixiy meros, arxeologik yodgorliklar, me‘moriy yodgorliklar, Sovet hokimiyati, madaniy qadriyatlar, milliy o‘zlik, ideologik ta’sir.

Abstract: This article analyzes the attitude of the Soviet authorities toward the historical and cultural heritage in the territory of Uzbekistan during the 1970s–1980s. The article examines the condition of archaeological and architectural monuments, their destruction, and the socio-ideological pressure on the historical memory of the people. The study demonstrates the processes of preservation and loss of historical sites, archaeological findings, architectural monuments, and cultural values.

Keywords: historical heritage, archaeological monuments, architectural monuments, Soviet authorities, cultural values, national identity, ideological influence.

Аннотация: В данной статье анализируется отношение советской власти к историко-культурному наследию на территории Узбекистана в 70–80-е годы XX века. В статье рассматривается состояние археологических и архитектурных памятников, их разрушение, а также социально-идеологическое давление на историческую память народа. В исследовании показаны процессы сохранения и утраты исторических памятников, археологических находок, архитектурных сооружений и культурных ценностей.

Ключевые слова: историческое наследие, археологические памятники, архитектурные памятники, советская власть, культурные ценности, национальная идентичность, идеологическое воздействие.

KIRISH. XX asrning 70–80-yillari O‘zbekiston tarixida Sovet hokimiyati ta’sirining eng kuchli sezilgan davri hisoblanadi. Shu davrda mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy hayoti jadal rivojlanayotgan bo‘lsa-da, tarixiy-madaniy merosga bo‘lgan munosabat murakkab va ko‘p

jihatdan salbiy bo‘ldi. Paxta va boshqa ekin maydonlarining doimiy kengayishi, aholining demografik o‘sishi, yangi aholi punktlari va sanoat obyektlarining qurilishi natijasida arxeologik va me‘moriy yodgorliklarning katta qismi vayron bo‘ldi yoki yo‘qoldi. Bu davrda tarixiy

yodgorliklarning holati achinarli edi. Ko'pchilik me'moriy obidalar diniy qadamjo sifatida ta'riflangan bo'lsa-da, ularga kirish ta'qiqlangan, ayrimlari xo'jalik binolari sifatida ishlatilgan yoki xarobaga aylantirilgan. Ikkinchi jahon urushidan keyin Sovet Ittifoqida ateistik propagandaga keng e'tibor qaratilgan, tarixiy obidalar va diniy binolar buzib tashlangan.

MUHOKAMA. Paxta va boshqa ekin maydonlarining uzluksiz ravishda kengayib borishi, demografik o'sish va unga bog'liq ravishda aholi yashash joylari va sanoat obyektlari qurilishi va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar natijasida O'zbekistonda arxeologik yodgorliklarning katta qismi vayron qilinib, bizgacha yetib kelmadi[1]. Arxeolog va san'atshunos olimlar O'zbekistonning janubiy hududlaridagi ilk o'troq dehqonchilik va shaharsozlik madaniyatini, ellinizm davrini, kushonlar davri madaniyati, buddaviylik yodgorliklari tarixini o'rganish yuzasidan qator arxeologik ekspeditsiyalar tashkil etildi. Surxon va Qashqadaryo vohalarining insoniyat sivilizatsiyalari tarixidagi o'rni yuzasidan amalga oshirgan ilmiy ishlari muhim ilmiy xulosalarga boy qimmat kasb etdi. Biroq bu davrda tarixiy obidalarining holati ancha achinarli holatga kelib qolgan edi. Eng avvalo bu davrda tarixiy me'moriy yodgorliklarning aksariyatiga diniy qadamjo sifatida munosabatda bo'lib ularga odamlarning borishi ta'qiqlab qo'yildi, ko'pchilik me'moriy yodgorliklar xo'jalik binolari sifatida foydalanildi.

Yana ko'plab me'moriy yodgorliklar esa xaroba holatga kelib qoldi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda butun sovet davlatida g'oyaviy kurash avj oldirildi, ateistik targ'ibot va ateistik matbuotga keng o'rin ajratildi. 1947-yilda SSSR Fanlar Akademiyasining Tarix institutida din tarixi va ateizm sektori ish boshladi[2]. Bunday ishlar O'zbekistonda ham avj oldirildi. Termizdagi al-Hakim Termiziy maqbarasi, Sheroboddagi Imom Termiziy maqbarasi, Denovdagi Said otaliq madrasasi, Qashqadaryo viloyatida X-XI asrlarga oid bo'lgan Is'hoq ota maqbarasi, Qarshidagi XVII asrga oid Shermuhammad madrasasi, G'uzordagi Gulshan madrasasi, Dehqonoboddagi Kaltaminor, Sulton Rabod masjidleri, Qarshi tumanidagi Chorigil, Yuqori Qorachil, Kat, Parguza kabi masjidlar vayrona holatiga kelib qoldi. 1980-yillarning o'rtalariga kelib Qashqadaryoda buzilib

yo'qolib borayotgan tarixiy yodgorliklarning soni 4 tani tashkil etardi[3]. Tarixiy ildiz minglab yillarga ulashuvchi arxeologik va me'moriy yodgorliklar atayin yo'qotib borildi. Misol uchun, Surxondaryo viloyatining 1941-yilda ishlab chiqilgan topografik xaritasida viloyatda 970ta arxeologik yodgorlik mavjudligi qayd etilgan bo'lsa, 1991-yilda tarixiy yodgorliklarni himoya qilish bo'limi tomonidan tayyorlangan ma'lumotda viloyatda 375ta arxeologik yodgorlik mavjud ekanligi qayd etilgan[4]. Chunki yangi yerlarni o'zlashtirish va paxta maydonlarini kengaytirish jarayonida olib borilgan yer ishlari mobaynida ko'plab arxeologik yodgorliklarga bepisandlik bilan munosabatda bo'lingan va ularning ko'pchiligi buzib tashlanib o'rni paxta maydonlariga aylantirib yuborilgan edi.

Mustamlaka davrida yurtimiz hududidan topilgan nodir arxeologik topilmalar, qo'lyozma asarlar talon-taroj etilib, boshqa xorijiy mamlakatlarga tashib ketildi.

X.Xoliyorov, D.Bichkov, A.Blinnikovlarning 1974-yilda nashr etilgan "Сурхандарьинская область" kitobida Surxondaryo viloyatining o'tmishiga qisqacha izoh bergan holda, sovet davri tarixi bo'rttirib ko'rsatilgan. Mualliflar kommunistik mafkura ta'sirida sovet hokimiyati yillarida vohaning qishloq xo'jaligi, sanoati, maorifi, sog'liqni saqlash tizimi hamda aholining moddiy ta'minotida erishilgan yutuqlarni ko'klarga ko'tarib maqtagan va bunda kommunistik partiya va sovet davlatining rolini ulug'lashga asosiy e'tiborni qaratgan[5].

Sovet Ittifoqi davrida xalqning urf-odatleri, an'analari, madaniyati toptaldi. O'z ona tilini ishlatish cheklab qo'yildi. Hattoki, o'zbek milliy an'analaridan ancha uzoq bo'lgan ba'zi san'at turlari ayrim shaxslarga ma'qul bo'lmaganligi uchun, ularni millatparastlikda ayblab, mualliflari ta'qib qilindi. Misol uchun O'zbekiston KPMKning 1986-yil 4-oktyabrda bo'lib o'tgan III Plenumida "Ideologiya ishining samaradorligini yanada oshirish yuzasidan respublika partiya tashkilotining vazifalari" muhokama qilindi.

Bu Plenumda real hayotga to'g'ri kelmaydigan, milliy o'zlikka zid ko'rsatmalar belgilab berildi. Jumladan, "O'tmishni ideallashtirish, nosiniy va notarixiy yondashish shunga olib keldiki, Temur kabi feodal zolimlar

teatr sahnalarida, kino ekranlarida, kitob sahifalarida shu vaqtga qadar ko'zga tashlanib turibdi, ayrim yozuvchilarning e'tiborida tarix haqiqatiga zid ravishda insonparvar va uzoqni ko'ra biluvchi siyosatchi qilib ko'rsatilgan. Bu borada tipik o'rta asrga xos jihatlarni ko'ra olish uchun Pirmqul Qodirovda sinfiy yetuklik yetishmadi. Yozuvchi Boburning haqiqiy bosqinchilik faoliyatlarini sezmay, uning go'yo ma'rifatparvar podsholigi, nozik didli lirik shoir va ulkan tarixchiliga qoyil qolib, erib ketadi-yu, ko'z yoshi qiladi.

Bunday kaltabinlik dastlab qaraganda beozor ko'rinsa-da, aslo bunday emas. Uning zamirida tarixni qaytadan yozishga urinish, patriarxal davrni qo'msashni targ'ib qilish, islomni milliy madaniyatning xazinachisi qilib ko'rsatishga urinish yotadi", deb ta'kidlanadi yuqoridagi Plenumda. Ana shunday qarashlardan kelib chiqib, Plenum "Ideologiya ishidagi mavjud buzilishlar murosasizlik bilan tugatilsin, tarixiy o'tmishni idrok qilishda markscha-lenincha metodologiyadan og'ish yo'lidagi har qanday urinishlarga zarba berilsin", deb ko'rsatma berildi[6].

Yuqoridagi kabi Plenumlarda insonlarni vatanparvarlik va millatlararo bag'rikenglik ruhida tarbiyalash haqidagi g'oyalar aytilgan bo'lsa-da, aslida bunga teskari ko'rsatmalar berildi. 1987-yil 17-yanvarda Toshkentda jamiyatshunos olimlarning respublika Kengashida yuqoridagi chalkash g'oyalardan kelib chiqib, barcha ijod ahliga tarixiy hodisalarni yoritishda partiya prinsiplari asosida xulosa chiqarish tavsiya etildi. Ammo, bu yondashuv o'zini oqlamadi va tez orada rad etildi. O'zKP XXII syezdida (1990-yil iyun) ma'ruza qilgan, uning birinchi kotibi I.A.Karimov yuqorida keltirilgan partiyaviy prinsiplarni tanqid qilib, shunday dedi: "Yaqindagina o'zbek adabiyotining klassigi Boburni baholashda tor sinfiy yondashuv ro'y berdi. Adib ijodining milliy va umuminsoniy ahamiyati kamsitildi. O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Qo'mitasining 1986-yilda bo'lgan uchinchi Plenumida Bobur shaxsi tahqirlanib "ma'rifatli zolim" deb tilga olindi. Xalqimiz Markaziy Qo'mita va jumhuriyat hukumatining Navoiy, Ulug'bek, Bobur, Mashrab, Furqat, Qodiriy va xalqimizning boshqa buyuk

farzandlarining yubileylarini o'tkazish to'g'risidagi qarorini juda ruhlanib kutib olganligi bejiz emas. Ularning merosi O'zbekiston xalqlari umuminsoniy qadriyatlarining ravnaqi va boyishiga xizmat qilib kelgan edi va bundan buyon ham xizmat qiladi. Biz ularning bebaho merosini xalqqa, avvalo yoshlarga yetkazish uchun barcha ishlarni qilamiz"[7]. O'zbekiston rahbarining bu kabi yondashuvi yurtimizda ma'naviy jihatdan poklanish, yangi davrning ibtidosi, tarixiy-madaniy merosga yangicha munosabatning shakllanishi, ma'naviy inqirozdan chiqish uchun dadil qadam edi.

XULOSA. XX asrning 70–80-yillarida Sovet hokimiyati O'zbekiston hududidagi tarixiy-madaniy merosga nisbatan ko'plab salbiy siyosiy va ideologik ta'sirlarni amalga oshirdi. Paxta maydonlarini kengaytirish, aholi punktlari va sanoat obyektlarini qurish kabi iqtisodiy-mafkuraviy omillar tufayli ko'plab arxeologik va me'moriy yodgorliklar vayron qilindi, qadimiy topilmalar talon-taroj qilinib, ayrimlari xorijga olib ketildi. Shu bilan birga, tarixiy obidalar diniy yoki xo'jalik maqsadlarida foydalanilib, ko'plari xaroba holatga keltirildi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI:

1. Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги 269-II сон Қонун 30.08.2001. <https://www.lex.uz/docs/25461>.
2. Атеистик энциклопедик луғат. – Тошкент: Ўзбек Совет энциклопедияси. Бош редакцияси. 1988. – Б.38.
3. Юнусова Х.Э. XX асрнинг 80-йилларида Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий жараёнлар ва маънавий ҳаёт. Тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Тошкент, 2009. – Б.127.
4. Сурхондарё ўлкашунослик музейи. – Термиз., 1995. – Б.38.
5. Бердиев Ҳ. Эрматов Ҳ. Олтинов М.Тошпўлатов Ж ва бош. Сурхондарё тарихидан лавҳалар. Т.: Нур, 1991.
6. www.ziyouz.com
7. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. –Т.: Ўзбекистон, 2011. –Б. 7-8. // n.ziyouz.com // www.kitob.uz.

YENGIL ATLETIKACHILARNING TEZKOR- CHIDAMLILIK SIFATINI RIVOJLANTIRISH VA OSHIRISH SAMARADORLIGI

Koylibayev Bayrambay Dalibayevich, QQDU “Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi” kafedrası v.b. dotsenti, p.f.b.f.d., (PhD)

EFFICIENCY OF DEVELOPING AND INCREASING THE SPEED-ENDURANCE QUALITIES OF ATHLETES

Koylibayev Bayrambay Dalibayevich, Acting Associate Professor of the Department of “Theory and Methodology of Physical Culture” of Karakalpak State University, Ph.D., Ph.D., (PhD)

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗВИТИЯ И ПОВЫШЕНИЯ СКОРОСТНО-ВЫНОСЛИВОСТНЫХ КАЧЕСТВ СПОРТСМЕНОВ

Койлибаев Байрамбай Далибаевич, исполняющий обязанности доцента кафедры “Теория и методология физической культуры” Каракалпакского государственного университета, (PhD)

<https://orcid.org/0009-0006-6060-4510>

e-mail:
qoylibaevbayram@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada yengil atletika bilan shug'ullanuvchi sportchilarda tezkor-chidamlilik sifatini rivojlantirish va oshirishning samaradorligi tadqiq etilgan. Tadqiqot jarayonida tezkor-chidamlilikka yo'naltirilgan mashg'ulot metodlari, yuklama hajmi va intensivligining sportchilar jismoniy tayyorgarligiga ta'siri o'rganildi. Tajriba va nazorat guruhlari ishtirokida o'tkazilgan pedagogik tajriba natijalari maxsus intervalli va takroriy mashqlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar tezkor-chidamlilik ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilashini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: yengil atletika, tezkor-chidamlilik, jismoniy sifatlar, sport mashg'uloti, intervalli mashqlar, yuklama intensivligi, sportchilarning tayyorgarligi.

Abstract: This scientific article studies the effectiveness of developing and improving the quality of speed and endurance in athletes involved in athletics. In the course of the research, the effect of training methods, load volume and intensity aimed at speed and endurance on the physical fitness of athletes was studied. The results of a pedagogical experiment conducted with the participation of experimental and control groups showed that training organized on the basis of special interval and repetitive exercises significantly improves speed and endurance indicators.

Keywords: athletics, speed and endurance, physical qualities, sports training, interval exercises, load intensity, athletes' fitness.

Аннотация: В данной научной статье исследуется эффективность развития и совершенствования скоростных и выносливостных качеств у спортсменов, занимающихся легкой атлетикой. В ходе исследования изучалось влияние методов тренировки, объема и интенсивности нагрузки, направленных на развитие скорости и выносливости, на физическую подготовку спортсменов. Результаты педагогического эксперимента, проведенного с участием экспериментальной и контрольной групп, показали, что тренировка, организованная на основе специальных интервальных и повторяющихся упражнений, значительно улучшает показатели скорости и выносливости.

Ключевые слова: легкая атлетика, скорость и выносливость, физические качества, спортивная подготовка, интервальные упражнения, интенсивность нагрузки, физическая подготовка спортсменов.

Kirish. Zamonaviy sportning asosiy maqsadi ularning jismoniy tayyorgarligi va sport sifatlari sportchilarning yuqori natijalariga erishishdir, bu esa darajasiga bevosita bog'liqdir. Yengil atletika sport

turlarida, ayniqsa qisqa va o'rta masofalarga yugurish, estafeta, sakrash va ko'p turlik (decathlon/heptathlon) bo'yicha raqobatbardosh natijalarga erishishda tezkor-chidamlilik sifati muhim ahamiyatga ega. Tezkor-chidamlilik sportchining yuqori tezlikni ma'lum vaqt davomida saqlab turish qobiliyati va charchoqqa bardosh berish darajasini ifodalaydi. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, tezkor-chidamlilik sportchilarning umumiy tayyorgarlik ko'rsatkichlari, musobaqa jarayonida samaradorlik va charchashga qarshi turish imkoniyatini belgilovchi asosiy komponentlardan biridir. Tezkor-chidamlilikni rivojlantirish yengil atletikada natijaviylikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Olimlar (Platonov,2015; Bompa,2018; Verkhoshanskiy,2016) tezkor-chidamlilikni rivojlantirishda yuklama intensivligi, mashq davomiyligi, intervallar va tiklanish davri muhimligini ta'kidlaydilar[1].

Adabiyotlar tahlili. Tezkor-chidamlilik sportchilarning jismoniy tayyorgarligida muhim komponent hisoblanadi va yengil atletikada natijaviylikka bevosita ta'sir qiladi. Xalqaro va mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tezkor-chidamlilik yuqori tezlikni saqlash va charchashga bardosh berish qobiliyati bilan belgilanadi (Platonov,2015; Bompa,2018).

Jahon adabiyotlarida tezkor-chidamlilikni rivojlantirishda yuklamaning intensivligi, mashq davomiyligi, tiklanish davri va mashqlar turining muhimligi qayd etilgan. Verkhoshanskiy(2016) yengil atletikachilar uchun maxsus kuch mashqlari va intervalli yugurishlar samaradorligini ko'rsatgan. Shu bilan birga, intervalli mashqlar sportchilarning anaerob va aerob imkoniyatlarini kompleks tarzda oshirishga xizmat qiladi[2]. Mahalliy tadqiqotchilar Usmonov (2019) va Karimov (2020) yengil atletikachilarda tezkor-chidamlilikni rivojlantirish bo'yicha maxsus metodik yondashuvlarni o'rgangan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, takroriy maksimal tezlikdagi mashqlar, qisqa dam olish intervallari va yuklamalarni bosqichma-bosqich oshirish sportchilarning tezkor-chidamliligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu bilan birga, individual xususiyatlar va yosh parametrlarini hisobga olish mashg'ulotning samaradorligini oshiradi[3].

Boshqa tadqiqotlar (Bompa,2018; Verkhoshanskiy,2016) tezkor-chidamlilikni rivojlantirishda kuch va tezlik komponentlarini uyg'unlashtirilgan tarzda qo'llashni tavsiya qiladi. Mashq metodikasi sportchilarning funksional tayyorgarlik darajasini oshirish, charchashga bardoshlilikni kuchaytirish va musobaqalarda natijani

barqaror saqlash imkonini beradi. Shuningdek, yosh sportchilarda tezkor-chidamlilikni rivojlantirish jarayonida monitoring va test metodlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Nazariy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam test va kuzatuvlar mashg'ulotlarni optimallashtirish va yuklamalarni individual darajada sozlash imkonini beradi (Platonov,2015; Usmonov,2019). Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tezkor-chidamlilikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy izlanishlar mavjud bo'lsa-da, yosh yengil atletikachilar uchun mashg'ulotlarni tizimli va individual yondashuv bilan rejalashtirish, ularning samaradorligini amaliyotda aniqlash va takomillashtirish masalalari hali ham dolzarb ahamiyatga ega. Shu bois, mazkur tadqiqot yengil atletikachilarda tezkor-chidamlilikni rivojlantirish metodlarini ilmiy asosda o'rganishga qaratilgan[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot obyekti: Yengil atletika bilan shug'ullanuvchi sportchilar (16–18 yoshdagi yigit va qizlar).

Tadqiqot predmeti: Sportchilarda tezkor-chidamlilik sifatini rivojlantirish va oshirishga qaratilgan mashg'ulot metodlari va ularning samaradorligi.

Tadqiqot maqsadi. Yengil atletikachilarda tezkor-chidamlilik sifatini rivojlantirish va oshirish bo'yicha mashg'ulot metodlarining samaradorligini aniqlash.

Vazifalari: Tezkor-chidamlilikni rivojlantirishga ta'sir etuvchi mashqlar va metodlarni aniqlash. Mashg'ulot jarayonida yuklama intensivligi va intervallarni optimallashtirish. Tajriba va nazorat guruhlari ishtirokida mashg'ulot natijalarini baholash. Olingan natijalarni statistik tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot eksperimental-pedagogik dizayn asosida olib borildi. Ishtirokchilar ikki guruhga bo'lindi: tajriba guruhi (maxsus mashqlar asosida) va nazorat guruhi (an'anaviy mashg'ulotlar). Mashg'ulotlar 8 haftalik davrda 4–5 kunlik rejimda o'tkazildi. Tadqiqotda jami 24 nafar sportchi qatnashdi (16–18 yosh). Sportchilar ixtiyoriy ravishda tajriba va nazorat guruhlariga teng taqsimlandi. Guruhlar tarkibida jins, yosh va sport tajribasi bo'yicha tenglik ta'minlandi.

Ma'lumotlarni yig'ish metodlari:

1. Pedagogik kuzatuv: mashg'ulot jarayonida sportchilarning harakatlarining to'g'ri bajarilishi, intensivligi va charchash darajasi kuzatildi.

2. Nazorat testlari: tezkor-chidamlilikni baholash uchun 200 m va 400 m yugurish natijalari o'lchandi.

3. Tajribaviy mashqlar: intervalli yugurishlar, takroriy maksimal tezlik mashqlari, kuch mashqlari qo'llanildi.

4. Statistik tahlil: olingan ma'lumotlar o'rtacha qiymatlar, foizlar va standart og'ishlar yordamida tahlil qilindi.

Baholash mezonlari. 200 m va 400 m yugurish vaqtlaridagi natijalar. Mashq davomida charchashga bardoshlilik darajasi. Maksimal tezlikni saqlab turish

Guruh	O'rtacha natija (avval)	O'rtacha natija (keyin)	O'zgarish (%)
Tajriba guruhi	27,5	25,8	6,2
Nazorat guruhi	27,6	27,3	1,1

Jadvalda 8 haftalik mashg'ulot jarayonida 200 m yugurish natijalari taqqoslangan. Tajriba guruhida mashqlar maxsus tezkor-chidamlilikka yo'naltirilgan bo'lib, sezilarli yaxshilanish kuzatilgan. Nazorat

qobiliyati. Mashg'ulot jarayonidagi texnik bajarilish va intensivlik. Tadqiqot jarayonida barcha etik normalarga rioya qilindi. Sportchilardan yozma rozilik olindi, shaxsiy ma'lumotlar maxfiy saqlandi. Mashg'ulotlar sportchilar salomatligiga zarar yetkazmasligi uchun maxsus reja asosida o'tkazildi.

1-jadval. Tajriba va nazorat guruhidagi sportchilarning 200 m yugurish natijalari (sekundlarda)

guruhi esa an'anaviy mashg'ulotlarni bajarib, o'rtacha natija faqat biroz yaxshilangan.

2-jadval. Tajriba va nazorat guruhidagi sportchilarning 400 m yugurish natijalari (sekundlarda)

Guruh	O'rtacha natija (avval)	O'rtacha natija (keyin)	O'zgarish (%)
Tajriba guruhi	60,2	56,1	6,8
Nazorat guruhi	60,5	59,7	1,3

Jadval 400 m yugurish natijalarini ko'rsatadi. Tajriba guruhi sportchilarida tezkor-chidamlilik ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilangan, bu mashg'ulot metodlarining samaradorligini tasdiqlaydi.

3-jadval. Tajriba va nazorat guruhida mashg'ulot davomida charchashga bardoshlilik darajasi (1–5 ballik shkala)

Guruh	Mashg'ulot boshlanishi	Mashg'ulot yakuni	O'zgarish (%)
Tajriba guruhi	3,2	4,3	34,4
Nazorat guruhi	3,1	3,4	9,7

Jadval mashg'ulot davomida sportchilarning charchashga bardoshlilikini ko'rsatadi. Tajriba guruhida charchashga bardoshlilik sezilarli oshgani mashg'ulot metodlarining samaradorligini tasdiqlaydi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari yengil atletikachilarda tezkor-chidamlilik sifatini rivojlantirish va oshirish mashg'ulotlarining samaradorligini aniq ko'rsatdi. Tajriba guruhi sportchilari 8 haftalik maxsus mashg'ulotlar davomida 200 m va 400 m yugurish natijalarini 6–7 %ga yaxshiladilar, charchashga bardoshlilik darajasi 34,4%ga oshdi va maksimal tezlikni saqlash qobiliyati 9,82%ga yaxshilandi. Nazorat guruhi esa an'anaviy mashg'ulotlarda sezilarli o'sish ko'rsatmadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, tezkor-chidamlilikni rivojlantirishda intervalli mashqlar, takroriy maksimal tezlik mashqlari va kuch mashqlarini tizimli va

optimallashtirilgan tarzda qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Platonov V.N. Sport trenirovkasi nazariyasi va metodikasi. – Kiev, 2015.
2. Bompa T. Periodization Training for Sports. – Human Kinetics, 2018.
3. Verkhoshanskiy Y. Special Strength Training. – Moscow, 2016.
4. Usmonov A.S. Yengil atletikachilarda tezkor-chidamlilikni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent, 2019.
5. Karimov J.K. Yengil atletikada jismoniy tayyorgarlik. – Toshkent, 2020.
6. Zholdoshev B. Sportchilarning aerob va anaerob imkoniyatlarini rivojlantirish. – Almaty, 2018.
7. Platonov V.N. Tezkor va chidamlilik mashqlarining metodikasi. – Kiev, 2017.

QISSADA INSON VA TABIAT MUTANOSIBLIGI (NORMUROD NORQOBILOV HIKOYALARI MISOLIDA)

Ochilova Dilfuza Hasanovna, Osiyo xalqaro universiteti magistranti

BALANCE BETWEEN HUMANS AND NATURE IN A STORY (ON THE EXAMPLE OF STORIES BY NORMUROD NORKOBILOV)

*Ochilova Dilfuza Hasanovna, Master's student at Asian
International University*

БАЛАНС МЕЖДУ ЧЕЛОВЕКОМ И ПРИРОДОЙ В РАССКАЗЕ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗОВ НОРМУРОДА НОРКОБИЛОВА)

*Очилова Дилфуза Хасановна, магистрант Азиатского
международного университета*

<https://orcid.org/0009-0004-6690-398X>
e-mail:
ochilovadilfuza@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Normurod Norqobilov hikoyalari misolida inson va tabiat o'rtasidagi mutanosiblik masalasi badiiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Yozuvchi asarlarida tabiat oddiy fon emas, balki inson hayoti, ichki kechinmalari va axloqiy tanlovlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan tirik va faol hodisa sifatida tasvirlanadi. Hikoyalarda insonning tabiatga munosabati uning ma'naviy darajasi, mas'uliyati va ruhiy holatini belgilovchi muhim mezon sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Normurod Norqobilov, inson va tabiat, mutanosiblik, ekologik ong, badiiy tafakkur, hikoya janri, ma'naviy mas'uliyat, tabiat falsafasi.

Abstract: This article explores the issue of harmony between humans and nature through the short stories of Normurod Norqobilov from a literary and philosophical perspective. In the writer's works, nature is not merely a background element but an active and living presence closely connected with human emotions, moral choices, and spiritual development. The relationship between humans and nature is portrayed as a key indicator of ethical responsibility and inner maturity.

Keywords: Normurod Norqobilov, human and nature, harmony, ecological awareness, literary narrative, short stories, moral responsibility, philosophy of nature.

Аннотация: В данной статье на примере рассказов Нормуро́да Норкоби́лова рассматривается проблема гармонии человека и природы в художественно-философском аспекте. В произведениях писателя природа выступает не как пассивный фон, а как активная и одухотворённая сила, тесно связанная с внутренним миром человека, его нравственным выбором и духовным состоянием. Отношение человека к природе в рассказах Норкоби́лова становится показателем его моральной зрелости и ответственности.

Ключевые слова: Нормурод Норкобилов, человек и природа, гармония, экологическое сознание, художественная проза, рассказы, духовные ценности, философия природы.

Kirish. Inson va tabiat o'rtasidagi munosabat masalasi badiiy tafakkur tarixida doimo muhim o'rin egallab kelgan. Ayniqsa, zamonaviy davrda ekologik muammolarning keskinlashuvi, tabiat muvozanatining buzilishi va insonning tabiatga nisbatan mas'uliyatsiz munosabati ushbu masalani nafaqat ilmiy, balki ma'naviy-falsafiy jihatdan ham

qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Badiiy adabiyot esa inson va tabiat o'rtasidagi murakkab aloqalarni chuqur va ta'sirchan tarzda yoritish orqali jamiyat ongida ekologik va axloqiy mas'uliyatni shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek zamonaviy nasrida inson va tabiat mutanosibligi masalasini badiiy jihatdan teran talqin

etgan ijodkorlardan biri Normurod Norqobilovdir. Uning hikoyalarida tabiat oddiy tasviriy fon sifatida emas, balki inson ruhiyati, hayotiy tanlovlari va ma'naviy kamoloti bilan uzviy bog'liq bo'lgan tirik va faol hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Yozuvchi tabiat obrazlari orqali insonning ichki kechinmalari, axloqiy mezonlari hamda hayotga bo'lgan munosabatini ochib beradi. Shu jihatdan Norqobilov hikoyalari inson va tabiat o'rtasidagi muvozanatning badiiy ifodasi sifatida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Normurod Norqobilov asarlarida insonning tabiatga bo'lgan munosabati uning ma'naviy darajasini belgilovchi muhim mezon sifatida talqin qilinadi. Tabiatni asrash, unga mehr va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish g'oyalari yozuvchi ijodida axloqiy burch darajasiga ko'tariladi.

Asosiy qism. Normurod Norqobilov hikoyalarida inson va tabiat o'rtasidagi mutanosiblik masalasi markaziy g'oyaviy yo'nalishlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Yozuvchi tabiatni faqat tasviriy unsur yoki voqealar kechadigan makon sifatida emas, balki inson hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi, uning ruhiy holati va axloqiy tanlovlarini belgilovchi faol kuch sifatida talqin qiladi. Shu jihatdan Norqobilov hikoyalarida tabiat obrazi inson ruhiyati bilan uzviy bog'langan murakkab badiiy-falsafiy tizimni hosil qiladi.

Yozuvchi asarlarida tabiat va inson o'rtasidagi uyg'unlik ko'pincha hayotning barqarorligi, ichki osoyishtalik va ma'naviy muvozanat ramzi sifatida talqin etiladi. Inson tabiat bilan hamnafas yashaganida, u borliq bilan uyg'unlikni his etadi, qalbida osoyishtalik, iymon va ma'naviy poklik qaror topadi. Tabiat inson uchun nafaqat yashash makoni, balki uni tarbiyalovchi, ma'naviy jihatdan yetuklik sari yetaklovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Norqobilov asarlarida tabiat insonni sukut orqali o'ylashga, sabr qilishga, hayot sinovlariga bardoshli bo'lishga o'rgatadi. Aynan tabiat bag'rida inson o'z ichki dunyosini angelaydi, hayot mazmuni haqida chuqur mushohada yuritadi.

Norqobilov hikoyalarida tog'lar, keng dashtlar, oqar suvlar, qadim daraxtlar va hayvonot olami inson hayotiga befarq bo'lmagan badiiy obrazlar sifatida tasvirlanadi. Bu obrazlar ko'pincha inson taqdiriga bevosita ta'sir etuvchi, uni sinovdan o'tkazuvchi va ruhiy kamolot sari yetaklovchi omillar vazifasini bajaradi. Masalan, tog'lar sobitlik va matonat timsoli sifatida insonning irodasini mustahkamlasa, suv hayot, poklik va yangilanish ramzi bo'lib xizmat qiladi. Hayvonot olami esa insonning rahm-shafqat tuyg'ularini uyg'otuvchi, uning axloqiy qiyofasini

ochib beruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shu orqali yozuvchi inson va tabiat o'rtasidagi chuqur ichki bog'liqlikni badiiy jihatdan asoslab beradi. Ayni paytda yozuvchi inson va tabiat o'rtasidagi muvozanat buzilgan holatlarni ham keskin va ta'sirchan badiiy vositalar orqali ko'rsatadi. Tabiatga bepisand munosabat, manfaatparastlik, zo'ravonlik va loqaydlik inson ruhiyatida chuqur inqirozlarni yuzaga keltirishi hikoyalarda kuchli dramatism bilan ochib beriladi. Inson tabiatni faqat egallash, undan cheksiz foydalanish mumkin bo'lgan obyekt sifatida idrok eta boshlagan pallada, u o'zining ichki uyg'unligini, ma'naviy tayanchlarini yo'qotadi. Bu jarayon yozuvchi tomonidan insonning yolg'izlanishi, ichki iztiroblari, vijdon azobi va hayot mazmunini yo'qotishi orqali tasvirlanadi.

Norqobilov hikoyalarida tabiatning vayron qilinishi yoki unga nisbatan beparvo munosabat jamiyatdagi ma'naviy tanazzulning belgisi sifatida talqin etiladi. Inson tabiatdan uzilgan sari, u o'z ildizlaridan, milliy va ma'naviy qadriyatlaridan ham uzoqlasha boshlaydi. Yozuvchi ana shu uzilishning oqibatlarini keskin ruhiy kolliziyalar, ichki ziddiyatlar va fojiali holatlar orqali ifodalaydi. Natijada o'quvchi inson va tabiat o'rtasidagi muvozanatning buzilishi nafaqat ekologik, balki chuqur axloqiy va ma'naviy muammo ekanini anglaydi.

Norqobilov ijodida tabiat bilan uyg'unlik insonning ma'naviy barkamolligi, hayotiy barqarorligi va ruhiy osoyishtaligining asosiy sharti sifatida talqin qilinadi. Yozuvchi bu g'oyani badiiy obrazlar, ramziy tasvirlar va chuqur falsafiy mulohazalar orqali ochib berib, zamonaviy insonni tabiat bilan uyg'un yashashga, unga mas'uliyat va ehtirom bilan munosabatda bo'lishga da'vat etadi. Norqobilov ijodida tabiat obrazlari ko'pincha chuqur ramziy ma'no kasb etib, insonning ichki ruhiy holati va jamiyatdagi ma'naviy jarayonlarni ifodalovchi muhim badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, qurigan yer, suvi tortilgan ariq va so'nayotgan buloqlar inson qalbidagi bo'shliq, umidsizlik va ma'naviy tanazzul ramzi sifatida talqin qilinadi. Bu manzaralar yozuvchi tomonidan tasodifan emas, balki insonning tabiatga nisbatan beparvo munosabati oqibatida yuzaga keladigan ruhiy inqirozning badiiy ifodasi sifatida yaratiladi. Tabiiy muhitning vayron bo'lishi bilan inson qalbining yemirilishi o'rtasidagi uzviy bog'liqlik yozuvchi ijodida falsafiy chuqurlik bilan ochib beriladi.

Aksincha, yashil tabiat, musaffo suvlar, sokin va osoyishta manzaralar Norqobilov hikoyalarida inson qalbidagi poklik, umid va ma'naviy tiklanish belgisi sifatida talqin qilinadi. Bunday manzaralar insonning ichki dunyosida uyg'unlik qaror topgan holatlarni ifodalaydi. Yozuvchi tabiatning yashnashi orqali inson qalbida ham yangilanish, o'zini anglash va ma'naviy uyg'unlash jarayonini ko'rsatadi. Bu ramziy qarama-qarshilik – vayron bo'layotgan tabiat va yashnayotgan tabiat obrazlari orqali insonning ma'naviy holati o'quvchi ongida yanada ravshan va ta'sirchan tarzda aks etadi. Norqobilov hikoyalarida inson va tabiat o'rtasidagi munosabat oddiy estetik tasvir darajasidan chiqib, axloqiy mezon darajasiga ko'tariladi. Insonning tabiatga bo'lgan munosabati uning jamiyatdagi o'rni, ma'naviy qiyofasi, vijdoni va hayotga bo'lgan qarashlarini belgilovchi asosiy omil sifatida baholanadi. Tabiatni asrash, unga hurmat va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish yozuvchi asarlarida insoniylikning muhim belgisi sifatida talqin qilinadi. Aksincha, tabiatga nisbatan befarqlik va zo'ravonlik insonning axloqiy tubanlashuvi belgisi sifatida ko'rsatiladi.

Bu jihat Norqobilov ijodini zamonaviy ekologik tafakkur bilan uyg'unlashtiradi. Yozuvchi ekologik muammolarni faqat tashqi muhit masalasi sifatida emas, balki insonning ma'naviy holati bilan chambarchas bog'liq hodisa sifatida talqin qiladi. Tabiatga mas'uliyatli munosabat jamiyatda ma'naviy sog'lomlikni ta'minlovchi muhim omil sifatida ilgari suriladi. Shu tariqa Norqobilov hikoyalari bugungi ekologik inqiroz sharoitida inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni qayta tiklash zaruratini badiiy-falsafiy asosda anglashga xizmat qiladi. Shuningdek, Norqobilov hikoyalarida inson va tabiat mutanosibligi milliy mentalitet bilan chambarchas bog'liq holda yoritiladi. Tabiatga hurmat, yerga mehr va suvga e'tibor o'zbek xalqining asriy qadriyatlari sifatida ko'rsatiladi.

Bugungi globallashuv va texnogen taraqqiyot sharoitida Norqobilov hikoyalarining dolzarbligi yanada ortadi. Inson va tabiat o'rtasidagi muvozanatning buzilishi ekologik muammolar, ma'naviy begonalashuv va ijtimoiy tangliklarga olib kelayotgani yozuvchi g'oyalari bilan mushtarakdir. Shu bois Norqobilov ijodi zamonaviy insonni tabiatga nisbatan mas'uliyatli bo'lishga, borliq bilan uyg'un yashashga chorlovchi muhim badiiy-falsafiy manba sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Normurod Norqobilov hikoyalari asosida olib borilgan ushbu tadqiqot inson va tabiat

o'rtasidagi mutanosiblik masalasi o'zbek badiiy tafakkurida chuqur falsafiy va ma'naviy mazmunga ega ekanini ko'rsatdi. Yozuvchi asarlarida tabiat oddiy tasviriy vosita sifatida emas, balki inson hayoti, ruhiy kechinmalari va axloqiy tanlovlari bilan chambarchas bog'langan tirik va ta'sirchan hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Bu yondashuv insonning tabiatga bo'lgan munosabati uning ichki dunyosi va ma'naviy kamolotini belgilovchi muhim mezon ekanini asoslaydi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Norqobilov hikoyalarida inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik saqlanganda ruhiy muvozanat, hayot mazmuni va axloqiy barqarorlik qaror topadi. Aksincha, tabiatga beparvolik, zo'ravonlik yoki manfaatparastona munosabat inson ruhiyatida ichki bo'shliq, begonalashuv va ma'naviy tanazzulni yuzaga keltiradi. Yozuvchi bu holatlarni keskin dramatik vaziyatlar orqali ochib berib, o'quvchini chuqur mulohazaga chorlaydi. Normurod Norqobilov ijodida tabiat bilan muomala masalasi faqat ekologik muammo sifatida emas, balki axloqiy va falsafiy masala darajasiga ko'tariladi. Tabiatga ehtiyotkorlik, mehr va mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish insoniylikning muhim belgisi sifatida talqin qilinadi. Bu qarashlar bugungi globallashuv va ekologik inqiroz sharoitida alohida dolzarblik kasb etib, zamonaviy inson ongida ekologik va ma'naviy mas'uliyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Inson qadri uchun. - Toshkent: Yangi O'zbekiston, 2022. –B.62.
2. Saidov A. Ekologik madaniyat va jamiyat taraqqiyoti. - Toshkent, 2020. –B.75.
3. To'raqulov A. Tabiat va inson uyg'unligi falsafasi. - Toshkent: Fan, 2017. –B.28.
4. Norqobilov N. Hikoyalar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2000. –B.46.
5. Norqobilov N. Tanlangan asarlar. - Toshkent: Sharq, 2005. –B.45.
6. Norqobilov N. Qissa va hikoyalar. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. –B.29.
7. Norqobilov N. Inson va tabiat (hikoyalar to'plami). - Toshkent, 2012. –B.61.
8. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. - Toshkent: Akademnashr, 2018. –B.22.
9. Yo'ldoshev Q. Badiiy asar tahlili asoslari. - Toshkent: Fan, 2016. –B.65.
10. Rasulov A. O'zbek hikoyachiligi poetikasi. - Toshkent: Fan, 2014. –B.75.

ABAY SHAYÍRDÍN TÜRKMENSHE AWDARMALARI ANALIZI

*Begjanov Xalmuxammet Shirmametovich, Ajiniyaz atındagi Nókis
mámleketlik pedagogikalık instituti assistent oqıtıwshı*

ABAY SHOIRNING TURKMANCHA TARJIMALARI TAHLILI

*Begjanov Xalmuxammet Shirmametovich, Ajiniyoz nomidagi
Nukus davlat pedagogika instituti assistent o'qituvchisi*

ANALYSIS OF ABAY'S TURKMEN TRANSLATIONS

*Begjanov Xalmuxammet Shirmametovich, Nukus State
Pedagogical Institute named after Ajiniyaz assistant teacher*

АНАЛИЗ ТУРКМЕНСКИХ ПЕРЕВОДОВ ПОЭТА АБАЯ

*Бегжанов Холмухаммад Ширмаметович, Нукусский
государственный педагогический институт имени
Ажинияза ассистент-преподаватель*

<https://orcid.org/4009-0022-7878-754x>

e-mail:

begjanovxalmuxammed@gmail.com

Annotaciya: Maqalada qazaq akını Abaydın ádebiy miyrasınıń tırkmen ádebiyatında úyreniliwi hám kórkem awdarmaları, ádebiy tásir máseleleri sóz etiledi. Sonday-aq, Abay poeziyasınıń kórkem formalarınıń tırkmen shayırlarına etken ádebiy tásiiri, olardıń dóretiwshiligindegi ideya-tematikalıq uqsaslıqlar máseleleri izertlenedi.

Gilt sózler: ádebiy baylanis, poeziya, didaktika, ritm, filosofiya, intonaciya, kórkem awdarma.

Annotatsiya: Maqolada qozoq shoiri Abayning adabiy merosining turkman adabiyotida o'rganilishi va badiiy tarjimalari, adabiy ta'sir masalalari muhokama qilinadi. Shuningdek, Abay she'riyati badiiy shakllarining turkman shoirlariga qilgan adabiy ta'siri, ularning ijodidagi g'oyaviy-tematik o'xshashliklar masalalari tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: adabiy aloqa, poeziya, didaktika, ritm, falsafa, intonatsiya, badiiy tarjima.

Abstract: The article discusses the study and literary translations of the literary heritage of the Kazakh poet Abay in Turkmen literature, as well as issues of literary influence. Also, the literary influence of the artistic forms of Abay's poetry on Turkmen poets, the issues of ideological and thematic similarity in their work are investigated.

Keywords: literary communication, poetry, didactics, rhythm, philosophy, intonation, literary translation.

Аннотация: В статье обсуждаются вопросы изучения литературного наследия казахского поэта Абая в туркменской литературе, его художественных переводов и литературного влияния. Также исследуется литературное влияние художественных форм поэзии Абая на туркменских поэтов, вопросы идейно-тематического сходства в их творчестве.

Ключевые слова: литературная коммуникация, поэзия, дидактика, ритм, философия, интонация, художественный перевод.

Kirisiw. Qazaq ádebiyatınıń ullı wákili Abay (Ibrahim) Qunanbaev esaplanadı. Ol qazaq ádebiyatınıń hám qazaq ádebiy tiliniń tiykarın salıwshı, awdarmashı hám shayır bolıp, óziniń

ólmez-óshpez shıǵarmaları menen dúnya ádebiyatında úlken orınǵa iye. Ol tek ǵana qazaq ádebiyatınıń emes, al pútkil túrkiy xalıqlar mádeniyatınıń rawajlanıwına úlken úles qostı.

Abay xalıq dóretiwshiligini, shıǵıs hám batis ádebiyatın úyrenip, óziniń dóretiwshiliginde jańa ádebiy mektep jaratıwǵa eristi. Biz Abay shayırdı 1845-jılı Shıǵıs tawlarında tuwılǵan ullı tulǵa ekenin bilemiz. Abaydın dóretiwshilik jolı haqqında sóz etkende, Ábilqasım Ferdawsiy, Shayx Saadiy, Nizamiy Genjewiy, Fizuliy, Aliysher Nawayı, Maqtımqulı Pıraǵıy sıyaqlı Shıǵıstın ullı klassikleriniń shayır poeziyasında iz qaldırǵanın, ásirese, shayırdın lirikasına ádebiy tásir jasaǵanın ayrıqsha atap ótiw kerek.

Ádebiyatlar analizi. Abay shıǵarmaları túrkmenşe awdarmaları boyınsha M.Kösaýew. «Edebiyat barada söhbet», A.Bekmyradow. Edebiyatıy öwreniş, Askar A. Magtymguly we gazak edebiyaty sıyaqlı miynetleri jariq kórgen. Bul miynetlerde Abay hám túrkmen ádebiyatı baylanısı haqqında pikirler ayılǵan.

Dodalaw. Kúnshıǵıs shayırların ózine ruwxıy ustaz esaplaǵan. Usı kóz qarastan Abaydın dóretiwshiligindegi ádebiy tásirler máselesin búgingi ádebiyattanıw ilimi tiykarında izertlew aktual máselelerden biri. Biz de usı maqalamızda XVIII ásir túrkmen shayırdı Maqtımqulınıń ádebiy dástúrleri hám Abaydın dóretiwshiligi haqqında sóz etiwdi maqul kórdik.

Abay Qunanbaev óz dóretiwshiliginde Shıǵıs klassikleriniń ádebiy dástúrlerin dawam ettirip, klassik shayırlardı ózine ruwxıy ustaz esaplaǵan. Máselen, shayırdın:

*Fzuli, Shámsi, Sáyxali, Nauai, Saǵdi,
Firdousi, Xoja Xafiz – bu hámmási,
Mádát ber ya shaǵiri fáriyad.*

degen qosıq qatarlarında Fizuliy, Nawayı, Xafiz sıyaqlı shayırlardıń atın tilge alıw menen olarǵa dóretiwshilik jolında mádet beriwın múnajaat etedi. Abay shayırdın usınday pikirleri túrkmen klassikalıq shayırdı Maqtımqulınıń dóretiwshiliginde shıǵıs klassiklerine «Ustaz» dep múnajaat etiwlerinine júdá uqsas keletuǵını kózge taslanadı. Máselen, Maqtımqulı da óziniń «San bolsam» atlı qosıǵında:

*Abu Sagit, Omar Xayam, Xemedani,
Ferdóvsi, Nizami, Xafiz Pervani,
Jeleddin Rumi, “Jame ul-manı”,
Alardıń jayında men xem kán bolsam.
Damganıda yórgen ussat Novayı,
«Char divanı», «Perxat-Shirin» zıbanı,
Zaxreddin Babur, ƏMizan-ovzanı,*

Gashlarına barıp men Mejnun bolsam» [1:57-58] degen qatarlarda Shıǵıs klassikleri Abu Saǵıt, Omar Xayyam, Xemedanı, Firdáwsiy, Nizamiy, Xafiz, Jaleddin Rumiy, Alisher Nawayı, Zaxreddin Babır sıyaqlı ullı shaxs-shayırlardıń atın keltirip, olardı ózine ruwxıy ustaz esaplaydı. Eki shayırdı birdeylik kózge taslanadı. Yaǵnıy túrkmen shayırdı da, qazaq shayırdı da Shıǵıs klassiklerin úlken húrmet etip, olardıń shıǵarmaların oqıp, ádebiy dástúrlerin óz dóretiwshiliklerinde dawam ettirgen.

Eki shayırdın dóretiwshiligindegi uqsaslıq tamanlar olardıń, watan, el-xalıq, adam ómiri, táǵdiri haqqındaǵı qosıqlarında da kózge taslanadı. Sonıń ushın Maqtımqulı hám qazaq ádebiyatı boyınsha izertlew alıp barǵan ádebiyatshı A.Asqar usınday pikirlerdi bildiredi: «Qazaq dóretiwshiligine de, Maqtımqulınıń dóretiwshiligine de tán bolǵan panıy dúnyada adamnıń qısqa ómiriniń tez ótetuǵını haqqındaǵı pikirler bar. Ullı Sahrannıń eki ǵardash xalqınıń dúnya kózqarasınıń hám mentalitetiniń jaqınlıǵı kóp dárejede ulıwma adamzat ideyalarına hám dástúrlerine baylanıslılıǵı Maqtımqulınıń da, Abaydın da dóretiwshiliginde anıq kórinedi» [2:57-58]. Haqıyqatında da ádebiyatshınıń belgilegeni sıyaqlı Maqtımqulı hám Abay shayırdın qosıqlarında ideya-tematikalıq uqsaslıqlardı kóremiz. Bunday pikirlerdi ádebiyatshı A.Asqar «Keń peyillik, jaqsı nárselerge umtılıw, ápiwayı xalıqqa járdem beriw, hár bir adamnıń jaqsı pazıyletlerin júzege shıǵarıwǵa umtılıw, ezilgenlerge járdem beriw, teosifikalıq haqıyqatqa kóz jetkeriwge tárep joldı izlew – bulardıń barlıǵı qazaq hám túrkmen ádebiyatınıń eki klassikalıq shayırların birlestiretuǵın tiykarǵı faktorlar», - dep pikirini dawam etedi. Sonlıqta Maqtımqulınıń:

*Maqtımqulı sózle xerne bilenini,
Ózúne kemlik bil aytman ólenini.
Tarashlap shaglatıl kónle gelenini, Senden
sońkulara yadıǵar bolar* [3:57-58] degen qosıq qatarları Abaydın:

*Kóp adam dúniege boy aldırǵan,
Boy aldırıp, ayaǵın kóp shaldırǵan.
Óldi deuge siya ma, oylanǵarshi,
Ólmeytuǵın artına sóz qaldırǵan* [4:228]

degen qosıq qatarlarınıń ideya-tematikası bir-birine tipologiyalıq xarakterge iye ekeni málim. Sebebi, eki shayırdın qosıqlarında da adam ómirinde óziniń qara miyneti, bilimi, el-xalıq ushın

etken xizmetleri arqalı atın xalıqqa tanıtısa, ólgennen keyin de onıń atı bul dúnya da máńgi qaladı degen pikirlerdi ortaǵa qoyadı. Usı pikiplerdi Maqtımqulı «Tarashlap shaglatgıl kónle geleniń» dep, metaforalı súwretlese, Abay «Ólmeytuǵın artına sóz qaldırǵan» dep súwretley otırıp, «ólmeytuǵın sóz» sóz dizbegine urǵı beredi. Ol jáne de Pushkin, Lermontov, Tolstoydıń shıǵarmaların oqıp úyrengen. Shayır shıǵarmaları dúnyanıń kóplegen tillerine kórkem awdarma islendi. Usılarıń arasında shayırdıń shıǵarmaları túrkmen tiline de kórkem awdarma islenip, oqıwshılardıń inam etildi.

Shayır shıǵarmaları túrkmen shayırları Mámmet Seyidov tárepinen túrkmen tiline kórkem awdarma islendi. Shayır shıǵarmaları 1978-jılda «Türkmenistan» baspasınan Ashxabatta kitap bolıp járiyalandı. Gárezsizlik dáúirge kelip, Türkmenistanda, Ózbekstanda Abaydıń ádebiy miyrasın úyreniú boyınsha birqansha ilimiy izertleüler alıp barılmaqta. Shayırdıń shıǵarmaları túrkiy xalıqlarınıń 23 tiline kórkem awdarma islenip, Qazaqstanda, Nur-Sultan baspasınan kitap bolıp shıqtı. Kitap eki tomnan ibarat bolıp, sonıń ekinshi toımında shayırdıń túrkmen tilindegi kórkem awdarması filologiya ilimleriniń doktorları, professorlar Turganbay Keruenov, hám Ogulay Gaylievalar tárepinen awdarmalandı. Kitapqa sózbası jazǵan N.Esenmiradov. Biz de usı maqalamızda shayır shıǵarmalarınıń túrkmen tiline awdarılıwı jóninde pikir júritpekshimiz.

Qazaq xalqınıń ullı tulǵası Abay óziniń qosıqlarında úgit-násiyat tematikasına úlken itibar beredi. Sonıń menen birge sózdiń úlken áhmiyetke iye ekenin ayırıqsha belgileydi. Ol kórkem ádebiyatta, sózdi, sóz sheberligini gúrestin bas quralı dep esaplaydı:

*Óleń - sózdiń patshası, sóz sarası,
Qınnan qıstırar er danası.
Tilge jeńil, júrekke jılı tiip,
Tep-tegis jymır kelsin aynalası.*

[5:<https://wikisource.org>]. Qosıq qatarlarında shayır qosıq sózdiń patshası dep metaforalı súwretlewler arqalı sózdiń kúdiretin, júrekke jaǵımlı sózler hár bir adamdı mehir-muhabbetke aynaltıratuǵının kórkemlik penen bayanlaydı. Usı qosıq qatarları túrkmen tilinde mınaday tárizde kórkem awdarmalanǵan:

*Goşgy sözleń şasy, söz dürdänesi,
Ondan gudrat döredir adam danasy.*

*Ýyly mähir saçar ýaly ýürege,
Tekiz aksyn, gözel bolsun synasy.*

Türkmen tilindegi awdarmada da qosıqtıń hár bir sózi, hár bir qatarı altın-gümiske teńlestirilip, shayırlardıń maqtanıshına ılayıq dep esaplaǵan bahalı pikirleri tıp nusqasındaǵıday kórkem awdarma islengen.

Shayırdıń:

*Óleńge árkimniń-aq bar talası,
Sonda da solardıń bar tańdaması.
Ishi altın, sırtı kúmis sóz jaqsısı
Qazaqtıń kelistirer qay balası?*

-degen qosıq qatarları túrkmen tilinde:

*Goşgy goşmaklyga her kim höwesli,
Şöhratlanar diñe in ökde nesli.
Kimiń pikirleri tylladan bolsa,
Goşgusy lowurdar, kümüşdir misli,*

-kórinisinde awdarmalanǵan. Usı orında awdarmada qosıqtıń mánisini sol turısında saqlanıp, barınsha shayırdıń stili de kózge taslanadı. Xalıq arasında «Jaqsılıqtıń jolı uzaq» degen dana pikir bar. Abaydıń tapqırılıq izleniwleri hám tabısları haqqında oylaǵanda, álbette, bul dana pikirler yađına tusedi.

Shayırdıń dóretiwshiligin ilimiy tárepten izertlegen túrkmen ilimpazı M.Kósaevtiń pikirinshe, shayır óz xalqınıń poeziyasına lirikalıq janlardıń, poeziyalıq formaların, namalardıń jańa kórinislerin kirgizgen. Ayırımları Batis hám rus poeziyasınıń úlgeri, ayırımları shayırdıń jeke dóretiwshilik sheberliginiń jemisi bolıp tabıladı. Usı formaların ishinde Abaydıń altılıq, segizlik lirikası, olardıń dúzilisi ózgeshelikleri, ırǵaqlı sáykeslikleri menen ajralıp turadı. Shayırdıń dóretiwshiligin janlandırǵan bul súwretlew quralları qazaq poeziyasınıń milliy sheberligine aylandı.

Ásirese, shıǵarmalarınıń altılama buwını qazaq poeziyasınıń sońǵı dáwirinde keńnen qollanılǵan buwınlardan biri. Abay bendi haqqında pikir bildirgen uyǵır ádebiyatshısı M.Xamraev: «Onıń (Abaydıń) jüz jıl burın qazaq poeziyasına alıp kirgen jańalıǵı, yaǵnıy altılama hám segizlemesi tek ǵana qazaq poeziyasınıń jetiskenligi emes, al olar tuwısqan xalıqlardıń poeziyasına da óz tásirin tiygizdi» dep belgilep ótedi. Haqıyqatında da, kóplegen túrkiy tilles xalıqlardıń poeziyasında shayırdıń bul qosıqları múnásip orın iyeledi. Buni uyǵır shayırları Ilya

Baxtiya, ózbek shayırı Mirtemir hám duris dep esaplaydı[6:<https://wikisource.org>].

Türkmen poeziyasında Abay altılığının formasında jazılğan qosıqlardıń eń dáslepki úlğisi 1920-jıllar poeziyasında jazılğan bolıp, biziń dáwirimizge shekem jetip kelgen. Türkmen jazıwshısı Berdi Kerbabaevtıń 1928-jılı jazılğan «Altın qılısh» qosıgının bir bántine itibar bereyik:

Berk duraly, – a

Döş gereli, – a

Halk asuda yaşasyn, – b

Rahat ýörsün, – w

Eksin, orsun, – w

Çöplesin öz hoşasyn. – b

Kórip turğanımızday, bul jerde Abaydıń namaları uyqasqa salınğan hám saqlanğan. Olardıń ólshemi de qazaq poeziyasındağı segizlik hám jetilik buwınlarınıń aralasıwınan ibarat. 1940-jıllardan baslap Abay bántiniń áhmiyeti türkmen poeziyasında Rahmet Seyidov tárepinnen kópshilikke tanıla basladı. Rahmet Seyidovtıń 1956-jılı baspadan shıqqan «Tańlamalı shıǵarmalarında» Abay bántinde, onıń tásirinde jazılğan 30 dan aslam qosıqları bar. Biziń pikirimizshe, türkmen shayırı Raxmet Seyidov türkii poeziyasında bar bolğan kórkem formalaran paydalanğan. Raxmet Seyidovtıń óz poeziyasında Abay dóretiwshiliginen úlken sheberlik penen paydalanıwı hám onı kópshilikke tanıtıwı shayırdıń dóretiwshilik izlenisleri bolıp tabıladı. Abay shayırdıń qosıq formasınıń Rahmet Seyidovtıń dóretiwshiligine tereń kirip barıwı, onıń kúshli talantına beyimlesiwı nátiyjesinde shayırdıń hár bir qádeminde sol dóretiwshilikte jańa úlğiler jaratıwǵa háreket etkenin kóremiz.

Mine, shayırdıń «Ayıw tawınan tutqınǵa alınğan ayıw» haqqındağı qosıǵı:

Gijäñ ýary ǵagynda, – a

Aýylaryń dagynda – a

Aý nur saǵıardy. – b

Ýadaw aýagyn süýröp, – w

Elin dyzyna diröp – w

Biri ǵaǵıardy. – b

Shayırdıń bul qatarları Abay poeziyasınıń tiykarında payda bolǵanı sózsiz, sebebi qosıqtıń uyqasıw stili sonı kórsetedi. Eger Abaydıń qosıǵında pikirler uzın qatarlarda qalıplestirilse,

onda shayır ondağı pikirlerdi kıska buwınlı qatarlar menen qalıplestire alǵan. Bul qosıqtıń ritmikalıq xarakterin ózǵertedi.

Abaydıń rubayı ólsheminde jazılğan qosıqları, shayır Mammet Seyidovtıń türkmen tilindegi awdarması júdá sátti shıqqan.

«Söýsün tuýs ýürekden, kim kimi soýse,

Dänmesin sözünden, örtense-köýse,

Gyrmyzy ýüpeǵıñ reńkin bozar, Töwerekden

özge bir reńk degse...» [7:10]

Sonday-aq, türkmen jazıwshıları Berdi Kerbabaev, Ata Govshudov, Mati Kosaev hám Kerim Gurbanpesov sıyaqlı shayırlar Abaydıń filosofiyalıq pikirlerin óz dóretiwshiliginde rawajlantırǵan[8:17-18]. Shayır poeziyası hám filosofiyası dóretiwshiligi türkmen ádebiyatınıń rawajlanıwına túrli jollar menen tásir etti. Onıń adamgershilik, keń peyillik, jaqsı páziyetler, ilim jetiskenlikleri haqqındağı kózqarasları türkmen ádebiyatındağı ádebiy qádiriyatlardı bekkemledi. Adamzattıń jetilisiwi, ilim arqalı rawajlanıwı haqqındağı pikirleri bolsa, türkmen ádebiyatında Maqtımqulı Pıraǵanıń dóretiwshiligindegi úǵıt-násiyat mazmundağı qosıqlar menen únles keledi.

Juwmaqlaw. Juwmaqlap aytqanda türkmen ilimpazları Abay dóretiwshiligi menen baylanıslı ilimiy izertlewler alıp barıp, onı türkmen oqıwshılarına keńnen tanıstırdı. Abay Qunanbaevtıń dóretiwshiligi türkmen hám qazaq ádebiyatın bir-birine jaqınlastırıwda kópri xızmetin atqaratıwın sózsiz. Abay shayırdıń poeziyası búgingi künde de úlken áhmiyetke iye bolıp, türkii xalıqlar ádebiyattanıwında úyrenilmekte.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Magtymguly.Eserler ýgyndysy. I Jilt. Aşgabat, MGI, 2012. –B. 57-58.
2. Askar A. Magtymguly we gazak edebiyaty. Miras jurnaly, Aşgabat, 2016. №1. –B. 57-58.
3. Abay. Shıǵarmaları. Almatı, 1961. –B. 228.
4. Abay jáne xalıq aǵartu isi. <http://pps.kainar-edu.kz>.
5. Abay Kunanbayew. Goşgular.Aşgabat 1990
6. Abay. Shıǵarmaları. Almatı, 1961. –B. 228.
7. M.Kösaýew. Edebiyat barada söhbet. Aşgabat-2010.
8. A.Bekmyradow. Edebiyatı öwreniş. Aşgabat-1978.

INGLIZ TILIDAGI RANG KOMPONENTLI MAQOLLARNING STILISTIK XUSUSIYATLARI

Mengnarova Maftuna Toshboy qizi, Termiz iqtisodiyot universiteti
“Ingliz filologiyasi” kafedrası o‘qituvchisi

STYLISTIC FEATURES OF COLOR-COMPONENT PROVERBS IN THE ENGLISH LANGUAGE

Mengnarova Maftuna Toshboy qizi, Termez University of Economics,
Lecturer at the Department of English Philology

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ С ЦВЕТОВЫМ КОМПОНЕНТОМ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Менгнарлова Мафтуна Тошбой кызы, Термезский университет
экономики, преподаватель кафедры “Английская филология”

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz tili paremiologiyasida rang komponentli maqollarning stilistik va semantik xususiyatlarini tadqiq etadi. Maqolada rang simvolikasining metafora, epitet va parallelizm kabi stilistik vositalar orqali namoyon bo‘lishi tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida ranglarning nafaqat vizual tushuncha, balki inson hissiyotlari va ijtimoiy normalarni ifodalovchi lingvokulturologik kod ekanligi isbotlangan.

Kalit so‘zlar: maqol, frazeologiya, stilistika, rang komponenti, lingvokulturologiya, semantika, metafora, ramziy ma’no.

Abstract: This article investigates the stylistic and semantic features of color-component proverbs in English paremiology. The study analyzes the manifestation of color symbolism through stylistic devices such as metaphor, epithet, and parallelism. The research results prove that colors are not merely visual concepts but serve as linguo-culturological codes expressing human emotions and social norms.

Keywords: proverb, phraseology, stylistics, color component, lingua-culturology, semantics, metaphor, symbolic meaning.

Аннотация: В данной статье исследуются стилистические и семантические особенности пословиц, содержащих цветовую составляющую, в английской фразеологии. Анализируется проявление цветовой символики посредством таких стилистических приемов, как метафора, эпитет и параллелизм. Результаты исследования доказывают, что цвета — это не просто визуальные понятия, а лингвокультурологические коды, выражающие человеческие эмоции и социальные нормы.

Ключевые слова: пословица, фразеология, стилстика, цветовая составляющая, лингвокультурология, семантика, метафора, символическое значение.

KIRISH. Mavzuning dolzarbligi.

Zamonaviy tilshunoslikda tillarning o‘zaro madaniy aloqalarini o‘rganish, ayniqsa, xalq og‘zaki ijodi namunalari aks etgan milliy mentalitetni tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Ranglar inson idrokining ajralmas qismi bo‘lib, ular maqollarda oddiy rang xususiyatidan ko‘ra ko‘proq ko‘chma (stilistik) ma’noda keladi. Ingliz

tili paremiyasida rang komponentli maqollarning stilistik xususiyatlarini o‘rganish, tilning estetik va ekspressiv imkoniyatlarini ochib beradi.

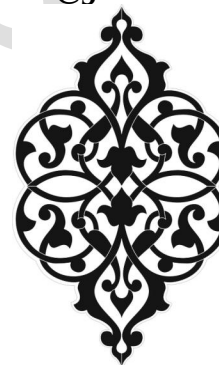
Tadqiqotning maqsadi. Ingliz tilidagi rang komponentli maqollarni yig‘ish, ularni stilistik vositalar turiga ko‘ra tasniflash va ularning badiiy-estetik vazifalarini aniqlashdan iborat.

<https://orcid.org/0000-0003-0514-1310>

e-mail:

Mengnorovamaftuna932@gmail.com

METOD. Maqolada deskriptiv (tavsiflash), komponent tahlil va lingvostilistik tahlil metodlaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM. Maqollarda rang simvolikasining nazariy asoslari. Ranglar dunyo manzarasini (linguistic picture of the world) shakllantirishda shunchaki vizual xususiyat emas, balki chuqur kognitiv va madaniy axborot tashuvchi vosita hisoblanadi. Lingvistik tadqiqotlarda rang komponentli maqollarning o'zni ularning konnotativ (qo'shimcha ma'no) va simvolik funksiyalari bilan belgilanadi.

Ingliz madaniyati va tafakkurida ranglar insonning ma'naviy-axloqiy dunyosi, ijtimoiy kelib chiqishi va psixologik holatini ifodalovchi universal kodlardir. Quyida asosiy rang komponentlarining lingvokulturologik tahlili keltirilgan:

-White (Oq): Ingliz tili paremiyalarida “oq” rangi asosan ijobiy semantika bilan bog'lanadi. U poklik, begunohlik va halollik timsolidir. Biroq, ba'zida “salbiy oqlik” tushunchasi ham uchraydi (masalan, *white lie* — zararsiz yolg'on). Maqollarda oq rang ko'pincha qora rangga antiteza sifatida kelib, yaxshilikni ifodalaydi.

-Black (Qora): Ushbu rang ingliz tilida eng boy konnotatsiyaga ega komponentlardan biridir. U ko'pincha motam, yovuzlik, xavf yoki ijtimoiy

past tabaqani ifodalaydi. Masalan, “*The devil is not so black as he is painted*” maqolida “black” komponenti yomonlikning darajasini belgilash uchun stilistik vosita sifatida qo'llangan.

-Green (Yashil): Bu rangning semantika maydoni ikki xil:

1. Tabiat va hayotiylik.
2. Tajribasizlik, xomlik yoki hasad.

Inson hissiyotlarini tasvirlashda “yashil” ko'pincha salbiy, ya'ni hasadgo'ylik ma'nosida keladi (masalan, *green-eyed monster* — hasad timsoli).

-Red (Qizil): Ingliz paremiyalarida qizil rang kuchli emotsiya, xavf yoki g'azab belgisi sifatida uchraydi. Shuningdek, u quvonch va bayram ramzi ham bo'lishi mumkin, lekin maqollar doirasida ko'proq ogohlantirish va hayajon mazmunini tashiydi.

Rang komponentli maqollarning nazariy tahlili shuni ko'rsatadiki, ularda rangning denotativ ma'nosi (ya'ni uning fizika nuqtayi nazaridan ko'rinishi) deyarli butunlay yo'qolib, uning o'zini madaniy-tarixiy tajriba natijasida shakllangan ko'chma ma'no egallaydi. Bu jarayon tilshunoslikda semantik determinatsiya deb ataladi va maqolning umumiy stilistik mazmunini belgilab beradi.

Rang	Simvolik ma'nosi	Stilistik vazifasi
White	Poklik, adolat	Epitet, metafora
Black	Yomonlik, xato	Antiteza, simvol
Green	Hasad, tajribasizlik	Individualizatsiya
Blue	Kamyoblik, kayfiyat	Idiomatik ibora

Stilistik tasnif va tahlil. Ingliz tili paremiologik fondida rang komponenti shunchaki bezak emas, balki maqolning semantik markazini (semantic core) shakllantiruvchi vositadir. Rangli maqollarda ekspressivlikni ta'minlovchi asosiy stilistik vositalarni quyidagicha tizimlashtirish mumkin:

1. Metafora va metonimiya (metaphor and metonymy). Rangli maqollarning 70% dan ortig'i metaforik ko'chimga asoslanadi. Bunda rang insonning psixologik holati yoki ijtimoiy hodisaning kognitiv modeli bo'lib xizmat qiladi. Misol: “*The grass is always greener on the other*

side of the fence”. Stilistik tahlil: Ushbu maqolda “greener” (yashilroq) komponenti vizual rangni emas, balki “idealistik tasavvur” va “qoniqmaslik” metaforasini ifodalaydi. Bu yerda tabiat rangining inson hissiyotiga ko'chishi (transferred epithet) kuzatiladi. Yashil rang boylik va unumdorlik simvoli sifatida insonning subyektiv intilishlarini stilistik jihatdan bo'rttirib ko'rsatadi. Misol: “*A black hen lays a white egg*”. Stilistik tahlil: Metafora bu yerda insonning kelib chiqishi va uning amallari o'rtasidagi farqni ko'rsatish uchun xizmat qilgan. “*Black hen*” – kamtarona yoki

yomon sharoit, “white egg” – yaxshi natija metaforasidir.

2. Antiteza va kontrast. Antiteza maqolning didaktik (oʻrgatuvchi) funksiyasini kuchaytiradi. Odatda “Black” va “White” qarama-qarshiligi axloqiy oʻlchovlarni ifodalash uchun qoʻllaniladi. Misol: “Two blacks don’t make a white”. Stilistik tahlil: bu maqolda leksik antiteza qoʻllanilgan. Ikki salbiy tushuncha (black) bitta ijobiy tushunchani (white) hosil qila olmasligi mantiqiy va stilistik parallelizm orqali isbotlanadi. Ranglar bu yerda “xato” va “haqiqat” tushunchalarining semantik ekvivalenti (semantic equivalent) vazifasini oʻtaydi. Misol: “Every cloud has a silver lining”. Stilistik tahlil: “Cloud” (qora/toʻq bulut) va “silver” (kumushrang/yorugʻlik) oʻrtasidagi kontrast hayotdagi qiyinchilik ortida yaxshilik borligini obrazli ifodalaydi.

3. Epitet va Giperbola (Epithet and Hyperbole). Baʼzi rang komponentlari maqol tarkibida turgʻunlashib, kuchli emotsional boʻyoq beruvchi epiteta aylanadi. Misol: “Once in a blue moon”. Stilistik tahlil: “Blue” (koʻk) rangi bu yerda astronomik hodisaga ishora qilsa-da, maqol tarkibida giperbolik epitet vazifasini bajaradi. Tabiatda oyning koʻk rangga kirishi deyarli imkonsizligi orqali “kamyoblik” tushunchasi stilistik jihatdan maksimal darajada kuchaytirilgan. Misol: “To be in the red / To be in the black”. Stilistik tahlil: bu yerda rang metonimiyasi iqtisodiy holatni (zarar yoki foyda) ifodalovchi rangli epitet sifatida namoyon boʻladi (bu qadimda buxgalteriya kitoblarida qizil va qora siyoh ishlatilishidan kelib chiqqan).

4. Sintaktik parallelizm va alliteratsiya. Rangli maqollarning yodda qolarli boʻlishi koʻpincha ularning fonetik va sintaktik qurilishi bilan bogʻliq. Misol: “The gray hair is a crown of glory”. Stilistik tahlil: “Gray hair” (oq/kulrang soch) komponenti qarilikni ifodalovchi sinekdoxa (qism orqali butun) hisoblanadi. Parallelizm “Gray hair” = “Crown of glory” formulasi asosida qurilgan boʻlib, qarilikni ulugʻlashga qaratilgan estetik vazifani bajaradi. Misol: “A golden key can

open any door”. Stilistik tahlil: “Golden” (oltin rang/tilla) epitetining qoʻllanilishi maqolning umumiy ritmik qurilishiga boylik va qudrat maʼnosini yuklaydi. “Golden” va “door” soʻzlari oʻrtasidagi assotsiatsiya maqolning taʼsirchanligini oshiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Tadqiqot davomida ingliz tilidagi 100 dan ortiq rangli maqollar tahlil qilindi. Statistik maʼlumotlarga koʻra:

“Black” va “White” komponentli maqollar jami paremiyalarning 40%ini tashkil qiladi. Bu ranglarning axloqiy dikotomiya (yaxshi va yomon) bilan bogʻliqligi bilan izohlanadi. “Green” komponenti koʻpincha tabiat va tajribasizlik bilan (20%) bogʻliq maqollarda uchraydi. Stilistik jihatdan metaforalashish darajasi 75%ni tashkil etadi, yaʼni rang deyarli barcha maqollarda oʻzining toʻgʻri denotativ maʼnosidan uzoqlashgan.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, ingliz tilida rang komponentli maqollar shunchaki rangni tavsiflamaydi, balki chuqur stilistik yukka ega. Ular tilning obrazlilikini taʼminlashda metafora, antiteza va simvolizm kabi vositalar orqali xalqning asriy tajribasini ixcham va taʼsirli shaklda yetkazib beradi. Ranglar ingliz tili paremiyalarida semantik markaz boʻlib xizmat qiladi va tildagi emotsionallikni oshiradi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Permyakov G.L. *From Proverb to Folk-tale: Notes on the General Theory of Cliche*. – Moscow: Nauka, 1979.
2. Mieder W. *Proverbs: A Handbook*. – Greenwood Publishing Group, 2004.
3. Taylor Archer. *The Proverb*. – Harvard University Press, 1931.
4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago University Press, 1980.
5. Baratov A.P. *English-Uzbek Dictionary of Proverbs*. – Tashkent, 2010.
6. Курбанбаева, М. (2023). Пословицы и поговорки со схожим значением в русском и узбекском языках и общность народной мудрости. *Tamaddun nuri jurnali*, 4(43), 15-18.

KOREYS-O'ZBEK ADABIYOTINING YANGI DAVRI

Kadirov Timur Raxmatilloevich, O'zbekiston davlat jahon chet tillar universiteti mustaqil izlanuvchisi

A NEW STAGE IN KOREAN-UZBEK LITERATURE

Kadyrov Timur Rakhmatilloevich, Independent Researcher, Uzbekistan State University of World Languages

НОВЫЙ ЭТАП КОРЕЙСКО-УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Кадыров Тимур Рахматиллоевич, независимый соискатель Узбекского государственного университета мировых языков

<https://orcid.org/0009-0005-8983-9578>
e-mail: rameo_113@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada Koreys-o'zbek adabiy aloqalarining yangi bosqichi va hamkorlikning istiqbollari yoritilgan bo'lib, har ikki mamlakatning she'riy tarjimalari batafsil yoritilishi orqali, tarjimada ikki madaniyat naqadar bir-birini tushunishiga va qadrlashiga ko'proq urg'u berilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston va Koreya diplomatik aloqalari, adabiy aloqalar, tarixiy va madaniy kontekst, she'riyat, koreys tili va adabiyoti markazi.

Annotation: This article highlights a new stage in Korean-Uzbek literary relations and prospects for cooperation, through more detailed coverage of poetic translations from both countries, with a greater emphasis on how much the two cultures understand and value each other in translation.

Key words: Uzbekistan–Korea diplomatic relations, literary relations, historical and cultural context, poetry, Center for Korean Language and Literature.

Аннотация: В этой статье освещается новый этап корейско-узбекских литературных отношений и перспективы сотрудничества, благодаря более подробному освещению поэтических переводов обеих стран, с большим акцентом на то, насколько две культуры понимают и ценят друг друга в переводе.

Ключевые слова: дипломатические отношения между Узбекистаном и Кореей, литературные связи, исторический и культурный контекст, поэзия, Центр корейского языка и литературы.

KIRISH (INTRODUCTION). O'tgan 30 yillik davr mobaynida har ikki davlat tomonlari siyosiy, savdo-iqtisodiy, madaniy-gumanitar aloqalarni rivojlantirish bo'yicha qator yutuqlarga erishdilar. Ayniqsa, o'tgan yillar davomida madaniy-gumanitar hamkorlik yo'nalishida samarali ishlar olib borildi. Buni Xanguk xorijiy

tillar universiteti Markaziy Osiyo tadqiqotlar instituti tadqiqotchisi Yun Si Naning xalqaro forumda bildirgan fikrlari ham tasdiqlaydi.¹ O'zbekistonda har ikki davlatlar o'rtasida ta'lim sohasidagi hamkorlik yuqori darajaga erishdi. Xususan, ta'lim sohasida Toshkentda 1992-yildan

¹ Koreys adabiyoti [Matn]: o'quv qo'llanma/ tuzuvchilar: U.Saydazimova [va boshalar.]. - Toshkent: istiqlof, 2015.-20-21b.

boshlab Koreya ta'lim markazi faoliyat ko'rsatib kelmoqda.

1995-yili Koreya Respublikasi Milliy Assambleyasida «Koreya-O'zbekiston» do'stlik parlamenti uyushmasi tuzilganini,² 2016-yili O'zbekiston va Koreya Respublikasi strategik hamkorlik haqidagi qo'shma deklaratsiyani imzolaganishini ushbu do'stlik aloqalarining yanada mustahkamlanishiga asos sifatida baholash mumkin.

O'zbekistonda muntazam ravishda Koreya Respublikasining madaniyat kunlari o'tkaziladi. Mamlakatimiz aholisi koreys filmlari, kuy va qo'shiqlari, kitoblari bilan tanishadilar. 2017-yilda O'zbekistonda koreys millatiga mansub fuqarolarning istiqomat qilayotganligining 80 yilligi keng ko'lamda nishonlandi. O'zbekistonda koreys tili, madaniyati, adabiyoti, tarixiga bo'lgan qiziqish kundan-kunga o'sib borayotganini ham aynan shu bilan izohlash mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (MATERIALS AND METHODS).

“O'zbekiston madaniyati singari, Koreya madaniyati ham umuminsoniy madaniyat xazinasiga ulkan hissa qo'shgan. Uning an'anaviy, ma'naviy qadriyatlari insonni kamolot cho'qqilariga ko'tarish, uni dunyoning rang-barangligini anglab yetayotgan va shu asosda o'z dunyoqarashi va borliq haqidagi tasavvurlarini takomillashtirayotgan shaxs sifatida kamol toptirish uchun imkoniyat yaratadi. Koreya madaniyati o'z ildizlari bilan uzoq moziyga borib taqaladi, bu esa o'z-o'zidan bitmas tuganmas bu madaniy merosni o'rganish, uning mohiyatini yoritib berish vazifasini belgilaydi. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, koreys madaniyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan adabiyot, xususan, o'rta asr mumtoz adabiyoti alohida ahamiyat kasb etadi. “O'zbekiston va Koreya respublikalari o'rtasida har tomonlama hamkorlikning chuqurlashuvida madaniy aloqalar muhim rol o'ynaydi, zero, mashhur olim N.Berdyayev ta'kidlaganidek, “jamiyat hayotida ma'naviy ustunlik madaniyat

qo'lidadir. Jamoatchilikning qimmatini va sifati madaniyat sifatining yuksaklik darajasi bilan o'lchanadi”.³ Adabiyot, madaniyatning mohiyatini belgilaydigan asos hisoblanadi. “Adabiyot bu so'z san'ati” deya bejizga ta'rif berilmagan. Insoniyatning estetik qimmatini, uning ichki dunyosini, dunyoqarashi va olamga munosabatini aks ettiradigan san'atdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (DISCUSSION AND RESULTS).

O'zbekiston va Koreya respublikalari o'rtasidagi o'zaro madaniy aloqalar kundan kunga o'sib bormoqda. Koreya tarixi, adabiyotiga tegishli bo'lgan darsliklar oliy ta'lim muassasalari tomonidan talaba yoshlar e'tiboriga havola etilayotgani bunga yaqqol misol bo'la oladi. U. Saydazimova va D.Ismatullayevlar tomonidan tuzilgan darslik “Koreys adabiyoti jahon adabiyoti kontekstida” deb nomlanadi. Ushbu darslik koreys adabiyoti tarixi hamda koreys adabiyotiga xitoy, yapon, rus, hind va Yevropa adabiyotlarining ta'siri haqida so'z boradi. Ushbu darslikda “XX asr boshida Yaponiya tomonidan Koreyaning anneksiya qilinishi yarimorolda kapitalistik tuzum o'rnatilishiga olib keldi. Bu XIX asr G'arbda kuzatilgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning amalida Koreyada ham yuzaga kelishini anglatadi. XX asr boshi koreys yozuvchi va shoirlarining mazkur davr koreys adabiyotida yuz bergan ulkan o'zgarishlar haqida hukm chiqarish imkonini beradi. Bu o'zgarishlar eng avvalo asr boshida Koreyaning jadal sur'atlarda rivojlanishi bilan belgilanadi” deb ta'kidlanadi. Aytaylik, koreys xalqining urf-odatlarini, milliy o'ziga xosliklarini yuksak badiiy saviyada tasvirlab bergan ijod namunalari o'zbek adabiyotida uchratish mumkin. Bunga misol qilib quyidagi kitoblarni keltirishimiz mumkin: U.Saydazimova tomonidan tuzilgan “Koreys adabiyoti tarixi” nomli kitobda kitobxonga koreys an'anaviy adabiyotining rivojlanish tarixi, ilk yodgorliklari, XIX asrgacha bo'lgan nasr va nazmning namunalari taqdim etiladi. Shu bilan birga koreys adabiyoti

² 2024 YIL O'zbekiston-Koreya yozuvchilar konferensiyasi/
2024 한국-우즈베키스탄 작가대회, 5-10.

³ 2024 YIL O'zbekiston-Koreya yozuvchilar konferensiyasi/
2024 한국-우즈베키스탄 작가대회, 6-7.

rivojlanish bosqichlarini ko'rsatadigan davr bo'yicha asosiy xususiyatlarini ochib berishga, ulardan eng yorqinlarini ko'rsatib berishga harakat qilingan. U yoki bu adabiy davr manzarasini tavsiflab bergan yetakchi yozuvchi va shoirlarning ijodi hamda ularning mashhur asarlari ko'rsatilib o'tilgan. Ushbu kitobda koreys adabiyoti tarixining asosiy xususiyatlari, undagi inson va tabiat tasvirlaridagi o'zgarishlarni e'tiborga olgan holda, o'rta asr koreys adabiyoti tarixini besh davrga bo'lib ko'rsatilgan. Kitobxon uchun, Ilk adabiyot. Uch podsholik va silla davri (X asr o'rtalarigacha bo'lgan davr), Koryo adabiyoti, Choson (Li) sulolasi adabiyoti (XV-XIX asrlar), Koreys tilidagi nasriy janrlarning xususiyatlari (XVII-XIX asrlar) kabi mavzularda Koreya adabiyotini davrlashtirgan holda keng ko'lamda yoritib berilgan. "Zamonaviy koreys she'riyati antologiyasi" deb nomlangan kitobda, zamonaviy koreys she'riyatini davrlashtirilgan holda havola qilingan. Ushbu kitob U.Saydazimova, Choi So Yong, Xvan L, N.Shakirova, Kim O, Kim Ye, T.Kimlar tomonidan tuzilgan. Ushbu kitobdan XIX asr oxirlari va XX asrning 1950-yillargacha bo'lgan davrdagi koreys she'riyatining eng asosiy janrlarga oid she'rlar tarjimasi o'rin olgan. Kitob uch qismdan iborat bo'lib birinchi qismida XX asr 1910-yillarda, ikkinchi qismiga XX asrning 1920-yillarida, uchinchi qismiga XX asrning 1930-1950-yillarigacha yaratilgan she'riy asarlar kiritilgan. Ushbu kitobda koreys shoirlaridan Xvan Xyon, Che Nam Son, Pak Yong Xi, Lim Xva, Kim Sovol, Xan Yon Un va h.k koreys shoirlarining she'rlaridan o'zbek tiliga tarjima qilinib, namunalar keltirilgan. "Klassik koreys she'riyati antologiyasi" Saydazimova U, Choi So Yong, Xvan L, Shakirova N, Kim O, Kim Ye lar tomonidan tuzib chiqilgan bo'lib kitobda koreys klassik she'riyatini to'rt qismga bo'lib o'rganilganligining guvohi bo'lamiz.⁴ Birinchi qismga ilk o'rta asrda yaratilgan xyanga she'riy asarlar, ikkinchi qismga "Koryo qo'shiqlari" (XIII asrdan keyingi davr), uchinchi qismga sijo she'rlari (XV-XVIII asrlar),⁵ to'rtinchi qismga

esa kasa va chapka she'riy asarlari kiritilgan bo'lib, ushbu kitob, mantiqiy jihatdan bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan beshta bo'limdan tashkil topgan bo'lib, bular quyidagilardir: Qadimgi qo'shiqlar: Xyanga va Koryo kayo, Koryo qo'shiqlari, Qisqa qo'shiqlar: Sijo, Yangi davr qo'shiqlari: Chan sijo, Ohangli satrlar, Kasa va Chapka. Kitobda keltirilgan she'riy namunalarning salmoqli qismini buddaviylik va konfutsiychilik qarashlari bilan uzviy bog'liqdir. Masalan, Volmyonning "Marhuma opam haqida" yoki bo'lmasam Him Yonning "Ko'r bolaning iltijosi", Kyunyoning "Budda ta'limotlariga doimo amal qilaman", "Qonun g'ildiragi orqaga aylansin, deya iltijo qilaman" va boshqa she'riy parchalarda buddizm g'oyalarining aks etganligining guvohi bo'lamiz. "Ularda dunyoni uqubat va baxtsizliklardan xalos etuvchi Buddaning ulug'ligi madh etilgan". Kitobda keltirilgan she'riy parchalarda biz "tabiat va ishq muhabbat mavzusi koreys she'riyatining bir-biri bilan chamcharchas bog'liq mavzulari" ekanligining guvohi bo'lamiz. "Koreys she'riyatida tabiat o'ziga xos etnografik xususiyatlar, ko'p qirrali ananaviy obrazlar – tog', archa, kedr, bambuk, turna, xrizantema va shunga o'xshash narsalar, yilning turli fasllari – xazonrezgi kuz, muzaffar ilk bahor, kunning bo'laklari – erta tong, oqshom" kabi mativlar tashkil etadi. "Zamonaviy koreys nasri antologiyasi" deb nomlangan to'plamga XIX- asr oxiri- XX asrning 1950-yillarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga olgan yangi koreys nasrining eng sara namunalari kiritilgan.

O'zbekiston Respublikasi Sharq yulduzi jurnalining 1950-yilda chop etilgan 9 sonida ham koreys shoirlaridan Kim Dyo Gyu qalamiga mansub "Stalinni olqishlayman", Pak Pxan Yan qalamiga mansub "Pxenyan Madhiyasi", Li Vob U qalamiga mansub "Tinchlik tili", Byak In Dyun qalamiga mansub "Yer islohoti kuni", Kim San O ga tegishli "Nafrat alangasi" deb nomlangan she'rlar Shuxrat tomonidan rus tili vositachiligida o'zbek tiliga tarjima qilingan.

⁴ 2024 YIL O'zbekiston-Koreya yozuvchilar konferensiyasi/
2024 한국-우즈베키스탄 작가대회, 10-11.

⁵ 2024 YIL O'zbekiston-Koreya yozuvchilar konferensiyasi/
2024 한국-우즈베키스탄 작가대회, 12-13.

Badiiy tarjima adabiyotlarning o‘zaro ta’siri va bir-birini boyitishi deb ataladigan muhim jarayonlarning jonli va amaliy zaminidir. Badiiy tarjima – eng ko‘p muammoli san’atlardan biri, bizning davrimizda ta’bir joiz bo‘lsa, ko‘p tarmoqli xo‘jalik: o‘zbek tilidan tarjima, Sharq tillaridan tarjima va Sharq tillariga tarjima, biror til vositachiligida qilinadigan tarjima, asl nusxadan qilinadigan tarjima va h.k. bu tarmoqlardan har birining o‘ziga xos muammoli jihatlari mavjud. Sharq tilidan va Sharq tiliga tarjimalar yildan-yilga kengayib bormoqda, va buning natijasida badiiy tarjima masalasida yangidan yangi muammolar ko‘tarilmoqda. “Ilgari o‘zbek adabiyotining namunalari boshqa tillarga tarjima qilish asosan uchinchi til, ya’ni rus tili orqali amalga oshirilardi. Bu borada qilingan katta-katta ishlarni munosib baholagan holda, endilikda adabiyotimizning eng yetuk asarlarini bevosita ona tilimizdan g‘arb va sharq tillariga tarjima qilishga qaratilgan ishlarni kuchaytirish lozim. Buning uchun xorijiy tillarni, adabiyot va badiiy tarjima san’atining nazariy va amaliy jihatlarini har tomonlama puxta egallagan mutaxassislarni tayyorlash imkoniyati bizda mavjud”.⁶

Adabiy aloqalar badiiy tarjima, adabiy ta’sir, jonli muloqotlar, ijodiy hamkorlik, do’stona munosabatlar, ustoz-shogird an’analari o‘zanida shakllangan, - millatning ma’naviy-madaniy taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega jarayondir. O‘tgan yili O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasida mamlakatimiz ijod ahlining Koreya Respublikasi yozuvchi va shoirlari bilan uchrashuvi bo‘lib o‘tdi.⁷

Bugungi kunda koreys va o‘zbek adabiy aloqalari jahon adabiyoti jarayonining ajralmas qismi sifatida tasavvur etamiz. Buning uchun esa koreys-o‘zbek adabiy aloqalarini yangi va yuksak bosqichga ko‘tarish lozimligini ko‘rsatadi. Hozirgi o‘zbek adabiyotining ko‘rki bo‘lgan asarlarni koreys tiliga, koreys xalqi adabiyotining mumtoz

namunalarini esa o‘zbek tiliga tarjima qilish, bir tomondan, milliy adabiyotimizga yangi adabiy havoning kirib kelishiga, yangi badiiy-uslubiy izlanishlarning g‘uncha ochishiga imkon bersa, ikkinchi tomondan, xalqlarning o‘zaro yaqinlashuvi, binobarin, notinch dunyoda tinchlik-totuvlik, mehr va muhabbat urug‘ni sepishiga sharoit yaratadi.

XULOSA (CONCLUSION).

2. Tarjima adabiyoti

-Koreys adabiyoti O‘zbekistonda ko‘proq tarjima qilingan. Masalan, koreys yozuvchilari Kim So-wol, Han Kang, Shin Kyong Suk va boshqa zamonaviy mualliflarning asarlari o‘zbek tiliga tarjima qilingan.

-Shu bilan birga, o‘zbek adabiyoti Koreyada tarjima qilinadi, xususan, Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, O‘tkir Hoshimov, Chingiz Aytmatov asarlari koreys tiliga tarjima qilinib, o‘qiydigan auditoriya kengaydi.

-Tarjima jarayoni orqali ikki madaniyat bir-birini tushunish va qadrlash imkoniga ega bo‘ladi.

3. Zamonaviy adabiy aloqalar

-Kitob yarmarkalari va madaniy tadbirlar: Toshkent va Seul shaharlarida kitob yarmarkalari va madaniy festivallar doirasida ikki mamlakat yozuvchilari va tarjimonlari uchrashadi.

- Talabalar va olimlar almashuvi: O‘zbekistonlik va koreys talabalari adabiyot fakultetlarida bir-birining klassik va zamonaviy adabiyotini o‘rganadilar.

-Madaniyatlararo loyihalar: Masalan, “Koreys tili va adabiyoti markazi” Toshkentda ochilgan va koreys tilidagi asarlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishni rag‘batlantiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Мирзиёев Ш.М. Ҳаракатлар стратегияси. – Ташкент. 2017.- С-3.
2. 2025 한국-우즈베키스탄 작가대회, 76-78.
3. Korea National Research Foundation <https://www.kri.go.kr/kri2>.

⁶ Koreys adabiyoti [Matn]: o‘quv qo‘llanma/ tuzuvchilar: U.Saydazimova [va boshalar.]. - Toshkent: istiqlool, 2015.-23-24b.

⁷ 2025 한국-우즈베키스탄 작가대회, 70-76

XITOI FILOLOGIK TADQIQOTLARIDA MADANIY TAFOVUTLIK VA LAKUNARLIKNING O'ZARO MUNOSABATI

*Ismatullayeva Nargiza Rasuljanovna, Tarjimashunoslik,
tilshunoslik va xalqaro jurnalistika oliy maktabi, Toshkent davlat
sharqshunoslik universiteti, dotsent (PhD)*

THE INTERRELATION BETWEEN CULTURAL DIFFERENCES AND LACUNARITY IN CHINESE PHILOLOGICAL STUDIES

*Ismatullayeva Nargiza Rasuljanovna, Higher School of
Translation Studies, Linguistics and International Journalism
Tashkent State University of Oriental Studies,
Associate Professor (PhD)*

ВЗАИМОСВЯЗЬ КУЛЬТУРНЫХ РАЗЛИЧИЙ И ЛАКУНАРНОСТИ В КИТАЙСКИХ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

*Исматуллаева Наргиза Расулжановна, Высшая школа
переводоведения, языкознания и международной
журналистики, Ташкентский государственный университет
востоковедения, доцент (PhD)*

<https://orcid.org/0000-0001-8306-5376>

e-mail:
ismatullayeva.nargiza@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada xitoy filologik tadqiqotlarida, xususan tarjimashunoslik, tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslik doirasida madaniy tafovutlik va leksik lakunarlik hodisasining o'rganilishi tahlil qilinadi. Xitoy tilshunosligida lakunani ifodalash uchun qo'llaniladigan terminlar hamda ularning ilmiy talqinlari yoritiladi. Xitoylik olimlarning lakunani asosan milliy xos so'zlar bilan tenglashtirishga moyil yondashuvi tanqidiy baholanadi. Maqolada lakuna va milliy xos leksika tushunchalarining farqlanishi asoslanib, lakunarlik hodisasining lingvomadaniy mohiyati ochib beriladi. Shuningdek, xitoy tarjimashunosligida leksik lakunalarni tarjima qilishda qo'llaniladigan asosiy strategiyalar umumlashtiriladi.

Kalit so'zlar: lakunarlik hodisasi, leksik lakuna, madaniy tafovut, lingvomadaniyatshunoslik, tarjimashunoslik, xitoy tilshunosligi, madaniy yuklangan so'zlar.

Abstract: This article examines the phenomenon of cultural disparity and lexical lacunarity in Chinese philological studies, particularly within translation studies, linguistics, and linguocultural research. It analyzes the key Chinese terms used to denote lexical lacunae and discusses their interpretations in Chinese academic discourse. The paper critically addresses the tendency among some Chinese scholars to equate lacunae with nationally specific vocabulary. A clear distinction between lexical lacunae and culture-specific words is proposed, highlighting the linguocultural nature of lacunarity. Additionally, the study systematizes major translation strategies employed in Chinese translation studies to render lexical lacunae.

Keywords: lexical lacunarity, cultural differences, linguocultural studies, translation studies, Chinese linguistics, culture-specific vocabulary.

Аннотация: В статье анализируется проблема культурной дифференциации и лексической лакунарности в китайских филологических исследованиях, прежде всего в переводоведении, лингвистике и лингвокультурологии. Рассматриваются основные китайские

termini, ishlatiladigan laqunlar, hamda ularning interpretatsiyasi ilmiy ishlarida xitoylik olimlarning fikrlari. Kritika qilinadi tendentsiya laqunlarni milliy leksika bilan o'ralmashtirish. Asoslanadi laqunlarning tushunchasi ilmiy olimlarning fikrlari. Asoslanadi laqunlarning tushunchasi ilmiy olimlarning fikrlari.

Ключевые слова: лексическая лакунарность, культурные различия, лингвокультурология, переводоведение, китайская лингвистика, культурно маркированная лексика.

KIRISH. Xitoy filologik tadqiqotlarida, xususan, tarjimashunoslik, tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslikda madaniy tafovutlik va lakunarlik hodisasi Deng Yanling (邓艳玲 Dèng Yànlíng)[1], Tan Zaysi (谭载喜 Tán Zàixǐ)[2], Wang Bingchin (王秉钦 Wáng Bǐngqīn)[3], Chen Sirong (陈喜荣 Chén Xǐróng)[4], Guo Aysyan (郭爱先 Guō Àixiān)[5] singari olimlar tomonidan o'rganilgan. Xitoy tilida ekvivalenti yo'q so'zlar, lakunalarni ifodalash uchun “词汇空缺” *cíhuì kòngquē* (“leksik kemtiklik”), “词汇空白” *cíhuì kòngbái* (“leksik bo'shliq”), “词汇空位” *cíhuì kòngwèi* (“leksik ochiq joy”), “词汇矛盾” *cíhuì máodùn* (“leksik ziddiyat”) kabi terminlar qo'llaniladi. Xitoy tilshunoslari tomonidan lakuna borasida amalga oshirilgan tadqiqotlarda “词汇空缺” *cíhuì kòngquē* (“leksik kemtiklik”) va “词汇空白” *cíhuì kòngbái* (“leksik bo'shliq”) tushunchalari ostida, asosan, madaniy lakunalar ishlangan bo'lib, terminlar orasida aniq chegaralar qo'yilmagan. Madaniy lakunalar, o'z navbatida, xitoy tilida “文化词汇空缺” *wénhuà cíhuì kòngquē* (madaniy lakuna), “文化词” *wénhuà cí* (madaniy leksika, kulturema), “文化负载词” *wénhuà fùzàicí* (madaniy yukka ega so'z), “文化特色词” *wénhuà tèsècí* (madaniy xos so'z), “文化局限词” *wénhuà júxiàncí* (madaniy chegaralangan so'z) deb yuritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. Rus tilshunosligiga bevosita murojaat qilgan xitoylik olim Chin Jyandung (秦建栋 Qín Jiàndòng)ning ishida esa “leksik bo'shliq” “空缺” *kòngquē* so'zi bilan, “lakuna” tushunchasi esa rus olimi Yu.A.Sorokindan iqtibos keltirgan holda “空白” *kòngbái* tarzida beriladi[6,62]. Bizningcha, Chin Jyandung tomonidan lakuna mohiyatini ochib bera oladigan mazkur termin o'rinli tanlangan. Zero, “空” *kòngquē* so'zi “yetishmovchilik”,

“kemtiklik”ni, “空白” *kòngbái* so'zi esa “bo'shliq”ni anglatadi.

Tarjimashunos Yang Shijang (杨仕章 Yáng Shìzhāng)ning tadqiqotidagi markaziy tushuncha “madaniy element” (文化素 — *wenhuasu*) hisoblanadi. U buni tarjimaning asosiy birligi, ya'ni madaniy jihatdan xos axborotni tashuvchi birlik sifatida talqin etadi [7,113]. Muallif nuqtayi nazariga ko'ra, muvaffaqiyatli tarjima oddiy lingvistik kod almashinuvi emas, balki madaniy elementlarning bir muhitdan boshqasiga to'laqonli “madaniy transplantatsiyasi”dir [7,31]. Uning ta'kidlashicha, butun mexanizm filtr kabi ishlaydi: avval tarjimon “begona” madaniy kodni anglaydi, so'ng uni qanchalik darajada qabul qiluvchi madaniyatga kiritish mumkinligini hal qiladi va nihoyat, uni boshqa tilda ifodalash uchun mos texnik vositani tanlaydi[7,36].

Lakunarlik hodisasi haqida so'z ketganida, xitoylik tilshunos olim Xu Venjong (胡文仲 Hú Wénzhòng) lakunani quyidagicha ta'riflaydi: “Madaniyat va tildagi tafovutlar sababli, bir tilda mavjud so'z uchun boshqa tilda ekvivalent yoki muqobil so'z bo'lmasligi mumkin. Bunday hodisani leksik bo'shliq deb ataymiz”[1]. Olima Chen Sirong (陈喜荣 Chén Xǐróng) esa leksik lakunalarni o'ziga xos madaniy bo'yoqqa ega va ifoda shaklni keltirib chiqargan nomilliy madaniyat bo'shlig'idir [4], deb hisoblaydi.

Guo Aysyan (郭爱先 Guō Àixiān) Chen Sirongning fikrlarini rivojlantirib, shunday yozadi: “Leksik lakunarlik turli millatlar o'rtasidagi madaniy tafovutlar sababli bir tilda maxsus predmet-hodisa yoki tushunchani ifodalovchi so'z yoki uning ma'nosi boshqa bir tilda teng bo'lgan variantini topa olmaydi, natijada nomilliy madaniyat bo'shlig'i yuzaga keladi”[5].

Jang Desin (张德鑫 Zhāng Déxīn) “Xitoy va ingliz tillarida madaniy jihatdan nomuqobil so'zlar” nomli maqolasida turli madaniyatlarda tafovutlarning o'xshash tomonlarga nisbatan

ko'pligi, ilmiy terminologiyani kam uchrashi, shuningdek, xitoy va ingliz tillaridagi leksik ma'nolarning noekvivalentlik, nomuqobilik jihatlarini qayd etadi. Madaniy chegaralangan so'zlar, so'zlarning ko'chma ma'nosi, metaforik ma'nosi kabi semantik nomuqobilik hodisasi [8]ni tahlil qiladi.

Tadqiqotchi olim Day Li (戴莉 *Dài Lì*)ning "Lingvomadaniy muloqotda ingliz va xitoy tillaridagi leksikaning aloqadorligi va lakunarligi hodisasi"[9] hamda Jang Ning (张宁 *Zhāng Níng*)ning "Lingvomadaniy muloqotda lakunarlik hodisasi"[10] maqolalarida lakunarlik hodisasining lingvomadaniy jihatlarini o'rganilgan.

MUHOKAMA. Yuqorida qayd etilgan xitoylik tilshunoslarning ishlarida lakunarlik hodisasi lingvomadaniyat sohasining tadqiqot obyekti sifatida qabul qilingani, xususan, milliy xos so'zlarning lakunar birliklar sifatida o'rganilganligi ayon bo'ladi. Bu o'rinda xitoylik olimlarning fikrlariga qo'shila olmaymiz. Binobarin, lakuna va milliy xos so'zlar bir-biridan farqli tushunchalar hisoblanadi va ularni o'rganishda turli metodlardan foydalaniladi.

Xitoylik tadqiqotchi Tan Zaysi (谭载喜 *Tán Zàixǐ*)ning "Tarjimada semantikaning qiyosiy tahlili" nomli maqolasida lakuna hodisasi haqida quyidagilarni zikr etadi: "Madaniy individuallik lug'at boyligida o'z ifodasini topadi va bunda leksik bo'shliq hamda leksik to'qnashuv yuzaga keladi". Olim leksik lakunalarni "so'zma-so'z tarjima" qilmaslik kerakligini uqtiradi. Chunki so'zma-so'z tarjimada so'zga so'z to'g'ri keladi, lekin tarjima matnida qoniqarli natijaga erishib bo'lmaydi. Shuningdek, Tan Zaysining ta'kidlashicha, tarjimon semantik tarjima yoki "semantik va so'zma-so'z tarjima" usullaridan foydalanishi va madaniy sohadagi izohlarni ham kiritishi mumkin[2].

Vang Bingchin (王秉钦 *Wáng Bǐngqīn*)ning "Tarjimashunoslik madaniyati" nomli ilmiy tadqiqotida leksik lakunarlik hodisasini to'rt: subyektiv lakunarlik, kommunikativ faoliyat, madaniy makon va nutqiy lakunarlik turlariga ajratadi. Olimning fikricha, "asliyat tilida mavjud bo'lgan va boshqa madaniyat vakili tushunmaydigan, anglay olmaydigan, noto'g'ri tasavvur hosil qilishi mumkin bo'lgan narsa va hodisalarni ifodalaydigan va boshqa millat

madaniyatida bo'shliqni keltirib chiqaradigan so'zlar lakuna"[3] hisoblanadi.

Tarjimashunos olimlardan yana biri Jou Yuyjong (周玉忠 *Zhōu Yùzhōng*) lakunarlik hodisasi haqida so'z yuritib, quyidagilarni qayd etadi: "Odatda, tillar o'rtasida mos paritet (teng) unsurlar mavjud bo'ladi. Biroq shu bilan birga, til va madaniyatdagi tafovut tufayli bir tildagi so'zga boshqa bir tilda mos keladigan yoki ekvivalent bo'la oladigan so'z topilmasligi mumkin. Bunday holatda lakunarlik hodisasi yuzaga keladi"[11]. Jou Yuyjong o'zining "Ingliz va xitoy tillarida tarjima qilinmaslik hodisasi" nomli ishida tillar o'rtasidagi leksik lakunarlikni o'ziga xos bir tabiiy hodisa ekanligini ta'kidlaydi. Shuningdek, u tarjima qilina olmaslik hodisasining nisbiyligini ko'rsatadi. Uning fikricha, umuman tarjima qilib bo'lmaydigan so'zlar ko'p uchramaydi. Shunga ko'ra bunday so'zlarning tarjimasi har doim mukammal bo'lmas-da, lekin buni hal qilish mumkin. Ta'kidlash joizki, Xitoyda leksik lakunalarni tarjima nuqtayi nazaridan o'rganishga bo'lgan qiziqishning kun sayin kuchayib borganligini kuzatish mumkin. XIX asrning 50-yillarida Jang Peyji (张培基 *Zhāng Péijī*) avvaliga o'zining "Xitoy va ingliz tillari leksikasi ohang xususiyatlari tarjimasi tadqiqi" nomli ishida ingliz va xitoy tillaridagi o'zaro tarjima qilish usullarini ko'rib chiqadi. So'ngra, olim tarjimadagi leksik lakunarlik hodisasi va ularni tarjima qilish usullari yuzasidan tadqiqot ishlarini olib borib, samarali natijalarga erishadi.

NATIJALAR. Boshqa bir guruh olimlar esa muayyan bir tarjima usullarini taklif qiladilar. Masalan, tarjimashunos Jin Xuykang (金惠康 *Jīn Huīkāng*) "Lingvomadaniy muloqot tarjimasi" nomli ishida e'tiborni leksik lakunarlik hodisasiga qaratish kerakligini ta'kidlab, ta'sirli usullar sifatida xitoy tili transkripsiyasi bilan yozish, izoh berish yoki transliteratsiya usullari [12]ni qayd etadi. Sun Li (孙力 *Sūn Lì*) "Xitoy va ingliz tillarida leksik lakunarlik hodisasining madaniy omili va tarjima strategiyalari" nomli maqolasida teatr, kiyim-kechak, hayvonot va o'simlik dunyosi, choy, sport, oziq-ovqat, siyosat va iqtisodiyot, din va falsafa, o'lchov va pul birliklari konseptosferasida leksik lakunalarning mavjudligini ko'rsatib, tarjima jarayonida transliteratsiya, so'zma-so'z tarjima, izoh berish,

kalkalash, madaniy almashtirish tarjima usuli, kompressiya va hokazo usullarni ta'kidlab o'tadi. Bundan tashqari tarjimashunos Yan Ping (闫萍 *Yán Píng*)ning "Ingliz tilidan xitoy tiliga tarjima jarayonida leksik lakunarlik hodisasi va strategiyasi" maqolasida leksik lakunarlik hodisasini yuzaga keltiruvchi sabablar, uning tarjimasida qo'llaniladigan so'zma-so'z ko'chirish (transfer), transliteratsiya, kalkalash va izoh berish usullari [13]ga to'xtalib o'tadi.

Xitoy tarjimashunos olimlaridan Tyan Syanje (田仙枝 *Tián Xiānzhī*) va Yang Jinsyue (杨进学 *Yáng Jìnxué*)larning "Lakunarlik" hodisasiga lingvomadaniy mulohaza nazari bilan qarash" nomli maqolasida leksik lakunalarini yuzaga keltiruvchi sabablar til va madaniyat nuqtayi nazaridan tadqiq etilgan. Lakunarlik hodisasining tarjima va chet tilini o'rganishdagi ahamiyati ta'kidlanadi. Shuningdek, maqolada lakunaning til va madaniyatni ajratib bo'lmaydigan ifodasi, madaniy tafovutning tilda eng ko'p namoyon etuvchi birlik ekanligi qayd etilgan[14]. Shang Syue (尚秀叶 *Shàng Xiùyè*)ning "Xitoy va ingliz tillarida o'simlik dunyosiga oid so'zlarning lingvomadaniy qiyosi" maqolasida ham lakunalar til va madaniyatning o'zaro aloqasi nuqtayi nazaridan tadqiq etilgan[15].

XULOSA qilib aytganda, mazkur maqolada xitoy filologik tadqiqotlarida madaniylik va leksik lakunarlik hodisasi asosan lingvomadaniy tafovutlar bilan bog'liq holda talqin qilinishi, biroq ko'plab tadqiqotlarda lakuna tushunchasining milliy xos leksika bilan aynanlashtirilishi ilmiy jihatdan munozarali ekanligi asoslab berildi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, lakuna muayyan tilda milliy xos so'zning mavjudligi bilan emas, balki tillar va madaniyatlar o'rtasidagi nomuvofiqlik natijasida yuzaga keladigan semantik va konseptual bo'shliq bilan belgilanadi. Xitoylik olimlar tomonidan ishlab chiqilgan nazariy yondashuvlar va tarjima strategiyalari lakunarlik hodisasining tarjimashunoslikdagi amaliy ahamiyatini ochib bersa-da, lakuna va madaniy xos birliklarni farqlab o'rganish zarurati yanada

dolzarblashadi. Shu bois, lakunarlik hodisasini mustaqil lingvomadaniy fenomen sifatida talqin etish va uni tahlil qilishda kompleks, qiyosiy metodlarga tayanish ilmiy izlanishlarning keyingi bosqichlari uchun muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 邓艳玲. 语义空缺视角下的商务英语翻译研究. 济南职业学院学报, 2017, 第4期.
2. 谭载喜. 翻译中的语义对比试析. 中国翻译 (1), 1982.
3. 王秉钦. 文化翻译学. 天津: 南开大学出版社, 1995.
4. 陈喜荣. 从功能语法语境理论看文化负载词的翻译. 四川外语学院学报, 1998.
5. 郭爱先. 词汇空缺及其可译性. 解放军外语学报, 1998, 21 (5).
6. 秦建栋. 英汉词汇空缺现象刍议. 苏州铁道师院学报, 1999, 16 (2), 62-71. 第62页.
7. 杨仕章. 文化翻译学: 汉、俄、英. 北京: 商务印书馆, 2020.
8. 张德鑫. 汉英词汇文化上的不对应对外. (崔永华主编. 词汇文字研究与对外汉语教学. 北京: 北京语言文化大学出版社, 1998.)
9. 戴莉. 跨文化交际中英汉词汇的偶合和空缺现象. 牡丹江大学学报, 2008, 17 (2).
10. 张宁. 跨文化交际中的语言空缺现象. 学海, 2008, (1).
11. 周玉忠. 英汉对译的不可译现象. 外语研究, 1991.
12. 金惠康. 跨文化交际翻译. 北京: 中国对外翻译出版公司, 2004.
13. 闫萍. 英汉互译中的词汇空缺现象及对策. 安徽文学, 2010, (2)
14. 田仙枝, 杨进学. 从跨文化语言交际角度看“词汇空缺”现象. 武汉冶金管理干部学校学报, 2005, 15 (2).
15. 尚秀叶. 中英语言中植物词语的文化内涵比较. 中北大学学报, 2007, 23 (3).

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA BO'LAK CHAQIRUVGA QADAR BOSHLAG'ICH TAYYORGARLIK FANI O'QITUVCHILARINING KREATIV QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MAZMUNI

*Nazarov Jamshid Xoliyorovich, Termiz davlat universiteti mustaqil
tadqiqotchisi*

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL CONTENT OF DEVELOPING THE CREATIVE ABILITY OF INITIAL PREPARATORY SCIENCE TEACHERS BEFORE THE FUTURE CALL IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

*Nazarov Jamshid Kholiyorovich, independent researcher at
Termez State University*

ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧИТЕЛЕЙ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК НАЧАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕРЕД БУДУЩИМ ПРИЗЫВОМ В ВЫСШИЕ УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ

*Назаров Джамшид Холийорович, независимый исследователь
Термезского государственного университета*

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak chaqiruvga qadar boshlag'ich tayyorgarlik fani o'qituvchilarining kreativ qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik mazmuni yoritilgan. Kreativlik tushunchasining pedagogik va psixologik jihatlari tahlil qilinib, uni shakllantirishda motivatsiya, ijodiy tafakkur, emotsional-irodaviy barqarorlik hamda ta'lim jarayonida qulay kreativ muhit yaratishning ahamiyati asoslab berilgan. Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar va interaktiv metodlardan foydalanish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: kreativ qobiliyat, chaqiruvga qadar boshlag'ich tayyorgarlik, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik-psixologik mazmun, ijodiy tafakkur, kasbiy kompetensiya, oliy ta'lim, kreativ muhit.

Annotation: This article examines the pedagogical and psychological content of developing creative abilities of future teachers of pre-prescription initial training in higher education institutions. The pedagogical and psychological aspects of creativity are analyzed, and the importance of motivation, creative thinking, emotional and volitional stability, as well as the creation of a creative educational environment is substantiated. The article also highlights the possibilities of using modern pedagogical approaches and interactive methods in developing the professional competence of future teachers.

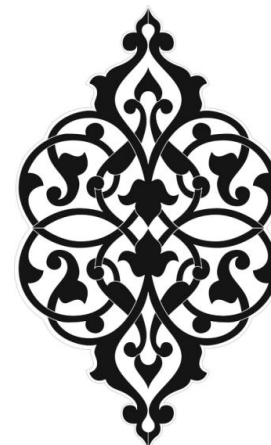
Keywords: creative abilities, pre-prescription initial training, future teacher, pedagogical and psychological content, creative thinking, professional competence, higher education, creative environment.

e-mail:

Jamshid77@gmail.
com

<https://orcid.org/0000-00934-0117-7803>

Аннотация: В статье раскрывается педагогико-психологическое содержание развития креативных способностей будущих преподавателей предмета допризывной начальной подготовки в условиях высших образовательных учреждений. Проанализированы педагогические и психологические аспекты понятия креативности, обоснована роль мотивации, творческого мышления и эмоционально-волевой устойчивости в профессиональном становлении будущих преподавателей. Также показаны возможности использования современных педагогических подходов и интерактивных методов в развитии профессиональной компетентности.

Ключевые слова: креативные способности, допризывная начальная подготовка, будущий преподаватель, педагогико-психологическое содержание, творческое мышление, профессиональная компетентность, высшее образование, креативная среда.

KIRISH. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kreativ qobiliyatini rivojlantirish pedagogik jarayonning maqsadli va tizimli tashkil etilishini talab etadi. Ushbu jarayonning pedagogik mazmuni quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. Ta'lim mazmunini kreativlashtirish. Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanining o'quv dasturlarini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, unda muammoli vaziyatlar, amaliy mashg'ulotlar va loyihaviy faoliyatga keng o'rin berish kreativlikni rivojlantiradi.

2. Interaktiv ta'lim metodlaridan foydalanish. Interaktiv metodlar bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil fikrlashini va ijodiy faolligini oshiradi. Jumladan:

- muammoli ta'lim;
- rol o'yinlari;
- keys-stadi;
- munozara va debatlar;
- “aqliy hujum” metodlari samarali

hisoblanadi.

3. Ta'lim jarayonida refleksiyaning tashkil etish. Refleksiya o'qituvchi shaxsining o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolarini anglash va yangi g'oyalar ishlab chiqishiga xizmat qiladi. Bu esa kreativ qobiliyatning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

MUHOKAMA. Kreativ qobiliyatni rivojlantirishning psixologik mazmuni. Bo'lajak o'qituvchilarning kreativ qobiliyatini rivojlantirishda psixologik jihatlar muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayon quyidagi psixologik omillarga asoslanadi:

1. Motivatsion omil. Ichki motivatsiya kreativlikning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Bo'lajak o'qituvchida kasbiy faoliyatga qiziqish, yangilikka intilish va o'zini namoyon etish ehtiyoji kuchli bo'lishi zarur.

2. Ijodiy tafakkurni rivojlantirish. Ijodiy tafakkur quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- muammoni turli rakursdan ko'ra olish;
- noodatiy yechimlar topish;
- stereotiplardan voz kecha olish.

Oliy ta'lim jarayonida maxsus psixologik mashg'ulotlar va treninglar orqali ushbu sifatlarni rivojlantirish mumkin.

3. Emotsional-irodaviy barqarorlik. Chaqiruvga qadar tayyorgarlik mashg'ulotlari ko'pincha jismoniy va psixologik zo'rqiqlashni talab etadi. Shu bois bo'lajak o'qituvchilarda stressga chidamlilik va emotsional barqarorlikni shakllantirish kreativ faoliyat samaradorligini oshiradi.

Oliy ta'lim muassasalarida kreativ muhitni shakllantirish. Kreativ qobiliyatni rivojlantirish uchun oliy ta'lim muassasalarida qulay pedagogik-psixologik muhit yaratilishi lozim. Bunday muhit quyidagi shart-sharoitlarni o'z ichiga oladi:

- erkin fikrlash va tashabbusni qo'llab-quvvatlash;
- talaba va o'qituvchi o'rtasidagi hamkorlik;
- ijodiy loyihalar va ilmiy izlanishlarga rag'bat;

-zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish.

Amaliy tajriba va tavsiyalar. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, kreativ qobiliyatni rivojlantirishda:

- trening mashg'ulotlari;
- pedagogik vaziyatlarni modellashtirish;
- amaliy mashqlar va simulyatsiyalar;
- mustaqil ijodiy topshiriqlar yuqori samaradorlikka ega.

Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida ushbu faoliyat turlarini tizimli joriy etish maqsadga muvofiqdir.

NATIJALAR. Bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani o'qituvchilarining kreativ qobiliyatini rivojlantirish samaradorligi ko'p jihatdan pedagogik-psixologik shart-sharoitlarning to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Oliy ta'lim muassasalarida mazkur jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta'lim muhiti shaxsga yo'naltirilgan, ijodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi va innovatsion yondashuvlarga ochiq bo'lishi lozim.

Pedagogik shart-sharoitlar avvalo o'quv jarayonining mazmuni va metodik ta'minoti bilan belgilanadi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy mashg'ulotlarga keng o'rin berilishi, real pedagogik vaziyatlarni modellashirish orqali ijodiy yondashuvni shakllantirish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, harbiy-amaliy mashqlarni pedagogik maqsadlar bilan uyg'unlashtirish o'qituvchining kreativ fikrlashini rivojlantiradi.

Psixologik shart-sharoitlar esa bo'lajak o'qituvchining shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Ijobiy psixologik muhit, o'z fikrini erkin bayon etish imkoniyati, xatolardan qo'rqqanlik, tashabbusni rag'batlantirish kreativlikning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, o'ziga ishonch, kasbiy o'zini anglash va refleksiv faoliyat bo'lajak o'qituvchining ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarishda muhim omil hisoblanadi.

Bundan tashqari, pedagogik-psixologik treninglar, seminarlar va amaliy mashg'ulotlar orqali bo'lajak o'qituvchilarda stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik va muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish

ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Ushbu sifatlar nafaqat kasbiy faoliyatda, balki kreativ yondashuvni namoyon etishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik va psixologik shart-sharoitlarning uyg'unligi bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani o'qituvchilarining kreativ qobiliyatini rivojlantirishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur shart-sharoitlarni tizimli ravishda ta'lim jarayoniga joriy etish orqali oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardosh, ijodkor va kasbiy yetuk pedagog kadrlarni tayyorlash imkoniyati kengayadi.

XULOSA qilib aytganda, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani o'qituvchilarining kreativ qobiliyatini rivojlantirish murakkab, ko'p qirrali pedagogik-psixologik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun ta'lim mazmunini kreativlashtirish, interaktiv metodlardan foydalanish, motivatsion va psixologik omillarni hisobga olish zarur. Kreativ qobiliyati rivojlangan o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalovchi yetuk mutaxassis sifatida shakllanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmonov T. Pedagogik kreativlik asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
2. Karimov S. Harbiy-ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Fan, 2019.
3. Rahimova L. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: Sharq, 2021.
4. Sultonov A. O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish. – Toshkent: Ta'lim, 2022.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KINETIK HARAKAT KONSEPTINING STILISTIK XUSUSIYATLARI

Azimova Anisa Abroriddinovna, Termiz davlat universiteti doktoranti

STYLISTIC FEATURES OF THE CONCEPT OF KINETIC MOTION IN ENGLISH AND UZBEK

*Azimova Anisa Abroriddinovna, doctoral student at Termez
State University*

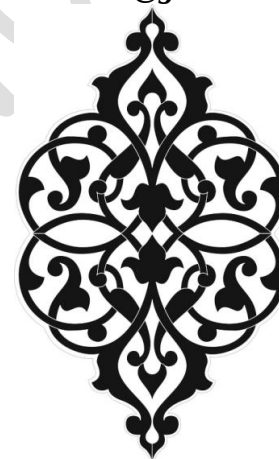
СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОНЯТИЯ КИНЕТИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

*Азимова Аниса Аброриддиновна, докторант Термезского
государственного университета*

<https://orcid.org/0000-0054-0214-7810>

e-mail:
Anisa234@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida kinetik harakat konseptining lingvokognitiv va stilistik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Kinetik harakatni ifodalovchi fe'llar, frazeologik birliklar va badiiy tasvir vositalarining semantik-stilistik imkoniyatlari o'rganiladi. Har ikki tilda kinetik harakatning badiiy, publitsistik va so'zlashuv nutqidagi namoyon bo'lishi misollar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijasida ingliz va o'zbek tillarida kinetik harakat konsepti umumiy universal va milliy-madaniy xususiyatlarga ega ekanligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: kinetik harakat, konsept, stilistika, fe'l, metafora, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili.

Abstract: This article provides a comparative analysis of the linguocognitive and stylistic features of the concept of kinetic movement in the English and Uzbek languages. The semantic and stylistic potential of verbs, phraseological units, and expressive means that convey kinetic movement is examined. Based on examples, the manifestations of kinetic movement in literary, journalistic, and colloquial discourse in both languages are analyzed. The study reveals that the concept of kinetic movement in English and Uzbek possesses both universal and national-cultural characteristics.

Keywords: kinetic movement, concept, stylistics, verb, metaphor, comparative linguistics, English language, Uzbek language.

Аннотация: В данной статье проводится сопоставительный анализ лингвокогнитивных и стилистических особенностей концепта кинетического движения в английском и узбекском языках. Исследуются семантико-стилистические возможности глаголов, фразеологических единиц и средств художественной выразительности, передающих кинетическое движение. На основе примеров рассматриваются проявления концепта кинетического движения в художественной, публицистической и разговорной речи обоих языков. В результате исследования выявлено, что концепт кинетического движения в английском и узбекском языках обладает как универсальными, так и национально-культурными особенностями.

Ключевые слова: кинетическое движение, концепт, стилистика, глагол, метафора, сопоставительное языкознание, английский язык, узбекский язык.

KIRISH. Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi muhim ilmiy kategoriyalardan biri hisoblanadi. Inson tafakkuri, dunyoqarashi va milliy-madaniy qadriyatlari tilda turli konseptlar orqali aks etadi. Shunday konseptlardan biri – kinetik harakat konsepti bo‘lib, u inson va tabiatdagi harakat, o‘zgarish, dinamik holatlarni ifodalaydi.

Kinetik harakat konsepti fe‘llar, ravishlar, frazeologik birliklar, metafora va boshqa stilistik vositalar orqali namoyon bo‘ladi. Ingliz va o‘zbek tillari tuzilishi, tipologiyasi va madaniy asoslari jihatidan farqli bo‘lsa-da, harakatni ifodalashda umumiy va farqli stilistik xususiyatlarga ega.

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va o‘zbek tillarida kinetik harakat konseptining stilistik jihatlarini qiyosiy o‘rganish hamda ularning nutqdagi ifodalanish xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

ASOSIY QISM. Kinetik harakat konsepti va uning lingvistik mohiyati. Kinetik harakat konsepti – bu makon va zamonda subyekt yoki obyektning o‘rnini o‘zgartirishi, dinamik harakatga kelishini ifodalovchi kognitiv birlikdir. U nafaqat jismoniy harakatni, balki ruhiy, ijtimoiy va metaforik harakatlarni ham qamrab oladi.

Tilshunoslikda kinetik harakat asosan:

-fe‘llar (run, go, walk; yurmoq, chopmoq, siljimoq);

-frazologizmlar (to run out of time; oyog‘i yerga tegmaslik);

-metaforalar (time flies; vaqt uchib ketdi) orqali ifodalanadi.

Kinetik harakat konsepti tilning stilistik qatlamlarida turlicha namoyon bo‘lib, badiiy nutqda obrazlilikni, publitsistik uslubda ta’sirchanlikni, so‘zlashuv nutqida esa ekspressivlikni kuchaytiradi.

Ingliz tilida kinetik harakat konseptining stilistik xususiyatlari. Ingliz tilida kinetik harakatni ifodalashda fe‘llarning stilistik imkoniyatlari juda keng. Ayniqsa, phrasal verbs (run away, move on, step back) kinetik harakat konseptini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi.

Badiiy uslubda. Ingliz adabiyotida kinetik harakat ko‘pincha metaforik xarakterga ega bo‘ladi:

-Time was running fast.

-Her thoughts wandered through the past.

Bu misollarda harakat fe‘llari abstrakt tushunchalar bilan bog‘lanib, badiiy obrazlilikni kuchaytiradi.

So‘zlashuv uslubida. So‘zlashuv nutqida kinetik harakat fe‘llari qisqa va ekspressiv shaklda ishlatiladi:

-Get moving!

-He rushed out.

Bu holatda kinetik harakat tezlik va emotsional holat bilan bog‘lanadi.

Publitsistik uslubda. Publitsistik matnlarda kinetik harakat ijtimoiy jarayonlarni tasvirlashda qo‘llanadi:

-The country is moving towards reforms.

Bu yerda harakat metaforik bo‘lib, rivojlanish ma’nosini ifodalaydi.

O‘zbek tilida kinetik harakat konseptining stilistik xususiyatlari. O‘zbek tilida kinetik harakat fe‘llari milliy-madaniy xususiyatlar bilan chambarchas bog‘liq. Harakatni ifodalovchi fe‘llar rang-barang semantik va stilistik ma’nolarga ega.

Badiiy uslubda. O‘zbek adabiyotida kinetik harakat tasviri obrazlilik va tasviriylik bilan ajralib turadi:

U shiddat bilan oldinga otilib chiqdi.

Vaqt shamolday o‘tib ketdi.

Bu misollarda harakat fe‘llari epitet va qiyoslashlar bilan boyitilgan.

So‘zlashuv uslubida. So‘zlashuv nutqida kinetik harakat ekspressiv va emotsional bo‘ladi:

-Qani, yur-chi!

-U yugurib ketdi.

Bu shakllar nutqqa jonlilik bag‘ishlaydi.

Publitsistik uslubda. Publitsistik matnlarda kinetik harakat ijtimoiy o‘zgarishlarni ifodalash uchun qo‘llanadi:

-Jamiyat yangi bosqichga qadam qo‘ymoqda.

Bu misolda harakat metaforik xarakter kasb etadi.

Ingliz va o‘zbek tillarida kinetik harakatning qiyosiy tahlili. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, har ikki tilda kinetik harakat konsepti:

-jismoniy va abstrakt harakatni ifodalaydi;

-metafora orqali kengaytiriladi;

-stilistik jihatdan nutq ta'sirchanligini oshiradi.

Farqli jihatlar esa quyidagilarda namoyon bo'ladi:

-ingliz tilida **phrasal verbs** keng qo'llanadi;

-o'zbek tilida esa affiksatsiya va tasviriy vositalar ustun;

-o'zbek tilida milliy obrazlar kuchliroq aks etadi.

Kinetik harakat konseptining stilistik vazifalari. Kinetik harakat konsepti quyidagi stilistik vazifalarni bajaradi:

1. Nutqqa dinamika va harakatchanlik kiritish;
2. Badiiy obraz yaratish;
3. Emotsional-ekspressiv ta'sirni kuchaytirish;
4. Ijtimoiy va psixologik holatlarni ifodalash.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida kinetik harakat konsepti tilning muhim kognitiv va stilistik komponentlaridan biri

hisoblanadi. Har ikki tilda u fe'llar, metaforalar va frazeologik birliklar orqali ifodalanib, nutqning ta'sirchanligini oshiradi. Qiyosiy tahlil ushbu konseptning universal va milliy xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi. Mazkur tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, tarjimashunoslik va stilistika sohalarida muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik asoslari. – Toshkent, 2018.
2. Кубрякова Э.С. Язык и знание. – Москва, 2004.
3. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago, 1980.
4. Yo'ldoshev B. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent, 2016.
5. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge, 2003.

**“ZAFARNOMA”LARDA CHIG‘ATOY ULUSI
MUSTAQILLIK DAVRINING (1306-1346) YORITILISHI**
Maxamova Shahlo, tadqiqotch
**REPRESENTATION OF THE INDEPENDENCE
PERIOD OF THE CHAGHATAI KHANATE (1306-1346) IN
THE “ZAFARNAMA”**

Makhamova Shakhlo, Researcher
**ОСВЕЩЕНИЕ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ
ЧАГАТАЙСКОГО УЛУСА (1306-1346)
В “ЗАФАРНАМЕ”**

Махамова Шахло, исследователь

Annotatsiya: Maqolada Nizomiddin Shomiy va Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asarlari asosida Chig‘atoy ulusining 1306–1346-yillardagi mustaqillik davri va amalga oshirilgan islohotlar manbashunoslik nuqtayi nazaridan tahlil etilgan. Muallif ushbu davrni Amir Temur saltanati uchun institutsional va huquqiy poydevor (kontinue) vazifasini o‘tagan suveren bosqich sifatida ilmiy asoslab bergan.

Kalit so‘zlar: Chig‘atoy ulusi, mustaqillik, Zafarnoma, Nizomiddin Shomiy, Sharafiddin Ali Yazdiy, Duvaxon, Kebekxon, suverenitet.

Annotation: The article analyzes the period of independence of the Chigatay ulus in 1306–1346 and the reforms implemented from the perspective of source studies, based on the works of Nizamiddin Shami and Sharafiddin Ali Yazdiy “Zafarnoma”. The author scientifically substantiates this period as a sovereign stage that served as an institutional and legal foundation (continuity) for the reign of Amir Temur.

Keywords: Chigatay ulus, independence, Zafarnoma, Nizamiddin Shami, Sharafiddin Ali Yazdiy, Duvakhan, Kebekhan, sovereignty.

Аннотация: В статье анализируется период независимости Чигатайских улусов в 1306–1346 годах и проведенные реформы с точки зрения источниковедческих исследований, основанных на работах Низамиддина Шами и Шарафиддина Али Язди “Зафарнома”. Автор научно обосновывает этот период как суверенный этап, послуживший институциональной и правовой основой (преемственностью) для правления Амира Тимура.

Ключевые слова: Чигатайские улусы, независимость, Зафарнома, Низамиддин Шами, Шарафиддин Али Яздий, Дувахан, Кебекхан, суверенитет.

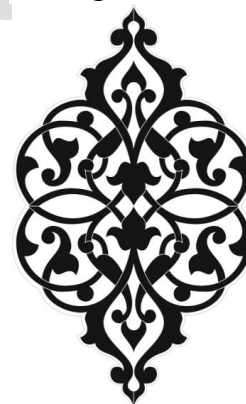
Kirish (Введение / Introduction). Temuriylar davri tarixshunosligi, xususan, Nizomiddin Shomiy va Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asarlari Markaziy Osiyo davlatchiligi tarixini o‘rganishda retrospektiv tahlil imkoniyatini beruvchi muhim manbalar hisoblanadi. Mazkur asarlarda Chig‘atoy ulusining 1306–1346-yillardagi mustaqil taraqqiyoti shunchaki o‘tmish voqealari bayoni emas, balki Amir Temur saltanatining

shakllanishi uchun zaruriy institutsional, ma’muriy va huquqiy poydevor sifatida talqin etilgan. Ushbu maqolada “Zafarnoma”lar orqali Chig‘atoy ulusi suverenitetining shakllanish jarayonlari va Kebekxon hamda Tarmashirinxon islohotlarining yoritilish masalalari manbashunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (Литература и методология / Materials and

<https://orcid.org/0009-0006-9587-9063>
e-mail:
shahlomahamova88@gmail.com

methods). Maqolada “Zafarnoma”lardagi Chigʻatoy ulusining mustaqillik davri tarixiga aloqador maʼlumotlar xolislik tamoyili asosida tahlil qilindi. Shuningdek, maqolada tarixiy taqqoslash, xronologik, retrospektiv, tanqidiy tahlil qilish metodlari yordamida xulosalar chiqarildi.

Muhokama (Обсуждение / Discussion). **Nizomiddin Shomiy** va uning “Zafarnoma” asari (1404-yilda yozilgan) Chigʻatoy ulusi tarixini retrospektiv (oʻtmishga nazar) tarzida oʻrganishda oʻta muhimdir. Shomiy Amir Temurning shaxsan topshirigʻi bilan bu asarni yozgan va u oʻzigacha boʻlgan barcha saroy arxivlari va ogʻzaki maʼlumotlardan foydalangan. **Nizomiddin Shomiy** oʻz asarida Amir Temur saltanatining vujudga kelishini Chigʻatoy ulusining mustaqillik davridagi (1306–1346) ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan mantiqiy bogʻlaydi. Uning asari Chigʻatoy ulusining parchalanishi va hokimiyatning amirlar qoʻliga oʻtish davrini yoritishda eng ishonchli manbalardan biridir.

Shomiy Chigʻatoy ulusining Movarounnahr qismini alohida siyosiy makon sifatida tasvirlaydi va bu hududda barpo etilgan tartib-qoidalarni Amir Temur davlati uchun asos boʻlganini taʼkidlaydi. Bu haqda manbada shunday deyiladi: “Chigʻatoy ulusi barcha moʻgʻul uluslari ichida oʻzining obodligi va nufuzi bilan ajralib turardi. Uning poytaxti – Movarounnahr boʻlib, bu oʻlka doimo ilm va siyosat markazi boʻlib kelgan”[5:12-14]. Muallifning ushbu tavsifi Chigʻatoy ulusining mustaqillik yillarida (ayniqsa Kebekxon davrida) Movarounnahrning markaziy rolini oshirganini va bu hududda barqaror davlat instituti shakllanganini tasdiqlaydi.

Shomiy Chigʻatoy xonlari hokimiyatining zaiflashishi va mahalliy amirlarning (masalan, Amir Qazagʻon) sahnaga chiqishini oʻta aniqlik bilan yoritib, “Chigʻatoy xonlari orasida nizo va adovat kuchayib, davlat ishlari izdan chiqdi. Har bir viloyatda bir amir bosh koʻtarib, oʻzini mustaqil hukmdor deb bildi va xonlik taxti ramziy boʻlib qoldi”[5:16-17], deydi. Shuningdek, muarrix Amir Temurni Chigʻatoy ulusidagi parokandalikka chek qoʻygan va uning mustaqillik anʼanalarini yangi bosqichga olib chiqqan hukmdor sifatida quyidagicha taʼriflaydi: “Amir Sohirqiron [Temur] parchalangan Chigʻatoy ulusini qayta birlashtirdi va Kebekxon hamda Duvaxonlar davridagi nizomni qaytadan joriy

etib, adolatni qaror toptirdi”[5:21-22]. Bu maʼlumot Chigʻatoy ulusi va Temuriylar davlati oʻrtasidagi institutsional bogʻliqlikni isbotlaydi. Yaʼni 1306-1346-yillardagi mustaqillik tajribasi Amir Temur uchun tayyor siyosiy model boʻlib xizmat qilgan.

Shomiyning “Zafarnoma” asari tanqidiy matn sifatida F.Tauer [3] va P.Simmoniy tomonidan eʼlon qilingan[10]. Shuningdek, manbani bir nechta tillardagi, jumladan oʻzbek tilidagi tarjimasi ham mavjud[4;5].

Sharafiddin Ali Yazdiy (XIV asr ikkinchi yarmi – XV asr birinchi yarmi) va uning “Zafarnoma” asari (1425-yilda yozilgan) Temuriylar davri tarixnavisligining eng yuksak choʻqqisi hisoblanadi. Shomiyning asariga nisbatan Yazdiy asari badiiy jihatdan mukammalroq va faktik jihatdan boyitilgan boʻlib, u Chigʻatoy ulusi tarixini Amir Temur saltanatining qonuniy va mafkuraviy asosi sifatida tahlil qiladi.

Sharafiddin Ali Yazdiy oʻz asarida Chigʻatoy ulusining mustaqillik davrini (1306–1346) oʻrganishda “Muqaddima” (Kirish) qismiga alohida urgʻu beradi. U Chingizxon avlodlari orasidagi taqsimotni va Chigʻatoy ulusining Movarounnahrda qaror topishini Amir Temur davlati uchun qonuniy “geosiyosiy meros” sifatida yoritadi. Muarrix Chigʻatoy ulusining mustaqillik yillarida Movarounnahrni oʻziga markaz qilib tanlaganini mintaqaning iqtisodiy va madaniy ustunligi bilan bogʻlaydi. Manbada bu haqda shunday deyiladi: “Chigʻatoyxon ulusi Mavorounnahr boʻlib, u dunyoning eng obod va barakali iqlimidir. Duvaxon va Kebekxonlar bu oʻlkani oʻzlariga maskan tutib, uni boshqa barcha uluslardan koʻra balandroq martabaga koʻtardilar” [13:24]. Yazdiyning bu fikri Chigʻatoy ulusi mustaqilligining nafaqat siyosiy, balki sivilizatsiyon tanlov ekanini tasdiqlaydi. Yaʼni ulus oʻzini Moʻgʻulistonning koʻchmanchi muhitidan ajratib, Movarounnahrning oʻtroq-shahar madaniyati bilan integratsiya qilgani uning suverenitetini mustahkamlagan.

Natijalar (Результаты / Results). Muarrix Kebekxonning maʼmuriy (tumanlar tizimi) va pul islohotlariga yuqori baho berib, uni davlat tizimini isloh qilgan buyuk hukmdor sifatida tasvirlaydi. Manbada bu haqda shunday deyiladi: “Kebekxon ulus ishlarini nizomga soldi, tuman va qoʻshinlarni tartibga keltirdi. U Nasaf (Qarshi) shahrini poytaxt

qilib, adolat taxtini qurdi va uning o'rnatgan qoidalari uzoq vaqt davlat boshqaruvida mezon bo'lib xizmat qildi"[13:28-29]. Tarixchi bu yerda institutsional uzviylikni ko'rsatmoqda. Kebekxon tomonidan 1318-1326-yillarda joriy etilgan "tuman" ma'muriy birligi keyinchalik Amir Temur saltanatining harbiy-ma'muriy tuzilmasi uchun asos bo'lganini u bevosita e'tirof etadi.

Muallif Tarmashirinxon davridagi islomlashish jarayonini ulus tarixidagi eng muhim ma'naviy burilish deb baholab, "Sulton Tarmashirin islom dinini qabul qilib, ulusda shariat hukmlarini joriy etdi. Bu bilan u Movarounnah ahlini o'ziga yaqinlashtirdi va davlatni yangi nur bilan munavvar qildi"[11:42-43], deydi. Ushbu ma'lumot Chig'atoy ulusi mustaqilligining mafkuraviy suverenitet bosqichini yoritadi. Ya'ni islomning davlat dini darajasiga ko'tarilishi Pekin (Qoonlik) va uning an'anaviy "Yasa" tizimidan butunlay mustaqil qilgan. Xullas, Sharafiddin Ali Yazdiyning ahamiyati shundaki, u Chig'atoy ulusi tarixini shunchaki xronologiya emas, balki "Davlatchilik nazariyasi" darajasida tahlil qilgan. Ushbu manba orqali Chig'atoy ulusi mustaqilligining **Temuriylar renessansi uchun poydevor** bo'lganini o'ta kuchli ilmiy dalillar bilan isbotlaydi. "Zafarnoma" matni hozirgacha bir necha bor nashr etilgan[7;8;9]. Shuningdek, manbaning turli tillardagi tarjimalari ham mavjud. Manba XVIII asrdayoq parchalar shaklida fransuz va ingliz tillariga[1;2], XX asrda turk, o'zbek va boshqa tillarga tarjima qilinib, nashr etilgan[12;13;14].

Xulosa (Заключение / Conclusion). Shomiy va Yazdiyning "Zafarnoma" asarlari Chig'atoy ulusining 1306–1346-yillardagi mustaqil taraqqiyot davrini nafaqat tarixiy faktlar bayoni, balki Amir Temur saltanati uchun institutsional va huquqiy poydevor (kontinue) vazifasini o'tagan suveren bosqich sifatida retrospektiv tahlil etuvchi fundamental manba hisoblanadi. Mazkur manbalarning qiyosiy tadqiqi shuni ko'rsatadiki, Duvaxon va Kebekxon tomonidan asos solingan ma'muriy-hududiy (tumanlar tizimi) va iqtisodiy (pul islohoti) o'zgarishlar Temuriylar davri davlatchilik an'analari genetik asosi sifatida e'tirof etilib,

1306–1346-yillar oralig'idagi davrni Movarounnahrda milliy davlatchilik an'analari qayta tiklanishi va mintaqaviy barqarorlikning ta'minlanishi deb ilmiy asoslash imkonini beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Histoire de Timur Bec / Petis de le Croix. – Paris, 1720.
2. Shiro Ando. Die Timuridische Historiographie. II // Studia Iranica. № 24. – 1995. – P. 219-246.
3. Nizāmuddīn Šāmī. Histoire des conquets de Tamerlan intitulée Zafar noma par Nizamuddīn Šāmī / F. Tauer. T. I, Texte persan du Zafarnama. – Praha, 1937, 1956.
4. Nizāmuddin Šāmī. Zafarnāme / Yay. N. Lugal. – Ankara, 1949.
5. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. / Fors tilidan o'giruvchi: Y.Hakimjonov, mas'ul muharrir: A.O'rinboyev. – Toshkent: O'zbekiston, 1996.
6. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma / Fors tilidan o'giruvchi: O.Bo'riyev. – Toshkent: Sharq, 1997.
7. The Zafarnāmah by Maulānā Sharfuddin Ali of Yazd. I-II. – Calcutta, 1887-1888.
8. Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома / Нашрга тайёрловчи. М.Аббосий. I-II. – Техрон, 1336/1918.
9. Sharaf al-Dīn 'Alī Yazdī. Zafarnāma/ ed. Sayyid Sa'īd Mīr Muḥammad Sadiq, 'Abd al-Ḥusayn Nava'ī. – Tehran: Kitābkhānih-yi Muzih va Markaz-i asnad-i majlis-i Shurayih islāmī, 1387/1968–9.
10. Низомиддин Шомий. Зафарнома. – Техрон, 1363/1944.
11. Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома / Нашрга тайёрлаш, сўзбоши, изох ва кўрсаткичлар А.Ўринбоевники. – Т., 1972.
12. Амир Темур аждодлари (Шарафиддин Али Яздийнинг "Зафарнома" асаридан терма таржималар). Форс тилидан терма таржима, кириш сўз ва изохлар муаллифи О. Бўриев. – Т., 1992. – 31 б.
13. Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома. Мовароуннахр воқеалари (1360-1370) / Форс тилидан О. Бўриев тарж. – Т., 1994.
14. Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома. А.Ашраф ва Ҳ.Бобобеков таржимаси. – Т., 1997.